Aleksander Brückner

SŁOWNIK etymologiczny języka polskiego

A

a- Słów polskich z *a-* niema (spójka *a* jedyny, jako spójka, wyjątek), bo już prasłowiańskie wymijało nagłosy samogłoskowe dla przydechu *j-* lub *w-*; nagłosowe *a-* przechodziło więc w *ja-* ogólnie, tylko cerkiewne z bułgarskiem uchylają się temu częściowo, ale cerk. *a-* zamiast *ja-* pisownią się raczej tłumaczy, co nie miała (wedle wzoru greckiego) osobnego dla joty znaku, tak, że pisownia *agnę*, *abłko* nie jest odbiciem istotnej wymowy. U nas, szczególniej u ludu, nawet *a* obcych słów *j-* przybiera: *Jadam, Jagnieszka, jagwint* 'adwent', *jancykryst*; od 15. a szczególniej od 16. wieku nowopowstałe *h-* w nagłos się wciska: *Hanka, harmata, hałun, hanyż*; język pisemny stroni od obu, szczególniej od *h-*, ale w 16. wieku i on, u pożyczek niemieckich, *h-*przybierał (*hanszlaki* u Reja częstsze nierównie niż *anszlagi*). *a* języka pisemnego jest jedno, »łacińskie«; dawniej (dziś jeszcze u ludu) było (i jest) i drugie: *á*, »pochylone« (zbliżone do *o*), co zastąpiło pierwotne długie *a*, powstałe n. p. ze ściągnienia: *má* z *moja*, *pás* z *pojas*, lub w innych warunkach; oznaczano w drukach aż do 18. wieku; w 19. w. daremnie to wskrzeszano.

a, spójka, jak *i*; obie wymieniają się w złożeniach: *aza* lub *iza*, *ali* lub *ili* (ruskie), *ażeby* (*aby*) lub *iżby*, bez różnicy znaczeniowej; stawiamy też jednę lub drugą przed pytajnikami: *a co?* lub *i co?* Z czasem przyjęło *a* odcień przeciwieństwa (lekkiego): ty *a* on. Wszystkie spójki (z nielicznemi wyjątkami, słownemi: jeśli, wiem, by; imiennemi: lub) są przypadkami dawnych zaimków i znaczą pierwotnie 'to', 'tak'; powoli dopiero różniczkuje się ta ich ogólnikowość, p. *ta*. Wszystkie ulegają skupianiu, od dwu do pięciu, bez zmiany znaczenia: *albowiem* (cztery spójki) znaczy to samo, co samo *bo* lub *wiem*. *a* występuje w przelicznych złożeniach, p.: *ać*, *acz*, *ale*, *ali*, *alić*, *aliści*; *ani*, *ano*, (z *a ono* ściągnięte, dawniej *an* = 'a on', *ana* = 'a ona'), *anuż*, *asi*, *ato*, *atoli*, *awo*, *aże*, *aż*.

Prasłowo; tak samo u innych Słowian (na Rusi tyle co: lecz, ale, co i my naśladujemy: »nie w Warszawie *a* w Petersburgu«, zamiast: lecz, ale). Litew. *o*, indyjs. *āt* 'potem, to, tak' (t. zw. *ablativus* od pnia zaimkowego); brak w innych językach aryjskich (europejskich).

abecadło, 'nauka czytania (i pisania)', jak *alfabet* lub ruska *azbuka* od pierwszych liter elementarza czyli lamentarza, z łacińskiego *abecedarium*; w 15. wieku *obiecadło*, bo łac. *a* odpowiadało stale polskie *o* w pożyczkach. Dowcip szkolny

sadził się na wiersze, np.: »*abiecadło*, śniadł pies sadło, matka mydło, ociec szydło; wlazł na półkę, śniadł gomółkę« (Wokabularz krakowski z r. 1539), lecz nie urabiano u nas całych zdań z abecadła, jak np. francuskie: *Abbé cédez* itd. albo dawne próby czeskie (i nowe ruskie z azbuką); końcowe *-dło*, zamiast *-do*, lepiej spolszcza; inni Słowianie zadowalają się samą *abecedą*.

abentajer, 'kamień fałszywy'; »mają ci, którzy się około drogiego kamienia obierają, swe próby, którymi doświadczają, co prawy kamień, co *abentajer*«, Kromera Mnich r. 1554; »nie wszystkoć to szmarag, co się tam zieleni, najdziesz i *abentair*, co wnet farbę zmieni«, Rej Zwierzyniec 1562 r.; *obentajer* u M. Krowickiego. Z niem. *Abenteuer*, a to z franc. *aventure* (z łac. *adventura*, 'przygoda'); p. *awantura*.

abszlag, *obszlega*, 'wyłogi', z niem. *Abschlag*; u Reja w Zwierzyńcu: *apszlag*, w Figlikach »*abszlagiem* by jedwabiem wszędy nastrzępiono«. Pomijamy tu inne złożenia niemieckie z *ab-*. *abszyt*, *abszytować*, to samo co *abdankować*, 'rozpuszczać (wojsko), uwalniać', *abcug* w lenungach, 'potrącenie', *abrys*, 'zarys', — tudzież łacińskie z *ab-* i *abs-*: *absencja*, *absolut*, *abstrakcja*, albo z *ad-*: *apetyt*, *aplauz*, *aplikant*.

abucht, 'mięso wędzone', z ormiańskiego *apucht* (toż samo), u pisarzy 17. w., z życia obozowego; mylnie »*ambuchty* konstantynopolskie« u Piekarskiego 1665 r.

acan, *asan*, *asindziej*, *aśćka*, p. *miłość (wasza)*.

achtel, *achtelowy* czop, od 15. wieku pożyczka z niem. *Achtel*, 'ósma część beczki', jak *wiertel* i i.; ten sam niem. liczebnik powtarza się w *firacyntlach* t. j. *vier achzentel* (udziału w kopalni olkuskiej); »mało cetnar ołowiu na *firacyntele* srebra«, Potocki; »pro uno vase *zachcentel* argenti inventi«, w rocie z 15. w., 'za *a.* srebra znalezionego'.

acz, skrócone z *acze* (*a* i *cze*, łac. *que*, ind. *cza*, greck. *te*, 'i'), *aczkoli*, 'gdyby', 'jeśli' i 'chociaż'; *aczli* w psałterzu 'jeśli'; *acz nic*, 'przynajmniej', często w dawnych tekstach przez drukarzy i wydawców z *acz nie* mylone: »mocz to w wodzie *acz nic* przez dzień«, »aby *acz nic* ale wżdy tak nasycili się piękności jej«.

aczować na Litwie w 17. w. 'gratulować', 'kolędować'; dziś Litwini tem »dziecinnem« *acziu*, niby słowem własnem, zastępują *diekawoti*, *diekui*.

ać, z *a* i *ć (ci)*, 'aby', wychodzi już w 15. wieku z używania, częste jeszcze w biblji; Leopolita stale je zastąpił przez *niech*, *i*: »*ać* przebywa *(niech)*«, »*ać* i twym wielbłądom dam« (*i* naczerpam), »*ać*. i twe wielbłądy napoję« (*i* dam); w księdze henrychowskiej z 2. połowy 13. wieku: »daj *ać* pobruszę« ('niech'). Czesi swoje *at* z *ati* do dziś zachowali.

adamaszek, 'tkanina jedwabna', od nazwy miejsca wyrobu, *Damaszku*, skąd i nazwy dla klingi damasceńskiej, *demeszki* (w formie tureckiej), i dla owoców; po całej Europie w podobnem brzmieniu: franc. *damas*, łac. *adamascus* (*a* od arabskiego rodzajnika).

admirał, po francusku jeszcze poprawnie, bez *d* bezmyślnie wsuniętego, *amiral*; z arabskiego *amir*, *emir*, 'dowódca', najpierw Saracenów ogółem, później Saracenów morskich, trapiących nieustannie wybrzeża; wkońcu już tylko 'dowódca floty'; do słowa arabskiego dodawano przyrostki romańskie: *amirante*, *amiral*

adziamski, 'perski', w 17. w. częstsze, od turecko-arabskiej nazwy dla Persji: *Adżam* (właściwie 'obcy').

agrest, *angrest*, 'jagody i sok dzikiego wina', łac. *agrestum*, przeniesione na jagody krajowe, zielone, kwaśne, kosmate, więc zwane *kosmatki, włosiny, włochaciny, miechynie, wieprzyny* w 15 w. i później; nazwy te zapomniano, skoro po ogrodach sadzono odmiany *(ribes grossularia)* z owocami gładkiemi, ale w 15. i 16. w. znaczył *agrest* tylko 'wino kwaśne z gron nieźrzałych', włoskie *agresto* (toż samo).

aksamit, w ruskich dawnych tekstach i *oksamit*, łac. *examitum*, z grec. *hexamiton* ('z sześciu nici'); z łac. *xamitum*, staro-franc. i niem. *samit*, *Sammt*; w 15. i 16. w. *axamint*, *axamient*, jak i łac. *axamintum*.

alamoda, *alamodny*, 'modny', z wł. *alla moda*, 'wedle mody', częste w 17. w.: »żona moja ma na *alamudzie*«, Potocki.

alarm, z włosk. *all' arme!* 'do broni!' (rzeczownik: *allarme* 'alarm'); u nas, jak w niem. *Larm*, formy (dawne) i bez *a-*: *larmo, larma, larum*.

ale, p. *lecz*; znaczy w 15. i 16. w. 'i,' 'choć'; »posłuchajcie *ale* tego«, Ezop.

alibo, *albo, abo*; *albo* panuje już w psałterzu i biblji, które *alibo*, znanego z innych zabytków 15. w., wcale nie dają; *lbo* u M. Grochowskiego 1560 r. częste. Dziś używamy *a(l)bo* tylko w znaczeniu łac. *aut*, niem. *oder; albowiem* dowodzi jednak, że *albo* (bo *wiem* tylko dodatek) i 'bo' znaczyło istotnie: w biblji nieraz tak, Leopolita daje zamiast tego stale *bo, że*, n. p.: »*albo* przeciwić się jest jako grzech (*abowiem* Leopolita)«, »*albo* poszlę (*bo*)« *albo*ż żadnej nienawiści niemiał (*że*)«. W *albo* główny nacisk na *li*, ono rozstrzyga o znaczeniu, p. *li*; więc w *abo* ginie właśnie to, co najważniejsze.

aliż, dziś nieużywane, w psałterzu i biblji częstsze znacznie niż *aż*, i jako przysłówek (»*aliż* do nocy) i jako spójka (*aliż* zginą); znaczy i 'chyba', 'jeśli nie': »*aliż* gospodzin uczyni dom«, 'nisi dominus aedificaverit', »*aliż* (flor. daje teraz *ależ*!) gospodzin strzec będzie miasta« ('nisi'), »*aliż* mię pożegnasz« biblja (*jeśli nie*, Leopolita).

alkierz, 'pokoik', 'narożnik', przez czeskie *arkerz*, z niem. *Erker*, a to z starofranc. *arquiere* 'miejsce dla łuczników' (wystające z muru), od łac. *arcus*. Otóż dwu po sobie następujących *r* język w słowach obcych nie znosi, opuszcza jedno (p. jarmark, bachmistrz, kaczmarz), albo rozpodobnia je w *l-r*, nierównie rzadziej w *r-l* (p. Małgorzata, mularz, ludwisarz, alkierz, almarja). Podobnie u Czechów i Niemców; u nas szczególnie po narzeczach (mniej w języku pisemnym): ruła, 'rura', lubryka, 'rubryka', na Ukrainie łejstr, 'regestr', łycar, 'rycerz'; kroniki ruskie nawet Ruryka w Luryka odmieniły.

alkohol, 'wyskok', z arab. *al* (rodzajnik, w mnogich wyrazach: *alkoran, alkowa, algebra, alchemia, algorytm, alembik, alkali)* i *kohl*, 'proszek do malowania powiek i inne sublimaty'.

alkowa, 'pokoik sypialny' (bez okna), rom. pożyczka z arabsk. *alkobba*.

almarja, *olmarja*, 'skrzynka, szafka', franc. *armoire*, włoskie *armario* i *armadio*, łac. *armarium* i *al-*

marium, *almaria*; właściwie: 'skład czy schowek broni'; u innych Słowian z końcówką *-ra*, nie *-ria*, jak u nas wedle łaciny: słowień. *almara* i *ormara*, czeskie *armara* i *almara*, *almierz*, *almarze*. Same *arma*, 'broń', *armare*, 'bronić', w dawnym czasowniku *armować się*, 'bronić się'; por. dalej *armja*, *armata*, *alarm*. P. *alwerz*.

aloes, *-s* wilczem prawem do *aloe* (ale już i w łac. średniowiecznej *aloes*, lecz tylko w 1. przypadku, u nas przez całą odmianę!) przystąpiło; »czarna *aloes*« w 16. w., nierównie częściej zowie się (czarną czy żółtą) *heleną*, *haleną*, *aleną*, *eleną*, dziwnem zniekształceniem, pomieszaniem z inną rośliną: »oman *Hellenium* zową od Heleny« (*inula Hellenium*). Powszechne u innych Słowian od 9. w., od tłumaczenia ewangelji, ale tylko w postaci prawidłowej *aloj*, *aloja*, *aloje* (w 9. w. i *alguj*, *olguj*, z owem osobliwszem *g*, co tam jest i w *Ewga*, 'Ewa' i i.).

altembas, 'złotogłów', z *altyn* 'złoto' (u wszystkich tursko-tatarskich plemion, stąd nazwa *Altaju* i rusk. *altyna*, 'pieniążka') i *baz*, 'tkanina' z arab. *bez* (por. tureckie *bezestan*, 'rynek', t. j. kryty bezem, 'płótnem'; częste w 17. w. u S. Twardowskiego w Legacji 1637 r., Z. Lubienieckiego 1640 r. i i.: »rynek przedni« tłumaczy Twardowski).

alwerz, 'kredens', w opisie izby stołowej u K. Miaskowskiego: »ale i *alwerz* ono też na stronie, a w koło sklenice, kieliszki«; por. włosk. *alborello*, 'naczynie, flaszka'(?); raczej czesk. *almierz* zniekształcone.

alzbant, *alzbancik* (u Reja *alzbaniczek* błąd druku?), z niem. *Halsband* 'naszyjnik', bo nad Wisłą jak nad Łabą, w pożyczkach z niem. *h* się usuwa (p. uf, usnacht, antaba, antfos, ochmistrz, olędry), a przeciwnie *h* dosuwa (p. herszt, herb, hecować); nadłabscy Słowianie wymawiali: er hamtman, zamiast: Herr Amtmann). Wyjątkowo z *h*: *halcbanty* r. 1574 w przekładzie paszkwilu De Portes; u Zbylitowskiego i innych.

ałun, *hałun*, z niem. *alun* (*Alaun*), a to z łac. *alumen*; od nas na całą Ruś; brak go u innych Słowian,— chyba u Słowieńców.

ambaje, przestarzałe, jeszcze bardziej niż *androny*, używane dla rymu i w 19. w. (Fredro, z nowych Bunikiewicz i i.), 'bajki, plotki, niedorzeczności'; przeszły od nas i na Ruś (»androny jadą« u Gogola): obie nazwy od kołowania drogą, zaułkami, łac. *ambages* 'zakręty', włosk. *androne*, 'długie korytarze czy uliczki'; *androny* prawią lub stroją r. 1698 i 1703 (dawniejszych cytat nie znam).

ambaras, z franc. *embarras*, 'przeszkoda' (od celtyck. franc. *barre*, 'belką, tragarz'); franc. *em-*, *en-*, piszemy wedle wymowy, jak wszelkie obce pożyczki, a więc *ankieta* (*enquête*, z łac. *inquisita*, por. *inkwizycja*, *inkwizytor*), *ansamble*, *antrakt*, *amfilada* (*enfilade*!), *antreprener*.

ambona, 'kazalnica', z łac. *ambo*, greck. *ambon*, włosk. *ambone*; jest i w łac. średniowiecznej *ambona*; właściwie 'trybuna'.

ambus, z niem *Ambos*, 'nakowadlnia albo *ambusek*' w Słowniczku z r. 1532; »na *ambusie* igły wybijać«, Ustawa cechowa.

amelja, 'ładownica', częste w 17. w.: »niemać ten ładunków w *amelijej* swojej;« »nasułem był miasto kul w *amelją* grochu«; »mieszków,

amelij, ładownic, wacków« w Ustawie cechowej 17. w.; por. serbskie *amajlija* 'amulet', 'co się nosi', serbskie *amal*, 'tragarz', *hamał* u nas w 17. w. — wszystko z arabskiego *hamal*, 'nosić'.

amprztyfikować, 'mówić górnie lub wiele', przekręcone z (łac.) *amplifikować* (Potocki),'rozwodzić'; dalej przekręcane w *aprztyfikować się* i *apstryfikować*, a wkońcu może i przez dalsze nieporozumienie w *sztyfelkować się*, 'umizgać się'; *aprztyfikant*, 'kawaler'.

an, ano, ana, ani, jak w czeskiem ściągnięte z *a on*, od 16. w. nieużywane więcej, częste w 15 w.: »ciecierze... *any* przykryły stany« ('a ony'), »czedł... *ani* słyszą wszytka słowa« ('a oni'), biblja; »*ano* wołów niemasz« ('a ono'), Ezop; dziś *ano* innego początku, z *a* i *no*, w używaniu.

androny, p. ambaje; tu należy może, dla ich wąskiego kształtu, nazwa *androty* z 17. w., *andruty*, dla ciastka laskowego; *andrykuty* urobiono z andronów, wedle *artykułów*, jeśli to nie wprost artykuły same.

andrus, 'złodziej', w gwarze złodziejskiej, może tyle co *jędrus*, Jędrek (?)

Andrzej (imię), lepiej spolszczony *Jędrzej* (*an* przechodzi stale od 16. w. w *ę*), z *Andreas*.

animelka, 'kruszki cielęce': »zbytek wielki cielę rznąć dla *animelki*« Potocki; z włosk. *animella* (jakby siedziba żywotu, *anima*).

anioł, *anieli, anielski*, jakby z rodzimem *ie:io* (podobnie w kościoł i Piotr), dawniej *angioł, angieli*; w 14. i 15. w. *angieł*, z łac. *angelus* (greckie *angelos* 'poseł'); u ludu i formy odmienne, *jamioł*; w druku z r. 1527: »mów *angołowi*«, »*angele* boży«.

ansa, jeden z równie licznych jak niepotrzebnych latynizmów z czasu makaronizmów, 'pochop', 'uraza'; z łac. *ansa*, 'rękojeść, chwyt', litew. *ansa*, 'ucho garnka'.

anszlak, 'podstęp', z niem. *Anschlag*: »rozmaitych *anszlaków* dziwnie używają (Turcy)«, Rej, Zwierciadło; zachodzi nierównie częściej u niego *hanszlak*: »dziwnych sztuk a *hanszlaków*«, »nadobny *hanszlak* uczyniła«, tamże; »rozmaitych *hanszlaków*«, Zwierzyniec; »takimi *anszlakami* i wywrotami obrotnymi«, Grzegorz Pauli O różnicach 1564 r.; w Sętniku Grabowieckiego z r. 1590 nawet *handszlak*.

antaba, *antloch, antfos* z niem. złożeń z *Hand*, 'ręka': *Handhabe* (środkowe *h* wypada, jak w *-ulc*, z *-holz*: budulec, hamulec, strychulec); *Hantloch* (tu i *hanwark, antwerk*) przeszło w górnictwie na oznaczenie 'szybu z pompami' i 'pomp ręcznych'; *Handfass*. Obok *antaby* (do kotła, do wrót) ma Potocki jeszcze i *hantaby*: »komu już obwisły *hantaby*«.

antałek, z tego *antał*, 'beczułka wina', z węgiersk. *antalag*.

antychryst, ludowe *jancykryst* już w 16. w. zapisano.

antypast, 'przekąska (przed obiadem)', z włosk. *antipasto*. »*Antypastami* małżeńskiemi« przezwał wydawca niesmacznie romanse Morsztynowe 1651 r.

anyż, dawnież *hanyż*, z łac. *anisum*, a to z greck ; powszechne; *s*, *z* końcowe obce przechodzi w *-sz,-ż*: Judasz (i tak wszystkie na *-asz*), Paryż, ryż.

apteka, ludowe *aptyka*, jeszcze w 16. w. *apoteka, apotekarz* i *ha-*

pteka, haptekarz, już w znaczeniu ścieśnionem do 'przedającego maści i leki', chociaż *apotheca*, lub skrócone *potheca* (włosk. *bottega*, franc. *boutique*), tylko 'skład, magazyn'; jeszcze r. 1532 tłumaczą więc u nas *apotheca* 'kramnicą'.

arak, 'wódka z ryżu'; nazwę wywodzą z Indyj Wschodnich w 16. w., ale Maciej Miechowczyk 1518 r. wymienia u Tatarów *arakę* z mleka kobylego pędzoną; jest to arabskie *araka*, 'wódka'.

arasy, 'kobierce, tapety', z włosk. *arazzo* od głównego miasta wyrobu, *Arras* francuskiego. Od słynnych *arrasów* (wawelskich) należy odróżniać nazwę tkaniny *arasu, harasu, harusu* (u nas już w rachunkach dworskich z r. 1394), czeskie *haras*; niem. *Harras* i bez *(h)a-*, *Rasch*, 'materja (kamlot) gruba', *ras(z)a*; od niej nazwa szaty księżej (u prawosławnych): *rasy* i *rjasy*; włosk. *rascia*, franc. *rase* (z łac. *rasum*, 'strzyżone'?); ruskie *garus* (z *harus*, *g* zamiast *h*, jak zawsze), 'włóczka' (narzeczowo *harasówka*, 'tasiemka').

archandja, 'orszak, tłum'; »na cóż ta *archandyja*, którąś przyprowadził«, Potocki; *archandryja* (Chotomski, Enejda nicowana); pierwotnie *achandyja*; w polskim Janczarze po r. 1500: »o gońcach albo kozakach tureckich, które zową *Akandie*«, z tureck. *akindżi*. Na Litwie używają wyrazu *archandrja* w znaczeniu ironicznem, niby 'starszyzna, kahał'. Jest i *archandza*. Tureccy *akindżi*, to dawni baszybozukowie, wolni i swawolni łupiezcy, wyprzedzający wojsko albo sami na łatwe łupy wychodzący.

arcy, 'nader', w złożeniach (np: arcyśmieszny), przejęte z łac. (a to z greck. *archē*, 'początek'; w złożeniach: 'nad-'), *archiepiscopus* = *arcybiskup*, *archidiaconus* = *arcydziekan* (skrócone *ardziekan)*; *arcyksiążę* = *Erzherzog*, bo już w łacinie pojawia się *arci-* obok *archi-*; to zatrzymali z greckiego prawosławni: *archijerej*, *archijepiskop*. Natomiast czeska spójka *arci* (t. j. 'a rzeknij'), 'przecież, tak' (*arcil*, 'potakiwacz'), por. nasze *arzkąc*, 'mówiąc', rodzimego początku.

arcydzięgiel, 'angelica archangelica', łączy łac. *archi-* (*arcy-*) z pol. *dzięgielem* (p.), jak np. *arcydzieło*.

arenda, *arendować, arendarz*, od nas na całą Ruś (*landar* białoruski z owem stałem rozpodobnieniem); włos. *arrendatore*, 'dzierżawca' (z łac. *arrenda*, 'czynsz roczny'), *arrendare*, 'wydzierżawiać' (od *reddere*, 'oddawać'), węg. *árenda*; stąd i *renta* i *rentjer*.

areszt, z podobnej łaciny średniowiecznej, *arresta*, włos. *arresto*, *arrestare* 'zatrzymywać, więzić (za wyrokiem)', franc. *arrêt*, ostatecznie od łac. *restare*, 'pozostawać', *adrestare*, 'od wyroku'; od nas na całą Ruś.

argument, ludowe w 16. w. *dragument*, od łac. *arguere* (*argować*), 'dowodzić'.

arka Noego, w 16. w. *archa*, z łac. *arca*, przenosi się na 'łodzie'; nowa to pożyczka; w 9. i 10. w. przestawili Słowianie trybem swego języka łac. *arca* na *(raka) raky*, stąd jeszcze po dziś dzień czesk. *rakew* 'trumna', serb. *raka*, 'grób'. Stąd i *archivum*, 'skład aktów'.

arkabuz, *arkabuzik*, 'strzelba', częste szczególniej w 16. w. (Rej!), »nie wstąpi bez *arkabuza*« Potocki, »do jazdy ciężkiej *arkabuzyrowie*; *arkabuzyrów* albo muszkietów używają«;

z franc. *arquebuse* (z niem. *Hakenbüchse*), *arquebusier*; włosk. *archibuso*, *archibusiere*.

arkan, 'lasso tatarskie do łowienia koni z tabuna', przenoszone na 'więzy, łyka'; przez Ruś od Tatarów, *arkan* i i. 'sznur'. Zupełnie inne, przestarzałe, *arkan*, a raczej w liczbie mnogiej *arkana*, 'tajemnica, sekret', z łac. *arcanum*.

arkas, 'rodzaj galarety'; przepis (ile jaj, mleka itd.) dał Z. Gloger w Encyklopedji staropolskiej I 73; Mickiewicz jeszcze wymienia »te półmiski kontuzów, *arkasów*, blemasów«; kontuzy od łac. *contusum*, 'zgniecione', blemasy dorobił sam wedle *arkasów* z blomuzów (p.) Może w jakim związku z łac. *arcus*, p *arkusz* (od formy?), skąd *arcata*, franc. *arcade*, późna u nas pożyczka *arkada*, 'łuk sklepienia'. Nazwy podobne potraw czy strojów rychło z modą i smakiem giną, np. *ankry*, *szarpy*, w 17. w. dosyć ogólne, już w 18. zapomniane; domowa to nazwa, bo franc. *ancre*, tylko 'spięcie' (w budownictwie), od nazwy 'kotwicy', łac. *ancora*, znaczy; *adrjan* (franc. *andrienne*, 'suknia z trenem', od aktorki nazwana); *ażusta* (franc. *ajustement*) itd.

arkusz, z łac. *arcus*, 'łuk', tak samo jak niem. *Bogen*, 'arkusz' i 'łuk' jako złożone we dwoje znaczy; czesk. *arch*, 'arkusz'. Końcówki łac. *-us*, *-es*, *-um* stale odrzucamy: medyk, materja, testament; nieraz ocalały: animusz (bo *-s* w takim razie w *-sz* odmieniamy, z wyjątkiem: Chrystus, Jezus), jubileusz, a więc i *arkusz* zamiast *ark*; podobnie zatrzymujemy je w luksus (luks w Geldhabie Fredrowym i i.), w muzeum, gimnazjum; *-es* liczby mnogiej w margines lub pulares.

armata, ludowe *harmata*, 'działo'; w 16. w. 'flota wojenna': w pismach politycznych bezkrólewia z r. 1572 stale o niej mowa: »gdyż sam (cesarz) na morzu *armaty* i portowych miast niema«; jeszcze u Knapjusza *armata* 'wojsko wodne' (jak hiszp. *armada*), z łac. *armata*, 'uzbrojona'; dawniej i całą 'artylerję' oznaczało: »starszy nad *armatą* koronną«, »oficerowie armaty«; dopiero od 18. w. nazywano tak 'działa' same. *Armja*, jak *almarja* i *alarm*, wkońcu od łac. *arma*, przez niem. *Armee*, co za wojny trzydziestoletniej z franc. *armée* poszła.

aron, nawet »broda *aronowa*«, jakby o biblijnym Aronie mowa była, z łac. *arum* (*maculatum*), a to z grec. *aron*; w 15. w. tylko nazwy polskie: *obrazki* i i.

arsenał, słowo europejskie, z Wenecji, od arabs. *dâr canakh*, 'dom pilności, warsztat okrętowy'.

as, *es*, 'jedynka w kostkach i kartach', »kość zmyli *esem*«, »tyle mu *es*, co i zyz«, Potocki. Franc. nazwami zastąpiliśmy dawne polskie, t. j. czeskie, niemieckie nazwy maści i figur (wino, czerwień, żołędź, dzwonki, wyżnik, niżnik, kralka). Odwieczna jest gra w kostki, gdy gra w »pisane« (malowane odręcznie) karty dopiero od 16. w. się rozeszła. Otóż u kostek zwały się z niem. rzuty: *es*, *tuz*, *dryja* (również nazwa herbowa), *kwader*, *cynek* i *zez*; 'tuz' (= *Daus*), 'dwójka', ale w kartach zastępował i esa, jako malowany o dwu okach, bo dwójka sama w kartach nie miała znaczenia; stąd 'tuz' i 'as' jedno i to samo. Dama, walet, dyska, nefka zastąpiły dawne polskie nazwy, jak i *atut*, *adut*, franc. *à tout* ('na wszystko'), kozerę (p.). *Es*, *Esse* niem., pocho-

dzi od łacińsk. *as*, jedynki monetarnej.

asawuł(a), 'godność w wojsku kozackiem', jak wszelkie inne z tatarskiego, *jesuał*, 'dowódca konnicy'; zeszło na 'włodarzy, dozorców, karbowych'.

astrych, *jastrych*, z niem. *Estrich*, 'podłoga twarda z cegieł'; u Miaskowskiego r. 1612 jeszcze bez *j*: »(przy tańcach) po długiej kurzawie *astrychy* skropiwszy«, ale przy końcu wieku ziomek jego ks. Auszpurger już ma *jastrych*. Niem. poszło z łac. *astracum*, greck. *ostrakon*, 'klepisko'. P. *strych*.

ataman, 'starszy w kureniu kozackim' (»terpy kozacze, *atamanom* budesz«, przysłowie); z niem. *hetmanem* (p.) nic nie ma wspólnego; pojawia się na Rusi jako *wataman* i *wotaman* już w 13. w. dla 'starszego (nad majtkami i i.)', z tatars. *odaman*, 'starszy nad pasterzami i »koszem« 10000 owiec'; na Rusi zeszło w 16. w. na 'wójta, ciwuna, dziesiętnika'.

atłan, 'do koni!', hasło tatarskie do gotowania się w pochód (*at*, 'koń', końcówka mi nie zrozumiała); »han okrzyknąwszy zwyczajnym ordy swe *atłanem*« (Wojna Chocimska), »gdy wiosna porę otworzy *atłanu*«, »skoro okrzykną ordynowani przez murzów *atłan* do koni«.

atłas, powszechna nazwa 'materji', z arabs. *atlas*, 'gładki'.

atrament, dawniej *inkaustem* (p.) zwany, przejął nazwę od czernidła-atramentu, siarkanu żelaza, z którego go niegdyś wyrabiano.

austerja, z mylnem *au*, w r. 1607 *osteria, wircausz, karwaser*, dla 'karczmy' (aż z trzech obcych języków! jak n. p. dla tragarza: mikstatnik, hamał, fakin), z włos. *osteria*; od 18. w. *oberża*, z franc. *auberge*, włosk. *albergo* (z niem. *Herberge*, 'gospoda'); od 19. w. *hotel* (z franc. *hôtel*, z łac. *hospitalis*, skąd i *szpital*, — od *hospes* 'gość', skąd i *osteria*); skąd *au*-?. Podobnie *auszpik*, 'galareta', z franc. *aspic* (a to z łac. *aspis*, 'wąż', od śliskości).

awantura, *awanturniczy*, z franc. *aventure*, p. wyżej *abentajer*; zupełnie innego początku są również franc. *awanse (awansować)* i *awantaże*, od franc. *avant*, a to z łac. *ab ante*, 'naprzód'; »bez wszelkiego jako dziś mówią *awantaże*«, Potocki.

awizy, 'doniesienia', 'gazety' w 17. w., *awizować*, z włosk. *avviso* 'wiadomość', z łac. *ad-visum*, franc. *avis*.

awo z *a owo*, »*awo* jeśm«, biblja (»*oto* jestem« Leopolita, »*owom* ja« Wujek), jak *ato* z *a oto*, *ano* z *a ono*; ale *-wo*, przyrostek, por. *haiwo*, *jedwo* i i., obok *-wa*, *ponieważ*, *owa*.

aza, *azali*, *azaliby*, jedyne poprawne postaci; nowsi pisarze zmyślili *aża*, *ażali*, czego język nigdy nie znał, p. *za*; już Leopolita: *aza*, *azali* biblji zastępował innemi spójnikami: »*azali* nie boga« (*alboć* niemasz Boga?), »*azali* nie odpuścisz temu miastu« (*więc*), »*aza* jest Saul między proroki« (*więc* i Saul), »*aza* mi będzie miłościw« (*albo snadź* mi); w psałterzach *aiza*, 'czyż?' *azawiem* i *azaliwiem*, 'czyż?'.

aż, już w psałterzu i biblji z przysłówka (»*aż* do końca«, »*aż* na wieki« i t. d.) w spójkę przechodzi: »*aże* pominie«, »*aże* i wszedł«, »*aż* się i narodzi«; p. *a* i *że*.

B

ba, spójka, dla potwierdzenia, od czasów Rejowych; czy to nie *ba, bah* raczej, t. j. ogólnie europejski wykrzyknik, niż *bo*, z którem go łączą? p. *bo*.

baba, *babka, babcia, babunia* (z przyrostkiem, jak ciotunia, dziadunio, córunia, mamunia), 'matka ojca lub matki', 'zamężna kobieta', 'stara kobieta'. Niemowlęce to zdwojenie, jak mama, papa, tata, dada, nana, pierwotnie bez znaczenia ścisłego. Ulega najrozmaitszym przenośniom; tak nazywają 'zatyczki', 'kłody do ubijania'; formy wszelakie; ciasta, gruszki (o szpetnym wyglądzie), owady i ptaki, (pelikan n. p.); rośliny (*babka*, 'plantago', że leczy rany, bo baby leczyły); *babka*, 'akuszerka', jeszcze w 15. w. pęporzezą przezywana; *babić*, 'odbierać dziecko'. Takie zdwojenie oznacza pieszczotliwie i małe dzieci, franc. *bébé*, ang. *baby*, serbskie *beba*, u nas *bebiś* u Glicnera r. 1558. Było i nazwą drobnej monety, bitej najpierw w Czechach za Ludwika II: »dwie *babce* (babki) w jeden pieniądz starej szło minnice«; »*pułbabcza*, nie tylo szeląga nie warty«, Potocki. *Babizna*, 'spadek po babce', jak dziedzina 'po dziadku'. *Babina* zdrobniałe; *babsko, babsztyl* (w różnych odmiankach) zgrubiałe. Co innego tureckie *bab*, w 17. w. (u Twardowskiego) 'brama, dworzec': »wrzucić do *baby* sarajowej, smrodliwej«; »Turcy, nasze konie zową *babami* nikczemnymi« (Twardowski), dla ociężałości.

W tych samych znaczeniach powtarza się baba także w czeskiem i ruskiem (*baboczka* 'motyl'); dla gier: *ciuciubabka*, 'ciemna babka, żmurek', *babka*, 'gra z kostką, babką' (szczególniej na Rusi lubiona). Do mitologji patrzą: *baba jędza* (ruska *baba jaga*), 'czarownica, wiedźma'; *baby, babki*, w 16. w. 'plejady (dżdżownice, kokosz z kurczęty)', niegdyś nierównie poetyczniej zwane: *własożelicy, wołosożary* (t. j. 'ród z świecącemi włosami'); *baby* kamienne, aż do Prus zachodnich sięgają; pierwotne wyobrażenia nieraz wyraźnie żeńskie; najsłynniejsza z nich bajeczna »złota *baba*« na dalekiej Rusi (nad Obem u Czudzi), o której od początku 15. w. ciągłe a częste wzmianki u nas, a od nas i zagranicą; znana kamienna baba chęcińska różni się jednak znacznie wyglądem od przeciętnych »bab«. *Baba*, 'ciasto' (np. »tatarczana *baba*«), od kształtu, por. *korowaj*. *Babą* nazywano i 'królowę w szachach'. Ogólno europejskie jest też *babie lato* o 'pięknej jesieni'. — Prasłowo, lit. *boba*, 'stara kobieta', niem. *Bube* 'chłopiec', dawniej *bābe, bōbe*, 'stara kobieta'.

Powtarza się w nazwach wielu roślin, np. *babimór* albo *morzybab* 1472 r., od czarodziejskich własności, inaczej 'widłak' lub 'wroniec'. Stanko nawet wierzbę *babicą* nazywa. Por. *Babica* r. 1135, nazwa solarni; dalej *babi* (*Babia* góra); *babiniec*, 'przedsionek w kościele'; *babiarz, babożeń* (w 16. i 17. w.); *babski*, dawniej *babińskie* plotki, nie od *Babina* p. Pszonki, lecz od *bab*.

babrać, p. *paprać*, chociaż właśnie postać z *b* u sąsiadów częsta, czesk. *babrati*, co nawet Węgrzy przejęli; u nas i *bablać, bebłać*, a jest i na-

zwa jeziora: *Bebło, Bybło*; podobnie *bacnąć*, p. *pacnąć*.

baca, 'starszy (pasterz) nad juhasami', w »mazurskiej« postaci, zamiast *bacza*, bo z węg. *bacs(a), bacsó*, 'pasterz', z rumuń. *baciu*.

bachmat, 'koń tatarski', »ich *bachmaty*«; »*bachmatek*« w figliku białoruskim Rejowym, bo z Rusi do nas nazwa przyszła, a na Ruś od Tatarów samych.

bachor, *bachur*, 'dzieciak', 'bęben (żydowski szczególnie)', z hebraj. *bāchur*, 'młodzieniec'.

bachorze, szczególnie w nazwach topograficznych, 'moczar'; p. *bagno*; jest i nazwą brzucha: »rzepą napchany *bachor*«, Potocki; z czesk. *bachor, bacharz*, brzuchacz.

bachus, *bachusy (bekusy)*, 'ostatnie dnie zapust' i 'maski', *bachant, bachandryja*, od obchodu świąt »*bachusowych*«, *bachować*; wszystko od nazwy *Bakcha*.

baciarz, *baciarski, baciaryga*, z bruku lwowskiego, jak i *makabunda*, 'urwisz', z węg. *betyár*, 'zuchwalec'.

baczmaga, 'obuwie', z tur. *pasmage*, 'sandały'; w Janczarze około r. 1500 mowa o *pasmage*, czego tłumacz polski nie zrozumiał, 'nogawice (spodnie)' wstawił. Do nas z Rusi, jak ruskie *b* (*baszmag*) świadczy.

baczyć, od **baki*, 'oka', jak *patrzyć* od *patry*; »świecić *baki* lub *bakę*«; *baczny, baczliwy*; szczególniej w złożeniach: *obaczyć*, dziś jeszcze raz złożone: *zobaczyć* (»do *zobaczenia, zobaczyska*«); *przebaczyć* znaczy jeszcze u Lubelczyka 1558 r. 'przeoczyć', a z tego urosło nowe znaczenie: 'odpuścić, darować', jak i w *wybaczyć*; *zabaczyć*, 'zapomnieć', z *niedobaczka*. Słowo wyłącznie nasze, od nas na Ruś; u innych Słowian nieznane. Już w psałterzu stałe, *baczycie*, 'uważajcie'; p. *bały*.

bać się, ściągnięte z *bojać*, jak *stać* z *stojać* albo *pas* z *pojas*; narzeczowe *bojeć*, z mylnem *e* (jak i *stojeć*); *boję się, bojaźń* (p.), *obawa* (p.). Prasłowo: cerk. *bojati sę, boją sę* i tak u wszystkich Słowian. Pień *bī-, bi-ja-, boje-*; lit. *bijotis*, 'bać się', *bajus*, 'straszny', prusk. *bijatwei*, 'bać się', *pobajint*, 'ukarać (straszyć)', ind *bhajate*, 'boi się', *bhīma-* i *bhīti-*, 'strach', awest. *b(a)jente*, 'boją się'. Już w psałterzu *bać* ściągnięte.

baćkory, 'meszty, papucie', z węg. *boczkor*, słowack. *baczkor*.

badać, *badacz*, złożenia z *z-, wy-, o-* (późne stosunkowo; dawniejsze tylko: *zbadać* i *wybadać*), *badawczy* (jak spostrzegawczy do przymiotników na *-awy*, jak ciekawy); częstotliwe do *bóść* (p.); tak samo u Czechów, *bádati*, gdzie i pierwotne znaczenie 'bodzenia' istnieje; cerk. *probadati*, rus. *probodat'*, 'przebijać', serb. *badal*, 'oścień', *badala*, 'sonda', *badil*, 'łopata', *badkawica*, 'lancet'. Już w psałterzu stałe słowo: *badanie*, 'scrutinium'.

badrak, 'rumak', Potocki; wschodnie oczywiście; skąd?

badyl, 'łodyga', p. *badać* (serbs. *badil*!).

bagatela, bagaż, najpospolitsza francuszczyzna; pierwsze ostatecznie od *bague*, 'pierścionek', z łac. *bacca*; drugie od *bague*, 'pakunek', z łac. *baga*, niem. *Pack, Gepäck*, skąd nasze *pakować (się)*.

bagazja, 'materja, tkanina', z tureck. i arab. takiegoż słowa, przez węg. *bagazia*; »żupany z *bagazyi*, kontusze z tuzinku«, Potocki.

bagnet, z *bajnetu*, franc. *baïonette*

od miasta *Bayonne*, gdzie je najpierw wyrabiano; od nas, dla owego *g*, nieznanego gdzieindziej, na Ruś i do Czechów.

bagnięć, zamiast *bagnięd́ź, bagniątko, bazia*, p. jagnię.

bagno, prasłowo zachodnich i wschodnich Słowian (wszystkich); południowi mają tylko (od rudawego koloru bagien) nazwę dla czerwieni: *bagŭr*, 'purpura', *bagrjanorodnyj*, 'w purpurze urodzony' (*porfirogeneta*), *bagrjanica*, 'purpura', co i Ruś dobrze zna (*bagrit'*, 'barwić na rudo'; małorus. *bahrja*, 'ruda krowa') — my już nie, ani Czesi.

Na *bagnach* gnieżdżący się bocian zwał się *bagiem*; o czesk. *bažina*, 'bagno', twierdzą jednak. że to mylna pisownia zamiast *barzina*, (*ž* i *rz* nawet w czeskiem mieszają, cóż dopiero u nas!), od *bara* (p.). Jeśli znaczenie pierwotne od czerwieni wzięte, co bardzo prawdopodobne (por. *błoto, bielawy*), to tu należy i *bażyć się* (p.). Nazwy roślinne, od miejsca gdzie rosną: *bagno*, 'eriophorum' r. 1472 (i *koli cię, koli go, koli je* zwane, od łusk kolących owocu), i *bagno, bagnisko*, 'ledum palustre' (to samo i *porej*, p. *vorai*), *bahun* (z rusk.).

baj, *baika, baiać, baięda* (do gawędy; różnowiercy katolicką 'agendę' i 'legendę' tak przedrzeźniali), *bajda, bajdała, baidek, bajkopis, bajeczny, bajdurzyć* i *badurzyć*, już od 16. w. Prasłowo, od pnia *ba-*, 'mówić', p. *baśń*; cerk. *balij*, 'lekarz' (co zamawia chorobę, jak rus. *wracz*, 'lekarz', od *wrat'*, 'mówić, kłamać'), *bałakać*; u południowych Słowian *bajati* wręcz 'czarować', a w cerk. *obawati* (zamiast *obaiati*, jak *dawati, stawati*, obok *dajati, stajati*) tylko 'czarować, zamawiać'; u Słowieńców już tak, jak i na Zachodzie: *bajati*, 'gadać'; na Rusi *bisz* (»kak jewo *bisz*«, 'jak jego zowią'), z *baisz, bajesz* ściągnięte. Brak tego pnia Litwie; ogólny on w Grecji, *fēmē* i *fōnē*, 'głos', *fasis*, ogłoszenie', *fēmi* (doryckie *fāmi*), 'mówię'; łac. *fāri*, 'mówić', *fama*, 'pogłos' (cośmy przejęli), *fābula*, 'baśń', (nasze *fabuła, fabularz*), *fās*, 'prawo' (*nefas*, 'krzywda'); niem. *Bann*, 'rozkaz', *bannen* (stąd *banita*, 'wywołaniec'). Tu należą i *bajtała, bajtałaszki*, 'fraszki', ale *bajtlować* z niem. *beuteln*. P. *bakać*.

W 19. w. zaczęto bajki zbierać z ust ludu, przyczem nie obeszło się bez stylizacji literackiej, a nawet bez przymieszki obczyzny (np. u R. Zmorskiego i w jego Wieży siedmiu rycerzy). Dawniejsze pisemnictwo bajką gardziło, Potocki np. pisał o niej: »lepiejby *bajkę*, jaką mamki z swojej głowy (!!) dzieciom prawią o królu, pisał, i królowej«; »*bają* poetowie, ale nie tak przecię, jako nasze starki dzieciom przy kolebkach zwykły: był też to król z królową« i t. d Jedyna u nas wzmianka podobnej bajki fantastycznej u Szczęsnego Herburta (co się ludowemi wątkami chętnie parał) w pisemku bezimiennem z r. 1607, Rozmowa o rokoszu (II, str. 124 wydania Czubka): »własna ona o czerwonym kapturku [niem. *Rotkäppchen*, o wilku i babce], bez końca i początku bajka«. W 16. w. Rej, np. gromiąc człowieka, puszczającego przestrogi i rady mimo uszu, stale się wyraża: »jakby mu o żelaznym wilku *bajał*«, — ale takiej bajki nie było nigdy; było tylko podanie historyczne o Gedyminie, że na łowach nocą zaskoczony, śnił o wilku żelaznym i na tem miejscu Wilno »za-

rąbić« kazał. Inne bajki, np. o smoku wawelskim i szewcu Skubie, wpleciono do dziejów najdowolniej.

baja, *bajówka*, 'spodnica', 'rodzaj sukna', z niem. *Baje*; europejskie; u Czechów z *p: paj, pajka.*

bajura, *bajoro*, 'bagno', słowo późne, może toż co *banior*, 'głębia'.

bakać, 'wołać', od *ba-* (p. *baj*), 'mówić', z przyrostkiem *-k* (jak znak do znać), przestarzałe; już nowe wydanie polskiego Terencjusza *zabakałem* (r. 1545) odmienia na *zawołałem.* W 15. wieku ogólne: »z *bakiem* a giełkiem przydąc do sądu«, o *bakaniu* w sądzie, »przez *bakliwość*«. 'krzykiem'; częste w Ezopie. W 16. w. znane, chociaż mało używane, potem ginie zupełnie. U Czechów »*bákati* koho k nieczemu«, 'namawiać'.

bakalje, 'łakocie', przez Ruś z tur.-arab. *bakkal*, 'handlarz korzenny'.

bakałarz, liczne urobienia; od pierwszego stopnia »akademickiego«: *bacca laureatus*, 'gronem ozdobiony'; *bacca*, prasłowo (w nazwie *Bakcha*), o 'gronie winnem' pierwotnie.

bakembardy, 'bokobrody' (pozorne spolszczenie), z niem. *Backenbart* (w niezliczonych odmiankach na Litwie; rus. *bakeny*).

bakier, dziś tylko o nakryciu głowy »na *bakier*«; rus. pożyczka: »na *biekrień*« (dziwacznie odmieniona); od komendy flisowskiej *ru bakier*, z niem. *back kehren*, 'nazad, na lewo obracać'; *bak* i w *bakort* (z niem. *Backbort*), 'lewa burta' (w plecach sterownika).

bal, *balik, balować, ballada, balet*, od romańskich tańców i przyśpiewów nazwane; franc. *bal, ballet, ballade*, ogólno europejskie.

balasy, 'słupki', skrócone z włosk. *balaustro, balaustrata*, 'poręcze', (franc. *balustrade*, 'balustrada'), i nazwa jabłek granatowych (łac. *balaustium*, z greck. *balaustion*), dla podobieństwa słupka do granatu.

balbot, *balbotać, bełkot*, rodzime, dźwiękonaśladowcze; jest i *bałbotać, bełbotać, bałękać.*

baldachim, z mylnem *-m* zamiast *-n* (u nas i zupełnie spolszczona nazwa botaniczna *baldaszkowy*), 'opona z tkaniny złotogłowowej', nazwanej od *Bagdadu*, t. j. *Baldaku*, łac. (średniowieczne) *baldakinus*, włosk. *baldacchino*; we wszystkich językach europejskich.

baldrian, 'koźlik' lub 'kozłek'; r. 1472 *waldrian*, z łac. *valeriana*, jak u Niemców; od nas na Ruś.

balja, *balijka*, 'ceber do prania bielizny', z niem. *balje*, z franc. *baille*, z łac. *bacula* od *baca*; od nas na Ruś.

balwierz, z niem. *Balbier*, rozpodobnionego z *Barbier* romańsk. języków: włosk. *barbiere*, franc. *barbier*, od łac. *barba*; p. *broda*; *barwierz* r. 1500, zawsze tak u Reja.

balzam, tak go wymawiamy, *balzamować*, piszemy *balsam* (tak zawsze w 15. i 16. w.); z łac. *balsamum*, z grec. *balsamon*, a to ze Wschodu.

bałakać, *bałamut, bałamucić*, obok tego z *ą*: *bałamąt, bałamunt* w 16. w. (p. *mącić*), o 'gadule', 'trzpiocie' (*bałaguła* z rusk. *bałagur*, 'gaduła'? *bałałajka*, 'gitarka ruska', pożyczki nasze, od tegoż pnia), urobione od *ba-*, p. *baj.*

bałta, *bełta*, z węg. *balta*, a to z tur., w 17. w. 'toporek, obuszek'.

bałuch, 'wrzawa', *bałuszyć*, 'hałasować', od *bał-* (bałakać) do *ba-*, p. *baj*; częste w 17. w.

bałwan, 'słup, bryła (soli)', łac.

bancus, przeniesione (późno) na 'nieruchomych, ciężkich', 'głupich'; przed wiekami na 'słupy-bożyszcza', stąd *bałwan*, 'bożek, idolum', *bałwochwalca* (skrócone z *bałwanochwalca*); tak samo w węgierskiem; przeniesione i na 'fale morskie', *bałwany* (a te dowolnie na *bałchany* przekręcone, od gór bałkańskich, — jeśli nie raczej odwrotnie, z gór na fale?). Słowo zagadkowe, powszechne u Słowian, u Serbów i Słowieńców: 'bożek' i 'belka' U Czechów nigdy 'bożkiem' nie bywał, tylko 'kłodą'. Na Rusi w 18. w. franc. *idole* przez *bałwanczik* oddają, zresztą *bołwan*, 'kloc, kłoda, głupiec'; w cerk. tylko 'kłoda'; stąd węg. *bálvány*, 'bożek', 'słup jego'. Wyraz przybył ze Wschodu, ale jak i skąd? Jedni wywodzą go z staroturs. *balbal*, 'słup zwycięstwa nad zabitym wrogiem'; drudzy z pers. *pahlawan*, 'bohater', przez kirgiskie *palwan*, *balwan*, 'bohater', 'słup na cześć jego (bożek)', 'kloc, głupiec'. Z tegoż perskiego *pahlawan* ma pochodzić i turec. *bałaban*, 'wielki' i nazwa 'sokoła', znane u południow. Słowian (u Serbów: 'wielki', 'czapla') i na Rusi ('sokół', 'bałwan', 'wielki garnek'), a w dziejach Lwowa jako imię osobowe, znaczne (jepiskop *Bałaban*, przeciwnik unji r. 1595; w 19. w. kupiec *Bałaban*); u nas z wszelką pewnością od Rusi, jak i *bałabuchy*, 'ciasta'; *bałaburki*, 'ziemniaki', co od *bałabana*, 'wielkiego', przezwane. Pomijam urobienia: *bałwański*, *bałwaństwo (bałwochwalstwo)*, *bałwofalca*.

bały, *bałonie, bałuchy*, 'ślepie', *wybałuszyć* (oczy), *bałuch* i o zającu (dla wytrzeszczonych oczu). Możnaby, jak *baki*, odnosić do pnia *ba-*, z *bhē-*: *bhō-*, 'świecić' (ind. *bhāti*, grec. *fainō*), ale przeczy temu wiek i ograniczoność słowa. Nasuwa się inny wywód, od *bałdy*, 'gałki (zatyczki)', co wzięte z rus. *bałda* (z tatars.) 'narośl na drzewie, pałka', 'bałwan' (o człowieku - niezdarze); u Korczyńskiego r. 1698: »nikt nie przyprawił urzniętych *bałdów*« ('gałek'), u niego o rusyzmy nietrudno; *bały* byłyby zgrubieniem *bałd*? Takie zetknięcie się słów narzeczowych z ruskiemi bywa, np. w polskim Fortunacie z r. 1560 mowa o *czapce-bodatce*, przenoszącej cudem błyskawicą posiadacza; *bodacić się*, 'przenosić się w ten sposób'; ależ *bodziać, badziać się*, 'włóczyć, tłuc się', powtarza się tylko w białorus. *badziacca*, co to samo znaczy; rusk. *badiaga*, *badiażka*, *badiażnik* o 'zabawce i zabawnikach' (do *bodę*?). Obok *bałd* są na Rusi i *bołdy*, a dalej *butdyr*, 'pryszcz', *bułdyga*, 'pijaczyna', *bołdyr*, o 'mieszańcach', a stąd i gwarowe polskie: *bałdyga, beldonek* nawet, o 'niezgrabnym'. Więc *baczyć*, słowo dawne, od nowych *bał(uchów)* oddzielić wypadnie i pozostawić na razie nieobjaśnionem.

bałyk, *bałuk*, odwieczna turska nazwa 'ryby wędzonej' (już Grek Tzetzes w 12. w. zapisał nazwę *kar-bałuk* dla 'Krymu', skąd szły te ryby do Carogrodu); dziś u nas tylko »na *bałuku*« albo »na *bałyku* chodzić«, 'na czworakach', o niezgrabnym ruchu, co i u Turków tak się wyraża; rus. *bałyk*, 'stokfisz'.

bambry, 'chłopi z pod Bamberga, szwabi', w Poznańskiem.

ban Kroacji, nazwa turska, awarska, od *baiana*, 'władcy hordy'; turskie *baian*, 'bogaty', stałe i jako imię własne.

banda, 'rota, zgraja', 'orkiestra wojsk', 'poręcze (bilardowe)', z włosk.

banda, franc. *bande*, a to wszystko z niem. *Band*. Tu i *bandera*, *banderola*, z włosk. *bandiera*, *banderuola*. Natomiast *bando*, *bandyta*, *banita*, z włosk. *bando*, 'ogłoszenie, wywołanie z kraju' (»*Bando* na Arjany« W. Koehowskiego, »*Bando* na Gorzałkę«, 1716), *bandito*, z niem. *Bann*, *bannen*.— *Bandaż*, *bandażysta*, wprost z franc. *bandage*.

bandoch, *bandos*, 'robotnik sezonowy, na żniwa', od *bandy*, z czem w związku niem. *binden*, *Bande*, lit. *bendras*, 'spólnik', ind. *bandhu*, 'spółka, ród', grec *pentheros*, 'teść', ind. *badhnāti* i *bandhāti*, awest *bandaiti*, 'wiąże'.

bandolet, 'pas przez plecy'; na nim dragon karabinek zawieszał; stąd u nas nazwa samego 'karabinka', »wystrzelić z *bandoletu*« pospolite w 17. w.; por. włosk. franc. *bandoliera*, w znaczeniu 'pas'.

bandura, *bandurzysta*, dziś tylko na Małej Rusi znane; do niej od nas w 17. w. przeszło; u nas jeszcze i w pierwotnej postaci: *pandora*, włosk. *pandora*, z łac. i grec. *pandura* (stąd i *mandolina*).

baner, 'strych', »na ganku albo *banerze*« u Seklucjana 1551 r.; z niem. *Böhne*, *Bühne* (o 'rusztowaniu', 'scenie').

bania, *baniak*, *bańka*, *banieczka* w znaczeniu 'naczynia' i 'dyni, tykwy', (r. 1500: »*korbas* albo *bania*«), a jest i trzecie: 'kopalnia' (węg. *banya*); czwarte na Rusi: 'łaźnia' Nic łatwiejszego, niż utożsamić ruską *banię* z romańskiemi kąpieli nazwami, franc *bain*, włosk. *bagno* (z łac. *balnia*, *balineum* i *balneum*, grec. *balaneion*), i powołać się nawet na jednorazowe dawne *balnyj* zamiast *bannyj*, 'kąpielowy', i twierdzić, że od łazienki przejście do naczynia łatwe. Na Zachodzie jednak *bania* jako 'łaźnia' zupełnie nieznane (u Czechów *banie*, *bańka*, 'naczynie baniaste', 'bańki na wodzie, mydlane', 'bańki u cyrulika', 'kopalnia'; naszej *bani*, 'dyni czy tykwy', nie mają). Ależ Słowianin 'łazienki' nie znał, miał tylko *izdebkę*, *istopkę*, gdzie się parzył, gdy mu wodę na gorące kamienie lano (żadnegoż tam naczynia pękatego nie było, chyba wodę konwiami donoszono). *Bania* znaczyło może pierwotnie 'dół, dołek', (por *banior* u Potockiego, 'moczar, głębina') i takby się i nazwa 'kopalni' sama tłumaczyła; do dołu w ziemi właził (stąd 'łaźnia') Słowianin, zanim sobie *istopkę* przyrządził nad ziemią; od dołu nazwano wszelką pękatość, od dyni bańkę (wodną i t. d.) i kopułę. Związek między ruską *banią* a *bain* byłby w takim razie złudzeniem optycznem. Węg. pożyczone od Słowian.

banialuki, 'bajdy', od królewny *Banialuki*, bohaterki pierwszej drukowanej a oryginalnej bajki polskiej Hier. Morsztyna; z niej się w czasach stanisławowskich natrząsano, bo postaci bajek i romansów schodzą na typy, por. *seladon*, *lowelas*. Jak Morsztyn wpadł na to imię (*Banjaluka*, w Bośni, czy od olejkarzy węgiersko-słowackich?), nie wiem.

bank, z włosk. *banco*, 'stół wekslarski', a to z niem. *Bank*; *bankarz*, 'wekslarz', w całem 16. w., ale już r 1607 czytamy: »*bankierze* z włoska, wechslarze z niemiecka, zamieniacze pieniędzy«; włosk. *banchiere*; (niewypłacalnemu wywracano jego stół, włosk. *bancarotta*, stąd nasz *bankrut*, *zbankrutować*, *bankruc-*

two); *bankowy*, *bankocetle* lub *banknoty*. *Bankiet*, od 16. w., również pożyczka włoska, *banchetto*, właściwie 'ławeczka'; jest i u Francuzów i u Niemców.

banować i bantować, podgórskie z węg. pożyczki; *banuwaty*, 'gryźć się', r. 1693: »na nas nie racz *pobanowaty*« (węg. *ban*, 'żałuje'); »nie ciężko nam po chałupie *bańtować* wszędzie«, r. 1620 ('rozbijać', węg. *bánt*, 'niepokoić').

bant, już w r. 1393 *banty*, 'zawiasy, obręcz', z niem. *Band*; por. *banda*.

bara, prasłowo, u nas tylko w nazwach: rzeka *Barycz* (urobione jak gorycz, słodycz), u innych Słowian nazwa 'bagna': cerk., bułg., serb., słowień., słowac.: *bara*, *barina*, czes. *bařina* i *bažina* (p. *bagno*), może w związku z *borem* (p.).

baraban, 'bęben', p. *taraban*; ruskie.

baran, *baranek*, *baraszkować* (od: *baraszki*, 'żarty', *baraniec*, *baraszek*, zdrobniałe do *baran*); jest i w postaci *beran* (u Czechów) i *boran*(?) na Rusi; »wziąć na *barana*«; częste w nazwach. Prasłowo nieznanego początku; podobne, ale bez *-an*, po narzeczach starogreckich (*barion*, *barichoi*, 'owce'), albańskich i północnowłoskich (*bera*, *bar*), i uznano je dlatego za prasłowo (tubylców przedsłowiańskich) alpejskie, ależ właśnie u alpejskich Słowian go niema wcale, a i u bałkańskich ono bardzo rzadkie; głównie ruskie i zachodnie; *barani*, *baranina*, *baraniec*. Może w związku z prasłow. **borw*, serb., czes. *braw*, 'bydło (nierogate)', rusk. *borow*, 'wieprz'?

barbara, 'bicz, lina'; »nahajską *barbarą*« bije Potocki. Baty przezywają stale od imion (np. *makar*, »*makarami* kilku wycięli«, »*makarem* kolejno weźmiecie«, około 1700 r.; jeszcze w odzie bizunowej Bohomolca: »gdy go z kołka *makarym* wychłostał«; na Rusi *siergiej*: »przydatku dam *sergiejem* po płeczach«, około r. 1730); albo od miejsca wyrobu (*nahajka*, słynne *Boćki*, *boćkowski*); albo od wykrzykników, p. *bizun*, *herap (harap)*.

barbarzyniec, słowo europejskie, z grec. *barbaros*, u nas z dawną wymową łacińską jeszcze, u Rusi z nowogrecką: *warwar*; u Czechów tylko *barbar*, *barbarsky*; u nas dorobiono *barbarzyniec* do *barbarzyński*, a w przymiotnik wkradło się *-in* »ludowe«, jak w *murzyn*, *Turczyn*, albo jak *babiński* od *baby*.

barch, *barchnieć*, o 'zawrocie głowy', 'kołowaciźnie', u ludzi i bydła; *ch* z *k*, por. czesk. *zbrklý* 'szalony'.

barchan, już w r. 1500, *barchanik*, *barchanowy*; z łac. *barcanus*, a to z arab. *barrakan*, *barnakan*, przez romańskie do niem. *Barchent*, czes. *barchan*; z niem. *Barchat* i rus. *barchat*, 'aksamit'; inne postaci: *barakan* i *barkan*.

barć, prasłowo; u wszystkich Słowian 'ul pszczół leśnych po sosnach i innych drzewach'; *bartnik*, *bartodziej* (to jest prawidłowe złożenie, tak samo: *konował*, *świnopas*, *kaznodziej*, od konia, świni, kaźni); od *bartodzieja* i *bartosz*, *bartek*, co już w 14. w. z *Bartłomiejem* pomieszano, najniesłuszniej, skoro jedyny Bartłomiej między apostołami był królewiczem i bogaczem, a *Bartek*, *Bartosz* i pod względem inteligencji najniżej stawali (por. przysłowia odnośne); *bartodziej* (jak *kołodziej*) od *barci*, którą *dział* (p. *dziać*), nazwany, przenigdy od *barty*.

O olbrzymiem znaczeniu *bartnictwa* w zielonych puszczach kieleckich i mazowieskich (nadnarwiańskich) świadczy jego bogate słownictwo i prawo zwyczajowe, wyrobione między bartnikami, nawet do druku r. 1557 i 1618 podawane; p. *chążba, rączka, piesznia, czerchlić, kleczyć*. Brak tego słowa na Południu; jest u całej Rusi (*bort', bortnik*) i na Zachodzie (czes. *brt, brtník, brtiti*, 'działać', załab. *bartnik*). Znaczy 'wydrążenie', łac. *per-forare* (co u nas w 16. w. jako *przeborować* przejęto, i *przeberować*; tak na Ruś od nas poszło), niem. *bohren*, grec. *faros*, o 'brózdzie'.*faraō*, 'orzę'; nawet litew. *burna*, 'usta', tu włączają (bułg. *bŭrna*, 'usta').

bardo u tkaczy, 'przybijaczka'; prasłowo; takież u wszystkich Słowian: rusk. *biordo*, bułg., serb., słowień, czes. *brdo*, łużyc. *bardo*, załab. *biordo*, 'opałka', *pobiordie*, 'przybijaczka'. Może do barć; — różnica (tu miękka, tam twarda półgłoska) nie wadzi, bo się powtarza często; znaczenie 'ostrza, końca'; niem. *bort*, 'krawędź (borta u sukni)', *Bord* okrętowy, 'burta', może i *Barte*, 'siekiera' (p. *barta*), albo i dawne ang. *bord*, 'szczyt, deska, stół'. U innych Słowian znaczy *brdo* i 'pagórek'; u nas to już nieznane, chyba w nazwach miejscowych, *Barda*(?).

bardon, 'lutnia, lira', czes. *bardun* z niem. *pardun*.

bardzo, od 16. w. zamiast *barzo*, por. imię *Barzy*, co ocalało w przysłowiowym zwrocie: »wsadzać na *barzego*« albo »zsadzać z *barzego* (konia)« o 'hardym, upornym'; *dz* zamiast *z*, na Litwie (ruskiej) *zd* zamiast *z*, *borzdo*, (ród dawny *Borzdobohatych*). Dawna ortografja siliła się nad rozróżnianiem tego *r-z* od zwykłego *rz*. Już w psałterzu i biblji znaczy to samo co dziś; 'wiele', 'nadto'; wyjątkowo ocalało w biblji pierwotne znaczenie, 'prędko' (cito), które zachowali wszyscy inni Słowianie (czes. *brzo*, *brzký*, 'prędko, prędki'; rus. *barzòj*, 'chart'; są i odmianki pierwotne z *g*: serbs., bułg. *brgo*, 'prędko'). Lit. *burzgēti*, 'trzepać', *burzdēti*, 'ruchać się', częściej z przestawką: *bruzgēti* i *bruzdēti*, 'ruchać, śpieszyć się', *bruszkum*, 'prędko', *burzdus* i *bruzdus*, 'ruchliwy'; *zd* i w serbs.: *brzdica* obok *brzica*, o 'rwącym potoku'; *zg* i *zd* mogą się odmieniać; że u Słowian *bŭrg-* postać pierwotna, tego dowodzi nazwa ptaka *bargieł* (p.).

bargieł (Stanko r. 1472 przytacza jakieś łaciń. *bargula*?), dziś 'kowalikiem' zwany, u Cygańskiego tylko *bargieł, bargła*: »jak *bartnik* po drzewie mknie się, śpiewać nie umie«; więc odnoszę go do *bŭrg-*, 'rychły'; przyrostek *-ŭł* (por. *szczygieł*) nierzadki u nazw ptaszych. U wszystkich Słowian, przeważnie w dalszem urobieniu na *-cz*: rusk. *biergliez*, serb. *brglijez* (niby do *lěz-*, 'łazić'), słowień. *brglez*, czesk. *brhel, brhlik, brhlez*: same gatunki bywają odmienne; nie brak i *z*: serb. *brzelj*, 'certha muraria'.

bark, głównie w liczbie mnogiej; *barczysty*, 'pleczysty', *obarczyć* (»wziąć się za *bary*«, nowotwór sztuczny — jak *tany* do *tańca*); u nas dziś o 'ramionach', dawniej, np. u Potockiego, o skrzydłach i lotkach ptaka, orła (»gdy *barki* wypierzy«, o starym orle); u Czechów *brk* wręcz 'lotka', u Serbów, Słowieńców *brk*, 'wąs', ale i wszelka ostra kończyna, 'szpic' (w cerk. *brčich*, 'loki'). Pra-

słowo, od pnia oznaczającego 'ostrość'; por. *brona*, *ber*.

barka, z włosk. (jak inne nazwy czółn, *gonduła*, *fusta*, obie w 17. w. z włosk. *gondola*, *fusta*); romańska nazwa *barki* z łac. *barca*, z grec., a to z koptyjskiego *bart*. Tak samo *bat*, *bacik*, z włosk. *batto* (łac. *battus*, niem *Boot*); *batki* r. 1532.

barkracht, *barkmistrz*, uproszczone w *bachmistrz* już w 16. w.; z niem. *Bergrecht*, *Bergmeister*, o 'dochodach' i 'dozorcy kopalni', u nas głównie wielickiej.

barłóg, r. 1500 *barłogo* (albo *świnie koryto*, *kob*), rodzaju żeńskiego na Rusi: *bierłoga*, *mierłoga*; prasłowo, u wszystkich Słowian to samo, głównie o *barłogu* niedźwiedzim (węg. *medve barlaga*, r. 1463, *ad speluncam porloga*, 1357, już r. 1467 *barlang*, z tego dziś *ballang*), jak i o 'podściółce, mierzwie'. Urobione przyrostkiem *-og* od **barła*, 'mierzwy'. Narzeczowe *bardlić*,'mierzwić'. W psałterzu: »w *barłodzech*«.

barszcz, prasłowiańska nazwa dla 'heracleum', por. *świni barszcz*, *barszczyca* w 15. i 16. w. dla 'delphinium'; u nas od 18. w. nazwa 'zupy kwaśnej z buraków' (ale i 'żuru', barszcz biały), co zastąpiły pierwotny *barszcz*; od ostrych, kończatych liści, niem. *Borste*, *Bürste*, 'szczeć, szczotka'; pień ten sam, co i w *bark* (p.); por. ind. *bhrsztisz*, 'szpic, kant'; prapostać naszego: *bŭrst-j*; czes. *brszt*, rus. *borszcz* (nazwa zupy od nas!), słowień. *brszcz*: wszystko 'heracleum'.

barwa, *barwić*, *barwny*, z czes. *barwa* z dawnego niem. prasłowa *varwe*, dziś *Farbe*, cośmy na nowo przejęli w 16. w., zatrzymując, jako w nowej pożyczce, niem *f* bez zmiany: *farba*, *farbować* (»*farbowane* lisy«!), *farbierz*, *farbiarnia*; od nas na całą Ruś (gdzie *f* i przez *chw* zastępują, lit. *kwarba*). Francuzi od niem. *Farbe* szminkę przezwali *fard*; u nas 'szminkę' w 15. i 16. w. *barwicą* i *barwiczką* zwano; inne urobienia: *barwiany*, *barwisty*, *barwnik*; w 15. w. 'niezapominajki': *barwica*, *nowa barwa*, *barwik*, »że wiosną łąki malują«; biblja »*barwy* modrej« używa, gdzie Leopolita »o jedwabiu modrym« prawi; *barwa*, 'liberja' w 16.—18. w.

barwinek, z łac. *pervinca*, co tę samę roślinę oznacza; do nas z Czech, *barwinek* (ich postać *barwienek* i u nas zapisana), od nas na Ruś całą.

baryła, *barył(ecz)ka*, od 15. w. ogólne; z włosk. *barile*, z łac. *barillus*.

bas, *basować*, o głosie, jak wszelkie inne nazwy, *alt* i t. d., z łac.; *bassus*, 'niski'; stąd *basetla* (czes. *basetl*, *baska*); *basy*, 'baty', 'pręgi' (»*basy* pod oczami«), p. *bat*.

basałyk, obelżywe *basałyga*, w 15. w. przejęte dla 'bicza z ołowianą kulą', r. 1500 *basałyk* albo *pilatyk*, tłumaczy łac. *caestus* (słowa *basztyki* niema, są tylko *basałyki*). Rej wymienia je jako tatarskie.

basarunek (i odmiennie), 'odszkodowanie (sądowe), głównie za skaleczenie', z niem. *Besserung*, niby 'ulepszenie', po polsku 'nawiązka'.

basia r. 1697, dziś *bazia*, 'owieczka', i *bazia*, 'kotka', p. *bagniędź*; zdrobniałe do *bagnię* albo *baranek*; *baś*, *baś*, je wołają.

basta, 'dosyć', *zabastować* (w kartach); z włosk. *basta*! *bastare*, 'starczyć'; europejskie.

baster, *bastrzę*, 'bękart'; *bastert* i *bastard*, o 'winie pośledniejszem';

wszystko od 15. w.; od nas na Ruś, gdzie *j* przybrało: *bajstruk*; z łac. *bastardus*, franc. *bâtard* (o spłodzonym na byle czem, — *bast*, 'podkład siodła?). P. *bękart*.

bastramy, 'mięso suszone', w 17. w.; z tur. *basterma*, *pasterma*, co to samo znaczy.

baszłyk, 'kapuza na głowę', od tur. *basz*, 'głowa' (częste na Rusi, *baszka*); skrócone na Rusi w *szłyk*, częste u pisarzy 16. i 17. w., gdy mówią o Rusi.

baszta, od 15. w., z niem. *Bastei*, z łac. *bastia*, czesk. *baszta*; powtarza się w *bastjonach* i *bāstyli* (paryskiej); rus. *basznia*.

baśń, 'bajka'; prasłowo, urobione przyrostkiem *-śń* (por. *pieśń*) od *ba-*, p. *bajać*; czes. *baseń* z mylnem *e*, rusk. *basń*.

bat, z przyrostkiem *-og*: *batog*, *batożyć*; oba prasłowiańskie, powtarzają się wszędzie, ale *batog* tylko na Wschodzie (u Rusi) i Zachodzie, gdy *bat* i Serbom i Słowieńcom dobrze znany, *batati*, 'bić', *batina*.

bawełna, *bawełnica*, 'tkanka'; czesk. *bawlna*, z niem. *Baumwolle*, z tłumaczeniem *Wolle* przez *wełna*, a zachowaniem *ba-* z *bau-*; od 15. wieku.

bawić od **bawa*, *zabawa*, a to od *być* (jak *sława* od *słyć*); 'bywać, przebywać', w złożeniach ma znaczenie przechodnie: »*nabawić* kogo czego« (por. *nabyć* co); »*pozbawić* kogo czego« (porównaj: *zbyć się* czego); *wybawić*, wybyć; *zbawić*, *zbawienny* (zamiast *zbawny*, do *zbawienie*), *zbawiciel*, *zbawca*; *zabawić*, 'bywać'; *zabawiać* się czem, 'zabywać się czem', 'zajmywać, trudzić się czem'; *zabawny*, 'zajęty'; »żywot *zabawiony*«, 'zatrudniony' (częste u Reja), »*zabawiać* się domem«, 'oddawać się gospodarstwu domowemu', *zabawca*, o 'psie, co ślad stracił'. Od zajęcia, zatrudnienia, przeszkody, przeszło na zajmujące, wesołe spędzanie czasu: *zabawa*, *zabawny* (aż do 'śmieszny'), i samo *bawić się*, nabrały tego odcienia wesołości, słowu pierwotnie zupełnie obcego. Podobnie rus. i czes. *zabawa* (polonizmy) Urobienia: *bawidło*, *bawidełko*; *bawialnia* (od *bawialny* pokój, wedle *gotowalnia*, *pralnia*), w 19. w. Brak w litew.; ind *bhāvajāti*, 'wywodzi, ożywia'.

bawół, już w biblji; druga część wywołana od, czy upodobniona do *wołu*; pierwsza u innych Słowian odmienna: na Południu *by-* (*biwol*, i u Czechów), na Rusi *buj-*, u nas *ba-*; wszystko, zdaje się, odmianki łac. *būbalus* (grec. *būbalos* wykluczone, bo byłoby **wywołem*); niem. *Büffel*, włosk. *bufalo*, franc. *buffle*, dla zwierza, dopiero po Chr. do Europy (przez Awarów?) wprowadzonego.

bazgrać, *bazgracz*, słowo nowe, może pokrewne z rusk. *bagor*, *bagra*, 'hak'; *zg* obok *g* nieraz bywa.

Bazyli (imię) a u Rusi wedle wymowy nowogrec. *Wasil*, więc roślina *bazylika* w 16. wieku i *wasilkami* nazwana.

bażant, od 15. w., słowo europejskie, do nas przez Czechów (*bażant*, z niem. *Fasant*), a od nas na Ruś (gdzie i nowa pożyczka *fazan* z nowego niem. *Fasan*); wszystko z łac grec. *fasianos*, od kraju rodzinnego ptaka (rzeka *Phasis* w Kolchidzie na Kaukazie).

bażyć się, »*zabażyło* mu się«, 'zachciało'; przestarzałe, w 17. wieku jeszcze znane; u innych Słowian żywotne, szczególniej na Rusi: »*bażyt'sia* mnie«, 'chciałbym', ukraiń-

skie *baha*, 'żądza', *zabahaty*, 'zapragnąć', *zabahy*, 'zachcenia', czes. *bažiti*,'pragnąć',*zabahnouti*. Domniemany pień *bag-*, co i w *bagno*, więc właściwie 'czerwienić się od żądzy'; por. rus. *zardiet'*, 'zaczerwienić się'.

bąbel, prasłowo dla 'kropli' i 'nabrzmienia wszelkiego'; oboczne *buba*, *bubu*, w języku dziecięcym; serb. *bubulica*, czes. *boubel*, *bublenka*, 'galasówka'; litew. *bumbulas*, 'bąbel na wodzie', *bumburas*, 'pączek', *bumbolas*, 'węzeł'; porówn. *bęben*.

bąk, *bączek*, *bąkać* i *bąknąć* (pod nosem), *bęczeć*, prasłowo dla 'brzęku' i 'głuchego głosu,' oboczne z *u*; p. *pszczoła*; liczne *bukati* innych Słowian, co i *buk-* i *bąk-* (*bęk-*) prawidłowo oddaje; załabskie *bące*, 'wyje', *bąkar*, 'bąk' (ptak wodny); *bączywic*, 'ziele', *bąk*, 'owad' i 'wartałka', od *bęczenia*; »*bąki* zbijać«, o 'próżniaku' (od 16. w.), »*bąka* strzelić«, 'palnąć głupstwo, myłkę (»byka zrobić«)'; czes. *bukacz*, 'bąk' (ptak i wartałka), *bukati*, o 'głosie bąka i sowy', *bukot*, 'ryk'; rus. *buczeń*, 'bąk' (ptak i owad), *bukaszka*, 'chrząszcz', *buczat'*, 'brzęczeć'; serb. *bukawac*, 'bąk (ptak)', *buka*, 'ryk', *bukati*, 'ryczeć', *buczati*, (o morzu). Podobne słowa wszędzie: ind. *bukkati*, 'szczeka', *bukkāra*, 'ryk (lwi)', grec. *byktēs*, 'wyjąc', łac *bucca*, 'wydęte lice' (czes. *bukacz* to samo), niem. *pfauchen*(?), litew. *bukczus*, 'jąkała'(?) i i. *Bąk* r. 1500 i 'sowę, puhacza' tłumaczy; tak i w 15. w., ale u Cygańskiego 1584 r. »Kantor niezły *bąk*, w trzcinie gdy *bąka*«, jak i dziś.

bean, 'fryc', cham', z gwary żakowskiej, łac. *beanus* z franc. *béjaune*, 'żółtodziób', — tak samo jak i *bedel* z łac. *bedellus*, 'woźny', niem. *Pedell*, ale *bedellus* wyszło z niem. *Büttel*, u nas *butel* w 16. w.

bebechy, 'wnętrzności', 'graty'; por. *bebiś* (p. *baba*)?

bebłać, *bebrać*, p. *babrać*.

bechtać, *na-*, *podbechtywać*, jedyny u nas ślad bardzo ogólnego na Południu słowiańskiem *bŭch* (na Rusi tylko w cerkiewnym języku: *biechma* i *bochma*, 'wcale, całkiem'), serb. *bach* (*ubach*, 'wcale', szczególniej przy przeczeniu, *udriti u bach* 'przeczyć', *zabasziti*, to samo, jak bułg. *chwasztam bŭch*). U Serbów ten sam pień w znaczeniu wszelakiego 'tętentu, tupania': *bachat*, 'kłus', *bachnuti*, 'wpaść', *bachatost*, 'pycha'. Z inną wokalizacją p. *buch*.

bechter, *bechtyr* za Reja, 'pancerz' w 16. w., rychło ginie; ze Wschodu; porównano dawne serb. *bachterce*, 'kolczuga'.

beczka, *beczułka*, u Czechów jeszcze pierwotne *beczwa*. rus *boczka*, *boczonok*, *boczar*, 'bednarz', cerk. *bŭczew*; pożyczka, jak największa część nazw odnośnych, źródło jednak niepewne: niem. *Butte*, *Bottich* (stare *botahha*), łac. *butica*, włosk. *botte*.

bedewia, *badawia*, w 16. w. 'koń arabski', od nazwy *Beduinów*, od *bedu*, 'pustynia', tur. *bedevi at*.

bedła, 2. przyp. liczby mnog. *bedł* zamiast **bdeł*; *bedłka* zamiast **bdełka*; *bdły* jeszcze po narzeczach, *bdła* u Stanka 1472 r.; *bdły* w 16. w. obok *bedły*; znane tylko na Zachodzie (u Czechów *bedla*, łuż. *bodło*), ale jest i na Litwie (*bude* w 16. w, dziś na Wschodzie, ogólniejsze zdrobniałe *budele*, 'grzyb'); *bedła* pośledniejszy rodzaj, dlatego »dziękują z *bedł*«, t. j. z lichego daru (mają doma rydze).

bednia, 'kubeł', ogólne tylko w *bednarzu*; pożyczka, jak i *putnia* (to

nowa), z niem. dawnego *budin*, *putin*, dzisiaj *Bütte*, *Büten* (a te z łac. *butina*), 'kufa, kubeł'; serb. *badań*, słowień. *bedenj*, czes. *bedna*, 'skrzynia', rus *bodńa*, a *bodnar* przestawili w *bondar*, stąd słynna w pieśni ludowej *bondariwna*.

begiel, 'precel'; r. 1500 tłumaczą niem. *Krapfen*, łac. *artocopus*: »pączek albo nagnieciony chleb albo ornaf (t. j. niem. *Hornaffe*, średniowieczna nazwa 'rogalka') albo *begiel*«; u Stanka 1472 r. »*artocopus*, gniecieniec, nagnieciony chleb«, a *tortelle* (nasze torty) »*rogliczek* (czes. *rohlicz*), *włodyki* (ubogiej *włodyki* kraple, dla fricella), *ornaf*«, a *pirgus* (ciasto) »*czorman*« (ta sama nazwa jest przydomkiem szlacheckim w 16. w., z niem., jak Rej i t. p.); *begiel* i w r. 1532; z niem. *Bögel* od *Bogen*, 'łuk'.

bejcować, dawać *bejcę*, z niem. *beizen*.

bek, *beczeć*, *beknąć*, *beksa* (wedle imion osobowych, jak *Jaksa*, por. *płaksa*), *bekowisko* (jelenie podczas rui); prasłowo, dźwiękonaśladowcze; u wszystkich Słowian o *beku* owiec, *bekati*; *bē*- tak samo o owcach i w łac., greck., niem. (nordyjskie *bekra*, 'beczeć', *bekri*, baran).

bekas, z franc.; Ruś go od Niemców przezywa waldsznep; patrz *słomka*.

bela, 'paka towaru (papieru)', »pijany jak *bela*«, 'nieruchomy'; u innych Słowian *bala*; z niem. *Ballen*; »opić się jak *bela*«, Potocki; »pijakowi dajemy nazwisko *bela*«, Wadowski r. 1699.

belfer, 'bakałarz', *belferka*, *belferować*, z żargonowego *Behelfer*, 'pomocnik'

belka, dawniej *balka*, *belk*, *balk* (albo bierzwno), *belkować*; z niem. *Balken*, — ale *bal*, 'dyl', z dolnoniem. *bāl* (w górnej niemczyźnie tylko *Bohle*).

beluarda, 'baszta', z włosk. *baloardo*, franc. *boulevard* (z czego nasze *bulwary*), a wszystko z niem. *Bollwerk* ('zastawa z tarcic', *Bohle*); w 16. i 17. w. częste.

bełch, *bełk* (por. *barch*, *bark* wyżej), *bełkot*, *bełkotać*; jest i *bełgotać*, i *blugotać* lub *bulgotać*, *bulkotać* (to wszystko jedno); czeskie *blkati*, *blkotati*, o 'głosie, płomieniu, szumie wody, wirze'. Dźwiękonaśladowcze; podobne niem. *bulken*, ang. *belch*, o 'wytrysku'.

bełt, 'grot, pocisk, strzała', od *bełtania* w znaczeniu 'bicia, kłócenia', rus. *bołt* (rybacy nim ryby płoszą), *bołtień*, 'kielnia', *bołtat'*, 'machać nogami, językiem (pleść)'; *bełtaniem* mącimy wodę, więc *bełty* 'męty', *bełtanina*; prasłowo (u nas, na Rusi; u Słowieńców *bolt*, 'wir, bezdeń'), dźwiękonaśladowcze; podobne w innych językach: niem. *buldern*, dziś *poltern*, norwes. *baldra*, 'hałasować', litew. *bildėti*, *bildinti*, 'stukać, dudnieć'.

Bełz, *Bełżyce*, *Bełza*, narzeczowe *bełzy (bełży) się*, 'bieli się'; prasłowo, tylko w polsk. zachowane (jak np. *uścieć*, *uścić się*); może toż co łac. *fulgeo* i nasze *błyszczę*.

Benedykt (imię)spolszczał na *Bień*, *Bieńko* (nazwa *Bieńkowski*); pomijam *Benedyktynów* i inne złożenia z *bene-* (*benefis*), ale jest i roślina *benedicta*, u nas już w 15. w. jako *benedykt* i *benedykta biała* zapisana, a i *budzicht* nic innego: *bn̄*, stałe skrócenie z *bene*, odczytał ktoś mylnie *bu-*; zwą ją i *kuklikiem* (nie *kublikiem*!) i *wasilkiem*. Pieśń o *Bieniu* uchodziła w 17 w.

za arcynieskromną, jak słynne niem. *Bohnenlied*; czy to to samo?

ber (*bru*), 'rodzaj prosa'; nazwa prasłowiańska, obca litewszczyźnie, jak i inne imiona prosa; *brzyk*, *brzyca*, roślina podobna, ale *brzyc*, nie *brzyca*, u Cygańskiego (r. 1584) 'rzęsa brzozowa'; zdrobniałe to; tak samo u wszystkich Słowian: rus. *bor*, serb., słowień. *bar* (węg. *borköles*, 'proso', złożone, obie części to samo znaczą), czes. *ber*, łużyc. *bor*. Nazwy od ościstości; co do pnia p. *barć*, *barki*(?)

berbeć, 'dzieciak, bęben', por. serb., czes. *brblati*, 'gawędzić', *blblati*, 'jąkać', *beblati* i *bebtati* (to samo).

berbenica (sera, bryndzy), z węg. *berbence*, 'faska', przez małoruskie

berdebuszka, śmieszna nazwa 'rusznicy' w 17. w., *berde*, p. *fiute*, *buszka*, niby *puszka* (*Büchse*).

Berdyczów, rus., ale »pisz na *Berdyczów*«, t. j. 'na przepadłe', może nie z pantoflowej poczty berdyczowskiej (co była pewniejsza, zwłaszcza dla posyłek pieniężnych, niż ruska państwowa), lecz z *Berdechowa* (nazwę tę wymienionoby później na nierównie lepiej znaną), t. j. 'pustoci': »(rozum wyganiają namiętności) gdzie do *Berdechowa*«; »na pustej roli, którą *Berdechowem* zowie, skąd i dziś modę wzięli utracyusowie«, Potocki.

berdysz, *bardysz*, 'halabarda'; od nas na Ruś; z łac. *barducium*; stąd i *bardyzan(a)*, przez dolnoniem. *bardezaan*. górno-niem. *Partisane*, co z rom. przejęte; *barducium* samo od *barda*, *barta*, z niem. (a z tego i nasza *barta*, 'siekiera'; niem. zaś, od *brody* przezwane, do pierwotnej Słowiańszczyzny dotarło, cerk. *brady*, bałkańskie i słowień. *bradwa*; to prapożyczka z niem. *barda*, 'siekiera', wobec której nasza *barta* najmniej o tysiąc lat młodsza, bo nasze »*broda* u siekiery« rodzime). Odpowiednika do cerk. *brady* nie mamy.

berkut, 'orzeł', w 17. w.; z tatar. *birkut* przez Ruś.

berlacze, 'papucie'. z niem. *Bärenlatschen* (*Latsche*, papucie, niby: niedźwiedzie, wielkie).

berlinka, 'szkuta, wicina'; *Berlin* sam, od nazwy osobowej *Berla*(?), pojawia się nieraz na Zachodzie i Wschodzie słowiańskim.

berło i *ferula*, jedno słowo (jak: szłom i hełm, barwa i farba, kłobuk i kołpak), dwukrotnie: w 10. albo 11, i w 15. w. (wtedy ze szkoły) przejęte; 'laska kulawego i drążek sokoli', u nas do 'sceptrum monarszego' wkońcu ograniczona; *berło* wzięliśmy przez czes. *berla* z *ferula*, a raczej z pochodzącego stąd niem. *ferala*, którą »pacy« bito (łac. *ferula*, 'rózga'; później 'laska pasterska'); *ferulę* sami żacy ze szkoły płacząc odnosili.

Bernard (imię), stąd *bernardyn*, *barnardyn* u Reja, i *bernadyn* lub *barnadyn*, rozpodobniony; zgrubiałe: *bernach*; spolszczony *Biernat* (*Biernacki*) i *Bernad*, *bernacki* (jakby węgierskie co do głosowni); »prosty *Biernat*«, przysłowie.

bertram, z *pirethrum*, przez niem. i czes.; w 15. i 17. w.: *bartram*, *beltram*, *biertram*, *peltram*, *pieltram*, *piwotrank* i *piretr(um)*; obok tej łac.-niem. nazwy (*Beltram*), z arab. *tharkhun* w 16. w. *tarhun*, *torhon*, ludowe *toruń ziele*; dziś tylko *estragon* z franc., a to z łac. *dracunculus*, niem. *Dragun* (*Artemisia dracunculus*) *Pirethrum* z grec. *pyrethron*.

Beskid, ruskie, zamiast pol. *Bieszczadu*, wystawiam jako godło, bo

dziś (u geografów obcych) zamiast *Bieszczadu* i *Krępaku* panuje. *Beskid* i *Bieszczad* jedno słowo, zbiorowe na *-d* (samogłoska przed tem *d* obojętna, u nas *ē*, u Rusi *y*); może od nazwy *Besów*, ludu (na Bałkanie nierównie lepiej znanego, aż do 6. w. po Chr.), który Ptolemeusz nad Karpatami i źródłami Wisły osadził. Najczęściej przytacza tę nazwę Potocki, podgórzanin: »gorzej żyli niż na *Krępaku* albo na *Bieszczedzie*«, »gorzej od *bieszczednich* zbójców«, »zbójcy na *Bieszczadzie*«; »wieś *Beskidnej* niedaleka dziczy«; »*bieszczad* łez« o 'padole ziemskim'. Więc od *Biesów bieski*, zbiorowe *bieszczadź*, jak rus. *płoszczad'* od *płoskij*, jeśli arcyplotkarz Ptolemeusz nie pobróżdził.

bestja, *bestyjka*, *bestjalny*, *bestwieć* i *bestwić*, *besztać*, *besztanina*, u ludu i *bezkurja* i *beskurcja*, wszystko z łac. *bestia*, 'zwierz', ale *besztać* wprost z węg *beszta*, bo za Batorego mawiali: »nie mów królowi *beszte*, bo cię zetną jeszcze«; stąd i *besztefranty*, *beśtefranty*: r. 1698 »grał skoczne kuranty i co mógł na *besztefranty*« (złoż. z *frantem*, p).

bet, przeważnie tylko l. mnoga: *bety*, u Potockiego: »spisz w *betach* jako buba«; z niem. *Bett*

betlejki, 'jasełka', od *Betlehem*, ludowe.

bez, *bzu*, po narzeczach i *bezd*, *best* (z czego litew. *bezdus*), u innych Słowian i *bezg*; nasz *bez czarny* (*sambucus*, 'Hollunder'), i *bez bialy* (ogrodowy, turecki: *syringa*, 'Flieder'), dwa zupełnie odmienne krzewy. Dla silnego zapachu możnaby o *bździe* (p. *bzdy*) jako źródle nazwy myśleć; wadzi brak brzmienia pierwotnego z *p-* (?). *Atropassa*, t. j. jagoda *bzowa*, zapisana już w słowniczku botanicznym z początku 14. w. Prasłowo; na Rusi i z *u*, *buz*, *buzina*, serb. *baz* i *zowa* z *bzowa*, słowień., czes. *bez*, *bzina*; brak na Litwie.

bez, przyimek, złożony z *be* (lit., prus. *be*: »*be to*«, 'bez, oprócz tego'; *be-nosis*, 'bez-nosy') i *-z*; częsty to w przyimkach »dodatek«; pierwotne miękkie *e* zastąpione tu wyjątkowo przez twarde *e*; zamiast oczekiwanego **biez*, istnieje tylko *bez*. Dziś i już od połowy 16. w. *bez* wyłącznie w piśmie; w 14. i 15. w. groziła mu zagłada; miejsce jego zajęło wtedy *przez* (w narzeczach: »pobiegł *przez* czapki *bez* las«; wymieniały się niby oba przyimki, por. »na *bez* rok«, 'przez rok', chociaż język pisemny takiego *bez*, 'przez', nigdy nie przyjął); w przelicznych zabytkach 14. i 15. w. ani razu *bez* nie znajdziesz (w rotach sądowych w r. 1387 »*przez* jego wolej«; 1388 »*przez* prawa«, i tak zawsze); jeszcze w 16. w przeważają *przezdzięki*, 'gwałtem'; *przezpieczny*, 'bezpieczny'. *Bez* jednak nie ustąpiło nigdy zupełnie, znajdziesz je zawsze w nazwach osób i miejscowości (*Bezprzem*, *Bezdziady*, obok *Przezdziecki*) i w luźnych słowach, np. w psałterzu florjańskim albo w biblji, co zawsze *przez* używają, jest i *bez mała*; *bezwinny* i *bezwiństwo*; *bezednowie*, 'otchłań'; *pobezczynić*, 'pokalać, zgwałcić' (por. rus. *bezczinije*, 'nierząd'; pisarz psałterza puławskiego nieznane mu słowo mylnie oddał: *pobiezczynić*) i i; podobnie w pieśniach nabożnych *bez* obok *przez* (a jest i »*bez* trzy godziny, t. j. 'przez'). Zdaje się, że właśnie praktyka kościelna to *bez* wbrew ogólnemu *przez* podtrzy-

mała i do zwycięstwa przewiodła. Czesi mają tylko *bez*; ale na Południu obok *bez* jest *brez*; *bez*, *przez*, *czrzez* mieszają się widocznie; *czrzez*, rus *czerez*, 'przez', na Zachodzie zaginęło; wspólne wszystkim *-ez* wywołało to zamieszanie; nadto *czrez* i *prez* znaczeniowo stały blisko obok siebie. — Pomijam setki złożeń z *bez*, względnie *przez*; do rzadszych należy *bezlisz*, *przezlisz* i *przelisz* (całkiem czesk.) w biblji, co Leopolita przez *barzo* zastąpił; *przezdziatkini*, 'bezdzietna' (i w psałterzu); *bezednowie*, 'przepaść' (*bezdenny*, *bezdnia*! itp.); *bezład*. U Łotwy *bez* (czy nie od Rusi?); łączą je z ind. *bahisz*, 'zewnątrz', ale litew. *be* temu przeczy.

bezmian, *przezmian* (jakby *bez-* było naszym przyimkiem!), nazwa 'wagi ruskiej' i 'ciężaru pewnego'; rusk. *bezmien* (od 14. w. znane). Pozornie *bez- (z)miany*, w istocie może pożyczka z turskich języków (*wezne*, 'waga', *wezmin*, 'ciężki', z arab. *wāzná*, 'waga', *wazn*, 'ciężar', albo nawet tur. *watman*, nazwa pewnego ciężaru?). Od Rusi przejęła nazwę Skandynawia i Niemcy: szwedz *besman*, *besmar*, duńs. *bismer*, niem. *Besemer*, *Besmer*. Inna ruska nazwa wagi, co do nas przeszła, to *b(i)erkowiec*, 'dziesięć pudów', z rus. *bierkowiec*, a to z szwedz. *bierkö rettr*, nazwa '10 pudów', wedle »prawa miejskiego«, właściwie prawa słynnego w 10. i 12. w. miasta handlowego *Birka* (t j. Brzozowa) na wyspie szwedzkiego jeziora Mälar, *Biorkö*; tak nazywano tę wagę okrętową, *Schiffpfund*.

bezoar, »*Bezoarem* zowiemy łzy jelenia, skoro połknąwszy węża, płacze, wlazszy gdzie w jezioro«, »Jako *bezoar* ciału ludzkiemu pomaga«, Potocki; Falimirz (r. 1535) zowie go *bezaar* albo *sirotka*, 'pory', p. *środa*; do leków wprowadzili Arabowie wydzieliny gładkie, okrągławe, o smaku ostrym, wonne w paleniu, co się tworzą w kiszkach kozła azjatyckiego, arabs. *bā(di) zahr*; europejskie, franc. *bezoard*.

bęben, prasłowo, urobione od *bęb-* jak *tęten* od *tęt-*, niby skrócone zdwojenie: *bomb-*, powtarza się u wszystkich Słowian: rus. *bubien*, *bubienczyki*, serb. *bubań*, *bubnjati*, 'bębnić', łużyc *bubon*. Oboczne *buba* (p.). Litew. *bambėti* i *bambti*, 'mruczeć', *bambale*, 'chrząszcz' (serb. *buba*, 'owad'), *bimbiu*, 'brzęczę', *bimbałas*, 'ślepień, bąk', greck. *bombeō*, *bombos*, o 'głuchym odgłosie, grzmocie', *bombylē*, 'rodzaj pszczół', nordyjskie *bumba*, *bomme*, 'bęben' Nasze *bęben*, *bębennica*, *bębniarz* i t. d, *bębenek* (mylnie, zamiast *bębnek*), dowodzą twardej półgłoski, *bąbŭn*, ruskie miękkiej: częsta różnica. *Bęben* pogardliwie i o 'dzieciaku', por. słowień. *bobljati*, 'bąkać'.

będę, tworzy czas przyszły do: *jestem*, więc *będący*, 'przyszły' w kazaniach świętokrzyskich, biblji; »*będący* potomkowie« stale w biblji; ale *będąc* zajęło już oddawna miejsce imiesłowu teraźniejszego, dawnego *sąc* (np. »*sąc* dziecięciem«, »karan *sąc*« biblja, jak czes. *jsouc*; ale to nie czechizm). Jak od *ja-ć*, *ja-dę*, od *i-ć*, *i-dę*, tak od *by-ć*, **by-dę*; miejsce tegoż zajęło *bę-dę* (z tą samą wymianą *y*: *ą*, *ę*, jak w *łyko*: *łączę*); prasłowiańskie, wszędzie tak samo: rus. *budu* i t. d.

bękart, *bęś*, *bastard*, *baster*, *bastrzak*, obce nazwy 'dzieci nieślubnych'. Domowe były: *wyleganiec* (ogólne w 15. w.) i *pokrzywnik* (do dziś narzeczowe; nie dlatego,

że »w pokrzywach spłodzony«, co byłoby gustem osobliwszym, lecz dla przesądu, że kobieta po akcie mokrząca na pokrzywy płodu pozbędzie). *Bękart* z niem.; *ę* stałym trybem (por. *wędrować* z *wandern*) z *an*, a więc z *Bankhart*, *Bankart*, od *Bank*, 'ławki' (w przeciwieństwie do łoża małżeńskiego), wedle imion na *-hart*, *-art*; u Czechów przeważnie z *p-*, *pankhart* i *panchart*. *Bastard* również na Niemce przywędrowało, ale wyszło z dalszego Zachodu (od Celtów?) Nazwę przenoszono i na rzeczy mniej pewnej dobroci, napoje, sukna; czy i *bąk* o 'nieślubnem dziecku' od *bękarta* poszło? Potocki odmienia *bęś*, *bąsie* (w l. mnogiej) i szydzi z »*bękarckiego* szczęścia kostyry i gracza«; do *bąka* od *bęksu* już niedaleko. Co innego *bęcnąć*, 'uderzyć, upaść', dźwiękonaśladowcze; *bęcfał*, *bęcwał* o 'bałwanie', 'niezgrabnym', może od ludowego *bucefała* (z Aleksandreidy) poszło; por. *świdrygał*; *bęczeć*, p. *bąk*

biada, dziś tylko w okrzyku, stąd *biadać*, *biadanie*; rzeczownik sam dziś *bieda*; *biedny*, *biedzić się*, *biedota*. Więc utraciliśmy rzeczownik *biadę*, stały w biblji, np »rani cię pan *biadą*« ('ubóstwem', Leopolita), »będziesz cirpieć *biadę*« ('potwarz', Leop.), »rozmnożę twoję *biadę*« ('biedy twoje', Leop.); »z niedostatków albo z *biady*«, psałterz. tamże *biednik*, 'ubogi'. Ogólne w 17. w. *biadaszek* i *biedaszek*, 'nędzarz', »barwa ('liberja') *biadaszkowa* na grzbiecie«, »ach! *biadaszku!*« ('niestety'), »*biadaszkuż*, żem tam nie był«; »o *biedaszku* śpiewać« znaczy wprost 'biedę klepać', r 1666 »wiem, że w Polszcze niejeden o *biedaszku* śpiewał piosnkę«. Powtóre utraciliśmy już oddawna prasłowiańską *pobiadę*, 'zwycięstwo', (*Pobiedziska*, miejsce gdzie je odniesiono), cerk. *poběda*, *poběditi*, 'zwyciężyć', *ubědili*, 'przekonać' (tak samo rus. *priedubieżdienije*, 'uprzedzenie', *ubieżdat'*, 'przekonywać'); porów. *biedzić*, 'pasować się', *biedzenie*, Kwiatkowski w r. 1564. U Czechów, tak jak u nas, *bida*, 'bieda', *bieda*, 'biada'; u Bułgarów i Serbów *bèda* i o 'obmowie, potwarzy'; wszędzie jest i *biedny*, powtarza się i nasz *biedak*, *biedactwo* (małorus. *bidolasznyj*). Brak w lit.; jest w niem., gockie *baidjan*, 'zmuszać' (czy i grec *peithō*, 'namawiam', por. czes. *nabizeti*, 'podbudzić'; łac. *fido*, 'ufam', *fides*, 'wiara'?). Narzeczowe *biad(k)ować się*, »pójść w *biady*« (o zapasach), zachowało również *pobiadę*, 'zwycięstwo'.

biały, *bielszy*, *biel*, *bielizna*, *bielić*, *obielić* i inne złożenia, *bielmo*, *białogłowa* i skrócone *białka* (ale tylko u ludu; sama nazwa, nasza wyłącznie, Czechom obca; w piśmiennictwie *białka* nazwa 'chleba białego, bułki', w biblji »pieczoną *białkę*«, 'żemłę', u Reja: »*białki* ukęsując« o chłopie); *białko* i *białek*; częste w nazwach roślin i ptactwa, np. *białycz* (jak *gorycz*) r. 1472, *białacz*, też *podbiał* albo *białmech* (1472 r.), lub *białpuch*; *białozor*, 'sokół islandzki', do nas tylko kupnem sprowadzany, nazwany od *bielenia się* starszych ptaków, największy i najdroższy; *białorzył(ka)*; przymiotniki dalsze: *białasy* (pospolite w 16. w.), *białawy*, *Bielawy*, 'łąki błotne'; ciekawe ludowe: *bielednia*, *bieledniowy* (z pierwotnej odmiany rzeczownikowej: *bělě dnie*, 'w białym dniu'); *bielidło*; »*pobielać* garnki«; »*białym* chlebem«

bawił się kobieciarz w 17. w. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, np. *bělmo*, *běl* w drzewie; litew. *balti*, 'bieleć', *bała*, 'bielawa (błoto)', *bałas*, 'biały', *balinti*, 'bielić', ind *bhāla-*, 'blask', 'czoło', jak prus. *balo*; grec. *falos*, 'biały', goc. *bala*, o 'białym koniu'; pień pierwotny ind. *bhā-ti*, 'świeci', grec. *pefē*, *efanē*, 'objawił się'; odmienne od *bhā-*, 'mówić', p. *baj.* — P. *błoto*; *biel*

biba, *bibosz*, *bibuła* ('wsiąkająca, wpijająca kleks atramentu'), z łac. *bibo*, 'piję': p. *pić*.

bić, *bitwa*, *bitny*, *bicz*, *biczować* (stąd wzięli Niemcy *Peitsche*, od 15. w.; urobienia na *-cz* nierzadkie, u nas szczególniej na *-acz* częste), *bitka*, *bijak* (do ubijania); *nabić* i częstotliwe *nabijać*, i wiele innych złożeń z przyimkami. Z wokalizacją *o*: *bój*, 'walka' (p.). Prasłowo, u wszystkich Słowian: rus. *bju*, *bit'*, staroczes. *bju* (dziś *biji*, jak u nas); *bidlo*, 'klepadło'. Litwie brak słowa. Tu należy niem *Beil* z dawnego **bīhal*, odpowiadającego owemu *bidło*; dalsze odpowiedniki pomijamy (grec *fi-tros*, 'kloc'). Urobienia: *biczować*, *biczownik*; *ubity*, w cerk. *ubjen*; »*bity* gościniec«, »*bita* droga albo wielka droga« r. 1500, por. franc. *le chemin battu*.

bida, *bieda*, 'dwukółka', z łac. *biga* o tem samem znaczeniu.

biedrzeniec, 'pimpinella', w 15. i 16. w. częściej *wiedrzeniec*, ale *biedrznik*, *biedronka* i inaczej, zazulka; *biedroń* w Krakowskiem 'nygus'; wszystko może od **biedry* (w nazwach miejscowych, *Biderici* w 10. w. w Marchji), co na Zachodzie zupełnie zresztą zaginął, jest w cerkiew. i rusk., *bŭdr* (i *bidr*), rus. *bodryj*, *bodrit'sia*, 'krzepki na duchu', 'krzepić się', w cerk. 'chętny', w serb. 'żwawy (o koniu)', litew. *budrus* (*Budrys* Mickiewicza), 'czujny, świeży', od pnia *bŭd-*; p. *budzić*. Wymiana twardej i miękkiej półgłoski nic rzadkiego.

bieg, *biec*, *biegnę*; dawniej (psałterz, biblja) *bieżeć*, *bieżę* (»*bieżą* obłocy«); częstotliwe *biegać*; liczne złożenia z *po-*, *za-*, *wy-*, *prze-*, *przy-*; *zbiegły*, *przebiegły*; *zabiegać*, *zabiegi*, *zabiegliwy*; *biegun*; *biegunka*. Prasłowo; tak samo u Słowian wszystkich; na Rusi jeszcze 1. osoba *biegu*, *bihu*. Litew. *bēgu*, *bēgti*, 'biec', grec *febomai*, 'biegnę', *fobos*, 'strach', 'ucieczka'. Z *biegłym* por. niem. *gelaufig* (od *Lauf*, 'bieg'); pomijam *bieguny* osi ziemskiej, *podbiegunowy*; są i *biegusy* (i nazwa ptaka); *obieżyświat* i *bieżyświat* w 15. i 16. w., 'pępowník'.

biel, p. *biały*; w biblji *biel* zamiast 'białej mąki', 'żyta', 'zboża'; *bielas* obok *białasa*; *bielka*, 'wiewiórka', chyba ruska *bielka* (czem bardziej na północ, tem »bielsze« wiewiórki). Natomiast *bielon*, *bielun* nic z *białym* nie ma spólnego; postać pierwotna była **blon*, *blen* u Stanki r. 1472, i to podprowadzono mylnie pod *biel* — (podobnie Ruś pisze dziś *bielena*, z *č*, ależ małorus. *bełena*), i tak powstały postacie najmylniejsze *bielen*, *bieleń*, *bielon*, *bieluj*, *bielun*, 'roślina jadowita', więc i *szalejem* ją zwano. Prasłowo: czes. *blén* (Stankowe), bułg. *blěnika*, *blěn*, 'fantazja', *blěnuwam*, 'fantazjuję', u Serbów z inną wokalizacją *(bln)*, *bun* i *bunika (kao da se buna nazobao*, = rusk. *kakby bieleny objeł sia)*; nieznane na Litwie, ale jest u Niemców: staroang. *belene*, w innych narzeczach *billen-*, *bylne*, *bilme*, *bilisa*, dziś *Bilsenkraut*, a więc

z -*s*, nietylko z -*n*; to *s* powtarza się w naszem *blesny*, 'szalony' (u Mączyńskiego), serb. *blesast*, głupi', *bleska* i *blezga*, 'głupiec'. R. 1500 dla 'hyoscyamus': *szelej*(!), *bielon*; r. 1557: *bielon*, *żały*(!), *Ruthenis niemica* (od *niemy*). Wywód całej nazwy z celt. *bilinuntia*, a tego od nazwy bożka celtyckiego *Belenos* (niby Apollo) wobec postaci z *s* nie da się utrzymać.

biera, *bierka*, *birka*, 'los' w 16. i 17. w. (»o żałosna *biera*«, Potocki), od gry (w kostki, warcaby, karty); co innego *birka*, 'owca z tłustym ogonem', z węg. *birka*, 'owca'.

biermuszka, 'polewka piwna', z niem. *Biermuss*.

biernia, 'pobór', z czes. *bernie* Kazimierz W. około r. 1350 przejął; jest w biblji: »aby niżadnej *biernie* od nich pożądali« ('daniny', Leopolita), potem ginie; p. *brać*.

bierwiono, *bierzwiono*, *bierzwno*, *bierzmo*, 'belka', »*bier(z)wiona*, *bierzma* w oku twoim nie widzisz«; w 15. w. *birzwno*, ale już w pierwszej jego połowie a dalej r. 1500 i 1532: *birzmno*, *bierzmno* u Seklucjana 1551 r., *bierzmo* u Reja. Prasłowo, urobione od pierwotnego, u nas już nie istniejącego **bĭrw*, 'belka' (bułg., serb., słowień. *brv*, 'belka, kładka'), urobionego od *bĭr-* (p. *brać*) przyrostkiem -*w*, jak np. *werw*, 'lina', od *wĭr-*, ('wiązać', 'wrzeć')

Obok pierwotnego **bĭr-w* istnieje i przestawka **brĭw-*, rus. *briewno* (obok *bierw*, *bierwno*), czes. *brzew*, *brzwi*, 'kładka', *brzewno*, 'belka' (nazwa słynnego klasztoru, *Brzewnowa*), u nas *Brwinów* obok *Bi(e)rzwiennej*; taka przestawka w grupie: półgłoska i płynna między spółgłoskami (*tĭrt*, *tĭlt*) powtarza się nieraz, por. nasze *Krwaty* obok *Karwatów* i i.

bierzmować, z czes. *birzmowati*, a to z niem. dawnego *firmōn*, *firmen*, z łac. *firmare*, *confirmare*; w pożyczkach od 9—12. w. oddają Czesi (a my za nimi) niem. *f* przez *b* (p. *barwa*, *berło*, *bażant*); łac. *firmare*, niby 'ustalić, utwierdzić'; protestanci zowią to dziś *Einsegnung*. Nasi różnowiercy łączyli dowolnie tę nazwę z *bierwionem* (p.).

bies, *biesić się*, *biesowski*; prasłowiańska nazwa 'czarta', u nas zapomniana (nasze psałterze czes. *bĕsa* stale 'djabłem' zastępują), wróciła dopiero w 15. w, jak Długosz wyraźnie świadczy, z Rusi (nieraz u nas *bis*, całkiem z małoruska) i jeszcze w 16. i 17. w. o tem dobrze wiedziano, *bisa* jak *dietka* z Rusią stale łączono (»trafił *bis* na Iwana«). Cerk. *bĕs*, 'zły duch', *bĕsn*, 'opętany', *bĕsnowati* i *bĕsiti sę*, 'szaleć', bułg., serb., słowień, czes. *bies*, w tem samem znaczeniu. Pień *boj-*, p. *bać się*; litew. *baisa*, 'strach', *baisus*, 'straszny', ale wadzi słow. *s*, gdyż należałoby oczekiwać **ch* (*biech*, niemasz go), więc twierdzą, że lit *baisa* z **baidsa*, łac. *foedus*, 'brzydki, okropny'; więc *bies* z **bieds*. *Bies* był takim demonem, jak *jędza*.

biesagi, 'sakiewki podwójne, przewieszane przez plecy', ogólne w 15. do 17. w.; tylko u nas i na Południu, bułg. *bisagi*, serb. *bisage*, słowień. *bisaga* i *besaga*; z łac. *bisaccium* ('podwójny sak'), grec. nowego *bisakki* (a jest i grec. *disakki*, bułg. *disagi*, od *dis-*, 'podwójny'), włosk. *bisaccia*

biesiada, 'uczta', *biesiadować*. Wywód jej dawny: »co innego *biesiady*, gdzie bies siada, znaczą?« (Potocki)

równie trafny jak ów nowy, co koniecznie z *siadaniem* ją łączy, a w *bie-* albo spójkę *be-* (litewską, nie słowiańską), albo *bez* upatrywa. — Od zasiadania, zgromadzania, urasta znaczenie mówienia, ale pierwotnie *biesiada* ani: 'uczta', jak u nas, ani: 'kasyno', jak u Czechów, lecz wyłącznie 'mowa', cerk. *beseda*, 'rozmowa, mowa', jak w ruskiem, *besědovati*, 'rozmawiać, prawić'. Z tego wynika raczej, że *-iada* jest przyrostkiem (zbiorowego znaczenia), a *bies-* 'mówić' do owego pnia, od którego *bajać* z inną wokalizacją; trudność w tem, że niema dalszych śladów takiego *bes-*, bo trackie *bassara*, o 'kobiecie-wróżce', zbyt odległe Rus *biesiedka*, 'altanka', tak od mówienia przezwana, jak np. *dywan*, co z 'rozpraw, rady', na 'kobierzec' przeszedł.

bigas, u Potockiego tyle co 'kulfon, niedołęga', ależ u niego (i innych) w tem samem znaczeniu *bik*, 'drągal, kiep': »w rewerendzie lada ujrzysz *bika*«, »kiedy leda *bik* piórkiem tak dziwaczy«; zupełnie co innego *biczak*, 'nóż, gnyp', w 16. i 17. w., z węg. *bicsak*, a to z turec. *beczak*. Dla *bika*, *bigasa* nasuwa się niem. *Bicke*, 'oskard', u nas *bika*, *biga*, kaszubskie *beknąc*, 'dziobnąć'; to niem. *Bicke* ma pochodzić z franc. *bec*, 'dziób' (stąd nazwa *bekasa* i *beana*), co ma być celtyckiem.

bigos (hultajski), 'siekanina'; »baby, starce rąbali Tatarzy na *bigosy* drobne«; z niem. *Bleiguss*, 'kawałeczki ołowiu'.

bigot, z franc, a to z niem. *bei Gott*, 'na Boga'.

bigwanty, w 15. wieku 'nakolanka', z niem. *Beingewand*.

binda, *bindał*, *bindas*, 'opaska', 'zawieszenie', z niem. *Binde*, *Bändel*, z tego łac. *bindallum* ('medal'); w 16. i 17. w. ogólne; *bindas* jest jednak i 'kilofem', niem. *Bindaxt*; *bindasami* dziurawią mury r. 1648 Kozacy.

bindarz, z *windarz* (w. 16), a to rozpodobnione z *wirydarz*, 'ogródek' (p).

binduga, *winduga*, o 'spławie drzewa', por. rus. *bendiuga* i *bindiuga* o 'ładunku', 'wozie'; *bendiużnik*, 'tragarz'.

biodro, biodra, rodzaj nijaki i żeński w biblji, w cerk. *bedro* tylko nijakie, r. 1500 u nas tylko żeńskie; u wszystkich Słowian tak samo i takież wahanie się rodzaju. Prasłowo, przyrostek *r*, *bed-* nieznane dalej; chyba przestawka z *brdo*, 'pagórek'(?)

birbant, z włosk. *birbante*, 'łotr', od *birba*, 'oszustwo'.

biret, *bieret*, ze wsuniętem *l* (por. *śpichlerz* i i.) *bierlet* (szczególnie żydowski), europejskie, z łac. *barretum* (włosk. *beretta*, franc. *barrette*), *biretum*, 'czapeczka'.

bisior, cerk. *biser*, 'perła', 'dętka, paciorek'; jeszcze w 15. w. tak (z arab. *busra*, 'paciorek', rus. *busy*, 'paciorki'?), ale to pomieszano u nas około r. 1500 z łac. grec nazwą 'cienkiego płótna', *bysson*, i już Mączyński 1564 r. tylko tak *bisior* tłumaczy, *kmentem*; u Leopolity »szata *bisiorowa*«, z »najprzedniejszej *bisiorowej* wełny«, Grochowski.

biskup, z czes., a to z niem. *Bischof* (dawne *biscof*); Niemcy zwykłym swoim trybem odrzucili nagłos, *episcopus* łac., z grec. *episkopos*, 'nadzorca', co cerk. i rusk. zachowały: *jepiskop*, *archijepiskop*, 'arcybiskup' (jest i grec. *piskopos*).

bisurman, *bisurmaństwo*, z mnó-

stwem odmianek, *basurman* (w Janczarze polskim *bubromani*(!) »wykłada się wyborni ludzie w wierze«; inne rękopisy: *muzurmani*, *bursormani*, *bursomani*); z arab. turec. *müsulmān*, *muslimīn*, 'wyznawcy islamu, poddania się woli Bożej'. Zamiana *m-* w *b-*, t. j. rozpodobnienie (stałe; tak samo starorus. *Bochmet* z *Mohamed*), polega na narzeczu tureckiem, jak i wymiana pierwotnego *l* na *r* w staroczes. *Beserменe*.

biszkokt, *biskwit*, 'chleb dwa razy (*bis*) pieczony *(coctus)*, suchar', łac.; podobnie: *biskantować*, 'śpiewać' (r. 1500), włos. *biscanto*, *biscantare*, z czego w 17. w. *biszkunty*, 'wybiegi', »psie *biszkunty*« (inne włoskie *biscanto*: od *canto*, 'kąt', znaczy 'wybieg, kryjówkę'). Nazwy muzyczne szły od Włoch przeważnie.

bitarnia, 'gruszka', w 17. w.; dziś narzeczowo *witarnia*; Potocki wylicza rodzaje gruszek: »są panny, baby, muszkatelki, są gdule i *bitarnie*«; u Kochowskiego: »mijasz winniki ('jabłka') i smaczne *bitarnie*«; obce.

bitun(e)k, *bitunkować*, *bitunkarz*, 'łupy wojenne', ogólne w 16. w., z niem. *biutunge* od *biute*, dziś *Beute*, 'łup'; u Czechów jest i samo *bit*, *bitowati*, 'łupić', obok *bitunk*.

biuro, *biurko*, *biurokracja*, z franc. *bureau*, 'stolik (do wypłaty, do pisania)', od pokrywającego go sukna grubego, *bure* (z łac. *burra*).

biust, z franc. *buste*, 'popiersie', z łac. *bustum*, 'żal (t. j. miejsce, gdzie trupów palą)', dalej 'grobowiec, pomnik' (do *uro*, 'palę').

Bizancjum, nazwa tracka miasta, w którem wkońcu światowładny *bizantynizm* urósł, Carogród.

bizun, *bizon*, 'baty', od węg. *bizonyi*, 'naprawdę, zaiste', co przy biciu bity lub bijący wołał (por. *harap*); »Oda do *bizuna*« Bohomolca nie o wiele młodsza od wyrazu, co wyszedł od Słowaków (węgierskich), służących za hajduków, od Matjasów owych, co raz bitych.

blacha, *blaszka*, *blach*, *blacharz*, *blaszanka*; z niem. *Blech*, co do *bleich* i *Blick* (od 'jasności') należy; od nas na Ruś; Czesi mają *plech*, a to było i u nas, w 15. i 16. w. *pleszki* są 'blachy pancerzowe'. Ale *blachmal* i *blachman*, z niem *Blachmal*, 'szumowiny na kruszczu, srebrze', dalej u nas i 'bielmo', od innego niem. *blach*, 'płaski' *(flach)*, i *Mal*, 'plama'.

blady, *bladaczka*, *zblednieć*; prasłowo, cerk. *bléd*, powtarza się w niem. *blass* (anglosaskie *blát*); lit. *blēdau*, *blēsti* u Juszkiewicza nie odpowiada przypuszczalnemu *ai* pniowemu.

blajwas, *blajgiel(b)*, *blejczyk* i *blejszczyk* ('ołowianka', 1574 r. Strumieński), *blejer* ('modła'), wszystko złożenia z niem. *Blei*, 'ołów', nieznanego początku: *Bleiweiss* (piszą je w 16. w. najróżniej: *blejwejs*, *blajwas*, *blajwąs*, *blejwas*, jedyny Stanko daje r. 1472 *bielidło* zamiast tego); *Bleigelb*. Do dwu ostatnich brak dokładnych odpowiedników. Ale *blejtram* nie z *Blei*, lecz od *Blendrahmen*, 'rama ślepa, zakryta'.

blak, *blakować*, *wyblakły*; *blech*, 'bielnik', *blecharka*, 'bielniczka', o 'bieleniu *(bleichen)* płótna'; postaci z *a* jakby z dolnej niemieczyzny; *k* i *ch* mieniają się; »żyły *blakiem* zachodzą«, 'blednieją'; *blechować*, *blechownik*; pień niem. ten sam co w *blacha*.

blanka, raczej tylko w l. mnogiej: *blanki*, 'poręcze, przepierzenie, gzyms na wieży', w 16. i 17. w.;

z niem. *Planken*, 'dyle' (z łac. *planca*) i *Blanken*; r. 1500 *blanki*, 'tanecznica, tanchaus'.

blansz, *blamanż*, *blankiet*, z franc. *blanche*, *blanc manger*, ale i włosk. *bianco mangiare* (*blomuzic* zrobił z franc. Potocki), *carta bianca* (*Blankett* niem.), wszystko (i inne) od *blanc*, *bianco*, z niem. *blank*, *blinken*, 'błyszczeć'.

blask, *bleszczyć* (stale w 16. i 17. w., wydawcy psują to na *błyszczeć*, u Reja, Potockiego i i.), *blaskowy*, »*blaskie* abo białe oczy«, »*blaskooki*, *blaskaty*, *szyl*« r. 1500 o 'zezowatym', ponieważ mówiono dawniej: »*blask* jest do czego«, 'stronię od czego' (»uderza *blask*«, 'razi'), *odblask*. Prasłowo; cerk. *blěsk*, z odmienną wokalizacją *blisk-* i *blĭsk-* (do *blĭsk-* możnaby odnieść nasze *bleszczeć* zamiast **blszczeć*), i o 'błyskaniu'; niem. *bleich*, lit. *blyszkėti*, 'błyszczeć', *blyszkau*, 'zbladłem'. Por. *błysk* i *lścić się*.

bledzin syn, *bledyniec*, *blednik*, u pisarzy 17. w. wyzwiska ruskie (*bladin syn*, 'syn nierządnicy'), odpowiednie naszym takim samym.

blekot i *blegot*, *blekotać* i *blegotać*, *blekotliwy*, *blegotliwy* i *blegot*, 'jąkała' r. 1500, zresztą 'plotkarz' (blegot); *blekot* to samo co 'szalej, bielon': »plecie, jakby się *blekotu* objadł« (p. *biel*). Prasłowo, czes. *blekotati*, 'paplać', słowień. *blekotati*, 'jąkać się', ale jeszcze ogólniejsze jest *blekati*, u wszystkich innych Słowian o 'beku owiec, bydła', niby dalsze urobienie od *blew* *blejati*, cerk., na całem Południu i na Rusi, *blějať*; dźwiękonaśladowcze, powtarza się podobnie np. w niem. *blöjen*, *blöcken*, grec. *blēchaomai*.

blewiązka, 'tasiemka', 'smuga'; ale *blewiązgać* w 15. w. to samo co *blazgonić*, 'pleść od rzeczy'; por. *bluzgać*.

blichtr, *bliktry*, z czesk. *bliktr*, 'pozór, mamidło', urobienie od *blik*, dla 'krótkowidza' i 'zeza'; *blikawy* stąd i w biblji, u Leopolity: »o jednym oku«; czes. *blikati* i o 'mrużeniu oka', *blikesz*, 'mrużek, krótkowidz'. Nasze jednak zawodowe *bliki*, *blikować*, z niem. *Blick*.

blizki, *bliżej*; *bliżyć się*, z licznemi złożeniami, z nich *ubliżyć* komu osobliwsze (por. niem. *nahe treten*, 'ubliżyć'); *blizko* i *blizce*; dawniej zawsze *blizu*, jak do dziś w bułg, serb. i słow.; np. w biblji: »miasto jest tu *blizu*« (*blisko* Leopolita), »*blizu* przystąpić«, »zamętek *blizu* jest«, psałterz; w biblji i samo *bliz*, jak w cerk., »jaskini dwoista *bliz* siebie« ('przeciwko', Leopolita), »*bliz* Egiptu«; *bliźni*, w biblji i tam, gdzie Leopolita 'ród', 'pokolenie' kładzie (»dowód, kto kiedyś był moim *bliźnim*«, t. j. tylko 'krewny'); *bliźnięta*, *bliźniacy* (w cerk. *blizneca* i '*testiculi*', grec *didymoi*), *bliźniaczy*, *blizkość*; wreszcie *blizna*, narzeczowo już w r. 1500, łużyc. i in. *bluzna*, z wymianą *li* na *lu*, co niczego dalej nie dowodzi I u innych Słowian *približiti*, jak u nas, wedle *ż* z 2. stopnia: *bliže(j)*, a i *bliżni* u nich wcale częste. Prasłowo; brak go w lit. (łotew. *blaizit*, 'gnieść'?), łac. *fligere*, 'uderzać' (stąd nasz *konflikt*, 'zderzenie' niby); przecież i franc. *près*, 'blisko', od łac. *pressus*, 'ściśnięty'.

blok i *bloch*, *bloczek*, *blokowy*, *blokauz* w 17. w. 'strażnica'; z niem. *Block* zamiast *Bloch*; obie postaci obiegały niegdyś.

blond, *blondyn(ka)*, o 'jasnych włosach'; wedle franc. *blonde*, niem. *Blon-*

dine; *blondyna*, o 'koronce'; Niemcy przejęli w 17. w. to słowo od Francuzów, jak i *brunet*, ale oba ich pierwotna własność, co przez Romanów do nich wróciła, por. *blenden* i *braun*.

blozbark w Sowizdrzale (16. w.), rozpodobnione z niem. *Blasebalg*, 'miech kowalski', narzeczowe *blozbak*.

bluć, *bławać*, *bluję* (bezokolicznik *bluć*, chociaż już w r. 1500 zapisany, nowy; cerk. odmienia tylko *bławati*, *blują*, tak samo staroczes.); prasłowo; na Litwie o 'ryku', *bliūti* i *bliauti*, grec. *flеō* i *flyō*, 'wylewać, pleść', *apofiycin*, o 'czkawce'. P. *bluźnić*, *bluzgać*; por. *bławota*, *bławociny*.

blusbrach, 'pancerz', w 15. wieku, z niem. *Brustblech*; czy i *bluzgier*, *bluskier*, z stroju damskiego 18 w., tu zachodzi?

bluszcz (na Rusi *pluszcz*, por. *bławać* i *pławać*): prasłowo, nazwa i roślin trujących, więc od brzydkiego smaku nazwana, por. serb. *blusztiti*, 'brzydzić się', *blutaw*, 'wstrętny, a więc od *blucia*; postać pierwotna *blust-*. Jest i druga nazwa, dziś zapomniana zupełnie, w 15. i 16. w.: *brzostan*, *brzestan*, *brzeszczan*, czes. *brzecztan*, serb. *brsztan* i *brszlan*, bułg. *brŭszlan*, co powędrowało do Węgrów, Rumunów, Greków, pochodzenia nieznanego; co dałoby się porównać, cerk. *brselije*, odbiega znaczeniem ('czerepy', niby do *bruśnicy* należy, p.).

bluzgać i *pluskać* (wodą), *blazgonić* i *blewązgać* (słowami), *bluźnić*, *bluźnierca*, dawniej *bluźnierz* (1500 r.), od *bluć*, por. serb. *blutiti* (*lu* nie miękkie jednak), 'pleść od rzeczy'; zresztą tylko u nas tak przemienione, u innych Słowian o 'pryśnięciu wodą', ale i u Serbów *bluzgati*, 'pleść', *bluzgaw*, 'plotka'; u nas dalej *bluznąć*, *bluzgotać*.

błagać, p. *błogi*.

błahy, 'lichy', *błahość*, *błahostka*, ogólne od 16. w.; rus. *błagoj*, 'uparty', *błaż*, 'błazeństwo'; p. *błazen*

błam, 'sztuka, kawałek futra', od 16. w. ogólne, z niem. *Flamme*, *Flamm*, o tem samem znaczeniu; od nas na Ruś.

bławatek, 'chaber, modrak', już w 15. w. *bławat* i *bławacz*; *bławaty*, 'tkanina jedwabna' (pierwotnie niebieski kolor w niej przeważał), »materje *bławatne*«, *bławatnik*, »chodzić *bławatno*«, 'w jedwabiu'; wszystko od *bławy*, z niem. *blau*; *bława* albo *obłoczna* maść, 'błękitna farba', 1564 r.; od nas na całą Ruś. Samo *blau* niem. łączą z łac. *flavus*, 'żółty'; nazwy farb, jak drzew, łatwo się mieszają.

błazen, w 15. w. i *błazno*, *zbłaźnić się*, *błaźniwy*, *błazeństwo*; prasłowo; cerk. *błazn* tłumaczy *scandalum*, znaczy 'błąd', *sŭbłazn*, 'zgorszenie', czes., łużyc. *błazn* (u nas *e* wsunięto), 'głupiec', u Serbów *blazniti*, 'pieścić', przez 'zwodzić', co w bułg. *blazńŭ* i w rusk. *błaznit'*. *Błazn* i *błahy*, którego *h* u nas szesnastowieczne jak w *hardy*, *hańba*, szczeropolskie, jedno i to samo słowo, z odmienną gardłową (podniebienną i welarną, *z* i *g*), co nie nowina Dalszych odpowiedników narazie nie znamy, chyba łac. *flagitium*, 'wstyd', *flagitare*, 'wymagać'. Dalej *błaznować*, *błaźnica*, *błaźniwy* w 16. w. ogólne (czeskie także).

Błażej (imię), z *Blasius*; na Wschodzie *Włas* z tejże nazwy; patron bydła (słowiańskiego bożka *Welesa*, *Wołosa*, z nim najdowolniej mieszają);

błażek, *błażejek*, 'krążek woskowy'; por. *gromnica*.

błąd, *błądzić*, do tego *błąkać się* (jak *brukać* do *brud*, *puskać* do *puścić*); złożenia z *za-*, *po-*; *błędny*, *błędliwy*, *obłęd*. My mamy ten pień tylko z samogłoską *o* (*błond-*), ale cerk. ma go jeszcze z *e*: *błędą*, *błęsti*, 'błądzić', i o 'nierządzie', stąd ruskie *blad* (por wyż. *bledzin syn*); *blesti* u Serbów, Słowieńców, Czechów, 'pleść od rzeczy' (u nas narzeczowe *błędzieć*?). I *błąd* prasłowo: cerk. *błąd*, o 'nierządzie' (powszechne, *błudnica*, 'nierządnica'; *bludni sin*, 'marnotrawny', serbskie; rusk. *ubljudok*, 'bękart', z *j* wsuniętem, jak często). Prasłowo; niem. *blind*, 'ślepy', *blenden*, 'oślepiać', *Blendling*, 'mieszaniec', ang. *blunder*, 'błąd, błądzić'; lit *blandytis*, 'spuszczać oczy', *blindo*, 'pociemniało (woda się zmąciła)', *pryblindė* i *priebłanda*, 'zmierzch', *blendżiu*, 'śpię', *błandus*, 'śpiączka', 'pochmurna pogoda', *błandus*. 'mętny' (i o 'zaprawianiu mąką', jak słowień *obloda* i *obloja*, o 'paszy, zaprawianej mąką') Por. *obłąkaniec*.

błękit, *błękitny*, z czesk. *blankyt*, a to (p. wyżej *blansz*) z łac. *blanchetus*, *blanketus*, o 'jasnem płótnie'; u nas *ę* jak zawsze z *an* w 16. w.

błoć w nazwie roślinnej, prasłowie: *prosiana błoć*, mylnie zamiast *włoć* (p.).

błogi, *błogo*, *błożyć*, *pobłażać*, *błogosławić* zamiast *błogosłowić* (cerk. *błagosłowiti* tłumaczy dosłownie grec. *eulogein*, jak ich *błagosłow*, 'teologa', *bogiem sławiena* w Bogurodzicy zamiast *błogosławiona*), i *bogosławić* trzyma się upornie do 16. w., jedno wydanie pisze *bogosławić*, drugie *błogosławić*, np. psałterze i godzinki z 1 połowy 16. w. Częstotliwe do tego było *błogać*, w 15. w. jeszcze ocalałe, co odmieniono w *błagać*, *błagalny*; dalsze częstotliwe *przebłagiwać*. Prasłowo; cerk. *błag*, 'dobry', *błażen*, 'błogosławiony', ruskie dawne i ludowe *bołogo*, *bołozie*, 'dobrze', zresztą *błagow* mnóstwie złożeń »jelejnych«, *błagomyślnych*; u Serbów i Bułgarów *blag den*, 'święto' (jedzą z mięsem), u Łużycan *błožko*, 'na szczęście!', czesk. *blahý*, *Blahoslav*. Gdy w *błaznie*, *błagim* pień **błag-*, w *błogim* pień **bołg*, i moglibyśmy go z wyżej omówionym *bełz-* z tą samą odmiennością gardłowej połączyć.

błokać, *błochać*, *wybłokać*, 'wyrzygnąć', wokalizacja z *o*, p. *blekot*.

błona, *błonka*, *błoniasty*, *błoniarz*, 'szklarz' (od błon okiennych), *błonie*, 'płaszczyzna', 'łąka', *błoniawa* (por *biel* 'warstwa biaława pod korą' i 'polana', 'bagno'); w obu znaczeniach prasłowo; rusk. *bołoń*, 'biel (drzewna)', i *bolonje*, *obołoń*, 'niziny wystawione na powódź', czesk. *blána*, 'skórka', 'biel', i *blana*, 'pastwisko', 'łąka': postać pierwotna **bolna*, lit. *balnas*, 'biały' P *biały*, por *błoto*.

błoszczyca, 'pluskwa', p. *płoszczyca*.

błoto, *błocko*, *błotnisty*, *zabłocony*; prasłowo; cerk., bułg., serb., słowień., czes *błato*, rus. *bołoto*, lit. *baltas*, 'biały', p. *biały*, *biel*, *błona*; stąd nazwa łużycka *Błota* (nadsprewskie) i węg. jezioro *Balaton* (Węgrzyn wstawia samogłoski, nie wymawia dwu spółgłosek w nagłosie), t. j. *Błotne*.

błozno, 'nasad u sań'; prasłowo; rus. *bołozień*, 'nabrzmiałość', *bołozno*, 'deska gruba', słowień. i serb. *blazina*, 'poduszka', 'belka', 'nasad'; litew. *balžiena(s)*, 'nasad', prus. *bal-*

zinie i *pobalzo*, 'poduszka', 'bety', niem. *Balken* i *Bloch*, grec. *falanks*, 'klin', 'belka', *falkes*, 'bełka' — są jednak w niem. itd. drugie słowa dla poduszki itd., *Balg*, *Bulge* (p. *bułga* niżej), ind. *upo-barhanam*, awest. *barezisz*, 'poduszka', niem. *Polster*; obok słow. **bolz-*, lit. **balž-*, jest z odmienną gardłową i prus *balgnan*, litew. *balnas*, 'siodło'.

błysk, *błyskać*, (*błyskaj*, 'grzmij', psałterz; *błyskanie*, biblja), *błyskawica* (psałterz), *błysnąć*, *błyskot(ki)*, *błyskotliwy*, *błyszczeć*, *zabłysnąć*, wyłącznie na Zachodzie (u nas, Czechów, Łużyczan: *błyska se*, *błysk*, *błysztieti*), gdy u Rusi (oprócz Małej Rusi) i na Południu tylko pień z miękką półgłoską i *ě*, p. *blask*, *bleszczyć*; ale ta sama odmienność powtarza się przy *łyskać* obok *lśnić się*, i dowodzi chyba, że *łysk* i *błysk* jedno, jak *blesk-* i *lesk-*, t. zn. że w *łysk*, *lesk-*, *b-* odpadło.

bo, przysłówek potwierdzenia; samo nie wystarcza, dodają mu *wiem* (1. osoba): *bowiem*, albo *ciem* (6. przypadek od *ten*, p.): *bociem*, razem lub rozdzielnie: »bo ja dał *ciem* wam ją«, »*bociem* zwolił« ('bom wybrał'), biblja; *boć*; przedsuwają *a* i *ale*: *abowiem*, *albowiem*, *abo* (biblja: »*abośmy* sobie bracia«, »*abo* jest ciało« (u Leopolity w obu razach samo *bo*); *abo* w dzisiejszem znaczeniu, skrócone z *albo*, pojawia się również w biblji, »*abo* ja *albo* oni«, »zajutra *abo* po zajutrzejszem dniu«. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; w cerk. *ibo*, nasze *abo* (*bo*), czes. *neb(o)*, *bo*; twierdzą, że to *bo* jest odmienną wokalizacją od *ba*, lecz wolno o tem wątpić; *ba*, zdaje się, nie spójka, jak *bo*, lecz wykrzyknik (ogólno-ludzki) jak *ha*, pojawia się też w piśmie (inaczej w mowie potocznej) dopiero od 16. w.: *ba*, *bawej* (niby: 'patrz, oto'), niby europejskie *bah!* Spójka *bo* służyła potwierdzaniu, lit. *ba* (a z odmienną wokalizacją pruskie *be*, 'i'; lit. *be-* przy czasowniku dla oznaczania trwania, *bet*, prus. *begi*, 'bo'), awest. *bā* potwierdza, grec. *fē*, jak, goc. *bā*, 'jeśli'.

bób; prasłowo; wszędzie tak i w temże znaczeniu, prus. *babo* (pożyczka od nas?), łac. *faba*; *bobek*, dla 'jagód wawrzynu' (od 15. w., drzewo *bobkowe*, liście *bobkowe*='wawrzyn') od ich podobieństwa do *bobków* owczego gnoju; »owce *bobczą*«.

bobak, »spać jak *bobak* w norze«, nowe, pożyczka z Rusi, gdzie i *bajbak*, przeniesione na 'niedołęgę' (a tam skąd?).

bobo, 'straszydło', *bobak*; dziś dla dzieci wyłącznie, niegdyś bynajmniej (w pisemnictwie pierwszy Solikowski r. 1565 i n. go używał), częste u Potockiego: »straszyć jako dzieci *bobem*«, »świat już nie strasznem śmierci *bobem*«, »jako wróbel owych *bobaków* zawieszonych na trześni«; »że to wielkie *bobo*«, r. 1637, itd. Ale z tego nie wynika, by to zawsze tak było; są i po innych mitologjach (np. greckiej) straszydła tegoż nazwiska: *Baubō* (nocna).

bobonek, *bobonki*, *bobenki*, *popeniec*, *popiniec*, *poponiec*, *oponiec*, *pupienki*, wszystko nazwy z r 1472 (oprócz kilku innych) dla 'alkakengi', wprowadzonej przez Arabów do medycyny; nazwa polska z niem. *boborell(a)* (?).

bóbr. Prasłowo, pojawiające się jako *bóbr* i jako *biebrz* (nazwa rzeki *Biebrza*, obok nazwy *Bóbr*); i na Rusi ta dwoistość: *bobr*, ale dawniej *biebrjan*, 'bobrowy'; czes. *bobr*,

serb. *dabar*, rozpodobnione z **babar*, u Słowieńców *breber*. Prus. *bebrus*, lit. *bebrus*, *bebras*, *babras* i *debrus*, *dabras*, łac. *fiber*, niem. *Bieber*, awest. *baora-*, 'bóbr', ind. *babhru-*, 'brunatny'; słowo uchodzi za zdwojenie pnia *bēr-*, 'brunatny', lit. *bēras*, 'brunatny', niem. *Bär*, 'niedźwiedź'.

boch, 'tułów wołu', czesk. *bóch*, z dawnego niem. *bache*, 'połeć'.

bochenek, zamiast dawnego *bochnek* (2 przypad. *bochenka*), w biblji *bochniec*, »pięć *bocheńców*« (»pięcioro chleba«, Leopolita; na innych miejscach *placki*, *krepel* u niego); czes. *bochnec* i *bochník*,— u nas i *bochen* nowo dorobione, jak *tan* do *taniec*. Z dawnego niem. *fochenz(e)*, z łacin. *focacia*, 'podpłomyk', od *focus*, 'ognisko'; w pożyczkach 10. do 12. wieku niem. *f* w *b* się odmienia.

bochnary, nazwa monet, u Reja; te zowią się i od osoby mincarza (jak *tymf* itp.), albo od miejsca bicia.

Bochnia, od pnia *bech*: *boch*, nierzadkiego w dawnych nazwach miejscowych; czes. *Bechyň*, *Bochotnica* i i., nieznanego znaczenia.

bocian, i w wielu odmianach, np. *boćko* (stąd nazwa: *Boćki*, a od nich: *boćkowski*, *boćkowiec*, o 'bizunach'); słowo nasze i nadodrzańskie (łuż. *baćon* i *bośon*, załab. *botian*; postać pierwotna **botěn*, por. rus. *botat'*, 'tupać', 'dyndać', *botało*, o 'ciężkim chodzie', *botnia*, 'wrzawa', *bot*, 'żerdź rybacka'; może w związku z *batem*, p.); *kłobocian* i *klebocian*, bo dzieci śpiewają: »*kło kło bocian*«; flisacy go w 16. w. dla powagi *księdzem Wojtkiem* zwali; białorus. *botjan* u Skoriny r. 1518, od nas; na Rusi zwie się on i *busko*, *busieł*, *busoł*, stąd nasze *buśko*, *bus*, *busieł* (ludowe) i dla wszelakich 'siwych, szarych zwierząt' (np. *busko*, 'kot popielaty', *busyj*, o tej barwie), nieznanego początku.

boćwina, do nas z Białej Rusi (t. j. Litwy); z rus *botwa*, 'ćwikła', u nas i *botwina*, a to nie z łac. *bēta*, niem. *Beete*, 'ćwikła', lecz p. *butwieć*; u Serbów i Słowieńców *blitwa* i *bitwa*, z włos. *bieta*, narzecz. *bleda*, łac. *beta* i *bleta*.

bodaj, *bodajś*, *bodaś*, skrócone z *bóg daj*, od 17. w.

bodę, *bość*, *bodiak*, niby ruskie, *bodziak* i *bodłak*, 'eryngium' r. 1472; *bodnąć*, *bodliwy*; *bodziec*, *bodźca*, dawniej *bojca*, zwykłą odmianą (»ostre *bojca* w bok włożyć«, Potocki; nijakie, zwyklej męskie, ruskie *bodiec*, 'ostroga', serb. *bodac*, 2. przyp. *boca* z *bodca*); częstotliwe *badać* (p.) Prasłowo; cerk. *bodą*, *bosti*, lit. z wokalizacją *e*, *bedu*, *besti*, 'kopać', z *o*, *badyti*, 'kłóć', *bedre*, 'dół', prus. *bodis*, 'sztych', *em-badusi-si*, 'tkwi', łac. *fodio*, 'kopię', niem. *Bett*, 'łóżko', *Beet*, 'grządka', goc. *badi*, 'łoże'. Jeśli 'geranium' i *bodziszkiem* przezywają, to porównaj z tą nazwą *pichawiec* (mylnie *piachawiec*) w 16. w., od *pichania*, t. j. 'pchania', 'bodzenia'; inne nazwy dla 'geranium': *czapinos* (od *czapli!*, czes. *czap*, 'bocian'), *bocianie noski*, *grabki* i *grabie*, *żórawie noski*, *dziębrenoski* r. 1557 zamiast *ziębie noski* (? od *zięby*), później *dziebrenoski*.

bóg, pierwotnie 'szczęście', 'pomyślność' (ind. *bhagas*, w temże znaczeniu *bhadżati*, 'udziela'); stąd: *bogaty*; *ubogi*, t. j. *niebogi*, *niebogaty* (*u* w pierwotnem, przeczącem znaczeniu), **niebożec* (stąd z nowym przyrostkiem *-ik*, jak *Niemczyk*, *niebożczyk*, pisane mylnie *nieboszczyk*),

nieborak (umyślnie zamiast: *niebożak*); *zboże* jeszcze w biblji 'bogactwo', ogółem wszelkie 'dochody', 'majątek', później ograniczone (już i w biblji) do 'roli'; *zbożny*, 'szczęśliwy', właściwie 'bogaty' Obok »biernego« był i »czynny« *bóg*, 'udzielca', 'pan' (ind. *bhagas*, przydomek bóstw; pers. *baga*, 'bóg'), i zastąpił w słowiań., jak w pers., nazwę *boga* (Darjusz pisze: »*bagahja radi*«. jak Ruś mówi: »*boga radi*, 'dla boga'); *bóg* jednak nie pożyczka z pers., lecz samorzutnie urósł, niema bowiem łączności między Persją a Słowianami; o Scytach, pośrednikach mniemanych, ani wiemy, czy słowo to kiedykolwiek znali; w ich nazwach mitologicznych niema po niem najmniejszego śladu I zaginęła u Słowian pierwotna nazwa *boga*, lit. *dievas*, łac. *deus*, zastąpiona przez tę nową, Litwie zupełnie obcą.

Urobienia od *bóg-* 'udział': *bogacz*, *bogacić*, *bogactwo*; od *bóg*: *bożia*, *bożyszcze*, *bożek*, *bożkować*, o 'bigocie' w 16. w. ogólne (*bożkowanie*); *bożnica* (dziś żydowska, niegdyś każdy kościół), *bogini* (ludowe, od 16. w. znane *boginki*, 'mamuny', 'rusałki', 'wiły', złośliwsze jednak niż południowe, p.; *boginiak*, 'odmieniec'); w złożeniach: *bogobojny*, częściej *bogu-* (3. przypadek) zamiast pniowego, pierwotnego *bogo-*, *bogurodzica* (cerk. *bogorodica*, 'theotokos', grec dogmatyczne, nie łac. *mater dei*, 'matka boża'), *Bogusław*, *Bogumił*, *Boguchwał*, *Boguwola* (*Zofja*, u ludu *bogwola*, 'wilga', *bogumiła*, 'trznadel'); *bogalna baba*; *bóstwo*, *boski*; *bożyc* ('syn boży', jak *sędzic* itp; serb. *božić*, 'boże narodzenie'; *bożyce* albo *bożycze*, 'synu boży', w *Bogurodzicy*, którą pieśń od 2. połowy 15. w. *Bogarodzicą* zwano); *bożyć się*; *bodai* z *bógdai* od 17. w. zapisywane; *bogać tam* (ludowe, od r. 1610 znane — inteligencja mówi: *djabła tam*, 'wcale nie', 'bynajmniej'); *pobożny*, *nabożny*, *wobożność*, *nabożeństwo*, *zbożny* ('szczęśliwy', p. wyżej; *niezbożstwo*, 'nieszczęście', w psałterzu); *Bogoryja*, niby w przeciwieństwie do źle zrozumianej *Czartoryji*. Ruskie: *Bohdan*, *bohdanka*, *Bohomolec* (nasze *bogomodlec*, *bogomodlca*, *bogomolca* w 16. i 17. w.); *bogatka* r. 1472 nazwa rośliny »bogacącej«, *boże drzewko*, że w klasztorach hodowane.

bohater, *bohatyr*, 'heros', 'półbóg' (»znaj się człowiekiem, z *bohatyrem* się nie wspieraj«, Biernat w Ezopie); z rus. *bohatyr*, nazwy podaniowych rycerzy drużyny kijowskiej Włodzimierza W; najpierw u pisarzy z połaci wschodniej, jak Biernat i Rej Z pers. *bahadur*, 'zapaśnik', 'szermierz dzielny', przez pośrednictwo tureckie, mongolskie *bahadur*, kirgiskie *bāter*, stąd węg. *bator*, 'dzielny' (Batorego nazwa); rus. lud. *botoryj*.

bojarzyn (liczba pojedyncza), *bojarzy* (l. mnoga — tak jeszcze u Biernata w Ezopie), najwcześniejsza pożyczka polska z rus., bo już w 14. w. w Wielkopolsce znana, ale mylnie do *boju* odniesiona, więc tłumaczy 'bellator', 'miles', 'bojownik', 'rycerz'; *bojarka*, 'rycerka' (jeszcze w powieściach ludowych 17. w.). Na Rusi *bojarin* (ściągnięte w *barin*, 'pan', *barynia*; *baryszenja*, 'panna') wielmożę oznaczał, ale nie domowa to nazwa, lecz z cerk *bolarina* pomylona; cerk. zaś *bolarin*, *bolare* (l. mnoga) jest awarsko - bułgarską nazwą 'wiel-

możów', od tureckiego *bojlu*, 'wysoki', u pisarzy greckich *bojlades, boljades* przezywanych. Dawna nazwa stanowa pojawia się tu i owdzie w pieśniach weselnych, np. białoruskich (*baʲare*, 'panowie'); na Litwie *bajoras* jest jeszcze w pełnem dla własnej szlachty użyciu, gdy w Polsce tylko ruskiej służył.

bój, 'walka', *bójka, bojowy, bojować, bojownik*; *rozbój, rozbójnik*; *zabójstwo*; *nabój*; i *bój* ‚'strach', *Niebojan, bojahuz*, 'tchórz' *(huz*, p. *huzno)* — od *bić* i od *bać* (p.) się wywodzą; znaczenie odmienne i samogłoska różna: w *boj*, 'trema', 'bojączka', od *o* czasownika *boję*; natomiast w *bój*, 'walka', »stopniowanie«, jak w *łój, rój*. Dalej *bojaźń* (od *bojać*, jak *przyjaźń* od *przyjać*), *bojaźliwy*; natomiast *boisko, bojewisko, bojowisko* (w gumnie), tyle co 'klepisko', od ubitej ziemi; *pobojowisko*, 'miejsce walki' (dawniej i *boisko* w temże znaczeniu); *zbójca, zbójnik, Zboiska*. Próbowano oba pnie: *bić* i *bojać* połączyć jako jeden, powoływając obce, indyjskie przykłady. *Zbój* w 15. w. 'rozbój' znaczy.

Bojki i *Łemki*, 'Rusini podgórscy'; *Łemki* od swego *łem*, 'tylko', właściwie *jeno, jen, len*; *Bojki* zaś od swego *boj*, 'bo i', przezwani; nazwy nowe.

bok, *boczek, bokowy, boczny, wyboczyć, wybaczać, zbaczać* (nie mieszać tego z *wybaczać* od *baczyć*!); *boczyć się*, w biblji: »się przeciw królowi *boczycie*« (»się sprzeciwić«, Leopolita), »*bocząc się* przeciwko mnie« (»chodzić«, Leopolita); *uboczny, bocznica*. Prasłowo; — tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; dalsze odpowiedniki wątpliwe; *bokobrody* przedrzeźnia niem. *Backenbart*, p. *bakembardy*.

bokał, *pokał, bukał* albo *szczak* w 16. w., 'puhar', z włos. *boccale*, od *bocca*, 'usta', franc. *bocal*, rus. *bokał*.

ból, *bolączka, boleć, boleść, boleśny, boleściwy, bolejący, ubolewać, przeboleć, zbolały*; prasłowo, wszędzie tak i w temże znaczeniu; dalsze odpowiedniki wątpliwe; 'cykutę' nazywa Stanko r. 1472 *bolehlaw* (z czesk.), inni nawet *bolesławem*(!) (zresztą *świnia wesz*).

Bolesław, imię, to samo co *Więcesław* (czes. *Wacław*) lub *Uniesław*; **boli, *więcy, *uni, *lepi* są wyższe stopnie, bez niższych, do: *wielki, dobry*. U nas i u Czechów ocalało **boli* w nazwach. Prasłowo; cerk. *bolij*, żeńs. *bolszi*, nijak. i przysłówek *bolje*, 'większy', rus. *bolszij*, 'większy', nowe *balszoj*, 'wielki'; serb. *bolji*, 'lepszy'. Brak go na Litwie; grec. *bel-teros*, 'lepszy'; łac. *dē-bilis*, 'słabszy', ind. *balijān*, 'mocniejszy', *balam*, 'siła'. Pochodne: *Bolesta*; *Bolko* (śląski).

bombiza, *bambiza*, pani *bombizina* (na Litwie ocalało do dziś), nazwa uszczypliwa 'księdza protestanckiego', 'ministra'; wyszła od jezuitów, co mu prawa do *X*. (t. j. ks., ksiądz) odmawiali i do rzeczowników łacińskich na *-x* (*bombyx* i i.), odsyłali; żakowski to dowcip, co stulecia przetrwał. Inne obce: *bomba, bombarda, bombast*, z włos.; *bombaz*, o 'materji', wkońcu od łacińskiego *bombyzinus*, 'jedwabny'; *bombłować* zaś z niem. *bummeln*.

bonować, 'używać', 'dobrze żyć', już u Mączyńskiego r. 1564; od łac. *bonus*, 'dobry' (stąd i *bon; abonować, abonament*, z franc. *abonner*; *bona*, franc. *bonne*; *bonifrater*, 'zakonnik św. Jana Bożego'; *bonifikacja*); co innego narzeczowe *bonić*,

'krasić, maścić potrawy', z niem. *bohnen*, o tem samem znaczeniu, dziś 'woskować posadzki'. *Bończa* (herb), od *Bonifacy*, jak *Amadeja*, *Laryssa*, od imion chrzestnych.

bończowie, na »popów« tureckich przeniósł Potocki nazwę »popów« chińskich, japońskich, *bonzów*.

bór, *borek*, *borowy*, *borowica* i *borowizna* ('torf'), *borówki*, 'jagody', 'czernice', i *borownik*, ale *borowina* i *borowice* tłumaczą w 15. wieku i 'wrzos' i 'paproć'; *boruta*, 'duch leśny', 'djabeł' (w 8. w. i imię osobowe książęce, niem. *Baruth*); *borowik*, 'grzyb' (w Panu Tadeuszu), może z rus. Prasłowo; brak go w lit.; oznacza innym Słowianom głównie 'las szpilkowy', chociaż to niekoniecznie pierwotne; wychodząc od 'torfu', możnaby *bór* z *bara*, 'błoto' (p. *Barycz*), łączyć; inni od nazwy szpilki łączą go z pniem *bher-*, 'ostry', p. *brona*. Jedyny dalszy odpowiednik w niem, islandzkie *borr*, staroang. *bearo*, 'las'; *bór* (cerk. *borowije* i *borije*) może pierwotny pień na *-u*.

borg, *borgować*, 'pożyczać', z niem. *borgen*, od 16. w. (szczególniej o 'zaległościach »lenungu«, żołdu': »na *borg* służyć«). Co innego *borkany*, 'fundusze akademickie z zapisu ks. Borka', od połowy 16. w.

boroczno, *boroszno*, ruskie, ale w przysłowiu: »nie cięży swe *boroczno* koniowi« ogólnie w 16. i 17. w. używane; cerk. *braszno*, 'potrawa', rus *boroszno*, 'mąka'; używano go o ciele Pańskiem, więc łużyc. *broszma*, 'Boże Ciało'. Prasłowo; łac. *far*, 'proso', z * *bhars*, *farina*, 'mąka' (p. *faryna*), goc. *barizeins*, 'jęczmień', od ostrości kłosów przezwany, dziś *barsch*, 'ostry'.

borsuk, turecka nazwa zamiast rodzimej, p. *jaźwiec*, już w 16. w. w Wielkopolsce obiegająca; Ruś pisze je *barsuk*; tur. *borsuk*.

borykać się, *borba*, *borbifaks*, *borytel*, z rus, narzeczowe *bróć się*, 'walczyć', *bródło*, 'palisada'; zupełnie zapomniane prasłowo, ocalałe w *broń* i w imionach *Borzywój*, *Borysław* (rus.), *Barnim* pomorski i marchijski (byłoby nasze **Bronim*); cerk. *borją sę*, 'walczę', *brati sę*, rus. *boriuś*, *borot' sia*, cerk. *zabrato*, rus. *zaboroło*, 'ostróg', 'palisada około twierdzy', nasze *brodło*, por rus. *zabor*, 'płot'; częstotliwe *wzbarać*, *zbarać się*, 'wzdrygać', ocalało głównie po narzeczach. I Czesi je zapomnieli. Lit. *barti*, *baru*, 'kłócić, łajać', *barnis*, 'kłótnia'; łac i niem. z wokalizacją *e*, *ferio*, 'uderzam', niem. dawne *berjan*, 'bić', *bara*, *bar*, niby rus. *zabor*.

borys, 'gruby chleb razowy' w przeciwieństwie do *żemły* pszennej, powstał całkiem przypadkowo u nas w 16. w. od śś. ruskich, braci (synów Włodzimierza Wielkiego) *Borysa* i *Gleba* (Małorusin wymawiał go *Hlib*, co nasi z *chlibem*, 'chlebem', pomieszali i taką różnicę obojga pieczywa sami zmyślili). Nazwa *Boris* bułgarska, t. j. turecko-tatarska, od ich cara *Bogorisa*, co w r 865 chrześcijaństwo przyjął Nasze *Borzyszewy* itp. od rodzimego *Borzysza*, od *bor-*, 'walczyć' (p. *borykać*), całkiem odmienne. »Tu chleb czeladny i *borys*, tam (w niebie) szczera *żemła* pańska«, w rękopisie z kazaniami z początku 17. w.

borysz, *borysznik*, *barysznik* rus., w mało- i białorus. do dziś o 'litkupie', gdy rus. *barysz*, 'profit', *barysznik*, 'przekupień', z tur. *barisz*, 'pokój' (bułg. *baraszŭk*, 'ugoda').

bosman, *bosak*, u flisów. z niem. *Bootsmann, Bootshacke*, o 'szyprze', 'pomocniku', i o 'drągu'; od *Boot* (p. *bat*)

Bóstwa. Gdy pogańskie u Słowian nad Bałtykiem i nad Odrą z źródeł niemieckich i duńskich z dziesiątego do dwunastego wieku znakomicie co do nazw, znaczenia, kultu, nam poświadczono, brak zupełny wszelkich o tem wiadomości u Czechów i Polan; staroczeski kronikarz już ich nie znał, a katalog Długosza, mimo swego bogactwa pozornego, najmniejszego nie ma znaczenia i należy go całkiem odrzucić. Prawdziwe nazwy bóstw pogańskich ocalały jedynie w imiennictwie osobowem i miejscowem, a więc *Dadźbóg* ('słońce') u szlachty polskiej do 17 wieku dotrwał; *Swarog* ('ogień') w *Swarożynie* (kaszubskim) i naszych *Swaryszewach, Swarzędzach*; *Rgieł* ('zboże'?) we *Rgielsku* Ślady innych całkiem niepewne, więc je pomijam Tylko dla postaci niższych, dla bóstw ogniska, domowych, i dla »duchów« leśnych i polnych ocalały dawne nazwy (a poczęści i pojęcia): *żywie*, i *ubożem* zwane ('zapiecne bóstwo'); *boginki, południce* i *przypołudnice* na polu i w lesie; *jędza*, nawodząca choroby. Dusze zmarłych dostawały się do *nawi* i stamtąd niepokoiły żyjących, co pominkami, kilkakrotnie do roku sprawianemi, ich zazdrość uśmierzali, — wyraz starym Czechom dobrze znany, u nas zapomniany. O świętach p. *Kalendarz*. — *Stado* Długoszowe dla obchodów uroczystych nie zasłużyło na większą wiarę, niż jego Olimp polski; on je zmyślił wedle: »chodzić *stadem*«.

bosy, *bosiny* (żydowskie), *bosonogi*, »na *bosaka*«; prasłowo; lit. *basas* pożyczka, ale jest niem. *bar*, 'goły', dziś w znaczeniu przenośnem ('bez czci').

botuch, z niem. *Bottich*, 'kadź', 'wanna'; »żeby się z *botucha* wół napił«, »balwierz gotuje *botuchy*, ścierki«, Potocki; ale jest i *bodloch, botuch*, 'prześcieradło', w 16. w., z niem. *Badlaken, Badtuch*.

brać, *biorę* (i *bierzę*), *bierze*; *brać* i *wezbrać się* (w drogę do...), *wybrać się*; częstotliwe *bierać*, z dawnego *birać*, w złożeniach z przyimkami: *zabierać* itd. Znaczyło pierwotnie 'nieść', jak łac. i grec. *ferō*; p. *brzemię* Znaczenie przenosi się wielokrotnie, por. niem. *ge-bären, Gebärde, Ge-bühr*; lit. *birti*, 'sypać się', *berti*, 'wiać zboże'. Przeważnie o złożone czasowniki oparł się trojaki szereg wyrazów, rzeczowników głównie:

1) Od *brać, brany*: *branka, braniec, ubraniec*, 'giermek', biblja; *wybraniec*, w psałterzu; »*wybraniecka* piechota« Batorego.

2) Od *biorę*: *bierny*; *spadkobierca*; *odbiór* (*odbiorca*); *zbiór* (*zbiornik*); *obiór*; *ubiór*; *wybiór* (*wybioryczny*, 'wyborowy'; ale *wybiórki* przeciwnie: 'odpadki'); *rozbiór* Rzeczowniki te, nie pierwotne, zastąpiły widocznie (por. *zbiór* lub *ubiór*) dawniejsze, mianowicie owe pierwotnego szeregu:

3) *bor* (greckie *foros*, 'danina', litew. *baras*, 'gromada'), t. j do pierwiastku *bher* z wokalizacją na *-o*, np. *pobór, poborca*; *wybór, wyborowy, wyborny, wyborca, wyborczy*; *zabór, zaborczy*; *zbór*, zastąpione przez *zbiór*, zachowane w znaczeniu 'synodu', 'synagogi' t. j. 'zgromadzenia'; *zborowy*.

4) Czwarty szereg, od częstotliwego *birać*, wyjątkowo ocalał w dawnym języku: *obirki*.

P. *bierka*, *biernia*, *brzemię*, *sobór*, *ubiór*.

braha, 'wywar', pożyczka z ruskiej (zapisanej u Macieja Miechowczyka r. 1518) *braha*, pożyczki z celt., skąd i łac. *bracium*, franc. *brasser*, nazwy 'słodu' (iryjsk. *braich*, kimr. *brag*); słowo wyłącznie ruskie, obce innym Słowianom; por. *brzeczka*.

braja, *breja*, *bryja*, 'papka', 'zacierka'; 'błocko'; z niem. *Brei* i *Brühe*.

brajcary, 'haczyki'; »ładownicę z gęstymi *braicarami*«, r. 1620; w rachunkach Zygmunta Augusta; z niem.

brak, *brakować*, *zabrakło*, »*brakarz* osób« w 16. w.; z niem. *Brack*, 'wyrzutki'; u Czechów (n. p. *brakarz*, 'sortownik') równie jak u nas zagęszczone, t. j. o bardziej rozwiniętem znaczeniu, niż niem.; od nas na Ruś. Jest to dolno-niem. *brak*, t. j. *Bruch*, 'wada', nowe *Gebrechen*, *gebrechlich*, 'ułomny'.

brałt, w kartach, w 17. i 18. wieku: »chcąc im *brałt* odbić«, »*brałtem brałt* zbijając«, »*brałt* i *krępce*«, niem. *Bretling* i *Krimpel(spiel)*, franc. *brelan*.

bram, *bramować*, ogólne w 16. i 17 w. o 'obszewkach', 'listwach', 'lamówkach', u Reja co raz i przenośnie: »*obramować* cnotą«. Tak samo na Łużycach, gdy u Czechów i Słowieńców też słowa z *p-*: czes. *prem*, *prym*, 'borta', słowień. *pram*. Z niem. *Bram*, *verbrämen*, 'obłożyć', 'obszyć'. Od nas na Ruś dostało się jako *barmy* (*bramy*, *baramy*) nawet do ubioru carskiego (jeśli to nie *paramenty* raczej). U Reja *bramka*, *brameczka*: »cudzym się nie *bramuj* ('strój')«, »*bramy* ze cnoty, z rozumu strzępki, a z sławy forboty«.

brama, dawniej tylko *brona*, ale i *brana*, *branny*, i *broma*; *a* jakby z czeskiego *brana*, 'podwoje', 'wrota'; właściwie 'szańc', 'brodło', bo z **borna*, jak i to z **bor-dło*, powstało: 'to co służy do bronienia się'.

brandybury, 'szata zwierzchnia' w 16. wieku, jak tyle innych nazw strojów od ich miejsca, tu od Brandenburgu w Marchji; w tej nazwie (nie słowiańskiej, chociaż bają o Braniborach jakichś już od 17. w.) to samo *brand-*, co mamy w pożyczkach *brandmaister* i t. p., a przedewszystkiem w *brancie*, t. j. 'szczerym kruszcu': »boskie słowa *brant* szczery, siedmkroć przelewany«; ogólne w 15.—17. w., co raz u Reja, Kochanowskiego i i.: »w ogniu próbuje złotnik, gdzie *brant* prawy«; »z kłoci mierzwa twój *brant* prawy«. Z niem *Brand*, od *brennen*, 'palić'; por. *Branntwein* z 'gorzałką'. U Czechów pożyczek z Brandenburgu jeszcze więcej, np. *brambory*, 'ziemniaki' i i.

branzoletka, z mylnem *n*, skoro z franc. *bracelet*, 'naramiennik', od *bras*, łac. *brachium*, 'ramię'; *bracelety*, Wargocki r. 1609, z włosk. *braccialetto*, 'naramiennik' (*braccio*, 'ramię').

brat; jak łac. *frater*, greck *fratēr* (należący do tej samej »fratrji«, organizacji pierwotnej), niem. *Bruder*, ind. *bhrātar* dowodzą, odmieniał się niegdyś: *brat*, *bratra* (mianownik *brat* wedle wszelkich innych mianowników męskich z jakiegoś **brati*), bo końcowe *-r* odpadało. Wedle dalszych przypadków wciskało się *r* i do mianownika: *bratr*, obok albo zamiast *brat* w cerk., czesk., łużyc.; stąd i u nas *braterski*, *braterstwo* obok *bractwo* (w innem znaczeniu). Zamiast liczby mno-

giej używają wszyscy Słowianie zbiorowego rzeczownika *bracia* (z tego mylne *brać*), jak *księża, kacia, święcia, swacia*. Dalsze urobienia: *bratanek* i *brataniec*; zgrubiałe *brach* (u Reja i i., szczególniej w wołaczu *brachu!*). Zdrobniałe: *bratki*, ('kwiat', »*brat* z siostrą, fijołek, siostra z *bratem*«, r. 1472; »Iwan da Marja« na Rusi), *braciszek* (klasztorny). Urobienia: *bratowa*; *bratać się*; *bratni*; »*za pani brat* z kim« i do Moskwy dostało się od nas. Na Litwie: prusk. *brati* i *bratrikai* (niby 'bratrzyki'), litew. *broterelis*, zdrobniałe, ściągnięte w *brolis*, 'brat' (jak serb. *brale*!); grec. *fratria* odpowiada naszemu *bratia*, *bracia*, zupełnie. Pomijamy zdrobnienia i złożenia, *bratobójczy* i i.

bratnal, *bretnal*, z niem. *Brettnagel*, bo *-nagel*, 'gwóźdź', zawsze w *-nal* ściągamy.

brawować, 'hałasować', w 17. w.: »*brawuje* po sejmikach szlachta«, »na jednego *brawownika* pod Gołębiem«; *brawarje*, dziś *brewerje*, ogólne w 17. w.: »swoje rozpościerać *brawarje*«, »cudowne *brawarje* stroi«; *brawura*, *brawo!* Wszystko z włosk. *bravare*, *braveria*, *bravo* ('dzielny'), *bravura*, a to z łac. *barbarus* (franc. *brave*, co i Niemcy przejęli, *brav*); p. *barbarzyniec*.

Brda, dopływ Wisły, r. 1145 *Dbra*, i tak jeszcze w 13. i 14. wieku (pisownia *Dzbra* bez znaczenia), nazwana więc od *dbry*, t. j. *dobry* (p.). Są jednak i dawne nazwy: *Brdów*, *Brdawa*, co może do *brnąć* należą.

bre-, liczna, poczęści zupełnie przestarzała francuszczyzna dawnych powieści (powtarzająca się i u Turgieniewa), np. *bregiet* (nie *breglet*), o 'zegarkach Szwajcara Bregueta', *breterstwo*, 'pojedynkomanja', *bretteur* (tytuł noweli Turgieniewa); *breloki* i *berloki*, franc. *breloque* i *berloque*, 'ozdóbki u zegarka'; *brazole* i *brezole*, niem. *Brisolet*, 'kotleciki', serb. *briżolica*, z wenec. *brisiola*, włosk. *braci(u)ola*, 'kotlet', od *brace*, 'węgle', *braciere*, 'ruszt', *bracioliere*, 'brytwana'.

bre! bre! okrzyk hulaszczy, ogólny w 17. w, »*oj bre bre*, lej rozlej«. Przywędrował do nas z Bałkanu i od Rumunów; u nich to *bre* z *mre* powstało, a to jest skrócone grec. *mōre*, 'błaźnie!' pierwotnie (od *mōros*, 'błazen'), co zeszczuplało na okrzyk (bułg. *more* na 'mężczyznę', *mori*, na 'kobietę'), tur. *bre*.

brechać, dziś pospolitsze niż *brzechać* (mówią tylko *breszę*, nie *brzeszę*), *brechun*, *brechliwy*, *brechnia*; prasłowo; por. *brzech(o)tać* i o 'sroce'. Pień *bre-* służy ogółem dźwiękom; nazwa litewska 'jelenia-łosia', *bredis* (to samo słowo tkwi w nazwie *Brindisium*, skąd nazwa *bronzu* urosła!), nasze *brzedzić*, w 15. wieku o 'ryku jelenim', obok i z tego *bredzić*, *brydzić*, *brednia*, jak *brechnia*, »*bredne* marzenia«, *wybredny*, *brdać* w »*ubrdać* sobie co«; *bredzić* ma to osobliwsze znaczenie bajania tylko u nas i na Rusi; postaci z *bre-*, *bry-*, już w 16. w ogólne; *wybredny* właściwie 'wymyślny'. *Bre-* znaczyło pierwotnie 'głosić', 'mówić', por. staroczes. *brecze*, *brecz*, 'mówił', *breczeti* i *brzeczeti*, 'beczeć', *breca*, 'klępa', *brecna*; p *brznieć*, *brzęk*; *br(z)echać* nie jest też dźwiękonaśladowcze, lecz urobione przez *-ch* jak *machać*, *pachać*, *jechać*, *spiechać*, **śmiechać*, *wąchać*

brekla, 'zatyczka gorsetu', w 17. w. ogólne: »z rogów sznurówkami, podkładając je *breklami*«; *brekle* tłumaczą r. 1682: »kij, co go z przodku

pod kabat wsuwają«; z niem. *Prickel, Pröckel*, 'zatyczka'; u nas i *brykla, brykiel.*

brekleszt, jak *kromleszt*, 'licha materja'; »rychlej cnotę w *brekleszcie* znajdziesz niż w purpurze«, »na chłopcach *brekleszty*«; r. 1618 jako 'podlejsze sukna': »lundysze, *brekleszty*, szychtuchy, baje, karazyje, kiery«.

Breń, nazwa rzek, potoków, wsi, *Brenik* i *Brnik*, *Brenna*, *Brenno*, *Brynica*, *Brynsk* (sławne na Rusi *brynskie lasy*). To samo co morawskie *Berno*, — miejsce płynnej *r* bywa i nieustalone; cerk. *brnije*, 'błoto', rusk. (z cerk.) *briennyj*, 'ułomny', 'doczesny (ziemski)', słowień. *brn*, 'ił', *brnje*, 'brudy'; rusk *biernije*, 'błoto', to samo, z innem (mylnem?) następstwem płynnej; dalsze odpowiedniki wątpliwe.

brew, *brwisty*, »*wbrew* komu« ('w oczy i przeciw niemu'), *czarnobrewa* zamiast *czarnobrwa*; prasłowo; cerk. *brŭw*, rusk. *brow*; są i postaci z *o-*, serb. i inne *obrve*, *obrwa*; 1 przypadku **bry* już niema; lit. *bruwis*, 'brew', *juodbruwa*, 'czarnobrewa', prusk *wubri*, 'rzęsy', z **obrwi*; greck. *ofrys*, ind. *bhrū-*, *bhruwam* (4. przypadek), niem. *Braue.*

brewe papieskie, *brewet*, 'patent', *brewiter*, 'krótko', *brewjarz*, 'modlitewnik księży', z łac. *brevis*, 'krótki'

brezylja, r. 1472 *bryzylja*, z łac. *brisilium* (u Stanka jest i łac. *brizilla*, 'miedunka', 'naduńce', z fioletowo zsychającemi się kwiatami), nazwy 'drewna farbierskiego azyjskiego' (malajskie *berzi* przytacza Marko Polo w 13. w.); w Nowym świecie znaleziono na pobrzeżu drewno, nadające się do podobnego farbowania, i od tego drewna przezwano i pobrzeże i kraj cały *Brazylją*; por. włosk. *brizzolare*, 'pstrzyć', franc. *brésiller*, 'farbować'.

briok, *brlokowaty*, o 'oczach zezowych', w 16. w.; tak samo czesk. *brlooký, brlauý, brlozubý*, 'z krzywemi zębami', słowień. *brlaw*, 'zez'; u Serbów przeniesione na rozum: *brlaw*, 'tępy', 'głupi'. »Oczy rozokie i *brlokowate*«, r. 1535; *brlok*, przezwisko z r. 1412. Urobione od *brl-*; por. *barłóg*, z odmiennem następstwem płynnej.

brnąć, *bród, Brody, Kamienobród, brodzić*; *zbrodnia, zbrodniarz* (tyle co 'zdrożny'); złożenia z *prze-, wy-*; »ku *brodom* Jordanowym« biblja w l. mnogiej (porów. *Brody*), gdy w łac. l. pojedyncza; w biblji: *przebredł* jeśm, *przebredwszy* (»przeprawiwszy się«, Leopolita), nie **przebrzedł*; por. wyżej *brechać* zamiast *brzechać*. Prasłowo; Ruś ma jeszcze *brjedu, brjesti*, 'brnąć' (z **brdnąć*); Czesi mają czas teraźniejszy *brzdu, brdu*, obok *brzedu*, dziś wszystko przestarzałe; brak go niemal na Południu; litew. *bredu, bristi*, 'brnąć', *brastwa* i *bradas*, 'bród', *bradyti*, 'brodzić'; por. dalej rusk. *brodjaga* (t. j. *-ięga*), 'włóczęga', *sumasbrod*, 'warjat'; na Południu niemal tylko *brod*, *brodnica*, 'rusałka', *broditi* słowieńskie znaczy: 'bredzić', p. *brechać*; nasza *brodnia*, 'sieć rybacka'.

broczyć krwią, od **brocz*, 'purpura', czesk. *brot*, 'czerwone ziele', *brotiti*, 'czerwienić'; *cz* razi, oczekiwalibyśmy raczej *c* (mylne odmazurzenie?); cerk. *broszt*, serb. *broć*, słowień *brocz* (wszystko z *-tj-*), 'czerwień'.

broda, *brodawka, brodawica*; *brodaſiasz* i *brodoſiasz*, 'brodacz' w 17. i 18. w. z węgierska (przymiotniki na *-asz*); *podbródek*. Prasłowo;

z pierwotnego **borda*, cerk. *brada*, rusk. *boroda*; *brodawka* i *podbródek* są już prasłowiańskie. Prus. *bordus*, 'broda', lit. *barzda*, *barzdotas*, 'brodaty', łac. *barba*, niem *Bart* (jest i w nazwach *berdysza*). Liczne nazwy roślinne: *czartowa broda*, *kozia broda (bródka)*, już z 15. w; u Załuskiego jest i *siwobrodaſiasz*.

bróg (także nazwa bożnicy luterskiej czy kalwińskiej), *brożek*, *brożec*: »czapkę lub chustę na głowie *brożcem*« ('na bakier'), »przełożywszy ferezyą *brożcem*«, Potocki, »spodnica z *brożcem*«; *brożyny*, 'drągi i dach brogowy'; nazwa herbowa. Prasłowo; pierwotne **borg*, ruskie *oboroh*, czes. *brah*, 'bróg'. Do pnia *berg-*, u nas nie zachowanego, dobrze znanego innym Słowianom, cerk. *brěgą*, *brěszti*, 'strzec'; na Rusi woła woźnica na przechodnia: *bieregiś*, *giś*, 'strzeż się', *niebrieżnyj*, 'nieopatrzny', 'lekkomyślny', cerk *nebrěszti*, *prěnebrěszti*, 'zaniedbywać'. U Serbów i Czechów i postać z półgłoską, serb. *brżem*, 'strzegę' (cerk. *brygse*, 'ostrzegłszy'), czes. *brh*, 'nora', 'chałupa' (niby ochronka); niem. *bergen*, 'chować', *borgen*, 'pożyczać' (nasz *borg* z tego), *bürgen*, 'ręczyć'.

broić, 'wyrabiać'.'stroić'; rzeczownika *broj*, co u wszystkich południowych Słowian 'liczbę' znaczy (serb. bułg. *broiti*, 'liczyć', *broj(a)nica*, 'różaniec'), już nie posiadamy; *broić* w dawnym języku ogólniej używano o 'niepokoju', 'zabiegach'; do *brzy-*; p. *brzytwa*.

brok, 'śrót', z niemiec *Brocken*; »wsuwszy *broku* do fuzyej«, »*brokiem* ustrzelano głowę«, Potocki.

brokat, *brokatela*, *burkatela*, 'rodzaj materji', z łac. *brocatum* od *brocare*, franc. *brocher*, 'wyszywać', 'haftować'; »sługi odziać koralem, *burkatelą* stropy«, Potocki; *brokatela* właściwie 'podrobiony brokat', franc. *brocart*.

brona, *bronować*, *broniaki*, 'konie do brony', *bronowłok*; prasłowo; z **borna*, załab. *barna*, rusk *borona*, *boronit'*, południowe i czesk. *brana*, od pnia *bher-*, o 'ostrości', greck. *faros*, 'brózda', *faraō* i *faroō*, 'orzę', łac. *forare*, niem. *bohren* (nasze *przeborować*, *przeberować*, 'przewiercać', w 16. wieku).

brony, o 'maści konia'; *brość*, 'zawiązek liścia'; *brośń*, 'pleśń', od nazwy koloru, maści jasnej; cerk. *bron*, o 'szymlu', rusk. *broń*, o 'kłosie dojrzałym (owsa)', *broniet'*, 'dojrzewać' (o owsie), czesk. *bronj*, 'biały', słowac. *bronet'*, 'dojrzewać'. Czy te słowa istotnie razem należą, wątpliwe; *brona*, 'białego', łączą z ind. *bradhna-*, 'płowy' (o koniu, więc u Słowian *d* wypadło, jak zawsze, przed *n*); *brość*, w porównaniu z serb. słowień. *brst*, o 'pączkach', *brstiti*, 'objadać pąkowie', bułg *brŭs*, wygląda na małoruskie *brost'*, a to będzie to samo co *barszcz*, z odmiennem następstwem półgłoski twardej, przed lub po *r*, o co nietrudno.

bronz, *bronzowy*, 'śpiża', i o 'kolorze śpiży', europejskie: franc. *bronze*, z włosk. *bronzo*, co wywodzą od *Brundisium* (p. *brechać*), albo ze Wschodu, persk. *brencz*, skąd tłumaczą i nazwę *mosiądzu* (p.).

broń, *bronić*, *bronny*, *obrona*, *obronny*, *zabronić*, *zabraniać*. Prasłowo; cerk. *brań*, 'walka', *braniti*, 'bronić', *wŭzbraniti*, 'zabronić', rusk, cerk. *branit'*, 'łajać', *oborona*, 'obrona', czesk. *braň*, *braniti*, jak u nas; tu należy i nazwa *brony* (czesk. *brany*),

'bramy'. Pierwotne **borń*, litew. *barnis*, 'kłótnia', od pnia *bor-*, 'walczyć', p *borykać*, *bróć się*, *brodło*, niem. *berjan*, 'uderzać', łac. *ferio*.

brosza, *broszka*, z franc. *broche* z łac. *brocca*, o wszelakich 'ostrych, śpiczastych kolcach', 'szydłach'; stąd i *broszura*.

brotfas, z niem. *Brodfass*, 'dzieża na chleb'.

browar, *browarnik*, z niem.: dawne *brouwer*, dziś *Brauer* od *brauen*, 'warzyć'; w r. 1500 poprawniej *browarnia*, *browarz*, 'piwowar'.

brózda (także na czole), *bróździć* (także 'przeszkadzać'); prasłowo; z * *borzda*, cerk. *brazda* (ale rus. *brazdy prawlenija*, 'cugle', zupełnie odmienne), rus. *borozda* (i 'brona'), południowe *brazda* (a jest i *brazga*, to samo słowo, o 'bliznach': *zd* i *zg* mieniają się); od pnia *bhars* (por. *boroczno*), o 'śpiczastem'.

brud, *brudny*, *brudzić*, *brukać* (do *brudzić*, jak *puskać* do *puścić*, *błąkać* do *błądzić*); w innych językach słowiańskich tylko: *brukati*, 'wybuchać', *bruj* i *brujati*, o 'wybuchu wody, moczu', 'roju pszczół'; litew. *brautis*, 'napierać się', 'leźć gwałtem', *braukti*, 'trzepać', *briaukszti*, 'pić'. *Brud* od *bru-*, jak *brzyd* od *brzy-*, *hyd* od *hy-*

bruk, z niem *Brücke*, 'trotuar', i w Rydze tego co u nas znaczenia (por. rosyjsk. *mostowaja*, 'ulica moszczona', 'brukowana'); »żyć *na bruku*«, *brukowy*, *brukowiec*, *brukować*; *brukotłuk*; u ludu przestawiają *ru* w *ur*: »na *burku*«, jak *durk* z *druku*, co w 17. wieku i w piśmie uchodziło; *burk* u nas już w 15. w.

brukiew, z niem. *Wruke* i *Bruke*, co ma pochodzić z włos. *ruca*, *ruchetta*, franc. *roquette*, z łac. (*brassica*) *eruca*.

brunatny, *brunet*, i franc. *brun*, 'brunet', z niem. *braun*, co w związku z nazwą 'niedźwiedzia' *Bär*, i lit. *bēras*, 'brunatny'; *-at*, p. *bławat* od *blau*; u nas już r. 1394 »(sukno) *brunaticum*«, 'ciemnawe'; w dawnej niemczyźnie *brunāt* o 'ciemnej tkaninie'.

brus, 'osełka', *brusić*, 'ostrzyć na niej', dziś rzadkie (w poezji: »na *brusiku* toczyć strzały«, »na krwawym *brusie* pociągnąwszy strzały«), zwykłe u Czechów: »*brus jazyka českého*; *pobruszę*, 'pokręcę (żarna)' około r 1250; *obrus*, właściwie 'oddarty, odcięty kawał płótna', jak to nieraz (por. czes. *drasta*, 'suknia', od *drasati*, 'rwać'; słowień. *drapa*, 'łachman', od *drapać*). Prasłowo; *obrus* i *ubrus* u wszystkich Słowian o 'suknie', 'serwecie'; cerk. *obrusiti*, 'odedrzeć', bułg. *bruśń*, 'zgarniać owoce z drzewa'. Stąd nazwa *bruśnic* (co Niemcy jako *Preiselbeere* pożyczyli) dla jagód *brusznic*, że się dają tak łatwo zgarniać, po niem. i *Streichbeere*, od *streichen*, 'zgarniać'; nazwa *brusnika*, *bruśnica*, ogólna i na Rusi i u Czechów. W 15 wieku u nas (1472 r) *brus*, 'osła', *brusiny*, 'szlif'. Nie posiadamy odmiennej wokalizacji z twardą półgłoską, cerk. *brŭsnąti*, 'golić', 'strzyc', bułg. *brŭszŭ*, 'obcieram', serb. *brsati*, 'ociągam', *obrsucza*, 'ręcznik', rus. *bros*, *brusiny*, 'odpadki', do tego nowy czasownik *brosat'*, 'rzucać', *brosit*, *broś jewo*, częstotliwe *brysati*, 'skrobać', słowień. *brisavka*, 'ręcznik'. Prasłowo to i Litwie dobrze znane, ale z odmienną gardłową, *k* nie *sz*, coby słow. *s* odpowiadało, *braukti*, 'obcierać', *brukti*, 'międlić len' (rusk. *brosat'*), *brukis*, 'pas(ek)', *brukne*, 'bruśnica'.

bruślac (i rozmaicie), 'stanik', z niem. *Brustlatz*.

brutka, 'narzeczona', pożyczka ludowa z niem. *Braut* już od 15. wieku; jest i *brukan*, *Bräutigam*, 'narzeczony', nierównie rzadszy.

bryczka, do niej dorobiono *brykę*; w 17. w. jeszcze oba nieznane; od nas na całą Ruś; u Czechów z *p-*, *pryczka*; czy nie z niem. *Pritsche*, 'ławka' (por. franc. *char à banc*, o podobnym 'lekkim wozie')? Inni wywodzą ją od włos. *biroccio*, *baroccio*, 'dwukółka' poprzez niem. *Birutsche* i *Pirutsche*, o 'lekkim wozie'.

brykać, 'skakać', niby odwrócone rus *prygat'*, o tem samem znaczeniu? (por. co do spółgłosek nasze *gusła*, a czes *kouzla*); *bryknąć*, *brykała*, ogólne w 16. i 17. wieku nietylko o 'wierzganiu', ale i o wszelakiem 'sprzeciwianiu się', por. *wybryki* (w 17. wieku i same *bryki*, 'szturmy'); powtarza się na Rusi, *brykat'*, 'wierzgać', *brukat'* (toż znaczenie). Zestawiają z tem samem lit. *braukti*, 'skrobać', *brukti*, 'wpychać', *brukšznis*, 'pas', cośmy wyżej pod *brusem* poznali; takby i Słowiańszczyzna sama obie gardłowe (*k* i *s*) znała, por. *słonić*, *kłonić* i i.

bryła, *bryłka*, o 'grudzie' i o 'bryle ziemskiej'; od nas na Ruś. Jest serb. *brila*, 'łupek'.

brynda, u nas zupełnie zapomniane (w 16. wieku w prawie miejskiem mówią o *bryndach*, 'kosztownych strojach niewieścich'); tem bardziej (od nas) rozrosło się na Małej i Białej Rusi i na Litwie, o 'strojach' i 'strojeniu się', »baba się *bryndуje*«, 'stroi', *perebrynduwaty*; w czeskiem *brynda* tylko o 'lurze', 'podłym napoju'; na Białej Rusi i o 'włóczędze'; małorus. *brundy byty*, toż samo znaczy, ale *bryndyk*, 'elegant'.

bryndza, z rum. *brinze*, od pastuchów wołoskich; »*bryndzę* bić«, 'biedować'.

bryt, *bret*, z niem. *Breite*, o 'suknie' (szerokości), i o 'ziemi', 'łanie'.

brytan, 'pies', od 17. w. (por. medjolański), nazwany od Anglji, *Brytanii* (*brytyjski*, jak niem. ang. *british*); zdrobniałe *bryś*.

brytwana, *brytfana*, »*brutfana* albo panew« r. 1500, później i *brotfana*, z niem. *Bratpfanne*, 'panew do pieczenia'.

bryzgać, *bryznąć*, to samo co *pryskać*, *prysnąć*; u wszystkich Słowian tak samo, używa się o *wybryznięciu* (mleka); w czesk. obok *bryzgati* i *bruzgati*, serb. *bruznuti*, *bruzdati*, 'lać się': więc chyba urobienia od owego *bruj* (jest i u nas narzeczowe *bruić*, *bruj*, o 'moczu'), cośmy pod *brudem* poznali. Rzeczownik *bryzg*, w *bryzgi*, na Rusi *brjazgi*, *brjuzgat'*, *brjuzżat'*, 'mruczeć', kaszub. *brzażdzić*, 'szumieć': wokalizacja chwiejna.

bryże, od 14. wieku ogólne, od 18. w. przestarzałe, ocalało na całej Rusi; r. 1394 w rachunkach Jagiełłowych *brize*, w rachunkach Zygm. Aug. *frise*, niem. dawne *brize*, *Preis(e)*, o 'fryzie', 'suknie kosmatem' (nasze *fryzować*, *fryzjer*), z łac. niem. *frisum*, 'frędzla', skąd i *fryz*,' gzyms'; »dzisiejsze płci niewieściej *bryże*«, »niechaj strzmi *bryże*«.

brzad, *obrzad*, 'owoce sadowe'; dziś tylko kaszubskie. Prasłowo; cerk. (*jabrěd'*, *obrěda* tłumaczy 'szarańczę', zamiast 'pędów roślinnych'. Nie mogli się bowiem dawni tłumacze ewangelji pogodzić z myślą, jakoby Chrzciciel jadł *akridy* (grec., łac. *locustae*, 'szarańcze'), i dowolnie wstawili zamiast nich, nie znając Wschodu, nazwę roślinną; tak samo postępowali u nas, i łac.

locustae najdowolniej 'owocami leśnemi', 'miodunką', zastąpili. *Brěd*, z nagłosowem *ja-* i wszelakiemi tegoż odmianami (*a-*, *o-*), pojawia się i z nosówką, nasze dawne *jabrząd*, czes *jabrzadka* i *jabratka*, 'latorośl', litew *branda*, 'dojrzałość', *brendes*, 'dojrzały', *brindau*, 'nabrzmiałem', prus *pobrendints*, 'obciążony', *brendekermnen*, o 'ciąży'.

brzana, *brzanka*, i wiele nazw odmiennych. *mrzanka*, *mrzewka* r. 1472. *barwina*, *barwena*, z łac. *barbus* (*barbena*), — *muraena*; nazwy przejmywano parokrotnie z źródeł wszelakich

brzask, *brzeszczy się*, 'dnieje', a od obocznego *brzuzy*: *na brzeżdżeniu*, psałterz (»z zarania«, puław.). Jest dwojaka postać z dźwięczną i z niemą (*zg* i *sk*), i dwojakie znaczenie, o 'szarzeniu dnia', 'jutrzence', i o 'rzadniejącym (kisnącym) smaku', przeniesione ze wzroku. Prasłowo w obu postaciach i znaczeniach; cerk *probrězg*, 'brzask jutrzenny', czes. *brzíska* i *brzeždi se*, *rozbrzěsk* i *zabrěžh*, 'zaranie', 'świt'; cerk. *obrězgnuti*, rus. *obrjeznut'*, o 'skisiałem mleku': u nas obok *obrzask*, *obrzazgły*, rus. *briezgat'*, 'brzydzić się', 'pogardzać czem'. Litew. *apybrēszkis*, 'świt', *brēszko*, 'zaświtało', może dalej i ind. *bhrādžate*, awest. *brāzaiti*, 'jaśnieje', 'świeci'.

brzeczka, 'moszcz', 'syta', ogólne w 15 —17. wieku, por. r 1500: »nektar, *brzeczka* wedle Polaków«; tak samo u Czechów i Łużyczan; wraz z *brahą* (p.) z celtyckiego.

brzeg, z prasłow. **berg*, pierwotnie nie 'kraj lądu', lecz 'wyniosłość', 'góra', por. śląski *Brzeg* (*Brieg*); niem. *Berg*, ale to nie pożyczka: spólne to słowo obu językom, a co do *g* zamiast *z* (z powodu irańskiego *barezah-*, 'góra'), por. *gęś*, *gwiazda* z takiem samem *g* słowiańskiem zamiast oczekiwanego *z*, albo *barzo* i *brgo*. Urobienia: *wybrzeże*, *nadbrzeżny*. U wszystkich Słowian tak — i w temże samem znaczeniu: cerk. *brěg*, rus *bierieg*, czes. *brzeh*, serb. *brijeg* (czy tu i nazwa *Priegnitz*, niby *Brzeżan?*); awest. *berez*, 'wysoki'; może i niem. *Burg*. Cerk *brěgynję*, 'nimfy', może również 'duchy górskie', nie 'brzeżne'.

brzechwa, 'strzała bez grotu', przestarzałe; jest i nazwą osobową; por. *brzeszczot*.

brzek, *brzok* r 1472, *brzekinia*, *berek*, *brzęk*, z pierwotnego **berk*, nazwy dla 'crataegus' i 'sorbus' u wszelakich Słowian; postaci z *-ere-* u nas ruskie, *berek(a)*, bułg. *brękinia*, czes. *brzek*, *brzekyně*, łuż. *brěkowc*, 'morwa'; *ę*, *o* mylne, jak w *macocha* i t p.

brzemię, 'nosza', 'ciężar', *brzemionko*, *brzemienna*, 'ciężarna' (por. niem. *gebären*), od pierwiastka *bher-* (p. *brać*), w pierwotnem znaczeniu 'noszenia'; przyrostek *-mię*, jak w *znamię*; prasłow. **bermę*, cerk *brěmę*, rus *bieriemja*, południowe *brěme*, czes *brzímě* i *brzemeno*: ind. *bhārimān-* i *bharman-*, 'noszenie', grec. *ferma*, 'płód'

brzeszczot, głównia szabli', od *brzasku*, 'jaśnienia'; przyrostek *-iet* zwykły.

brzęk, *brzęczeć*, *brząkać*, *brząknąć*, *brzdąkać*, *brzdąknąć*, *brzękacz*, *pobrzękacze* ('grosze'), *brzdęk*, urobione stałym przyrostkiem *-k* od **bren* w *brznieć* = *brzmieć* (p.). Prasłowo; nosówka jego ocalała (dla naśladowania dźwięku) nawet u tych Słowian, co się nosówek pozbyli wszystkich: rus *brienczat'*, małorus *breńkaty*, słowień *brenczati*

i *brenketati*, serb. *brencati*, 'brzękać', czes. *brnk*, *brnkati*, obok zwykłej ich wymiany *ę* na *ja*, *e*: rusk. *brjacat'*, serb *brecati*, *breczati*, 'trzaskać', łuż. *brjakaś*. Z wokalizacją na *o*, *brąk-*, czes *brouk*, 'chrząszcz'. — Słowa dla *brzęku*, 'głosu', przechodzą stale i na 'wzdęcie' wszelakie, por. *zabrzmiał* ('głos') i *nabrzmiał* ('wzdął się'), więc *brzęknąć* znaczy i 'nabrzmiewać', (»*obrzękła* twarz«), tak samo na Rusi: *nabrjaknut'* i *obrjaknut'*, słowień *zabreknem*, 'nabrzęknę', lit. *brinkti*, 'nabrzmiewać', *branka*, 'obrzmiałość'; dla głosu ma Litwin postać z dźwięczną: *brenzgu* i *branzgu*, 'dźwięczę'. P. *brzmieć*.

brzmieć, *brzmienie*, o 'głosie', i o 'wzdęciu'. *nabrzmiały*, *nabrzmiewać*, z dawniejszego *brzmieć*, częstego jeszcze w biblji: »*brznieli* w trąby«, »a gdyż *zabrzni* zwięk trąbny«, »głos jeż *brzni*«, »aby *brzniał*«. Tak samo u Czechów i Słowieńców, *brnieti*, *brnim*, małorus *brenity*; z *brzmieć* por. bułg *brŭmczĕ* i *brŭmkam*, *brŭmbal*, 'bąk' (narzeczowe u nas *brzmiel*). Z innych języków przytaczają tylko postaci z *m*, łac. *fremo*, 'grzmię', niem. *brummen*, dawne *bremo*, dziś *Bremse*, o 'bąku'; ind. *bhramara-*, 'pszczoła', grec. *forminks*, 'cytra'.

brzoskiew. Nazwa objęła dwie różne rośliny. *Brzoskiew* albo *brzoskinia* i *brzeskinia* dawniej, dziś wyłącznie *brzoskwinia*, jest przestawką z **bersky*, łac. *persica* (*malum persicum*, 'jabłko perskie') i przez Niemców (*Pfirsich*, dawniej *Pfersich*) do Słowian zachodnich przyszło; r. 1500 istniała obok *brzeskini* nowa pożyczka: *ferska*, co *f* niemieckie zachowała. Druga *brzoskiew* (pod wpływem owej pierwszej) *rz* zamiast pierwotnego *r* przybrała, bo poszła z włos. *brasca*, a to z łac. *brassica* (z celt. *bresik*), i 'kapustę czarną' oznacza; formy z mylnem *rz* są już średniowieczne. U Czechów odwrotnie; dziś dla 'brzoskwini' obowiązuje forma *broskew* (zamiast starego *brzeskew*); czy nie pod wpływem polskim, skoro nazwy *broskew*, 'brassica', nie znają?

brzost, p. *brzoza*.

brzoza, częste w nazwach miejscowych, *Wąbrzeźno*, *Brzeźno*, *Brzezie* (zbiorowe), *Brzozów*; *brzezina*. Przestawione z ** ber-za*, rus. *bierioza*, małorusk. *bereza*, oznacza to samo drzewo, w lit. *beržas*, niem. *Birke* (i *Borke*, 'kora'), a nazwana od jasności kory, od pnia *berz*, 'lśnić' (por. *bełz*), lit. *berszti*, 'bieleje', niem. (gockie) *berhts*, 'świecący', ind. *bhūrdża-*. Od tego samego pnia pochodzi i nazwa *brzost*, ale to drzewo nie ma jasnej kory, więc nazwane od korku na powierzchni gałęzi, co *brzozę* i *brzost* śród innych drzew wyróżnia. Odmianką owego pnia *berz-* jest *bełz-*, narzeczowe *bełzy się*, 'błyszczy', stąd nazwy miejscowe, pierwotne polskie, na ziemi, którą Ruś od Włodzimierza W i Jarosława ostatecznie zagarnęła, jak *Bełz*, por. *Bełżyce* lubelskie *Brzosto* (z r. 1584), albo *brzosta*, rus. *bieriosta* albo *bieriosto*, czes. *brzesta*, służą wewnętrznej 'korze brzozowej'; rus. *bieriestień* i pol. (narzeczowe) *brześcian*, 'garnek stary, opleciony łykiem'. Od *brzozy* nazwa 'pstrych krów': *brzezula*, *brzezia(s)ta*. Nazwy miejscowe od *brzostu*: *Brześć*, zbiorowe jak *Brzezie*, dawniej *Brzeście*; *Brzostów*.

brzuch, dawniej *brzucho* (biblja i i.), *brzuchowy*, *brzuchaty*, *brzuszek*, *brzusiec* z *brzuszec*, *brzuszcze*,

'wszelka wypukłość, palca, dłoni, miecza'. Prasłowo; tak samo w obu rodzajach u Słowian. Brak go jednak u nich na Południu, i w lit; łączą niem. *Brust*, *Brusche* i *Brausche*, o 'nabrzmieniu'.

brzydki, *brzydota*, *obrzydły*, *brzydkość*. Prasłowo; w cerk. *bridŭk*, rus *bridkoj*, serb. *bridak*, występuje jeszcze jawnie pierwotne ostrości znaczenie ('ostry', o smaku kwaśnym, o szabli), serb. *bridjeti*, 'swędzieć'; przymiotnik, pierwotnie zdrobniały na *k*, od *brid*, a to od *bri-*, 'ciąć', p. *brzytwa*. R. 1500 »*brzydkość* albo ochwat« i o 'chorobie morskiej'; *brzydal*, *brzydliwy*, dziś *obrzydliwy*, *brzydliwość*, *brzydnąć*.

brzytwa, *brzytewka*, przyrostek zwykły *-twa (modli-twa)*, od **brzyć*, 'strzyc', 'golić', rus. *brit'*, *brieju*, czes. *brziti*, *brziju*, bułgar. *bricz*, 'brzytwa'; *britwa* już prasłowiańskie. P. *broić*; *brzydki*. Prasłowo; brak w litew.; trackie *brilōn*, 'balwierz', awest. *pairi-brīnaiti*, 'obcina', *brōithrō-taēža*, 'z ostrą klingą', ind. *bhrīnati*, 'uszkadza'. W 17. wieku śmieszne »sekretne *brzytwy*«; *tyłu-utarnią* inny to przezwał.

buba, czesk. *bubák*, to samo co *bobo* (p.); u Potockiego jednak »pijany jak *buba*«, to chyba *bumbacy* w kazaniach husyty około r. 1450, całkiem czeskie, *bumba(ti)*, 'pić' (o dzieciach), *bumbal*, 'pijak'.

buchl *buchnąć*, *buchać* (płomieniem), *wybuch*, *wybuchnąć*; *buszny*, 'pyszny' (z taką samą przenośnią, p. *pycha*), *buchasty* od *bucha*, 'wzdęte ubranie', 'pycha'. I tu, jak zawsze, 'brzęk' i 'wzdętość' od jednego pnia przezywano, p. *brzęk*. Prasłowo w obu znaczeniach; rus. *buchat'*, *buchnut'*, 'bić (buchnąć)', i *buchnuť*, 'nabrzmieć'; czesk. *bouchati*, 'bić', i *nabouchaný* (jak u nas, i o 'brzuchaczu'), a *buchta* o 'pieczywie' (u nas przejęte w 16. w.: «wieśniacy *buchty* rozdęte drożdżami warzą«). Dziś u nas *bucha* i *busznić się*, 'pycha', 'pysznić się', tylko między Kaszubami w obiegu, w 15. i 16. wieku było ogólne; brak w litew. całego pnia; jest w niem., nord. *baus*, 'pyszny', *busil-kinna*, o 'pyzatej kobiecie', dawne *būs*, dziś *Bausbacken*, 'pyza', *Bausch*, 'nabrzmiałość', *bōsi*, dziś *böse*, 'zły', z 'bujny.' To samo z nagłosowem *p-*, p. *pycha*.

buchsztaby, *buksztaby*, 'litery', ogólne w 16. wieku, z niem. *Buchstabe*, od *Buch* (p. *buk*), co się powtarza w *buhalterze* czy *buchalterze*, bo u nas *ch* i *h* to samo. Ale *buchta*, 'zatoka', co innego, z niem. *Bucht*.

buczeć, *bęczeć*, o bydle, wodzie, kominie, i o wszelkiem 'wzdęciu' (p. *brzęk*), *buczny*, 'nadęty', 'szumny', *bucznieć*, 'nadymać się', i o 'próchniejącem drzewie'; »*huczno buczno*«, *buczyć się*, którego dla chwiejnej pisowni dawnej od *bucić się* (p. *buta*) nie odróżniamy. To *bucz-* oboczne od i do *bąk* (p.).

buda, *budka* ('żydowska bryczka'), *budnik*, czes. *bouda*, *budka*, z niem. *Bude*, zastąpiło nam i Czechom także niem *Bau*, więc *budować* (*bauen*, »książka *budująca*«, *erbaulich*, *édifiant*, *aedificans*); *budowa*; *budowla* (jak *torgowla*, ruskie); *budynek*, zamiast *budunek*, znaczyło 'budowanie', dziś 'budowlę'; *budowniczy*; *budulec* (*Bauholz*). Pomijamy złożenia przyimkowe z *za-*, *wy-*, *z-*, co od 14 w. zastąpiły pierwotne *usiedlić*, jeszcze w psałterzach istniejące (od *siadło*; słowiańskie *zidati*, 'budować', nam już obce). Polskie na całą Ruś przeszło; może na

wet czes. i słowac. jego wpływowi podpadło; Niemcy przejęli polską czy czeską *budę* jako *Baude* ('chałupa górska') napowrót na Śląsku.

budny dzień, 'roboczy', w przeciwieństwie do niedzieli i świąt, z ruskiego *buď'deń*, 'byle dzień'.

budyń, 'legumina', z angielskiego *(plum)pudding*, nie z franc. *boudin*, 'kiełbasa'.

budzić, i złożenia z *pod-* (*podbudzać*), *po-* (*pobudka*), *prze-* (*przebudzać*), *z-*. Prasłowo; u nas tylko w tej postaci, u innych Słowian jeszcze z twardą półgłoską: cerk. *bъ̆dĕti, wъ̆zbъ̆nąti*, 'czuwać', 'ocknąć się', *wъ̆zbydati*, 'ocykać się', serb. *badniak* ('wigilja Narodzenia Pańskiego', od 'czuwania', *bdijeti*, 'czuwać'; 'kłoda w tę noc palona', której popiół i węgle siły magicznej); czes. *bdím, bedliwý*, 'uważny', *zbedný*, 'uważny', 'skromny', 'cny' (przejęte przez nas w przeczeniu: *niezbedny*, dziś *niezbędny*, p.); rus. *bodryj*, 'dzielny', 'raźny' (p. *biedroń* u nas, z miękką półgłoską). Naszemu *budzić* odpowiada lit. *pabaude*, 'pobudzili', prus. *etbaudints*, 'wzbudzony'; twardej półgłosce (*bdieti*) odpowiada prus. *budē*, 'czuwają', lit. *budau* (*busti*) i *budžiu* (*budĕti*), 'czuwać', *budrus*, 'raźny'; *bausti, baudžiu*, 'naganiać', *baudžiawa*, 'pańszczyzna', odpowiada cerk. (u nas jak i *bъ̆dĕti* zupełnie zapomnianemu) *bludą, blusti*, 'uważać', rus. *nabludat'*, 'spostrzegać', ind. *bodhati*, 'czuwa', 'uważa', 'uznaje', *bodhajati*, 'budzi', *budhjate*, 'poznaje'; awest. *baodaiti*, 'czuje', *baodajeiti*, 'daje znać', *frabudiate*, 'obudza się', grec. *peuthomai* i *pynthanō*, 'poznaję', 'dowiaduję się', niem. *an-bieten* (goc. *anabiudan*), anglosas. *beodan, ge-bieten* (z tego nasz *gbit*, p.), *Ge-bot, Angebot*, i 'rozkaz', i 'ofiarowanie'. Pień olbrzymiego znaczenia i rozgałęzienia, z którego u nas właśnie jak najmniej ocalało; nierównie więcej na Rusi.

Bug, zachodni, (*Busk*), i *Boh*, południowy, dawny *Hypanis* (nazwa Scytów, powtarzająca się w nazwie Kubanu, nieobjaśniona dotąd), nic spólnego nie mają. Jedyny naszego *Bugu* wywód poddał mistrz Wincenty Gerwazjuszowi (Anglikowi) w 12. wieku: od 'zgięcia', niem. *Bug* (»srebrne *bugi*«, nord. *baugr*, były 'monetą' i 'ozdobą', 'naramienniki'; to *bug* przejęli już Prasłowianie w 3. wieku od Gotów; ocalało w cerk. *bug*, 'pierścień', staroniem *boug*, 'pierścień'). Dla *Bohu* niema ani takiego wywodu, ale wszystkie czarnomorskie rzeki mają nazwy od Scytów albo od Turkotatarów; słowiańskich niema między niemi.

buhaj, *bugaj*, w topografji (»na *Bugaiu*«), od 17. w. (dorobił do tego *buhać* Żebrowski r. 1637, 'ryczeć') z Rusi (*buhaí*), a na Ruś z tur. *buga*, 'byk', bułg. *buga*; ale od tegoż *buga*, z licznemi odmiankami we wszystkich turecko-tatarskich gwarach, wywodzą i węg. *bika*, 'byk', z czego, mimo odmiennej końcówki, *byk* słowiański ma być pożyczką?

buje, 'loty', *bujać, bujny*; *bujak*, 'byk', narzeczowe; »skrzydeł *bujawym* przystrzyga«, »płócienne nawom rozdymając *buje*, »gdy mu (ciału) rostą *buje*«, »ogorejąć te *buie* zuchwały drygańcie«, Potocki. Prasłowo; cerk. *buj*, 'dziki' (*buj-tur* w Słowie Igorowem), *bujest'*, 'okrucieństwo', serb. słowień. *buica*, 'potok górski', czes. *buj*, 'szalony', *buje*, 'przepych', łuż. *bujowaś*, 'przeciwić się'. Urobione od pnia *bu-*, co i w *buch, bystry*.

bujurdun, tur. 'rozkaz', z *bujur*, 'rozkazywać'.

buk, *bucze* (zbiorowe, »leśny prowent z dąbrowia i *bucza*«), *bukowy*, *Bukowina*, *Buków*, *Bukowiec*; *bukiew*, *buczyna*; *bukwica* (*bukwa*, *bukuwica*) r. 1472, 'betonica', dla liści owłoszonych, jak u buku, przezwana, a od tej *bukwicy* przezwano i inne rośliny o podobnej skuteczności, n. p. *kuroślep*, *biała bukwica*, 'primula' i 'bellis perennis' (r.1472 i *magduszkami* przezwane, z niem.). Prasłowiańska pożyczka z niem., co od nas do Prusów przeszła; anglosas. *bōc*, *bōctrēo*, 'buk', niemiec. dawne *buohha*, dziś *Buche* (rodzaj niezgodny, żeński, nie męski, jak u Słowian); *Buche* zaś, to odpowiednik do łac. *fagus* (rodz żeński), 'buk', grec. *fagos*, 'dąb'. Praniemiec. postać była *bōk*; niem. *ō* w pożyczkach odpowiada słowiańskie *u*, (por. *Dunaj* i i.), więc o pożyczce niema co wątpić, lecz wszelkie wywody z faktu pożyczki wysnuwane (jakoby na prarodzinie Słowian buku nie było!) są mylne; *buk* nazywali Słowianie *grabem* (p.) i pożyczka niczego nie dowodzi. — *Buk* nabrał i innego znaczenia: *bukwy* są 'litery', 'list', 'pismo' (por. rus. *bukwojed*, 'pedant', *bukwar*, 'komenjusz', *azbuka*, 'abecadło'; słowień. *bukowski jezik*, 'łacina', niby 'książkowy język'), ale i to znaczenie pożyczka z niem.: goc. *bōka*, 'litera', *bōkōs*, 'list', 'książka', dziś *Buch*, *Buchstabe*. Zachodni Słowianie tego nie mają, to cerk. i południowe; tylko u Załabian *bükwy*, 'książka' (i 'bukiew').

bukat, bukon, w 16. i 17. wieku 'kąsek', 'kawałek', z włos. *boccata* i *boccone*, w tem samem znaczeniu, od *bocca*, 'usta'.

bukłag(a), pisane i przez *o*, *bukłak*, *bukłaszek*, *bukłaszka*, 'naczynie', 'bańka', 'dzban', w 16. w. ogólne; przez Ruś z tur. *baklak*; i na Małej Rusi bywa z *u*, na Wielkiej tylko z *a* i *o*. Częste u Reja, Leopolity i in. Co innego *bukał*, p. *bokał*.

bukszpan, od 16. wieku, z niem. *Buchsbaum*, z łaciń. *buxus*, a to z grec. *pyxos*. Co innego *buksy*, 'spodnie', z niem. *Büxen* (tak i Ruś *brjuki* z niem. *Bruch* pożyczyła); *buksztelc*, *buksztyl* (wedle tego i *babsztyl*, urągliwe?) z *Bogengestell*, 'podstawa', »ze sklepienia wypadły *buksztelc*«, Potocki; *bukszpryt* i *bukszpir*, 'rodzaje masztu', od niem. *bug*, 'przód okrętu'.

bukwita, z niem *Buchweizen*, 'gryka'; r 1532 *buthveiss* wypisane, narzeczowe; p. *Grecja*.

bula, dawniej *buła* (papieska), od pieczęci przywieszonej przezwana, łac. *bulla*, 'pieczęć', 'pęcherzyk', 'guz'; stąd i *buła*, *bułka* (od 15. w.), *bułeczka* (dawniej *bułka* chleba), i *bulba* albo *bulwa*, na 'ziemniaki' od wszelakich »korzeni« przenoszona; *bułka* od nas na całą Ruś (*bułocznik*, 'piekarz').

bukiet, z franc. *bouquet*, zastąpił 'równiankę' 16. i 17. w (od łac. nazwy 'gaju', boskietu).

bułany, o 'koniach maści płowej', z tur przez Ruś, *bulan*.

bułat, 'stal', przez Ruś z tur. *bulat*, a to z pers. *pūlād*.

buława, tylko u nas i na Rusi (od niej do nas, czy odwrotnie?), 'odznaka hetmańska' (wielka i mała buława), 'regiment', 'laska z grubszym końcem'; rus. *buławka* 'szpilka'; mniemanego turec. początku(?); inni wywodzą od *buły* w znaczeniu niem. *Beule*, dawne *būlla* i *pūlla* (?).

bułga, w psałterzu (»pęchyrz« w puław); »ładra albo byk« w Olkuszu 1564 r., t. j. 'wory ze dwu skór zeszyte dla wyciągania wody'; »w *bułzach*« mylnie (zamiast *bułgach*, 'worach') u M Bielskiego; z łac. *bulga*, 'wór' (i Niemcy to przejęli).

bumaga, *bumażka*, *bumażnik*, o 'papierze', 'pieniądzu', 'pularesie', po Rusi utkwiły w pamięci warszawskiej; te nazwy 'bawełny', bułg. serb. *pamuk*, ze Wschodu przyszły i najrozmaitsze przybrały w tej wędrówce kształty; przecież i *bombiza* (p.) wkońcu z tego urosło (z łac. grec *bombyx*); z persk. *panba*, co z ind. *pambak*, 'bawełna', wyszło Najrozmaitszych wędrówek i odmianek tego obcego słowa nie śledzimy; Ruś »chłopczatą *bumagą*« nazywa bawełnę.

bunda, 'zimowa burka', z węg. *bunda*, nazwy 'futra'; pożyczka nowa.

bunt, *buntować*, *buntownik*, *buntowniczy*, niem *Bunt*, 'wiązka' (od *binden*, *Band*, np. »*buncik* korali, trawy«); *bunt* znaczył więc tylko 'związek', *zbuntować się*, 'przymierze, związek zawrzeć', i tylko u nas od 17 w. nabrał znaczenia 'spisku', 'sprzysiężenia', 'rokoszu'; od nas na Ruś: *buntowszczik*, 'powstaniec'.

buńczuk, znamię tureckie (ogony końskie na drzewcu; ich liczba godność wskazuje), z turec *bunczuk*, 'znamię'; od Małej Rusi do nas, a *buńczuczny*, *buńdiuczny*, *buńdziuczyć się*, przeniesiono na 'zawadjaków'.

bura, *burka*, *burczeć*, *burczymucha*, *burkotać*, *burknąć*, *burkliwy*, 'opryskliwy', dawniej i *bruczeć* (»*bruczy* w żołądku«), *brukać*, o gołębiu; *bura* nowo dorobione (18. w) do *burki*, *barczenia*, bo *barczeć* a *burczeć*, *bruczeć*, jedno i to samo, por. z 15. wieku *barczący*, o 'silnym wietrze'. Dźwiękonaśladowcze, powszechne u Słowian: bułg *moreto se bŭrka*, 'pieni się morze', serb. słowień. *brkati*, o wszelakim 'głosie i hałasie', słowień. *brczek* 'bąk' (czesk. *brczadlo*), czesk. *brkati* i *brczeti*, 'brzęczeć', 'latać' (*brczniak*, 'maik'), i wszelakie inne dla 'hałasu, niepokoju', bułg. *brkotija* (por. nasze *barkotać*, o lisach, rok 1532), serb *brka* itd.

burak, 'ćwikła', 'boćwina', z łac. *borrago*, 'ogórecznik'; już r. 1472 *burak* obok *borag*, *borak*; przeniesione u nas tylko na całkiem odmienną roślinę, dlatego, że z obu przyrządzano sałatę; u nas w 16. wieku *boracz*, niem. *Boretsch*, a od nas wszystkie postaci na Ruś przeszły, *boracz*.

burda, 'ciężar', 'pakunek', »ciężkie *burdy* a brzemiona«, r. 1564, z niem. *Bürde*, 'ciężar', 'brzemię'; dziś zapomniane, oprócz czasownika *burdać*, *wyburdać się*, 'wygramolić'.

burda, 'walka', 'zapasy turniejowe', dziś na uliczne zeszła; u Reja: »cnota z niecnotą zawsze ma *burdę*«, »*burdę* z sobą stoczyli«, w 16. i 17. wieku; *burderz* i *bunderz* (por. *bindarz* z *viridarium*), 'rapier'; *burdynk*, 'pojedynek'; w nazwach, *Haraburda*, *Hałaburda*; franc. *bourde* z *bohord*, *bouhord*, 'turniej', włosk. *bigordo*, niem *buhurdiren*.

burdziuk, 'wór z koziej skóry', w 17. wieku, »natka kiszki jak *burdziuki*«, Potocki; przez Ruś (małorus. *bordiuh*, *bordiuk* na Kaukazie) z tur. *bardak*, 'dzban'.

burka, 'opończa', w 17. wieku wyłącznie żołnierska, odznaka hetmana, dozwolona i żołnierzowi tylko po ścięciu Turka - Tatarzyna (szlachcica domatora, co burkę przywdział,

wyprano za to kijami\, więc należy się jej wywód ze Wschodu, jak i *kierejce*; »Sobieski lekką okryty *burką* dla zaszczytu«, »wodzów przybrali w buzdygany i lipnickie *burki*«. Do nas przyszła nazwa ze Wschodu, Rusi, nie naodwrót, ale na Wschodzie tylko nazwy koloru nadają się do jej wykładu, tur. pers. *bur*, o 'rudawym', 'lisim', mong. *bürij*, 'ciemny'. Natomiast innego pochodzenia może być przymiotnik następny:

bury, 'szary', chociaż i ta nazwa tylko u nas i na Rusi istnieje, coby również Wschodu dowodziło; inni wtaczają łac. *burrus*, o 'lisiej barwie', *burra*, 'pilśń' i 'ubiór z sukna', *birrus* lub *burrus*, franc. *bure*, stąd *bureau*; p. *biuro*.

burmistrz, *burmistrzować*, w 14. i 15. wieku *burgmistrz*, i *burgrabia*, rozpodobniony w *murgrabia*, z niem. *Burgmister* (*Bürgermeister*), i *Burggraf*, od *Burg*, 'gród', i *mister*, *graf*; węg, tur., rumuń. *burkałab* z tego.

bursa, 'konwikt', z łac. *bursa*, niem. *Börse*, 'sakiewka'; *bursować*, 'być żakiem' (w bursie), u nas już zapomniane, używane w 16. wieku (a na Litwie *bursawoti* do dziś) dla 'łotrowania', 'zbytkowania', *bursownik*, litew *bursaunińkas*, 'rozpustnik'. Z grec. *byrsā*, 'skóra', 'wór', 'sakiewka', 'opłata', przeszło na nazwanie 'spółki', 'giełdy', niem. *Börse*, stąd franc. *bourse*, rusk. *birża*, a dalej i niem *Bursch* (ze wszelkiemi urobieniami, *burszowski*), co oznaczało od 15.—17 wieku 'rotę', 'spółkę', zanim przeszło na osobę, należącą do niej, por. *fraucymer*.

bursztyn, r. 1472 *burstein*, później *borsztyn* (tym 'asbest' w 15. wieku tłumaczą najmylniej), z niem. *Bornstein* ('płonący kamień'), dziś *Bernstein* (niby *brennstein*, *born*- dolno-niem. postać); *bursztynowy*. Słowianie nie mają żadnej własnej dlań nazwy, rusk *jantar* z litew. *gentaras*; Litwa ma dwie rodzime, bo Prusowie nad samem jego gniazdem od prawieku siedzieli.

burt, *burta*, 'pobocza nasypu, okrętu': »nawa rozpuści źle sklijone *burty*«, Potocki, *burtnica*, *burta* i *borta*, 'tresy', 'galony'; niem. *Bort* (*-bord*, *bakbord*) i *Borte*.

burza, *burzyć*, *burzliwy*; *burzyc*, *burzyciel* i *burznik* tyle co *burca* (*obrazoburca*); *zaburzenie*, *burzan* (późne, zdaje się małoruskie *burjan*, 'zielsko', 'chwast'), *oburzyć się* (piszą także *oborzyć*, bo tu wmieszano pierwotny, zupełnie odmienny czasownik *ob-orzyć*, p. *orzy*) Prasłowo; tak samo i to samo wszędzie: cerk. *burja*, *buriti*; lit. *biaurus*, 'okropny', *biaurybe*, 'brzydota', z *j* wtórnem, jak w *kiaunė*, p. *kuna*; może łac. *furia* (nasz *furjat*), *furo*, 'szaleję', norwes. *bure*, o 'ryku wolim', łotew. *baurot*, w tem samem znaczeniu, *baurat*, 'szczuć'.

buszować, 'rozbijać', rusk. *buszewat'*, 'hałasować', 'burzyć', od *buch* (?) do *bu-* w *bujny*, z czem i litew. *būrys*, 'kupa', 'gromada' (i o deszczu), łotew. *būra*, 'kupa ludzi', łączą; u nas późne, jakby z malorus. *buszowaty* (?).

but, z późnem i mylnem *u* zamiast *ó*, stale w słowach łac. i niem. zastępującem *o* oryginału (por. *kluski*, *nuta*); *bucik*, *buciska*; od nas na Ruś już w 15. wieku (jest w kronice); nie z franc. (stąd *botynki*), ale z łac. *botta* (Czesi mają jeszcze rodzaj żeński, »głupi jak *but*«: *hloupý jako bota*); w 16. wieku (nie mówiąc o 15.) przez *o* pisane.

buta, *butny*, *bucić się*, w psałterzu: *bucą się*, *bucić się* będą (»wznaszać się«, puław.), można i *bucz-* czytać, p. *buczny*; p. *butwieć* (oboje o 'wzdęciu', por *buch*); już w 15. wieku *buta* i *bucić*.

butel, z niem. *Büttel*, 'pachołek', 16. w.; tak tłumaczą liktorów rzymskich; por. *bedel*.

butla, *butelka*, *butelkowy*, od franc. *bouteille*, a to wkońcu od *botte*, łac. *buticula*, niem *Butte*, 'naczynie'.

butwieć, *zbutwiały*, *zbutwiałki*, 'zgniłki', Potocki; postaci z *bo-*, *botwieć*, są starsze. Prasłowo; już w 9. wieku w psałterzu (64, 13) *rasbotěti*, rus. *botiet'* i *butiet'*, 'grubieć', *botiełyj*, 'gruby', *botwiť sia*, 'bujnie róść' (stąd nazwa *botwiny*, o 'rozrosłej roślinie', naszej *boćwiny*, p.); u Słowieńców *buta*, 'głowacz, ciemięga', *butica* i *butec* w temże znaczeniu, *butast*, 'głupi' (tu i *buta*, *bucić się* nasze, p.), ale to raczej pożyczki z węg. *buta*, 'tępy', 'głupi' (i w romańskich językach takież *boto*, *botto*, 'but', o 'tępych', franc. *pied bot*).

buza, 'breja', pożyczka przez Ruś z tur. *boza*, *buza*. 'napój z prosa albo kukurudzy'; nazwa bardzo rozgałęziona na Bałkanie.

buza, 'nagana', *buzować*, *wy-* i *zbuzować*, w 17. w., z włos. *far buzzo*, 'gniewać się na kogo'.

buzdygan, »regiment«, t. j. 'buława, laska dowodzącego (rotmistrza)', z tur. *bozdogan*, 'pałka', przez Małą Ruś; postaci tego słowa u innych Słowian zmienne.

buzia, dziecinne, 'usteczka', *buziak*, 'całus', bułg. *buza*, 'usta', na Bałkanie, u Arabów, po całej Europie słowa podobne (niem *Bussel*, lit *bucziuoti*, persk. *bōsī-dan*, 'całować').

by, spójka; dla warunku (»*by* to była prawda«); życzenia (»*by* się spełniło«); zamiaru (»chcę *byś* mu powiedział«). Jest to trzecia osoba liczby pojedynczej niezłożonego czasu przeszłego (*bych*, *by*, *bychom* i *bychmy*, *bychwa*, w dawnym języku, jeszcze u Reja i Kochanowskiego, używanego zamiast dzisiejszego: *byłem*, *byliśmy*), ale co do znaczenia jest to dawny tryb warunkowy (*bim*, *bi*; pierwotne *i*, por. łac. *fit*, lit *bit*, zastąpiono przez *y* od *być*); *by* znaczy więc: *esset*, *ce serait*, *es würde sein*; łączy się ze spójkami: *gdyby*, *aby*, *oby*, *żeby*; *byle*, p. *le*; zdania z *by* były pierwotnie spółrzędne, nie podrzędne.

By- w nazwach miejscowych (odosobowych) bywa rozmaitego początku. W *Bytów*, *Bytom* (przymiotnik na *-om* lub *-im*, jak *Radom*, *Postąpim-Poczdam*, *Okocim*, czes. *Chroudim*) od *byt* do *być*, ale w *Bydgoszczy* od *byd-*, co do *budzić* itp. należy; obok tego mamy ten pień i z nosówką, kaszub. *Będargowo* z **Będdargowo* (ruskie przestawione *Dorohobuż*), *Będlewo*, i w wielu innych nazwach: *Bądecz*, *Bądków*, *Bętków* (*Bentkowski*), *Będomin* (por. *Radom*), *Będziechów*, (por. *Radziechów*), *Będzieszyn* (łuż *Budiszin*, niem. *Bautzen*), *Będzimirowo* itd., a w drugiej części złożenia: *Wszeband*, *Zdeband*, *Radoband* itp., coby jednak i do *będę*, nie do *budzę*, odnosić można. *Bychów*, *Byszew*, *Zbyszewski*, *Byszków* i t. d. od zgrubiałego *Bych-* mogą zarówno należeć do *Byt-*, jak do *Byd-*.

być, *był*, *były*; *tubylec*; *(z)byty*; dalszą odmianę p. pod *jestem* i *będę*; częstotliwe *bywać*, *bywały*, *bywalec*. Pień znaczył pierwotnie: 'róść'.

Ale już w prajęzyku nabrał znaczenia ogólniejszego: 'być' ('mieszkać', 'bawić'); lit. *buti*; łac. *fui*, *fio*, *futurus*; ind. *bhawati*; niem. *bin*. Najwierniej zachował język grecki pierwotne znaczenie: *fyō*, 'płodzę', 'daję róść'; *fyomai*, 'rodzę się', 'rosnę', 'stawam się', lecz i tu już schodzi na najogólniejsze: 'być', 'bywać'; por. dalej grec. *fyton*, 'roślina' i 'drzewo', *fyllon*, 'liść', *fysis* 'przyroda' *(fizyka)*. Złożenia są liczne, a znaczenia nieraz wcale odmienne. Pomijam częstotliwe, więc wypiszemy samo: *przybyć*; *przebyć*; *odbyć*; *ubyć*; *zbyć* (kogo czem; *zbyło się*); *pozbyć się* czego; *nabyć*; *dobyć*, *zdobyć*; *wybyć*; złożenia nabierają i znaczenie przechodnie (*przebyć* chorobę; *nabyć* coś; *dobyć* czegoś; *wybyć* czas). Najciekawsze z nich: *zabyć*, dziś niemal nieużywane wcale albo tylko jako *zabywać się* czem, dawniej: 'zapomnieć', *zabędę*, 'zapomnę' (ruskie *zabudu*, stałe do dziś, więc u wołyniaka Kraszewskiego, nam jego *zabyć*, 'zapomnieć', ruszczyzną trąci; istotnie ruskie są tylko: *na nezabudesz*, 'na pamiątkę', w 17. w.; *niezabudki*, narzeczowe, u Słowackiego i innych, 'niezapominajki'). Jeszcze w Orlandzie P. Kochanowskiego czytamy: »waśni *zabywają*«, 'zapominają'; *zabyły*, 'oszalały', biblja, »*zabywałeś się* na mię«, 'szalałeś przeciw mnie', poszły z czeskiego raczej. — P. *bawić*, *bydło*, *bylica*, *byt*, *przybytek*; *zbyt*.

bydlinek, dziś tylko ludowe, w 15. i 16. wieku ogólne, 'śledź wędzony'; z niem. *Bückling*, bo *dl* (*tl*) i *kl* się wymieniają; piszą go w 16. w. i *bytling*.

bydło, *bydlę*, *bydlęcy*, zbiorowe dla 'zwierząt domowych', urobione od *by-ć*, jak *sta-dło* od *sta-ć*. *Bydło* i *dobytek* (*dobytczę*, jak *bydlę*, biblja) spółcześnie, już w 14. wieku, odmieniły znaczenie na 'inwentarz żywy', 'oborę'. Pierwotne znaczenie: 'byt', 'stan', 'mieszkanie', zachowane do dziś w czesk., u nas niemal zaginęło, bo zwroty: »tyś (Marja) rozkosz *bydła* rajskiego« (w pieśni Przeworszczykowej). albo »dobre *bydło* mając« (t. j. 'dobrobytu używając') w »Janczarze« są widoczne czechizmy. Urobienia: *bydlić*, *bydlący*, *bydlenie*, *bydliciel*, stałe w psałterzach i biblji, 'mieszkać', 'mieszkanie', 'obywatel'; podobnie w pieśniach nabożnych 15. wieku: »daj mi z tobą *bydlić*«, »racz nas darować niebieskim *bydlenim*«. Od 'bytu', 'mieszkania', przeszło *bydło* (jak w czeskiem) na 'własność', 'posiadanie' (w psałterzach, obok »państwa«), a wyłącznie już u nas na najpospolitszą miarę własności, na 'żywy inwentarz rogaty' (por. łac. *pecunia*, 'pieniądz', obok *pecus*, 'bydło'); wedle liczby mnogiej łacińskiej (*pecora*) i psałterz i biblja jej używają: »dobytkom i *bydłom*«. Dla *dobytku* ten przechód znaczenia z 'posiadania' na 'bydło' jest niemal ogólnie słowiański (czeski, serbski, bułgarski; tu nawet *dobicze*, t. j. *dobytczę*; natomiast małoruskie *dobytok*, 'bydło', może polonizm, bo niema go w ruskiem), ale dla *bydła* ten przechód jest wyłącznie polski. Tak samo przeszło tylko w polskiem *wardęga* (z niem. *Wertung*, 'oszacowanie') na 'bydło', w psałterzach, biblji, narzeczowo (mazowieckie jeszcze w 16. wieku). *Bydło* i *wardęga* wyparły dawne *skot* (p.).

Bydło. Nazwy jego przedstawiają się osobliwiej. Słowianie zatrzy-

mali pierwotne, aryjskie, dla bydła drobnego i nierogacizny, natomiast dla bydła większego, dla koni i psa utracili je, i rzecz to nie przypadkowa. Aryjskie są nazwy *owcy*, *jagniąt*, *kozy* (przestawionej umyślnie z **ozki*, jak Niemcy *Geiss* w *Ziege* przestawili), *świni*, *prosiąt*, *wieprza*, *warchlaka*; w nazwie produktów ocalały dwie dalsze: *aźno* i *jarina* ('skóra z kozy' i 'wełna'; wyrazy cerkiewne, u nas zapomniane). Natomiast zaginęły nazwy dla koni i bydła rogatego; Litwa ocaliła choć: *aszwa*, 'kobyła', łac. *equus*, ind. *aśwa-*, grec. *hippos*, a Łotwa nazwę 'krowy', *guows*, niem. *Kuh*, ind. awest. *gausz*, grec. *bus*, łac. *bos*; u nas z pierwotnych tylko zbiorowe *gawędo*, 'bydło' (p. *gawiedź*). i *źrebię*; wszystkie inne są nowe: *wół*, *krowa*, *cielę* (lit. *karwė*, krowa', prus. *kurwis*, 'wół', łotew. *telsz*, 'cielę', są pożyczki słowiańskie), *koń*, *kobyła*, nawet stróż bydła, pies, utracił nazwę pierwotną, ocalałą w *suce*, lit *szuo*, łac. *canis*, niem. *Hund*; prastare są natomiast nazwy *trzody*, *pasienia* i *pasterza*. Słowianie-Polanie odmieniali więc nazwy, może i celowo: stronili, jak inne ludy, od nazw dawnych z byle jakiego powodu (p. *niedźwiedź*, *dąb*) i brali na ich miejsce inne (czy z języka tubylców?); bo Słowianie, jak wszyscy Arjowie, lud najeźdczy, pasterski, podbili pierwotne osiedlenie łowieckie, co się wkońcu między nimi rozpłynęło, ale może w słownictwie ślady pozostawiło, i może napróżno szukamy dla nazw *woła*, *capa*, *barana*, pochodzenia aryjskiego; może to, jak *Wisła* i inne, nazwy przedsłowiańskie, t. j. przedaryjskie. Mniej dziwi mieszanie nazw bydła rogatego z jedynemi innemi rogaczami, *jeleniami*, ale to powtarza się i gdzieindziej, np. między szczepami fińskiemi nazwa wołu u jednych, służy reniferom u innych. Tak się wyjaśnia nazwa *krowy*, dosłownie 'rogacz', to samo co łac. *cervus*, 'jeleń', prus. *sirwis*, 'sarna' (od *cornu*, 'róg', grec. *keras*; ale ruska *ałynia*, 'krowa', bynajmniej *łanią* nie jest). Słowianie znali bowiem jelenia, łosia, sarnę, — nie znali renifera (*taranda* starożytnych — chyba nie w *tarancie*, p., ocalała ta nazwa o 'odmienności, pstrociźnie sierści', jako pożyczka, oczywiście późna?). Nazwa *psa*, najpierwej udomowionego zwierzęcia (z wilków?), zagadkowa zupełnie, jak i druga, *sobaka*, ruska wprawdzie, ale u nas od 16. wieku rozpowszechniona; i *szczenię* tylko Słowianiom znane. Słowianie-Polanie hodowali głównie świnie i owce, dla mięsa (*kiełbasa* wyraz prasłowiański!) i dla wełny, obfitość świń u nich poświadczają wyraźnie Arabowie; hodowali zaś woła, krowę, konia przenigdy dla mięsa, lecz dla jarzma, mleka, jazdy (i wieszczenia); stąd wielka ich cena, a w związku z tem i owa odmiana nazw? Hodowli dowodzą dalej wyrazy prasłowiańskie: *jasła*, *obora*, *masło*, *mleko*, *syr*, *twaróg*.

byk, *byś* (żartobliwie i na 'chłopa': »otóż tobie *bysiu* mazia«, gdy małmazję płacić mu przyszło), *byczy*. Prasłowo; uważają za pożyczkę ze Wschodu; istotnie niezliczone są wyrazy tursko-tatarskie podobne, ale z *y* istnieje jedyny węg. *bika* (inne są z *ö*, *u* itd., i z *g* końcowem). U wszystkich Słowian bez wyjątku *byk*, a w czesk. jest nietylko *bykati (bukati)*, 'ryczeć', ale i *bowy-*

czeti, z owem rozszerzeniem samogłoski piennej, jak np. *kowyczeti* obok *kykati*, więc może i rodzime(?).

bylica, 'artemisium', roślina czarodziejska, w obchodzie świętojańskim sobótek znaczna; *byliczka*, *bylek*, nazwy innych roślin; od *byle*, 'ziele' (w biblji), a to od *być*, 'róść', jako osobliwsze ziele; *byl*, 'łodyga', Potocki.

bystry, 'prędki','przenikliwy'(oko), częste w nazwach rzecznych: *Bystrzyca*; *-ry* zwykły przyrostek, a *t*, jak zawsze, między *s-r* wsunięto; z *bys-*, p. *buszować*; przysłówek *bystro* i *bystrze*.

byt, 'istnienie'. 'stan', od *by-ć*; *bytność* 'essentia' niegdyś tłumaczyło, dziś 'pobyt' oznacza. Złożenia: *pobyt*, *przebyt*, *nabyt(ek)*, *dobyt(ek)*, p. *bydło*; *przybytek* i *zbyt*; *zabyt*, 'sposób', 'krój' (»suknia dawnego *zabytu*«, Potocki), *zabytek*, 'pozostałość', 'szczątek'. Obok *byt*, por. *żyt*, było i *byto*, jak *żyto*, »dobre *byto*«, Ezop, a jak od *żyto* *żytło*, tak od *byto* nowe *bytło*, co więc nie odpowiada lit. *buktas*; ale lit. *butas*, to nasz *byt*, *buta*, 'chata'.

bzdy (jest i liczba pojedyńcza: *bzdem*), »na *bzdy* żywi«, o 'pasorzytach'; *bździeć*, *bznąć*, *bździna*, *bździoch*; rzeczownik na *-y* w dalszych urobieniach: *bzdyk* (»stary *bzdyk*«, *bzdyś*); *bzdyr*, u Biernata tyle co *bzdura*; *bzdurzyć*, *bzdurstwo*; *bzdandarzowie*, Jurkowski r 1607; *bzdęga* (o 'smrodliwej wódce'); *bździel* (i 'mały młyn' tak obzywano). Prasłowo; czes. *bzditi*; lit *bezdėti*, *bezdalas*, 'bździny'. Pierwotne brzmienie było inne, zachowane w niektórych narzeczach słowiańskich, np w słowień. *pezdeti*, łac. *pedo* z **pezdo* i *podex*; niem. *fisten*; w grec. *bdeō*, jak u nas, głuche *p* przed *d*, *zd* zdźwięczniało; wszystko o 'cichych wiatrach'. Tu nie należy *bziu*, *jiu bziu*, bo to mazowieckie zamiast *biu*.

bzik, »ma *bzika*« ('manję','warjactwo'); *bziknąć* i *bzyknąć*, o owadach, co bzykając bydło niepokoją; ono *bzika*, 'ucieka'; naśladuje brzęczenie owadu. Prasłowo; czeskie *bziti*, *bzikati*, 'brzęczeć', rus *bzyk*, 'bąk', słowień. *bzikati*, 'bryzgać'; z dalszych języków niem. *biesen*, o bydle uciekającem przed bąkami; *Bi(e)se*, 'wiatr wschodni'; przytaczają nawet ind. *ā bhasti*, 'dmie', *bhastrā*, 'miech'.

Bzura, nazwa rzeki, z ** bzura* od *barzy*, 'rychły' (p *bardzo*); następstwo płynnej odmienne od pierwotnego, jak np. w *Krwaty* obok *Karwatów*

C

Gdy *cz* wyłącznie z *k* poszło (w nagłosie i z *sk-*), a *ć* z *t*, bywa *c* najrozmaitszego początku. Pomijam narzeczowe *c* zamiast *cz* (*coło*), choć nieraz i do języka pisemnego się wkradło, okaz t. zw. mazurzenia, spólnego językom północnym (nawet litewskim). W środku słów pochodzi *c* albo z *kt* (*piec* z **piekti*, *nocy* = łac. *noctis*); albo z *tj* (*świeca* z ** swiet-ja*, por. *świecić*, *światło*; *wrócę* z **wort-jȩ*, *wrócić*, *zwrot*); albo z *k*, odmieniającego się pod pewnemi warunkami (czasowemi) nie w *cz* (*dziki* - *dzicz*), lecz w *c* (*dzicy*; końcówka *-ica* obok *-ik*; *grze-*

sznica - grzesznik). W nagłosie *c-* powstało również z *k-* (*cesarz* z *kaisar*), ale tu wchodzi w grę i *sk-*, i postaci słowne chwieją się między *cz-* a *c-*, co jednak ze wspomnianem wyżej mazurzeniem nic nie ma spólnego; p. *cudzy, czuć* itd. Swojem *ć*, jak *dź, ś* itd, wyróżnia się polszczyzna od innych języków słowiańskich najdosadniej.

cacko, *wycacany,* »mazowieckie« zamiast *czaczo, czaczko,* jedynie używanego w 16. i 17. wieku (Rej, Potocki nie znają innej postaci); więc w figliku Rejowym: »dwa się pięknie ubrawszy, *czaczem* mianowali«, »żeście *czaczo,* prawda«, »siła tu małych dzieci *czaczem* grają«, »a też *czaczka* niedługo«. — Nazwa dla 'zabawki' (i 'strojnisia') urobiona od *czadz, czac, czacz,* w 15. i 16 wieku dobrze znanego, co 'nagrodę (w zapasach, gonitwach)' oznaczało, łac. *bravium,* a później zeszło na 'zabawki', 'śmieci', jako kupa bez wartości: »rzuć w *czacz* cukry i orzechy«, »*czacz* porzuci snadnie«, Górnicki 1566 r. U Potockiego bywa i nieodmienne *czaczu*: »(piastunka dziecięciu) różne ukazuje *czaczu*«, »im dzieciom piękniejsze matka daje *czaczu*«, »dawszy do zabawy *czaczu*«, obok odmiennego: »lada zbędzie *czaczem*«, »te powierzchowne *czacza*«, »nam tak śliczne śmierć wydziera *czacza*«. Wyraz *czac* średniowieczny, więc nie z tureckiego wzięty, ale z czeskiego, gdzie *czac* i *czacz, czaczany* i *czenczany* ogólne, i na *czędo*, 'dziecko' (p. *szczątek*) wskazują. Por. *Czacki.*

caf, jak i *zbir,* z włosk. *zaffo* (a to z niem. *Zapfen,* właściwie 'szpunt') i *sbirro, birro,* 'oprawca', 'policaj'; *caf* dziś zapomniany, znają go Serbowie i Słowieńcy.

cajg, *cajghauz, cajgwart,* z niem. *Zeug,* 'narzędzie' (od *ziehen,* 'ciągnąć'), *Zeughaus* ('arsenał'), *Zeugwart*; są i odmienne: *cejkauz, cegauz*; od nas na Ruś; »*ceykhaus* rozmaitej armaty pełen«, Wargocki r. 1609.

cal, *calowy,* od nas na Ruś; u Słowaków, Czechów, Łużyczan z *o* (*ó*), *col, coul*; z niem. *Zoll,* 'klocek drzewny'.

całta, w 15. i 16. wieku ogólne; r. 1172 *colt*; z niem. *Zelten,* czes. *calta,* 'strucla', por. *Lebzelten* dzisiejsze, o 'pierniku'.

cały, *cał* (»*cała* puścić«, *cale* i *wcale,* z pierwotnej odmiany rzeczownikowej), *całek, całkiem; całkować, całkowity, całość, całuszka* (o 'chlebie'); *ocalić, ocalenie; calec* i *calizna,* o 'ziemi nieruszanej, twardej' (»ziemię wykopać aż do *calizny*«); *całki,* o 'rzepie krajanej w plasterki i tak suszonej'; *całokształt*; *całować, pocałować, pocałunek, całus.* Prasłowo; znaczy 'zdrowy'; cerk. *cěl,* 'zdrów', 'cały (nienaruszony)', *cěliti,* 'leczyć (uzdrawiać)', *cělba,* 'leczenie', *cělomądr* (rus *cělomudryj*), 'skromny', 'dziewiczy' *cělowati,* 'pozdrawiać'. Przy pozdrawianiu, gdy sobie *cěl,* 'zdrów' (bądź; jeszcze Kochanowski tak Batorego pozdrawiał) mówiono, i mężczyźni ustami się dotykali; w 16 wieku uchodziło to za barbarzyństwo ruskie, ale w 17. w. do tego wróciliśmy ponownie i do dziś zatrzymali; stąd nabrało *całować* nowe znaczenie 'całusa'; krzyż całowano przy przysiędze, na Rusi ogólnie. Tak samo było u wszystkich Słowian; jedyni Bułgarzy mają *cěrjů* i *cěr,* zamiast 'leczę', 'lek', z *r* zamiast *l.* Na Litwie słowo zaginęło, jest w Prusiech: *kailustiskan,* 'zdro-

wie' (dosłownie 'całostka'), *kailes* i *paschkeiles* (t. j. *kails—patskails*, 'cał' — 'sam cał') pozdrawiano się przy biesiadzie. Niem. *heil*, *heilen*, *heil sei* pozdrawiano się również (nord. *heilsa*, 'pozdrawiać').

całun, »mazowieckie«, zamiast *czałun*, jak jest w czeskiem, bo od niem. dawnego *schalūne*, 'materji na suknie' i 'pokrywy (tapety)', od miasta franc. *Châlons*, po niem. *Schalūn*.

canka (mylnie *czanka*), 'sztaba u wędzidła końskiego', w 16. i 17. wieku; tak samo czes. *cańk*, od czes. *cán*, 'sztaba', z niem. *Zain*, 'sztaba'; por. *cajngult*, o 'złocie w sztabkach'.

cap, *ocapieć*, »*capkiem* stawać«, zdaje się nabytkiem od pastuchów rumuńskich (*cap*), co to słowo (bałkańskie? albańskie? *cap*, łac. *caper*) roznieśli po Węgrzech i Karpatach, bo znane tylko u Słowian, co się z nimi bezpośrednio stykali.

capa, *czapa*, 'skóra (szagryn)'; »miecz w *czapie*«, »pochew *capowa*«, »oblecz pochwy *capą*«, »tak dychtownej przemoknąć niepodobna *czapie*« (wszystko z Odjemku Potockiego)«, »co innego ma w piersiach, co innego w *capie*« ('pochwie'); tak samo u Czechów; z niem. *Zapp*.

capnąć (a jest i *cupnąć*, *przycapnąć* i *przycupnąć*), *zacapić*, *capanka* (*chapanka*) i t. d., *łap(u)-cap(u)*; dźwiękonaśladowcze; tak samo w rus. *cap' capat'*, *capnut'*, 'chwycić (po uchu!)'; inni Słowianie używają tego *cap*, *capać*, o 'chodzie ciężkim w błocie'.

capstrzyk, z niem. *Zapfenstreich*, od *Zapfen*, 'czop', 'uderzenie po czopie, na znak: dosyć!'

car, *carz*, *carowa*, *carzyk*, *carziele*, p. *cesarz*.

ceber i **dzban**, oba ze spółgłoską »mazurską« (t. j. *c* zamiast *cz*), pochodzą od tego samego *kib-*, 'wisieć', lit. *kibti*, 'zawisać', *kibėti*, 'ruchać się'. Najstarsze to słowo polskie: *czebri* zapisane r. 1113 przy opowiadaniu o Piaście i jego gościnności. Pierwotna odmiana brzmiała: *czber*, *czebra*, jak *sjem*, *sejmu*; *psek*, *pieska*. z t. zw. miękką półgłoską po *cz* i *b* (= lit. *kibiras*, 'wiadro'); zaś z zastępstwem małopolsko-mazowieckiem *cz*, *dż* przez *c*, *dz*: *cber (dzber)*, *cebra*; *czber* do dziś czeskie, a u nas narzeczowe i dawne, zastąpione owem *ceber* od dalszych przypadków. Z niem. *Zuber*, *Zober*, nie ma nasz *ceber*, mimo łudzącego podobieństwa, nic spólnego, chybaby niem. było pożyczką z słow, co nie dowiedziono, bo *zubar*, *zwibar*, w przeciwieństwie do *eimbar*, 'amfora', z czego u nas *węborek* (p), niby 'dwubierny' być może. Z Polski powędrowała nazwa *cebra* na całą Ruś; por. *cebratkę*. Pierwotne *czeber*, *czabar* (serb.), istnieje do dziś na całym Bałkanie; Czesi wedle pierwszego przypadku *czber* i dalsze urabiają (*czberu* zamiast i obok *czebru*). R 1500: »*czber* albo *czeber*«. »*czber* albo wanna«.

cebula, tak już r. 1500, ale *cybula* dawniej. i przez 16 w. jeszcze się zjawia; u Czechów tylko *cibule*, tak samo u Łużyczan, ale już w średniowiecznej niemczyźnie *Zibolle* i *Zebulle*, z łacińsk. *cēpulla*, zdrobniałego od *cēpa*, 'cebula'. U nas w słowach obcych *i* (*y*) i *e* mieniają się, por. *subtelny* z dawnego *subtylny*, łacińsk. *subtilis*. Urobienia: *cebulka*, *cebulowaty*; imię *Cybula* już w 14. wieku.

cech, *cechowy*, *cechmistrz*, 'kom-

panja (rzemieślników)', czes. *cech(a)*; od nas na całą Ruś; z niem. *Zeche*, 'kompanja'.

cecha, *cechować*, 'znamię', czes. *cejch*, *cejchowati*, dawniej i bez *j*, jak u nas; z niem. *Zeichen*, 'znamię'. Ale *cecha*, 'poszewka', przestarzałe, jest niem. *Zieche* z grec. *thēkē*, 'teka'.

ceckać, *cieckać*, *cackać się*, 'pieścić', p. *cacko*.

ceduła, tak samo węg. *cédula*, czes. *cedule*, włos. *cedola*, *cedula*, z łac. *cedula*, *schedula*, 'kartka', od greckiego *schedē* (nasze *scheda* stąd), 'deszczułka', 'rzecz odłupana', 'cząstka'.

cedzić, w 15. i 16. wieku i pierwotne *cadzić* (jak *calić*), *przecedzać*, *przecadzać*, *cedzidło*, *cadzidło*, *cedziny*, *cadzka* i *cedzitka* do cedzenia mleka. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *cěditi*, rus. *céž*, 'kleik', serb. *cijeđ* 'ług', czes. *cediti*, *cez*, 'druszlak', *cídice*, 'sito'. Pień ten sam co w *czysty*; *cěd-* jest *skaid-*, a *czyst-* jest *skeist-* (z *skeid-t*), o różnej wokalizacji; lit. *skiedżu*, *skiest*, 'rozpuszczać (mleko wodą)'; *skaid-rus* i *skaistas*, 'jasny' i 'promienny', łotew. *skaists*, 'ładny', odpowiada prasłowiańskie *cěsta*, 'droga' ('oczyszczona', dosłownie), o której zapomnieliśmy tak, że już tłumacz biblji nie rozumiał czeskiej *cesty*, 'drogi', i zastępywał ją »częścią« albo »czcią« albo »prawdą czystą«, zamiast »prawą *cestą*«, 'recto itinere' (»prostą drogą«, Leopolita).

cegła, *cegiełka*, *ceglasty*, *ceglarz*, (dawniej *strycharzem* zwany), *cegielnia*, *ceglany*; czes. *cihla*; od nas na całą Ruś; z niem. *Ziegel*, z łac *tēgula*, od *tegere*, 'kryć', niby 'dachówka'.

ceklarz, 'siepacz', 'pachołek', »zbirom albo *ceklarzom*« r. 1600, *cekłować* albo »*ceklatum* chodzić«, 'wałęsać się po nocach'; czes. *cerklíř*, a to z niemiec *Zirkler*, 'pachołek', z łac. *circator*, niby '(domo)krążca', od *circare*, 'krążyć', od *circus*, 'koło', (skąd nasz *cyrk*, *cyrkówka*, i *cerkl*, *cyrkiel*); *ceklatum*, łac. t. zw supinum, jak równoczesne *spaciatum*, zamiast *spacjować*, 'spacerować'.

cektać i *cetać się*, 'spierać się'; czes. *cek*, *ani cek* ('ani mrumru!'), *cekati* i *ceknouti*, 'mruknąć', *ani necekej*, 'ani mi mruknij'; *s* odpadło; cerk. *skŭkŭtati*, rus. *szczekotať*, 'łaskotać', ale *szczekot sławij*, 'trele słowicze', w Słowie Igorowem.

cel, *cyl*, *celować*, *celny*, *celsztat*, *celujący*, *wycelować*, *celik*, *celowy*, *celowny* ('celny'); czes. *cíl*; z niem. *Ziel*, *zielen*, *Zielstatt* ('strzelnica'); od nas na całą Ruś, *célesoobraznyj*, 'celowy', ale ich *cél* rodzaju żeńskiego, z powodu odmiany miękkiej (*céli*).

celbrat, od r. 1500 ogólne, z niem. *Zahlbret*; obnoszono go i w kościele; Potocki i inni.

cembrować, *cębrować*, *cembra*, *cębra*, 'oprawiać'; »studnie *cembrują* dębiną«; z niem. *Zimmer* (*Zimmermann*, 'cębrownik') z dawnego *zimbar*, 'budulec (budowla, pokój)'. Co innego *cąbr*, *comber*, *cząber*, 'krzyżówka', niem. *Ziemer*, dawne *zimbere*, z franc. *cimier*, 'krzyżówka', czes. *cemr*. A znowu inne, trzecie, *cąbrzyć*, »*cąbrowe* baby«, o 'zabawach zapustnych', co w nazwie jedynie w Krakowie ocalało, łuż *campor*, z niem. *schampern*, o zapustnych maskach i zabawach' (*zampern*, *zempern*, narzeczowe, od *Schemen*, 'maska').

cena, w 15. w. wyjątkowo i *cana* (por. *cały*; pierwotne *cě-* z *koi-*daje u nas i *ce-* i *ca-*), *cenić*, *ocena*, *cenny*, *cennik*, *przeceniać*, *niedoceniać*. Prasłowo; tak u wszystkich Słowian; brak go na Litwie (*kaina* ich niebardzo mi pewne); grec. *poinē*, 'pomsta' i 'kara' (stąd łaciń. *poena*, 'kara', nasze i ruskie *penia*, *penować*, *penitent*, *pieniu*); łac *punire*, 'karać', awest. *kaēnā-*, 'odwet', 'kara'; grec. *tinō*, 'płacę (odwet), pokutuję', *timē*, 'cześć', 'cena'.

cenar, ogólne w 16. i 17. wieku, nazwa 'tańca'; z niem. *Zeuner(tańz)*.

census (wyborczy), *cenzora* z *cenzurą*, *centrum*, *centralny* i t. d. pomijamy, jako jawną i nową łacinę.

centnar. dziś rozpodobniane w *cetnar*; z łac. *centenarius*, 'setny' (od *centum*, 'sto', por. *centymetr*, *centezymalny*; *cent*, 'grejcar', sto ich szło na reński) Ale *centl*, 'dziesiąta część' (por. dawne *firacentle*), z niemiec. *Zehntel*. Nazwa *centaurea*, *centurja* (w 15., 16. i 17. wieku tylko *centurzya*, jeszcze u Potockiego, i *centorzya*) nic z *centum*, 'sto', nie ma spólnego, choć ją i wyżej szacowano, niem. *Tausendgüldenkraut* (nasz *tysiącznik* z tego). albo r. 1472 *drożezłot* i *drogozłot*, lepiej *glistnikiem* i *szczotkami* tamże przezwany, albo *ziemną żółcią*, łac. *fel terrae*; roślina nazwana od *centaura*-lekarza, mądrego Chirona

cep, *cepy*, *cepak*, do młócenia, ale i 'przybór błazna', »błazen z *cepami*«. Prasłowo, to samo co w *czepić*, *przyczepić*, i w *szczepa*, *szczepić*, bo pień *skoip-* 'odłupywać, odłamywać'; u nas i na całym Zachodzie tylko *cep*, *cepy*, w owem ograniczonem znaczeniu, ale na Południu i Rusi *cěp* nierównie szerszy, cerk. *cěpiti*, 'szczepać', bułg. *cěpiŭ*, 'rozorywam', 'rozdzieram', serb. *cjepka*, 'polano', słowień. *cep*, 'szczep', *drewocep*, 'drzewoszczep', małorus. *cipok*, 'laska', rus. *ociep*, 'ramię (studni)'; tu i cerk. i rus. *očěpěněti*, 'wysychać (jak szczepa)', 'zmartwieć', u Czechów i 'zdechnąć', *s-ciplina*, 'ścierw'. Pień *skoip*, *skeip* i *skep*, grec. *skoipos*, 'koło garncarskie', niem. *Scheibe* z *skība* (stąd nasze *skiba* i *szyba*, p.), grec. *skipōn* i łac. *scipio*, 'pałka', niemiec. *Schiff*, 'okret' (?); do *skep*, grec. *skeparnos*, 'siekiera'.

cepliki, 'warkocze', w wokabularzach krakowskich od roku 1537; z niem. *Zöpfel*, od *Zopf*, co i *plotkami* tłumaczą.

cepuch, 'rura kominowa', utworzone przyrostkiem *-uch* od *sop*, p. *sopot*; czes. *copuch* i *sopuch*.

cera, 'mina' (»pozwierzchowna *cera*«, Potocki), 'płeć', 'barwa'; z włos. *cera*, 'barwa', 'mina'; to samo co *cera*, 'wosk', łac. *cera*, 'maska woskowa'; stąd i *cerata*, *cyrata*, *cerat* (włos. *cerotto*), niby 'nawoskowana'. Zupełnie co innego jest *cera*, *cerować* i *cyrować* (np. pończochy), co bułg. *cěriŭ*, 'leczę', przypomina, p. *cały*, tem bardziej, że mamy w 16. w. *scelować*, 'naprawić' (nieraz u Reja i Miaskowskiego); ale to raczej czeskie *scelowati*.

ceregiele i *cergiele* niegdyś do stroju niewieściego należały. »pierścień i *ceregiele*« jeszcze u Zimorowica r. 1660, przedtem w ustawach miejskich (jak *bryndy*); zeszło później z 'upominków' na 'korowody i ceremonje', *ceregielować się*, *ceregielant*; z niem. widocznie; czy z *Zieren*, *Ziererei* właśnie, co także znaczenie odmieniło od 'stroju' do 'ceremonij'?

cerkiew, dawniej i *cyrkiew* (dalsza odmiana *cerekwie* i *cyrekwie*; pierwotnego mianownika *cerky* tylko jeden wątpliwy ślad w paskach lubelskich z początku 15 wieku); dziś tylko o kościele wschodnim, niegdyś o każdym (tak jeszcze w psałterzu flor., ale już w 15. wieku ginie zupełnie, zastąpione przez *kościół*, p.). Rodzaj żeński dowodzi, że nie wzięte wprost z grec *kyrikon* ('dom Pański', od *kyrios*, 'pan'), lecz z górno-niemieckiego *kiricha*, co nie poszło od Gotów-pogan, nieznających tego wyrazu wcale, ani od Bałkanu, lecz Słowieńcy przyjęli je w 7. wieku od Bawarów i Salzburga; Konstanty i Metody zatrzymali, jak całą słowieńską terminologję chrześcijańską niemiecką, tak i to, a przez nich rozeszło się po całej Słowiańszczyźnie. U nas pochodzą od niego i dawne nazwy miejscowe, *Cerekwica* i *Cyrekwica* (nawet *Cyrkwica*); wymiana *i* i *ie* przed *r* nierzadka. Obie nazwy, *cerkiew* i *kościół*, zastąpili nasi różnowiercy nową, dosłownie z łacińskiej, t. j greckiej *ekklesia* (franc. *église*, włosk. *chiesa*) przetłumaczoną: *zborem*. Grecy sami używali *kyriakon*, *kyrikon*, tylko w ciągu 4. wieku. Późniejsze tegoż słowa niem. pożyczki: *kiermasz* (p); *kierchów* i *kirchów*, 'cmentarz', z niem. *Kirchhof*, przekręcone wkońcu na *kirkut* żydowski.

certa, nazwa ryby, z niem. *Zärthe*, jak tyle innych nazw ryb, nietylko morskich, por. *dorsz*, *flądra*, *sztokfisz*, *koza* (tłumaczy niem. *Ziege*), *rapa*, *ukleja*, *sandacz*, *dubiel*, *śledź*, *bydlinek*.

certować się, 'spierać', z łac. *certare*; i *certyfikat*, 'świadectwo', tu należy.

cesarz, *cesarski*, *cesarstwo*, pożyczka z 4.—5. wieku (jak wtórna przemiana gardłowej *k-* w *c-* dowodzi), z goc. *kaisar*, z łac. *Caesar*, wymawianego jeszcze *kaisar*; wedle innych rzeczowników przybrało formę na *-arz*; dwugłos *ai*, jak zawsze, w *ě* przeszedł. Obok *cesarza* powstało na Rusi skrócone, jak stale w tytulaturach bywa, *csar*, *car*, pierwotnie nazwa chanów tatarskich, co wielki książe moskiewski 1547 r. sobie przywłaszczył, jakby nad hordą tatarską panował, a dopiero Piotr W. na *impierator* odmienił; u nas dawniej *carz* (zawsze w 16. wieku tak), później *car* (czy według ruskiej wymowy, czy za przykładem *ogar* z *ogarz* i pod.); *cesarzewic(z)* i *carewicz*. Dawne *caryna*, 'pastwisko' (w aktach 15. i 16. wieku z ziem ruskich), poszło z mowy pasterzy wołoskich, i nie z *cara*, lecz z łac. *terra*. *Carogród*, 'gród basileusa', później *Stambuł* z greck. *is tan polin*, 'do miasta', a dawniej *Konstantynopol* i *Bizancjum* (nazwa tracka).

ceter, w prawie miejskiem 15. w. to samo co 'nastójcie', 'gońcie' (na gorącym uczynku); z niem. *Zeter* ('mordio').

cetno *i licho*, 'do pary i nie do pary', u nas już tylko w grze, zakładzie, ale w 16. wieku jeszcze o byle parzystej liczbie, »liczby w *cetnie*«; u innych Słowian z *cz-*, rus. *czot* i *niczot*, co z *czeta*, 'para', łączą; p *czata*.

cetyna, *czacina*, p. *szczeć*; o 'igliwiu'; podhalskie, z słowackiego.

cewa, *cewka* i *cywka*, rurka', 'szpula'; prasłowo; tak samo (lub *cew*) powszechnie; powtarza się w lit, ale z odmienną gardłową:

słowiańskie z * *koiwa* (cerk. *cěwnica*, 'lira'), litew. z * *k'oiwa*, *szaiwa*, (i *szeiwa*), 'szpula'. Pień *skei-*, 'łupać', ind. *czhjati*, 'odcina', łac. *desci-sco*, 'odpadam', *sci-o*, 'wiem', 'badam' (?).

cęgi, *cążki*, dziś tylko w złożeniu *obcęgi* używane, z niem. *Zange* (*ę* z *an*, jak stale); *obcęgi* właściwie *Hebzange*, *heb-* spolszczono.

cęta, *cętka*, *cętkowany*, 'nakrapiany', o 'blaszce innego koloru', 'plamie'; tu i *częty*, 'dukat'; prasłowiańska pożyczka z goc. *kintus*, 'moneta (grosz)', co samo z łac. przejęte (z *centum*, 'sto', czy z *quintus*, 'piąty',?); w cerk. *cęta* jeszcze nazwa 'monety', później 'drobiazgu', 'błyskotki'.

ch, słowa z *ch* p. po *H*.

ci, spójka, dwojakiego początku, bo albo skrócenie do *tobie* (»a to *ci* historja«), albo samoistna spójka, cerk. *ti*, 'i', od pnia zaimkowego *ten* (*t-*). lit *tei-tei*, 'i-i', prus. *tei-nu*, 'nuż', *ten-ti*, 'nuż (teraz)', lit. *tai*, 'to', 'tak'; pień *to-* pierwotny, z prajęzyka. U nas straciła ta spójka samoistność, służy tylko jako przydatek potwierdzający, skrócone *-ć* już od 13. wieku: »*boć* się jego boję«, »*jać* jeśm ubogacił Abrama« (biblja), »*toć* to i jeść«, kazania świętokrzyskie.

ciachnąć, *ciach-ciach!*, dźwiękonaśladowcze.

ciało, *Boże ciałko* w 15. wieku, *cielsko*, *cielęsny* (dawniej i *cielestny*, mylne), *wcielić*, *wcielać*; *ciało*, jak *niebo*, pień na *-es*, dlatego *cielesny*. Prasłowo; powszechne, ale w cerk *tělo* o znaczeniu różnorakiem, 'obraz', nawet 'słup' i 'namiot'; brak dalszych odpowiedników, bo łotew *tels*, 'obraz', 'cień,' może pożyczka z rusk. Przyrostek *-ło* do tego *tě-*, co i w *cień*?

ciapać, »*ciapu*-groch, *ciapu*-kapusta«, o 'chodzie niedołężnym (i po błocie)' i o 'niedołędze'; dźwiękonaśladowcze; por. wyżej *capnąć*.

ciarać, 'walać',' tarzać', *ciarach*, 'szlachetka', urobione jak *ziarać* (p.).

ciarki, 'tarnki', prapolska oboczna postać (jak *ziarno*, *dziarski*, obok *zarno*, *darski*); używane głównie o 'dreszczu', 'mrowiu': »*ciarki* mnie przechodzą«, »ręce mi *ciarnieją*«; p. *cierń*.

ciasny, *ciasność*, *ciasnota*, *ciasnocha*, 'koszula' (od 16. w. ogólne), *ścieśnić*, *cieśnina*, *Sąciaski* (to samo znaczenie, 'wąwóz'; prasłowiańska nazwa, *Sątěska* w Bułgarji). Prasłowo *ciasny* (cerk. *těskn*, *těsn*, bułg. słowień. *těsen*, serb. *tijesan*, czes. *těsný*, rus. *tiesnyj*) powstało z **těsk-n*, p. *u-cisk*, *cisnąć*; z trzech spółgłosek średnią, jak zawsze, wyparto.

ciasto, *ciastoch* lub *ciastuch* o 'niedołędze'; prasłowo; cerk. *těsto* itd., łączą z iryj. *tais*, 'ciasto', staroniem. *theismo* i *deismo*, 'kwas'(?); lit. *teszla*, 'ciasto', odbiega znaczniej od słowiańskiego.

ciąć, *tnę*, *ucinać*, *ucinek*, *odcinek*, *wycinek*; prasłowo; cerk. *tęti*, *tĭną*, lit. *tinti*, 'klepać (kosę)'; pomijam złożenia: *wy-* (*wycinanki* łowickie), *po-*, *z-*, *na-*, *nad-ciąć*. Z wokalizacją *o*: *ton* w *naton*, znane od 14. wieku: »jako na *natonie* złej odszedszy siekiery«, »jeśli niemasz *natona*« ('drwalni'), Potocki; serbs. *drwoton*. Ale słow. i litew. *tĭn-* poszło z *tĭm n*, grec. *tamnō* i *temnō*, 'tnę', *tomos* (więc nie *ton*, ale * *tom* winnoby brzmieć), 'ucinek', stąd łac. i nasz *tom* (*wielotomowy*, *tomisko*).

ciąg, 'następstwo w czasie i miejscu' (»*ciąg* dalszy«, »w *ciągu* lat«),

od pierwotnego, mechanicznego pojęcia; *ciągnąć*, ale rus. *tjanut'* bez *g* (poprawniejsze, my *g* później wstawili, wedle *ciągu*; *ciągły*; złożenia: *pociąg* ('skłonności' i 'pociąg kolejowy'); *przeciąg* (powietrza); *zaciąg* ('werbunek', żołnierz *zaciężny*); *wyciąg*, i odpowiednie czasowniki; *naciągać* kogo, niem. *aufziehen* ('kpić z niego'); wedle stałego trybu przysłówkowe *wciąż*, 'ciągle'; *ciąża*, 'brzemienność', 'dolegliwość', i *ciążyć*, 'dolegać', 'użalać się', znaczeniem swojem do *ciężki* należą; *ciągadło*, 'dyszel' (dawne i narzeczowe); w złożeniach *korkociąg*, *samociążki* ('co sam ciągnę'); żartobliwe *cięgniskóra* ('szewc'); dawne *robociądz* ('robotnik', *ciądz*, 'pracujący'). *Ciąg* jest dalej terminem sądowym, dla 'fantowania, grabienia', a w tem samem znaczeniu zastąpiły go rychło *ciądza* i *ciąża*; czasownik *ciądzać* i *ciążać*; *ciądzacz* albo *ciążebnik*, 'co fantuje, grabi'. Nasze *ciądzać* jest czeskie *tazati*, 'pytać', rosyjskie *istjazat'*, 'katować' (pytanie bywa katownią, p. *pytać*), cerk. *tędzati*, *tęża*, *tężba*, o wszelkim 'sporze' (u nas *ciążba*). Obok 'ciągnienia' znaczy ten pień 'ciążenie', p. *ciężki*; z samogłoską *o*, p. *tęgi* i *tążyć*; lit. *tingus*, p. *ciężki*; awest *thandżajeiti*, 'ciągnie', *thanwan* i *thanwar*, 'łuk' (od napinania)

cichy, *ciszszy* (*cichszy* dzisiaj), *cisza*, *ciszyć*, *uciszyć*, *cichość*, *cichacz* (*cichaczem*), *cichajta* (ludowe, o rozkazie), *cichostępy*, *zcichapęk*, *cichnąć*, *ucichł*, *zacisze*, *zaciszny*. Prasłowo; cerk. *tich*, *tichnąti*, czes. *tichý*, *tisziti*; z wokalizacją *o*: *ciecha*, p. *cieszyć* (*teich-* i *toich-*, *cich-* i *ciech-*). Lit. przenośnie, *tiesa*, 'prawda', *tiesus*, 'prosty', por. co do znaczenia włoskie *piano*, 'równy', 'cichy'.

ciec, *ciekę*, *cieknąć*, *ciekać*, *ciekły*, *ciek*, *ciecza* i *ciecz*; w licznych złożeniach: *uciec* (*ucieczka*, żartobliwe: *uciekinier*); *wyciec* (*wycieczka*, por. niem. *Ausflug*); *ściekać* (*ścieki*); *naciec*; *pociec*; *dociec* ('dojść do czego'), *dociekanie*; *zaciekać*; *przeciekać*. Od *ciekać*: *ciekawy*, niby 'biegły', 'rozbieżny' (»*ciekawe* zagony tatarskie«; o 'psach dobrze węszących', a potem o 'ludziach i rzeczach, co zajęcie budzą'); *ciekacz* i *ciekun*, 'biegun', w dawnym języku. Lit. *tekēti*, 'ciec', 'biec' (i o 'toczeniu noży'), indyj. *takti*, awest. *taczaiti*, 'ciecze', 'biegnie'. P. *tok*, *wściekły*. U innych Słowian tak samo. Pomijamy urobienia od *ciekawy*: *ciekawość* i inne.

cieciorka w r. 1472, *cieciarka* i *ciecierzyca* w 16. wieku, 'groch włoski', z łac. *cicer*, *cicera*, 'groch', bezpośrednio; u innych Słowian poprzez Niemców (*Kichererbsen*, *Ciser*, *Cisern*, czes. *cizrna*) albo Włochów (włos *cicerchia*); u nas słowo upodobniono nieco do *cieciórki*, p. *cietrzew*.

ciele-piele, o 'niedołędze' (*cielepać się* i *cielepajło*), sztuczne, jeśli nie z rusk. po części; jest w 17. wieku.

cielę, *cielątko*, *cielec* i *ciołek*, *cielak*, *ocielić się*, *cielęcy*, *cielęcina*, *cielętnik*, *cieliczka*, *cieluch*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *telę*, rus. *tieloszok*. Na Litwie i Łotwie może pożyczka z Rusi (*telias*, łot. *telsz* i *telens*). Dawniej łączono tę nazwę z grec. *teren*, ind. *taruna*, o 'młodem', 'delikatnem'; wadziłoby *r* (?).

ciem, 'więc', od 14. do 16. wieku ogólne, samo i jako przyczepka: *bociem*, »*jaciem* pan«, w biblji nieraz,

w psałterzu tylko raz *ciem.* 'bo'; w Ezopie stale, w drugiej połowie 16. w. gubi się, u Kochanowskiego już go niema wcale Jest to 6. przypadek zaimka *ten*, cerk. *těm*, 'przez to'.

ciemiec, 'skóra', p. *zamsz*; »za safjan *ciemiec*«, »w mizernym pałasz *ciemcu*«, Potocki, »od sta skór *ciemcowych*«, r. 1629.

ciemierzyca, 'helleborus', zamiast dawnej *czemierzycy* (jak *zielazo* zamiast *żelazo*, *siuty* zamiast *szuty*); nazwana od *czemieru*, 'jadu' (którym strzały zatruwano), co my zapomnieli, ale w innych słowiańskich językach *czemier* do dziś 'jad', 'złość', zgryzota', np. w serbskiem. Już Potocki nazwę z *ciemieniem* mieszał (niby że wskutek niej »mózg pokryty *ciemieniem*«). Nazwę przeniesiono i na inne trujące rośliny, np. 'scrofularia'; pisownia mylna z *cie-* zamiast *cze-* pojawia się już w 16 wieku *Czemier*, 'jad', już znaczenie przenośne; *czemier* oznaczał pierwotnie tylko silnie wonne ziela, jak 'helleborus' właśnie, tak samo po niem. zwany, *hemera* (*Niesswurz*, u nas *kichaczka*), lit *kemerai*: wszystkie trzy nazwy od pnia *kem-*, *skem-* (o 'duszącej woni'), z przyrostkiem *-er*; i inne rośliny wonne od tego pnia przezywano, p *czabr* i *szmer*.

ciemię, *ciemięga* (jak *włóczęga*), »w *ciemię* bity«, 'odurzony', 'głuptas'; stąd *ciemiężyć*, *ciemiężyciel*. Prasłowo; tak samo powszechnie; jest u Czechów i *tiemeno*; brak dalszych odpowiedników.

ciemny, p. *ćma*

cienki (*cieńki*), *cienko*, *wycieńczyc*, *cienkusz*, *cieniutki*, i liczne inne zdrobniałe, ale *cienki* samo już takiem było. Prasłowo; na Rusi z twardą półgłoską, *tonkij* (różnica taka bynajmniej nie wyjątkowa); cerk *tĭnŭk* (ale pierwotne *tĭn-* jeszcze w *is-tĭn-iti*, 'ścieńczyć', *tĭnost'*, cienkość'), słowień *teniti*, 'rozcieńczać'. serb *tanak*, czes *tenký*. Lit *tenuas*, *tęwas*, 'cienki', indyj. *tanu-* i *tanuka-* ('cienki'), 'drobny', grec *tanaos*, 'rozciągły', łac *tenuis*, 'cienki', niem *dünn*: do **tinō*, 'rozciągam'; p. *cięciwa*

cień, 2 przyp. cieniu (męsk.) i cieni (żeńsk.). *ocieniać*, *cienisty*, »*cieniów* naczynili«, biblja (»gaje«, Leopolita), ale obok tego był *ścień*: jeszcze w psałterzu »*zaścienił* jeś«, (»zasłoniłeś«, puław.); a u innych Słowian i *sień*, co u nas już tylko 'sionkę' znaczy, p. *sień*. Troista postać: *cień*, *ścień*, *sień* dowodzi nagłosowego pierwotnego *sk-*, więc jest to grec. *skia*, 'cień', *skēnē*, 'namiot' (sień) W dawnym języku *cienie*, 'kształty', np. w Myślistwie Ptaszem podchodzi się ptaków *cieniami* (koni itp.); *cienie*, 'wieże' w opisie herbowym 15 w U innych Słowian: cerk. czes. *stěň*, łużyc. *sćen*, serb *stijenje*, 'knot'; cerk. *sěń*. serb. *sjen*, 'cień', *zasjena*. 'mamidło', *sjenica*, 'altana', łużyc. *seń*, 'cień'; cerk. *těnja*, rus. *tień*, 'cień'. Urobienia: *cieniować* i inne.

ciepły, *ciepło*, *cieplota*, *cieplice*, *cieplarnia*, *cieplik*; prasłowo; powszechne, z tą jedynie różnicą, że obok *ciep-* występuje *top-*, co się nieraz zdarza, a więc cerk. *topl* obok *tepl*, *Toplica* i *Teplice*, rus. *topit'*, 'palić', u nas tylko 'topić' (kruszce): u Czechów *topiti* ma, jak na Rusi, oba znaczenia. Brak tego prasłowa w lit.; ind. *tapati*, 'grzeje, 'pali', *tapas-*, 'gorąco', *tāpajati*, 'ogrzewa', awest. *tāpajciti*, łaciń. *tepēre* i *tepidus*, o 'letniem'. Inne *ciep-*, *paciep*, p. *ciupać*.

cierlica, do »tarcia« lnu, p. *tarlica, trzeć*; z **cierdlica*, czes. *trdlice*; por. *ciardłko* pod *Sowizdrzał*.

ciernie, *ciernisty, ciernisko*; do *ciernie* (zbiorowe) urobiliśmy nowe *cierń* (jak *liść* do *liście*), zamiast dawnego *tarnu*. Oboczność pierwotna: *tarn* — zbiorowe *cirznie, cirnie, ciernie, cierń* (w ciągu 15. i 16. w.); do *cierń*: *cierniowy* Prasłowo; p. *tarnki, Tarnów*, cerk., serb. czesk. *trn*, rus. *tiorn*; brak w lit.; jest niem. *Dorn* (goc. *thaurnus*), ind. *trna-*, o 'trawie', 'ziołach'. Dawniej: *cierznie* albo *tarnie*, mechanicznie do *tarn-* dorobione, gdy tylko *cier(z)nie* poprawne.

cierpieć, dawne *cirzpieć, cierpliwy* i *cierpiętliwy, cierpiączka* ('szubienica'), *cierpiec, cierpota* (17. w.) i *cierpkość, cierpki, cierpnąć* (i pierwotne *tarnąć* z **tarpnąć*), łączy dwa znaczenia: o 'smaku gorzkim' i o 'bolu', szczególnie moralnym, co znosić trzeba, wytrwać spokojnie. Prasłowo w obu znaczeniach; pierwotne o 'cierpnieniu, drętwieniu (zębów, ciała)'; z wokalizacją *o, a*, p. *trapić*. Cerk słowień serb czes. *trpěti*, rus. *tierpiet'*, 'cierpieć'; cerk. *utrpěti, utrnąti*, serb. *trnuti*, czes. *trpnouti* (ze wstawionem ponownie *p*), rus *terpnut'* (tak samo), o 'zmartwieniu członków, ciała', a przymiotnik słowień. *trpek*, czes. *trpký*, 'cierpki'. Litew. *tirpti*, 'cierpnąć (o członkach)', łac. *torpeo*, 'martwieję', 'głuchnę'. »Krzyż bez *cierpoty*«, »przyłożyć *cierpcu*«

cierzeń, *cierzeniec*, rodzaj niewodu, sieci'.

cieszyć, *pocieszać*, od **ciecha* w *pociecha, uciecha, po-* i *ucieszny, cieszyciel*, dziś *pocieszyciel*, w imiennictwie: *Wojciech, Sieciech* z *Szwieciech* - *Wszeciech, Ciechocinek, Cieszyn*; prasłowo; cerk. *těsziti, utěcha*, rus. *potiecha* w 17. wieku 'teatr' tłumaczyło; co do pnia, p. *cichy*. *Cieszynka*, 'fuzja' w 17. wieku.

cieś, 'strop', p. *cieśla*.

cieść, p. *teść*.

cieśla, *ciesielski, ciesielstwo, ciesiołka* (zamiast *ciesiełki*), *cieślica* i *ciosła, ciosać, cieszę, cios, pociosywać*; *ciosna* i *ciosno*, 'wręb na drzewie', 'narznięcie'; *ciosowy*. Prasłowo; cerk. *tesati, teszą, tesla*, 'siekiera', czes. *tes, tesati, tesla*, 'siekiera', *tesárz*, 'cieśla' (stąd *tesarz* Rejowy), *tesák* (*tesak* i *tasak* u Reja i in.), rus. *tiesat'*. Litew. *taszyti*, 'ciosać (drzewo)', ind. *takszati*, 'ciesze', 'działa', *takszan-*, 'cieśla', awest. *taszaiti*, 'działa', *tasza-*, 'siekiera', *taszan-*, 'działacz', grec. *tektōn*, 'cieśla', łaciń. *texo*, 'tkam', *tēla* (z **teksla*), 'tkanina', niem. stare *dehsala*, 'siekiera'. *Cieśla* tylko u nas o 'rzemieślniku', u innych Słowian *tesla* i *teslja*, 'siekiera'. W 16. w. *cieszykamień, kamienny cieśla* ('sztamiec').

cieśn(ina), p. *ciasny*.

cietrzew (narzeczowo i *ciećwierz*), samica: *cieciorka*, od *ciecierza* psałterzy i biblji; prasłowo; cerk. *tetrěw* i *tetrja*, o 'bażancie', rus. *tietierew* i *tietierja, tietiorka*, czes. *tetrzew*; i u nas w 15. i 16. wieku 'bażanta' *cietrzewiem* tłumaczą. Lit. *teterwinas*, 'głuszec', *tetirwa*, 'cieciorka', grec. *tetraōn, tetrax, tetrix*, o 'cietrzewiach' i innych ptakach, ind. *tittiri-*, 'kuropatwa', łac. *tetrinnire*, 'gdakać', nord. *thithurr*, 'głuszec'. Dźwiękonaśladowcze. U H. Morsztyna 1620 r: »*cietrzewie* grały, *cieciurki* kokały«. Ptaki uchodziły za »czyste, wstydliwe«, »miłośnik czystości« u Cygańskiego 1584 r.

cięciwa, 'sznur (u łuku)'; prasłowo; cerk. *tętiwa*, 'struna', czes. *tietiwa*, od pnia *ten-*, 'naciągać', 'wiązać', skąd i prasłowiańska 'sidł' nazwa, u nas zapomniana, cerk. *teneto* i *toneto*, rus. czesk. *tenета* (liczba mnoga) i *tonia* (p.), 'sieć na ryby', cerk. *tonja*, 'sieć', lit. *tinklas*, 'sieć', prus. *sasintinklo*, 'zajęcza sieć', łotew. *tanis*, 'pająk'; pień *ten* (jest i w *cienki*), o 'naciąganiu', 'wiązaniu', ind. *tanoti*, 'ciągnie', grec. *teinō* (i *tonos*, 'napięcie', stąd nasz *ton*, *intonować*, przez łacinę), łac. *teneo*, 'trzymam', *tendo*, 'naciągam', *tenus*, 'sznur (przy łowieniu ptaków)', niem *dehnen*, *Dohne* ('sieć ptasza'), ind. *tanti-* i *tati-*, 'szereg', grec. *tasis*, napięcie'.

cięga, *cięgi*, 'pręga' i 'plaga', »osiekszy tą *cięgą*« ('korbaczem'); *cięgota*, *cięgotki*, 'darcie w stawach'; p. *ciąg*.

cięgatura, 'pas', »jedwabne *cięgatury*« w 17 w., z włos. *cinghiatura*, 'opasanie', od *cinghiare*, 'opasywać'; r. 1564 *cyngatura*, 'podwiąsło'.

ciężki, *ciężka*, 'brzemienna', *ciężyć*, *ciężar*, *ciężarna*, *ciężarowy*, *ciężkość*, *uciążliwy*; prasłowo; cerk. *tęžĭk*, *tęžest'*, *tęžawa*, *tęgost'*, 'ciężar', czes. *tieżký*, *tíž*, *tíhota*, 'ciężar' (*tężar'* albo *tężak* u innych Słowian znaczy 'robotnika' tylko, nie 'brzemię', jak u nas), rus *tiażkij*, *tiażołyj* (u dzisiejszych pisarzy i ludowe *cze-* lub *cziżołyj*), *tiaga* ('waga ziemi' w bylinach), *tiagota*, 'ciężar'. Co do pnia, p. *ciąg*; z samem *ciężki* (cerk. *otęg-cziti*, 'ociężyć'; od tego *tęg-* z przyrostkiem *-ĭk*, *tęžĭk*) por. lit *tingus*, *ting(ē)ti*, o 'ociężałych', 'leniach', duńskie *tung*, 'ciężki'. Dawniej: »nie byłem *ciężek*«.

cigiędź, 'zarośla', 'gęstwina', dziś zapomniane; zbiorowy przyrostek *-ędź* (jak w *gaw-iędź*, *łabędź*); od *cig-*, z czem por. *cis* z **tig-s*

ciotka, od *ciota*, *ciocia* (zamiast *ciecia*), *ciotunia*, *ciotuchna* ('wrona' u flisów w 16. w.), *ciotczany* (*ciotczanek*) w 15.—17. w., dziś *cioteczny* (nie rozróżniano *ciotki* po ojcu czy po macierzy); *ciotą* eufemistycznie przezywano i 'febrę' (*ciotuchna*) i 'czarownicę' (porów. *strych* pod *stryj*) Prasłowo; cerk. *teta* i *tetka*; dziecinne zdwojenie bez znaczenia, jak *tata* (p); litew. *teta* chyba pożyczka od Rusi, bo tam *tetis* nazwą ojca i dziada bywa.

ciozka, mylnie *cioska*, *ciosek*, po polsku »drużba« dawniej ('imiennik', co to samo imię nosi), tylko na Litwie, z rus. *tiozka*, a to z cerk. *tĭž*, *tĭzoimenit*, rus. *tiezoimiennyj*, od zaimka wskazującego *t-*, p. *ten*.

cis, *cisina*, *cisawy* (o 'maści'), *cisowy*; prasłowo; cerk. *tis*, z **tig-s*, p. *cigiędź*, łac. *taxus*, o tem samem znaczeniu.

ciskać, *cisnąć*, *ściskać*, *ścisk*, *ciżba* (z **ciszczba*), *uścisk*, *ciśnienie*; *cisk* zamiast 'druku', jak u Czechów; znaczenie 'rzucania' pochodne, pierwotne tylko w *ucisku*, porównaj z wokalizacją *o*: *ciasny* (p.). Prasłowo; cerk. *tiskati*, 'dusić', *tisnąti*, 'pchnąć', tak samo u innych Słowian (chorw. *tisk uz warosz*, 'przy samem mieście'), czes. *tisk*, 'druk'; i u Łużyczan *ciskać*, 'rzucać'.

ciucia, *ciućka*, 'pies', węg. *kutia*, przez małorus. *cucyk*; »wołam *ciu ciu*, ale pies itd.«, »hajwo *ciu ciu*«, Potocki. *Ciuciubab(k)a*, 'gra', co innego, por. czes *cuka baba*, 'ślepa baba'.

ciułać, 'zbierać skrzętnie', od 16. wieku; p. *cuła*.

ciupa, 'nora', *ciupać* (i *ciukać*), *ciupnąć (ciuknąć)*, 'uderzać', *ciupaga*, 'laska do ciupania (z nasiekiem)', od pnia *tep-*, 'bić'. Prasłowo; cerkiew. *tepą*, *teti* (później *tepti*, *tepsti*), 'biję', czes *tepu*, *tepsti*, *tepati*, *tep* i *tepot*, 'puls i jego bicie', *otep* i *otiep*, 'wiązka' ('obicie', nasze *ociepka*, *ocipka*), por. nasze dawne *paciepa*, 'nora', *zapaciepić się*, 'zanurzyć, zapaść się', »słońce w *paciepi*«, »w duchownej *paciepi*«, »jeśli świat gorszą i *paciepią* (o obskurantach) miasto światła«, »że się nie długo (niebawem miesiąc) *zapaciepi*«, Potocki. Lit. *tepu*, *tepti*, 'mazać' (przenośnie!), *tapyti*, 'z błota, śniegu lepić', *tapnoti*, 'ręką uderzać'.

ciura, *ciora*, obelżywe, na 'obozowych pachołków' i na 'psów' (Potocki: »leda *ciora* zająca wytropi«), por. *ciurkiem*, *ciurczeć*, *ciurkać*, *ciurknąć*, o 'powolnem cieczeniu', por. serb. *curiti*, 'ciec', *cura*, *curica*, 'dziewczyna', czes. *curkati*, u innych Słowian z *cz-*: małorus. *czurity*, łuż. *czurać*; dźwiękonaśladowcze, i po innych językach.

ciurba, 'polewka', w 17. wieku; tur. *czorba*, arab. *sorbet*.

ciwun (trocki, wileński, żmudzki), 'urzędnik ziemski', z rus. *tiwun*, a to z nord. *thiun*, 'Diener'; *w* wstawione jak w *Iwan*.

ciża, *ciza*, średniowieczne, z niem. *Ziese*, 'czynsz', 'cło' (*akcyza* podobnego pochodzenia? franc. *accise*, włos. *assisa*).

ciżma, *ciżemki*, 'buciki', z węg. *csizma*, z tur.

ćkać, *naćkać się*, 'najeść', 'napchać się', tak samo *ćpać*, czeskie *cpati*, łuż. *cpić*.

ckliwy, *ckni* i *cni* mi się, *cklenie* (morskie, 'choroba morska'), *ckli* mię, *cknąć* i *cnąć*, z *tesk-*, p. *tęskny*; obie półgłoski (*tŭskŭn*) głuchną, a *ts* piszemy *c*; rus. *toszniť mienia*, 'cni mię', i u Czechów tylko *teskliti*, *teskliwý*, *teskniti*, *teskno*; ale *do cna*, 'do gruntu', 'z kretesem', jest tyle co serbskie *do cne*, *docno*, *dockan*, t. j. 'do ksna', 'do późna' właściwie.

cło, z niem. *Zoll*, *clić*, »płacić *cło*«, *celny*, *celnik*, 'mytnik', *wyclić*, 'opłatą cła uwolnić od nagabywań', *wyclenie*, 'uwolnienie', 'exbrigare', termin sądowy 14. i 15. wieku: »z tego mię nie *wyclił* i nie wyręczył« r. 1393; termin sądowy przeniesiono na 'zachowanie', 'zdrowie': *wyclić*, 'wyleczyć', *clić*, *clenie*, 'kuracja', *oclenie*, 'uzdrowienie' (r. 1584 tytuł pamfletu przeciw Batoremu), *wyclić się*, 'wyzdrowieć' r. 1620; niem. *Zoll* z łac *teloneum*, *toloneum*; *n* zachował rzeczownik *Zöllner*, 'celnik'

ćma, *ćmić*, *zaćmienie*, *ciemny*, *ciemnia*, *ciemność*, *ciemnica* ('więzienie', od 13. w., stąd dawne niem. *Temnitze*, 'więzienie', *Temlitz*, węg. *tömlöcz*), *pociemku*, *ciemnawo*, *ociemniały*; częstotliwe dawniej zawsze z *i*, *zacimiać*; pomijamy złożenia; są i urobienia z *-r*, *ciemrza*, *ciemrzyć się*, *ciemrak*. Prasłowo, powszechne; cerk. *t'ma*, *t'mnica*, rus. *tiomnyj*, *tiemrjawa*, czes. *tma*, *temný*. Lit. *temti*, 'ciemnieć', *tamsa*, 'ćma', *tamsus*, 'ciemny', *timsras*, o 'gniadym koniu'; ind. *tamas-* i *tamisra-* 'ćma', *timira-*, 'ciemny', awest. *temah-*, 'ćma', łac. *tenebrae*, 'ćma', *temere*, 'na oślep', niem. *Dämmerung*, 'zmierzch'. *Ćma* znaczy u nas już tylko 'motyla nocnego', w biblji itd. tylko 'ciemność', 'ciemnicę'. Inne *ćma*, w 15. w., znaczyło albo 'legjon, 6666' albo '10000', *ćma ciem*.

'myrias myriadum', jeszcze w tłumaczeniach biblijnych; tak samo w cerk, starorus. Czy tu nie wpływ wschodni, gdzie *tuman* i 'mgła', i '10000'? *Ćmuk, ćmok*, 'upiór'.

cmentarz, *cmętarz, cmyntarz* (r. 1415), mylnie *smętarz* (niby od *smętny*); z łac. *cimeterium* i *cimiterium*, z grec. *koimētērion*, 'miejsce spokoju' (*koimē*); nosówkę albo sami wstawiliśmy, albo od Romanów zasłyszeli (starofranc. *cimentire*, obok dzisiejszego *cimetière*); *-arz* i *-erz* mieniają się. Od nas na Ruś, *cmyntar*. R. 1500: *cmynterz*.

cmok, *cmoknąć, cmok(t)ać*, o wszelakich odgłosach przy łykaniu, całowaniu; serb. *cmokati, cmoknuti*; odmianka od *smok, smoktać*, małorus. *wysmoktaty*, 'wysysać'; por. *copel*, częste w 16. wieku, obok *sopel*.

cny, *zacny, bezecny, bezeceństwo, cnota, cnotliwy*, zamiast **czstny, *czstnota* (obie następujące po sobie półgłoski zgłuchły przeciw zwykłemu trybowi, bo postać pierwotna *cьĭstĭn-* od *cьĭst'*, 'cześć', tak samo jak w *cknić* z *tŭskŭniti*), więc psałterze, kazania gnieźnieńskie, piszą (raz w psałterzu *czstny*, zresztą) przez cały 14. i 15. wiek *czsnota, czsność* i *czsnosta*, biblja: »ze *czsnoty*«, »*czsnego* męża«; i u Czechów dziś *cny, cnost*, na Rusi *czestnoj*, ale i tu *poczтienije*. P. *cześć*.

co, do 16. wieku pisane *czso*, drugi przypadek pytajnego nijakiego, jedyny w Słowiańszczyźnie przykład 2. przyp. na *-so* (ind. *taśja*, grec *tojo*), zajął u Słowian zachodnich miejsce pierwszego (i czwartego) przypadku, zamiast *cz-to, szto* południowych i wschodnich Słowian Ponieważ to drugi przypadek, więc sam tyle znaczy co *czego* (nowej postaci, dorobionej do *czemu, czym*), np. »*co* chcesz« lub »*czego* chcesz«, »niema *co* mówić«; słusznie więc Malczewski pisze: »czy się *co* złego nie dowie«, lub: »*co* nikt nie wyraził«. Od 14 wieku zastępuje *co* wszelki zaimek względny: »dzielnicę *co* o nią żałowała« ('o którą'), »ten las *co* w nim siekiry pobrano« ('w którym'), rota z roku 1389, »ta krowa *co* ukradziona« 1390 r., »koń *co* stał za dwie kopie« 1391 r., »za Wójtkowym początkiem *co* Piotrowi rany dał« ('który'. t j. Wojtek) 1401 r. P. *nieco, nic*. Dzisiejszy język najniesłuszniej stroni od tego wygodnego sposobu mówienia, który koniecznie, szczególniej poezji, wrócić należy zamiast drewnianego *który*. — Pomijamy złożenia pozorne, jak *codzienny, cobądź, cokolwiek, coś, cóż, czegóż*; u ludu *co* tyle co 'że'; »co mi dasz, *com* twoje gąski wynalaz«; »pedział mu, *coby* tego konia nie brał«; *co — to*, 'czem — tem', zwykłe: »*co* dalej, *to* gorzej«, dziś: »*czem* dalej«.

cofać, *cofnąć, zacofany*, tak samo w łużyc., czes. *coufati, coufnouti*, z niem. bawar. *zaufen*, 'iść wstecz', *zurückzaufen*, 'nazad odchodzić'.

cokoł, 'podstawa', z włos. *zoccolo* (niem. *Sockel* stąd), z łac. *socculus*, 'trzewik'.

córa, *córka*; w nagłosie *d* odpadło, co Czesi jeszcze piszą, *dcera*; cerk. *dŭszti* (czes. *dci*), drugi przypadek *dŭsztere*, z pierwotnego **dukti, duktere* (*kt* przechodzi u nas w *c*), lit. *dukte*, 2 przyp. *dukters*, grec. *thygater*, niem. *Tochter*, pers. *duchtar*, ind *duhitar-*. Znaczenie pierwotne nieznane; przypuszczano różne, między innemi: 'duża', 'tęga'(?). W innych językach słowiańskich odbiegają postaci znaczniej od na-

szych: rus. *docz*, zdrobniałe *donia*, *dońka*; u Serbów *kci*, *chci*, z *tci*, *dci*, drugi przypadek *kciere* i *cieri*. Spieszczone: *córeczka* (bo *córka* zajęła miejsce *córy* zupełnie, podobnie jak *matka*), *córunia*, *córuś*. I na Litwie skrócenia, *dukra*, prus. *podukre*, ('pasierbica'), obok *dukti*

cuch i *czuch*, 'zapach', 'węch psa'; *cuchnąć*, 'śmierdzieć'. Nagłos chwiejny, *c* i *cz*, jako od pierwotnego *skju-*; urobione do *czuć*, jak *śmiech* do *śmiać*

cuchthaus, *cychthaus* u W. Potockiego, 'dom karny', z niem. *Zuchthaus*.

cucić, przyprowadzać do **cuci*, do 'zmysłów', a to od *czu-ć*, ponieważ przy nagłosowem *skj-* język waha się między *c* a *cz*.

cud, dawniej *cudo*, od *czu-ć* (jak *stado* od *stać*). *cudny*, *cudak*, *cudacki*: 'to, co wpada w czucie (słuch)', jak *dziw* 'to, co wpada w oko' Pierwiastek *skju-* (p. *czuć*), dlatego różnica w nagłosie między *cud* a *czuć*, ale *cud* nie mazurzenie, chociaż Słowacy *czud* mają (Czesi nie znają tego słowa); rus. *czudo*; *cudowny*, *cudować*.

cudzić, 'czyścić', 'ćwiczyć', 'targać (za włosy)', 'bić'; »kwasem szwiec *cudzi* bydlęce łupieże«, Potocki, »Turków częstokroć *cudził*«. »*cudzić* konia«; czes. *couditi* i *ciditi*, 'czyścić', od *cuda* = 'sąd (rugi)', *cud*, 'wstyd' (*bez cudu a studu*, o 'bezwstydnym'), *cudný*, wstydliwy'; może więc nasze *cudny*, 'piękny', od *cudownego* odłączyć a tu przydać należy.

cudzy, w złożeniach: *cudzoziemiec*, *cudzołożyć* (tak samo w czeskiem), *cudzysłów* (zamiast *cudzosłów*), czes. *cizí*, rus. *czużoj*, cerk. *czuždь*, *tuždь* i *sztuždь* (bułg. *czuždi*, serb. *tudj*, słowień. *tuj*). Ta odmienność nagłosowa dowodzi, że nagłos brzmiał pierwotnie *skjud-*; stąd te różnice; i to możnaby więc od pnia *skju-* (p. *czuć*) wywodzić: »obce« i »cudem« bywa. Bardzo ciekawe dalsze kombinacje: w cerkiewnem i ruskiem *sztud* i *czud* (*czudin*, inne *dżid*, bułg. i serb.) 'olbrzyma' znaczy, a wszelakich Finnów Ruś *czudzią* od lat tysiąca zgórą nazywa, i nasuwa się, z powodu nagłosowego pierwotnego *skju-*, grecka (nie scytyjska!) nazwa *Scytów*. *skythaj*; więc jak *Niemiec* od 'niemoty', tak *Czudź* od 'obczyzny' (albo odwrotnie?) przezwane. Jedno z najciekawszych przeddziejowych zagadnień słowiańskich. Imię *Scytów* (sami zwali się *Skolotami*) wywodzą najrozmaiciej, od niem. *Schütze*, 'strzelec', od ich kołpaków, itd.

cug, 'przeciąg (czasu, miejsca, powietrza)', 'posunięcie (figury)', 'zaprząg', wszystko z niem. *Zug*; jest i sądowe *cog* albo *folga*, *sekwela* w 16. wieku; nawet »puszczano *cug* komu«, t. j. 'ustępywano mu miejsca'; ludowe i dla 'pociągu kolejowego', i dla 'oddziału wojska (plutonu)'; u Czechów mało znane (*cuk*), u nas powszechne.

cugiel, z niem. *Zügel* (od *Zug*), 'wodze'; przenośnie: »ująć *cugli*«, lub »puścić *cugle*«; dawniej *krygi* w temże znaczeniu, również z niem.

cukier, *cukrować*, *cukrownia*, *cukiernia*, *cukierek* (czes. *cukr*, *cukerek*), z niem. *Zucker*, a to z włos. *zuchero*, z arab. *sukkar*; źródło ich pierwotne ind. *szarkara*, później *sakkhara* (stąd grec. *sakchar*, rus. *sachar*), bo z Indyj przeszedł cukier do Arabów, a od nich dostał się za czasów pochodów krzyżowych do Europy, gdzie przedtem tylko miodem słodzono.

cuła, 'szmata'; »jako *cuła*, którą baba z cholewy wyzuła«, Potocki; por. rus. *czułok*, 'pończocha' (z tureckiego ?).

cuma, 'lina', *cumować*, *odcumować* łódź do lub od brzegu, w 16. i 17. wieku, z gwary flisowskiej.

cupnąć, *przycupnąć*, z »mazurskiem« *c* zamiast *cz*, jak i w *kucnąć* zamiast *kucznąć*; po polsku *czepieć* (p.).

cuż, *to cuż* (fałszywie i przez *o* pisane, ale dopiero w 16. wieku), 'to znaczy', 'to jest', w 15 wieku ogólne i bez *to*, ale z *to* częstsze; i to mazurskie *c*, zamiast polskiego *cz*, bo *czu* jest spójką potwierdzania, cerk. *czu* w *nynieczu*, tak samo w staroczes. *czusz*, *cziż*, *toczizż* (dziś zastąpione inną spójką podobnego znaczenia, *totiż*), rus. *czu*, wykrzyknik. *Toczuż* znaczy więc 'toć', dodaje objaśnienie; »aby w tego wierzyli *tocuż* w Jezusa«, »córki Syon *cuż* dziewki Jerozolimskie«; częste i w biblji, »ona *to czuż* mężowie« (czytać można to *c* i *cz*!), w kazaniu Wszystkich Świętych.

cwał, *cwałać* i *cwałować*, wyjątkowo i u nas z *cz*, o 'wielkim biegu'; »z kłusu na *cwał*«; od 16. wieku ogólne; pochodzenie?

cwany, mazowieckie (warszawskie), *cwaniak*, 'sprytny', 'przebiegły', to samo co rus. *czwan*, 'zarozumialec', *czwanit'sia*, 'chełpić się', *czwannyj*, 'dumny'; pierwotnie 'nadęty'(?), od *czban-*, p. *dzban.* »*Cwany* interes«, 'pyszny', »*czwaniąc się* odpowie«, Korczyński r. 1694.

cwelich (r. 1500), z niem. *Zwillich*, por. *drelich*, o 'dwu- i trójnitnem płótnie'.

ćwiek, *ćwięk*, oddawna z mylnem *o*: *ćwiok*, *ćwioczek*; czes. *cwek* i *cwok*, łuż. *cwok* i *cwieka*, z niem. *Zweck*, 'gwóźdź', 'cel', i (bawars.) *zwack*

ćwierć, dawniej *ćwirć*, *ćwiertnia* (w 15. wieku *ćwirtnia*, »pięć *ćwircień*«), *ćwiartka*, *ćwiartkowy*, *ćwiartować* i *ćwiertować*; z **cztwierć*, **cztwiartka*, p. *cztery* i *czwarty*; czes. *cztwrt'* i *cztwrtka*, *cztwrtiti* i *czwrtkowati*, rus. *czetwiert'*, z *czet-* przeciw naszemu *czt-*.

ćwik, *ćwiczyć*, *oćwiczyć* (batem), *ćwiczenia* (szkolne, wojskowe), »czerwony jak *ćwik*«; o 'sokole wyprawionym' i o 'karpiu starym' (przeniesione na 'starych, doświadczonych'), ale i o 'kogucie-kapłonie'? Czes. *cwik*, *cwicziti*, wszystko to samo znaczy (oprócz »czerwony jak *ćwik*«), jest ono u nich jeszcze bardziej w obiegu niż u nas (*cwiczba*, *cwiczenec*, *cwiczna*, *cwicziitel*), pominąwszy *cwikati*, *cwikadlo*, 'obcęgi'; poza nami i Czechami u innych Słowian niema go wcale; jest w niem. *zwikken*, 'batem świsnąć (kogo)', *Zwick*. o takiem 'świśnięciu', ogólne *zwicken*, 'szczypać'; z niem. *Zwickel*, 'wycinek', 'klin', i nasze dawne *cwykiel* (16. w.) lub *ćwikiel*.

ćwikła (pomawiają ją, że do »czerwony jak *ćwik*« swoją czerwienią się przyłożyła), dziś przeniesiona na inną roślinę, dawniej (r. 1472) o 'betha', zwaną też z niem. *manholtem*, a z polska *kuczyną* i *włóczęgą*; czes. *cwikla*, u Bułg., Serb., Słowieńców *cwekla*, rus. *swiekła*, jak w cerk. *swekł*, z grec. *seuklon*. dawniej *seutlon*, łac. *sicla*, *siccula*, *cicla*; »*kaluszka* albo *ćwikła*« r. 1500.

ćwirkać, *ćwirk*, *ćwierkać*, *ćwiergotać* i *ćwierkotać* (r. 1500 *ciukać*, czy nie *cirkać*?), o 'głosie ptactwa'; dźwiękonaśladowcze; por.

świerszcz i *świrkanie*; u innych Słowian bez *w*: *crkati*.

cybeba, 'wielka rozynka' (włos. *zibibbo*, z arab. *zabib*), z niemiec. *Zibebe*.

cybuch, z tur. *czubuk*; *czibuk* i *czubuk* u innych Słowian, więc u nas niby mazowiecka wymowa.

cyc, 'tkanina', z niem. *Zitz*, czes. *cic*, rus. *sitiec*, wkońcu z bengal. *czynt*, *czyts*. Inne, pierwotne, rodzime *cyc*. *cycaszek* (16. w.), *cycek*, *cycka*, *cycać* i *cuckać* ('mlaskać ustami', 'ssać'), *cycoń*, *cycuś*; tak samo nietylko u wszystkich Słowian: czesk. *cec*, *cicík*, *cecati*, *ciclati* i *cuclati* (ale *cuckati* znaczy 'wikłać'), serb bułg. *cica*, *cicam*, słowień. *cecati* i *cizati*, ale i Niemcy i Romani mają podobne: niem *Zitze* z *Titte*, odmieniane i w *Pietze*, włos. *zizza*, *cizza*, *zitta* i *tetta*. W r. 1472: *cyc* i *cycek*; *cysiać*.

cyfra, *odcyfrować*, *cyferblat*, dziś 'liczba', jak niem. *Ziffer* (*Zifferblatt*) lub francus. *chiffre*, ale jeszcze w 18. wieku znaczyło 'zero', wedle pierwotnego arab. *sifr*, 'pusty' (tłumaczy ind. *śunja*, 'pusty', t. j. 'zero'), jako to samo słowo.

cyga, 'bąk', 'wartałka', z mazowieckiem *c* zamiast *cz*, serb. *cziga*, *czigra*, węg. *csiga*; u Potockiego: »piły, gałki, *cygi*« (dla dzieci), »(dama) w opasaniu *cyga*«.

cygan, *cyganka*, *cyś*, *cygański*, *cyganić*, *cyganek*, 'piecyk'; tłumaczą r. 1500 i klasycznych Myrmidonów: *Cygani* Europejskie; u innych Słowian i z *k*, czes. *cikán*, cerkiew. *ciganin* i *aciganin* wedle greckiej postaci Wywód słowa niepewny. *Cyganerja* tłumaczy franc. *La Bohème*, lat czterdziestych zeszłego wieku; z *ocyganić* porównaj *oszwabić*, co starsze; *cyś*, nazwę 'członka' dawną (16. i 17. w.), piszą wydawcy Kochanowskiego i inni mylnie przez *cis*; od barwy wzięta.

cygarka, 'jagnię', 17. wiek, »puszczą do nich (do owiec) *cygarki*«; od pastuchów wołoskich, rum. *cigoje*, o tem samem znaczeniu.

cygaro; europejskie, z hiszpańskiej nazwy (dla kształtu) 'konika polnego'; *cygarnik(zk)a*.

cykać, *cyknąć*, dźwiękonaśladowcze, i o 'głosie zegara', 'sączyć (się)', 'siusiać'; »po trzewikach *cyka*«, Potocki; wedle słowac. *cikati*, 'siusiać'; *cykawka*, 'ssawka'.

cykada i *cykata*, 'skórka cytryny smażona'; u innych Słowian z *u* (rus. *cukat*, czes. *sukada*); z włos. *succada* od *succo*, 'sok'.

cykorja, *cykuta*, *cydr*, wedle nazw łacińskich *cichorium*; *cicuta*; włos *cidro*, z łac. grec. *sicera*. *Cykorję* zowią u nas od 15 wieku *podróżnikiem*, wedle niem. *Wegweise*, *Wegwart*.

cymbał, przeniesione dowolnie, jak i w czeskiem, na 'głuptasa'; z łac *cymbalum*, z grec. *kymbalos*.

cymbory, *cymbury*, 'więzy' tatarskie (arkan z tur.), 16 wiek, później zapomniane; turec *czenber*, 'obręcz'; do nas przez Ruś; serb. *czimbar*, 'żelazne pręty tkacza'.

cymbulec i *cymbulc*, w. 16., »szaszor. *cymbulec*, bełt, kijec« r. 1607, o 'pocisku', z niem *Ziehbolz*.

cyment, z niem *Zimmt*, *Zimmet*; *cynamom* (tak w 15 wieku i 1500 r.; rozpodobnione *cynamon* już w r. 1472 i częściej; wedle Czechów nazywają go 1472 r. i częściej *skórzyca*, *skorzice*, t. j 'kora'); z łac *cinamomum*, a to z grec., a to z fenickiego, a to z malajskiego *kāju manis*, 'słodkie drzewo'.

cymer, 'kita'; »przyłbica o dwu

cymerach« w 16 w.; z węg. *cimer*, a to z franc. *cimier*, od *cime*, łac. *cyma*, 'wierzchołek', grec. *kyma*.

cymes, 'wybór', nazwa konia bohaterskiego w romansie z 18. w., z węg. *cimes*, 'utytułowany'.

cyna, r. 1472 *cena*, i tak stale w 15. wieku, r. 1500 *cena* i *ceniany*, 'cynowy'; z niem *Zinn*. *cin* u Serbów, Czechów; *cynobr*, od 15. w., z niem. również.

cynadra, 'nerki'; »tyś parzył *cynadry* w kuchni«, Potocki; z niem. *Geschnader*, 'wnętrzności' (?).

cyndelin, 'kitajka', 'tafta'; z nią pomieszano rychło nazwę roślinną 'sandał(y)', *syndelin* i *cyndalin* w 16 w. z łac *sandali*, gdy nazwa 'kitajki' z niem. *Zindel(taffet)*, franc. *cendal*.

cynek, dwojaki: jeden, narzędzie muzyczne, z niem. *Zinken*, czes. *cinek*, 'róg'; drugi, 'rzut w kostkach, piątka': »zły to *cynk* kostyrza zjadł«, w pieśni z końca 15. wieku; figura odpowiednia (»drzewa w *cynk* sadzone«) i przenośnie wszelka 'plama', np. u psów; częste u Potockiego: »skąd wyżłowe kondysowi *cynki*«, »na białym czarne *cynki* deku«, »pstre *cynki* kondysa nie przerobią w rysia«, »ma po gębie *cynki*« (o 'papli'). Z niem *Zink* (z łac. *quinque*, włos. *cinque*), albo z czes. *cink*, jak wszelkie nazwy rzutów w kostkach; *cynkowane* (albo 'cętkowane') futra.

cyngiel, z niem. *Züngel*, 'języczek' (*Zunge*).

cynozura, gwiazdozbiór, z łac. tak nazwany, a później (17. wiek) i 'przepowiednia', 'prognostyk', jeśli pomyślne; z grec. *kynos urē*, 'psi ogon'.

cypel lądu, z niem. *Zipfel*, zdrobniałego od *Zipf*, *Zopf*, 'czub', co w r. 1500 *cyb* (*czyb* pisane), 'zwój', 'zatyczka'. R. 1564 *cyplik*, 'nos u konewki'.

cyprys, w 15. i 16. wieku *cypres*, z łac. *cypressus* z grec. *kyparissos*. *Cypryś* było w 17. wieku przezwiskiem piesków modnych damskich, »wyglądając jako *cypryś* z zarękawia«; por. *Cyprian*, nazwa psia, u Niemców.

cyranka, r. 1472, 'kaczka', z mazowieckiem *c*; rus. *czirok* i *czirka*, czes. *czirek* i *czirka* (od głosu), rus. *czir(i)kat'* i *czilikat'*, słowień. *cziriti*, 'ćwierkać', bułg. *czurulikam*; u nas *cyrkać* (i w znaczeniu 'ciurkania', 'cieczenia powolnego', 'kapaniny').

cyrk, *cyrkowy*, *cyrkiel*, *cyrklowy* (z niem. *Zirkel*), z łac. *circus* i *circulus*, 'krąg'; »złote *cyrki*«, o włosach w 17. wieku, r. 1500 tak samo *cyrkiel* 'loki'; tu i *cyrkuł* i *cyrkularz*.

cyrograf i *cyrulik* od *chirografon*, 'rękopis', i *chirurgos*, 'rękodzielnik', grec. (wedle wymowy dawnej, *i* miasto *ei*) przez łac. *cirographum* i *cirurgus*; to rozpodobniono u nas, a od nas na całą Ruś (*cyrulnik*, 'balwierz').

cyt, wykrzyknik nakazujący ciszę, *cytnąć*; dawniej i jako rzeczownik: »długim *cytem* wychodzi z pamięci«, »*cyt* okropne świat trzyma«. »milczenie, lecz pod onym *cytem*«, Potocki, Gawiński; czes *cit*, 'pst!'.

cytara i *cytra*, narzędzie muzyczne, *gitara*, z łaciń *cithara* (z grec. *kithara*, wschodniego początku), włos. *cetra*, niem. *Zither*, franc. *guitare*.

cytować, z łaciń. *citare*; *cytacja* i *cytat*, *wyrecytować*.

cytryna, dawniej (15. i 16. wiek)

lemonją nazywana, skąd do dziś nazwa *limonady*; z łac. *citrus*; *cytrynat* już 1472 r.; niem *Zitrone*, czes *citron*, serb. *citrun*.

cytwar, *cytwor*, z łac. *cythuar*, *ceduara*, *zeduar*, z arab. *zadāwar*, *dżadwar*, *zarwar*; tak tłumaczą u nas i 'canotum' i 'succarium' ('cukier') od 15. w.

cywil, *cywilny*, *cywilizacja*, z łac. *civilis*, od *civis*, 'obywatel', a to pokrewne z słowiańską nazwą rodziny, *siemja* (p.).

cyzelować, mylnie *cyzelerować*, z franc. *ciseler*, *ciseleur*, 'rzeźbić (w metalu)', od *ciseau*, 'dłóto'.

cyziojan, 'kalendarz świąt nieruchomych', głównie dni świętych, układany ze skróceniami w łacińskie wiersze pamięciowe, czego w szkole jeszcze w 17. wieku uczono; nazwany od dwu pierwszych słów (*cisio*, 'obrzezanie', *Jan* z *Januarius*), tłumaczony na języki nowe; u nas cyziojan płocki z końca 14. wieku; inne, z 16. i 17. w., całkiem odmienne.

-cz, w złożeniach z przyimkami, czwarty przypadek pytajnego nijakiego: *nacz*, *ocz*, *przecz*, *zacz* ('na co?', 'o co?', 'przez co?', 'dlaczego?', 'za co?'), łac. *quid?*, grec. *ti?* (*d* odpadło z * *czĭd*, a miękka półgłoska, dawne krótkie *i*, zgłuchła). To samo *czĕ* — w dalszej odmianie: *czso* (p. *co*), dziś *czego*, *czemu*, *czym*, *w czem*; szósty przypadek (narzędnik) brzmiał pierwotnie może i *czy* (p.). W ruskiem dodaje się *-to*: *czto?* (*szto*, *szczo* na Małej Rusi).

-cz, pierwotne *cze*, łac. *-que*, grec. *te*, służy potwierdzaniu we złożeniach, jak *lecz* (p. *le*); *acz* (p. *a*), to nabrało znaczenia 'jeśli', dziś coraz mniej używane, już Leopolita zastępuje *acz* biblji nieraz przez »jeśli«; psałterz florjański: »*acz* się nie nawrócicie«, puławski: »*jedno* się nie nawrócicie«; *aczli*, dawniej częste, dziś wcale nie używane. Por. *czu*.

czabaje, 'kontusze', w 16. wieku.

czaban, 'wół podolski' i 'pastuch wołoski', u Reja jeszcze *czubani*, 'pastuchy', u innych Słowian *czoban*, z tur. *czoban*, 'pastuch'; do nas przez Ruś.

czacz, p. *cacko;* r. 1500 *czacz* tłumaczy łaciń. 'bravium', 'pretium quod datur cursori', wygrywającemu zawodnikowi, ale u innych Słowian zeszło zupełnie na 'lalki' i 'zabawki dziecinne'; czes. *czacz*, słowień. *czacza*, *czecza*, 'lalka' (ale *czacza*, serb. *ciacia*, *ciaćko*, *ciako*, 'tata', więc to napewne słówka dziecięce pieszczotliwe bez znaczenia; chyba i tamte takie?).

czad, *czadzić*, *zaczadzenie*, z wokalizacją *ē*, z * *kēd-*; z *ā*, p. *kadzić*; brak pewnych odpowiedników poza Słowiańszczyzną, gdzie to prasłowem; wszędzie *czad*.

czaić się, *zaczajony*, *przyczaić się*; prasłowo; cerk. *czajati*, 'oczekiwać', *otczajati*, 'rozpaczać' (rus. *otczajannyj*, 'zrozpaczony'), rus. *czaj*, spójka niby, 'mniemam' (jak nasze *wiem*, p.), *niewzna-czaj*, 'niespodzianie', małorus. *oczajdusza* (od nich do nas), 'łotr', serb. *ne czaj wisze*, 'nie czekaj więcej', słowień. *czaj*, 'czekaj'. Pień ten sam co w *czas* i *cza-kać* (*czekać*) (p.); por. ind. *cājati*, 'obawia, strzeże się', grec. *tēros*, 'strzegący', 'uważający', *tēreō*, 'uważam'.

czair w 17. w., *czahar*, *czahor*, 'zarośla', 'wiklina', przez małorus. *czahar* z tur. *czajer*, 'łąka', z pers.

czaj, 'herbata', z rus; *czajnik*,

ogólne; ruskie z tur. *czaj*, a to z chińsk. *czā*.

czajka, czeskie *czejka*, co Ruś (z niem?) *czibizem* zowie, gdy jej *czajka* 'mewę' oznacza, ale to niewłaściwie; czy ptak nie nazwany od czajenia się, wydawania głosem swoim tego, co się ukrywa? Inni go od głosu samego, więc dźwiękonaśladowczo, wywodzą. *Czajka*, 'łódź', zamiast *szajka*, tur *szajka*, przez Ruś; »nawy, które *szaikami* zową«, w 16 wieku.

czako, 'kaszkiet wojskowy', ogólnie europejska pożyczka z węgier. *csákó*.

czał, 'tył', z węg. *czal*, bo u tego Wargockiego (rok 1609), co i *cymery* (p.) ma od Węgrów.

czamar(k)a, pierwotnie 'suknia księża', włos. *zimarra*, później 'sukmana zapinana pod szyję', franc. *chamarre*, 'sukmana futrzana', u nas w *szamerunku* Te romańskie słowa wywodzą ze Wschodu. U nas nazwa niedawna.

czambuł, 'zagon (tatarski)', *w czambuł*, 'ogółem'; z małorus, a to z tatar. *czapuł*, 'zagon'.

czamlet, 'kamlot', w 15. i 16. w., wedle niem *Schamlat*. czes. *szamlat*, obok łac. *camelotum*, 'sukno z sierści wielbłądziej, koziej', włosk. *ciambelotto*.

czapa, *czapka*, *czapeczka*, *czapkować*, *czapnik*, jak i *czepiec* (p.), rodzime, prasłowiańskie, powtarza się w tej lub innej postaci (rus. *szapka*, *szapował*) u wszystkich Słowian.

czapla, tak samo u wszystkich Słowian (rus. *capla* z narzeczy »mazurzących«, północnych); jedynie u Czechów *czap*, 'bocian'. Stąd nasze nazwy *Czapelski* i *Czapski* (a więc nie *Hutten-Czapski*, tylko *Reiher-Czapski* w poprawnem tłumaczeniu) Ptak nazwany od czego? Jest *czapić*, *przyczapić*, co może z *capaniem*, *capnięciem* (p.) w parze chodzi?. I u nas *czapinos* dla 'geranium' r. 1472.

czaprak, ogólno europejskie, z tur. *czaprak*, franc. niem. *Schabracke*, 'nakrycie siodła'.

czar, *czarować*, *czarownik*, *czarodziej*, *rozczarowany*; prasłowo; tak samo zawsze i u wszystkich Słowian, *czaroděj* już cerk. w 9. wieku. Czesi jedyni ocalili pierwotne słowo, *czára*, 'linja', *czarati* i *czarziti*, 'kreślić', bo kreślenie było od »czarzenia« nieodłączne: kreślono (pociągano linje) nad człowiekiem przy zamawianiu. Lit. *keras*, 'czar', *kerėti*, 'oczarować (urzec, słowem czy wzrokiem, uszkodzić)', awest. *czārā-*, 'środek', ind. *krnoti* i *karoti*, 'działa', *krtja-* i *kartra-*, 'czary' (a dalej i lit. *kurti*, 'budować', t j. 'działać', prus. *kurke*, 'bożek urodzajów', słowiań. *kŭrcziji*, 'kowal'?).

czara, *czarka*, *czareczka*, tylko polskie i ruskie, u nas niedawne, widocznie z Rusi wyszło, a tam dostało się ze Wschodu, tur. *czara*, 'misa'.

czarny, *czerń* (u zębów, »koń nadjadszy *czerni*«), *czarniawy*, *oczernić* (z * *oczyrznić*), *czarnoksiężnik*, *czarnobrewa* i inne złożenia; 2. stopień: *czyrńszy*, dawniej *przyczyrń*, 'nieco czarny', *czyrnidło*, *czyrnice* (dziś *czernidło*, *czernice*), *czyrniec* i *czerniec* w 15. i 16. wieku nazwy roślin czerniących, *czernobyl* i nazwa 'bylicy'; już w 15. w. nazwy wszelakich roślin: *czarnocha*, *czarnucha*, *czarnuszka*, *czarnogłów*. Prasłowo; czeskie *czerný*, z dawnego *czrný*, serb. *crn*, rus. *czornyj*, *czerń*, 'tłuszcza', cerk. *czrn*, *czrniło*

('atrament'), *czernorizĭc*, *czerniec* ('mnich', w przeciwieństwie do kleru 'białego', t. j. świeckiego); czeskie *czernokniżnik*, z niem. *Schwarzkünstler*, a przez nas i na Ruś. Prasłow.; *czĭrn*, z *czĭrsn*, prusk. *kirsnas*, 'czarny', i w nazwach rzek, *Kirsna*, 'Czarna', indyj. *krszna-*, 'czarny'.

czart, *czarci*, *czartopłoch* ('eryngium' r. 1472, dla kolących liści?. ale druga nazwa, *dziewięćsit*, wskazuje czary, *siły*? — *mikołaiki*, jak *urbanek*, bez większego znaczenia); *Czartoryja* jednak, ludowe rozpodobnione *Czantoryja* (!!), nie od *czartów*, jakby wedle *Bogoryja* wnosić wolno, lecz od kretów przezwana. Prasłowo; czes. *czert*, dawniej *czrt*, rus. *czort*, serb. *crtiti*. 'zaklinać' i 'przeklinać'. Może toż co *czarodziej*, *czarownik*, 'co czary robi, wcina', (lit. *kirtu*, 'rąbię'), bo wszelkie czary za biesowstwo uchodziły; wprost do lit. *kerēti*, 'czarować', z przyrostkiem *-t*?

czas, *czasem*, *czasowo*, *wywczasy*, *czasownik* ('słowo'), *czasosłow* (ruskie, 'horarium', 'brewjarz'); to jedynie uprawnione *a* ustąpiło mylnemu *e*: *w czesie*, zamiast *w czasie*, *wcześny*, *doczesny*. Prasłowo; tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian (tylko u Rusi *czas*, 'godzina', a *czasy*, 'godzinnik', t. j. 'zegar'). Od tegoż pnia, co i *czaić* i *czakać*; tak samo w pruskiem *kismas* (z * *kēsmas*), 'czas'.

czasza, *czaszka* (z głów — czaszek zabitych wrogów pijano chętnie, wcielając niby ich siły), *czaszutka* (i z niejakiem rozpodobnieniem *czasutka* 1472 r., *czasoły*), t. j. 'czaszka żołędziowa' (16. w.); *podczaszy* z *podczasze* (tylko *cześnik* tu nie należy!). Prasłowo; tak i w tem znaczeniu powszechnie; brak dalszych odpowiedników, bo pruskie *kiosi*, 'czasza', od nas przyszło; czes. *cźsze* dziś, *cźsznik*, dawniej *czasze*, *czasznik* (czego u nas dla *cześnika* nigdy nie było, bo on od *czci* nazwany, nie od *czaszy*!).

czata, *czatować*, *czatownik*, 'podjazd', 'zagon', 'straż', 'stróżować', z węg. *csata*, 'bitwa', 'tłum', a to z słowiań. *czeta*, 'drużyna', cerk. *sczetati sę*, 'połączyć się', serb. bułg. *czeta*, 'oddział', na Rusi *czeta*, 'para' (»on mnie nie *czeta*«); to prasłowo zapomnieliśmy (czy stąd nazwa *Czechów*, zgrubiałe na *-ch*? — drużyny czeskie już w 9. wieku dawały się zaciągać). Dla tego wcale nie pierwotnego znaczenia ('pary'), nie należy naszego (mazurskiego) *cet*, rus. *czot*, o 'parze', tu wciągać.

czausz lub *czaus*, z tur, a to z pers. *czawusz*, *czausz*, o 'kurjerach', 'lokajach', 'poborcach sułtańskich'.

cząbr (w 16. wieku z mazurska i *cambr*), 'satureia', z rodzaju roślin wonnych, tymianku i macierzanki, więc od pnia *kem*, *skem* (p. *ciemierzyca*), z przyrostkiem *-r* (*b* wsunięto mimowoli, por. *Imbramowice* od *Emmerana*; albo też pień *kem* o *b* rozszerzono). Ocalało *sk*- w ruskich tej rośliny nazwach, *szczebreć* i *szczabryk*; obok *ę* (forma pierwotna *cębr-*) pojawia się *u* w bułg., serbskiem (*czubar*), czeskiem (*czubr*, *czibr*, obok *czabr*). O pożyczkach międzysłowiańskich (bułg. z serbskiego!), albo z grec. (i łac.) *thymbros*, *timbra*, niema i mowy.

-cząć, nie używane bez złożeń, jest dwojakie: *spocząć*, *odpocząć*, i *spocznąć*, *odpocznąć*, częstotliwe *spoczywać*, *odpoczywać*, co z *koić*, *pokój* w bezpośrednim związku; czę-

stotliwe (por. *wypoczywać*) i *wypoczynek*, *spoczynek* dowodzą, że czasownik brzmiał *odpoczynąć*, *odpoczynę* itd., i psałterze i biblja znają tylko tę odmianę: *otpoczynął jest*, *otpoczyniecie*, »da tobie *otpoczynąć*«, *otpoczynienie*; to skrócono: *odpocznę*, a taka postać wywołała zamieszanie z zupełnie odmiennem *poczną*, *począć*, p. następne. Nie mamy już wcale pierwotnego czasownika, cerk. *počiti*, *počiją*, p. *pokój*, słowień. *počiti*, *počijem*, łac. *quiēs*, 'pokój', prus. *skit*.

-cząć, drugie, również jako niezłożone w językach słowiańskich już nie istnieje, zato w złożeniach: *nacząć*, *nacznę*, *zacząć*, *począć*, *wszcząć*, i w częstotliwych: *naczynać*, *zaczynać*, *poczynać*, *wszczynać*; od *poczęcie* (*Niepokalane Poczęcie*) *początek*, podobnie *zaczątek*, *początkowy*. Pień *czen-*, *cěn-* (z miękką półgłoską), od *ken-*; z samogłoską *o*: *kon-*, p. *koniec* i *konać*. W *ken-* odpadło *s-* nagłosowe, lit. *skin-ti*, 'zrywać' (gałęzie, owoce), ale to zachowało się u nas w częstotliwem **szczyniać*, »*wyszczyniać* zęby«, itp., »rogi przez siano się *wyszczyniły*«, Ezop; bez *s-* niem. *be-ginnen*, 'za-czynać', łac. *re-cens*, 'nowy', toż co grec. *kainos*, 'nowy', 'młody' (p. *czędo*, *cędo*, *szczątek*, to zbiorowe do tych *ken-*, 'młodych'), ind. *kanīna* i *kanā-*, 'młody', 'młoda', 'dziewczyna', awest. *kainī-*.

czchać, 'zmykać'.

czcić, p. *cześć*; *ćciwiarski* znaczy dziś to samo co w 17. wieku *niećciwiarski*: »w twojem wojsku sami wydzierey, *niecześciwiarscy*«, Piekarski, gdy dziś *ściwiara* przezwiskiem u ludu.

czczy, *czczość*, *naczczo*, *czczyć*, *czczenie* (morskie, o 'chorobie'), z *tszczy*, *tszczość*, po zgłuchnięciu półgłoski; rus. *toszczyj*, 'próżny', cerk. *tŭšt'*, słowień. *teszcz*, *na teszcze*, 'naczczo', serb. *taszt*, *na szte srca*, czes. *teszt'*, *tsztitroba*, 'czczy żołądek (wątroba)', *cztice*, nasze *czczyca*, z *tszczice*, rus. *szczedusznyj*, *tszczeta*, 'próżność', *tszczetno*, 'napróżno', *na toszczak*, 'naczczo'; lit. *tuszczias*, 'próżny', ind. *tuczczja*, 'próżny', 'daremny', awest. *taoszajeiti*, 'wypuszcza'. Pisane jeszcze czasem przez *t*, np. *tszczyca* w psałterzu.

Czech, (*czeski* na Śląsku, 'grosz'), nazwa środkowego plemienia z Pragą, później na cały kraj przeniesiona; zgrubiałe, jak *Moch*, *Stach*, więc można je od byle czego urabiać, bo mógł się wódz klanu *Czech* (jak *Stach*, np. od *Czestmir*, *Czesław*) nazywać, a drużyna przybierała jego imię (*Czesi* są słudzy *Czecha*) — albo to imię nie osobowe, lecz plemienne, np. od *czeta*, 'drużyna'. Wobec tylu możliwości wybór niepodobny.

czecheł, *czechło*, 'prześcieradło' i 'koszula śmiertelna', jak w czeskiem; na Rusi *czechoł*, *czechła*, 'futerał', u Bułgarów *czechŭl*, 'trzewik kobiecy' Prus. *kekulis*, z pol. *czechła*, znakomicie odpruszczone, por wyżej *kiosi* z *czasza*. Dalszy wywód nieznany, jeśli nie od *czech rania*, 'rwania', bo nazwy szat ze rwaniem, drapaniem, darciem stale się łączą; przyrostek byłby *-ŭt*.

czeczotka, nązwa ptaszka i 'kij z *czeczotki*, brzozy', a jest i *czeczuga*, wielka ryba rzeczna; nazwa ptaszka może dźwiękonaśladowcza, bo taka sama u wszystkich Słowian (a jest np. i słowień. *czeket*, *czekatati*, o 'ćwierkaniu') i Litwy, *kekutis*

i *kikilis*, 'czeczotka'. Ale tamte obie? Od ryby jesiotrowatej i nazwa 'szabli'.

czekać, do 16. w. i *czakać*, *poczekaj*, skrócone z *poczekaj* już od 16. w., *na poczekaniu*, *poczekalnia*; *czekanka* i *czakanka*, *czekana* od roku 1472 'podróżnik', 'cichorium', *czekadlnik*, 'polygonum' r. 1472. Od rzeczownika *czáka*, czeskie, 'nadzieja', urobionego przyrostkiem *-k* (jak *znak* od *znać*) od *cza-jati* (p. *czaić*), 'oczekiwać'. U wszystkich niemal Słowian z obu postaciami: *czakati* (zwykle starsze) i *czekati*; *poczkati* i u Czechów skrócone jak u nas.

czekan i *czakan*, 'obuch', 'kilof', i (najmłodsze w użyciu) 'narzędzie muzyczne, rodzaj fletu w lasce'; ogólne u Słowian; *a* czasami przeważa; z węg. *csákány*, a to z tur. *czakan* (od *czakmak*, 'bić, tłoczyć').

czekczery, *czekmen*, zapomniane nazwy dawnego ubrania; pierwsze, to 'spodnie', tur. *czakszer*. *czachczur*, z perskiego; drugie, to 'płaszcz', tur. *czekmen* (z pokrewnego *säkmän*, *suchman* u Czuwaszów, ruska i nasza *sukmana*).

czeladź, *czeladka*, *czeladnik*; rzeczownik zbiorowy, bo przyrostki z *-d-* (o rozmaitej samogłosce przed *d*) zbiorowości służą, por. *sta-do*, *czę-do* (p. *szczątek*), *gawiedź*, *gromada*. Więc zbiór **czeli* czy **czela*, tego samego początku co w *czełwiek* (p. *człowiek*), lit. *kel-tis*, 'pokolenie', celtycka nazwa 'klanu'. *Czeladź* oznaczała 'familję (z niewolnikami)'; w 14. i 15. wieku słowo bardzo znaczne, wcześnie zeszczuplało; w psałterzu: »prokna (proknia w puław. mylne) *czeladź* ludzka« 'wszystkie pokolenia ludu'; w biblji: »syn macierze *czeladnej*« (»gospodyniej«, Leopolita, ale i u niego: »ociec *czeladny*«, t. j. 'gospodarz'), »wiele z książąt *czeladnych*« (t. j. 'rodów'), »w pokoleniu *czeladnem*« (»po narodziech i familiach«, Leopolita), »toć są *czeladnice*« (»familje«, Leopolita), »*k czeladzi*« (»do rodziny«, L), »ma *czeladź* pije« (»moi robotnicy«, L.); *czeladnikowie* znaczy tylko 'familje'. W 15. wieku *czeladzin* i *czelednik*, 'należący do familji pańskiej' (słudzy, nie krewni!). — U wszystkich Słowian to, i w tem samem znaczeniu; cerk. *čelad'*; tu i owdzie przybiera znowu ogólniejsze znaczenie, 'ludzi, człowieka'.

czelny, *bezczelny*, p. *czoło*.

czeluść, 'szczęka', 'gęba', 'komin', 'jama'; to samo i w temże znaczeniu u innych Słowian, ale pierwotne znaczenie wyłącznie o 'ustach', 'gębie', 'pasczzece', ponieważ słowo urobione od *czoła*, z przyrostkiem *-just'*, tak samo np. jak od *skrzeli*, *krzeli*, serb. *kreluszt*; na 'czeluści piekielne' dopiero od 'otworu ust' przeniesione; »w *czeluściach* żołądka« r 1535.

czepić, *czepiać się* kogo, *zaczepiać*, *zaczepka*, *uczepić się*, *przyczepny*; na Rusi to samo, ale z *c*, *priciepit' sia*, *ciepkij* ('czepny'), *cieplat' sia*, 'zaczepiać', *uciepka*, 'zaczepka', *ciep* (w dawnym języku *czep*'), 'łańcuch', *ciepoczka*, 'łańcuszek' (na Małej Rusi przeważają znacznie postaci z *cz-*, *czipkij*, 'czepny', *przyczipyty*); wymiana tego *cz-* i *c-* dowodzi, że w nagłosie było *sk-*, por. *cep* i *szczepać*.

czepiec, *czepek*, *czypek* (*é*), *czepić*, *oczepiny* (gdy pannę młodą oczepiają); tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; rus *czepiec*, serb. *czepac*, czes. *czepec*; *czepiec* w biblji, *czapkę*, Leopo-

lita — oba słowa jedno, ale o wokalizacji odmiennej.

czereda, *czerep, czereśnia, czerewo*, ruskie brzmienia, zamiast *trzoda, trzop, trześnia, trzewo*; p. pod *trz-*

czeremcha, dziś w tem ruskiem pełnogłośnem brzmieniu z ich *ere* zamiast naszego *rze* (jak ich *oro, oło*, zamiast naszego *ro, ło*: *serebro*, 'srebro'; *gołowa*, 'głowa'); zamiast polskiego *trzemcha*, por. nazwy *Trzemeszno, Trzemeski*, których *trz-* od 15. w. dawniejsze *czrz-* zastąpiło, znane w 10.—12. wieku (*Sciremusine*). Z tą nazwą łączy się nazwa innej rośliny, 'allium ursum', dla silnej woni obu. *Trzemcha* (por. krótsze *trzemno* w nazwach miejscowych) poszło z * *kermŭcha*, lit. *kermusze*, 'allium'; obok niej było * *sermŭcha*, z odmianą *k-s* (jak *g-z*), lit. *szermukszne*, 'kalina', a od tego *serm-* pochodzi nazwa *Śrzemu* (przestawką brzmień, stałą w polszczyźnie) wielkopolskiego, równobrzmiącego (przypadkowo ?) z sławnem dunajskiem *Sirmium* starożytnych, co dało »*seremskie* wino« Kochanowskiego.

czerha, *czerga*, 'szereg', *czerhą*, 'koleją' r. 1697, ruskie, a to z tur. *czerge*, 'kolej'.

czerpać, *czerpak, czerpaczek, zaczerpnąć*, dawniej *czyrpać, naczyrpnąć, naczyrpnę*, biblja. Prasłowo; cerk. *czrpą* i *czrplą* ('czerpię'); bezokolicznik pierwotny *naczrěti* z * *na-czerpti* (*p* musi wypaść) był i u nas, *naczrzeć*, jak *umrzeć*, więc do tego imiesłów »*naczarli* wody« (jak *umarli*; »nabrali«, Leopolita), a jak do *umrzeć umirać*, podobnie do *naczrzeć naczyrać*; »wody *naczyrali*« (»czerpać«, Leopolita). Tak samo u Czechów, gdzie podobne nowotwory, *czru, naczierati*, obok *czerpu, czerpati*; u innych Słowian bez tych nowotworów, chyba małorus. *czerpsty*, a białorus. *czeru*; rus. *czerpat'*, *czerpaju*, u Serbów *crpem, crpsti* (z stałym u nich przechodem *czr-* w *cr-* przed spółgłoskami); u Łużyczan *poczrjeć, poczrieju*. Co do postaci zgadza się z naszem *czerp-* (to jest * *kĭrp-*) najzupełniej lit. *kirp-ti, kerpu*, ale odbiega co do znaczenia, bo znaczy 'strzygę', jak łac. *carpo*, 'obrywam', grec. *karpos*, 'owoc', niem. *Herbst* ('gdy owoce zbierają'), ind. *krpānī-*, 'nożyce'; odmiana znaczeniowa wyłącznie słowiańska W psałterzu *czyrpać*, ale w biblji i *czyrzpać*

czerstwy, *czyrstwy*, 'krzepki', 'twardy', 'nieświeży' (o chlebie); prasłowo; to samo i w tem znaczeniu u wszystkich Słowian; na Rusi o 'twardości', *czorstwyj* ('nieczuły', z przestawką *czwiorstyj*, podobnie *twieriezyj* z *trzeźwy*), u Bułgarów *cz(e)wrŭst*, i o 'prędkim', 'raźnym'; u Serbów *czwrst*, i o 'mięsistym'; czes. *cz(e)rstwý*, o 'raźnym'; przyrostek *-tw*, pień *kĭrt*; czy = niem. *hart*, grec. *karteros* i *krateros*, 'silny', *kratos*, 'siła' (*arysto-kracja*), czy prus. *korto*, 'opłot', łac. *cratis*, 'plecionka'?

czerw, 'robak'; 'płód pszczeli'; dawniej *czyrzw, czyrw*; *czyrwotoczyna, czerwotocz*, 'toczenie drzewa przez robaka'. Od czerwu, w Polsce *czyrwcem, czerwcem* zwanego, t. j. od 'porphyrophora polonica', i od jego barwiku poszła we wszystkich językach słowiańskich nazwa *czerwieni* i barwienia na *czerwono*: cerk. *czrweń*, bułgar. *czrwilo*, 'szminka'; *czerwony*, pierwotnie *czyrzwiony*, imiesłów od *czyrzwić*,

'krasić na czerwono'; więc już pierwotni Słowianie na prarodzinie zajmywali się zbieraniem tej »koszenili« domowej, żyjącej na korzonkach 'scleranthusa', również *czyrwcem* przezywanego; korzenie wytrząsano na płachty, a poczwarki suszono; wywożono je szczególniej na Wschód i dochód bywał z tego znaczny; amerykańska koszenila, jako silniej barwiąca, zastąpiła czerwiec polski już od 16. wieku. Stąd i nazwa miesiąca *czyrwca, czerwca* (u Czechów *czerwen*; *czerwenec*, 'lipiec'); wedle innych miesiąc *czerwiec* nazwany tak, że się w tej porze lęgnie *czerw* pszczół, a pszczelarstwo było jedną z najważniejszych gałęzi gospodarstwa słowiańskiego. Spór rozstrzygnie, kto ustali porę zbierania czerwca, właśnie na Mazowszu obfitego. — Obok *czyrzw*, istniał z innym przyrostkiem **czyrzm*, o tem samem znaczeniu; od niego przymiotnik cerk. *czrmĭn*, 'czerwony', *czrmnowati*, 'czerwienić'; u nas tylko w nazwach miejscowych (*Czyrmin* i i) i w nazwie botanicznej *czermienia*. Pierwotne znaczenie *czerwu* i *czermu* było tylko 'robak'; lit. *kirmis* nic innego, ale już ind. *krmis* obok 'robaka', 'czerwiec' oznacza i od Indów dostał się jako *kirmiz* do Arabów, a od nich rozszedł się na Wschodzie (tur. *kyrmyzy*) i Zachodzie (włos. *chermisi* i *carmesino, carminio*; franc. *cramoisi* i *carmin*), i doszedł do nas jako *karmazyn*, 'materja jedwabna czerwono czerwcem polskim farbowana', 'szkarłat'. Koloru tego na żupanach używała tylko rodowa szlachta, więc: »jakem *karmazyn*«. *Alkiermes* (z arabskim rodzajnikiem) nazywano jeszcze w 18. wieku i 'syrop-wódkę', którą i cucono omdlałych. Dawną 'maść w kartach', *czerwień*, zastąpiły *kiery* francuskie. Częste w nazwach miejscowych: *Czerwieńsk* mazowiecki, a od grodów *czerwieńskich*, które Włodzimierz W. na Lachach zdobył, cała przyległa *Ruś Czerwona* nazwę otrzymała. Kolor czerwony był narodowy. *Czerw*, 'robak', utrzymał się w przymiotniku *czer(w)liwy*, 'robaczliwy': »*czerliwe* ze spodku«, Potocki; w biblji *czyrzw* (»robak«, Leopolita), w psałterzu *czyrw* i *czyrzwiom*, zawsze *czyrzwiony* i *czyrwiony* (bo zmiękczenia się jeszcze nie wyraża), ale w biblji już *czyrwony*, nie *czyrwiony*, bo nigdy inaczej nie pisane; *z czyrwieńca* (»z karmazynu«, Leopolita).

czesać, *czeszę* i *czochrać (czuchrać się*, obok *czochać)* wymieniały samogłoski; brzmiały dawniej *czosać* i *czechrać*; *czosać* wedle *czeszę* *e* przybrało, w *czechrać* ustąpiło *e* przed *o*, jak w *macecha, ćwiek*. Wszystko prasłowa; z wokalizacją *o*, p. *kosa*; to samo i w temże znaczeniu powszechnie; cerk. *czesati, czeszą*; *czechrać* jest tylko dalszem urobieniem od *czes-*, a raczej od zgrubiałego *czech-* (serb. *czechati*, 'zrywać', *oczе(ch)nuti*, 'oderwać') przyrostkiem *-r*; »który wełnę bija albo *czechrze*«, »wełnę *czechrać*« stale, *czochać* i *czochrać się*, o bydle, 'ocierać się'. Tu i *pacześ* (o 'wyczoskach'). Lit. *kasti* i *kasyti*, 'kopać' i 'drapać' (*kasa*, 'kosa', pożyczka od Rusi), grec. *kseō*, 'gładzę', *ksainō*, 'czeszę', *keskeon* (zdwojone), 'pacześ'.

cześć, *czci*, 'honor', *czcić, czciciel*, od pnia *czet* (z ruchomem *e*, czasownik dawny *cztę*, 'poważam'), przyrostkiem *t' (ć)* urobione. Od

cześć przymiotnik *czestny, czesny*, stąd *czes(t)ne*, 'honorarjum' (dawniej 'opłata sądowa', 'pamiętne sędziego'); *czestność* w psałterzach; *czestnik, cześnik*, 'urzędnik' (dygnitarz, stałe w 15. wieku, ogólne; przez nieporozumienie rychło do *czaszy* odniesione i *pocillatorem* tłumaczone, który tylko *czasznikiem* brzmieć winien, por. *podczaszy*); wreszcie czasownik drugi: *czestować*, a ze wtórną nosówką, jak nieraz przed syczącemi, *częstować* (*Częstochowa* wykazuje ją już od 15. wieku, od imienia własnego *Czestoch*); *cześć* znaczono i ucztą, obiadem, więc w 16. wieku proszono »na *cześć*«, t. j. 'na obiad', stąd znaczenie *częstowania (poczęstunku)*. Jak podwójny czasownik (*czcić* i *czestować*), jest i podwójny przymiotnik, *czes(t)ny* i *czsny*, z czego: *cny, cnota, cnotliwy, cność* (w psałterzu i biblji jeszcze stale przez *cz*- pisane). Obok *cześć* był i inny rzeczownik (do *cztę*), *czta*, w złożeniach: *poczta* ('ofiara'; dar, którym czcił chłop pana, gdy go o co prosił), niby 'pokłon' innych Słowian, i *uczta* ('biesiada', por. *cześć* w temże znaczeniu), a z tych poszły czasowniki: *poczcić, uczcić*; przymiotniki: *poczciwy* (pisany w 16. i 17. w. *potściwy, podciwy*), i *uczciwy*, a z przyrostkiem *-liwy*, obok *-iwy*, *poczliwy, uczliwy* (niegdyś ogólne, później mazowieckie; wyszydzano ich »*pocliwe* paniątecka« i »*ucliwe*« już w 17. wieku). *Czostka* u Skargi zamiast *czestka*, jak *wioska* zam. *wieska*, skoro *-ie-* półgłoskowe nie przechodzi w *-io-*.

czeżuja, *czeszuja*, 'łuska', od *czesać*; rus. *czeszuja*.

czępieć i *czupieć*, o 'przycupnięciu' (*cup-* mazowieckie, zamiast *czup-*); z wokalizacją *o* patrz *kępa, kąpać*. Prasłowo; słowień. *czepẽti*, 'czupieć', czesk. narzeczowe *czapieti*, małorus. *czepity*, jakby bez nosówki, od *czep-*, por. *Czepiel*; »na *czępku*«.

częsty, *często gęsto* (brak *cześczy*, rus. *czaszcza*, do *gąszczu*, rus. *guszczy*), *częstokół*, 'palisada'; jak od *biały* – *biel*, tak od *częsty*: *część, częściowy, cząstka, uczęszczać; szczęście, szczęsny, nieszczęśliwy* (wszystko pisane w 15 i 16. w. nieraz stale przez samo *e*, cośmy do dziś zachowali w *uczestniku, uczestniczyć*, zamiast jedynie poprawnego *uczęstnika, uczęstniczyć*); «*poszczęściło* mu się«. Prasłowa; tak samo u innych; cerk. *częst, część, uczęstije*, rus. *sczastje, szczastliwyj*, 'szczęśliwy', czesk. *czastý, czast* (dawniej *cziest'*), *sztieszti, sztiastný*, 'szczęsny' (piszemy *szczęście*, chociaż samo *s-* jest przyimkiem; *s-częście* znaczy 'udział w czemś'). *Częsty*, lit. *kimsztas*, 'zapchany', od *kimszti, kemszu*, 'zapycham', *kamsza*, 'ścisk (ludzi)', do pnia *kom-*, z *skom-* (p.).

czkać, *czknąć, czkawka*, patrz *szczkać*.

człapać, *człapak*, p. *szłapać, szłapak*.

człon, *członek, członkować*; prasłowo; cerk. *człan*, obok *członъ*, czes. *clen* obok *clánek* i *členek*; pierwotnie **kel-n, *celn, *coln*, z czego *członъ* i *człon, człan* prawidłowo; p. *kolano*.

Członki i części ciała. Imiennictwo »anatomiczne« aryjskie było bardzo obfite; strzelec i pasterz rozbierali zwierzynę, a w ofiarach ludzkich, spożywaniu wrogów (np. ich serca, aby wcielić w siebie ich siłę), doznano tożsamości członków i wnętrzności; tylko do żołądka

Arjowie nie dotarli. Imiennictwo wyszło od zwierząt, więc nie rozróżnia np. palców u ręki od palców u nogi; nietylko ramiona, serce, nogi, język, zęby, oko, ucho, nos itd., ale śledziona, wątroba i i. mają już nazwy aryjskie, chociaż postaci tych samych nazw bywają nieraz bardzo odmienne. Brak jednak nazwy aryjskiej dla ręki, palców i i.; dopiero litwo-słowiańska doba wyrobiła nazwy dla nich, jak i dla innych części ciała, p. *dłoń, łokieć, pięta, rzyć* itd. Do tego pierwotnego bogactwa później już mało co przybyło; najwięcej chyba przy oznaczaniu palców, gdzie jednak już każdy język z własnych zasobów sam czerpał; u nas np. nazwy: *świerzbień* i *drapirzyt*, albo *usznik* i *dłubiuch*, *wierzeń*; najciekawsza z nich nazwa małego palca, u nas tylko narzeczowa i z Rusi przyjęta, *mizynny*, cerk. *miezinĭc* oznacza 'dziecko najmłodsze', lit. *mažas*, 'mały'; czes *mezenec*. Nieraz zgadzają się nazwy członków i topograficzne, p. *grąd* i i., głowy lub kolana a pagórka, itp.

człowiek, *człek* (ściągnięte), *człowieczy, człowieczeństwo*; od 16. w. bez liczby mnogiej, ale w 14. i 15. wieku »dwadzieście *człowiekow*«. Pierwotne **czołwiek* (przestawione już w prasłowiańskiem, więc w jakim 4. czy 5. wieku, w *człowiek*, jak *kłobuk*, p.), z **czełwiek*, a to z **kełwiek*; ruska forma *czełowiek* ze wsuniętem *e* mylna. Słowo złożone; *czeł-* powtarza się w *czeladź* (p.), więc całość oznacza 'należącego do czeladzi'; istotnie dawniej tak mówiono: »żałował na Ociesławowego *człowieka*«, »W. ręczył Iwanowi swego *człowieka*«; lecz *-wiek* nie może być lit. *waikas*, 'dziecko' (*człowiek* niby 'dziecko', czy 'sługa', bo te dwa pojęcia stale spływały, 'czeladny' familji, 'członek czeladzi'), skoro niema u Słowian śladu podobnego znaczenia; słow. *wiek* znaczy tylko 'siłę' (= lit. *waikas*, prus. *waiks*, jeszcze 'sługa', 'pachoł'), więc i w tem złożeniu, wyłącznie słowiańskiem, to samo znaczy: 'siła czeladna'. Gdy z konieczną przestawką (*człowiek* z **czołwiek*, a to z **czełwiek*, bo już w prasłowiańskiem *e* w podobnem otoczeniu w *o* przechodzi, por. *człon, żłób*, z *czełn-, żełb-*) związek z *czeladzią* się zerwał, mogło tem łatwiej uogólnić się znaczenie złożenia.

czmiel, pisane i *trzmiel*, a odmieniane i w *przmiel*, z pierwotnego *szczmiel*, używanego jeszcze w 16. wieku, np u Biernata Lubelczyka; owady (sierszeń, bąk) i rośliny, głównie 'melampyrum' (z żółtym i fioletowym kwiatem, dlatego zwane też *noc i dzień*), pisano w 15. i 16. w. *szczmielina, szczmiel, szczmil, przmil* (dla owadu 'bombus': *szczmiel, przmiel* 1472 r., *pczmiel*); i 'asplenium' nazywają (wyjątkowo) *szczmielką* (dla dwubarwności listków?). Pierwotnie przysługiwała nazwa 'bąkowi', od bęczenia, pień *skom-*, niem. *Hummel* z *humbal, hummen, summen*, 'bęczeć', litew. *kaminė* i *kamanė*, 'pczoły dzikie', prus. *kamus*, 'bąk'; ale od dwubarwności bąka (czarno-żółte pasy) przeniesiono jego nazwę na dwubarwne rośliny, a wkońcu i na krzewinę. *Szczmiel* jako 'melampyrum' tłumaczy tylko średniowieczne tej rośliny nazwy łacińskie (*fucus, fusarius, vesparia, scabro* — nie *scabo*, Rostafiński, II, 303), więc dla polszczyzny niczego nie dowodzi, jako przeniesione z łaciny

czmyr lub *czmer*, p. *szmer*; *czmucić*, czes. *czmouditi*, *czmud*, o 'dymie', 'dymieniu', a *czmychnąć*, *czmychać*. również z *szm-*? serb. *cmoliti lulu*, 'czmucić', *cmolja*, 'człowiek bez energji'.

czoboty, 'buty', ruskie, u Klonowica r 1600; ruskie ma być pożyczką turecką, ale kazań. *czabata* patrzy mi raczej na pożyczkę z ruskiego, niż odwrotnie.

czochać, *czochrać*, p. *czesać*.

czokolada, *czekolada* (skąd *e*?), franc. *chocolat*, włos. *cioccolata* (*d* mamy z niem. *Chokolade*), z meksyk. *czoko*, 'kakao', i *latl*, 'woda'.

czołdar, 'czaprag', z 17. wieku; wschodnie; węgier. *csóltár*, turec. *czuldar*.

czołgać, w 15. w. *czołkać się*, *czołgiem*. *czołganiec*, *czołgatny* i *czołgotny*, 'pełzający', wyłącznie polskie.

czółno, dawniej *czołn*, i tak u wszystkich Słowian bez wyjątku (rus. *czołn* i *czełnok*, czes. *czlun* i *czlunek*. łuż. *coln*), od **kĭl* z przyrostkiem *-n*, na Litwie *-m*, *kełmas*, 'pień drzewny' (bo z niego czołn powstawał), z *skel-*, niem. dawne *skalm*. 'okręt'.

czoło, *czółko; czołowy, na czele*, dziś tylko w znaczeniu przenośnem (ale »guz na *czole*«), *naczelnik; czelny, bezczelny, bezczelność; czołem* (bić, *czołobitnia* do nas dopiero od Rusi przyszła, w 17. w., przedtem czołem nikt u nas nie bił, ale w 17. w. już się tak ogólnie witano: *czołem*!). P. *czeluść*. Prasłowo; *czelo* u wszystkich Słowian, łuż. *czoło* i *coło*. Nazwane od wyniesienia, lit. *kel-ti*, 'podnosić', *kalnas*, 'pagórek', *kilti*, 'wstać' (stąd nazwy dla 'pokolenia', p. *czeladź*, i 'łodzi', p. *czółno*; lit. *kilmē* i *kiltis*, 'pokolenie', *kelta(s)* i *keltuwas*, 'prom'); łac. *cello* (*excello*, stąd *ekscelencja*), 'wystaję', *celsus*, 'wysoki', *collis*, 'pagórek' (lit. *kalnas*, *kalwa*, 'wzgórek'), *columen* i *culmen*, 'wierzchołek' (stąd *kolumny*, *kolumnada*), grec. *kolōnos*, 'pagórek', niem. nord. *holmr*, 'wyspa', starosas. *holm*, 'pagórek' (skąd mylnie nasze *Chełm* wywodzą).

czop, *czopek*, *czopowe*; od nas na Ruś całą, do nas z niem. *Zapfe(n)*; Czesi mają *czep*.

czosnek, *czosnku* (z tego: *czosku* i *czostku; czostkiem*, o *czostku* pisze już Potocki); pierwotne *czesn* tylko na Południu, zdrobniałe *czesnŭk* na Rusi i Zachodzie, cerkiew. późne *czesnowitŭk*. Nazwany od korzenia, łupiącego się w pazury, od *czosania* (a od tego *czosnek*, 'ostrokół', »miasto *czosnkiem* z palów warowne«, »*czosnki* albo rogatki«), jak niem. *Knob(lauch)* od *klieben*, 'łupania'.

cztery, dawniej męskie *cztyrze*, *cztyrzej* (jak *trzej*, *dwaj*); żeńskie i nijakie *cztyrzy*; już w biblji *e* zamiast *y*: *czternaćcie* i *czterdzieści* częste, obok *cztyrnaćcie* i *cztyrdzieści*; *czwarty*, z *cztwarty* (jeszcze w 16. w.), i *czwiarty* (prawidłowe, jak *ziarno* obok *zarno*, *dziarski* obok *darski*), to szczególniej w wielkopolskich zabytkach; *ćwierć*, z *ćwirć*. a to z **czćwirć*; *czworo*, a nie *czwioro* (por. *pięcioro*), z *cztworo*; *czworaki*, »na *czworakach*«; *czternasty*, zamiast *czwarty na ście*. Tak samo we wszystkich zachodnio-słowiańskich językach bez wyjątku, od czeskiego do załabskiego, gdy południowe (oprócz słowieńskiego) i wschodnie mają *czetyre*, *czetwero*, *czetwrty*, jak litew. *keturi*, 'cztery', *ketwęri*, 'czworo', i *ketwirtas*, 'czwarty', ind. *czatwa-*

ras, grec. *tessares*, *tetartos*, łac. *quattuor*, *quartus*, niem. *vier* (z *fidwor*), *vierter*. Od *czwartego* urobiono nazwę *cz(t)wartku* (cerk. *czetwrtiĕk*, rus *czetwerg*), i *czwartaków*; od *ćwierci*: *ćwiertnia* i *ćwiartka* (której *ia* więc mylne i nie na równi z *ia* od *czwiarty*!) Obok *cztery* pojawia się od końca 15. w i *sztery*, jak w słowień. i łuż. *sztyri*, lecz to »ułatwienie« nie utrwaliło się w pisemnictwie, chociaż się tak wymawia. Z łac. *quartus*: *kwarta*, *kwarciany*, *kwartana* ('febra co cztery dni'); *kwatembry* ('suchednie') z *quattuor tempora*; *kwader (kwadrować)* od 'rzutu kostek'.

czu, spójka, podobnego pochodzenia co *cz*, służy potwierdzeniu, mianowicie w złożeniu *toczu*, 'to jest', nierównie rzadziej i samo *czu*; obok *to czu*: *toczuż*, *toczusz*; pisano je od 16. w. mylnie przez: *to coż*, z czem żadnego nie ma związku; por. *nynie-czu* cerkiewne, *nyńcze*, *nyńcza*, ruskie ('teraz właśnie'); tak samo w staroczeskiem: *toczuż* (obok *totiż*).

czub, *czubek*, *czubić*, *czuba(sj)ty*; *czuba*, pogardliwe, 'dziewka', 'chłopka': »kędy pani w pomietle, wszytkiem rządzi *czuba*«, »posadzono też *czubę* do stołu«, »a moja *czuba*«, »w niezwykłej stoi *czuba* szacie«, »na miesiąc mu mało jedna *czuba*«, Potocki; »*czuby* służyste«, »do owej wiernej *czuby*«, Jabłonowski 1731 r.; u Serbów *czupa*, 'babsko (nieczesane)', i tak samo u innych Słowian. Obok *czub* (nawet u Czechów *czub*, nie **czib*, i bynajmniej to nie morawskie, lecz czeskie, choć »głosowni« czeskiej przeczy!) jest wszędzie i *czup* (u nas tylko w *czuprynie*, co Rej stale *szupryną* pisze, np. »*szuprynki* workom rozwiązać«, 'pieniądze wydawać', bo w workach składano je, papierowych nie znając; *szupryna*, *czupryna* uchodzi ogólnie za pożyczkę małoruską, *czupryna*, ale Rej żadnych podobnych pożyczek nie znał!). Nie wiemy więc, co pierwotne; brak dalszych pewnych odpowiedników.

czuć, *czuwać*, *czucie*, *uczucie*, *czuły*, *czułość*, *czułostkowy*; *czułki*, 'macki'; *rozczulić*; *czujny* (por. *czujświt*, *czujduch*); *czuć* dawniej i 'czuwać' znaczyło; *czuć* i o 'zapachu' (por. *cuch*, *cuchnąć*: »*czuć* z ust«); u Słowian pień *czu-* (z *skju-*, dlatego wahania w nagłosie) 'słuchowi' i 'węchowi' służy, gdy u Greków i Niemców 'wzrokowi': *thyōskoos*, 'co ofiar dogląda', niem. *schauen* (dawne *scouwon*, gockie *us-skaws*, 'przezorny'), ale i u innych Arjów ten pień bez *s-* nagłosowego: łac *caveo*, 'czuwam', 'strzegę się', grec. *akuō*, 'czuję', t. j 'słyszę' (*akustyka*), niem. *hören* z goc. *hausjan*, grec. *kydos* ('czudo', p. *cud*), *koeō*, 'miarkuję', ind. *kawi-*, 'wieszczy'. Litewszczyźnie brak tego pnia.

czuha, *czucha*, *czuja*, *czuhaj*, *czuhań*, *czuszka*; niewyraźna postać, jako u obcego przybłędy; 'gunia', sukmana'; z węg. *csoha*, *csuha*, a to z tur. *czoha*, 'sukno', z pers

czumak, *czumakować*, 'wożący towary', szczególniej sól, na Podolu; z małorus. *czumak* od tur. *czumak*, 'buława'.

czupira(d)ło, śmieszne, o 'kobiecie czupirzącej się, czupurnej', już u Potockiego: »przy szpetnym *czupirale*«; postaci bardzo odmienne, może i z *k-*, np »z gachem *kuperdocha*« r. 1698, bo jest i *kupiradło* albo *kopiradło*; z małorus. *czepurnyj*, *czepuryty sia*, rus. *czopor-*

nyj, o 'mizdrzącym się i chełpliwym', jak i o 'elegancie'; obok *czepurnyj* i *czupurnyj* inni Słowianie mają *czepyrziti* (czes. słowień. *czeperiti se*), o 'nastroszeniu pierza', 'wzdymaniu się'.

czuryło, w 16. w. znane, u Reja i i., o 'błaźnie-strojnisiu' i 'uwodzicielu kobiet', z bohatera ruskich bylin o *Czuryle* (z *Cyryl*) *Plenkowiczu*, cokobietom kijowskim głowy zawraca.

czwarzyć, 'naśladować głos i mowę', *poczwara*, *poczwarka* (o 'istocie niezwykłej, udającej człowieka, kryjącej się'): »podobne słowa *czwarzyć* słowom naszym«, »że się kawy *czwarzą* o dym«, »*czwarząc* je (słowa ludzkie) czas długi« (o srokach i papugach mowa), »kaci na hańbę się *czwarzą*« ('zmawiają') 1610 r., »choć się też kto z Antonem *czwarzy*« ('zmawia'), »ptak jednako *czwarzy* głosy«, »mowę sobie *czwarzyłem*«, Potocki.

czworobok, *czworonożny; czwór, we czwórnasób; czworaki, czwor(a)kować, czwórka*; p. *cztery*.

czy, *czyż, czyli, czy — czy*, od *co* (zaimka pytajnego) 6. przypadek, później *czy-m* (z nowym tegoż przyrostkiem). Prasłowo; łac. *quī* ('jak?'), *quīn*, niem. dawne *hwī*, dziś *wie*, awest *cī*, 'jak?'; brak w litew. Od pnia zaimka pytajnego (*ko-*), a raczej od jakiegoś jego przypadku, może od *czy*, pochodzi i *czyj*, jak *mój* i i., prasłowo (u wszystkich Słowian bez wyjątku), dla 'posiadacza', por. łac. *cuius*; *czyjkolwiek, czyjbądź*.

czyhać, *czuhać*, od ptaszników, czes. *czih, czihání, cižba, czihati* (i wiele urobień, a jest i *czouha, czouhati*, w tem samem znaczeniu), od *czyhania*, 'łowienia ptaków' (wystawianiem sparu; stąd *czihati* i *czouhati* i o 'sterczeniu').

czyn, *czynić; uczynek, uczynny, czynny, czynność, przyczynić, przyczyna, przyczynowość, czyniać* (to przejęli Węgrzy, *csinal* w 16. i 17. wieku), *czyniwać*. Dziś *czyn* 'dzieło', ale dawniej 'sposób', 'to, co do czegoś należy', ocalałe w dzisiejszem *naczyniu*; gdy to jednak kuchenne tylko, oznaczał *czyn* 'zbroję' i 'warsztat', a więc *czyn, czynowaty* jeszcze w psałterzu i biblji w tem znaczeniu: »tym *czynem*« (»tym sposobem«, Leopolita), »złamie *czyn*« (»zbroję«, w obu psałterzach), *czynowaty*, 'uzbrojony'. W cerk. *czin* jeszcze wręcz 'porządek', *činiti*, 'urządzać', 'ustawiać', 'działać', stąd rusk. *čin*, 'urząd', *činownik*, 'urzędnik'; u Serbów *čini* i 'czary', a *činiti* o 'garbowaniu skór' i o 'wianiu zboża'. Rzeczownik **keinu-* (osnowa na *-u*, por. *czynowaty, czynownik*), prasłowo; brak go w lit.; pień *czi* z **kei-*, ind. *cinoti*, 'zbiera', 'układa', *czi-ti-* i *czaja*, 'warstwa', *kāja-*, 'ciało', awest. *czajeiti, cinwaiti*, 'wybiera', grec. *poie-ō*, 'czynię' (stąd *poeta, poezja*, właściwie 'czyn', por. *składacz*, dawną naszą poety nazwę).

czynsz, *czynszownik, czynszować*, od 14. wieku ogólne, z niem. *Zins*, z łac. *census*.

czyrak, *czerak*, 'wrzód'; prasłowo; rus. *čiriej*, bułg. *čirka*, serb. słowień. *čir* (w słowień. i z nagłosowem *s-*, *szczirowec*). To samo co grec. *skirros* (cośmy pożyczyli jako *skir*, 'rak'), o 'wrzodzie', od przymiotnika *skirros*, 'stwardniały' (na Rusi *čir* 'pierwszy, cienki lód', 'śrzesz').

czysty, *czysto* i *czyście, czyścić, czyściec, czystota* i *czystość; zanie-*

czyszczać; »na *przeczyszczenie*« (stąd nazwy roślin tak działających: *czyściec, czyścisz, czyścica*; przeszły od nas na Ruś i do Niemców: *Ziest*, 'stachys'). Prasłowo; cerk. *czist, czistiti*, rus. *czistiliszcze*, 'czyściec' (czeskie *ocistec*), *nieczistaja siła* (o 'djabelstwie'), *czistiec*, jak i w czeskiem dawnem, 'cyna'; prus. *skistai* i *skistan*, 'czysto', litew. *skystas*, 'rzadki' (o płynie), *skeisti*, 'rozczyniać', *skaistas*, 'błyszczący', p. *cedzić*, niem. *scheiden*, łac. *scindo*, grec. *schidzō*, 'dzielę'; u nas bez *s-*.

czytać (*czytanka, czytaniec*), częstotliwe od *czyść, cztę*, zastąpiło je od 16. w.; *czytam* znaczyło dawniej 'czytuję', a *cztę*, 'czytam'; od *czyść*: *czytelny (nieczytelny), czytelnik, czytelnia*. Pierwotne *czyść, cztę, czciesz. czcie, cztą*, rozkaźnik: *przeczci* ('przeczytaj'), *czedł* (zamiast *czetł*, mylnie pisane wedle *szedł* do *iść*), 'czytał', znaczyło: 1) 'czytać'; 2) 'liczyć' (czytanie nazywano od sylabizowania, t j. od liczenia, skupiania liter, niem. *lesen* 'czytać' i 'zbierać'); 3) 'poważać', p. *cześć, uczta*. *Cztę* odnachodzimy w *czcienie*, 'lekcja', *czcionka*, 'litera', czesk. *cztena*; w złożeniu: *poczet*, 'liczba', *pocztowy*, 'szeregowiec'; *uczta*, p. — Pień ten stracił *s-* nagłosowe; nasze *czysło* (jeszcze w 16. wieku dla 'liczby' używane, dziś znane tylko u Czechów i Rusi, urobione przyrostkiem *-sło* od *czyś-ć*), lit. *skaitlius* (przyrostek i samogłoska nieco inne), *skaityti*, 'liczyć' i 'czytać', *skeisti* lub *keisti*, 'odmieniać', *kitas*, 'inny'; łotew. *szkist*, 'mniemać', 'zdawać się'. Bez *s-* w ind. *czitti-*, 'myśl', 'zamiar', *czetati*, 'uważa' (zdwojone: *cziketati, czikitwān*, 'znający'), awest. *czisti-*, 'mniemanie', *czikithwā*, 'mądry'.

czyż, *czyżyk*, ptak, nazwany od ćwierkania, od pnia *kig-*, od tego samego co i w *szczygiet* (od pnia *skig-*, bo *sk-* czy *k-* w nagłosie stale się wymieniają); nazwy obu ptaszków mają i to spólne, że obie na Śląsk między Niemców powędrowały, bo niem. *Zeisig* i *Stieglitz* (miejscowość *Steglitz* pod Berlinem) są pożyczkami z zachodniej Słowiańszczyzny.

D

da, spójka, ludowe, 'ale': »*da* ja nie pojadę«, »nie wieliczka ta zbroja, *da* dobreńka«, częściej *ta*, zamiast tej powszechnej u innych Słowian spójki: cerkiewne *da*, 'tak', 'ale', 'niech' (*da bądet*, 'niech będzie'), rusk. *da, daże*, 'nawet', najbardziej na Południu; jest jakimś przypadkiem od pnia zaimkowego *do-, di-* (pruskie *din*, 'jego'), od którego najrozmaitsze spójki po innych językach: greck. *dē* i *ēdē*, łac. *-do* w *quandō, dē* w *dēnique*, 'nakoniec'; w słowiańskiem może w *de* (p. *gdzie*). *Da* jako spójka może w biblji: «*dal* niż (zamiast *daliż*?) ja mogę syna mieci?«, por. ludowe: *dali* i to być może — Bez znaczenia przyśpiew ludowy: *da, danaż*, itp.

dach, *dachówka, poddasze, daszek*, od 14. w., z niem. *Dach* (*decken*, p. *deka*), »w *dachu*«, psałt. (»w przykryciu«, puław., strzegący

się germanizmów); *dachówka* i 'rynna', w 16 wieku.

dać, *dam* z **dadm*, *dadzą* (zdwojone, jak grec. *didōmi*, ind. *dadāti*, lit. *duodu*); imiesłowy: *dany* (*dań*, *dannik*, 'płacący haracz') i **daty* (*datek*, *dodatek*; *podatek*, *daca* na Pomorzu, *wydatek*, *zadatek*, *przydatek*; *dodatni*, *przydatny*, *wydatny* obok *wydajny*); częstotliwe *dawać*, *dawam* i *dajać*, *daję* (dziś: *dawać*, *daję*, w biblji zawsze *dawam*); w licznych złożeniach nieraz o całe odmiennych znaczeniach: *przedaj*, *sprzedaj*, *sprzedajny* (niegdyś wyłącznie niemal używane, dziś zastąpione przez *sprzedaż*, urobioną wedle rzeczowników na *-ż*, jak *kradzież*), jako termin pierwotnego handlu wymiennego; *wydać* (za mąż, jak greck *ekdidōmi*; »panna na *wydaniu*«, por. czes. *oddawki*, 'ślub'); dziś, jak w niem., o 'wydawaniu książek', *wydawca*, *wydawnictwo*; *udać się*, *udały*, jak rus *udałoj*, 'dzielny', *Walcerz Udały* w powieści 14. w. (nie »*Walgierz Wdały*«, jak mylnie odczytywano); *nadawać*, *nadawca*; *oddawać*, *oddawca*; »*zdawać się* na sąd czyjś«, *zdaje* (*wydaje*) mi się; *zdanie*, *zdaniowy*; *dawca*, *dawka*, *przedawczyk*; *poddany*, *poddaństwo*; *zadawać* (w kartach), *zadanie*, por. niem. *Aufgabe*. Pierwotny rozkaźnik od zdwojonego pnia brzmiał *dadz* (później *daj*); ocalał w imieniu *Daćbog* (zamiast *Dadzbog*), od głównego bóstwa Słowian, słońca, na ludzi przenoszonem P. *dar*. — Z języków pokrewnych: *dawać* — łotew. *dawāt*, lit. *dawiau*, 'dałem', *dowana*, 'dar'; *przedaj* — prus *dāja*, 'dar'; *dany* — łac. *donum*, 'dar' (stąd *donacja*, *pardon*); **daty* — lit. *duotas*, *duotina*, 'co ją wydają', niby 'datna, zdatna', prus. *dāts*, łac. *datus* (stąd *datum*, *data*, *datować*), grec. *dotos*, *dosis* (stąd *doza*, *dozys*), awest. *dāiti-*, 'dar'. Wyliczanie odpowiedników słowiańskich zbędne; wszędzie się powtarzają, np. *dawati*, *dawam*, cerk *dajati* (*razdajati*), *dają* (*dajati* dziś zaginęło niemal ogólnie); rusk. *prodaża* (z **prodadja*) inne niż nasza *przedaż*.

daga, *dażka*, 'sztylet', z włos *daga*, a to z łac *daga* (franc. *dague*) nieznanego pochodzenia; stąd niem. *Degen*, a z tego czes. *deka*, i *dyka*, cośmy w 16. w. przejęli; oba słowa od 17. w. zapomniane.

dal, *dalszy*, *dalej*, *od-* i *wydalić*, *daleki*, *dalece* (»tak *dalece*«) i *daleko* (i w złożeniach: *dalekonośny*). Prasłowo; tak samo powszechnie: cerk. *dalĭń* i *dalek*, *udaliti*, u Słowaków *dial* (i w biblji raz *dialszy*, ale to błąd). Lit. z niemą: *tole*, 'daleko', *tolus*, 'daleki', *tolinti*, 'dalić'. Z polskiego *dalej!* niem. narzeczowe *Dalli*.

dalmatyka, 'ubiór do mszy'; europejskie (z łaciń. *dalmatica*, 'dalmacka szata'), u nas w 16. w. i *dalmucja*.

dama. *damski*, od 17. w., z franc *dame* (łac. *domina*, 'pani'); spółczesna i Niemców pożyczka.

damaszek, *damaszkowy*, *adamaszek*, *damascenki* (śliwy), *demeszka*, 'szabla', od nazwy miasta syryjskiego *Damaszku* (*-ēnus* końcówka dla oznaki miejsca, pochodzenia, jak nasze *-en*); *e* samogłoski tureckie Powszechnie europejskie, włos. *damasco*; *ad-* z rodzajnikiem arabskim, w 16. wieku u nas jak i w łacinie średniowiecznej.

Danja, z łac., zwała się po polsku *Dunią*, stąd *Dunin*, 'człowiek stamtąd przybyły'; *duński* do dziś

ocalał; *Duń*, zbiorowe, jak *Ruś*, *Saś*, *Czudź*; co do *u*, p. *duma*.

daniel, 'jeleń', w 17. wieku, np. w opisie Warszawy 1647 r., z czes. *daniel*, a to z włos. *daino*, franc. *daim* i *daine*, z łac. *dama*, niem. *Damhirsch*, niewiadomego początku (celtyckie?).

dar, *darzyć* (*obdarzyć*) i *darować*, *podarek* albo *podarunek* (z przyrostkiem niemiec.); z przyrostkiem »sposobu«: *dar-mo (zadarmo)*, *daremny*, *udaremnić*; złożenia: *nadarzyć się*, *zdarzyć się*, *zdarzenie*, *wydarzenie*; w przeciwieństwie niby do *udać się*: *niezdarny (niezdara)*; od *da-ć*; w greckiem tak samo z *r*, *dōron*, gdy w łacinie z *n*, *dōnum*, 'dań' (lit. *duonis*). Złożenia: *darmoleg* (o 'kołnierzu futrzanym', co świat grzeje, a grzbiet ziębi), *darmopych* (»piętą przed ledakim wierci«, Potocki), *darmojad*; *darmochy*, *daremszczyzna*.

dard(a), 'włócznia, dziryt', włos. *dardo*, franc. *darde*, z niem.

dardański osieł, dowcip szkolny z lektury klasycznej; dowolne, od nazwy, od której i *Dardanele*, kraina pod Trają.

darn, r. 1500, zbiorowe *darnie*, jak *liście*, do czego nowe *darń*, *darnina* dorobiono, dosłownie *darcizna* ('oddarta ziemia', płat jej, p. *drzeć*). Prasłowo; oboczna postać *dziarn* już tylko u Kaszubów, *dzarn*; por. litewskie *dirti*, o 'kopaniu darni', rus. *dierba*, o 'kopaniu nowiny'; rus. *diorn*. Słowianin przysięgał niegdyś, *darn* na głowę wkładając.

darski, zamiast *darzki*, *darznąć*, 'odważyć się', *darznie*, 'odważnie', oboczne obok *dziarski* (p.); *niedarznienie*, 'małoduszność', w 15. w.

datły, 'daktyle', w 16. wieku, z niem. *Datteln*; to z łac. grec. *daktylos*, 'owoc' i 'stopa wierszowa', od palca przezwana.

dawić, *udawić*, 'udusić', 'udławić', jedyne używane od 15. do 18. w.; prasłowo; cerk. *dawiti*, rus. *dawka*, 'ścisk'; brak go w litew.; niem. *Tod* (goc. *dauths*; *diwans*, 'śmiertelny', *af-dauidai*, o 'znużonym'), frygijskie *daos*, 'wilk', awest. *dwaidi*, 'dusili się (oba)'.

dawny, *dawność*, *przedawnienie*; rzeczownikowe przypadki u przymiotnika: *z dawna*, *z dawien* (2 przyp. liczby mnogiej) *dawna*. Prasłowo; cerk. *dawie*, 'niegdyś' (na Rusi *niedawno*, 'onegdaj'), *izdawna*, bułg. *otdawna*, u innych Słowian i *dawni* obok *dawny*; łac. *du-rare*, 'trwać', *dū-dum*, 'dawno', grec. *dēron*, *daon* (narzeczowe), 'dawno'.

dąb, *Dąbie* (zbiorowe), *Dębno* (nazwa miejscowa i herbowa), *Dęblin*, *Dębogóra*, zamiast *Dębia góra*, *Dębołęka*; *dąbczak*; w garbarstwie: *dębić* (skóry); przenośnie: »stanąć *dęba*, *dębem*«, »*duby* prawić (smalone)«, 'brednie'; *dubas*, rodzaj statku (z kłody dębowej?). Oznacza to samo drzewo ('quercus') u wszystkich Słowian, ale znaczenie pierwotne było ogólniejsze: 'drzewo', więc w cerkiewnem mówi się o *dębie* (t. j. o 'drzewie') jaworowem, a nad Łabą zwali *Apfelbaum jabłkodębem*. Nazwa może pokrewna z niem. *Tanne*; obca Litwie; pierwotna nazwa *dębu*, p. *piorun*, jako święta, stała się »tabu«, t. zn. niewolno jej było używać pospolicie, wzięto inną. *Dębiec* w psałterzu (»laska«, w puławskim) 'kij', por. *dębczak*, *dębczyna* (*dąbek*); *dębianka* i *dębówka*, 'galas' (narośl).

dąbrowa (u innych Słowian i *dąbrawa*) nic z *dębem* nie ma wspólnego; była *debrzą* (p.), z *ą* obok *u*,

jak nieraz (por czes *dubra* o tem samem znaczeniu), dalej 'dołem zarosłym', 'zaroślami', 'gajem', a dla przypadkowego równobrzmienia z *dębem* przeszła na 'dębinę' wcześnie, niemal u wszystkich Słowian, chociaż pierwotne znaczenie 'lasu', 'gaju', chyba tylko u nas zupełnie zapomniano. Słynny *Dubrownik* np. (Raguza, z swoim handlem i pisemnictwem) nazwany niby od *dąbrowy*, ależ nigdy tam żadnych dębów nie było, tylko zarośla szpilkowe, *debrzy*. Że później *dąbrowie* z *dębem* pomieszano (np. »prowent z *dąbrowia* i bucza«, Potocki), niczego nie dowodzi dla pierwotnych czasów. *Dąbrówka* jest i nazwą kilku roślin; tylko żona Mieszki tak się nigdy nie nazywała: nazywała się *Dobrawą*; nonsens z *Dąbrówką* wyłonił się później.

dąć, *dęty*, *dmę*, *nadęty* (ruskie *nadmiennyj*), *wzdęcie*, *wydmikufle*; »wody się *dmące*« ('wzbierające'), biblja. Prasłowo, u wszystkich Słowian; cerk. *dąti*, *dmą*; lit. *dumti*, *dumiu*, prus. *dumslē*, 'pęcherz', lit. *dumplės*, 'miech', indyj. *dhámati* 'dmie', niem rozszerzone o wargową (jak lit.) *Dampf* (i w *Dampfschiff*, z czego ludowe *damsif*), *dampfen*, *dumpf*. *Dęty* o »rycinach«, 'bałwanach lanych' (w biblji: »bogów *dętych* nie czyń sobie«, »rycie *dęte*«. »z złota klepanego *dętego*'; Czesi 'cygaro' tak przetłumaczyli, *doutník*, co nam dziecińſtwem pachnie) Tu: *wydma*; p. *dmuch*. Co innego *duć* (p.).

dąs(y), *dąsać się*, czes. *dus*, *dusati*, *dusot*, o 'dudnieniu', 'tupaniu', 'wrzawie' (co nie pożyczka z niem. dawnego *duz*, 'wrzawa'), od *dąć* przez *-s* urobione.

dążyć, *dążność*, *dążny*, zastąpiło w 18. wieku dawne *tążyć*; »pójść z kim w *dążki*«, 'zapasy'; p. *duży*; pierwotne znaczenie 'silić się', od **dęgi*, 'silny'; por. *dzięgiel*.

dbać, *dbały*, *niedbalstwo*, tak od 15 w; częste w biblji: »nie będziecie *dbać* snów« (»przestrzegać«, Leopolita), »zboża nie *dbałem*«, (»nie domagałem się«, Leopol.); ale w staroczeskiem stale *tbati*, więc pień *teb-* (*cieb-*), por. *wścibiać się*(?). Słowo zachodnie, obce innym Słowianom. *Dybać* tu nie należy.

dca, w biblji, p. *córa*; postać dziwaczna, *tzcza* pisana, jakby z *teścią* pomylona(?)

debra, *debrz* (dawny drugi przypadek: *dbrzy*), 'wertep', 'dół'; rzeka *Dbra*, dziś *Brda*, *Dobrzycki* z *Dbrzyca*; lit. *duburas*, 'dół'; od tegoż pnia, co i *dno* i *dąbrowa* i (z *p* zamiast *b*) *dupina*, 'dół' (cerkiew.), *dupło*, *dziupło* (p.); cerk. *dŭbrĭ* i *dĭbrĭ* (półgłoski się mieniają), rus. *dièbr'*, czesk. *debrz*, *dbrzi* (dziś *debrzi*).

dech, *tchu*; *oddech*, *oddechu*, dawniej *odetchu*, *tchnąć* (z *t-* zamiast *d-*, według wymowy, a przeciw etymologji); częstotliwe *dychać*, *oddychać*; *dyszeć*; *tchawica* obok *dychawicy*, *westchnąć*, *wzdychać*; *zdech* (»do *zdechu*«), *zdechnąć*, *zdechły*, *zdechlak*, zamiast *zetchnąć*, *zetchły*, ale *zdychać*; *zatchły*; *natcha*, 'katar'. Z samogłoską innego stopnia, p. *duch*, *dusza*. Lit. *dusas*, 'dychawica', *dūsėti*, 'dyszeć'. Pierwotny pień **dhous-*, rozszerzony przez *-s* z pierwotnego **dhou-* (p *duć*); to rozszerzenie przez *-s* jest właśnie charakterystyczne dla Słowian i Litwy, w innych językach brak dlań pewnych odpowiedników

dejnek, 'kozak', »*dejnekiemem* się nazwał« r. 1661., »z chłopami *dej-*

nekami«, »na kształt naszych *dejneków*«, »gorzej niż na Rusawie gdzieś między *dejneki*«, Potocki; już w 18. w. nie znają go więcej (*dejneka* w małorus. intermedjum z r. 1730); z tur. *dejnek*, 'kij' i 'raz kijowy' (por. »*dejnekam* alias wegierę«, r. 1665, o 'kiju', w akcie sądowym), a więc o 'chłopstwie w kije zbrojnem'. — Stawiszcz przeciw Czarnieckiemu bronił kozak Daszko Dyneka.

dek i *deka*, 'pokrycie końskie' i i.; »koń *dekiem* przychędożony«, Lorichius 1557 r.; »krzywoprzysięstwu swemu *deki* szukał«, r. 1564; »musi z nich tę *dekę* zdjąć«, r. 1566; »pod *dekiem* tej skóry«, Potocki; ale u koni: »dla kładzenia *deków*«, «pod *dekiem*«; *dekiel*, Potocki; z niem. *Decke*, *Deckel*. Co innego *deka*, 'sztylet', w 16. wieku częste; p. *daga*.

delijunak, 'dzielny junak', w 17. w. (Zimorowic, Żywot kozacki, r. 1620), złożone z tur. *deli*, 'szalony, odważny żołnierz' (ogólne u Serbów i Bułgarów, *delija*, 'żołnierz'). Czy nie stąd nazwa nasza *delji*, *delury*, 'sukni wierzchnej', w 16. i 17. wieku?

denar, *denarek*, w 16. w. *dynar*, 'trójnóg', 'podstawka', z niem. *Diener*, 'sługa'. Co innego łac. nazwa monety, *denar*, niby 'dziesiątak'.

deptać, od 14. w. (psałterz, »*depcące* mie«), *depcę*; tak samo w czes. *deptati*, ale rus. *toptat'*, więc pień *tŭp-*, p. *tupać*; nasz *deptak*, *deptalnia*.

dera, *derka*, 'płachta', dawniej tylko *derha* (por. *kotara*, dawniej tylko *kotarha*), »gunie, siermięgi, *derrhe*«, »nic nie ma *derrha* z karmazynem«, Potocki; z małorus. *derha* i *dżerha*, 'gunia', rumuń. *czerga*, 'kołdra', węg. *cserga* a tur. *cserge*, 'namiot'.

derdać, *dyrdać*, *dyrnąć*, *derdołkowie* u Reja, *w derdy*, *dyrdy*, *dyrdem*, o 'prędkim ruchu', 'poskoku'; ale u Czechów *drdol*, *drdlice*, *drdati*, o 'czubie', 'czubieniu' (Rejowi *derdołkowie* mogą być 'czubaci'); dźwiękonaśladowcze.

dereń, jak *ere* dowodzi, pożyczka z małorus. (z równie niepierwotnem *-ń*, jak w *darń*), już r. 1472 obok rodzimego *drzonu* i *dracza* albo *gliki*, t. j. 'igły', zapisana, więc od pnia *der-*, p. *drzeć*. Prasłowo; bułg. *drěn*, serb. *drijen*, czes. *drzín*, rus. *dieren* i *dioren* oznaczają jednak nie 'berberys', jak r. 1472, lecz 'cornus', 'świdwę' (dla jagód czerwonych na nią przeniesione?); dawne niem. *tirnbaum*, narzeczowe *dirnlein*, *dirle*, dla 'cornus', byłyby pożyczką od Słowian.

deresz, o 'koniu siwawej maści' (i 'ławka, na której bito', żartobliwe), z węg. *deres*, 'koń siwawej maści' (a u Słowaków i owa 'ławka').

derewnia, w 16. i 17. wieku przeniesione z małorus. dla 'wsi': *derewicnka*; »w lichej *derewni*«, »północne *derewnie*« (Kochanowski); przywędrowała nazwa jak *sioło* (p.); przysłowiowo: »wielkąście wy *derewnią* w Koronie naszej«, r. 1606 (o senatorach), »wielką *derewnią* świecą«, Potocki; ale na Małą Ruś przyszło słowo z Wielkiej, gdzie od 14. wieku *dierewnia* 'wiosczynę' znaczy (*sieło* jest większe) i 'folwark', 'co w lesie (w *dierewach*) wyrobiono, wykarczowano'.

derkacz, *dyrkacz*, *dzierkacz*, inna nazwa 'chróściela', dźwiękonaśladowcza; rus. *dierkacz*, czes. *drkacz*; są i słowa z *g*, rus. *diergacz*.

derwisz, w 17. w. *derbisz* (»goły,

chudy jak *derbisz«*, albo »jak *ferenc«*; ten od Słowaków węgierskich, węg. *Ferenc*, 'Franciszek'); tur. z pers. o 'żebrakach-zakonnikach'.

deseń (franc. *dessin*, z łac. *designare*), *deser* (franc. *dessert* od *desservir*, 'sprzątać ze stołu') i mnóstwo innych obcych, łacińskich przeważnie, z *de-* (*decyma*, *dekoracja*, *delicje*, *delikat*, *demokracja*, *demon*, *demoniczny*, *demonstracja*, *depozyt*, *despekt*, por. *respekt* i *konspekt*, pomijam.

deska, zdrobniałe *deszczka*, *deszczułka*, jeszcze w biblji stale *cka* (t. j. *dska*), 2. przyp. l. mn. *desk* (jak: *łza*, *łez*), a więc *cki*, dwie *cce* (liczba podwójna); do *desk* dorobiono nową *deskę*; tak samo u Czechów (*dski zemské*, 'tabula krajowa'); na Rusi nowe *deska* czy *doska* zamiast dawnego *cka*. Pożyczka z gockiego, por. dolno-niem. *disc* (z łac. grec. *discus*, 'dysk'), górno-niem. *tisc*, 'Tisch'; półgłoska u Słowian twarda, nie miękka (*ĭ*), ale taka odmiana nierzadka. Stół pierwotny był *deską* na ziemi. Dzisiejszy *dysk* bezpośrednia, nowa pożyczka z grec. łac. *discus*, co w średniowieczu i 'misę' oznaczał (*mensa* — 'stół', 'misa', jak *deska* — *Tisch*); Słowianie odmienili rodzaj (niem. męski); czy wedle *misy*? Nowotwory, jak nasza *deska*, powszechne, np. serb. *daska*, ale jest jeszcze *sztica* (z *dsztica*), 'deszczułka'; rus. *doska*, ale *skatierť*, 'obrus' (z **dskatierť*), i *czan*, 'kufa', z *tczan*, *tszczan* (*doszczan*); Leopolita zamiast *cki* biblijnej wszędzie *deszczkę* albo *tablicę* kładzie.

deszcz, *deszczu*, *deszczowy*, z pierwotnego *dežďž*, *dežďžu*, *dežďžysty*, *dežďży*; jeszcze w biblji tylko *dżdża*, *dżdże*; rus. *dožď*, *dožďja*; staroczeska pisownia z *szcz* (*deszcz*) niczego nie dowodzi; powstało z **dǔžy-*, powtarzającego się w lit. *duzg-ėti*, 'brząkać', *duzgenti*, 'pukać', *dunzgu*, 'grzmię', co się dźwiękonaśladowczem wydaje; w takim razie *deszcz* nazwany od odgłosu padania; cerk. *dǔžď* i *dĭžď* (z odmienną półgłoską, więc *dożď* lub *dežď*); na północnej Rusi *dożǵ*. *Deszczówka*, serb. *dażdewica* od *dażd* i *dażda*, 'deszcz'.

dębień, w biblji, czeska nazwa 'kwietnia', ponieważ w biblji i inne nazwy miesięczne z czes. powtórzone, np. *brzezień* (Leopolita obu nie ma).

dęga, 'pręga', 'klepka', rus. *duga*, 'łęk' ('łuk') i 'tęcza' (narzeczowe), czes. *duha*, o tem samem znaczeniu, od tegoż pnia co *duży* (p.) i *dzięgiel*.

djabeł, jak w czeskiem zamiast *diabeł*, z łac. (greckiego) *diabolus*, 'obmówca'; skrócono widocznie *djabeła* w *djabla*, a do niego dorobiono nowy pierwszy przypadek, ale *djabeł* utrzymał się w ustach ludu. Najzwyklejszy to wykrzyk w najrozmaitszych kształtach; duchowieństwo sarkało daremnie na to »wzywanie« djabłów; dla niepoznaki odmieniano słowo: *djachel*, *djasek* (tak samo u Czechów, *dias*, *dies*, *diesiti*, 'straszyć'); z *dź*, *dziabeł*, *dziablica*. Pojęcie a więc i nazwy złego ducha, obce Słowianom, doszły ich z chrześcijaństwem dopiero, por. *szatan*, *lucyper*, *jancychryst*, *korfanty* (na Śląsku w 17. w.), wszystko kościelne; p. *bies*, *czart*; na Rusi *dijawoł* wedle wymowy greckiej, u nas wedle łacińskiej.

diak, *dziak*, 'sługa kościelny', w dawnej Rusi 'pisarz', 'sekretarz', *diaczek*: skrócone, jak nasz *żak*, z *dia-*

konos, 'sługa', 'kapłan (niższych święceń)'; węg. *Deak* (słynny patrjota, polityk umiarkowany); u nas tylko o Rusi używane.

diament, *diamentowy*, w 15. w. *diamant*, z łac. *diamantum*, z grec. *adamas* (*adamantos*), 'niezwalczony' ('nie rysujący się'); *adamentny* w 16. w. Liczne inne z *dia-*: *dialog*; *dieta*, *diurnum* pomijamy.

dla, narzeczowe *la* (*la Boga*, *labiedzić*), obok *dziela* Bogurodzicy, stawało nie przed, ale po słowie rządzonem (jak łac. *gratia* lub *causa*): *tegodla* (pierwotnie *togodla*), nigdy *dla tego*; »twego *dziela* chrzciciela«, 'dla twego chrzciciela' (Bogurodzica); w 16. i 17. w., gdy *dla* już przed słowo kładziono (*dla Boga*), wstawiano między nie (wedle dawnego trybu) bezprzyciskowe postaci: »*dla* cię Boga proszę«, bo te się zawsze przodu w zdaniu dopominały. *Dla* i *dziela* znaczą to samo, lecz są odmiennego początku: *dziela*, p. *działo*; *dla* — a jest i *dle*, *wedle*, *podle*, lub *wedla*, *podla* — należy do *dla*, 'długość', *dlić*, 'dłużyć', *przedlić*, 'przedłużyć' (por. takie same *według*, *podług*, albo franc. *selon* z łac. *secundum longum*, *selon Dieu*, 'według Boga'). Tego rzeczownika nie używamy już; czes. *dle*, *delka*, 'długość', *déle*, 'dłużej', *delší*, 'dłuższy', *dliti*, 'dłużyć'; rus. *dlina*, 'długość', *dlinnyj*, 'długi', *dolszij*, 'dłuższy', *prodlit'*, 'przedłużyć'.— Również przysłówek-przyimek spólny wszystkim Słowianom: słowień. *wadle*, *wale*, *pole*, serb. tak samo, rus. *podle* (*podlinnyj*, 'wedle tegoż', z tego *podlinnik*, 'oryginał'), *wozle*, 'obok', *dla*, małorus. *bila* z *pila*, *pidla*, czes. *dle*, *wedlé*, *podlé*, *dle toho*, dawniej *tohodle*. P. *dal* i *długi*.

dławić i *dłabić*, 'dusić', *dławiduda*, 'organista' ('kalkancista'), *dławikura*; zastąpiło dawne *dawić*; tak samo w czesk. obok *dawiti* jest *dlawiti* i *dlabiti*; u nas i *dłamsić*, 'gnieść', 'tłamsić'; nie pojawiają się te *dł-* przed Leopolitą, wywołało je może *dłażyć* (p.).

dłażyć, 'gnieść', 'tłoczyć (nogami, wino)', częste u Reja i Kochanowskiego: »liche pieszki *dłażył*« (Szachy), »niech go *dłaży* nogami nieprzyjaciel«; z *o* w *po-dłoga*, dosłownie 'co po-tłoczone' (my mylnie *pod-łogę* dzielimy); czes. *dlažiti*, 'brukować', *dlaha*, 'szyna', łuż. *dłožić*, 'brukować'; lit. *dalgis*, 'kosa', nord. *telgja*, 'obcinam'.

dłoń, przestawka z **dołń* (rusk. *doloń*, i przestawione: *ładoń*), lit. *delna* i *dalna*, znaczyło pierwotnie: 'otwarta', 'rozwarta', od pnia *del-*, *der-* ('drzeć', 'otwierać się', 'pękać', ind. *ā-drt-jū*, 'z ręką otwartą', celt. *derna*, 'dłoń'); od tego samego **del* pochodzą liczne lit. *dilti*, *delu*, 'ścierać się', 'ubywać', *dilinti*, 'ścierać (pilnikiem)' i *dilditi*, *delczia* i *deltija*, 'ostatnia ćwierć miesiąca'; z elementem *b*, p. *dłubać*.

dłóto, przestawka z **dołto*, a to z **dolbto*, prus. *dalbtan*, od pnia *delb-*: *dolb-*, 'dłubać', więc 'narzędzie do dłubania'; por. lit. *dilinti*, 'odpiłowywać pilnikiem', *dilinėti*, 'wałęsać się', *dilbti*, 'zużywać się', *dilba*, 'próżniak'.

dłubać, przestawka z **dełbać* (jak *długi* z **dełgi*), czasownik niby do rzeczownika *dłóto* (przed przyrostkiem *-to* pnie mają zazwyczaj brzmienie *o*), od *del-*, *der-*; do słów lit. wyżej przytoczonych dodaj *dilba*, 'z oczami spuszczonemi', *delbti*, 'spuszczać oczy'. Złożenia: *dłubizęb*, *dłubiucho*.

dług, *dłużny*, *dłużnik*, w 15. w. 'wierzyciel'; dziś 'ten, co dług zaciągnął', jak już w cerkiewnem i w innych językach słowiańskich; *zadłużyć się*; przestawka z **dełg*, rus. *dołg*; nie pożyczka to z gockiego *dulgs*, 'dług', lecz należy do *długi*, jak lit. *ilges*, 'danina' ('com dłużen dać'), do *ilgas*, 'długi'.

długi, *długość* i *dłuża* (»w *dłużą* poszło«), *wzdłuż*, »*dłuży* mi się«, *Długosz*; *przedłużać*, *podłużny*; *podług* i *według* czego, już w cerkiewnem używane jako przysłówek-przyimek, niby franc. *selon*, t. j. *secundum longum*. Przestawka z **dułgi*, co jeszcze w 12. w. w nazwach ocalało, a to z **dełgi*, rus. *dołgij*; lit. *ilgas* (*d-* odpadło, jak nieraz w litewskiem bywa), grec. *dolichos*, ind. *dirgha-*, staropers. *darga-*; ind. *dīrghatā* = *Długota* i *Dułgota*, imię osobowe; powstało z elementem *g-* od *dlić*, *podle*, *wedle*, co również 'długość' oznaczają. Nasze *dłu-*, *tłu-*, prawidłowe z dawnego *deł-*, *teł-*, przed spółgłoskami. Lit. *ilgas* różni się od *długiego* nietylko odpadnięciem *d* (p. co do tego *język* i *mak*), lecz i »jasnem« brzmieniem (*i*) przeciw naszemu ciemnemu (prasłow. ** dulg*). Oba słowa, *dług* i *długi*, czasownik *dłużyć* (*obdłużony*) i *przedłużać* (czas), są więc jednem właściwie; i po innych językach słowiańskich nie różnią się: rus. *dołg*, *odołżit'*, *ja dołżen* ('winien', 'muszę'), i *dołgij*, *prodołżat'* 'ciągnąć dalej', *dołgota*, 'długość'; czesk. *dluh*, *dlužen*, 'winien', i *dlouhý*, *dlouhost*; serb. *dug*, *dužan* ('winien') i *dužina*, *dugota*, 'długość'. Z innych języków należą tu i łac. i niem., bez *d-* nagłosowego i z nosówką, *longus*, *Longinus*, 'Długosz', i *lang*, 'długi'. — »*Dłużny* czem i czego«: »*dłużna* ślubem« i »ślubu«, w biblji; *dłużec*, *dłużnia*, 'przyrządy sokolnika i bartnika'.

dma, p. *dąć*, *dmę*; z przyrostkiem *-uch* (por. *sopuch*), *dmuch*, *dmuchnąć*, »*podmuch* wiatru«, *dmuchać*, *dmuchawka*; tak samo w czes., tylko tam *dmych*, *dmychati*, z *y*, częstsze niż z *u*, *dmuch*.

dna, »*denna* niemoc«, 'artrytyzm w stawach', więc we *dnie*; p. *dno*; już w cerk. *dna*, 'słabość', — 'reumatyzm' u innych Słowian.

Dniepr i **Dniestr.** Łączę obie nazwy, raz dla ich widocznego związku; powtóre, że obie w 16. i 17. w. nazywały się *Nieprem* i *Niestrem* (u Paprockiego na jednej stronicy obie postaci obok siebie), jak i w bylinach ruskich (*Niepr*, *Niepra*, z *Niepro*, Sławutycz). Nazwy obu rzek wielorakie. U Greków *Dniepr* zwał się *Borysthenēs*, t. j. irańskie (scytyjskie) *wourustāna-*, dosłownie jak dziś: *wielikij ług* pod Chortycią, dla swej szerokości; u Hunów zwał się *War*, u Pieczeniegów *Waruch* (irańskie *uruch*, 'szeroki'); u Turkotatarów *ozu* (u Włochów *l'oso*); u Jordanesa (r. 550) *Danaper*, u cesarza Konstantyna (r. 950) *Danapris*; *Deneper* jako imię osobowe polskie w 12. i 13. wieku. *Dniestr* nazywał się u Greków *Tyras* (scytyjskie, irańskie *tura-*, 'prędki', 'silny'; *turla* po turecku od tegoż pnia, stąd *Trullos* u Konstantyna, a u Włochów w 15. w. i później *Turlo*, *Tarlo*). Od 4. w. występuje dzisiejsza nazwa, najpierw *Danastius* (arab. *Dānast*), *Danastrus* u Jordanesa, *Danastris* u Konstantyna. W obu dzisiejszych nazwach tkwi pień *d(a)n*; łączą go z irań. *dānu-*, 'woda' (od czego i *Don* i *Dunaj* wywo-

dzą, bo u Osetów do dziś *don* 'woda', rzeka', a *Etul*, jak Węgrzy *Don* nazywali, turecka nazwa 'rzeki', i 'Wołgi'; ależ *Dunaj* nie Irańcy nazwali, lecz Celtowie?). *Dniestr* nie pojawia się w nazwach osobowych, jak *Dniepr* lub *Dunaj*; obie nazwy nie słowiańskie, ale ich *-str*, *-pr*, nie wyłożono zadowalająco. O porohach Dnieprowych Grecy nic nie zasłyszeli.

dno, *denko*, *bezdna*, *bezedna*, *bezden* (l. mn. *bezednowie* w psałterzu, »otchłani« w puław.; »do *bezednów*«), *bezdeń*, *bezdenny* (dawniej i *przezdenny*); »po suchem *dnie*« i »po *dnu* morskiem«, w biblji. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. rus *dno*, rus. *donce*, 'denko', i *podienja* (z miękką półgłoską); czeskie *dno*, *oddenek*, 'odziemek drzewa', 'pniak przy ziemi'; bułg. *izdŭnka*, 'odrośl', serb. *izdanak*, 'kij odcięty przy ziemi', *izdan*, 'gdzie rzeka wypływa'; czes. *bezden*, *bezdna*, cerk. *bezdŭna Dno* z **dŭbno*, lit. *dugnas* z **dubnas*, łotew. *dubens*, *dibens*, 'grunt', celt. *dubno*, w nazwach; od tegoż pnia co *debrz* (p.; *Dubra*, nazwy rzek celt., niem. *Tauber* z tego, i litew. *Dubra*, por. wyżej *Dbra*) i *dziupło* (p.); gock. *diups*, niem. *tief*, 'głęboki', goc. *daupjan*, niem. *taufen*, 'chrzcić (ponurzyć)'.

do, przyimek z 2. przypadkiem i we złożeniach: *dojść* i t. d.; tak samo u wszystkich Słowian; brak go w litew.; niem. *zu* (z *tō*), grec. awest. łac. po słowie: grec. *oikon-de*, 'do domu', awest. *waesmen-da*, łac. *en-do*, *in-du* (stąd *indygienat*, *imperator* z *indu-perator*, a stąd *imperjum*, *imperjał*).

dob', 'dobry', u nas już tylko w imionach, *Dobiesław*, *Dobiegniew*; skrócone, jednopniowe w *Dobku*, *Dobczycach*; cerk. *dobl'* i *dob'*, 'dzielny', *doblesť*, 'dzielność', *doblno*, 'dzielnie', 'mężnie', rus. (z cerk.) *doblesť*, *doblestnyj*, 'heroiczny'; od *doba* (przyrostek *-j*).

doba, 'czas pomyślny', »póki czas *na dobie*«, »*na dobie* być«, 'w pełni', *dotychdób*, 'dotychczas'; 'przeciąg 24 godzin'; znaczenie pierwotne: 'pora', 'co odpowiednie'; *podobać się*, *podobny* (stąd *podobno*, *ponno*, *pono*, skrócenie, jak rus. *nado* z *na dobie*), *spodobać* i *upodobać*; *nadobny*; *zdoba*, *ozdoba*, *ozdobny*, *ozdabiać*; *przypodobać się*; »w tę *dobę*« używa biblja z czeska dla 'tedy', 'tak', 'więc'. Tak samo u wszystkich Słowian; czes. *doba*, 'ozdoba', *nadobí*, 'naczynie'; rus. *udobnyj*, 'dogodny', *nadobnyj*, 'potrzebny' (co *na dobie* jest), *upodobiť sia*, 'przyrównać się'; cerk. *podoba*, 'ozdoba', *podobĭn*, 'podobny'. W lit. odpowiednikach trudno odróżnić, co rodzime, a co pożyczka ruska, np. lit. *daba*, 'charakter', *dabinti*, 'zdobić', łotew. *nedabls*, 'jadowity'; goc. *gą-daban*, 'pasować', *gadōfs*, 'pasujący, stosowny'; p. *dob* i *dobry*.

dobosz, 'bębniarz', w 16. i 17. w., od piechoty węgierskiej, z węgier. *dobos* od *dob*, 'bęben' (stąd nazwa zbója *Dobusza*). Ale *doboszować*, *doboszanie* u Paska zamiast *deboszować*, z franc. *débauche* (od starofranc. *bauche*, 'warsztat').

dobry, *dobroć*, *dobrota*, *dobrotliwy*, *dobrowolny*, *dobrowoleństwo* (jeszcze w 16. w. używane), *dobrodziej* i *dobroczyńca*, *dobrodziejstwo*, *udobrzyć* (ziemię), *udobruchać*; *dobrorzeczeństwo*, 'błogosławieństwo'; *dobromyślny*; i w licznych imionach, *Dobroniega* i i.; *dobrochna* dla 'geranium' r. 1472 (częste jako imię), *do-*

bropan dla 'szczyru' w 16. w., a *dobrownik* dla 'maruny' (dla ich pożytku). Prasłowo, przyrostkiem *-r* od *dob-* (a jest i odmiana *deb-* po narzeczach, w cerk. i łuż., *derje* z *debrje* = *dobrje*, podobnie jak obok *debeł*, 'wielki', czego sami już nie mamy, jest i *dobol*); łac. *faber* (co z * *dhabro* = 'dobro', powstało), 'rzemieślnik, twórca, kowal', *fabrē*, 'zręcznie', *fabrica*, 'sztuka', 'budowa', 'zręczność' (stąd nasza *fabryka*, *fabrykować*, *fabrykant*), ormiańs. *dabrin*, 'kowal'. Dziś »dobra« używamy tylko w l mn, »*dobra* ziemskie«, i pokpiwamy z żyda, co nas na swoje *dobro* ('sein Gut') zaprasza, ale w 14 i 15. w tak stale mówiono: »siedząc na jego *dobrze*«, r. 1389, »na swem *dobrze*, ani na królewie drodze«, r. 1397; »*dobrowolna* droga«, 'gościniec publiczny'.

doić, *wydój* lub *udój*, *dojki*; dziś tylko o zwierzętach; do 16. wieku i o ludziach, *oddojony*, 'karmiony', *doić*, 'karmić (piersią)', *dójka*, 'mamka', jak w cerk. *doilica*, serb. słowień. *dojnica*, bułg czes *dojka*, 'mamka'. Prasłowo; cerk. *doiti*; od tego pnia nazwa *dzieci* (p.), w innych językach i kobiet, t. j. 'dojących', łac. *fēmina* z całym korowodem swych urobień; grec. *thēlys*, 'żeński', łac. *filius*, 'syn', również licznie zastąpiony; ind. *dhajati*, 'ssie', *dhenā*, 'krowa (dojna)', łotew. *dēt*, 'ssać', *dēls*, 'syn', lit. *dėlė*, 'pijawka', grec. *thēsthai*, 'ssać', łac. *fēlare*, 'karmić'.

doktor, *dochtór*, *dokrowsko*, ludowe z 16. w., z *dochtorowsko*, z łac. *doctor*, 'nauczyciel', od *docēre*, 'uczyć'; *docent*

dokuka, *dokuczka*, *dokuczać*, *dokucznica*, *dokuczliwy*, p. *kuczyć*.

dola, 'los', *dołać*, *podołać*, *wydołać*, *zdołać*, *zdolny*, *uzdolniony*, słowo polskie i ruskie (cerk. *dola* i *dol*, 'dział'), i urobione odeń *odoléli* i *odeléti* (w psałterzach cerk. ciągle się obie postaci mieszają), 'zwyciężyć' (właściwie 'wydołać komu'), do pospolitych wyrazów należą: rus. *odolet'*, serb. *odoleti* i *nadoleti*, czes. *odolati*, *udolati*, *zdolati* (= nasze z *ł*), *nezdolný*, 'nieprzemożony'. *Dola* i *dołać* do tego pnia, do którego i *dział*, bo *dola* właściwie 'udział', gdy *dołać*, 'zwalczać', 'zwyciężać', znaczniej się oddala. Inni dzielą *dolę* od *działu*. Litew. *dalis*, 'dział', 'dola', *dalyti*, 'dzielić'.

dolik, p. *lik*.

dół, *z dołu*, *dołek* (*dołki*, 'leguminа'), *dolny*, *dolina*, *padół* (płaczu), *podołek* (szaty); prasłowo; wszędzie tak samo; cerk. *dole*, 'na dole', *dolu*, 'na dół' (*nadolny*, dawny przymiotnik), rus. *Podole*, *dołoj* ('precz!', 'na dół!'), czes. *duol*, *duolek* (ale *dolek* o 'leguminie'), łuż. *dele*, 'nadół'. Brak w lit., zato w niem. bogato zastąpione: gock. *dal*, niem. *Thal*, 'dolina', dolno-niem. *dal*, 'na dół', *Tülle*, 'tuleja',

dołęka, dziś nieznane, »*dołękę* czego mieć«, 'dostatecznie', w 17. wieku; *niedołęga*, zamiast *niedołęka*, 'niesposobny'; p. *łączyć*.

dołman, dawniej *dołoman* i *dołoma*, *dolman*, 'suknia wierzchnia', 'płaszcz', z węg. *dolmány*, co się po całej Europie rozeszło; w 17. w. tak nazywali dawniejszą 'kurtę'; węg. z tureck *dolama(n)*, 'ubiór janiczarów', bułg i serb. *dolama*, 'długa suknia'.

Dom. Pierwotnem mieszkaniem, jeśli pominiemy przybytki od przyrody stworzone, jaskinie, albo w ziemi wykopane doły, był namiot, dla którego język prasłowiański ma

trzy nazwy: *stan* (u nas jeszcze w 13. w. jako nazwa daniny dla księcia, w której okolicy swój *stan* rozbijał), *wieża* i *jata*; te obie od przewożenia nazywane, bo Słowianin woził je i jeździł z niemi. Obok tych całkiem ruchomych przybytków były i stałe, budowane wyłącznie z drzewa albo z lepieniem glinianem (kamienia Słowianin nigdy nie używał, i dlatego jego *ściana* z niem. *Stein*, 'kamień', chociaż wszyscy oba słowa utożsamiają, nic nie ma spólnego). Najogólniejsza, przedsłowiańska nazwa była *dom*, ale właśnie dla tej ogólności nie wystarczała, i już w prarodzinie pojawiły się liczne inne wyrazy dla zabudowań, których istotne znaczenie - przeznaczenie nam dziś trudno odgadnąć, bo po językach mieni się ich treść, nieraz bardzo znacznie. Prasłowiańskie są **kątja*, serb. *kuća*, nasza *kucza* (*kucy* nie mamy, czyżby ją mylnie odmazurzono?), rus. *kucza*; *chałupa*, plecionka, jak sama nazwa dowodzi (z chróstu, gałęzi); *chrom* i *trzem* (oba, zdaje się, szczególniej zaś *trzem*, o 'nadbudowie, piąterku'?); *chlew* (co później do 'obory' zeszło). — Cechą domu mieszkalnego był piec; domostwa bez niego były *klecią* (do spania, do przechowywania wszelakich rzeczy czy zasobów). Dalszy postęp polegał na wydzieleniu sieniściany. Kominów nie było, dym uchodził lukami strzechy: później nad ogniskiem strop pierwszy urządzano z lasek (*lasę*, *lesicę*, na której i suszono co należało); próg (uświęcony tradycją), drzwi i okno dopełniały budowy W niej stół i ławy; poły (półki); łoże na ziemi. Płot z wrotami otaczał dwór z domem Gdyby uwzględniać dalsze słownictwo rodzime (np. cerk. *czertog*, co nie pożyczka ze Wschodu, jak twierdzą powszechnie, lecz rodzime), dałyby się te szczegóły pomnożyć. Wybraliśmy tylko to, co i dziś jeszcze u nas istnieje. Wobec bogactwa rodzimego słownictwa raża wczesne. prasłowiańskie pożyczki, jak *chyża* i *izba*, nie mówiąc o późniejszych *chatach*, *komorach*, *komnatach*. Do Niemców przybyła od Słowian tylko nazwa izby mieszkalnej: staroniem. *turniz*, średniowieczne *durnitze*; *dörntze*, narzeczowe *dörnze*, *dörnsse*; twierdzą powszechnie, że to słow. *dwornica*, ależ takiego wyrazu Słowianie wcale nie znają (załab. *dwornica* jedyna nie wystarcza mi), zato mają wszyscy, począwszy od cerk., *gornica*, 'izba' (stąd i rus. *gornicznaja*, 'pokojówka'); więc czy Niemcy nie pomylili *d* z *g*? Mnie *gornica* dowodzi, że Słowianie i *piętro* (również prasłowiańskie) już wznosili i że *trzem* właśnie do takiej budowy należy, jak i *czertog*, chociaż to może tylko odmianka pierwotnej ** czerty* (por. *oczerszta* cerk., 'namiot'); tylko ruskie *czerdak*, bałkańskie *czardak*, są istotnie pożyczką z tur. *czardak*, 'balkon'.

dom, *domek*, *domowy*; od przysłówka *doma*, 'w domu', z przyrostkiem *-cy* (jak w *obcy*), *domacy*, *zadomowiony*, 'łaskawy'; *domowit*, *domownik*, *domak*; *domator* z końcówką łacińską; *domalegaj*, o 'próżniaku, piecuchu'; *Domarad* i inne nazwy osobowe, ale łacina tu wpływa: *Domaniew*, *Domanowa*, należą i do łac. *Damiana*, — *Domek* i *Domienik(owo)* do *Dominika*, jak *Dobiesz* i *Dobiesław* do biblij. *Tobiasza*. *Dom* jest prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; *domowina* jednym 'ojczyzna', drugim 'trumna'; rus. *domo-*

woj, o 'duchu opiekuńczym domostwa', 'didku'; *doma*, 'w domu', *domasznij* z *domacznij*, 'domowy'; *domoj* (z *domow*'), 'do domu', jak *dołoj*; łac. *domus*, pień na *-u*, jak słowiański; u innych pień na *-o*, grec. *domos*, ind. *dáma-* (ale *damūna-*, 'domowy'). Od pnia *dem-*, 'budować', grec. *demō*, niem. (gockie *timrjan*) *zimmern*, 'budować (z drzewa'; *Zimmer* 'budulec' i 'budowla', 'pokój'); od tegoż pnia i lit. *dimstipats* (= rus. *domowoj*, 'didko') od *dim-stis*, 'dwór'; samego *dom* brak litewszczyźnie; ma za to *namas*, ale to = grec. *nomos* od *nemō*, 'mieszkam'.

donica i *dunica*; obie postaci, np. u Reja, stale się mieszają; r. 1500 »*donica* albo *tarłka*«; powtarza się na Morawach; czy nie zdrobniałe od * *dona*, * *duna*, z niem. *Tonne*?

dopiero, *dopiro* r. 1407, *dopiro* i *dopioro* w biblji, rus. *tiepier*, 'teraz', z **topirwo*; są i inne postaci, *dopirz*, *dopirzwo*; czes. *teprv(e)*, *teprw*, *teprziw*; u Słowieńców i Serbów *stoprv*, *stopram*; por. niem. *erst*, 'dopiero', od *erster*, 'pierwszy'.

dorędzie, tylko we zwrocie *nadorędziu* i *napodorędziu* (mylnie *na doręczu*, niby od *doręczny*), p. *orędzie* W biblji: »maszli tu *na dorąszu* (?) kopie« (»*na dorędziu*«, Leopolita).

dorka, *dorotka*, nazwa 'lochu', 'więzienia' (jak *maciek* o 'kiszce', 'jelitach'); pogardliwie, tyle co *Duradzka* (u Opaleńskiego 1648 r); dowolnie od imienia *Dorota* (podobnie i niem. *Dorchen*).

dospiewać, »*dospiewając* łuk«, 'naciągając', w psałterzu; por *dospiely* w biblji: »zczedł *dospiełe*«, (»sposobne ku potykaniu«, Leopolita), rus. *dospiełyj*, 'dojrzały', czes. *dospělý*, to samo znaczenie; p. *spiech*, *pośpieć*.

dostojny, *dostojeństwo*, *dostojność*, od 14. w., »*dostojno* jest«, w psałterzu ('zasłużyłem'); p. *stać* z *stojeć*; w biblji: »*dostojen* kaźni i śmierci«, 'zasługujący na kaźń, śmierć', ale już w naszem znaczeniu: »dzień *dostojny*« (»wielebny«, Leopolita, 'venerabilis', 'czcigodny') i *dostojeństwo*, 'godność'; r. 1500 *dostojnie*, 'zasłużenie', 'merito'.

dosyć *jest*, stałe w biblji; stąd *dosyt* (por. *przesyt*): »żadnego nie ma człowiek *dosytu* łakomy«, Potocki, »*dosytem* nakarmieni«; skrócone *dość*; p. *syty*; *dosyć uczynić*, *zadośćuczynienie*; »bez *dosytu*«, »*dosytem* mierzyć«.

doszto, 'doszło się', »*doszto* tego i wierzono«, »jeśliby *doszto* tego nań«, »którym tego fortelem *doszto*«; w 14.—17. w. częste; p. *szedł*; por. *doszły*, *niedoszły*

dowcip, *dowcipny*, *dowcipnić*, dawniej i *dochcip* (w 16. w. *dowcipliwy*, *dowcipnik*), czes. tak samo (*duowtip*, *duowtipný*), — p. *ciepać*.

dowód, r. 1500: »*dowiedzienie* albo *dowód*«, 'argumentum', p. *wieść*.

dozor, *dozorca*, *dozorny*, *przezorny*, 'pilny', p. *zrzeć*.

drab, *drabina*, »za *drabią*«, »widział we śnie *drab*«, biblja (»drabinę«, Leopolita), »za *drabinę*« (t. j. 'wyrzucić'), »wóz *drabny*« 1584 r., albo *drabiniasty*; *drabinka*; *drabować*, *przedrabować* (włosy grzebieniem), 'przetrząsać', *drabotliwy* (język. 'prędki w mowie', r. 1535); słowo polskie; mało- i białorus., jak i morawskie, z niego Może z (nie-polskiem) *a* zamiast *o* (por. *dłażyć*, *władza* i i), toż co rus. *dorob*. 'kosz' (u nas przezwisko *dorobajło*, z małorus., o 'babie'), litew. *darbas*, 'ro-

bota, plecionka' (*darbai*), co dalej łączą z niem. *Torf*.

drab, *draba*, »*drabską* służyć«; niegdyś 'żołnierz pieszy', dziś wyzwisko na 'nicponia'; *drabować* koniem albo konia, 'kłusować'; *drabant, trabant*, 'gwardzista', w 17. w. i nazwa 'tańca'. Wszystko, jak w czeskiem, z niem. *Drab, Trab*, o 'kłusie' i o 'żołnierzach', *Nachtrab, Vortrab, Traber*; nasz *drabarz* średniowieczny i o 'wielbłądzie', 'dromedarze'; my może wprost z czes. *dráb*, nie z niem.; *drabant* z niem. *Drabant* (dziś *Trabant*, wedle włos *trabante*, co samo z niem.), od niem. *draben*, 'biec'; *drabstwo*, jak *szewstwo*.

dracz, w biblji: »*draczom*« (»drapieżnikom«, Leopolita«); *dracza*, 'drapiestwo'; *draka*, 'bój', Potocki; p. *drzeć*.

dragnie, 'raźnie', u Kochowskiego; ma być pożyczką z czes. *drahnie*, 'dużo', 'wiele', *drahný*, 'wielki, silny' (od *draha*, 'siła', 'huf', a to do *drogi*, 'cenny'?).

dragon, *dragan*, żartobliwie »co *drą a gonią*« w 17. w.; *dragonja, dragoński*; europejskie, od *draka* (smoka) na chorągwi; walczyli pieszo i konno. Co innego *dragant*, o 'gumie' i o 'cukrze *dragantowym*', od 16 w., z łac. *dragātum* (franc. *dragée*), a to z grec *tragakanthos* (nazwa rośliny).

draj- i **dre-**, z niem. *drei*, w złożeniach, np. *drajhulc*, 'szubienica', w 16. i 17. w., t. j. »trzy drewna«, jak ją wtedy również zową; »kłusze *drajszlakiem*«, o koniu, u Reja; *drelink*, 'miara wina', niem. *Dreilink*; *drylich* i *drelich, dreliszkowy*, z niem. *Drillich*, por *cwelich*; *dryfus*, z *Dreifuss*; wszystko z 16. w.

drak, 'smok', w biblji, z czes., a to z niem. *Drache* z łac. *draco*; jest i *drach, trach*, nazwa herbowa.

drała dać, 'uciekać', *drań, dranica*, 'gont' (»szkudła albo *dranica*« r. 1500), *drań(cie)*; p. *drzeć*.

drapać, *drapnąć* (także tyle co *drała dać*), *drapież, drapiestwo, drapieżnik*; prasłowo; tak samo wszędzie, u Czechów, na Rusi ze wtórnem *j*, *drjapať*, toż u Słowaków, czes. *dráp*, 'pazur'; grec. *drepō*, 'oddzieram', i *drōptō*, 'druzgocę', *drepanon*, 'sierp'. Dalsze to urobienie do pnia *der-* (p. *drzeć*); *drapacz, drapak, drapaczka, drapichróst* (17. w.), *drapirzyt*, 'palec średni', r. 1540; *drapienie* tyle co 'drapież' r. 1449 (w statucie).

drasnąć, *zadrasnąć*; u nas tylko to, u Czechów nierównie liczniej zastąpione: *drasati, drasta*, 'drzazga' i 'suknia' (stale i od oddzierania nazywana), *draslavý*, 'nierówny' (o drodze, *drastina*, o 'wybojach'), *drastiti*, 'potykać się'. Prasłowo; bułg. z *sk*: *draskam*, 'drapię', *draska*, 'drapnięcie'; podobne w lit. z inną samogłoską: *dreskiu, draskyti*, 'rozdzieram', *sudriskelys*, 'obszarpaniec', łotew. *draska*; wkońcu do tegoż pnia *der-*, p. *drzeć*

dratwa, *dratew*, może wprost z czes. *dratew* i *dratwa*, a to z niem. *Draht*, cośmy w 16. w. na nowo przejęli jako *drót, drut*; *druciany, druciarz, drutować*; »język ci *drotem* (albo *drutem*) stanie«, Potocki. Od nas na Ruś.

drażnić, *rozdrażniać, drażliwy*; prasłowo; tak samo u innych Słowian, z ową chwiejnością między *ź* a *ż*, cerk *razdražiti* (do gniewu), rus. *razdražať*, czes. *drážditi*, dziś *dráždditi*, 'drażnić' (niby od *-zg-*), i rus. *draznit'*, bułg. *draznиŭ*, czes. dawne *drážniti*. Tu należy nasze

przedrzeźniać, *rozdrzeźniać*. Wtaczają ind. *drāghatē*, 'męczy'(?).

drąg, *drążek*, *drążkowy* (kasztelan mniejszy, co nie na krześle osobnem siedział), *drągal*, 'drab'; prasłowo; cerk *drąg*, 'kij', *udrążiti*, 'wetknąć', bułg. *drǔg*, serb. *drug*, słowień. *drog*, czes. *drouh* (a są i postaci z niemą, *drączek*, rus *drjuk*, *druczok*); żmudzkie *dranga*, może pożyczka; nord. *drangr*, 'wystający kamień', *drengr*, 'kij', 'słup' (i nazwa 'drągala', 'chłopca, sługi').

drążyć, *wydrążyć*, nic nie ma z poprzedzającem wspólnego, bo nastało dopiero od 18. w. zamiast dawniejszego *drożyć* (przed syczącemi zjawia się nieraz wtórna nosówka-przybłęda), *drużyć* (na kamieniu); p *droga*.

dreptać, *drepsić*, *drapsić*, tak samo w czes. *dreptati*, *drepsiti*, nietylko o 'chodzie', ale i o 'głosie, paplącym lub jąkliwym'; dawniej (17. w) *drypcić* i *drepcić*: »w miejscu tylko *drypci*« ('nie pociągnie').

dreszcz, *dreszczyk*, którego *-szcz* może równie niepierwotne jak w *deszcz*; por. małorus. *droż* i *drożdż*, o tem samem znaczeniu, do tego pnia co w *drżeć*, *drgać* (p). Specjalnie polskie.

drewno, *drewniany*, *zdrewnieć*, *drewko*, od: *drwa*, *drew*, co w 16. i 17. wieku przenoszono i na 'niesmaczne mowy i pisma', »jakby dębu liznął« (przysłowie dawne), stąd *drwić*, *podrwić*, *drwiny*, *drwinki*; fraszki swe obezwał Karmanowski r. 1610 *drwami*. Prasłowo; cerk. *drŭwa*, rus. *drowa*, na całem Południu i liczba pojedyncza *drwo*, jak nasze *drewno*; *drewutnia*, *drewotnia*, ('gdzie drwa tną'), jak *drwalnia*; brak tej właśnie postaci w litew.; grec. *drys*, 'dąb', 'drzewo', ind. *druwaja-*, 'naczynie drewniane', awest *drwaēna*, 'drewniany': p. *drzewo*, wedle którego u nas i *drzewiany*, *drzewniany*, obok *drewiany* (z * *drwiany*, wedle *drewno*); *drewni(a)sty*, *drewniak*, *drewnianka*; *boże drzewko* (lub *drzewce*) i *drewno* dla 'artemisia' (od chowu w klasztornych sadach); »*drwiec* naszczepał», biblja, »na obietę *drewną*«, »naleziono *drewno*« (»obraz«, Leopolita); »niemasz co wziąć we dwie *drewnie* (albo we dwa wiory)«, pogardliwie o maleństwie w 17. wieku; »*drwisz* czyli drogi pytasz«, również 17. w; u Potockiego: »nowe *drwa* i ci piszą«, »bez *drew* nie bywa (pijaństwo)«, »skoro *drew* na pasiekę nawalił« ('nałgał'); podobnie o *dubach* (smalonych) prawimy R. 1500: »*drewna* piłka«, »czyrw *drewny*«; *drwoszczep*, 'drwal'.

dreznar, w 16. w., 'tokarz', z niem. *Dressler (Drechsler)*, i 'trepki', z niem. *Trosser*.

dręchnąć, 'nędznieć', o ciele, to samo co *truchło*, 'smutek', o duszy; w cerk. z wokalizacją na *ę*, *dręchł* i *dręsel*, 'smutny', rus. *drjachłyj*, 'nędzny', 'ułomny', jak w biblji: »*zdręchną* w złościach swych« (»wyschną«, Leopolita); p. *truchlić*.

dręczyć, *zdręczył* biblja ('zgnębił',) *udręczenie*, *udręka*, już w cerk. w przenośnem znaczeniu, *udrączіti*, 'pognębić', tak samo w rus. *udruczat'*; pierwotne w słowień. *drocziti*, *droczkati*, 'ugniatać', i w rus. *drjuk*, 'drąg'. Lit. *trenkiu*, 'trącam', *trankus*, 'wybojowaty', *trinka*, 'kłoda (do rąbania drew)'. Już wyżej, np pod *dążyć*, zauważyliśmy wymianę dźwięcznej i głuchej; przy *dr-* ta wymiana bywa tak częstą, że się nieraz sami wahamy, pisać np. *drę-*

twieć czy *trętwieć*? Nie odstraszy więc podobna odmiana przy łączeniu pnia słowiańskiego i litewskiego.

drętwieć, *zdrętwiał*, o 'cierpnieniu', 'truchleniu', *drętki*, o 'smaku ostrym', *drętwy*, toż znaczenie; p. *trącać*.

drgać, *drgnąć*, *drżeć* (por. *dreszcz*), *drżliwy*, częstotliwe *drygać*, *podrygiwać*, *drygi*, 'skoki'; prasłowo; rus *drożat'* i *drognut'*, *droż*, 'dreszcz', serb. *drchat* i *drkat*, 'drżenie', *drhtati* i *drktati*, 'drżeć', czes. *drhati*, łuż. *žrjeć* i *žaś*; lit. *drugis*, 'febra' (i 'motyl'), prus. *drogis*, 'sitowie'. *Drgawka*, *drżączka* (psałterz).

drób, *drobić*, *odrobina*, *drobny*, *drobiazg* (przyrostek *-ezg*, oczekiwalibyśmy *drobiozg*, ale samogłoski się wahają; *-ezg* to samo co *-eg*, *-og*), *drobiaszczek* zamiast *drobiażdżek*: »*drobiaszczek* (t. j. 'drobną szlachtę') tylko serce a cnota ochabi«, Potocki; *drobię*, 'owca', *drobność* i *drobnostka*, *podróbce*; narzeczowo *dremny*; *drobne* (pieniądze). Prasłowo; rus. *drob*, 'ułamek', małorus. *drobjata*, 'owce', bułg. *drobowe*, 'podróbce', czes. *droby*, *druobeż*, 'drobiazg (ptactwo, ryby)', *drobet*, 'odrobina'; u Bułg. obok *droben* i *dreben*, rus. *drjebjezg*, łuż. *drjebjeńca*, 'odrobina', co naturalnie niczego nie dowodzi (żadnej osobnej wokalizacji pniowej!); cerk. *razdrobiti*, serb. *drobiti*, 'rozrzynać'; łuż. *draby*, o 'ubiorze', moraw. *zdraby*, 'łachy'; litew. *drobė*, 'płótno', *drabužis*, 'suknia', *drabanas*, 'łachy' (a z *p*: *drapanos*, 'bielizna'); z *e*, łotew. *drēbe*, 'łachy, ubiór'. Biblja: »*drobow* wiele« (»stada«, Leopolita), »*z droby*« (»ze trzewy«, Leopolita); r. 1500 *drobienie*, później *drobionka*, 'zacierka'.

droczyć (się), 'drażnić kogo', w rus. *drok*, 'giez', *drocził' sia*, o 'gżącem się bydle', w rus. cerk. *droczenije*, 'pycha', *drocziti sia*, 'pysznieć'; bułg. *droczŭ*, 'biesiaduję'. Innych odpowiedników nie znamy, oprócz serb. *dreka*, 'krzyk', *dreczati*, *dreknuti*, 'krzyczeć', czes. *drzeczeti*, 'płakać'.

droga, *dróżka* (święta, 'pielgrzymka'), *podróż*, *podróżnik*, *zdrożny* (por. *zbrodnia*, 'co z drogi, brodu wykracza'), dawniej i *drożny*, 'co godny'; *drożyć*, dziś *drążyć*, bo pierwotne *drogi* znaczenie 'rysa', 'brózda'; stąd czes. *dráha*, 'nawsie', albo 'wągroda', albo 'skotnica' (dla bydła, by między polami wolno przechodziło, na tem się pasło), albo i 'ślad' (np. w trawie wydeptany), stąd i znaczenie 'okrajku szaty', cerk. *podrag*, czes. *podrahy*, 'brzeg, krawędź szaty', dalej *nadragi*, 'spodnie', co Węgrzy pożyczyli, a potem (w 16. w.) nam nadali. Prasłowo; postać pierwotna * *dorga*, rus. *doroga*, *dorożka*, 'falc', 'rynwa', *dorożczatyj*, 'w paski'; serb. *draga*, 'dolina', słowień. *draga*, 'rów', 'dół', łuż. *dróha*, 'ślad'. Należy do pnia *dĭrg-*, p. *dziergać*. Tu może i rus., z *ro* zamiast *oro*, co nieraz bywa, *droga*, 'rozwora', *drogi*, 'wóz', 'karawan', *drożki*, 'lekki wózek', co my spolszczyliśmy na *dorożkę*, a Niemcy stąd *Droschke*, *Droschkenkutscher* wzięli; na Litwie *drążki* i *dróżka*. Dawne *podróżstwo*; *drogo(w)skaz*. Brak w litewskiem. Łączą z nord. *drog*, 'dolina', 'ślad', 'smug', *draga*, 'ciągnąć', *dorg*, 'sznur u wędki'. Por. *troki*.

drogi, *drożyć się*, *wzdrażać*, *drożyzna* i *drogość*, *drogocenny*; prasłowo; z * *dorg*, cerk *drag*, rus. *dorogoj*, serb. bułg. *drago mi je*, 'lubo mi', czesk. *drahý*, łuż. *drohi*;

bardzo częste w nazwach, *Draga*, *Drożek* i *Drogomysł*, książęta nadłabskie w 8. i 9. wieku. Łotew. *dargs*, 'drogi', może tylko pożyczka z rus., chociaż przytaczają dawne nazwy pruskie, *Darge(l)*. Innych odpowiedników brak.

drop, *dropie*, *dropia*, w 15. i 16. wieku, *dropia(s)ty*, o maści, kolorze; rus. *drafa*, *drachwa* (czy *f*, czy *ch*, *chw*, to obojętne), małorus. *drofa*, *drochwa*; chyba z Rusi do Polski, więc *f*, *chw*, pierwotne? Od nas niem. *Trappe*.

drozd (*drost* 1584 r., błąd druku?), prasłowo; u innych Słowian i inne przybiera postaci, *drozg* (wymiana *zd* i *zg* nierzadka), *drozn*; litew. *strazdas*, prus. *trezde*, nord. *trast*, łac. *turdus*, niem. *Drossel*, określenie tego samego ptaka (słow. *dr-* więc nie pierwotne), grec. *struthos*, 'wróbel'.

drożdże, dawniej rodz. nijakiego, *drożdża*, *drożdżowy*, to samo co 'troski', 'opiłki', 'to, co wrzucano dla kisania', albo też 'osad na dnie'. Prasłowo; cerk. *drožditję*, później i *drosztija* (nijakie), rus. *drożżi*, czes. *drożdí* (nijakie). łuż. *drožǯeje*, ale w słowień. jest i *trosk(w)a*; prus. *dragios*, lit. *dragės*, 'drożdże' (w słow. *zg* wobec lit. *g*, co bywa); nord. *dregg*, 'drożdże'.

drugi, *drug*, 'przyjaciel' (*druże*, wołacz w 15. w.), obok tego *druch*, *druchna*, *drużba* (w 16. i 17. wieku 'spółimiennik': »Janie. mój *drużba*«), ograniczono do 'orszaku weselnego', *drużka*; w biblji jeszcze: »dobrego *druga* a csnego męża syn«, »jego *drustwa*« (»moc«, Leopolita), 'czyny dzielne'. Znaczenie 'przyjaciela' uogólniło się na 'bliskiego', 'innego', *drug druga*, 'jeden drugiego', już w cerk.; w biblji: »jedna z *drugą*«, albo »mówił *drugi* ku *drugiemu*«; wkońcu zeszło na liczebnik, i u nas *drugi* zupełnie wyparł pierwotnego *wtórego*, którego np. o czasie (*druga* godzina, *drugiego* lipca) nigdy już nie używamy (zato *powtóre*, *powtórzyć*, jedynie niemal popłacają); w dawnym języku i *druginasty* obok *wtórnastego* (dziś ani jedno, ani drugie). Znaczenie więc u nas pierwotne (i tak samo u wszystkich Słowian): 'przyjaciel' (*podruże*, 'żona', w temże znaczeniu); więc stąd i *drużba* dla 'spółimiennika', bo czcząc tego samego patrona św. (por. znaczenie »*krsno ime*« na Bałkanie), już się niby sprzyjaźniamy (dawniej: »*drużebna* niedziela«, — kiedy zawierano w kościele »pobratymstwo«, w 15. wieku jeszcze). Na Litwie *draugas*, 'przyjaciel, towarzysz', zachował w całej pełni to znaczenie, *draugybe*, *draugysta*, 'przyjaźń', ale i tu już zaczyna się uogólnienie: *drauge*, 'razem', 'z', prus. *draugiwaldunen*, 'spółdziedzic'; jest i czasownik dawny *sudrugti*, 'przyłączyć się'. Ale ten pacyfizm nie pierwotny; w niem. zachowała się wojowniczość dawna: gockie *driugan*, 'walczyć', *ga-drauhts*, 'żołnierz', dawne niem. *trucht*, 'orszak (wojenny)', *truhtīn*, 'wojewoda'. I to znaczenie przebija w słow. *drużyna*, 'orszak wojenny' (por. *drustwo* biblji dla 'dzielności'). — Z urobień pomijamy złożenia z *drugo-*; przysłówki, *drugdy*, ('kiedy indziej'), *drugdzie* ('gdzie indziej'), *drugojcy* ('drugim razem'). *Druch* (do *drug*, jak *brach* do *brat*) piszemy mylnie *druh*, jakby coś ruskiego.

drugubica, *drgubica*, *drygubica*, »siatki *podrgubne*«, »*podrgub* na ptaki« (obszernie przez Cygańskiego r. 1584 opisany) i »sieci *podrgubne*

albo żaki na ryby«; dziś *podrygawka*, niby od *drygania* złowionego ptaka (ryby), ale to wymysł; z *trĭgub-*, 'trzy guby' (fałdy), — *t-* zdźwięczniało; u innych Słowian *tregub*.

drujki, 'słodkawy'; podobne nazwy litew. 'barci' (*drewē*, prus. *drawinē*, nazwa kraju *Nadrauen*) wywodzą się od *drew* (p. *drewno*), ind. *drawja-*, 'drzewny', goc. *triu* (ang. *tree*), 'drzewo'.

druk, *drukować*, *drukarz* (niegdyś *impresor*, *imprymować*; rzadko *tłoczyć*; częściej *wybijać*, *prasować*); w 16. i 17. wieku przestawione *durk*, *durkiem* (por. *burk* z *bruk*), było w ustach nietylko ludu, jak dziś jeszcze, ale np. i Krasińskiego, podskarbiego w. kor.

drumla, od 16. w. ogólne, *drumka*, Potocki (błąd?), *drumkać*, 'bąkać', z niem. *Trumel*, *Trommel*, *Trumbel*, *Maultrommel*; słowień. *dromla*, bułg. serb. *drombula*, *drŭmboj*, czes. *drumbla*.

druszlak, do cedzenia (cadzenia), ogólniejszy (z odwrotną przestawką, p. *druk*) niż dawne *durszlak* (16. w.), z niem. *Durchschlag*.

drut, p. *dratwa*; *druty* (do pończoch), u Niemców *Strick-draht*, Czesi znają tylko *drat*, sami więc pożyczyliśmy *drot*, *drót*, *drut*; już w 17. wieku piszą go przez *o* i *u*; niem. od *drehen*, 'kręcić'.

druzgać, *druzgi*, *zdruzgotać*; u Serbów i Słowieńców z *o* obok *u*: *drozgati* i *druzgati* (por. bułg. *drusam* obok *drosam*, *druskam*, 'trzęsę'), to samo co *troskotać*, *troskać*; tak samo w lit. *druzgas*, *druzgēti*, 'rozbić się w kawałki, zdruzgotać się', obok *druska*, 'sól' (znane *Druskieniki*), t. j. właściwie 'kruch soli', łotew. *druska*, 'okruch', *sadruskāt*, 'rozdrobić'; »drzewca *druzgając*«, 1549 r.

drużbart, dawna gra w karty, niem. *Drosselbart* ('broda drozdowa' króla tej gry).

drwa, *drwić*, p. *drewno*.

dryakiew, nazwa lekarstwa, 'antydot przeciw truciznom', roślina 'scabiosa'; *dryjaka*, *drzakicw* dawniej; jak i czes. *dryak* z niem dawnego *drīakel*, z franc. *triacle*, z łac. *thericum* z grec. *thērakion* ('przeciw ukąszeniom gadów'; *thērion*, 'zwierz'); przyprawiane z gadzin pierwotnie, później i ze wszelakich roślin i miodu.

drygać, p. *drgać*, *drżeć*; *drygawka* flisowska, niby 'ster'.

drygant, *drygunt*, *dryś*, ogólne od 16. w., znaczy i 'wałacha' i 'ogiera'; wyłącznie polskie; obce czy naśladowane?

dryja, z niem. *drie*, *drei*, o 'rzucie kostek'. Inne złożenia z *dre-*, *dry-*, z niem., p. pod *drai-*.

drylować, *drelować*, 'wyjmować pestki z owoców', 'świdrować'; z niem. *drillen*, *Drillbohrer*.

drynda, 'dorożka', *dryndziarz*, *dryndulka*, *dryndać* (nogami), *dryndolić*, 'wlec się'; podobnie czeskie *drndati*, 'wlec się', 'machać', *drndaczka* i *drnkaczka*, i o 'rozwolnieniu', *drncati* i *drnczeti*, o 'tarkocie'.

dryzdać i *drystać* (*drzystawka*, r. 1532), *dryzdaczka* i *drystaczka*, *dryz(d)nąć* i *trznąć*, *dryzdać* i *trztać*; prasłowo; u nas zamiast *drzy-* (*kozi drzyst*, 'anemona'), jak *chrypka* zamiast *chrzypka*; u wszystkich Słowian *dristati* i *driskati*, czes. *drzizdati* i *drzistati*, *drzizda* i *drziskoń*, także 'plapla'. Że nagłos pierwotny był *t-*, dowodzą nasze dawne *trznąć* i *trztać*, więc tu należy lit.

tridē i *trieda*, 'biegunka', *pratrydau* i *triedžu*, 'laksuję'.

drzazga, p *trzaska*; zbiorowe, *drzażdże*, w 16 w.; ale kilka razy *drząźdże*, błędne(?), por rus. *drjazgi*, a więc z *ę* (?), 'gąszcz leśny', w cerk.

drzeć, *drę*, *darł*; częstotliwe *dzierać* z *dzirać*; *rozdrzeć*, *rozedrę*, *rozdarł* (zamiast *rozdrzeć* mówimy *rozedrzeć*, wedle *rozedrę*, ależ *drzeć* przestawką z *der-ti* powstało, gdy tylko w *drę* półgłoska między *d-r* ogłuchła, więc jego *roze-* uprawnione), *rozdzierać*; *wydrzeć*, *wydzierać*, *wydzierca*, *wydzierczy*; *podrzeć*; *zadrzeć*, *zadarł*, *zadzierać*, *zadzierka*; *zdrzeć*, *zdarł*, *zdarty* (mówimy *zedrzeć*, wedle *zedrę*), *zdzierca*; *obedrzeć*, *obdarty*, *obdartus* (końcówka łacińska). To dziś jedyna odmiana; do 16. w. była inna: *drać*, *dziorę*, *dzierzesz*, *drał*, *drany* (jak *brać*, *biorę*); jeszcze Biernat w Ezopie tak odmienia; por. urobienia: *dzierzęga* (p.), *drała dać* ('uciec'); *drany*, *odrany* (nie *odarty*), *Odraniec*, *dranica*, *drań*, *drańcie*, *drantywy*. Pierwotne * *dzior-*, p. *paździerze*; *dr-* w nazwach: *Odrzykoń*, *Odrowąż* (węże odzierano z skóry dla wszelakich celów); *odra*, 'wysypka', por. rus. *odriny*, 'plewy'. Prasłowo; litew. *dirti*, *deru*, 'drzeć (skórę)', 'bić'; grec. *derō*; ind *drnāti*. 'pęka'; goc. *disteran*, 'rozdzierać', niem. *Zorn*, *zerren*; z *l* zamiast *r*, p. *dłoń* Z *o*, p. *Zadora*. Liczne dalsze urobienia: *drapać* i i.; por *nader*; *dracz*, dawna nazwa dla 'berberysu' i 'agrestu', *draka*, 'bójka' (*drało*, *drań* i *drjań*, *draka*, są i dobre ruskie słowa!) Nazwy stąd dla ubioru, bułg. *dręcha*, czes. *drasta* (czes. *dralo* i *dralec*, 'magnes', nowe to wymysły), *dranc*, 'łach', *drancowati*, 'łupić', *drancerz*. Obok *dīrati*, jak *bīrati*, był i bezokolicznik * *der-ti* (chociaż * *berti* nie istniało), jak nasze, serb, czes. *drzeć*, *drijeti*, *drziti* dowodzą; do niego dorobiono (jak do *mrzeć mrę*): *drę* (bezokol. *darć* jest »litewski«; przestrzegają przed nim Wilnian Jezuici r. 1711); są i narzeczowe *derty* itp.; z inną samogłoską, lit. *durti*, 'kłóć', p. *dziura*. Z innych języków ind. *dīrjate*, 'pęka', *darīman*, 'roztrzaskanie', *dara-*, 'dziura', *drta-*, 'pęknięty', *drti-*, 'miech (skóra odarta)', grec. *edarēn*, 'rozdarto mię', *doros*, 'miech', *dratos* i *dartos*, 'obłupiony'. *Podzarł*, 'podarł', narzeczowe; »przed się *drzeć*«, biblja, 'pędzić' (por. *drała dać*).

drzemać, *drzemka*, *drzemota* (»sen«, Leopolita), *drzemliwy* (stąd nazwa ptaka drapieżnego. *drzemlik*, czes. *drzemelik*, 'falco aesalon'), *drzemała*, ale »*drzemiący* las« powtarza rus. *driemuczij les*; mylnie *drzymać*. Prasłowo; *drěmati* u wszystkich Słowian bez wyjątku; jest jednak i rus. *drychat'*, serb. *drichati*, słowień *drichmati*, 'drzemać'. Łac. *dormio*, 'śpię', urobienie od pnia, co w ind *drāti* i *drājatē*, 'śpi', *nidrā*, 'sen', grec. *darthanō*, 'śpię'.

drzeń, *drzon(ek)*, p. *rdzeń*, jeszcze 1500 r ogólne, czes. *drzeň*, o 'treści drzewa', 'jądrze'; *drzenisty*, *drzenność*; *rdzeń* przestawka z *drzeń*.

drzewiej, 'dawniej', do 17. wieku ogólne, później zapomniane, w biblji co raz *drzewie*, ale częściej *drzewiej* (z dodaniem *-j*), »siedm lat *drzewiej* niżli«, »do jednego z *drzewiej* uczynionych miast«, »żonoma *drzewiej* rzeczonyma«; w psałterzu »*drzewiej* niż«, ale już tylko w tym przysłówku i w urobionym odeń przymiotniku *drzewiejszy*: »ślubu

mego *drzewiejszego*« (»przymierze dawne«, Leopolita); »podle obyczaja swego *drzewiejszego*«, »*drzewiejszych* dni«; u innych Słowian przymiotnik *drewn* ogólny, rus. *driewnyj, driewnost'*, 'starożytność', czes. *drziwe*, 'rychlej', *drzewní*, 'dawny', serb. *starodrewan*, 'starożytny', cerk. *drewle* i *drewĭn*. Jak *stary* od *stać*, podobnie *drewĭn* od słów dla 'stania silnego', lit. *drūtas*, 'silny', prus. *druwit*, 'wierzyć', ind. *dhruwa-*,'stały, pewny', awest. *drwa-*, 'zdrowy', niem. *treu* i *trauen*; pień ten sam, co w *drzewo*.

drzewo, *drzewny* i *drzewiany*, zbiorowe *drzewie*; *drzewko*, *drzewce* ('kopja', Rej i i); złożone: *drzewostan*, *drzeworyt*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, z **derwo*, rus. *dierewo*, serb. *drijewo* (i 'okręt'), czes. *drzewo*, zbiorowe *drziwí*; na Litwie *derwa*, 'smoła', *darwokszně*, 'pochodnia', niem *Teer*, 'smoła (smolaki)', celt. *dervus*, 'dębina', iryj. *derb*,'pewny'; tu należą *drwa*, *drzewiej*, *zdrowy* (p.); *drzewsko*,'mary', r. 1500.

drzwi, wyłącznie w liczbie mnogiej (cerkiewne i ruskie mają i niepierwotną liczbę pojedynczą, *dwier'*); przestawione z **dwrzi*: między *w* a *r* była miękka półgłoska, więc w 6. przypadku, *dwirzmi*, głuchła w *dwrzi* Późniejsze *dwier-* albo *dźwier-*, bo obu używa się naprzemiany (np. Seklucjan 1551 r.: *dźwierzy* i »w *przededwierzu*«), brzmiało w 15. wieku prawidłowo *dwir-* lub *dźwir-*, w biblji: »u *dźwirzy*«, »przede *dźwirzmi*«, »ze *dwyrzy*«; przestawka sama (*drzwi*) istniała już od 14. w. (w biblji: »ku *drzwiam*«, »ku goździom *drzwianym*«); pierwotne ocalało do dziś w zdrobniałych *dźwirki*, *dźwierki*, *dźwierka*, obok *drzwiczki*, i w *odźwiernym*, co u Reja i i. zwał się *odwiernym*, *odwirnym*, a nawet *otwirnym*. Lit. *duris*, prus. *dauris*, łaciń. *fores*, *forum*, ind. *dwāras*, *duras* (ze zmiennym pniem), niem. *Thür* (p. *dwór*, to samo słowo z samogłoską *o*), grec. *thyrā*. I Czesi przestawili *drzwi*; słowień. *duri* i łuż. *durje* z *dwr-*, cerk. *dwĭr'*, *dwĭrĭcę*, *dwĭrnik*, rus. *dwier'*, *dwiercy*, *dwiernik*, czes. dziś tylko *dwerze*, *dwerzný*, *dwerznik*.

du- złożeń łacińskich, włoskich, *duo*, *duet*, *dualizm*, pomijamy; *duel*, europejskie, z łac. *duellum*, przestarzałego zamiast *bellum*, 'wojna', co od *duo* wywodzą (?).

dubelt, *dubeltowy*, *dubeltówka*, z niem. *dupel*, 'podwójny', *Doppelschnepfe*, o 'bekasie' i o 'piwie' (»pocałować się *z dubeltówki*«). Ale *dupla* z włos. *dupla*, a *dublować*, *dublet*, z franc. *double*, *doublet*; wszystko z łac. *dupla*, 'podwójne'; *duplika*, *duplon*, *duplak*.

dubiel, 'prostak', 'głuptas', ogólne w 16. w., dziś zapomniane; nazwa ryby i 'głupca' niemiecka: *Döbel*, *Dübel*. Por. *flądra* i *grundal*.

duby, 'brednie', p *dąb*; będzie to ruskie; *dubacz*, o 'gołębiu leśnym', r. 1472; *dubas*, 'szkuta', z rus.(?), u Potockiego przenośnie: »*dubas* (babę) zmierziwszy paskudny«; »knutami i *dubcami*« r. 1607, ruskie.

duch, *duchowny*, *duchowieństwo*, *duchnik*: w znaczeniu przenośnem (o »Duchu św.«, »do św. *Ducha*«, t. j. do Zielonych Świąt); w pierwotnem: »*duchem* wrócę«, »*duszkiem* ('jednym tchem') wypić«; »poddać *ducha*« ('pary' w łaźni); *macierza duszka* ('macierzanka'), której napar dla *macierzy* ('macicy') zdrowy;

»żywego *ducha* nie było«; *dusza* (od *dychania*, jak łac. *anima* od *an-*, 'dychać', grec. *psychē* od *psychō*, 'dmucham'). Pień ten sam co w *dech* (p.); samogłoska jak w lit. *dausos*, 'kraj obłoczny, kraj duchów' (*ik paczių dausu*, 'do samych obłoków', u Wajczajtisa); natomiast 'duch' nazywa się u nich *dwase* (*dwasna*, 'zdechlina', *dwasintis*, 'zdychać'), a *dwesti* 'zdechnąć'. Ze złożeń por. *zaduch* albo *zaducha*; *zaduszki* albo »*zaduszny* dzień«; *duszkoż*, wykrzyknik, 'oby!', 'gdybyż!': »niejeden rzecze: *duszkoż* znowu być młodzieńcem« (17. w.); dalej *duchna*, 'pierzyna', *duchenka*, 'pierzynka' i 'czepiec (nocny, puchowy)', *po-duszka* (a więc nie *poduszka*, niby franc. *oreiller*); niem. *Duchent*, *Duchet*, 'pierzyna', jest pożyczką z *duchenka*, nie odwrotnie. Wszystko to prasłowa; cerk. *duch*, 'dech', *duchati*, 'wiać', *wŭzduch*, 'powietrze' (rus. *wozduch*, *wozdusnyj*, 'nadpowietrzny'); »Zielone Świątki«: rus. *duchow dień*, serb. *duchowi*, czes. *swatoduszni*; ogólne *naducha*, o 'katarze', rus. *dusit'*, 'dusić', *dusnyj*, 'duszny', *dusznik*, 'lufcik', słowień. *ducha*, 'zapach' (rus. *duchy*, 'perfumy'), *duszec*, 'zły zapach' (rus. *duszok*), czes. *duszno*st', »*wypiti douszkem*«, *materzi duszka*, *duchna*, *poduszice*, 'poduszka'. — Pomijam ciekawe ale wątpliwe zestawienia dalsze: grec. *theos* (stąd *teolog*), 'bóg', t. j. 'duch', z* *thwesos* (lit. *dwesiu*, 'oddycham', *dwasē*, 'duch' i 'oddech'), *theejon*, 'siarka' (od zapachu); niem. *Thier* (goc. *dius*, z *dheus-*, łac. *bestia*)

ducza, *duczaja*, narzeczowe *duca*, 'dołek w żarnach do wsypywania zboża', 'jamka' (i w górnictwie), 'rura', 'kosz'; wyraz rdzennie słowiański (por. nazwę *Dukla*), czes. *duczeje*, 'wodospad'; p. *dukwieć*, ślęczeć'.

duć, *duję*; *dunąć*, 'dmuchnąć' (»*dunął* do lasa«, 'uciekł'). Grec. *thyō* i *thynō*, 'wieję', *thyella*, 'burza', ind. *dhunoti*, o ruchu gwałtownym'; dolno-niem. *Düne* ('wydma'), górnoniem. *Dunst*; litew. *duja*, 'mżenie (deszczu)' i rodzaj tańca, *dujti*, 'tańczyć', *dujnoti*, 'guzdrać się'. Dalsze urobienie tego pierwiastka p. *duch*. Tu należy i zapomniany zwrot o ucieczce: »z ratusza umknął *dutepasem*«, »kot ('zając') poszedł w *dutepasy*« (częste u Potockiego); »a potym *dute passa* ('uciekł'), nie czekając guza« (u spółczesnego Korczyńskiego), jakby z włos. *passo*, 'krok', złożone żartobliwie(?). Cerk. *dunąti*, 'wiać', serb. rus. *dut'*, *dunut'*, 'wiać'.

duda i *dudka*, *dudarz* i *dudziarz*, 'grający na dudach', *dudki* i 'wnętrzności, bebechy': »znowu mu *dudy* potężnie opiorą« ('wytrzepią go'), Potocki. Pierwotne narzędzie muzyczne. chociaż Bułgarzy i Serbowie dziś tureckiego słowa *duduk* zamiast własnego *dud* używają; od Słowian zachodnich przejęli Niemcy *Dudel*, *Dudelsack*, *dudeln*. Dźwiękonaśladowcze, por nasze »ani *dudu*« (u Potockiego: »o mszy ani *dudu*«, 'ani mowy'; po narzeczach: *oddudzieć*, 'oniemieć'). *Dudnieć* i *dudnić*, o 'głuchym, przytłumionym odgłosie' (p. *tętен*, to samo). Przeniesiono na 'wydrążone rzeczy', 'rury'; *dudło*, *dudławy*, o 'spróchniałem, dziurawem drzewie', *dudlić* i *dudlać*, 'dłubać'; *dudki*, 'trele smutne'; 'kawecan na konia', itd.

dudek, ptak, 'upupa', 'hupek', od głosu nazwany *duda* (*hupak* na Łużycach; w cerkiewnem *wdod*, *wdid*, rus. *udod*, małorus. *wudwud*), *dud*

jeszcze u Czechów; nazwa dla 'smrodu', od nieczystego gniazda jego, więc »prześmiardł *dudkami* przez skórę« (nieraz u Potockiego). Orła na drobnych monetach polskich, zygmuntowskich, przezywano żartobliwie *dudkiem*, więc monetę samą tak nazywano, i już Rej stroił z tego żarty (»*dudka* wymieniać«, t. j. ptaka zamiast grosza); z polskiego *dudka* wzięli Niemcy *Düttchen*, co wróciło do nas jako *dytek*, *dydek* ('sześciogroszówka dawna', 'dwa grajcary').

dudnić, *dudnieć*, *dudnienie*, to samo co *tętent* (p.); ale *dudlić*, *dudłać*, *dudrać*, wraz z *dudu!* odnosimy do *dud*; wszystko dźwiękonaśladowcze. Jedyne lit. *daudytė*, 'piszczałka', narzeczowe, to chyba pożyczka z rus., mimo *au-*.

dufać, *dufność*, *dufliwy*, *dufały* i *dufale*, *podufały*, wszystko z *doufać*, *doufały*, ściągnięte; p. *ufać*, *ufny*; *dufały* przestarzało, w 16. wieku jeszcze częste; w biblji stale: »*doufać* w boga«, »przebywać *doufale*«, »*doufanie* wielikie«, u Leopolity stale *dufać*, *dufność*.

duk, *granduk*, Potocki; *dukat*, pieniądz (od napisu), zdrobniałe *dusie*; *dukt*, 'ciąg', toż: *edukować*, *edukacja*, *dedukcja*, *indukcja* — wszystko z łac. *dux*, *ducatus*, *ductus* itd.

dukać, o 'głosie' (żabim), 'stękać'; *dukać* i *dukwi(e)ć* nad czem, 'ślęczeć', »*odukały* karlik« r. 1664; dźwiękonaśladowcze; i *dulczeć* nie inne.

duma, *dumać*, *zaduma(ny)*; *duma*, *dumka*, o 'pieśni', od 16. w. ogólne; *duma*, 'mniemanie', a od »górnej *dumy*« poszła *duma*, 'pycha', *dumny*, *dumność*. Prasłowo, ale pożyczone od Gotów; u Serbów i Bułgarów *dumam*, 'mówię'; na Rusi *duma*, 'narada' (*dumnyj diak*), w 20. wieku wznowione dla 'parlamentu', przedtem *duma* 'ratusz' i 'magistrat'; Czechom prawie zupełnie obce; przejście na 'pychę' nam wyłącznie właściwe. Gockie *dōms*, 'sąd', 'zdanie', *dōmian*, 'sądzić'; w pożyczkach zawsze słow. *u* z niem. *ō*, p. *buk*, *Dunaj*; całkiem ruskie *duma* w znaczeniu 'pieśni', 'byliny' (t. j. pieśni historycznej, a później i byle innej).

dunąć, p. *duć*.

Dunaj. Nazwa największej rzeki europejskiej (*Wołga* za-europejska, wedle podziału starożytnych geografów), powtarza się dla rzek, rzeczułek, stawów, a w pieśni, z jej zwykłą przesadą (o kniaziach itp.), dla każdej wody (»dziewczyna idzie do *dunaju*«, t. j. 'ruczaju'), szczególniej na Litwie i Rusi; również jak w nazwach osobowych; stąd różne osady: *Dunajów*, *Dunajec*, dalekie od wszelkiej rzeki tej nazwy (tak samo zową się ludzie *Dnieprem*). U Słowian *Dunaj* na Zachodzie i Wschodzie, *Dunaw* na Bałkanie; nasz *Dunajec* nazywał się jeszcze w 13. wieku *Dunawcem*, i dowodzi, że to jedna nazwa; wahanie między *j* a *w* można rozmaicie tłumaczyć. Słowianie przejęli nazwę *Dunaju-Dunawu* od Gotów (1. przypadek *Dūnawi*, drugi brzmiałby *Dūnaujos* — stąd nasza chwiejność?), ci zaś od Celtów; łacińsko-celtyckie brzmienie: *Dānuvius*, od pnia *dānu-*, 'woda', istniejącego do dziś na Wschodzie aryjskim (stąd i nazwa *Donu*, *don* 'rzeka' u Osetów; są rzeczki *Dony* i w Anglji). Jedna to z niewielu rzek o nazwie podwójnej, bo na dolnym biegu był *Istrem*, w ustach Daków (Getów) i Moesów (Traków), i pod tą nazwą najpierw, u Herodota i i., wystąpił.

dunal, 'gwóźdź', z niem. *Dohnnagel.*

dunder, z niem. *Donner*, znane od 15. wieku; *nd* zamiast *nn.*

dupło i *dziupło*, *dupla* i *dziupla*, *dupa*, 'wydrążenie', 'wypróchniałość', 'dziura', 'rysa', porów. czes. *doupa*, 'otwór', 'wydrążenie', na Pomorzu r. 1240 »*dupna* mogiła« ('wydrążona, próżna'); pień pojawia się i z *b*, może i w *dubas* (obok *dziubas*), 'rodzaj statku (wydrążona kłoda)', przeważa jednak *p*: *dupnieć*, *dupniasty.* Inaczej w litew., gdzie *b* stałe: *dauba*, 'parów', 'dół', *dubus*, 'głęboki a próżny', *dubti*, 'zapadać się'. Niem. *tief*, goc. *diups*, 'głęboki' (z * *dhoup*). P. *dąbrowa*, *debra*, *dno.* Służy przezwiskom dla niedołęg wszelakich: *dupak* (i w kartach *dupak*, *dupek*, *dupnik*, 'niżnik', 'walet'). Prasłowo, ale u innych Słowian, Czechów, Rusi, nie oznacza, jak u nas, 'tyłka' (tak i u Bułgarów i Serbów); u Serbów *dupljasz*, a u Czechów *doupnak* dla 'gołębia dzikiego' przypominają naszego wyżej przytoczonego *dubacza* (że się w dziuple gnieździ?). Cerk. *dupina*, 'jama', powszechne *dupło* dla 'dziupła', na Rusi *duplak* i 'barć', *duplenik*, 'miód leśny'. Nasze *kurdupel* zawiera toż słowo, jeśli to nie pożyczka raczej z ruskiego.

dur, *durzyć*, *durzeć*, *durny*, *dureń*, *durak*, *durnica* (*za durno*, 'za darmo'), pień najbardziej na Rusi rozszerzony, tak, że niektóre z przytoczonych słów można wprost za rusyzmy uważać, bo jedyne *durować*, dziś już nie używane, wiek 16. i 17. dobrze znał; *durować* mawiano o 'dobrej fantazji' (»łacno *durować*, *koli przystupaje*«, całkiem ruskie, 'kiedy się powodzi'). Rus. *dur*', 'głupota', *durak*, *dura*, *durnoj*, 'zły', 'brzydki', *durman*, 'bielon'; w serb. *duriti se*, *durnuti se* o 'szalejącym', słowień. o 'odludku' (serb. *duranliw*, 'mruk'), bułg. *durlŭ se*, 'gniewam się'; na Zachodzie brak słowa, oprócz nas, ale czes. *durdík*, o 'gniewliwym', *durditi se na koho*, 'gniewać się', *durzmatost*, o 'nabrzmieniu', wyraźnie do tego *dur* należą. Dalsze odpowiedniki: prus. *durai*, 'płochy', lit. *padurmai*, 'gwałtownie', grec. *thuris*, toż (?).

dusić, *zadusić*, *dusigrosz*, »*duszona* pieczeń«; u wszystkich innych Słowian *dusziti* od *duch*, ruskie, serbskie, oprócz czeskiego, co w to *dus-* bardziej nawet obfituje niż my, *dusiti*, *dusiwý* kaszel, 'koklusz'. — *dusikiem* 'azot' przezwali, a *dusidlem* albo *dusitkiem* 'surdynę'; *dusić* więc jakby od rzeczownika *dus* (jest taki w dawnem czeskiem o 'zmorze', ale on do *dusiti* dorobiony).

dusza, *duszyca*, *duszyczka*, *duszny* (nieprzyjaciel, *dusznik*), *duszno*, *dusznie*, 'raźnie'; prasłowo, p. *duch*; tłumaczenie dosłowne: *duszpasterz*, 'Seelenhirt'.

dutka, 'tutka', 'torebka', z niem. *Dütte*, *Düte.* Co innego *dętka* ze szkła, u Czechów *dutka* również.

dutepasy, p. *duć.*

duży, *dużo* i *duże*, *dużość*, 'tęgi' (to samo słowo z *d-* obok *t-*, por. *dążyć* i *tążyć*; i *u* obok *ą*, jak i w bułgarskiem); »kto *duższy* ('silniejszy, tęższy'), ten lepszy«; *niedużość*, 'bezsilność', »sierdzit, a nie*duż*«, »kto *duższy* nad Pana Boga?« pyta Skarga; »póki był *duż* ('silny')«, »*najduższy* koń«, stale u Potockiego. Dopiero później, od 18. wieku, nabiera *duży*, *dużo*, znaczenie 'wielki', 'wiele', z tą samą przenośnią co w *moc* (pieniędzy), lub *siła* (Rusin

pyta zawsze: *syła* za to?). Ale gdy obok *tęgi* jest *ciąg* (*tong* : *teng*), niema już obok *dong* (*duży*, *dąży*) *dzięg-*, chyba w *dzięgiel* (p.); jest natomiast *dęga*, o 'zgiętem', więc 'łuk' (*dęga*, 'tęcza', to samo słowo), i *duha* u wozu ruskiego, od nas i jako *duga* przejęte. Cerk. ma tylko przeczenie, *nedąg*, 'słabość', *nedąžĭu*, 'chory', rus. *niedug(a)*, a obok tego, z wtórnem *j* bez znaczenia jakiegokolwiek, *djużij*, 'silny'; bułg. *nedŭg(a)*, 'słabość', i *nedug(a)*, czes. *neduh*, *nedužný*, *duži*, 'silny'. Lit. *dengti*, 'pokrywać', *dangus*, 'niebo' (w prus. i 'podniebienie', niby naśladując polszczyznę?), ale *dongo* pruskie, 'szyna', może z pols. *dęgi* wzięte (jest jednak i łotew. *dandzis*, o 'kole'); z innych języków może niem. *Zange* (nord. *tengia*, 'wiązać', staroang. *ge-tenge*, 'ścisły, uciskający'); ale to i inaczej tłumaczą.

dwa, *dwie* (żeńskie, dawniej i nijakie: »mądrej głowie dość *dwie* słowie«, »*dwie* ście«, »*dwie* jabłce», »*dwie* jai« u Seklucjana), *dwu*, *dwiema* i *dwoma*, a później z końcówką liczby mnogiej: *dwuch*, *dwum* (pisane więc mylnie przez *ó*); *dwój*, *dwoić*, *podwajać*; *dwojcy*, skrócone we *dwójc* (kazania gnieź.), *dwójec* w biblji (»dwakroć«, Leopolita), por. małorus. *dwijczy*, cerk. *dwaszti*; *dwojaki* (ściągnięte w *dwaki*, o 'garnkach'); *dwojako*, *podwójnie*; *dwoisty*, biblja; *dwójny* (*podwójny*); we złożeniach *dwu-*: *dwuznaczny*, *dwunasty*, *dwudziesty*, gdy *dwanaście*, *dwadzieścia*, *dwieście*, nie złożone, lecz ściągnięte ze dwu lub trzech słów w jedno, p. *dziesięć*. Forma słowiańska miała głuchnącą półgłoskę między *d* a *w*; dlatego jest *we dwu*, *ze dwu*, poprawne, nie *w dwu*, *z dwu*. Prasłowo; ind. *duwau*, grec. *dyō*, łac. *duō*, ang. *two*, niem. *zwei*, lit. *du*, *dwi*, prus. *dwai*. W dawnej polszczyźnie, na Śląsku do dziś, pojawiają się i formy czeskie, np. *dwacet* (w Terencjuszu 1545 r.), 'dwadzieścia'. *Dwoisty*, *dwójka* i dawne *dwójko*, *dwunogi*, i wiele innych podobnych złożeń, »*dwuraźne* piwo«, t. j. *dupelbir*, dziś *dwu-*, gdzie dawniej *dwo-* bywało. Z *dwój*, *dwojaki*, por. litew. *dweji* i *dwejokas*, ind. *dwaja*, grec. *dojoi* (grec. *dyō*, z * *duwō*, ale *dōdeka*, 'dwanaście', z * *dwo-*), lit. *dwigubas*, 'podwójny' (por. wyżej *drgubica*, ten sam pień!). — U wszystkich Słowian te same słowa, co pomijamy, np. czeskie *dwouznaczný*, jak nasze.

dwór, *dworzec*, *podwórze*, od tegoż pnia co i *drzwi* (*dweri*, p.), znaczył 'wrota' (ind. *dwāram*, 'wrota'), potem 'miejsce za wrotami' (łac. *forum*); we zwrocie: »fora z *dwora*« powtarzamy więc te same słowa, jedno łacińskie, a drugie polskie. *Dwór*, *dworować* ('służyć' i 'kpić'), *dworny* ('elegancki', 'dowcipny'), *dworzanin* (stąd rosyjski *dworjanin*, 'szlachcic'), ustaliły się wedle wzorów niemieckich (*hübsch*, t. j. *höfisch*, *hofiren*, *Hofmann*), od 15. w.; nowy jest *dworzec*, 'Bahnhof'; *dworak*, *dworaczyć*. Już w biblji *na dworze* znaczy 'foras' (niem. *draussen*). Lit. *dwaras* pożyczka z polskiego; niem. *Durnitz*, 'izba', ma być pożyczką z słow. *gornica*, co do nas jako *dornica*, *dwornica* niby wróciła; niem. postaci chwiejne, *Dornitz*; p. *dom*.

dyba, 'kłoda', »w *dyby* zakuć«, *dybki* (na ręce), tyle co *duby*, *dęby*? »Kajdan, *dybków*, pęta nie trzeba«.

dybać, 'czyhać', *dybkiem*, 'na palcach', czy od poprzedniego, »*dębem* stawać«?, *dybidzban* i *dybikufel*, dawne złożenia (16 i 17. wiek);

zdybać kogo, *nadybać*. Słowo wyłącznie polskie; porównać można tylko z zupełnie odmienną samogłoską cerk. prastare *uděbnąti*, *uděben*, 'kogo się podeszło', bułg. *děbom*, 'chyłkiem', *děbiŭ*, 'zasadzam się', *děbnŭ*, 'podstrzegam, czyham'; rus. bowiem *dybat'*, *dybiet'*, *stojat' dybom*, *dyby*, należą do owego *dyba*, nie do *dybać*; Ruś mówi *stojat' dybom*, jak my »stanąć *dęba*« (*ą - y*, jak w *łączyć — łyko*?).

dych, »ani *dychu*, ani słychu«, *dychać*, *oddychać*, *wzdychać*, *dyszeć*, *dychawica* (r. 1500 dla 'suchot'), *dychawiczny*, 'astmatyczny', *dychawka*, *dychnąć*; prasłowo; cerk. *dychati* i *dychają* albo *dyszą*, tak samo rus., czes., p. *duch*; samogłoska (*y* z *ū*) ta sama co w litew. *dūsėti*, 'dychać', *atdūsis*, 'oddych'.

dych, *dyszek* (cielęcy), 'ćwiartka', z niem. *Diech*, od 16. w.

dychtować, z niem. *dicht*, 'gęsty', *dichten*, »sparę *dyktować*«, Potocki, »*dyktowne* drzwi«, »*dychtowne* sukno«. — Pomijamy mnogie wyrazy z *dy-*, co z łaciny, włoskiego lub francuskiego przybyły: *dyktować* (*dictare*), *dyliżans* (*diligence*), *dyplom*, *dyrektor* i t. d.

dyg, *dyga*, *dygać*, *dygnąć*, *dygotać*, »kolano *dygoce*«, tylko u nas i na Rusi, *dygat'*, 'uginać się'; należą tak do *dęgi*, 'skrzywienia', jak *łyko*, *dyb*, do *łączyć*, *dąb*; więc 'skulić', 'sklęczyć się'.

dyl, *dylina*, *dylować*, 'tarcica', z niem. *Diele*, 'deska' (później 'ściana' czy 'podłoga').

dym, *dymowy*, *dymić*, *dymny*, *dymnik*, *dymek*, *nadymać się*, *dymarka* lub *dymówka* w górnictwie, 'ognisko do wypalania rudy'; *dymię*, *dymiona*, *dymionka*, 'pachwina', *dymienica*, 'kiła', *ziele dymieniczne* ('aster'); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *dym*, *nadymati* (*poddymacz*), serb. *dimije*, 'pachwina', czes. *dymě* (*dymene*) i *dýměj*, 'pachwina', małorus. *nadymy*, 'kiła', łuż. *dymjo*, 'pachwina'. Lit. *dūmai*, 'dym', prus. *dumis*, łac. *fūmus* (nasze *fumy* stąd), grec. *thymos*, 'odwaga', ind. *dhūma-*, 'dym'; pień tenże co w *duć*, przyrostek *-mo*. *Dymienica* i *dyminica* r. 1532 o 'wrzodzie w pachwinie'.

dyma, *dymka*, 'rodzaj materji' i 'spodnica z niej', późne i obce, z tur. (na Ruś) *dimi*, t. j. 'dwelich' niby ('ze dwu nici', dosłownie), 'barchan' (z grec. *dimitos*; por. *aksamit*).

dyndać, od 18. wieku (ale *dyndyrze*, 'co niedźwiedzi wodzą', już r. 1570?) — o 'kołysaniu się czegoś zawieszonego', dźwiękonaśladowcze, czes. *dynda*, *dyndati* ('trząść się ze strachu').

dyngus, dziś 'oblewanie wodą w poniedziałek wielkanocny' (gdy *śmigus* od rózgi palmowej), w 15. wieku 'okup od tego' (albo i 'darokup' chłopcom, obchodzącym wtedy domy z życzeniami - śpiewami); z niem. *Dingnus*, *Dingnis*, 'okup' (od *dingen*, 'najmywać'); *dyngowanie* w 15. i 16. w. o 'oszacowaniu'.

dynia, 'melon' (t. j. nie dzisiejszy, cukrowy, indyjski, lecz dawny, harbuzem, kawonem dzisiaj zwany), jedyna, obok *tykwy*, prasłowiańska nazwa »bani«; powtarza się, jak *ogurek*, u wszystkich Słowian (bez zmian) i również jak sama roślina obcego pochodzenia, lecz skąd? od owocu, jak *bania*, przezwana — niem. *Tonne*, cośmy wyżej w *donicy* odnaleźli? Roślina przyszła z Azji jednak, jak ogurek.

dyptam, *dyptan* (1472), z łac. *diptamum*, a to z grec. *diktamnos*, nazwa słowiań. *trzemdała* (r. 1472), z czes. *trzemdala* i *trzewdala* (od *trzy*? dla liczby kwiatów?).

dyszeć, p. *dychać*; *dyszę*, *dyszał*.

dyszel, dawniej (r. 1500) *dyszla*, albo *oje*, albo *ciągadło*; z niem. *dis(s)el*, *disle*, dziś *Deichsel*; od nas na Ruś; *dyszel* już u Mączyńskiego (r. 1564); »*dyszelny* szkapa«, Potocki; słowo niem. we związku z łac. *temō*, 'dyszel', i prus. *tenzis*, do *ciągnąć* należy.

dywan(ik), u nas już tylko 'kobierzec', ale u Serbów i Bułgarów jeszcze i 'izba radna, kobiercami zawieszona', z tur. *diwan*, 'rada', 'biuro', 'szeroka sofa u ściany', a to z pers. *dīwān*, 'trybunał'; serb. *diwaniti*, 'mówić'.

dzban, *dzbanek*; wymawiają i bez *d-*: *zban(ek)*; forma »mazowiecka« zamiast *czban*; w biblji jeszcze »octowe *czbany*« obok »wina *dzbanów* sto«; pień ten sam co w *dżber* (p *ceber*), lit. *kib-iras*; *-an* jest częstym przyrostkiem u nazw naczyń. Prasłowo; rus. *żban*, serb. *džban* i *žbań*, czes. *czbán* i *žbán*, w cerk jednak z *w*, *cžiwan* (rus *czwaniť sia*, 'nadymać się', z tego, po wyżej, *cwanny*, *czwan*, 'zarozumialec'); jest i cerk *cžiwan-*, o 'napoju mieszanym'. Urobienia: *dzbanuszek*; *dzbanarz* u Reja, o 'opoju'.

dziabać, *dziabnąć*, 'rąbać', *dziabka*, 'motyka'; jest i *dziachnąć*, 'uderzyć', *dziakać*, dźwiękonaśladowcze, ludowe, późne, z *dziubać*.

dziać (ściągnięte z *dziejać*), *dzieję*, 'czynić', 'stawiać', 'kłaść'; *dziać się*, 'zdarzać się', »to się często *dziejało*» (dziś *działo*), w legendzie o św. Aleksym; te ogólne znaczenia specjalizują się: »*dziać* pończochy lub sieci«, »*dziać* drzewo« ('barć na niem wyrabiać'); drzewo *dziane* jest *dzienią*, *dziatwa* i *dzietwa*, 'robota koło niej'; »*dziać* komu imię«, 'nazywać go', »fraszki tym książkom *dzieją*«, »imię *dziano* Sybilla« (wiek 14.); częstotliwe: obok *dziejać* (*dziać*), *dziewać*; *nadziać*, *nadziewać*, *nadzianka*; *podziać*, *podziewać*, *spodziewać się*, *niespodzianka*; *odziać*, *odziewać*; *wdziać*, *wdziewać*; stąd: *odzienie*, *odziew*, *przyodziewek*. Ind *dadhāmi*, grec. *tithēmi*, 'stawiam', 'kładę', niem. saskie dawne *dôn*, dziś *thun*, łac. *facio*, lit. *dėti*, 'kłaść'. I słowiańskie i litewskie mają (lub miały) zdwojony pień w czasie teraźniejszym, cerkiewne *dežđą*, lit. *dedu*, z pierwotnej odmiany **dhedhēmi*: **dhedhmes*, *d* przed *m* wypada; stąd *odziecka* (od *odziedza*), 'skórka', por. cerk. *nadežda*, *odežda*, 'nadzieja', 'odziew'; *odzież* wedle *kradzież*. Pień powtarza się w *dziej*; *działo*; *dzicla* Bogurodzicy ('dla'); *węda* (p.).

dziad, *dziadek*, odpowiada *babie*, *babce*, mniej liczbą znaczeń, niż podobnym początkiem z mowy dziecięcej, zdwojeniem, jak grec. *tēthē*, 'babka', *tēthis*, 'ciotka', rus. *diadia* (z tego lit. *dėdė*, *dėdis*), 'stryj'. Spadek po *dziadzie*, *dziadku*, był *dziedziną*, przechodził na pochodzących od jednego *dziadka*, w przeciwieństwie do *ojczyzny* (*ojcowizny*), dla *dziedziców*, co *dziedziczyli*, *dziedzictwo*; *dziedzic* oznaczał później 'właściciela dóbr ziemskich'; i *dziadowizna* trwała obok ogólniejszej *dziedziny*. Obok 'dziada', 'przodka', oznacza *dziad* 'starca' i 'żebraka', »pójść na *dziady*«. Ale *dziady* Mickiewiczowe nie polskie ani litewskie, lecz białoruskie ('duchy przod-

ków, proszone w gościnę i częstowane parę razy do roku, szczególniej na wiosnę i jesienią'). Małoruskim jest *didko*, 'djabeł', 'duch domowy', pisany i *ditko* (*dědky* w staroczeskiej kronice, które Czech, wychodząc z »Charwacji«, z sobą zabiera), od nas od końca 16. wieku przyjęty (»ruski djabeł«) Zdrobniałe: *dziadzia* (*dziadzio*), *dziadunio*; *dziadostwo*, *dziadówka*; *dziadyga*.

dziakło, 'dawna zbożowa danina litewska', z białorus. *dziakło*, a to z lit. *duoklė*, 'danina', z niezwykłem zmiękczeniem, *dzia-* zamiast *da-* (od *duoti*, 'dać').

dział, *dzielić*, *dzielnik*, *dzielnica*; *podział*, *rozdział*, *udział*, *wydział*; *dziel... dziel*, 'częścią' (w zachodnich dzielnicach); *dział*, 'pasmo gór', z małorus. *dił*, a to z rum. *deal*, co z Słowiańszczyzny wyszło (góry graniczą); p. *dola*; lit. *dalis*, 'dział', *daliti*, 'dzielić'; narzeczowe litew. *dailyti*, 'dzielić', coby samogłoski *ai* (*oi*) dowodziło, wydaje się podejrzanem; w językach innych, oprócz niem. *Teil*, *teilen*, są podobne słowa, grec. *daiomai*, 'rozdzielam', *dais*, 'dział', ind. *diti-*, 'dział', obok *dātu-* i *dānam* (toż); można jednak *dział* i z *działo* ('dzieło') łączyć.

dziama, *dziamać*, *dziamdzia* i *ciamkać*, o 'powolnem jedzeniu' (albo o 'cmokaniu przy tem') i o 'niedołędze'; dźwiękonaśladowcze, t. zn. bez historji, ludowe.

dzianet, o 'koniu', jak tyle innych »kawalkatorskich« wyrazów, z włos. *gianetto*.

dziardyn, ogólne w 17. w., potem zapomniane, z włos. *giardino*, 'ogród'; romańskie słowa (franc. *jardin*) z niem. *Garten*.

dziarg, *dziarno*, *dziarstwo*, *drzązstwo*, o 'żwirze', *dźwiarstwo*, *ździarstwo*, słowień. *drstew*, *drstel*, *drsten*, rus. *drieswa*, 'żwir', czes. *drst*, 'śmieci', *drs(t)ný*, 'szorstki', serb. *zwrst*, rus. narzeczowe *gwiersta*, lit. *žwirzdai*; p. *żwir*.

dziarski, pra-polska (nie kaszubska!) oboczność obok *darski*, od *darznąć*, 'odważyć się', rus. *derznut'*, *derzkij*, 'czelny (bezczelny)'; patrz *darski*.

dziąsło, »*dziąsła* moja« w psałterzu (l. mnoga), *dziąsłowy*, i *dziąsna*, a są i dawne i narzeczowe postaci z twardem *d*, *dąsna* (w 15. w. i 1500 r.), *dusna* 1532 r, obok *dziąśl(a)ny*; u innych Słowian przeważają albo wyłączne są postaci z *-na*, rus. serb. *desna*, czes. *das(e)ň*; *d-* odpada w małorus. *jasny* i *jasła*, czes. *jasna*; załab. *diąsna* i *jąsna*. Czy to resztka od pierwotnej zębów nazwy, lit. *dantis*, łac. *dens* (*dentysta*), niem. *Zahn*, ind. *dant-*, grec. *odōn*?.

dzieci, *dziecię*, *dziatki*, *dziatwa* (zbiorowe, jak *gęstwa*); *dziecko*, dziś nie odmieniamy go w liczbie mnogiej, w 17. wieku ogólnie *dziecka*, *dziecki*, *dziecek*; *dziecina*, *dzieciński*, *dziecinny*. Nazwane od *dojenia*, 'karmienia' (»dojono« dawniej dziecko); *dziecko* od przymiotnika na *-ski*, »z ust *dziecskich*« w psałterzu, przeszło na rzeczownik. Ponieważ nazwy dzieci i sług, czeladzi, niewolników stale się spływają, więc na Rusi znaczył *dziecki* 'sługę (książęcego), sądowego, woźnego', i stąd czasownik *dzieckować*, 'ciądzać' 'grabić', 'fantować', w tłumaczeniach »Wiślicji«, powstałych na Czerwonej Rusi. *Dziecińcem* nazywała się na całej Rusi 'twierdza wewnętrzna w grodzie - ostrogu', t. j. omurowany placyk - schronisko załogi

(dzieckich), i stąd przeszła do Polski nazwa *dziedzińca*, zamiast *dziecińca*. *Dziedziniec*, był wewnątrz pałacu - twierdzy, *podwórze* przed nim leżało; dziś oba to samo znaczą. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, cerk. *děti*, *dětĭsk*, rus. *ditja* zamiast *dietja*, *dieti*, *dietskij*, bułg. serb. *djeca*, zbiorowe, czes. *dítě*, *děti*, *děcko*, załab. *diatka*.

dziegieć, 'smoła brzozowa', lit. *degutas*, ale nie z niego pożyczone, bo jest i w czes. (*dehet*, *dehtu*), rus. *diogot'*; od pnia *dhegh-*, 'palić', ind. *dahati*, *dahas*, 'upał', lit. *degti*, *dagas*, 'żniwa'; prus. *dagis*, 'lato'; ten sam pień w upodobnionem *geg-* z *deg-*: *żegę*, 'palę'; p. *żec*.

dziej, w złożeniach, o 'czynnym', 'działaczu': *dobrodziej* i *złodziej* (t. j. 'złoczyńca', jak dziś jeszcze w ruskiem; ale u nas i u Czechów o 'kradzieży' i 'chąźbie', już w 14. wieku, w psałterzu); *kołodziej*; *bartodziej*; *dzieja* w *nadzieja* (t. j. *nadziać*, *nadziewać się* na co, 'ustawiać się na co'); w liczbie mnogiej *dzieje* ('co się *działo*'), 'historja', *dziejowy*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; czes. *dějiny*, 'dzieje'.

dzieło, dawniej *działo*, 'czyn' (odmianę pierwotną: *działo*, w *dziele*, w *dzielech*, wyrównywano od 16. wieku); *dzielny*; *dzielnik*, 'robotnik' (jeszcze w 16. w.; dziś zapomniane; nasz *dzielnik* od *działu* poszedł); *działać*, *działacz*, w dawnym języku i *dziełać* (np. w biblji); jak *czyn* znaczy i 'zbroję', podobnie *działo* używano dla 'machin oblężniczych' (»oblegli miasto z *działy* rozmaitymi« tłumaczy biblja łac. 'munitionibus', »*udziałał* rozliczna *działa*«, 'machinas'), i jak w czes. oznacza *działo* od 15. wieku (Janczar) 'armatę'; tak rozróżniamy, sztucznie, *dzieło* i *działo*, chociaż to to samo. Prasłowo; u wszystkich Słowian to samo; cerk. *dělo*, *dělati*, *drěwodělja*, czes. *dílo* i *dělo*, jak u nas *dzieło* i *działo*.

dzienie, 'barć', 'mellificium' (*wydziane*, 'wyrobione' w sośnie czy dębie dla pszczół leśnych), od *dziać* (»drzewo *dziane*« u Świętosława r. 1449); obok tego i rzeczownik żeński, *dzienia*, *dzień*, *dzietwa* i *dziatwa*, rus. *dietwa* i *dietka*, o 'czerwiu pszczelim'.

dziengi, 'pieniądze', z rus. *diengi*; przybrało w 17. w. polskie formy, *dzięgi*, 2. przyp. *dziąg*; *dziążki*. Ruskie słowo wschodniego pochodzenia, u Tatarów kazańskich, Kirgizów, *tenge*, 'pieniądze' (jeśli to nie ruskie?), aż do nowo-perskiego *tanga*, ale jest i nowo-perskie *dang*, 'moneta'; nic wspólnego z *tamgą*, 'stęplem', 'cłem' (skąd *tamożnia*, 'urząd cłowy'), co z tursko-tatarskiego *tamga* poszło. *Dziengi* (*dienga*, 'miedziak') pojawiają się na Rusi w drugiej połowie 14. w.; r. 1420 »Nowogrodzianie poczęli targować srebrnymi *diengami*, a artugi (nazwa niemiecka, nasze *orty* dawne) posprzedawali Niemcom« (Kronika).

dzień, *dniowy*; *tydzień*, *tydniowy* (p.); *dzienny* (*całodzienny*), *dziennik*, *dziennikarz*; *dniować*, *dniówka*, *jednodniówka*; *dzionek*, z mylnem *io*, zamiast **dzienek*, porówn. *piesek* (a z równą myłką *wioska*, *czostka*, zam. *wieska*, *czestka*). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *dĭń*, *dĭnnica*, 'jutrzenka', rus. *dieńszczik* (niby 'dyżurny'), serb. *danica*, 'jutrzenka', czesk. *den*, *dennice*, *rozedníti se*; lit *diena*, prus. *deinan*, 'dzień', ind. *dina-*, 'dzień', łac. *nun-dinae*, 'targ na dziewięć dni'; goc. *sin-teins*, 'codzienny'; pień

ten sam co w łac. *dies*, *diurnus* (stąd *dijurnista*), od pnia *diw-*, 'błyszczeć', 'jaśnieć'.

dziergać, dawniej *dzirzgać*, 'obrywać', 'rwać', 'czochrać (len)', 'obszywać'; *zadzierg*, 'supełek', *zadzierzgnąć*, 'zawiązać'; od tego samego pnia (dalej urobionego od *der-*, *drzeć*) poszły rzeczowniki z samogłoską *o*, *droga* (p.). Prasłowo; rus. *diorgat'*, czes. *drhati*.

dzierlatka i *durlatka*, *dzirlatka* w 15. w., *dziurlatka* r. 1500 (por. *dziura* i *dura* spółczesne), nazwa ptaszka (z rodziny skowronków), od **dzierla*, 'czubka' (?), *dziurla*, 'taniec' (?).

dzierzba, *dzirzwa* w 15. wieku, ptak z rodziny wróblów, *dzirbołka* r. 1500 to samo?; *dzirbić*, *dzirbolić się*, 'dźwigać powolnie' (do *der-*)?

dzierzęga, nazwa roślin rodzaju wyki i innych, i 'człowieka wątłego', 'dzierzmoły'. Prasłowo; czes. *deryždie*, *dereští*, 'suche zielsko', starorus. *derjaždije*, 'zarośla'; od pnia *der-*, p. *drzeć*. U nas w licznych nazwach miejscowych, w Wielkopolsce samej w 16. wieku sześć osad z mianem *Dzierząźna*, jezioro *Dzierząźno*, lasy, skrócone *Dzierzna*; rus. *derjuga*, jako nazwa roślin, i *derjaga*.

dzierżeć (mylnie *dzierżyć*, *dzierżony*), 'trzymać', dziś coraz mniej używane; *dzierżak*, *dzierżadło*; *dzierżawa*, *dzierżawca*; dawniej *dzirżeć*; pierwotnego ** dzirżać* (por. *dzierżawa*) już niema, a wedle *dzirżeć* mówiono i *dzirżenie* lub *dzierżenie* ('posiadanie'), zamiast *dzierżania*. Por. imiona: *Dzierżykrai*, *Dzierżek* (*Dzirżek*), *Dzierzan-ów*. Jest to lit. *dirżas*, 'rzemień', *dirżti*, 'twardnieć'; *dzirżać* poszło z **dirgēti* — więc pozornie brak zgody z litewskiem, oczekiwalibyśmy, wedle *dirżas*, *dirzēti*, nie **dirgēti*. I to istnieje rzeczywiście, w dawnem *darznąć*, 'być odważnym', *niedarznienie*, 'małoduszność' w psałterzu, przymiotniki *darski* i *dziarski* (dziś tylko to w użyciu), por. rus. *dierzkij*, 'zuchwały', *dierznut'*, 'odważyć się'. Oboczność, *darski* i *dziarski*, jest pospolita, p. *ziarno*, *sarna*; i pierwsza oboczność, *dirgēti-dirznąti*, nic nadzwyczajnego, p. *błahy*, *gęś*, *gwiazda*. Więc łączymy oba słowa, *dziarski* i *dzierżeć*; por. ind. *drhati*, 'umacnia', irańskie *derez-*, 'więzy', łac. *fortis*, 'dziarski' (to samo słowo); prus. *dirzos* i *dirstlan*, 'dzielny'. Inni łączą mylnie *darski* z lit. *dransus*, 'odważny', *drąsu*, 'ważę się', grec. *thrasos* i *tharsos*, 'męstwo', ind. *dhrszta-* i *dhrsznu*, 'mężny', i dzielą oba słowa.

dziesiąty, *dziesięć*, *dziesięcina*, *dziesiątka*, *dziesięcioro* (przykazanie, stąd dawne ludowe *zadziesiętać*, 'zakazać'), *dziesiętnik*; skrócone: *dwanaście* z *dwanadzieście* (*dwa na dziesięcie*, dawny miejscownik), *dwunasty* z *dwunadziesty*; *dwadzieścia* do *czterdzieści*, ze *dwa dziesięcia*; dalej *pięćdziesiąt* itd., 2. przyp. l. mnogiej. Słowiańska liczba główna, nie pierwotna; powstała z porządkowej (*dziesięć* poszło z *dziesiąty*; pierwotna główna, to łac. *decem*, grec. *deka*, indyj. *daśa*, niem. *zehn*), tak samo lit. *deszimtas*, 'dziesiąty', *deszimt*, 'dziesięć' (ind. *daśatis*, 'dekada'). W nazwie tkwi pojęcie dwu ujęć (dwu piątek), *de* ('dwa') i *sęt-*, p. *sto*.

Dzietrzych, z niem. *Dietrich* (*Theoderich*), u nas, jak u Czechów (za ich wzorem?), przechodzi już w 15. wieku stale w *Wietrzych*, więc

w Dialogu o śmierci (około r. 1450): »Sampsona wielmi mocnego i *Wietrzycha* obrzymskiego (olbrzymi, zamiast Werony, *Dietrich von Bern*) śmierć pomorzyła«; tak samo w nazwach miejscowych: kujawskie i małopolskie *Wietrzychowice* nazywają się *Dzietrzychowicami* (r. 1392 *Boguslaw de Dzetrzichowice*, r. 1393 *Boguta de Wetrzichouicze*), a tak samo i *witrychem* obezwaliśmy niem. *Dieterich*. Dodaję kilka nazw miejscowych od innych niemieckich imion: *Dziećmiarki*, *Dziećmiarowo*, *Dziećmarowice*, od imienia *Dietmar* (*Thietmar*; *diot*, 'lud'); *Bartatów* pod Lwowem z *Bartoldesdorf*; *Lubraniec*, dawniej *Ludbrańc*, z *Liutbrand*; *Jerzmanów* od *Hermana*; *Iwonicz* od *Iwona*; *Jaszczułtowice* od nord. *Askolda*; *Godprzydowa* od *Gotfried*; *Gierałty* od *Gerold*; *Gunczerzewice*, *Gączerzewo* od *Günther* (por. *rycerz*); albo *Łańcut* z *Landshut*, *Lanckorona* z *Landskrone*; *Fulsztyn*, *Melsztyn*, z niem. *-stein*, i t. d.

dziewa, *dziewica*, *dziewka*; *dziewczyna*, *dziewczę* (oba słowa przejęli Rusini); liczne zdrobnienia; *dziewoja* (rzadki przyrostek, częstszy u Czechów); znaczyła pierwotnie 'kobietę', jako »dojącą« (karmiącą), łac. *fe-mina*, grec. *thē-lys*, 'kobiecy', *thēlē*, 'pierś', lit. *dėlė*, 'pijawka', od **dhei*, 'doić'; stąd nazwa *dzieci* (p.), łaciń. *filius*, *filia*. Od *dziewy* nazwa grodowa *Dziewin*, nie rzadka; domyślano się z niej dowolnie Amazonek słowiańskich (u Czechów). Litwie brak tej nazwy, zastąpiła ją inną, *merga*. *Dziewosłęby*, *dziewosłębić*, niby od *słać*, w istocie zamiast *dziewosnębić*, co jeszcze w biblji ocalało, p. *snębić*; zamiast tego *dziewosław* w 16. w. po słowniczkach.

dziewana, od 16. w. *dziewanną* pisana, 'verbascum', w 15. wieku też z czeska *dziwizną* przezwana, więc od *dziwy* (p.); dostała się, wedle *Diany*, i do mitologji polskiej u Długosza, jak najdowolniej, z *Marzaną* razem; ależ obie do botaniki, nie do mitologji, należą.

dziewiąty, *dziewięć*; jak u *dziesięć* (p.), tak i tu liczba główna dopiero od porządkowej urobiona; Litwin ma jeszcze *dewini* (łac. *novem*, niem. *neun*), obok *dewintas*; *dzie-*, lit. łotew. *de-*, zamiast *ne-* (jeszcze staroprus. *newints*, 'dziewiąty', *n-* zachowało) powstało albo pod wpływem nazwy *dziesiątki* (liczby wpływają na siebie, mówiono *szeć* wedle *pięć*, *sietm* wedle *ośm*, *oziem* wedle *siedem*), albo rozpodobniono *newen-* w *dewen-*, unikając następstwa tego samego *n-*. Nazwy roślin, *dziewięci(e)rnika*, *dziewięciornika* i *dziewięsiła*, tłumaczą nieraz łac. nazwę 'nonenaria' (od dziewięciu skutków leczniczych), ale *dziewięsił* (i nazwa olbrzyma w bajce) wyprzedza łacinę, jest ogólnie słowiańskie; rus. *dievviesił*, serb. *dewesilj* (stąd lit. pożyczka, *debesyła*). Pomijamy, jak przy *dziesięć*, przytaczanie odpowiedników słowiańskich, skoro wszędzie to samo; przytoczmy tylko osobliwsze ruskie *diewianosto* zamiast *diewiatdiesiat* (90), czes. *newiesil* zamiast (i obok) naszego *dziewięsił* ('nonenaria'); dalej staroczes. sposób liczenia od 21 do 29, *jeden* itd. *me(zi)dcietma*, *jedenmecítma*; rus. *tridcat'*, jak czes. *dwacet*, *trzicet*.

dziewierz, *dziewiorek*, przestarzała (w 16. w. jeszcze powszechna) nazwa 'brata mężowego', dziś po-

życzką, *szwagrem*, zastąpiona. Prasłowo; cerk. *děwer'*, rus. czes. *dziewier*, *dewerz*; litew. *dieweris*, ind. *dēwar-*, grec. *daēr* z **daiwēr*, łac. *lewir* (stąd *lewirat* starozakonny), dawne niem. *zeichur*.

dzieża na chleb; prasłowo; rus. *dieża*, i tak samo u innych Słowian; brak w litew. (*dižti*, 'smarować'?); goc. *deigan*, 'gnieść ciasto', niem. *Teig*, grec. *teichos*, 'mur (zlepiony)', łac. *figulus*, 'garncarz', *fingere*, 'kształtować' ('lepić'; stąd *fikcja* i *figura*), ind. *dēgdhi*, 'maże, lepi'.

dzięcioł, prasłowo; rus. *diatieł*, czes. *datel*, serb. *djetel'* i *djetao* (ze wtórną jotą, jak zawsze); od jego pstrocizny i nazwy 'koniczyny': *dzięcielina*, u innych Słowian *detelina*, czes. *jetel*, bez *d-*. Ptak sam nazwany od pukania, *dęt-*, niby *tęt-*; *-ioł* przyrostek, jak w *kwiczoł*.

dziedzierzysty i *dzidzierzysty*, 'krzepki', w 17. wieku, o zwierzęciu (zając, drop) i o człowieku; z rus., od nazwy rośliny (?) *dendera*, w najrozmaitszych postaciach, *dziędziera*, *dziędzierzawa*, z małorus. *dywderewo*.

dzięgiel, dawniej *dzięgil*, roślina 'angelica' (*arcydzięgiel*, 'archangelica'), nazwa prasłowiańska, od cerk. *dęg*, 'rzemień', rus. *djagłyj*, 'silny', *djagnut'* 'róść', małorus. *odjaha*, 'ubiór'; p. *dęga* i *duży*; roślina o silnych skutkach. Przyrostek *-yl* rzadki, por. *motyl*.

dzięgna, rodzaj szkorbutu, 'stomatitis'; *ę* nie pierwotne, **dziegna*, zamiast czego oczekiwalibyśmy **degna* wedle cerkiewnego »twardego« brzmienia *dŭgna*, ale wymiana twardych i miękkich półgłosek nie należy do rzadkości, por. *łza* i inne. W dawnych słowniczkach mieszają mylnie *dziegnę* z *dziąślami*! W cerkiewnem (od 11. w.) *degna* i *dogna*, 'strup'.

dzięk, dzięka, dzięki, *wdzięk* (od Górnickiego 1566 r. 'gracja'); *wdzięczny*; *bez* i *przez dzięki*, 'gwałtem'; *dziękować*, *dziękczynienie*, *zawdzięczać*, *odwdzięczyć się*, powszechne od 14. w. (w psałterzach i biblji), poszło z czeskiego, n. p. w ewangeljach 15. i 16. wieku: »miej go *dzięk*« = *měj jho dík*, *dieka*, *díka*, *wdiek*, *wdiecznỳ*, *bez dieky*, *diekowati*, ależ nosówkę chyba jeszcze Czesi sami posiadali, inaczej należałoby przypuścić, że z czes. *diek* Polacy sami *dzięk* urobili (wtórne nosówki zjawiają się dopiero później), chociaż to bynajmniej nie wykluczone; samo czes. *diek* przejęto z niem. *dank*, ależ niem. *an* Czesi pierwotnie przez *ą* = *u* oddawali, *en*, *in* przez *ę* = *ie* (*ia*), więc i tu trudność znaczna. Inne języki słowiańskie nie znają tego słowa; małorus. *djakuwaty* zruszczono dowolnie z pol. *dziękować*. W 15 i 16. wieku przejęliśmy powtórnie *dank* wprost z niemieckiego, 'nagroda', 'pierwszeństwo': »*dank* przyznawać, oddawać«; ale i 'wdzięczność': »miejcież *dank*«; *abdankować* wojsko, 'rozpuszczać', 'abszytować', *abdanken*. Nazwa herbowa *Abdank* nie poszła wedle znanej legendy z *hab-danku*, chociaż już 1408 i 1432 r. *Habdanków* wymieniają, bo w pierwszej połowie 14. wieku i przez cały 15. przeważały formy z *au*: *audank*, *audaniec*, co z *dankiem* nic nie ma spólnego (od *Audentius*, czy od normańskich *Audunów*, od *audr*, 'skarb', ?).

dziękwa, »żuć *dziękwę*« r. 1500, narzeczowe *dźwięga(ć)*, *dźwiędać*,

i *dzięga(ć)*, o 'żuciu' (i o 'marudzeniu'). Prasłowo; słowień. *dwekati* i *dwecziti*, serb. *dweka*, *dwecziło*, 'smoła', bułg *dŭwczŭ*, 'żuję'; *dzięk-wa* więc przestawka z *dźwięka*

dzik, *dziczki* (owoce), *dziki*, *dzikość*, *dzikus* (z łacińską końcówką, jak *obdartus*, *negus*), *zdziczał*, *dzicz* i *dziczyzna* Istnieje niemal tylko u nas i na Rusi; nam zastąpiło zupełnie dawne *dziwy*, *dziwoki*, 'dziki' (powszechne u wszystkich innych Słowian, cerk. *diwij*; u nas w przysłowiu: »tento diaboł *dziwy*, co Ruś wiąże«; »*dziwe* mięso«, »*dziwy* szczaw« w 17. wieku). Więc może *dziki* i *dziwy* od jednego pnia, chociaż byłaby to wcale niezwykła para. Dalszych odpowiedników pewnych niema.

dzinia, w psałterzu puławskim, 'włosienica' ('cilicium'), czes. *żinie*, *żinice*, w tem samem znaczeniu, jest i w słowień. *żinja*; w biblji nieraz *dzianica* (»koc«, Leopolita), »jedno przykrycie ze wszech *dzianic*«; w czes. tekstach *diejnice*, *dinice* (czy to nie pomyłką, ta *dzianica*, pozornie od *dziany* urobiona, skąd i *dzianiczka* w 15. w.?).

dziób i *dziub*, *dzióbek*, *dzióbać*, *dzióbnąć*; *d-* przystawione, jak w *dzwon*; ale pierwotna postać z twardem *z-*, *zob*, *zobać*, cerk. serb. rus. czes. *zobati*, 'dziubać', *zob* dla ptaków; postaci odpowiednie naszej po ruskich i czeskich narzeczach, *dziob*, *dziub*, *diob*, *diub*; *dziubaty (dzióbasty)*, o 'twarzy ospowatej, podziobanej'.

dzioki, 'skoki', »(tańczą) jedni hołubca, drudzy ruskie *dzioki*« (nie *dzioły*!), Potocki; z włos. *gioco*.

dziryt, 'oszczep', z turec. *dżirid* z arab. *dżerid*.

dziś, z pierwotnego *dziń*; *dzisia* z pierwotnego *dzińsia* (tak jeszcze w ułamkach świętokrzyskich z 13. wieku), co *a* od *wczora* przybrało; zamiast *dzień-ś*, t. j. 'dzień ten'; właściwy zaimek wskazujący był bowiem *si*, *sie*: »do *sich* miast«, 'do tych miast', jeszcze w 15. w., i »ot *sich* miast; »do *siego* roku« (życzono sobie dożyć na Nowy rok); *latoś*, skrócone z »*lato sie*«, 'tego lata', »*latosie* cielę«, 'tegoletnie'. *Dzisia* przybrało, jak *wczora*, *j*: *dzisiaj*; przymiotnik: *dzisiejszy*, zamiast *dzisiajszy*; dawniej odmieniano: *dzisi*, »do *dzisiej* chwili«, »*dzisiem* cały wiek człowieczy«, *do* i *od dzisia* (lub *dzisie*) *dnia*, »*do dzisiego dnia*«, biblja, powtarzając *dzień* dwukrotnie. I po innych językach są takie same złożenia, lit. *szendien*, niem. *heute*, grec. *tēmeron* (z następstwem zaimka odmiennem, jak w rus. *siewodnia*); form czeskich, ruskich i innych: *dnes*, nie znamy; mamy tylko, jak staroczes., łuż. i załab.: *dens*, z *i* zamiast *ie* i ze zgłuchnieniem dwu po sobie następujących półgłosek: *dĭnĭsĭ*.

dziura, *dura* częste w 15. wieku, *dziurawy*, *durawy*, *durkowaty*, *durka* r. 1500, *przedziurawić*, *dziurzysty*; dwoistość *dziu-* i *du-* powtarza się w *dziupło* i *dupło*, *durlatka* i *dziurlatka*, *dusna* i *dziąsna*. Uderza nadzwyczajna odmienność samogłoski: rus. *dyra*, cerk. *dira*, czes. *diera* (dziś *díra*); odnosi się do *dziorę*, *drać* (p. *drzeć*), ależ i litew. posiada *durti*, dla 'kłócia', i z długiem *u (dūris)*, jak rus. *dyra*. Pisownia z *ió* mylna, dawnemu językowi zupełnie obca.

dziurla, »doskoczyć *dziurlą*«, 'tańcem', r. 1570. Co innego *dziostra*, *dziostrować*, 'pojedynek', w 17. w., z włosk.

dziw, tylko męskie w 14 i 15. w., »wiele *dziwów*«, biblja, później i *dziwo*; *dziwny*, *dziwić* i *dziwować się*, »wielikie *dziwowanie*«, biblja, *dziwowidze* już w 14. wieku, 'widze', *dziwowisko*, *z(a)dziwić*, *wydziwiać*, *podziw*; *dziwoląg* i *dziwotwór*; *dziwak* r. 1500, *dziwaczyć*, *dziwactwo*. Niema nic spólnego z *dziwy*, 'dziki'. Prasłowo; cerk. *diw* i *diwo*, *dĭwĭn*, *diwiti sę*; wszędzie tak samo; pierwotne znaczenie: 'patrzyć', małorus. *(po)dywyś*, '(po-)patrz', czes. *diwadlo*, 'teatr (dziwowisko)'. Wywodzą od pnia *diw-*, 'jaśnieć', od którego aryjska bogów jasnych nazwa, lit. *diewas*, 'bóg', *deiwe* (słow. *diw* ?, 'straszydło'), ind. *dēwa-*, łac. *deus* i *divus*, 'boski'; inni raczej od ind. *su-dīti-*, 'z dobrym blaskiem', grec. *dēlos*, jawny' (z* *deiclos*, homer. *dealo*, 'zjawił się'); lit. urobione z *-r*, *dyrēti* i *dyroti*, 'patrzyć', bułg. *dirja*, 'ślad' (u nas niema), niem. *Zier*, 'ozdoba'

dziwerować, od *dziwiru*, *dziweru*, 'wzoru, deseniu na stali', z turec. persk. *dżewher*.

Dziwisz, imię Dionizy, jak *Jarosz*, Hieronim, pozorne spolszczenie; *Dziwisz* i czeski.

dziwy, *dziwoki*, *dziwoczek*, 'dziki', p *dzik*.

dzwon, *dzwonić*, »*dzwonka* ruszać«, 'ogłaszać', *dzwonki* (w kartach, dziś 'karo'), *dzwonnik*; w biblji i w 16. w. jeszcze bez przysuniętego *d-*: *zwonki*, *zwoneczki*, 'cymbałki'; roślina, od której boginki uciekają ('hypericum'): *zwoniec* i *zwonki*. Od pnia **zwĭn-*, 'dźwięczeć' (lit. *żwĭngti* i *żwengti*, 'rżeć', *żwangeti*, 'dźwięczeć'), w staropolsk. i czes. przestawione: *wznieć*, 'brzęczeć', *wzniali* i *zawzniali* w psałterzu ('sonare'); *Żmigrody* (jest ich kilka, prastare) są *Zwenihorody* ruskie (*zwnigród*, niezrozumiałe, przekręcono na *żmigród*); *Zwĭnĭmĭr*, król kroacki, r. 1070.

dzwono u koła; *dzwono* u ryby, 'zwój', 'koło', 'pierścień'; *d-* przysunięte; w innych językach słowiańskich *zwieno* i *zwono*.

dźwięk, *dźwięczny*, *dźwięczeć*, od tego samego pnia *zwĭn-*, co w *dzwon*, z przyrostkiem *-k*, zupełnie tak, jak *brzęk* od *brznieć* (p.); *d-* przysunięte; pierwotne *źwięk*, w psałterzach; z *o*, rusk. czes *zwuk*, 'dźwięk'.

dźwigać, *dźwignąć*, *dźwignia*, prasłowo; u nas stosunkowo mało rozrosłe, tem bardziej w cerk. i na Rusi, cerk. *dwignąti*, *dwidzati*, *dwiżiti*, *podwig*, 'walka', rus. *dwiżenije*, 'ruch', *wozdwiżenije*, 'podniesienie Krzyża św.'; u Serbów jeszcze bezokolicznik pierwotny *dići* z ** dwig-ti*, czes. *zdwihnouti* i *zdwihati*. Brak dalszych pewnych odpowiedników. I u nas parokrotnie bez *w*: *udzignąć*, biblja.

dżuma, 'zaraza', serb. rus tur. *czuma*, z hebrajskiego w 15. wieku przejęte.

E

e (ie), jest dwojakie: stałe *ie*, przegłosowywane przed twardemi spółgłoskami w *ia* lub *io*, wedle tego, czy odpowiada pierwotnemu *ě*, czy *e* (*leśny* : *las*, pierwotne *lěs*; *niesiesz*: *niosę*, pierwotne *nesą*); nie ginie nigdy. Drugie jest ruchome, miękkie i twarde, nie ulega żadnemu

przegłosowi: *pies, psa, len, lnu, łeb, łba*, i odpowiada, miękkie, pierwotnemu krótkiemu *i, ĭ*, twarde krótkiemu *u, ŭ*. Co do nagłosowych samogłosek są języki słowiańskie nader kapryśne; odrzucają je (np. *i-*, p. pod *i*), dodają im *j, w, h*, lub odrzucają *j*. Owo stałe *e* pojawia się w nagłosie tylko jako *je-*, stąd różnica między *jest* a łac. lit.: *est*; *jezioro*: lit. *eżeras*, i tak zawsze. Lecz zamiast tego *je-* zjawia się nieraz *o-*, u nas tylko we dwu słowach: *osa* (drzewo) i *olcha* (p.); we Lwowie i w *ożynach* (wymawiają *użyny*), z *jeżyn*; najliczniej u Rusi: nasze *jezioro, jeleń, jesień*, rus. *ozĭero, oleń, osień* itd. Jakiejkolwiek prawidłowości co do tego zastępstwa niesposób się dobadać (i najnowsza próba z roku 1924 zawiodła), ależ niem. *Helga*, t. j. w wymowie ruskiej *Jelga (Elga* u Konstantyna Porfirogenity w r. 950), w *Olgę* w 10. wieku się odmieniła, a grec. *Helena, Jelena*, w *Olenę*; wieszczy *Oleg* kijowski, to niem. *Helgi*. Niema więc słów rodzimych z nagłosem *e-*, oprócz wykrzykników, *ej* (ale rus. *jej*), już w psałterzu, *ejże*; *ehej*, częste w 17. w. (*ehe*, europejskie), i spójki *eż* (p.). Każde słowo z *e-* nagłosowem jest więc pożyczką z łaciny, włos., franc. Lud oczywiście i przed obce *e-* jotę albo *h* przedsuwa, co i do pisma czasem dotarło, np. *Jewa* albo *Jawa* (chwiejność nagłosu!) w 15 i 16. w.; inne przykłady pomijam. O wymianie *he- ha-* i *e - a* (*herb* z *erb*) wspominałem pod *alzbant*. Wyliczanie i objaśnianie owej cudzoziemszczyzny na *e-* należy do słownika słów obcych, powtarzają się bowiem niezmienione w całej Europie. Zaznaczmyż jedynie, że przed samogłoskami łac. *ex-* oddajemy przez *egz-*, *egzamin* z *examen* (wedle dalszych przypadków, *examinis*, albo poprostu wedle francuskiego), *egzorta, egzekwje, egzaltowany, egzecyrka, egzekucja (egzekwować), egzemplarz, egzystencja, egzotyczny*; przed bezdźwięcznemi przez *eks-*, *eksport, ekspedycja, eksperyment, eksplikować, eksces, ekscytarz* ('pobudka'), *ekscelencja, ekskuza, ekstrakt, ekstra*. Wyjątkowo wplącze się tu i tureckie lub arabskie raczej słowo, albo i węgierskie, np. *emir* (nietylko 'książę', ale i 'rozkaz sułtański'; u Paska »śle cesarz *emiry* do wezyra«); *eliksyr* (europej., z arab. *eliksīr*, 'proszek' i 'kamień filozoficzny', z grec. *kseron*, 'proszek', przeniesione i na 'płyn', jak *alkohol*); *elearowie* (»Przewagi *elearów* polskich«, t. j. Lisowczyków za wojny trzydziestoletniej, a przedtem w Moskwie), z węg. *elöljaro*, 'przodujący, harcownik'; *lj* wymawia Węgier jak *j*.

Niejedno przestarzało, np. *elektwarz* (w najrozmaitszych odmiankach, i bez *e-*, *lekwarz* i *lektwarz*, 'na cukrze lub miodzie przyprawiane leki', z łac. *electuarium, electarium*, 'wybrane', 'złożone', niem. *Latwerge*); *essy*, p. *as*; co innego *esy-floresy*, 'ozdoby w gzygzaki', od nazwy litery *s* i łac. *flores*, 'kwiaty', z zachowaną końcówką łac. liczby mn., jak w *pulares*.

eż, eże, 'aż' i 'iż', dawniej ogólne, od 16. w. ograniczane coraz wyłączniej do Mazowsza; w psałterzu: »iż bychą wiedzieli pogani, *eż* ludzie są«, ale w puławskim: »*eż* by wiedzieli pogani, *iże* ludzie są«. W biblji *eż* zawsze niemal 'aż', rzadko 'iż': »*eż* do jutra«, »*eż* na toto miasto«, »*eż* do Ebron«, »*eże* do nieba«;

»tako *eże* się rozdarł«, »bośmy rzekli królowi *eż* moc boża będzie«; wszystko dowodzi, że to odmianka z *aż* lub *iż* i nie pochodzi z *jeże* (p. *jego*); powtarza się i w dawnej czeszczyźnie; pisownia z *h-*, *heże*, niczego nie dowodzi, skoro piszą i *ho*, *hosada*, zamiast *o*, *osada*.

F

Brzmienie obce Prasłowiańszczyźnie zupełnie, pojawiło się późno jako odmiana do *chw* i *ch*; w 14. i 15. wieku język wahał się stale między *chw* i *f*, w słowach własnych i obcych: *chwała* i *fała*, *chwila* i *fila*, *lichwnik* i *lifnik*; wkońcu dawniejsze *chw* wyrugowało nowsze *f* ponownie i utrwaliło się jedyne w języku pisemnym. Inaczej poniekąd w narzeczach. Ślady dawnego *f* ocalały po nazwach (*Falęty* zamiast *Chwalęty*, por. *Faleński*; *Falkowski* zamiast *Chwalkowski*); samo *ch* i *f* wahają się dalej w słowach obcych, *fałagowie* i *chałagowie* (tureckie), *kafle* i *kachle* (niem.); *f* obcych języków zastępywał Słowianin przed 5. wiekiem przez *p*; w 9. i 10 w. przez *b*; od 14. i 15. w. zatrzymywał już obce brzmienie *f* bez zmiany.

facelet, przestarzałe, 'chusteczka', z włos. *fazzoletto*, już od 15. w., przez Niemców (do obcierania twarzy, więc je i *ścieradłem* tłumaczą); *facylet* około r. 1500, później *facelet* i, bardziej z włoska, *facolet*; po narzeczach ocalało; włoskie poszło z *fazzolo* (czy od *faccia*? czy z niem. *Fetzen*, 'fecy'?).

facet, 'elegant', *facetka*, z łaciń. *facetus*, tegoż znaczenia; stąd i *facecja*, jak łac. *facetia*; włos. *faceto* tylko 'żartownisia' znaczy. Od błyszczenia (*fax*, por. *fakla*, 'pochodnia', z niem.).

fach, *fachowy*, *fachowiec*, z niem. *Fach*; używa się właściwie tylko o 'przedziale' i należy do słów jak *fügen*, *Fuge*, grec. *hapaks*, 'raz złożone', łaciń. *pango*, *pax*, 'pokój', nasze *fuga*, *paz*.

fachel, r. 1532, 'dymnik', z niem. *fächeln*, później *wachel*, *wachlować*, *wachlarz*, u Czechów *foch*, *fochr* i *fofr*, z niem. *Fächer*, *Focher*.

facjata i *facjenda*, oba włoskie; jedno o 'twarzy, kształcie' (włos. *facciata* wyłącznie panuje w budownictwie, o 'fasadzie'; *faccia* samo 'twarz, minę' oznacza, łac. *facies*); drugie z *faccenda*, 'zajęcie', *faccendiere*, 'co się do wszystkiego miesza'. Oba słowa, jak i *fason*, poszły z łac. *facere*, 'czynić'.

facka, 'policzek', jak w czes., z włos. *faccia*.

facz, *faczować*, 'obwiązywać (ranę)', 'zawijać', jak w czes., z niem. *Fatsche*, *fatschen*.

faferkraut r. 1532, 'cząbr', z niem. *Pfefferkraut*.

fafoły, *fafały*, *fafełki*, o 'szmatach' i o 'grzęzach, mętach, brudach'; stąd i pogardliwe, dla 'niedołęgi', *fafuła*; z nosówką *fąfoły*, 'płaty', i *fąfle*, 'smarki', a wkońcu i *fąfry*, *fonfry*, 'grymasy'; domowe, *f* zamiast *ch*, *chw*; *fąfry* jednak przypominają i czes. *fa(n)frnoch*, *fanfrniti*, o 'pędziwiatrze', *fafrnoszka*, 'strojnisia'.

fagas, 'lokaj' (a od 'przysługiwania się' w gwarze żakowskiej i 'donosiciel'), jak i *fagoła*, 'oszust',

fagólny, 'niepewny' (tylko narzeczowe), przekręcone z franc. *fagot* (z łac. *fagus*, 'buk'), przebogatego w znaczenia (od pierwotnej 'wiązki drzewa' przeniesione na 'niezgrabiasza' albo 'podejrzanego', na 'bajki' i 'instrument muzyczny, dęty'). Słowa u nas późne; Linde ich nie ma wcale (ma tylko *fagot* i *fagocistę*, o instrumencie).

fajerka, 'piecyk', z niem. prasłowa *Feuer*; por. *fajerwerk*.

fajfrowie, od 16. w., z niem. *Pfeifer*; później *faika, fajeczka, fajkarz* i *fajczarz, fajczany* i *faikowy*, z *Pfeife*; *f-*, jak zawsze, zamiast niem *pf-*, por. *fafer, funt*, »*fifka* wina«, *Pfiff*, niem. słowo pożyczka z romańskiego, p. *pipa*.

fajn, pożyczka niemiecka z roman. *fino* od *finis*, 'koniec', w złożeniu *fajnzilber*, w 17. wieku stale *fanclibr*, *fandzlibrowy*, *fanszlibrowy*, u Paska, Potockiego; por. *falundysz*, 'sukno' (*fein landisch*).

fakt, *faktyczny* (u nas dorobione wedle *praktyczny*), z łac.; nasz *faktor* przypomina i włos. *fattore*, 'pośrednika, pomocnika', bo nieraz kojarzymy znaczenie włoskie z postacią łacińską.

fala zastąpiła od 16. wieku słowiańskie *wełny* (p.), »*fale* przeciwne«; *falisty*, *falować* (o morzu); z niem. *Welle* (od tegoż pnia co i *wełna*, p.), chociaż niem. *w* przez *f* zresztą nie zastępujemy. Inne *falować*, dziś przestarzałe, z włos. *fallare*, *fallo* z tegoż, o 'błędzie, szwanku'; *falit*, 'bankrut', z *fallire*, 'bankrutować'; z włos. słowa poszło niem *Fehler, fehlen*, co i do nas przyszło: *fela, felować, feler* (o 'maści końskiej'. Jest i *fel*, niem *Fell*, 'skóra').

falbana, 'obszycie u spodnicy, falbanka'; w językach europejskich *falbala* włos., *Falbel* niem.; niewiadomego pochodzenia; od nas w tej formie z *n* (rozpodobnione) na Ruś przeszło.

fałat, dziś narzeczowe, 'szmata', z węg. *falat*, 'kawałek'.

fałd, *fałda, fałdować, fałdzisty*, z włos. *falda*, a to z niem. *Falte*; »przysiąść komu *fałdów*«, 'ukrócić go'; »*fałdy* łamać«, 'zalecać się'.

fałdysztor, 'krzesło w kościele'; i *fotel* wyszedł z tegoż słowa, niem. *falt-stuol*, t j. 'składane krzesło', dziś mylnie *Feldstuhl*; łac. *faldistolium*, starofranc. *faudestueil*, a z tego *fauteuil*, przezywany i *wolterem* i *balzakiem*, bo nazwy autorów nadaje się i sprzętom, por. *flaubert* itp., jak nazwy tualety i mody od aktorek.

fałsz, *fałszywy, fałszować, fałszerz*, dawniej wyłącznie *falczywy* i *fałszywy* (jak w czes.; tam i pierwszy przypadek *falesz*), co bardziej po polsku brzmią; *sz* dowodzi pożyczki z niem *Falsch*, a to z łac. *falsus*, 'pomylony', od *fallere*, skąd i *falować* (p. *fala*)

famuła, *chamuła* (narzeczowe), 'rozgotowany chleb z owocami', może nazwa łac., *famulus*, 'sługa', jak *gramatka* itp

famurały, 'spodnie', w 16. i 17. wieku, z łac *femoralia*, jak *okulary, sulejały* i inne części ubioru.

fana, 'chorągiew', z niem. *Fahne*, łac. *pannus*, co tylko 'szmatę' oznaczało; dopiero we złożeniu *gundfano*, franc. *gonfalon*, 'chorągwią wojenną' się stało; w 16 w. są i *fendle*, 'proporce' (niem. *Fähndel*), i *fen(d)rych*, 'chorąży' (*Fähnrich*), *d* niem. dodatek

fanatyk, *fanatyczny, fanatyzm*, z łac. *fanaticus*, 'oszalały', przenie-

sione w 17. i 18. wieku na 'szał religijny'; łac. słowo wkońcu od *fanum*, 'świątynia'; przeszło na 'religijny szał' dopiero od początku 18. wieku.

fancz, 'nieprzyjaźń', r. 1604, z niem. *Feindschaft*, *Feind*, dosłownie 'nienawidzący'.

fanfaron, 'pyszałek', z franc. *fanfaron*, z *fanfare*, 'chełpić się' (od muzyki, tuszu czy wiwatu).

fankiel, z niem. *Fenchel*, a to z łac. *foeniculum*; nowsza pożyczka dla 'kopru włoskiego'.

fant, *fantować*, »loterja *fantowa*«, z niem. *Pfand*, *pfänden*, przeniesione i na 'sprzęty domowe', 'rzeczy', już w 17. w.; słowo niem. z starofranc. (łac. *pannus*).

fantazja, *fantazjować* i *fantazować*, *fantastyczny*, *fantazma*, *fantastyk*, 'to, co urojone', 'przywidzenie', 'wyobraźnia', 'zmyślenie'; z polemiki religijnej 16. wieku ogólne; z grec. *fantasia* od *fajnejn*, 'zjawiać się'.

fara, »chuda *fara*«, *farny*, *farski*, z niem. *Pfarre* (przekształconego co do znaczenia wedle łaciń. *parochia*, p. *parafja*); *fararz*, 'pleban', niem. *Pfarrer*, w 16. w.

faramuszka, rodzaj 'polewki', *faramuśny*, 'grymaśny', w 16. wieku (1558 r.) *frymuśny*, więc *a* wstawione później i nie z niem. *warmus*, co mamy w *jarmużu*, lecz z *frühmuos*; ale *farmuszka* r. 1532 świadczy przeciwnie, chociaż i w *farmark*, z 16. w, *farmarcznik* (p. *frymark*), podobna przestawka.

farba, *farbować*. »lisy *farbowane*«, *farbierz*, *farbiarski* (zam. poprawnego *farbierski*). *farbka*, 'sinka dla bielizny', *farbiczka* ('ruż do twarzy'), *farbisty* i *farbowny*, młodsza pożyczka (od 15. w.) zamiast dawniejszej *barwy* (p.).

farfura, 'fajans (to od miasta włoskiego *Faenzy*), glina, porcelana', rus. *farfor*; *farfurka*, 'miseczka'; przez Ruś z tur. *farfur*, *fagfur*, nazwy Chin i porcelany chińskiej.

farmazon, z drugiej połowy 18. wieku, przekręcone z franc. *franc maçon*, 'wolny mularz'; od nas na Ruś przeszło; *frank-* zachowaliśmy w innych pożyczkach, np. *tabula franka*, Potocki; z niem., skąd nazwa *Franków*, *Francuzów*, *frankoński*.

farsa, 'krotochwila', i *farsz*, 'nadzianka', z tego samego franc. *farce*, z łac. *farcire*, 'nadziewać'; *farsz* naturalnie starszy, może z włos. *farsa*; z *farszowania* przerobiono u nas *faszerowanie*, »kapusta *faszerowana*«, 'nadziana'.

fartuch, *fartuszek*, z niem. *Vortuch*; niem. *Tuch* ('sukno') zachowane, jak w *rańtuch*, *wantuch*, gdy w *łoktuszy ch* przez *sz* zastąpiono

fartyczny, *fertyczny*, od *fertać*, *fyrtać*, rus. *fiert*, o 'zwinnym, zręcznym'; »*fartować* konie«, ale »*fartyczne* zamki«, 'zapory', r. 1698, ?

faryna, 'mączka'; »tejże *faryny*«, jak franc. *de même farine*, 'tegoż gatunku'; w 17. w. *faryniarz* urządzał loterję (*farynę*) przez wyjmowanie karteczek z szuflady, stąd *farynarz* i »stół *farynny*«; włos *farina* z łac, od *far*, 'boroczno'; częste u Potockiego i i., »gra na *farynie*«, »w niepewnej fortuny *farynie*«, *farynnik*.

faryzeusz, w brzmieniu łacińsko-greckiem; dawniej zachowywano nieraz i pierwotne hebrajskie *farusz*, 'oddzielony', 'sekciarz', »zbór *farużów*«, *faruzajski*.

fasa, *faska, faseczka,* 'beczka', z niem. *Fass*; *fasować,* 'ładować' *(nafasować),* 'brać porcje wojskowe', z *fassen*; stąd *fasunek* i *fasulec* (*Fassholz*).

fasola, *fasolka,* z niem. *fasol,* a to z łac. *phaseolus,* z grec. *faselos.*

fasoł, częściej w liczbie mnogiej, dziś przestarzałe, 'kłopot', 'kłótnia', od *fasola* (w skali muzycznej, *doremifasolasi,* skąd i *solmizować* dawne wzięto, czem trudzono żaków).

fason, *fasonowy,* z franc. *façon* z łac. *factio,* 'czyn', skąd i nasze *fakcje*

fastryga, *fastrzyga* (w 17. w.), *fastrygować,* 'szyć wielkiemi ściegami', 'obrębiać', już w 16. wieku ogólne, z czes. *fastrka, fastrkowati.*

faszyna, 'wiązka (chróstu)', z niem. *Faschine,* z włos. *fascina* od *fascis,* 'wiązka' (łac. *fasces*; stąd *faszyści* włoscy).

fatałachy, *fa(j)tałaszki,* nowe (pożyczka ?, przypomina włos. *fetta, fettuccia, fettuzza,* 'kawałeczki wstążki', cośmy jako *fetocje* przejęli); ale może to i wymysł, jak *dyrdymałki* i podobne słówka.

fatum, z łaciny; stąd i nazwa *fei,* franc. *fée,* z łac. *fata* (por. *Fata Morgana*; tak jednę przezywano, a od niej 'złudne widziadło'); dalej, wedle łac *fatalis, fatalny, fatalność* i *fatalizm, fatalista*; *fatum* dosłownie 'wyrok losu', 'los sam, szczególniej przeciwny'.

fatyga, *pofatygować się,* z włos. *fatica,* albo raczej, bo niedawne to słowo, z franc. *fatigue,* jeżeli nie wprost z łac. *fatigare,* złożonego z **fatim agere* ('do znużenia prowadzić')

Fauna i flora ziemi Prasłowian-Polan, lesistej (acz nie brakło pasów bezleśnych, najrychlej osiedlonych) i moczarowatej; wyliczamy tu zwierzęta i rośliny, wszystkim Słowianom znane, jednolicie nazwane, wszelkie obce przymieszki (*buk, ilm, limbę, cer* — na Południu dla 'dębu') wykluczając. Co do zwierząt, odsyłamy do artykułu *Bydło*; dalej *tur* i *ząbr* (fałszywie *żubrem* nazywany); *ryś* i *zdeb* ('żbik'); *lis* i *wilk*; *zając*; *(s)krzeczek* ('chomik'); *mysz* i *szczur*; *kuna, tchórz, łaska* (*łasica*), *gronostaj, wiewiórka, sobol*; *jeż*; *jaźwiec* ('borsuk'); *wydra, bóbr*; *nietoperz.* Ptactwo licznie zastąpione: *orzeł, sęp, krogulec, krzeczot, raróg, kobiec (kobuz, kopczyk), kania, jastrząb*; *sowa, puhacz, pustołka*; *kruk, wrona, gawron, kawka, sroka, kras(k)a*; *lelek*; *skworzec* i *szpak, kos, drozd, słowik, wilga, wróbl, skowronek, czyż, szczygieł, zięba, dzięcioł, czeczotka, kwiczoł, trznadl, remiz, żółna, soj(k)a, bargiel, gil, dudek*; *chróściel*; *kukułka* (o dwu nazwach różnych); *jaskółka* (tak samo, jak i *szpak*); *słąka, czajka, kulik, bąk*; *jarząb(ek)*; *kuropatwa*; *przepiórka*; *drop* (?); *gołąb*; *łabędź* (dwie nazwy, *kiełp*); *cietrzew, żóraw, czapla*; *kur, gęś, ątka* ('kaczka'). Ryby najubożej się przedstawiają: *szczuka, lin, śliż, pstrąg, kiełb, jesiotr, piskorz, lipień, jelec, płocica, jażdż* (*węgorz* nie uchodził za rybę). — Z owadów: *pczoła, trąd, osa, bąk, sierszeń, mucha, śwircz, pająk, kleszcz, chrząszcz, płoszczyca* ('pluskwa'), *wesz, pchła, gnida, czerw.* Wreszcie *ślimak* i *małż, jaszczurka, żaba, zmija* i *wąż, rak, żółw.*

Co do flory, z drzew rozróżniano: *dąb, lipa, grab* (obejmywał i 'buka'), *brzoza* i *brzost, jawor* i *klon, jasion, cis, wierzba, rokita, olcha,*

osika, sosna, jodła, modrzew, smrek, jałowiec, iwa, laska (leszczyna); *jabłoń, grusza, drzon, tarn, trzemcha, świdwa*; zbiorowe: *las, bór, gwozd, dąbrowa, łęg, gaj*; *choina* i *szysze*.

O ziemi samej: *kamień, piasek, glina*, nie wyliczając terminów dla *skał-opok (gór)* ani *moczarów* (*bagien, błot*). Z roślin wszystkie uprawne wyliczamy pod *zbożem*; dalej: *mech* i *liszaj, rogozie, treść (trzcina), chebd* i *bez, ślaz, bluszcz, dzięgiel, bielon, lebioda, szypszyna, jemioła, kąkol* i *kostrzewa, paproć, szczaw, bdły* i *grzyby, piołun, omieg, rdest, głóg, chrzan, poraj*. Nazwy czeskie przechodziły do nas, a nierównie więcej, niemal wszystkie, od nas na Ruś, tak, że powtarzanie się tej samej nazwy u Czechów, u nas i na Rusi bynajmniej nie dowodzi pierwobytności czy tylko dawności nazwy, co mogła dopiero w 15. w. do nas z Czech przybyć, a w 16. i 17. w. od nas na Ruś się dostać. Nazwy roślin, rodzime napozór, bywają już w 15 wieku tłumaczeniem z łaciny, a czasem i z niemczyzny, są więc tak samo sztuczne, jak nazwy utworzone przez ks. Kluka i i. w 18. i 19. w.; dlatego je pomijałem.

fawor, 'łaska', wprost z łac., skąd i dawny czasownik *fawować*, 'dobrze życzyć', łac. *favere*; *faworyt* i *faworyta* wprost z włosk., a *fawory*, 'wstążki', i *faworyty*, 'bakenbardy', z franc. *faveurs* i *favori*

faza, 'stan, stopień rozwoju'; europejskie; z grec. *fasis* (bez końcówki grec., jak się należy; nie jak *kryzys*, zam. *kryza*), od *fajnō*, 'zjawiam się'.

febra, narzeczowe *frybra* (w słowach obcych »podwaja się« spółgłoski nieraz), z łac. *febris* (bez końcówki).

fechtować, *fechtmistrz*, z niem. *fechten*, prasłowa wątpliwego początku.

feld- w rozmaitych złożeniach. *feldwebel, feldmarszałek*, z niem. *Feld*, słowo to samo co nasze *pole* (»marszałek *polny*«); *webel* (w *feldwebel*), 'woźny'; *felczer*, 'cyrulik', *Feldscher* (*scheren*, 'strzyc'), od nas na Ruś przeszedł, gdzie nazwę, jak i u nas po narzeczach, stale przekręcają, najczęściej w *ferszał*.

felpa, przestarzałe, 'plusz', z włos. *felpa*.

fenik, p. *pieniądz*.

ferenc lub *ferens*, 'hołysz' (z węg. *Ferenc*, 'Franciszek'), jak (chudy) *derbisz, Matyas*.

feret, *feretek*, w 16. wieku częste (u Reja i i.), 'sprzążka', z włos. *ferretto* (od *ferro*, 'żelazo').

ferezja, 'suknia wierzchnia' o szerokich rękawach, nie przepasywana, często czerwona, a podszywana futrem, w 16. i 17. w. noszona przez zamożnych; z turec. *feredże*, a to z grec. *feresia*, 'płaszcz z rękawami', 'zarzutka dla kobiet'; »dębowa *ferezja*«, częsty żart w 17. w, o poceniu się w wannie drewnianej dla pozbycia przymiotu. Z *ferezji* szyto *kontusz*, z *kontusza żupan*, a z *żupana szarawary*.

ferje, 'wakacje'; oboje łac., dla dni wolnych od pracy; od *ferjalny*, 'świąteczny', odróżniaj *feralny*, 'nieszczęśliwy, fatalny': łac. *ferialis* i *feralis* (od *feralia*, Dziadów lutowych rzymskich, gdy ustawały ofiary) są zupełnie różne; pierwsze do *festum* (*r* z *s*), 'czasu boskiego, czy ustanowionego'; drugie do 'dusz zmarłych przodków' (*fer-* z *dhves-*, p. *duch, dusza*).

fest, z niem. *Fest* z łac. *festum*, (franc. *festin*, stąd *festyn*, i *fête*, stąd *feta*, *fetować*, 'częstować'); »*fest* sprawił«, Rej, »na jakiś *fest*« itp.; od pierwiastka, jaki i w nazwie *feriae* i *fanum* (*fanatyk*). Inne *fest*, 'mocno', z niem *fest*.

feteć, *fetoć*, 'wstążka', przestarzałe, narzeczowe (*fetecie*, 'strzępki'), z włos. *fettuccia*, 'wstążka', od *fetta*, 'kawałek', 'pasek'.

fetor, z mylnem *ó*, jak w *doktór*, *odór* itp., z włos. *fetore* z łaciń. *foetor*, 'smród'.

fiakier, europejskie, z franc. *fiacre*: w domu z wizerunkiem *św. Fiakra* najmywano w Paryżu pierwsze dorożki; *fiakierski*.

fiasko, z włos. *fiasco*, 'flaszka', co z niem. pożyczone; europejskie w tem znaczeniu osobliwszem.

ficać, 'wierzgać', i *fikać, fic* i *fik*, dźwiękonaśladowcze, *fiknąć*, *fikmik*.

ficygierna, w 18. w., *frycigierna* w 17. wieku (u Piekarskiego), 'kochanka', sztuczne, jak *fidryganc(j)e*, 'figle', 'zaloty', u tegoż.

figa, dawniej *fig* i *fik*: to z łac. *ficus* wprost, tamte z niem. *vīge*, *Feige*; w psałterzach i biblji wahają się i postaci z *g* lub *k*, i rodzaj, męski lub żeński (»z swego *figu*« itp.); słowo łac. p. *pigwa*. *Figowy*, *figownica*. »Pokazał *figę*«, »dostał *figę*«, z włos. *far le fiche a...* 'szydzić z kogo, znanem wystawianiem palców'.

figatele, 'drobnostki' (od potraw przeniesione, włos. *fegatello* od *fegato*, 'wątroba').

figiel, *figlować*, *figlarny* od *figlarza*, i *figlarski*, zdrobniałe *figlik* i *figielek*; do rymu dorobiono *figiel-migiel*, wedle *fig-mig*; *figlasy*, 'ozdóbki', wedle *wykrętasy*; z *figury* (p.), przez narzeczowe *figuły*, por. zwrot: »nakreślił na czole jakiś *figiel*«. Z polskiego czeskie i ruskie słowa tej samej postaci (czes. *figl*, rus. *figlar*) i znaczenia.

figura, *figurować*, *figurant*, *figurka*, *figuralny*, z włos. (*figuryna*, *figurynka*, z *figurina*) i łac. *figura* (od *fingo*, 'kształtować', skąd i *fikcja*, *fiktywny* i *fikcyjny*, o 'wymyśle', a *fiks*, *fiksat*, *fiksować*, *fiksacja*, o 'manji, czepieniu się jednej myśli'); p. *figiel*.

fik, *fikać*, *fiknąć*, *Fikalski*, *fikmik* albo *fig-mig*, dźwiękonaśladowcze; czes. *fikati metlou*, 'ćwiczyć miotłą', słowac. 'szlochać'.

filar, z niem. *Pfeiler* z łac. *pilare* od *pila*, 'słup'; Czesi mają postać dawniejszą, *pilerz*, *pilirz*.

filja, dosłownie 'córka' (łac. *filia*), pierwotnie kościoła (klasztoru) macierzystego, dalej określenie wszelkiego zakładu »bocznego«, zawisłego od głównego; *filjacja*, 'wywód rodowy'; *filjalny*; łac. od *filius*; p. *doić*, *dziewa*.

filip, nazwa 'zająca' (jak *maciuś*, 'kocur'; p. *kaczka*); »wyrwał się jak *filip* z konopi« ('na swą biedę') Od imienia własnego, grec. *filippos*, 'koniomił'; od tegoż imienia i nazwa *Filiponów* (starowierców ruskich, albo *Filipowców*, nazwanych od herszta swego) i *Filipin* (od króla hiszpańskiego; od niego i nazwa monety *filipa*).

filistyn, w 15. w. nazwa Kumanów; *filister*, pogardliwa nazwa 'mydlarzy, burżujów', z uniwersytetów niemieckich wyszła (dla nie-studentów), jak *bursz*, *knajpa* itp.

filiżanka, *fildżan* u Bułgarów i Serbów, z tur. *fildżan* zam. *findżan* (a to przez arabskie z pers *pingān*), może za pośrednictwem

rumuńskiem, *filigean*, — wszystko nazwy dla 'kubka kawy'.

filozof, u Rosjan *lubomudrcem* dobrze tłumaczony, *filozofja*, od greck. *fileo*, 'kocham'; *filo-* w licznych złożeniach, *filantrop* itp.

filtrować, 'przepuszczać dla odczyszczenia', z niem. *filtriren* z łac. *filtrare*, od *filtrum*, 'cedzidło'.

filut, *filutek*, *filuterny* (wedle innych zdrobniałych, jak *maciuperny*), z franc. *filou* (*-t* dodano jak w *kajet*, *tętent*), 'oszust', od łac. *filum*, 'nić', 'przędza'.

finanse, europejskie, wkońcu z łac. *financia*, jak *kwitancja*, od *finire*, 'kończyć (regulować) rachunki', włos. *finanza*, 'koniec' i 'majątek', 'rachunek'.

finfa, 'żakowski żart' i wyraz, może z *fifa*, p. *fajfrowie*.

fiok, *fioki*, *fiochy*, o 'stroju głowy' przeważnie, z włos. *fiocco*, 'kutas', z niem. *Flocken*.

fiołek, *fiołkowy*; dawniej i *fioły*; rodzaju żeńskiego *fiołka*; obok tego i *fiałek*, *fiałkowy*, *fijałka* (już w 15. wieku); *fiolet*, *fioletowy* (o kolorze); z łac. (przez niem. wymowę łac. *v* jak *f*) *viola* (w niem. obu rodzajów); postać z *a* przyszła na Czechy, *fialka*; u ludu często z *chw-* zamiast *f-*, jak i w innych słowach z *f*; włos. *violetto*, o kolorze.

firacyntel, »na *firacyntele* srebra«, Potocki, z niem. *vier Achzentel*; *achcentel* w 15. w., *achental* (!) r. 1541.

firanka, *firaneczka*, z niem. *Fürhang*, *Vorhang* (por. *fartuch*), 'zasłona', 'opona'.

fircyk, najpierw u Paska zapisane, ogólne w 18. w., o wszelkim 'strojnisiu' i 'wietrzniku', od *firc-* urobione, por. czes. *frc*, 'żart', *frcati*, 'fyrtać się'.

firka i **fierka,** 'drobna moneta' (z niem. *vier*, 'cztery'), przeniesione na 'ludzi małej wartości'; por. włos. *ferlino*.

firleje, 'tańce', z niem. dawnego *virlei* (a to z starofranc. *virelai*, 'pieśń w kółku'), o 'tańcu z pieśniami', więc: »baba stroi *firleje*«, 'puszcza się w tany'. Było, jak *rej*, i nazwą rodową, wygasłych w 17. wieku *Firlejów*.

firletka, r. 1472, roślina 'lychnis', z nazw łacińskich średniowiecznych: *farlaria*, *fellaria*, *filorosa*, żywcem przejęta, jak tyle innych, np. *formuza*, *formuzka*, z łaciń. *formosa*, w r. 1472.

firma, z włos., właściwie 'podpis, potwierdzenie', 'afirmacja'. Ale *firman*, *ferman* sułtański, z pers. *ferman*, 'rozkaz', z staropersk. wyrazu dla 'prawa'.

fisk, *fiskus*, *fiskalny*, z łac. *fiscus*, 'worek na pieniądze', 'skarb', 'kasa'; europejskie; *fiskał* już w 17. wieku.

fistuła, 'piszczałka', 'rurka', z łac. *fistula*, niepewnego początku, zestawianego nawet z naszem *gwizdać*.

fiszbin, z niem. *Fischbein*, 'pręt rogowy', właściwie 'rybia kość'.

fiu, wykrzyknik, dalej *fiut! fiute*, a z tego *fiutyniec* obok rzeczownika *fiuta* i przymiotnika *fiuty*, z mazowiecka *fsiu bziu* r. 1607, *fiutebrde*, czasownik *fiukać* i *fiuknąć*, 'gwizdnąć' — wszystko dźwiękonaśladowcze; ściąga się w urobieniach na 'wietrzników' i 'pustaków', *fiutacz* i na 'złodzieja', *fiutka* i na 'polewkę' (po narzeczach): »widziałem często *fiutę* między pany«, 1697 roku, »do *fiutego* Myszkowskiego«, r. 1620; »po *fiutyńcach* da Bóg dobrych panów«, r. 1654, »masz li być *fiutyńcem*«, Potocki. Adolac'

fizys (z zachowaną końcówką grecką, jak w *kryzys*), *fizyka*, *fizyk*, *fizyczny*; europejskie, z grec. *fysis*, 'postać' i 'przyroda', *fysikos* i *fysikē*, o 'nauce przyrodniczej'; »stanął hej *fizyk*«, tak samo lekceważąco o mądrości książkowej, jak np. *jurysta*.

flader, 'słój w drzewie lub kamieniu', »*fladrowa* robota« (stołów i szaf), *fladrowanie*; z niem. *Flader*; »do sadzonego we *flader* dziardynu«, Potocki.

flaga, 'słota', 'burza' (morska szczególniej), stąd *rozflażyć* (p.); z dolnoniem. *Flage*, 'burza'; słowo ciekawe jako jedno z niewielu, cośmy z dolnej niemczyzny przejęli, właśnie co morza, ryb itp. dotyczy. *Flaga*, dziś wyłącznie znana, z niem. nazwy 'bandery', 'chorągwi okrętowej', *Flagge*, słowa późnego, w 17. wieku z Skandynawji wziętego.

flak, *flakowy*, *flaczki*, *flakowaty*, 'wnętrzności bydlęce' i 'potrawa z nich', już w 14. w. zapisane, z niem. *Fleck* (szczególniej słynne królewieckie); 'słabeusza' już w 17. wieku *flakiem* przezywano; było i nazwą innej potrawy (?), ze ślazem; »baranie *flaki*« i *nalewajkami* (od kozaka ćwiartowanego w Warszawie?) nazywano. Wyjątkowo *flak* i 'plamę', oznaczał, niem. *Fleck*, z tegoż pnia co i *Flicke*, 'łata'.

flanca, *flancować* (w 16. wieku), z niem. *Pflanze* z łac. *planta*, 'roślina' (sadzonka; toż co *planta*, 'podeszwa', *plantacje*, *planować*).

flanka, z niem. *Flanke* z franc. *flanc* z niem.

flasza, *flaszka*, zdrobniałe podwójnie: *flaszeczka*; zgrubiałe: *flacha*, *flaszysko*; *flaszkowy*; — słowo europejskie, do nas wprost z niem. *Flasche*; dawna romańska postać: *flascho* i *fiascho(ne)*. Słowo niemieckiego pochodzenia; należy do *flechten*, 'pleść', bo pierwotne flaszki były plecionki z łyka, wymazywane później dla szczelności gliną, zanim do wyrobów całych z gliny przystąpiono. Z *flascone*, franc. *flacon*, nasz *flakonik* (*s* wypada); z *fiaschone*, włos: *fiascho* (p. *fiasko*).

flądra, *flondra*, *flonderka*, nazwa ryby ('pleuronectes'), z dolnoniem. *Flunder*; jak *dubiel* (p.), przeniesiona dowolnie i na ludzi, przezwisko pogardliwe 'niechlujnej i nierządnej kobiety'; jeden z nielicznych okazów dolnej niemczyzny; p. *flaga*.

flejtuch, *flejtuszek*, 'kłak' (na ranę, do strzelby), pogardliwie i o 'świntuchu'; z niem. złożenia z *-tuch* i *flete*, 'puszczadło' (?).

flet, *flecik*, *fletnia*, *fletniczek*, z niem. *Flöte*, włos. *flauto*, franc. *flûte*, z łac. *flatus*, 'dęcie'.

flink, 'raz, cięcie', wyjątkowy, u A. Kochanowskiego zapisany wyraz, z niem. *flink*, 'raźny' (?).

flinta, z niem. *Flinte*; częstsze *fuzja*, z franc. *fusil* (*-l* się nie wymawia), z włos. *focile* od łac. *focus* (*fuoco*, 'ogień'). Ale *fizyler* wprost od Niemców, *Füsilier*, 'strzelec'; *flinta* i *fuzja*, z wojny 30-letniej, różnią się krzosem, w flincie kamiennym (od ang. *flint*, 'kamień'), w fuzji stalowym.

flis, *flisak*, *flisowy*, *fliśnik*, *flisowski*, z niem. *Floss*; pierwotnie 'spuszczanie statków Wisłą', później i na 'ludzi-flisaków' przeniesione, a wobec nieznajomości morza i na 'żeglugę' wszelaką; inna nazwa p. *oryl*; »bawić się *flisem*«, »dla *flisa*«, mawiano w 16. i 17. wieku ogólnie. Niem. słowo do *fliessen*, p. *fluks*.

floren, skrócone *fl.*, 'dukat', łac. *florenus*, od miasta i herbu *Flo-*

rencji (lilji), zwanej od 'kwiatów', *flores* (nasze *esy-floresy*), co powtarza się w *floryzowaniu*, 'rysowaniu kwiatów dla ozdoby sprzętów', i w *florecie* (włosk. *floretto* w obu znaczeniach: 'szpady', i 'gatunku jedwabiu', franc. *fleuret*); *floryzować* używano i o 'upiększaniu albo i barwieniu rzeczy i mowy'. — Nazwy monet od miasta czy kraju, gdzie je najpierw bito, najzwyklejsze, por. *reński*, ruskie *jefimki* (*Joachimstaler*) i i

flota, *flotyla*, europejskie, z niem., a to z włosk. *flota*, z łac. *fluctus* (od *fluere*, 'płynąć', p. *fluks*), powtarzającego się u nas dosłownie: »*flukta* rozbujałej wymowy«.

fluks, *fluksja*, z łac. *fluxus* od *fluere* ('płynąć'), »płynienie wnętrzne po członkach«, wedle dawnej nauki lekarskiej; była jednak, w 16. wieku głównie, 'gra w karty' *fluksem* i *flusem* zwana (sekwensy jednego koloru), jak wszelkie inne dawnych kart nazwy z niem., *Fluss*, przez czes. (r. 1512 mówią tam o *flusie*); niem od *fliessen*, 'pływać' (to samo słowo), 'ciec'.

flura, 'nierządnica', *flora*, od nierządnicy rzymskiej, *Flora*; w 16. i 17. wieku: »jak *flura* chodzi«, »włóczą się jak *flory*«, r. 1637

foch, dziś wyłącznie w liczbie mnogiej, *fochy*, 'dąsy', zdrobniałe *foszki*, ulubione u Reja; *fochować*, 'flirtować', r. 1614; jest to zgrubiałe *fortel* (p.); por. czes *na foch*, 'napozór', *foch*, 'mamidło'. Co innego *foch*, 'fach', i *fochr* albo *fofr*, 'wachlarz, do wdymania świeżego powietrza', niem. *Fächer*.

foksal, 'miejsce zabaw'; z ruska i 'dworzec kolejowy'; z ang. nazwy wsi podlondyńskiej z ogródkiem dla zabaw; w 18. wieku, za Stanisława Augusta, podobny ogród warszawski (przy Nowym Świecie, gdzie dziś ulica *Foksal*).

folga, niem. *Folie*, z łac. *folia* od *folium*, 'list', 'podkładka wszelkiego rodzaju (pod kamienie drogie)'; łac. słowo, por. *foljo*, niewyjaśnione na pewne.

folga, 'ulga', *folgować*, 'ustępować' (o mrozie: 'łagodnieć'), z niem. *Folge* i *folgen*; u Czechów z *k*: *folk*, *folkowati*; słowo niem. ma być złożone z *voll* (?).

foljo (*in f.*), *foljał* i *foljant*, o 'książce wielkiego formatu', z łac. *folium*, 'list (nie składany) papieru', 'arkusz'.

folusz, 'młyn blecharski dla folowania tkanin'; w r. 1447: »pannum ('sukno') lanificabant (niby 'wełnili') alias *folowali*«; poruszany wodą dla bicia sukna w stępach, aby nadać mu barwę (*kutner*, p.); »koło *foluszowe*«, *folusznik* lub *folarz*; jest to włos *follare*, łac. *fullare* z *fullo*, 'wałkarz', niem. *Fuller*, *Füller*, *Walker*; końcówka *-usz*, jak w *ratusz* (?).

folwark, niegdyś *forwark*, z rozpodobnionem, jak stale, podwójnem *r*, *folwarkowy* i *folwarczny*, *folwareczek*, *folwarczyna*; z niem. *Vorwerk*, 'dworek pod (przed) dworem czy miastem'; już w 14. wieku do nas przeniesione, a od nas do starej pruszczyzny: *burwalkas*.

fołdrować, *fodrować*, przestarzałe, o 'skardze sądowej' (*fołdrunek*, *fołdrownik*), z rozpodobnionem *r* podwójnem, bo z niem. *fordern*, 'oskarżać' Niem *fördern*, 'wspierać', znano w 16. wieku: »hultaje *fołdrował* (piciem i jedzeniem)«, »fałsz jawnie *fołdrujesz*«, 'popierasz'; oba słowa niem. spólnego początku, od *vorder*, 'naprzód', 'wpierw' (do *vor*).

fontana, włoskie, od *fonte*, 'studnia' (łac. *fons*), już u Reja.

fontaż, 'kokarda', franc. *fontange*, od nazwy panny *de Fontanges* (na dworze Ludwika XIV, jego kochanki, zmarłej r. 1681).

for-, złożenia niemieckie, jak *forszpan*, *forszus*, *forwachty*, co pomijamy.

fora, z włos. *fora*, *fuora*, *fuori*, 'zewnątrz', *venir fuori*, 'wystąpić' (więc tak wywoływano, *bis!*). Ale i *fora z dwora*, 'won!', 'wynoś się!', z łac. *foris*, *foras*.

forbet, 'frędzla', dawniej *farbot*, np. w 15. wieku: »(dziesięć łokci) franzy alias *farbotki*«; w 16. wieku ogólnie z *o*, częste u Reja: »*Ślęzak* (t. j. kupiec Ślązak) z *forbotem*«, »pstrzyć cudzymi *forboty*«; z hiszp. *farpado*, 'z frędzlami'; wyraz, u nas zapomniany, żyje do dziś na Rusi i Litwie, dokąd od nas się dostał; »czepców trojakimi *forbotami* bramowanych« (r. 1558), »po głowie poprawując *forbotków*«, »*forboty* na pochwach (u konia) się trzęsą«; robiono je z nitek złotych, więc u Reja: »z łyka *forboty* szlachcic bez cnoty«; jeszcze u Haura (1680) mowa o praniu koron i *forbot*.

Fordoń nad Wisłą u Bydgoszczy, gdzie cła wodne pobierano, stąd »rejestra *fordańskie*« albo »z *forduna*«, 'podatki poborowe, czwarty grosz'; *fordan* dowodzi, że nazwa od *ferdonum*, 'ćwierć grzywny', z niem. *Vierdung*; p. *wiardunek*.

fordyment i *furdyment*, 'kaptur u szabli', z włosk. *guardamano* ('ochrona ręki'); karabele go nie miały, bo służyły tylko do stroju, nie do boju.

forga, 'kita, pióropusz' (u konia, na hełmie), węg. *forgó*; »konie pod orlemi *forgami*«, »po szyszaku się toczy *forga* piór«, w 17. wieku.

forgocz, 'uwięź konia', 'pobocz'; »stoi Turek na *forgoczy*«, »stały na *forgoczach* konie«, »wiąże kandybę na *forgoczu*« (rodz. męski, poprawny), z węg., jak i czes. *farkasz*, 'rzemień podogonny'.

forma, *foremny*, *formować* (dawne złożenia: *formibzdy*, *formfeliczek*), *formalny*, *formalność*, *formuła*, *formułka*, *formularz*, *sformułować*; *formacja*, *nieforemny*, *format*; z łac. *forma*, *formare*, *formalis*, *formula*; *forma*, 'stala w kościele i na chórze', »wyga się za *formą* zakradła«, 'napijewa się w *formie*«, u Reja 1560 r. Słowo łac. niewyjaśnione, mimo wszelakich pomysłów, nawet takiego, że to przestawka z grec. *morfē*, 'kształt' (skąd *amorficzny*, *metamorfozy*, itp.).

fornal, 'hak u dyszla', z niem. *Vornagel*, bo-niem *Nagel* stale w *nal* ściągamy: *bretnal*, *ufnal*; od 'haku' przeszło i na 'furmana' samego, jak ten hak i *furmankiem* ochrzczono; *fornal*, 'woźnica', *fornalka*, *fornalski*; odwrotnie 'hamulec' *folajtrem*, niem. *Vorreiter* (p. *foryś*), po narzeczach przezywają.

forpoczta, zamiast *forposzta*, bo i *posztę* (*Post*) odmieniliśmy w *pocztę*, z niem. *Vorposten*; wojskowość polska od 17. wieku w niemieckie stroiła się terminy, np.: »na *furwachcie* stojąc«, »*furwachty* zawodzić«; »*fergadrony*«, 'alarm' (*wer geht rum?*); *fajfry*; *panszrajter* (*Panzerreiter*); *oberszter*, *kapral*, *sirantowie*, *wachmistrz*, *kwatermagister*, *leitnantowie*, *fendryki* — wszystko z jednej satyry około r. 1662

forsa, dawniej *forca* i *forc*, *forsować*, *forsowny*, z włos. *forza*, *forzare*, franc. *force*, przez średnio-

wieczne *forcia* z łac. *fortis*, 'dzielny, silny'; stąd i *forteca* (włos. *fortezza*, właściwie 'siła', por. naszą *twierdzę*, p.), i *fortyfikować* z *fortyfikacjami*, i *forty* (franc. *fort*).

forszt, pisane *forst* i *forzt*, od 15.—17. w. powszechne (np. u Potockiego), 'tarcica, deska'; drugie wydanie Leopolity wymieniało *forsty* pierwszego na »deszczki«; »leżę jako tram przybity na traczu, póki śmierć tego *forztu* rzeką łez nie zerznie«; »tram świeży... woda w godzinę trzy *forzty* odstrzyże«; około r. 1500 i *foszt, fosztowanie*, o 'suficie'; *forsztować*, 'przepierzać'; z niem. *Forst* (w złożeniach: *Forstholz*, *Forstwand*), a to z franc. *forêt*, 'las', dawne *forest*, z łac. *foresta* od *foris* (p. *fora*).

forsztat (*furstat*), 'tkanina jedwabna wschodnia', nazwana, jak inne, od miejsca wyrobu, *Fostat* (arabska dawna nazwa Kairu, z grec. *forsaton*, łac. *fossatum*, 'obóz').

forta, *fórtka*, pisane mylnie przez *u*, *furta*, z niem. *Pforte*, a to z łac. *porta*. Podobnie piszemy *furt* w innej pożyczce: »on *furt* swoje«, z niem. *fort(während)*, 'ciągle, zawsze'. Od *forty* i *furtjan*, *furtjanka*, wedle *zakrystjana*; słowo łac. tetoż pnia co i *portus*, 'port', i niem. *Fuhrt*, 'bród' (do *fahren*, nasze *per-*, p. *przeć*).

fortalę, w wydaniu pierwszem, *fotarlę* w drugiem i trzeciem Wizerunku Rejowego, o 'dziecięciu nieślubnem'; przeniesione od 'bałwanów solnych mniejszych', łac. *fortale*, szczególniej i *fortalia non valentia* (nie trzymające miary ustanowionej) w języku górniczym; *fortale* nie dochodzi miary *bancus salis*, 'bałwana soli'. Łac. średniowieczne *fortaria*, 'gospodyni księża (konkubina)', może tylko błąd rękopisu zamiast *focaria* (od *focus*, 'ognisko', 'kuchnia').

fortel i **fortyl**, *fortelny* i *fortylny*, zgrubiałe *foch* (p.); z niem. *Vorteil*, 'korzyść'; u nas 'sztukę', 'podstęp', 'sekret' oznacza, czego w dzisiejszem niem. niema, jest w czes. i w dawniejszej niemczyźnie; u Węgrów tak samo jak u nas.

fortuna, *fortunka*, *fortunny*, *fortunić*, *Fortunat* (bohater powieści ludowej), z łac. nazwy bogini szczęścia, losu (od *fors*, 'los'), przeniesiona i na 'majątek', 'kapitał'; na morzu jednak fortuna tylko zła, i po narzeczach, szczególniej ruskich, *fortuna*, *chwartuna*, 'burza', jak włos. *fortuna*; prasłowo *fors* należy do *fero*, 'niosę' (niem. *Ge-burt* itd.).

fortygał, *fortugał*, 'kolista suknia, krynolina', w latach 1580—1620; Zbylitowski w Przyganie strojów r. 1600: »ten *portugał* jak się na niej koli, kiedy się nachyli, wszytkie nogi widać«; czes. *kortykal*; postaci odmienne, o co przy obcem słowie nietrudno; rychło tak zapomniane, że już Kochowski mógł imię męskie z tego urobić: *Fordygał*; »panny w *fortugały* rosną, a kurczą się w posag«, szydzi Zborowski w liście około r. 1620, »od *fortygała* bez bramów«, r. 1603; w taksach miejskich z tych lat: *fortygał* i *fortugał*; nic nie wychodzi tak łatwo z postaci i pamięci jak nazwy strojów.

forytować, *forytarz*, niem *Vorreiter*, skrócone u nas w *forysia*, 'służącego, wysyłanego wprzód dla odszukania dogodnej gospody czy drogi', więc 'pomocnik', a dalej i 'protektor' (»*forytować* sprawę czyjąś«). Ale *furysic*, 'służący oficera', z niem. *Fourierschütz*, a to z włos. *foriere*,

co to samo znaczy, co *Vorreiter*. Natomiast *furgon* z franc. *fourgon* z łac. *furca*, 'ożóg', a *furaż*, *furażować*, zamiast dawnego *picować* (p.), z franc. *fourrage*, od *fourrer* z niem. *futtern*, p. *futro*. Niem. *Vorreiter* powtarza się w narzeczowem *folajter*, *folajtra* (mają to i Węgrzy od 15. w., dziś *fullajtár*), 'hamulec'; por. *fornal*.

fosa, od 17. w. ogólne, z włos. *fossa* z łaciń. *fossa*, 'rów', od *fodere*, 'kopać'.

fosfor, z grec. *fōsforos*, 'światłonośny'; to samo *fōs* (w 2. przypadku *fōtos*) w przelicznych złożeniach z *foto-*, *fotografja*, 'rysowanie światłem'.

foza, przestarzałe, 'moda', w 16. i 17. wieku częste, z włos. *foggia* wedle wymowy narzeczowej, z łaciń. *forea*, 'dół', i do odlewania, formowania, służący.

fracht, dawniej i *frocht*, »wóz *frachtowy*«, z niem. *Fracht*, właściwie 'opłata od przewozu'.

fraj-, we złożeniach, dawne *frajbiter* (i *frejbiter*), 'korsarz (i na lądzie)'; z niem. *Freibeuter*, p. *bitunek*; nowe ludowe *frajkury*, *Freikorps*, 'ochotnicy', itp.; niem. *frei* toż co nasze *sprzyjać* (p.).

frak, europejskie, z ang. *frock*, a to z franc. *froc*, 'habit mniszy', od końca 18. w. z niem. starego *Rock*.

framuga, dawn. *frambuga* i *frambóga*, u Czechów *prampouch* i *rampouch*, złożone z niemiec. *Bogen*; pierwszy składnik niejasny.

Franciszek, *Frącek* u Kochanowskiego, *Franek*, *Franio*, *Frania*; z czes. skrócenia, *Franta*, wynikł *frant*, 'szalbierz' (»trafił *frant* na *franta*«), *frantowski*, *frantówka*, 'pieśń świecka, nieskromna'; niegdyś i 'wędrowny komedjant', 'komik', *frantowski*, 'komiczny', (»prawa *frantowskie*«, satyryczne, z początku 17. w., naśladują oryginał czeski, drukowany w Norymbergu 1518 r.); zakon św. *Franciszka*, *franciszkani*; wszystko od *francus*.

Francja, *Francuz*, *francuski*, *francuzka* i *francuzica*, *sfrancuziały*, *francuszczyzna*; pierwsze słowo łacińskie: *Francia*, drugie niem. *Franzose* przez czeskie; od szczepu niemieckiego *Franków*, *Franken* (*Frankonja*, *frankoński*); nazwa przeszła na 'ludzi wolnych' (*frank und frei*) i na 'rzeczy wolne' (*franko*, 'opłata przesyłek', z włos.); nazwa monety od r. 1795. Od *Francuzów*, niby od rozsadników syfilisu, który majtkowie Kolumba z Haiti do Europy przywieźli, przezwano od końca 15. wieku i chorobę samą *franca*; *francowy*; *francoza* i *francozy* w słowniczkach około roku 1530—1540, wprost z niem.

frasunek, *frasunk* w 16. w., *frasować się*, *frasobliwy* (dawniej i *frasowliwy*), *frasowity* i *frasowny*, wyjątkowo i *fras*, 'smutek'; w 16. w. nieraz z *e*: *fresunk*, *fresować*, co u Czechów jedynie popłaca' (*fresúnk*, *fresowati*); z niem. *fressen* (por. nasze *gryźć się*, *zgryzota*), 'pożerać', z *ver-essen*.

fraszka, przez Kochanowskiego ogólne, tak samo i w czeskiem, chociaż tam raczej tylko o 'farsie', 'burleszce' używane, u nas dziś szczególniej o 'drobnostce'; *fraszkopis* i inne złożenia; z włos. *frasca*, 'gałązka', w liczbie mnog. *frasche*, 'bagatele'. Zgrubiałe *fracha*. Tak samo u Węgrów.

fraucymer, przestarzałe, częste w 16. w., *francymer*, *froncymer*,

o ‘kobietach, szczególnie dworskich’; nazwa pomieszczenia, niem. *Frauzimmer*, ‘pokój kobiecy’, przeniesiona na ludzi (i w niemieckiem samem oddawna). Od tegoż *Frau* pochodzą zdrobniałe *frejlina* (‘osoba dworska’) i narzeczowe *frelka* z *Fräulein*, co do 19. wieku tylko szlachcie przysłużało, gdy *Mamsell* mieszczankom służyło.

fraza, mylnie *frazes* (z zachowaną obcą końcówką), z licznemi urobieniami, nawet *frazesowicz*; z franc. *phrase* z łaciń. szkolnego *phrases*, z grec. *frasis*, ‘wyrażenie’, *perifrasis*, ‘omówienie’.

frez, tak niemal stale za *fryz* w 16. i 17. wieku, ‘koń ciężki’, nazwany od miejsca chowu, *Fryzji*; por. *sekiel*, *wałach*, *żmudzin*; »insze *frez*, insze *żmudzin*«, Potocki; przysłowie: »upominek jak *żmudzinek*, jak *fryz* oracyja«.

frędzla, pierwotnie, jeszcze do końca 16. wieku, bez owego przyrostku: *frandza*, *franza* (zapisana już w r. 1394), *framza* r. 1600; z niem. *Franse* z włos. *frangia*, franc. *frange*; *dz* i *z* się mieszają, por. *bardzo*, *dzwon*, a *ę*, jak zawsze, z *an*; *l* dodane, jak w *spichlerz*; dziś *frędzelka* albo *frężelka*. Włos i franc. słowo z łac: *fimbria*, ‘otok’, ‘lamówka’.

frunąć, ‘ulecieć’, dźwiękonaśladowcze; przed *n* wypadło może *g*, bo *frugać* istnieje po narzeczach, ale jest i samo *fru! (fru-bru)*; częstotliwe *fruwać*, *wyfrunąć*.

fryc, *frycówka*, *frycować*, ‘niedoświadczony’ i ‘kpiny z niego’; termin flisowski, z niemiec. *Fritz* (zdrobniałe od *Friedrich*), dowolnie wybranego (por. niem. *hänseln*, ‘wyśmiewać’, od *Hans*; *przemykicić* od *Mykity*).

fryga, ‘bąk (zabawka)’, *frygać*, *frygnąć*, ‘rzucać się’, dźwiękonaśladowcze; Czesi zowią ‘bąka’ *frczadlem*; por. *frunąć*.

fryj i, częściej, *fryje*; *fryjerz*, *fryjerka*; ‘zaloty’, ‘gach’, ‘nierządnica’; *fryjerstwo*, *fryjerski*, czasem i przez *e* pisane, *fryjować*, *fryjowny*, od 15. w. ogólne; z niem. *freien* (‘zalecać się’, *Freier*, dziś *frajer*, *frajerka*, gminne). U Czechów z *e* wyłącznie, *frejowný*; u nich (a za nimi u nas) nabrało słowo znaczenie występne, obce niemczyźnie, gdzie *freien* o rządnej miłości się używało.

fryjor, termin flisowski, z niem. *Frühjahr*, ‘wiosna’ i ‘wiosenne spławianie’, od *früh*, ‘wczesny’, grec. *prōi*.

frykas, *frykasować*, z kuchni francuskiej już w 17. w.; już Potocki wymienia jako potrawy wymyślne: »blomuz, potaź i *frykacz*« (t. j. *blancmanger*, *potage*, ‘zupa’, i *fricassée*); z łac. *fricare*, skąd i *frykando* poszło, *frykcja* (‘wcieranie’, skąd i żartobliwe *fryka*, ‘baty’); z łac. *frictare*, ‘nacierać’, franc. *frotter*, u nas *froterować* (!), z zachowaną końcówką, zamiast *frotować*.

frymark, *frymarczyć* (cnotą), ‘wymienny handel’, z niem. *Freimarkt* (‘targ wolny’); u Czechów *frejmarczili*, *frejmark*, ‘wymiana’; u nas bogaciej rozwinięte; por. *jarmark*.

fryszki, ‘rzeczy świeże’, z niem. *frisch*, w 16. w.; niem. łączą z naszem *przaśny* (p.).

fryszt, *frysta*, ‘odwłoka’, ‘wolny czas’ (termin sądowy), z niem. *Frist*, prasłowa wątpliwego początku.

frywort, rozpodobnione w *frywołt*, w 14.—17. wieku, ‘śniadanie’, ‘feta’, z niem. *Frühwurt* (tak samo u Czechów), o ‘rannej *(Frühe)* za-

bawie'; *frysztukować*, z niem. *frühstücken*, 'śniadać', r. 1549.

fryzjer, *fryzjerski, fryzura, fryzować*, z franc. *friseur, frisure, friser*, od *frise* (łac. *frisium*), 'fryz', 'pas ozdobny, borta', skąd i *fryza, fryzka*, 'kreza', 'szlaczek', dawne *bryże*.

fugas, żartobliwe (już w r. 1569 użyte), o 'ucieczce', »*fugas chrustas*« ('do chróstu') z żakowskiej łaciny, 'dać drapaka'; z łaciń. *fuga*, 'ucieczka' (*fugere*, 'uciekać'). Co innego *fuga*, 'szpara', z niem. *Fuge*, i *fuga* muzyczna.

fuja, *fujać*, o 'wichrze', *fujawa, fujawica*, słowac. *fujak*, o tem samem znaczeniu, niby od *fu*, dźwiękonaśladowcze; ale *f* i *ch* mieniają się: *chaja, chajawica*, to samo znaczą.

fujara, *fujarka*, 'dudka', przeniesione na ludzi, 'głupi', z dowolnym dodatkiem: *z Mościsk*; od pasterzy wołoskich (*flucra* po rumuńsku), po całym Beskidzie (słowac. *fujara*), aż i na równiny zeszło; co do przeniesienia znaczenia por. równie dowolne *cymbał*.

fuk, *fuki, fukać, fuknąć, fukliwy*, to samo co *huk* (zamiast *chuk*); dźwiękonaśladowcze, od *fu-*, z stałym dla podobnych tworów przyrostkiem *-k* (por. *puk, stuk, jęk*); od *fuk* i *fuczeć*, 'huczeć'; u Czechów *foukati*, 'dąć, dmuchać', 'fukać na kogo', *fuczeti*, 'świstać', *fuczik*, 'świstak'.

fum, *fuma, fumy*, od 18. wieku powszechne, o 'nadęciu zarozumiałem', »*fumy* pańskie«; z łac. *fumus*, 'dym'.

funda, *fundować, zafundować, fundament, fundamentalny, fundusz, funduszowy, fundacja*, z łac. *fundus*; *fundusz* zatrzymał nawet *-us* łacińskie (a w *fundusiku* znowu z *ś* podrwił); »*in fundo*«, 'na dnie' (wieży, turmy), odsiadywano ciężką karę; »brać na *fundusz*«, 'kpić z kogo'; *fundować się*, 'opierać się', i 'zaopatrywać się', wybiegły za granice słowa łacińskiego, co może, jak nasz *byt*, od *fu-* (p. *być*) pochodzi.

funt, *funcik*, Rej, *funtowy*, we złożeniach *funtcol*, z niem. *Pfund*, a to z łac. *pondus*, od *pendere*, 'wisieć'; tak samo rusk. *wiesy*, 'waga', od *wiesit'*, 'wiesić'; tenże *Pfund* na Rusi w *pud* przeszedł, ale nierównie wcześniej; *n* wypada, por. rus. *jakor* z *Anker*, *Igor* z *Ingvar*, serb. *sat* z *santo*, *Jakin* z *Ancona*, itd.

fura, *furka, furlon, furman, furmański, furmanić*, czasem przez *o* (niby *ó*) pisane, z niemiec. *Fuhre, Fuhrmann* (do *fahren*); »*furmankowie* przestrożni«, nazwa ptaka u H Morsztyna r. 1620; dziś 'pliszkę' lud tak zowie; *furman* i o gwiazdozbiorze, r. 1530—40; *furlon* od 15. w. o 'opłacie cła i przewozu', z niemiec. *Fuhrlohn*; »jedną *forą*«, 'razem'.

furda, 'fraszka', por. czes. *hurdyburdy, churdalek*, 'chrząstka'(?).

furfant, *furfanterja*, 'krętacz, filut', z włos. *furfante, furfanteria*.

furja, *furjat* i *furjatka, furjować*, z łaciń. *Furia*, 'piekielnica'; *furore* z włos., ogólnie europejskie; łac. słowo por. *burza*.

furkać, *furknąć, furczeć, furkotać* (a jest i *furgać*), por. *frugać, frunąć*; dźwiękonaśladowcze, jak i *furnąć* i *furtać*.

fusta, 'bacik (statek)', z włos., jak *gonduła*, w 16. i 17. wieku.

fusy, w 16. wieku (u Reja) jeszcze *fuza*, z niem. *Fuss*, 'co osiada na dole', 'grzęzy'; także *fuz* (np.

»*fuz* oliwy«); »*fuzą* czas ucieka« ('mętem, nikczemnie').

fuszer, *fuszerka, fuszerować* (dawniej i *sturarz, stularz*), nazwy 'pozacechowych rzemieślników-partaczów' i 'pozacechowej roboty'; z niem. *Pfuscher* (i *Störer*) albo *Fuscher* (od *Busch*, bo pokryjomu, pokątnie, po krzakach, *Busch*, pracuje).

futor, *chutor*, bo *f* i *ch* się mieniają, 'folwarczek, dworek'; po życzka z Małej Rusi, ale tam skąd? U Serbów jest *chatar* i *kotar*, 'okolica', 'granica', ale i to niepewnego pochodzenia.

futro, *futer (podfutrować), futertuch* i *futrowizna* w 16. wieku, łączy, jak niem. *Futter*, z którego wzięte, dwa odmienne słowa i znaczenia: 'kożuch' i 'jadło, paszę'. 'Kożuch' poszedł u nas z 'podszewki', bo niem. *Futter, Unterfutter, Futtertuch* (stąd nasze *fodertuch* w 16. w) znaczy 'podszewka, podbicie'; jeszcze Mączyńskiemu (r. 1564) jest »*futrowane* odzienie, sukno drugiem suknem podbite«, niemiec. *gefüttertes Tuch*; stąd i *futryna, futrzyna*, 'rama u drzwi lub okien'(?). Urobienia: *futerko, futrzany* (*futrzny*, Mączyński). Niemiec. *Futter*, 'pasza' i 'futro', przeszło do języków romańskich, franc. *fourrer*, 'wpychać', *fourrure*, 'futra', *fourrage*, 'furaż', 'pica', *furażować*, 'picować', *fourrier*, 'furjer, co kwatery wojskowe naznacza', włos. *fodero, fodera* i *fodro* (franc. *fourreau*), *foderare*, 'futrować' (w obu znaczeniach), z łaciny średniowiecznej, *fodrarius*; z jej *fudrus* i *futrus* poszły owe *fourreau* i *fodro*, 'obszewka', 'pochwa'; *futerał*, łac. *futrale*, do nas z niemczyzny, a od nas na Ruś, *futlar*.

fuzja, *fuzyjka*, 'strzelba', i *fizyler* (z niem. *Füsilier*), franc. *fusil, fusilier*, łaciń. *fusillus*, 'strzelba-krzemień', z włos. *focile*, 'krzemień' (od łac. *focus*, 'ognisko', albo, jak i *fuoco* włoskie, 'ogień'). Co innego *fuzja*, 'zespolenie, związek', z łac. *fusio* (franc. *fusion*), o 'topieniu rudy', od łac. *fundere*, franc. *fondre*, włos. *fondere*.

fyrkać nosem, *fyrtać* nogami, dźwiękonaśladowcze; *fyrtać* przypomina *chwierutać*, bo *f* = *chw*.

G

gabać, *gabnąć*, niegdyś termin sądowy, *gabanie*, 'napastywanie', 'skarga', *gabacz*, 'oskarżyciel'; dziś w *zagabnąć*, 'zaczepić', obojętne, w *nagabywać* kogo, dotkliwsze; wyraz wyłącznie polski, od nas na Ruś, ma jednak znakomite pokrewieństwo: lit. *gabenti*, 'nosić', *gabana*, 'naręcze', *gobėti*, 'pożądać', łac. *habere*, 'mieć', niemiec. *Gabel*, 'widły', i *geben*, 'dawać'; w cerk. est jeszcze i *gobino*, 'obfitość', i *gobĭdz*, 'obfity' (staroczes. *obih*, z *hobih*, to samo?), lit. *gabužas*, 'garść'; ind. *gabhasti*, 'ręka'.

gablotka, *gabilotka*, 'szafka i półeczka oszklona', z włos. *gabbia, gabbiata*, 'klatka'. Z włos. *gabinetto*, nie z franc. *cabinet*, nasz *gabinet*, 'pokoik', 'ministerjum'.

gach, *gaszek, gachować*, o 'nierządnych zalotnikach', zgrubiałe od *gamrat, gamratka, gamratować, gamracja*, 'popęd płciowy'; o 'nie-

rządnikach' jeszcze w 16. wieku ogólnie; z łaciny średniowiecznej: *gameratus* (*Antigamerata* napisał około roku 1320 kanonik krakowski Frowin dla szkół, i Niemcy go w szkołach aż do 16. wieku dochowali). Znana osobistość, ks. *Gamrat*, biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński z łaski królowej Bony. Z nazwą *kamerada* nie ma *gam(e)-rat* nic spólnego; słowo zjawia się najpierw w krajach alpejskich, w Styrji. *Gach* więc zgrubiałe, jak *foch*, *łoch*, *Moch*, *zach*.

gać, 'faszyny i pomost z nich', 'grobla', *gacić*, 'wyścielać drogę' (i przez rzekę), 'okładać chatę mchem na zimę'; *gacie*, *gatki*, 'kalesony', »*gaci* się« niemi nogi, przykrywa, więc i 'kudły u nóg niedźwiedzich', a w ruskiem *gaczi*, 'opierzenie nóg ptaków drapieżnych', a więc i w botanice *gatka*, 'błona otulająca łodygę'; *gacek*, 'nietoperz', i *gacoperz*, bo włochaty (narzeczowe); por. czes. *hace*, 'pas (od przepuklin)'. *Gacie* wyraz prasłowiański, ale *ć* mylne; słowo brzmiało *gace* (por. *gacek*), z pierwotnego **gatję* (bułg. *gaszti*, rus. *gaczi*), i tak piszą je słowniki 1500—1564, np. »femoralia (stąd Rejowe *femurały* i *famurały*), *gacze*«; słownik z r. 1500 ma i »*gacny* pas«: zarówno 'lumbale', jak i 'bursa testiculorum', i *gacica* dla lędźwi, a Mączyński 1564 r. pisze »famurały, *gace*«, a dodaje, mylnie raczej, »fartuch i .szorc«, inni: *gacki*; u Tucholczyka r. 1533 *gace*. Były to niegdyś 'spodnie wierzchnie', węg. *gatja*. Spólny pień tych wszystkich słów p. pod *gaj*.

gad, gadzina, 'płazy' i 'drób domowy', *gadzina* nawet wszelki zwierz zastępuje; oba wyrazy i dla 'nieczystości', 'robactwa', 'wszy'. Pierwotne znaczenie właśnie to ostatnie; pień powtarza się w *hydzić* się (p.) i w *żadzić* się (p.). W cerk., jak i w serb., *gadĭn*, 'wstrętny, brzydki', tak samo rus. *gadost'*, *gadkij*, *gad*, *nagadit'*, 'napaskudzić', por. czes. *had*, *hadice*, 'gadzina', *haditi*, 'ganić'. Powtarza się dla 'ohydy', 'wstydu', w lit. *gēda*, prus. *gidan*, litew. *gedingas*, 'haniebny', prus. *negidings*, 'bezwstydny'; niem. dawne *quāt*, dziś *Kot*, 'błoto'.

gadać, *gadka* (dawniej i 'dysputa'); *gadany*, *gadanina*; *gadatliwy*; *gadacz*; *gaduła*, *gadulski*; *gadateusz* (albo *gadatywus*, napoły łacińskie), *gadaj*, *gadu-gadu*; liczne złożenia: *wygadywać*, *pogadanka*, *zagadnąć*, *zagadka*, *zagadkowy*, *dogadywać się*, *zgadnąć (zgadł)*, *odgadnąć*, *odgadywać*. Te ostatnie naprowadzają na pierwotne znaczenie, co bynajmniej nie było dzisiejszem 'gadaniem', 'mówieniem', lecz 'dumaniem', 'mniemaniem', 'zgadywaniem', i stąd u wszystkich Słowian nazwy dla 'zagadki' (u Czechów i *hadanka*); *gadacze*, 'wieszczkowie', może jednak czes. *hadaczów* naśladują. U Słowian południowych powtarza się ten sam pień i z bezdźwięczną, *gatati*, *gatanije*, *gatka* i *gatanka*, 'zagadka', a z wypadłą zębową (*d* czy *t*, to obojętne) przed *n*: cerk. *gananije*, 'zgadywanie', słowień. *ganati*, *ganalica*, *uganka*, *zaganka*, 'zagadka'; z tem samem *o*, co u nas w *godło* (p.), serb. (dalej urobione) *goneta*, 'zagadka', *gonetati*, rus. *ugonut'*, 'zgadnąć', łuż. *godaś*, 'zgadywać', czes. *uhodnouti*. Oboczność *d* i *t* utrudnia poniekąd dobór odpowiedników dalszych; zgadywano na staroniem. *gedan* (goc. *githan*), 'mówić' (ang.

quoth he, 'mówił'), co odpowiada słow. *gatati*; z *gadati* por. nord *gāta*, 'zagadka', niem *fir-gezzan (ver-gessen), pi-gezzan* (goc. *bigitan*), 'dobywać'. — Pewniejsze niż to wszystko jest zgoda z litew. *žodis*, 'słowo', *be žado*, 'bez mowy', *žadėti*, 'obiecać'; różnica co do gardłowych (tam welarna, tu podniebienna) powtarza się nieraz, p. *gęś*, *gwiazda* i i. Por *hasło*.

gagatek, nazwa minerału, 'czarny bursztyn' (nazwany od miasta *Gagas* w dawnej Licji, grec. łac. *gagates*), mieszany z *agatem* już w 15. wieku, chociaż to różne minerały; u nas przeniesiono, dowolnie i przypadkowo, na ludzi, czy 'pieszczonych', czy 'zepsutych', w 18. wieku; sam minerał dziś *dżetem* (z ang. *jet*) nazywamy

gaj (nazwa i dla 'łowu ptaków', »ptacy ani na *gaj* ani na lep siędą«), *gaik* (nazwa i 'zabawy wiosennej, maika, nowego latka'); *gaisty*, *gaić* (domy gałązkami); prasłowiańskie, od tegoż pnia co i *gać* i *gacie*, we wszystkich językach słowiańskich. Tłumaczyło niem. *Hag* ('zagrodę'), *hegen*, — a ponieważ Niemcy *gaili* miejsca sądowe (zieleniną) i otwarcie roków sądowych od tego przezywali (*Gericht hegen*, *Recht* albo *Ding hegen*), więc u Czechów i u nas rodzime *gaić* przybrało to obce znaczenie, i za przykładem Niemców »*gajono*« u nas od 15. wieku sądy (»sąd *zagajony*«), a później i wszelkie zgromadzenia: »cech *gajny*«, »kako mają sąd *gaić*, aby *gajon* był podług majdborskiego prawa«, w 15. wieku. Dalsze urobienia: *gajowy* ('leśniczy'), *gajowe* ('opłata'), *gajowi(z)na* ('ziemia po gaju »wykopanym«') albo *gajówka*. We Lwowie znano niegdyś i ruskie *hajiwki* (= *gaik*, 'zabawa wiosenna').

gajda, *gajdy*, 'dudy', *gajdarz* i *gajdak* (16 w.), *gajdos*, 'dudziarz', przeniesione i na członki ('nogi ciężkie') i ubranie ('spodnie'; stąd *hajdawery*, napoły ruskie, z *szarawarami* zmieszane umyślnie); słowo przywędrowało z Południa (na Węgry?), z turec. *gajda*, 'dudy'; do Turcji od Arabów; ci wzięli je z Hiszpanji (iberyjskie, a więc pierwotne, przed-aryjskie), *gaita*.

gala, *galówka*, *galant* i *galantom*, *galanto* i *galancie* (ludowe), od *galanty*, *galantować się*, o 'elegantach' i 'gachach', z języków romańkich (np. włos. *galante*, *galantuomo*, *gala*: *essere in gala*), a te wzięły *galę* od Niemców; i u Włochów są *galanterie* nietylko 'komplimenta', ale i 'towary galanteryjne', jak i u Niemców, a za nimi i u nas (nie w Francji).

galar, 'statek', *galera*, *galernik*, z romań. *galera* (włos. francus), z hiszp *galije*, u nas w 16. wieku *galioty*, *galiony*, o wszelakich 'statkach', włos. *galea*, *galeotta* i *galeone*, z grec.

galarda, dawny taniec, jak *padwany*, z włos. przezwany, *gagliarda* (a to od *gagliardo*, 'dziarski', franc. *gaillard*, z celtyckiego?).

galareta, 'studzieniec', *zgalareciały*, *galaretowy*, z niem. *Gallerte* od łaciń. *gelatus*, 'zamrożony' (od *gelu*, 'mróz'), od czego i franc. *gélatine* (nasze *żelatyna* i *galatyna*) i włos. *galatina*; *galareta*, *galreta* i *garleta* od 16. w.

galas, z łac. *galla*, *gallas* i *gallacium*, od 15. wieku, obok nazwy domowej: *dębianka* lub *dębówka*, dla 'narośli na liściach od owadów'.

galbin, nazwa monety (dukata niby) w 17. wieku, z rumuńskiego.

galer, przestarzałe, 'kapelusz', z włos. *galero*; łac. *galerus* tłumaczą w 15. wieku przez *kłobuk* lub *przełbicę*.

galerja obrazów i w teatrze, *galaria* u nas roku 1607, 'przechodnik', z franc i włos *galleria*, 'ganek kryty', z grec; różne zupełnie od wymienionej pod *galarem galery* (i *galernika*, 'skazanego na galery').

galeta, *gieleta*, 'skopek', wraz z innem słownictwem pasterskiem z rumuń. *galeata*, *galeta*, z łaciń. *galleta*, nieznanego pochodzenia, co i do niem. *Gellete*, *Gelte* przeszło; czy z niego *gieleta*?, bo i Litwa i Prusy pożyczyły swe *gelda* (w zagadce u Łasickiego niby mitologicznej 1566 r.) i *galdo*, dla 'dzieży', 'koryta', z niem.

galić, przestarzałe, już w 16. w. najczęściej przy grze w piłkę stosowane, »jako *galą* ('służą'), tako biją«; pierwotnie ogółem: 'służyć komu' (*nagalec*, 'pomocnik', 'parobek', jeszcze w r. 1428), a więc i 'sprzyjać komu': »bratu *galąc*«, »na stronę Polaków *galisz*«, »na obie strony *gali*«, aż wkońcu i »na zgubę *gali*«. Prasłowiańskie to, już w psałterzu Cyrylowym tłumaczy 'skakać', a stąd na oznakę wesołości, okrzyku przechodzi, rus. *nagalit'*, o 'przyśpiewie przy pracy', małorus. *hałyty*, 'napędzać', *zahałom*, 'ogólnie', czes. *haliti se*, 'śmiać się głośno', u nas narzeczowo *galuch*, 'hałas', *gałować*, 'krzyczeć' (kaszubskie), *zagałuszyć*, 'zakrzyczeć'. Jest i całkiem odmienne *gał*, 'czarny', nam zupełnie obce, ależ *Galicja* przezwana od *Halicza*, a to nazwa zboru *gałek* ('kawek'), i trzy *gałki* ('kawki') zdobiły herb *Galicji*.

galoty, 'spodnie', czes. *kalhoty*; *galiatów* (2. przyp. l. mnog.) w Albertusie r. 1590; u Czechów dawniej i *gali(h)oty* i pod., z romańskiego, ale nie z franc. *culotte*, raczej z włos. *calze*, *calzoni*, 'spodnie'.

gała, dziś wyłącznie *gałka* (*gała* uchodzi za zgrubiałość, por »wytrzeszczył *gały*«, 'ślepie'), *gałeczka*, *gałki* przy głosowaniu (białe i czarne), *gałuszka*, a we Lwowie i z ruska *hałuszki* (potrawa); 'główka laski', 'narośl'; z niem. *Galle*, 'gałka, guz', a to z włos. i łac. *galla*, 'dębianka' (p. *galas*), 'orzech', 'narośl', 'pęcherz'.

gałąź, *gałązka*; słowiańskie, ale niemal wyłącznie zachodnie (czes. *haluz*; obok niego tylko małorus. *haluź*, czy nie odpolszczone?), z owem po *g* nieraz występującem *a* zamiast *o*, więc *ga-* zamiast *go-* (por. *gawor zyć*, *gawiedź*; rus. *garazd*), więc od *goły* (rus. *golja*, 'pręt'); przyrostek *-z* po przymiotnikach nierzadki, np. **lubiez* od *luby* (z inną samogłoską przed *-z*, co zwykłe). Jak *gałąź* zamiast *gołąź*, podobnie *galiti* zamiast *goliti* u innych Słowian, rus. *progalit'*, o 'wyjaśnianiu się nieba', *progalina*, 'polana w lesie', serb. *zagaliti* i *razgaliti*, 'rozjaśniać się'; czes. *zahaliti* przybrało (nieporozumienie spowodował przyimek *roz-* w *rozhaliti*) znaczenie 'zakrywania', *zahala*, 'pokrywa'. Pierwotne znaczenie 'golizny' tkwi w nazwie *Hal (Podhale, podhalski)*, co u nas jeszcze w 16. w. *Gołami* się zwały; z *Gół* przylatuje Kmicie (r. 1584) ptactwo. Tak przybrało czes. *haliti*, 'zakrywać', znaczenie wręcz przeciwne od *holiti*.

gałgan, nazwa rośliny, z niem. *Galgan(t)*, a to z łac. *galanga*; tylko u nas przeniesione dowolnie

na 'szmaty, strzępki' i na 'ludzi obdartych, nicponiów': *gałganki, gałgański, gałgaństwo, gałganiarz*, por. podobne dowolne, przypadkowe przenośnie w *gagatku*. Nazwa rośliny (u nas w 15. w. i *galgand*) arabska, *khulanjan*, dla rośliny chińskiej (*kau-liang khiang*, t. j. 'imbier z *Kau-liang*').

gamoń, *gamajda*, wyrazy obelżywe dla 'gapiów, niedołęg, powolnych', od pnia *gam-*, oznaczającego to samo, *gamać* i *gamgać się*, 'chodzić ociężale'; czes. *hamoň* może z pols., ale *hamoniti* toż co nasze *gamorzyć*, 'paplać', a to przypomina lit. *gomurys* i *gomerẽ*, 'krtań', od wydawania głosu, a dalej niby 'gapa' (?).

gandziara, 'pałka cygańska', późne (koniec 18. wieku) i obce, cygańskie (?).

ganek, 'przechód', 'przedsionek', niem. *Gang* (do *gehen*); *e* wstawione; jest i *gang, gank*, u zegarka i jego »werku«; »*gankowe* drzwi«.

ganić, od *gana* (czes. *hana*), u nas we złożeniach tylko: *przygana, nagana (naganny)*; dalej: *gańba, gańbić, ganiebny, ganiebność*, w 15. wieku jedyne; od 16. wieku *h* i tu wkradało się: *hańba, haniebny, zhańbić*. Od nas na Ruś przeszło. Istnieje pierwotnie tylko u nas i u Czechów; nasze *g* usuwa podejrzenia o zapożyczenie słowa. Do porównania nastręcza się cerk. *gonějet*, 'wystarcza', lit. *gana*, 'dosyć', *gandžiaus*, 'raczej'; ind. *ghana-* 'twardy, gęsty', grec. *fonos*, 'gąszcz', *euthenēs*, 'silny, pełny', *par-thenos*, 'dziewa (okrągła)', a z słowiańskich słów słowień. *gonoba*, 'strata' (czes. *hanobiti*, 'lżyć', ?), rus *gonobit'* 'skąpić', 'dbać'.

gapa, 'wrona', *gapić się* (jak wrona czy gawron), obelżywe, stąd *gap* (*gapia*), *gapiątko, gapiowaty*; *gapa* o 'przypatrywaniu się bezpłatnem, bez biletu'; z wsuniętem *l*: *glapa, glapić się*, po narzeczach. Pień ten sam co w *Gople* (p.); tu o szeroko rozwartym dzióbie u ptaka, gębie u ludzi; *glapa* już w 17. w.

gara, 'dziura od szpunta', 'rowek, żłobek w drzewie, desce', z niem. *Gehre*, co i 'fugę' oznacza; od tego *Gehre garować* (a stąd *garuga*, jak *żegluga* od *żeglować*), o płynięciu łodzi (okrętu), gdy wiatr bokiem w żagle dmie, a więc ukośnie (holandzkie *geer, geeren*, to samo); u nas i *gary*, o 'sznurach po obu końcach rei'; *garować* znaczy i 'żłobkować'.

garb, *garbaty, garbus, garbowaty* (w biblji), *zgarbić się*, a obok tego i *gurbić, zgurbić się* (por. *kurcz, burczeć*, z podobną nierzadką wokalizacją); *garbacić* ('wyrzucać garby', np. o kretach); złożone: *garbonos*. Używa się i o 'garbach gór czy pól', — więc por. prus. *garbis* (częste w imionach topograficznych, mylnie *grabis*, 'góra', zapisane). Porównywają lit. *garbana*, 'kędzior', a niemiec. nord. *korpa*, 'zmarsk'. U Słowian jest to prasłowo dla 'karku', 'garbu', 'zmarszczku' i 'wierzchu'; rus *gorb*, czes. *hrb, hrbol, hrbolina*, i o 'pagórku', *hrbatý, hrboun*, 'garbus, garbaty', *hrbacz, hrbous, hrbowatý*; *hrbonos*, 'z orlim nosem'; jest nawet cerk. *grba*, o 'skurczeniu' (nord. *korpna*, 'skurczyć się'); serb. *grbe*, 'nierówności terenu'.

garbować (skórę), *garbarz, garbarnia, wygarbować* (i przenośnie, 'przetrzepać kogo'), *garbuz* (15. w.), z niem. *gerben, Gärber, Gärbhaus*.

gardło, *garło*, zdrobniałe *gar-*

dełko zamiast *gardłko*, *gardłacz*, *gardłować* (za kim); *gardlić*, *garlić się*, 'gniewać się'; »*gardłowa* sprawa«, »*gardlane* suchoty«. Od *żarcia* ('połykania'); pień *ger-* (*żer-*, p. *żreć*) z twardą półgłoską *(gŭr-)* i przyrostkiem *-dło*, lit. *gur-klys*, to samo. Prasłowo; cerk. i południ. *grlo*, rus. *gorło*, czes. *hrdlo*, łuż. *hordło* i *gjardło*. Powtarza się w *gardlicy*, p. *synogarlica* (od »*gardła*«, 'zobu, wola', przezwana). Zupełnie co innego *gardziel* (p.).

gardzić, od *gardy*, zastąpionego od 16. w. przez *hardy* (p.), 'pyszny' (o 'bydle, co w paszy przebiera', do dziś po narzeczach), *pogarda*, *pogardliwy*, *wzgarda*, *wzgardzić*; dawne, w 15. wieku nieraz zapisane, *gardzina*, 'bohater', czes. *hrdina*; już w cerkiewnem zapowiada się ogólne w nowszych językach przejście od 'dumnego' do 'gardzącego, brzydzącego się' (u Serbów i Słowieńców *grd* wręcz 'brzydki'), ale nie odwrotnie, więc nie pierwotne 'brzydota', lecz przeciwnie: 'wyniosły, dumny', cerk. *grd*, rus. *gordyj*, *gordit' sia*, 'chełpić się'. W Ezopie 1510 roku: »kto *gardy*, jada chleb twardy«, o 'wybrednym'. Pień może ten sam, co w *garb* o 'wyniosłości'; części ciała od przyrody nieraz nazywano, więc prusk. *garbis*, 'góra', pierwotne, i tu się nadaje; przyrostki byłyby *-b* i *-d* do *gŭr-*; por. *góra*.

gardziel, zdrobniałe *gardziołek*, pozornie od *gardła* urobione, tegoż znaczenia; dawne (15. w. i r. 1500) i narzeczowe *garściel* dowodzi, że *gardziel* nie pierwotne, lecz wedle *gardła* odmienione z pierwotnego **garciel*; i *gardlina*, 'wiązka', równie nie pierwotne; należą obie do *garści* (p.); *gardzil* (!) i *garłowaty* tłumaczą r. 1532 »wole, podgardle«, okazując wpływ *gardła*. Dolnołuż. zachowało pierwotną *gardzieli* postać: *gjarsieja*, *gjarś*, *zagjarsyć*, 'zadusić'.

garkuchnia, z niem. *Garküche*, 'traktjernia', rok 1500 *gorbudy*, a dawniej i same *gary*, o 'gotowcu', o 'tem, co uwrzało', bo niem. *gar* to znaczy.

garnąć z **gartnąć*, stąd częstotliwe *zgartywać*, *wygartywać*, gdy nowsze: *zagarniać*, *ogarniać*, najmylniej urobiono; pierwotne *zagartać*; jeszcze w 15. wieku *ogardnąć*, z *d* zamiast *t* (udźwięcznionem między dwiema dźwięcznemi); jak *garść* i *gardziel* zamiast **garciel*, od pnia *ger-*, 'zbierać', grec. *agejrō*, 'zgromadzam', *agora*, 'zgromadzenie' (*panēgyris*, 'ogólny, uroczysty zbór', *panēgirydzō*, 'przemawiam na nim', skąd nasze *panegiryki*), rozszerzonego o *t*: *gŭrt-*. Jak *ogardnąć* psałterza puławskiego z **ogartnąć*, tak samo *gardlina*, 'wiązka słomy' ('faszyna', z włos. *fascina*), częste od 15. do 17. wieku, później zapomniane, z **gartlina* powstało (od nieznanej już **gartli*). Prasłowo; małorus. *pryhortaty* i *pryhornuty*, serb. *grtati* i *grnuti*, 'płynąć', czes. *hrnouti*, 'cisnąć się'.

garnek (2. przyp. *garka*, z *garnka*), *garnuszek*, *garniec* ('miara'); *garncarz*, *garncarski*, rozpodobniane w *gancarz*, *gancarski*; od **garna*, 'pieca' (do pnia *gor-*, p *gorzeć*) i wypalonego w nim *garnka* (zdrobniała zajęła u nas i u innych Słowian miejsce pierwotnej postaci); zestawiają je wprost z łac. *fornus*, *furnus*, 'piec', *fornax*, ind. *ghrna-* 'żar'. Małorus. *honczar* (z *hornczar*, jak nasz *gancarz*), w nazwie słynnej mogiły stepowej: *Honczary-*

chy (niby od żony *garncarza*); z czego u nas i *Janczarychę* zrobiono i na oznaczanie niebezpiecznych przejść i miejsc przeniesiono (jak *harmider*, p.): »będziesz mieszkał jak na *jańczarysze*« (nieraz u Potockiego); jeszcze w r. 1755: »bez pokuty w świata *Anczarychę* iść niebezpieczno«. Prasłowo; cerk. *grn, grnczar'*, rus. *gorn(o), gorszok*, 'garnek', serb. *grnac*, czes. *hrnec*.

garść, *garstka, garsteczka, przygarśń*, od tegoż pnia co i *garnąć* (p.), urobione przyrostkiem *-tĭ*, łotew. *gurste*, 'pęk lnu', to samo co *krtań* (p.) i *garściel*, co więc od innego pnia niż *gardło* pochodzą, łużyc. *gjarś, gjarsieja*, 'gardło', *zagjarsyć*, 'zadusić'. Prasłowo; cerk serb. *grst*, czes. *hrst*, rus. *gorst'*, *prigorszeń*, łuż. *gjarsć*, załab. *garsle*.

garus, 'sok owocowy', 'zupa owocowa', 'marmelada', z grec. *garos* przez rus. *garus*.

gas, 'strach, trwoga'; przestarzałe, w 16. i 17. wieku częste, u Potockiego i i.: »*gas* na wszystkie piecuchy«, »jużci to na mię *gas* uczyniono«, woła Zamoyski r. 1583 przy napadzie; »jeźli lada kiedy *gas* na cię nie będzie«. Istnieje tylko u nas; z węg. *gaz*, 'łotr'.

gasa, 'ulica', z niem. *Gasse*, w 15. wieku ogólne, osobliwie w Poznaniu, ale już w 16. wieku na wieś, między Mazurów, odeszło; niem. prasłowo, gock *gatwō*, o 'otworze', 'przechodzie' (?).

gasić, *gasnąć, gasidło* (biblja), *gasiciel*, lit. *gesti*, 'gasnąć', *gesyti*, 'gasić', grec. *a-sbestos*, 'niezgaszony' (stąd nazwa *azbestu*), *sbennymi* (ze *sbesn-*), 'gaszę' (z *zges-* obok *ges-*). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *gasiti, gaszą, ugasati*.

gatunek, z niem. *Gattung*, 'złożenie', 'skupienie' (por. *Gatte*, dziś 'mąż', dawniej 'spólnik, towarzysz').

gawiedź, w 16. i 17. w (Paprocki, Zimorowic) *gawędź*; *gawędzić*; *gawęda*, 'bajda', Potocki o głupim senatorze, co urząd kupił: »urągowisko obcych a *gawęda* w radzie«; przeniesione na 'poufałą pogadankę' i na podobny 'utwór literacki'; zadomowione przez Wójcickiego i Pola. Pozostałość po prasłowiańskiem *gowędo*, 'bydło', ocalałem po narzeczach jako *gawiędzina*, 'wołowina', od aryjskiej nazwy 'krowy', łaciń. *bōs, bovis*, grec. *bus, boos*, indyj. 1. przyp. *gausz* (3. przyp *gawē*), niem. *Kuh*, łotew. *guows*, 'krowa'. Nazwa zbiorowa, jako z przyrostkiem *-d* (por. *stado*); u Czechów, wedle ich głosowni, *howado* (z *ię*), a to i u nas słyszy się jako wyzwisko. Nasze *ga-* zamiast *go-* bywa nieraz, p. *gałąź, gaworzyć*; cerk. *gowęžd'*, 'bydlęcy', rusk *gowiado*, 'bydlę', *gowiadina*, 'wołowina'; na całem Południu *gowedo*, łuż. *howjado*. Mamy niejeden wykład pierwotnego *gōw-*, jeden wcale dowcipny u Rostafińskiego; usuwano im jednak podstawę, przypuszczając, że to słowo pożyczone, o czem wobec pasterskо-zdobywczej natury pierwotnych Arjów bardzo wątpić wolno (pominąwszy inne trudności); narazie więc nie poruszam szczegółów dalszych i nie objaśniam słowa. Ale naszą *gawiedź* od *gawiędziny* odłączymy, bo powtarza się w ruskiem, a bardziej w czeskiem jako *hawied'*, 'hołota', 'gad' (t. j. 'drób i 'brud'), co pozostaje we związku z *ohawný*, 'szkaradny', *ohawa*, 'szkaradność', cerk. *ogawije*, 'nędza', *oga-*

witi, 'nędzić', co do *gowęda*, 'bydła', wcale nie należy, tak, żeby tylko u nas *gawiedź* z *gawiędziną*, *gaw-* i *gow-*, razem spłynęły.

gaworzyć, zamiast *goworzyć* (por. imię *Goworek*), jak *gawiędź-* zamiast *gowiędź-*; 'mówić, prawić'; w tem znaczeniu niemal u wszystkich Słowian, rus. *goworit'*, czes. *howorziti*; pierwotne znaczenie 'wrzawy, wrzasku', ocalało w cerk. U nas dziś arcyrzadkie; zamiast *goworu* mamy *gwar* (p.) Pień jest *gow-*, *-or* przyrostek; *gow-* dla 'wołania, wrzawy' i 'beku' (*gowiędo* ?); w grec. *goaō* albo *boaō*, 'wołam, biadam'; ind. (zdwojone) *dżo-guwe*, 'ogłaszam', 'sławię'.

gawron, prasłowo; przedrostek *ga-* lub *ka-* oznacza umniejszenie, wzgardzenie, niby jak *pa-*, chociaż nie od przyimka wyszedł jak *pa-*; w indyjskiem podobne złożenia z *ka-*, *ku-*, *ku-*, wcale częste; i nazwa *wrona*, 'kruka'; ale postaci tego słowa są wcale chwiejne: bułg. *garwan* (z *gawran*), czes. *harwan*, serb. *kawran* i łużyc. *karwona*; rus. *gajworon* i *grajworon*. serb. *grawran*. *Gawronić się*, jak i *gapić się*, o 'bezmyślnem patrzeniu'; Mazurom i Litwinom ten ich specjał często wypominają, od 17. wieku.

gaz, *gazowy*, *gazownia*, wyraz od 17. wieku europejski, sztucznie urobiony przez słynnego alchemistę van Helmonta. Inne *gazowy* od *gazy*, nazwy pewnej 'tkaniny', z franc. *gaze* (a to, jak przeważna ilość nazw podobnych, od miejsca wyrobu, syryjskiej *Gaza*). Jest wreszcie *gazon*, *gazonik*, 'trawnik', również z franc., *gazon*, z niem. *Wasen*, 'łąka'.

gazda, 'gospodarz zamożniejszy' na Podhalu, *gazdostwo*, *gazdyni*, *gaździna*; z węg. *gazda*, co skrócone z słowac. *gospoda*, jak ich *wajda* z naszego *wojewoda*, *tarsz* z *towarisz*, i t. p.

gazeta, *gazeciarz*, *gazeciarski*, europejskie, szczególniej w 17. i 18. wieku. z włos. *gazzetta*, 'pieniążek' (opłata dzienniczka).

gąbka, *hubka*, zdrobniałe od *gęba* (p); *gąbkowy* i *gąbczasty*.

gąsienica i *wąsienica*, *gąsionka* i *wąsionka*, *gąska*, 'liszka'; chwiejność nagłosowa *g-* i *w-* ogólno słowiańska: bułg. *wŭsenica* i *gŭsenica* (u Serbów i Czechów nawet *g-*, *h-* wyłączne, tak samo i łużyckie), rus. *gusienica*; p. *wąs*.

gąstać, *gąstolić*, w 16. i 17. w, 'szemrać, skarżyć się', od *gąst-*, a to od *gąd-*, bo przed przyrostkiem *-t* samogłoski pienne przeważnie *o*, *ą*; p. *gąść*.

gąść, *gędę*, nieużywane dziś; o wszelkiej 'muzyczce, szczególnie cichej, pokojowej' (»sam sobie *gędę*«), o *gędźbie* na harfie, dudach; powszechne w psałterzu (»spiewajcie a *gądźcie* Panu«); *gądek*; *gędźba*; p. *gęśl*. Prasłowiańskie; rus. *gudok*, o 'skrzypcach ludowych', czes. *hudba*, 'muzyka', cerk. *gądą*, *gąsti*, od pnia *gąd-*; u Litwinów z *u*: *gausti*, *gaudżiu*, o tych samych dźwiękach, co rus. *gudieť*. *Gędziec*, 'grający na gitarze', w 15. wieku, czes. *hudec*.

gążew, *gążwa*, *gążewka*, 'wić', 'kapturek u cepów', z podobnem *g-* jak w *gąsienicy*, t.j. nie pierwotnem; od tegoż pnia, od którego *wiązać* (p.) poszło; czes. *houž*, *houžew*, *houžwa*, 'wić' i 'powróz', *houževný*, 'twardy' (o mięsie), 'skąpy' (o człowieku), *houžniak*, 'sknera', *houžwiti koho*, 'gnębić kogo'.

gbit, z niem. *Gebiet*, ponieważ wszelkie niemieckie (dawne) złożenia z *ge-* przejęto jako *g-*, p. *gbur*,

gmin, *gwer* z *Gewehr*; niejedno z nich po wiekach średnich znowu zapomniano, jak właśnie *gbit*, 'powiat' ('włość', od *wtodnąć*; podobnie *-biet* od *bieten*, 'rozkazywać').

gbur, dziś i już od 16. w. przezwiskiem powszechnie trąci, niby 'grubjan, prostak', przeniesione od 'zamożnych i dumnych gospodarzy'; niem. *gebūr*, *gebauer*, tyle co *Bauer*; *gburka*, 'gospodyni', *gburski*, 'gospodarski'; — natomiast *gburowaty*, *gburowatość*, *gburować* tylko w znaczeniu gminnem.

gdakać, o kurach przedewszystkiem, dźwiękonaśladowcze; por. rus. *kudachtat'*, czes. *kdakati*.

Gdańsk, około r. 999 *Gidanisk* wypisane, pierwotne (jeszcze w 16. wieku) *Gdańsko* (wszelkie nijakie nazwy miejscowe przechodzą od 16. wieku na męskie); od tego samego pnia co i *Gdynia* (*Gdowo*, *Giecz* z *Gdecz - Giedcza*, wskazują, przeciwnie, imiona osobowe), może od słowa oznaczającego 'las', pruskie *gude*, co rozmaicie tłumaczyć można. *Gdańsk* samo przyrostkiem swoim uniemożliwia wywód od imienia osobowego; nazwany on od miejscowości, jak wszystkie na *-sk*, *-ck*; przymiotnik *gdański*, ale *Gdańszczanie* zamiast pierwotnego **Gdanianie*, wprost od **Gdáni* urabianego

gderać, z *gdyrać*, *gdera*, *gderalski*, *gderliwy*, od *gdyr*, urobionego (jak *bzdyr*) od pnia *gŭd-* wielorakiego znaczenia.

gdula, *grdula* (u Kochowskiego i po narzeczach, nawet *grzdula*), a z odpadnięciem nagłosu: *dula*, nazwa słowiańska 'gruszek', ogólna; przeniesiona na *pigwę* (wyraz perski), zwaną w Europie od starożytności *kitana* (niem. *Quitten*), od *kydonia mēla* ('jabłka z Kydonu' na Krecie), co inni Słowianie przejęli jako *gdunia*, z czego *dunja* lub *gunja* na Rusi, u Bułgarów i Serbów; u Czechów *gdoule* do dziś 'pigwa', u nas tylko w 15. i 16. wieku; inna jej nazwa: *koktan*, pożyczka z łac. *coctanum*, franc. *coing*.

gdy i **gdzie,** od zaimka pytajnego; dziś je ściśle rozróżniamy, *gdy*: o czasie, *gdzie*: o miejscu, ale w 14. — 17. wieku *gdzie* i o czasie stale używano (wydawcy np. Kochanowskiego tego nie zaznaczają!); w rotach r. 1386: »jakośm przy tem był, *gdzie* S. umówił się z J.«; »iże miał upominać P. o ten dług, *gdzie* by go nie upominał, miał .«; r. 1388: »jako przy tem byli, *gdzie* W. umówił z S. rok« *Gdzie*, cerk. *kŭde*, czes. *kde*, rus. *hdie* (*gdie*, małorus *de*, bez *h-*; i u nas *dzie* już w 14. w. zapisane, narzeczowe do dziś), a z przeczeniem *nigdzie*; z przyrostkiem *-de* od *kŭ-*, por. lit. *ku-r*, 'gdzie', ind. *ku-ha* i *ku-tra*, 'gdzie', awest. *ku-dā*. Mniej pewny natomiast wywód *gdy*, bo obok niego mamy i *kiedy*, a w 14. i 15 wieku *kiegdy*: cerk. *kŭgda* i *kogda*, rus. *kogda*, czes. *kehdy*, łuż. *kegdy*; obok tego, cerk. *nikŭdaže*, 'nigdy', serb. *kada*, 'kiedy', czes *kda*, *kdy*, łuż. *hdy*, *dy*, litew. *kada*, 'kiedy?' prus. *kaden*, 'gdy', ind. awest. *kadā*, 'kiedy?'. *Gdy* już od psałterzy i biblji stałe, więc nie z *kiegdy*, *kiedy*, ani z **jegdy* skrócone, lecz pierwotne; *nigda* w psałterzach (zresztą: *nigdy*, ale *nigdzie* i *nigdziej* w 14 i 15. wieku i zamiast *nigdy*, np.: »*nigdziej* się do domu nie wracając«, »*nigdziej* nie będziecie nosić«, biblja; r. 1406: »iże *nigdzie* B. nie biegał na dom«). P. *kiedy*.

gęba, *gębka* (dawniej drugi przy-

padek liczby mnogiej *gąb*; *gąbka*), *gębusia*, *gębować*, *gębaty*, *gębacz*, *pogębek*; to samo co *gąbka* co do pochodzenia; oboje oznaczają pierwotnie 'miękką narośl', później i 'wargi', 'usta', lit. *gumbas*, 'narośl' (z *e*, *gembe*, 'gwóźdź'); *huby* ('grzyby', »poszedł na *huby*«) i *hubka* ('gąbka', przy krzesiwie) są rusyzmy, jeśli nie czechizmy (»*houby dostanesz*«, 'nic nie dostaniesz'), z *houba* i *hubka*. Wszystko może tylko odmiana do *gub-* (p.). *Gębuś* (»mój *gębusiu*«) w dawnym języku (16. wiek) i dla 'miłego' używano, niby 'kochanek', a *gębiczka*, 'całus' (jak łac. *osculum*, 'całus', od *os*, 'gęba').

gęgać, *gęgnąć*, i *gągać*, *gągnąć*; *gęglić*; *gęga*, *gęgawa*, *gęgot*; u nas przeważnie o 'głosie gęsi'; dźwiękonaśladowcze. Prasłowiańskie; ale cerk. *gągniwyj*, rus. *huhniwyj* (o papieżu pseudo-Piotrze, w dogmatycznych sporach z łacinnikami odstępcą od prawdziwego Piotra mianowanym od 11. wieku) nie od »gęgania« gęsiego, lecz od »bełkotu«, więc niby 'jąkała', albo 'mówiący przez nos, z trudem', nawet o 'niemym' używane. Podobne wyrazy są i po innych językach, lit. *kagenti*, grec. *gongydzō*, 'mruczę', pers. *gung*, 'niemy' (?). Bułg. *gŭgnŭ*, słowień. *gognjam*, 'jąkam się', czes *huhniati* i *huhlati*, 'mówić przez nos'.

gęsty, *gęstwa*, *gęstwina*, *gąszcz*, *gęstnąć* i *gęstwieć*; liczne złożenia z *gęsto-* u poetów 17. wieku, nie ludowe; rus. *husto*, stąd u pisarzy 17. w. *hustem* i *chustem* (»krew lał *chustem*«, »niewinna krew się *hustem* cedzi«), a także i *huszcze* (u Potockiego), zamiast *gąszcze*. Prasłowiańskie; bułg. *gŭst*, serb. *gust*, słowień. *gost*, czes. *hustý*, 'gęsty', *houšť*, *housztina*, 'gąszcz'; urobione albo od pnia *gąz-*, p. *guz*, lit. *gužtis* i *gaužtis*, 'skłębić się', więc *gęsty* 'skłębiony, gruby'; albo od pnia *gąt-*, czesk. *hutný*, 'masywny'.

gęś, *gąska*, *gęsior* (dawniej wsadzano do *gąsiora*, 'kłody', za karę); spólna nazwa aryjska; łac. *anser* z *hanser*, ind. *hansa-*, grec. *chēn*, niem. *Gans*, lit *žansis*; wedle lit. należałaby się Słowianom * *ząś*, ależ nieraz niema zgody co do *k*, *g* i *s (sz)*, *z (ż)*, por. lit. *žwaigzdē* a *gwiazda* i i. Czeskie *hus*, nazwa Jana *Husi*, nie *Husa*, jak Czesi i my oddawna odmieniamy. 'Kłodę' (dla kary) nazywali i Niemcy *gąsiorem* (*Gante*), chyba więc od nich to znaczenie przejęliśmy. *Gąska* jako nazwa pieczywa ('bułeczki') ogólna po Słowiańszczyźnie, bo wszędzie z ciasta niby ptaki lub bydło (p. *korowaj*, *byczki*) wyrabiano. Przymiotnik: *gęsi* (»iść *gęsiego*«); *gęsiniec*; *gęsiarz* i *gęsiarka*, ale *gęsiopas* (w 16. wieku) sztuczne, nie ludowe, chociaż poprawnie utworzone; *gęsior* z przyrostkiem *-r*, jak *kaczor*, *kocur*, *małpierz*.

gęśl, słowiański instrument muzyczny, 'cytra' (serb. *gusle*, 'skrzypce'; już w 9. w. tłumaczą *gąsli* grec. 'cytrę'); por. tytuł wierszów Rybińskiego: »*Gęśli* różnoryme«; urobione przyrostkiem, tworzącym nazwy narzędzi, *-tlĭ* lub *-slĭ*, od *gąść*, *gędę* (p.); częste w biblji: »umie w *gęślki* gąść«, »i wziąw *gęślki*« (»harfę«, Leopolita), *gęśliczek* (»fletów«, Leopolita), *gęśli* (»lutnia«, Leopolita); por. »dzierżąc *gędźbę*« («instrumenty«, Leop.), »wszytki *gędźby*« (»instrumenty«, Leop.), »w rozliczne *gędźby* spiewając« (»na instrumen-

ciech rozmaitych grać«, Leopolita), »z *gędźcy*« (»z cytarami«, Leopol.), »*gędziebnego* zwięku« ('symfonji').

giąć, *gnę, gięty, giętki, giętkość* (w psałterzu flor. *giący* tyle co *giący się*, 'gięty', dawnym zwykłym +-ybem imiesłów czynny w znaczeniu biernem); powstało z **gnąć*, a to z **gŭb-nąć*, bo *b, p*, przed *n* wypadają; **gnąć* przeszło w *giąć* wedle wzoru: *pnę, piąć*. Częstotliwe do niego dziś *naginać, zaginać, wyginać, zginać* (jak *napinać*), zamiast pierwotnego *gibać* (p *gibki*), por. *ogarniać* zamiast *ogartać* wedle *ogarnąć*. Pień *gŭb-* powtarza się z samogłoską *u* w *gub-* (p. *gubić*), a z samogłoską *y* w *gyb-* (p. *ginąć*). Znaczenie pierwotne: 'zwijać', 'składać'; litew. *guba*, 'sterta zboża', *dwi-* i *trigubas*, 'dwu-, trzykrotny', prus. *dwigubbu*, 'wątpi'. Prasłowo; cerk. *gŭnq, gŭnąti*, czes. *hnu, hnouti, hbitý* i *hebký*, 'giętki, gibki'.

gibki, *gibkość*; narzeczowe *gibać, gibnąć, gibotać*, 'chwiać się'; częstotliwe do *gnąć* (do pnia *gŭb-*); cerk. *prěgybati*, rusk. *sgibat'*, 'zginać', *gibkij*, czes. *hýbati*, 'poruszać', *pohybný*, 'ruchliwy'.

gichać, *gichnąć*, dziś narzeczowe tylko, w 17. wieku u S Twardowskiego i i. o 'nagłym zbiorze ludzi, tłuszczy' (dziś o deszczu mówią, że *gicha*, 'leje').

giczały, 'nogi', 'goleń'; dziś tylko narzeczowe, *giczel* w słownikach 16. wieku, *giczelnik*, 'żywokost' ('consolida'), leczy złamanie nogi.

gid, 'plugastwo', p. *hydzić*; po narzeczach jest i *gizd* (o ludziach i robactwie), *gizdawy, gizdraga*.

gidlić i (z przestawką) *gildzić*, 'łaskotać', bułg. *gŭdel mi je*, 'łaskoce mnie', *gŭd(el)iczkam*, 'łaskocę'.

gidyja, pogardliwa nazwa 'szkapy' (w 17. w.), 'drągala' (po narzeczach dziś); bułg. i i. *gidya*, o 'junaku', ale i o 'drągalu'; z tureckiego

giełda, 'miejsce zgromadzenia (bankierów, kupców)'; przezwane od samego 'zgromadzenia (kupców, od ich cechu)', niem. *Gilde* (rus. *gildja*), niegdyś 'spólna uczta (ofiarna)', później 'cech'; *giełdowy, giełdziarz*. Ale *gałda* (narzeczowe; silniej rozwinięte u Litwinów, co to od Białej Rusi zapożyczyli bez *g, alda, aldawoti, aldrawoti*, o 'rozpuście', 'hulance', rus. *gałdieť* to samo), dla 'hulanki', 'opilstwa', *gałdus*, 'pijak', nic nie ma z *giełdą* wspólnego; od *gal-* (?).

giemzać, *giemzić*, o 'rojeniu się (rybek)' o 'mrowiu, przechodzącem ciało', o 'łaskotaniu'; pień *gŭm-* z przyrostkami *-yr* (p. *gmerać*), *-yz (gmyz)* i *-ŭz*; prasłowiańskie; rus. *gomozit'* i *gomzat'* w podobnem znaczeniu, bułg. *gŭmžŭ*, 'roję się', czes. *hmyz* i *hmez* o 'owadach' i 'gadach', *hemzati*, 'łazić' *Giemza*, 'koza', prasłowo alpejskie w niem. *Gemse* i franc. *chamois*.

gierka, raczej *Gierka*, skrócone z *Gertruda*, przeszło w nazwę 'dziewki' wogóle.

giermek, 'noszący broń za panem', z węgier. *gyermek*, 'dziecko'; przeszedł więc u nas dopiero na 'pachołka'; porówn. niem. *Knappe* i *Knabe*, i rus. *dietskij*, 'pachołek', z naszem *dziecko*; wymiana taka stała.

gierzynek, 'rodzaj sukna'.

giez, *gzy, giczek* (!), *gzić się, gzik*, »bący i *gzicy gżą* bydło«, o ludziach o 'wszelkiej swawoli' (»*giez* go napadł«, »ma *gzika*«, o 'manja-

kach': 'ma bzika'); pień *gŭz-* (litew. *guża*, 'rój owadów', *gużėti*, 'roić się'); słowo niemal wyłącznie polskie; załab. *gaze*, 'gzi' (o bydle), *gazeiwe*, 'ruchliwy'.

gigle, dawna nazwa *gigi* z niem. *Geige*, 'skrzypce', w 17. wieku nierzadka.

gil, nazwa ptaszka, czes. *hýl* (ruskie nazwy odnośne może tylko pożyczka z naszych); pierwotne; nazw ptactwa nie pożyczaliśmy od nikogo.

ginąć z **gib-nąć*, p. *gubić* i *giąć*; *zginąć*, i z innemi przyimkami: *za-*, *wy-*, *po-*; prasłowiańskie; rus. *ginut'*, i z nowo wstawionem *b*: *gibnut'*, już w cerk. *gybnąti*, 'ginąć', wedle *gybati*, *gyblją*, 'ginę', *(po)gyběl'* (u nas z małorus. *pohybel*, *na pohybel*), 'zguba', 'zginienie', rus. *gi(b)nut'*, *pogibat'*, czes *hynouti*, *zhynouti*.

giża, 'nogi wołowe lub świnie', 'ćwiartka tylna cielęca', w słownikach 16. wieku, *giżka*, 'kiełbasa', *giżnik*, 'kiełbasiarz' (tamże), *gizłaty*, 'nogi' (narzeczowe, pogardliwie; przyrostek jak w *szkurłaty*); czes. *hýže* i *hýždje*, 'biodro', 'szynka'; może i *giczel* (p *giczały*) tu należy, zamiast *giżel* (?), por. łużyckie *hwiżdżel*, to samo; dalej litew. *gūžys* i *gunžys*, 'kość w kłębie' (ale i 'gardziel', 'grdyka'), 'głowa kapusty'; *gužius*, 'kurczę się', *gužėti*, 'zbiegać się do kupy' (w lit. wcale rozgałęziony pień); we związku z *guzem* (p).

glan, *glon* (*a* i *o* przed *n* wymieniają się często), 'muł', 'gnój gęsi albo kurzy', 'fusy', »woda z *glonem*«; czes. *hlen*, cerk. *glěn*, 'flegma', od tegoż pnia co i *glina*.

glanki, 'ozdoby szmuklerskie' (?), w 17. wieku, Potocki, Kochowski, »każ spuścić *glanki*«, »pętlica niżej *glanku* przyszyta«; z niem. *Gelenk* (?).

glądać, *glądnąć*, przeważnie w złożeniach ze wszelakiemi przyimkami: *zaglądać*, *doglądać*, *wyglądać*; *nieoględny*; *pogląd*, *wzgląd*, *względny*, *bezwzględność*; w dawnym języku jest i *ględzieć* (*ględzę*, jak rus. *gladiet'*, *glažu*), 'patrzyć', a narzeczowe *ględzić* i o wszelakiem 'bzdurzeniu' czy 'marudzeniu'. W dawnym języku *glądać* samo jeszcze nieraz, np. w psałterzu: »nie *glądał* jest na próżności«, albo w biblji: »ani *glądaj* ich«. Prasłowo; cerk. *ględati*, rus. *gladiet'*, czes. *hleděti*. Pokrewne niem. *Glanz*, bo 'patrzyć' i 'błyszczeć' niedaleko odbiegły; z tego *Glanz* nasze pożyczki: *glancować*, »na *glanc*«, i *glans*, *glansować*, *glansowny* (już w 17. wieku).

gleba, z łac. *gleba*, równie niepotrzebna pożyczka jak np. *stywa*; ale rus. *głyba*, *głyza*, podobnego znaczenia, rodzime słowo

glegotać, jak *klekotać*, dźwiękonaśladowcze, 'bulgotać'.

glej, o 'ziemi gliniastej', *glejowy* i *gleisty*; mówią i *glij*, *glijowaty*, p. *glina*; dalej i *glewieć*, *zgliwiały* (o serze); p. oboczne *klej*, *klij*.

glejt, 'list żelazny', 'przymierze, rozejm', niem. *Geleite*; *glejtować*, *glejtowny* (list), *glejtownik* i *glejtnik*; niem. *leiten*, 'prowadzić'.

gleń, 'kromka chleba', *glanek* i *glonek*, obok tego i *gielnik* w narzeczach (zapisane już w 16. w.). Pień *gŭl-*, dalej nieznany, może w lit. *gulti*, 'leżeć' (prasłowo, powtarza się w grec. itd.) istniejący, ale raczej niem. *Knäuel* z *Kläuel*, *Kugel* z *Klugel*, *Klotz*, grec. *glytos*, 'okrągłość'.

gleta, *glejta*, *gletować*, o 'tlenku

ołowiu', z niem. *Glätte* (*Bleiglätte*), i o 'emalji, szkliwie', w 15. i 16. w. rodzaju męskiego: *glet* i *glejt*, 'lythargirus', 'piana srebra albo złota'.

glewja, *glawja*, 'miecz', z łac. *glavia*, *glaivus* (od *gladius*), przez niem. dawne *glavie* i *glevie* (z tego lit. *kalawijas*, 'miecz').

glibiel, 'trzęsawisko', z przyrostkiem *-iel* (por. *kąpiel*), od *glib-*, p. *lgnąć*; por. *glibki* (*glipki* pisane w 16. wieku), o 'rzeczy klejowatej'.

glina, *glinka*, *gliniasty*, *glinny*, *gliniarz*, *gliniarski*, złożone *glinopac*; w nazwach miejscowych nader częste. Prasłowo, ogólne wszędzie; w innych językach słowiańskich przestawiają je i na *gnila*. Pochodzi, wraz z *glanem*, *glejem*, *glewieniem*, od pnia *glei-*, grec. *glinē*, *glia*, *gloia*, 'klej', ang. *clay*, 'glina', lit. *glieti*, 'mazać', *glaistas*, 'kit', *gleiwus*, 'ślina', *glitus*, gładki'. *Glinka* bywa nazwą i osób i koni (Kochanowskiego: »*glinko* mój białogrzywy«). *Glinę* dawnych psałterzy oddają r. 1532 »błotem«. P. *glista*.

glista, 'robak dżdżowy', 'robak we wnętrznościach'; prasłowiańskie; od tegoż pnia co i *glina*, rozszerzonego, jak lit. *glitus*, o *t* (grec. *glitton*, łac. *glis*, *glitis*, 'ił', *gluten*, 'klej'), z przyrostkiem *-ta*; po narzeczach bywają i postaci jak *glizda*; rośliny przeciw robakom używane nazywają się *glistnikami*, *gliśnikami*; por. lit. *gleiwētas*, o 'grzybie', *gleiwus*, o 'ślinie'. Tu należy *gliwy*, o 'kolorze brudno-kasztanowatym', dalej *glom*, 'szlam na kiszkach wieprzowych', *glomza*, *glomzda*, z *t*: *głomza*, 'twaróg', przeniesione na 'niedołęgów i ślamazarników', *glamza* (*glamzać* i *glamać*, 'jeść powoli', *glamkać*, 'ciamkać'), *glemda*, *glemiędzić*, *glemięza*. Z tego pożyczyli i drugą swą nazwę 'twarogu' Niemcy: obok *Quark* i *Gloms*, *Glems*, w Prusiech Wschodnich Lit. *glema* i *glejma*, 'śluz na mięsie i serze', *glemesa*, *glemeti* i *glejmeti*, 'śluzem się pokrywać'; czes. *hlemýžď*, 'ślimak' (tak samo od *slimu*, t. j. 'śluzu', przezwany), łotew. *glemesis*, o tem samem znaczeniu; w czeskim przyrostek *-yzg* obok *-yz*, jak np. w *chmyz* i podobn. W *glom io* zamiast *ie*, jak w *ziomek*; albo *glom* zamiast *głom*, istniejącego obok.

glut, *glot*, *glotka* (po odpadnięciu *g-*, *lotka*), 'śrut najgrubszy', 'siekaniec ołowiu'; przeniesione na wszelkie 'sople, smarkle, knoty (narastające na łojówce)'; z niem. *Gelöthe*, o 'siekanym ołowiu' (*Loth*, 'ołów').

gluza, z łac. *glossa* (a to z grec.); 'objaśnienie (w dopisku albo między wierszami) czegoś mniej zrozumiałego'; rękopisy łacińskie średniowieczne bywają pokrywane *glosami*; *glozować*, 'objaśniać', ale i 'naciągać na swoją myśl', i *gluzować*, *wygluzować*, 'tępić', 'gładzić'; *gluza*, 'plama', 'utrata', 'uszczerbek', ulubiony Potockiego wyraz: »choć na *gluzie gluza* nic dobrze nie napisze«; »uczyniwszy w przystojności *gluzę*« ('plamę, defekt'); »stanie się winą, grzechem, *gluzą*«; »wielka *gluza* żydowskiej bożnice«; *u* z łac. *o*, jak stąle; może małorus. *hłuzuwaty*, 'kpić', z tego wzięte?

gładki, *gładko*, dawniej i *gładce*, nieraz w dawnych złożeniach (*gładkomowny*); *gładzić*, 'wyrównywać', 'poprawiać', 'zacierać', 'trzebić', 'znosić', 'niszczyć': »*gładzić* grzechy świata«; *zagłada*, *wygładzić*; *gładzizna*, *gładziuchny* i inne zdrobniałe; *gładysz*, o 'strojnisiu', *gładyszka*, 'piękność'; *gładzik*; *gła-*

dzidło. Prasłowiańskie; lit. *glodus*, 'co gładko przylega' (Litwin ma pierwotne przymiotniki, my stale ich umniejszenia niegdyś, z *-k*); niem. *glatt* (ang. *glad*, 'wesoły') i *Glatze*, 'łysina', od pnia na *-dh* (*gladh-*). Lit. *glostyti*, 'głaskać', prus. *glosto*, 'brus' (do ostrzenia noży), urobione przez *-t*; u nas urobienie przez *-sk* w *głaskać*, *głasnąć*, *pogłaskać*.

głaz (w rus. 'oko', u nas tylko o 'kamieniu'; z 'kamyka — kulki — gałki' przeniesione na 'oko', por. *gały* u nas, tak samo), pokrewne czy z niem. *Glas* (*glaren*, 'błyszczeć'), czy raczej z lit *gležnas*, 'słaby, wątły'(?). Ale *głaźny*, 'raźny', *niegłaźny*, 'nieraźny', chyba nie od *głazu*, lecz od *gładzenia*.

głąb, *głębi*; *głębia*, *głębina*, *głębić* w złożeniach: *pogłębić*; *zagłębie*; *głęboki*, *głębokość*, *głębszy* (u Reja i *głębokszy*!); prasłowiańskie; na Bałkanie i u Słowaków pojawiają się odmiany z półgłoską, *głŭb-*; w rus. i indziej z *y*: *głybokij*; u Bułgarów i Serbów *d* zamiast *g*: *dŭlbok*, *dubok*. Od tegoż pnia pochodzą i nazwy: *głąb głąbia* (kapusty), *głąbiki* i *głębiki* ('sałaty'), *głąbiasty*; przeniesione i na 'głowę kapuścianą', t. j. 'niezdarę'; Ruś posiada i *głybę* ('grudę'), z tą samą samogłoską co w *głybokij* Pień *głu-* z obocznem *głą-* dla oznaczania wszelkiej 'grudy'; obok niego, w tem samem znaczeniu, pień *gru-* i *grą-*, p. *gruda*.

głobić, 'uciskać', 'gnębić'; *głobić się*, 'troszczyć się'; *głoba* (na Bałkanie o 'karze pieniężnej'); *ogłoble* u wozu, uprzęży (por. *głobić*, 'spajać beczkę obręczami', a u Potockiego: »szkoda pługu *głobić* w twardej ziemi«); *wygłobić*, *wygłabiać*, 'wydrążać'; narzeczowe *głabać*, *głabnąć*, 'grabnąć'. Litwini zachowali pierwotne znaczenie i wokalizację całkowitą, więc *glębti*, 'obejmywać, ściskać', *glębys*, 'naręcze', *głobti*, *głobstyti*, 'ukrywać', *głoba*, 'piecza, opieka', prus. *poglabu*, 'objął'; grec. *glafō*, 'wydrążam', *glafy*, 'jaskinia'; niem. *Klafter*.

głód, *głodny*, *głodowy*, *zgłodniały*, *głodzić* (kogo), *głodować*, we złożeniach *głodomór* ('mrący z głodu') i *mrzygłód*; *głodek* (oba ostatnie i nazwa roślin: *głodek* r. 1472, 'aridella', bo w przednówek kwitnie, *golaszem* wedle łac. *herba rasa* przezwany). Przestawka z prasłow. *gold-* (rus. *gołod*, czes. *hlad*), a to do pnia *geld-* (*žĭld-* z półgłoską), w cerkiewnem *žlĭděti*, 'pragnąć', *žlĭdĭ*, 'upragnione', serb. *žudan*, 'spragniony', *žudnja*, 'żądza', *žuditi*, 'żądać, pragnąć', a z *e* i z większą odmianą znaczeniową: *žlěsti*, *žlědą*, obok *žladą*, 'płacić karę', 'pokutować', *žlědba* i *žladba*, 'kara', wyłącznie w cerkiewnym języku; odmiana *ě* i *a* z *e* i *o* stała w podobnem otoczeniu (*želd-*, *žołd-*); o zapożyczeniu cerkiewnego, zupełnie zresztą odosobnionego słowa z niem. *Geld* (goc *fragildan*, 'vergelten') niema mowy, już dla *ż*, którego, jak i *cz*, pożyczki nie znają, jak i dla owej wymiany *žlědą* i *žladą*, również obcej pożyczkom. Dalsze odpowiedniki niepewne; przytaczają ind. *gardha-*, 'pożądanie', *grdhjati*, 'pożąda', z pierwotnem *r* (?); *e* byłoby wyłącznie słowiańskiem (wymiana *l* i *r* nic nadzwyczajnego; p. *krzyk* i *klik*, 'głos', i i.).

głodać, 'ogryzać' (kości), *głodze*, częste jeszcze u Potockiego, potem zapomniane; lit. *głoda*, 'zagłada'; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, rus. *głodat'*, *głożu*. Por. *głóg*.

głóg, nazwa kilku roślin, prasłowiańska, 'cornus sanguinea' ('dereń') i 'crataegus'; lud i 'owoc dzikiej róży' *głogiem* nazywa; u Stanka (1472 r.) »wieliki i miękki *głóg*« i *męczygłóg* i *głogobicz* (?) dla 'rubus,' t. j. 'jeżyn, ostrożyn'; biblja i 'ciernie' *głogiem* tłumaczy. Łączą z grec *glōches*, *glōchis*, 'ostry koniec' (i kłosa), *glōssa*, 'język'; por. *głodać*, 'gryźć' (?).

głogoł, zdwojone *goł-*, 'mowa' (p. *głos*), u nas już tylko w nazwach miejscowych: *Głogoły* i *Głogolice*, ale w prasłow. **gołgoł*, 'słowo', **gołgołati*, 'mówić', cerk. *głagoł*, 'słowo' (stąd nazwa pierwotnego alfabetu cerkiewnego *głagolica*, śś. Cyryla i Metodjusza, zastąpionego od 10. wieku przez nowszą, mylnie t. zw. *cyrylicę*), *głagołati* (stąd w rus. i na Bałkanie zachowały się oba słowa); u Czechów (niemal jedynych) oba w żywem używaniu pozostały (*hlahol*, *hlaholiti*). Zdwojenie częste u Słowian, p. *proporzec*, *krokorzyć*; u Czechów i Rusi przykłady takiego zdwojenia nierównie liczniejsze, *plapolati*, *chlacholiti*, i i.

głos, *głośny*, *głosek* i *głosik*, *głosić*, szczególniej w złożeniach z *wy-*, *o-* i i., rzeczowniki: *odgłos*, *rozgłos*, *pogłoska* (w gramatyce *nagłos* i *wygłos*, o 'początku i końcu słowa'); częstotliwe dawne *głasać* (w 16. i 17. wieku *głasaj*, 'wołaj'), późniejsze *głaszać* w złożeniach: *wygłaszać*, *rozgłaszać*; *głosować*, *przegłosować* i *przegłosowywać* (częstotliwe); *głosiciel*; *głośno* i *głośnie*, dawniej w złożeniach, np. *głośnobrzmiący*; *głoska* (dawniej i *głośnik*, np. u Seklucjana 1547 r.), wedle łac. *vocalis* (od *vox*) urobiona: *samo-*, *spół-*, *z-* i *dwugłoska*. Przestawka z prasłowiańskiego **gołs*, lit. *garsas* (to samo), od pnia *goł-* i *gor-*, dla 'mówienia' (załabskie *gorniť*, 'mówić', tak samo w dolnołuż.: *groniś*, w górnołuż.: *hrono*, 'mowa', z **gorno*); *goł* i *gor* stale się mieniają, por. *głogoł* i *gorazd*; lit. ma stałe *r*, *gerdas*, 'słych', prus *pogerdaut*, 'mówić' (por. imiona jak *Olgierd*, niby nasze *-sław*), lit. *girdeti*, 'słyszeć'. Prastare złożenie, cerk. *wiegłas*, o 'rozumnym', i przeciwne *newiegłas*, 'głupi', czes. przestarzałe *wiehlas*, 'rozum', *wiehlasný*, 'roztropny', istnieje u nas tylko w imieniu *Wigłos*. Cerk. *głas*, rus. *gołos*, czes. *hlas*.

głowa, *główka* i inne zdrobniałe; *główny* ('od *głowy*', więc *pogłówne* 'podatek od głowy', później »*kapitalny*«, wedle łac.); *główszczyzna* (w rozmaitych odmianach), 'opłata za mężobójstwo, »za *głowę*«'; *głowaty*, *głowatka* ('konopie, roślina żeńska'); *głowacz*; *główki* (ptasze i i.) w nazwach roślinnych; *głowica* ('rękojeść miecza'); *głowizna*, 'łeb wieprzowy', ale *głowina* o 'główce'; *główník*, 'mężobójca'; *głowowy*; złożenia rzadkie: *głowołomny*; z przyimkami: *ogłów* (w psałterzach, rodzaju żeńskiego, *ogłowi*), 'uzda'; *zagłówek*, 'poduszka', ale i 'stykanie się niw'; *wezgłowie*, i z wtórną nosówką: *węzgłowie*. — Przestawka z prasłow. **gołwa*, litew. *galwa*, 'głowa', *galwotas*, 'głowaty'; od *goły* ('goła czaszka', por. łaciń. *calva*, 'czaszka', od *calvus*, 'łysy'). Zagadkowe nasze *gałwak*, *gałwacki*, narzeczowe, 'gruczoły' (u dzieci i koni zołzujących), starorus. *gołważe* i *gołważnie*, 'topki soli', ale bułg. *glŭwoczka* chyba z *glaw-* (por. *glawaczka*) się odmieniło. P. *głownia*. U wszystkich Słowian; cerk. *gława*,

rus. *gołowa*, czes. *hlawa* (u nich i 'rozdział w książce', wedle łac.).

głownia, *głowienka*; prasłowiańskie; cerk. *gławnia*, rus. *gołownia*, 'szczapa niedopalona', od *głowy* przezwana, niegdyś za broń służąca; 'klinga'.

głozn, 'kostka (u nogi)', prasłowiańskie (w innych językach z *e*, *glezn*: taka odmienność nierzadka; rodzaj bywa różny, męski, żeński, nijaki); ginie w 16. wieku; litew. *slesna(s)* to samo, zamiast *žlesnas*: *ž* obok naszego *g*.

głuchy, *głuch*, *głuchota* i *głuchość*, *głuchnąć*, *głuszeć*, *głuszyć*, *głusza*, *głuszec*; złożenie: *głuchoniemy*; *o-* i *za-głuszyć*; *głuchowaty*; prasłowiańskie (lit. *kłusas*, 'głuchawy', łotew. *kluss*, 'cichy', ?); od tego pnia, od którego i *głu-pi*, *głu-m*, *głu-da* (ruskie, 'bryła'), serb. *glu-ta*, 'narośl', małorus. *hłuzd*, 'mózg, rozum'. Oznacza pierwotnie 'pień'; *głuchy* (*głuchman*) i *głupi*, niezważający na głos ludzki, sobie niemal równi; inne lepiej uchowały pierwotne znaczenie. Lit. *głausti*, 'przytulać się', *głaudus*, 'potulny, cichy', *nakties głudas*, 'głusz północy', *gludumas*, to samo (?). W dawnym języku z prasłowiańskiego *oglŭhnąti* (półgłoska w pniu) nasze *ogłchnąć*, a z tego *okłchnąć*, *okchnąć*, *okchły*, *okchnęły*, albo, z przestawką płynnej: *ołknąć*, w 16. w. jeszcze stałe, później przez nowe *ogłuchnąć*, jako wyraźniejsze, zastąpione. *Głumu* nie znamy, chyba po narzeczach, bliskich i Białej Rusi; uderza jednak, że nie z *h-* białoruskiem, lecz z polskiem *g-* się pojawia: *głumić*, 'marnować', *w głum*, 'w niwecz', właściwie: 'w żarty', bo to główne po innych językach słowiańskich znaczenie (por. białorus. *hłum*, 'odurzenie'); więc już w 10. wieku w cerkiewnem *bez głuma*, 'bez żartu', serb. *glumac*, 'kuglarz', 'aktor', staroczes. *gluma*, o tem samem znaczeniu, rus. *głumit' sia*, 'dworować sobie z kogo, kpić'; — wobec tych przykładów, jak często bywa, narzecza jedyne ocaliły prapolskie słowo (?).

głupi, *głupiutki* i inne zdrobniałe, *głuptas*, *głupstwo*, *zgłupieć* i *ogłupieć*, *głupiec*, *głupek* i *głupkowaty*; prasłowiańskie, od tegoż pnia, co i *głuchy* (p.); (słowień. *glup* znaczy istotnie i 'głuchy' i 'głupi'; załabskie *glaupy*, 'młody'; w słowieńskiem i z *m* przed *p*, co bez znaczenia). Do przytoczonych tamże wyrazów: *głużyć* J. Rybińskiego (r. 1588), *głużą*, 'przymilają się'; tu i rus. *gliuzdat'* (*gliozdat'*), o 'ślizganiu się'; bez *j*: *głuzdit'*, *głu(z)dkij*, 'śliski', *głyzat'*, 'ślizgać'.

gmach, *gmaszek*, *inder(g)mach*, tylko 'pokój', nie 'spokój', gdy niem. *Gemach* (*Hintergemach*) pierwotnie 'spokój', a dopiero później i 'pokój (izbę)' oznacza (średniowieczne *gimah*, 'wygoda', od *machen*, 'czynić'), por. jeszcze dzisiejsze *gemächlich*, 'wygodnie'. Słowo niem. ważne dlatego, że pod jego wpływem i nasz *pokój* ('spokój)', znaczenie 'izby' przybrał. Od nas na Ruś.

gmatwać, *gmatwanina*, od *matać*, z przysuniętem *g-*.

gmerać, z dawnego *gmyrać*, *gmeracz*, *gmeranina*; od *gmyr*, 'robactwo', 'co *giemzi*' (*gmyz* i *gmyr* tak samo od pnia *gŭm-*, o 'rojeniu się', urobione); jest już w psałterzu puławskim: »*gmyrząca* w nich« = 'reptilia'; prapolskie, przeszło od nas na Ruś.

gmerk, *merk*, 'godło' (mieszczan, rybaków, niby ich herb), z niem.

Gemerke; *g-* może dopiero u nas odpadło (?); ale por. niem. *Merk(zeichen)*.

gmin, *gmina*; *gminny*, 'ordynarny', i 'co do gminy, włości, należy', »pisarz *gminny*«, *gminowy*, bez tej dwuznaczności; w nowych złożeniach: *gminowładztwo*, 'demokracja', itp.; z niem. *gemein* i *Gemein(d)e*, co już w średniowieczu z *ei*, zastąpionem u nas przez *i*; niem. *gamains* to samo co łac. *communis*, tak, że *gmina* a *komuna* od tego samego pnia (u nas w *mieniać*, p.) pochodzą.

gnać, *gnam* (dawna odmiana: *żonę*, *żeniesz*, *żoną*, bo *gnać* odmieniało się jak *brać*, *biorę*, *bierzesz*, *biorą*); między *g-n* półgłoska zaniemiała, więc *ode-gnać*, *rozegnać*; inne złożenia: *wygnać*, *wygnanie*, *wygnaniec*, *wygnaństwo*. Pień *gŭn-*, *gen-* (*żen-*) i *gon-*, p. *gonić*. Aryjski to temat: *ghen*; lit. *ginti*, 'pędzić', *gink gywolus ganyti*, 'pędź bydło na paszę' (p. *gonić*), *gynēti*, 'napędzać'; *ginti* znaczy i 'bronić', *gin-klas*, 'broń', *gincza*, 'upór'. U nas odmiana nieraz mylna, np. *wyżeną* zamiast *wyżoną*, *żenąc* zamiast *żonąc*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk *gŭnati*, *żeną*, czes. *hnáti*, *żenu*; i u nich *gonię* nieraz pierwotne *żeną* zastępywa. Ind. *hanti*, 'bije', 'zabija', grec. *theinō* i *fonos*, 'zabójstwo'. Por. *gon*, *żąć*.

gnarować się, 'żywić się', przestarzałe, z niem., dziś *Nahrung*, *nähren*, ale w średnich wiekach *generen* (to samo), od *genesen*, 'wyzdrowieć'.

gnat, 'kość', *gnatek*; prasłowiańskie: cerkiewne *gŭnaty*; serbskie wtrąca *j*, *gnjat*; znaczenie pierwotne (por. czes. *hnat*) 'członek', 'udo'; więc *gnat* o 'długiej kości, goleni', nawet o 'klocu drzewnym'. Mimowoli przypomina się łac. *genu*, grec. *gony*, niem. *Knie*, ind. *dżanu-*; różnica co do gardłowej, która w ind. podniebienna, u nas welarna, ale taka różnica nierzadka. Cerk. *gonaty* znaczy 'członki', ale serb. *gonotar*, 'nakolennik', tu może wcale nie należy.

gnębić, *gnębiciel*; powtarza się w innych językach słowiańskich, ale z dziwną odmiennością: małorus. *honobyty*, *hnobyty*, 'gnębić', rus. *gonobit'*, 'zbierać', 'troszczyć się', słowień. *gonoba*, 'zniszczenie', staroczes. *hanobiti* i *hanubiti*, 'dręczyć'; dalej *gnjabiti*, narzeczowe (morawskie), serb. i słowień. *gniawiti*. Przytoczyliśmy te słowa już wyżej, pod *ganić*.

gniady, o maści końskiej; prasłowiańskie; brak go tylko na Bałkanie; rus. *gniedoj*, czes. *hnědý*; słowień. *gnẽt*, o 'winogronach osobnej barwy'.

gniazdo, *gniazdko*, *gniazdowy*; *gniazdosz* i *gniazdowiec*, o 'sokole, zostającym na gnieździe (po zwiedzeniu innych)', »domatora« tak tłumaczono; przymiotnik: *gniezdny*, stąd nazwa *Gniezna* (od niego przymiotnik, jeszcze i w 16. wieku, *gnieździeński*, zastąpiony przez mylne *gnieźnieński* lub pod.); czasownik *gnieździć się*, *zagnieżdżony*. Słowo nietylko prasłowiańskie, ale indoeuropejskie: łac. *nidus* (z **nizdus*), niem *Nest*, ind *nīda-*, 'miejsce spoczynku', 'gniazdo' (od przyimka *ni-* i pnia *sd* z *sed*, 'siąść', więc 'siadło'); Słowianin dodał *g-* w nagłosie (por. wyżej *gmatwać*, *niecić*, i i.), a Litwin odmienił *n* w *l*, *lizdas*, 'gniazdo'. *Gnieznik* i *gniazdosz*, o roślinie - pasorzycie z gniazdowemi skupieniami, w 15.

i 16. wieku. Cerk. *gnězdo*, czes. *hnízdo*, *hnízditi*.

gnić, *gnicie*, *gnilec*, 'szkorbut', *gniłki* i o 'ruderach', *zgniły*, *zgnilizna*, *nadgniłość*, *wygnić*; *zgniłki*, rok 1472 *gniłki*; prasłowiańskie; p. *gnój*, *gniew*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *gniti*, *gniją*, *gnił*, 'leniwy', u Serbów z wtórnem *j*, co nic nie znaczy, *gnjiti*, *gniiliti*; czes. *hníti*.

gnida, 'wesz', prasłowo (u Serbów i *gnjida*, z stałem u nich niepierwotnem *j*), niem. *Nisse*, dawne *hnitu*, grec. *konis* (2. przyp. *konidos*), łac. *lens*, *lendis*, lit. *glinda* (łotew. *gnida*, pożyczka słow. ?). Wywodzą je dalej z grec. *knidē*, 'pokrzywa' (i u nas *gnidą* rodzaj pokrzywy, 'żagawkę', przezywano), *knidzō*, 'drapię', lit. *knisti*, 'ryć', ale to niepewne.

gnieść, *gniotę*, częstotliwe *gniatać* z przyimkami, *gniotek*, 'wyskrobek ciasta', ale i, jak *gnieciuch*, 'zmora gniotący śpiącego'; *na-* i *od-gniotek*. Prasłowo; u Serbów i i. z *j* wstawnem, *gnjesti*, cerk. *gnetą*, *gnesti*, *ugnětati*; brak w litew.; niem. *kneten*.

gniew, *gniewać się*, *rozgniewać*, *gniewny* i *gniewliwy*, *gniewnik* (w 15. i 16. wieku), 'pobudzający mnie do gniewu', 'winowajca'. Prasłowo, w tem znaczeniu, przenośnem, od *gni-ć*; istotnie oznacza *gniew* (wyjątkowo) w cerkiewnem 'gnój, zgniliznę', a w załabskiem 'gruczoły w mięsie, sadle'; *-ie* z *oj*. Częste w imionach: *Zbygniew*, *Jarogniew*, *Gniewomir*, *Gniewosz*, o 'złości jadowitej dla pomsty wroga'.

gnój, *gnoić*, *gnoisty*, *gnojek* (pogardliwie o 'chłopie'), *gnojowisko*, *gnojownia*, *gnojówka*, *gnojnik*; prasłowo, od *gni-ć*; w serb. znowu i z *j*, *gnjoj*; znaczenie pierwotne: 'ropa' (»rana się *gnoi*«), *gniew* to 'ropienie, jątrzenie umysłu'; *i* : *oj* stała wymiana pniowa, por. *lić*: *łój*.

gnuśny, *gnuśnieć*, *zgnuśniały*, *gnus*, *gnuśnik*, *gnusstwo* (»albo lenistwo« r. 1449); u pisarzy z stron wschodnich (Smotrycki) albo na Litwie z *i*: *gnius*, *gniusny* (r. 1711 przestrzegał wyraźnie Wilnian przed takiem wymawianiem gramatyk-jezuita); i u Serbów i Czechów obie postaci (*gnus-* i *gnjus-*); ważniejsza oboczność w cerk. i bułg. postaci z *ą*: *gnąs*, *gnąszati sę*, 'brzydzić się', *gnŭs*; w rus. *gnus* oznacza i 'robactwo', 'gnidy'; jest zaś i cerk. *gnĭs*, *gnes*, o 'brudzie', albo o 'występku niecnym'; więc pierwotne *gnęs-*, *gnąs-*, przyrostkiem *-s* (z poprzedzającą nosówką) urobione do *gni-* w *gnida* (?).

gnyk, *gnik* (narzeczowe), *gnykowy*, 'kość gardłowa', z niem. *Genick*, 'kark', por. *Nacken*.

god, 'czas', 'pora'; podobne wyrazy przenoszą się na oznaczanie albo świąt, uroczystości, albo pory roku; *gody*, 'Boże Narodzenie i dnie od B. N. aż do Trzech Króli'; »od *gód* do *gód*« najmywano czeladź; »*gody* weselne« (w Kanie galilejskiej); *godować* i *godowanie*, stałe w biblji o 'ucztowaniu', *godownik*, 'biesiadnik', »dom *godowny*« i »szata *godowa*«, »*godne* święta« ('Boże Narodzenie'), *godnik* ('grudzień', dla tych świąt, u Kaszubów i Łużyczan). U innych Słowian (na Rusi) *god* 'rok', lub ogółem 'czas' (cerkiewne, czeskie), i (jak nasze *wczas*) 'pora dogodna', czes. *w hod*, 'stosownie', 'właśnie', serb. *u god*, 'właśnie'; albo służy uogólnianiu (jak nasze *-kolwiek*), tak na całym Bałkanie: bułg. *gdeyode*, 'gdziekolwiek',

serb. *sztogod(j)*, 'cokolwiek, cobądź'. My jedyni (oprócz Łużyczan) utraciliśmy l. pojedynczą, *god*, ale pień sam i u nas bardzo rozgałęziony, p. *godny*, *godzić*, *godzina*. Jak *czas* od *czakania*, *czekania*, nazwany, możnaby i *god* od *żdania*, 'czekania', wywodzić, ale *żdać* (p.) włączają do pni z *ei*, co się tu nie godzi. Zestawiają *god* powszechnie z niem. *gad-* (*gat-*), *gaden*, 'godzić się', 'pasować', *gada* (fryzyj.), 'łączyć' (ang. *together*, 'razem'), *gegada*, 'towarzysz', *Gatte*, 'małżonek', *Gattung* (p. *gatunek*), a wkońcu i z *gut*, 'dobry' (gockie *gōths*); na Litwie brak odpowiedników pewniejszych. Zupełnie odróżniamy ten pień *god-* od owego *god-*, *gad-*, cośmy wyżej pod *gadać* omówili, z obocznością *gat-*, *got-* (nieistniejącą dla *godu*, 'czasu'). Od »czasu« różni się *god* wyraźnym odcieniem stosowności, godności; w całej Słowiańszczyźnie nader ogólne, z mnóstwem urobień i znaczeń. Od niego *godło* (p.).

godło, urobione jak czeskie *hodlati*, 'postanawiać, zamierzać', 'co nam odpowiada', 'na co się godzimy, umawiamy', 'zawołanie »stryjów« herbownych', a później i 'herb' sam, jego przedmiot', 'symbol' (»*godło* pokoju«).

godny, *godność*, *godno* i *godnie*, *wiarogodny*, *niewiarogodność*; od *god*, właściwie 'co jest w czas, w porę', 'odpowiednie, stosowne' (*niegodzien*, 'niewart'), wkońcu i 'zacny', 'znaczny' (*godno*, 'sporo'). Prasłowo; cerk. *godĭn*, rus. *godnyj*.

godzić, w kogo, lub na kogo, 'nacierać, brać na cel, czyhać'; *godzić się* do czegoś, 'być zdatnym'; *godzić* kogo, 'łączyć', 'najmywać'; *godzi się*, 'należy, trzeba'; *nie godziło się*; liczne złożenia z przyimkami, a do nich rzeczowniki na *-a*: *przygodzić się*, *przygoda*; *zgodzić*, *zgoda*, *niezgoda* (»*zgodne* małżeństwo«; *zgodzić*, 'nająć'); *nagodzić*, *nagoda* (*nagodą*, 'przypadkiem', biblja); *dogodzić*, *dogoda*, *dogodnie*, *niedogodnie*; *wygoda*, *wygodny*, *wygodność*, *wygodnicki*; *pogoda* i *niepogoda*, *pogodny*; *ugodzić się* z kim, »*ugoda* małżeńska«, por. bułg. *godeż* i *godjawka*, 'zaręczyny', *godenik*, 'zaręczony'; *godziwy*, *niegodziwy*, *niegodziwiec*, *niegodziwstwo*; *godziły* przestarzałe, jak i urobione od imiesłowu czasu teraźniejszego: *godziętny* i *niegodziętny*, 'ważny' (np. świadectwo, artykuł). Częste w imionach: *Godzisław* (*Gocław* i *Gosław*); *Godzięba* (nazwa herbu, nie obrazka na herbie, pniaka, sosny), *Godzimir*. Częstotliwe *gadzać* z przyimkami: *dogadzać* i *wygadzać*. Czes. *hoditi* i 'rzucać' znaczy. Prasłowo, ogólne.

godzina, od *god*, 'czas', pierwotnie też 'czas', 'chwila' (»już nam czas, *godzina* grzechów się kajaci«, w 13. wieku), u Serbów 'rok' i 'rocznik', u Słowian zachodnich w naszem znaczeniu (a od nas i na Rusi i na Litwie *adyna*, ale *gadynē*, 'czas'), stąd *godzinny*, *godzinnik*, 'zegar', u Skargi i częściej w 16. wieku, *godzinki*, 'horae', 'pacierze kapłańskie', 'nabożeństwo' (»odprawiać, odmawiać *godzinki* N. P. Marji«). U innych Słowian *godzina* i 'pogodę', dobrą lub złą, oznacza, jak *fortuna*; czes. *hodiny*, 'zegar' (jak rus. *czasy*), *hodinarz*, 'zegarmistrz'.

gogodze, 'borówki' (narzeczowe, obce?), por. u Mączyńskiego *gogółki*, o 'świeżo zawiązanym owocu'. Bez związku z nazwą »głośnej kaczki«, *gogoł* (w 15. wieku i *gogolica*, 'dzika

kaczka'), u nas dziś zapomnianą, Cygańskiemu (r. 1584) dobrze znaną; na Rusi *gogol, hohol,* słynny pisarz *Hohol*; urobione przyrostkiem *-oł* od *gog-*, dźwiękonaśladowczego, powtarzającego się w *gog-otać*, czes. *hohtati,* rus. *gogotat'* i *gagat'*, rus. *gaga, gagara,* serb. *gagalica,* lit. *gagėti*, 'gęgać', *gaigalas*, 'kaczor', prus. *gegals*, 'nurek', niem. *gackeln* i *gackern*, itd. Na bruku lwowskim urosły *gogo, goguś, gogątko*, 'sztucer', naśladuje niem. *Gigerl* o tem samem znaczeniu.

goić, *niezagojony, zgoić się*, u nas tylko w tem znaczeniu, ale *goj* starorus. tyle co 'żyw' lub 'zdrów' (przy witaniu: *goj jesi!*), serb. *goj*, 'pokój', czes. *hoj*, 'obfitość' (stąd *hojny* (p.); na Bałkanie powszechne i o 'hodowaniu, pielęgnowaniu'; częste w imionach: *Gojmir* (obie części znaczą to samo!), *Gojko*. Jak *gnój* do *gnić*, tak *goj* do *żyć* (p). Lit. *gyti* (*gyju*), 'zdrowieć', i *gyti*, 'nażyć (pieniędzy)', *atgajus*, 'orzeźwiający'; awest. *gaja-*, 'życie', 'wiek', ind. *gaja-*, 'dom', 'żydło'. P. *hojny*; *żyć*.

golcz, lub *galcz*, dawna (r. 1394) nazwa materji, czes. *kolcz* (!) z niem. *Goltsch*, węg. *gyolcz*, od *Kolonji*.

golemy, 'wielki', już w r. 1570 uchodzi za »chłopskie« (»*zgolemo* ukroił«, 'wielki kawał'; ostatni Żebrowski go używał 1637 r.). Prasłowo; dziś najbardziej u Bułgarów pospolite. Lit. *galė-ti*, 'móc', *galingas* i *galunas*, 'mocarz', 'magnat', *galia*, 'siła'; u Słowian tylko w owem przymiotnikowem (jak *rzekomy* i i.) urobieniu na *-m*.

goleń, *goleniowy*, 'noga od kolana do stopy', od *goły*; prasłowo (o 'kości *gołej*', w przeciwstawieniu do *łydki*); tak samo we wszystkich językach słow.; por. rus. *goleniszcze*, o 'wierzchniej części buta'.

goltślar, *goltslarz, gultszlar*, z niem. *Goldschlaher*, 'złotobijacz' (dosłownie w 16. w. tłumaczone); samo *Gold* powtarza się w *fajngult* itp., a od tegoż pnia co nasze *złoto* (p.).

gołąb, *gołąbki* (potrawa, ruskie *hołubci*), *gołębi* (i o kolorze; stąd pożyczone pruskie *golimban*, 'modry'; w 16. wieku: »*gołębie* morze«); *gołębnik, gołębi(e)miec*; *gołębiarz*. Prasłowo, ogólne; brak go zupełny w litewszczyźnie; łac. *columba* i *palumbes* podobnie utworzone; może *gołąb* i *columba* jedno słowo; jeśli *columba* od »czarności« przezwana, toć i *gołąb* od *gat*, 'ciemny'(?); przyrostek jak w *jastrząb*.

goły, *goła* o 'śmierci' powszechne w 17. wieku; *golić, ogolić, wygolić*; *golicz* w 15. i 16. wieku, dziś tylko *golarz, golarnia*; częstotliwe *ogalać*; *golizna*, o 'gołem miejscu', o 'próżni wszelakiej'; *zgolić się*, 'zblamować'; *golibroda*; *golec, gołek, gołysz*, 'chudopachołek'; *goleniec*, o 'młodym'; *goleć* (*goleje*); *goło-* w licznych złożeniach: *gołowąs, gołoledź, gołogumno*, »przy *gołojuchu*« ('jucha bez ryb'), *gołosłownie, gołoszyjca*, 'chudeusz', *gołobrody*; *ogołocić* (od *gołota*, 'człowiek nieosiadły' albo 'odartus', zamiast czego mówimy z *h*: *hołota*; por. *ganić* i *hańba*); *golaźń* i *gołaźń* (*gołoborze, gola*, »na *goli*«, 'otwarcie'), o 'niezarosłem pustkowiu'; *golanka*, o 'owocu nieźrzałym' i o 'dziewczynie', por. czes. *holec, hoch, hoszek, holka, hochna*, 'chłopiec', 'dziewczyna'; *golnąć*, jeden z niezliczonych wyrazów na 'palnąć' ('uderzyć; wypić duszkiem'). Prasłowo; powtarza się w tych sa-

mych zwrotach, np. *zgoła* ('całkiem'), *golen*, 'nieźrzały'; czes. *holota* (i *holomek*, w naszych przekładach Wiślicji zatrzymane, i *holomęka*, z widocznem nieporozumieniem, pisane; z czes. *holomka* ma pochodzić niem *Hallunke*, 'łotr'). Zestawiają z niemiec *kahl*, 'łysy', łotew. *gāla*, 'gołoledź'.

gomoły, 'bezrogi' (ciołek, księżyc), 'tępy' (kij); *gomółka*, 'gałka twarogu' Prasłowo; przyrostek *-oł* (jak *mozoł*) do *gom-*: *gem-*, 'gnieść', grec. *gemō*, 'jestem pełny'; *gomoła*, prasłowo, dla 'gałki', 'kulki', stąd *gomoły* 'bezrogi', u nas i u Czechów.

gomon, 'hałas', *gomonić*, 'hałasować', przestarzałe; słowo głównie ruskie, i twierdzą, jakoby tam z nordyjskiego *gaman* ('wesołość przy uczcie') pożyczone, do nas przeszło; sprzeciwia się temu poniekąd *g-* i dawność wyrazu: »żona rzadko bez *gomona*«, przysłowie w Ezopie, tamże *gomonić*, 'hałasować'; przyrostek *-on* w podobnych słowach nierzadki: *blazgonić* i inne na *-onić*. Inni Słowianie nie znają tego

gon, *gonić*, *gonitwa*, *gonny* ('którego na posyłki gonią', »*gonna* Masia« u Reja), częstotliwe *ganiać*. Nader liczne złożenia: *ogon* (czem się koń *ogania*); *zagon*, 'niwa'; *wygon*, 'droga, którą bydło gonią'; *zgon*, *dozgonny* (pierwotnie od połowu ryb, jakie do *zgonnej*, 'ostatniej', toni pędzą; miesza się u nas ze *skonem* poniekąd); czasowników: *wygonić*, *wyganiać* (*wyganiacz*, *poganiacz*, *zaganiacz*. *naganiacz*) itd. wyliczać nie trzeba, Lit. *ganyti*, 'paść bydło', ale *iszganyti* nietylko 'wypaść', lecz i — wedle ruskiego *spasat'*, *spasitel*, 'zbawiciel' — 'zbawić', *iszganytojis*, 'zbawiciel'; grec. *fonos*, 'zabójstwo', indyj. *ghana-*, 'pałka'. *Goniec*, *gońca*, *gończy*, *goniwać*, używa się o 'posłańcach', o 'psach', o 'turniejach' (»zbroja *gończa*«); *gon* przeważnie o 'polowaniu' (myśliwe, psie, sokole *gony*), ale i »*gon(o)* roli«; dalej *goniacz*, *gonicha*, *goniciel*; *goniony*, nazwa tańca w 16 i 17. wieku; »*gońba* ostra«, 'zapasy w szrankach'; złożenia: *goniwiatr* i i.

gondola, *gonduła* w 16. i 17. w., 'łódka', z włoskiego *gondola*

gont i *gonta*, 'dachówka', *gonciarz*, *gontowy*; *gontal*, 'gwóźdź gontowy'; od nas na Ruś, w rus. jest nawet *gonot* (!); czes. *hont*, 'deszczka'. Nieobjaśnione.

gontyna, niefortunnie zmyślony wyraz modernistów naszych dla 'świątyni pogańskiej', przeniesiony z Pomorza (w Stettin - Szczytnie było kilka *kącin* za misji Ottona z Bambergu 1125 r.) na nasze pogaństwo. Ależ zapiska o niej łacińska brzmi *contina*, więc nie od *gontów*, lecz od *kący* (*kuczy*) przezwana, najzwyklejszą dla domostwa wszelkiego (serb. *kuća*) nazwą; p. *kąt* i *kucza*. Poprawnie po polsku brzmiałoby *kącina*; należy więc *gontyna* do tej pseudosłowiańszczyzny, co i *witeziowie* i *chramy* (po polsku: *wicięzy* i *chromy*!).

Gopło, największe jezioro polskie, od *gop-*, *gep-* (rus. *żopa*); może i *gapa* (p.) tu należy; ale lit. *žiopsoti*, 'gapić się', ma inną gardłową. Nazwa od 'szerokiego rozlewu'.

góra, *górka*; *górny* (o stylu); *górzysty*; *górować*; *góral*, *góralski*, *góralszczyzna*, *góralka*; *górnik*, *górniczy*, *górnictwo*; *górka*, *górnica*, o 'pieczeni' i o 'sukmanie'; *górno-* i *góro-* we złożeniach: *górnolotny*, *górnomyślny*; *górowaty*; *górski*; *pa-*

górek; *wzgórze*, *Podgórze*; w imiennictwie miejscowem niezliczone razy się powtarza. Prasłowo; znaczenia 'góry' i 'lasu' (góry bywają lesiste) spływają razem, np. bułgar. *gora*, 'las'; podobnie na Litwie. Ind. *giri-*, 'góra' (pers. *gar*, *gir*); lit. *gire*, 'las', a prus. *garian* nawet 'drzewo'. Pierwotne znaczenie 'wierzch': »do *góry*«, »na *górę*«, »*górne* piętro«.

Gorazd, imię osobowe; jest i *Gorzędzie*, jako imię miejscowe; u innych wszelkich Słowian przymiotnik *gorazd*, *gorazn*, 'doświadczony, biegły', właściwie 'mówny', od *gor-*, 'mówić', p. *głos*; czes. narzeczowe *horazditi*, 'hałasować'; na Rusi *harazd* i *gòraz(d)*, 'bardzo', używa się i dla powitania: *harazd doszli!*

gorący, p. *gorzeć*.

gorgi, 'głosy', »(słowik) niekontent z *gorgów* wrodzonych« u Zimorowica, u innych *gorgi* 'trele'; Potocki nawet o koniach używa; wyjątkowo w liczbie pojed.: »z *gorgiem*«; włos. *gorga*, 'gardło', lecz raczej *gorgia*, 'trele, rulady'; stąd u Reja: »teperele z *gorgulikiem*«, 'naszyjnikiem', por. włos. *gorgiera*, 'kołnierz'; dalej *gorgolić się* (włos. *gorgoglio*, *gorgogliare*, 'mruczeć'), »gdzie się na możniejszego ubogi *gorgoli*«, »na ich niewinność się *gurguli*«, r. 1615, »gadania (ich) *gorgoleniem* zowię«, r. 1650; dawno wszystko zapomniane.

gorlić się, »gniewając się a *gorląc* się« ('oburzając się'), w biblji (i u Leopolity), w wielkopolskich narzeczach; zwykłe u Czechów (np. *horlicz*, 'zelota'); urobione jak *gorliwy* (*gorliwość*, *gorliwiec*), ogólnie słowiański przymiotnik, od *gorzeć* (jak *cierpliwy* od *cierpieć*); *gorliwy* u Serbów i i. znaczy 'to, co łatwo gore', u nas i u Czechów przeniesione na umysł, to samo co *żarliwy* (por. *zagorzalec*). Wobec rodzimości naszego *gorliwy* nie należy wątpić i o rodzimości biblijnego *gorlić*. I serb. *gorljiw* 'żarliwego' oznacza. P. *gorzeć*. Rodzimość *gorlenia* wspiera: »krówka się tym *rozgorzliła* ('rozgniewała')« w Ezopie.

gors, *gorset*, *gorseciarka*, z franc. *corset* (od *corps*, łac. *corpus*, 'ciało'), o 'staniku', i *corsage*, o 'biuście' samym. Skąd *g*? R. 1703 wymieniają »hazuczki ('kaftaniki') z *korszetami*«, a więc z poprawnem *k*; może wpłynęła tu inna nazwa stroju (na głowę): »*garsety* z włosów« (od włos. *garza*?). *Gors* całkiem nasz dorobek.

gorze, 'biada!', wykrzyknik (»*gorze* nam!«, woła Henryk Brodaty pod Lignicą r. 1241); rzeczownik, 'bieda, nieszczęście', dochował się do 16. wieku: »wnet ją tam napadło *gorze*«, Ezop; »kto zna morze, wie co *gorze*«, «zbywszy swego *gorza*«. P. *gorzej*.

gorzeć, *gorzeję*; 3. osoba: *gore* (krzyk od ognia), jak *wre*, a do tego i *goresz*, *goreją*, *gorejący*, *pogorewają* 1549 r.; pierwotna odmiana: *gorzę*, *gorzysz*, zapomniana; od niej imiesłów, dziś przymiotnik, *gorący*, *gorętszy*; *gorącość*, *gorączka* (z mylnem *cz* zamiast *c*), *gorączkowy*, *gorączkować się*; częstotliwe *gorać* i *ugarać*, *dogarać*, *wygarać*; *zagar*; *ugor*, *ugorować*, o 'ziemi wystawionej na słońce, bez uprawy'; *ogorzały*. *Gorzałka* (przeszła od nas do Czechów, *korzalka*, i na całą Ruś, *horiwka*, por. niem. *Branntwein*); zgrubiałe od *gorzałka*: *gocha* i *gochna*; dawny wywód tego słowa: »*gorzał K*« (alchemik); liczne urobienia: *go-*

rzalina, *gorzałkoś*, *gorzałczany*. *Żółtogorący*, o kolorze; »na *gorącym* uczynku«, 'na świeżym'; *gorąco*, *gorącz*, 'upał'; *dogorywać* (przeniesione na umierającego); 'rośliny kwitnące jaskrawo': *gorzekwiat*, *gorzykwiat* (od 15. w.). Przeniesione na umysłowość: *zagorzały*, *zagorzalec*, 'zapaleniec, zapalczywy'. Pień: *gor-* (*gar-*) i *gŭr-* (p. *grzać* i *garnek*) i *żar-* (z *gēr-*; p. *żar* i *zarzewie*); pierwotne *gher-*, ind. *hara-*, 'żar', grec. *theros*, 'lato', niem. *warm*, prus. *gorme*, 'gorąco', *garewingi*, 'żarliwie'.

gorzej, przysłówek do stopnia wyższego *gorszy* (od *zły*), *najgorszy (najgorzej)*; *gorszyć*, *gorszyciel*, *zgorszenie*. *Gorszy* zajęło więc miejsce jakiegoś *źlejszy*, jak i *dobrzejszy* ustąpiło *lepszemu*; *gorzki* zaś we wszystkich językach słowiańskich przenoszą od 'smaku' na 'gorzką dolę', 'niedolę' (*gorkij*, 'nieszczęsny'). Czasownik *gorzyć* przestarzały i wyjątkowy, ale jego częstotliwe *przegarzać* powszechne w dawnym języku, począwszy od psałterzów: »pokolenie złe i *przegarzające*« (w tłumaczeniu z r. 1532: »gniew pobudzający«), »świętego *rozgorzyli*« (r. 1532: »gniewali«); w psałt. florjańskim nawet raz: *przegarających* (!); *rozgorzyć* i *rozgarzać*, 'irritare' ('irytować'), w obu psałterzach częste. Prasłowo; cerk. *gorij*, rus. *gorszij*, czes. *huorze*, *horszi*.

gorzki, drugi stopień (o 'smaku') *gorzczejszy* (w 16. i 17. wieku), *gorzkość*, *gorycz* (jak *słodycz*, *Barycz*; rzeczowniki na *-y* przybierają *-nja*: *dobrynia*, *goryń*, lub *-cz*), *goryczka*, o roślinach wszelakich (np. 'sporysz' nazywają r. 1472 *gorycz*, *goryczel*!, *goryczka żytnia*), tak i *gorycznik*; dalej *gorczyca*, 'sinapis', *gorczyczka*, 'musztarda', »*gorczyczne* ziarno«. *Gorzki* wymawiają oddawna i piszą przez *ż*, *gorżki*, odróżniają od niego *gorkiego*, t. j. 'gorącego' (ludowe: »modlił sie *gorko*«), ależ to to samo, bo *gorzki* smak przezwano od pieczenia, palenia, *gorzenia* na języku, por. *ślinogorz*; pień *gor-* rozwinął się więc szerzej niż *żar-*, ale znaczenie to samo w istocie. 'Gentiana' przezywają źródła 15. i 16. wieku: *gorczyca*, *gorczyczka*, *goryczka*, *goryczki* i, z czeska, *horzec*. Z czasowników przytaczamy jeszcze *gorzknieć*, *zgorzkniały*, i *rozgoryczyć*, *rozgoryczony*; dalej: *gorzkawy*. Prasłowo; cerk. *gorĭk*, *gorest'*, 'gorycz', rus. *gorkij*, *gorczica* (z pols.), *ogorczit'*, serb. *gorciti*, czes. *horzký*, *horczice*, *horzknouti*.

gospoda, gospodzin (dalsza odmiana: *gospodzina* lub skrócone *gospodna*; wołacz: *gosponie!*, z *gospodnie!*), przymiotnik: *gospodnowy* i »angioł *gospodzinów*«; *gospodyni*, *gosposia*, *gospodza* ('pani'; jeszcze w 17. w. u Morsztynów dla 'kochanki', wołacz dawny: *gospodze!*). Pierwotnego rzeczownika *gospodź* (ruski wołacz: *hospodi!*) już wcale nie znamy, tylko urobienia z *-in*, *-ja* (*gospodza* z **gospodja*); *gospodź* był 'panem' (*poć* = lit. *patis*, 'małżonek', 'sam'; grec. *posis*, 'małżonek', *potniā*, 'władnąca', *des-potēs*; ind. *pati-*, 'pan', 'władca', 'małżonek') *gości*, więc to samo co łac. *hospes* z **hostipotis*, 'ugoszczający' (stąd *hospitium*, *hospitale*, niem. *Spittel*, nasz *szpital*); *gościpoć* skrócono, jak w łac., na *gospodź*; od tego pochodzi zbiorowe *gospoda* ('miejsce ugaszczania', u bogatych Słowian osobne dla tego domostwo),

a stąd *gospodarz*. U nas *gospodzin* (stały jeszcze w pierwszej części psałterza florjańskiego około r. 1380) zupełnie ginie, wobec *pana*, w ciągu 15. w.; już w biblji rzadki.

gospodarz, *gospodarny, gospodarstwo, gospodarzyć* i *gospodarować, gospodarski, gospodarczyk*; przybrał wyłączne znaczenie »ekonomiczne«, co najwyżej 'pater familias' w 15. wieku, ale pierwotnie tylko 'pana' oznaczał, stąd tytuł panujących: ruskie *gosudar* (bezpośrednio z *gospodar* wyszłe) i *osudar* od 14 w. (jest i *ospodar*, por. *wospodarz* u Kaszubów), skrócone w *sudar* (*sudarynja*), *ster* (wedle pisarzy polskich 17. w., Niemojewskiego i Paska, używane na Rusi jak nasze »waść«), może i *sta* (*pożałujsta*), a wkońcu samo *su* (*da su*, t. j. 'tak, panie') i *das*; Serb skraca to inaczej: *gosa, gospar, gospa* (dla 'panie'). Z ruska nazywaliśmy *hospodarów* mołdawskich i multańskich. Słowo już prasłowiańskie; wywód p. *gospoda*.

gość, żeńskie: *gościa* (częste w Ezopie), nijakie: *gościę* (Malczewski); *gościowy*; *gościć*, częstotliwe *ugaszczać*; *gościna, gościnny, gościnność*; *gościnne*, 'dawna opłata od *gościa*, t. j. chłopa wolnego, albo od gospody'; *gościniec*, albo 'gospoda', albo 'dar', albo 'bita droga *gości*-kupców' (na Rusi *gostinnyj dwor*, 'hala kupiecka'), już w dawnej cerkiewszczyźnie. Choroby przezywają eufemistycznie (aby nie »urzec«) *gośćmi*, więc *gościec* nazwa dla 'reumatyzmu' i dla 'kołtuna', *gośćcowy*, i starano się trafić, co *gościec* polubił, aby mu dogodzić. Litwa zapomniała to słowo doszczętnie, jedyni Niemcy zachowali je i w naszem pierwotnem znaczeniu, *Gast*, bo łacina odmieniła *hostis* w 'obcego', t. j. 'wroga', i tylko w *hospes* (por. *gospoda*) ocalało pierwotne znaczenie. Częste w imiennictwie miejscowem i osobowem: *Gostyń, Goszcza, Gościejewo, Gostków, Gościrad* albo *Radgost* (już w 7. wieku wymieniony Słowianin), *Gośćmir*; jeszcze częściej jako druga część złożenia: *Miłogoszcz, Bydgoszcz*. W 15. wieku *gościństwo, gościnny, gościów*, wręcz 'przychodnia' albo 'pielgrzyma' tłumaczy, np. w biblji.

gotów, *gotowy*; *gotować, przygotować*, z mylną odmianą *gotuję* i t. d (wedle wzoru: *kupować, kupuję*, ależ powinno się odmieniać: *gotowam*, boć *-ow* nie przyrostek, lecz do pnia należy!); *gotówka* i *gotowizna*, o 'pieniądzach'; inne złożenia, z *wy-* itd., pomijamy, por. *pogotowie*; *gotowiec*, 'naprędce sporządzona potrawa, gotowa zawsze', już u Reja, w 17. wieku tylko u Mazurów używane. *Gotować* nie ma nic z kuchnią do czynienia, lecz, jak u Bułgarów (*gotwacz*, 'kucharz'), przeniesiono je i u nas na 'przyrządzanie potraw', a nawet na 'zakipienie, wrzenie wody' (a przenośnie: »wszystko się we mnie *gotuje*«, 'kipi', 'wre'). *Gotowalnia*, wedle *umywalnia*, skrócone z *gotowadlni*, 'gdzie się panie *gotują*', 'toaleta'; *gotowalniany* lub *gotowalniowy*. Prasłowo; Litwinom obce; od jakiegoś rzeczownika *got-*, coby z *gat-* (p. *gadać*) stał w związku. Cerk. *gotow, gotowati, gotowaią*, rus. *gotowit'*; czes. *hotuju*, jak u nas.

Gotowie, przymiotnik *gocki* (od *Goci*), mylnie *gotycki*, szczep niemiecki (wschodni, niegdyś panowie Słowian, Litwy i Finów; i znacznie

drobniejszy, zachodni), co z Skandynawji (porów. *Gotland*) wsiąkł wkońcu w włoską, gallijską i hiszpańską ziemię. Ależ nazwy *Goci. Gotowie, gocki*, to nazwy książkowe (znaczą 'dzielnych'); pierwotną, ludową nazwę upatrywano w *Gŭd-*, lit. *Gudas* (tak przezywa Litwa Białą Ruś i Moskwę, a pruscy Litwini Żmudzinów); to *Gŭd-* ocalałoby w prastarych nazwach miejscowych, *Gdów. Giecz* (z *Gdecz, Giedka*), ponieważ niemożliwe, żeby te prastare nazwy, powtarzające się na najgłębszej Rusi (*Gdow*), pochodziły od biblijnego *Gedeona*, od którego możnaby istotnie późnych polskich *Giedków* wywodzić. Ale to mylne domysły, boć lit. *Gudas* może tyle co 'Lasowiak' (prus. *gude*, 'las'), a razi *-d* zamiast oczekiwanego *-t* nazwy *Gotów*. Słowianin zadowalał się widocznie nazwą śmieszną 'Niemca' i dla *Gotów*.

gówno, *gowoniec* (r. 1584), *gówniak, gówniarz*, przenoszone i na 'nic z tego'. Prasłowo; por. ind. *gu-*, 'cacare', *gū-tha-*, 'brud'. Stąd wywodzono i nazwę aryjską dla 'bydła', a napewne *gawiedź*; na Litwie brak odpowiednika; u innych Słowian *gaw-* dla 'brudu', 'obrzydłości', częste, por. czes. *ohavný*, 'obrzydły', *ohaviti*, 'spaskudzić', *havez*, roślina 'cacalia'.

gowor, imię *Goworek*, 'rozmowa', 'mowa', 'słuch', zjawia się wyjątkowo, np. u Birkowskiego; częściej *rozhowory*, co całkiem ruskie, więc i *gowory* może, mimo polskiego *g*, niepolskie; p. *gaworzyć* i *gwar*.

Gozdawa, i inne słowa z *go-* zamiast *gwo-*, p. *gwozd* i *gwóźdź*.

gra, *grać, granie*, w Ezopie i i. o 'popędzie płciowym u zwierząt', *gierka*, już w 15. w.; zamiast pierwotnego *igra, igrać, igraszka* (dochowanych w znaczeniu szczególnem, o 'zabawie swawolnej'), *igrzec* (13. wiek, 'śpiewak-kuglarz', 'ioculator'); jeden z liczniejszych przykładów odpadania nagłosowego *i-*, u nas jeszcze częstszego niż u Czechów, cechującego zachodnią Słowiańszczyznę (Bałkan i Ruś albo wcale tego nie znają, albo w bardzo ograniczonych rozmiarach). Prasłowiańskie więc tylko *igra*, obce Litwie (przyrostek *-ra* do pnia *ig-*, ind. *idžati* i *ingati*, 'rusza się'). *Grać* znaczy pierwotnie 'skakać, pląsać' (»pagórki *igraią*« w psałterzu bułg. 9. wieku). Dalsze urobienia: *gracz, gracki* (»*gracko* się spisał«), *grajek*; *igrzysko*, 'miejsce gier', jak *widowisko*, przeszło i na znaczenie 'igry samej', 'widowiska'; częstotliwe *grawać* (*naigrawać się*), *grywać (wy-, przegrywać, wygrana)*; *naigrawać się*, 'szydzić'; w 15. w. *jigrzec* 'gracza' znaczy. Cerk. *igr, igrati*, rus. *igrok*, 'gracz', czes. *hra, herec*.

grab, prasłowo; *Grabovius*, 'bożek dębu u Umbrów', prus. *wozigrabis* (*grabion*, 'dębina', macedońskie), u Czechów *hrabr* i *habr*, podobnie u Serbów, u Bułgarów *gabr (Gabrowo)*, ale z tego nie wynika, żeby *grab* z *grabr* powstał. *Grabie* nie od tego drzewa nazwano. Częste po nazwach miejscowych, *Grabowiec* i t. p.

grabarz, *grabarka* (i 'praca na polu'), z niem. *Graber* (od *Grab*), ale jest i *grubarz* do *gruby* z niem. *Grube* w tem samem znaczeniu; oprócz tego *gruba*, toż co i niem. *Grube*, o 'dole', 'piwnicy', 'szybie', 'piecu'. Inne dawne pożyczki (16. w.): *grobsztyn*, 'pomnik', *Grabstein*; *grabsztykiel* i *grabsztych*, 'rylec, dłóto',

Grabstichel. Niemieckie słowa są z naszem *grób* pokrewne; p. *grób.*

grabić, *grabież*; *grabie, grable* (z przyrostkiem *-le*); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; p. *grzebać*; lit. *grēblis*, 'grabie', i czasowniki *grēbti*, 'robić grablami', *grobti*, 'grabić, łupić', Urobienia: *grabać, grabnąć, grabolić* i *gramolić się (wygramolić)*; *grabieć* (od zimna, o palcach) i *grabnieć*; *grabiciel*; *grabołusk* (nazwa ptaszka); *grabka*, 'widelec'; *zgrabny, niezgrabność*; *niezgrabiasz* (wedle przymiotników węgierskich).

graca, *gracować*, z niem. *Kratze*, już około r. 1500 zapisane.

gracja, 'wdzięk' (Kochanowski boginie *Gracje* przez *Łaski* tłumaczy); *gracjalista* (sarka na nich już Potocki), 'rezydent'; *gratka*, 'obrywka', już w 17. wieku znana; *gratyska, gratysowy, gratulacja*, wszystko z łac. *gratis, gratulatio*, i t. d., od *grates*, co ma pochodzić od pnia dla 'dziękczynienia, chwały', lit *girtas*, 'chwalony' (p. *żerzec*), ind. *grnati*, 'sławi'; *gracja* z włos. *grazzia.*

grad, *gradowy*; *gradobić*, Potocki; prasłowo; to samo u wszystkich Słowian; łaciń. *grando*, w tem samem znaczeniu, lit. *grodas* (i *gruodas*), 'błoto zamarzłe', 'krosta u koni od mrozu'. »Sól *gradowa* albo krupiasta«, zwana i *gradówką*, chociaż ją akty łacińskie *grandinosum (sal)* zowią, nic nie ma z *gradem* do czynienia, poszła z niem. *gradiren, Gradirwerk*, o 'tężeniu solanki'.

grafka, *gryfel*, 'wskazówka', z łac. *graphium* z grec. *grafion* od *grafejn*, 'pisać', u Czechów bez *g(h)*, *rafije*; stąd, nie z grec., w starej Rusi *rafle*, 'księgi do wróżenia'; *grawkę* biblji, 'stylum', tłumaczy Leopolita: *prątek*; już w słownikach pierwszej połowy 16. wieku przeważa *gryfka* i *gryfla* nad *grafką.*

gramatyka, 'nauka o języku'; niegdyś nazwa 'klasy drugiej'; *niegramatyczny*; z łac. *grammaticus*, a to z grec. *grammatikos*, od *gramma*, 'pismo'; humorystycznie przezywano *gramatką* 'polewkę' w 16. i 17. wieku; umyślnie przekręcano to w *gamratkę*; dziś jeszcze *gamrot(k)a* 'tłucz z ziemniaków w barszczu lub żurze'; od *grammata* pochodzi i *ramota* (p.).

grań, *grania*, 'róg, krawędź, gdzie się stykają płaszczyzny', *graniasty, czworograniasty* i *czworogranny, granowity* (słynna *granowitaja pałata* w Kremlu moskiewskim); *granica, graniczny, granicznik, graniczyć*; to pożyczył Zakon pruski od Polaków, a Luter ostatecznie przyjął (*Grenze, Grenzer, begrenzen*). I *grań* i *granica* prasłowa; oznaczają 'węgieł', 'stos usypany na węgłach dziedzin'; u nas *a* przed *ń* miesza się z *o, ó*, stąd narzeczowe, podhalskie, *groń, gruń*, dla 'góry', 'szczytu', 'polany'; pierwotne znaczenie wszelakiej 'spiczastości', niem. *Granne* o 'ości', 'szczecinie', 'kłosie', a *Grat* jest 'grzbietem górnym' (*Rückgrat*, 'grzbiet') Tak samo u wszystkich Słowian; czes. *hranice* i 'stos', cerk. *grań* i 'rozdział', czes. *hrana* i *hrano*, 'róg'; *granica* wszędzie to samo, u Bułgarów i Serbów i 'rodzaj dębu'

graty, *grat*, 'sprzęty', 'rupiecie', z prawa miejskiego, co wyprawę panny *gieradą* (z niem. *Gerade*) zwało; »po śmierci mieszczki wszystek *grat* i szczebrzuch do męża i dzieci przysłusza«; i w Niemczech *Gerade* na *Geräth*, 'narzędzie' i 'wyprawa', przeszło, bez kpiącego znaczenia; od *Rath.*

grąd (pisany: *grond, grund* i najmylniej z *gruntem* mieszany); prapolskie; oznacza 'wyniosłość na mokradlniach', od 16. wieku we wszelkich aktach granicznych co raz wymieniane; w literaturze u Krescentyna i innych; »siano *grądowe*« ('nie z mokradlni, lecz z suchego wzgórza'), *grądowina*; *grądzik*; tłumaczy i 'wyspę', np.: »na ostrowiech albo na *grządziech* (!!) między wodami«, u tegoż Krescentyna (1549 r.). Od 'wzniesienia' nazwano i 'piersi' *grędziami* (pospolite na Rusi i Bałkanie: *grud', grudnoj*), u nas zapomniane, ale biblja je zna dobrze, o *grędzi*, 'mostku cielęcym', nieraz prawi.

grądziel, *grządziel* (pierwotna postać), 'dyszel u sochy (pługa) z dwiema odnogami'; prasłowo; rus. *grjadil*, czes. *hrzidel*, serb. *gredelj*; przypadek może zbliżył to słowo z niem. *Grindel*, 'rygiel', 'dyszel' (i u pługa, po narzeczach), bo i słowiański i niemiecki wyraz dadzą się łatwo wywieść z zasobów własnego języka; p. *grzęda*.

grdyka, 'jabłko Adama', 'krtań', z **krtyka*, tak samo jak *grdęczyć*, 'męczyć, dusić', z dawnego (15. w.) *krtęczyć*; z mylnem *z*: *grzdyka*, *grzdykać*, 'łykać głośno', *grzdęczyć*; *-yka* przyrostek; p. *krtań*.

Grecja, *Grek, grecki, greczyzna* i *greka*, wedle łac. *graecus*. Czesi mają starszą postać, *hrzecki* (dziś *rzecký*); Ruś *greckij* od nas pożyczyła; na Bałkanie, jak nieraz bywa (por. np. serb. *grmada*, 'gromada', *grk*, 'gorzki'), powszechnie, od 9. wieku, *Grk, grczki*. Najszerzej rozeszło się u nas to słowo w nazwie *hreczki* (*hreczkosiej* nawet), *hreczychy*, z małorus. *hreczka, hreczycha* (a nasze *reczuszki* i *raczuszki* odrzuciły, jak *ramota, ruby*, nagłosowe *h-*, rus. *hreczuchy*), ponieważ to zboże od Południa późno się szerzyło i we wszystkich językach od tego bywa nazywane: u nas *tatarka, poganka*, u Niemców *Haidekorn*, t. j. 'poganka', franc. *blé sarrasin*; druga nazwa, *gryka* (»*gryczane* pierożki«), z niem. (wschodnio-pruskiego) *Gricken* (z *Griechen*), tak i lit. *grikaj*; wreszcie po narzeczach i niem. *Buchweizen* jako *bukwita* przejęto. Sama nazwa łacińska, obca Grekom, co się Hellenami później zwali, od szczepu *Graikoi, Graioi*, albo *Hellenes*, co około Dodony mieszkał.

grejcar, *graicar, krejcar*, dawna drobna moneta, z niem. *Kreuzer* (od krzyża na niej); po narzeczach i inne postaci. Ale *grajcar*, którym wykręcają kulę z lufy (bywa i 'korkociągiem'), z niem. *Kratzer*, 'drapacz'; Potocki zna tylko *krajcar*: »gwinty jeśli *kraicarem* skrobią«.

grele, 'kopje, w zabawie chłopskiej używane' (»trzy *grele*«, »*grele* miasto kopjej, co się piwowary niemi zbijają«, szydzi Księga Chamów z r. 1620); czes. *hrale*, 'lanca', dawne niem. *grelle*, 'widełki' (?).

gręda, o 'biegu koni', przeciw *inochodzie*, częste u Reja: »komu inochody nie zstawa, więc *grędą*«, »jeden (koń) *grędą*, drugi inochodą«, »iż się nas mało inochodą puszcza, więcej *grędą*« (o rozmaitym 'kroku końskim'; p. *jednochoda*); w 17. w. ginie zupełnie. *Gręda* przedstawia wokalizację *o* do pnia *grzęd-*, nieistniejącego u nas, zachowanego w cerkiewnem *gręsti, grędą*, 'nadchodzę', rus. *grjaduszczyj* (z cerkiewnego), 'przyszły', na Bałkanie w ograniczonym użytku; por. rus.

nagrjanuť, 'napaść', 'uderzyć'. To samo słowo co łac. *gradior*, 'kroczę', do *gradus*, 'krok' (por. naszą *grędę*), goc. *grid*, 'krok', 'stopień'. Pożyczki z łac. *gradus*, 'stopień', pomijam; stąd i niem. *gradiren*, 'tężyć sól', z czego u nas »*gradjerowanie* soli« i »sól *gradowa*« w 16. w. (*sal grandinosum*), o której p. pod *grad*.

grępa, w najrozmaitszych odmianach: *grepa, grzępa, gręba, grapa, grzepa, grzypa*; od 16. wieku, najczęściej topograficzna nazwa, t. j. związana z miejscowością, wyjątkowo używana ogólniej o wszelkiej 'wyniosłości','kupie', »spoiwszy ślepe w morzu *grzępy*«, Miaskowski; jest wyraźną odmianą do *grądu* (p.); pień tenże co w *grani*, z przyrostkami *-d, -b, -p*; powtarza się może w *grąbym, grubym* (p.); lit. *grumbu, grubti*, o 'wybojach', *grubłai* i *gruoblė*, 'kupy', łotew. *grumbuli* (toż) i *gramba*, 'wyboje'.

grób, *grobowy, grobowiec, nadgrobek*, p. *grzebać*; u Rusi *grob*, 'trumna'. Prasłowo. Równe niem. *Grab*, ale bynajmniej nie pożyczka.

grobla, dawniej (15. wiek) i *grobia* (por. *kropla* i *kropia*), i w rodzaju męskim *grobel*, również jak poprzednie od *grzebania*, nasypu, przezwane, lecz czy to już prasłowo, co do znaczenia i postaci?, brak jej bowiem w różnych językach, znaczy na Rusi i 'rów'; przymiotnik: *grobelny* (opłata).

groch, *grochowy* (wieniec), *grochowiny, grochówka* i *grochowianka*; *wielogroch*; prasłowo; przestawione (u nas) z **gorch*; rus. *goroch* (»za króla *Horocha*«, w bajce), czes. *hrách*. *Groch* był nieodłączny od obiadu szlacheckiego, więc »zaprosić na *groch*«, tyle co 'na obiad'; przysłowiowo: »*groch* o ścianę«, albo »*groch* od ściany« ('odpada bez śladu'). Brak pewnego odpowiednika poza Słowiańszczyzną. Zdrobniałe: *groszek, groszkowy, groszkować*; *grochol* (*Grocholski*); bułg. *grachol*, znaczy 'grad, krupy gradowe'. Jak *ziarno* (lit. *žirnis*, 'groch') od pnia *žir-*, 'trzeć', tak wywodzą i *groch* (z **gors*) od ind. *gharszati*, 'rozciera', *ghrsztas*, 'roztarty'.

gród, *grodzić, gródź* i *grodza, ogrodzenie*; *ogród* i *ogrodziec, ogrodźca* (z tego *ogrojca*, a do tego nowy mianownik *ogrojec*); *zagroda*; *podgrodzie*; *gródek* (częste w nazwach miejscowych); *grodzisko* ('gdzie *gród* stał'; w nazwach miejscowych nawet *Grodzisk*, zwykłym trybem wymiany rodzaju nijakiego na męski od 16. wieku począwszy, tu jednak bez sensu); *grodziec, grodźca* (z tego *grójca* i nowe *Grójec*); z ruska niepotrzebnie: *horodyszcze*. *Ogradzać*; przeniesione: »bez *ogródek*«, 'wprost', 'bez omawiania'. *Na(d)groda*. Prasłowo; przestawione u nas z **gord*; oboczne *gard* zachowały nazwy na Pomorzu (*Stargard*, 'starogród', *Belgart*, 'białogród'), załabskie *gard* i *wogard* ('ogród'; *gard* znaczy i 'stodołę', 'stajnię', por. kaszub. *zagarda* w stodole, 'sąsiek'). Przymiotniki: *grodzki* i *grodowy*. Od *zagrody*: *zagrodnik*; *ogrodnik, ogrodnictwo, ogrodowy*. *Grody* (rus. *gorod*, czes. *hrad*) stanowią wybitną cechę ustroju słowiańskiego; 'krajem grodów', *Gardariki*, zwali Skandynawowie całą Ruś; każde plemię, i najdrobniejsze, posiadało ich kilka, schroniska dla osiadłej ludności, otoczone rowem i wałem z *żerdziami* (p., od tegoż pnia co i *gród* sam), t. j. płotem, większe lub mniejsze, nad wodą lub na nasypie wśród bagien; Li-

twini zastąpili je swojemi *pilis, pile*, 'nasypami'. Najobficiej zastąpione to w niem., goc. *garths*, 'dom', *garda*, 'stajnia', niem. *Garten* i *Gürtel*; goc. *weinagarths* i *aurtigarths* przejęli (albo naśladowali) Słowianie, *winograd* i *wertograd* ('winnica', 'ogród zielny', niem. *Wurt, Wurzel*), ale *grodu* nie pożyczyli od Niemców (jest nawet w Małej Azji, u Frygów, *Manegordum*, 'gród Manesa'). Słowo pojawia się z gardłową dwojaką: z *g* i *z* (p. *ozierod*), na Litwie z *g* i *ż*, a więc *gardas*, 'ogrodzenie w chlewie', *gardyti*, 'grodzić', *gardis*, 'drabina od wozu', i *żardis*, 'grodza', prus. *zardis*, 'płot'. W nazwach miejscowych, *Grodno* (z czego Litwini *Gardinas* upletli). U nas *miasto* zajęło wcześnie miejsce *grodu*, więc nie mamy ruskiego *grażdanina*, 'obywatela'; Stryjkowski to za Rusią powtarzał. Złożone: *grodozirżca*, 'kasztelan', w 15. wieku. Ale *Rozgard* chełmiński jest niem. *Rossgarten*, 'pastwisko' (nietylko dla koni, przekręcane i w *Rosengarten*).

grodetur, *grodenapl*, i w odmiennych nieco postaciach, pożyczki z francuskiego *gros de Tours, gros de Naples*, 'grube (sukno) z Tours, z Neapolu'; *grogren*, 'z grubego ziarna' (*grain*).

grom, *gromowy, gromić*, dawne częstotliwe *gromiwać*; *zgromić*; *ogrom, ogromny, ogromność*, tak samo w rus.; *pogrom*, jak w rus.; *rozgromić*; *gromki, gromny* (rzadkie); *gromnica* ('świeca od gromów zapalana, święcona 2. lutego, w dzień Oczyszczenia N. M. P.'), *gromniczna* (Matka Boska). Do *grzmieć* (p). Prasłowo; zestawiają je bezpośrednio z grec. *chromos*, 'wrzawa', niem. *Gram*, 'złość', lit. *gramėti*, 'gruchnąć (o ziemię)'. Czy *gromot* Budnego (r. 1570) polskie, wolno wątpić, mamy zresztą tylko *grzmot*. Złożenia, jak *gromowładny*, pomijamy.

gromada i *grumada* (w 15. i 16. wieku); *grumadki*, 'kupki chróstu, stosy (zapalane w Wielki Czwartek dla ogrzania dusz nieboszczyków)'; z 'kupy luźnej' na 'kupę zorganizowaną' u nas przeniesione: *gromada*, 'gmina', *gromadzki*; *gromadzić*; *gromadnie*. Postać słowa nieustalona, u innych Słowian *gramada* i *grmada*, a postaci z *-zd* pojawiają się w rus. (*gromozd*, 'rupiecie', *gromozdit'*, 'nawalić') i czes. *hromazditi*. Przyrostek *-d* ma znaczenie zbiorowe, ale jakiż pień, czy od *gromu* (por. *ogromny* = *gromadnyj* rus.)? Raczej może ind. *grāma-*, 'kupa, gmina', łac. *gremium*, 'naręcze', 'łono' (pożyczka nasza: *gremjalny*), litew. *gramatas*, 'kupa', *gramantas* i *grumułas* (por. *grmada* serb.), 'gruda ziemi'.

grono (winne; 'to, co się zrosło', 'kupa'; 'kółko'), *gronowy, gronny* w biblji, *gronowaty*; postać polska z *grozna* (dawnego, por. czes. *hroz(e)n*), u innych Słowian obok *z* jest i *zd*: cerk. *grozd* (a są i postaci z *e*, *grezn, grezdno*), na Bałkanie *grozd, grożdije, grozdober*, 'winobranie'. Może we związku z *grań* (p.); jest bowiem serb. *grana*, 'gałąź', *granast*, 'gałęzisty'; podobnie u Bułgarów i Słowieńców.

gronostaj, *gronostajowy*, 'hermelinowy'; słowo złożone; drugi człon od *stać*?, a pierwszy? Na całej Rusi *hornostaj* i *hornostal*, stąd i ród *Hornostajów*; czes. *hranostaj* wskazywałoby pierwotne **gorno-*, ocalałe w ruskiem (?), do *gor-*, 'żreć',? Lit. *garnys*, nazwa (żarłocznej) 'cza-

pli'; bułg. *graniŭ*, 'jełczeję' (?), serb. *gronica*, 'angina' (?).

grosz, zdrobniałe (mylne) *grosik*, jak i *grosiwo* (poprawne: *groszywo*, *groszysko*), *groszowy* (w 15. wieku jeszcze i *groszewy*), *groszówka*, *groszak*; z czes. *grosz*, z łac. *grossus* ('gruby denar', w przeciwieństwie do dawnych cienkich blaszek, »brakteatów«); z czes. (nie naodwrót!) pożyczyli i Niemcy swój *Grosch(en)*, którego *sch* byłoby inaczej niezrozumiałe, bo tę nową monetę najpierw w Pradze bito; stąd i nazwa *czeski* na 'grosz', np. na Śląsku. Od nas na całą Ruś; jest i na całym Bałkanie, 'piaster'.

grot, 'ostrze', *grocik*, tak samo na Rusi i u Czechów, ale oni (i Serbowie) mają jeszcze *hrot*, *grot*, w znaczeniu 'kosza młynowego' (gdzie wsypują zboże), *grotlo* u Serbów i o 'wąwozie'; na Rusi *grot*, z 'żeleźca' na cały 'oszczep' przeszedł. Inni rozróżniają dwojaki *grot* ('ostrze' i 'kosz'), i łączą pierwszy z niem. *Grat*, *Gräte*, 'ość' (rybia, u kłosów). Jest i rus. *drot*, 'oszczep'.

groza, *groźny*, *grozić*, *groźba*, *pogróżka*, *zagrażać*, *ograżka*, 'febra', *groźliwy*, *zgroza*. Prasłowo; *groźny* przybiera znaczenie 'ogromny', 'okropny', a u Słowieńców 'piękny'. Na Rusi *groza* znaczy i 'burza', a z samogłoską *e* (*io*), *grjoza*, 'mara', *grjezit'*, 'marzyć'. Jak słowiań. *derz-* (p. *dziarski*) odpowiada lit. *drasus*, 'odważny', tak samo odpowiadają sobie *groza* i lit. *grasa*, 'groźba', 'wstręt', *grasus*, 'groźny', 'wstrętny', *grēsti*, 'zbrzydzić', *grastis*, 'zakaz'. Jest jednak i w lit. *ž* (równe słow. *z*), w *gražus*, 'piękny' (stąd *Grażyna* Mickiewicza), łotew. *grezus*; co do znaczenia, p. pod *hardy*.

gruba, 'dół'. 'szyb', 'skrzynia', z niem. *Grube*; *grubarz*, p. *grabarz*.

gruby, niegdyś i *gręby* (ocalało po nazwach, nasz *Gręboszów*, a ruski *Hrubieszów*), w cerkiewnem (w 10. wieku) *grąb*, w słowieńskiem tylko tak, *grob*, u Bułgarów, jak u nas, *grub*, małorus. *hrubyj* (stąd u nas *rubo*, *ruby*, bez nagłosowego *h-*, w 17. wieku); *grubość*, *grubieć*, *zgrubiały*, *grubowaty*; przysłówek *grubo*, dawniej *grubie*; nierzadkie złożenia: *gruboskórny* i i.; ale *grubjaństwo*, *grubjanin*, *grubjański*, o 'gburze, chamie', od 16. wieku, wedle niem. *Grobian*, co od nas i na Ruś przeszło. Prasłowo; lit. o 'wszelkiej twardziźnie i grudzie': *grubus*, 'zdrętwiały' (*grumbu*, 'drętwieję'), *grubłus*, 'chropowaty'. Brak dalszych pewnych odpowiedników.

gruca, 'krupy, kasza', z niem. *Grütze*, od 15. wieku.

gruchot, *gruchotać*, z przyimkami: *po-*, *z-*, *roz-*; *gruchnąć*; w innych językach słowiańskich *grochot*, *grochotati*, w tem samem znaczeniu, gdy *gruchati* i o gołębiach (jak zresztą i u nas) się prawi; my *groch-* zapomnieli; jeżeli *u* pierwotne, to *gruch-* jest dalszem urobieniem od *greu-* w litew. *griuti*, 'gruchnąć', *griauti*, 'pogruchotać'; łac. *congruo* (*kongruencja*), 'spadam', *ruo*, 'padam', niem. *grūs*, 'żwir'; albo należy do *gruda*.

gruczoł, *gruczołek*, *gruczołowy*, 'guz', czes. *hrcz* i *hrcze*, 'guz', 'narośl', 'zołza', *hrcz(ow)atý*, 'z guzami, sękami'; *hrczeti*, o 'turkocie kołowrotka, ruczaju'; przyrostek u nas jak w *mozoł*.

gruda, *grudka*, *grudzić*, *grudzień*, *grudzisty* i *grudowaty*; prasłowo; tak samo u wszystkich Sło-

wian: cerk. *grudije* i *gruzdije*; nazwa *grudnia* dosyć ogólna, serb. nawet *grumen* z **grudmen*, *gruda*, czes. *hrouda*; lit. *grudżu*, *grusti*, 'rozbijać', *grudus*, 'ziarno', *graudus*, 'łupki', i 'wzruszający' (rusk. *grust'*, *grustit'*, 'smutek', u Serbów i Słowieńców 'wstręt', cerk. *grąstok*, 'wstrętny', z *ą*), *graudulis*, 'grzmot', niem. *Grütze* (p. *gruca*), nord. *griōt*, 'żwir', łac. *rudus* (nasze *rudera*, p.), 'gruz'.

grunt, *gruntowny*, *zgruntować*, »*gruntowy* podatek«; z niem. *Grund*, prasłowa o wątpliwym początku; złożenia: *gruntwaga*, pisane i przez *d*. Późne, ale już znowu przestarzałe *grądal*, *grundal*, *grundychwał*, 'prostak', poszło, jak inne podobne, z najniewinniejszej nazwy rybki, *Gründling* dziś, w 15. i 16. wieku *Grundel*, tak samo jak *dubiel* lub *flądra* (p.).

grusza, *gruszka*, *gruszkow(at)y*, *gruszecznik* (jak *jabłecznik*), *gruszczanka* (jak *jabłczanka*, 'polewka'); prasłowo; bywa z *g*, lecz u nas na Północy i z *k*, *krusza*, *Kruszwica* (co do *w*, por. w biblji: »w wirzchu *gruszewia*«, u Leopolity: *gruszek*; *gruszewim*, u Leopolity: *gruszkom*); to samo *k* powtarzają inni Słowianie (Bułgarzy i Serbowie, tudzież Łużyczanie) i Litwa cała: *kriauszē*, prus. *krausi*. Nazwa ma pochodzić ze Wschodu (kurdyjskie *koreszi*, *kureszi*, ?), jak i nazwa *wiszni*.

gruszt, »na *gruszt* założyć« (u Reja), z turniejów, 'drzewo (kopję) na toku dla natarcia na przeciwnika założyć'; z niem. *Gerüst*, por. *rusztowanie*.

gruz, 'rudera', 'rum, mur potłuczony'; podobieństwo przypadkowe z dolnoniem. *Grus*, p. *gruda*; *gruz* jest *grzezem*, p. *grążyć* i *grzęznąć*; *gruzła*, *gruzełka*, i *gruzeł*, *gruzoł* (odmienny od *gruczoła*!), urobione jak *węzeł*, dla 'bryłki', 'kulki'; Oczki (1580 r.) *gruwazłki*, i *grwaski* (!!), rozszerzone *gruzłki*: *wa*, *ow*, *we* i podobne zgłoski służą temu nieraz; od *gruzły* i *gruźlica*. *Gruzła* powtarza się tylko u Łużyczan.

gryf, 'rączka, chwyt', z niem. *Griff*, od *greifen*, 'chwytać'; *gryfel* z *Griffel*; *gryfik*, *grefik*, częste w 17. w. (do szczepienia latorośli), z franc. *greffe*; *gryf*, ptak bajeczny, niem. *Greif* z łac. *gryphus*.

grymas, *grymaśny*, *grymaśnik*, z franc. *grimace*.

grynszpan, *grynszpanowy*, r. 1553 *gryszpan*, z niem. *Grünspan*, 'zieleń hiszpańska', 'viride Hispanum' średniowieczne.

grypsać, *grypsnąć*, 'zarwać', »na honorze *grypsa*«, Potocki, *grapnąć*, *grapsnąć*, dźwiękonaśladowcze raczej.

grys, z niem. *Gries*; słowo niem. w tem znaczeniu nowe, dawniej tylko dla 'żwiru', 'piasku', p. *gruda*.

gryźć, *gryznąć*; złożenia z *u-*, *z-*, *roz-*, *nad-*; częstotliwe: *dogryzać*; *zgryźny*, *zgryźliwy*; *zgryzota*; *gryzipiórko*; *gryzoń*; *gryzmoła*, *gryzmolić*; *gryża*, choroba. Litew. *graužti*, *grużineti*, 'gryźć', *grużas*, 'kusy', *grūžtis*, 'ból'; grec. *brychō*, 'zgrzytam'. Prasłowo; cerk. *grysti*, *gryzą*, i u wszystkich Słowian.

grzać, *zagrzewać*, z przyimkami: *ode-*, *wy-*; *grzanka* (i w znaczeniu: 'gratka'); *ogrzewalnia*. Pień *grie-* (*grě*), odmiana pnia *gēr-*: *gor-* w *żar* i *gorzeć* (p.). Prasłowo; cerk. *grěją*, *grějati*, *sŭgrěwati*, czes. *hráti*, rus. *grieť*, *griewať*.

grzbiet, *grzbietowy*, *grzbietowizna* ('świnie mięso ze grzbietu'). Prasłowo, z pierwotnego *skrĭbĭt-*, ma

u nas trojaką postać: najpierwotniejsza, *skrzept* (świni), z *sk-*, wyjątkowa całkiem (u Potockiego i i.); z *sk-* powstaje *ch-*, więc *chrĭbĭt-*, z czego prawidłowa dawna odmiana: *chrzbiet*, *chrzebta* (*chrzepta*); z *chrzbiet* powstało *grzbiet*, co wyrugowało sobą dawne *chrzepta* (*grzepta*) itd., tak, że dziś odmieniamy: *grzbiet*, *grzbietu* (jak *sejm*, *sejmu*, lub *szewc*, *szewca*, zamiast *sjemu*, *szwieca*); obok *chrze-*, jak nieraz przy miękkiej półsamogłosce (por. *cerkiew* i *cyrkiew*, *kryślić* i i.), *chrzy-* w *chrzybiet*. Więc w psałterzu: »za *chirzybet*« (myłka!, zamiast *chrzybiet*, jak w tekście z r. 1532 *chrzibięt*, w puław. *chrzbiet*), »na *chrzebcie*«, *chrzepta*; w biblji *chrzbiet* i *chrzebiet* (Leopolita: *grzbiety*); w słowniczku poznańskim około r. 1500: *chrzybiet*, *na chrzypcie*, w późniejszych *grzybiet* i *chrzeptowe*; *grzbiet* już od 16. wieku powszechnieje. Prasłowo; cerk. *chrˇbĭt*, rus. *chriebiet*, *chriebta*, serb. *chrbat* (i bez *ch-*), czes. *chrzbet* i *hrzbet*; pochodzi od *chrib*, 'pagórek', ocalałego u innych Słowian; u Serbów jest i *chrid*, 'skała'; przyrostek jak w *łokieć*.

grzebać, *grzebię*, czem zastąpiliśmy pierwotną odmianę: *grześć* lub *grzeć*, *grzebę*, co panuje wyłącznie w 14.—16. wieku (»*grzebienie* ciał«, *pogrzebę*, *pogrzebł*); najczęściej złożone z *po-*: *pogrzeb*, *pogrzebny*, *pogrzebować* (oddawna tylko *pogrzebywać*), zresztą z *za-* i *wy-*; *grzebak*; *grzebnąć*; *grzebiołucha* i *grzebołucha*, 'rodzaj jaskółki' (jest i *grzebułka*); p. *zgrzebło* i *grzebień*; *grób*; *grzonąć* (1636 r., 'oddzielić'), *odgrzonąć*; *zgrzebie*; *grobla*; *grabić*. Rozróżnianie dwojakiego, różnego *grzeb-* (jednego dla 'grzebania' i 'grobu', drugiego dla 'grabienia', 'wiosłowania', cerk. *grebą*, *greti*, rus. *griesti*, *griebiec*, 'wioślarz', *griebło*, 'wiosło') nie uprawnione (a już mowy być nie może o jakiemś trzeciem *grzeb-*, cerk. *o(t)grenąti sę* = nasze *odgrzonąć się*, 'wstrzymywać się'). Lit. *grēbti*, 'grabić', *grabus*, 'zgrabny', łotew. *grebt*, 'wydrążać', ind. *agrabham*, 'uchwyciłem', niem. *graben*, *grub*, *grübeln*; na Litwie szczególniej z *o*, *grobti*, 'chwytać', *grobeklis*, 'rzezimieszek', *grobas*, 'kiszka', obok *e*, *grēblys*, 'grabie'.

grzebień, prasłowo, z przyrostkiem *-ień* (jak w *stopień* albo w nazwach miesięcy); do słów na *-ń* bywają zdrobniałe na *-yk*, więc *grzebyk*, jak *kamyk*, *promyk*, co jednak niczego osobliwszego, jakiejś odmiany pierwotnej: **grzeby*, nie dowodzi. *Grzebiennik* i *grzebieniarz*, *grzebieniasty* i *grzebieniowy*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. bułg. serb. *greben*, czes. *hrzeben*, łuż. *grjebjeń*.

grzech, *grzeszny*, *grzesznik*, *grzeszyć* (*rozgrzeszyć* jednak, p., z *grzechem* w żadnym nie pozostaje związku). Prasłowo, ale dopiero z chrześcijaństwem nabrało specjalnego znaczenia, u nas jedynego, gdy u Rusi, Bułgarów, Słowieńców *grzeszyć* jeszcze i 'zmylić' znaczy, np. bułg.: »*ako ne grjaszŭ*«, 'jeśli się nie mylę', *grjaszka sled grjaszka*, 'myłka na myłce', rus. *broda grieszisza* (stare), 'zmylili brodu'. Wywodzimy więc *grzech* od 'upadku', cerk. *sŭgrěza*, 'zmieszanie', *wŭzgrěziti*, 'zamieszać': oba pnie urobione przez *s (ch)* lub *z* od *grie-*, 'upadać': lit. *grieti*, 'zbierać (śmietanę, pianę)', *grieżti* (z tem samem *z*),

'obrzynać', *grieżinys*, 'okrawek', *gryżuoti*, 'dłubać', *gryžtinas*, 'akuratny'. »Pani *grzesznica*« (dziś »stara pani«), żartobliwie w 16. wieku.

grzechot, *grzechotać, grzechotki* ('klekotki, od W Czwartku do Wielkiej Nocy'), wąż *grzechotnik*; od pnia *grzech-* : *groch-*, *grochot*, to samo; u nas *gruchot* zamiast niego, p.; u Czechów wcale rozrosłe: *hroch* dział, *hrochati*, i o świniach, *hrochna* i *rochna*, 'świnia'; *hronouti se*, 'rzucić się'; jeden to pień pierwotny, *gre-* : *gro-*, wszelakiemi brzmieniami rozszerzony, a więc *grem-*, *gresk-* itd ; p. *grzmieć*.

grzeczny, *grzeczność, grzecznie*, urobione od zwrotu: *grzeczy, k rzeczy*, »nic *grzeczy* nie czyni«, »wszystko mu się nie *grzeczy* widzi«, »jestli to słuszna i *grzeczy*«, »*grzeczy* mówią«; p. *rzecz*.

Grzegorz, zdrobniałe: *Grześ, Grzela*; łacińską postać zachowała piosenka żacząt (»*Gre Gre Gregory*, pójdźcie dzieci do szkoły«), zwanych *Gregorjankami*; *grześ* nabrał w 16. i 17. wieku, dowolnie (jak np. u Czechów lub na Rusi *manda*), znaczenie 'kpa' ('cunnus'), a stąd zwroty: »to *grzesia* robota«, »ty dziadu *grzesi*» (niby: 'kiepska', 'kpie').

grzęda, *grządka*, od pnia *gręd-*, do którego *grąd-* w *grądzie* (p.). Znaczenie pierwotne 'belka, drąg do wieszania (i dla kur)', przeniesione na 'zagon' (ogrodowy i i). Prasłowo; bułg. serb. słowień. *greda*, czesk. *hrzada*, rus. *grjada*; litew. *grindis*, 'podłoga', *grindżiu*, 'moszczę', *grindinys*, 'powała', *grindas*, 'strop z żerdzi w chlewie', *grandis*, 'ogniwo', prus. *grandiko*, 'belka', łac. *grunda*, niem. *Grintil*, 'belka'. Natomiast narzeczowe *hrydnia*, lit. *grin(i)czia*, 'izba czeladna', z ruskoskandynawskiej (od Warjagów) *gridnja*, t. j. 'izba *gridi*. straży przybocznej książęcej' (z nord. *gridh*, 'służba u kogoś', — dziwne, że nordyjskie podobnej nazwy dla 'straży' samo nigdy nie używa); z 'wielkiej izby stołowej książęcej' zeszła nazwa na 'czarną, kurną izbę', ale w pieśniach weselnych gra jeszcze rolę jako *swietłaia grydnia kniazia* ('narzeczonego'). P. *grądziel*.

grzęznąć, *za-* lub *u-grząść, grząski* i *grzęski, grzęzawisko, grząznąć, grzęzy* ('ciężarki' i 'osad, fusy', *zgręzy*), *grzęzidło* i *gręzidło* albo *grędzidło* — już w tem słowie mieszają się obie postaci: *grzęz-*, i z wokalizacją *o*: *grąz*; czasownik *grązić*, częstotliwe *grążać*, *pogrążać*, którego *ż* zastąpiło pierwotne prawidłowe *z* w *grążyć*, *pogrążyć*, *zagrążyć się*; cerk., rus. i inne zatrzymały prawidłowe *z*: *pogrąziti* (*pogrążą, pogrąziszi*), rus. *gruz*, 'balast', *gruzit'*, 'ładować (okręt)'. W lit. liczne odpowiedniki obu postaci: *grimsti*, 'tonąć', *gramzdyti*, 'pogrążać'. Obok postaci z nosówką mamy postać z *u*: p *gruz*, lit. *graužas*, i *gryz* ; por lit. *grumsłas*, 'bryła', *grumsti*, 'trzeć'

grzmieć, narzeczowe, u Wujka 1586 r, u Kaszubów, *grzemieć*; *grzmiący, zagrzmiało, grzmot, grzmocić, grzmotnąć, grzmotać* ; z wokalizacją *o*, p. *grom*; częstotliwe *grzymać* tylko w nazwach osobowych, *Grzymała* i i. Lit. *grume(n)ti*, 'grzmieć', prus. *grumins*, 'grzmot' (z »ciemną« wokalizacją, z »jasną« prus. *grimikas*. 'śpiewka'). Prasłowo; czes. *hrzmi*, rus. *griemit* (*grjemiet'*), cerk. *wŭzgrĭměti*, grec. *chremidzō*, 'rżę', *chremetaō*, 'brzmię', niem. *Grimm*, *grimmig*.

grzyb, *grzybek, zgrzybiały, zgrzybiałość*, w przeciwieństwie do marnych, chudych *bedł*; litew. *griebti, greibinēti*, 'podbierać (mleko)', łotew. *gribet*, 'chcieć'; *grzybki* porastają na knocie, bywają osadem, stąd *grzybie, grzybiewie, grzybowie* (por. *gruszewie*), *grzybień, grzybienie* i odmianki dla 'nymphea alba' czyli »wodna lelija« (1472 r.) albo 'wodny kosaciec'. U innych Słowian *grib*; z lit. *griebti* i *greibti* łączy się niem *greifen, Griff*.

grzywa, *grzywowie* ('długowłosi'), *grzywacz* (rodzaj gołębi), *grzywka*; *grzywna*, pierwotnie 'ozdoba grzywy, szyi, naszyjnik'; później 'waga srebra', wkońcu 'moneta', przeważnie tylko liczalna, *półgrzywnie*, i 'kara pieniężna, liczona na grzywny'; »*grzywna* mincarska jest pół funta, 16 łotów«; »*grzywna* słowiańska« liczyła 48 groszy, 36 szelągów; tłumaczono nią i 'talent' w nowym testamencie. Znaczenie pierwotne 'kark, szyja' (ind. *grīvā*, grec. *derē*), od tegoż pierwiastka co i *gardło* (p. *żreć*); wedle pręgi u szyi, 'gołębia-grzywacza' powszechnie tak nazywają (*hrziwnacz* u Czechów). Na Rusi ocalała nazwa monety w *griwienniku* ('dziesięciu kopiejkach') do dziś. Ważono srebro na naszyjniki i naramienniki, *griwny* i *bugi* (p.), stąd same *grzywny* i *bugi* pieniądzmi bywały. Prasłowo; cerk. *griwa*, 'grzywa', *griwna*, 'naszyjnik', i tak samo u wszystkich Słowian; oznacza i 'grzbiet czy miedzę góry i lasu'; na Litwie tylko w tem znaczeniu »miejscowem«, łotew *Griwa* (Dünamünde pod Rygą), pers. *garīva*, 'pagórek'; 'grzywa' i 'naszyjnik' zgadzają się tak samo w niem. *Mähne*, 'grzywa', i *menni*, 'naszyjnik'

gub, 'fałd' (»suknia z *gubami*«), *przegub, drgubica* (sieć z trzema *gubami*'), *gubać się*, 'zwijać, stulać się' (u Reja i i.); od 'zwijania, stulania', 'zupełne znikanie' przedmiotu: więc *gubić, zgubić* i liczne inne złożenia (*po-, za-, wy-*), *zguba, zgubny, zgubność*; *gubiciel*. Prasłowo w obu znaczeniach (cerk. *dwogub*, 'podwójny', i *gubitel* albo *paguba*, 'zguba', p. *giąć* i *ginąć*); cerk. *pogublją, pogubiti*, i tak u wszystkich Słowian, lit. *gaubti*, 'okrywać głowę', *gaubtuwe*, 'namitka', z inną samogłoską *dwigubas* i *trigubas*, o 'podwójnym' i 'trojakim'.

gubernator i *guwerner, guwernerka*, pożyczka z łaciny i z francuszczyzny, od tego samego *gubernator*, od *gubernare*, 'sterować', co od Greków (*kybernao*) pożyczone.

gula, p. *kula*; i w innych słowach miesza się *gu-* z *ku-*, np. *gulasa* zamiast *kulasa, kulisz*, 'zacierka'. Inne *gula*, z licznemi odmianami, nazwa ludowa 'indyka', dźwiękonaśladowcza, por. *gulgotać* (z najróżniejszemi odmianami), o 'bełkocie'

guldynka, nazwa 'rusznicy', jak *cieszynka*, w 17. wieku; »gwinty się w *guldynce* wyrobią«, »z *guldynki* gwintownej«, Potocki i i.

guma (»na *gumach*«), *gumelastyka*, z łac *gummi*; *gumować, gumowy*, i w innych złożeniach: *gumigut, gutaperka*.

gumno, *gumnisko, gumienny, gumience* (dla przynęty ptaków); prasłowo; obce lit.; tak samo u wszystkich Słowian, chociaż *gumno* się i w *guwno, gubno, huno* odmienia; niewyjaśnione.

gunia, *guńka*, 'koc (na konie)' i 'odzienie', z łac. *gunna*, 'kożuch', pochodzenia celtyckiego (por. ang.

gown, 'suknia'); we wszystkich językach słowiańskich; na Bałkan (i na Ruś) przeszła wprost z grec. *guna*, 'kożuch' (z łac.).

gusła, *guślić, guślarz* (w znaczeniu 'wróżbiarza' głównie od Mickiewicza i jego Dziadów się rozeszło; dawniej raczej 'zabobonnik'); u Czechów brzmi niby odwrotnie: *kouzlo*, 'czary'; urobione, jak *hasło*, do *gud-* (p. *gąść, gędę*), w znaczeniu 'zamawiania, naszeptywania'; por. lit. *gudu*, 'żałuję'.

gusman, *guzman*, 'kuglarz' (nie *guślarz*!), 'błazen', z nazwy osoby, por. *Gąska*, używane w 16. wieku (u Górnickiego, Klonowica i innych); niby hiszpańskie, ale np. i *bandera* ma wygląd zupełnie hiszpański (*bandera*, włos. *bandiera*, franc. *bannière*, z niem. *band-*, łac. z tego *bandum*).

gust, *guścik, gustować, gustowny*, z łac. *gustus*, 'smak', co łączą z niem. *kosten*, 'smakować' i 'kosztować'.

guz, *guzik, guzikarz, guzikowy, guzeł, guzica, guzowaty, zaguzować* (wymawiają z *dz* zamiast *z* : *zagudzować*). Jeden z licznych okazów oboczności *ą* i *u*; Bułgarzy (i nasz dawny język) mają niemal wyłącznie *ą* : *gŭz*, 'zadek', *trŭsigŭzica*, 'trzęsidupka' (rus. *trjasoguzka*), dla 'pliszki'; w słowień. *goza* i *guza*, 'zadek'. U nas w tem samem znaczeniu *guzica, guziczka* ('lędźwica u kokoszki', Mączyński 1564 r.), na Rusi (a od niej u nas w 17. w. u Paska, Potockiego i i.) *huzica, huzno*, rus. *guzno*; małorus. *huzyća, huzno, bojahuz*, stąd nasze *bojahus*; rus. *kurguzyj*, 'z krótkim ogonem'. U nas dziś *guz* o 'narośli', (»*guz* na czole«, »oberwał *guza*«, »szukać *guza*«), a *guzik* wyłącznie o 'zapinaniu' (dawny *knaflik*). Ale *guz* nietylko z *gązem* (dawne *gęzica, gąz*), lecz i z *kusym, kęsym*, oboczny, a więc *guzy* tyle co *kusy* (*kęsy*): »daleko *guzy* ('kusy', pies) od zająca«, a *guzdrać się, guzdrała*, »pani *guzdralska*«, o 'powolnych ludziach' (por. rus. *guzat'*, serb. *oguzati*, 'marudzić') zajęło miejsce dawnego *kustrać się* (jak *kustrzyca* to samo co *guzica*). W lit. *gu(n)żys*, 'kość w kłębie', 'głowa kapusty', 'grdyka', 'gardziołek', stąd nazwa 'bociana', *gużas*; *gużoti*, 'skurczyć się', *gu(n)żeti*, 'siedzieć skurczywszy się' (w gnieździe, pod skrzydłami), *gużyne*, 'zbiór młodzieży', *guszta*, 'gniazdo'; *u* bywa krótkie i długie. *Guz* u nas od 1500 r. niemal wyłączne; tak samo u wszystkich Słowian, *guz, guzo, guzno* (obok śladów *gąz*).

gwałt, *gwałcić, zgwałcić, gwałtować, gwałtowny, gwałciciel, gwałtu! na gwałt*, z niem. *Gewalt*; od 14. wieku powszechne; niem. od *walten*, 'władać'.

gwar słowiańskie, *gwarzyć, gwarny* i *gwarliwy* (*gwara* w znaczeniu 'narzecza', *gwarowy*, np. słownik, nowsze; dawniej: 'wymowa'); z *a* wyłącznie polskie; z *o* w cerkiew. *gwor*, o 'bełkocie wody', łuż *howrić* (z *hworić*?), o 'szumie' wszelakim; ten sam pień z odmienną samogłoską w *gaworzyć*, zamiast *goworzyć*, por. *Goworek*; z *gwar* i *gwor* por. *kwas*; jest to pień *gu-*, o 'ryku', rozszerzony przez *-r*; rus. *gurba*, 'tłum'.

gwar niemieckie, dziś nieznane, z przewodu sądowego miejskiego, 'poręka skargi', w 15. i 16 wieku (»*gwar* się stał, t. j. aby wyżej nie żałował«, prawią ortyle 15. w., »podnieść lub uczynić *gwar*«, u Groickiego 1560 r.); z niem. *Gewähr*, od

którego poszły i wszelkie romańskie słowa: *gwarancja, gwarantować* (*guarantia* w łacinie średniowiecznej, ang. *warrant*). Ten sam pień niemiecki istnieje w *Warte*, 'gwardja', *gwardjan* (klasztorny), co napowrót wróciło do Niemców jako *Garde*, bo w franc. bez *w*: *garde*, z niem. *Warte*; stąd i *garderobe* (nasze *garderoba*), *garantir* (i u nas mówią wedle tego *garantować*, jak i Niemcy, ale włos. *guardia, guardaroba* i t. d.; we Lwowie *garde-decorps* wkońcu na *furdygę* zeszło).

gwarek, *gwarectwo*, u nas wyłącznie o 'górnikach' i 'górnictwie', szczególniej w 17. wieku; z niem. *Gewerke*, niby 'cech'.

gwazdać, *gwazdacz, gwazdata*, 'gryzmolić', 'bązgrać', do *gyzd-* (jak *kwas* do *kys-*), p. *ohydny*. W 17. wieku tylko narzeczowe; kpią z Mazura, co »*nagwazdał* skargę (sądową)«.

gweśny, *gwieśny, gwisny*, dziś narzeczowe, w 16. wieku jeszcze powszechne, np. u Leopolity (1561 r., ale już nie w drugiem wydaniu!): »*gweśne* a pewne jest królestwo Twoje«, »*gweśne* a doskonałe«; w rotach sądowych 15. w. *ugwesić*, 'upewnić'; z niem. *gewiss* od *wissen*.

gwiazda, »na *gwiazdkę*«, *gwiazdeczka, gwiazdarz, gwiazdowy* i *gwiezdny*, »niebo *ugwieżdżone*«; *gwiazdo-* w złożeniach (*gwiazdozbiór*); *gwiaździsty*, zamiast dawnego *gwieździsty*; jedno z charakterystycznych słów litewsko-słowiańskich (t. zn. pojawiających się wyłącznie u Litwinów i Słowian, nie powtarzających się poza nimi); lit *žwai(g)zdē* (*g* później się wsunęło); różnica co do gardłowej, jak w *žansis* : *gęś*, t. j. u Słowian welarna, na Litwie palatalna, co niczego nie dowodzi, zwykła to rzecz. Ale *g* ocalało tylko na Zachodzie słowiańskim, czeskie *hwiezda*; u Rusi i na Bałkanie *zwiezda*, z niepierwotnem *z-* (dlatego i *dzwiezda* w cerkiew.), t. j. nie odpowiadającem lit. *ž*, lecz dopiero później z *g* powstałem; prus. *swaigstan*, 'światło', *erswaistiuns*, 'oświecając', tu właściwie nie należy (do *świt-* !), chociaż to całe *gwaid-, zwaid-*, jest tylko litew.-słowiańską odmianką dźwięczną bezdźwięcznego pierwotnego *kwait-, swait-*, p. *kwiat* i *świat*; więc *gwiazda* i *świeca* istotnie jedno i to samo słowo (przyrostek odmienny!).

gwicht, przestarzałe; »miejcie szale i *gwichty* sprawiedliwe«, postyla Dambrowskiego (1620 r.), częste u Naruszewicza i i.; z niem. *Gewicht* od *wägen*, 'ważyć' (por. *Tracht* od *tragen*, itp.).

gwint, *gwintowy* i *gwintowny, gwintówka*, o 'strzelbie z lufą *gwintowaną*, t j. z *gwintami*, linjami wężykowatemi'; z niem *Gewinde* od *winden*, 'pleść'; ogólne od 16. w.

gwizd. Jak *gwiazda* jest dubletem do (bezdźwięcznego) *świat*, tak samo jest *gwizd* dubletem do *świst* i *chwist* i znaczy to samo, więc nietylko *gwizdanie* toż co *świstanie* (*gwizdać, gwizdawka, gwizdun, gwiz(d)nąć, gwiżdżeć*), lecz i *gwizd* toż co *chwist* (o 'przebranych' i 'przebieraniu się', bo maska jest pusta, wiatr w niej *świszcze-gwizda*), a *gwiżdż* o 'orzechu próżnym, bo robaczliwym', przezywanym również *świszczem, świstunem*; *gwizd* oznacza i 'szczerbę' (między zębami, między palcami u nogi). Lit. *žwigti* i *žwiegti*, 'kwiczeć', z tą samą odmianą gardłowej jak przy *gwiaździe*; i jak przy *gwiaździe*, ta sama

różnica między Zachodem słowiańskim a Rusią i Bałkanem: czeskie *hwizdati*. jak u nas, ale cerk. rus. serb *zwizdati* (u Słowieńców i *zwizgati*, *zg* i *zd* mieniają się.

gwoli, przestarzałe poniekąd. urosło z *k woli*; »aby mu była *gwoli*«, »niewiem *gwoli* czemu« ('dlaczego'), »*gwoli* większej uczciwości«, u pisarzy 16. i 17. wieku przeważnie, w pieśni ludowej do dziś.

gwozd, *gozd*, 'las', w 15 wieku jeszcze znane i używane, dziś całkiem zapomniane, ocalało w nazwie herbowej *Gozdawa* (niby 'Leśna') i w licznych nazwach miejscowych (*zagojski*, 'zaleski', z *zagoździski*; por w akcie łac. z r. 1415: »cum opacis silvis vulgariter *gozdy* dictis«, 'z cienistemi lasami, zwanemi po polsku *gozdy*'). I u innych Słowian przestarzałe; w obu postaciach, *gwozd* i *gozd*, ocalało do dziś u Słowieńców i Łużyczan. Pierwotne znaczenie, jak każdej nazwy lasu, było 'drzewo', a dowodzi tego *gwóźdź* (p.).

gwóźdź, w dawnym języku i narzeczowo *góźdź*; dziś żelazny, *gwóźdź* (u Serbów *gwoždje* 'żelazo', *gwozden* 'żelazny') był niegdyś 'drewnianą zatyczką'; *gwoździć*, *zagoździć* r. 1500, *zagważdżać*; *przygwoździć*; *gwoździarz*, *gwoździarnia*. Zestawiają z łac. *hasta*, 'włócznia', 'pręt', niem. *Gerte* (goc. *gazds*, 'oścień').

gwoździk, nazwa rośliny 'dianthus', dosłowne tłumaczenie niem. *Nägelein* (od *Nagel*, 'gwóźdź'), bo ususzony kwiat ćwioczek przypominał; zwykłe *Nelke* jest właśnie *Nägelche*; od nas przejęła Ruś, jak wiele nazw roślinnych, tak i tę, *gwozdika*, z *-ika*, cechującem nazwy roślin.

gzelce, zapomniana dziś nazwa kuchenna, w 16. i 17 wieku; »fleki, *gzelce* na rynku sprzedają«; niem *Gesälze*, niby 'salcesony'.

gzło, w 14. wieku jeszcze *kzło* (kazania gnieździeńskie) *gieźłko*, *gieźłeczko*, po narzeczach odmiennie: *zgło* (w 16 wieku) i inaczej, 'koszula' (i śmiertna); może to samo słowo co i *czechł* (p.): pierwotne **kŭs-lo* i **kĭs-ŭlo*; różnica ta sama co i między *siodło*, 'wieś', a *siodło*, t. j. *sedlo* i *sedĭlo*.

gzy, *gzić*, p. *giez*.

gzyms, z niem. *Gesims*

gżegżołka (w. 15.—17.), *gżegułka* r 1540, druga nazwa 'kukułki' (p.); *g-* przydano, czes. bez niego: *żeżhule*, *żeżhulka*; winno się pisać przez *u*, jak *kukułka* dowodzi; pruskie to i litewskie *geguże* (*-uże* przyrostek zdrobniałości, od *gega*); po narzeczach i *zazula* (p.); »*gżegżołka grzegoce*« Morsztynowi, ale ją przez mylne *rz* pisze; *zaz-ula* a *gżegżułka* to samo słowo z gardłową dwojaką!

H

Brzmienie obce; Słowianie zastępywali *h* niemieckie przez *ch* w pożyczkach gockich, p. *chleb*. U nas z czasem pierwotne *ch* nabrało dźwięczności, i dziś na największym obszarze nie odróżnia się w wymowie *h* i *ch*; już podgórzanin W. Potocki nie wiedział, kiedy pisać *h*, a kiedy *ch* (w obcych słowach); niejedno dzisiejsze *h* zastąpiło też

dawne *ch*, a z niem miesza się i *f*; słów, co pod *h* nie znajdziesz, patrz zatem niżej pod *ch-*. U Czechów i na Rusi (Małej i Białej) zajęło od 12.—13. wieku *h* miejsce *g*: *głowa-hlawa*, *hołowa*; to samo, ale w drobnych rozmiarach, objęło i nasz język, szczególniej w 16. w., gdzie *bohaty*, *jeho* i t. p. do wyjątków nie należą; lecz ustaliło się takie *h* tylko w nielicznych słowach; *h-* występuje i jako przydech, mianowicie przed *-a*, po narzeczach: *hałun*, *hanyż*, *hutan*; tego *h* tu nie uwzględniam, jako bez znaczenia dla etymologji. Jest więc trojakie *h*: obce, zachowane w pożyczkach, głównie niemieckich od 10. wieku; rodzime, zamiast *ch* lub *g*; ludowe: przydech.

hadrunk (wiek 16.), 'swar', *hadrować się*, 'swarzyć', *handrykować się*, zamiast *hadrunkować*, r. 1584, stąd narzeczowe *handryczyć* i *handręczyć*, czes. *handrkowati*; z niem. *hadern*, *Hader*, 'swar', co pokrewne z słow. dawnem *kotora*, 'walka', u nas nieznanem; niem. od staroniem. *hadu-*, celt. *catu-*, 'walka'.

hadry, 'gałgany, szmaty', z niem. *Hadern*, *Hudern*, co od *Hader* oddzielają.

haft, *haftować*, *hafciarka* obok *haftarza*, *hafta*, dawniej i bez *h-*; z niem *Heft*, *heften*, *Hefter*, od *Haft* do *heben - haben*, łac. *capio*, 'chwytam'; *e* jeszcze w *heftlik*, 16. w.; u Niemców tylko o 'spinaniu', 'zszywaniu grubemi ściegami', u nas i o 'wyszywaniu wzorów'.

haj, *haino*, *hajw(o)*, *haw*, 'tu!', dawne i narzeczowe wykrzykniki miejscowe.

hajdamak(a), *haidamacki*, z tur. *haidamak*, 'zbój'; od 18. wieku.

hajduk, 'piechota węgierska i podobnie ubrana służba u panów'; z węg. *haiduk* (liczba mnoga od *hajdu*), tegoż znaczenia; u Niemców również z *k*

hajtować, 'mitrężyć' (czas i robotę; już w 15. w., o 'czeladniku leniwym'), *hajtuś*, 'spacer' (u Reja idzie mamka z dzieckiem *hajtuś*, jak i dziś po narzeczach); z węg. *hajt*.

hak, *haczek*, *haczyk*, *haczykowy*, *haczkować*, *haczyć*, *zahaczyć*; *hakownica*, 'rusznica na hakach stawiana', nazwa 'działa mniejszego' w 16. w; z niem. prasłowa *Haken*

hala, 'pastwisko w górach', 'góry', *Podhale*, *Podhalanie*, *halny* (wiatr), czes., zamiast pols. *gola*, z dziwnem *a*; jeszcze u Kmity (1584) »z *goł*«, 'z hal'; p. *galić*

hala, wykrzyknik, *hola*, *halala* i *hulala* (u myśliwych). Jest i trzecie, nowe, *hala*, z niem. prasłowa *Halle*, od 'ukrywać', *hal-* : *hel-*, jak łac. *cella*, 'cela', od *celare*, 'ukrywać', więc 'kryjówka'.

halabarda (o odmianki postaci mniejsza), z niem. *Hellebarte*, t. j. '*barta*, siekiera, do rozcinania hełmów', *helmbarte* pierwotnie (?).

halaspas, 'krotochwila', w 17. w.; zawiera w drugiej części włos. *spasso*, 'zabawa', co i Niemcy spółcześnie przyjęli (*Spass*), w pierwszej *(h)ala-*, jak w złożeniu *alamoda*; złożenie to nasze własne.

halerz, z niem *Heller* od miasta (*Schwäbisch*) *Hall*, gdzie te 'groszyki' bito; węg. *filer*, co z jakiegoś niem. *vierer* ('czwartak') wywodzą.

halka, 'spodnica', wyraz niedawny dla '*dessous*', z polskiem *h-* zamiast *ch-*, serb. *chalja*, *chalna*, 'spodnica', *chalica*, 'spodniczka'; bułg *chalija*, 'dywan', *chalina*, 'suknia wierzchnia', słowień. *chalja*; u Czechów *ha-*

lena i *halina*, 'spodniczka'; wszystko wywodzą z tur. *chali*, 'dywan'. Słownik Warszawski podaje, widocznie na podstawie tradycji miejscowej, że nazwa poszła od *Halki*, bohaterki opery Moniuszkowej; Karłowicz, co to mógł dobrze wiedzieć, milczy; wywodzi słowo, jako narzeczowe, od *hał*, *chał*, 'łachmanów'; dalsze wywody, z rumuń. *chajna*, 'suknia', czy z dawnego niem. *haljan*, 'okrywać' (p. *hala*), mylne.

halsztuk i inne złożenia z niem. prasłowa *Hals*, jak *halsbant*, pisane i bez *h* (p. *alzbant*): *Halstuch*, 'chustka na szyję'; *Halsband*, 'naszyjnik'; dziś zupełnie przestarzałe, znane 16. wiekowi dobrze; niem. *Hals* toż co łac. *collum*.

hałaburda, dawniej i *haraburda* (imię rodowe), 'zawadjaka'; z *hała-* lub *hara-*, okrzyk lekceważenia (jak *hała-drała*, *na hałaj-bałaj*), i *burda*, 'walka' (p.).

hałas, *hałasować*, *hałasić*, *hałaśliwy*, dawniej nieznane, może do *hała* dorobione (?).

hamał, 'tragarz', w 16 i 17. w.; z tur. *hammal*, o tem samem znaczeniu.

haman, 'wielki, ciężki', 'niedołęga' (i o koniach); z biblijnego *Hamana*.

hamer, 'kuźnica', *amry* w 17. w., *hamernia*, *hamernik*, z niem. *Hammer*, niegdyś 'broń kamienna', bo słowo z naszym *kamieniem* jednego pochodzenia.

hamować, *zahamować*, *hamownik*, *hamulec*, z niem. prasłowa *hemmen*, *Hemmholz*, pokrewnego z naszem *chomątem*.

handel, *handlować*, *handlarz*, *handlarski*, *handlarstwo*; *handlowy*, *handlowny*; z niem. *Handel*, *handeln*, od *Hand*, 'ręka', prasłowa niem., obcego innym językom, nazwanego od 'chwytania' (ang. *hunt*, 'polować'); *Handel* więc dosłownie 'rękodzieło', 'czynność' (angiel. *handle*), przeniesione dopiero w 15. i 16. wieku na 'wymianę (towarów)'.

hańba, *hańbić*, *haniebny*, *haniebność*, od *ganić*; jeszcze w 15. w. stale *gańba* (p.), więc nie z czes. *hanba* przejęliśmy *h*, bo kiedy czeskie wpływy były najsilniejsze, w 15. wieku, *hańby* jeszcze wcale nie znano.

haracz, 'danina', z tur. (arab.) *charadż*, 'pogłówne'.

haramza, 'tłuszcza', 'czerń', częste w 17. wieku, od tur. *harami*, 'zbój'; jest i *charamza*, *charamdzia*, »Bohun ze swoją *charańdzią*«, może i *hamza* r. 1610.

harap, *harapnik*, dziś 'bicz z długim sznurem'; od okrzyku niem. *herab!*, jakim myśliwy psów przy zdobyczy poskramiał: dawniej *herap*: »już po *herapie*«, 'spóźniłeś się'; »lepszy *harap* niż *hulala*« (tym okrzykiem zachęcano psów); »ubiec kogo do *harapu*«, 'zdobyczy'; przejście znaczenia podobne jak przy *bizunie* (p.). Od nas i na Ruś, ale bez *h*-, którego tam nie znają, *arapnik*; toż i u Czechów.

haraśny, 'ładny', 'godny', z małorus. *harazd*, 'dobrze', w 17. w. (od *gorazd*, 'wymowny'; prasłowiańskie).

haratać, *wyharatać*, 'wygrzmocić'; z rus. *harataty*, nieznane szerzej.

harbuz, 'dynia'; »dostać *harbuza*« ('odkosza'; z małorus. *harbuz* (rus. *arbuz*), a to z tur. *karpuz* (*karbuza* u Serbów).

harc, *harcować*, *harcownik*, *harcerz* r. 1500, »wyzywać na *harc*«; tak samo w czes.; od nas na Ruś, *garcować*, 'dokazywać'; u Serbów i Słowieńców *harc*, *harcowati*, o 'wal-

czeniu'. Od niem. *Hatz*, *Hetze*, 'burda' (z czego nasze *heca*, *hecować* poszło), przez węg. *harc*, 'walka'. Węgrzy wstawili *r*, jak np. w *farsang* z *Fasching*, albo w *sarc* z *Schatz*, a my to od nich wzięli; jest i *herc*.

hardy, *hardość*, *hardzić* i *hardzieć*, *hardzina*, z *h* zamiast *g*, p. *gardzić*.

harkot, *harkotać*, od *hark-* i *chark-*, o 'hałaśliwej a niewyraźnej mowie'; por. *hurkot*.

harmider, w 17. wieku i *armider*, poprawniej (jeszcze r. 1605) *charmider*, 'hałas'; rozeszło się w końcu 16. wieku na Ruś i Litwę, tam do dziś w różnych brzmieniach: *armideris*, *armidelis*, *ermideris*. Skrócone z nazwy »dołu rozbójniczego«, *charami-deresz*, gdzie podróżnych, kupców, posłów, na głównym trakcie do Carogrodu przez cały wiek 16. rozbijano; od poselstw polskich po tej drodze przeniesione na 'zgiełk', 'napaść', 'bitkę, krwią opływającą'; zeszło wkońcu na 'hałas'.

harmonja, *harmonika*, nazwa narzędzi muzycznych, niem. *Zieh-harmonika* (rozciągana), i »szklana *harmonika*«; od *harmonji*, 'zgodności dźwięków' (stąd *harmonijny*, *dysharmonja*): grec. *harmoniā*, od pnia *ar-* (*arariskō*, 'zgadzam', 'spajam, łączę'), co i w naszem *jarzmo* (p.)

harnasz, *harnaszowy*, przestarzałe, w 15. wieku (biblja) i w 16. ogólne, z niem. *Harnasch* i *Harnisch*; »pójdzie w *harnaszu*« (»zbrojno«, Leopolita), »*harnaszowani szli*« (»zbrojno«, Leopolita); może stąd i narzeczowe *harnasić* i *harnasać*, 'tłuc się, hałasować', *harnaś*, 'herszt, zbój' (?). Słowo niem. z celt. o 'zbroi żelaznej', ograniczonej wkońcu do 'pancerza', franc. *harnais*, o 'zbroi końskiej'.

harować, od *haru! haru!*, okrzyku masztalerzy na konie, bo od koni to wyszło i w 16. wieku niemal wyłącznie do nich się odnosi: »szkapy *harują*«, »konia k zawodu ('gonitwom') *harować*«, »ku *harowaniu* konia, który ma zawód biegać«, »abowiem (koń) się tym *haruje*«, Sprawa z r. 1532; ale już w 17. wieku, u Petrycego i in., »sługa żeby we dnie i nocy nie *harowat*«, »ustawicznie *haru haru*« ('sługa niema odpoczynku'); przysłowie: »*haru haru*, a psy w kaszę«. Od wykrzykniku niemieckiego *herum!* Z *harowania*, 'nędzenia', urobił Towiański swoją *horę* (niby odbiało-ruszczył ją).

hart, *hartować*, *hartowny*, o stali, grocie, przenoszone i na umysł; z niem. *hart*, *härten*, 'twardy', prasłowa.

harumpalcat, 'trzy kije', u Orzechowskiego 1561 r., z węg. *harom* i *palca*, 'trzy', 'kije' (por. *harom bizon* w wierszu ulicznym), p. *palcat*; od służby węgierskiej naszych panów, jak *bizuny*.

hasać, 'skakać', od 17. wieku; »koń *hasze*«, 'pląsze', »*hasze* po karczmach«; od nas na Ruś przeszło; od wykrzyku *hasa!*, czes. *hejsa!*, *hejsati*.

hasło, 'godło' (ale mowne, nie malowane), od tegoż pnia co *godło*, z innym przyrostkiem (*-sło* lub *-tło*); »mień *hasło*« ('lozunk'), wymagano w obozie; przechodzi w 19. wieku i na 'symbol'; czes. *heslo*, 'dewiza, znak', narzeczowo 'okrzyk'; od nas na całą Ruś. Nasze słowo, dla stałego *a*, nie pożyczka z czeskiego.

hawerz, dawne (16. i 17. wiek), »kopacze albo *haweize*«, o 'górni-

kach', z niem. *Hauer* od *hauen*, 'kopać'; narzeczowo i *hawiarz*; dziś jeszcze czes. *hawirz*, i od niego może nasze, nie wprost z niem.

hazuka, *hazuczka*, 'szata', powszechne w 16. wieku, dalej zapomniane; z czes. (albo i niem.) *hazuka* (*Hasucken*), a to z łac. *casaca*, 'ubranie domowe', od *casa*, 'dom', skąd i *casula*, p. *koszula*; romań. *casacca*, niem. *Kasacke*, powszechne; w odpisach Janczara *kasaka* stale zamiast *hazuka*

heban, o 'drzewie hebanowem', o 'czarnym kolorze', z niem. *Ebenholz*, a to z łacin *ebenus*, grec *ebenos*, a to pożyczka z egipskiego.

hebel, *hybel, heblować* już w 16 wieku, *niehebłowany*, o 'nieokrzesanym'; z niem *Hobel, hobeln* (*ungehobelt*), narzecz. *Höbel*; u Czechów *hoblik, hoblowati.*

heca, por. *harc*; *heco*, okrzyk myśliwych na zająca: »choć mu (zającowi) trąbią *heco*«, także tytuł znanej pieśni z r. 1648; niem *Hatz* właśnie o 'polowaniu' się używa(ło): wykrzyknik *hess! hess!*, prasłowo, pokrewne z *Hass*, 'nienawiść'

hecować, dziś tylko od *hecy* (p.), w 16. i 17. wieku z niem *ätzen*, o 'robocie na kruszcu' i ogółem o 'polerowaniu': »*hecuje* zbroje«, u Petrycego o ludziach i języku: »grubej mowy *hecowanie*«; niem *ätzen, atzen*, 'karmić', 'żreć (wyżerać miedź)', od *essen, atjan.*

hej, *hejże, hejda (hajda), hejdać* ('wołać *hejda*'), okrzykniki, jak i *helaż! halaż!*, powszechne; o okrzyku pastuszków, *helekać*, i w najrozmaitszych odmianach: *helikać, olekać*, od 16. wieku; *hejta, wiśta, wio*, na konie, niem. *hott, wiste.*

hejnał, 'jutrzenka'; z węg *hajnal*, a stąd — ale tylko w Krakowie, jako głównym węgierszczyzny rozsadniku — 'modlitwa (śpiewka) poranna, wytrąbiona z wieży marjackiej'; »*hejnat* świta«, u Reja (*hainat, ejnat*, rzadsze).

hekto-, jak i *heljo-*, w najrozmaitszych złożeniach: *hektolitr* ('sto litrów'), *hektar* ('sto arów', od łac. *area*, 'powierzchnia'), *hektografować*, *heksametr* ('sześć miar wierszowych'), *heljotrop* (o roślinach - słonecznikach), *heljografiura* ('światłodruk'). pomijam, jako europejskie nowe słowa od grec *hekaton*, 'sto', *heks*, 'sześć', *hēlios*, 'słońce' Odróżniaj *hektyka, hektyczny*, o 'gorączce', z grec *hektikos.*

hełm, przejęte z niem. *Helm* w ciągu 14. wieku; »pod *hełmem*«, *podhełmowy*, w 16. i 17 wieku, 'podchmielony, podochocony'. Z * *helms* (goc. *hilms*) przejęli Słowianie w 2. wieku *chełm*, t. j. *szełm*, bo *che* odmienia się u nich w *sze*; z tego *szełm* poszło albo *szlem*, albo (z przejściem *et* w *oł*) nasze *szłom* (znane jeszcze około r. 1400), rus. *szołom* (*szełom*); stąd *oszełomit'*, 'odurzyć', 'pozbawić zmysłów', a to ruskie przejęliśmy jako *oszołomić. Hełmem* nazywano i 'alembik kotła gorzałczanego', więc i stąd mogłyby pójść owe »wymowy *podchełmowe*« u S. Twardowskiego, »sprawa pod *hełmem* u wielu była« (t. j. 'pijana') w Pamiętniku Poczobuta, a w Tryplice Gołubskiego z r. 1615: »wierzę, że na ten czas (luter, szkalujący katolików) pod *hełmem* będąc pisał«; Opaleński w satyrze na pijaków: »drudzy pod *hełmem*. figlują«; Korczyński w noweli z r. 1698 o podpitym Włochu: »wtedy jako ma być pod *hełmem* był odprowadzony«.

hen, wykrzyknik, czeskie *hyn*, o 'dalekości' (nie z niem. *hin*!).

hengować, rok 1532, 'naginać', z niem. (?).

herb, *herbowny*, *herbarz* (niegdyś łac. *herbarium*, 'zbiór i książka herbów, t. j. roślin'; dziś tylko o 'herbarzu' Niesieckiego i innych heraldyków), czes. *erb*, z niem. *Erbe*, 'dziedzictwo' (*herb* był znakiem dziedzicznym, nie osobniczym); *Erbe*, p. *robić*.

herbata, *herbatniczka*, *herbaciany*, jedynie u nas używane złożenie łac. *herba thea*, t j 'zioło *the*' (*the* chińska herbaty nazwa niem. *Thee*); łac. *herba* nie wyjaśnione.

heretyk, ludowe (już w 16. wieku) *jaratyk*, *herezja* (od 'schizmy' przeniesione na 'wymysły' i 'burdy'), *heretykować* (jak *kacerzować* w 15. wieku), 'wymyślać komu', z łac. od grec. *hairesis*, *hairetikos*, 'wybierający'; europejskie.

hergiewet, *hergwet* i odmiennie, o 'zbroi', w 16. wieku, z niem. *Heergeräthe*, od *Heer*, 'wojsko', i *Geräth*; p *gierada*.

herold, 'poseł', »laska *heroldowa*«; *heraldja*, *heraldyczny*, o 'szlachectwie'; oba od tego samego słowa wyszły, dawne niem. *heriwald* ('nad wojskiem władnący'), franc. *héraldique*, *héraut* (z *héralt*), o 'wywołującym (blazonującym) na turniejach herby rycerskie'.

herszt, *hersztować*, z przydechem (jak *herb*) od niem. *erster*, 'pierwszy', co jest stopniowaniem od *ēr-*, 'wczesny', grec. *ēri*; »*herszt* apostołów«, o św. Piotrze, u Opeca (1510 r); *hersztować*, 'harcować', w r. 1532.

het, jak *hen*, okrzyknik, o 'odleości'.

hetka, 'szkapa': »wlecze się parą *hetek* po drwa«, »na jednej się dziś włóczysz *hetce* środoposnej«, w 17. wieku; *hetka-pętelka*, o 'drobiazgu', »mieć kogo za *hetkę pętelkę*«; z łacin. *hetta*, 'drobiazg', 'byle co'.

hetman, już w r. 1410 tak wymieniony, r. 1450 *etman*, bez nagłosowego *h-*, jak to często w pożyczkach polskich z niemiec. bywa: z dolnoniem. *hovetman*, *hövtman*, 'naczelnik' (*haupt*, łac. *caput*, 'głowa'); Czesi *haupman*, *hautman*, *hajtman*, nakoniec *hejtman*, wprost z górnoniem. *hauptman* przejęli, więc tylko polskie *hejtman*, w roku 1475 i w 16. w., z czes. poszło; *hetman* zaś jest niemiecki przybysz 14. wieku i z ruskim (kozackim) *atamanem*, *watamanem*, nie ma wcale związku; czytamy np. u Paprockiego o »*watamanie*, co na czółnie *hetmańskim* słabo sterował... i począł *hetman watamana* gromić«.

hewdziec, w pieśni z 1. połowy 16. wieku, 'dywanik' (?), por. *chebd* (tym napchany); czy nie do niem. *heften*?

hewer, 'lewar do podnoszenia', z niem. *Heber* od *heben*, 'podnosić' (toż co *haben*, łac. *capio*, nie *habeo*, co z niem. *haben* przypadkowo brzmi równo).

hi-, złożenia i słowa od *hi-*, łacińsko-greckie, pomijam: *hipokras*, 'małmazja', w 16 wieku, z grec. *hypokrasis*, 'mieszanina miodu i wina'; *histerja*, 'choroba kobieca' pierwotnie, bo 'maciczna,' od nazwy greckiej *hysterа*, 'macica'; *historja*, a bywała i *istorja* niegdyś, z grec łac. *historia* (od *histor*: *polihistor*, 'wiedzący', 'badacz')

Hiacynt, jako imię osobowe *Jacęty* i *Jacek*, nazwa rośliny i kamienia (*jacynkt*, *jachant*), z grec.

hyakinthos przez łacinę; słowo greckie przedgreckiego początku.

Hiszpania (*hiszpanka*, i o 'influencji', nietylko o 'bródce', *hiszpański*) zachowała postać łacińską, gdy u innych Romanów i Niemców nagłosowe *hi-* odpadło (*Spanien*, *Espagne*; por. *grynszpan*); od plemienia iberyjskiego tej nazwy.

hlak, *hlaczyk*, 'dzban(ek)', 'bańka', z białorus. (u Mickiewicza!) *hlak*; ruskie to prasłowo (od 11. wieku), odmieniało się *glek*, *golka* (*gŭlĭk*), od *gŭl-*, p. *gleń*.

hledzić, u Petrycego w r. 1609: »krzywym okiem *hledził*«, może ruskie naśladuje; narzeczowe *hledać* wprost z czes. *hledieti* i *hledati*, p. *glądać*.

hładon, *hładysz*, pierwsze o koniu. u Potockiego, z rus. o 'gładkim, *gładyszu*'; drugie o człowieku i o garnku.

hoc, hops, wykrzykniki; powszechne, jak i *hoj*, *hojda*, *hu*.

hodować, *hodowla*, *hodowca*, 'godować', 'fetować', i w tem znaczeniu z czes *hodowati*; ale w znaczeniu 'pielęgnować', 'chować', najpierw u Stryjkowskiego, z rus. *hoduwaty*, tegoż znaczenia; *hodowla* całkiem ruskie.

hojny, *hojność*; czes. *hojný* (od dawnego *hoj*, 'obfitość'), p. *goić* i *żyć*, ależ to jeszcze nie dowód, że to pożyczka, bo *hojny* obok *goić*, jak *hańba*, *hardy* obok *ganić*, *gardzić*.

Holandja; zamiast *holandzki* już od 17. w. *holenderski* od *Holendrów*, *Olendrów*, z niem. *Holländer*, gdy u Niemców samych *holländisch* obok *Holländer-*; nazwa kraju od *holować* (p.).

holować statki, 'ciągnąć je liną', z niem *holen* (od 'wołania', łac. *calare*, 'przyzywać').

hołd, *hołdować*, *hołdowniczy*, jak i w czeskiem, niem. dziś *Huld*, *huldigen*, dawniej *hold*, znaczyło i 'wierny' i 'łaskawy' (sługa i pan); u nas i bez *h-*: *ołdować*.

hołoble, o 'dyszlach', ruskie, p. *głobić*. Podobnie *hołubce*, »ja na lutni *hołubce* przebieram powoli«, Zimorowic 1660 r., o 'śpiewie, arji', ale i o potrawie (*gołąbkach*), i o 'wywijaniu w tańcu'; *przyhołubić* kogo, albo *hołubić*, 'tulić, pieścić': wszystko z małoruskiego (niby nasze *gołębić*); późne to pożyczki naszych »wschodnich« pisarzy.

hołota, zamiast dawnego *gołota*, ocalałego w *ogołocić*, por. ten sam stosunek w *hardy* i *gardzić*, *hańba* i *ganić*: nie pożyczki to czeskie z powodu *h*; od *goły* (p.); dawniej: »z nagiego *hołoty*« (dziś już »nieosobowe«); tak samo *hołysz*, urobione jak rus. *nagisz* od *nagi*; wszystko odpowiada *golcowi*; u Czechów jest i *holomek*, z czego Niemcy swoje *Hallunke* przejęli; u nas w tłumaczeniach Wiślicji 15. wieku; z *holomek* zrobiono tam i *hołomanka* albo *gołomanka*.

honor, *honorowy*, *honorarjum* ('czesne'), *honorować*, zupełnie nam dawniejszą *cześć* zastąpiło; z łac., jak i *honoracjory*; słowo łac. nieobjaśnione.

hop, *hops*, *hopnąć*, dźwiękonaśladowcze, nie bez wzoru niem.; dawniej *hup*, *hub*, »nie mów *hup*, aż przeskoczysz«.

horda, p. *orda*.

horodniczy, p. *gród*; *horodziszcze* u Stryjkowskiego, dziś *horodyszcze*, z małorus. *horod*; jest i *hord*, nazwa roślin ('viburnum'), 'malva crispa' nazywa się już u Stanka 1472 r. *hordowitem*, co później wyraźnie »ruskiem« (*rutenice*) nazy-

wają; u Stanka obok tego i *kręciwój* i *kędzierzawiec*, od zwojów liściowych.

hospodar i *hosudar*, ruskie, pierwsze o 'wołoskich hospodarach', drugie o 'ruskich' (i zamiast 'Moskale': »*hosudarowie* w nogi, a my za nimi«, w 17. w.); p. *gospoda*; *hospodyn*, fałszywie, zamiast *gospodzin* (p.).

hoży, 'zwinny', 'ładny', z małorus. *hożyj* (por. rus. *prigożij*), od *god-*, *godny* (p.).

hrabia, z niem. *Graf* przez czes. *hrabie*, tak samo *hrabina*, *hrabiowski*; jest i *grabia*, a *grof* wprost z węgierskiego *grof*; *graf* z niem. i rus. dopiero w 19. w.; niem słowo ma być grec. *grafeus*, 'pisarz', lub raczej 'sędzia, dozorca'

hreczka, *hreczkosiej*, z małorus., zamiast *gryka*, 'greckie ziarno'. Podobnie ruskie dla *h* jest *Hryć* (u Potockiego) z *Grzegorz* (*Grigorij*); »miejsca *hruzkie* (t. j. 'grązkie') abo lgniące«, u Paprockiego; *hrydnia* z starorus. *gridnia*, 'izba czarna, kurna'; pierwotnie 'służąca książęcej *gridzi*, drużynie', z nord. *gridh*, 'spokój', *gridhmadhr*, 'służący', *gridnia* i *gridnica* u Nestora.

huba, *hubka*, czeskie (niby *gębka*), o 'żagwi', »rusznice *hubczaste*«; *huby*, 'grzyby' (»na *huby* iść«), małoruskie. Co innego *huba*, 'łan', 'mansus', z niem. *hufe*, 'ślad'.

huf, *hufiec*, i bez *h*: *uf(iec)*, z niem. *Haufe*, 'kupa' (to samo słowo); stąd *hufnica*, z czes. *houfnice*, o 'procy', 'dziale', w 15. i 16. w. ogólne; z husyckiej nazwy poszło niem. *Haubitze*, dawne *houfenitze*.

hufnal, *ufnal*, z niem. *Hufnagel* (*-nal* zawsze z *Nagel*); *Huf*, 'kopyto', prasłowo.

huj, okrzyk, w 16. w., z niem. *Hui*; »*hujami* i wykrzykami«, Glicner; jest i w niem. rzeczownikiem, 'moment'.

huk, *hukać*, *huknąć*, *huczeć*, *hukliwy*, *huczny*, *huczek*, »większy *huk* niż puk«, przeważnie nowsze, od 17. w. dopiero; małorus. *huk*, rus. *guk*, u Bułgarów i Serbów o 'gruchaniu' głównie używane, jak u nas *hukać* o świni; więc może od tego dźwiękonaśladowczego należy odróżnić *huczeć*, t. j. *chuczeć* lub *fuczeć*, bo *ch* i *f* się mieniają, a więc słowień. *chuczati*, serb. *chuk*, o 'silnym wietrze', czes. *chuk*, 'wrzawa'; *hukać* i *huczeć* miałyby dwa zupełnie różne *h-*, serb. *gukati* i *chukati*.

hulać, *hulaka*, *hultaj*, *hultaić się*, *hulanka* (*Pohulanka* we Lwowie), *hulaszczy*, *hulatyka* (z przyrostkiem łaciń.), *hulajgrody* ('ruchome, na saniach wielkich wożone wieżyczki'), wszystko z rus., od 17. wieku począwszy, szczególniej u pisarzy »wschodnich«; z małorus., jak *h-* dowodzi (rus. *gulat'*, 'spacerować', ale *guł*, małorus. *huł*, o 'huku głuchym'; czy oba w bezpośrednim związku?); *hultaj*, *hulaszczy* samą postacią o ruskiem pochodzeniu świadczą; rus. *gulat'*, o 'życiu próżniaczem i łajdackiem'.

humor, z łac. *humor*, 'wilgoć', wedle dawnych lekarskich przesądów o składnikach ciała.

huncfot, nowa pożyczka z równie nowego niem. *Hundsfott*, 'psi kiep'; *hunckop*, *huckop*, *unskop*, średniowieczna 'hełmu' nazwa, z niem. *Hundskappe*, 'psia czapa'; niem. *Hund* prasłowo aryjskie, u nas zapomniane; p. *suka*.

hurkot, por. *harkot*, o 'stuku'; jest i *hurgot*, ze zwykłym przyrostkiem *-ot* od *hurku* i *hurgu*, 'stuku',

dźwiękonaśladowczego o 'turkocie, tarkocie wszelakim'; por. *hurm*.

hurm, dziś *hurma*; *hurmem*, dziś *hurmą*; 'trzask', 'ścisk', 'kupa'; »będzie taki *hurm* od nich trąc się między sobą«, Janczar (w czeskim tekście: *hrzmot*), »z trzaskiem a *hurmem* wielkim«, »wielkim krzykiem *hurmem*« ; ale także: »zebrawszy się *hurmem* szli«, Janczar, »*hurmą* wyciągnęli«, Leopolita; oba znaczenia w 17. w.: »okrzykiem albo *hurmem* wojują kozacy, 1649 r., »w takim *hurmie* ludzi«, »prowadzą *hurmem* do pokoju«; dziś tylko o 'natłoku'; od nas (?) na Ruś (*hurba*, toż co i *hurma*, używa się, jak *hurman*, i o 'bryle').

hurt, dziś głównie *hurtem*, *hurtownik*, o 'kupczącym *en gros*', pierwotnie o 'stadzie owiec, a raczej o jego przenośnej oborze'; »*hurtować* pole«. 'gnoić trzodami, bydłem'; od nas na całą Ruś. a do nas z niem. *Hürde*, *Schafhürde*, dawne *hurt*, o 'oborze nocnej dla owiec'.

husarz, *husarski*; dziś *huzar*, *huzarski*, wedle europejskiej postaci słowa; u nas dawniej i *usarz*, *usarski*; z węg. nazwy 'konnicy', co od słowiań *chąsa* (p ; Węgrzy nie znają *ch*, zastępują je zawsze przez *h*), 'rozbój', poszła, w 16. wieku przejęte.

huspenina, *uspanina*, u Reja i i w 16. wieku, 'zulc, galareta', z czes. *huspenina*.

hustem, 'gęsto', 'obficie', jest i *chustem*; »krew się *hustem* cedzi«, »*hustem* leje po ziemi«, »krew lał *chustem*«, w 17. wieku; czechizm, *hustem*; tak samo: »gaje *huszcze*« ('gęszcze'). z czes. *houstie*; są i inne pożyczki w 16. w.: »dochody *huste*«, »dają chleba *husto*, kiedy zębów pusto«.

huśtać, *huśtawka* (odmienne postaci: *hujdać* i *hojdać*, *hujdawka*), od wykrzyku *huś*, *hoj*, mieniającego się i z *ch-*, *chojdać*, *chojda*, o sokole, Potocki.

huta, *hutnik*, jak i w czeskiem, od nas na Ruś; z niem. *Hütte*, *hutte*, *Glashütte*, 'huta szklana'; niem. prasłowo od pnia, od którego może i nazwa 'domu', *Haus*, p. *chyż*; niby 'okrycie', 'schowek'.

huzno, *huzica*, 'kuper', w 17. w., ruskie, p. *guz*.

hycel, 'oprawca', z niem. narzeczowego (śląskiego) *Hitzel*; toż i u Czechów; jest i *hecel*, w 16. w.

hycnąć, *hycać*, 'skoczyć', od okrzyku *hyc*, jak *hoc*.

hydzić, 'brzydzić': »żaden się nim nie *hydził*«, »do ludzi (go) *hydząc*«; *hyd*, *hydki*, *hydny* tylko w złożeniu z *o-*: *ohyda*, *ohydny*; polska to postać oboczna do pierwotnego *gyd-*, czes. (*zd* zamiast *d*, jak nieraz) *hyzd*, *ohyzda*, 'ohyda', *hyzditi*, 'łajać' (u nas narzeczowe *gizd*, *gizdawy*, o 'brudzie' i 'brudnym'), małorus. *hyd*, *hydkij*, *hydnyj*, *hydyty sia*, 'brzydzić się' ; na Bałkanie *gizd* odwrotnie 'piękność' oznacza, »*gizdawa dziewojka*«, 'ładna', *gizdati* (serb. słowień. bułg.), 'ozdabiać', słowień *gizdav*, 'pyszny'; rozwój znaczeń w odwrotnym kierunku, jak np. przy *gardzić* (p.).

hyl, 'miejsce odkryte', *hel*, *Hela*.

hymn, dawniej i *hymna*, 'pieśń kościelna', z łac. grec. *hymnos* nieznanego początku (wraz z okrzykiem godów weselnych: *hymen hymenaje*').

hynszt, *hinszt*, 'ogier' i 'wałach' (nieraz wymieniają się podobne nazwy!), czes *hynszt* z niem. *Hengst*;

jest i *inszta*, 'kobyła', r. 1500; ogólne w 15. w. (w obu znaczeniach), później ginie; *hynszt* i *horz* (albo *orz*, *h*- przydech) z niem. *ors*, ang. *horse*, niem. nowe *Ross*. są w 15. wieku równoznaczne, a tłumaczą i 'camelus' lub 'dromedarius' po glosach i słowniczkach; niem. *Hengst*, dziś 'ogier', pierwotnie 'wałach', nieznanego pochodzenia.

hyr, podhalskie, 'sława', 'rozgłos', z węg. *hir*, słowac. *chyr*; jest i *hyrny*, *herny*.

hyra, 'czupryna', małoruskie.

hys, *hyz*, *chyz*, *chyż*, »płynąć *hyzem*«, 'pod dobrym wiatrem', »na *hys*, gdy wiatr dobry, żagle wyciągać«, »fortuna sprzyja *hysem*«, *hysować*, 'żagle podnosić'; niem. *hissen* (*die Segel*), w tem samem znaczeniu; późna pożyczka.

Ch

chaba, *haba*, 'grube sukno'; »nic przed czarną do wojny biała nie ma *chaba*«, Potocki; na całym Bałkanie tylko *aba*, z tur. nazwy takiego sukna, *aba*, a to z arabskiego.

chaber, *haber*, *habry*, r. 1472 obok »bławatu« i »modraku«; czy przestawione z *charba*, *charpa* (czeska 'bławatu' nazwa), co wszelkie 'zielska i chwasty' oznaczało?, p. *charpęć*; u Czechów i *chrpa*, w Tkadleczku: *blankytni* ('błękitny') *charpeni*.

chabeta, 'szkapa'; wywodzą od *chaby*, raczej *schaby*, 'kości' (?).

chabina, 'pręt'; »musi róść *chabina*, gdzie się ją nagina«, »strugane *habinki*«, Potocki; *ochabić*, 'uchwycić': »drobiaszczek ('szlachtę małą') serce a cnota *ochabi*«, Potocki; por. rus *chabit'*, 'ująć', 'chopić', *ochabień*, 'ochopień', o 'sukni zwierzchniej'; postać oboczna obok *skob-*, *skab-*, p. *skobel*, ponieważ *ch-* i *sk-* (albo samo *k-*) stale się wymieniają.

chachla i *chochla*, 'żerdź', por. *kochla* (?).

chachmęć, *chachmęcić*, 'gąszcz', 'wertep', w 17. w.; p. *chęchy*.

chaja, *haja*, 'zawierucha'; »pierwsza z ordą *chaia*«, »zawartka i marcowa *haja*«, »zimna, *haie* dmą w okna«, w 17 w.; narzeczowe *chaja*, *chaiawica* i *chujawica*, *chujawa*, o 'niepogodzie'; jest i *fujaw(ic)a*, to samo.

chałagowie, u Krzyszt. Opaleńskiego, z *fałagi*; *f* i *ch* wymieniają się stale; tureckie, 'baty'.

chałastra, *hałastra*, *hałajstra*, 'gawiedź', od 17. w., powtarza się narzeczowo u Czechów i na Małej Rusi.

chałat, 'kapota żydowska', *chałaciarz*; z nazwy arabskiej 'sukni honorowej', *chilat*, przez tur. *chalat*, 'kaftan'.

chałtury, *chautury*, ruskie, 'pominki', i 'żebrzące dziady'; grec. *chartularion* z łac. *cartularium* ('spis zmarłych odczytywany przez popa w pominki, i dary za to').

chałupa; *chałupować* w 16. w., jak w czeskiem, 'rozbijać', 'drapieżyć' (o wojsku i ciurach); tylko u Słowian zachodnich; narzeczowo i *chałpa*; 'plecionka' z *chałągi*, cer-

kiewnej nazwy 'płotu'; serb. *chaluga*, 'zarośle, las', 'debra', słowień. *chaloga*, 'co woda nanosi', czes. dawne *chalužnik*, 'co dybie z za krzaka', u nas *charłężnik* (z mylnie wstawionem *r*), w tem samem znaczeniu, w 16. w., do dziś u Kaszubów *charłężic*, *charłężnik*, o 'kradnących po ogrodach, polach, lasach'. *Chałupa* (albo *piekuta* r. 1500), pierwotnie 'ogrodzenie z plecionego zielska, sitowia, pręcia', różni się od cerk. *chałągi* (białorus. *chałuha*, 'chałupa') tylko przyrostkiem *-p* zamiast *-g*.

cham, *chamski*, 'z innej rásy', bo od *Chama* (syna Noego, wyklętego za sprośność), nie od Jafeta. W 17. w. stale i *chana* tatarskiego *chamem* przezywano (umyślnie ?); *n* tu pierwotne, *chan* i *chagan*, 'wódz'.

chamuła, *famuła*, 'gęsta zupa (tarte owoce, ziemniaki)', może łac. *famulus*; por. *gramatka*.

chanaja, 'gawiedź'.

chapać, *chapanka* (gra w karty); *chapnąć*, *chaps* (żartobliwe *chapcydens*, zamiast *akcydens*, 'o wziątku'); częstotliwe do *chopić* (p).

charakter, z grec., 'to, co wydrążaniu (*charassō*) służy', przeniesione na 'rysy, kształty', podobnie jak *styl* (p).

charchać, *charkać*, *odcharknąć*, *charkot*, *charkotać*, *charczeć*, *chargotać*, *hargotać*, dźwiękonaśladowcze, u wszystkich Słowian; na Bałkanie *chrkati*, o 'pluciu' i 'chrapaniu' (a nawet o 'kłótni'), czes. *chrkati*, o 'pluciu (np. i krwią)', i o 'chrząkaniu', *chrkel*, 'plwocina', rus. *charkat'*; tu i nazwa *skrzeczka*-chomika, słowack. *chrczek*, serb. *chrczak*; pień pierwotny *skŭrk-*, p. *skrzek*.

charleć, *cherlać*, *chyrlak*, *charłak*, *charlęga*, a spotyka się także i narzeczowe *chyr*, o 'słabowitym'; p. *chory*.

charpy, *charpęci*, 'werteby' w 15. wieku, giną po 17. w.; p. *skarpy* i *chropawy*; serb. *chrpa*, 'kupa'.

chart, prasłowo; u wszystkich Słowian nazwa 'psa gończego', *chrt* na Bałkanie i u Czechów, rus. *chort*; *charcica*; przyrostkiem *-t* od tego pnia, co i w *skory* (p.).

charwańc, *charwatynia*, *Charwaci* i *Chrwaci*, *Krwaci*, *Klwaci*, powtarza się w nazwie szczepu, wedle postaci łacińskiej *Chroacja*, *Kroacja*, a wedle ruskiej *Chorwacja* (najmylniej w fantastycznej *Białochrobacji*); *Kroaci* i *Chorwaci*; od nich w 16. w. *karwatka*, 'krótka kurtka jezdecka', i europejskie *krawat*, *krawatka* (późniejsze nieco). *Charwat* znaczy 'zbrojny', od nieistniejącego więcej u Słowian **charwu*; lit. (z inną wokalizacją) *szarwas*, 'zbroja'; por. jedyne jeszcze słowackie *charwati se*, 'bronić się' (od tego *charwańc* kaszubski, o 'snopie zbożowym lichym, pełnym zielska', ?, *charwatynia*, 'opuszczona budowla', ?). W 14. wieku *Chrwaci*, nie *Charwaci*, bo następstwo płynnej mieni się nieraz (*chŭrw-* i *chrŭw-*); *Krwaci*, od 18 w. *Klwaci*.

chasa, 'zgraja, motłoch' (w 16. wieku), narzeczowe: 'moc', 'wielość'; *chaśnik*, 'chłopiec, czeladnik'; z czes. *chasa*, *chasník*, o 'czeladzi', 'młodzieży', co z niem. *hansa* (p. *chąsa*) wywodzą (?); *n* może wypadać w pożyczkach, ale ta wcale tu nie pewna.

chaszcze, może zamiast *chwaszcze*, 'gęstwina, zarośle', u Zimorowica i i.; są jednak i małorus. *chaszczi*, w tem samem znaczeniu.

chata, *chatka*, słowo głównie u Rusi zakorzenione, szczególnie u Małej i Białej, u Czechów narzeczowe (ale jest *chatrcz*, stąd węg. *ketercze*, 'stajenka, chata', co jednak bardzo na *chatrný*, 'ubożuchny, nędzny', *chatra*, 'gawiedź', zakrawa?). Jest to pożyczka ze Wschodu irańskiego (awest. *kata*, 'kleć', 'spiżarnia', nowopers. *kad*, 'dom', od słów dla 'chowania'), za pośrednictwem fińskiem (fińskie *kota*, węg. *ház*, 'dom', ostjackie *chot* i *chat*); tak tłumaczy się słowiańskie (ruskie) *ch-*. U nas słowo to nowe, głównie u pisarzy »wschodnich«.

chąsa, 'rozbój, kradzież gwałtowna', *chąźba*, *chąziebny*, *chuziebny*, *chudziebny*, przestarzały termin sądowy, już w 16. wieku tylko w dawnem prawie bartniczem przechowany; w pierwszej połowie 15. w. jeszcze po rotach sądowych częsty, w tłumaczeniu Wiślicji u Świętosława: »*chąźbą* winowat«, 'za złodzieja osądzony'; »*chaziebną* rzeczą«, 'po złodziejsku'; pierwotne *chąsa* ledwie parę razy ocalało, r. 1388: »jako Trzebiesławów lud odbił *chąsie*... konie«; *chonsa* jako termin starobułgarski zapisał słownik grecki Suidasa w temże znaczeniu; w serbskiej formie, *chusa*, słowo to częstsze, o 'napadach i zasadzkach', ale i jako 'oddział wojska nieprzyjacielski', np.: »Ruś posłali *chusy* (w ziemię)«, »wydarzyło się tej *chusie*«, stąd *chusar*, 'rozbójnik', *chusiti* i *chusowati*, 'rozbijać', *chusnik* = polskie *chęsnik*, 'zbój'. Od tych *chusarów*, 'zbójów', przezwali Węgrzy *chusarami*, *huzarami*, swoją 'konnicę', a nazwę te przyjęły wszystkie wojska europejskie; u nas ona podwójna: *husarzy* ('ciężka jazda pancerna') i *huzarzy*; jest to więc słowo pochodzenia słowiańskiego i nie należy go od węg. *huz*, 'dwadzieścia', wywodzić. Sama *chąsa* zaś jest gockie *hansa*, 'drużyna', jaką się Goci w 2. i 3. wieku Słowianom w znaki dawali; niemieckie *hansa* (tyle co *są-siad*?) powtarza się w słynnej drużynie kupieckiej i zbrojnej, *Hansa*, *Hanse*, co w średnich wiekach morzem Północnem i Bałtyckiem zawładła; *Hanse* i *Husar* pochodzą więc od tego samego słowa.

chcieć, *chcę*, *chciał*, *chcenie*, *zachcianka*, *chciwy*, *odechcieć się*, *zachciało* mu się. Języki zachodnie (czeski, łużycki, załabski: *cę*, 'chcę', *tiech* = *chciech*, 'chciałem') używają tego czasownika wyłącznie z półgłoską między *ch* a *t*; tak i na Bałkanie, szczególniej w urabianiu czasu przyszłego: bułg. *szte ostana*, 'zostanę', serbskie *će*; jest i w cerkiewnem: *chŭsztą*, wyjątkowo w ruskiem po narzeczach (małoruskie *chtity*). Ten sam pień w formie z *o*, rus. *chotiet'*, *choczu*, cerk. *chotěti*, *choszta*, serb. *ćoću*, słowień *choczem*. Ślady tego *o* i u nas istnieją aż do 16. w.: *chociał*, w kazaniach świętokrzyskich, »*choceszli* mą łaskę mieć«, w najdawniejszem Dziesięciorgu rymowanem (z 14. wieku); do dziś ocalało w przysłówku *choć*, *chociaż* (dawniej *chociai*; tak samo rus *chotia*, *chot'*, gdy małoruskiemu *chocz*, *chocz ne chocz*, 'czy chcesz, czy nie chcesz', narzeczowe nasze *choc* odpowiada), por. czeskie *chotie*, 'chcący'; prasłowiańskie *chot'*, 'kochanek', ocalało u Czechów jako nazwa 'oblubieńców' i 'małżonków'. Jest to litew. *ketēti*, 'zamierzać, chcieć', z pierwotnego *sket-*. P. *chęć* i *chuć*.

chebd, *chebda*, *chebdzie*, *cheb*

(d)zina, *chebziwie*, pisane i przez *h*: *hebd*, i *bzikiem* (od *bzu*) r. 1472 nazwane, 'sambucus ebulus'; prasłowiańskie; serb. *chabat* (2. przyp. *chapta*), *(ch)apta*, słowień. *chebet* i *chebed*, u Czechów (jak i u nas) tylko z *-d*, *chebd(i)* i *chbedie*, jest i *chewdie*, *chwedie*; oznacza pierwotnie 'chwast' wogóle; u nas *chebdzie* o 'zaroślach' (?).

chechłać, 'rznąć tępym nożem', *chechłakiem*; od **chechł* do **chech*, 'chichot', dźwiękonaśladowcze.

chełbać i *chlupać* (wodą); *chełbać* i *chełpać*, *chełbotać*, 'zakołysać' (na wodzie, czółnem, falą); *chełpa*, *chełpić się*, *chełpliwy*, i *chluba*, *chlubić się*, *chlubny*, obok *chłuba* i *chlupa*; jeden i ten sam pień, *chełpić* i *chlubić się*, jak *chełbać* i *chlupać*; rzadsze u innych Słowian, u Czechów tylko *chlouba*, *chlubiti se*, 'chełpić się', słowień. *cholb(ot)ati*, 'wygłodać'; pień pierwotny *skelb-*, lit *skalbti*, 'prać (bieliznę)', *skelbti*, 'głosić', *paskalba*, 'rozgłos'; bez *s-*: *kałba*, 'mowa', *kalbėti*, 'mówić'.

chełm, 'pagórek', dziś tylko w nazwach miejscowych, *Chełm*, *Chełmno*, gdy u innych Słowian ocalało: czes. *chlum*, rus *cholm*, serb. *chum*, dla wszelkiej 'góry', — w nazwach miejscowych słowiańskich w ustach niemieckich *Kulm*, *Golm*. Słowo prasłowiańskie, Litwie obce, nie pożyczka z niem. *holm*, 'wzgórze', lecz z niem spokrewnione (forma pierwotna *skŭlm-*) *Chełmża* pruska z niem. *Kulmsee* poszła.

chełst, 'szum fali morskiej', *chełstać*, 'szumieć', *chełścić*, rus. *cholst*, o 'chrzęszczącem, prostem płótnie'; urobienia od *chełt*, *chełtać*, »*ochełtały* boki« (o spracowanem zwierzęciu); *chełznąć*, *chełstać*, *ochełstać* i *ochełzdać* (np. u Petrycego 1609 r.) o 'wędzidle', *chełźnie* (co konia »*chełsta*«); ograniczone do naszego języka, dziś jednak pierwotne *che-* (tylko to znano w 15. i 16. wieku) zastąpiliśmy przez *kie-* całkiem innego czasownika (p. *kiełzać*) i mówimy o *okiełznaniu*, *nieokiełznanym*, zamiast *nieochełznanym*.

cherchel, *chyrchel*, 'podstęp', w 16. i 17. wieku, od *chŭrch-*, p. *charkać*.

chęchy, 'zarośla', od szelestu, por. *chachmęci*; więc pień *chach-*, *chąch-*; ale cerk. *chuchnati* (z *ą*), słowień. *chochnjati*, używa się tylko o 'głosie, mruczeniu przez nos'.

chęć, chuć (*ę* i *u* są równoznaczne), rozbiegły się w znaczeniu, gdyż *chuć* ograniczono do 'złej chęci', ależ to późna i dowolna różnica; *chętny*, *chętka*, *zachęcić*, *chętnie*; *chutki*, *chutnie*, 'prędki', dziś narzeczowe, było w 15. i 16. wieku ogólne, w Ezopie Biernatowym: »zając *chutnie* skakał«, »małpa jestci *chutna*«; *chuć* jeszcze u Reja tylko 'chęć' znaczy: »z *chucią* znosić« ('chętnie'), »z *chuci*«, 'chętnie', *chutliwa chuć*, 'chęć uporczywa'; *chutki*, dawny przysłówek, 'chętnie'; *chutnie*, 'prędko'. W dawnym języku było i *pochutnywać sobie*, czes. *pochutnati si na czem*, 'lubować się czem', czes. *chutnati*, 'smakować', *dobré chutnaní*, 'dobrego apetytu'. *Chęć*, *chuć*, poszło z pnia *skent-*, *skont-*, lit. bez *s-*, *kentėti*, 'cierpieć', *kantrus*, 'cierpliwy' (nasze *kętrzyć*); bez nosówki ten sam pień w *chcieć*, *chociaż* (p.), jak i lit. *ketėti* obok *kentėti*.

chędogi, 'czysty', *chędożyć*, 'czyścić'. Prasłowo; cerk. *chądog*, 'mądry', *chądożьstvo* (rus. *chudożestvo*),

'sztuka', właściwie, jak *chąsa*, tylko u nas i u Bułgarow; przyrostek *-og* do *chąd-*, z *skond-*, por. lit. (bez *-d*) *skanus*, 'smaczny', *skonēti*, 'smakować' (?).

chichy, *chych, chichotać, chechotać*, rus. *chochotat'*, czes. *chochtati*, słowień. *chochotati* (i o wrzącej wodzie), *chechetati se*, 'chichotać', czes. *chech, chechtati*, rus. *chichikat'*, łuż. *chachaś*, 'śmiać się'; dźwiękonaśladowcze prasłowa; ind. *kakhati*, 'śmieje się', grec. *ka(n)chadzo*, łac. *cachinnare*, staroniem. *kichazzen, kachazzen, kachzen*, dziś *kichzen*, lit. *kiknoti*, — wszystko o 'śmiechu' lub 'chichocie'; piszą poprawnie »to nie *chychy*«, r. 1553.

chimera, 'urojenie', od nazwy potworu greckiego (*Chimaira*, właściwie 'kózka tej zimy, jednozimka'); podobnie *żena, żenować się, żenada* od franc. *gêne* z nazwy hebrajskiej 'piekła', *Gehenna*, gdy *grymas*, równie francuskie, od *grimer*, 'twarz malować, wykrzywiać', z niem.

china, *chinina*, od peruwjańskiej nazwy 'kory drzewnej' (franc. *quinquine*), europejskie. Ale *Chiny, chiński, chińszczyzna*, wedle niemieckiego *China*, u Czechów *Czin*; u innych Słowian *Kitaj*; p. *kitajka*.

chlać, 'pić', p. *chlapać*.

chlapać, *chlapanina, chlaptać, chłeptać, chlipać*; *chlapnąć* kogo, 'uderzyć czemś mokrem'; o 'bluzganiu, pryskaniu, szlapaniu się'; postaci nader chwiejne u wszystkich Słowian, dźwiękonaśladowcze poczęści; serb. *(ch)lapawica*, 'deszcz z śniegiem', *chlapiti, chlapnuti*, 'chlapnąć (zębami)', czesk. *chlapati, chleptati, chlemtati*, 'żreć' i 'chlać', *chlipati*, 'łykać', *chlipnouti*, 'chlapnąć (wpaść)'; *chleptati* i w cerk.

chlasnąć, *chlastać, chlaskać, chlastnąć, chlustać*, z równą jak poprzednie odmiennością postaci głosowej: rus. *chlestat', chlesnut'*, 'chlasnąć batem', słowień. *chlestati* i *chlistati, chliszcz*, 'nawalnica', czes. *chlost*, 'uderzenie', *chlostati*, 'chłostać', *chlustati, chlast, chlastati*, o 'żłopaniu, piciu'.

chleb, *chlebowy*; *chlebny*; *chlebojedźca, chlebojejca*, 'najemnik' (mój, *chlebodawcy*); *chlebić* ocalało w przenośnem znaczeniu w *schlebiać, pochlebiać, pochlebca* (i *podchlebiać, podchlebny*); Ezop żadnej innej formy nie zna: »drudzy chocia *pochlebiali...*«, »jako *pochlebniki*«, »liszka mu *pochlebowała*«, »kur w *pochlebstwie*«, »gdy *pochlebców* słuchać będziesz«; tak samo u Reja i i, »bo czyj *chleb* jem, tego piosnkę śpiewam«, co już w 16. i 17. wieku wiedziano. Lit. *klepas* pożyczka (*duona* rodzime); Słowianie z niem., dziś *Laib*, goc. *hlaifs*, przejęli; dzisiejsze *Brot* zastąpiło dopiero później Niemcom ich pierwotne, ogólne *Laib*, co i w nazwie *lordów*, t.' j. 'chlebodawców', się powtarza.

chlew, 'stajnia', więc w 15. wieku stalę wołowy, gęsi, kaczy *chlew* obok świniego, aż zupełnie na 'karmnik świni' zeszedł; w cerkiewnem *chlewina* jeszcze i 'przybytek, mieszkanie, gospoda', u innych Słowian 'stajnia' i 'chlew'. Prasłowo; od tegoż pnia co i *kleć, klatka* (p.); pień *sklei-* służy wszystkim Arjom do oznaczania 'płotu, ogrodzenia', 'drabiny', 'spadku (góry)', ze wszelakiemi przyrostkami: *-n* (łac. *clino*), *-t* (grec. *klitys*), *-s* (grec. *klisiā*, 'namiot') i t. d.

chlębać, 'chwiać się', o chodzie gęsi, w 17. wieku; cerk. *chlęb'*, o 'powodzi', rus. *chlab*, 'bezdeń'.

chłąd, *chłędu (Chłędowski)*, w dal-

szem urobieniu *chlust* (z *ju* obok *ą*, co nie razi wobec stałej oboczności *u* i *ą*), 'łodygi, badyle' (por. rus. *chłyst*, 'pręt', a nasze *chłystek*, pogardliwe, o 'hołyszu'), *chlust* osobliwie 'wiecha (brzózka do wycierania komina)', 'badyl, drążek', 'nać'; cerk. *chłud*, 'pręt', rus. *chłud*, 'drąg', 'pawąz', *chłudjo*, 'krzak', 'chróst', serb. *chlud*, 'pawąz', czes. *chloud*, 'laska, kij', *chloudí*, 'chróst', *chloudek*, 'wynędzniały'. Pień *skland-*, o 'chwianiu się', lit. *sklandyti*, *sklendžu*, 'chwiać'.

chłód, *chłodny*, *chłodnica* i *chłodnik* (zarówno 'letnia altana', jak 'lodownia, piwnica'); *chłodzić*, *ochłonąć* i *ochłódnąć* (późniejsze); przestawka z **chołd-*, ruski pełnogłos *cholod*, czes. i bałkańskie *chlad*; lit. *szaltas*, 'zimny', ale są i formy z *d*; pień *skol-*, 'zimno' (por. nord. *hēla*, 'szron', lit. *szalti*, 'marznąć'), rozszerzony o *-d*.

chłonąć, *pochłonąć*, jest i *chłanąć* w 16. wieku, por. *otchłań*, *zachłanny*; *wchłonąć*; przed *n* wypadła jakaś spółgłoska, *p* (?), bo *chłapać* znaczy i 'być łakomym', '*chłeptać* coś'; pień o postaci nader zmiennej, por. wyżej *chlapać*.

chłop, zdrobniałe *chłoś*, *chłopię*, *chłopiec*; *chłopka*; nazwa pierwotna 'niewolnika, zakupionego albo jeńca' (*chłopiec* i *chłopię*, jak zawsze, i o 'maleństwie', bo dla 'dziatwy' i 'sług' są nazwy spólne). Przestawka z **chołp-* (p. *pa-choł*), rus. *cholop*, czes. *chlap* — 'najniższy stopień społeczny'. To samo co niem. *skalks* (dziś *Schalk*, 'wiła', z pierwotnego 'sługa', por. *Marschall*, 'koniuch'), tylko przyrostek odmienny: u nas *-p*, u Niemców *-k*; pień *skel-* o 'opłacie' (?), prus. *skelants*, 'winny', lit. *skoła*, 'wina', 'dług', *skelėti*, 'być dłużnym', goc. *skulan*, w tem samem znaczeniu, *skula*, 'dłużnik', bo za dług stawał się wolny chłopem, chłopiał; niem. *Schuld*.

chłosta, »aczkolwiek to małe *chłosty*« ('drobiazgi'), r. 1549, *chłostki*, 'bagatele', r. 1533, *chłostać*, *chłosnąć*; *chłościć* w 14—16. wieku było najogólniejszym czasownikiem 'ruchu': »*chłości* się stąd!«, 'wynoś się!', »język bez kości, co chce to *chłości*«, »ptastwo jastrząb *chłości*«; schodziło do gminnych przezwisk: *chłość macierz* w 15. wieku; cerk. *chlastati* i *chlastiti*, 'chełzać', łuż. *chłoszci*, 'łasy': więc pień może *cholst-* z *chołt-*, por. *chełst*.

chmiel, *chmielny*, *chmielnik*, *podchmielić sobie*. Starożytnym zupełnie nieznany; nazwa jego łacińska, *humulus*, od Słowian przyszła; od nich chyba po Europie rozszedł się zwyczaj *chmielenia* piwa i miodu; sami nauczyli się tego od sąsiednich Finów (wschodnich, i od Tatarów), skoro u Czuwaszów *chumla*, wogulskie *qumlich*, tatar. *chomlak*, madjar. *komlo*, 'chmiel'. Ogólnosłowiańska pożyczka, jedna z bardzo niewielu, co ze Wschodu pochodzą (p. *kłobuk*; *konopie*; *reż*; *topór*). W obrzędach weselnych nabrał chmiel znaczenia; nowożeńców obsypują chmielem na wróżbę płodności; pieśń o *chmielu* przy oczepinach.

chmura, *chmurny*, *chmurzyć się*, *chmara*, u Rusi *smura*, *posmurno*, u Czechów, jak zawsze, *szm-* obok *chm-*, *chmourziti* i *szmourziti se*, u Serbów *nachumoriti* i *nasumoriti se*, 'zachmurzyć się'; *chmara* i na Rusi i u Słowaków; z *l*: *chmouliti*, narzeczowo u Czechów.

chobot, o 'szerokim ubiorze (spodniach buchatych)', i o 'obuwiu';

pierwotnie 'ogon', tak jeszcze w pieśni Gałki z r. 1440; u Knapiusza: »latawcowe obuwie« ('z skrzydłami'); na Rusi 'ogon' (i 'trąba słoniowa'), serb. *chobotnica*, 'polip', słowień. *chobotati*, 'róść bujnie', staroczes. *chobot*, 'ogon', dziś 'odnoga morska'; przyrostek *-ot* do *chob-* (p. *chabina*), o 'ruchu', 'giętkości', albo i 'zwisaniu'; pień *skob-*, por. lit. bez *s-*, *kabėti*, 'wisieć', *kabinti*, 'wieszać', *kibti*, 'wisieć', *kibiras*, 'wiadro' (p. *cebr* i *dzban*).

chochoł, 'czub (najwyższy snop w mendlu, służący daszkiem)', *chochołaty*, 'czubaty', u nas, na Rusi (*chochłami*, zamiast *chochołami*, wyszydza »kacap« moskiewski Ukraińców z powodu ich *chochołu*, 'czupryny', 'czubu'), i u Czechów; przyrostek *-oł* jak w *wierzch-oł*; tu i nazwa *chochlika*, ruskiego ducha choroby.

choć, *chociaż*, p. *chcieć*.

chód, *chodaki* (rodzaj obuwia), *chodzidła* ('nogi', śmieszne), *chodzić*, z najliczniejszemi złożeniami: *dochód (dochodowy)*; *wychód (wychodki*, ale w biblji *zachody)*; *zachód* (tylko u nas dla 'strony świata', *zapadem* u innych Słowian zwanej) i *zachody*, 'starania'; *przychód*; *wschód* (o 'słońcu' i o 'stopniach, po których się wschodzi', skrócone *schodki*, zam. *wschodki*); *przechód*; *pochód* i i. z odnośnemi czasownikami, śród których *nachodzić* (*znachodzić*) w podwójnem znaczeniu (bo i 'znaleźć', a wytworzone z niego: 'bywać'; niem. *finden* i *sich befinden*) na wyróżnienie zasługiwa; dalej *obchód*, *obchodzić* (święta i świat), dla starej, w 16. w. używanej formy *obychód* (u Reja i i.), *obchodzić się* z kim, również osobliwszego znaczenia nabrało; nakoniec: *schodzić* (*schodki*) i *uchodzić*. Częstotliwe: *chadzać*, coraz mniej używane, skoro *chodzić* samo podobnie występywa. Z rzeczowników warto jeszcze wymienić *chodnik*, dla 'drogi', i *pochodnię*, należącą do *pochodu*, odbywającego się i nocną porą. *Chód*, por. *szedł*; pień jest *sked-*: *skod-*, grec. *skedannymi*, 'rozpędzam', nasze *szczodry* (p.); w innych językach z nosówką: łac. *scando*, *descendo*, 'schodzę', lit. *skendėti*, 'tonąć' (t. j. 'schodzić'). *Chodem* i *grędą*, zastąpili Słowianie pierwotne *gā-* tegoż znaczenia (lit. *goti*, grec. *ebē*, 'szedł', ind. *agāt*); *chód* znaczył i 'chodzenie' i 'chodzącego' (czescy *chodowie* straży pogranicznej). Z grec. *hodos*, 'droga' (skąd *metoda*, *katoda*, *perjod*), *chód* nie ma nic spólnego.

***chodać**, częstotliwe, do *chód* (p., *chodzić*), cerk. *choda-taj*, 'co zabiega, chodzi'; *chodaki*, »szlachta *chodaczkowa*«, »daleka znuży kogo *chodza*«, »*chodziwy* koń«, przeciw *rączemu*, r. 1607, pochodzą nie od tego, lecz wprost od *chodzić*, jak *chciwy* od *chcieć* (*chodziwy*, 'wytrwały'), *grodza* od *grodzić*, itd.

choja, *choin(k)a*, *chojar*, w nazwach miejscowych *Chojnice*; 'drzewo iglaste, młode', 'igliwie jego, gałęzi'; prasłowo; u nas zwykłym trybem (por. *chory*, *ochota*) z pierwotnego *chwoja*, por. *chojka* i *chwojka* r. 1472 dla 'szawiny'; rus. *chwoja* i *chwoj* ('gałęzi', 'igliwie', 'chróst'), bułg. *chwojna*, 'jałowiec', czes. *chwuoje*, lit. *skuja*, 'szyszka' (łotew. o 'chróście sosnowym'); od tegoż pnia, co i *chwiać* (p.). Zwyczaj *choinki* na Boże Narodzenie przybył do nas od Niemców, u których dopiero od 18. wieku spowszechniał.

cholebać, *cholebka* r. 1500, 'kołyska', p. *kolebać*.

cholera, *choleryk,* od grec. nazwy 'żółci', *cholē.*

cholewa, *cholewka,* »palić lub smalić *cholewki*«, 'umizgać się'; tylko u nas, Łużyczan i na Rusi; od pnia *chol-*, 'wdziewać', od którego rus. *chołosznie,* 'spodnie' (z czego węg. *harisnya,* 'pończocha', u Seklerów 'spodnie wełniane'), na Bałkanie *chlacza* (serb., 'pończocha', *chlacze,* 'spodnie', z pierwotnego **chol-kja,* przenigdy z łac. *calcia,* 'obuwie', franc *chausse*); rus. *chołosznie* i u nas w 17. wieku, z rus. *-oło-*, jak w *chołodziec* litewski Pana Tadeusza; z tem *chol-* we związku może rus. *cholit',* 'pieścić', *wycholit',* 'wypiastować' (z czem mylnie łączą naszego *pachołka,* p.), niby 'otulać opieką', 'ogarniać'.

chomąto, u wszystkich Słowian tak samo i w tem samem znaczeniu, stąd niem. *Kummet,* dawniej *Komat.* od 12. wieku; zamiast *-ąto* zjawia się po narzeczach i *-oto.* Urobione przyrostkiem *-ąto* (tyle co *-uto,* jak w *peruto*), od **chom,* 'gniot', 'przycisk'; od tego **chom* pochodzi i *chomla, chomelka,* 'obrączka na głowie', na której kobiety ciężary nosiły, co również Niemcy przejęli jako *Kommelt, Kummelt*; u M. Bielskiego »*chomlę* na czoło« kładą już jako ozdobę. Pień *chom-*, z *skom-*; u Litwy bez *s-*, *kamanos,* 'uzda'; ale ich *kamantai* pożyczka z polskiego.

chomik, od głosu, pisku przezwany na Rusi, p. *skomleć*; niem. *Hamster* ma być pożyczką z cerk. *chomestor,* co widocznie złożenie, z niezrozumiałą drugą częścią To samo zwierzątko nazywało się u nas, od skrzeczenia, *skrzeczkiem,* albo bez *s-*: *krzeczkiem* (15. wiek), *skrzeczec*; »*(s)krzeczka* zalać, lub podlać«, mawiano żartobliwie, 'napić się dobrze'; krzeczka zresztą »podkopywano w jamie«. *Chomik* do Ukrainy należy.

chopić się, 'chwycić się', stąd *pochop, pochopny* do czego, *wychopić,* 'wyrwać', częstotliwe *chapać*; *chapnąć, chapanka.* Prasłowiańskie, chociaż brak go dziś na Południu; jest u nas, na całym Zachodzie i Rusi, w znaczeniu umysłowem i u Czechów, szczególniej w złożeniu z *po-, pochopiti,* 'pojąć', jak niem. *begreifen* do *greifen, Griff*; *pochop* i nazwa 'ptaków drapieżnych' i 'katów'. W cerkiew. tylko z nosówką, *ochąpiti,* 'ująć', *chąpati,* 'chwytać' (niby *stąp-* i *stopa*), a z wokalizacją na *e*: *szępa,* 'chwyt', ale to wcale inny pień (p. *skąpy*). W dawnym języku nierównie częściej używane, szczególnie w biblji: »*chopili się* bogów« (»jęli się«, Leopolita), »*chopiwszy* się dziewki« (»wziąwszy«, Leopolita), »mirzwa wiatrem *wzchopiona*«, »*pochopić* koncerz« (»pochwycić«, Leopolita).

chór, *chórzystka, chórem* (śpiewać, 'jednogłośnie'), *chorał, chórowy,* z grec. łac. *choros, chorus,* o 'tańcu i śpiewie', co rozmaicie wykładają, o 'zebraniu się' (stąd i grecka nazwa 'ręki', *cheir,* łac. *hir,* 'dłoń').

chorągiew, *chorąży, podchorąży* (dawniej w rodzaju nijakim, *chorąże,* jak wszelkie inne nazwy podobne, *podstole* i i.); zastąpiła prasłowiańską *stanicę,* pod którą do boju ruszano; nie od Niemców to pożyczka (*hrunga, Runge,* 'kół'), lecz od Mongołów (*orongo, horongo*). Słowo pouczające dla pstrocizny swych form, np. bułg. i *rugl* i *fruglica,* łuż. *khorhoj,* czes. narzeczowe *koruba.* »*Chorągiewni* panowie«, dla 'dostojników ziemskich', jest

czeskiem tłumaczeniem niem. *Bannerherrn.* Chorągwi klasyczna starożytność nie znała, natomiast Wschód.

chory, *chorować* i złożenia (*roz-, za-, od-*), *chorowity, choroba* (*chorość*), *chorobliwy, chorzeć*; prasłowo, z pierwotnego *chwory,* zachowanego na Rusi (*chworyj, chworat'*) i w dawnej czeszczyźnie, *chworý,* dziś u Czechów i Łużyczan również bez *w, chorý, khory,* u Załabian *chory* 'brzydki', a *chorac* 'djabeł'; z inną wokalizacją: czeskie *churawý,* 'chorowity', *chur(aw)ost,* 'chudość'; z *y*: *cherlawy, cherlak* z *chyrlawy, chyrlak*; *chyra* i *chera, chyrak,* narzeczowe; rus. *chyryj* (*chiriet'*, 'chorować'), bułg. *chirějŭ,* 'choruję'; słowień. *chir,* 'suchoty', *chirati* i *chirēti,* 'nędznieć', cerk. *prochyrěl,* 'podły' (por. *chworowati,* 'wydawać'); *ch-* z *sk-*, więc porównywam *skwarnę* (p.); wedle tych, co *chw-* z *sw-* wywodzą, awest. *hwara-*, 'rana', niem. *swer,* 'ból i bolączka', dzisiejsze *schwären,* 'jątrzyć się', i *Geschwür,* 'bolączka'. W nazwach miejscowych: *Chorzelów* i i.

chować, *wychowywać, wychowanka, schowek, pochować,* 'pogrzebać', *chować* i *uchować się* czego, »*uchowaj* Boże«; złożenia z *prze-, z-, za-*; już w psałt. i biblji we wszelkich dzisiejszych znaczeniach: »czystą *chowała* duszę«, »*chowaj* ('strzeż') *się* tego«, »*chowajcie* ji chlebem« ('karmijcie'), »*chowatedlnica* odzienia« (całkiem czeskie; »zbrojownia«, Leopolita), »*chowatedlnicę* pieniężną« (»skarbnicę«, Leopolita), *zachowawać*; *chów, chowu.* Słowo wyłącznie zachodnie, czeskie, łużyckie (na Rusi wyjątkowe, od nas), o tych samych znaczeniach, czes. *chuowa,* 'piastunka', *chowati,* łuż. *chowaś.* Prasłowo; *ch-* z *sk-*, łotew *skaut, skāwēt,* 'obejmywać', goc. *us-skaws,* 'uważny', niem. *schauen,* grec. *thyoskoos,* 'dozierający ofiary'; p. *czuć.*

chowierać, *chowierzyć,* 'kołysać', 'chwiać', *chowior, chowiorek,* 'pusty snop na poszycie chałupy'; p. *chwiać.*

chrabąszcz, wedle *chrząszcz,* od *chrabania, chrabotania, chrobotu* nazwany; p. *skrabać* i *skrob(ot)ać.*

chrachać, *chrachel,* r. 1500, 'spluwać'; odmiana do *charchać, charkać,* por. kaszub. *chrochac* i wielkopolskie *chorchel, chorchlać.*

chram, wymysł naszych modernistów; nie polskie to, lecz cerk. *chram, chramina,* 'dom', na całem Południu 'dom' i 'świątynia', 'kleć', 'piwnica', czes. *chrám, chrámina,* 'świątynia', rus. *choromy, choromina* (*chram,* 'świątynia', z cerk.), 'dom'. Prasłowo; pierwotne **chorm, ch-* z *sk-*, więc niem. *Schirm* (z **skerma*), 'ochrona', bez *s-* w cerk. *czrěm* z **(s)kerm,* 'namiot'. Brzmiałoby u nas **chrom,* przenigdy *chram,* ale *chromina* Stryjkowskiego przejęte chyba z ruskiego, jak tyle innych słów u niego. Z południowego i czeskiego *chram,* 'buda', pożyczyli Niemcy swój *Kram, Krambude,* stąd nasz *kram* (p.). *Karam* starożytnych, o 'namiocie', przypomina poniekąd słow. **chorm.*

chrap, *chrapać, chrapnąć, chrapka* (»mieć *chrap* na co«), *chrapota* r. 1500 o 'ochrzypieniu': »mówię *chrapowato,* bom *chrapki* wielkiej dostał«; *chrapliwy*; »uciąć *Chrap(ow)ickiego,* jak i w rus., żartobliwie o 'spaniu'; *chrapy,* o 'nozdrzach końskich'. Prasłowo; tak i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; cerk. *chrapają* i *chraplą,* o 'chrapaniu' i o 'rżeniu koni'; w sta-

roczes. jest i *chronúti*, z **chropnūti*, obok *chropieti*, *chroptati*, 'rzęzić', co mogłoby uchodzić za pierwotny czasownik do (częstotliwego niby) *chrapać*, ale samogłoska tu nadto chwiejna, bo jest i *e*: ruskie *chriepat'*, 'kaszlać', słowień. *chrepati*, 'dyszeć', *chrepenēti*, 'pragnąć', a nawet i *ę*: czes. *chrzapati*, *chrzicne*, 'nozdrzy', łuż *khrjapa*; wreszcie *chrzypieć*. Pierwotne z *sk-*.

chrobak, p. *robak*, od tego *chrobco* i w *chrobotać*, o 'chrzeście, szmerze'; to samo co *skrobać*, *skrobotać* (p.).

chrobry, 'waleczny', dziś wyszło z używania, ocalało głównie w przydomku Bolesława Wielkiego, ale tegoż postaci: *chrabry*, i fałszywe (?) *chabry*, czeszczyzną zatrącają; prasłowiańskie; z**chorb-ry*, cerk. *chrabr* (i przezwisko osobowe w 10. wieku), 'dzielny', na całem Południu (serb. *chrabar*, dziś: 'narzeczony'), czes. *chrabrý* (i *chabrý* przez rozpodobnienie?), łuż. *khrobły* (rozpodobnione), 'zuchwały', rus. *chorobrit'sia*, 'udawać śmiałka'. Obok polsk. *chrobry* było *charbry* (jak obok *Wrocisław*, *Warcisław*; obok *krowa*, *karwa*), w nazwach miejscowych *Charbrowo*, a z tego *Chabrowo* (czy i *chabry* na płycie Bolesławowej tak, z *charbry*, tłumaczyć?, ależ rzeźbiarz mógł znak *r* nad *a* niewyraźnie oddać). Niem. *scharf* (z *skarb-*), 'ostry', lit. i łotew. tylko o 'smaku', *skarbs*, 'ostry, cierpki', *szkerbs*, lit. *apskirbes pienas*, 'mleko skisiałe'.

chromy, *chromać*, *chromam*, w 16. wieku stale *chramać*, *chramię*; *chromota*; u nas o 'nodze kulawej', pierwotnie i o '»suchem« ramieniu'; prasłowo; tak i w temże znaczeniu u wszystkich Słowian; cerk. *chrom*, *chramati*, więc nasze *chromać* nie pierwotne? Od pnia *skrem-*, co w *krzemień*, od 'poranienia ostrością', niem. *Schramme*, 'blizna', więc *chromy* pierwotnie 'ranny, zraniony (cięciem)'. Pień *skrem-* i w naszem *poskromić*, *skromny* (p.), i w *chrupaniu*, i w *(o)krom*. W biblji: »*chramał* jest aż do śmierci« (»żyła zmartwiała«, Leopolita), *chromota* (»ułomność«, Leopolita).

chrona, biblja: »*chrony* dosyć« ('miejsce przestrone'); *chronić*, *ochronka*, *ochraniać*; biblja: »do tej *schrony* (»skarbnicy«, »pokładnicy«, Leopolita), *uchronny*. Prasłowo; cerk. *chrana*, 'pokarm' (do dziś na całem Południu, nazwy stąd dla 'chleba', 'spiżarni'), *chraniti*, 'chować', 'strzec'; rus. *pochorony*, 'pogrzeb' (od stypy?), *choronit'*, 'chować', a do tego zgrubiały przymiotnik *chorosz*, 'ładny'; czes. *chrána*, *chraniti*, toż co u nas. Pierwotne **chorna*, więc kaszub. *charna*, 'pokarm'. Pień *sker-*, *skor-*, 'żywić', 'karmić', lit. *szerti*, 'karmić', *paszaras*, 'karm koński' (nasze narzeczowe *paszory* stąd), *szermens*, 'stypa (pochorony?)'; ten sam pień, bez *s-*, w *karm* (z przyrostkiem *-m*), p.

chropawy, *chropowaty*, o skórze i korze, w 15. i 16. wieku *skropawy* (jeszcze u Mączyńskiego), *Chropy* (kasztelánja), o 'nierównym terenie' (serb. *chrape*, w tem samem znaczeniu), rus. *koropawyj*, 'chropawy' (stąd nazwy 'ropuchy', małorus. *korop(aw)ka*, rus. z inną wokalizacją *czerepacha*, słowień. *krapawica*), bułg. *chrapa*, 'wyboje', czes. *chrapawý*, 'chropawy'. Prasłowo; pień *skerp-*, *skorp-*, lit. *karpa*, 'brodawka' (bez *s-*), *kirpti*, 'strzyc'.

chróst, i o 'pieczywie chrószczą-

cem', *chróstowy*; *chróściel*, ptak (pisane i przez *k*-); *chróstnik* i *chróstniak*, *chróściany*. Prasłowo; z **chworst*, cerk. *chwrastije*, 'chróst', rus. *chworost'*, *chworostina*, 'badyl', bułg. *chrast*, 'krzak', ale u Serbów i Słowieńców 'dąb'; w staroczes. Koźma (przed r. 1125) nazwę miejscową *Chwrasten* od 'krzaków' wyłożył, później tylko *chrast*. Z *chworst-* por. nasze *chwarstać*, *chwarszczeć*, o 'szeleście' wszelakim, kaszub. *charzt* (z **chwarzt*) i *karzt*, o 'owsie na wybrzeżu (dla wzmocnienia tegoż wysiewanym)'.

chrupać, o wszelakim 'szeleście' (»śnieg *chrupie* pod nogami«), *schrupać*, 'zgryźć', 'zjeść'; podobnie rus. *chrupkij*, 'łomliwy', czes. *chrup*, 'chrząstka'; urobione przez *-p* od *chrem* = *skrem*, 'ciąć' (p. *chromy*), bo obok *chrup-* jest i *chręp-* (»o mój miły pępie, któż cię dziś *ochrępie*«, 'utnie', w pieśni dożynkowej), prus. *sen-skremp-usnan*, 'zmarszczka', nasze *chrząpiel*, 'guzica'; *chrupać* jest obocznem z *u*, obok nosówek. Prasłowo i w postaci z *u*: rus. *chrupat' sia*, 'pękać', bułg. *chrupam*, 'gryzę', serb. *chrupiti*, *chrupjeti*, o 'trzasku', *chrupati*, o 'chrząkaniu świni', słowień. *chruna*, 'zawierucha, trzaskawica', czes. *chrupati*, 'chrupać'.

chryja, wyraz szkolny dla 'rozprawy', 'wykładu', z grec. *chreja*, 'sentencja', przenoszony na wszelaką »historję«.

chrzan, prasłowiańskie, rus. *chrjen*; wymawiają i *krzan*, jak i Czesi *krzen* zamiast *chrzien* dawnego; Niemcy wschodni pożyczyli to jako *Kren*. Pochodzenie nieznane; lekarz grecki zapisał *kerain* dla tej rośliny, widocznie toż słowo ze wstawionem *e*.

chrzest, *chrztu* (zamiast *chrzstu*), *chrzcić*, *chrzciciel*, *chrzciny*, *nowochrzceniec*, *chrzes(t)ny*, *chrześcijanin*, *chrześcijaństwo*; wszystko wymawiane i przez *k*-, a tak i pisane pierwotnie: *krzciny*, *krześcijaństwo*, *nowokrzceniec*; już w psałterzu: »wiara *krześciańska*« (w puław. »pospolna« i »pospolita«); w Bogurodzicy czytam, dla miary wierszowej, *chrześciciela*, powołując się na *chrześcianina*. Pisownię z *ch-* zamiast *k-* wywołało *ch-Chrystusa* i *christianus*, zatrzymujące obce *ch-* z grec. *christos*, 'pomazaniec'. Nazwę *Chrystusa* *Chrĭst* (z niem., z krótkiem *ĭ*, *Chrĭst*) przeniósł jedyny Słowianin na 'krzyż' sam; dla *chrztu*, *chrzcin*, miał przykład i u Niemców, *kristenen*, 'czynić chrześcijaninem'. Cerk. *krĭst* (w wymowie ruskiej *kriest*) 'krzyż', *krĭstiti* 'chrzcić' (ale jeszcze *prěkrĭstiti sę* 'przeżegnać się', *raskrĭstiti* 'ukrzyżować'), u Serbów *krst* (*krsta*, 'krzyże') znaczy 'krzyż' i 'chrzest' (*krsno ime*, uroczystość plemienna); na Zachodzie jednak (Czesi, my, Łużyczanie) i u Słowieńców *krst*, *krzest* itd. już tylko 'chrzest'. Przechód nazwy *Chrĭsta* na 'krzyż' umożliwiło, że był u Słowian rodzimy rzeczownik *krĭst*, ocalały w złożeniu *okrĭst*, 'naokoło', rus. *okriestnost'*, 'okolica', załab *wokarst* (toż), od pnia *kri-*, *kroj-*, 'ciąć' (*okrĭst* znaczy właściwie 'okrążając', bo *krąg* od tego samego pnia poszedł); to *krĭst* pierwotne ustąpiło zupełnie (z tym jedynym wyjątkiem) nazwie *Chrysta* (i 'krzyża jego'); gdy schyzmatycka Słowiańszczyzna przy *krĭst* = 'krzyż' została, katolicka *krzyż* dla drzewa przejęła, a *krzest* do 'chrzcin' ograniczyła. Nazwa *chrześcijan*, cerk.

křistjan(in), rus. *kriestjanin*, 'chłop', *kriestjanka*, 'chłopka' (por. franc. *crétin*, 'kretyn', od *christianus*), serb. *krszcianin*, czes. *krzestian*, z niem. dawnego *christiāni* i *christāni* z łac.; u nas *nowochrzeńcy* umyślnie nazwę *Krystyjan* lub *Chrystyjan* przybierali.

chrząst, *chrząstka*, dawniej *chrząstka* (wiek 15. i 16.), *chrząścieć*; z wokalizacją *o*: *chrąst* (oboczne *chrust*, *chrząszcz* (w psałterzu flor.; w puław. *chrząszcz* zamiast *chrąst*); tu i inne dźwiękonaśladowcze: *chrząkać*, *chrzęchy* i *chrąchy*, *odchrząknąć*; urobienie przez *-t* od pnia *chrem-*, *skrem-*, 'krajać'. Prasłowo; cerk. *chrust* i *chruszt*, o 'szarańczy' i o 'chrząszczu', rus. *chrustiet'*, *chrusnut'*, 'pękać', *chrustkij*, 'łomliwy', *chrust*, 'co pod zębami skrzypi' (np. mąka), serb. *chrusta*, 'skórka (chleba, pieczeni)', *chrustati* i *chruskati*, 'gryźć', czes. *chroust* 'chrząszcz', a *chrust* 'chrząstka'. Dziś u Słowian *chrząstka*, *chrząst*, z *-t*, ale nasze *chrząstka* dawne zgadza się całkowicie z lit. *kramslē* i *kremslē*; łotew. *skrumslis*, lit. *krumslys*, 'kostka u nogi, głozn', prus. *krumslus*, 'knebel', od czasownika lit. *kremsti*, *kremtu*, 'ogryzam'.

chrzyżmo, *chryżmo*, *kryżmo*, 'św. olej do bierzmowania', »*chrzyżmować* abo bierzmować«; cerk. *chrizma* z grec. *chrisma*, czes. *krziżmo*, z niem. *chrismo*; *ch-* wedle łac. *chrisma* (grec. *chriō*, 'mażę', *christos*, 'pomazaniec').

chuch, *chuchać*, *chuchnąć*, dźwiękonaśladowcze, i czeskie; rus. *chukat'*; niem. *hauchen* (dawne *hūchen*), *Hauch*.

chuć, *chutki*, *chutliwy*, p. *chcieć* i *chęć*.

chudy, *chuderlawy* (por. *suchorlawy*), *chudzina*, *chudoba* ('ubóstwo', 'biedactwo'; dalej, niby dla skromności, by nie urzekli: 'dobytek', 'bydło'); *wychudły* i *schudły*, *chudnąć*; *chudziec*, z *chudźca*: *chujca*, i do tego nowe *chujec*, o 'chudym wieprzu'. Prasłowo; u innych Słowian: 'mały, drobny', 'zły' (serb. *chudoba*, słowień. *chudicz*, u Załabian *chaudac* albo *szaudac*, 'djabeł'). *Ch-* z *sk-*, lit. *skaudus*, 'bolesny', *skundžu*, 'skarżę', *skudrus*, 'ostry'; *sk-* w naszem *paskuda* (p.); bez *s-* w cerk. *kuditi*, 'psować', *prokuditi*, 'zniszczyć'. U nas najbardziej ograniczone znaczenie, por. *chudopachołek* i niby łac. *chudeusz*.

chusta, *chustka*, *chusteczka*, nasze wyłącznie słowo, niema go i w czeskiem nawet; oboczne do prasłow. *skut*, 'szata', 'kraj szaty', co nie pożyczka z goc. *skauts*; toż samo co lit. *skiautas* (z wtórnem *i*), od *skutu*, 'strzygę'; nasze słowo dalej urobione z przyrostkiem *-t*.

chwała, *chwałka*, *chwalić* i liczne złożenia, *po-* itd.; *chwalba*, *chwalebny*, *chwalny*; *bałwochwalca*; *naschwał*, 'na umysł, umyślnie', dziś nieznane, w 16. i 17. wieku; zamiast *chw-* przez cały 15. wiek (ale już od 14. w.) *fała*, *falić*, *falebny*, niektóre zabytki postaci z *chw-* wcale nie znają; 'dziś zapomnieliśmy o *f*, utrzymało się tylko w nazwach, *Falęcice*, *Falkowski*; *ufała* w 15. wieku zamiast *uchwała*, *ufalić*. Jak w *chory* z **chwory*, może *chw-* i w *ch-* się uprościć, przynajmniej powtarza się *chała*, *chalić* tak często w psałterzu i biblji, że trudno tu o samym błędzie pisarskim prawić. Prasłowo, takie samo u wszystkich Słowian, nabiera powszechnie i znaczenia 'dzię-

kowania'; serb. *na(ch)walice, nawo* (z *nachwao*, nasze *naschwał*), 'umyślnie', *ufal'*, 'nieumyślnie', słowień. *na chwal priti*, 'nadarzać się'; u Serb. i Bułg. narzeczowo toż *f*, co u nas. Pień z *sk-*, nord. *skvala*, 'wzbierać' (o wodzie i mowie), niem. *Schwall, schwellen. Samochwał* = *Chwałko, Chwałecki*, u Potockiego, i i.

chwarstać, 'chrzęszczeć', p. *chróst.*

chwast, od *chwatania* przezwany, bo zielska *chwataią* ziemię dla siebie, *zachwaszczając* ją; u innych Słowian *chwastati, chwastun, chwasta*, znaczy 'pyszałka, co się chełpi, chlubi', jak i w dawnej polszczyźnie: »lekarz *faści*« (*f*, jak zawsze w 15. wieku, zamiast *chw*), t. j. 'chełpi się' (środkami swemi) w mazowieckim Polikarpie około r. 1450. Czy może w dalszym związku z *chwost*, 'ogon' (?), przynajmniej *chwoszcz, foszcz*, nazwy uprzykrzonego chwastu rolnego, 'equisetum', r. 1472 *chwoszczki* i *choszczki.*

chwatać, *chwat*, p. *chwytać.*

chwiać, *rozchwiewać się, chwiejny*; w psałterzu: »*chwiejali* głową« (»*chwiali* głowę«, puław.), nieściągnięte, ale *chwieli* (puław. znowu *chwiali*); dalsze urobienia: *chwierutać*, 'poruszać', 'kołysać', od *chwierut*, a to od *chwier*; pień w *chwoja, choinka*, p. *choja*; *sk-* w *skwierut* (?).

chwiądać się, 'drapać się, gdy swędzi', z **swiądać*, p. *więdnąć*, jak staroczes. *chwadnouti* z *swad-*, o 'więdnieniu'.

chwila, *chwilowy* (w 15. wieku i *fila*), 'czas'; »bo była zimna *chwila*« (w kolędzie z 16. wieku; stąd *chwila* po narzeczach biało- i małoruskich o 'niepogodzie', 'burzy'), »już tu chcę cirzpieć mękę i wszytki złe *file* imieć«, w legendzie o św. Aleksym ok. r. 1450, »ciężka moja *chwila*«, w pieśni z 15. w. Zachodni Słowianie jedyni pożyczyli to słowo od Niemców, dziś *Weile*, niegdyś *hwīl, hwīla*, 'czas', 'godzina'. Wedle niem. złożenia *Kurzweil* urobili Czesi *kratochwile*, a my za nimi *krotochwila* i *krotofila, krotofilny*; częste u Reja: »*krotofile* stroić«, »za *krotofilę*«, 'dla uciechy'.

chwinić, tylko u Wielkopolaka H. Powodowskiego, 'mruczeć', *chwiniąc*, 'mrucząc'; porównałbym z serb. *chiniti*, 'udawać', 'oszukiwać', *chimba*, 'oszustwo', słowień. *chiniti se*, 'udawać', rus. *chinit'*, 'łajać'; *chw-* zamiast *ch-*, a *i* naturalnie z *y*, więc *chwinić* z *chinić*, a to z *chynić.*

chwist, *chwistać, chwis(t)nąć*, toż co *świst, świstać, świsnąć*; *chwiszcz*, 'orzech próżny', toż co *świszcz*; *chwist* w 15. i 16. wieku, jeszcze u Reja, 'błazen', właściwie 'aktor, komedjant', 'mimus'; jak *świstek* (papieru), tak i *chwistek, chwisty* w Józefie Rejowym (o 'szmatach, łachach'); *pochwist* i *pochwiściel* wreszcie, o 'zawierusze', dostali się i do mitologji, jak i *Pozwizd*. 'Orzech próżny' nazywa się r. 1472 *gwiżdżem* i *malikiem* (p.); u Czechów *chwiszt*, 'świstak'; tylko u nas i u Czechów istnieje to *chwist, chwistati*, por. *gwizdać* i *świstać* u innych Słowian.

chwost, 'ogon'; w nazwach: *Zawichost* (zam. *Zawichwost*); *Chwościsko*, ojciec Piastów; *chwoszcz*, 'skrzyp', w 15. wieku *choszczki* i *chwoszczki* u Stanka (1472 r.), *chościk*; z średniowiecznej łaciny wzięto dla 'equisetum' *koński ogon*, z 'cauda equina'; roślina sama podobna do »chwostu«, stąd więc, nie z łaciny, jej nazwa. Jeszcze Bier-

nat w Ezopie używa tego słowa: »*chwost* mu (wężowi) uciął (chłop)«, ale już w 17. wieku rusyzmem się sta e; *chwostać*, 'bić się (miotełką w łaźni)', Stryjkowskiego, ruskie lub czeskie (?), ale i u innych obok *chłostać* (*ł* wymawiane jak *w*?); *Chwościsko* tyle co 'mietlisko', dla rzadkich włosów, por. czeskie *chwostiszcze*, dziś *kosztie*, 'miotła'; postać bez *w* powszechna; mylnie przeniesiono nazwę ojca Piastowego na Popiela i zmyślono mu rozpustę.

chwytać, niegdyś tylko *chycić*, a obok tego, z inną wokalizacją, *chwatać, chwacić* (jak *kisnąć* i *kwasić*, *gizd* i *gwazdać*); do *chwatać*: *chwat, chwacki*; od *chwatać* dostało się *w* i do *chytać, chycić*: *uchwycić* zamiast dawnego *uchycić*. Prasłowo; cerk. *chwatiti, chwatati*, i *chytati, chytiti*, rus. *chwatat'* i *pochitit'*, 'porwać', *chiszczennyj*, 'drapieżny'; u Serbów i Słowieńców używa się i o 'pośpiechu', podczas gdy u Czechów i Łużyczan łączy się to znaczenie z postacią *chwat*, porównaj i naszego *chwata*; u Bułgarów i Serbów służy *chwat* i za 'miarę' (od piędzi do sążnia). P. *chytry*. Pień jest *skut-*, lit. bez *s-*, *kutras*, 'zwinny', *kutu*, 'rozruszam'; w słow. z *sk-* w czes. *poskysti, skysti*, 'wystawiać' (cerk. *pod-skytiti*, 'nachylić głowę'), z *ch-* w czes. *chystati*, 'sprawiać'.

chyba, 'brak', 'wada', »bez *chyby*«, lub *bezpochybnie*, 'niezawodnie', *chybić*. Rzeczownik *chyba* zszedł od 16. wieku na przyimek-przysłówek, 'wyjąwszy', łączony pierwotnie z 2. przypadkiem, np.: »wszelkie zwierzę *chyba* człowieka łzami rusza«, Glaber r. 1535, »nie może i jednej godziny trwać *chyba* choroby takiej«, »więcej ku dobremu niż ku złemu *chyba* swej rzeczy«, »*chyba* mnie niemaż inego boga«, Leopolita, »schną *chyba* tego iżby były pokrapiane«; ale już u Seklucjana i z 1. przypadkiem: »*chyba* liście same (nalazł na fidze)«. *Uchybiać*; *chybki, szybki*, jedno i to samo słowo, jak i *chynąć* = *szynąć*; w *chybotać, chybać* (*chybaj, hybaj*, 'ruszaj!') ocalało pierwotne znaczenie. Pień z *sk-*, lit. *skubus*, 'szybki'. Słowo przeważnie na Zachodzie znane, czeskie *chyba*, 'wątpienie', *chybati*, 'wątpić', 'wahać się', *chybiti*, 'chybić', *chybawý*, 'wątpliwy', *chyba* używało się również przysłówkowo; słowień. *chiba*, 'brak', 'błąd', *chibati*, 'ganić', serb. *podchiban*, 'chytry'; biało- i małorus. *chyba* może z polskiego. Od pierwotnego znaczenia 'ruchu', przez 'kołysanie', 'wahanie', do 'pomylenia'; albo od 'ruchu' do 'minięcia, pominięcia' (?). U innych Słowian to samo z *sz-*, rus. *oszibka*, 'błąd', *oszibit' sia*; p. *szybki, szubienica*.

chyły, *chylić się, pochyły, schylić się, schylać się, nachylać* itd., *wychylić*; *chyłem, chyłkiem* (*chylcem, chylądzią*), 'tajnie'. Prasłowo; cerk. *pochył*, 'skrzywiony', rus. to samo, a *chilyj* 'słaby'; podobnie na Południu, serb. *chila*, 'krzywda', *chiliati*, 'patrzyć zyzem', *chiliak*, 'zyz'; czeskie jak nasze, *den se chyli k weczeru*. Por. *chyży*. Nie zgadza się z następnem, *chynąć*, bo w *chynąć* wypadło *b* przed *n*, gdy w *chył* tego nie było.

chynąć (się), 'rzucić się', to samo co *szynąć* (p.), z *chyb-nąć*; »ledwie dzień głowę *chynie*«, »i już się był dzień z południa *chynął*«, »wiatr *chynie*« (łódkę itp.), »*chynął* ognia« ('zachwycił'), »konie w bok się *chyną*« (w podobnych

przykładach nasuwa się *chynąć* jako **chytnąć*, ?); por. rus. *chinut' sia*, 'chylić się'.

chytry, *chytrze, chytrość, chytrek* i *chytrzec, chytrzyć*, częstym u przymiotników przyrostkiem *-r* od *chyt-ania* ('chwycenia') urobione; prasłowiańskie to, o 'zręcznym, przebiegłym' i 'prędkim'; por. wymienione pod *chwytać* lit. *kutrus*, 'zwinny'

chyz, 'dom', *chyża, chyż*, pisane i przez *i*; prasłowiańska pożyczka z niem. *hūs, Haus*, jako pożyczka ze wcale ruchomą postacią; cerk. *chyz, chyzina* i *chyżina*, rus. *chiża*, bułg. i serb. *chiża, chižica*, ale i *chisza, chiszica*, czes. dawniej *chysze, chyszka*, dziś *chyże, chyżina*. To słowiań. *chyż* pożyczyli Niemcy dwojako: *Kietz*, o 'chałupach rybackich' w Marchji (pod Berlinem, Poczdamem), i w Alpach jako *Keische, Keusche*, 'chałupa' (z tego znowu słowień. *kaiža*). Uderza odmienność rodzaju i końcówki, ależ to pożyczka.

chyży, 'chybki', 'szybki', słowo późniejsze, od końca 16. wieku; od **chyg-* do *chy-*, p. *chyły*.

I

i, spójka łącząca, 'a'; samoistna, i w skupieniach (*iza, izali*), dawniej stale przed pytajniki kładziona (*i kto, i co*, zamiast *kto?, co?*); poszła z przypadku któregoś zaimka wskazującego; może to grec. *ej*, 'jeśli', albo lit. *jei*, 'jeśli' (od zaimka 3. osoby). Połączona z *że*: *iże* (skrócone: *iż* albo *że*), wyraża, jak *aże*, zawisłość: »on rzekł, *iże* przyjdzie«, tyle co: 'on rzekł i on przyjdzie'; tak samo np. niem. *und* ('i') jeszcze na początku 16. wieku używano i w znaczeniu *dass* ('że').

ich, im, p. *jego*.

idea, *ideał, idealny, idealista, idyla*, należą do greckiego pnia, co 'widzieć' (i 'wiedzieć') oznacza, od którego i *historja* (w *idyli* i wymawiane zamiast dawnego *ei*, bo *eidōlon, eidyllion*, 'obraz', — *idołopokłonnik* ruski znaczy 'bałwochwalca', i 'obrazek'). Od tego *id-* (*wid-*), zupełnie odmienne *id-* w *idiota, idiotyczny*, co 'prywatynę' i 'nieuka' znaczy (*idiōtēs*, 'prywatny', *idios*, 'własny', od zaimka względnego).

Idzi św, Egidjusz, u Czechów *Ilji*.

igła, *igiełka, igielnik, iglica* albo *glica* (Mączyński 1564, i dziś narzeczowe), *iglasty, igliwie* (ależ *jeglija*, 'jodła', tu nie należy!); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; i u Łużyczan *i-* odpada, *gła*; *j-* w nagłosie było i u nas, u Czechów *jehla* z *jihla* (jest i *ihla* u nich); rus. bułg. serb. *igła, iglica*; u nas w nazwie 'berberysu', *glika* (zwanego i *dracz, drzon, dereń*, od 'darcia'), ocalało pierwotne *-ika*, jak w *osika*. Z pewnością da się tylko prus. *aikulo*, 'igła', porównać, chociaż nie zgadza się w spółgłosce; pień pierwotny ten co i w *jędza* (p.), od 'kłócia'.

igo, w nazwach miejscowych, *Igołomia*, 'gdzie się *igo* (= jarzmo) łamie'; narzeczowe *jugo* (*ju-* z *ji-*,

jak nieraz), 'jarzmo' (i w nazwie lekarza *Jugo*, co nie franc. *Hugo*, bo znany w przysłowiu od 17. wieku). U wszystkich Słowian tak samo; cerk. *igo* (obok odmiany *iga* jest i *iżesa*, jak przy odmianie *nieba, słowa*). Prasłowo; lit. *jungas*, ind. *jugam*, grec. *dzygon*, łac. *iugum, iungere* (stąd *koniunkcja*, 'złączenie', *adjunkt*, franc. *adjoint*, *dysjunkcja*, *konjugować* itd.), goc. *jukuzi*, niem. *Joch*, wszędzie to samo: 'jarzmo'; z *iżesa* można grec. *dzeugos*, 'zaprząg', łac. *iugera*, 'morg', porównać. Nie mamy czasownika, ocalałego w lit. *jungti*, łac. *iungo*, 'łączyć', 'wprzęgać'. Nadmieniam zgodę łac. *con-iux*, 'małżeństwo' (*z-jarzmieni*), z cerk. *sąprąg* (rus. *suprug*) w tem samem znaczeniu.

igra, *igierny, igrać, jigrzec*, 2. przyp. *jigrca*, 'komedjant' ('ioculator', 'kuglarz, śpiewak wędrowny'), *igrzysko, igraszka* (ten sam przyrostek *-sz* co w rus. *igruszka*, 'zabawka', *wyigrysz*, 'wygrana'), p. *grą*.

ihumen, 'opat', *ihumenia*, 'opacicha', z cerk. rus., a to z grec. *hēgumenos*, 'przeor'; tak samo *ikon(a)*, 'obraz świętego', z grec. *eikōn* (*ikonostas*, 'ściana z obrazami w cerkwi').

ikra i *ikro* (r. 1500), 'jajka ryb', *ikrzak* (i »mleczak«), *ikrowy, ikrzysty*; *ikra*, 'łydka'; *kra* lodowa (bez nagłosowego *i-*, jak stale u nas). Wszystko troje jedno słowo, o 'nabrzmiałości' wszelkiej (jajeczek, mięsa, lodu); *s-* nagłosowe odpadło, ocalało tylko w cerk. *skra*; rus. *ikra*, 'kawior'; dalej urobione *kriga*, małorus. *kryha*, o 'krze lodowej'. Lit. *ikrai*, 'ikra', prus. *ikroj*, 'ikra (łydka)', pożyczki, od Rusi i od nas.

im — tym, p. *jego*; dziś *nim* zastąpiło dawne *im*: *zanim*.

im-, liczne słowa, z łaciny przejęte: *imponować*; *imainacja* (*imaginacja*, niby 'obrazowanie', od *imago*, franc. *image*, 'obraz'); *impet* i *impetyczny* ('naskok' niby); *imperator* z *imperjałami*; *imitacja*; *import*, 'wwóz'; *impertynent* (z franc.); *impreza*, w 17. wieku ogólne, dziś nieznane niemal, z włos. *impresa* (por. *impresario*), 'przedsięwzięcie'; pomylone u Klonowica *imbrjaki*, 'opilce', z włos. *ebbriaco*; w 16. wieku był i *impresor, imprymować*, o 'tłoczeniu, druku', 'drukarzu'. Pomijam wyłuszczanie podobnych złożeń z *in-*: *inamorat* ('zakochany', w romansach 17. i 18. wieku), *inicjał, inspekcja, instytut*; albo z *il-* (od *inl-*): *iluminować, ilustracja* itd.

imać, *imacz, imaniec* ('jeniec'), p. *jąć*.

imbier, *imbir*, dawniej (1472) *ingbier, ingbir* (albo, wedle łaciny średniowiecznej, *zynzybar* i *cyngbier*), z niem. *Ingwer* z łac. *zingiber*, od wschodnich nazw (arab. *zandżabil*, pers. *shangabir* z ind. *śrngawerd*).

imbryk, *imbryczek*, od 18. wieku, 'naczynie do kawy', z węg. *ibrik*, a to z tur. *ebrek* (*m* wstawiliśmy sami); i inni Słowianie od Węgrów to wzięli.

iment, tylko w ludowem: »do *imentu*«, 'do cna'; z węg. *imént*.

imieć, *imienie*, p. *mieć, mienie*.

Imiennictwo osobowe. Pomijając nazwy, co dopiero z chrześcijaństwem przybyły i pod wielu względami podobnym, co dawne pogańskie, podlegały odmianom, tylko o tych prawimy, chociaż one właśnie u nas najsilniejszego doznały uszczerbku; z wyjątkiem *Stanisława, Wojciecha, Kazimierza,*

Władysława, Wacława, Włodzimierza, prawie zupełnie zaginęły; przechowały je dawne dzieje, a nierównie liczniej urabiane od nich nazwy miejscowe. Przytoczone właśnie imiona cechują imiennictwo słowiańskie: nazwy są dwupienne, a wyrażają życzenie, aby osobistości, której imię jest częścią integralną, wiodło się wedle imienia-wróżby. Nie wiemy, kiedy ostatecznie imiona nadawano, czy nie odmieniano ich albo uświęcano ostatecznie np. przy postrzyżynach? To wiemy, że imiennictwo słowiańskie zachowało normy przedsłowiańskie; że już Arjowie w podobny sposób życzyli potomstwu pomyślności. Wróżbę musiano jednak rozumieć, więc nazwy odmieniały się wraz z językiem samym i niema w nich jakichś pni odwiecznych; nazwy np. słowiańskie i litewskie są zupełnie od siebie odmienne, chociaż »system« ten sam, bo winien je był każdy rozumieć, więc się coraz odnawiały. Wiele imion jest wojowniczych, odpowiednio do czasów, więc wszystkie z *woj-, bor-, stan-, stoj-*; inne wedle gościnności słowiańskiej się stosują; inne życzą władzy, dostatków, czci i sławy; najliczniejsze właśnie na *-sław* lub *-mir* i *-mier* się kończą, co z *mirem*, 'pokojem' utożsamiano, chociaż początek jego jest inny; i *-mił* do częstych należy. Złożenia były dzierżawcze: *Świętosław* znaczy 'silną (wielką) sławę mający' (*Jarosław* to samo), *Miłogost* lub *Radgost* właściwie 'miłych (radych) gości mający', co się odmieniło zczasem na 'miłujący gości' i 'gościom rad'. Z niektórych nazw można i dramaty rodzinne wyczytywać, np. *Niemój, Nielub, Ledarg* ('ledwie drogi'). Ponieważ imię należy do osobistości, więc je dziedziczono, polecając przez to samo nowego członka rodu dziadom-duchom opiekuńczym. Wystarczy przypomnieć, jak się u Piastów albo Przemysłów te same imiona, *Bolesławów, Kazimirów, Włodzisławów,* co raz powtarzają; dziś heraldyk z nazw domyśla się przynależności rodowej. Dwupienne nazwy ulegały skrótom i spieszczaniom: *Bolko* z *Bolesława*; *Stach, Staś, Stan, Stanko, Stachnik* z *Stanisława.* Na nazwy kobiece mniej się wysilano; dodawano do ojcowskiej *-a,* więc *Stanisława*; córka *Dobromira Dobrochną* się nazywała lub *Dobrawą* (pierwsza, żona Chrobrego; druga, matka jego, z której jakąś niebywałą w świecie *Dąbrówkę* ukleconо!). Do imion domowych, pogańskich, przybierano (np. przy bierzmowaniu) chrześcijańskie, stąd *Wojciech-Adalbert*; nieraz zaczynają się tą samą głoską, np. *Kazimir-Karol* (Odnowiciel), ale u nas mniej o to dbano (*Włodzisław-Herman*), więcej na Wschodzie, u Rusi. Pnie i odwracano: *Wojbor* i *Borzywój*; *Sławomir* i *Mirosław*; oba pnie znaczą nieraz to samo, tak się rozpowszechniły; znaczenie niejednego później i zapomniano, np. *Spycimir* (*Spytek,* niby 'Darmek'). Nierównie rzadsze są jednopienne, np. *Wilk* (aby go wilki nie zjadły; imię ma odwracać grozę) i inne nazwy od zwierząt, roślin (szczególniej częste u chłopów), rzek; od przymiotników: *Czarny, Biały*; od wszelakich innych rzeczowników. Nazwy chrześcijańskie wyjątkowo tłumaczą, częściej upodobniają je własnym, np. *Hieronyma Jarosławowi* (*Jaroszowi*), *Florjana Two-*

rzyjanowi; zresztą skracają je tak samo, *Bień* z *Benedykta*, *Grzymek* z *Pielgrzyma*. U nas w złożeniach nieraz 3. przypadek zamiast pnia: *Bogumił*, *Piotrumiła*.

imię; *imienny*, *imiennik* (dawniej *drużba*, na Litwie *ciozka*, z rus. *tiezoimiennyj* skrócone), *imieniny*, *imiono*, *imionnik*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *imę* (*imene*), rus. *imia*, czes. dziś *jmeno*, dawniej *jmě*, *jmenowati*, 'nazywać'. *Imię* utworzone przyrostkiem *-men* (jak *brzemię*) od pnia *no-* i *n-*: słow. *imę* z **n-men*, łac. *no-men* (*nominować*, *nominacja*, *nominat*), grec. *onoma* (nasze *anonim*, 'bezimienny', z grec. *anōnymos*), ind. *nāma*, awest. *nama*, goc. *namō* (niem. *Namen*, *be-nennen*); brak w lit, jest tylko prus. *emens*, 2. przypadek *emnes*, 'imię'.

imo, *imojazdą*, *imopławem*, p. *mimo*.

inderak, w 16. wieku, z niem. *Unterrock*, 'spodnica' (*unten-*, 'spód').

indermach, w 16. wieku, z niem. *Hintergemach*, 'zatyłek', »mieszka na tyle, w *indermaszku*«, tak u Cieklińskiego, Klonowica i i. (*indermaszne*), ale jeszcze 1568 r. *indergmaszek*. P *gmach*.

indyk, *indyczka*, narzeczowe *jendor*, *jędor*, z łac. *gallus indicus*, niem. dawniejsze *indisches Huhn* (dziś *Truthan*, *Indianer*), franc. *poule d'Inde* (z tego *dinde*, *dindon*), czes. *indiánka* (wedle niem.), rus. *indiejka* obok nazw naszych. W 16. wieku do Europy z Indyj Zachodnich przewieziony i rychło udomowiony.

indzinger, *indzienigierka*, *indzienigerowie*, w 17. wieku, dziś *inżynier*, z włos. *ingegnere* od *ingegno*, łac. *ingenium*, 'duch'.

inkaust, dawniejsza nazwa 'atramentu', czes. *inkoust* i *ingoust*, z grec. łac. *encaustum*, 'wypalone' (o czerwonym atramencie cesarzy rzymskich używane), stąd i franc. *encre*, włos. *inchiostro*.

inny lub *inszy* (jak *pierwszy*), jeszcze w 15. w. z jednem *n*: »*jinych* jimienie k *jinym* pójdzie«, biblja; *inaki* (»słowa taka, a drugi *jinaka*«), *inaczej*, *inakszy*; *gdzieindziej*, *skądinąd*; dawniej samoistne: *indzie*, *ingi*, *z inąd*, *inędy*, *inegdy* ('kiedy indziej'); cerk. *inde*, *inogda*, *inądu*. Zdwoiliśmy *n*, jak w *płonny*, *męczennik*. Słowo *iny* znaczyło: 'jeden' (p.); przybrało znaczenie: 'drugi', 'odmienny' (*jeden*, 'ktoś inny'); *ino*, 'tylko', zachowało pierwotne znaczenie (= *jedno*, *jeno*). Prasłowo; łac. *unus* z *oinos*, grec. *oinos*, 'jedynka', goc. *ains* (*eins*), prus. *ains*, lit. z przydechem *wienas*, w ind. i awest. z innemi przyrostkami: *eka-*, 'jeden', *aewa-*, 'jeden'; z *inaki* (*inaczej*) por. lit. *wienokas*, łac. *unicus*, niem. *ainaha* (gockie).

inochód, *jednochód*; *inochoda*, *jednochoda*; *inochodnik*, o 'koniu posuwającym naprzód obie nogi jednej strony, a potem obie drugiej, nie przebierającym nogami'; i tu ocalało *ino-* w pierwotnem znaczeniu: 'jedno'; »zbił go z *inochody*« ('z fantazji'); r. 1500 i 1530 »*junochodnik* albo hinszt«, z mylnem *ju-* zamiast *ji-*, jak nieraz.

interes, jeszcze przy końcu 16. i na początku 17. wieku w łac. pełnej formie *interesse* używane: »wszyscy swego *interesse* szukają«, Wujek, »*interese* brać«, Knapiusz; dziś ludowe *jenteres*, *jęteres*. Europejska pożyczka z łac. *interesse*, 'zależeć'. Inne liczne złożenia z *inter-*

pomijamy (*interpelacja*); wymieniamy tylko naszego wyłącznego *introligatora*, 'co książki oprawia, wiąże', *wiązacz* w 16. wieku.

ips, *ipsym, ipsymować,* od 'fałszowania wina *ipsem*, t j. 'gipsem', przeniesione na wszelki 'fałsz' w 17. wieku, szczególniej u Potockiego: »mieszając swych prywatnych konceptów *ipsymy*«, »fałszu i *ipsymu* kto nie miesza w złoto«; »od wina *ipsymowanego* wybaw nas Panie«, Modlitwa około r. 1750, »wodę *ipsymują* winem, wino *ipsymują* wodą«. *Ips* zanotował r. 1472 Stanko.

ircha, *jercha, irzcha,* 'rodzaj skóry wyprawnej, zamszu', *irszany, irchowy, irchownik,* na Zachodzie słowiańskim, czes. *jircha,* łuż. *jercha,* słowień. *ircha* i *jercha* (jest i u Serbów; na Rusi od nas); z niem. dawnego *irch, erch, crich, ircher,* 'białoskórnik', a to z łac. *(h)ircus,* 'cap'.

Irzy, *Jerzy,* jest i postać *Jur, Juricus* r 1235, *Jurek, Jurkowo*; dalej *irz, irze, irzyk, jirzykowie,* wszystko w r. 1472 dla ptaszka 'cypselus' (por. Potockiego: »jaskółczy rodzaj w Polszcze zową *irzykami*«); »*jerzyki* powietrzne«, obok »jadowitych *irów*«, i »*jerowie* skrzypiotały«; r. 1500 »*ir* albo lelek« tłumaczy 'larus', 'mewę'; u Czechów *jirzice,* 'pieńka', *jirzíček,* 'jaskółka'; jest to imię własne *Irzy*; podobne przenośnie nie rzadkie, p. *kaczka* i inne. U Serbów i Słowieńców nazywają się te same ptaszki *juriczica, jurka, jurica, jurszczica* (i o 'czyżach') U nas *Jura* w 14. w., jak na Rusi (*św. Jur* lwowski!).

iskać, 'szukać', pierwotne słowo, nim go Niemcem *szukać* (p.) zastąpiliśmy, ale jeszcze u Reja i i. *odiskać* = 'odszukać'; dziś, jak i u Czechów, głównie o 'szukaniu »gadu« w głowie'; lit. *jeszkoti,* 'szukać'. niem. *heischen,* 'żądać', ind. (z odmienną samogłoską) *iczchati,* 'szuka', 'życzy' (od pnia *ais*; ind. *eszati,* 'szuka', *iszmas,* bożek miłości). Inni Słowianie ocalili słowo: cerk. *iskati, iską* i *isztą,* rus. *iskat', isk,* 'dochodzenie sądowe', *priisk,* 'kopalnia', serb. *iskati, isztem,* i *biskati* (od złożenia *obiskati,* mylnie rozłożonego); moraw. *wiskati,* i u nas *wiskać, wiszczeć,* z mylnem *w-*. W złożeniach z końcową półgłoską, jak *zŭ-,* ta zlewa się z *i-* pnia w *y*: stąd nasz *zysk, zyskać, zyskowny,* w cerk. *sŭniskati,* ale na Rusi, jak u nas, *syszczik,* 'szpicel', *wzyskat',* 'wymagać', *nie wzyszczitie,* 'nie bierz pan za złe'.

iskra, *iskierka, skra, skierka, iskrzyć* i *skrzyć się, iskrzysty,* złożenia z *za-* itd.; prasłowo; tak i w tem znaczeniu u wszystkich Słowian, z przydechem *j-*; Czesi pisali *Giskra* (znany kondotjer z 15. w., a minister wiedeński z 19. w.). Jest to odmiana wokalizacji z *jaskier, jaskrawy, jas(k)ny* (p.).

ispina, u Haura: »upusty stawowe chróstem, *ispiną* albo dębiną młodocianą opleść«; 'to, co na *ispach,* namułach, rośnie' (?); od *isep, ispu,* u nas tylko w nazwach miejscowych, *Isep,* u Czechów *jesep,* 'szutrowisko', cerk. *isĭpĭn* (z *iz-sep,* 'nasyp'). Jest to *Isep* jedynym niemal przykładem zachowanego nagłosowego *i* przyimka *iz,* co jeszcze jest w nazwie *Izgórsk* 1104 r. (w 13. wieku już *Zgórsk*), a może i w *istyk,* toż co '*styk* u pługa', »wykalać *istykiem*«, Potocki (*iztykać*); *iz* zresztą na całym Zachodzie tylko *z* dało.

isty, *istny, istota, istność, iście,*

»*iścić się* w słowie«, *ziścić*, *uiszczać się*, »*jist* bądź«, 'bądź pewien', *jiściec*, *jistca*, 'właściciel', 'wierzyciel' i 'powód', *iści(z)na*, 'kapitał, własność'; dawniej szczególniej często: *ten isty*, 'ten sam', *ci iści*, 'ci sami' (w biblji, psałterzu); *samoistny*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak i w temże znaczeniu: cerk. *istina*, 'prawda', rus. *istinnyj*, 'prawdziwy', *nieistowyj*, 'wściekły'. Zamiast **jesty*, **jestota*, por. czes. dawne *jestojski*, 'prawdziwy', *jestwo*, 'istota'; *je-* i *ji-*, *i-*, w nagłosie wymieniają się nieraz. Lit. *iszczias*, łotew. *īsts*, *īstens*, pożyczki chyba z ruskiego.

iść, dawniej *ić*, *idę* (pień *i-*, por. lit. *ei-ti*, łac. *i-re*, grec. *i-enai*; czas teraźniejszy urobiony przez *-d*, jak w *ja-dę*, *bę-dę*), z licznemi złożeniami, gdzie również w bezokoliczniku mylne *-ść* od 16. w. panuje: *przyjść*, *pójść*, *zajść*, *znajść*, *wyjść*; *d* czasu teraźniejszego wkradło się w obiegające już od 16 w. częstotliwe *(z)najdować*, *(z)najdywać* (obok poprawnego *(z)nachodzić*), jedyne tego rodzaju (*wynajdować*, to samo z *wy-*), urobione najniepoprawniej wedle *najmować* (*najmywać*): *najmę* (tak samo *najdować*: *najdę*). Postaci pierwotne *wnić*, *znić*, *pójć*, *dójć* ustąpiły wcześnie nowym *wejść*, *zejść*, *pójść*, *dójść*. U wszystkich Słowian tak samo; i Litwin urabia po narzeczach nowe *einu* albo *eitu*, 'idę', zamiast pierwotnego *eimi*, prus. *eisei*, 'idziesz', *eit*, 'idzie', z tą samą samogłoską stale, gdy w ind. jeszcze w liczbie pojed.: *emi*, *eti*, ale w mnogiej: *imas*, 'idziemy', *janti*, 'idą'; awest. *aeiti*, *jeinti*; grec. *ejmi*, 'idę', *imen*, 'idziemy'; łac. *eo*, 'idę', *is*, *itio*, 'chód'.

iwa, z przydechem *jiwa*, *liwa* (stąd nazwa miejscowa *Liw* i herbowa *Doliwa*?), *iwina*, *iwowy*, *liwina*, 'rodzaj wierzby', i tak u wszystkich Słowian bez wyjątku (chyba zdrobniałe *iwka*, *iwica*, służą i innym roślinom). Prasłowo, chociaż drzewa same różne bywają; lit. *jeiva*, 'czeremcha', grec. *oję*, niem. *iwa*, dziś *Eibe*, 'cis' (rdzeń iwywierzby i cisu czerwonawy); ale prus. *iwis* (?), łotew. *īwe*, dla 'cisu', są pożyczki z dawnego niem. *īwe*.

izba z *izdba*, więc *izdebka*, *Łzdebno* w nazwach miejscowych, *izdbica* (u mostu); narzeczowo ginie nagłosowe *i-*: *zdba*, *zdebka*, *zdbica*; *izbica*, 'skrzynia u mostu', 'zrąb drzewa ziemią »nafasowany« (w twierdzy)'; *przyzba*; pierwotne *istba* (nazwy miejscowe, *Istebno*), cerk. *istŭba*, 'namiot', rus. *istobka*, 'łazienka', *izba*, *izbuszka*, *prizba*, bułg. i serb. *izba* (ale znaczenie bywa wszelakie, i 'piwnica'), słowień. *j(i)spa*, *jspica* i *izba*, *jespa*, czes. dawne *jistba*, dziś *jizba*, *jizdebná*, 'pokojówka', łuż. *stwa* i *śpa*, itd. Prasłowiańska pożyczka z niem. *Stuba*, 'łaźnia' (dziś *Stube*, i w szkole, stąd *sztuba*, *sztubak*, *sztubacki*), z przydanem nagłosowem *i-*; niem. *Stube*, franc. *étuve*, 'łaźnia', włos. *stufa* mają być dwa odmienne słowa: niem. od *stiuban*, *stieben* (o 'rozpryskującej wodzie', *Staub*), romańskie od łac. domniemanego *extufare*, *extufa*, 'łaźnia' Od Słowian rozeszła się ta niemczyzna daleko.

iż, *iże*, p. *i*, spójka.

J

j- Przy *a* i *e* zwróciliśmy uwagę na kapryśność języków słowiańskich co do nagłosów samogłoskowych; przybierają one *j*-lub *w*- zbędne, a odrzucają pierwotne (np. ruskie *ucha, użo*, zamiast *jucha, jużo*), albo mieniają *je*- i *o*- (szczególniej Ruś) Przy *i, j*, taż sama kapryśność. Gdy inni Słowianie *i*- w nagłosie, nietylko przed zbitką spółgłoskową (p. *izba*), wstawiają (por. ruskie *iwier*, nasz *wiór*; rus. *irej*, nasz *raj*; rus. *iwołga*, nasza *wilga*), my pierwotne *i* nagłosowe odrzucamy częściej niż wszyscy inni, por. *mieć, miono, glica (glika), skra, gra, zdebka*, zamiast *imieć, imiono, iglica (iglika), iskra, igra, izdebka*. Pierwotne *ji*- trzymało się długo, jeszcze w 19. wieku pisali, nieliczni coprawda, *jim, jich, ji, jinny* (*jinszy*, por. ludowe *jenszy*, jak *jenteres*), *jistota*; nie uwzględniałem tu wcale tej wymowy i pisowni, pisałem wyłącznie *i*, chociaż *j* do pnia należy. Najdziwaczniej obchodzi się język, nietylko na Mazowszu, chociaż tam najszerzej i najdłużej, ze zbitkami nagłosowemi *ja-, je-*, przestawiając je jakby z umysłu. Więc w 15. wieku *jeko, jebłko*, zamiast *jako, jabłko*, i odwrotnie: *jano, jadnacz*, zamiast *jeno, jednacz*; *Jawa, jaratyk*, zamiast *Jewa, jeretyk*; ogólnopolskie *Jadwiga* nie z pierwotnego *Haduwig-*, lecz z *Hedwig-*; *Jełowicki* z dawniejszego *Jałowicki*; por. rus *Jawdochę* z *Eudoksji*; dalej przechodzi *ja*- przez *je*- w *(jji-*: *irzmo, irząbek*, zamiast *jarzmo, jarząbek*, a *jemioła* (p.) najrozmaitsze przybiera postaci. Mieniają się *jasiotr* i *jesiotr* i i., i należy sięgać do innych języków słowiańskich dla ustalenia właściwej postaci. Że i polszczyzna przedsuwała *i*-, tego dowodzą *ilnik* r. 1472 (od *lnu*), *Iłża* z dawnego *Isłża*, a to od *słzy*, 'łzy'.

-j przystępuje do przysłówków, *dzisiaj, wczoraj, tutaj*, częste szczególniej u Reja, *nikogoj* (całkiem jak *-że*); *onegdaj*, może i w *naj-* trzeciego stopnia u przymiotników zamiast dawnego *na-*. Powtarza się w innych językach jako *-ī*, służąc naciskowi, grec. *nyn-i, hutos-i*.

ja, zaimek pierwszej osoby, pozbył się, dla krótkości i wedle wzoru *ty*, spółgłoski końcowej; dawniejsze *jaz* ocalało w psałterzu; częściej i dłużej u Czechów się powtarza. Forma prasłowiańska była dwuzgłoskowa: *jazŭ*. Prasłowo; grec. *egō*, łac. *ego*, ind. *aham*, awest. *azem*, niem. *ich*, gockie *ik*, lit. *asz, esz*. Słowiańska postać wyróżnia się od innych wydłużeniem nagłosu: ** ēzŭ*, z czego wedle stałego trybu **jēzŭ*, a z tego *jazŭ*, jak zawsze; słow. *z*, lit. *ż*, pisane przez *sz*, odpowiada pierwotnej gardłowej podniebiennej. Dziś tylko Bułgarzy zatrzymali *z*, odrzucili *j*: *az*. Przyczyna wydłużenia, *ēz*- zamiast *ez*-, nieznana. Dalsze przypadki urabiają się od innego pnia: drugi, trzeci i siódmy *mnie*, szósty *mną*, czwarty *mię* lub *mnie*; w trzecim obok *mnie*, beznaciskowe *mi*. W psałterzu dawna postać drugiego przypadku: *mienie*, co się wedle dalszych przypadków pierwszego *ie* pozbyła. Z przyimkami stale: *we mnie, ze mną, nade mną*, ponieważ między *m* a *n* zagłuchła półgłoska pierwotna. Ta sama różnica pni obu

w jednej odmianie w lit. *manes*, *mani*, niem. *mir*, *mich*, łac. *mei*, *mihi*, jako pierwotna.

jabłko, *jabłeczny*, *jabłecznik* r. 1500, *jabłkowy*, *jabłkowity* (o maści końskiej), *jabłoń*; miejscowe: *Jabłowo* i i. Nazwa spólna wszystkim północnym językom aryjskim: celt. *abhall*, niem. *Apfel*, lit. *obuołas*, 'jabłko', *obelis*, 'jabłoń', prus. *woble* i *wobalne*; ocalała i w nazwie »jabłkorodnej« *Abella* w Kampanji rzymskiej; por. łac. *abies*, 'jodła', prasłowo. Za *jabłoń* pojawia się na Południu *jablań*; u dawnych Czechów są obie postaci; wymiana to przyrostka *-ań* i *-oń*; na Południu *jablka*. *jabłka*, żeńskie, zamiast nijakiego *jabłko*. Urobione przyrostkiem zdrobniałości *-ŭko* od niezachowanego *jabło* (w staroczes. jest jednak); por. *Jabłowo*; *jabłuszko*, jak *serduszko*. Mazowieckie *jebłko*, *jebłecznik*, nieraz w 15. wieku.

jabrząd, *jabrzędzie*, 'topola', to samo co *obrzad* (p.); wymiana *ja-* i *o-* z pierwotnego *a-*, *ja-*.

jacy, 'tylko', przestarzałe, ludowe, w 15. i 16. wieku ogólne; *jacy kto*, 'kto tylko', 'byle kto', »niesłuszno jest, aby ot *jacy kogo* niesiona była skrzynia« (»aby leda kto nosił«, Leopolita); *jarcy komu*, zamiast *jacy komu*, *jarcy czyją*, zamiast *jacy czyją* (*jacakami* dziś zowią, co *jacy*, zamiast »tylko«, mówią); cerkiewne *jaszti* i *jaszte*, najczęściej bez *j-* pisane, *aszti* i *aszte*, 'jeśli', *kto aszte*, 'jacy kto'; urobione od zaimka 3. osoby przyrostkiem *-tje* lub *-tji*; *jeszcze* jest to samo słowo z przyrostkiem *-stje*, co na jedno wychodzi. *Tylko jacy*, r. 1549.

jad, *jadowity*, *jadowić się*, 'gniewać się' (ludowe mylne *jadłobić się*, *jadłoba*), *jadzić się*, *zajadły*, *rozjadły*; prasłowo; tak i w temże znaczeniu u wszystkich Słowian; u Serbów obok *jed*, 'jad', 'złość', jest *jad*, 'żal', *jadan*, 'nieszczęsny', *jadati*, 'biadać'; u Czechów tylko *jed* (jest i w starorusk.), z nowem *je-*. *Jad* zadawano w *jadle*, por. franc. *poisson*, 'trucizna', t. j. 'napój', łac. *potio*; niem. *Gift* od *geben*; więc p. *jeść*; i *truci(z)na* tylko od *potrawy* nazwana (p *truć*). *Jadłówka*, 'krosta'.

jadę, od 15. wieku *jedziesz* zamiast pierwotnego i ludowego *jadziesz*, *jadzic*, urobione (jak *i-dę* do *i-ć*) do *ja-ć-*, p. *jechać*; tak i to samo u wszystkich Słowian; cerk. *jadą*, ale rus. czes. *jedu*, małorus. *jidu*, z nowem *je-*, *ji-*.

jadło, dawniej i narzeczowe *jedło*; *jadać*, *jadalny*, *jadalnia*, *jadłospis*; p. *jeść*; urobione (jak *siodło*, 'wieś', od *sed-*) przyrostkiem *-ło* od *jad-*, dlatego serb. *jelo* (*l* z *dl*, jak tam zawsze); *jadać*, częstotliwe, zwykłe.

jadro, 'sieć, niewód', »sieć *jadrzysta*«; *jadro* właściwie 'wypukłość sieci na ryby i ptaki', więc Cygański r. 1584 co raz przestrzega: »urób sieć, coby *jadra* nic nie było«, »uczyń *jadro* średnie«, »jeno *jadra* nie barzo wiele«. U innych Słowian *jadro* 'żagiel' (cerk. *jadro* dla 'masztu' mylne chyba), *jadrilo*, *jadrina*, serb. słowień. *jadro*, *jedro*, 'żagiel', *jedriti* i *jadrati*, 'żeglować'. W związku z tem i *nadro*, *zanadrze*? (p.). Jeśli znaczenie pierwotne 'żagiel', można *ja-dro* od *ja-ć*, 'jechać', wywodzić, jak łac. *vēlum*, 'żagiel', od *veho*, 'jadę'; inni wychodzą od 'nabrzmienia' i łączą *jadro* z *jadem*, niby = niem. *Eiter*, więc *jad-ro*, co jeszcze mniej prawdopodobne.

Jadwiga, z niem. *Hedwig* (oba pnie: *hadu-* i *wig-*, znaczą 'wojnę'); *jadwiżką* przezywano i wszelakie 'sprzęty' i 'kaftaniki'; co do *ja-* p. *j-* nagłosowe.

jagły, »kasza *jaglana*«; »proso otłuczone zowiemy *jagłami* lub pszonem«; jagły na podołku prażono jako czar miłosny; żartobliwe: »krupa *jagłą* być nie może«, o Krupie i Jagielle. Tak i to samo u innych Słowian, oprócz Rusi (por jednak rus. *jagłyj*, 'prędki', *jaglit' sia*, 'spieszyć', *jagłaja ziemla*, 'tłusta', ale to przypomina raczej lit. *jẽga*, siła' *jẽgti*, 'móc', grec. *hēbē*, 'siła młodzieńcza', z *jẽgā*). Por. może *igła*, jeśli od 'ostroty' przezwana.

jagnię, *jagniątko*; zdrobniałe, jak i cerk. *(j)agniec*, od *agn*, istniejącego jeszcze w czasowniku *ob-agnić się*, 'okocić się', co ludek mylnie rozłożył: *o- bagnić się*, i *bagniędzią*, *bagniątkami* obezwał »kotki topoli«, czes. *jehnied*, 'kotki', *jehnieda*, 'topola' (przyrostek *-d* zbiorowy). Toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *(j)agnę*; i w bułg. *bagni se*, 'koci się', łuż. *bahnić*, 'kocić'. Prasłowo; brak w lit.; łac. *agnus* (stąd nasz *agnusek* wielkonocny), grec. *amnos*, 'jagnię' (z **abnos*). Na Rusi i *ogniadije*, zamiast *ja-*, *je-* innych Słowian, ze zwykłą zmiennością nagłosową.

jagoda, zbiorowe (przyrostek *-d* zawsze taki !) od **jaga*, lit. *uoga*, 'jagoda' (z pierwotnego **ōga*); toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *(j)agoda*; *Jagodne*. U nas i u Czechów *jagoda* (od czerwieni) i o 'policzkach', r. 1500: »*jagoda* na licu« ('obliczu').

jaje, *jajo*, *jajko*, *jajca* (od 15. wieku stałe, np. r. 1500: »w rozmaczki *jajca*«, 'gotowane na miękko'), *jajowy*, *jaieczny*, *jaiecznica*; *jajecznik* r. 1472 i 1500 tłumaczy nazwy ciast, 'artocopus', 'ovarium'. Toż i tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *(j)ajce*, rus. *jajco*, czes. *wejce* (2. przyp. liczby mn.: *wajec*), łuż. *jejo* i *jajo*. Prasłowo; łac. *ōvum*, grec. *ōon* z **ōion*, niem. *Ei*; brak w lit. Przysłowia: »stoi za *jaje*« ('za nic'), »*jaje* bez soli« (podobnie, właściwie o 'braku smaku'). Jeśli **ajc* z **awje* poszło, wywodzą je od nazwy 'ptaka' pierwotnej, łac. *avis*; por. lit. *pautas*, 'jaje', z naszą *pt-aka* nazwą. *Jajnik* 1472 r. 'żółcieniec', że na żółto krasi.

jak, z *jako* skrócone; *jaki*, *jakość*, *jakoż*, *jakoby*; przestarzałe *jakmierz* i *jakmiarz*, 'w sam raz' (złożone jak *opięć*, *oburącz*): »obadwa *jakmiarz* jednakiej mocy«, »*jakmiarz* czterysta«; *jakkolwiek*, *jakbądź*, *jakto*. Prasłowo, lit. *jokius*, od pnia zaimkowego, p. *jego*.

jaka, *jaczka*, z niem. *Jacke*, od 14. w. przejęte; jak franc. *jaquet* (z czego *żakiet*), przez hiszp. z arab. *szak*, 'zbroja', co i w ang. *jacket* przebija.

Jakub, dziś mylnie *Jakóbem* wedle obcego wzoru pisany, skrócone *Jak*, *Jakusz*, *Kuba*, *Kusz*, bo nagłos odrzucają (*Grzymek* z *Pielgrzymek*).

jałat, 'błazen, nicpoń,' częste u Potockiego: »niechaj im dziecko rośnie *jałatem*«; »*jałat* to, a nie junak«, r. 1629, »poszło na *jałata*« ('durnia'), »w tym bławacie czasem znajdzie i *jałata*, nietylko szlachtę«, r. 1618; wołacz *jałacie!* w 15. w. tyle co 'biada!', *a jałacie* 'proh dolor' r. 1430, *jałacie jałacie*, 'euge!'. Od rzeczownika serb. i słowień. *(j)al*, 'złość', 'zazdrość', *jalan*, *jalen*, 'zazdrosny'; por. *jałowy* (?).

jałmużna, *jałmużnik*, z czes. *almużna*, a to z niem. *Almosen* (dawne *almuosan*) z łac. *alimosina* z grec *eleēmosynē* (od *eleein*, 'litować': *kyrie eleison*, 'gospodnie pomiłuj!').

jałowaty, o kontuszu 'barwy czerwonawej', w 17. wieku, z rus. *ałyj*, 'czerwonawy', bułg. serb *al*, z tur. *al*, 'czerwony'.

jałowy, *jałowiec* (»na *jałowej* ziemi«): *jałówka* i *jałowica*; toż i tak samo u wszystkich Słowian (na Rusi i *jałyj*, obok *jałowyj*). Łotew. *jēls*, o 'surowym (niedowarzenym, nieźrzałym)'. Nazwę *jałowca* tłumaczą i inaczej, od kwiatów męskich, więc *jałowych*. *Jałochna*, *jałoszka*, *jałowiczy*; *jałowieć*.

jama, *jamka*, *jamnik*; prasłowo; cerk. *jama*; łączą z grec. *di-amān*, *eks-amān*, 'wykopywać', *amarā*, 'rów', *ame*, 'łopata'.

jamułka, *jarmułka*, 'czapeczka', od 15. do 18. w.; »Jegomość się wczasuje w *jamułce*«, »*jamułki* owe tureckie«, r 1617, »*jamułki* perłowe, złotogłowiowe«, u Niemojewskiego r. 1608, *jarmołki*, Stryjkowski, *jałmurki*, 15. wiek (roty). Z rus dawnego *jemurluk*, bułg *ja(g)murluk*, z turec. *ja(g)murluk*, 'płaszcz na deszcz z kapuzą', później *jermołka*, 'kapuza', białorus. *jarmołka*, rus *jełomok*, małorus. *jołomka*, 'czapka'.

Jan, *jasiek* (nazwa żartobliwa 'poduszeczki'), *Jaś*, *Jaksa* (jak *Boksa*); »grosz *św. Jana*«, 'zadatek', powszechne w średniowieczu; *Janowiny*; czeskie ściągnięcie z łac. grec. *Joan(nes)*, z hebraj. *Jehochanan*. Ruś obok *Joana* ma i *Iwana*, co u nas w 17. wieku częste o Rusinach; nazwy miejscowe, jak *Iwanowice*, pochodzą jednak od zachodniego *Ivanus* (12. i 13. w.), a w *Iwończu* i podobnych wpłynęło imię *Iwo(n)*. Dalej *Janusz* i *Hanusz*, z czes. wedle niem. *Hans* z *(Jo)hannes*. *Janowiec* zowie się u ludu, i w 16 w., co Stanko 1472 r. *janobyl*, *janosiel* (!) nazywa, czes *janowec* i *janofit* (że odkwita około św. Jana), ale już Stanko zowie to i *sianowiec*, *sianożęć* i *żnisiano* (pora sianożęci, gdy odkwita), a jeszcze dalej odbiegają dawne postaci *zanowiec* i *żarnowiec*. Uważają je za odmianki ludowe łac. *genest(r)a*, *genosta*, niem. *Ginster*, a postaci z *zan-* powtarzają się i u innych Słowian dla 'cytisus', 'genista', serb. *zanowijet*, łużyc. *zanowież* (i *janowież*) i *żanowc*. Inna postać *Jana*: *Janczy*, z węg.

janczar, wojsko tureckie, utworzone r. 1329, rozbite 1826, z tur. *jeni* (*jany*) *czeri*, 'nowe wojsko'; europejskie; *janczarka*, 'rusznica'; ale *Janczarycha*, o 'życiu uciążliwem i niebezpiecznem', poszło od słynnego w 17. w. uroczyska *Honczarycha* (t. j *garncarzowa*!): »hołysze konia w garści trzymając żyją na *Janczaryszc*«, »będą orać Tatarom gdzie na *Janczaryszc*«; jeszcze r. 1755: »bez pokuty iść w świata *anczarychę*«; źródła dziejowe wspominają *na mohile Honczarychu* 1546 roku, *na pole Honczarycha imenujemoje*, 1660 r., itd, »aż do *Hanczarychy*« r. 1754.

janduła, »czara albo *janduła*« w gdańskiéj giełdzie r. 1670, rus *jandowa* i *jendowa*, 'nalewka', nie z lit. *indas*, 'naczynie'.

japurt, *deport*, 'jabłko portowe', od Cystersów lubuskich z ich macierzystego klasztoru *Pforte* wprowadzone w 13. wieku; podobnie

jabłko *windlicz* od *Vindelicium* (Augsburgu) przezwane (?).

jar, *jarek, jaruga*, 'wąwóz', od 16. wieku, z rus. *jar* z turec. *jar*, 'stromy brzeg', bułg. *jar*, w tem samem znaczeniu, serb. *jarak, jaruga*.

jar, *jarz, jaro, jary, jarzyna*; *jarosz, jarstwo*, 'wegetarjaństwo'; *jarny* albo *jarowy*, o 'połu letniem'; wszystko w przeciwieństwie do *ozimego* i *oziminy*; *jarka*, 'zwierzę czy roślina tegoroczna, tej (lub poprzedniej) wiosny i lata', np. »*jarka*, marchew siana przed św. Janem«; »żyto i pszenica *jara*«; 'jałówka'; niema tylko *jara* czy *jary* w znaczeniu wprost 'wiosny', są przykłady w cerk. i czes., *z jara*, 'z wiosny', jest i w naszym Janczarze, ależ on z Czech wyszedł. Toż i tak samo u wszystkich Słowian, *jar, jarica, jarina, jarec*, znaczy 'zboże jare'; tylko u nas *jarzyna* nabrało ogólniejszego znaczenia 'warzywa'; zato u innych Słowian częstsze od *jar-* nazwiska młodych kur, owiec, psów. Prasłowo; brak w lit; niem. *Jahr* (goc. *jēr*), awest. *jār-*, 'rok', grec. *hōrā*, 'pora roku', 'rok', *hōros*, 'rok', łac. *hornus*, 'siegoroczny' (z * *hōiorinos*). Słowiańskie *jar* (nie mówimy o licznych pożyczkach, z nich tylko jedną wyżej przytoczyliśmy) jest czworakie, więc obok *jar*, 'wiosna', jest:

jary, 'krzepki' (»stary, ale *jary*«), *jarzyć się*, 'żarzyć się', *rozjarzać*, »słońce *jare*« (ale wosk i miód *jarzęcy* od *jarny*, 'lipcowy'); u nas mniej używane, tem bardziej na Rusi, o 'wściekłej odwadze i złości', *razjarit' sia, jarost'*, 'wściekłość', cerk. *jar*, 'silny, ostry', *jarost'*, 'gniew'. To *jar-* pojawia się w imionach, znacząc to samo co *święty*; jeden i ten sam bożek nazywa się *Świętowit* w Arkonie, a *Jarowit* w Hawelbergu; *Jarosław, Jaropełk* = *Świętosław, Świętopełk*. Znowu brak w lit.; łączą łac. *ira*, 'gniew', grec. *dzōros*, 'krzepki';

jar, u nas nie zastąpione, o 'wełnie owczej i koziej', cerk. rus. bułg. serb. *jarina*, 'wełna', lit. *ēras*, 'jagnię', prus. *eristian* (zdrobniałe, 'jagniątko'), łac. *aries*, 'baran', grec. *erifos*, 'cap', *eiros*, 'wełna';

jar-, 'łączyć', *ko-jarzyć* (co Knapiuszowi jeszcze dziko brzmiało), i prasłowiańska nazwa 'jarzma', w cerk. i na Południu całem rodzaju męskiego, *jarem*, u nas i na Rusi nijakiego: *jarzmo, jarmo*; *jirzmo*, dziś ludowe, zapisane już w 15. wieku; *ja-, ji-, je-* wahają się stale; *kojarzyć* i *jarzmo*, por. *igo* i *iungere*, »*kojarzą* stadła« jak łac. *coniux* (p. *igo*). To *jar-* łączą z łac. *arma*, 'broń', grec. *harma*, 'wóz', *harmos*, 'spoidło', *harmoniā*; nawet *ramię* i niem. *arm*, 'ubogi', tu należy.

jarczak, 'siodło tatarskie', z tatarskiego, w 16. wieku; »popręg *jarczakowy*«, r 1608.

jargać się, *jargotać, jargolić*, ludowe, o 'sprzeczce, grzechotaniu, hałasowaniu'; szkolne, od *argumentów, arguere*, albo od *ergo*, 'więc': »by się wszyscy doktorowie *argowali*«, pieśń miłosna przed r. 1550.

jarłyk, 'karteczka', 'przepustka', 'napis na flaszeczce', rus., z tatarskiej nazwy 'dyplomu', o który się wielcy kniaziowie w Złotej Ordzie ubiegali, tur. *jarlek*, 'rozkaz'.

jarmark, *jarmarek* dziś, ludowe *jarmak* (już w 16. w), *jarmarczne*, pożyczka z niem. *Jahrmarkt* ('targ roczny') z 14. w.; już r. 1408 *jarmark* ('gościniec') ojciec dzieciom przynosi.

jarmułka, 'biret, czapeczka', p. *jamułka.*

jarmuż, 'ugotowana jarzyna', 'warzywo' (piszą i *jarmusz*), z niem. *warmouz*, od 16. w. stałe.

jarząbek, u Stanka i i. jeszcze *jarząb, irząb* w imionach, nazwa ptaka, a *jarzębina* nazwa drzewa, którego jagodami się żywi; *ja-* (*i-, je-, o-* w innych językach słowiańskich, naprzykład rus *orjabka*, u Skoriny w biblji 1520 roku) jest przysuwką; pień *ręb-* znaczy 'pstry', rus. *rjabyj*, białorus. *rabyj*, a stąd nasze dawne *raby*, np. u Cygańskiego w Myślistwie ptaszem z r. 1584 o ptakach upierzonych w niejednostajnej barwie; lit. z odmienną samogłoską *raibas*, to samo. *Jarzębaty* znaczy 'kropkowany' (i o niebie, o drobnych obłoczkach), czes. *jerzabatý*, 'pstry' (Czesi mieszają *jerzab* i *rzerzab*, 'żóraw'); u innych Słowian nazwa ta i dla 'kuropatwy'. Wedle Rostafińskiego (Myślistwo str. 444): »owoce *jarzębiny* są okrągławe, stąd ptak z takiemi plamami *jarząbek*, i inne tak plamiste *jarzębate*«; przeciwnie w Symbola II, 194.

jasion, postać dawniej chwiejna: *jesień* 1472 r., *jesion, jasień*, rus. *jasień*, bułg. *jasen* i *osen* (wymiana *ja-, je-, o-*, por. *jeszcze* itp.); serb. *jasen*, słowień. i czes. *jasen* i *jesen*, łuż. *jasen*. Prasłowo; lit. *uosis*, prus. *woasis* (z pierwotnego *ōs-*), łac. *ornus* z **ōsenos*, niem. *Esche* (nord. *askr*), o tem samem drzewie.

jaskier, 'ranunculus', i *jaskrek*, od 15. w.; nie nazwany od koloru niby *jaskrawego* kwiatów, jak botanik z początku 17. wieku twierdził, lecz że »liście *jaskrów* przyłożone na ciało wywołują zapalenie, ciało czerwienieje, *iskrzy się*«, a więc to samo co *iskra* (p.); *jaskrawy* również od *iskrzenia* nazwany, bo *ja-, je-, i-* w nagłosie wymieniają się; r. 1500 *jaskra*, 'maik'; »kowalskie *jaskrzanie*« ('iskry') roku 1549.

jaskinia, *jaskiniowy*, czes. *jeskyně* (zamiast **jaskynie*, co nic dalej nie dowodzi), urobione przyrostkiem *-ynia* (jak *świątynia, beregyni*) od *jask* (p. *jaszczyk, jaszcz*), 'skrytka, schowek'; brak dalszych odpowiedników, jeśli starorus. *jask* i *ask*, niem. *Asch*, 'naczynie' (dawne *asc*, 'misa'), nie są to samo co grec. *askos*, 'miech'; wory, miechy, były najdawniejszemi schowkami, misami.

jaskółka, dawniej (do 15. w.) *jastkółka*, »piskię *jastkołczyno*« w psałterzach, »gnój *jastkoliczy*«, biblja; powtarza się tylko w najbliższem niegdyś sąsiedztwie, u Łużyczan dolnych; pierwotnego *jastkoła* już nie znamy; złożenie, od *kolenia* za *jastem* ('żywność')?; dawniejsza i ogólniejsza nazwa, *łastowica* i (czes.) *wlastowica*, u wszystkich Słowian, od *wła-* (?).

jasła, *jasełka* (liczba mnoga, pojedyncza tylko w nazwach miejscowych, *Jasło*, ale *Jaśliska*), rodzaju nijakiego; w dawnym języku, jak w cerkiewnym, ruskim lub czeskim, rodzaju żeńskiego (*jaśli*); od *jad-*, 'jeść', urobione, jak *gęśl* lub *myśl* (od *gędę* lub *mudzę*), albo *wiosło* lub *masło* (od *wiozę* i *mazać*), od pierwiastku *ēd-* (słowiańskie *jad-*), p. *jeść*; por. lit. *ēdžios*, 'jasła' (*ēdzia*, 'pasorzyt', w liczbie pojed.).

jasny, »na *jaśnią*«, *jasność, jasnota, objaśnić, jaśnieć*, od tegoż pnia co *jaskrawy* i *iskra*; *jasny* z **jaskny* (*jasen*, tu i owdzie w Słowiańszczyźnie, niczego nie dowodzi); tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *jasno*,

rus. *objasnit'*, *jaska*, 'jasna gwiazda'. Może jednak pień *jas-* ten sam co w czes. *jásati*, *jasowati*, 'krzyczeć', *jásot*, 'okrzyk', *jaskati*, *jaskotati*; *jasny* byłoby pierwotnie o 'głosie jasnym' (a o głosie używa się *jasny* nieraz u Słowian), i przechód znaczenia byłby ten sam, co w łac. *clarus*, 'jasny', od 'głosu': *cla-* w *clamor*, *classis* ('zawołanie'), *calare*, 'wołać' (pień u Słowian nie częsty, zdwojony w **kołkoł*, rus. *kolokol*, 'dzwon', cerk. *klakoł*, załab. *klokolniki*, 'dzwonki', lit. *kalba*, 'mowa'). Za tem drugiem przypuszczeniem przemawia, że niema śladu po pniu *jask-*, jest wyłącznie *jas-*. Jest zresztą i ind. *jaśas*, 'blask, zaszczyt', *jaśas-*, 'szczytny': trzecia możliwość?

jastrząb (w najdawniejszych zabytkach pisany i *jastram* lub *jastramp*, co niczego nie dowodzi); tak u wszystkich Słowian, w staroruskiem i *istrjab*; urobione, podobnym przyrostkiem jak *gołąb*, od *jastry* ('bystry'), *jastrzyć*, 'patrzyć bystro'.

jasyr, 'niewola w ordzie tatarskiej', w 17. w. częste, wschodnie (ruskie) z tatarskiego; tureckie *esir*, o 'jeńcu wojennym', w innych językach słowiańskich, na Bałkanie.

jaszczurka, od 15. w. i *jaszczorka*, *jeszczerzyca*, *wieszczerzyca* (w 15. wieku, jak dziś u Kaszubów, załabskie *wiestarica*), u Stanka i *jaszczor* r. 1472; inni Słowianie mają przeważnie urobienie na *-er*, nie na *-ur*, cerk. *jaszter* (tak samo u Serbów, Słowieńców, Czechów, Łużyczan); na Rusi *jaszczerica* 'jaszczurka', a *jaszczur* 'myszka', morawskie *jaszczur* 'salamandra'; zwierzątko nazwane od krycia się w *jaskach* (p. *jaskinia*); *-er*, *-ur*, są przyrostkami.

jaszczyk, 'wóz z amunicją', dawniej wszelki 'drewniany schowek, skrzynka', np. u Potockiego: »*jaszcze*, miski, talerze i sprzęt z drewna iny«; narzeczowe *jascysko*, 'naczyńko u maślniczki'; wywodzą z rus. (*jaszczyk*, 'szuflada', dawniej samo *jask*, niby pożyczka z nordyjskiego *askr*, staroszwedzkie *asker*, wszelki 'mały statek', na wodzie i lądzie); p. *jaskinia*; jest i u Mazura Paska, nietylko na Podgórzu.

jaśmin, *jaśminek*, europejskie; nazwa wschodnia, jak i roślina: arab. persk. *jāsemīn*.

jata, dziś *jatka*, a raczej *jatki*, *jatkowy*; pierwotnie 'namiot', dalej 'buda. kram'; »wydany na mięsne *jatki*«, t. j. 'opuszczony'; *jatnik*; częste dawniej: »*jata* ptasznicza«; r. 1500 »*jata* albo buda«, »strzecha a *jatka* (rzeźnicza)«, *jaty*, 'namioty'; jeszcze u Potockiego: »zdybawszy dziada przy drodze w *jacie*«; ogólne tylko na Zachodzie (u Łużyczan *jeta*, *hieta*, czes. *jata*, *jatka*), chyba w cerk. nazwie 'kuchni', *jatchulnica*? Jak *jato*, 'stado', od pnia *ja-*, p. *jechać*, bo *jaty* i *wieże* (p.) wieziono, złożywszy je. Na Południu złożone *po-jata*, 'komórka, stajnia', 'dom' (bułg. serb.)

jaw, »na *jawi*«, *jawa*, *zjawa*, *jawić* i złożenia; *objawienie*, *jawny*, *jawnogrzesznica*. Prasłowo; czes. dziś *jevný*, *jeviti*, cerk. i bez *j-*, *awic*, 'na jaw', *awiti*, *obawiti*, 'ukazać', zresztą zawsze i wszędzie z *j-*, rus. *jawka*; lit *owyje*, 'na jawi', *owytis*, 'jawić się', pożyczki. Wychodząc od niby pierwotnego *aw-* (i łącząc je z *u-m*, p.), wtaczają łac. *audio*, 'słyszę' (stąd nasz *audytor*, *audjencja*, *auskultant* i *askultant*), grec. *aiō*, 'słyszę' (z ** awisō*), *aisthanomai*,

'uważam' (skąd wkońcu i *estetyka*), ind. *āvisz*, 'jawnie', przysłówek.

jawor, 'platan', 'klon'; prasłowo; cerk *aworow dąb*, 'jawor'; 'platan' i 'klon' u wszystkich Słowian; częste w nazwach, *Jaworów*, *Jaworski* i i.; początek nieznany, nie pożyczka to z niem. *Ahorn*, chociaż niejedną nazwę drzew istotnie pożyczano, p. *lerka*, *limba*; *cer*.

jaz, 'zastawa', 'grobla'; prasłowiańska nazwa dla 'odnogi', 'kanału' (u innych Słowian i *jez*, nietylko u Czechów), dla 'zastawy na ryby' (i 'sieci', w Statucie litewskim, jak i w ruskiem); łączą z lit. *eżė*, prus. *azi*, 'miedza' (i 'płytkie miejsce u brzegu', w języku rybaków).

jazda, od *ja-* (p. *jadę* i *jechać*), urobione przyrostkiem *zd* = *d* (jak *u-zda* od *uć*); od tego: *jeździć* i *jeźdźca* zamiast *jaździć* (wedle wzoru *biały*: *bielić*, mylnie). Liczne złożenia: *najazd*, *zajazd* (i 'karczmę' oznacza), *ujazd* (termin prawny o sądowem objeżdżaniu granic dóbr', stąd nazwy miejscowe *Ujazd* na Śląsku, niem. *Ujest*, *Ujazdów* pod Warszawą, i t. d., a stąd znowu nazwa rodowa *Ujejski* z * *ujeździski*); *odjazd*, *zjazd*. Przez cały 16. wiek *jezda*, oczywiście wedle *jeździć* (częstotliwe *przyjeżdżać*) Obok *jeździec* i *jezdny*, ale *jezdecki*, o zbroi lub sukni, zatrąca czeszczyzną. *Jeżdżały* jak *bywały* itp.; *ujeżdżalnia*.

jaźwiec, 'borsuk'; r. 1500: »caballus *jaźwiec* albo szkapa albo step« (p. *żbik*), pod 'cornipes' również: *jaźwiec* (nie wiedział glosator, co znaczy łacina); r. 1472 *jeźwiec*, z czeską wokalizacją. Prasłowo; nazwanie od *jazwy*, 'nory' (jest u innych Słowian, ale i w znaczeniu 'rany', prus *eizwa*, 'rana', lit. *aiža*, 'szpara'); u nas miejscowe: *Jaźwia* Góra, *Jaźwiny*, od *jazwy* 'dziury'

jażdż, *jaszcz*, *jazgarz*, 'acerina cernua', a *jazic*, *jaziec*, *jaźwica*, 'idus' (roku 1500 mylnie: »jesiotr albo *jazic*«; u Stanka 1472 roku obie ryby, jak tu, rozróżnione); powtarza się u Czechów: *jeż(d)ik*, 'acerina', i w lit. *eżgys*, *eżegys*, *egžlys*, prus. *azegis*, — od 'ostrości' płetw, niby *jeż* (?).

jąć, dziś we złożeniach: *odjąć*; *pojąć* (za żonę; 'rozumieć', por. niem. *begreifen*); *nająć*; *przejąć*; *przyjąć*; *podjąć się* czego; *zajść* (termin prawny); p. *zdjąć*; *objąć* (*objęcia*); *wyjąć* (*wyjątek*); p. *wziąć*; *ująć się* lub *ująć* co. *Jąć* powstało z **jem-ti*, lit. *imti*, łac. *emo* (w pierwotnem znaczeniu 'brania', por. *adimo*, 'biorę'; nie w późniejszem 'kupowania'), ind. *jamati*, 'dzierży', niem. *nehmen*. Częstotliwe: *imać*. P. *mieć*; *sejm*; *rękojeść*; *obojętny*; *jeniec*. Odmiana pierwotna była: *jąć*, *imę* (»czego się *imie*«), *jął*, *jęty*; więc *pojąć*; *poimę*, *pojmę*; tak samo: *naimę*, *ujmę*, *zajmę*, a wedle tego i *odejmę* zamiast *otimę*, *podejmę* zamiast *podimę*, *nadejmę*. Dalej *najem*, *najemnik*, *naiemnica* (już cerkiewne); *zajem*, 'pożyczka', »dać w *zajem*«, a z tego: *nawzajem* (dla 'oddawania'); *ujma*, *ujemny*; *odjemny*; *pojemny*; *rozejm* (od *rozjąć*; jest i *rozjemca*); *objętość*; *pojętny*; *wzięty* (np. na słowo, 'słynny'), *wziętość*; *wzięcie się* ('maniery'); *zajęcie*, »bez zajęcia«. Częstotliwe niegdyś *imać*, *imam* (»tego się nie *imam*, nie *imaj*«); dziś tylko od złożonych, i to na *-ywać*: *pojmywać*, *zajmywać*, *obejmywać*, *wyjmywać*, dawniej na *-ować*: *dojmować* i t. d.; *imać*, *imają*, ocalało w rzeczowniku: »we *snimaniu*« (w psałterzu, 'w zgro-

madzeniu'), ale to mogłoby należeć i do trzeciego czasownika *imać*, *jemię*, por. dawne *wnimać* (p. *mniemać*); *snimanie* to samo co *sejm* (p.).

jądro, *jąderko*, 'ziarno'; *jądra*, 'stroje'; *jędrny* (o zbożu, człowieku: 'krzepki'), *jędr(z)nieć*, *jędrzyć*; *jądrowy*. Prasłowo; rus. *jadro*, 'kula', czes tak samo jak polskie, słowień. *jedro*, 'siła', *jedrn*, 'prędki' (z 'krzepki'), a w tem znaczeniu i w cerk *jędro*, *jędropisec*, 'stenograf', *jazdro*, 'prędko' (u Serb. z *g* zamiast *d*, *jezgra*, 'siła', 'rdzeń'; stosunek między *jędro* a *jezgra* zupełnie ten sam, co między *miąższdra* a *miazga*, p.). Grec. *hadros*, 'silny, gęsty', 'źrzały'.

jąkać się, *zająkiwać się*, *jąkała*, i *jękot*, *jęk*, *jęknąć*, *jękliwy*; prasłowo w obu znaczeniach; cerk. *jaczati*, 'jękać', i *jakliw*, 'jąkalski', czes. *jek*, *jekot*, *jektati*, *jeczeti*, o 'jęku, stęku', i *zajikati se*, 'zająkać się', serb. słowień. *jeczim*, *jeczati*, *jecati*, 'łkać'. Pień **enk-*, z inną wokalizacją lit. *ungti*, łac. *unco*, grec. *onkaomai*, o głosach zwierzęcych, niem. dawne *anken*, 'jęczeć', duńskie *ank*. 'skarga', *ynke*, 'biadać'

jątrew, dziś zapomniane, w 16. wieku ogólne jeszcze, r. 1500 tłumaczy i 'glos' ('żona brata') i 'nurus' ('snecha'); *jątrewka*, jeszcze u Szymonowica 1613 r. Prasłowo; w 15. wieku u nas jeszcze pierwotne *jętry*, cerk. *jatry*, serb. *jetrva*, rus. *jatrow*, czes *jatrusze*; lit. *jentė*, 2. przyp. *jenters*, grec. *enatēr*, łac. *ianitrices*, ind. *jātā*. 4. przyp *jātaram*; *jętry* z *-y* wedle *świekry* i przypadków dalszych, zamiast **jętē* albo **jęti*, por. pierwsze przypadki *mati*, *duszti* (p. *macierz*, *córa*).

jątrznica, 'kiełbasa'; prasłowo, urobione od nieocalałego u nas: *jątra*, 'wątroba' (to samo słowo z inną wokalizacją), czeskie *jatra* (l. mnoga, u Serb. *jetra*, żeńskie, l. pojedyn.), czes. i i. *jitrnice*, 'kiełbasa'; ind. *antram*, grec. *entera*, 'wnętrzności', niby *interiora*, od przyimka *en*, 'we', z przyrostkiem *-ter*, p. *wnątrz*.

jątrzyć, *rozjątrzony*, 'drażnić'; prasłowo; cerk. *obętriti*, 'rozpalić', *obętriti sę*, 'płonąć', czes. *jitrziti se*, 'jątrzyć się (o ranie)', *jitrocel*, 'plantago', najpospolitsze lekarstwo na gojenie ran (przejął Stanko r. 1472, obok *babka*, bo baby leczyły: *skorożeć*, *skorocel*); łuż. *jetra*, 'ospa'. Od poprzedniego: 'co na wnętrza działa'; por łac. *stomachari*, 'gniewać się' = 'żołądkować się'.

jechać, dawniej *jachać*, urobione przyrostkiem *-ch* od pierwotnego *ja-ć*, 'jechać', ocalałego u nas i Czechów najdłużej między Słowianami, np. w 15. wieku po rotach sądowych i w biblji: »*jał* ku boju« ('jechał'), »*jał* Dawid za nimi«, »*przyjał* do Tersa«, *wzjał* i *wzjaw*, »*wyjano* z domu«, »gdzieby *jała* ('jechali', liczba podwójna) swymi końmi«. Lit. *jo-ti*, *jo-ju*, 'jadę', indyj. *jāti*, 'jedzie', awest. *jāti*, 'idzie'; dalsze urobienie od *i-ti*, 'iść' (p.). Czas teraźniejszy *jad-ę* (p.); *jeli*, *przyjeli*, 'jechali', 'przyjechali', zamiast *jali* P. *jazda*, *jata*. Ruś i Czesi mają tylko *jechati*, cerk. bułg serb. tylko *jachati*, my obie postaci; *jachać* wyszło z użycia niemal równocześnie z *czakać*. *Jachati* urobione z *-ch* jak *śmiech*, *pospiech*; w czes jest nawet *jech*, 'bieg'; *e* tu zupełnie mylne, przecież to pierwotne *ā*; do tej plątaniny przyczynił się mimowoli i czasownik *jeść*:

jadł, z nagłosem istotnie całkiem odmiennym (od *ēd*).

jeden, *jedno* (z tego od 15. w. *jeno*, którego się niektórzy pisarze, np. Rej, wystrzegają, gdy inni do naszych czasów je powtarzają, np. Chmielowski); *jedyny, jedynak*, zamiast istniejących obok: *jedziny, jedzinak*. Postać *jedzin*, rus. *odin*, cerk. *jedin*, była pierwotna; w dalszej odmianie skracano od 11. w. czterozgłoskowe *jedinogo* i t. d. na trzyzgłoskowe *jednogo*, i dorobiono do tego nowy pierwszy przypadek, *jeden* (nieznany na Rusi, chociaż i ona *odnoho* odmienia); w tem pierwotnem *jedin* było *-in* liczebnikiem głównym (łac. *unus* z **ojnos*, niem. *ein*, grec. *ojnos*, 'jedynka w kostkach', lit. *wienas*), *jed-* zaś przystawką: cerk. *jede kyj*, 'ktokolwiek', *jede czto*, 'cokolwiek', ponieważ pierwotne *in*, 'jeden', nabrało nowego znaczenia: *inny* (p.). Skąd *jedyny*, zamiast *jedziny*? może pod wpływem *jednego*? Dalej: *jednaki* (w zabytkach mazowieckich i *jadnaki, janaki*, jak i *janostajnie*), co w *jednakże*, 'przecież', w spójki przeszło; *jedną* i *jednąc*, t. j. 'jednym razem', 'raz'; *jednać, pojednać, jednacz* (w mazowieckiem 15. wieku *jadnacz, janacz*); złożenia: *jednostajny, jednomyślny, jednogłośnie*; rus. *odyniec*, 'dzik' (jak grec. *monios* od *monos*, 'jedyny'; dla odbijania się od stada), *Odyniec. Jednokole* ogólne w 15. wieku dla 'biedki', *jenokole*, »kara albo *jednokole*« r. 1500; *jednoróg* i *jednorożec*; *jednowłajca. Jednota*; od tego: *jednocić*, a »Stany *Zjednoczone*« mylne, zamiast *zjednocone*. Wypada *d* i u Łużyczan, *jeno, jano*, i u Czechów, *jen, jenom*, z tego *jem* i *lem*, 'tylko', a od tego nazwa *Łemków* ruskich, co *łem* zamiast »tylko« mówią za Słowakami. Początkowe *ede-, jede-*, wątpliwe, naturalnie coś zaimkowego, od pnia *je-*, p. *jego*, ind. *jadā*, 'kiedy', w cerk. *(j)eda*, 'czy nie', *jeda kako*, 'by', czes. *jeda*, 'gdy'; że w cerk. *j-* najczęściej brakuje, nie dowodzi niczego, por. cerk. *aky, aszte*, z *jaky, jaszte*. W 15. i 16. wieku *jedurny, jedorny, jednylki*, nawet u Leopolity, jak *każdziórny*; *jeden każdy*, zamiast *każdy*, jak w czeskiem. P. *ledwo*, co z *jedwo, jedwa*, w 16. w. urosło, od owego *jed-*. W biblji *jeną* (»raz«, Leopolita), »po *jeną*« (»*jednym* razem«, Leopolita).

jedwab, *jedwabny, jedwabnik, jedwabnica*; niby że *jad wabi* ('wyciąga'), w istocie pożyczka z czes. *hedwabi, hedbawi, hedbaw* (i u nas dawniej *jedbaw*, narzeczowo rozmaicie); cerk. *godowabl*, z niem. *Gotawebbi, gotowebbi, godowebbi, goduwebbi* (starosaskie), t. j. 'przędza (*webe*) boża (droga, *Gott*)' dla ornatów; tłumaczy 'purpurę', 'bisior'.

jego, *jemu, jej, ją, je*; w liczbie mnogiej *ich, im*, zamiast: *jich, jim*; zaimek trzeciej osoby; pierwsze przypadki: *on, ona, ono, oni, one*. Dawny język miał (jeszcze przez cały 16. wiek) czwarty przypadek *ji* (drukowany z czeska przez *gi*: »on *ji* widział«); *jimi* w 6. przypadku liczby mnogiej, dziś już tylko *nimi* (*nim, nią*), którego *n* poszło od przyimka *sn* (p. *z*); podobnie w 4. i 7. przypadku: *weń, wnim* (*n* od przyimka *wn*, p. *w*); w *weń, nadeń, zeń, nań, poń* (a wedle nich nawet: *dlań* i *doń*, zamiast jedynie poprawnego *dla niego, do niego*) ocalała pierwotna postać tego zaimka: *weń* z pierwotnego **wŭn-jĭ*. Dalej: *im* (»*im* wię-

cej, tym lepiej«), a od 17. wieku i *nim*, *zanim* (»*nim* ty przyjdziesz«, lub: *zanim*); p. *ile*, *jaki*; w dawnym języku *jegdy*, *odjąd*, *dojąd*. W słowiańskiem i litewskiem zawładnął ten zaimek odmianą przymiotnikową, gdyż dodawany do jej form rzeczownikowych wyrażał to samo, co grecki lub niemiecki rodzajnik: *dobro-je* dziecko = *das gute Kind*, *to agathon teknon*; *dobroje* ściągnęliśmy w *dobre* (pierwotnie długie *e*, jako ze ściągnięcia powstałe, później pochylone, wkońcu otwarte); *dobra-ja* matka, tak samo: pochylone do dziś po narzeczach. otwarte w języku kulturalnym, co pochylonego *a* już nie zna; *dobrŭ-j(i)*, z tego u nas i u Czechów *dobry*, rus. *dobryj*. I tak samo przez całą odmianę dalszą: *dobrego* (w 16. wieku jeszcze *dobrégo*), ściągnięte z *dobra-jego*, *dobremu* z *dobru-jemu* (cerkiewne ma jeszcze formy owe otwarte). Ta nowa odmiana zastąpiła wkońcu w językach słowiańskich dawniejszą rzeczownikową odmianę przymiotników zupełnie; już nie odmieniamy: *dobra* męża, *dobry* żony, lecz tylko: *dobrego* męża, *dobrej* żony, ale jeszcze: »za *biała* dnia«, r. 1535, »na *biele* dni«, dziś ludowe. — Obok *jego*, *jemu*, skrócone *go*, *mu*, już od w. 14. w ogólnem używaniu; *go* popłacało niegdyś (jak dziś w ruskiem) dla rodzaju nijakiego: »uczynił świadectwo i on *go* ('je') przyjął« (jeszcze u Reja i Potockiego tak stale). Formy bez *n*: »przeciw *jemu*«, »miedzy *jimi*«, »na *je*«, »za *jąż*«. Nowy zaimek względny (*który*, *co*) zastąpił dawny *iże*: »przysięgę, *jąż* my uczynili«, »*jeżekoli* się mu stało, to się stało« ('cokoli'). Narzeczowe dawne, już w 14. wieku, *jejej*, *jeich*, *jeim* (»*jeje* ludziem«, rota poznańska z r. 1393). W słow. i lit. spadły się dwa różne pnie zaimkowe: pień trzeciej osoby, łac. *is*, *ea*, *id*, goc. *is*, *ita* (niem. *er* z dawnego *ir*, *es*), ind. *ajam*, 'on', *imam*, 'jego', awest *ī*, 'ona'; i pień zaimka względnego: ind *jas*, *jā*, *jad*, awest. *jō*, *jā*, *jat*, grec. *hos*, *hē*, 'który', — a więc pnie *i-* i *jo-* (lit. *jis*, *ji*, 'on', 'ona', 2. przyp. *jō*, *jōs*, 4. przyp. *ji*, *ja*) — Z dawnych form, obok *ji* = 'jego', 1. przyp. względny: *jen* (jak *ten*, *on*), jeszcze częściej *jenże*, w biblji i psałterzu (używane i jako 4. przyp.: »pręt *jen* w ręce dzirżał«, »kamień *jenże* był włożył pod głowę«); *jen* dla wszystkich rodzajów i liczb r. 1553: »światłość *jen* świeciła«, »cnoty *jen* zalecają«. W psałterzu *jej* = 'jego' (puławski ma zamiast tego *gy*). W 15. wieku *jegojski*, wedle *naski*.

jelca i (mylne) *jedlca*, 'rękojeść', r 1500: »głowica mieczewa albo *jedlca*«. »utopił sztylet po *jelca*«; z czes. *jilce* (jest i liczba pojedyncza *jilec* i *jelec*), słowień. *chelce*; z niem. dawnego *hilze*, *helze*.

jelec, ryba, r. 1472 tak, *jedlec* w 16 wieku z mylnem *d* jak *jedlce* lub *polednia*, u Czechów *jelec*, u Łużyczan *jalica*, na Rusi *jelec*.

jeleń, *leleń* w 17. wieku w piśmiennictwie (np. u Jezuity Tylkowskiego, dziś tylko narzeczowe); niegdyś pień spółgłoskowy na *-n*, 2. przypadek cerk *jelen-e*, u nas 2. przyp l. mnogiej *jelon*; *jelonek*; *jeleni*. Prasłowo (i u Serbów *leleń*; rusk. *oleń*, z wymianą w nagłosie *je-* : *o-*), lit. *elnis*, grec. *elafos* (z **elnbhos*) i *ellos* (z **elnos*), 'jeleń'; Niemcy pożyczyli nazwę dla 'łosia', *Elend*, *Elentier* (i u Łotwy *alnis*, 'łoś'), od Słowian. P. *łani*; por. *łoś*;

zwierzę od 'rogu' nazwane, por. niem. *ile*, 'mozoł, nagniot, narośl'.

jelito, narzeczowe *lelito* (por. *leleń* obok *jeleń*), 'kiszka', w l. mn. 'wnętrzności'; tak i to samo u wszystkich Słowian; Serbowie i Słowieńcy mają *olito*, ze zwykłą wymianą; łuż. *jelto*, rus. bez *je-* w *litonja*, 'ksieniec u przeżuwaczy'. Prasłowo (prus. *laitian*, 'kiełbasa', pożyczka z polskiej postaci bez *je-*? p. *jemiola*); łac. *ilia*, 'wnętrzności'.

jełki, *jełczeć, zjełczały*, o starem maśle i sadle z przykrym smakiem; tak samo na Rusi (czy stamtąd przybyło?) *jołkij, jełczat'*; u nas i *iłki*. Na Rusi wywodzą słowo od *jeli*, 'jodły', niby od smaku jej smoły, ale to mylne.

jemioła, *jemioło, jamioła, jemiało*; bez *je-*: *miele* (nazwy miejscowe, jezioro *Mielno, Möllu* w Holsztynie); ptak nią się też żywiący *jemielucha* r. 1472, zresztą *jemiołucha* (*-ucha* i w innych nazwach ptaszych, np. *grzebołucha*) Prasłowo, ale z odmiankami zwykłemi u nagłosu: cerk *imeła* (*imelnik*, 'łowiący ptaki'), serb. *imela, omela, mela*, słowień. tak samo, rus. *omjeła*, czes. *omeli, meli, jméli*, łuż. *jemjelina*. I jagody i kora służą od niepamiętnych czasów wyrabianiu lepu ptaszego (opis z r. 1584), więc od pnia *im-, jem-*, 'chwytać', p. *jąć*; przyrostek *-eła* jak w *pszczoła*.

jeniec, *jeńca*, z dawnego *jęciec, jęćca, jęćtwo*, od *jęty* do *jąć* albo od *jęcie*, 'niewola', por. *objęcie, ujęcie, najęcie*; »dałeś dziewki w *jęcie*«, biblja; *jętce*, »*jęćcy* swymi nie wzgardził«, *jęćstwo* (pisane i *jętzstwo, tz=ć*) w psałterzu, tak samo w biblji. W 16. wieku piszą już *jeńctwo*, dalej *jeństwo, jeńca*, a do tego dorabiają pierwszy przypadek *jeniec*, a nawet nowy przymiotnik: *jeński*; *jętka*, 'bant'; *jętka*, rus. *jacica*, 'jednodniówka (owad)'.

jesień, prasłowiańskie (Czesi je raczej *podzimem* zastąpili), rus. *osień*; prus. *asanis* (czy nie pożyczka z polskiego, jako obce Litwie i Łotwie?), goc. *asans*, 'czas żniwa', niem. dawne *aran, arn*, dziś *Ernte*, pora roku od pracy na polu nazwana. O pożyczce niema i mowy, więc warto zaznaczyć, że nieraz słowiańskie styka się z niemieckiem, bez spółudziału Litwy.

jesiora, 'ość rybia', dawne i narzeczowe; lit. *aszaka* (z innym przyrostkiem); od pnia *es-* (*esz-*), obok *os-* (*osz-*), p. *ostry, oś*; z jeszcze innym przyrostkiem lit. *aszatas*, o 'włosieniu, sierści'; stąd nazwy *jesiotra* i *aszerys*, 'okunia'; wszystko od 'ostrości'.

jesiotr (w r. 1419 *jassothr*), *jesietrzyna*; prasłowo; rus *osiotr*, serb. *jesetra*; litew *erszketras* (*r* w pierwszej zgłosce niepierwotne), prus. *esketres* (ta sama ryba i to samo słowo). Litwa 'okunia' *eszerys* lub *aszerys* przezywa; ma i bardzo podobną nazwę dla 'cierni', *erszketis* (zamiast *eszketis*?): obie ryby z ostrym grzbietem czy płetwami; przyrostek *-tr* (jak w *wiatr, piętr*), a pień *jes-*, p. *jesiora*; z niem. nazwą *Stör* (łac. *sturio* z niej) nic nie ma spólnego.

jestem, *jest, jesteśmy, jesteście*, odmienia się wedle *byłem, był, byliśmy*. Odmiana pierwotna, jeszcze w 14. wieku: *jeśm, jeś*; *jest* lub *jeść* lub *je*, skrócone, lub *jesta*; *jeśmy, jeście*; ocalała w odmianie czasu przeszłego, bo *byłem* i t. d. ściągnięto z *był jeśm, byłeśm, byłem, był jeś* i t. d. (*był*, zamiast *był jest*, już w cerkiewnem) w ciągu

15. wieku. Pierwotne *jeść* obok *jest*, częste jeszcze na początku 15. wieku, ocalało w nazwie roślin o sile czarodziejskiej (trujących i i.), *tojeść* (lub *tojest*), albo przeciwnie: *nie-to-ta*, co dla znachora starczyło; Stanko r. 1472 zapisał nazwy dla wszelakiego 'vincetoxicum' ('co jady zwycięża'), albo 'fuga daemonum' ('co biesy wygania'): *a to je*, *matki bożej to je(ść)*, *to je* i *tojeść* (z czego myłką i *kojeść* powstało!). Prasłowo, wszędzie tak odmieniane: lit. *esmi*, *esti (est)*, prus. *asmai*, *ast*; ind. *asmi*, *asti*; grec. *ejmi*, *esti*; łac. *est*; niem. *ist*; wszędzie też to samo znaczy; pierwotne zmysłowe znaczenie było może: 'siedzę', 'bawię'— 'jestem'. Sztuczne urobienie: *jestestwo*, już cerk., dla 'przyrody', wedle łac. *essentia* (od *esse*) lub grec. *usia* (od *ont-* = 'sąc'). P. *jeśli*, *isty*, *nie*, *sąc*.

jeszcze, przysłówek prasłowiański, u wszystkich Słowian bądź w tej formie, bądź w skróconej (małorus. *szcze*, inne: *sze*, *josz*); pierwotne jakieś: **jes-tje* (przyrostek jak w *jacy*, p.), lub **jeske*, ind. *aczcha* (?). Por. *jacy*; *jeszcze* byłoby to samo od pnia względnego zaimka, z przyrostkiem *-stje* zamiast *-tje*; znaczyłoby 'jako'.

jeść, *jem*, *jesz*, *je*, *jedzą*, *jadł*, *jedz*, *jadać* (*jad*, p.); *snieść* (dziś *zjeść*), *sniedz* (*zjedz*), *śniadać*; liczne złożenia pomijamy: *zajady*, *obiad* (p.) itd. Odmianę pierwotną ma cerk., *jam*, *jasi*, *jast*, *jadęt*, *jażd'*, *jasti* (*ē-* nagłosowe przybiera *j-*, a z *jē-* powstaje *ja-*; gdzie *ē* nie w nagłosie, pozostaje, więc *snēsti*, 'zjeść', *snēžd'*, 'zjedz', *oběd*); rus. jeszcze najwierniej to oddaje, chociaż *ja-* zatraciło (jak my i wszyscy inni Słowianie): *jem*, *jest*, *jediat*. Prasłowo; lit. *ēdu* i *ēmi*, 'jem', *ēst*, 'je', *ēsti*, 'jeść', prus. *īst*, *edeite*, 'jedzcie', ind. *admi*, 'jem', *atti*, 'je', grec. *edō*, *edmenai*, 'jeść', łac. *edo*, *es*, *est*, 'je', goc. *itan*, niem. *essen* (z przyimkiem *fressen*, z czego nasze *frasować*), awest. *adāiti*, i t. d. Urobienia: *jadło*; *jedza* (lit. *ēdžios*); *jasła* (p); *jecy*, mylnie *jęcy*, 'co się da jeść', *obiecy*, 'obżarty', czes. *jícný*, *jícen*, 'gardło', a jeszcze dziwniejsze w biblji: »dosyć ma k *jeniu*«, jeśli to nie błąd za *jedzeniu* (?), i w czes. *jení*, 'jedzenie',?; *jestojska*, 'potrawa'; słowień. *jeszcz*, 'obżarty', obok *jeszcza*, 'potrawa', cerk. *jasto* (nasze *jastkółka*?), *jastije*, 'potrawa', serb. *jestojska*, *jestje*, *jiszće*, mogą poniekąd służyć objaśnieniu tego *(ob)jecy* i *jenia*, co zatraciły zupełnie związek z *jad-*. Wahanie między *jam* a *sniem* (*zjem*) tłumaczy zanik postaci **jam*, **jaść*; podobnie ma się rzecz z *jadę* i *jechać*, przyczem nie należy zapominać o wytknionej powyżej ogólnej chwiejności między *ja-*, *je-*

jeśli z *jest-li*, lub *jeźli* z *je-że-li*, do dziś używanego; zdanie pytajne, co się we spójkę warunkową odmieniło; »*jeśli* przyjdzie« znaczyło: '*jest li* (to, że) przyjdzie'.

jezioro, lit. *ežeras*, prus. *azaran*; prasłowiańskie; po narzeczach o formach odmiennych nieco: *jęzioro*, *wiezioro*; łączą z nazwą grecką *Acher-ontu*, rzeki podziemnej (?). Nazwy miejscowe: *Jeziorna* itp.

jeż, *jeżyć się*; *jeżyna* (narzeczowo i *ożyna*, *użyna*), dla kolców krzaka (inna jej nazwa *ostrężyna*); pranazwa; lit. *ežys*, 'jeż', grec. *echīnos*, niem. *Igel*, od pierwiastka *egh-*, 'kłóć', por. *jędza*; u wszystkich Słowian tak samo, na Rusi i *oż*, ze zwykłem *o-* miasto *je-*. i *joż* (z *jeż*).

jęczmień, *jęczmyk* (z tym samym przyrostkiem co u innych na *-mień*: *kamyk, płomyk*); słowiańska, innym ludom obca nazwa najbardziej »ościstego« zboża; od *jęcz-* (cerk. *jęčьn* i *jęčьněn*, 'jęczmienny', czes. *jecný*), co coś 'ostrego' oznaczało; cerk. z inną wokalizacją: *ąk-* w *ąkoť*, 'hak', niem. *Angel*, 'wędka' (dawne *ango*, 'kolec').

jędza, *jędzona* (ludowe), 'złośnica' i 'czarownica', z **jęg-ja*, do lit. *engti*, 'uciskać', *ingti*, 'ubożeć', *ingsti*, 'ubolewać'; z *g* ocalało w nazwie rus. *baba-jaga* (z **jęga*), dla 'czarownicy'; cerk. *jędza* tłumaczy 'chorobę'. Byłby to więc pierwotnie 'demon (żeński) choroby, bolu'. Anglosas. *inca*, 'niechęć', nord. *ekki*, 'ból', łac. *aeger*, 'słaby' (?).

jęk, *jęczeć, jąkać, zająkiwać się*; prasłowo; rus. *jaczaťʼ, zaikaťʼ sia*, serb. *jecati, jecati, jektati*. o głosach i płaczu, czes. *jek, jeczeti, jektati*; niem. nordyj. *ank*, 'skarga', *anken*, 'stękać', łaciń. *uncare*, 'ryczeć'.

język, prasłowo; od pnia **języ* = staroprus. *inzuwis* (ale lit. *leżuwis* do 'lizania', jak łac. *lingua*, przypodobniono), w innych językach z *d-* (łac. *dingua*, ang. *tong*, niem. *Zunge*), ind. *dżihwā* i *dżuhū*, awest. *hizwā-*.

jodła, *jedl, jedla, »jedlina* albo swierczyna« r. 1500; prasłowiańskie; cerk. *jela*, rus. *jel, jołka* ('drzewko Bożego Narodzenia'), w małorus. i z *ja*: *jałka, jałyna*; bułg. serb. *jela*, czes. *jedle*; prus. *adle*, lit i łotew. *egle*, ale taż sama odmiana *dl* w *gl* i u nas po narzeczach: *jegla, jeglija*, a z błędu w błąd i *glegla, gleglija* (co z *głogiem* nic nie ma spólnego!). Dalszych pewnych odpowiedników brak.

Józef, *Józek, Józia*; od *Józef* obok 2. przyp *Józefa* urabiał ludek (wedle: *pozef, pozwa*) i *Józef, Józwa*, a do tego nowy 1. przypadek *Józwa, Józwy*, już w 16. w.; w 17. wieku *Józwa* obiega już całe pisemnictwo.

jucha, *juszyca*, obok 'polewki' znaczy i 'krew bydlęcą', stąd *»zajuszać* psy gończe«, dalej *rozjuszony*, 'wściekły'. Prasłowo; tak i to samo u wszystkich Słowian, tylko na Rusi, jej trybem, bez *j-*: *ucha*, 'zupa rybia'; prus. *juse*, 'rosół', lit. *juszē*, 'zupa rybia', łaciń. *jūs*, 'polewka' (stąd żarty z *ius*, 'prawo'), grec *dzōmos* (z **jusmos*), toż i *dzymē*, 'kwas' (*azymita*, 'niekwaszony'; w polemice wyznaniowej wybitna różnica co do chleba w sakramencie ołtarza, między schyzmą a Rzymem), indyj. *jūsz-* i *juszan-*, 'polewka' Litwa zachowała pień sam: *jau-ti*, 'mieszać (zamieszać dla świń)', *jowałas*, 'pomieszanie', ind. *jauti, juwati*, 'mieszać', *ājawana-*, 'kochla'. Z *juchy* pożyczyli Niemcy *Jauche*, 'gnojówka'.

judzić, *podjudzać*, wyłącznie polskie; prasłowo jednak; lit. *jauda*, 'pokusa', *judus*, 'kłótliwy', *judēti* i *justi*, 'ruchać się', *judra*, 'wicher', ind. *judh-*, 'walka', awest. *juidi-jenti*, 'walczą', grec. *hysminē*, 'walka', łac. *jubēre*, 'rozkazywać', i *jubar*, 'blask'

juhas, 'owczarek' na Podhalu, z węg. *juhász*.

juki, 'tłumoki', *juczyć, ob-* i *najuczony*; przez Ruś z tur. *jük*, 'bagaż, ciężar'.

junak, *junaczyć (się), junactwo*, 'chwat, zuch'; urobione od *juny*, 'młody', jak *modrak* od *modry, dziwak* od *dziwy*. W dawnym języku *jun* częste, np. w nazwach miejscowych *Junowłodz*, a z tego *Jinowłodz*,

Jinowrocław, tłumaczone *Junior Vladislavia*; urobienia: *junoch* i *junosza* (jak *panosza*), 'młodzieniec', częste w 15. w., *junoszka*, w psałterzu; *juniec* i *juńczyk*, 'byczek': »średniego wołu. t. j. *juńca*«, r. 1449. Prasłowo; cerk. *jun*, 'młody', i owe urobienia; rus. *junyj*; lit. *jaunas*, 'młody' (książę *Jawnuta*), ind. *juvan-*, w drugim przypadku *jūnas*, tak samo awest.; łac. *juvenis*, *junior*, niem. *jung*. Postać słowiańska i litewska nieco się wyróżnia swojem *au* = *u*; nasz *juniec* = lit. *jaunikis*, 'młode', i 'pan młody'.

jupa, *jupka* i *jubka* (!), jak w rus. *jubka*, 'spodnica', na całym zresztą Zachodzie o 'kaftanie', choćby żydowskim (*jupica*), z niem. *joppe*, *juppe*, co z romańsk., a to ze Wschodu (arabs. *al-dżubbah*, pers. *dżubba*, romań. włosk. *giubba*, franc. *jupe*); bezpośrednie pożyczki z romańskich języków p. *żupica* i *żupan*.

jur, *jurzyć się*, 'zapalać się' (»bo się o to bardzo *jurzył*«, 'gniewał', Szczodrkowic r. 1549, »smok z tego *rozjurzenia*«), *jurny*, *jurność*, Mrowiński 1561 r., »czasu *jurności*« ('podczas rui'); częste na Rusi: *jurkij*, 'zwinny', *jur*, 'wir', *jurit'*, 'spieszyć się'; serb. *juriti*, 'gonić'; bułg. *jurwam se*, 'nacieram'. Łączą z łotew. *auret*, 'szczuć', *aure*, 'trąba', *auribas*, 'ruja wilków'. U Mączyńskiego 1564 roku jeszcze *jurzny*, *jurznie*, zamiast *jurny*; *jurzyć się*, 'srożyć się', Zabłocki.

jurgielt, *jurgieltnik*, z niem. *Jahrgeld*; inaczej niż *jarmark*: oba z pierwotnego *jor-*, co w *jurgielt* »zgrubiało« w *jur-*.

jutro, właściwie 'rano', *jutrzenka*, *jutrznia* ('ranne nabożeństwo', 'matutina'), »gwiazda *jutrzenna*«, »obiaty *jutrznej*«, 'sacrificii matutini', biblja, gdzie stale *jutro*, *z jutra* (co u Leopolity już: »rano«, »zaranie«), np.: »wstaw *z jutra*«, »był *z jutra* rano wstał« ('mature surrexit'), »było rano *za jutra*«, »aż do *zajutrka*« (»aż do zarania«, Leopolita), »od strzodze(!) *jutrznej* aż do nocy«, psałterz, »w skończaniu *jutra* i wieczoru«, psałterz puławski. Ale jak niem. *Morgen* przybiera *jutro* już w prasłowiańskiem i znaczenie 'następnego dnia': *nazajutrz*, *jutrzejszy*, i już w biblji znaczy *za jutra* i *z jutra* 'jutro' ('cras'), »*za jutra* a *pozajutrzu*« (»*jutro* i *pojutrze*«, Leopolita), »za *jutrzejszego* dnia« (*jutro*, Leopol.); w dawnej polszczyźnie, jak w cerk., w liczbie mnogiej: »dał rok na *jutrza* nowego lata«, »dajał na *jutrza* kiedy mu woły pojął«. *Dojutrek*, *dojutrkować*, *jutrać*, 'odkładać do jutra'. Przez cały 15. i 16. wiek przewijają się luźne postaci z *s*: »czasu *justrzejszego*«, *justrzenka*, jak i w cerk. *za ustra*, bułg. macedoń. *zastra*, 'jutro', — dowód, że prasłowiańska postać była **ustro*, gdzie choć *t* trybem stałym słowiańskim dopiero wsunięte (z **us-ro*), *s* mimo to wkońcu (ale już w dobie prasłowiańskiej) wytrącono. Prasłowo i w formie *jutro*; na Rusi zwykłym trybem *utro* (por. *zawtrak*, 'śniadanie'). *Jutrzyna* w znaczeniu 'morgu ziemi' tłumaczy dosłownie niem. *Morgen*, u Mączyńskiego 1564 i i. Słowiańskie *utro* z *ustro* jest lit. *auszra*, 'jutrzenka', *auszti*, 'dnieć' (t. j. stare *uścić się*, p., 'błyszczeć'), łotew. *austrums*, 'wschód', ind. (z inną samogłoską) *usra-*, 'ranny', *usrā*, 'poranek', *uczczhati*, awest. *usaiti*, 'zajaśni', grec. *aurion*, 'jutro', *ēōs* z **āusōs* (ind. z inną samogłoską *uszās*, awest. *ūszā*), łac. *aurōra*

z **aurōsa*, 'jutrzenka', niem. *Ostern* (z dawnego **austrōn*), 'wielkanoc', nord. *austr*, 'wschód', niem. *ōstar*, 'na wschód' (łac. *auster*, o 'wietrze południowym'); por. i *wiosna*. Narzeczowe *witro* (jak np. *wieszczerzyca*, 'jaszczurka'), dziś tylko kaszubskie, niegdyś ogólne, por. nazwy miejscowe *Witrogoszcz* (obok *Jutroszyn*) w Poznańskiem, jeszcze w 15. wieku *Jutrogoszczą* zwane.

już, *jużе*, *jużci*, prasłowiańskie (na Rusi i indziej i bez *j-*: *użo*); *-że* zwykły dodatek, u nas ludowe i bez niego, *ju*, jest i w cerk. *(j)u*. Prasłowo; lit. *jau*, 'już', niem. gockie *ju*, 'już'; dalsze wywody niepewne.

jużyna, 'podwieczorek', w 16. i 17. wieku, *jużynować*; jedyny ślad prasłowiańskiej nazwy 'południa'; *jużyna*, niby 'południk', od *jug*, 'południe', u wszystkich Słowian nie o czasie, lecz o 'stronie i wiatrach południowych': cerk. *jug*, rus. *jug* i *ug*; na całem Południu *jug*, używa się, jak i w czeskiem, i o 'odwilży', słowień. *odjuga*, jak czes. *rozjiżeni*; prasłowiańskiem również nasza *jużina*, rus., jak zawsze, bez *j-*: *użin*, *użinat'*, 'wieczerzać', tak samo bułg. i serb. *użina*, słowień. *jużina*. Z tego pożyczyli Niemcy swoje *Jause*, *Jausen*, 'podwieczorek'. Dalsze wywody niepewne; łączono *jug* np. z łaciń. *aug-ēre*, 'róść' (o dniu), lit. *augti*, 'róść', *auksztas* z *auktas*, 'wysoki' (prus. *auktas*).

K

Jak *g* i *ch*, tak samo ulega *k* przed miękkiemi brzmieniami (*ie, ię, i, j*) dwojakiemu miękczeniu; dawniejsze, w czasach przedchrześcijańskich, daje *cz, ż, sz*; nowsze, w dobie po nar. Chr., daje *c* (*dz, s*); stąd różnica między *kosa* a *czesać* (z **kesati*), *gardło* a *żrzeć* (z **gerti*), *chód* a *szedł*; w pożyczkach niemieckich i przed późniejszemi brzmieniami miękkiemi: *cesarz, cęta, ocet*, albo: *cały, cedzić* (z pierwotnego **koil-, *koid-*); najpóźniejsze brzmienia miękkie, np. *kij, wielki* (Czesi piszą je jeszcze przez *y*, chociaż brzmienie to w mowie własnej już od czasów Husa utracali), nie wywołały już podobnego skutku (przynajmniej wcale nie w języku pisemnym, a w ludowym tylko we skrawku pewnym). Z pierwotnego *sk* odpada *s*: *skóra* i *kora* jedno i to samo słowo; wolno więc etymologowi nagłosowe *k* i jako z *sk* powstałe uważać; natomiast przechodzi *sk-* w innych razach (p. wyżej *chęć, chód*, i i) w *ch-*. Wymowa a za nią i pismo pomieszały w kilku słowach *k* i *ch*

kabak, 'szynk', ruskie, por. Niemojewskiego Pamiętnik (z r. 1607): »browary te oni (Moskwa) *kabakami* albo karczmy przy nich zowią, które dyakowie albo przysięgli (rus. *celowalnik*!) na Wielkiego Kniazia zawiadują« (str. 155); znane w Moskwie w 16. wieku; ze Wschodu chyba, chociaż dotąd tam nie odnalezione. Niem. *kabacke, kabache*, 'buda, rudera', wyraz przypadkowo równobrzmiący, dawny i ludowy, co miał powstać z *kagge* przez »rozszerzenie«, nie jest źródłem ruskiego, nieobjaśnionego

kabała, 'intryga', 'nauka tajna' (używająca chętnie i kart), z niem. i włos. *cabala,* 'wróżbiarstwo', z hebrajskiego *kabbalah,* 'podanie'. Natomiast ruskie *kabała,* 'zapis, obligacja', 'pańszczyzna', poszło z tureck. *kabala,* 'kwit, zapis', od początku 15. wieku.

kaban, 'wieprz' (w Panu Tadeuszu), *kabanina,* 'wieprzowina'; rus., z tur. *kaban,* 'wieprz, dzik'.

kabat, 'wierzchnia suknia obcisła'; więc i nazwa 'kłody, więzienia' (w *kabat* wsadzał pan chłopa-przestępcę); 'suknia żołnierska', *Waffenrock* (*wapanrok* w dawnej polszczyźnie); *przekabacić,* 'przestroić, przeciągnąć na swoją stronę'. Słowo czeskie (również w znaczeniu 'więzienia, kłody') i polskie, dostało się w 16. wieku i do Moskwy. Wywodzą je z bizant. grec. *kabadēs,* 'suknia', ależ Grek wymawiał *b* jak *w*; istotnie też południowosłow. *kawad* (bułg. serb.), z nowogrec. *kabadi* przejęto; dawne *kabadēs* wywodzili Grecy z pers. *kaba,* 'płaszcz'. Nasz *kabat* więc nie stąd, lecz z Zachodu chyba przywędrował, w 16. wieku ogólnie znany (w obu znaczeniach, 'sukni' i 'kłody'); *Kabatkami,* w odróżnieniu od Kaszubów, zowią nadłebskich Pomorzan, od stroju. I na Zachodzie niemasz odpowiedniego słowa z *b,* jest tylko z *p,* mianowicie od łac. *cappa,* 'kapuza', 'płaszcz', *capatus,* 'ubrany w kapę', z czego włos. *cappotto,* franc. *capot*; nasza *kapota* bezpośrednio z niem. *Kapote.* Wywód *kabatu* samego nastręcza więc trudności pewne.

kabłąk, 'zakrzywienie'; *łąk, łuk,* drugą część słowa stanowi, ale pierwsza?; *ka-* da się łatwo wytłumaczyć, p. *kacap,* lecz *b* silnie wadzi, chyba przypuścić wzór czy wpływ *obłąka* (?).

kabza, dziś jedynie używane, z dawniejszego *kapsa,* z łac. *capsa, capsula,* 'futerał, pudełko', 'nakrywka, schowek', por. czes. *kapesný,* 'kieszonkowy'; z *capsula* poszła i *kapsla,* niem. *Kapsel,* franc. *capsule*; dalej, z romańskich języków: *kasa, kasjer, zakasować, kasowy, kasetka* z włos. *cassetta*; *kieson,* nazwa wozu, z franc. *caisson.* Od *kabzy,* co od nas na całą Ruś przeszła, i *kabzan* (przezwisko Ormianów, 'nabijających *kabzę*', ?), ale *kapcan* przeciwnie 'zubożałego, golca' ('co do *kapsy* wkłada, żebrze', ?) oznacza. Łac. *capsa* od *capio,* 'chwytam', niem. *haben, heben.*

kacap, przezwisko Moskali, od Ukraińców, którym Moskal *chachłami* (od *chochoł,* 'czupryna') odpłaca; od *cap,* z przyrostkiem *ka-* lub *ko-*, jak w *kadłub, kabłąk* (?), *komudzić* i i., oznaczającym coś 'wielkiego, zgrubiałego', nieraz pogardliwie używanym; dla brody, od Moskala niegdyś nieodłącznej, *capem* go przezwano.

kacerz, *kacerski, kacerstwo, kacernistrz,* z czes. *kacierz,* a to z niem. *Katzer, Ketzer,* z grec. *katharoi* (*th* wymawiało się sycząco), 'czyści', jakimi się Bogumili - Waldensi w przeciwieństwie do chrześcijan chełpili, łac. *Catheri* i *Cazeri.* Z tem słowem równobrzmiące (przypadkowo) *kacerz,* 'sak, co nim ryby łowią', z niem. *Käscher,* czes. *keser, keserek,* lit. *keszerys*; »*kacerek* na raki«, 'płytki worek na obręczu i kiju'. *Kacerzować, kacerny,* miały niegdyś znaczenie ogólniejsze: 'lżyć, oskarżać', 'okrutny': »*kacerne* zbrodnie«.

kaczać, 'taczać'; *kaczała, kaczałka,* nazwy narzeczowe dla 'wielkiej nogi', dla wszelakich 'krążków' i 'wałków'; *kaczydło,* 'gdzie się *kaczkają* (i *kaćkają*), chlapią'; powtarza się na Bałkanie, *kaciti* i *kaczati,* dla 'podwyższania, podwieszania', 'drażnienia', ale *kaczkawica, kaczket, kackati, kaćkawica,* oznacza i 'kaczydło', 'bajoro'.

kaczan, 'głąb' (kapusty, jabłka), na wschodniej połaci (we Lwowie!) znane, z rus. *koczan,* serb. *koczan* i *kocen* (np. od kukurudzy), nie objaśnionego na pewne.

kaczka, *kaczczy* i *kaczy, kaczopysk, kaczyniec, kaczor* (jak *gęsior*); wyparła na całym Zachodzie prasłowiańską nazwę 'kaczki' (*qty,* niem. *Ente,* łac. *anas, anatis,* grec. *nēssa,* lit. *antis,* rus. *utka, utionok*; u południowych Słowian nazwa ta i dla innych ptaków, nawet dla sowy). Chów kaczek nie może się równać z chowem kur i gęsi, jako wiele późniejszy. *Kaczany* albo *kaczy* chlew, *kaczornik,* już na początku 16. wieku. Jak *Maciek, Maciuś,* dla 'kocura' (na Rusi *Waśka* tak samo), *Boguwola* (Zofja) dla 'wilgi', tak przeniesiono nazwę *Kasi* na 'kaczkę', czes. *Kacze(na)* = *Katarzyna. Kaczyniec* tłumaczy łac. 'anetaria'. U Serbów i Słowieńców *kacza* nazwa 'węża', a *kaczula* 'czub (u ptaków)', 'kapuza'; por. *kaczłon,* 'rodzaj kani', u Cygańskiego (?).

kadłub, dawniej (połowa 16. wieku) i *karłub* (*dł* unika się, p. *mdły* i i.), *charłub* i *skarłub*; dziś o 'tułowiu' przeważnie; pierwotnie: 'pień wydrążony (*ska-, ka-*, przedrostek; *dłubać,* p.), wstawiany w ziemię dla wody'; *kadłubek,* 'kozub', przezwisko mistrza Wincentego, nie z niem. *Gottlieb.*

kaduk, wyraz prawny łaciński, 'puścizna', t. j. majątek bez spadkobierców, bez krewnych; spadał na króla, ale nie włączano go do skarbu; majątki te i konfiskaty rozdawano szlachcie, np. *kaduki,* po Arjanach. Dalej nazwa 'słabości, padaczki', 'morbus caducus', od łac. *cadere,* 'padać', ale i dla innych chorób, nawet końskich; *kadukiem* przezywano nasyłającego chorobę 'djabła': »ki go *kaduk* przyniósł!«, »do *kaduka*!«. Od tego samego pnia i *kadencja* (sejmowa itp.), łac. *cadentia* (nietylko w muzyce, jak włos. i franc. *çadence*). Zato *kadeci,* 'młodziki' (franc. *cadet,* włos. *cadetto*), zupełnie odmienne (wkońcu od *caput*)?

kadzić, *kadzidło, kadzidłowy, kadzidlny, kadzidlnica* (*kadzilnica, kadzielnica,* wedle innych podobnych nazw); prasłowiańska odmianka *czadu,* 'swądu' (p. *czad*), której brak odpowiednika pewnego w litewszczyźnie.

kadź, *kadka,* słowiańska pożyczka z nowogrec. *kadi* od *kados,* 'cebr', wywodzonego z semickiego, hebraj. *kad*; takie nazwy wędrują od narodu do narodu.

kafar do wbijania pali, z niem. *Keffer.*

kafla, *kafel,* z gliny palonej, do pieców, ścian, 'piec'; dawniej *kachel* (*f* i *ch* stale się wymieniają); z niem. *Kachel,* pochodzącego ostatecznie z języków romańskich, łac. *cacabus,* 'naczynie gliniane'; *kaflowy, kaflany.*

kaftan, *kaftanik* (nocny), 'kamizelka', z tur. *kaftań,* 'szata zwierzchnia ozdobna' (złote kaftany na posłów wkładano, gdy się przed sułtanem zjawiali); europejskie słowo.

kaganek, *kaganiec,* 'lampka', 'skorupka dla świec' (w biblji), 'koszyk

żelazny na drążku dla światła'; przenośnie 'koszyk druciany, nakładany psom na pyski, by nie kąsały'; powtarza się wyłącznie u Czechów (*kahan*, i o 'garnku'), a od nas na Ruś przeszło; nieznanego początku. Przyrostek *-an* cechuje prasłowiańskie nazwy naczyń, więc może to nasze własne słowo?

kajać się, 'żałować', 'pokutować', por. »grzechów się *kajaci*« w pieśni (biczowników polskich 13. wieku?); 'litować', 'folgować (o zimnie)', 'wystrzegać się'; *kajanie, pokajanie*, 'pokuta'; łączą z grec. *tinō*, 'pokutuję', *poinē*, 'kara' (toż samo co irańskie *kaēnā*, 'kara, pomsta'), indyjskie *czajati*, 'karze'. U nas głównie w znaczeniu kościelnem (»*kaię* się bogu« zaczyna się formuła spowiednicza w 13. w.); częste w dawnych nazwach, *Pokaj, Kajęcin, Kajewo*.

kajdany, od 16. wieku; uważają je za odmiankę ruskich *kandałów*, z tur. *kündeli*, 'związany', od *künde*, 'więzy' i 'węzły'; inni arabską liczbę podwójną *qājdani*, od *qajd*, 'więzy, pęta', poprzez tureckie *kajd*, odnachodzą. Wszelkie podobne nazwy dla 'pęt', *łańcuch, cymborza* itd., u nas niepierwotne, z Zachodu czy Wschodu poprzybywały.

kajet, z franc. *cahier*, 'poszyt, zeszyt'; *-t* u nas dodano, jak np. w *filut* z *filou*.

kajzerka, nazwa bułki i gruszki, z niem. *Kaisersemmel* i *Kaiserbirne*.

kak, 'pręgierz', »u *kaku* chwostali«; z dolnoniem. *Kāk*.

kakać, wyraz dziecięcy, powszechny w całej Europie; »kędy papu, tam *kaku*«, Potocki; zdwojone, jak podobne *papać* itd.; łacińskie (grec. niem. itd.) *caccare*; wywodzą od niego nawet grec. *kakos*, 'zły'.

kalambur, z franc. *calembour*, a to ze drwin »popa z *Kalenburgu*« (Sowizdrzała - księdza, z literatury niemieckiej średniowiecznej).

kalarepa, 'kapusta ogrodowa', z łac. *caulirapus* (*caulis*, 'kapusta', i *rapa*, 'brukiew'), niem. *Kohlrabi, Kohlrübe*.

kalcedon, *chalcedon*; »*kalcedon* od pistoletu«, »*kalcedon* na oku« ('bielmo').

kaleka, *kaleczyć, kaliczyć. kalectwo, kaleczy, kaleki*, przez Ruś ze Wschodu do nas przeszło; tur. z pers. *kalak*, 'niekształtny, ułomny'; na Rusi dawnej zwano *kalekami* i 'wędrownych żebraków, śpiewaków legend religijnych, stichów'.

Kalendarz. Roku słonecznego nie znali Słowianie, nie mają też spólnej dla niego nazwy (*god. rok* itp. są późne, ogólnikowe); liczyli wedle *zim* i *lat* (przenieśli nawet »*lato*« na 'rok' cały), a oznaczali pewne krótkie przeciągi czasowe wedle zajęć gospodarskich lub zjawisk przyrody — biegu słonecznego, przesilenia dnia i nocy, ekwinokcjów wcale nie uwzględniając. Jedyną miarę czasową dokładniejszą dawały *noc* i *dzień* i obieg księżyca, *miesiąc*, przyczem rozróżniali *nów, pełnię* i *wietech* (dla 'tygodnia' nie mają też żadnej spólnej nazwy; wymysł to babiloński, nawet z *sabatem*, co niegdyś połowie miesiąca, dn. 15., służył). Pory roku rozróżniali jednak, nietylko dwie pierwotne, ale i trzy (żywioły znali również tylko trzy, czwarty, powietrze, nie istniał dla nich) i cztery. Z Litwą zgadzają się tylko co do *zimy* i *wiosny* (lato, jesień, mają tu i tam odrębne nazwy). Nawet święta nie dzieliły im

roku: niewiele ich też było, najważniejsze jesienne, *dożynki*, po zebraniu plonów, i wiosenne, o bardzo chwiejnej porze, dla witania lata i na wróżbę pomyślnych posiewów. Najważniejsze nazwy, *kolęd*, *rusaljów* (t. j. 'świąt zielonych', zapisanych już w 11. wieku, gdy u Greków *rusalia* dopiero z 13. w. znamy), przejęli dopiero na Bałkanie. Jedyne pogańskie, nie zmyślone Długoszowe *stado*, lecz *kraczun-koroczun* i *kres*, właśnie dla 'zimowego i letniego przesilenia słonecznego', nie obrażało duchowieństwa, więc ocalało.

kaleta, zdrobniałe i *kalatka* zamiast *kaletka*, z rus. *kalita*, a to z tur. *qalita*, *qalta*; stąd roślina nazwana, bo »ma listki jakoby *kaletki* lub taszki«, niem. *Hirtentasche*, wszystko tłumaczone z łac. *bursa pastoris*, 'mieszki, tobołki'.

kalfas, *kajfas*, mularskie, z niem. *Kalkfass*, 'faska do wapna'.

kalina, ogólna nazwa dla 'viburnum' u Słowian; od jej jagód czerwonych częste nazwy 'krów czerwonych'; u Bułgarów miano 'niezamężnej siostry mężowej', niby »*kalino*-dziewczyno« (na Bałkanie nierzadkie nazwy podobne od roślin wzięte); pochodzenie nieznane, bo »*rozkalone* żelazo« (owoce jej barwą do rozżarzonego żelaza podobne) wywodzimy nie od barwy! Inne *kalina*, 'zdziebłko, słomka', 'ziarnko', jest (mylną?) odmianką *kaliwa* (od *kałać*, 'kłóć', ?).

kalosze, z romań., franc. *galoche* i i., z *calocca* (łac. *calones*, 'patynki').

kał, *kalić*, *kalać* (»*niepokalane* poczęcie«), *kalny*, *kalisko*; *kalenica* i *kalonka*, 'snopki z gliną na dachu', 'szczyt dachu'. Najstarsza nazwa miejscowa słowiańska: *Kalisz* (*Calissia* około r. 150 po Chr.); jest ich i na Zachodzie, w Pomorzu, Meklenburgu, sporo; toż samo *Kałusz* na Wschodzie; *kałuża*; złożone: *kałamącić*, *kałamucić*, 'wodę czynić kalną'; na Rusi i na Południu *kaługa* i *kaluga*, *kalamutiti*, częste, czes. *kaluha*, 'kałuża', *kalous*, 'sowa, ptak nieczysty'. *Zakał*; *zakalec*, 'źle upieczone ciasto', rus. *zakalina*. Ale *zakał* znaczy w rus. 'stalenie rozżarzonego żelaza', już w cerk. *kaliti* (żelazo), 'hartować je w wodzie'; *zakalony*, 'zahartowany', i u nas znane, — czy to nie od tego samego *kału*, *kaliska*? Staroruskie *skałusz*, 'kałuża'; więc forma pierwotna *skał-* (łac. *squalor*, *squālus*, 'kalny, brudny'), a odpowiednik z *r* w grec. *skōr* = nasze *skar-*, p. *szkaradny*.

kałamarz, z łac. *calamarium*, 'schowek na atrament i pióra', od *calamus*, 'trzcina do pisania'.

kałamaszka, 'wózek jednokonny, taradajka', białoruskie (litewskie), nie polskie; w wieku 15. istniała i u nas forma tegoż pierwotna, *kolimaga*, 'wóz', złożone z *koła* i *magi*, 'wozu', por. *maża* ukraińska, 'wóz ciężarowy', serbska *maża*, 'ciężar, cetnar', co Węgrzy zapożyczyli jako *mazsa*, 'cetnar'.

kałarasz, 'sługa', rumuń., od *calu*, 'koń', *calarasiu*, 'konny woźny'; częste u pisarzy 17. wieku: »*karałaszowie* (!) są to ludzie, których wołoski hospodar po różnych miastach chowa dla prędkiej posługi swojej« (Diarjusz z r. 1643).

kałauz, spółczesne z poprzedniem; turecka nazwa 'przewodników', do dziś na całym Bałkanie i u Węgrów; »cnota w niebo będzie *kałauzem*«, »ślepym ja *ka-*

łauzuję«, u Kochowskiego i Potockiego.

kałdun, 'trzewa, brzuch', z niem. *Kaldaune*, 'wnętrzności', z łac. *calidus*, 'ciepły'; »kula uderzyła w brzuch, aż *kałdon* wyleciał«; »(z nieba Jowisz) chmury *kałdoni*«, »żagle *kałdoni* wiatr« ('nadyma').

kałkan, 'puklerz', z tur. *kalkan*, częste u pisarzy 17. wieku.

kałkus, 'ług wapienny', z niem. *Kalkguss*.

kamasze, jak i *kalosze* z *k* zamiast franc. *g*, *gamache*, niem. *Gamaschen*, z łac. *gamba*.

kamcha, w 15.—17. wieku nazwa 'drogiej materji, adamaszku', z tur. *kamka* i *kemcha* z chińskiego; »z *kamchy* szaty i złotogłowu«, »z *kamchy* szczerozłotej«; u Rusi *kamka*; to samo co *kitajka*.

kamfora, włos. *canfora*, *m* w franc., niem., łac. *camphora*, z arabskiej nazwy 'białej żywicy', *kafur*.

kamień, nazwa i 'wagi': »*kamień* wosku«, '72 funtów'; złożone *kamieniołomy* i podobne; częste w nazwach miejscowych, stąd *Kamieński*, a z wymową narzeczową *Kamiński*; *kamienny*; *kamieniec*, o gruncie; *kamionka* (w łaźni, na którą wodę leją; zwierzątko, rodzaj kuny; »lać na *kamionkę*« mówiono o pijaku); *kamieniarz*; *kamienica*, *kamienicznik*; *kamionować* i *kamienować*; *kamienieć*; *kamiennik*. Pierwszy przypadek brzmiał *kamy* (z *kamōn*), stąd nowotwory wszelakie; już w 10. wieku (w cerkiewnem) zdrobniałe *kamyk*; *kamyczek*, narzeczowo *kamuszek*, *kamyszek*; przymiotnik *kamiany* i czasownik *kamieć*, więc w dawnym języku stale: *skamiały* (nie *skamieniały*), *skamiałość*, *okamiały*. Słowiańskie *kamien-* przestawiono z **okmien-*; lit. *akmuo*, drugi przypadek *akmens*; grec. *akmōn*, 'nakowalnia'; niem. *hamarr*, *Hammer*, 'narzędzie (niegdyś kamienne)', w dawnej mowie i 'skała'; u Indów i Persów *aszmā*, *aszman-* (por. *Oszmiana*), 'kamień' i 'sklepienie niebieskie, niebo'. Znaczenie pierwotne 'kamienia ostrego', bo pień jest *ok-*, ten sam co w *os-try*, *oś* (*k* i *s* mieniają się nieraz).

kamizelka, dawniej *kamizela* i *kamizola*, z franc. *camisole* od *camisia*, p. *komża*.

kamlarz, *kamelarz*, *kamelarja* (szczególniej w Poznańskiem, od 15. wieku), z niem. *Kämmerer*, 'camerarius' ('skarbnik miejski'), *Kämmerei*, z stałem rozpodobnieniem dwu *r*. Zupełnie inne *kamlar*, *kamelor*, niem. *Kamelhaar*, jak i *kamlot* (dawniej *czamlet*), franc. *camelot* (niem. dawne i *szamlat*), o 'suknie z sierści wielbłądziej (łac. *camelus*), a później i koziej'.

kampzor, 'wekslarz, bankier', w 15. i 16. wieku; 'żak, co wybierał opłatę żydowską (kozubales)'; z łac. *campsor* od *cambio*, 'mieniam' (słowo celtyckie).

kamrat, *kamracia* (zbiorowe, jak *swacia*), *kamracki*; z niem. *Kamerad*, od *camera*, 'co w tej samej komorze żyje'.

kamzans, 'gzyms nad drzwiami lub oknem'; z niem. (?).

kanak, 'naszyjnik, noszenie drogie', »głowę *ukanaczy* (panna)«; częste w 17. wieku; z tur. *kanak*, 'naszyjnik'.

kanał, narzeczowe (kaszub.) *karnał*, z niem. czy włos., z łac. *canalis* od *canna*, 'rura'; *kanalja* nie z franc. *canaille*, lecz z włos. *canaglia*, bo już u Niemojewskiego

(1607 r.) częste. Nasz *kanał* na Rusi *kanawa*.

kanapa; *kanapka* (i 'bułka przekrojona z wędliną ułożoną jak poduszki na kanapie', ale już w franc. podobnie *canapé d'anchois*); z franc. *canapé* z łac. *canopium*, a to z grec. *kōnōpeion*, o 'łożu z zasłoną przeciw komarom' (*kōnōps*). Ale *kanaparz* (w klasztorze 'piwniczny, szafarz') z łac. *canaparius*, 'piwniczy', od *canapa* i *canava*, 'sklep winny, piwnica'.

kanar, 'cukier, słodycz', jak i ptaszek *kanarek* (dopiero od 17. wieku, częstszy u nas), od wysp *Kanaryjskich*; 'żółto ubrane osoby', wedle ptaszka.

kancelarja, *kanclerz, kancelista*; *kancelować*, 'przekreślać'; z łac. *cancellarius* od *cancelli*, 'kratki sądowe', a to od *carcer*, 'ogrodzenie, więzienie'; *cancellarius* był 'odźwiernym, co przy kratkach stawał', dalej 'urzędnikiem' (podobnie *konsystorz* był niegdyś tylko 'przedpokojem lokajów').

kandyba, 'szkapa', »*kandyba ślepy*«, już w 17. wieku częste; to samo co białoruskie *kandyba*, 'chromy, powolny', *kandybać*, 'leźć'; przenosi się na 'ociężałych, niezgrabiaszów', 'rosłych'.

kandydat, *kandydatura*, z łac., od białej (*candidus*) togi ubiegających się o urząd, głosy.

kania, nazwana od dokuczliwego pisku, *kaniora, kaniuk* (to samo, częstsze u Potockiego), *kani*; cerkiewne *kaniti*, 'naprzykrzać się, nalegać, nastawać' (bułg. *kani-* o 'prynuce, przychęcaniu gościa'; *pokana* i *nakan*, 'proszenie'), rus. *kaniuk*, 'żebrak natrętny', *kaniuczit'*, 'żebrać natrętnie'. Od *kani* nazwana *kanianka*, 'cuscuta', u Stanka r. 1472 *kania przędza, kanie nici, wronie włosy, polny jedwab, mysze strzewce* ('trzewy'). *Kania, kaniora, kanioła*, oznacza i 'szerokie skrzydło kapelusza czy czapki', »*kaniasta* czapka«. *Kania* miało nagłosowe *s*, por. serb. *szkanjac*; nazwa od głosu, od *skon-*, p. *szczenię* i *szczęk*

kanon, 'ustawa, reguła'; *kanonik*, 'żyjący wedle niej duchowny', *kanonja, kanoniczy*; *kanonizować*; z grec. *kanōn*, 'linja', przez łacinę.

kanona, *kanonjer*, z franc. (niem.) *canon*, z łac. *canna*, 'rura, trzcina', skąd i nasza *kanka*, 'cewka'.

kant, 'śpiew'; *kantyk, kantyczka* i *kancjonał*, 'śpiewnik' (pomijam włoszczyznę: *kantata, kanzona, kantylena*); *kantor*, 'śpiewak', *kantorja*; z łac. *cano*, 'śpiewam' (prasłowo, niem. *Hahn*, 'kogut', t. j. 'śpiewak', *pietuch* na Rusi; grec. *kanachē*, 'szmer'; brak go u nas i na Litwie), *cantus, cantor* itd.

kant, *kantowaty*, »belka *kanciasta*« czyli *kantak, kantówka*, »*kantem* ('sztorcem') postawić«; z niem. *Kante*, z franc. *cant*, z łac. *canthus* (słowo obce, z Hiszpanji czy Afryki, o 'obręczy koła'); stąd i nazwa 'powiatu', *kanton*, franc. *canton*.

kantar, 'wędzidło', z węg., a to z tur. *kantar*; stąd i niem. *Kandare*, u nas *kandara*.

kantopory, 'suchedni, cztery »czasy« (posty) doroczne', łac. *quatuor tempora*, ściągnięte w niem. *quatember*, z takiejże łaciny.

kantor, z mylnem *a* zamiast *o*: *kontor* (może pod wpływem *kantyny*, 'budy markietanki', z włos. i franc. *cantina*, ?); oba znaczą to samo: 'biuro', 'kancelarja'; *kantorek*, 'biurko', *kantorowicz*; z franc. *comptoir*, niem. *Kontor*, 'miejsce (stolik) wypłaty', *compter*, z łac. *computus, computare*.

kanwa, 'tkanina, siatka', z franc. *canevas,* z łac. *canevasium,* u nas dawniej *kanawac(a), kanafas*; włos. *canavaccio,* 'płótno', od nazwy łacińskiej 'konopi', *canapis.*

kańczuk, z mylnem *g*: *kańczug,* z tur. *kamcze,* 'bicz', bułg. i serb. *kamdžija* i *kamczik, kamszik,* rus. *kamcza* i *kanczuk* (my *n* zmiękczyli); od nas do Niemców, *Kantschu(k),* bo słowo szeroko się rozpostarło, u Greków, Węgrów itd.; Niemcy poprzejmywali od Słowian nazwy *bicza, kańczuka, korbacza,* a *knutem* się odwdzięczyli.

kapa, kapica, 'przykrycie', 'suknia zakonna'; *kapka,* 'czepiec'; »*kapki* na bucie«; z łac. *cappa,* powszechnej w Europie nazwy dla 'nakrycia głowy, kapuzy', 'płaszcza z kapuzą' (niem. *Kappe,* franc. *chape,* włos. *cappa*; toż na Bałkanie całym). Por. *kapelusz, kaptur, kapalin.* Narzeczowe *kapie* zdaje się czeskiem; *kapicznik,* 'mnich'.

kapać, *kapię, kapnąć*; dawniej *kanąć,* bo *b, p,* wypada przed *n,* por. *ginąć, sen*; jeszcze w pieśniach 16. wieku: *ukanie,* 'kapnie'; *kapla* zam. *kapja* (por. *kropla*), zdrobniałe *kapka* i *kapelka*; *skapać* i *skapieć,* 'zmarnieć'; *okap,* 'rynwa'; *kaprawy,* o oczach; prasłowiańskie, bez dalszego rodowodu. *Kapalicą* zwała się w 15. w. 'serwatka', dziś po narzeczach i *kapałka*; obu nazw używano i dla 'deszczówki'. Cerk. *kaplją, kapati*; czes. *kapka,* słowac. *kapra, kaprawy.*

kapalin, w 15. i 16. wieku 'szyszak, hełm', z czes., a to z niem. i łac. *capellina* (włos. tak samo, franc. *chapeline*), od *capo*; p. *kapelusz.*

kapcie, narzeczowe *kapce,* 'łapcie, obuwie', 'szkarpetki'.

kapciuch, *kapczuk,* 'worek na tytuń', z tur. *kapczuk,* zdrobniałego od *kap,* 'worek'.

kapel(k)a, *kupela,* 'czarka używana do *kupelowania,* oddzielania srebra z ołowiu srebrzystego'; z niem. *Kapelle* od łac. *cupella* do *cūpa* (p. *kufa*); inne *kapela,* p. *kaplica.*

kapelusz, *kapełuch,* znany od końca 15. wieku; najdawniejszy przykład zachowanego przeciw prawidłom końcowego *-us* łacińskiego, jeśli bezpośrednio z *capellus* (włos. *cappello,* por. *cappelluto*), od *capo,* 'głowa', przejęty; końcowe *-us, -es,* odrzuca się, bywają jednak wyjątki, por. *mores, flores, pulares, luksus* (*luks* w Geldhabie Fredrowym); ale może to wedle włos. *cappelluccio*; mazow. *kiepus,* pod wpływem lit. *kepure* (?); *kapeluszowy, kapeluszник.*

kapiszon, 'kaptur, piston', z franc. *capuchon.*

kapitan, z łac. *capitaneus,* od *caput,* 'głowa'.

kapituła, *kapitał, kapitalny* (z ruskiego Warszawa przejęła!), *kapitulować, kapitulacja, kapitel* ('hełm, głowica, gałka'); *kaput* albo *kapituła* (co Budny przez *rozdział* albo, z cerkiewnego, *głowy,* dawniejsi przez *położenie* tłumaczą); wszystko do łac. *caput* się odnosi.

kaplica, zdrobniałe, zastąpiło miejsce dawnej *kapły* (kazania gnieździeńskie z 14. wieku), a ta, jak i *kapłan* (*kapłański, kapłaństwo*), od łacińsk. *capella* przez czeskie *kapla, kaple,* i niemieckie *Kapelle,* bo *capellanus* był ten, co ją obsługiwał (*kapelan* bezpośrednio z łaciny); dalej *kapela, kapelmistrz,* co również *kaplicę* obsługiwali. Wszystko pochodzi od płaszcza św. Marcina, od jego *cappa - capella,*

przechowywanej wraz z innemi relikwjami po nim w osobnym budyneczku, a tę to nazwę przeniesiono na wszelkie inne podobne »kaplice«.

kapłon, *okapłonić,* z niepierwotnem *ł* (od *kapłana,* jak już Knapiusz w 17. wieku słusznie twierdził), i z niepierwotnem *o,* bo poszło z czes. *kapoun,* a to z niem., dziś *Kapaun,* z włos. *cappone* z łac. *capo,* 'kleśniony'; nazwa rodzima była *kurzeja* (p. *kur*).

kapowy, o drzewie, o 'narośli na korze brzozowej'; ruskie.

kapral, *kapralstwo,* z franc. *caporal,* albo raczej z włos. *caporale,* łac. *caporalis,* 'dowódca'.

kaprys i *kabriolet* z franc., ale *kapriole,* 'skoki w tańcu' (dziś zapomniane), wprost z włos. *capriola;* wszystkie wyrazy od łac. *capra,* 'koza', od jej susów-skoków: włos. *capriccio* 'fantazja, grymasy'.

kaptur, 'nakrycie głowy żałobne', po zgonie królewskim wdziewane u sędziów, stąd »*kapturowy* sąd«, 'sąd w bezkrólewie'; przejęli to i Litwini, *gobturas,* 'nakrycie głowy kobiece', z upodobnieniem (*g* zamiast *k*) swego własnego *gobtuwas* (od *gobti,* 'nakrywać głowę'). *Kapturzyć, kapturać;* czes. *kapt(o)ur,* 'czapka', to samo.

kapusta (od nas na całą Ruś) ma dwojakie pochodzenie. 'Potrawa z kiszonej, kwaśnej, czy »słodkiej« zieleni', włos. *composta,* z łac. *compositа,* od czego i nazwa *kompotu* (bezpośrednio z franc., co Niemiec dobrze przez *Eingemachtes* tłumaczy); stąd i *kompost,* nazwa 'nawozu', niem. *Kompost* i *Kombost.* Dawniej zwano, jak u Niemców, *kampustem, kańpustem,* i 'mleko kwaśne', po narzeczach 'bryndzę', ale ten *kańpus* (i w formach odmiennych) poszedł przez niem. *Kappus* z włos. *capuccio,* z łac. *caputium,* i znaczył pierwotnie znowu tylko 'głowę kapusty' (włos. *cavolo capuccio,* od »kapuzy«), więc to samo co poprzednie, a u nas przenośnie i 'zsiadłe mleko', 'potrawę z niego'. Pokrzyżowały się więc dwa zupełnie odmienne słowa, a nazwę potrawy »złożonej« (*composita*) przeniesiono, jak przy *jarmużu* (p), na sadowinę samą, na 'brassica oleracea', 'kapustę (białą i czarną)'; potrawę mleczną Niemcy tylko *kompostem* przezywają, ich *Kappes* jest wyłącznie 'kapustą'; u nas i ten *kapus* dostał *m, ń,* od *kompostu, kampostu.* 'Brassica oleracea capitata' jest 'głowiastą, białą', 'acapitata' nazywa się 'czarną' (obie nazwy już średniowieczne), albo 'brzoskwią' lub 'jarmużem' (p. *brzoskiew, jarmuż*). Dawne słowniki rozróżniają: *kapusta,* »głowa *kapustna*«, »*kapustny* targ«; *kanpust,* 'mleko kwaśne', u Reja: »*kampustem* oczy sobie zaleją«, 'popluskają się nim', itp. *Kapuśniak,* 'zupa z kapusty' i 'deszczyk drobny'.

kaput, 'koniec' ('umarł, zginął'), z niem. *kaputt,* gdy *kapores* (toż znaczenie) z hebrajskiego.

kapuza, skąd i *kapucyn* ('mnich noszący *kapucę,* kaptur spiczasty'); z łac. *caputium* (jest i *kapus* u nas) i franc. *capuce.*

kara, *karać, karny, karność,* z inną samogłoską: *korzyć, korny* (p.).

kara, kareta, karoca; pierwszego słowa już nie używamy: »*kara* albo jednokole« tłumaczy łacińskie *biga,* 'bidka', jeszcze słowniczek poznański około r. 1500; oba dalsze dla 'powozów'. Pierwsze z niem. *Karren;* dalsze z włos. *carreta* i *carrozza,* por. i *karjulkę* czy

karjolkę z włos. *carriuola*; wszystkie z łac. *carrus*, a to jest pochodzenia celtyckiego (iryjskie *carr*, 'biga'), franc. *char*; *kar* dla 'taczek' używa się po narzeczach. Stąd i nazwy *karjery* i *karuzelu*, z włos. *carriera* i z franc. *carrousel*; *karjera* była i 'miejscem konnej jazdy' i nazwą 'ćwiczeń' samych (»*karery* wyprawia«, Stryjkowski w Kronice r. 1581), z czego ogółem 'bieg, zawód'; w *karuzelu* kręcono się w kółku. *Kara* powtarza się i w *karawanie* (p.).

karabela, 'szabla krzywa', wyłącznie do stroju używana, pochodzenia wschodniego, jak *demeszka*, i również od miejsca wyrobu, *Karbeli* w wilajecie bagdadzkim, nazwana. U rękojeści jej nie było kabłąka dla ochrony ręki; dostała się do nas dopiero z końcem 15. wieku; z *karabelek* (niewojowniczych) szydził jeszcze Potocki.

karacena, dawniej (17. wiek) *karacyna*, 'zbroja, pancerz', z łac. *corazina* od *coria*, 'skóra'; od tego samego słowa, *coratia*, włos. *corazza*, franc. *cuirasse*, pochodzi niem. *Kürass*, *Küris* (stąd nasze *kirys*), a od tego nazwa *kirasjerów*.

karaczan, *karakan*, *karaluch*, z rus. *tarakan* (u Czechów zamiast *karakana* pospolity), franc. niem. *Kakerlake* (nazwa wraz z owadem przywędrowała z Ameryki Południowej), gdy *tarakan* ma być początku północno-tureckiego.

karafioł. Najrozmaitsze nazwy roślinne splotły się w tej jednej. Mówimy powszechnie o *karafiołach*, zamiast (i obok) dawniejszych *kalafiorów*, *kaulafiorów* (włos. *cavolofiore*, *caulifior*, franc. *choufleur*, niem., przetłumaczone dosłownie, *Blumenkohl*, boć to łac. *caulis*, 'kiel', i *flores*, 'kwiaty'). Rzadsza już nazwa 'gwoździków' ('dianthus'): *karafjor* i *karafjoł*, *karofiał*, czes. *karofi(l)at*, z łac. *gariofilum*, włos. *gariofilata*, franc. *girofle*, z grec. *karyofyllon* ('kwiat orzechowy' — ale nazwę obcą, indyjską, niezrozumiałą, Grek swojskiem brzmieniem zastąpił), łac. *cariophyllum*. Nakoniec tu przyłączył Karłowicz *karpiele*, nazwę 'brukwi' (miejscowo i 'buraków', 'ziemniaków' i i.), u nas tylko znaną; Czesi wzięli swoją z polskiej.

karaś, nazwa ryby, europejska; niem. *Karausche*, łac. *carassius* (dawne niem. *karas*, jak u nas); lecz skąd wyszła?; *karaski*; *karaskać się*, 'guzdrać się'. Ale *karesować*, *karasować*, z franc. *caresser*, 'pieścić', od łac *carus*, 'miły'.

karawaka, od hiszpańskiego miejsca odpustowego, słynnego krzyżem św.; »z półtrzecia krzyżów święta *karawaka*« (częste u Potockiego), t. j. 'krzyż o dwu poprzecznicach z siedmiu krzyżykami i 18 literami'; także *karawika* (broszurka z modlitwami od tych liter); stawiano te krzyże przeciw zarazie.

karawan, niegdyś 'ładowny wóz długi', niem. *Karrwagen*, od 15. wieku używane, dziś wyłącznie o 'wozie pogrzebowym, marach'; *karawaniarz*. Ale *karawana*, wyjątkowo i *karawan*, 'orszak kupców czy pielgrzymów' (»gwiazd *karawany*«), z pers. *karwan*, 'kompanja'.

karazja, rodzaj 'sukna' dawnego (częste w 17. wieku), pospolitego (przysłowie: »fraszki adamaszki, *karazyja* grunt«); niem. *Karsai*, *Kirsei*, *Kersei*, z romańskich języków, włos. *carisea*; krakowska *kierezja* ma niem. wokalizację.

karb, *karbować*, *karbownik* i *karbnik*; *karbarja*, 'warzelnia soli'; *karba*, *karbarz*; z niem. *Kerbe*, *kerben* (polska nazwa była *narzaz*), prasłowa: grec. *grafō*, 'piszę', nasze *żręb* (p.).

karcić, 'strofować, ukrócać', *karciciel*, 'strofujący'; *kartać się*, 'kajać się'; *kartać* kogoś, 'namawiać'. U innych Słowian o 'głosie przykrym', cerk. *krtěti*, rus. *kortawyj*, o 'jąkającym się'.

karcz, *karczować*, z ruska *korczować* (lasy), *karczunek* i *korczunek*; *karczówka*, 'motyka do karczowania'; prasłowo; czes. serb. *krcziti*, rus. *korčit'*; *k* ocalało w *karkoszki*, 'gałęzi', małorus. *korkyszka*, 'pień'. Brak odpowiedników; por. *kark*.

karczma, *karczemny*; *karczmarz* i *karczmarka*, w dawnym języku i narzeczowo stale bez *r*: *kaczmarz*, *kaczmarka*. Jak niem. *Krug* 'naczynie' i 'karczmę' oznacza, tak samo zgadza się słowiańska *karczma* z nazwą naczynia *krczag*, 'dzban' (powtarzającą się i w cerkiewnem *krkyga*, 'wóz, nosze'; *krczag* różni się tylko samogłoską przed *g*, **krkēg*). Od Słowian przejęli słowo Niemcy (*kretscham*, *kretschem*, *Kretschmar*, w nazwach miejscowych i osobowych do dziś ogólne), Węgrzy, Rumuni itd. W rusko-cerkiewnem *korczma* i sam 'napój chmielny', a w bułgar. *krczmlawati* 'kramarzyć, kupczyć' znaczą.

karczoch, zwykłą odmianą *f* w *ch* z dawnego *karczof*; są i *karciochy* i *karcioki*; z włos. *carciofo*, pochodzącego z arab. *al-charschof*, gdy z włos. *articiocco* franc. *artichaut* (rus. *artiszok*, z niem.) wyszło; »krakowskie *karczochy*«.

kardasz, 'brat', *kardastwo*, 'braterstwo', w 17. wieku częste; Bohomolec w drugiej połowie 18. wieku *kurdesz* w piosnce pijackiej utworzył, inni *kordasz* mylnie drukowali; z tur. i tatar. *kardâsz*, 'brat, krewny' ('łona matki towarzysz').

kark, prasłowo; serb. *krke*, czes. *krk*; porównywano indyj. *krkatam*, 'kręgi szyi' (?); we związku z *karczem*, 'klocem', *karkoszką*, *karkoszą*, 'łuczywem, pniem'; por. *kurcz*, z odmienną, co nierzadko, samogłoską.

karkać, dźwiękonaśladowcze; cerk. *krknąti*, czes. *krkawec*, 'kruk'.

karmazyn, *kiermezyn*, *alkiermes*, 'barwa amarantowa', 'tkanina nią barwiona'; *karmazynowy*, kolor szlachty (»jakem *karmazyn*«), więc o niepewnej mawiano, że sam »nie w *karmazynie* farbowany z dziada«. Z arabskiej nazwy 'czerwca', przejętej z ind. (*kirmis*, 'robak', *kirmidża*, 'szkarłat'), *kirmiz*, *kirmezī*; stąd i *karmin* (z romańskich języków, por. hebrajskie *karmil*. 'karmin').

karmelek, »cukierek z *karamelu*«, franc. *caramel* (hiszpańskie), 'masa cukrowa'.

karmia, *karm*, *pokarm*, *karmić*, *karmiciel*, *karmny*, *karmnik*; prasłowo; od pnia *sker-*, lit. *szerti*, 'karmić', *pa-szaras*, 'karm'; ten sam pień z *ch-*, p. *chronić*. Języki słowiańskie mają i drugie *krm*, 'rudel', rus. *korma*, cerkiewne *krmiti*, 'sterować', nam obce.

karnal, 'sygnet', z nazwy minerału *karniol*; »pies herbem na *karnalu* ryty«, częściej u Potockiego, »pisze djabeł na trwałym ciał ziemskich *karnalu*«; 'krwawnik', od łac. *caro*, 'mięso'.

karnawał, *karnawałowy*, z włos. *carnevale*, 'zapusty'; 'mięsopust' dosłownie to tłumaczy.

karp, *karpiowy, karpiowaty.* Nazwa europejska, jak *karaś, łosoś* i inne, których rodowód niewyśledzony; bo skąd łac. *carpa* (i we wszystkich romańskich językach), a niem. *Karpfen*?, któż od kogo pożyczył? Nasze i czes. *karp* z niem., ależ inni Słowianie mają formy jakby od prasłowiańsk. **korp*: małorus. *korop*, południowe *krap* (czeskie z przestawką, *kapr*), co wywodzono od *korpawego.*

karśniawy, 'lewą ręką bardziej sprawny'; jak czes. *krsznіawý* od *krsznie*, 'lewicy', od *krchý*, 'lewy'; w cerk. i rus. *korch*, 'pięść', *krsznia* (to samo).

karta papieru, »*karta* igierna« (do grania); *kartować*, 'układać' (»orzeł pióra *kartuje*«, Potocki); *kartka, karteczka, kartkowy*; *kartowy, kartownik*; *karton*; *kartelusz*, 'wyzwanie na pojedynek', i *kartel*, toż Z włos. (niem. franc.) *carta*, a to z łac. *charta* z grec *chartē*, 'karta papirusowa'. *Kartelusz* (jak *kapelusz*), włos. *cartello*, franc. *cartel.* Na Bałkanie i u Rusi bywa i *charta, chartija*, wedle greckiego.

kartofel, *kartofla*, 'ziemniak', z niem. *Kartoffel*, z włos. nazwy 'trufli', *tartufo, tartufolo*, przeniesionej na jarzynę amerykańską; Słowianie i Niemcy skracają: rus. *kartoszka*, niem. *Tüffel* (nasze narzeczowe *tufle*); za Niemcami odmieniliśmy *t-* nagłosowe w *k-*; *tartofle* jeszcze u Mitzlera, Warszawa 1758. Włoska nazwa niejasna, gdyż 'trufla' u innych Romanów tylko *truffe, trufa.*

kartun, wedle niemieckiego narzeczowego *Kartun* zamiast *Kattun*, włos. *cotone*, franc. *coton*, łac. *cotonum* z arabs. *qoton*, 'bawełna'.

karuj, 'kmin', *karujowy*, mylnie *karólek* i *karolek*, z łac. *careum.*

karuk, u Potockiego częste: »na marmorze pisząc swoje reguły *karukiem*«, »pisma na *karuku*«, 'trwałe'; do nas z Rusi, *karłuk*; stąd wzięte ang. *carlock*; słowo ruskie i 'pęcherz ryby' (wyza), oznacza, bo z niego ten klej rybi wytwarzają; u nas i »asfaltycki *karuk*«.

karw, 'wół stary, ciężki'; przezwisko na 'ludzi leniwych, ospałych'; stąd prus. *kurwis*, 'wół'; ta forma jedynie u nas się pojawia i jest dorobiona, jak *sarn* do *sarna* itp., do *karwy*, t. j. *krowy* (p.), jak *karwiniec, karwowy.*

karwasz, 'naramiennik', z węg. *karvas.*

karwatka, 'suknia krótka' (nawet »*karwatka* z deski«, 'trumna'); *karwat*, 'szabla' (por. *multan*, 'miecz' i naród); *krawatka* na szyję; wszystko od nazwy *Charwatów* (u nas *Krwaty, Kwaty* od 18. wieku), z ruska *Chorwatów* (u nas mylnie *Chrobaci*; *Białochrobacja*, bajeczna), od szczepu południowego *Chrwatów*, których za łaciną i *Kroatami* nazywamy. Z tych nazw *krawatka*, franc. *cravate*, niem. *Kravatte*, najpóźniejsza, w 17. wieku dopiero do Francji weszła; w włoskiem jest jeszcze *croata* = *cravatta*; por. *katanka, brandebury, stradiotka*, i inne nazwy strojów od noszących je żołnierzy lub narodów. Ma być i *karwatka*, 'miarka na płyny', przestawione z *kwaterka* (?).

kary, 'czarny', głównie o maści końskiej, pochodzi, jak inne podobne, ze Wschodu, od tur. *kara*, co na Ruś-Ukrainę w 17. wieku nas doszło; *karosz*, jak *gniadosz, srokosz, białosz.*

karzeł, *karlik, karłowaty, karlę; skarlały*; narzeczowe (śląskie) *karlus, kierla,* z niem. *Kerl,* 'mąż, chłop', dawne *karl, karal,* z czego i imię osobowe *Karl,* franc. *Charles,* u nas w 16. wieku *Karzeł,* nimeśmy go, wedle łac., *Karolem* zastąpili (zdrobniałe *Lolo*). Inne narzecza zachodnie zachowały lepiej pierwotne znaczenie: łuż. *karl,* 'tęgi chłop'. Od nas przeszedł *karzeł* i na całą Ruś: *karło, karlik.* Do nas wprost z czes. *karel, karle.* Prasłowo niemieckie.

kasać się na co, 'kusić się o coś, dążyć do czego'; *kasać* w złożeniach: *podkasać* (dawniej i *kasany,* 'podkasany'), *zakasać* (rękawy), *zakasywać*; *kasanka,* 'spodnica'. P. *kos-*; cerkiewne *prikasati sę,* 'dotykać'.

kasza, potrawa prasłowiańska dla »rodzanic« (fej) przy narodzeniu dziecka, jako ofiara i wróżba pomyślności, stąd znaczenie jej obrzędowe, przy zaręczynach niegdyś (»karmić *kaszą* młodych«, t. j. 'swatać', »babska *kasza*«, t. j. 'swaty'), i ogólnie: »*kaszę* z kim jeść«, 'mieć z nim do czynienia', »nie dać sobie w *kaszę* pluskać«; *kaszka*; *kaszywo,* 'jagły, pszono'. Litew. *koszti,* 'przecedzać'.

kaszanat, *kasanat,* 'rosół do ryb lub drobiu', staropolskiej kuchni nazwa obca, nieznanego początku.

kaszel, *kaszlać, odkaszlnąć,* z niepierwotnem, acz ogólnosłowiańskiem *szlj* (z *slj*); lit. *kosulys,* 'kaszel', *koseti,* 'kaszlać'. Prasłowo; ind. *kās(a)-,* 'kaszel', niem. *Husten.*

kasztan, *kasztanowy,* od miasta *Castana* w Małej Azji, z *szt* zamiast *st,* jak we wszystkich nieco dawniejszych pożyczkach, a więc: *kaszta* z niem. *Kasten*; *kasztel* z łac. *castellum* (stąd *kasztelan, kasztelanic, kasztelanowa,* po polsku: *pan, panic, pani*: »*pan* krakowski«, t. j. 'kasztelan krakowski', nigdy inaczej; łac. *castellanus,* 'należący do kasztelu, sługa'); por. *kaszkiet,* z franc. *casquette, pasztet* itd.; tylko w późnych pożyczkach zachowywamy *st,* np. *kasta, kastowość, pasta.*

Kaszuba, *kaszubski, kaszubszczyzna,* nazwa ostatka Słowian pomorskich, niegdyś Notecią od Polan przedzielonych, pochodząca z 13. wieku; nazwa od ubioru — por. *Kabatkowie* (chociaż to znacznie późniejsza nazwa), — od *szuby* (p.), z przedrostkiem *ka-,* o którym p. pod *kacap.*

kat, *katować*; *katownia, katusza* ('miejsce więzienia' i 'męki, tortury'), *katowski, katówna*; tak samo w czeskiem; nieznanego pochodzenia (od *katać,* p. *kocić,* ?); z *katuszą* por. *śmiertuszka, kostucha, pazucha, kożuch.*

katanka, jak *rajtarka, stradiotka,* od nazwy żołnierzy, noszących taką 'kurtkę': *katan* i *katana, katański*; z węgier. *katona,* 'żołnierz', w 16. wieku.

Katarzyna, zdrobniałe *Kasia,* jak *Zosia, Masia* (p.), *Cesia*; *Kaśka*; od niej i nazwa *katarynki,* nieznanej gdzie indziej pod tem nazwiskiem (rus. *szarmanka,* niem. *Leierkasten,* franc. *orgue de Barbarie,* ang. *hurdy-gurdy,* obok prastarego *rote,* p. *rota*); »szejne *katrynka*« w 18. wieku, niem. *Schön Katrinchen* (?), 'laterna magica' jarmarczników, od marjonetki pięknej *Kasi* tak przezwana, później przeniesiona na *kataryniarzy* i ich 'pozytywkę'. W 16. wieku i u nas przezywano słynne 'toruńskie pierniki' *katarynkami* z niem. (p. fraszkę Kochanowskiego); wyrabiały je za-

konnice u *św. Katarzyny*. Ruskie *Jekaterina* z grec. *hagia* ('święta') *K*. Patronka to szkół, akademij, nauki.

katorga, pożyczka ruska dla 'ciężkich robót (więziennych) w kopalniach', z cerk. *katrga*, 'okręt', grec. *kateryon*, 'okręt' i 'ciężka na nim niewolników robota', podobnie jak *galera* (franc. *condamner aux galères*), *galernik*, 'katorżnik'.

kawa, *kawka*, ptak; *kawy* w dawnym języku o 'bredniach, głupstwach', *kawić*, *pokawić*, 'podrwić'; nazwa ptaka powtarza się u wszystkich Słowian i u Litwy, *kowa*; do pnia *ku-* (p.).

kawa, w 17. wieku *kafa* u Morsztyna i Potockiego, drwiącego z niej i z *kawy*, 'bredni'; *kawowy*, *kawiarka*, *kawiarnia*; w 18. wieku jeszcze *kafenhauz* i *kafenauz*, żywcem z niem. *Kafehaus*. Z arabsk. i turec. *kahwé*.

kawaler, *kawalerski*, *kawalerja*, *kawalerzysta*, *kawalkata*, później, w 18. wieku, *kalwakadą* zastępywana; wszystko od Włochów *kawalkujących*, 'uczących jazdy sztucznej, karery', od *cavallo*, łac. *caballus*, 'koń'; franc. *cheval* mamy w *szwoleżerach*; z słowem łac. łączą naszą *kobyłę* (p.); samo *caballus*, *cabō*, obcego, nieznanego początku.

kawał, *kawałek*, *kawalec*; »brać na *kawał*«, 'drwić' (*kawalarz*), nieznane dawniej; z dolnoniem. *kavel* (*kabel* w górnoniem.), 'drewko do losowania', 'los, cząstka'; u Kaszubów jeszcze *cygnąć kawle*, 'losować', »*kawał* niwy«, 'dział rolny'; czes. *kawal(ec)*.

kawecan, *kawecon*, od Włochów (*cavezzone*), rodzaj 'munsztuku', od *cavezza*, 'kantar', a to od *caput*, 'głowa'; używano tego i przenośnie.

kawior, 'ikra solona jesiotra i innych ryb', z tur. (jak inne podobne nazwy czarnomorskie dla aprowizacji Carogrodu); europejskie, ogólne (*Kaviar*); Pielgrzymowski w r. 1601 wymienia go jako »ikry dziwnym smakiem narządzone; drugie nakształt powideł w sztukach przyprawione«; nazwa turecka od miasta-składu, *Kaffa* (Theodosia) na Krymie.

kawon, 'harbuz', przez małorus. *kawun* z tur. *kavun*, 'melon'.

kazać, *kazanie*; *rozkaz* i inne liczne złożenia: *nakaz*, *wykaz*, *przekaz*, *przykaz*, ze swemi czasownikami; *przykazanie*; *dokazać* i *dokazywać*; *okaz*, *okazywać*, *okazały*, *okazałość*; *pokazywać*, »na *pokaz*«; *skazać*, *skazywać*, *skazanie*, *skazaniec*; *ukazać*; do *kazania* i *kazalnica*, z *kazadlnicy*. Brak u nas częstego, na Rusi szczególniej (*skazka*, *skazywat'*), przejścia znaczenia do 'mówienia, opowiadania'. Brak odpowiednika na Litwie; wtaczają tylko indoerańskie słowa, równe znaczeniem, spółgłoską końcową odmienne (*kas-* i *czas-*, 'świecić', 'widzieć', 'uczyć'). P. *każń*.

kazić, *skazić*, *skazitelny* i *nieskazitelny*; »*zakaźne* choroby«, »krew *zakażona*«; *przekaza* ('przeszkoda'), *przekażać*; *kaziród*, *kazirodztwo*, *kazirodczy*; rzadkie są *kaziciel* i *kaźca*, 'co *kazi*, szpoci, wiarę czy ludzi'. Urobione od *kaz-*, 'zepsucie, zniszczenie', a to jest odmianką od *czez-* w *czeznąć* ('ginąć', p.), por. co do samogłoski *z-gaga* i *żec*.

kazna, *kaznaczej*, *kazienny*, 'skarb', 'skarbnik', 'skarbowy' (pamiątka po rządach rosyjskich), z słów wywodzących się z północno-tureck. *qazna*,

'skarb', *qaznacze*, 'skarbnik' (na Bałkanie *chazna*, z osmańskiego *chazna*, 'kasa', itp).

kaźmir, *kaszmir, kaszemir, kaźmirek*, 'tkanina z wełny kóz kaszmirskich' pierwotnie, doszła Czechów i nas za pośrednictwem romańskiem (franc. *casimir* itd.).

kaźń, *kaźnić*; *kaznodzieja*, z licznemi urobieniami, 'ten, co *dzieje*, prawi *kaźni*, przykazania boże', bo pierwotne *kaznodziejstwo* ograniczało się modlitwami głównemi i dziesięciorgiem: »pirzwa *kaźń* itd.«, 'pierwszy nakaz'; *kazno-* w złożeniu, jak *kono-* od *koń*, *świno-* od *świnia*. Urobione przyrostkiem *-ń* (por. *da-ń*) od *kaz-ać*; znaczy pierwotnie 'rozkaz', 'karność', 'kara, plaga, dopust', nakoniec i 'więzienie'; tak samo czasownik *kaźnić*, 'karać'. Prasłowo; w cerk. 'nakaz' i 'kara', rus. czes. *kaz(e)ń*, 'kara'.

każdy, *każden*; narzeczowe i dawne *kóżdy, kóżden*; *każdziurny*; z licznemi dalszemi odmiankami; dawniej i *kolżdy, kalżdy*; z niewyjaśnionem *u, o*, w *każdy, kożdy* (obie formy obok siebie w 14. i 15. wieku), zamiast **kieżdy* (podobnie czeskie *każdý*, rus. *każdyj* i *kažnyj*), od zaimka pytajnego *k-* (p. *kto*) i dodanego przysłówka *-żdo*, dla uogólnienia, jak łacińskie *qui-cunque*; pierwotnie odmieniano zaimek, a *-żdo* pozostawało: *kogożdo, komużdo*, jak łac. *cuiuscunque, cuicunque*; lecz u nas (jak i u Czechów, Rusi) przesunięto końcówki na *-żdo*, i powstał przymiotnik *każdy, każdego*. W dawnem *kolżdy* i *kalżdy* tkwi pierwotne *-koliżdo*, dodawane, również jak *-cunque*, dla uogólniania, por. cerk. *iżekoliždo*, 'ktokolwiek'; *-koliżdo* i *każdy* (cerk. *kŭžĭdo*) zawierają spójkę *że* i drugą *-do* (oboczną obok *-de* itp.); por. *-ko-lě*, lub *-gŭda* w *kŭgŭda* (p. *kiedy*), również ze dwu spójek złożone.

kądziel, zdrobniałe *kądziałka* i *kądziołka* (przyrostek był *-ělĭ* i *-elja*), »krewny po *kądzieli*« (jak w niemieckiem); od *kąd-* (p. *kędziory*). W litewszczyźnie bez nosówki: *kedenti, kodas* i *kuodelis*, o 'skubaniu' i 'czubie ptaka', albo o 'zwitku lnu'. Prasłowo; u wszystkich Słowian toż i tak samo; rus. *kudiel(a)*, czes. *koudel*, obok postaci z *ż*: rus. serb. czes *kužel*.

kąkol; w 16. wieku Rej i inni *kąkolikiem* i *kątolikiem* przedrzeźniali *katolika*; prasłowiańska nazwa 'chwastu i zielska', łac. 'lolium (temulentum)', przeniesione na 'agrostemma githago'; *-ol* jest przyrostkiem, pień *kąk-*, *kuk-*, o wszelakiej 'krzywiźnie, zagiętości': rus. *kuka*, 'pięść', *kukisz*, 'figa (palcami)', *kukonos*, 'z zagiętym nosem, krzywonos', serb. *okuka*, 'zakręt rzeki'. *Kąkol* tłumaczy greckie *zizania* i przenosi się w 16. wieku na 'błędy kacerskie' (»*Kąkol* który rozsiewa *Zizania*«, tytuł pisemka z r. 1597 przeciw Rusinowi Zizanji).

kąp, *kump, kumpia*, 'szynka', z lit. *kumpis*, w 18. w. przejęte.

kąpać, *kąpiel, kąpielowy, kąpiołka* (zamiast *kąpiałka*), od 'siedzenia skulonego' przęzwane, p. *kępa*; stąd nazwany obchód *kupały, kupalnocki, kopalnocki, kopernocki*, odpowiadającej naszej sobótce świętojańskiej, zapożyczony od Rusi na wschodniej połaci (mówią i »na *Kupaiła*«, t. j. 'na św. Jan'). Mitologicznego nic w tem niema; od św. Jana kąpano się bezpiecznie w wodach, skoro św. Jan (Chrzciciel) wygnał z nich djabelstwo, boginki, wodnice,

wodę oświęcił dla chrześcijan, gdy do Jordanu wstąpił. Na jego dzień przeniósł kościół - cerkiew święto, jakie pogani latem odprawiali (tańce całonocne około ogni; wicie wianków z bylicy; zbieranie ziół; kwiat paproci tajemniczy); stąd znaczenie *Kupa(j)ły* i *Sobótki* we zwyczajach i zabobonach ludowych; ogólnoeuropejskie zresztą.

kąsać, *kąsnąć*; *kęs*, *kąsek*, *kąseczek* i *kąszczek*; *ukąsić*, *zakąsić*, *zakąska*, *pokąsać*; *kąśliwy*; »ni *kąska*«, »i *kąska*«, 'ani troszkę'; obok *ą* jest i *u*: *psi kus* (w 16. w. jeszcze dwa słowa, później jedno; dawniej *psiego kusa*, dziś *psikusa*). Pień *kond-*, 'kąsać', lit. *kandu* (*kąsti*), 'kąsam'. P. *kęsy* i *kusy* Przypuszczają rzeczownik urobiony przyrostkiem *-s* (jak *głos* itp.) od *kond-*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tó samo i tak samo, rus. czes. serb. *kus*; ind. *khādati*, 'kąsa', grec. *knōdontes*, 'zęby u oszczepu'.

kąt, *kątowy*, *kątny*, *kątnica*, *pokątny*, od pnia *(s)kąt-*, *(s)kut-*, p. *kuty*; znaczenie pierwotne w lit. *kutis*, 'dół wyryty przez świnie'. U wszystkich Słowian to samo i tak samo; rus. czes. serb. *kut* (»do kąta«, używa się i o 'połogu'), małorus. *pokutje*, 'miejsce honorowe w izbie'; *Pokucie*; od *kąta* nazwana i *kącina* (»gontyna« naszych modernistów), 'izba-bożnica'.

kątrzyć i **kętrzyć,** narzeczowe, pruskie, 'cudzołożyć', 'żyć wszeteczenie', *kątrać* i *kętrać*; jedyny ślad lit. *kantrus*, 'cierpliwy', *kenczіu*, 'cierpię', *kanczia*, 'męka', *pakanta*, 'cierpliwość', częste w imionach: *Kinstut* (*Kiejstut*), *Wisekant* itp.; grec. *penthos*, *pathos*, 'żal' (*patetyczny*), *paschō*, *pepontha*, 'cierpię'.

kębłać, 'piastować, pieścić', po wieku 16. zapomniane; *kębłak*, 'wychowanek'; od *kębło*: *kubło*, 'legowisko zająca', 'gniazdo ptaka'; rus. *kubło*, w tem samem znaczeniu; u Łużyczan *kubło* 'posiadłość (chłopska)', *kubłać* 'wychowywać'; czes. *kublati se*, 'bawić się', 'dłubać (gmatwać)'. Łączą z łac. *cubile*, 'legowisko', *cubare*, *cumbo*, 'leżeć'.

kędy, 'gdzie', urobione, jak *tędy*, *owędy*, od pnia zaimka pytajnego *ko-* i pnia zaimkowego *d-*, co się powtarza w *gdzie*, *kiedy*; *odkąd* = pruskie *iskwendau*, to samo; *kędyś*, *kędykolwiek*, *dokąd*, *pokąd*; por. łac *unde*; u nas kończy się to złożenie stale na *-y*, ale cerk. *ot kądu*, rus. *ot kuda*, bułg. *ot kŭdě*; skrócone: serb. *kud*, słowień. *kod*, czes. *dokud* i *dokad*.

kędziory, *kędzierzawy*, *kędzierzawić*, *kędzierzyć*, *Kędzierski*; po narzeczach i *kędry*, 'włosy panny młodej po ucięciu warkocza'; z formą oboczną *kud-*: *kudły*; od tegoż pnia co i *kądziel* (p.); przyrostek *-ier*, jak w *jesiora* i podobnych. Prasłowo; rus. *kudri*, 'loki', serb. *kudar*, 'kędzierzawy'; słowień. *koder* i *kodra*, 'lok', czes. *kudrnatý*, 'kędzierzawy', i *kaderz*, 'kędziory' (co do *a*, por. *kędy*), *kaderznik*, 'fryzjer'. Tu należy i nazwa *kundysa*.

kępa, *kępka*, *kępina*, *kępowaty*, *kępiasty* (o włosach; o rzece z *kępami*, 'wysepkami'; por. »Saska *Kępa*«); w znaczeniu pierwotnem 'wyniosłość, pagórek'; forma oboczna: *kupa* (p.); niem. narzeczowe *kämpe* z polsk., ale *kamp*, 'niwa', zupełnie odmienne. Jak za Klonowica, tak i dziś odróżniają na Wiśle *ostrów*, starym lasem zarosły, od *kępy*, krzaczastej, albo i *buchty*. P. *czępieć*.

kęsy, oboczne *kusy*, *ukęszony*, 'krótki'; częste w 16. i 17. wieku;

w przysłowiu: »daleko *kęsy* zająca« dłużej zachowane; p. *kąsać*. Powszechne u Słowian; u Bułgarów, jak i u nas, w owej podwójnej postaci, z *ą* i *u*; służy i za nazwę 'djabła', np. Bułgarom.

kętnar(y), 'legar, podkład pod beczką', czes. *kantnerz*, z niem. *Kanter* (narzeczowe, śląskie, *Kentner*), a to z łac. *cantherius* (franc. *chantier*), dla wszelakiej 'podstawy'.

ki, 'jaki', przymiotnik (cerkiewne *kyj*), od zaimka pytajnego *k-*, dziś niemal tylko w »*ki* djabeł« (jak u Rusi *kyj bis*, *koj czort*, czes. *kého czerta*). dawniej i w innych formach używane: »*kie* ('jakie') są jego winy?«, »po *kiego* licha«.

kibic, *kibicować* (przy kartach); 'facet, kawaler'; z niem. *Kiebitz*, o 'czajce, przykrzącej się, nieodstępnej' (narzeczowe *kiwutka*, 'czajka', z dolnoniem. *kiwit*); czy rus. *czibis*, *czibiez*, również pożyczka z niem.?— przeczą temu zwykle.

kibić, dziś 'stan, talja, figura', w 17. wieku 'pałąk, drewniana część łuku': »miłości łuk, *kibić*, strzały«, »(odmienił Kupido) udatność w *kibić*, afekty w cięciwę«; »łuk *kibitny*« u Potockiego, ale już u niego i przenośnie: »znać naturę, znać *kibić* kondysią«; *kibitny* w 18. w. 'smukły, gibki'; z rus. *kibit'*, 'łuk', *kibita*, 'pałąk', *kibitka*, 'pałuba wozowa', a dalej i 'wózek lekki' (stąd *kibitki* u Mickiewicza); rus z tatar. *kibit*, 'kram.

kicać, kicnąć, wykrzyknik *kic* dla odganiania, dla skoku: »*kic* do wody!«; dźwiękonaśladowcze.

kichać, *kichnąć*; *kichawka*, *kichawiec*, o roślinach i proszkach, *kichaczka*; w 15. wieku *kchnąć* (czes. *kszíti*, cerk. *kŭchnąti* w *kŭchnowenije*, 'kichnięcie'), obok *czchnąć*, *czchać*; dźwiękonaśladowcze; *kychatí* u wszystkich Słowian (serb. *kichawica*, 'katar'), por lit. *cziusti*, 'kichać', łotew. *szkiaut*, pień *skus-* (ale w lit. *cziaudẽti* pień *skud-*). ind. *kszauti*, 'kicha'.

kichlarz, 'cukiernik', w 16 i 17. wieku, z niem. *Küchler*, dziś tylko *Kuchenbäcker*, od *Kuchen* (prasłowo, ang. *cake*; może wyraz zdwojony).

kicia, 'kotka', z niem. *Kitze* (do *Katze*, 'kot'), ang. *kitten* (inne niem. *Kitze*, ang. *kid*, o 'młodej sarnie' itp.).

kiczka, 'pałeczka'; »gra w *kiczki*«, t. j. podbijanie pałeczek, niegdyś na Wielkanoc ogólna; zdrobniałe od *kika* (p.); przeniesione na 'pęki, wiązki'; *kicz*, narzeczowe *kicak*, 'snopki słomy do poszywania dachów'. Ale *kicz* o 'lichym obrazie' z niem. *Kitsch* przejęto świeżo.

kić, *kiciasty*, p. *kita*; »ogon wiewiórki *kiciasty*«; »*kić* kuropatw«.

kidać, częstotliwe; jednorazowe: *kinąć* z **kidnąć*; częstotliwe wyszło z używania (»gnój *kidać*«, »*kidać* kaczki na wodzie«, t. j. kamyki płaskie; »brzuch mu się sadłem przez pas *kida*«, Potocki); *kinąć się*, 'rzucić, obrócić się', *perekińczyk* (ruskie, 'przerzucający się'); od pnia *skud-*. Prasłowiańskie; cerk. *iskydati*, 'wyrzucać', rus. *kidat'*, *kinut'*, 'rzucać', serb. *kidati*, 'rwać', łuż. *kidaś*, *kidnuś*, 'lać', czes. *kydati hnuoj* (toż i u innych Słowian).

kieca, 'koc, gunia, płaszcz żołnierski', gdy zdrobniałe *kiecka* wyłącznie o 'sukni kobiecej, spodnicy' (*kieca* w tem znaczeniu wyjątkowe); por. serb. *kecza* i *ciecza*, 'płaszcz, gunia'; z węg. *kecse*, 'płaszcz', z tur. *kecze*, o 'grubej materji wełnianej'.

kiedy, skrócone z *kiegdy*, pytajne i względne, *kiedyż-tedyż*, *kiedyindziej*, *kiedykolwiek*, *kiedyby* — skracane narzeczowo w *kiej*, *kiejindziej*, *kiejkolwiek*, *kie(j)by*; *kiedyś*, i we złożeniu z przeczeniem: *niekiedy*. Od zaimka pytajnego *k-* podwójne urobienie z przyrostkami *-gy* i *-da*, cerkiew. i ruskie *kogda* — *togda* (*o* półgłoskowe, nasze twarde *e*; albo i pierwotne); to samo co *gdy*, co również z *kiegdy* wyszło (pod innym przyciskiem); *kiedajszy*, jak *onegdajszy*; czes. *kehdy*, bułg. bez *d*: *koga*, *kogi*.

kiel, 'brzoskiew', z niem. *Kohl* z łac. *caulis* (gwarowe, np. na Śląsku *köl*, *kel*), wyraz lwowski; nie znają go ani Karłowicz, ani Słownik Warszawski.

kielich, *kieliszek*, z niem. *Kelch*, a to z łac. *calix*, u Czechów dziś *kalich*, *kalisznik* ('husyta', bo obok opłatka i krew-wino z *kalicha* pijał, utrakwista), wedle łaciny; grec. *kyliks*.

kielnia, w 15. wieku *kiela*, w słowniczku poznańskim około r. 1500: »*kiella* murarska albo korzkiew«, 'czerpaczka', z niem. prasłowa *Kelle*; przeniesione i na 'skrzynię z tyłu powozu'.

kiełsztrank, *kiersztrank*, *kiejstrank*, od 15.—17. wieku, 'wiśniak', z niem. *Kirschtrank*, chociaż sam napój »wymyślili w Polszcze«, jak M. z Urzędowa prawi (mylnie); najdawniejsza pisownia, Stanko 1472 r., *kersztrąg*.

kieł, 'ząb oczny lub boczny'; »wziąć na *kieł*« (wędzidło, u koni), przeniesione na 'upór'; *kielec*, *kielca*, mylnie zamiast *klec*, *kielca*; w liczbie mnogiej *Kielce* (nazwa miejscowa), dawniej w drugim przypadku: do *Klec*; *Klecko*; *kiełek*, *kiełkować* u roślin (nasiona czy ziarna puszczają *kiełki*, 'zarodki'); *kiełczak*, 'prosię z dobywającemi się *kiełczętami*'; *kłyk* i *kłykieć* (p.); od pnia *kol-* w *kłóć* (p.); *kł-yk* urobione jak *pat-yk*.

kiełb, rybka 'gobio'; *kiełbik*; »ma *kiełbie* we łbie«, 'pstro w głowie'; pisownia z *p* mylna; nazwa powtarza się w rus. *kołba*, obca innym językom słowiańskim, ale prastara, jak dowodzi *kiełbasa* (p.).

kiełbasa, *kiełbaska*, *kiełbaśnik*, *kiełbasić*, 'gmatwać', »*pokiełbasiło* mi się w głowie«. Prasłowiańskie; rus. *kołbasa*, serb. *kobasa*, *kobasica*, i *klobasa*, *klobasica*, czes. *klobasa*, łuż. *kołbasa*, *kjałbas*; polskie *kiełbodziej* chyba żartobliwie zamiast *kiełbaśnik* skrócone; czes. i inne *klobasa* przestawka z**kolbasa*, gdzie *o* nie pierwotne, jak ruska i polska postać dowodzą; przyrostek *-as*, częstszy w przymiotnikach: *białasy* itp.

kiełp, 'łabędź', narzeczowo (u Kaszubów), w nazwach miejscowych nierzadkie, *Kiełpin* i i.; rus. *kołpica* i *kołpik*, łuż. *kołp*; prasłowiańskie; powtarza się, z dźwięcznemi, w tem samem znaczeniu na Litwie, *gulbė*, prus. *gulbis*; co pierwotne, czy *k-p*, czy *g-b*, nie rozstrzygam, więc i w dalsze domysły się nie zapuszczam; łączą z niem. *galpōn* o 'krzyku ptactwa' i o 'chełpieniu się ludzi', skoro i w innych językach (por. niem. *Schwan*, grec. *kyknos* do *canere*, 'śpiewam') 'łabędzi' od 'głosu' przezywają.

kiełtać się, 'chwiać się' (o zawieszeniach wszelakich); z ruską samogłoską p. *kołtun*, *koł(s)tka*.

kiełzać, *kielzać się*, 'ślizgać'; oba słowa (*kiełzać* i *ślizgać*) z jednego pnia poszły, bo *s-* nagłosowe od-

padło, więc *skiełz-*, i z nieco odmienną samogłoską i przestawką płynnej: *skliz-*, *sliz-*. *Kiełzać* w znaczeniu 'chełzać, chełznąć', o 'wkładaniu munsztuku koniowi', przenośnie o każdem 'poskramianiu, powściąganiu' (u Słowackiego: »rozhukanych koni On nie *kiełza*«), polega na mylnej pisowni; *kiełzać*, *skiełzać*, *skiełznąć* (»noga *skiełzła*«), znaczy tylko: 'ślizgać, wyślizgnąć lub pośliznąć się'; *nieokiełzany* itp. należy pisać przez *ch*, i tam je odsyłam. *Kiełzawka*, 'ślizgawka'; *kiełzko*, 'ślizgo'.

kien, p. *knieja*.

kiep, *kiepski*, *kiepsko*; *kpy*, *kpiny*, *kpać*, *zekpał*, *kiepkować*. *kiepstwo*; dziś pogardliwie o 'głupim': »mam cię za trzy (t. j. *kpa*) lub cztery litery«, a *kiepski*, *kiepsko*, i o 'złym stanie' (zdrowia itp.) Pierwotna odmiana: *kiep*, *kiepa* (w 15. wieku); *kiep* było nazwą 'członka', skrócone z *roskiep*, co jest albo *roz-kiep* (*skiep* bez *s-* nagłosowego, jak *kora* obok *skóra*), albo *roz-skiep*, a więc mylnie rozdzielone; *roskiep* r. 1472 jest chyba *roz-szczep*, bo *oszczep* nazywa się w staroruskiem *oskiepem*. Oba znaczenia u Potockiego: »jak to może *kiep* we *kpa* odmienić człowieka«. U Czechów uchodzi dziś słowo za polskie; zapomnieli o własnem, w 15 wieku dobrze im znanem.

kiepieniak, *kopieniak*, 'suknia jezdna, płaszcz', przybyło w 16. wieku z innemi nazwami stroju męskiego z Węgier: *köpenyeg*, z tur. *kepenek*, to samo znaczy; u Czechów jest i *kepeń*, jakby *-ek* było końcówką słowiańską, por. nasz *tan* z *tańc*.

kier, *kierować*, *kierunek*, *kierownik*, *kierowniczy*, *kierownictwo*, z niem. prasłowa *Kehr*, *kehren*, 'kierować' (co innego *kehren*, 'zamiatać'); w gwarze flisowskiej: *na kier*, *bakier*, *rubakier*; nabrało ogólniejszego znaczenia. Inne *kier*, p. *kir*. Trzecie *kier* w kartach, 'czerwień' (franc. *coeur*).

kierat, z niem. *Kehrrad*, 'koło obracane przez konie lub ludzi dla poruszania czy windowania'; przenośnie dla 'pracy ustawicznej, męczącej', albo dla 'męki': »jakoby był na galerach albo w *kieracie*«, więc i 'kłopot'; Czesi nie mają tego złożenia.

kierca, 'świeca', z niem. *Kerze*, co właściwie 'knot' znaczy i od *carta* poszło; szczególniej o 'świecach pogrzebowych' (w ustawach cechowych często wspominana), 'postawnikach'.

kierchów, *kirkut*, z niem. *Kirchhof* (cmentarze pierwotne były zawsze na dziedzińcu kościelnym); używane wyłącznie o 'cmentarzach różnowierców albo żydów'

kierdel, 'stado', z słowac. *krdel*, p. pod *trzoda*.

kiereja, do nas od Turków: »*kierejkę* Turczyn, Tatar burkę nosi«, z tur. *kyr*, 'szary, popielaty'; od nas do Niemców poszła (*Küreh*).

kiereszować, *pokiereszować*, 'porąbać krzyżową sztuką', z węg. *keresst*, 'krzyż'; rozeszło się z Podgórza, jak inna węgierszczyzna (*antalu*, *bizuny* itd.).

kierlesz, 'przyśpiew kościelny'; z grec. *kyrie elejson*, 'gospodi pomiłuj', skrócone, już w 13. wieku i wcześniej; r. 1248 »szli Lachy *kierlesz pojuszcze* do bitwy«, opowiada kronika wołyńska spółczesna; czes *krlesz* i *krlesa*.

kiermasz, 'obchód rocznicy poświęcenia kościoła, połączony z odpustem i targiem', »na tym *kierchmaszu* albo praźniku«, u Orzechow-

skiego; *ch* wyrzucono już w 16. wieku (u Reja i i.); z niem. *Kirchmesse*, *Kirmes*, przenoszonego wkońcu i na wszelakie 'targi, odpusty, z huczną zabawą i biesiadą'.

kiernoz, 'wieprz nietrzebiony'; po gwarach najrozmaiciej: *kien(d)roz*, *kierdos*, *kierdec*; pierwotne znaczenie przeciwne, bo cerkiewne *kŭrn-* używa się o 'obciętym na uchu czy nosie', i tak u wszystkich Słowian: rus. *kornat'*, 'ucinać', serb *krnja*, 'szczerba', czes. *krnek*, 'świnka', *krnieti*, 'butwieć'(!) Jak w znaczeniu, tak odbiega nasze słowo i w postaci, bo prawidłowe *karn-* tylko w nazwach osobowych i miejscowych się pojawia, *Karna*, *Karnin* (zmienione później w *Karmin*), *Karnia*, *Karniszewo*, *Karnkowski*. Pień *sker-*, 'ciąć', grec. *kejrō*, niem. *sceran*, *scheeren* (p. *skóra* i *kora*); lit. *skirti*, 'oddzielać, odłączać'.

kierpce, 'chodaki góralskie', z słowac. *krpec*, a to od tegoż pnia co i *kurpie* (p.); por. czes *krpic*, serb. i słowień. *krplja*, *krplje*, 'łyżwy'; wszystko poszło od *krpa*, 'łata', nasze *karpa*, *karpać*, 'łatać'; pień *skŭrp-*; *kŭrpa*, 'łata', jest prasłowiańskie; cerk. *krpa*, rus. *korpat'* i narzeczowe *kriopat'*, 'łatać', *korpiet'*, 'ślęczeć', serb. *krpiti*, słowień. *krpati*, 'łatać'.

kierz, p. *krzak*.

kierznia, *kiernica*, *kicrzanka*, liczne odmiany gwarowe, 'maślnica'; z niem. *Kerne* (holand. *karn*, ang. *churn*, 'maślnica'; *karnen*, 'robić masło'; niem. *Kerne*, po narzeczach, o 'śmietanie', łaczą z *Kern*, 'jądro'); nie jedyna to pożyczka niemiecka odbiegająca od potocznych u nas z górnej i średniej niemczyzny, a sięgająca północnej; por. *ozdownia*, nazwy ryb morskich, i i.

kiesa, *kieska*, 'sakiewka', 'pulares', z tur. *kese* (dawniej znaczyło i pewną ilość pieniędzy, 500 piastrów).

kieszeń, z dawniejszego *kieszenia*, *kieszonka*, *kieszeniowy* i *kieszonkowy* (np. słownik), rozeszła się od nas po wschodniej i zachodniej Słowiańszczyźnie (nawet załabskie *cieseń*, 'żołądek',?); *kieszeń* nierównie starsza niż *kiesa* i z nią nie stoi we związku; łączą z *kiszka*.

kij, przezwany od *lucia*, 'bicia', dawniej także 'młot' (w cerk. i i.); bywał i nazwą ludzi, stąd nierzadkie *Kijowy* i *Kijowce*, najsłynniejszy Dnieprowy; *kijacy*, 'rzeźnicy niecechowi, na kiju mięso obnoszący'; *kijanka*, 'pracz do ubijania bielizny'. Lit. i prus. *kujis*, 'młot'. P. *kuć*. Liczne urobienia: *kijek*, *kijec*, »zamieniał na siekierkę *kijek* (lub *kijec*)«, 'stracił'; *kijocha*, *kijas*, *kijowy*, *kijować*, 'bić'; *kijownica*, 'wielka świeca'; to samo i tak samo u wszystkich Słowian.

kika, tak zwano r. 1270 chłopa Kwiatka, co rękę utracił; *kikieć*, w 16. wieku 'wielki palec' (co do przyrostka por. *łokieć*, *nogieć*), i *kikut*, 'co pozostało po odciętym członku, ogonie', 'pień drzewa'; *kikutać* mawiano i o 'kulejącym'; zdrobniałe *kiczka* (p.); czes. *kyka*, 'pień, kij', *kykatý*, 'tępy'. Jest i *kyka*, *kika*, o 'włosach i stroju głowy u kobiet'; p. *krzczyca*; cerk. *kyku*, 'włosy', serb. *kika*, 'warkocz', cerk. *kŭk*, 'włosy', słowac. *keczka*, 'czub', rus. *kuka*, 'pięść', *kukonos*, 'krzywonos'; *kucza*, 'stóg' (?).

kilim, *kilimek* 'koc, kobierzec', z tur *kilim* w 17. w przejęte (»co za ojców naszych była gunia, to teraz *kilim*«).

kilka, *kilkanaście*, *kilkadziesiąt*, *kilkaset*, w innych złożeniach *kilko-*

i *kilku-*: *kilkoletni*, *kilkoro*, »z *kilkorgiem*«; dawniejsze i gwarowe *kielko* i niby pierwotne *kielo-telo*, *kiele*, *kile*, *kilaś*, *kiloby*, co jest jednak tylko skróceniem z *kilka*. Forma pierwotna była *koliko*, 'ile?' (por. rus. *kolko* i *skolko*, 'ile?'), co wedle *jeliko* odmieniło się u nas w *kielko* (stałe w 15. wieku, *kielkokroć*), aż nakoniec, wedle *ile—tyle*, przeszło w *kilka*; odmianę przejęło liczebnikową: »przed *kilku* laty«, »z *kilką*« lub »z *kilkoma*«, »z *kilkiem* osób«, »pożytek *kilkom*«, »w *kilku* panicach«.

kilof, 'oskard, spiczak do rozbijania muru czy ziemi twardej'; z niem. *Keilhaue* (nie *Keilhacke*), w dolnoniem. *kīlhaue*.

kiła, *kiłowy*, 'przepuklina', we wszystkich językach słowiańskich (nieraz i 'sęk, guz na drzewie' oznacza, albo i 'kiernoza', stąd lit. *kuilys*), przeniesione i na choroby weneryczne u nas. Łączą z gr. *kēlē*, *kalē*, 'przepuklina', dalej z łac. *culus*, co aż nadto wątpliwe.

kinal, 'walet kierowy' (z franc. hiszp. *quinola*), przeniesione dowolnie na wyzwiska.

kinąć, p. *kidać*; u Czechów *kynouti* mówi się o 'kiśnięciu ciasta' (stąd *kyn*, 'kiśnienie', i *kynal*, o 'nosie wzdętym', nasze gwarowe *kinał*), ale dawniej i u nas to znano; jeszcze Mączyński (1564) prawi: »*kinione* albo kwaszone ciasto«. W czasowniku tym spłynęły dwa różne, p. *kidać* i *kiwać* (*kinąć* z **kidnąć* i *kiwnąć*).

kindiak, 'koc, dera', w 17. wieku z Rusi przyszło, początku wschodniego.

kindziuk, 'żołądek wieprzowy', 'salceson', z ukraiń. *kendiuch*.

kindżał, właściwie *kinżał*, 'puginał, sztylet', z rus., a to ze Wschodu, ale nie uchodzi mieszać tego słowa z *andżarem* (*anżar*, lub *chandżar*, 'sztylet', powszechne u Serbów i Bułgarów, z turec. *chandżar*, *chandżer*, a to z arab.), ani z cygańską *gandziarą*, 'pałką' (częste w 18. wieku), ani z czesko-niemieckim *koncerzem*, 'rapirem'; dla ruskiego *kinżała* nie odnaleziono dotąd właściwego źródła wschodniego.

kipieć, *kipiątek* (por. *wrzątek*), o 'gotującej się wodzie' i 'parze'; prus. *kup-sins*, 'mgła', lit. *kūpuoti*, 'ciężko oddychać', łotew. *kupet*, 'kurzyć się', *kupt*, 'kisnąć', łac. *cupio*, 'pożądać' (*Kupido*), ind. *kupya-*, 'oburzać się', *kopa-*, 'gniew' (i u nas o 'gniewnym'). P. *kwap* i *kopeć*. Złożenia z przyimkami (*skipiały*, *wykipieć*, itd.) pomijam; rzeczownik *kipiel*, o 'wirze morskim', jak *gibiel*; tu należy i przymiotnik ogólnosłowiański *kypr*, czes. *kyprý*, 'wolny' (o ziemi), 'pulchny' (o cieście), *kyprziti*, 'rozwalniać, pulchnić', co u nas jedynie w nazwie roślinnej, dla 'epilobium', z puchem jedwabistym jego nasion, przetrwało: u Stanka (1472) *kypr* i *kyprz*, dziś *kiprzyca* i *kiprzyna*, rus. *kiprej*. Z tym *kipr(z)em* nic nie ma spólnego *kiper*, *kiprować*, »*kiprowana* materja«, 'tkana na ukos, w krzyżyki albo prążki', z niem. *kepern*, *köpern*, tegoż znaczenia (holandz. *keper*, *keperen*). A jest i trzeci *kiper*, z niem. *Küper*, o 'winiarzu', t. j. *Küfer* od *Kufe* (p. *kufa*). Do *kipieć* może i żartobliwe *kipnąć*, 'klapnąć'.

kir, *kirowy*, 'sukno czarne żałobne'; *kiry*, 'katafalk' i 'trumna' (Malczewski); pierwotna postać i znaczenie: *kier*, 'grube sukno ślą-

skie' (sukna śląskie pospolite, *szyftuchy*, *karazje*, *kiery*); w 16. wieku bywało lepsze, *mitelfoder* (*Mittelfutter*) udawano za *kiery*; skrócone z *Kerntuch* (od *Kern*, 'jądro'), nazywane u nas i »*kiernowem* suknem«, t. j. 'dychtownem', 'mocnem'; *kerntuch* znają i nasze wykazy cłowe 17. w. Gatunek stale upada, psuje się; obce zaś słowa złożone chętnie się skraca.

kirys, »*kirysowa* zbroja« (aż za kolana), *kiryśnik* ('kirasjer'), *kiryśniczek* (nazwa dukata); dziś tylko *kirasjer*; z niem. *Küris*, a to z franc. *cuirasse* (co wkońcu z łac. *coria*, 'skóra'), o 'skórzanym kolecie', skąd i *karacena*, u Zimorowica 1620 r. *karaczyna* (rus *karaczin*; średniowieczne łac. *corazina*, *coratia*, włos. *corazza*).

kisnąć, *kisić*, *kisieć*, *kisać*, *kisał*; *kiszony*, *kisiały*; *kisiel* (ruskie, tyle co nasz 'żur', lecz gęstszy jeszcze); *kiszka* (na Śląsku, chyba nie z czeskiego), o 'kwaśnem, kiszonem mleku'. P. *kwas*. Jest i *kiszczyć*; *kisły*, 'kwaśny' (o minie i mleku).

kiszka, *kiszkowy*, prasłowiańską nazwę 'jelita' zastępywa, u nas głównie i na Rusi (obce Czechom, Bałkanowi, dawnemu językowi); por. rus. *kiszet'*, 'roić się', lit. *kiausti*, 'ryć'; może i *kieszenia* tu należy?, albo i *ksieniec*? (p.).

kiścień, w dawnej polszczyźnie 'basałyk, kula ołowiana na rzemieniu (do rzucania)'; z rus. *kisteń* z tur nazwy dla 'broni, pałki', *kisten* tatarskie; w 17. wieku używane· *kieścień* mylne

kiść, 'pęk, grono', *kistka*, *kiściasty*, *okiść* (śniegu), ale u Cygańskiego 1584 r. *ochwiść* (mylne?); przyrostkiem *-ć* od *kita* (p.).

kit, *kitować*, z niem. *Kitt*.

kita, *kitka*, u myśliwych 'ogon lisa', na Bałkanie 'bukiet', 'pióropusz, czub (hełmu)', serb. *kitina*, to samo co nasze *okiść*; len na *kity* mierzono (stąd średniowieczne łacińskie *cuta*, niem. *Kute*?); niem. stare *scoub*, 'snop, wiązka słomy', islandzkie *skufr*, 'wisiorek'.

kitajka, 'tafta, materja jedwabna', »*kitaj* z bawełny glancowanej«; z rus. *kitajka*, 'nankin', od tureckiej nazwy Chin (*Kitaj*, wedle zdobywców Chin, Tunguzów, *Ketajami* zwanych, *Kataj* u Marka Polo), skąd materje te pochodzą.

kitel, *kiedel*, *kitla*, *kitlik*, 'kaftan, opończa', z niem. prasłowa *Kittel*, gwarowe *Keddel*.

kiwać, *kiwnąć* (a pierwotnie *kinąć*, co się więc z *kinąć* od *kid-ać* zupełnie zeszło, tak że ich obu nie odróżnić), ze złożeniami; żartobliwe »święty *kiwon*« u koni, »nowy *kiwon*«, o żydach; jest to częstotliwe do nieistniejącego u nas *kwać*, cerkiewne *kwaachą*, 'kiwali', starorus. *pokwanije*

kiwior, 'kołpak turecki', 'chochoł u brogu', rus. *kiwier*, 'czako żołnierskie', pochodzenia wschodniego, jak *kłobuk* (*kołpak*), chociaż źródła dotąd nie odnaleziono; wysokie owe nakrycia głowy cechują Wschód od tysiącoleci.

klacz, z dawniejszego *klacza*, wedle częstszej odmiany rzeczowników na *-a*, jak *łodzia* w *łódź*; nie zjawia się przed 16. wiekiem; pożyczka to z Rusi (*klacza*), skąd wiele nazw dla koni wtedy przybyło. Ruskie *klacza* z **klęcza* (por. słowień. *kleka*, 'szkapa'), od 'zginania', por. rus. *klacz*, o wszelakiej 'krzywiźnie' i 'kołku' (stąd u innych Słowian nazwy dla 'jałowca');

oboczne do *klęk-* może być *klak-* (*ę* i *ja* wymieniają się nieraz), por. bułg. i serb. *klakaw*, o 'słabym, bezsilnym', 'chromym (na ręce)'; por. (pod *klepać*) *klępa*, 'krowa', prus. *klente*, 'krowa' (może i nie pożyczka z pols.); więc różne przyrostki, *-pa* i *-tja*, do tego samego pnia.

klag, 'podpuszczka do mleka, aby się zsiadło', *glag* u Rusi, z rumuń. *chiag, clag*, 'podpuszczka', z łac. *coagulum* od *co-agere*, 'podpuszczać'.

klajster, *klajstrować*, z niem. *Kleister* (przyrostek *-stra* do *klei-*, p. *klej*).

klamka, z niem. *Klinke* (od *klingen*, 'dzwonić'), z odmianą postaci; tylko u nas, a od nas na Rusi.

klamra, dawniej i *klambra*; *klamerka*; z niem. *Klammer* od *klemmen*, 'ściskać'.

klapa, 'pokrywka', »*klapka* na muchy«, z niem. *Klappe*. Ale czasownik *klapać, klapnąć*, odmianka od *klepać* (p.); *klaps, klapsnąć*, obok niem. *Klapps*, dźwiękonaśladowcze własne.

klar, *klarować, klarowny*, z niem. *klar, klären*, z łac. *clarus, clarare*, właściwie 'jasny (o głosie)', 'głośny', do *classis, clamare*; *klar(y)net* z włos. *clarinetto*.

klasa, »*klasowa* loterja«, *klasyk*, »*klasyczna* literatura«, z niem. *Klasse* (*Klassenlotterie*; *klassisch*) z łac. *classis*, dosłownie: 'powołanie' (od *cla-*, 'wołać', *calare, calendae*?, *clamor*, 'krzyk', grec. *kaleō, kiklēskō*, 'wołam'), 'oddział'.

klask, *oklask, klasnąć, klaskać* (*klaszczę*, dawniej *kleszczę*; *kleszczycie* w psałt., t. j. 'klaszczcie'); to samo co *plask, plasnąć*, »*pleszczycie* rękoma«; dźwiękonaśladowcze; por. niem. *klatschen*; u innych Słowian nieraz wyłącznie z samogłoską *e*, rus. *kleskat'*; z nosówką p. *kląskać*.

klasztor, *klasztorny*, z czes. *klaszter*, a to z niem. *Kloster* z łac. *claustrum*, 'zamek', 'zamknięcie' (*claudere*, skąd i *klauza, klauzura*).

klatka, p. *kleć*; *klatki*, 'plotki', w 16. wieku ogólne, później zapomniane.

klawisz, z łacińsk. *clāvis*, 'klucz', z zachowaniem końcówki łacińskiej; powtarza się w słowach: *klawicymbał, klawikord, klawiatura*; pień, p. *klucz*.

kląć, *klnę, klął* (mylnie i *klnąć, klnął*), częstotliwe: *prze-, wy-, zaklinać*; *klą-twa, klątewny*; *klęty, przeklęty, przekleństwo* z dawnego *przeklęctwo*; p *kłon*; Słowianin, przysięgając, *kłonił się* do ziemi, dotykał jej ręką.

kląskać, odmiana od *klaskać*, częsta w nazwie ptaków *klęsków*: *pokląsk* i *pokląskwa* u Stanka r. 1472, także *kląszcz, kląskawa, kląskacz*.

klecha, zgrubiałe od *kleryka*, p. *kler* (jak *klucha* od *kluska*); od tego urobiono w 19. wieku *klechdę*, 'bajdę, bajkę godną klechy'; *kleszyna*; *kleszy*.

kleć, zdrobniałe *klatka*; *kleta, klita*; *klecić*, nietylko 'budować', 'lepić', ale i 'pleść, bajać' (*klatki* 'plotki'); »z pustej *kleci*«, t. j. 'schowku, spichlerza'; *poklat*, 'altana', por. *Poklatecki*. Słowiańska to nazwa wszelkiej 'przybudówki', 'komórki', u nas zapomniana (oprócz *klatki* ptaszej, jak u Czechów), nazwana od 'przysłonięcia' ku budowie głównej, grec. *klisiā*, 'namiot', łac. *clitellae*, niby 'lektyka', goc. *hleithra*, 'namiot', niem. *Leiter*; u Li-

twinów czasownik *szleti* i *szlyti*, 'opierać się', *szłaitas*, 'ukos góry', *szłajes*, 'sanki', *szlite*, 'drabina'; obok *sz-* są formy i z *k-*, jak w słowiańskiem, *atszłajmas* i *atszlejnis*, 'przybudówka', obok *atkłaimas*, *kłajmas*, 'stodoła'. *Kletka* u nas w 17. wieku i dla 'więzienia, tarasu'. Por. *chlew*.

klej, *klij*, *kleić*, *kliić*, *kleik*, *kliik*; *klejowy*, *klejowaty*, *klejki*, *klejkość*, *klejonka*; *na-*, *przy-*, *odklejać*; ogólne słowiańskie z *k* jest tylko odmianką pierwotnego *glej*, 'ił, glina', grec. *gliā*, *gloios*, 'klej' i 'maź', niem. *klei* (ależ nie z niego *klej* poszedł!), ang. *clay*, o 'glinie', p. *glina*. Tu należy, zdaje się, i *klejma*, *klejm*, 'cecha bartnicza'; czy nie z rus. *klejmo*, 'piętno'?, co mylnie z niemieckiego wywodzą.

klejnot, w wieku 15. (biblja) i w 16. (u Reja i innych) bez *j*: *klenot*, jak w czeskiem i łacinie średniowiecznej, *clenodium*, z niem. *Kleinot* (od *klein*, 'ozdobny'), 'herb'; *klejnotnik*, 'rycerz własnego herbu', w przeciwieństwie do *włodyki*; 'pieczątka', 'kamień drogocenny, perła', 'ozdoba', jak w niem., bo *klein* (ang. *clean*, 'czysty') znaczyło wszystko 'ładne, zgrabne, czyste, ozdobne', zanim na 'małe' zeszło.

klekot, *klekotać*, *klektać* (bociany *klekocą*, stąd ich nazwa żartobliwa *klabocian*, z *klebocian*); *klekotka*, 'kołatka', *klekotliwy*; *rozklekotany* (fortepian); *klekotki* (*zwonek*, *łuszcz*, wszystko u Stanka, r. 1472, dla 'rhinantus', z powodu szelestu zeschłych kielichów kwiatowych); są i oboczne *glekotać* i *glegotać*, rus. *klegota*, *klegtati*, o orle, cerk. *klczet*, 'szczękanie zębami', *klecztati*, 'szczękać'; należy do dźwiękonaśladowczych; lit. *klegeti*, *klageti*, o 'śmiechu', 'kwokaniu', łac. *clango* i *glocio*, niem. *klahhan*, *lachen*. Por. *kłokocina*.

kleń i **klepień**, nazwy ryb, 'squalius' i 'thymallus', których wywód niepewny, bo starsze źródło (Stanko 1472 r.) pisze je *kleć*(!) i *lipień* (tak i inne); *kleń* mogło powstać z **klep-ń* i nie różniłoby się w takim razie od *klepienia* (jeśli ta forma poprawna); *kleniów* zna i Bielawski r. 1595; nazwa to ogólna słowiańska, od grubej, 'sklepionej' głowy, dubielowej niby (?).

klepać, 'uderzać', 'pobijać', »*klepać* biedę«, »*klepać* pacierze« (stąd *klepki*, 'mniszki', w 16. w.); *klepacz* i *klepak* (o monecie, placku); *klepisko*, 'boisko w gumnie'; *klepka*, 'deszczułka', »piąta *klepka* w głowie«, mieszane z *klapką*; *klepadło*, 'kołatka'; *oklepany*; »na *oklep*« (o jeździe wierzchem bez siodła); *sklep*, *sklepiony*, *sklepienie* — później nabrał *sklep*, co tylko 'sklepienie' znaczył, wedle niem. *Gewölbe*, znaczenia 'kramu', 'składu' (u Czechów dziś 'piwnicę' znaczy); *sklepowa*, 'sprzedająca w sklepie'. W dawnym języku (np. w Liber beneficiorum Łaskiego z r. 1510) *klep* o 'sieci rybnej', 'minor tractura'; przytaczają i *klepa* (?). Uważają za dźwiękonaśladowcze, por. niem. *klappen*. *Klepaczami* nazywano wręcz 'monetę fałszywą', »co je robią w lesie złoczyńcy«, »(w naszej szlachcie) napoły by było takiego *klepadła*«, Potocki. Por. *kłopot*. Tu należy, z wymianą *ię*, *ie*, *klępa*, pogardliwa raczej nazwa 'krowy (starej)' i 'kobiety', pisane i *klempa*; u myśliwych 'samica łosia', prus. *klente*, 'krówsko' (?).

Kleparz, przedmieście krakowskie, w 17 wieku o 'targu na bydło

i konie': »na *kleparz* z koniem«, »sprzedawszy parę wołów na *kleparzu*«, Potocki; z niem. *Klöpper*.

klepsydra, w Warszawie 'kartka pogrzebowa' od winiety: *klepsydra*, 'zegar wodny albo piaskowy', z grec. (»wodę kradnie«).

kler, *kleryk*, dawniej *kleryka*, jak *muzyka*, 'musicus' (wedle innych nazw męskich na *-a*: *skryba*, *poeta*); *klerykał*; z łac. *clerus* od grec. *klēros*, 'los, stan (wybrany)'; p. *klecha*, *kleszyna*, *kleszy*; rus. *kryłos*, *kryłoszanin*, z *kliros*, *kliroszanin*, wprost z greckiego.

kleszcze, 'obcęgi, szczypce', *kleszczyki*; *kleszczyć*, 'trzebić, wałaszyć', *kleszczeniec*, 'eunuch' (Janczar i i. w 16. wieku); *kleszcz*, rodzaj 'pasorzyta'; w 16. wieku i ryba 'leszcz' *kleszczem* się nazywa, u Falimirza, Strumieńskiego, Bielawskiego (1595 r.). Wszystko od pierwotnego *klest- (klast-)*, por. czes. *klestiti*, 'obcinać', powtarzającego się w *kleśnić*, o temże znaczeniu (z *klestnić*?), i w nazwie roślinnej *kleśnica*, *kleśniec*, *kleśniawa* (dla 'colocassia' i 'ambrosinia', o ich *kleśniącej* przyrodzie, co o 'arum' powszechnie przyjmowano).

klęczeć, »na *klęczkach*« i »na *klęku*«, *klękać*, *klęknąć*, *klęcznik*, *przyklęknąć*; prasłowiańskie; cerk. *klęczati* (brak w ruskiem, ale jest mało- i białorus. *klaknuty*, *klaczaty*, *zaklakaty*), częstotliwe *poklęcati*, czes. *klecati* i *klecěti*, 'kuleć'. Dalej *klęk*, 'kozica u pługa'; *klęczeń*, nazwa gwiazdozbioru. Od tegoż pnia, od którego i *kłon-*, z inną wokalizacją przed przyrostkiem *-k* (jak w *znak*, *dźwięk*). Z wokalizacją *o*, p. *kłącze*, *kłęczyć*. Znaczenie ogólne: 'zginanie', 'ściskanie'; lit. *klenkčti*, *atklenkti*, o 'szybkim chodzie'; por. podobne pod *klupić*.

klęska, *klęsnąć*, *sklęsnać*; *wklęsły*, *wklęsłość*; czes. *kles*, *kleska*, *poklesek*, 'błąd, upadek', nosówki nie dowodzi, zato nazwa ptaka *klęsk* (z licznemi odmianami); wszystko może do *klaskać* (p).

klicz, 'zawołanie' (o herbie szlacheckim), w 15. wieku po rotach sądowych; w nazwach miejscowych: *Dziewoklicz*, *Żaboklicz*, *Zaklika*; od *klik*, 'krzyk'; w cerkiewnem, na Rusi i na Bałkanie ogólne, na Zachodzie rzadkie; cerk. *kliknąti*, 'wołać', *wosklicati*. Od dźwiękonaśladowczego pnia, por. *klekot*; lit. *klykti* i *klikti*, 'wrzasnąć', z *g*: *klygu* (por. *klegot*), łotew. *klaigat*, 'krzyczeć'.

Klimek, Klemens; »*klimkiem* rzucać«, *klimkować*, 'fałszować', od listów papieża *Klemensa I*, które różnowiercy w 16. i 17. w. za podrzucone uważali; nie wyszło właściwie poza spory wyznaniowe.

klin, *klinek*, *klinik*, *klinowy*, *klinowaty*, *zaklinić*; *klin*, jak i u Czechów, i o 'kile'; prasłowiańskie; od tego samego pnia, od którego i słowiańskie *klip* i *klis* pochodzą (rus. *klipień*, 'klin', serb *klip*, 'kij', 'kiść kukurudzy'; serb. *klis*, 'drzewko zaostrzone w grze podobnej do kiczki'), por wyżej pod *kleć*; litew. *szliju*, 'krzywię się', *szlijes*, 'krzywy', *szłajus*, 'ukośny' (serb. *niva ide naoklis*, 'klinem'), *kłajus*, 'omylny'; lit. *sz*, a słow. *k*, oboczne dla gardłowej podniebiennej.

kliszawy, 'chromy (bez ręki)', pożyczka z rus., skoro u Budnego się zjawia, małorus. *kliszawyj*, *kłyszawyj*; por. lit. *klisze*, 'kleszcze (raka)', *kliszas*, 'krzywonóg', *kleiszuoti*, 'tak biegać'; »wziąć *kliszkę*«, u Orze-

chowskiego (czytaj *kliskę*), z czes. niby, o 'porażce' (?).

klituś-bajduś, 'klecący bajdy, bajki', zam. *kletuś*; por. *klityklety*, 'bajdy'.

kloc, *klocek* (i do robienia koronek, ale i 'wiązka druków'); *kloc* przypinano kawalerom i pannom we wstępną środę; *klocowe*, 'składka'; z niem. prasłowa *Klotz*, tego samego co i w *Kloss* (p. *kluska*).

klofta, *klofa*, *klaft*, *klafta*, *klafter* i *łafter*, *łatr*, z niem. *Klafter*, *Kluft*, *Kloft* (narzeczowe), 'sąg drzewa' i 'szczapa'; i w dawnej niemczyźnie *laftr*, bez *k-*; »podobne *klawtowi*«, 'szczapie', Kwiatkowski 1564 r.

klok, 'jądro, wybór', w 17. wieku, »*klok* wojska zaporoskiego«, z białorus. *klok*; rus. *klok* znaczy i 'to, co zeschło'; oboczne z *r*: *klok* i *krjak*, 'skrzek żabi', lit. *klekti* i *krekti*, 'zsiadać się'.

klomb, z ang. *clump*, 'grupa drzew'.

klon, *klonowy*, *klonina* i *klenina*; prasłowiańskie; serb. *klen* i *kljen* (wtórne *j*, jak zawsze, bez wszelkiego znaczenia), ale i *kun* z **kln*(?), rus. *klon*; w lit. z innym przyrostkiem: *klewas*; w niem. z naszym przyrostkiem (*-n*) i z różnemi samogłoskami, nord. *hlyn*, niem. *lehne (lön)* i *lin* i *linbaum* (stąd nasza i czeska *limba*, chociaż to inne drzewo), a ma się powtarzać i w dawnych narzeczach greckich: *klinotrochos* i inne.

kloza, *kluza*, 'zamknienie', 'koza' (co może pod wpływem tej łaciny nabrała tego znaczenia?), z niem. *Klause* od łac. *clusa* do *claudere*, 'zamykać', *clāvis*, 'klucz'.

kluba, z *kloba* (u słów zapożyczonych z niem. i łac. *o* stale w *ó*, *u* się odmienia), u wagi 'rozszczepienie, gdzie języczek stoi w mierze', więc przeniesione na 'karb', 'miarę': »wyjść z *kluby*«, wziąć w *kluby*«, »rzecz w pierwszą *klobę* wprawić«; z niem. *Kloben*, 'spar', od *klieben*, 'rozszczepiać'.

klucz, *kluczyk*; *kluka*; *kluczka* (o różnem znaczeniu: 'skobel'; w dawnym języku i 'sidła': »*kluczki* zakładać na kogo«, »żeby król tych *kluczek* poniechał«; i 'przyczepka': »*kluczkę* jaką najdą na niego«); »zając *klucz* ('uskok') czyni albo w bok albo w zad«, stąd *klucze* u gonów myśliwych, »kiedy coraz *klucze* składa«, »Osman składa one *klucze*«, Potocki; *klucz* już u Mączyńskiego i 'zamek, kasztelanja', 'dobra, włość'; *klucznik*, *kluczenica*; *kluczowy*; *kluczkować* (o zającu, o 'przebiegach'); *kluka*, o wszelakiej 'krzywiźnie', o 'dzióbie ptaka', o 'kuli obsyłanej po gromadzie'. Od pnia oznaczającego 'zgięcie, skrzywienie', od którego i, z oboczną nosówką, *kłącze*, *skłęczony*; w *łączyć* bez *k-* nagłosowego; *j* (miękkie *u*) nie pierwotne; łac. *clāvis*, 'klucz', *clāvus*, 'gwóźdź', *claudere*, 'zamykać', grec. *klēis*, 'klucz', lit. *kliuti*, *kliudyti*, 'zaczepić', *kliautis*, 'ufność', 'myłka'. W *kluka*, *klucz*, przyrostek *-k*, jak w *znak*, *dźwięk*.

kluć, *kłwać*, *wykluwać się*, 'wydobywać się (z jaja dziobaniem)', »rzecz się *kluje*«, 'składa, zanosi się na coś'; odmiana pierwotna była: *kłwać*, *kluję* (dorobiono bezokolicznik *kluć*, nieznany przeważnie u Słowian, i czas teraźniejszy: *kłwam*; podobnie u Czechów). Lit. *kluti*, *kluwu*, 'ustrząc', *pasi-klauti*, 'ufać na co', *klau-te*, 'zawada', łac. *clāvus*, 'gwóźdź', *claudo*, 'zamykam'

(por. *kloza*, *inkluz*, *konkluzja*); grec. *klēis*, 'klucz', *klejō*, 'zamykam'.

klukać, *klukotać*, 'bełkotać' (»w brzuchu *kluka*«, »*klukać* na ptaka«), stąd u innych Słowian nazwa dla 'zdroju' (rus. *klucz*), a nawet dla 'dziobania' (*klukawec*, 'dzięcioł'); *kluką* i 'kwokę' nazywają; dźwiękonaśladowcze, por. niem. *glucken*, *Gluckhenne*, 'kwoka', lit. *klokti*, 'ciurczeć'.

klupić, 'chylić', »aż go starość w ziemię *klupi*«, 'układa', »do ziemi się *klupi*«, Potocki; lit. *klupti*, *klupoti*, *klauptis*, 'klęknąć', goc. *hlaupan*, niem. *laufen*, 'biegać'.

klusię, 'źrebię'; mylnie piszą je *kłusię*, gdyż i dawna pisownia i inne języki miękkiego *ju* dowodzą: cerkiew. *klusę (klusęte)*, powszechne (na Bałkanie, u Czechów) *klusa*, *klisna*, *klisice*, 'kobyła, szkapa'. U nas w 16. i 17. wieku *klusiątko*, 'bydlątko'. Z *klusięciem* łączą wyraz *kłus* (p.). Przed *s* wypadła może spółgłoska, *p*?, więc może **klups-* pierwotne, p. *klupić*; serb. *klusawac* (p. *kłus*) przemawiałoby za tem.

kluska, *klucha*, *kluseczka*, dawniej *kloska*, z niem. *Kloss*, *Klösschen*; od nas na całą Ruś przeszło, rus. *klocka*; niem. słowo toż co i *Klotz*, 'kloc'.

kład, 'skarb', w 15. wieku; *pokład*, *nakład*, *wykład*, *przekład*, *przykład*, *przykładny*, *zakład*, *podkładka*, *dokładny*, *okłady*; *kładka*; *kładę*, *kłaść*, i wszelkie złożenia z przyimkami: *nakładca*, *przekładacz*; *kładać*, *kładz(i)enie*; *skład*, *składnia*, *nieskładny*; *pokładziny*; składamy ten czasownik z *-łożyć*: *przekładam - przełożę*, *zakładam - założę*, *wykładam - wyłożę*. Pień *kła-*, lit. *kłoti*, 'kłaść, rozpościerać'; *-d* takiż przyrostek, jak w *idę*, *jadę*, *kradę*, *będę*; jest i na Litwie, *pakłode*, 'prześcieradło'; u Niemców z innym przyrostkiem (*t*), *kladan*, *laden* (goc. *afhlatan*, 'nawalić ciężar'). *Kładnąć*, *kładzina*, *kłada*; pierwotne *kła-* ocalało w nazwach miejscowych, np. *Kłaj* (?).

kłak, *kłaczysty*, *kłaczasty*, *kłaczek*, 'pakuły', 'sierść', z odmienną od każdej innej słowiańskiej postacią: rus. *kłok*, 'kosm', czes. *klk*, *kluk*, 'kosm', serb. *kuk* z **klk*; wedle nich oczekiwalibyśmy **kłck*.

kłam, »*kłamy* stroić«, 'żartować'; *kłamać*, *kłamam*, dziś *kłamię*, z licznemi złożeniami, *wykłamywać się* itd.; *kłamca*, *kłamliwy*, *kłamstwo*, *kłamny*; zupełnie to samo i tak samo tylko u Czechów. Dawniej, np. w psałterzu, znaczyło 'pośmiewisko', od 'ruchu błędnego', *kłamcać* i *kłańcać*, 'dzwonić zębami (*kłańcami*)', małorus.; serb. *klancati*, o 'znużeniu', słowień. *klam*, 'sen', *klamati*, o 'ruchu odurzonego'; u innych Słowian z odmienną samogłoską: serb. *klimati*, 'kiwać się', 'zasypiać', czes. *klimati*, *klemžeti*, *klemieti*, toż samo, 'siedzieć skulony'; lit *kłajoti*. Może tu rus. *chłam*, 'rupiecie', jeśli *ch-* z *sk-*. Por. i *kłomia*.

kłapać, »*kłapnąć* zębami«; i o 'paplaniu', *kłapacz*; *kłapaty*, *kłapouchy*; *kłapeć*, 'pantofel kłapiący', *łapeć*, ale i 'płat, bryła'; *kłapciasty*; niby dźwiękonaśladowcze, obok *klepania* i *kłopotu*; podobne w innych językach: niem. *klappen*, *Klapps* (*klaps* nasze), *klopfen*, *klappern*, lit. z *b*, *kłabėti*, 'kłapać zębami', itd.

kłąb, *kłęby*, *kłębek*, *kłębić się*, *skłębiony*, *kłębiasty*, *kłębuszek*. Rzeczownik bywał rodzaju nijakiego: bułg. *klǔbo*, serb. i czes. zdrobniałe *klupko*, *klobko*, *klbko*; cer-

kiewne *kłąbo*; p. *klupić* z *u* obok *ą* i z *p*, co się powtarza w serb. *klup*, słowień *klop*, 'ławka', prus. *klumpis*, 'krzesło', litew *klupti* (*klumpu*), 'klęknąć'.

kłącze, 'łodyga, źdźbło', 'badyle', *skłęczony*, 'skulony', od tegoż pnia co i *kluka*, *klucz* (p.), por. *klupić* i *kłąb*; bez *k-*, p. *łącze*.

kłobuk, prasłowiańska pożyczka z tur.-tatar. *kalpak* (raczej z jakiegoś nie odnalezionego dotąd **kalbuk*), któreśmy później jako *kołpak* z węg. *kalpag* (jak i cała Europa, dla 'czapki huzarskiej') przejęli; tę samą roślinę, 'dzwonki', *kłobukami* i *kołpakami* zowiemy. Nazwa to 'wysokiej, spiczastej czapki', rus. *kłobuk* dla 'kapicy mniszej', *kołpak* dla 'szlafmycy' i 'kloszu od lampy'; Czesi przestawili swój *klobouk* ('głowa cukru', 'kapelusz'; *klobouczek*, 'bąbel na wodzie', jak serb. *klobuk*, co nie z turecka!) i w *koblouk*, jak i *kolbasę* z *klobasy* i *kolbih* z *klobiha*, 'pączka'; i u nas ma się podobny *kobłuk* zjawiać. Słowo dowodzi, że już we wspólnocie słowiańskiej, t. j. przed 6. w. (pożyczka to może z czasów Attyli), Słowianie przestawiali płynne: *kłob-* z *kołb-*, por. *człowiek* z **czołwiek*. Dawne słowo przechowało się nieraz tylko w nazwach roślinnych, np. u nas *kłobuczki* dla 'campanula', a tak nazywa Urzędów i 'pączek róży nierozkwitłej'.

kłócić, *kłótnia*, *kłótliwy*, *kłótnik*, przeniesione na 'swary' od pierwotnego znaczenia 'mieszania, wzruszania, wstrząsania, mącenia'; cerk. *klatiti*, 'trącać', *klatiti sę*, 'chwiać się', rus. *kołotit'*, 'bić', czes. *klatiti*, 'zbijać owoce z drzewa', *klatiti se*, 'chwiać się'. Niem. dawne *scaltan*, 'trącać', dziś *schalten*, i *schelten*, 'łżyć'. Rzeczownik **kłot*, czes. *klát*, *klátek* (o 'pniu, ulu', 'tułowiu', 'kłodzie dla więźnia'), oznaczał 'to, co odbito, odcięto', stąd *kłoć* 'gardlina', t. j. 'słoma (*kłociasta*) prosta, gładka', rus. *okołotok*, 'snop słomy bez kłosów', nasze *okłot*; *okłotować* ('nadmłócić zboże'), *przykłota*, 'snop omłócony', *okłót*, 'spichlerz'. W 15. w. *okłoć* 'diecezja', rus. *okołotok*, mylnie przez *d* pisane: *okołodok*, jakby od *kłody* nazwane, gdy poszło od *kłócenia*, 'krążenia', właściwie więc: 'okręg', por. słowień. *klateż*, 'wałęsający się', rus. *okołot'*, 'nędza, bieda', *okototień*, 'nędzarz'. Z małoruskiego gwarowe *kołotuszka*, *kołotówka*, *kołotewka*, dla 'kijka w maślnicy', małorus. *kołotiwka* (*skołotyny*, 'maślanka'). Tu należy i *kołat* (p.). Były więc dwa pnie (może tylko rozszczepione z jednego spólnego, najpierwotniejszego?); jeden: *kolę*, *kół*, *kolce*, *kłoda*, od *kol-*, z *skel-*, 'łupać, szczepać'; drugi, może pierwotne *kol-* (bez *s*), w lit. *kalti*, 'kuć, bić', *kalwis*, 'kowal', *kaltas*, 'dłóto', *prickałas*, 'nakowalnia', *kulti*, 'młócić', łac. *per-cello*, 'uderzam', grec. *klaō*, 'łamię', u nas z przyrostkiem *-t*, **kolt-* w *kłócić*, a z rzadszą formą przyrostka *-at* w *kołat* (zwyklejsze są *-ot* lub *-et*).

kłóć, mylnie *kłuć* pisane; do tego dorabiane, późne, *kłuję*, *wy-*, *prze-*, *zakłuwam*; przestawione z **koł-ć*, więc *kolę* jedyne pierwotne, a częstotliwe *kałać*, *wykałać*; *wykałaczka*, 'wykłuwacz(ka)'; »*kłócie* w boku«, *ukłócie*; dalsze urobienia p. pod *kół*, *kołak*. Pień *skel-*, p. *szczel*; lit. *skelti*, 'szczepać', *skała*, 'szczepka', *skylė*, 'dziura'; grec. *skallō*, 'kopię', goc. *skilja*, 'rzeźnik', niem. *Schale*, 'czasza', *schälen*, 'obłupiać'.

kłoda, dawniej i 'miara' (zbożowa i piwna), 'fasa, beczka'; pierwotnie 'kloc drzewa bez gałęzi od ziemi, śniat, wydrążony lub łupany na dwoje'; w takiej kłodzie czyniono otwory, a w nich przymykano jeńców czy przestępców, »wsadzano do *kłody*«, stąd *kłodnik* 'więzień', w kazaniach świętokrzyskich; dla podobnego przymykania nazywano i *kłódkę* żelazną u drzwi lub skrzyni, złożoną ze dwu części a kluczem otwieraną. Pień *skel-*, 'łupać', z głoską *o*; pierwotne **kołda*, zachowane jeszcze bez przestawki (niemal jedyny wypadek, przynajmniej u nas) w nazwie *Kołdrąb* zam. *Kłodrąb* (częsta to nazwa, czes. *Kladruby*, rus. *Kołodruby*), zresztą przestawione w *kłoda* (rus. *kołoda*, i o kartach; czes. *kláda*). *Kłótkę* i *kłóteczkę* piszą tak, mylnie, z *t* już słowniczki średniowieczne (poznański i inne); »*kłótkami* mrówczanemi« nazywano »jaja mrówcze« (Cygański 1584 r.), ależ on pisze je przez *t*: »*kłotek* mrówczanych«, więc nie od *kłody* to, lecz od *kłoty*, 'mrowiska', por. małorus. *kołoteń*, 'żur'. Urobienia z *d* i w litewskiem.

kłokocina, 'staphylea', i *kłokoczyna*, *kłokoczka*, *kłokotka*, 'pistacia', nazwane od *klekotu* nasienia w pęcherzu; i u innych Słowian miesza się *cz* (od *k*) z *ć*, *t*, np. czes. *klokocz*, bułg. *klokoczika*; por. niem. *Klappernuss* dla tej samej rośliny. P. *klekot*.

kłomia, *kłomla*, 'sieć rybacka', i *kłonia* (już w 17. wieku), od pnia *klem-*, p. *kłam*.

kłon we złożeniach: *ukłon*, *pokłon*; *kłonić się*, częstotliwe *kłaniać się*, dawniej (na Litwie do dziś) tylko *kłaniam*; *ukłonić się*, *nakłonić*, *skłaniać się*, *skłonny*, *skłonność*; *kłonica*, 'drążek u wozu'; od *klen-* w *klęczeć* (p.), lit. *kłanas*, *kłonis*, 'niskie miejsce, zapadlina na roli', 'kałuża'.

kłopot, *kłopotać się*, *zakłopotany*, dziś o 'trosce, biedzie, pierwotnie od *klepania* przezwane; cerk. *kłopot*, 'wrzask', *kłop* we złożeniach: *zakłop*, *pokłop*, o 'drzwiach' i 'zamku', *zakłopiti*, 'zamknąć', *kłopca*, 'sidło'; podobnie u Czechów, *klopot*, i 'war', 'spiech', »*klopiti hrnec*«, 'przewrócić garniec', *klopec*, 'sidło'; »Śmierć się wije u płotu, szukający *kłopotu*«, t. j. 'drzwi, otworu'; *kłopić się*, 'pędzić'. Mienia się u innych Słowian i z *chł-*, *chłopot*, bo pień był *sklep-*.

kłos, *kłosek*, *kłosiany*, *kłosić* i *kłosować (się)*, *kłosowy*, *kłosisty*; z przyrostkiem *-s* (por. *głos*) od *kol-*, 'kolę', czy od *kol-*, 'biję, obijam'; od *kłos* pochodzi dawne *kłosać* (por. czes. *klosowati*), »cepami *kłosić*«, rok 1590, »trzeba penami ('karami') *wskłosać* oficjarze ('urzędników')«, Księga Chamów; *kłosie* zbiorowe, jak *snopie*, *liście*; *pokłosie*.

kłus, *kłusać* (*kłuszę*, rozkaźnik: *kłusz*), *kłusować*, *kłusak*; chód koński, 'trucht, trab'; pisane w 16. w. i przez *o*, tak, że powyżej przytoczone *wskłosać* może tyle co niem. »*auf den Trab bringen*«, tu, a nie pod *kłos*, należy (niby 'podpędzić'). Na Bałkanie i dla *kłusa* to samo miękkie *u*, co i dla *klusięcia* (p.), serb. *kljusac*, 'kłusak', *kljusawac*, 'koń lekko potykający się', co mimowoli na ów wywód *kłus* z **kłups-* (p. *klupić*, 'chylić się') naprowadza. Nowsze jest *kłusować*, 'bezprawnie polować', *kłusownik*, 'rabszyc', *kłusownictwo*, od *kłusania*, 'wałęsania się'.

kłyk, 'pień, trzon', 'staw u palca'; *kłykieć*, toż, i 'pięść'; nazwa pogardliwa dla 'wołu' i 'szkapy' (*kłych*, *kłys*, i o 'drzewie z wierzchołkiem nadłamanym'), stąd w przysłowiu: »przto ('stój, pru!') *kłysiu*, oto pień«. P. *kieł*.

kment, 'płótno cienkie', 'bisior' (w pierwotnem znaczeniu!), pożyczka z niem., niepewna, pisana i przez *g*; u Czechów *kment*, 'batyst', więc przez nich przejęte, ale nie z niem. *Gewand*, 'ubiór', dla zbyt ogólnikowego znaczenia tegoż; to samo u Słowieńców z *k*, nie z *g*.

kmieć, *kmiotek*, *kmiotówna*, *kmiotowic*; *kmiotaszek*; *kmiecy*; służy u Słowian, oprócz Rusi Wielkiej i Łużyc, 'znacznemu wiekiem i dostatkiem chłopu', 'sołtysowi'; w wieku 11.—13. oznacza 'wysokiego urzędnika': »*kmetones regni*«, »Adamie ty boży *kmieciu*, ty siedzisz u Boga w wiecu«, w dodatku do Bogurodzicy z 14. wieku; tyle co 'baron'; z 'starszyzny książęcej' przeszła nazwa na 'starszyznę wiejską'. Litwa zapożyczyła to słowo, ale jej *kumetis*, jak i pruski, spadł na 'zagrodnika'. Poszło z łac. *comites* (*comes*), pierwotnie 'towarzysz', dalej 'orszak, świta, dwór', nakoniec 'naczelnik'; na Wschodzie słowiańskim niemal tak nieznane jak i *żupan*; głównie na Bałkanie i u Czechów, Polaków. W biblji, za przykładem czeskim, *kmieć* 'starca' tłumaczy. Nazwa *Kmity* nic nie ma z *kmieciem* spólnego; jest czeskie *kmit*, 'łysk', *kmitati* i *kmitnouti*, 'błyszczeć', więc od tego raczej.

kmin, »*kminu* dadzą«, 'obiją', Pocki, »*kminku* zadać«, 'obić'; *kminkówka*; na całym Zachodzie słowiańskim. z staroniem. *kumīn* z łac. *cuminum* z grec. *kyminon*, co w cerk. niezmienione, *kjumin*; źródło pierwotne semickie, por. hebr. *kammōn*; u nas jeszcze w 15. w. »*kminem* kramnym« zwany, więc nie hodowany Stąd i niem. *Kümmel*.

kmotr, *kmotra*, *kmocha*, *kmoszka*; *kmotrowski* Rodzice chrzestni, duchowni, zwali się *compater* i *commater*, włos. *compare*, *comare*, franc. *compère*, *commère*; Słowianie zapożyczyli to jako *kąpetr* i *kmotra* (zdwojenie spółgłoski zawsze zanika, samogłoska bezprzyciskowa głuchnie); tę dwoistość uprościli (por. niem. *Gevatter*, *Gevatterin*), mówiąc *kąpetra* (w 9. wieku) dla 'matki chrzestnej', albo *kmotr* i dla 'ojca chrzestnego'; *kąpetr(a)* zaginęło zupełnie, ocalało tylko *kmotr*, *kmotra*; stąd prus. *komaters*. Przetłumaczone dosłownie znaczy 'spółojciec', względnie 'spółmatka'; »duchowny ociec i mać«, tłumaczą je słowniki średniowieczne. Z *kumem*, *kumą*, nic nie ma spólnego co do pochodzenia, chociaż znaczenie im dziś spólne; p. *kum*.

knafel, *knaflik* i *kneflik*, *kneflíczek* u Reja, 'guz, guzik', z niem. *Knouf*, *Knofel*, i *Knefel*, *Knauf*, *Knopf*; u Czechów *knoflik* do dziś pozostał; zapomniane u nas; p. *knebel*.

knap, 'tkacz', *knapski*, z niem. *(Tuch)knabe*, *Knabe*, 'czeladnik tkacki'; *Knabe*, obok *Knappe*, jak zawsze 'chłopca' i 'sługę' oznacza; pochodzenie wątpliwe (?).

knebel, *kneblik*, »*zakneblować* usta«, z niem. *Knebel* od *Knabe*, 'kołek' (narzeczowe).

knecht, 'szeregowiec', z niem. *Knecht*, ang. *knight*, 'rycerz'; pokrewne z *Knabe*?

knieć, dawniejsze *kniat*, nazwa roślin żółto kwitnących ('caltha pa-

lustris' i i.), wywodzona od *kniet-* = *niet-*, p. *niecić*; porównywano pruskie *knajstis*, 'pożar'.

knieja, dawniej i *kniehinia*: »w jaskiniach, lochach, *kniechiniach*«, Suszycki, Świat górny, r. 1700; urobione od narzeczowego *kien*, *kna*, 'pień' (lit. *kunas*, 'ciało'), »do *kna*« tyle co 'do cna', 'z gruntu'; *knowie*, 'ucięte kłosy, słoma'; *knować*, *knuję*, 'ucinać', przenośnie: »zdradę *knować*« (bezokolicznik *knuć* dorobiono nowy, jak *kluć*, *psuć*). Stąd ruskie *knysz*, 'kołacz na stypie', 'bułka' (»Ruś piecze *knysze* umarłym«, Potocki); przyrostek jak w *kukisz*, *nagisz*, *gołysz*.

knot u świecy, *knod*, 'kolanko źdźbła', z niem. *Knote(n)*, *Knode*, toż samo co *Docht* (dziś w tem znaczeniu u Niemców już nieużywane, tylko w znaczeniu 'węzła'); około r. 1500 tłumaczą je *świecidłem*.

knut, zbiorowe *knucie*, »*knucim* biją« w Moskwie (z tego mylnie jakiś niemożliwy *knucz* zmyślono); od 16. wieku z Moskwy przejęte, gdzie jest pożyczką od normańskich Waregów, nord. *knūtr*, 'węzeł, sęk'; ten sam wyraz, niem. *Knüttel*, przejęliśmy w 16. i 17. wieku: *knytle*, *knutle*, *knotle*, 'kije', w literaturze sowizdrzalskiej.

knydel, 'ciasto kulaste ze śliwkami; z grysu', *knedel*; z niem. *Knödel*, zdrobniałego od *Knot*, i *Knüttel*; wyrazy niem. należą do *kneten*, 'gnieść'.

knyp, 'kozik', mylnie i z *gn-*: *gnyp*; zdrobniałe *knyś*; z niem. *Kneip*, *Schusterkneif*, ang. *knife*, 'nóż'.

knysać, knesać, 'kołysać', 'rozrzucać', czes. *knisati*, *knisati se*, 'chwiać się'.

kob, prasłowiański wyraz dla 'ptaków' i idącej od nich 'wróżby (losu, ducha)', już w 10. wieku tłumaczy grec. *tychē* ('los', 'genjusz-duch'); *kob'* i *kobić* znaczy w staroruskiem 'wróżenie', z lotu ptaków (auspicium), albo ze »*wstrjeczy*«, 'spotkania'; wszelakie nazwy ptaków, mianowicie drapieżnych i kruków, najbardziej w wróżeniu znaczących, stąd poszły: staroczeskie *koba*, 'kruk', i inne. U nas tylko w dalszych urobieniach: *kobiec*, *kopczyk* (zam. *kobczyk*), *kobuz*: »Ptak drapieżny *kobiec* i zuchwały, Ma przed nim biedę skowroneczek mały« (Cygański r. 1584; on i *kobusów* wymienia); zwykła forma *kobuz*, w 16. i 17. wieku częsta, szczególniej u Potockiego: »niemasz *kobuza*, żeby (wróbli) nagnał do więcierza«, »ten *kobuz* będzie skowronki straszył« (z listu Radziwiłła Czarnego), »obraca się w *kobuza* z krogulca«, »dobry *kobuz* na wróble«. Nie ceniono tego ptaka, i zbiorowe *kobuź* przeniesiono pogardliwie na wszelką 'hałastrę', szczególniej kozacką, ruską, stąd *kobuźnik* 'Rusin', 'Kozak': »Lachi mają nas Ruś za prostaki i *kobuźniki*«, r. 1634; »Rusi Lechom nie trzeba przykro mówić, jeden drugiemu nie ma *kobuzać*«, r. 1680; »wypędziwszy *kobuź* od szańców z rowów«, pod Zbarażem 1648 roku; »nasi Mazurowie kijmiby *kobuś* wszystkę zarzucili«; »w kraju tak odległym, w pół tamtej *kobuzi*«; »inszej co wiedzieć co ciśnie się *kobuzi*« (Francuzów i i. do szlachty); jeszcze około r 1730 w grze szkolnej pyta Litwin, t. j. Białorusin, Kozaka: »ha ha, *Kabuznik*, i t. d.«. U nas już tylko w czasowniku *skobuzieć*, 'sposępnieć', por. czes. *kabousiti se* i *kaboniti se*, *kakabus*, 'posępny'. Prasłowo, z pierwotnego

skob-, na Litwie również bez *s*: *kabinti*, 'dotykać' (niby od 'spotkania'), *kabeti*, 'wisieć'; *s* nagłosowe ocalało wyjątkowo w słowieńskiej nazwie *skobec* i *skopec*, 'krogulec'.

kob, pożyczka z niem. *Koben*, *Kobe*, 'chlew'; już około r. 1500 samo *kob*, albo »świni *kob*«, 'świniec'. Niemcy z *Kobe* urobili *Kobel* i *Kober*, i to nas doszło, jak wszelkich innych Słowian zachodnich: *kobiel* (zdrobniałe *kobiałka*, jakby to coś słowiańskiego było), 'kosz z pokrywą', 'torba' (czes. *kabela*, 'torba', ale słowackie *kobela*), chociaż Niemcy *Kober* w znaczeniu 'torby' używają; *kobielić się*, o czemś 'buchastem, fałdującem się'.

kobierzec, tak, z *b*, i w czes., ale Ruś ma je z *w*: *kawior*, *kowrik*, małorus. *kowereć*, niby całkiem jak ang. *cover*, 'zasłona, kapa', ależ to przypadkowe zbliżenie, jak przy *motyka* i *mattoc*; my mamy tylko zdrobniałe, Czesi niegdyś i *kober*. Od Rusi przejęła Litwa swoje *kauras* i *kaura*. Jeszcze dalsza odmiana u Bułgarów i Serbów, *guber*. Obce to wszystko cerkiewnemu, i może nie słowiańskie.

kobieta; *kobiecy*, *kobieciarz*; powszechne, chociaż dopiero od 18. wieku dawną *niewiastę* rugować poczęło. Znamy je w literaturze dopiero od starego Marcina Bielskiego (około r. 1550), wyraźnie zaznaczającego, że to nazwa obelżywa: »męże nas zową białogłowy, prządki, ku większemu zelżeniu *kobietami* zową«; »mogąć męże przezywać żony *kobietami*, ale też nie do końca mają rozum sami«, skarżą się panie w jego Sejmie niewieścim, r. 1586. Istotnie pojawia się *kobieta* w czasie od 1550 do 1700 r. niemal wyłącznie w literaturze sowizdrzalskiej, we kpinach wszelakich, i dwa nasuwają się dla słowa wywody, albo od *koby*, 'kobyły', albo od *kobu*, 'chlewu', bo chów świni należał do obowiązków gospodyni; na wybór niezwykłego przyrostka (*-ieta*) wpłynęły nazwy *Biety*, *Elżbiety*, *Grety*, *Markiety*. Od nas przeszedł późny ten wyraz na Małą i Białą Ruś, do Słowaków i Czechów. Są w literaturze owej z końca 16. i początku 17. wieku i postaci z *kup-*, *kupita*, *Kubitkowski* (obelżywe), a żacy lwowscy od *cubare*, *accubitus* (łac., 'leżeć') je wywodzili, ale to żart. Jeszcze u W. Potockiego wyraz to rzadki, i w nim przeważa znaczenie ujemne; niesposób więc łączyć go z jakąś obczyzną, zatem wywód od *kobu* najprawdopodobniejszy.

kobyła; dawna nazwa także i dla 'rogatek' i wszelkich 'zastaw drewnianych', *kobylica* i *kobylenie* (u Długosza i i.), podobnie jak *kozły*. Prasłowiańskie, urobione jak *mogiła*, ale od czego? W jednej rocie sądowej z początku 15. w. czytamy: »dwie *kobie*« ('kobyły'), a to przypomina narzeczowe niem. *kōb*, łaciń. *cabō*, 'wałach', i *caballus* (*cheval*), 'koń', grec. *kaballēs*; przytaczano nawet wszelakie fińskie nazwy dla 'kobyły' (*hebo* itp.), ale zagadki nie rozwiązano; *kob-* powtarza się może w *koń* (p.). Urobienia: *kobyli*; *kobylnik*, w 15. wieku, 'przebrany za konia w zabawach zapustnych i świątecznych'; *kobylocha*, 'wielka śliwka' (*kobyłą* zowiemy coś 'wielkiego', dom, księgę); *kobyłka*, szczególniej w liczbie mnogiej, 'szarańcza', 'konik polny' (u wielu Słowian, Czechów i i.).

kobza, grający na niej *kobeźnik* (w sielankach Zimorowiczowych), albo

całkiem z małoruska *kobzar(z)*; ze Wschodu, tur. *kobuz*, *kobes*, 'rodzaj gitary, o jednej strunie'; madjar. *koboz* przeszło do czeskiego i polskiego (w biblji: »na *kobosie* grają«), 'cymbałki'. Nas doszła przez Ukrainę i Kozaków, ale cofała się przed *lutnią* i *cytrą*; wyrabiana z dereniu, dumom towarzyszyła; mieszano jej nazwę z *kozą*, 'dudami'.

koc, *kocyk*, z grubej materji, kosmatej; z niem. prasłowa *Kotze* (por. *kuta*); »nie czyń *koca*« mawiano o płątaniu słów łacińskich w polszczyznę; w dawnem sądownictwie za niesłuszną apelację sędziemu *koc* przypadał; owe *koce*, *kocowe*, zastąpiły *kożuch*, co pierwotnie dawano.

kocanek, *kocanki*, *kocie mądzie* u Stanka 1472 r., *kocenki*, niby »że to ziele *koty* bardzo lubią«; i 'gałązki wierzbowe', niby *kotki* (p. *kot*); jest i *kocianka*, u nas i u Czechów.

kochać, *ukochany*, *kochanek*, *kochanka*, ze wszelakiemi spieszczeniami, *kochasia*, i i.; *kochliwy*, *kochliwość*, *zakochany*; od *koch-*, powtarzającego się w złożeniu *roz-kosz*, co jest i w serbskiem i ruskiem, gdy samo *kochać* tylko w czeskiem i polskiem zachodzi. Od *koch-*, zgrubiałego z *kos-*, 'dotykać' (p. *kosy*).

kocić się, *kaczać się*, *rozkociło się*, 'rozpadło', od *kot-*, por. *katulać* i *kotulać*, *pokotem* (leżeć); prasłowiańskie; u nas mało znane, częste na Rusi (*perekotypole*); dalszy związek niepewny, bo *k-* może z *sk-*(?). Czy nie należy tu *Kociewie*, nazwa krainy w byłych Prusiech Zachodnich?, bo jest *kociewie*, 'perz' i 'wiórzysko', zbiorowe, jak *krzewie*. P. *kot*.

kocieł, mylnie *kocioł*, skoro ruchome *ie* nie przechodzi nigdy w *io*; *kociołek* zamiast *kociełek*, a to zamiast *kotłek*, *kocielka*; *kotlarz*, *kocielnik*; *kotlina*; *zakotłowało się*. Prasłowiańska pożyczka z goc. *katils*, cerk. *kotĭl* (lit. we wszystkich narzeczach *katiłas*); goc. z łaciń. *catillus*, zdrobniałego z *catinus*, 'miska', krewnego z grec. *kotyle*. *Kotliną* zwano i 'podłą miedź-monetę'. *Kotły*, rodzaj 'bębna', ale nie cylindrowaty, lecz półkule z skórą naciągniętą na obrębie, co zwisały po obu bokach siodła u bębenisty hetmańskiego; »w *kotły*, bębny uderzyli«; kotły takie chowano i po kościołach i cechach, a bywały nieraz ogromne. Kocieł miedziany odgrywał niegdyś znaczną rolę, był skarbem przednim. Jako imię odmieniano je już w 17. wieku: *Kocieł* (znany na Litwie ród), *Kocieła* (przenigdy *Kotła*!; podobnie dziś odmieniamy *Gołąb*, *Gołąba*, w przeciwieństwie do *gołębia*).

kocirpka, tak u Stanka 1472 r., obok *pocirpka*, tamże, z przestawką *korcipka*, już w 17. w., 'prunus padus', niby od *cierpkości* młodych pędów(?); *ko-* przyrostek dziwu, lęku, wzgardy, jaki nieraz spotykamy; jest jednak i *kotarba* (por. imię *Kotarbiński*), czes. *kotrba*, 'ciemię', 'ciemięga', obok *kostrba*.

kociuba, *koczuba*, 'pogrzebacz', z Ukrainy.

kocmołuch, w różnych odmianach, przezwisko dla 'brudasa', 'bębna'; podobne u Czechów, *kocmrda*, *kocmoud*; tu może i czasownik *kocołować*, 'harować, mozolić się'.

kocz, *koczyk*, nowe złożenie *koczobryk*; dawniej *koczy*, *kotczy*, *koczczy*, z przymiotnikową odmianą: »w 50 *kotczych*«, »na jednym *kotczym*«, »wyjechał na *kotczym*«; jest

w 17. wieku i *kocisz*: »w *kociszach* jedzie«, »z podłego *kociszu*«. Słowo europejskie; franc. *coche*, ang. *coach*, niem. *Kutsche* (*Kutscher*, stąd *kuczer*, *kuczerować*), wszystko z węg. *kocsi*, 'wóz', od wsi *Kocs* nad Raabą, której mieszkańcy trudnili się przewozem między Wiedniem a Pesztem w 15. i 16. wieku; węgierskie *-i* odpowiada naszemu *-ski*. Por. nazwy wozów i powozów jak niem. *Kremser* (od familji tej nazwy); *Landauer* (stąd nasza *landara*, ang. i franc. *landau*); *najtyczanka*; *tilbury*. W r. 1526 czytamy w Aktach Tomickiego o lekkich wozach, »jakie my od miejsca *koczi* nazywamy« (po łacinie). Jeszcze w 16. w. *kotczy* było i przymiotnikiem: »*kotczy* koń«, »*kotczy* wóz«; *kotczysz*, *kotszysz*, i 'stangreta' oznaczało, czes. *koczisz*, 'kuczer'. *Kocz* już w druku z 17. w. (Rostafiński O myślistwie, str. 181), ale może to myłka.

koczerga, *koczarga*, 'pociask', 'ożóg', z małorus. *koczarha*.

koczkodan, 'małpa, kotka morska', 'kobieta szpetna'; z czesk., od *koczka* (p. *kot*), w 16 wieku przejęte; z odmianą głosową *koczkodon* (*on* z *an*).

koczot, pierwotna 'koguta' nazwa (do dziś w rusk. *koczet*), obok *kokota* ('koguta'; odmiana stała przyrostka *-ot* i *-et*) i *kokoszy* (p. *kokosz*); u nas dziś zapomniane w tem jedynem pierwotnem znaczeniu; znane tylko w przenośnem (i już znowu przestarzałem), 'stręczyciel' (zwykłem przejściem nazwy »koguciej«); niegdyś i 'halerz' oznaczało, bo nazwy drobnych monet bywają najdowolniejsze, np. *babka*, *dudek* (od ptaka-orła na monecie, kpiąco).

koczować, *koczowisko*, u Stryjkowskiego i *koczysko*; *koczownik*; o 'życiu i trybie nomadów, ludów nieosiadłych'; z tur. *köcz* (*kjucz*), tegoż znaczenia, poprzez Ruś.

koczpergał, u Klonowica (w Flisie) humorystycznie o 'człowieku-papli', z węg. *koszperd*, 'sztylet', przez słowac. *kocprd*, służące i łajaniu.

koczwarować, 'wydziwiać', od *koczwary*, t. j. *poczwary*.

kodłuch, 'trzonek pióra (gęsiego)', złożone z *ko-*, jak czes. *kodrcati*, *kodrejniti*, 'dłubać', 'ruszać'.

koftyr, *kofter*, 'materja wschodnia', »dwieście sztuk *koftyru*«, u M. Bielskiego; z persk. *kuft*, *kufter*, 'tkanina'.

koga, ogólna nazwa 'okrętu' ('korabiu') w całym 15. wieku, nawet po legendach (o św. Aleksym) i w wierszu religijnym, zachowana i u Biernata Lubelczyka; z łaciń. *coga*, *cogga*, niem. *kogge*, romańskiego pochodzenia, włos. *cocca*; *koga* więc, jak *nawa* (a nawet *naukler*, 'sterownik'), z łac.; *nawę* mają i Węgrzy, jak wiele innych z nami spólnych pożyczek łac., np. *kalamar*, *reverenda*, *kanikula* itd.

kogut, tylko nam i Czechom (*kohout*) znany, zastąpił od 18 wieku dawnego *kura*; u Reja *kohucik*, całkiem z czeska; *koguci*, *kogutek*; chyba tylko odmiana *kokota*? (p. *kokosz*). U W. Potockiego i czasownik *kogucić*, 'zalecać się', por. franc. *coquet* od *coq*, skąd *kokietka*, *kokieterja*, i *kokotka* (*cocotte* i *cocodette*); od *coq* poszła i (francuska i nasza) *kokarda* (od czuba).

koić, najczęściej w złożeniu z *po-*: *pokój* (p.), i w dalszem, nowszem, *spokój*, *uspokajać*; odmiana (z wokalizacją *oj*) pnia *czi-* (*spoczywać*, p.), jak *goić* do *ży-wy*.

kojec, od dawnego *kociec*, dorobione wedle dalszych przypadków: *kojca* itd., co w 16. w. z *kośca* powstało, jak *ojca* z *ośca*, *płajca* z *płaśca*, *winowajca* z *winowaśca*; *kociec* ogólnosłow., zdrobniałe od pierwotnego, stosunkowo rzadkiego, *kot* (czes. *kuot*), 'buda', od którego i gwarowe *kotuch*, 'kurnik' (w Panu Tadeuszu, »litewskie«, t. j białorus; rus. *kotuch*, 'chlew'). Uchodzi *kot* za pożyczkę niemiecką, ang. *cot*, 'chata' (we złożeniach i 'kojec'), dolnoniem. *kote* i *köte*, których pochodzenie niewyjaśnione, jak i czas i droga pożyczki słowiańskiej. Nasuwają i drugą możliwość: jest irańskie *kata-*, 'komora' (pers. *kad*, 'dom'), co Finowie jako *kota*, 'dom', przejęli; więc słow. *kot* może być albo pożyczką (to samo więc co *chata*, p.), albo nawet spólnym nabytkiem aryjskim; w cerk. jest tylko *kotec*, 'klatka', jak u nas, w rus. *koty* i *kotcy*, o 'jazie rybnym', od 14. wieku, por. *kotiecznik*, 'rybak'; na Bałkanie, jak w cerk. i u nas, o 'kojcu', 'klatce'.

kokać, kokcielec, »cieciorki *kokały*«, a »pardwa *kokcielc*«, w Banialuce Morsztynowej; dźwiękonaśladowcze, od tegoż *kok-*, od którego *kokot, koczot, kokosz* i *czeczotka*, co się po całej Europie powtarza: franc. *coq*, ang. *cock*, niem. *gockel* i *gackern*, grec. *kakkadzō* i łac. *coco*, o 'kwokaniu jarząbków i kur'. Tu należą i dłuższe, jak *kokorekać* i *kokorykać*, 'piać', »kogucik *kokorzyka*« (por. franc. *coqueriquer*); te nie stoją jednak w żadnym związku ze słowem *kokora* (p.).

koko, 'jajo', uchodzi za wyraz mowy dziecinnej, jak *bobo*; znane po paszkwilach 17. wieku; powtarza się jako *koka* i *koko* w czes. i rus., tudzież w językach romańskich, włos. *cocco*.

kokora, 'wrąg', o 'zakrzywionem drzewie', powtarza się w nazwach roślinnych: *kokorzec, kokorek, kokornak, kokoryczka* i i., tak samo w czes, dla 'aristolochia', 'cuscuta' i innych, od kłaczkowatego wyglądu; z odmienną wokalizacją czes. *czeczerziti*, o 'zwijaniu', *czeczeratý* = serb. *kokoraw*, 'najeżony', łotew. *cecers*, 'kędziory', *ka(i)karains*, 'kosmaty'.

kokosz, *kokoszka*, 'kura, kwoka'; p. *kokać*; »wojna *kokosza*« z r. 1537; *kokoszyć się, kokosić się*, przeniesiono od 16. wieku (co najmniej) na 'chlubienie, nadymanie się' (»rozsiadać się, nosić się jak *kokosz* z jajem«), częste w 17. wieku: »pycha która ich (Niemców) *kokoszy*«; por. franc. *coquet* od *coq*. *Kokot* dawniej tyle co *kogut*; *kokotliwy*, 'co się *kokoszy*, wynosi', jeszcze w 17. w.

kolacja, jeszcze w 16. wieku prawidłowe *kołacja*, bo łac. *l, ll*, przez *ł* oddawano, por. *buła* z *bulla*, *stuła* z *stola*; łac. *collatio*; 'składka', później 'uczta składkowa, piknik', a wkońcu 'wieczerza'; *kolacyjka*. Ale *kolacjonowanie*, 'sprawdzanie', np. odpisu z oryginałem, z franc. *collationner*.

kolak, *kolec* (przeważnie w liczbie mnogiej używane: *kolce*), *kolczaty, kolczasty, kolczysty*, wszystko poszło od *kłóć, kolę, kolący*. Tu przyczepiono i *kolkę*, 'kłócie w boku', wyraz lekarski z łac. *colica* (a to z grec. *kōlikē nosos*, 'choroba członowa'), franc. *colique*, niem. *Kolik*. *Kłóć* znaczy niem. *stechen*, co było zarazem oznaczeniem 'turnieju', i stąd poszły czeskie, a za niemi nasze dawne nazwy 'turnieju': *kolba* i *kolcza* (gra),

jeszcze w 16. wieku ogólne (np. u Górnickiego, Bielskiego i i; u Reja: »na *kolbę* pokuszasz«; »w gończej albo w *kolczej* albo w turnieju«). Z tą (zapomnianą) *kolbą* nic nie ma spólnego dzisiejsza *kolba* u strzelby, w laboratorjach, z niem. *Kolben* (rodz. męsk.). Pozorny rozkaźnik od *kolę* w złożeniach: *kolibyk* ('rzeźnik'), *koliweszka* (pogardliwe). Niem. *Kolbe* 'pałka', stąd nazwa starorus. *kołbjagów*, w 10.—12. wieku.

kolano, *kolanko*, *kolankowy*, *kolankowaty*; *pokolenie* właściwie 'człon(ek)' i pochodzi od tegoż pnia (*kol-*, urobione jak *polano*, i *kel-*, t. j. *czel-*, p. *czoło*, *członek*); Litwa nazwę 'kolana' wprost od *kel-* utworzyła, *kelys*; por. grec. *kōlon*, 'członek'; nie z *kołem* go łączyć, ani od *kolana* oddzielać *pokolenie*, skoro już w cerk. *kolēno* 'pokolenie' znaczy.

kolasa, *kolaska*, słowo ruskie, bo w 16. i 17. wieku (u Joach. Bielskiego, Twardowskiego, Grochowskiego) tylko o 'ruskich i tatarskich wozach' używane; rodzime polskie winnoby brzmieć **kolosa* (do *koło*, jak *niebiosa* do *niebo*), czes. *kolesa*, do czego dorobiono nową liczbę pojedynczą, *koleso*, jak i w rus., co nam obce. Liczba mnoga, *koła* i *kolesa*, oznaczała stale 'wóz'; z *kolesa* wynikła romańska nazwa 'powozu', włos. *calesse*, hiszp. *calesa*, franc. *callèche*, z tego niem. *Kalesche*. Natomiast *koleśnik*, 'kołodziej', dawny wyraz rodzimy (u Mączyńskiego).

kolczuga, 'pancerz z kółek', np.: »twardy kirys i gięta *kolczuga*«, od *kółka*, *kolca*, z przyrostkiem *-ga* (por. *maczuga*).

kolebać, 'kołysać', *kolebka*, 'kołyska'; obie pary słów od *koła*; na Rusi jest i *kołybać* i *kołychać*, co je łączy; *kolěbati* jest już cerkiewne, 'wzruszać'; *kolebką* dawniej i 'lektykę' (»łóżko noszone«) i 'kolasę' nazywano; mylnie *cholebać*.

kolega, *koleżanka*, *koleżeństwo*, *kolegować*, *kolegjum*, *kolegjalny*, jak wszelkie podobne: *koligacja*, *kolizja* itd., z łac. *collega*, 'dobrany', *colligare*, 'związać'; *collisio*, 'zderzenie', itd.

kolej, *koleja*; dopiero od końca 17. wieku ruguje *kolej* dawniejszą *koleję*, jak *pieczeń*, *łódź*, *kieszeń*, *pościel*, *pogoń*, zastąpiły dawniejsze: *pieczenia*, *łodzia*, *kieszenia*, *pościela*, *pogonia*; przyrostkiem *-ėja* (jak w *kurzaja*, *wierzeja* itd.) od *koła*; właściwie tylko 'ślad koła', dalej 'ślad', 'następstwo i jego porządek', 'obrót', wkońcu na 'drogę' przeniesione: »*kolej* konna i żelazna«, stąd *kolejowy*, *kolejowiec*, *kolejarz*, *kolejnik*, »*kolejka* wąskotorowa«. Już przy końcu 17. wieku np. »częsta *kolej* na małej wsi«.

kolet, 'kurtka żołnierska', »*kolet* z łosiej skóry«, częste w 17. wieku; z włos. *colletto*, od *collo*, 'szyja', łac. *collum* (od 'sterczenia', *celsus*, 'wysoki'), por. *kołnierz*.

kolęda, w cerkiew. 'dzień noworoczny', od łac. *calendae*, 'pierwsze dni miesiąca' (»wywoływane«, od *calare*, 'wołać', ?), ograniczone do 'pierwszego stycznia'; z powodu zetknięcia się z świętem Bożego Narodzenia przeniesiono i na nie jego śpiewy i dary (»chodzić po *kolędzie*«, *kolędować*, *kolędnicy*), ale jeszcze *kolędy* 17. wieku nie zawierają niczego, coby się z tem świętem łączyło; są prastaremi, pogańskiemi jeszcze życzeniami noworocznemi powodzenia w domu, oborze i polu. Od końca 15. w., za

żłobkiem Franciszkanów i Bernardynów i szopką, wciska się w kolędy opowiadanie ewangeliczne o pasterzach, Trzech Królach i Herodzie. Jest to pożyczka ogólnosłowiańska, z Bałkanu rozeszła się powszechnie; u Serbów *koledo!* przyśpiew pieśni B. Narodzenia. Dawniej *kolęda* wręcz 'nowe lato' znaczyła; albo przenośnie jej nazwy używano: »nogi chodzą po *kolędzie*« ('plączą się', u Reja); »nosić (kogo) po *kolędzie*«, 'obmawiać'; »biega z nim jak z wilczą skórą po *kolędzie*« (narzucano ją, maskowano się tak); »*kolędę* kijową odnoszą« ('baty biorą'). Nie brak prób udomowienia tej nazwy, zaliczanoż ją niegdyś do mitologji słowiańskiej: u Słowieńców od *kolenia* ('kłócia', 'zarzynania' świni na święta); u nas od gięcia *kolan* przed Panem (!). Biblja zachowała jeszcze *kalędy*, *kalędowy*, co Leopolita przez »święto nowego miesiąca« tłumaczy; z tej łaciny poszła u nas, jak u Niemców (za ich wzorem?), nazwa *kalendarzy*, od 17. w. utarta; dawniej obzywano je *minucjami* ('drobiazgi'), *judycjami* ('osądzenia', ludowe *ludycje*), *prandykami* ('praktyki').

kolędra, dawniej (15. i 16. wiek) męskiego rodzaju: *kolandr*, *korandr*, *koriand(e)r*, u Stanka i i jeszcze i *pieprzykiem* lub *polskim pierzem* przezywany; stałem rozpodobnieniem z łac. *coriandrum* (jest i *collandrum* i pod.), a to z grec. *koriannon*, od *koris*, 'pluskwa' (dla zapachu).

koliba, 'szałas' na Podhalu, od pasterzy rumuńskich (*coliba*) przejęte; pochodzi wkońcu z grec. *kolyba* (może poprzez tur. *koliba*?).

kolimaga, 'wóz', w 15. wieku, dziś zapomniane; istnieje w pożyczce białoruskiej: *kałamaszka*, 'wózek'. Złożone (jeśli nie obcego początku) niby z *koło* i *maży* (*magi*), 'wozu', dziś u nas (np. u Malczewskiego) z małorus. pożyczonej, powtarzającej się jako nazwa 'cetnaru', 'ciężaru', u Serbów i Słowieńców; tam jako pożyczka z węg. *mazsa*, 'cetnar', ależ Węgrzy sami to od Słowian przejęli. *Kolimaga*, *kolimog* w cerkiewnem i staroruskiem, 'namiot', 'obóz', bo nazwy namiotu i wozu stale spływają, por. *jata*, *kibitka*, *wieża*.

kolnia, 'szopa'; czy od *kłócia*, 'szczepania drzewa' ('drewutnia'), czy od *kół* ('wozownia') nazwana?

Kolno, dziś *Kolonja*; *kolońsk*i (»woda *kolońska*«), dawniej *koleńsk*i (płótno itd.), mylnie *koliński* (jak *Kamiński* itp.), z łac. *colonia* (stąd *kolonjalny*, *kolonista*) od *colere*, 'uprawiać'. Odróżnić należy częstą nazwę słowiańską *Kolno* (np. *Kölln*, jedno ze dwu miasteczek, co się na Berlin złożyły), od *kół*, 'pal' (może nawodne, t. j. na kołach wystawione?).

kolor, *kolorować*, *koloryzować*, *kolorowy*, *koloryt*, nowsza pożyczka dla 'barwy, barwienia', z łac. *color*, właściwie 'pokrywa', od *cel-* (w *cela* i podobnych).

koltryna, *kołtryna*, 'opona', z włos. *coltrina*, 'zasłona', nie ma z *kołdrą* nic spólnego, chociaż obie wkońcu z łac. *culcitra* wyszły.

kolubryna, *kolumbryna*, nazwa 'działa'; poszła, jak inne z nazwy 'smoka' itp., z nazwy 'gadziny', łac. *colubra*.

kolumna, *kolumnada* (*kolonada* nowszych języków, franc. i i.), wprost z łac. *columna* od *culmen*, 'wierzchołek' (?).

-kolwiek dodajemy, dla uogól-

nienia, do zaimków i przysłówków: *kto-*, *co-*, *kiedy-*, *jak-*, itp. (dziś *-bądź*, por. rus. *chtonibud'* itp., coraz częstsze). Złożenie rozrywały dawniej słówka wszelakie, np. »*kto* mi *kolwiek* powie«, »*kto* się *kolwiek*... kocha« (jak »*dla* cię *Boga* proszę«). Obok *-kolwiek* istniało i *kolwie*, rozszerzone z *koli* (*ktokoli*, *ktokole*) przyrostkiem *-wie* (por. *led-wie*), do czego wkońcu nowy przyrostek *-k* (por. *owszejki*, *wnetki*) przybrano; ani z czasownikiem (*wie*), ani z rzeczownikiem (*wiek*) nie ma *-kolwiek* nic spólnego.

kołacz, *kołaczek*; *kołacznik*, 'cukiernik', w 16. wieku; nazwa 'ciasta', niegdyś obrzędowego, szczególniej przy weselach, od *koła* (dla krągłej postaci). U nas, jak u Czechów, zastąpił *kołacz* (prasłowiański to wyraz) dawniejszy prasłowiański **krowaj*, ruski *korowaj*, bułg. *krawaj* (od *krowy*, jak *byczki*, *gąski*, 'ciasta, niby naśladujące ich kształty'); pieczenie korowaju odbywa się dotąd bardzo uroczyście, z osobnemi pieśniami i dobranemi kobietami; części jego rozdaje się między gości weselnych, i słusznie mógł Szymonowic sielankę weselną *Kołaczami* obezwać. *Kołaczem* zwano i 'oduzdne, musztułuk', 'napiwek za dobrą nowinę' (w Janczarze 1520 r.). *Kołacz*, rus. *kalacz*, nie poszedł z grec. *kollikion*, z którego poprzez późniejsze *kulliki* rus. *kulicz* ('baba wielkonocna') istotnie wyszedł. Przyrostek *-acz* zresztą urabia raczej nazwy osób (i narzędzi) czynnych: *siekacz*, *trębacz*, *rębacz*, *podpalacz*, i mnóstwo podobnych; *kołacz* jak *rogacz*.

kołat, *kołatek*, *kołatka*, *kołatać (kałatać)*, przyrostkiem *-at* (zamiast *-ot* lub *-ct*) od tego *koł-*, od którego i *-kłócić* (p.) pochodzi. U Czechów przyrostek *-ot* w *kolotiti*, 'robić masło', *kolot*, 'rotacja', *kolotati* i *koláceti se*, 'chwiać się'.

kołczan, jak i *sajdak*, nazwy tureckie (poprzez ruskie), zastąpiły, szczególniej w 17. wieku (od uzbrojenia tatarskiego) prasłowiański *tuł*; w nim noszono strzały, zawiesiwszy go przez plecy lub u boku; łuk sam noszono w *łubiu*, wiszącym (u jeźdźców) po prawej stronie, u boku.

kołdra, *kołderka*, z niem. *Kolter* przez romańskie *coltre*, wkońcu z łac. *culcitra*, 'pierzyna', zamiast *culcita*; Czesi zachowali niem. *t*, *koltra*, u nas już w 1394 r. *d* w dźwięcznem otoczeniu, tak jak *szołdra* z *Schulter*.

kołdun, szczególniej »*kołduny* litewskie«, 'pierożki z mięsem' (np. do barszczu); piszą i *kałdun*; z niem. *Kaldaune*, 'wnętrzności', a to z łac. *calduna*, 'ciepłe (wnętrzności zabitego zwierzęcia)', od *calidus*, 'ciepły', starofranc. *chaudun*.

kołnierz, w 15. wieku i z przestawką: *konlerz*, po narzeczach *kołmirz*; *kołnierzyk*; z niem. dawnego, narzeczowego *kolner*, zamiast powszechnego *Koller*, z franc. *collier*, a to z łac. *collare*, 'naszyjnik', od *collum*, 'szyja'; tak samo u innych Słowian, *koler*, *kolar* itp.

koło, *kółko*, *kółeczko* i *kolce* (częste w dawnej polszczyźnie, *kolca* w rachunkach Jagiełłowych 1394 r.; całkiem co innego *kolce* np róży); *kolca* u drzwi cerkiewnych, których w 15. wieku przysięgający prawosławny dotykał; stąd *kólczyk*, mylnie i *kulczykiem* pisany. *Koło* odmieniało się i jak *niebo*. więc liczba mnoga *koła* albo *kolosa* (p. *kolasa*). *Koło* na Bałkanie 'taniec narodowy', u nas 'zebranie wojska czy rady':

»*koło* sejmowe, poselskie«, »*koło* generalne« w wojsku polskiem. Jak *miasto*, używa się *koło* i jako przyimek: »*koło* niego«, albo »*około* niego« (*dookoła*, *wkoło*), nawet przy liczebnikach dla oznaczenia przybliżenia: »*około* pięć lat«; od *około* nowy rzeczownik *okolica*, *okoliczny*, *okoliczność* ('co przylega', 'Angelegenheit'), a przymiotnik: *okólny* (np. list). Czasowniki: *kolić*, *okolić*, *zakolić*, *kołować*. Liczne złożenia: *kołodziej* (to samo co i *kolarz*, ale ten u nas dziś jedynie dla 'cyklisty' używany, na Bałkanie i u Czechów 'kołodzieja' znaczy), *kołowrót* i *kołowrotek* ('kądziel'), *kołomaź*, *Kołomyja* (miasto, a stąd i *kołomyjka* ruska, niby nasz *krakowiak*). Obok przymiotnika *kołowy* (ruch, piasta), *kołowaty*, 'idący wkoło', i o stanie umysłowym: *kołowacieć*, *kołowacizna* (właściwie choroba bydlęca); *kolisty*, *kolistość*; *Kolisko*. P. *kolano*, *kolczuga*, *kolej*. Słowo aryjskie; pruskie *kelan*, 'koło' (z wokalizacją *e*, jak w nazwie 'kolana', gdzie Litwa przy *e* znowu została), łac. *colus*, 'kołowrotek', *colere*, 'pędzić', 'żyć', 'uprawiać'; grec. *pelomaj*, 'pędzę', *polos*, 'pol, biegun', *peri-plo-menos*, 'kręcący się'; dla *koła* używają inne języki aryjskie zdwojenia: grec. *kyklos* (stąd nasz *cykl*, 'obieg'), ind. *czakra-*, 'koło', lit. *kaklas*, 'szyja (obrotna)'. *Koła*, liczba mnoga, znaczyło 'wóz' (p. *kolimaga*, *kałamaszka*), i dziś jeszcze różnym Słowianom to znaczy, począwszy od cerkiewnego. Według *podle* mówią i *kole*, *pole*, mieszając je z *koło*, ale to tylko narzeczowe. *Kołomącić* i *kałamucić* wydają się raczej rusyzmami zamiast naszego *bałamucić* (p.).

kołpak, nowa pożyczka, obok prastarej *kłobuk* (p.), ze Wschodu, tym razem przez Ruś z tur.; *kołpak* huzarów węgierskich po całej Europie się rozszedł (węg. *kalpag*); u nas, jak na Rusi, i nazwa pewnych grzybów (dla wysokiej czapki); u nas o »*kołpaku* moskiewskim« po raz pierwszy r. 1587 mowa.

kołtrysz, 'rodzaj pośledniejszego sukna', z niem. *gelderschTuch* (w *Geldern* wyrabiane); w 15. i 16. wieku (w zabytkach sądowych, w satyrze M. Bielskiego).

kołtun, choroba rzekoma, od której włosy w kudły się zwijają, 'plica polonica', nazwana od *kiełtania się* (rus. *kołtat'*), 'kołysania' tych kudł, jak już w 16. wieku trafnie osądzono; jest to więc rusyzm, i słusznie twierdzi Er. Syxt (O cieplicach, r. 1617), że »pojawiła się ta niemoc na Rusi, na Pokuciu przy Bieszczadach od trzydziestukilku lat i dalej codzień się szerzy, co ją gośćcem (*gościec*, eufemistycznie, p. *gość*) abo *kołtunem* nazywają, niby bestyja, której kiedy się czego zabaży ('zachce'), trzeba dać, aby szkody nie uczyniła: polubił gościec wino«. Dziś jeszcze mówią: »chłop ma *kołtuna* na gorzałkę«; przysłowie: »na upór, *kołtun*, błoto, niemasz lekarstwa«; urzynają go, ale »wywija« się na nowo. — Od tego samego ruskiego *kołtania* poszła i *kołtka* (wiek 15.), a ze wsuniętem *s*: *kołstka* (u M. Bielskiego i i.), 'zawieszenie', 'kólczyk'. — Sama choroba znikła, natomiast nabrał *kołtun* znaczenia pogardliwego, przezwisko 'mieszczan', dla ich zacofania i egoizmu klasowego; *kołtunerja* nawet, wedle *kawalerja*, *kołtuństwo*; przymiotniki *kołtunowaty* i *kołtuniasty*, czasownik *kołtunić się*.

kołysać, *kołyska, kołysanka,* jest i *kołychać,* znane i na Rusi (rus. *kołychat' sia,* 'chwiać się'), i u Czechów (*kolísati,* całkiem jak nasze); to samo co *kolebać, kołyska* tyle co *kolebka,* z tą jednak zasadniczą różnicą, że *kolebką* od 14. w. (rachunki Jagiełłowe) 'wóz', 'powóz', 'lektykę' nazywano, gdy *kołyska* wyłącznie niemowlęciom służy. Oba pnie wywodzą się wkońcu od *koła.*

kom- rozpoczyna najliczniejsze latynizmy wszelakiego rodzaju i wieku; największa ich część nowo wprowadzona i objaśnienia, »*komentarza*«, nie potrzebuje; do starszych należy *kometa* i i. Zaplątało się tu i niejedno francuskie, np. *komeraże,* 'plotki', od *commère,* 'kumoszka', a i *komfort* nie wprost z Anglji do nas zawitał, lecz przez Francję. Tu należy *komedja* z *komedjantem,* a obok nich *komik, komiczny, komiczność* (w przeciwieństwie do *tragedji* i *tragika*), poprzez Francję i Rzym z greckich widowisk się wywodzące; p. *komis* i *kon-.*

komar; w 15. w. wyłącznie *komor,* dochowane do 17. w., u Potockiego (por. *Komorowski,* obok *Komarna* i *Komarnickiego*); ale inne języki słowiańskie, od cerk. począwszy (bałkańskie i rus., czes.) formę na *-ar* piastują, acz przyrostek *-ar* nierównie rzadszy niż *-or. Komar* nazwany tym samym pniem, co i *czmiel* (tylko z pełną wokalizacją *o, kom-,* gdy *czmiel* z *czĭm-*); to *kom-* częste na Litwie dla wszelakich owadów, co brzęczą: *kamane* i *kamine,* 'pszczoła (dzika)', prus. *kamus,* 'bąk'; lit. czasownik *kinti,* o 'głosie ochrypłym'. *Przekomarzać się* z kim, niby 'drażnić go jak komar'.

komenda, od niej, zamiast prostego *komendowania,* z niemieckim przyrostkiem (*-iren*): *komenderować* (jak *maszerować* i podobne dziwoląg), *komenderunek;* zawdzięcza swoje *e* (franc. *commande,* niem. *Kommando,* z łac. *commandare* od *mandare,* skąd nasz *mandat*) włoskiemu *commendare,* 'rekomendować, polecać'; *an* mamy w *komandor* (skąd skrócone niem. *Komtur* u Krzyżaków i i.), *komandyta.*

komenty wymieniamy jako szczególniej u Potockiego częste dla 'wymysłów': »babskie *komenty*«, chociaż to właściwie 'objaśnienie' (*komentarz*). Całkiem co innego *komeniusz,* 'nauka początkowa dla dzieci', 'elementarz', przez słynnego pedagoga czeskiego 17. wieku J. A. *Komeńskiego* ułożony i po całym świecie używany, dzisiejszemu pokoleniu w tej nazwie już obcy, we Lwowie jeszcze w latach 1850—1860 w obiegu.

komesz, ukraińskie słowo, w 17. wieku przejęte, dla 'trzciny, sitowia': »muzy w *komesz*«, t. j. 'precz', »pójdzie w *komesz*« ('precz'), »*komeszyną* ('trzciną') skarano kozaka«; w 18. wieku piszą stale poprawniej *komysz,* 'gąszcz', stąd *komysznik,* o 'zbóju kryjącym się w komyszy'; na Bałkanie *kamisz,* rus. *kamysz,* wszystko z tur. *kamesz,* 'trzcina'.

komiega, *komięga* (z niepierwotną nosówką; ale por. *księga,* z tym samym przyrostkiem), 'galar mniejszy zbożowy' (*dubas* jest większy), pierwotnie 'łódka z kloca wyrobiona', a 'kloc' właśnie *komem* się przezywał; to samo *kom* mamy w *komli* (nazwa herbowa *Syrokomla* = 'kloc *syry,* wilgotny'), i w *komlu,* 'grubszy koniec gałęzi', we zwrocie: »iść *komelanem*« ('bokiem'), »*komylonka* wywrócił«,

w rzadkiem u nas *komkać* (rus *skomkat'*) i *komsić*, 'gnieść, dusić'. Prasłowiański to pień, z *kom-* i *czem-* (p. *czępieć*), pierwotnie z *sk* (p. *chomąto*, *oskoma* i *szczmić*); *komiega* prapolskie, ani z rus. przejęte, ani z niem. *komme*, *kum*, *kommeken*, o 'szaflikach, korytach' (któreśmy istotnie jako *kum*, *kumek* przejęli) wyszłe i na Ruś podane; Niemcy pruscy tę nazwę polską dla 'wicin', *Komegge*, przejęli; rus. *komjaga*, o 'łodzi' i 'beczce', toż na Małej i Białej Rusi, słowiańskie, nie tatarskie.

komin, *kominek* (i 'szkiełko od lampy'; 'sus': »wywinąć *kominka*«, o zającu), *kominiarz*, *kominiarczyk*, *kominowe* (opłata); z niem. *Kamin* z romańskiego i łac. *caminus* z grec. *kaminos*; nasze *o* z *a*, jak w *obiecadło*, *lokaj* itp.

komis, *komisja*, *komisjoner*, *komisowy* i *komiśny* (chleb, 'żołnierski, razowy', z niem. *Kommisbrot*), *komisarz* (z dalszemi urobieniami, jak *komisarski*) i i., wkońcu z łac. *commissum*, 'zlecenie'; ale *komitywa*, pierwotnie 'orszak', później 'zażyłość', dziś zupełnie przestarzałe, poszła od *comes* (p. *kmieć*), gdy *komitet*, z dodanem *-t*, z franc. *comité*, znowu od *committere* (*commissum*) wychodzi. To samo *com-* (z *cum*, 'z') powtarza się też w słowach: *kombinować*; *komocja*; *komponować* i *kompozycja*; *kompatur(k)a*, 'oprawa książki w papier', już w r. 1532, z *compactura*; *kompensować*; *kompetencja*; *komplet*, *kompletny*; *kompliment* (i *komplement*; ale franc. *compliment* a *complément* dwa zupełnie różne słowa, chociaż oba wkońcu z łac. *completus* wyszły); *kompot* i *kompotjerka*; *komput* ('liczba, poczet'), z łac. *computus*, skąd i włos. *conto*, franc. *compte* i dalej *comptoir* (*kantor*); *komuna* (franc. *commune*, z łac. *communis*, 'powszechny, ogólny'), więc i *zakomunikować* i *komunja* (sakramentu ołtarza) z *komunikowaniem* i *komunikantami*; dalej *kompas*; *kompres*; *kompromitować się* (co dla swego *i* z niem. *sich kompromittiren*, nie z włos. *compromettere*, franc. *compromettre*, wzięte, bo pożyczka wręcz z łac. *compromittere* późnemu zjawianiu się słowa nie odpowiada); tu należy i *komoda*, 'sprzęt »wygodny«' (łac. *commodus* przez franc. i niem. *Kommode*). Przed innemi spółgłoskami (gardłowemi i i.) pojawia się to samo *kom-* jako *kon-* (p.).

komnata, dawniej i *kownata* (*Kownacki*), 'izba z kominem', łac. *caminata*, *camineta* (od *caminus*), niem. *kemenate*, *kemnate* i *chomnat*, czes. dawne *komniata*, dziś *komnata*. Nasza *komnata* przeszła i na Ruś, choć przycisk zmieniony (*kómnata*; szczególniej w liczbie mnogiej).

komora, 'izba bez pieca', *komórka*; dziś i dla »*komory* cłowej« używane, jak i dla »mieszkania *komorą*« ('nie w własnym domu', już od 16. w. tak), stąd *komornik*, 'lokator'. Ale *komorą* bywał i 'pokład, skarb, spichlerz książęcy', więc jego 'zawiadowca', *camerarius*, urósł i na *podkomorzego* (właściwie *succamerarius*, ale wzniósł się nad *komorników*, których i sam mianował), co wyszedł wkońcu na pierwszego dygnitarza powiatowego, mającego pod sobą 'mierników', *komorników*; wkońcu i 'adwokatów, mecenasów', szczególniej na prowincji, np. na Wołyniu, tak obzywano; *komorny*, *komorne*, 'opłaty' wszelakie; *komórkowaty*. Wczesna, już cerkiewna, po-

życzka z łac. romańskiego *camara* (na Bałkanie, bo łac. krótkie *a* w dawnych pożyczkach zawsze przez *o* oddawano, p. *ołtarz*, *obiecadło*), 'sklepienie', a to z grec. *kamara*, 'sklepienie'. Słowo europejskie; niem forma *Kammer* (jest i łac. *camera*, *camerarius*, szczególniej w włoszczyźnie: *camerata*, *cameriere*) powtarza się u nas jako *kamera* (p. *kamlarz*; *kunstkamera*, *kamerdyner*, *kameralny* itd.), a od nas na Ruś od czasów Piotra W., obok ich własnej *komory* i *kamary* z grec.

komosić, *skomosić się*, *komonica*, *komunik*, p. *koń*.

kompanja, *kompanjon*, zgrubiałe *kumpan*, z niem, a to z romańskich języków, od łac. *cum-panis*, o 'spólnem chlebojedztwie' (por. *konwikt* od 'spólnego wiktu', albo *Schlafkamerad*, o 'sypianiu w jednej komorze'), dalej o wszelakiem 'towarzystwie i stowarzyszeniu', wkońcu o 'rotach wojskowych' (szczególniej piechotnych). Od *kompanji* odróżniaj *kampanję*, 'pochód wojenny', i dawny *kampament*, 'manewry' (najsłynniejsze Augusta II r. 1730 pod Dreznem, opiewane polskiemi i łacińskiemi wierszami), od łac. *campus*, 'pole'.

komża, *komeżka*, 'koszula biała', niby »alba«, ale krótsza, dla służby ołtarzowej, z łac. *camisia* (franc. *chemise*), 'koszula', przez czes. *komże*; *camisia* uchodzi za jedno z nielicznych słów celtyckich, jakie się do łaciny wplątały; nasze *kamizelka*, z dawnej *kamizola*, również od *camisia*, przez franc. *camisole*; my jedyni zastąpiliśmy końcówkę *-ola* przez *-elka*, wedle innych nazw ubioru; nasza *szmizetka* od franc. *chemise*, przez zdrobniałe *chemisette*.

kon- we mnóstwie słów obcych, łacińskich przeważnie, jak i *kom-* (p.); już w łacinie odmiana do *cum*, 'z', i dlatego wymieniliśmy pod *komis* długi szereg podobnych złożeń, których liczbę łatwo powiększyć: *koncept*; *koncesja*; *koncyljum* (np. nicejskie); *kondycja* (skrócone: *konda*); *kondukt* i *konduktor*; *kondemnata* (w dawnem prawie); *konesor* (nie *koneser*, jakby wedle franc. *connaisseur* sądzić należało); *konfederacja* (np. barska, wraz z jej *konfederatką*); *konfekt* (»sporządzenie«, apteczne niegdyś wyłącznie); oryginalne jest *konfiglis* u Potockiego, dla 'niezwykłej figury', z łacińsko-polsk. *cum figlis*, 'z figlami'; *konsystorz* (łac. *consistorium*, pierwotnie 'pokój dla lokajów', zanim na 'duchowne sądownictwo' przeszedł); *konsyljum* z *konsyljarzem*, od 'siedzenia razem'; *kontent* i *ukontentowanie*, i *kontenteca* (włoska zupełnie, w 17. wieku używana); *konsumować* i *konsument*, gdy *konsumpcja* i 'suchoty' znaczy; *konstytucja* z *konstytucyjnym*; *konstrukcja*; *konsekwencja*; *konsolacja* (co z 'pocieszenia' w ustach dawnych ugrzecznionych i na 'rodzinę-dziatwę' przeszła); *kontrakty* (sławne niegdyś dubieńskie i kijowskie); *konserwy*, a z bardzo odmiennem znaczeniem i *konserwatorjum* i *konserwatywny*, 'zachowawczy'; *koncert* (wkońcu od łac. *concertare*, 'ubiegać się spólnie'); *konkurs* z *konkurowaniem* i *konkurami*; *konkluzja*; *konkretny* (w przeciwieństwie do *abstrakcji*, od łac. *concretum*, 'zgęszczone'); *konkordat*; *kontrybucja*; *kontynent* ('ląd stały'); *konwulsje*; *konwent*; *konwenans*; *kontynuować*; *konwiersz* (w 15. i 16. wieku o 'braciszku zakonnym', z *con-*

versus); *konwersacja* (dziś tylko o 'rozmowie', wedle franc., gdy dla włos. *conversazione*, wedle łaciny, dawniej i 'towarzystwo, obcowanie' tak obzywano); *konwój* i *konwojowy*, i wiele innych, wprost z łaciny czy z języków romańskich, bez odmiany znaczenia i formy, dziś poczęści przestarzałych, coraz rzadziej używanych.

konać, *dokonać* i *wykonać*, *pokonać*, *skonać* (*skon*); *doskonały* zamiast *dokonały*, dosłownie: 'skończony' (por. *bywały*, *jeżdżały*); pień *czěn-*, p. *-cząć*; nazwy 'początku' i 'końca' stale się od tego samego pnia wywodzą, jako dwa rozmaite »końce« jednej linji. P. *skon*, *zakon*. Mniemanie, jakoby niem. *ganz*, 'cały' (obce germańskim narzeczom), z słowiańskiego *konc* wypożyczono, nie da się utrzymać.

konar, 'gałąź większa', niemal wyłącznie u nas; bułg. *konar* również 'większe występy skaliste' oznacza; przyrostek jak w *komar*, *chojar*; p. *kien* pod *knieja*.

koncerz, 'długi miecz', 'rapir', z czes. *konczírz*, 'miecz u siodła przypasany'; *konczírz* wywodzą z osmańskiego (arabskiego) *chandżar*, nazwy 'kindżału', co dlą znaczenia i formy wcale się nie żaleca.

konew, *konewka*, *koneweczka*, z niem. *Kanne* poprzez czes. *konew* (*-ew*, z *-y*, prawidłowo zastąpiło dawne niem. *-ā*; łuż. *kana* np., o wiele późniejsza pożyczka, nie zachowała już tej starej formy); nasza nowa pożyczka *kanka*, 'cewka u enemy', z łac. *canna*, 'trzcina', ale niem. *Kanne* jest słowo rodzime, co i do łaciny średniowiecznej przeszło, *canna* (odmienne od poprzedniego). Od *konwi* nazwany i *konwisarz*, co niem. *-giesser* (w *Kanngiesser*, 'ódlewacz z cyny') zastąpił, jak i w *ludwisarzu* (*Lotgiesser*, p.; właśnie od *konwisarza* ta odmiana wyszła); *konwisar* w 16. wieku.

koniec, pierwotne *końc*, jeszcze w 15. wieku używane przyimkowo: »*końc* (lub *koniec*) pola«, 'na końcu pola'; *kończyć*, z licznemi złożeniami; *końcowy* (późne), *końcówka*; dawne *konieczny*, *koniecznie*, *konieczność*; *kończyna* (w liczbie mn. częstsze); *kończa(s)ty*; pień *kon-*, z samogłoską *o*, wobec *czen-* i *czěn-*, z *e-* i półgłoską, w *zacząć* itd. (p. *-cząć*). *Koniec* to prasłowiańskie urobienie od rzeczownika *koń*, 'początek', w cerk. *iskoni*, 'z początku'; p. *konać*.

konopaczyć, 'zatykać szczeliny (w statku, ścianie) kłakami (konopnemi)', z rus. *konopatit'*, a to (słoworodem ludowym z *konopiami* zmieszane), z grec. *kalafatō*, 'zatykam'; włos. *calafatare* (skąd niem. *kalfatern*) wywodzą jednak z arab. *qalafa*, 'kitować (okręt)', tur. *kalafat*.

konopie, dziś jedynie tak używane, jako zbiorowe, w liczbie mnogiej; w 15. w. jest i *konop* (rodzaju żeńskiego, czy męskiego?; por. bułg. *konop*); jest w 16. w. i *konopia*, rus. *konopla*. Słowo europejskie, z *p* (u Słowian; niem. *hanaf*, z pierwotnego *kanap-*, jeszcze na wieki przed Chr. pożyczone, od Słowian?; lit. *kanapės*, ale i bez pierwszego *a*: *knape*, prus. *knapios*, czy też ze słow. zapożyczone?; razi forma bez *a*; łac. średniowieczne *canapus*, *cannapis*), i z *b*, grec. *kannabios* (stąd łac. *cannabis*); jest i w perskiem (*kanab*) i w ormiańskiem (*kanap*). Herodot pierwszy, opisując zwyczaje Scytów, opowiada o *konopiach* i ich

odurzającym dymie, w czem się Scytowie parzą; widocznie od Scytów rozeszła się nazwa wraz z uprawą po całej Europie, ale Scytowie sami przejęli nazwę *kannabis* od Finów (w najszerszem tej nazwy znaczeniu); to prafińskie *kanabis* ma być złożeniem z czeremiskiego *kene* (*kine*, 'konopie'), mordowskiego *kantf* i *kant*, i z syrjańskiego *pisz* ('konopie'), wotjackiego *pisz*, *pesz* (stąd i nazwa rzeki Peczory, od syrjańskiego *petszòr*, 'pokrzywa', jaką tam konopie zastąpiono, dla klimatu; por. rozprawkę H. Jacobsohna w getyngskich Wiadomościach 1918 r.); takie złożenie razi jednak niezwykłością. Od *konopi* przezwano ptaszki i rośliny wszelakie: *konopka*, *konopnik* itd. (dla 'makolągwy' i i.); przymiotnik *konopny*, nie *konoplany* z ruskiem *pl.* Druga nazwa p. *pienka*.

konszachty, *konszachtować*, dawniej *kunszafty* i *konszafty* (bo *f* i *ch* stale się wymieniają), z niem. *Kundschaft*, 'znajomość, poufałość'; u nas 'porozumienie, układy tajemne, podejrzane'.

konterfet, *konterfekt*, *konterfetować*, częste w 17. wieku, np. w Gościńcu Jarzębskiego 1643 r., 'podobizna', 'wzór', różni się poniekąd końcową samogłoską od łac. *contrafactum*, 'naśladowane', franc. *contrefait* (chociaż pożyczki franc. na samogłoskę zakończone u nas *-t* przybierają, por. *kajet*, *filut*). To *kontra-*, *w kontr*, 'przeciwnie', *kontrować*, z łac. *contra*, 'przeciw', powtarza się w licznych złożeniach łacińskich i romańskich, np.: *kontrabanda* (z włos. *bando*, 'rozporządzenie'); *kontrast* (dosłownie: 'przeciwstawka'); *kontredans*; w muzyce *kontrabas* i i.; *kontrola* (z franc. *contre-rôle*, t. j. '*rotulus*, rejestr przeciwny') z licznemi urobieniami, *kontrolować*, *kontrolor*. Nowszemu *konterfe(k)towi* odpowiadał w 15. i 16. wieku *kontryfał*, z niem. *Konterfei*, 'mieszanina złota czy srebra z miedzią': »fałszywe z miedzi, z *kontryfału* kuje talery« (Górnicki); jest to właściwie 'cynk', mylnie mieszany w 16. wieku i później z 'mosiądzem', 'cyną', a nawet z 'bursztynem' (chyba od lakieru bursztynowego ?).

kontusz (po narzeczach i *kuntusz*, w tej formie od Rusi, Wielkiej i Małej, przejęty), *kontusik*; *kontuszowiec*; *kontuszówka* (wódka); od 16. wieku, od wprowadzania mody węgierskiej w stroju i zbroi, suknia wierzchnia, na żupanie noszona, z rozciętemi rękawami-wylotami, odmiennej od żupana barwy, pasem przepasana; z węg. *köntös*, 'suknia'. Na całym Wschodzie *kontosz* (tur.) oznacza 'krótką szubę, półszubek' (np. na całym Bałkanie), a nazwę jego łączą z perską nazwą 'sukni zwierzchniej', *kandys*, w Cyropedji Ksenofontowej zapisaną.

koń, *konik (polny)*; *konicz*, *koniczyna*; *końsk*i (*Końskowola*); *konny*, *konnica*; *koniarz*; *Koniary* i *Konary* (*Konarski*), nazwy miejscowości od ciążącego na nich chowu koni książęcych, *Konary* jak *Psary*, *Swinary*; *koniuch*, *koniuszy* (urząd koronny); *konina*; złożone: *konował* ('powalający konia dla wałaszenia'), *konojady* (*Konecko*, z *Konojedzsko*), *Konotop*, *Konopad* (*Konopacki*), tak samo *świnopas*, *kaznodziej* itp.; późniejsze dopiero: *koniokrad* itp. Słowianie potracili niejedną prastarą nazwę zwierząt domowych, co Litwini przechowali, np. *aszwa*, *ożka* ('koza'); zastąpili

je nowemi, choćby obcego (?) pochodzenia, jak *wół*, *koza*, *baran*, *cap*. I dla konia nie znają aryjskiej nazwy, łac. *equus*, lit. *aszva*, 'kobyła'; zastąpili ją *koniem*, a Ruś i *konia* na *łoszad'* wymieniła. Przed *ń* oczywiście wypadła spółgłoska, ale jaka, *b*, czy *m*?; **kobń* przypominałoby *kobę* (p. *kobyła*), ale **komń* prawdopodobniejszy, bo obok *konia* istniał i *komoń*, w starorus. i staroczes. źródłach dobrze znany; u nas *koniczynę komonicą* (od 15. w.) nazywają, w 17. wieku powszechnie *komunikiem*, *komonnikiem* (t. j. 'konno') jeżdżą, a tu należy i dawne *komosić się*, 'brykać': »(koń Lubomirskiego) raz igra, drugi się *komosi*«, »wielbłąd nigdy nie *komosi*«; o ludziach: »po winie się *komosząc*«, »daremno nauką i cnotą *komosi*«; *komonia* przypomina i staroprus. *kamnet*, 'koń' (nieco niepewne), i lit. *kumẽ*, *kumelẽ*, 'kobyła', łotew. *kumelsz*, 'łoszak'. *Konicz*, *koniczyna*, wprost od *konik* (zbiorowe *konikowie*), co w 15. i 16. wieku nie 'konika polnego', lecz 'koniczynę' znaczył. Od *koń* zdrobniałe *koś*, tak nań wołają; z tego *kośkać*, 'witać, całować się', 'bajać'. *Komonica* i *komunica* (r. 1472), nazwa innej rośliny ('succisa pratensis'), »jako lekarstwa *końskiego*«. Dalej *konik* (i w szachach), *konisko*, *konię*, *koniaka* i i. — Przy nadzwyczajnem znaczeniu chowu koni w narodzie szlacheckim, nie brak nazw dawnych, domowych, wcześnie jednak przeważają i obce; w 14. i 15. w. niemieckie (p. *hynszt*, *orz*), głównie zaś dla przyborów (p. *kryg*, *krępować*, *munsztuk*); w 16. w. włoskie (*dzianet*; szczególnie liczne dla 'biegu': *karery*, *kapreole*, *korbety*, i dla przyborów: *canki*, *kawecan*); w 16. i 17. w. węgierskie (*deresz*, *forgocz*) i wschodnie, tatarskie, przez Ruś do nas wędrujące, p. *bachmat*, *bedewia*, *mierzyn*, *ogier*, *rumak*, aż do *łoszaków*.

kopa, *kopica*, *kopiasty* (talerz); pierwotnie 'pagórek', nie naturalny, lecz ręką ludzką »skopany«, *kopiec*; por. lit. *kapas*, 'mogiła', *kapai*, 'cmentarz' (niby *okopisko* o 'cmentarzu żydowskim'). Od 'pagórka', 'kopca', przeszła nazwa na 'kupę (np. siana)', a wkońcu na ograniczoną liczbę: 'sześćdziesiąt' (*kopa*, np jaj, 'sześćdziesiąt snopów'; ogólnie: »*kopa* lat«), i tłumaczono nią wręcz łac. *sexagena*, niem. *Schock*, co zastąpiło dawniejszą *grzywnę*, bo z niej od Wacława czeskiego sześćdziesiąt groszy bito; stąd przysłowia: »święty to grosz, co *kopy* strzeże«, »lepsza cnota niż *kopa*«. Na Litwie i Rusi *kopa* odpowiadała naszemu *opolu*: »czyniono *kopę*« ('zgromadzenie włościan w okręgu jedno- lub dwumilowym') na stałem »*kopowisku*« (dla wykrycia np. zbrodni, zabójstwa), i Statut litewski najdokładniejszą ustawą to określa; *kopy* te (nie polskie więc!) przetrwały najdłużej na Polesiu, znają je i narzecza wielkoruskie. P. *kopać*. Od *kopa*: *kopica* (np. siana, dawniej i *kobyłą* przezywana, np. w 14. i 15. w., i tak niezręcznie na łacinę sądową tłumaczona); *kopić*, 'zbierać', np. *kopigrosz*, o 'skąpcu'; *kopny* i *kopować*, o zbożu i sianie (»rok *kopny*, ale nie namłotny«, itp.); *kopka* (»na *kopki*«, 'w jesieni'); *kopczyzna*, 'część z kopy zboża, w nagrodę za uprawę pola oddawana'.

kopać, *kopnąć*, w znaczeniu dwojakiem: 'kopnąć nogą, wierzgnąć', i 'kopać ziemię, grzebać', jednakiego

zresztą pochodzenia (nie zlałyż się w słow. *kopati* dwa różne słowa, np. grec. *skaptō*, 'grzebię', i *koptō*, 'uderzam'). Pierwotne znaczenie było: 'grzebać' (nieraz wyłączne, np. w cerk., rus. *kopat' sia*, 'ryć się' itp., bułg., itd.), czego i obce języki dowodzą, lit. *kapoti*, *kapas* (p. *kopa*), prus. *enkopts*, 'pochowany (zakopany)', grec. *skaptō*, *skapetos*, 'łopata', łac. *scapula*, 'łopatka (człowieka)'. Liczne złożenia: *wykopać*, *zakopać* (*Zakopianie* w *Zakopanem*), *dokopać się* czego, *podkopać* (*podkopy*), *przykopa* (i z niemożliwą, a jednak częstą po narzeczach przestawką: *krzypopa*), *okopać* (*okopy*), *skopać* (kogo nogami), *przekopać* (*przekop*, słynny tatarski *Perekop* na Krymie). Liczne urobienia: *kopalny* i *kopalnia* z dalszemi: *kopalniowy* itd.; *kopacz* (rzadziej *kopnik*) i *kopaczka*, o ludziach i narzędziach ('łopatka'); *kopanica* i *kopanina* ('nowizna, karczowisko', rzadko *kopanik*, np. w *Köpenick* pod Berlinem; i dla 'płozów u sań'); *kopań* i *kopanka*, 'niecka' (rus. *kopań*, 'dół wodny', słowień. *kopanja*, 'koryto', u nas i nazwa osobowa, *Kopania*); czasownik *kopsnąć*, *kopsać*, 'kopnąć', »dać *kopsa*« (u innych Słowian, *kopysati* cerkiewne, 'wykopywać', — co do przyrostka por. *kołysać*; rus. *koposzit'*, 'ryć', 'guzdrać się', *koposzit' sia*, 'roić się'). P. *kopja*, *kopyto*.

kopeć (*kopcia*), 'sadza', *kopcieć* (»lampa *kopci*«) i *kopcić*, *okopciały*; *kopcić* i o 'paleniu fajki' (*kopcidym*) i o 'smrodzeniu': »*kopcić* niebo daremnie«; *kopciuch* i, częstsze, *kopciuszek* (tłumaczy w bajce Cendrillon, Aschenbrödel). Pierwotne znaczenie nie 'sadzy, osadu', lecz 'dymu', 'powiewu', gdyż łączą je z lit. *kwapas*, 'zapach', *kwepti*, 'tchnąć, dmuchać'; łotew. *kwepes* i 'kopeć' znaczy; łac. *vapor* (nasze *waporować*); grec. *kapnos*, 'dym', a więc bez *w*, jak i u Słowian; to *w* powtarzałoby się jednak w *kwapiu* (p.) i *kwapić się*, jak i w *kipieć* (p.); nawet *kopno* (p.) tu łączą.

koper, z niem. *Kupfer*, w 16. w. nierzadkie, dziś tylko w *koperszłychu* (*Kupferstich*, 'miedzioryt'), i w *koperwasie* (z *koperwaser*, *Kupferwasser*, *kuperwas*, 'siarczan') dochowane; niem. nazwa z łac. *cuprum*. Obok *koperwaser* jest i *kopruch* w 16. w.; *koprowiny*, dla 'miedzi', 'miedziaków', ogólnie niegdyś używano; rus. *kuporos*, 'koperwas', z franc. *couperose*, łac. *cupri rosa*; łac. *cuprum* jest *cyprium*, 'z wyspy Cypru'.

kopera (z *kopyra*), 'zając', ludowe (myśliwskie), powtarza się w narzeczowych: *koperlić się*, *kopersać*; *kopertać*, o 'przewracaniu' (*kopertki*, *kopyrtki*, 'koziołki'), o 'niespokojnem trącaniu i podobnych ruchach'; może stąd i *koperczaki*, ogólne w 18. w. (np. u Zabłockiego): »niech pan żywego *koperczaka* zacznie«, dziś (ale i dawniej) tylko o 'zalotach': »stroić, palić *koperczaki* do dziewczyny«; albo i *koperdak*, o 'kobiecie strojnisi'.

koperta (nieraz i *kowerta*, jakby wedle franc. *couvert*), z włos. *coperta*, 'pokrywka' (łac. *cooperta*, *cooperire*, 'pokrywać'), np. u zegarka, na łóżku, dziś o listach, *zakopertować*; »pod *kopertą*«, 'pod adresem', żywcem z francuskiego.

kopja, 'spisa, lanca', w innych językach słow. rodz. nijakiego (*kopje*), u nas wedle *włóczni* i *su(d)licy* odmieniona; służyła do »gonienia« (»drzewo gończe«), turnieju; 'żoł-

nierz nią zbrojny', *kopijnik*, *kopijniczą* służył; obok tego i *kopiennik*, *kopienniczy*, *kopienniczyć*. Od 'włóczni' na monecie zwano i moskiewską *kopiejkę* od 15. w., niegdyś w Warszawie dobrze znaną 'dwugroszówkę'. P. *kopać*.

kopno, *koplina*, *kopnia*, 'ziemia niepokryta śniegiem', co na niej już stopniał (na wyniosłem miejscu, serb. słowień. *kopn(i)eti*, o 'tajaniu śniegu'), albo jej wcale nie pokrył. P. *kopeć*.

kopr, mylnie *koper*; *koprzyk* (Rej); swojski, polski, lub włoski, ogrodny. Prasłowiańskie, chociaż to nazwa rośliny hodowanej, więc obcego pochodzenia (?); nazwa słowiańska, cerk. *kopr*, od *kop-*, p. *kopeć* (dla zapachu), z przyrostkiem *-r*; powtarza się w *kopriwa*, p. *pokrzywa*; trudność sprawia samogłoska, por. lit. *kwapas*, 'woń'.

kopuła, 'sklepienie', *kopułka*, *kopułowaty*, z włos. *cupola*; nasze *o* niby od *kopy*.

kopyść, *kopystka* (w Poznańskiem, 1532 r.), 'łopatka', p. *kopać*; urobione od *kopy* jak *korzyść* od *kory*.

kopyto, *kopytko*; *kopytnik* (dawniej i *kopydlnik*, *kopydlik* nawet, chyba mylne formy), 'asarum' (u wszystkich Słowian, od kształtu liści); *kopytne*, *kopytowy*; p. *kopać*; urobione od *kopy* jak *koryto* od *kory*.

kor, *kór*, z rus. *kor'*, 'szkarlatyna', 'odra'.

kora, p. *skóra*, *korzyść*, *koryto*.

korab, z ruska i *korabl*; *korabny* i *korabiowy*; 'nawa morska'; ogólnosłowiańska pożyczka z grec. *karabion*; ponieważ jednak niema podobnej drugiej pożyczki greckiej w Prasłowiańszczyźnie, a grec. *b* w czasach pochrystusowych wymawiano jak *w*, więc Słowianie przejęli tę nazwę nie od Greków samych, lecz może przez Traków (?). Romańska *karawela* również stąd wzięta.

koral, *koralka*, *koralewy* (r. 1532), *koralowy* (pacierze, paciorki), z włos. *corallo* z łac. *corallum* z grec. *korallion*, może wschodniego początku.

korba, 'rączka do obracania koła', z niem. *Kurbe(l)* z franc. *courbe* z łac. *curvus*, 'krzywy'.

korbacz, 'bicz', i *karbacz* (niem. *Karbatsche*, franc. *cravache*), z węg. *korbács* z tur. *kerbacz*; jest od nas i na Rusi.

korbas, *korb* (Mączyński 1564 r.), z niem. *Körbes* z łac. *cucurbita*, *Kürbis*, 'dynia' (»*korbas* albo bania« około r. 1500).

korbel, 'kubek' (1532 r.), z czes. *korbel*.

korcić, *korcieć*, częste u Potockiego, 'trapić, gryźć'; zdaje się pożyczką z ruskiego, jeśli nie odwrotnie, bo głównie w małorus. znane, *kortyt mene*, 'korci mię'.

korczak (nazwa herbowa), ogólnie średniowieczne dla 'naczynia do picia', 'kubka wielkiego', mylnie i dla 'misy - krzynowu' (około r. 1500); należy widocznie do *korca*, boć i 'czerpak' znaczy, i nazwę »młyna *korzecznika*« (z kołem zaopatrzonem w skrzynię) powtarza; więc cerk. *krczag*, 'dzbanek', rus. *korczaga*, 'garnek baniasty', czes. *krčah*, 'dzbanek z wąską szyją' (o których p. *karczma*), zupełnie odmienne.

kord, 'miecz', z węg. *kard*, co z języków irańskich (pers. *kard*, 'nóż', alańskie, t. j. oseckie, *kard*); u nas zapisane już r. 1279 i 1432 (w dokumentach i aktach sądowych); jest już w cerk., ale rodz. żeńskiego, *korda*, więc może nie bezpośrednio z węgierskiego poszło.

korda, 'sznur', »w *kordach* trzy-

mać«, ‘w klubach, karbach’; z łac. *corda* z grec. *chordē*, ‘wnętrzności’, ‘jelito’; łac. *haruspex*, ‘wróżący z jelit’.

kordat, *kordyjaczny*, ‘zapalczywy, butny’, *kordyjat*, ‘trunek orzeźwiający’, *kordyjaka*, ‘choroba sercowa’, od łac. *cor, cordis, cordatus, cordialis, cordiaca*; p. *serce*.

kordegarda, w 17. w. *kortygarda*, ‘odwach’, włos. *corte di guarda*, franc. *corps de garde*; we Lwowie *furdyga*.

kordel, ‘sznur okrętowy’, »tratwa stoi na *kordylu*«, *kordylować*; z niem. *Kordel*, franc. *cordelle*, ‘lina’, od *corde* = łac. *corda, chorda* (z grec. *chordē*; por. *korda*).

kordelas, ‘nóż’, późna pożyczka niemiecka; holand. *kortelas*, niem. *Kortelatsch* i *Kordelasche*, z narzeczowego włos *cortelas*, a to z *coltellaccio*, zdrobniałego od *coltello*, łac. *cultellus*, ‘nożyk’, od *culter*, ‘nóż’, od pnia *col-*, ‘krajać’.

kordon, z franc. *cordon* (od *corde*, p. *kordel*), ‘sznur’, a dalej i ‘sznur pograniczny, pas pograniczny’; *zakordonowy*.

kordyban (także i *kurdyban, kurdywan*), rodzaj ‘skóry kozłowej’, wyrobu pierwotnie arabskiego, od miasta *Kordowy*; stąd włos. *cordovaniere*, franc. *cordonnier*, ‘szewc’; przymiotnik arabski *kortebani* za łac. *cordebisus*.

korek, *korkowy, zakorkować, koreczek* (!), ‘zatyczka’ i ‘obcas’, z niem. *Kork, korken, Korkabsatz*, a to z hiszp. *corcho* (z łac. *cortex*, ‘kora’; por. *korkodąb*, ‘dąb korkowy’); *korkociąg* (*kurkociąg* !).

kornet, o znaczeniu czworakiem, zewsząd już przestarzałem: ‘chorąży’ i ‘chorągiew, rota, szwadron’ (powszechne w 17. wieku: »niemieckich knechtów *kornety*«, wprost z niem. *Cornet*; w znaczeniu ‘chorążego’ rzadkie, np. w Wojnie Chocimskiej Potockiego); ‘czepiec kobiecy’, franc. *cornette*, w 18. wieku; ‘trąbka myśliwego’, włos. *cornetto*; wszystko z łac. *cornu*, ‘róg’; *kornetowy, kornecik, kornecista*. Tu należą *kornut*, z włos. *cornuto, becco cornuto* (‘cap rogaty’, przezwisko ‘rogala’, ‘męża zdradzanego’), i *kornufas*, ‘czepiec’, u Zbylitowskiego (Przygana strojom białogłowskim 1600 r.) obok *bi(e)retu*, raz *kornefasem* pisany. Od *cornifer*, ‘rogonosiec’, czes. *kornufel*, a z tego na Śląsku w 17. w. *korfanty*, ‘djabeł’ (wedle *Walanty*).

koromysło, znane tylko w połaci wschodniej, z małorus. *koromysła*, o ‘nosidle dla konewek’; częstym przyrostkiem *-sło* urobione od rus. *korma*, cerk. *krma*, ‘tył okrętowy, ster’; *krmiti*, ‘sterować’; małorus. *kormyha*, ‘jarzmo’ (drugie *o* niepierwotne).

korona, dawniej *koruna, koronować, koronka, koronny, koroniarz, koronacja*, z łac. *corōna* z grec. *korōnē*, ‘pierścień’, ‘wieńiec’; *koronka* nietylko ‘obszycie’, dawniej ‘forboty’, ale i ‘różaniec’, i ‘wieniec’, i ‘plesz, tonsura księża’; pierwsze znaczenie wyłącznie polskie.

korowaj, ‘ciasto obrzędowe weselne’, nasz ‘kołacz’; z rus. *korowaj*, a to od *krowy*, bo niby jej kształtem się wzorowało; podobnie *gąski, byczki*, o ‘cieście’; przyrostek *-aj*; częściej *-jaj*, p. *zwyczaj, rodzaj*.

korowód, częściej w liczbie mnogiej: *korowody*, ‘taniec’, ‘pochód (taneczny i żałobny)’, ‘ceremonje, ceregiele, zachody’, z małorus. *korowod*, t. j. *chorowod*, z grec. *choros* (*kor*, ‘chór’); natomiast *koryfej, ko-*

ryfeusz, 'wodzirej', z grec. *koryfaios* od *koryfē*, 'wierzchołek'; *koryfant* jest wymysłem Słowackiego.

korsak, nazwa herbu i rodu ruskiego, z tatar. *korsak*, 'lis'.

Korsarz, 'zbój morski', europejskie słowo, z włos. *corsare*, łac. *cursarius* (od *cursa*, 'bieg'), grec. *kursaris*, 'pirat'.

kortezja, *kortyzan*, *kortezański*, *kortyzacja*, *kortedziować*, wszystko od 'dworowania', jak i niem. *höfisch* (*hübsch*), z włos. *corte*, 'dwór' (*cortesia*, 'grzeczność'; *cortigiano*, 'dworak'; *corteggiare*, 'hołdować'); tak zwano i dworaków, co w Rzymie u dworu papieskiego siedząc, dochody (beneficja) kościelne chwytali; *kurtyzana* natomiast wprost z franc. *courtisane* później przyszła, gdy tamte w 16. wieku przeważnie.

korwet, częściej w liczbie mnogiej; *korwetować*; o 'skokach końskich', u Potockiego i i., z włos. *corvetta*; stąd i nazwa *korwety*, 'statku wojennego' (od łac. *curvus*); mylnie u nas *korbety*.

korydon, 'bałwan, kiep', w 17. wieku częste, od łac. imienia *Coridon*.

koryto, *korytko* (»podnieść komu *korytka*« 1564 r., o 'ujęciu obroku'); 'wydrążenie we pniu (dla napajania) lub w ziemi (rzeczysko)'; urobione od *kory*, jak *kopyto* od *kopy* (*kopania*). Natomiast *korytarz*, *kurytarz*, z włos. *corridore*, z łac. *corritorium*.

korzec, 'miara zbożowa', »chować pod *korcem*«, *korcowy*, *korzeczny* (młyn, tyle co *korczakowy*), p. *korczak*; zdrobniałe: *koruszek* (u Reja), *korczyk* (por. słowieńskie narzeczowe *korusz*); u Słowian meklenburskich w 12. wieku *kurice*. Urobione (jak *kopiec* od *kopy*) od *kory*, co służyła dla najpierwotniejszych miarnaczyń, wszelki inny materjał wyprzedzając.

korzeń, *korzeniowy*, *korzenny*, *korzenić*, *korzenie* (to, zbiorowe), *korzenisty*, *korzeniasty*, *korzennik*, *korzonki*, por. dawne i narzeczowe »do *korzon*« (»do *korząt*«!), 'zupełnie', 'naoścież' (czes. *dokorzen*, *dokorzán*, 'z gruntu'); »*korzenno* (t. j. 'pieprzno') jadać« (por. niem. *Würze* i *Wurzel*); *wy-* i *zakorzenić*. Pochodzi od tegoż pnia, co i *kierz* (p. *krzak*), z pełną samogłoską; co do przyrostką por. *plecień*, *krzemień*, *rzemień*, *kiścień*, *grzebień*. W cerk. *korenitec* i 'czarodzieja-guślarza' oznaczało; por. na wyspie Rugji miejscowość *Korenica*.

korzkiew, drugi przyp. pierwotnie *korzekwie* (stąd *Korzekwica*), jak *cyrkiew*, *cyrekwie*, *rzodkiew*, *rzodekwie*; »kiela murarska albo *korzkiew*« około r. 1500; 'łyżka z kory wyrobiona'; *korzekwica* ('plantago'), nazywa się u Stanka r. 1472 i *łyżczycą* (u Czechów *panská lžíce*).

korzyć, *korzyć się*, *korny*, *korność*; *pokora*, *pokorny*, *upokarzać*; *ukor*, *ukorzyć się*, i przeciwne: *przekór*, *naprzekór*, *przekora*; *ukorzyzna*; pierwotnego *kor*, 'hańba', nie znamy już. Stoi we związku z *kara*, *karać*.

korzyść, pierwotnie 'łup' ('*kora* z drzewa odarta'), *korzyścić* znaczy więc '(ob)łupić', 'odnieść łupy, zdobycz'; zmalało do 'pożytku': *korzystny*, *korzystać* z czego (dawniej i w czem, 'odnosić korzyść'); urobione od *kory* jak *kopyść* od *kopy*; w cerk. *koristʹ* wręcz tylko 'łupy, zdobycz (wojenna)'; rus. *korystʹ*, z niepierwotnem (?) *y*, — ale *kopyść* za *y* przemawia; w czes. *koristʹ* dotąd tylko 'łup, zdobycz'.

kos, ptak, lit. *szesze* (słow. *k* zamiast lit. *sz*, jak nieraz), nieznanego pochodzenia, z podwójnem pierwotnem *k* podniebiennem (?); ogólne słowiańskie, ale w polskiem i czeskiem i o 'frantach' używane: »trafił *kos* na *kosa*«, u Reja: »używa *kosów*«, 'wykrętów'.

kosa, jedno słowo w znaczeniu dwojakiem: »*kosa* włosów«, od ich *czosania, czesania*; i *kosa*, 'narzędzie do *czosania, czesania* trawy czy zboża', niby 'sierp'. W obu znaczeniach prasłowiańskie; pierwsze jednak pierwotniejsze, drugie pochodne: *kosa* - 'sierp', od kształtu *kosy* włosów przezwana. Tu odnoszą lit. *kasti*, 'kopać', *kasyti*, 'drapać'; albo do *kosy*-'sierpu' ind. *szasa-ti*, 'ucina', *szastra-*, 'nóż', łac. *castrare*, odróżniając zupełnie obie *kosy*. *Kosić* (*sianokos, kosarz, kosiarz, kośba, kośnik, kosiwo*), chociaż już w 15. i 16. wieku znane, niedawne; w średniowieczu nikt trawy nie *kosił*, tylko *siekł*. *Kosy* są i nazwą gwiazdozbioru, tłumaczenie z łac. *coma Berenices*. P. *kosaciec*; *kosior*; *kosm*; *kosy*. O *kosynierach* dopiero od Racławic słyszno; obcy to przyrostek (por. *inżynier*).

kosaciec (od *kosaty*, a to od *kosy*, p.), dawna powszechna nazwa dzisiejszych *kaczopysków* i *kaczyńców*, od liści podobnych do *kosy* (*mieczyk*, zbiorowe *mieczykowie*, tłumaczy łac. *gladiolus*; por. niem. *Schwertlilie*).

kosior, 'koczerga, ożóg', od *kosy*-'sierpu' dla kształtu przezwany; przyrostek *-ior*.

kosm (por. *pas-mo*), *kosmyk, kosmaty, kosmowy*, od *kosy* włosów; prasłowiańskie (bywa i rodzaju żeńskiego); częściej w liczbie mn. używane; *kosmaci(z)na*, 'włochatość na korzonkach'; *kosmatka*, dla różnych owoców; »witać *kosmato*«, t. j. 'przez kożuch', nigdy gołą ręką (przesąd), a więc 'z darem jakim'.

kostrzewa, zaśniecająca zboże, nazwana od *kostry*, 'paździerzy', jako »roślina bardzo szorstko szczeciniasta«, a to od *kości* (*kostra*: *ostry*, jak *kość*: *ość*, *kościen*: *ościen*). Stąd wszelakie nazwy kończastych albo szczeciniastych, obrosłych części ciała, więc *kostrouch*, 'pies z porody kondysiej, podłej' (przenoszone na świeżo nobilitowanych mieszczuchów, częste u Potockiego: »rodzi szynkarka mieszczucha, bo szlachcica nie może, chyba *kostroucha*«; »kondys z *kostrouchem*«); *kostrubaty*, 'kosmaty' (*kostruba* sama nam już nieznana). W nazwach miejscowych: *Kościerzyn* (*Küstrin* u Niemców), od pola z *kościerzą*, t. j. 'kostrzewą' (w *kostrzewa* przyrostek jak w *wrzawa*).

kosy, 'krzywy', *skośny, ukośny*; »patrzyć z *ukosa* (lub *koso*)«, 'krzywić się na kogo'; częste w złożeniach: *kosodrzew(ina)*, o krzywych, ścielących się jałowcach, sosnach (mylnie *kozodrzew*); *kosonogi*; *kosooki*; *koślawy* (o piśmie). Urobione od *kosy*, 'sierpu'. Ruskie *kosoj*, o 'jednookim'. P. *kasać* i *kochać*.

kosz, *koszowy, koszyk, koszyczek, koszykowe, koszykarz*. Gdy nazwy dla 'beczek' i 'kadzi' niemal wszystkie obce, to nazwy dla plecionych miar i schówek wszelakiego rodzaju wszystkie słowiańskie, od *kosza, łukna, korca, kozuba, krobi* począwszy. Zestawiają wprawdzie *kosz* z łac. *qualum, quasillum* (jako od spólnego pnia), oznaczającem również 'plecionkę koszową', ale to niepewne; Litwa nie zna nic podobnego. Z przyrostkiem *l* tylko

w zdrobniałem *koszałka*, 'torba pleciona' (na Rusi i samo *koszel*; *koszelok* 'pulares'), znane szczególniej w przenośni: »pleść *koszałki-opałki*«, 'bzdurzyć'. Z Niemiec dostała się kara hańbiąca: w koszu zawieszano nad wodą przestępców moralności (nierządnice szczególniej), i nic innego im nie pozostawało, jak odciąć powróz i wpaść do błota; stąd: »rzezać się w *koszu*« i »zostawać na *koszu*« ('być opuszczonym'; panna nadto wybierająca »na *koszu* osiędzie«); »na wieczną hańbę niech się w *koszu* rzeże«; »miał tę sławę, jakoby pacholęciem będąc, miał kiedyś zamiast chłosty być w *koszu*«, opowiada Górnicki; i u Kochanowskiego są fraszki na ten temat: rycerz *koszowy* szydzi z tego, »co *kota ciągnął*« (odmianka to podobnej kary hańbiącej, p. *kot*). Już 17. wiek o tej karze zapomniał, ale *kosz* trącił dalej szpetnem niepowodzeniem, utratą; więc »*kosza* dostać«: 'odejść z kwitkiem'; »dać *odkosza*« piszemy dziś razem, ale dawniej dzielono: »wziął *od kosza*«, »Ordzie umiesz dać *od kosza*«.

kosz, tatarskie, o 'obozie': »car perekopski położył *kosz* swój«, »stanął *koszem*«; stąd *koszowy*, 'obozowy'; 'ataman'; tur. *kosz*, w narzeczu dżagatajskiem, 'obóz', 'wojsko'.

koszary, 'kasarnia', przeniesione (pod wpływem właśnie wyrazu *kasarnia*, niem. *Kaserne*, z romańskiego, a to wkońcu od łac. *casa*, 'chata') z 'owczarni', bo *koszara*, dawniej (Potocki) *koszarza*, poszła z rumuńskiej (macedońskiej) *kaszare*, 'zagroda dla owiec' (z łac. *caseāria*, od nazwy 'sera').

koszerne mięso, *koszer*, 'czyste', 'dozwolone Żydom', z hebraj. *kaszer*, 'odpowiadać przepisom'; w przeciwieństwie do *trefnego*, *tryfnego*, 'nieczystego'.

koszt, 'cena', *kosztować*, *kosztowny*, *kosztowności*, *kosztunek* (16. w.); *kosztować* w drugiem znaczeniu: 'próbować', *skosztować*, *zakosztować*; *kosztować się* z kim, 'doświadczać w potrzebie, w boju'; z czes. *koszt* z niem. *Kosten*; ale czes. *kosztowati* znaczy tylko 'próbować', niem. *kosten* ma oba znaczenia: jedno poszło z łac. *constare*, o 'cenie'; drugie (o 'smaku') ma być pokrewne z łac. *gustare*, 'smakować' (?), jest prasłowem, tamtemu zupełnie obcem.

koszula, ogólnosłowiańska pożyczka z łac. *casula*, 'płaszcz z kapicą', 'habit', 'ornat' (zdrobniałe od łac. *casa*, 'chata').

kościół, *kościelny*; *Kościelski*, *Kościelecki*. Nazwa wyrugowała od 15. wieku dawniejszą *cerkiew* zupełnie; doszła nas od Czechów (*kostel*) w 11. i 12. wieku, jak przegłos dowodzi. Czeska nazwa z łac. *castellum*, 'gródek', zdrobniałe od *castrum*, 'gród', 'obóz', od *castrare*, 'odcinać', 'określać (miejsce)', gdyż pierwsze kościoły w warownych grodach stawiano, albo je nawet »inkastelowano«, t. j. obronnie zakładano. Niegdyś chowano zmarłych w kościele, lub na cmentarzu przy kościele, i stąd dawne twierdzenie, »że od *kości* ich wzięły *kościoły* przezwisko« (Potocki). Od *castellum* pochodzi i *castellanus*, nasz *kasztelan*; domowa jego nazwa była *pan*.

kość, rymuje do: *ość*; *kostka* do gry i 'pestka owocowa'; *kościany*; *kościsty*; *kościotrup*; *kostnica (kośnica)*, 'trupiarnia'; *kościen*, drugi przypadek *kosna* (z *kostna*), 'laska z kością' (por. *ościen*, *osna*); *kostur*; *kostnieć* i *kośnieć*; *koszczy-*

wał albo *żywokost*, 'consolida', 'zraszczająca kości' (*koszczywał* od łac. *costus* wywodzą, czes. *kostiwal*, ależ to raczej tłumaczenie niem. *Beinwall*); *kościogryz* i inne złożenia. Do *kości*, 'gry hazardownej', odnosi się: *kostyra*, później *kostera* ('gracz' i 'gra'), *kosternik*, *kosterować*, *kosterstwo*, całkiem w znaczeniu dzisiejszego 'szulerstwa', ale to tylko w 16. wieku; w 17. wieku twierdził już Potocki: »Polacy tą się grą nie bawią, woźnicom i hajdukom plugastwo zostawią«. Rzuty *kości* zwały się z niemiecka: *es*, *tuz*, *dryja*, *kwater*, *cynk*, *zys*; dzielono wedle nich i stany: średni był *dryja-kwater*. Słowo bardzo rozgałęzione, nie ma odpowiednika w litewszczyźnie; zestawiają je z łac. *costa*, 'ziobro'. Dla spiczastości kości urabiają od jej nazwy inne, dla wszelakich 'ościstych, ostrych, szczecinowatych przedmiotów' (*kościen*), roślin itd. P. *kostrzewa*; *pokost*. *Kostucha* żartobliwie o 'śmierci'.

kot w przymiotniku *kotny* (o samicy wszelakich zwierząt), *okocić się*; powszechne w językach słowiańskich, głównie o owcach; *kotkami* nazywają też 'bazie, bagniątka'. Nie pochodzi ani od nazwy *kota* (p. niżej), ani nie stoi w związku z łac. *catulus*, 'szczenię'; jest to 'rzut, miot', i należy do czasownika *kocić*, *rozkocić*, p. *kocić*. (*Kot* dla 'zająca' u myśliwych polskich od 16. wieku powszechne, bo ich język w osobliwościach sobie lubuje). Rzeczownik *kot*, w znaczeniu 'rzutu, miotu młodych', istnieje i u innych Słowian i u nas: »zające są w *kocie*«; *wykot* nazywa się i 'rodzenie jagniąt przez owce', i sam 'czas, kiedy się to dzieje': »*wykot* jesienny«. U Słowaków: 'spad, upadek'.

kot, europejska nazwa zwierzęcia, co od wczesnego średniowiecza wyparło z domów łaskę, łasicę, dla łowu (myszy) i figlów przed kotem hodowaną. Przybiera wszelakie znaczenia, nieraz pod wpływem obcych języków (a za nami Ruś je powtarza), np.: »miawszy *kota*«, t. j. 'pieniądze' (w 16. i 17. wieku, niem. *Geldkatze*); dziś »mieć *kota*« znaczy 'mieć żal, niesmak' (niem. *Katzenjammer*, od 18. wieku, polskie «*kotki* drą we łbie«, w 16. w.); *koty*, 'futro' (od nas i na Rusi). Urobienia: *koci*; *kocica*; *kotek* i *kotka*; *koczka* ocalało w *koczkodanie* (jest u Czechów i na Rusi; dziś u Rusi *koszka* z *koczka*, jakby od innego pnia, co 'narośle, koczki, na polu' oznacza, niby jak 'garby, co kot stroi',?). *Kocur* (i *kocirz* w 15. wieku), z owem dla nazw zwierząt męskich charakterystycznem *-r* (por. *gęsior*, *kaczor*, *małpierz* u Biernata Lubelczyka, w drukach mylnie *małpież*), ale *c* razi (por. i *kocanki* z podobnem *c*); jest tylko u Słowian zachodnich (są formy i z *cz*, ale aż nadto wątpliwe). Łac. nazwa *cattus*, *catta*, zjawia się w 4. wieku po Chr., niem. *Katze* (i *Kater*, którego *-r* wcale nie w związku z słow. *-r* *kocura*), franc. *chat*, itd.; skoro jednak zwierzę samo tylko w Egipcie ułaskawiono, i z Egiptu, nie od naszych leśnych zbików, zwierzę wyszło, wolno wątpić o europejskiem pochodzeniu tej nazwy i może na Wschodzie jej początku szukać (?). P. *kicia*. »*Kota ciągnąć*«, niem. *die Strebekatze ziehen*, 'frycówka' i 'kara hańbiąca (miejska)'; jęli się końców długiego powrozu delinkwent i *kot* ('uwiązany'), powróz przez błoto, moczar, przerzucono: kto kogo przeciągnie? ależ za kotem stawali to-

warzysze i śród kpin i śmiechów przeciągali przez wodę-błoto fryca; u Reja i Kochanowskiego o to przytyki: »kto (pochlebcy) wierzy, barzo *ciągnie kota*«; »nie zajrzy suchy temu, co zmókł *ciągnąc kota*«; więc *kotować* 'naśmiewać się, błaznować'. Kara wyszła już w 17. wieku z użycia, jako zbyt drastyczna (podobnie i »rzezanie się w koszu«, p. *kosz*). »*Kotki* we łbie drą (drapią, grzebią) ...już poranu« (nietylko w nocy, kiedy się koty drą) mawiano o 'fantastykach' i 'warchołach, manjakach'; por. *Katzenjammer* u Niemców od 17. wieku.

kot, *kót*, pisane i przez *u*: *kut* (jak *but* i inne z niepierwotnem *ó-u*), 'kostka napiętkowa z nogi cielęcej', używana do gry, z niem. *Köthe*, jak inne nazwy tej gry.

kotara, dawniej (u Reja i później) *kotarha* (por. *dera* z *derha*), odmieniła i znaczenie: dziś 'portjera', 'zasłona', dawniej 'namiot nad łóżkiem', a pierwotnie 'namiot w polu': »Tatarzy przenoszą swe *kotary*«, »pod *kotarhami* mieszkają«, »*kotarhy* z pilśni owczej czynią«. Z tatar. *kotyr* (?), co ma być równe znaczeniem i początkiem z tur. *czatyr*, p. *szater* (*cz-* i *sz-* w nagłosie się mieniają).

kotiuha, dawne wyzwisko, przez ruskie z węg. *kutya*, 'pies'.

kotka (w 15. wieku), później wyłącznie *kotew* i *kotwica* u okrętów morskich, u rzecznych *kot*; i w niemieckiem *Katze* 'kot' (zwierzę) i 'Anker' ('kotwica', u okrętów, w budowli itd.), bo jedno i drugie pazurami (ziemię, mur) chwyta.

koza, *kózka*, *kozica* ('giemza', 'sarna'), *kozi*, *kozina*; *koza* w najrozmaitszych znaczeniach: 'działko'; 'niedożynki na polu'; 'dudy'; »*koza* w nosie«; *koza*, 'więzienie', może tylko obcą *klozę*, 'zamknięcie' (Rej i i.) zastąpiła; *koziarnia*, *koziarz*; *kozula*, *kozulka*, rodzaj 'wędki'. Złożenia: *kozodój*, tłumaczy 'caprimulgus' ('lelek'); *koziorożec* w zodjaku, obok dawniejszego *kozorożca*; »*kozowoński* naród« ('żydzi'); w nazwach miejscowych: *Koziebrody* i i. Prasłowiańskie; wszędzie tak samo i również z mnóstwem znaczeń obocznych, których nie powtarzamy; ograniczone do Słowiańszczyzny, wygląda na dowolną przestawkę z **ozka* (możnaby jednak przypuścić i nowotwór z *k-*, niby rym do **oza*, jak *kość*: *ość*, itp.), prasłowa aryjskiego, zachowanego przez Litwę: *ożys*, 'kozieł', prus. *woze*, lit. *ožka*, 'koza', ind. *adža-*, grec. *aigis* (*egida*, 'tarcza Zeusa'). P. *kozieł*; *kozera*; *kozik*; *kozub*; *kożuch*; *Kozodrza*.

kozak, *kozaczek* (także nazwa pewnej 'strofy' dawnej), *kozunio*; w 17. wieku pogardliwie od *kozy* wywodzone, jakoby *koziarz*, powszechnie, chociaż już Gwagnin w 16. wieku słusznie prawił: »*kozak*, *kazak*, jest słowo tatarskie i wykłada się jakoby chudy pachołek, zdobyczy sobie szukając, nikomu poddany, za pieniądze komu chce służy«. Turec. *kazak*, o 'swobodnym awanturniku'. W pierwotnej kozaczyźnie żywioł tatarski silnie przemagał, dopiero zczasem ruskiemu ustąpił; wszelkie nazwy starszeństwa (*ataman*, *asawuła* itd.), broni, ubioru, koni, żywności, urządzeń (p. *kureń*), były u nich tatarskie, a od nich do nas nieraz zawędrowały; *zkozaczyć się*, o 'dziewczynie z dzieckiem nieślubnem'.

kozera, *kozyra*, *kozyrować* r. 1553, *kozernik*, 'atut w kartach', zastąpione dziś francuskim *atutem*, w 15.

i 16. wieku ogólne i do niedawna jeszcze nie zapomniane; dowolnie od *kozy* urobione, przeszło od nas na Ruś (nie odwrotnie; w 16. wieku tylko od nas Ruś karty i ich nazwy przejmywała), a wkońcu może na Rumunję (*coz*) aż do Turków (*koz*) dotarło; na Rusi rozwinęły się znaczenia; *kozyrkiem* nazwano i 'kołnierz', i 'ubiór głowy', i 'daszek u czapki', a *kozyrit'* znaczy 'stawiać się hardo'.

kozieł, zdrobniałe dawniej *kozłek* lub *koźlec*, w drugim przypadku *koziełka* lub *kozielca*; tę różnicę od 18. w. wyrównano: *koziełek, kozielec*; inny nowotwór: *koziot, koziołek* (»*koziołki* wywracać«), z mylnem *io* zamiast *ie*, skoro ruchome *ie* nie podlegało przegłosowi w *io*. Jak niem. *Bock*, oznacza najrozmaitsze 'wyniosłe nieco siedzenia' (np. na wozie, por. *Kutschbock*), 'podstawy' (*koźlarze* dźwigają na *koźle* cegły), 'wiązania u dachu'. Od ponurego wyglądu kozła przenoszono to w 16. i 17. w. na ludzi, twarz i czoło: »kiedy widzę *kozła* na czele«; nawet: »w *koźle* Mars... w oczu Kupido«; »Mars męskie *koźli* czoła«, »zawsze się gniewa, *koźli*, sępi«, »nagły gniew zyzem oczy *koźli*«; dziś *kozieł* i *koźlić* w tem znaczeniu zapomniano. *Kozieł* dorobiony do *koza* (por. co do przyrostku *orzeł*); młode: *koźlę*; nazwa rośliny *kozłek* i *koźlik* (albo *waldrjan*, 'valeriana'), dla obmierzłej woni korzenia.

kozik, 'nożyk', od *kozy* (do łupienia skóry); *kozica*, 'łopatka do czyszczenia pługa', 'styk' (*stywą* z łac. zwana); *koza, kozica* (*kozice* w Panu Tadeuszu), 'dudy', u pisarzy 19. w. całkiem dowolnie z *kobzą* (instrumentem strunowym!) mieszane.

Kozodrza, urobione jak *Krowodrza* albo, w szyku odwrotnym, *Odrzykoń*; *Koniedrę* Czesi mają; od »beczeć jak na *kozodrzy* koza« przeniesione na 'niebezpieczne położenie': »przyszłoby WMci być na niewczesnej *kozodrzy*« ('skórą przypłacić'), »będąć własnej ojczyźnie na *kozodrzy*«, grozi Birkowski.

kozub (nieraz mylnie *kożubem* pisany, niby odmazurzony; *kazubek, każubek*, również mylne), 'koszyk, torebka z kory, łubu' (na jagody, grzyby, drób); od *kozy* urobione; *kozubales* (z łacińską, żakowską końcówką, jak *kretales*, 'opłata za *kretę*, t. j. 'kredę', i t. p.), 'opłata pobierana od żydów dla żaków i księży' (niby 'koszykowe', bo się i żyd z *kozubem* nosił dla handlu). Pogardliwie dla 'starych niedołęg'; używało się i o 'framudze, niszy', »do murów, *kozubów*« (r. 1626).

koża, 'skóra kozia, bydlęca', dochowało się najdłużej w *kożkach*, pisanych mylnie *koszki* i *kużki*; p. *kożuch*.

kożuch, zdrobniałe *kożuszek* (i na mleku niezebranem); jedyne co od dawnej *koży*, 'skóry', zostało. *Koża* od *kozy* (co ważne dla pierwotnej gospodarki), 'skóra' wogóle; *kożki*, 'andromedae' w ubiorze księżym, niby 'pelerynka' (a od nich i u kobiet), dotrwały do 17. wieku, *kożuch* chłopski do dziś; por. *kotuch* (pod *kojec*).

kpić, p. *kiep*.

kra lodowa, dalej i 'stwardnienie', 'obrzmiałość', *skra* w cerk., p. *ikra*.

kradzież, p. *kraść*.

kraj, *kraik, kraina* albo *ukraina*, o każdej 'wysuniętej ziemicy', *krainiec*, 'mieszkający na pograniczu kraju, krawędzi'; znaczenie pier-

wotne tylko 'krawędzi, brzegu', przeszło później (jeszcze nie w cerk.) na 'okolicę', wkońcu na 'ziemię' (ale u Serbów *kraina*, *krainiti*, i o 'wojnie' się używa); dalej *krajać*, *krajczy* (obok stolnika i cześnika urząd dworski); *krajacz*; *krajka*, 'brzeg u postawu sukna, pasek', nawet »*kraika* chleba«, *krajanka* (sera, krajanego nakształt cegły i tak suszonego); *krajowy*, *krajowiec*; we złożeniach: *krajobraz* (dawniej tylko *lanczaft*), *krajopis*, itd. P. *krój*.

Kraków, częste w całej zachodniej Słowiańszczyźnie, zdrobniałe *Krakowiec*; od *kraka*, t. j. *kruka*, por. *krakać*, *kraczę*, powtarzającego się z tą lub inną samogłoską jako dźwiękonaśladowcze we wszystkich językach (lit. *krokti*, łac. *crocire*, niem. *Krähe*); *kraknąć*; »pojechać do *Krakowa*« mawiano o 'zbliżającym się połogu' (udawano się do miasta z przyczyn wszelakich); *krakowiak*, taniec i śpiewka.

kralka w kartach, 'dyska', do nas z Czech (p. *król*), a od nas na Ruś z innemi wyrazami karcianemi.

kram, *kramnica*, »*kramarz* nad swym towarem w *kramnicy* siedzi« (roku 1564); *kramny* i *kramowy*; »*kramarczyk* w króbce swój *kram* nosi« (r. 1564); *kramarzyć*; z niem. *Kram* (*Krämer*), 'budka dla sprzedaży', 'towar', 'handel', jak u południowych i zachodnich Słowian (od nas na Ruś), ale samo słowo niemieckie przejęli Niemcy z południowo-słowiańsk. *chram*, 'buda'.

kraniec, z dowolnem *e* (jak w *taniec*), *krańcowy*, *krańcowość*; pierwotnie 'wieniec' (z niem. *Kranz*), jeszcze w 16. wieku, potem 'brzeg, krawędź', 'krąg' (»*kraniec* około szyje«, u Leopolity; »okrągłe *krańce*«, itp).

krank, w 17. wieku, u Potockiego i i., o 'chorobach', dziesiątkujących pułki; z niem. *krank*, 'chory'.

krapcie, 'szpony', r. 1536, por. moraw. *kraple*, 'łyżwy' (?).

krasa, 'barwa (czerwona)', 'piękność', *okrasa* (o 'tłustości, w potrawach'); u pisarzy ze wschodniej, ruskiej połaci ulubione; od *krasy* *kraska*, ptak, *krasnowrona*; *krasny* i *kraśny*; *krasnoludek* (*kraśnię*, *krasnalek*, *kraśniak*), 'karzełek (od czerwonej czapeczki nazwany)'; *krasomówca* (z licznemi urobieniami); *krasszy*, a do tego przymiotnik pierwszego stopnia *krasy*, stąd *krasek* ('pachołek krasny', 1549 r.); *krasić* (sukno szarłatem; kartofle słoniną, *okraszać*); 'trzebić' (»wieprz *niekraszony*«); *kraszanki* (ruskie), 'pisanki'; »czyrwona róża *krasnością* (się równa N. P. Marji)«, wiek 15.; nazwy krów: *krasula* (z białemi płatami), 'pstra' (*krasista* i *krasiata*); *krasikoń*. 'koniczyna' (już w 15. wieku). W cerk. nie używa się tego pnia o 'barwie', lecz wyłącznie o 'piękności', 'świetności' (w staroczes. również); pochodzenie wątpliwe (lit. *krosnis*, 'piec', więc niby od 'światła-gorąca świetny', ?). — Czy *kras*, 'kolor', r. 1532, poprawne?

kraść, *kradę* (dziś tylko *kradnę*), *kradać*; liczne złożenia: *u-*, *wy-*, *na-*, *za-* i *podkrad(yw)ać się*; rzeczowniki: *kradźba* (dawne i rzadkie); stałe *kradzież* (dawniej rodz. męskiego, żeńskie od 16. w.), *kradzieżny*, *kradziectwo* (od 1450 do 1550), *kradziestwo* (biblja); przysłówki: *ukradkiem*, *kradomie*, *kradmo* i *kradmie* (15. wiek). Wywód słowa zależy od *d*: jeżeli to tworzy czas teraźniejszy tylko (jak w *będę*, *idę*, *kładę*), toć *kra-* zestawimy z łotew. *krat*,

kraju, 'zbieram, skupiam' (a tu wkońcu i *kryć* należy: *kradzież* niby 'ukrycie'); jeśli jednak *d* pniowe, to nasuwałoby się lit. *skrosti, skrodžu*, 'rozłupywać, wywnętrzać', i pachłoby to jawnym 'rozbojem', 'chąśbą', gdy poprzednie byłoby 'nocną, tajoną rzeczą'. Złożone: *świętokrajca* z *świętokradca*, i dalsze od tegoż pochodne.

krata, *kratka*; »sprawa *kratkowa*«, 'sądowa', *kraciasty*, 'w kraty', *kratkować*; »*krata* klasztorna«; *krata*, 'więzienie'; »*kratki* sądowe«; »*krata* ogniowa albo ruszt«. Z łac. *crata, crātes*, 'płot pleciony'. Ale *krater*, 'czasza' i 'zagłębienie wulkanu', z grec. łac. *crater*.

krawat(a), *krawatka*, słowo europejskie, franc. *cravate*, nazwane od *Krawatów*, t. j. 'Kroatów' (od nich i nasza dawna *karwatka*, 'krótka kurta').

krawędź (dawniej *krawądź*), *krawędzi*, 'brzeg ostry, kant'; od *krawać* (p. *krój*), z przyrostkiem zbiorowym *-dź*, jak w *cigiędź* albo *łabędź*.

krawiec, *krawcowa, krawczyk, krawiecki*, od *krawać*, p. *krój*.

krąg, *krążyć*; *kręgowy, kręgosłup, okręg, okrężne*, 'dożynki'; *krągły, krąglak, okrągły, okrągłość, zakrąglić, zaokrąglić*; *zakrążyć*; *krążek, krążać*, 'krajać w krążki' (np. kapustę), *krążak*, 'nóż do krążenia' lub 'szatkownica'; *krążownik* tłumaczy niem. 'Kreuzer'. *Krężel* 'wrzecionko' (r. 1553), u kądzieli i u maślnicy. Urobione przyrostkiem *-ąg* od *kri-* (*krój*), *skri-*; słowo to samo co cerk. *skriżal* (z **skrigēl*), różnica między niemi jak np. między *knięgi* ('księgi') a *knigy*; znaczenie równe. I niem. *Ring* (z *hring*) od tegoż *skri-* poszło.

kreda, 1472 r. *krejda, kryda*; *kredowy*; »brać na *kredkę*« ('na rachunek'); z niem. *Kreide*, a to z łac. *crēta*; u nas i *kreta* dawniej częste, por. też *cretales*, 'opłata szkolna dla mistrza'; »ziemia *kretna*« i *krecista*, w 16. wieku i u Knapiusza.

kredens, *kredenc, kredencerz*; *kredensowy, kredensować* (mylnie u Mączyńskiego r. 1564: *kragancować*); od włos. *credenza, credenziere*; 'list wierzytelny' (*credenziale*); 'wiara' (*kredyt*); 'bufet' ('srebra stołowe i szafa na nie'); 'izba dla służby'; 'naczynie' (»*kredens* z kryształu«); 'kosztowanie' (napoju, i podobne), a z tego 'rozpoczynanie' (pochodu, walki): »osobą swą wojskom *kredensował*« ('przewodził'); 'chłopca do stołu nakrywającego' *kredencerzem* zowią; »gdy bez *kredensu*« ('bez kosztowania przez podczaszego', książę) się napijał, zadano mu truciznę«. Niem. *kredenzen*, toż samo.

krekorać, *krokorać*, 'gdakać', częste w 16. wieku, u Reja i i., »kokosz z jajem *krokorała*«, »czeski kohucik czyście *krokorze*«. Czes. *krákor*, 'gdakanie', dowodzi, że to zdwojenie z **kor-kor*, od którego np. nazwy kruka, grec. *koraks* i łac. *cornix, corvus* (z czego nasz herbowy *Korwin*); poprawna jest więc tylko forma z *o*, ale na *krekorać* wpłynęło może *krerać, kryrać*, o 'głosie gęsi, żórawia, łabędzia'.

krepel, u Stanka 1472 r. *krapel*, »ubogiej włodyki *kraple*«; 'ciasto smażone', 'placek', dawniej pośledniejsze (»mniejszy stanowie pieką *kreple*, więtszy torty«, u Reja); *kreple*, 'pączki', u Knapiusza i Haura; z niem. *Krapfen, Kräpfel*, prasłowa.

kreptuch, częste w 14.-16. wieku, niem. *Kripptuch*, 'płótno żłobowe'

dosłownie, 'worek z owsem dla koni'; po narzeczach ocalało jako *reptuch*, i na Ruś doszło.

kres, *kresowy*, właściwie 'koło', 'okręg', 'granica': »stać w *kresie* zamierzonym«, »póty *kres*«, »na zły *kres*«, »szkapy po *kresu* wodzą«; *kresa*, 'linja', *kreska*, *kryska* jak i *krys*, »przyszła *kryska* na Matyska«; *kreskować*, 'głosować, wotować'; *krysa*, *kresa* u kapelusza; *kresy*, 'stójki, poczta wojskowa'. Złożone: *okres* i *zakres*. Z niem. *Kreis*, 'kres; linja, granica; obwód, powiat'.

kreślić, *kryślić*, nic nie ma do czynienia z poprzedniem, chociaż dziś oba pnie mimowolnie łączymy. Prasłowiańskie; czes. *okrszlek*, 'obwód', *okrszliti*, 'obwodzić', cerk. *okriszl* (*ri* i *r* nieraz się wymieniają, por. *crkiew* i *cyrkiew*, *criky* i *crky*), słowień. *okreszel*, *okreszlaj*, 'las między polanami'. Że to nie pożyczka, nie od *kresu* wyszło, dowodzi niezbicie owo *-l*, niezrozumiałe przy pożyczce. Pień ten sam co w *krąg*, *skriżal*, t. j. *kri-*, *skri-*, *krajać*, p. *krój*; *rz* od *kri* w dawnym języku: *krzyślić*, z tego *kryślić* (tak zawsze w 16. w. pisane, gdy *kres* tylko przez *e*; dalszy dowód, że oba pnie różnią się zupełnie).

kret, *kreta* (zamiast *krta*; tak i w ruskiem: *krot*. *krota*, ale u Czechów: *krt*, *krta*); *kreci*, *kretowina*, *kretowisko* ('co kret wyrzuca'). Lit. *kurmis*, 'kret', *kertus*, 'mysz polna'; od pnia *kŭr-* i *ker-*; *kertus* powtarza się u nas w *Czartoryi* i *Czantoryi*, t. j. 'kretowinie' (nie od *czarta*, lecz od *kreta*); jest i na Rusi *kertycia* i *kertyna*. A więc w *kret* i następstwo brzmień zmienione, i półgłoska twarda obok *e*, co nierzadkie, jedno jak drugie.

kretes, »z *kretesem*«, 'doszczętnie, zgruntu'; obce, znane dopiero od 18. wieku; jakaś popsuta łacina, por. *rwetes* itp.; od *kredy* (p.)?

krew, cerk. *krŭv*, *krŭvaw*, rus. *krow*, *krowawyj*, czes. *krew*, itd.; dawniej pierwszy przyp. *kry* (jeszcze na początku 15. wieku, nawet w dorobionych wrotkach Bogurodzicy), czwarty przyp.: *krew*, drugi: *krwie*; *krewny*, *pokrewny*, *pokrewieństwo*; *krwawy*, *krwawić*, *okrwawić*, *krwawica* (o 'pracy krwawej'), *krwawny* (*krwawnica* i *krwawnik* nazwy roślinne; *krwawnik*, 'karneol', odmiana chalcedonu, »sygnet *krwawnikowy*«); *krwisty*, *niedokrwistość*; złożenia: *krwiożerczy*, *krwiotok* albo *krwotok*; *krewniak*; *krewnik*, roślina, i 'człowiek-sangwinik', u Reja np. Lit. *kraujas*, 'krew', *krŭwinas* = *krewny* (tu zgadza się każda głoska, ale lit. znaczy 'krwawy'), łac. *cruor*, *cruentus*, 'krwawy', w innych językach o 'mięsie surowem (*crūdus*), krwawem', grec. *kreas*, niem. *roh* (dawne *hrō*), 'surowy'.

krewić, *skrewić*, od *krewa*, 'przegrana w kwindecza', z franc. *crever*, przy kartach 'przegrana dla zbytnich oczek'.

krewki, dawniej (15. i 16. wiek) *krechki* (*f* i *ch* stale się mieniają, p. *kafle*), 'kruchy', *krechkość*, 'kruchość, słabość, ułomność (grzesznika)'; odmiana głosowa wywołała i znaczeniową, łączymy dziś (*krefkiego*) *krewkiego* ze *krwią* i *krwistością*, 'sangwinizmem'; *krewki* 'porywczym, popędliwym' został. P. *kruchy*. Są i formy błędne, *krachki* i *krzechki*, jak czes. *krzehký*.

kreza, *kryza*, 'kołnierzyk damski'; *krezki*, *kryzki*, 'wnętrzności cielęce, błony'; z niem. *Kröss*, 'kołnierz od koszuli' i (dziś tylko *Ge-*

kröse, zbiorowe) 'małe wnętrzności'; niem. *Kraus(e)*, to samo, przeszło do nas i do Czechów z *u*: *krużki*, czes. *okruží*, rus. *krużiwo*, 'koronki'; *krużka* 'intestinum' r. 1532.

kręcić, p. *kręty*.

kręgiel, *kręgielnia*, *kręgielnica* (roku 1577 w Krakowie), *kręglarz*, *kręglowy*, — z niepierwotną nosówką; jeszcze u Reja *kregle*, tylko tak w słowniczku poznańskim około r. 1500; tamże jednak i dla 'ciasta' bez nosówki, jakiej niem. *Kringel* (rus. *krendel*) wymaga, co dowodzi, że niem. *Kegel* ('słupek do gry') u nas z owem *Kringel* pomieszano; *kręgielek*, 'obarzanek', dziś jeszcze narzeczowe.

krępa, 'skrzydło kapelusza', z niem. *Krämpe*, a *krępa*, dawna gra w karty, z niem. *Krimp*.

krępować, »brać w *krępy*«, z mylną nosówką; jeszcze w 16. w. stale bez niej: *krepować*; od koni, »przywiązywać do *krepy*« (por. wyżej *krepţuch*), z niemiec. *Krippe*; nosówka stale już w drugiej połowie 17. wieku.

krępulec, do zawieszania zabitych zwierząt, niem. *Krummholz* (*-ulec* odpowiada stale niem. *-holz* w pożyczkach).

krępy, 'silnie zbudowany', w cerk. jednak 'mały' (*krąpěti*, 'kurczyć', *skrąpiti*, 'skrócić'), — forma oboczna z *u*, p. *krupa*; pień *skręp-*, prus. *sen - skremp - usnan*, 'zmarszczki'; niem. *schrumpfen* i *schrimpfen*, o 'zmarszczeniu' i 'skurczeniu', ang. *shrimp*, 'karzeł'; staroniem. bez *s*, *hrimp(f)an*, 'ściągać, marszczyć'; u nas i z *ch* (z *sk*), *ochrzępać*, 'obciąć', narzeczowe. Narzeczowe *krępeć*, *krępciowaty*, 'karłowaty', r. 1532.

kręty, 'krzywy', *kręt*, »wić się *krętem* (albo *wykrętnie*)«, *kręto*, 'krzywo' i 'krucho'; *krętogłów*, ptak; *krętu-wętu*, 'kręcąc' (*wętu* bliźniacze, t. j. dla rymu dobrane, bez znaczenia); *kręcić* i liczne złożenia z *na-*, *po-*, *wy-*, *za-*, *prze-*; por. rzeczowniki: *wykręt*, *skręt*, *zakręt*, *okręt* (p.); częstotliwe *wykręcać* i t. d.; *krętanina* i *zakrętanina*; *krętacz*, *krętalski* i *kręcicki*, *kręcidło*, *kręciciel*; *kręcony*, *kręcenie* ('nudność'), *kręciszak* ('wiatr'); *kręciwąs* i podobne złożenia. Z rzeczowników jeszcze *pokręta*, rodzaj 'pieczywa', i *pokrątki* (jest i *pokrątka*), 'nerka', obie nazwy z roku 1472. Forma oboczna z *u*, p. *kruty*. Jest *krąt-* pniem z *o* obok pnia z *ę*, p. *krząţać*.

krnąbrny, *krnąbrność*, w pismach 15. wieku i bez *r*, lub bez *n*; pierwsze *r* może wedle drugiego *r* wsunięte; *-ąb-* por. z *-ąb*, *-ęb* w *gnębić*.

krobia, *króbka*, 'kosz', ogólne w 16. wieku, później wyszło z używania. Cerk. *krabiji*, *krabica*, i rus. *korobka* dowodzą pierwotnego *korb-*, południowe i czes. formy z *sz* (serb. *szkrabija*, czes. *szkraboszka*, 'maska') dowodzą *s-* nagłosowego; p. *skarb*. Niem. *Korb*, z łac. *corbis*, nie jest ani źródłem, ani pośrednikiem pożyczki łacińskiej, której przeczymy, mimo że obie nazwy o 'plecionce' mówią; związek obu może pierwotny.

krochmal, *krochmalić*, *krochmalny*, z *ch* zamiast *f* (por. *krefki-krechki*), z niem. *Kraftmehl*, 'mączka pszenna'; od nas na całą Ruś (wyraz słowiański na to jest *skrob*, u nas jeszcze r. 1472).

kroć tworzy liczebniki: *dwakroć* itd.; *krociowy*; *częstokroć*; *stokrótka*; *stokrotny*; przestawione, bo na Bałkanie i u Czechów *-krat* (*tri kraty*, biernik liczby mnogiej, 'trzy razy', stąd ruskie *trikratnyj*, 'trzykrotny'). Lit. *kartas*, 'raz', w tem samem zna-

czeniu (*wiens kart*, 'jeden raz'). Jak *raz* od *rzezania*, 'cięcia' (por. franc. *coup*), tak i prasłow. *kort* od 'cięcia' poszło, lit. *kertu*, 'tnę', ind. *kartati*, 'tnie'; pień *skert-*, *kert-*, od *sker-*, *ker-* (p. *skóra*), urobiony przez *-t*. Rzeczownik był niegdyś **kort* = lit. *kartas*, a od niego cerk. *tokrat'*, nasze *kroć*, nie forma przypadku jakiegoś, lecz twór nominalny, we złożeniach zwykły (*o-pięć* od *pięty*, itd.), więc sam nieodmienny (»do *krośet*« itp.); formy: *krocie*, *krociami*, *krociów*, dowolne i późne.

krogulec, *krogulaszek* (w 16. w., u Reja i Cygańskiego), *krogulczy*; prasłowiańskie; u innych Słowian zakończone na *-j*: *kraguj* (por. *wróbl*); łuż. *szkraholc*; nazwany od *skrzegotu*; w polskiem *o* niepierwotne?

krój, *kroić* i złożenia z *wy-*, *roz-*, *z-* itd.; »*kroić* na co«; częstotliwe *krajać*, a do niego dorobiono *krawać*, jak *stawać*, *dawać*, do *stajać*, *dajać*, *napawać* do *napajać*; do tego *krawać* (a w podwójnem złożeniu *wykrawywać*) dorobiono *krawiec* i *krawędź* (p.); do *krajać*: *krajczy* i *krajka* (p. *kraj*); pień jest *skri-*, grec. *krinō*, 'rozróżniam', *krisis* (nasze *kryzys*), 'stanowczy (krok, dział)', łac. *cerno* (*decrētum*, nasz *dekret* i *decernent*), lit. *skrijoš* i *krijoš*, 'kora', 'łubek', łotew. *krijat*, 'obdzierać skórę'. Do *kraw-* należy u nas i *skrawek*, *skrawki*, *wykrawki*.

krok, *kroczyć*, *kroczek*; *krocz*, o 'chodzie końskim drobnym' (»iść z *kroczy*, *kroczą*«); *krocze* i *międzykrocze* (anatomiczne); *kroczysty*, por. *szłapisty*, o koniu; częstotliwe wszelakich złożeń: *przekraczać*, *wykraczać*, *okraczać*; »na *okracz*«, *okrakiem* ('z rozstawionemi nogami'); może i *pokraka* tu należy (o 'dziwacznym chodzie' pierwotnie?); dawniej (15. wiek) *kraczai* (biblja, *krok* u Leopolity), obok jedynie oczekiwanego *kroczaj* (a z tego *kroczej*, przyrostek *-ēj*); jest i *kraczoch*, 'włóczęga'. Tak samo na Południu i Rusi: cerk. *dlgokrak*, 'długonóg', bułg. serb. *krak*, 'noga', *kraczati*, 'kroczyć', *kracza* i *kraka*, 'noga świńska, szynka', rus. *okorok*, 'szynka'; południowe *kraczun*, starorus. *koroczun*, do *kroczyć* (*kraczіti*, *koroczit'*), o 'zimowem przesileniu nocy; nazwa świąt Bożego Narodzenia za chrześcijaństwa' (stąd węg. *karacsony*, 'Boże Narodzenie', rumuń. *craciun*; na Rusi *koroczun* dziś w znaczeniu 'koniec': »*priszoł jemu karaczun*«, »*zadat' karaczuna*«); lit. *karka*, 'ramię, barki; szynka'. A więc pień *kork*; tymczasem u Czechów zamiast oczekiwanego **krak* jest tylko *krok*, *pokrok*, 'postęp', *kroczej*, 'krok', tak samo u Serbów *krok*, *krocziti*, *krokaj*, a są i postaci z *sz-*, *szkrok*; cerk. *okrocziti*, 'otoczyć'; niedosyć na tem, są w serb. i słowień. niesłychane skądinąd postaci z *ora* (jakby pomieszane z *krok* i *krak*?): *korak*, *korakljaj*, *koraczіti*, 'kroczyć', słowień. *korakati* i *koracati*, a nawet rus. *korjaka*, 'kroczysty', *koraczit' sia*, 'odstępywać', *koraczki*, 'na czworakach'; zupełne więc zamieszanie, przyczem polszczyzna jeszcze najmniej od zwykłego porządku odstąpiła, więc dowolności owej nie tykamy dalej.

krokodyl, *kokodryl*, *krokodyli*, z łac., a to z greckiego *krokodeilos*, dosłownie: 'na kamieniu (wylegająca się do słońca) jaszczurka'. Postaci chwiejne, jest i *korkodyl* itd.

krokos, *krokosowy*, 'szafran polny', krajowy (»nie udawaj ludziom za szafran *krokosu*«, r. 1600); jeden z rzadkich przykładów zachowanej

końcówki łacińskiej; łac. *crocus* z grec. *krokos*, 'szafran'.

krokszтyn, *krokszтynek*, 'koñiec belki wystający' (podtrzymujący np. balkon), z niem. *Kragstein*, od *Kragen*, 'kołnierz', prasłowa.

krokwa (dawne), dziś *krokiew*, *krokiewka*, *krokwiowy*, o 'belce dachowej rozstawionej, *rozkraczonej*' (czy stąd nazwa sama?); »brak *krokiewki* ('klepki') w głowie«; *krokwić*, 'łacić', 'kończyć budowę'. Jeżeli wolno łączyć z *krokiem* (ależ tak samo u Czechów i na Rusi, jeśli tu nie z Polski przyszło?), odpada wywód z niem., jako pożyczka czy jako słowo pierwotnie pokrewne (niem. *hragian*, dziś *ragen*, 'sterczeć', grec. *krossai*, 'wierzchołek'; przypadkowe to raczej podobieństwo); łotew. *krakis*, 'rogi u dachu', pożyczka z Rusi?

król, *królować*, dawniej *królewać*, por. *królewstwo*, z czego już w 16. w. *królestwo*; *królewski*; *królewic*, zastąpiony dziś *królewiczem*, z ruską końcówką; *Królewiec*; *królowa* (dawniej *królewa*, por. *królewna*). Przestawka z **korl*; u Rusi z pełnogłosem: *korol*, u Czechów i na Bałkanie *kral* (p. *kralka*); w 9. w. przeszło od pierwszego wielkiego pogromcy Słowian zachodnich, *Karla-Karola* (imię własne brzmi u nas *Karol*, wedle łaciny, zdrobniałe *Lolo*; dawniej *Karzeł*, p., jak u Czechów), i rozszerzyło się po całej Słowiańszczyźnie, a przez nią Greków doszło, co swego władcę za jedynego prawego basileusa uważali, zachodnich cesarzy *krales* (*riks*, z łac. *rex*) nazywali; więc jeszcze w 9. wieku ulegały u Słowian słowa podobnego brzmienia (*or*, *ol*, *er*, *el* między spółgłoskami: *k-or-l*) przestawce albo pełnogłosowi, czego już w 11. wieku nie bywało więcej. Nazwę zwierzątka, *król*, *królik*, przetłumaczyli Czesi i Polacy (a od nas wzięła to Ruś) ze źle zrozumianego niem. (dawnego) *Küniklin* i *Küniglin* (dziś *Kaninchen*; obie nazwy z łac. *cuniculus*), jakby to było zdrobniałe *König* (i w średniowiecznej łacinie zwano zwierzątko to i *rex herbarum*); nazwa dawna i ptaszka, *królik*, wedle łac. *regulus (cristatus)*. Słowianie, z natury anarchiści, żadnej nazwy domowej dla panującego nie wytworzyli, wszystkie są obce; p. *cesarz* i *ksiądz*.

krom, *okrom*; dawniej: *kromia*, *kromie* (obie końcówki wahają się u przysłówków), *krom* z tego skrócono; niby miejscownik od *kroma*, 'kraj, krawędź', »*kroma* (lub *kromka*) chleba«, 'kawałek odcięty'; cerk. *pokrom*, rus. *kroma*, *pokroma*, 'krajka sukna' (brak w czeskiem, jest na dalszym Zachodzie); więc »przylepa albo *kroma* kołacza«, około r. 1500, nie należy zestawiać z niem. *Krume*, *Brotkrume*: zbliżenie to przypadkowe, *Krume* znaczy też co innego, 'miękisz', nie 'bajdę chlebową'. *Krem-* (p. *krzemień*) i *krom-*, o 'odciętem', stąd nazwa *Kremlu* moskiewskiego (tyleż co 'ostróg, cytadela'), a i 'odciętej części lasu' (*krem*, białoruskie, w Statucie litewskim: »*krem* bez barci«, »drzewo *kremne*«). U nas tylko w tem *(o)krom*, por. czes. *soukromý*, 'przywatny' ('oddzielony'), małorus *okremyj*, 'osobny'. Pień jest *skrem-*, p. *krzemień* i *skromny*.

krompel, 'ziemniak', z niem. *Grundbirne*, narzeczowe *Krumbeer*.

kromras (i inne formy), dawna nazwa 'pośledniejszej materji sukiennej', niby 'kitajka, saja', z niem.

Kronrasch, t. j. 'rasza koronna', ang. *crownrash*.

kronika, w 15.—17. wieku *krojnika* (a od nas pod tą formą na Rusi), *kronikarz*; z łac. *cronicon*, a to z *chronicon* od grec. *chronos*, 'czas', co zatrzymaliśmy w *chroniczny*, *chronometr*, *chronologja*.

kropierz, 'czaprak', średniowieczne; tak samo u Czechów (do nas od nich) *kropírz*, z łac. *crupa*, 'tył koński', franc. *croupière*, 'podogonie'.

kropla, w psałterzach, w biblji i później jeszcze *kropia* (por. *kapla*, zamiast *kapia*; w obu razach *l* wsunięte, jak w *niemowlę*); *kropelka* i *kropka*; *kropić*, *nakrapiany*; *ukrop*, 'wrzątek', *ukropek*, 'wrzątek z mlekiem'; przenośnie: *okropny*, *okropność*, 'co *kropi*, parzy człowieka zgrozą i strachem', już w psałterzu, obok *okropić* w znaczeniu zwykłem. *Kropacz*; *kropiciel*; *kropkować*; *kropi(a)sty* i *kroplisty*; *kropidło* (stąd *kropidlnica*, dziś *kropielnica*, por. *chrzcielnica*); *kropnąć* (i kijem). Od *krep-* (łuż. *krjepa*, *krjepiś*, 'kropić'), *krop-*; łac. *crepo*, 'szumieć', *crepitus*, 'szum'; ale prawdopodobniej *skrep-*, p. *skrzepły*. Tu należy rus. *kropot'*, o 'gderalstwie', 'mrukliwości', *kropotliwyj*, o 'pracy uciążliwej'.

krosna (liczba mnoga, bez pojedynczej), »u *krosien«*, *krosienka*, stąd *krośna*, 'warsztat tkacki'; ale »*krośniarz* szkło w *krosnach* na plecach nosi«, od *krosien*, 'skrzynki do szkła'; Ruś dzieli oba słowa: *krosno* i *krosznia*, nawet *korosznia*, 'kosz'; *kroszni* tyle co niem. narzeczowe (pożyczka z słowiań.) *Krachse*, 'kosz na plecach'; czes. *krosna* (rodz. żeńskiego) tylko o takim 'koszu'. Nazwy miejscowe: *Krosno* podgórskie (więc niby ruskie, dlatego Paweł z *Krosna*, poeta, z familji niemieckiej, *Ruthenus* się zowie) i słynniejsze *Krossen* nad Oderą (por. nazwy *Jasło* itp.). Zestawiają z *krzesłem*, lit. *krase*, 'krzesło'. Prasłowo; cerk. *krosno*, bułg. *krosna*, i 'kołyska', serb. słowień. w liczbie mnogiej: *krosna*, itd.

krosta, 'wysypka', 'świerzb', *krostawy* i *krostowaty*, *krostka*, *krostawieć*, wedle cerk. *krasta* a rus. *korosta* (stąd i 'ropuchę' »żabą *krostawą*« przezywają, *korostawka*) z pierwotnego **korsta* (od *kort-*); są w czeskiem i i. formy z *ch*, niepierwotne, zresztą bułg. serb. słowień. czes. *krasta*, 'świerzb' (i o znakach po ospie); *kort-*, por. z *czĭrt-*, 'kreślić', mieliśmy wyżej pod *kroć*; por. niem. *Mal*.

krótki; *krótko*, dawniej *krótce*; pierwotne *krot-* (bez przyrostka przymiotnikowego *-ki*) w stopniu wyższym: *krótszy* i w przysłówku jego: *króciej*; we złożeniu *krotofila* (p. *chwila*); w czasowniku *krócić* (wiek), *skrócić*. Przestawka z *kort-* (rus. *korotkij*, czes. *kratký*), i należy do tego samego pnia co i *kroć*; lit. *kartus* odmieniło znaczenie: 'gorzki'; łac. *curtus*, 'skrócony', od pierwotniejszego pnia *sker-*, nie od *skert-*, pochodzi. Z dalszych urobień por. *krucica* (zam. *krócica*), 'krótki pistolet, tercerol'; zdrobniałe: *króciutki*, *króciuchny*, *króciusienki*; częstotliwe *skracać*; pomijamy złożenia, jak *krótkowidz*, *krótkotrwały*. Zupełnie odmienne jest drugie *krotki*, nie przestawione (więc rus. *krotkij*, na Bałkanie i u Czechów *krotký*), 'łagodny' ('ułaskawiony' o zwierzęciu), *ukrócić*, 'uśmierzyć, ułagodzić'; nazwy miejscowe, jak *Krotoszyn* (stąd *Krotoski*), od *Krotosza* (t. j. *Łagoda*), por. *Lubosza*, *Junosza*;

krotnieć, *krotnąć*, ‘łagodnieć, uśmierzać się’; brak dalszego odpowiednika dla tego *krot-*, *kret-* (*kręt-*?, p. *krzątać*).

krowa, *krowi*, *krowiniec*, *krówsko*; przestawione z **korwa* (w rus. pełnogłos: *korowa*); oboczna prapolska forma *karwa* ocalała w nazwach miejscowych: *Karwin*, *Karwodrza* (*Kawodrza*) obok *Krowodrza*; *Karwicki* obok *Krowicki*; *krowieniec* dziś jeszcze u Kaszubów *karwińc*; nakoniec dorobiono do *karwa*: *karw*, dla ‘wołu’ (częste u Reja, mianowicie dla ‘starego, leniwego wołu’; pogardą trąci), Prusowie od nas pożyczyli (*kurwis*; Litwin ‘wołu’ *jautis* zowie od ‘wprzęgu’, ind. *jaumi*, ‘wprzęgam’); i lit. *karwe*, ‘krowa’, pożyczka od Słowian (u Prusów *klente*, nasza *klępa*?). Bydlę rogate, więc nazwa ta sama co w łacińsk. *cervus*, niem. *Hirsch* (nordyjskie dawne *hiortr*), grec. *keraos*, ‘rogaty’. Ruś zowie ‘kołacz weselny’ *korowajem*, od kształtu, skoro na korowaju »*byczki*« i »*huski*« ulepia; korowaj (u Bułgarów *krawaj*, ‘ciasto obrzędowe’, w niezliczonych co do kształtu odmiankach) pieką z nadzwyczajną obrzędowością (są osobne pieśni *korowajowe*), bez korowaju obchodzi się tylko wdowa, idąca powtórnie zamąż. Nazwa, nie rzecz, nam już obca, chyba ją w połaci wschodniej od Rusi znają. *Krówka* nazwa wszelakich owadów, chrząszczy, i roślin niektórych.

krszyć, ‘kruszyć’, od *krech-* w *krechki*; p. *kruchy*.

krta, p. *krzta*.

krtań, *krtaniowy*; *krtęczyć*, ‘dręczyć, dusić’; *krtycz*, tyle co *krtań*; oboczne formy z dźwięczną spółgłoską: *grdęczyć*, *grdyka*, inne z *rz*: *krztań*, *krztoń*, ale to *rz* nieusprawiedliwione, chyba wedle wzoru *krta* i *krzta*, bo pisownia z miękką półgłoską, *grĭtanĭ*, obok *grŭtanĭ*, niewiele dowodzi. Polskie słowo różni się od rus. *gortań* następstwem półgłoski (polskie z *grŭt*, rus. z *gŭrt*), co nieraz się powtarza. Nazwana *krtań* (z **grtań*, por. *pchła* itp.) od *zgartania*, ‘garnięcia’; przyrostek *-ań*; przyrostek *-yk* lub *-ęk* w *grdyka*, *grdęczyć* (*krtęczyć* w 15. wieku). Pierwotne następstwo brzmień zachował *garściel* (p. *gardziel*). U *krtęczyć* lub *grdęczyć* itd. rozstrzyga trzecia lub pierwsza głoska, do której się pierwsza lub trzecia dostraja: albo *krt-*, albo *grd-*.

kruchta, narzeczowo *krufta*, *krukta*, około r. 1500: »ganek albo *kruchta*«, i *kruktha* (!), tamto ‘babiniec’, a to ‘krypta, podziemie’, z niem. *kruft* (dziś *Gruft*) z grec. łac. *crypta*, poprzez czes. *kruchta*, *krufta*; *krypto-*, ‘ukryto’, mamy we złożeniach, jak *kryptokatolik* itp.

kruchy, *kruszyć*, *kruszki*, *okruch*; »sól w *kruchach*«, czyli w ‘kawałach’, *kruch* lodu czy stali; *krusz*, ‘grudka soli’ (w karze sądowej dawnej); *kruszec* albo *kruszczyna*, ‘metal’; *kruszeć*, ‘stawać się kruchym’; *kruszyna*, ‘odrobina’, ale i nazwa ‘szakłaku’; *kruchki* i *krufki*, pisane *kruwki* (por. *krechki* i *krewki*), ‘kruchy’, *kruchość* i *kruchkość* U Serbów i Chorwatów *kruch*, ‘chleb’. We złożeniu z *s-* już w języku cerk. przeniesione na moralne *skrusze-nije*, nasze *skruszony* i *skrucha* (jak w czes.; niem *Zerknirschung*). Lit. *krusza*, ‘grad’, *kr(i)uszti*, ‘roztłukiwać’, *kriauszyti*, ‘ubijać’; litew. *au* = naszemu *u*, litew. *u* = naszej półgłosce twardej (*ŭ*), oniemiałej w *krszyć*, *krszyna*, istniejącej

w *krechki*; ze *krszyna* powstaje i *krzyna*, *krzynka*. Jest u nas i *zakryszka*, *zakryszyć*, jak i w małoruskiem.

kruk, ptak, *krukać* ('ratare' w słowniczku poznańskim), *kruczeć* (i w brzuchu), *krukawka*, rodzaj 'gołębia' (już w r. 1472); dźwiękonaśladowcze; lit. *kraukti*, 'krakać', *krauklys*, 'wrona', goc. *hrūkjan*, 'krakać', lit. *kriukti*, 'kwiczeć'. Od tegoż *kru-* narzeczowe *krulić*, 'kwiczeć'. *Kruczy*, *krukowy*, *krukowaty*; *kruknąć* (w brzuchu).

kruk, 'hak', »*krukiem* siedzieć«, 'nieruchomo'; *krukiew* i *kruka*, 'kostur, szczudło'; *krukowy*; *kruczek*: 'haczyk'; »chłopiec od butów«; 'wykręt (prawny)'; jest i *kryka*, narzeczowe; z niem. *Krücke*, 'szczudło', 'koczerga', 'drąg z hakiem' (narzeczowe *Krucke*); r. 1532 *krukwa*, 'ożóg, pociask'; również z niem. (nord. *krōkr*, 'hak') poszło rus. *krjuk*, 'hak' i 'znak melodji': *krjuczkowatyj*, 'wykrętny', »*piet' po krjukam*«, ‚śpiewać wedle nut'.

krumperz, *krumperski*, 'hafciarz, wyszywacz', z niem. *Krämper*.

krupa, *krupić*, »*skrupiło się* na mnie«, *krupki*, *krupnik*, 'zupa' i 'gorzałka zaprawna a gorąca'; *krupica*, dawny 'kosmetyk damski' (od 15. do 17. wieku znany); *krupnik* i *krupiarz*, *krupniczka* i *krupiarka*; *liczykrupa*; *krupinka*; *krupy*, i o 'gradzie', czes. *krupobití*, rus. *krupa*. Czy niem. *Graupe*, dawne *isgrūpe*, 'Hagel', z słow. pożyczone, niezupełnie pewne. Z *krup-* por. *krępy* (jak np. *kruglica* u Mączyńskiego 1564, 'wartałka', t. j. *krąglica*), a dalej i *gruby - gręby*, wszystko jeden pień pierwotnie; z *krupą* (por. rus. *krupnyj*, 'znaczny') lit. *nukrupes*, 'krostawy', *susikraupti*, 'skurczyć się', prus. *sen-skremp-usnan*, 'zmarszczki'.

Kruszce. Nie znali ich Arjowie; mają nazwy spólne dla *kamienia*, *rogu*, *drzewa*, co im do wyrabiania narzędzi służyły, nie mają żadnej własnej dla żadnego kruszcu. Jeżeli są jakie dawne, to należą tylko do dwu, trzech najbliższych sobie języków, nigdy do wszystkich. Mylnie wywodzą nazwę *rudego* z sumerskiego *urudu*, 'miedzi'; samogłoski tego pnia (*rŭd-*, *reud-*, *roud-*) dowodzą jego spólnoty aryjskiej, a *urudu* przypadkowo brzmi jednako. Postęp epoki spólnoty litewsko-słowiańskiej polega właśnie na znajomości kruszców, widocznej z nazw litewsko-słowiańskich, i najwcześniejsze, a zarazem najważniejsze rzemiosło, boskiego początku, kowalskie, w tych dopiero czasach powstało; obce było aryjskiej prarodzinie, chociaż pierwsze wyroby kruszcowe dochodziły jej drogą wymiany-handlu ze Wschodu, od Małej Azji, kolebki wszelkiego górnictwa; szczególniej arystokratyczne złoto, miedź (pranazwa jej w *asie* ocalała!), bronz, srebro, najpóźniej plebejuszowskie, demokratyczne żelazo. I Słowianie-Polanie górnictwa nie znali; ich prarodzina (do której bogate w kruszce Czechy, Węgry północne, Siedmiogród nie należały) nie nastręczała sposobności do rozwoju tegoż; skarby Olkusza, a przedewszystkiem sól kamienną Wieliczki i Bochni odkryto aż w późnem średniowieczu. Kruszce przywoźne znali od prawieku; nazwę *złota* dzielą z Niemcami i Łotwą (Litwa i Prusy mają, jak łacina *aurum* z **ausum*, *auksas*; *auksinis*, 'złoty', moneta ich dzisiejsza); tak samo nazwę *srebra* (najpospolitszy

to u Słowian kruszec, wszelkie inne nieskończenie przeważa); jak *złoto* niegdyś od 'żółtości', tak *miedź* przezwana od 'śmiadości, śniadości', a *ruda* o wszelakiej 'czerwonawości'. Nazwa *żelaza* spólna z Litwą, *geležis*; oprócz niej jeszcze tylko dla *ołowiu* (u Rusi i *swiniec*, jest i w cerk. i słowień.; na Litwie *szwinas*, pożyczka) własne jakieś miano istnieje; wszystkie inne, *mosiądz* itd., są pożyczki, przeważnie z niem., wyjątkowo, jak np. cerk. i bałkańskie *kositer*, 'cyna', z greckiego. Żelazo dobywali Słowianie sami z rudy, i doszli też do jej wytapiania w piecach, wyuczywszy się tej sztuki u obcych; rudę wytapiali i kowali z niej narzędzia, głównie broń. Jakiego zażywali *kowale* znaczenia, dowodzi obfite słownictwo; *kowale, kowarze, kowacze* itd., jako całkiem przejrzyste nazwy, są późne; prastare natomiast są *wŭtr* (cerk., starorus.; prus. *wutris*, 'kowal', *autre*, 'kuźnia') i *kŭrczij*, 'kowal' (cerk., starorusk.; może nazwa głównego bożka pruskiego, *Kurke*, tu należy?). I nazwy narzędzi prastare: *kleszcze*; *kładiwo* (u nas zaginęło, jest u Czechów i na Bałkanie, lit. *kaldyti*, 'kuć'?; *młot* był jednak tylko kamienny); *nakowadlnia*; *kuźnia*; *podkowa* (u wszystkich Słowian tak samo), i *okowy* (w liczbie pojed.: *oków*, 'wiadro okute', u wszystkich Słowian); *miechem* poddymano ogień w piecu. Gdy rzemiosło kowalskie odwieczne, domowe, złotnicy tylko z zagranicy przybywali; również obcymi byli pierwsi mincarze (u nas żydzi, Grecy na Rusi).

kruty, 'srogi, gwałtowny', w psałterzu i biblji; *okrutny, okrucieństwo*, ogólne od 15. wieku, rzadko i *ukrutny, skrutny*; p. *kręty* (oboczność, jak *kruglica* i *krupa* obok postaci z *ą, ę*); właściwie więc 'kręty'; rus. i serb. *krut* znaczą oboje: 'kręty' (o powrozie), i 'srogi' (o człowieku), *krutoj*, 'spadzisty, stromy'; lit. *krantas*, o 'stromym brzegu'.

kruż, *krużyk, krużlik*, 'szklanka, kielich'; obok tego i *kruglik, króglik*, w 15. i 16. wieku, z niem. średniowieczn. *Krause, Krūse*, i z *Krug, Krugel*, słów od siebie niezawisłych, łacińsk. średniowieczne *crusibulum*.

krużganek, r. 1532 *kruszczganek* (?), 'podsienie, korytarz, galerja', z niem. *Kreuzgang*.

kryć, *kryję*, z licznemi złożeniami: *u-, po-, wy-, na-; odkrywać; odkrycie; skryty, nakryty; pokryw(k)a; kryjomy* (imiesłów bierny czasu teraźn.), *pokryjomu, kryjomie, kryjomo, kryjomką; skryjówka; przy-* i *pokrywadło* (w czes. odwrócone: *koprwadlo*, jak nasze *krzykopa* z *przykopy*); *pokryciec* ('hipokryta'); *skrytka, pokrytka* (o 'dziewczynie upadłej'). Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *kryti, kryją*, rus. *kroju*, itd. Lit. (z innym stopniem samogłoski) *krauti*, 'nakładać', *krūwa* (długie *ū* = nasze *y*), 'kupa', w grec. rozszerzono pień o *-p*: *kryptō*, 'ukrywam'. Nie mamy odpowiednika do rus. *pokrow*, 'pokrycie' (płaszczem Matki Boskiej, cud carogrodzki z r. 860), ani do rus. *kry-szy*, 'dachu' (urobione jak *strze-cha*), czes. *skrýsz(e)*, 'kryjówka', serb. *kriszom*, 'tajnie'.

kryksman i *kryksrecht*, dawne wyrazy wojskowe niemieckie 17. w.: *Kriegsmann, Kriegsrecht*. Ale *kryg, kryga*, (o 'uździe'), *krygowy, krygować* (»brać w *krygi*«, »aby był dzierżan na tym *krygu*, bo bardzo bujny«, »*krygiem* twardym zało-

mić konia«), *krygować się* ('muskać się', o ruchach pretensjonalnych), już około r. 1500: »wędzidło, *krygowa* uzda«, od innego *krieg* pochodzi, co oznacza jakieś 'śruby czy dźwignie (u działa)', franc. *cric*, 'dźwignia u wozu'.

kryłoszanin, we Lwowie 'świętojurca', 'kanonik obrządku ruskiego, siedzący w kryłosie'; *kryłos* przestawką z grec. *klēros*, 'kler'.

Krym, półwysep, nazwa turecka; stąd *krymczuk*, 'Tatarzyn', *krymczak* (koń), *krymka*, 'mycka, jarmułka'.

krynica, z mylnem *ry* zamiast *rz* (jak w *kryślić* zamiast *krzyślić*, *chrypka* i i.), jeszcze u Leopolity i Wujka: »*krzynice* ('źródła') wód«; to samo co *skrzynia* (p.), tylko bez *s-*, jak *Skrzynki* i *Krzynki* itd.; *kryniczny*; p. *krzynów*. Już w cerk. *krinica* 'studnia, źródło', nietylko 'naczynie, dzban'; właściwie 'cysterna'; nie pozostaje w żadnym związku z grec. nazwą 'źródła', *krēnē*.

krypa, 'galar', czółno', z niem. *Krippe*.

kryształ i *krzyształ*, *kryształowy*, *kryształny*, *krystalizować* i *krysztalić*, z łac. *crystallus*, z grec. nazwy 'lodu', *krystallos*.

krytyka, *krytyczny* (i o dniach i chwilach »podejrzanych«), *krytykować*, przez łacinę z grec. *kritikos*, 'rozsądzający', *kritikē*. Niegdyś było i *krytyzować*, niem. *kritisiren* (od *krinō, krisis*, 'rozsądzam, dzielę', łac. *dis-cerno*).

krzak, od *kierz* (jak *pniak* od *pień*), *krzaczysty*, *krzaczek*; *krzewie* i *krzowie*, zbiorowe (jak *liście*, *pierze*, *snopie*); częste w nazwach, *Zakrzewski* (od *Zakrzewia*, por. niem. *Sackrau*); pień *kŭr-*, z samogłoską *o* w *korzeń*, gdyż takie pierwotne znaczenie, ocalałe w cerkiewszczyźnie; u Słowian zachodnich *kierz* już przed r. 1000 'krzak' znaczył, bo wedle kroniki Thietmarowej Nadłabianie *kirie elejson* chrześcijańskie przedrwiwali: *we kri olsa* ('we krzaku olsza'). Od zbiorowego *krzewia* poszło i *krzewić*, *rozkrzewiać*, i nowe *krzew*, *krzewina* (już od r. 1500), jak *liść* od zbiorowego *liście*.

krząkać, a mylnie i *chrząkać* (ależ i na Rusi *chrjukat'*, o świni), »*krząka* jako kiernoz«, u Reja, *krząknąć*, *krzęczeć* (o słomkach), rus. *krjakat'* i *krjachtiet'*, 'stękać', i nazwy wszelakiego ptactwa od głosu, litew. *krankti*, o 'krakaniu', i podobne, wszystko odmianki *krakania* wszelakiego. Od dźwięku nazwane i zwierzątka, np. *krzeczek*, p. *skrzeczek*; *krzekać*, *krzechtać*, o świniach w latowaniu; »*krzekot* żab«, *krzekotać*, ale i o sroce i kurze mówią *krzektać* (»sroczka *krzekce* na płocie«), *krzeczeć*, *krzeknąć*. Lit. *krekinti* (o świni); *krakis*, 'dzięcioł', itd.

krzątać się, *krzątanina*, *okrzętny* (gospodyni) i *skrzętny*, rzadziej bez *s*: *krzętny*, *krzęcinka* (roślina); u innych Słowian i czasownik *krjanuti*, *krenuti*, bez *t* przed *n*. *Kręt-*, z samogłoską *o* w *krąt-*, p. *kręty*; lit. *krutus*, 'ruchliwy', *krutėti*, 'ruchać się', bez nosówki.

krzczyca, pisane najrozmaiciej, i bez *r*; forma pierwotna była *kczyca*, od *kŭk*, 'włosy na głowie', i *kyka* (to samo, bułg. i serb. *kika*, 'warkocz'), czes. *ksztice* (w najrozmaitszych odmiankach), o 'warkoczach' i 'czubach'; u nas *kszczyca* 'włosy na karku', i 'kark', i dla tego znaczenia pisano *kczycę* pierwotną najczęściej i przez *r*: *krzczyca*, cho-

ciaż *kark* tu przy niczem. Pień *kŭka* zestawiają z łotew. *ais kaukas niemt*, 'za czub chwycić'; w biblji: »ani strzyc *krczicze*«, »ogoli sobie *kryczyczą*« (!).

krzemień, *krzemieniec* (jak *Kamieniec*), *krzemienny*, *krzemienisty*, *krzemyk*, *Krzemionki*; *krzemięzny*, pisane i przez *ż* (por. *lubiezny* i *lubieżny*); *krzemięzić się*, 'krzepić, silić się'; *krzemyk* od pierwotnego pierwszego przypadku: *kremy*; w czes. ocalało i pierwotne nagłosowe *s-*, *skrzemen*. Pień *(s)krem-* i *(s)krom-*, p. *krom*, o wszelakiem 'cięciu, oderznięciu', niem. *Schramme*, od 'urznięcia', starosas. *scram-sahs*, 'miecz nożowy'; dawne *Schram*, 'rozpadlina (skały)', *schramen*, 'rozcinać'; brak słowa na Litwie, jest łotew. *krams*, 'krzemień' (?).

krzepić, *krzepki*, *krzepnąć*, *skrzepnąć*, *skrzepły*, *okrzepnąć* ('umrzeć', o żydzie i cyganie, tak już w 15. wieku: chrześcijanie *umierają*, żyd *skrzepł*, pies *zdycha*); z polskiego (co z włosk. *crepare* w żadnym związku) małorus. *krepnuty*. Pierwotny przymiotnik *krēp* jeszcze w cerk.; rus. *kriepost'*, i 'twierdza' i 'twardzizna' ('dokument', z tego *krjepostnoj*, o »zakabalonym« pańszczyźniaku). W słowac. *krzepczyć* znaczy 'tańczyć', *krzepczy* 'tancerz', stąd ta nazwa za Zygmunta Starego. Lit. *kraipyti*, 'kręcić, zwijać się', do *kreipti* (to samo).

krzesać, z dawnego *krzosać*, *krzeszę*, 'dobywać iskry, ognia', *krzesiwo*, *krzesidło*, 'ogniwo'; »*krzesać* za kim«, 'obstawać za nim'; *krzosk(a)*, 'skałka u strzelby'; brak w litew., więc niema i pewnych odpowiedników; znaczenie pierwotne: 'uderzać, obijać'.

krzesić, *wskrzeszać* (z martwych), *wskrzeszenie* (i cerk. tak), z *ē* (długiem czy dyftongowem, gdy w *krzosać e* krótkie); cerk. *krěs*, o 'odmianie czasu', w serb. i słowień. *krijes*, *krēs*, 'sobótki, kupało', *kresnica*, 'robaczek świętojański', *kresiti se*, 'błyszczeć'. Na Bałkanie jest i postać z półgłoską, cerk. *wŭskrĭsnąti*, serb. *uskrsnuti*, *uskrs*, 'zmartwychwstanie'.

krzesło, jeszcze w 15. i 16. wieku *krzasło*, *krzasłowaty* (o drzewie krzywem, niewzrosłem), obok *krzesłowaty* (o jałowcu); *krzesełko*. Słowo istnieje tylko u nas, Czechów i na Rusi (małorus. *krisło* przemawia za *ě*), jest na całej Litwie (t. j. i u Prusów i Łotwy), *kresłas*, ale to mi pożyczką się zdaje, domowe byłoby *krāse*, co się z naszemi *krosnami* da porównać (*ě* byłoby nie z *oi*, lecz z *ē*).

krzta, *krszta*, *krta*, »ani *krzty*«, »do *krzty*«, *krztyna*, 'odrobina', *kszyna*, piszą i *krsztyna*; podobnie i *krsztusić* obok *krztusić*, a jest i *krztań* obok *krtań*; *krztusić* można łączyć z *krtęczyć*, tu i w *krztaniu* byłoby *rz* niepierwotnem, ale czyż i w *krzta*? *Krztę* porównałbym z lit. *kri(n)tu*, *kristi*, 'upadać', bo żeby w *krcie* wypadło *ch* z **krchty* od *krszyć*, nie wydaje się prawdopodobnem; w serb. jest *krt*, 'kruchy', *krtina*, 'kruche mięso', z *krcht* (*krchat*, 'okruch'), ale to dla nas niczego nie dowodzi.

krzyk, *krzyczeć*, *krzyknąć*, *krzykać*, *krzykacz*, *krzykała*, *krzykliwy*; pomijam złożenia z *wy-*, *o-*, *na-*, itd.; znamy tylko pień *krik-*, bez równoznacznego *klik-*, ogólnego w cerk., na Rusi całej (rus. *klikat'*, *kliczu*, małorus. *kłyczu*) i na Bałkanie. Ale jeszcze na początku 15. wieku znaliśmy *klicz*, o 'zawołaniu herbowem'

(cerk. *klicz*, rus. *klik*, 'krzyk', *kliczką* psa wołają, *klikusza*, 'kobieta histeryczna'), a w nazwach miejscowych mamy *Dziewoklucz*, zamiast dawnego *Dziewoklicz* (o 'krzyku gwałconej'), i *Żaboklicz*. Por. lit. *klykti*, *klykauti*, o wszelakiem 'kwiczeniu', *krykszti*, o 'wrzasku'. Z licznych odpowiedników w dalszych językach (z nagłosowem *s-*, z *g* zamiast *k* końcowego, np. grec. *krigē*, 'kaczka', staro-angiel. *scrie*, 'drozd') najciekawsze byłoby łac. *crimen* (stąd nasz *kryminał*), 'gonienie z krzykiem za złoczyńcą na gorącym uczynku' (*nastojcie!* p. *niestety*; *ceter*).

krzynów, 'misa', przestarzałe już w 16. wieku; około r. 1500 »korczak albo *krzynów*« tłumaczy łac. 'discus'; p. *skrzynia*; por. *krzynica* (p. *krynica*). U innych Słowian zamiast *krzynowu* wyłącznie *krin*, *okrin*, *krinica*, o 'dzbanie' i 'misie'. *Okrzynek*, Stanko r. 1472, o 'pokrzywie', zamiast *okrszynek*, bo on i *odcinek* zarazem daje, więc to nic do *krzynowu* nie ma.

krzywy, *krzywo* w licznych złożeniach: *krzywonos* (nazwa ptaka; przejęły narzecza niemieckie: *Krinitz*, jak nazwy *szczygła* i *czyżyka*), *krzywousty*, *krzywoprzysiężca*; *krzywić* i *krzywić się*, *wykrzywiać*; »on mi *krzyw*«, 'winien', stałe w 15. do 17. wieku; *krzywaźń* (w nazwach herbowych), *krzywizna*; *krzywda* (jak *prawda*), *krzywdzić* i *krzywdować* (sobie); *krzywda* i 'wina', 'skarga'. Lit. *kreiwas*, 'krzywy', *kriwis*, o 'krzywym człowieku'. W innych językach łac. *curvus*, 'krzywy' (stąd *kurwatura* biskupia), i grec. *korōnē* (stąd *korona*, właściwie coś 'zakrzywionego'). Z własnych urobień por. *krzywota* w biblji ('krzywda'), *krzywula* i *krzywuła*, o 'pastorale' ('kurwatura'), *krzywulec*, *krzywulasy*, o 'piśmie krzywem'. Lit. *kriwule* 'laska obrzędowa (obsyłająca lud, na święta i wiece)', ale mniemany arcykapłan *krywe krywejto* należy do wymysłu, jak *wajdeloci* i t. p. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *kriw*, *kriwda*, *kriwiti*, rus. *kriwoj*, 'jednooki', serbskie itd. *kriwogled*, 'zyz'; przyrostek *-w*, pień *krei-*, ten sam co w *krzynów*, *skrzynia*, *kr(z)ynica*. U Czechów, jak u nas; *krziw komu býti*, 'krzywdzić kogo'.

krzyż, »na *krzyż*«, *krzyże* (w plecach); *krzyżyk* (o 'dziesięciu latach', »piąty *krzyżyk*, '40—50 lat'); *krzyżowy* (*krzyżówka*, o 'pieczeni'); *krzyżować*, *ukrzyżować*; *krzyżewnik*, później *krzyżownik*, to samo co dziś *krzyżak* (z licznemi urobieniami: *krzyżactwo* i i.); *krzyżowiec* z wyprawy *krzyżowej*, 'krucjaty' (węgierscy *kurucy*, 'chłopi zbuntowani', z krucjaty na Turków). Pomijam złożenia liczne lekarskie. Cerkiewne *kryż* i *kriż*, niegdyś ogólne, znaczą dziś tylko 'krzyż' (katolicki) u Rzymian, gdy w obrządku wschodnim późniejsza, przeniesiona (p. *chrzest*) nazwa *krest*, *krst*, panuje; *kryż*, *kriż*, z łac. *cruce(m)*, od *crux*, staroniem. *krūzi*, *kriuze*, 'Kreuz', nie zwykłą drogą na Niemce, lecz, jak *ż* dowodzi, za pośrednictwem romańskiem (podobnie jak: *żyd*, *kależ* z łac. *calicem*, 'kielich', *żupan* z *jupa*, *żak* z *diak*), może weneckiem. U wszystkich Słowian tak samo: czes. *kříž*, *kříženo*, 'na krzyż', i t. d. Ale małorus. *kryżka medu*, 'plastr miodu', *poczekryżyty*, 'pokrajać', do *krygi* = *kręgu*.

krzyżmo, 'olej święcony (przy chrzcie)', 'płótno lub koszulka dla chrześniaka'; *krzyżmał*, 'naczynie

kościelne dla krzyżma'; z łac. *chrisma* (z grec., 'maść święcona'; por. niem. *chrisamhemed*); *chryzma*, książkowe.

ksiądz, *księży* i *księdzowy*; zdrobniałe *książę* (*książątko*), *książęcia* itd., ściągnięte: *księcia*, *księciu*, jak *ksieni* z *księgyni* (niegdyś 'panująca', później tylko 'ksieni klasztorna'); *księżna*, *księżniczka*; *księżyc* (*księżycowy* itd., o 'miesiącu na niebie', dziś wyłącznie tak; dawniej i o 'rocznym': »*księżyca* lipca« w 16. wieku), t. j. »mały *ksiądz*«, w przeciwieństwie do »wielkiego *księdza*«, 'słońca' (ta nazwa słońca, *magnus dominus*, 'wielki pan', powszechna w wiekach średnich). *Ksiądz* oznaczał jeszcze w 16. wieku nietylko, jak dziś, 'duchownego', lecz 'świeckiego panującego', więc stały tytuł: »wielki *ksiądz* litewski«, u królów polskich. I to pierwotne tej pradawnej pożyczki niemieckiej znaczenie: fińskie *kuningas*, 'król'; lit. *kuni(n)gas*, 'pan, książę' (dopiero później, wedle trybu polskiego, 'duchowny', zaś zdrobniałe *kunigaj(ksz)tis* 'książę'). Z niem. *kuning* (niema tego w gockiem), 'König', od *kuni*, 'królestwo', właściwie 'ród'. Do dziś na Rusi i Bałkanie *kniaź*, serb. *knez* (*kneżić*, 'syn księcia'), 'książę'; u Czechów, jak u nas, *kniez*, 'ksiądz', i nie dopiero Bolesław Chrobry, jak kronika Galla twierdzi, taką nazwą duchownych uczcił; zwykłą tytulaturę średniowieczną, *dominus* dla kleru, tak przetłumaczyli Czesi, i Polacy za nimi, nie znając innej. Polskie *ksiądz* powstało z **kniądz*, tak samo jak *księga* z **knięga*, przez rozpodobnienie dwu brzmień nosowych, czego u innych Słowian niema. Wołacz *księże* skrócono w *ksze*, »*ksze* opacie«, stałe w wieku 16., u Kochanowskiego i i. I załabscy Słowianie przenieśli nazwę *księdza* (*kniędz* u nich) na 'miesiąc' i 'miesiące'. *Księżna* oznaczała pierwotnie 'córkę księcia', nie 'żonę'; do dziś tak rus. *kniażna*. Zamiast liczby mnogiej używa się zbiorowego rzeczownika (niegdyś żeńskiego rodzaju): *księża*, por. *bracia*, *swacia*, *święcia*. W nazwach miejscowych częste, np. *Książ* = rus. *Kniaż* (*dwor*), ale wszelkie zakusy historyków naszych, by z *Gniezna* jakieś *Księżno* wydusić, są niemożliwe. »Białą (t. j. piękną) *knieginią*« nazywali u Thietmara (około r. 1000) Słowacy, nie Polacy, Saroltę, żonę Gejzy a matkę św. Szczepana; w tej nazwie żeńskiej ocalało pierwotne *g* **knięga-kuninga*. I w innych językach nazwa 'pana' na 'księdza' przeszła, np. *kyr* u Greków na 'biskupa' (a wedle tego i rus. *władyka* 'biskupa' znaczy). Zdrobniałe *księżulo*, *księżunio*, *książek* (dawne); *księstwo*.

książka, zdrobniałe (dziś bez tego znaczenia) od *księga*, nieznanego dawnej mowie, co tylko liczby mnogiej używała: »pierwsze *księgi* Mojżeszowe«, 'pierwsza księga Mojżesza', więc jeszcze u Mickiewicza: »*księgi* narodu i pielgrzymstwa«, 'książka'. Wyłączną niegdyś liczbę mnogą (jeszcze w 16. w.!) tłumaczy początek słowa. *Księgi* rozpodobniła polszczyzna z **knięgi*, tak samo jak *księdza* z **kniędza* (następstwo dwu nosowych uchylono, pierwszą w *ś* odmieniając); **knięgi* zaś, to cerkiewne *knigy* (samogłoska przyrostkowa obojętna, *i* lub *ę*); *ę* tylko my mamy (ale i u Czechów obok *kniha* jest *knieha*). *Knigy* znaczyły 'litery', 'pismo', wkońcu i 'książkę', i dlatego nie znały liczby pojed. (*księga*, *kniha*, to nowotwory);

poszły od *kna* (*kien*, p. *knieja*); były bowiem niegdyś 'odrzynkami czy ucinkami', znaczonemi dla losowania i wieszczenia, podobnie jak *bukwy*. Rzadki przyrostek *-g* spotykamy w podobnej postaci-znaczeniu w *skriżal*, *krąg*, *kryha* (małorus.). Wszelkie zakusy, by odebrać Słowianom *księgi* i wywodzić je z Chin czy Babilonu, zupełnie zawiodły. Pomijam *księgarza*, *księgarnię*, *książnicę* i *księgozbiór* ('bibljoteka'); *księgi* i 'część żołądka u przeżuwających', dla podobieństwa do kart książkowych; stąd *księgosusz*, o 'zapaleniu błon kanału pokarmowego'.

ksieniec, 'wnętrzności rybie', »Jonasz w *ksieńcu* wielorybim«; tak zowią i 'część żołądka u bydła' (p. *księga*); u Czechów *ksenec* 'młode (węży, żab)'; około r. 1500 zapisano *xyenyecz* (*ksieniec*) o 'wnętrznościach' wogóle. Zestawiają z wyrazami dla *kiszek*, *kiszenia*, rus. *kiszet'*, 'roić się, lit. *kuszinti*, 'poruszać', *kuszėti*, 'ruszać się'. Zdrobniałe od **ksień*, por. *kieszeń* (?).

ksiuk, *kściuk*, z *krzciuk* (?), 'wielki palec'.

ksyk i *kszyk* (ptak, 'bekas'), *ksyknąć* z bolu, *ksykać*, dźwiękonaśladowcze, od 16. wieku; dawniej częściej *kszykać*.

kształt (Czesi piszą i przez *rz*!), *kształtować*, *kształtny*, *kształtowny*, *kształcić*, *wykształcony*; przeniesiono w 16. wieku i na nazwę 'stanika damskiego', 'gorsetu, sznurówki', z nazwy 'wzoru', 'postawy', 'modły' (już około r. 1500: »wyobrażenie, *kształt*, forma«); z niem. *Gestalt*, co u Niemców tylko 'figurę, formę' oznacza. Niem. *ge-* przechodzi u nas zawsze w *g-*, *k-*, np. *kszaft*, 'testament', z niem. *Geschäft*, jeszcze dziś u Czechów ogólne, u nas zapomniane.

kto, *ktoś*, *ktokolwiek*, narzeczowe *chto*, *fto* i, z przestawką, *tko* (już w 16. w.), zaimek pytajny męski; pierwszemu przypadkowi dodano *-to*, odpadające w dalszych: *kogo*, *komu*, *kim* (tak samo dodaje się *-to* w nijakiem *czto* na Rusi, co u nas zanikło, p. *co*; Litwin zachował pierwotne *kas*, 'kto?'); *któż*, *któżkolwiek*; *ktobądź*. Formy żeńskiej niema u Słowian (Litwin ma, *ka*, 'która?'), ani liczby mnogiej. Pytajnik to aryjski, ind *kas*, *kā*, łac. *qui*, goc. *hvas*, 'kto?', staroniem. *hwaz* (*was*), 'co?'; pień sam (*k-*) w najrozmaitszych przysłówkach, por. *kiedy*, *ki*, *kak*, *kędy*, *gdzie*, *koli*, *kam*, *gdy*.

który, dawniej i *ktery*, narzeczowo od 16. w. *chtóry*, *chtery*, *chterny* lub *chtórny*, *ftery*, *ftorny*; *któryż*, *którykolwiek*, *którybądź*; urobione przyrostkiem *-tor* lub *-ter* (zamiast *-cier*!) od pnia zaimka pytajnego; pytano nim pierwotnie tylko o dwu, lit. *katras*, 'który z nich obu', ind. *kataras*, grec. *poteros*, goc. *hvathar*, niem. stare *hwedar* (dzisiejsze *weder*), ale już w cerk. *kotoryj* i *koteryj* bez ograniczenia do dwu, ogólne 'kto'; z pytajnego zeszło na zaimek względny, u nas, Czechów, Rusi i i., zastąpiło dawne *iże*, *jenże*; cerk. rus. postaci *kotoryj* nie znamy, wedle *kto* zastąpiliśmy ją przez *który*.

ku, 'do', z pierwotnego *k*, ocalałego do dziś w *kwoli* (*gwoli*), *grzeczny* (*k rzeczy*), *ksobie* ('na lewo', *ksobny*), a powszechnego dawniej: *ktemu* ('do tego'), *kmyśli* (*kmyślny*, 'pomyślny'); cerk. *k*, rus. *k* i *ko*, itd.; ind. *kam*; brak odpowiednika w litewskiem; *ku* z *u* tylko u nas i u Czechów zamiast *ke*, co Czesi jeszcze mają, *ke dworu*.

kubana, 'kochanka, metresa', w 16. i 17. wieku, czeskie *kubiena*, 'konkubina'; dziś u nas tylko *kubana*, *kuban*, *kubaniarz*, o 'łapówce' i 'łapowniku'.

kubek, *kubik*, *kubeczek*; znamy tylko *kubki* itd., pierwotnego **kub* już niema u nas (jest u Rusinów i Łużyczan), z łac. *cūpa*, 'naczynie na wino' (włos. *coppa*, franc. *coupe*, staroniem. *kopf*, *chuph*, 'kubek'), przez owo niemieckie (?), na Bałkanie bowiem zatrzymano łac. *p*: serbskie itd. *kupa*, 'kubek, kieliszek'.

kubeł, *kubło*, 'wiadro, putnia', z niem. *Kübel* nowa pożyczka (dawna *gbeł*), a to z łacińsk. *cupella*, 'beczka'.

kubrak, *kubraczyna*, 'kapota, kurta', z łac. (średniowiecznego) *cubrum*, 'ubranie płócienne' (?).

kuc, *kucyk*, 'konik'; 'zwierzę bez ogona'; 'kaftanik'; więc wszystko z *kusego* chyba poszło (p. *kusy*).

kuchnia, *kuchenka*, *kuchenny*; *kuchmistrz* (*kuchmistrzowstwo*, tytuł książki polskiej z pierwszej połowy 16. w.), *kucharz*, *kucharzowy*, *kucharka*, *kuchta*, *kuchcik*; wszystko przez czes. *kuchynie*, *kucharz*, *kuchta*, z niem. dawnego *kuchīna*, późniejsze *kuchīn*, *küche(n)*, z łac. *coquina*, *cocīna*; nie mamy tylko czasownika czes. *kuchati*, 'kochen', zwykłego (wraz z *kuchacz* albo *kuchar*) u południowych Słowian, co wprost od Niemców (nie przez czes. pośrednictwo, jak my) słowo przejęli. Od nas powędrowało na całą Ruś, rus. *kufarka* obok *kucharka*, *kuchmisterskaja* (na Małej Rusi jest nawet *kuchowar*), i na Litwę. Ale *kuch*, »*kuchy* olejne« (z wytłoczyn), z niem. *Kuchen* (może i *makuch*, z *Mohnkuchen*), tu nie należy; to jest prasłowo niemieckie, ang. *cake*; por. *kichlarz* i *pampuch*.

kucia, *kutja*, tylko na wschodniej połaci, 'potrawa na Boże Narodzenie, rozgotowana pszenica z miodem i makiem', z rus. *kutja*, cerk. *kucija*, z grec. *kukki* (liczba mnoga *kukkia*), 'bób', dawne *kokkos*.

kucza, *kuczka*, 'buda kramna', 'jatka', także 'namiot, szałas', zapisane już w 14. wieku w poznańskiej rocie sądowej, więc nie z rus. *kucza*, cerk. *kąszta*, serb. *kuća*, 'dom', wzięte; *kąszta* byłaby u nas **kąca*, albo *kuca*, przenigdy *kucza*; *kuczek*, 'kupa zboża', 'gromada ludzi', *kuczeć*, 'siedzieć w *kuczki*, skulony', *kucznąć*, *przykucznąć* (powszechniej w postaci »mazurskiej«: *kucnąć*, *przykucnąć*); *kuczyć*, *kuczy mi się*, 'ckliwo, przykro mi'; tu i żydowskie »święto *kuczek*«, 'szałasów'. Wszystko należy do prasłowa *kucza*, 'kupa' (od *kuk*, 'skrzywiony', rus. *kuka*, 'pięść', czes. *kucze*, 'stóg', lit. *kaukas*, 'narośl', *kaukara*, 'pagórek', niem. *hoch*, 'wysoki', gockie *hauhs*).

kuczbaja, *kucbaja*, 'gruba materja', z niem. *kutzbaje*, 'gruba baja'.

kuczma, 'czapka futrzana', z węg. *kucsma*, o tem samem znaczeniu.

kuczmerka, *kruczmerka*, *kruczmorka*, z niem. *Krotzelmore*, rodzaj 'słodyczki'; znane w 14.—16. wieku.

kuć, *kuję*; *kować*, *kowam*; *podkowa*; *kowal*, *kowalnia*; *kowadło*, *nakowalnia*, w 15. i 16. wieku *nakowadlnia* ('ambusek', z niem. *Amboss*); *okowy*. Znaczenie pierwotne: 'bić' (»*kuć* w mordę«), lit. *kauti*, 'bić, kuć, walczyć', *kowa*, 'walka', niem. *hauen* (*houwan* stare), łac. z elementem *d*, *cūdo* (jak u nas *kładę*, *idę*), *in-cus*, 'nakowalnia'. Cerk. *kową*, *kowati*, rus. *kuju*, *kovat'*, itd. P. *kuźnia* i *kij*. Obok *ko-*

wala mają inni Słowianie *kowacza* i *kowarza*. Lit. *Kowno* z *kaunis*, 'walka'.

kudła, przeważnie tylko l. mnoga: *kudły*; *kudłać* i *kudłacić*, *kudłaty*, *kudłek*; na Rusi rodz. nijakiego, *kudło*; forma oboczna z *u* do *kędziory* (p.).

kufa, 'beczka', *kufel*, *kufelek*, 'kubek', z niem. *Kufe*, zdrobniałego *Küfel*, *Kuffel*, a to z łac. *cōpa*, *cūpa*; obok *kufla* mieliśmy w 16. wieku i *kofliki*, *kufliki*, np. u Reja, pisane z *o* i *u*.

kufer, *kuferek*, z niem. (*Kuffer*) *Koffer* z franc. *coffre* (i *coffin*, z grec. łac. nazwy 'kosza', *cophinus*).

kuglować, 'swawolić, błaznować', *kuglarz*, 'błazen, pajac', 'sztukmistrz', *kugle*, 'figle', u Czechów dziś *kejklíř*, *kejklovati*, dawniej *kauklerz*, z niem. *gaukeln* i *Gaukler*, dawne *gougolen*, *goukelen*, co zestawiano z łac. *joculari*, o wszelakim »igrcu«.

Kujawy, nazwa dzielnicy wielkopolskiej, *Kujawiak* (i taniec pewien); jak *Bielawy*; 'wydma piaszczysta', od *kui*, 'wichru', cerk. *kujati*, 'mruczeć'; jest i *chujawa*, *chaja*, o 'zawierusze', więc pień z *sk-* (?).

kujon, *kujan*, 'kanalja', 'niedołęga', wyzwisko od 16. wieku znane, jak i *kulfan*, *kulfon*; — pierwsze z czeskiego *kujon* z niem., z franc. *coyon*, jeśli nie z włos. *coglione*, o 'niedołędze' (od łac. *coleus*); ludowe *kunirować* z niem. *kujonieren*, o 'lżeniu'; drugie oznacza i 'dukat nie pełnej wagi, oberznięty'; *kulifaj* i *kuliferda* są wyzwiska czeskie.

kukać, *kukawka*, *kukułka*, *kukułczy*, ogólnie europejskie, dźwiękonaśladowcze, od głosu ptaka, jak np. *kukurykać* od głosu koguciego; przykłady z innych języków słowiańskich, z niem., franc., pomijam; lit. *kaukti*, 'wyć', serb. *kukati*, 'biadać', starorus. *kykati*, 'krzyczeć'.

kukła, 'lalka', z rus. (*kukolnik*, 'wyrabiający marjonetki'; imię literata niegdyś i cenzora wileńskiego), z nowogrec. *kukla* (co i do Turków przeszło), z pnia romańskiego *koka*, 'jajo', 'zabawka dziecięca'.

kukła, *kukiełka*, 'kołacz, strucla', *kuklik*, już w 15. wieku ogólne; przeniesione od nazwy ubioru, *kukła*, 'kapica na głowę' (u zakonników i kobiet), z łac. *cucullus* i *cuculla*, 'kapuca' (co wywodzą z celtyckiego), wprost, nie dopiero przez Niemców (*kugele*, *gugele*); cerk. *kukol* z grec. *kukullion* (z łac.), 'kapuca'; Czesi mają je do dziś tylko w znaczeniu 'kapucy' i przenieśli na 'szczyt' (np. dachu).

kukłać, 'uciskać, trapić', *pokukłać* kogo, od poprzedniego (o 'splocie' pierwotnie).

kukrachty, 'potrawa i zaprawa kuchenna', znana w 16. i 17. wieku, z niem. *Küchenkraut*, *Kuchnkrait*, węg. *kukrejt*, w r. 1527.

kukrzysko, 'ognisko', 'siedlisko', 'śmiecisko', od *kuchra*, *chuchra*.

kuks, *kuksać*, *kuksnąć*, *kuksaniec*, prasłow. nazwa 'pięści' i 'uderzenia pięścią', w starorus. o 'przesądach zabobonnych' używane.

kukurudza, roślina amerykańska, wcześnie na Wschodzie, szczególniej w krajach naddunajskich, uprawiana; nazwa (powtarzająca się w węg., rumuń., tur.) pochodzi może z narzeczy południowych słowiańskich, i dałaby się zestawić z podobnemi naszemi: *kokorycz*, *kokornak*, o roślinach uwłosionych.

kul, 'snop słomy', 'wiązka siana', 'wór', na połaci wschodniej, z rus.

(na Rusi tylko 'wór'); co do pochodzenia por. lit. *kulti*, 'młócić, zbijać'.

kula, *kulka*, 'gałka', *kulnąć* i *kulać* ('katulać'), *kulić*, *skulić się*; *kulasty* i *kulisty*; jak w czes., z niem. narzeczowego *kūle*, 'Kugel'; od nas na Ruś przeszło, rus. *pula* z *kula*.

kula, 'kij', »chodzić o *kulach*«, *kulawy*; *kulas*, o 'człowieku kulejącym' i o 'piśmie krzywem' (»gryzmolić *kulasy*«, 'krzywulasy'); *kulhawy*, u Reja i i., zamiast *kulawy*, jak w czes.; z niem. *Keule* (narzeczowe *kūle*), 'maczuga, kij'.

kulbaka, 'wysokie siodło', *kulbaczyć* (konia), 'siodłać', może ze Wschodu.

kulczyba, 'wronie oko', z tatar., wedle Miechowity (1518 r.) w opisie jego »dwojej Sarmacji«.

kulesza, 'rzadka potrawa mączna, zacierka, żur'; imiona osobowe: *Kulisz* i i.; z rus., por. *kul*.

kulig, *kulik* (oboje już w 17. wieku obok siebie, np. u Potockiego), ptak błotny (*kuliszek* Cygańskiego 1584 r.) i 'zabawa zapustna' (szlachta odwiedzała w tłumnym i szumnym korowodzie dwory sąsiedzkie, szukając ptaka *kulika* czy *kuliga*); na »nocnych *kulików*« już Opaleński r. 1648 sarkał. Nazwa ptaka powtarza się u innych Słowian, np. u Czechów i na całej Rusi, o różnych ptakach, dokuczliwych swojem kwileniem (u Czechów jest i *kulich*, por. u Cygańskiego); por. lit. *kaulyti*, 'naprzykrzać się proszactwem'; przytaczają i nazwy *kuolinga*, 'ptak wodny', łotew. *kulains*, 'wilga'. *Kulon* z franc. *coulon*.

kulsze, 'biodra', od 18. wieku i z połaci wschodniej, więc pożyczka z rus. i lit. *kulszis*, 'biodra', *kulszis* i *kulnas*, dla 'głozna' i 'pięty', łac. *calx*, 'pięta'.

kułak, 'pięść', z węg. *kulyak* (na Rusi i nazwa 'lichwiarza wioskowego'; *kułaczki*, ulubione 'zapasy młodzieży wiejskiej i małomiejskiej', *kułacznyj boj*).

kum, *kuma*, równoznaczne z *kmotrem*, *kmoszką*, ależ nie od nich poszło, bo do nas przez Ruś przyszło (najpierw też u Orzechowskiego i Stryjkowskiego zapisane), a dalej na Zachód nie dotarło; Czesi, Słowieńcy, Łużyczanie nie znają też tego słowa wcale; z tur. *kuma*, 'kochanka, nałożnica', a więc o 'skłonności, przyjaźni, poufałości'; *kumać się* z kim, używa Birkowski i o 'zwierzęciu, łączącem się z samicą', gdy właśnie między *kmotrami* śluby były niegdyś zakazane; zdrobniałe *kumcio*, *kumoszka*; *kumostwo*.

kum, *kumka*, 'żłób', *kumać*, 'żłobić', narzeczowe (na Zachodzie, w Wielkopolsce), z niem. *Kumm*, 'koryto'.

kumpie, 'szynki', z lit. *kumpis*, p. *kąp*.

kumys, 'napój z mleka kobylego', niegdyś zwyczajny Słowianom i Prusom, później wyłącznie połowiecki, tatarski; z północno-turec. *kumez*.

kuna, zwierzę, 'mustela', *kuny*, 'futro z kun'; *kuna*, *kunica* i *kunne*, w znaczeniu opłaty: pierwsze za dziewczynę wychodzącą zamąż do innej wsi, bo *kuną* przezywano i 'dziewczynę' (jest to powszechne, u Węgrów *menyet* 'kuna' i 'panna', u Włochów *donnola*); drugie u bartników. *Kuna*, 'obręcze, ściskające szyję przestępcy' (nietylko nierządnicy, chociaż ją najczęściej ta kara spotykała), zawieszone u drzwi kościelnych, rodzaj 'pręgierza'; *kuny* do bram, 'wrzeciądze' (podobne przenośnie od zwierząt stałe, np. *gąsior*). Prasłowiańskie; lit. z odwiecznem *j*:

kiaunẽ, prus. bez niego: *kaune*, łotew. *caune*; powtarza się (czyżby z niej powstało?) w staropers. nazwie 'futra', po grec. jako *kaunakẽ* zapisanej. Na Rusi kunami, ich futerkiem, opłacano pobory, więc *kuny* 'pieniądze'; u nas »*kuny*« pobijały »lisów«, same ustępywały »sobolom« (o szlachcie w futrach odnośnych); »*kuni* darmoleg«, 'kołnierz'.

kundys, *kondys*, »*kondysia* trąba«, *kundel*; jak węg. *kondor* od *kudł* przezwany, por. serb. *kudrow*, słowień. *koder*, 'pudel'.

kunszt, *kunsztować*, 'figlować', *kunszty*, o 'ogniach sztucznych'; także »psie *kunszta*«; »bez *kunsztu* mówić«, 'poważnie' lub 'niepodstępnie'; *kunsztarz*, 'żartowniś', około r. 1500, »z *kunsztu* mi wyszło« u Reja ('nie żart'); *kunsztowny*, *kunsztmistrz* (i dalsze urobienia); z niem. *Kunst* od *können*, 'umieć'.

kupa, *kupka*, *kupno* ('razem'), *kupić*, *skupiać*; aryjskie słowo; lit. *kaupas*, 'kupa', *kaupti*, *kup(in)ti*, 'kupić', staropers. *kaufa*, o 'górach', niem. *Haufe*. P. *kuper*. U wszystkich Słowian tak samo.

kupało, *kupajło*, *kupernocka*, p. *kąpać*.

kuper, 'pośladek'; *kuperek*, *kuprowy*; *kupro-* w nazwach anatomicznych; pol. i rus., urobione przyrostkiem *-r* od *kupy*; oba (rus. *kupr*, *kupier*) różnią się co do półsamogłoski przed *-r*; lit. *kupra*, o 'naroście', 'grzbiecie', *kaupra*, 'pagórek'.

kupia, 'towar'; *kupić*, *kupować*, *kupiec*, *kupiecki*, *kupiectwo*, *kupczyk*, *kupny*, *kupno*, *kupczyć*; *pokup*, *zakupno*; *kupieńcy*, 'niewolnicy'; liczne złożenia: *wy-*, *pod-*, *przekupić*. Prasłowiańska pożyczka od gockich kupców (rodzime słowo było **wienić*, od *wiano*), taka sama u Finów i Prusów (zgoda więc zupełna, jak co do nazwy *knędza-kuninga*), goc. *kaupōn*, 'kupczyć' (niem. *Kauf*, *kaufen*), z łac. *caupo*, 'kramarz i karczmarz wędrowny' (bo tylko tacy do Niemców dochodzili), 'winiarz' właściwie, od *cūpa*, 'kufa'.

kur, *kurek* (na kościele, u strzelby, u beczki), dawniej jedyna nazwa 'koguta': »*kury* piały«, *kuropienie* (nigdy inaczej; *kogut* wyjątkowo i późno zachodzi); *kura*; *kurka*; *kurzę* (*kurze*); *kurak*; *kurczę*; *kurny* (*Kurnik*, mylnie przez *ó* pisany); *kurzy*; *Kurza stopa* (albo *noga*), 'wieża na Wawelu'; nawet 'odciski, nagniotki', »po staropolsku *kurzemi okami* (niem. *Hühnerauge*) zowią«, jak Czesi. W licznych nazwach roślin; 'primula veris' ('pierwiosnek') i 'anagallis': *kuroślep*, *kurześlep* lub *kurzoślep*, *kurzymor*, ponieważ »ostrząc wzrok, służyły za lekarstwo przeciw *kurzej ślepocie*« (przeciw 'niedowidzeniu w zmierzchu', co się tak samo nazywa). Za niem. *Hahn* (u strzelby, beczki itd.) *kur(ek)* poszedł; i Litwini 'kurek u strzelby' *gaidis* nazywają, od *gaidis*, 'kogut'. Dziś *kogut* zupełnie *kura* zastąpił, ale w 15.—17. wieku tylko »w pirwe *kury*«, itp. U wielu Słowian *kurac*, *kurec* (jak i w niem. *Hahn*) 'członek' oznacza, u nas w 16. i 17. wieku *kurze* i *kuś*, *kuśka*. Nazwy dla 'kurnika': *kurzeniec* i *kurzętnik*. Wywód trudny wobec tego, że kur ze Wschodu (od Babilonu-Assyrji) przybył, Homer go jeszcze wcale nie zna, Grecy dopiero w 7. wieku przed Chr. go nazywają; tem dziwniejsze nadzwyczajne znaczenie, jakiego w obrzędach religijnych i przesądach nietylko na całym Wschodzie, ale u nas i na Litwie ten wieszcz dnia (i prze-

pędzacz złych duchów nocnych) zażywa. Nic łatwiej, niż twierdzić, że *kur* dźwiękonaśladowcze (przyrostkiem *-r*, jak *rar*, p. *raróg*, od pnia *ku-ć*, o wszelakich 'głosach', utworzone), ależ dźwiękonaśladowczem jest wyraźnie *kokot*, więc może raczej przypisać, jak dawniej stale twierdzono, nazwie tej irańskie pochodzenie, pożyczkę (np. z pers. *churos*, 'kogut', od *churoszidan*, 'hałasować', ?). W każdy sposób jest *kur* prasłowiańskiem, i to odwiecznem. Litwa go nie zna; jest u wszystkich Słowian. Por. *kurzyniec* (jak *krowieniec*), o 'gnoju kurzym', serb. słowień. *kurac*, kuś' (serb. *kurjak*, ſwilk', inne słowo), por. *kuropatwa*, cerk. *kurig*, 'drużba'(?), z przyr. *ig*(?). Liczne zdrobniałe, między innemi i *kuras* (jako *kurasz*, *kuraszek*, mylnie odmazurzone ?), *kuraś*. *Kurzeja*, 'kura nie nosząca jaj'. Ale »*kury* palić«, zamiast *konkury*, wedle franc. *faire la cour* (od łac. *cortis*, 'dwór'). *Kurować*, *kuracja*, *kuracjusz*, jak *kurator*, *kuratela*, od łac. *cura*, 'troska', *curare*, prasłowa italskiego.

kuradent, 'wykałaczka', częste w 17. wieku, np. Potocki: »zęby *kuradentem* wykała« (w 16. wieku tłumaczono to przez *koliząb*, *kołoząb*, lub *zębidło*); z włos. *curadente*.

kurant, taniec dawny i 'muzyka z arjami', przenośnie na wszelakie 'trele' (nawet konika polnego); przeszło i na Małą Ruś (*kurent*); z franc. *courante* (włos. *corrente*), tegoż znaczenia, z łac. *currere*, 'biec'.

kurcjan, *kurciański*, 'wszeteczny', w 16. wieku o 'ludziach dwornych, dworskich' (łac. *curtis*; por. franc. *courtisane*, 'nierządnica').

kurcz, *kurczyć*, *kurczowy*, *kurczliwy*; jeden z nierzadkich przykładów polskiego *ur* zamiast *ar*; rus. *korczit'*, czes. *krčiti*, o 'kurczeniu, skrzywianiu twarzy', rus. *korcz*, południowe i czes. *krcz*, to samo co *kurcz*; pień *kark-*, p.; por. *burczeć* itp.; *kurcz*, *pokurcz*, 'pies myśliwy', obce.

kurdesz, mylne zamiast *kierdasz*, a raczej *kardasz*, tatar. słowo o 'bracie' i 'bratniej drużynie', *kardastwo*, 'braterstwo'; częste w 17. wieku, ocalało w 18. wieku w wesołej piosnce z przyśpiewem: »*kurdesz* nad *kurdeszami*«.

kurdupel, 'malec', pogardliwie, w 17. wieku i *kordupel*; *kur-* bywa przedrostkiem, rus. *kurnosyj*, *kurguzyj*, 'o nosie perkatym', 'o huznie kusem', a wywodzą to *kur-* z cerk. *krn*, 'obcięty', *krnonos*, *krniti*, 'obcinać', rus. *kornosyj*, serb. *krnjo*, 'bezuchy', czes. *krniti*, 'marszczyć (czoło)', *krnieti*, 'nędznieć'. Prasłowo; u nas zaginęło; ind. *krnāti*, 'zabija', *karnas*, 'bezuchy'; łotew. *kuorns*, lit. *kurczias*, *kurłas*, 'głuchy', jak awest. *karna-*, 'głuchy'.

kurdyban, *kordyban*, *kordybannik*; 'skóra wyprawiana w *Kordowie* hiszpańskiej', 'skórnik' (stąd franc. *cordonnier*).

kurdygarda, *kordegarda* (we Lwowie *furdyga*), franc. *corps de garde*, włos. *corte di guarda*, 'odwach' i 'turma'.

kurdziel, *kurdziej*, 'rak językowy u koni i bydła', czes. *kurdiej*, 'skorbut', może od *kur*, używanego dla wszelakich 'odcisków'; u Serbów *kurdelj* i *kurelj* o 'drewnianym gwoździu u pługa'.

kureń, *kurzeń*; *kurenny* i *kurzenny*; 'oddział kozacki, pułk', 'stanica kozacka', i 'buda' (dziś szczególnie, w Rosji), z turskotatarskich nazw

'obozowiska', *küren* i *kürijen* (u Tatarów dziś i nazwa 'piekarni').

kurhan, 'kopiec, mogiła' (szczególniej na stepie, po Scytach), z małorus. *kurhan* z tur. *kurgan*, 'gród'; u Mickiewicza nawet »*kurhanek* Maryli« (!).

kuropatwa, *kuropatwiczka* (u Reja), *kuropatwi*, *kuropatwiowy*, widoczne złożenie z *kur* (p.); druga część niewyraźna, w cerk., rus. i czes. brzmi odmiennie: *kuropta*, *kuroptwa* (dziś czes. *koroptew* i *korotew*), ale i *kuropatka*; odnachodzono w tej części dawną nazwę 'ptaka': *pta*(?); południowosłowiańskie *pata*, *patka*, 'kaczka', obcego pochodzenia (?).

kuropłoch, 'co kury płoszy', i sam 'do popłochu, ucieczki, skłonny', 'pędziwiatr, lekkoduch'; *kuropłoszek* u Reja.

kurp, *kurpie*, *kurpiel*, *kurpik*, 'chodaki plecione, łapcie', stąd nazwa *Kurpiów*, puszczaków, mieszkańców puszczy Kampinoskiej i okolic Myszyńca; odwieczna to forma polska (*ur* zamiast *ar* trafia się często), i nie z litewskiego, pruskiego, *kurpē*, 'trzewik', przejęta, lecz rodzima. Te same 'chodaki' nazywają Podhalanie *kierpcami*, od sąsiadów Słowaków, *krpec*; bywają i formy gwarowe odmienne, *kyrpeć*, *krypeć*. Na 'obuwie' przeniesiono to od 'łataniny' wszelakiej, bo *krpa* w cerkiewnem i językach południowych Słowian znaczy 'łatę', *krpiti*, 'łatać', *krpacz*, 'łaciarz (butów)', co byłoby po polsku *karpać*, rus. *korpat'*, 'łatać', 'dukwieć nad czem'; serb. *krplje*, czes. *krpie*, i o 'łyżwach'. Pień jest *skerp-*, por. *charpęcie* (*karpa*, *karpęcie*), bo *(s)k* i *ch* są oboczne; grec. *krēpis*, 'trzewik' (podobne i w innych językach).

kurs, liczba mn. i *kursa* zamiast *kursy*, *kursować*, *kursista*, *kursistka*; z łac. *cursus*, 'bieg', *cursare*, 'obiegać'; jest i dawny *kursir*, z włos. *cursiere*, o 'koniu-biegunie'; znaczenie wcale rozmaite, wedle franc. (i niem.) *cours*; jest i *kursor*, z łac. *cursor*, 'kurjer', 'posłaniec'; tu i *korsarz* należy.

kurta, *kurtka*, 'obcisła, kusa suknia', 'spencer', od nas na Ruś i Litwę; z łac. *curtus*, 'krótki, obcięty'; »węgierską« przezywa ją Potocki; toż i o 'prostym psie z obciętym ogonem lub uchem', *kurtuś*; węg. *kurta*, 'kurtka', 'żakiet', i *kurta kutya*, o psie.

kurtyna, 'zasłona w teatrze', z włos. *cortina*, nie z franc. *courtine*, 'zasłona łóżka'.

kurz, 'pył, proch', *kurzyć*, 'prószyć', 'dymić' (»*kurzy się* z kominów«), 'gorzeć'; 'palić (pędzić wódkę)'; 'parować'; *kurzawa*, 'kurz, zawierucha' (*kurniawa*), 'ofiara wonna', *kurzenie*, 'kadzenie'; lit. z odmienną samogłoską (krótkiem i długiem *u*, gdy w słowiańskiem dwugłoska) *kurti*, 'palić' (znaczenie odmienne, bo i 'budować', właściwie więc: 'nakładać, rozkładać ogień'). »Chaty *kurne*« (bez komina) należą już do przeszłości; ich *kurny* przypadkowo schodzi się z *kurnym* od *kur*. W nazwach miejscowych, czes. *Kourzim*, ale *Kurnik* niekoniecznie od *kura*, 'koguta', por. rus. *kurnik* o 'izbie kurnej'. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, nawet *kurjewa* powtarza się na Rusi, o 'kurzawie śnieżnej'; przytaczają goc. *hauri*, 'węgiel', nord. *hyrr*, 'ogień'.

kus, p. *kęs* (pod *kąsać*); ocalało w złożeniu pozornem *psikus*, chociaż to dwa słowa.

kusić, *kusiciel*; *pokusa*, *poku-*

szać, skusić; p. *kęs, kąsać*; *u* i *ą, ę*, oboczne, jak i w *kąs, kęsy* i *kus, kusy*; pierwotne znaczenie 'kosztować (kąsać)', 'próbować, doświadczać'; *kusić się* o co, 'ubiegać, silić się'. Prasłowo; cerk. *wkusiti, iskusiti*, o smaku' i 'próbie', czes. *zkouszka*, 'egzamin', itd.; u nas *kusić* zatraciło zupełnie znaczenie 'smaku', widoczne w rus. *wkus*, 'smak', *wkusnyj*, 'smaczny', *zakusit'* i *kuszat'*, 'zajadać, jeść', obok *iskusstwo*, 'sztuka'; cerk. tak samo.

kustrać się, p. *guzdrać* (pod *guz*).

kustrzyca, 'kuper ptaszy', forma chwiejna.

kusy, dawniej i *kęsy, kuso* i *kęso*; taka sama odmienność samogłoski i w cerkiewnem i w bułgarskiem (*kŭs* i *kus*; u innych Słowian to niewidoczne, bo *ą* i *u* nie rozróżniają); dosłownie: 'ukęszony'; obok *kusy* i *kucy*, p. *kuc*.

kusz, *kousz, kuszyk*, 'kubek', przestarzałe, z rus. *kowsz(yk)*, por. *kowczeg*, 'arka'; ale jest i niem. (pożyczone z Rusi?) *Kowse, Kausche*, 'czasza'.

kusz, 'skóra chropawo wyprawna', w starorus. *choz*, 'skóra' (?).

kusza, polska i czeska nazwa 'łuku z kolbą' (niem. 'Armbrust'), *kuszny, kusznik* (w przeciwstawieniu do *łucznika*).

kuszaba, *kuczaba, kuciaba, kuciapka*, ze wsuniętem *r*: *kurcab, kurcaba*, nazwa herbu, od rysunku na tarczy herbowej, przedstawiającego *kuczabę*, 'pokrywkę nad osią dla ochrony od błota'; przeniesiono nązwę (u ludu) i na 'członki ciała'.

kusznąć, *kuszkać, kuśkać*, 'całować', z niem. *küssen*, już od 16. wieku.

kuśnierz, *kusznierz*, ludowe *kuśmierz* (jak *żołmirz* obok *żołnierz*), dawne *kursnierz* (z stałą wyrzutnią podobnego *r*, jak *kaczmarz* z *karczmarz*), z niem. *Kürschner*, co pochodzi od dawnego *kursina*, 'futro' (łac. *crusina, crusna*, w średniowieczu), a to pożyczka z słowiańskiego *kŭrzno* (rus. *korzno*, serb. *krzno*, 'futro', rus. *kor-zeń, kor-znia*, 'płaszcz futrem obszyty'); *krzno* od serb. *krzati*, 'ocierać' (?).

kuta, 'habit zakonny', z niem. *Kutte* (franc. *cotte*), co z łac. *cotta*, ale to znowu przejęto z niem. *Kotzen*, 'grube sukno'.

kutas, *kutasik*, z tur. *kutas, kutar*, 'zawieszenie na głowie; u szyi końskiej'.

kutel, 'matnia', z niem. *Küttel*, o tem samem znaczeniu.

kuternoga, o 'kulawym', przezwisko, z rus. (?), przypomina zachodniopruskiego *kutryfalca* i *kudrywalca, kudrychwalca*, 'chytrka'.

kutlof, 'rzeźnia', z niem. *Küttelhof*, od *Kuttel*, 'flak' (słowac. *kutle*, 'flaki').

kutnerować, od *kutner, kotner*, 'kosmatość, włos na suknie', »sukno *kutnerowe*«, i przenośnie o 'zwodzeniu'; z niem. *kuttenieren* (od franc. *cotton*, 'włosie na suknie'). Co innego są »wina (i gęśli) *kutnarskie*«, u Zimorowiców i u Potockiego: »darmo topicie grona na *kutnarze*«, »*kutnarskie* piszczele« (wobec serbskich gęśli), z niem. *Kelter*, 'prasa winna', przez węg., dziś tylko siedmiogrodzkie, *kötör*, 'prasa winna'; *Kelter* z łac. *calcatura*, 'prasowanie'.

kutrygał, 'tarcza', w 16. wieku, z czes. *kotrkal*.

kutwa, *kutwić, kutwieć*, o 'skąpcu', urobione od *kucić*, p. *kuty*.

kuty stroić albo broić; *skutek, skuteczny, skutniejszy* u J. Kocha-

nowskiego, 'skuteczniejszy', jak i *kutać, zakutany, okutać się*, formy oboczne do *kąt*, cerk. *skątati*, 'zakutać (w całun, uspokoić)', i *prěkutiti*, 'ozdobić', *kutiti*, toż co czeskie *kutiti* i *kutati*, 'broić', 'niecić (ogień)', w załab. ogólnie: 'czynić, robić'; tu należy i *pokuta, pokutować*, 'pokajanie (za grzechy)', wyraz kościelny (taki sam w czes.; pożyczka nasza ?). P. *kąt*. Są to (z wyjątkiem *pokuty* ?) prapolskie wyrazy oboczne, przenigdy pożyczki (niewiadomo nawet skąd), np. u Biernata w Ezopie: »liszka widząc tę jej (małpy) butę, iż tak stroi swoję *kutę*«, t j. 'postawę', przenigdy »habit«, którego małpy nie noszą.

kuwiek, 'piszczałka (do wabu ptaków)', w 16. wieku u Cygańskiego i Krescentyna (1548 r.) często wspominany, *kuwiekać* i *kuwikać*, 'piskać na niej, wabić', *kuwikać* i o 'głosie sowim'; rozszerzone z prasłowa *kykati*, o 'głosie łabędzi, żórawi, gęsi'; dźwiękonaśladowcze; por. *kukać*.

kuzyn, *kuzyna, kuzynostwo*, z franc. *cousin* (a to z łac. *consobrinus*, 'powinowaty'); ogólnie europejskie.

kuźń, *kuźnica*, od *kuć*, jak *boja-źń* od *boja-ć (się)* albo *ży-zny* od *ży-ć*; używa się i o 'stemplu monety'.

kwacz, 'kij z nawiązaną szmatą do wycierania'; prasłowiańskie; staroczes. (w psałterzu klementyńskim z 14. w.) *przikwacziti*, 'pokrywać', *kwacziti, kwaczkati*, 'zahaczyć', od *kwaczka*, 'hak'; na Południu u Serbów, na Zachodzie u Łużyczan *kwaka*, 'hak', i czasowniki do tego; to *kwak-* jest odmianką do *kyk-* (jak *kwas* do *kys-*, *kwap* do *kyp-*), u nas w 13. w. *kika* (p.), 'bezręki', *kikieć* i *kikut*, 'co pozostaje po odciętym członku'; *kikieć* nazywał się w 16. wieku i 'wielki palec'; p. *kiczka, krzczyca*; lit. *kaukas*, 'drąg', *kuka* i *kuikis*, 'kij', *kukis*, 'koczerga', łotew. *kuoks*, 'drzewo'; goc. *hauhs*, niem. *hoch*, 'wysoki'.

kwadra miesiąca; »do *kwadry*«, 'do ładu', *kwadrować*, 'pasować'; w pierwszem znaczeniu z łac. *quadra*; w drugiem z włos. *quadra* i *quadrare*; pochodne od *quadr-*: *kwadrat*; *kwadrans*, ze wstawnem *n kwandrans* (ludowe powszechne), z łac. *quadrans*, co niby imiesłowem od *quadrare*; to łac. *quadr-* poszło z *quatr-, quatuor*, 'cztery', i istnieje głównie w złożeniach, *quadrupes* itd.; łac. *quartus* (p. *kwatera*) naszemu *czwarty* dokładnie odpowiada.

kwak, *kwakać, kwakanie* (kaczek, żab); prasłowiańskie; powtarza się podobnie i indziej, lit. *kwakėti*, niem. *quacken, Gequak* (nietylko żab). I temu *kwak-* odpowiada *kyk-* u innych Słowian, por. *kuwiek*. Jest i narzeczowe *kwak*, rodzaj 'rzepy' czy 'brukwi,' czes. *kwáka*, 'burak'.

kwapić się, *kwapiony, kwapliwy* i *skwapliwy, kwapliwość*, urobione od *kwap, kwapiu*, 'puch, pierze lekkie'; *kwapny* w psałterzu puławskim, o 'błocie', przypomina słowackie i czeskie *kwap(k)a, kwapkati*, 'kapka', 'kapać'; *kwapienie* nazwanoby od 'lekkiego, rychłego unoszenia się' (jak *kwap*), a wszystko należy do *kip-* (p. *kipieć*).

kwarc, z niem. *Quarz* z naszego *kwardy*, narzeczowo z *twardy*, niby *kwardziec*.

kwas, »*kwas* do ciasta« ('kwaszenia'), i o 'smaku', skąd nazwy roślin wszelakich; *kwasek, kwasić, kwaśny, kwaśnica, kwaskowaty, kwa-*

szenina, *kwaśnieć*; *kwaso-* w złożeniach nowych: *kwasoród* itd.; odmiana pierwotna do *kys-*, p. *kisnąć*, jak *kwap* do *kyp-*, *kwak* do *kyk-* (*i* z *y*, t. j. z długiego *ū*; *wa* jakby z *aw* przestawione, niby **kaws-*, obok *kūs-*, *kŭs-*). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; *kwas* (o 'cieście' i 'napoju') przygotowywano do uczt, łuż. *kwas* 'gody, wesele'; stąd pożyczyli Niemcy *Quas*, 'uczta', *quasen*, 'godować, hulać'. P. *kisnąć*, *kiszka*, 'kwaśne mleko'; łac. *caseus*, 'ser', z **kwātso-*, 'skipiałe', prakryckie *cāsi*, 'serwatka'.

kwatera, *kwaterka*, *kwaterkowy*, *zakwaterować*, *kwatermistrz* (np. sztabu generalnego), *kwarta* ('miara płynów'; 'czwarta część dochodu-podatku na utrzymanie wojska *kwarcianego*'); z łac. *quartarius* od *quartus*, 'czwarty'; w 16. i 17. wieku »dawać (prosić) *kwater*«, 'pardon', z włos. *dare* (*chiedere*) *quartiere* (franc. *quartier*); *r* w *Quartier* wypuszczają i Niemcy, rozpodobniając zgłoski, ale w polskiem to samoistnie powstało; *kwatera*, 'czwarta część miasta' (por. *firtelsleute* w dawnych miastach polskich), i w językach romańskich przeszła z 'dzielnicy' na 'mieszkanie'. Pomijam wszelkie *kwarty*, *kwartety*, zapiszę jeszcze dawną »myńcę«: *kwartnik* i *kwartniczek*, 'półgroszek' (= dwa drobne pieniążki).

kwef, *kwew*, 'zasłona, welon', u Potockiego liczba mnoga: *kwy*, dla rymu; *kwefić*; z franc. *coiffe*, 'czepiec', z łac. *cuppa*.

kwerela, 'skarga' i 'roki'; *kwerenda*, 'poszukiwanie'; z łac. *querela* i *quaerenda*. Ale *kweres*, 'śledztwo', 'zatarg', i z dodanem *s*: *skweres*, są dwa słowa łacińskie: *quae res*, 'co za sprawa', pisane razem (w 16. wieku jeszcze i oddzielnie, por. *psikus*, *odkosza*). Od łac. *quaesta*, *quaestio*, pochodzą *kwest*, 'zysk', *kwesta*, 'jałmużna' (*kwestarz*, 'co po kweście chodzi'), i *kwestja*, 'pytanie'.

kwękać, *kwęczeć*, 'stękać', dźwiękonaśladowcze; u Słowian południowych jest *kwekati* i *kweczati*, po polsku **kwiękać*, a jest i takie istotnie; lit. *kwankszti*, 'dyszeć' (i *szwankszti*), niem. *quängeln*, 'biadać' (?).

kwiat, zbiorowe *kwiecie*, *kwietni* (»niedziela *kwietnia*«); *kwiatek* i inne zdrobniałe; *kwiecień* (*łżykwiatem* słuszniej przezywany, dawniej i dziś po narzeczach); *kwiecić* (*rozkwiecony*), *kwiaciarka* (zamiast: *kwieciarka*), *kwiecisty*, *kwieciany*; pomijam przenośnie; *kwiatek* ('dziewictwo') i i. Prasłowiańskie; *kw-* nagłosowe ocalało na Zachodzie (czes. *kwiet*) i na Rusi Wielkiej wyjątkowo (po narzeczach); na Południu i Wschodzie przeszło to *kw-* przed *ě* w *cw-*: cerkiewne *cwět*, serb. *cwijet*, rus. *cwiet*. *Kwiat* jest to samo słowo co i *świat* (*światło*), *kwiat* 'błyszczy, świeci się'; *k-* i *s-* mieniają się nieraz (*kłaniać* i *słaniać się*); należy zaś bezpośrednio do *kwitnąć* (p.).

kwiel, 'wabik na ptaka', *kwilić*, dawniej *kwielić*, o 'cichym płaczu', o 'głosie ptaków' (»*kwieli* abo szczebiece«, 1584 r.); dawniej i przechodnie: *kwilić* kogo (»nie *kwil* ubogiego«, Leopolita, 'nie przywodź go do płaczu'), *kwilić się*, 'lamentować'. Prasłowiańskie, rozszczepione jak *kwiat* lub *gwiazda*, bo na Zachodzie i poczęści na Wielkiej Rusi *kw-*: czes. *kwiel*, 'lament', i *kwiliti*, rus. *kwielit'*; na Wschodzie zaś i na całem Południu *cwi-*

liti, 'lamentować', i *cwieliti*, 'pobudzać do lamentu', serb. *cwiljeti*, 'płakać'; stąd i nazwa *Celowca*, 'Klagenfurt'?

kwik, dźwiękonaśladowcze, ogólne (por. niem. *quicken*, jak u nas, o świni), *kwiczeć*, *kwiknąć*, *kwikać się* (o koniach); *kwiczoł* i *kwiczał*, nazwa ptaka; por. lit. *kwykti*; rus. *kwika*, 'bąk'.

kwinta, w przysłowiowym zwrocie: »spuścić (nos) na *kwintę*«, 'spuścić z tonu' (»zaczyna od basu, a skończy na *kwincie*«); od łac. *quinta*, nazwa pewnego 'tonu'; *przekwintować* mawiano w 16. wieku o 'wymysłach' wszelakich (i franc. *quinte* oznacza 'wymysły, grymasy'), co ocalało w nowszem *wykwintny*. Inne złożenia z łac.: *kwintesencja* ('piąty, najwyższy wyciąg, ekstrakt'), niby 'istota sama'; *quincunx*, o 'drzewach sadzonych w »cynk«, w rzędy pewnego układu' (użył Orzechowski 1564 r. jako tytuł swego dialogu); *kwintet* (z włoskiego).

kwit, 'poświadczenie pisemne odbioru długu', *kwita* (tylko w przysłowiach: »*kwita* z nami«, 'rozeszliśmy się, skończyli z sobą'), *kwitować* kogo z czego, *pokwitowanie*, *kwitacja*, *kwitowy*, *kwitek* (»pójść z *kwitkiem*«, 'z papierem, asygnacją, zamiast z pieniądzmi', co się często żołnierzom dawnym trafiało, przy stałym braku w skarbie); wszystko z łac. *quietare*, *quietus* ('zaspokojony'), szczególniej zaś franc. *quitte*, *nous voilà quittes*, *quitte de dettes*, 'wolny od długów'.

kwitnąć, dawniej *kwiść*, czas teraźniejszy: *kwtę*, *kwciesz*, *kwtą*, odmienione w *kście*, »kiedy *zakstą* kije« (z nowym bezokolicznikiem *kścieć*, ludowe); *kwitnieć*; Czech *kwtu* w *ktwu* przestawiał; na Południu (z jego *cw-* zamiast *kw-*, p *kwiat*) równie odmieniano szyk brzmień: bułg. *cĕwtjŭ*, serb. *cawtiti*. Dziś *kwit-* wszelką inną postać zastąpiło; częstotliwe w złożeniach: *prze-* i *zakwitać*, *rozkwitać*. O wymianie *k-* i *s-* (*kwitać* i *świtać*) p. *kwiat*; *k-* istnieje i w litewszczyźnie, łotew. *kwitu*, 'błyszczę', a może i lit. nazwa 'pszenicy', *kwietys* (?).

kwoka, *kwokać*; *kwoczka*, zgrubiałe: *kwocha*; *kwoktać*, o 'głosie kury wodzącej kurczęta'; prasłowiańskie; rus. *kwoczka*, itd.; obok postaci z *kw-* istnieje i *kl-*: bułg. *kloczka*, słowac. *kloka*, rus. narzeczowe *kłoktat'*, *kłochtat'*. Podobnie dźwiękonaśladowczo w innych językach, grec. *klōssō*, łac. *glocio*, niem. *Gluckhenne* (i *Klucke*).

L

lal lal, lalasz, okrzyk myśliwych i żołnierzy; *lalatać*, 'wołać *la*'; por. *labiedzić*.

laba, *labja*, w 16. i 17. wieku powszechne o 'używaniu dobrego bytu': »*labować*, losztować«, »*labować* i rozkoszować«, »*labuj* duszo«, »*labował* sobie po sadzie (Adam w raju)«; czasownik dziś zapomniany, powszechny na Litwie, *lebauti*, 'używać'. Obce.

laber, 'brzeg · wykrojony', *labrowy*, *labrzysty*, »*labrować* tarczę herbową«, 'ozdabiać labrami'; z łac. *labrum*, 'brzeg', od *labium*, 'warga'.

labet, gra w karty, od płatki; z franc. *la bête*.

labiedzić, *labidzić, labodzić*, 'zawodzić, wołać *la boga, la biedy*'.

labuś, 'ksiądz nowej mody, francuski', z franc. *l'abbé*, zawitał do nas w drugiej połowie 18. wieku (*abbé*, 'opat', grec. *abbas*).

Lach, nazwa ruska 'Polaka'; *Podlasze*, dziś *Podlasie*, 'kraj przy Lachu'; prastary przymiotnik *ljadskij*, nie *ljasz-skij*, dowodzi, że nazwa od *ljad-* wyszła. Ruskie *ja* poszło z nosowego *ę*, i tak je Węgrzy i Litwini od Rusi w 9. i 10. wieku przejęli, węg. *Lengyen* niegdyś, dziś *Lengyel* (z *Lędĕne* praruskiego ?), lit. *Lenkas*; forma *lach* (*lęch*) jest zgrubiałą, jak *Moch* z *Moskal*, *brach* z *brat*, *Stach*, *Wach*. Twierdzą, że w *lęch* tkwi nazwa *lędy*, 'pola pod zasiew przygotowanego' (rus. *lado*), ależ to żadna osobliwsza cecha; może raczej przezwisko od *lędźwi* (p.); ruskie *ljad* 'djabła' oznacza (*idi k ljadu*, 'do czarta'), lecz wiek tegoż nie da się stwierdzić. *Lachami* nazywają górale polscy 'Polaków z równiny', ale samo *a* dowodzi ich pożyczki ruskiej; wszelkie zaś próby wywodzenia *Lacha* od *Polacha* (*Polanina*), rozbijają się o ów stały przymiotnik z *d* i o owo *ę*; *Lingones*, u Tomasza Kroata w 13. wieku, są tylko z węgierska nazwani 'Polacy'. U Serbów *Ledjanin*, *kral ledjański* (o Warneńczyku), swem *d* uderza, zresztą nazwy z *ch*, u Turków *Lechistan*. *Lech* na początku czeskiej kroniki rymowanej (około r. 1310) jest już wymysłem, z Polski przejętym, gdzie go do *Czecha* dorobiono, jak i *Lechitów* (wedle *Lacha*) mistrz Wincenty około r. 1200 dorobił; Gall (r. 1113) nie znał wcale takiej nazwy.

lać, *leję*; *lej*, *wodolej*, *lejek* i *lejka*; *na-*, *od-*, *wy-*, *zalewać* itd.; *nalewka*, *Nalewki* w Warszawie; »na *odlew*«; *lany* (o świecach), *nalany*; pierwiastek *li* i *lē*, więc czasownik *linąć* (p. *lunąć*), *lity* (p., i *lić*); *wylew* i *zalew*, *polewa*, *polewany*, *dolewka*; *lejarnia*; tak samo w lit.: *leti*, *leju*, 'lać', *lyti*, *lyju*, o 'deszczu' ('lić'). W innych językach aryjskich tylko w dalszych, nieraz arcywątpliwych, urobieniach. Nasze *lać* ściągnięte z *lĭjać* (*ĭ* półgłoskowe); pełne *ě* w czasie teraźniejszym. P. *łój*. Prasłowiańskie; cerk. *lijati*, *lěją* i *lĭją*, *proliwati*, 'przelewać', czes. *líti*, *leji*.

lada, z dawniejszego *leda*, a to ze dwu spójek: *le* i *da*, 'byle'; *ladakto*, *ladaco*, 'byle kto', 'ktobądź', 'byle co', 'cobądź'; *ladajako*; »*nielada* sztukę wyprawić«. *Ladaco* zostaje rzeczownikiem, o 'nicponiu', »był wielki *ladaco*«; u ludu i przymiotnik: »*ladaca* dziewka«, 'ladacznica'.

lada, 'skrzynia', 'sieczkarnia', z niem. *Lade* od *laden*, z *hladan*, t. j. nasze 'kładę'.

ladra, 'skóra', z niem. prasłowa *Leder*; »*ladrowany* koń, zbroja«, 'okryte skórą'. Inne *ladra* p. *letra*.

lafa, 'żołd', *lafowy*, z tur. *alef*, *ulufe*, 'żołd', i u nas dawniej z *u*znane: *ułaf(k)a*.

lagier, 'fusy, osad', 'drożdże winne', *lagrowy*, z niemiec. *Lager* od *liegen-legen*, 'leżeć'.

lak, 'rosół słony', z niem. *Lacke*, t. j. *Lache*, 'mocz, mokradl', przeniesione na *Salzlacke* itp.

lak, do pieczętowania, czerwony (dla szlachty pierwotnie); *laka*, 'czerwień'; *lak*, 'lewkonja' (niem. *Goldlack*); *lakier*, *lakierować*, *lakiernik*; z niem. *Lack*, *Siegellack*, *lackiren*, z łac. i włos. *laca*, a to z nazwy wschodniej 'gumy-żywicy', arab. pers. *lakk*, *lāk*.

laksa, *laksować*, o 'przeczyszczaniu żołądka', z łac. *laxare*, od *laxus*, 'mdły', niem. *laxiren*.

lala, *lalka*, *laleczka*, słowo pieszczotliwo-dziecięce, u nas dziś tylko *łątkę* (p.) oznacza, u innych Słowian stopnie pokrewieństwa, gdyż to takie samo zdwojenie jak *baba*, *dziad* itp.; więc u Załabian *lola* 'ojciec', jak i na Małej Rusi; na Bałkanie *lela* 'ciotka', podobnie na Rusi (bułg. *lelak* 'wuj'); i na Rusi i u Słowieńców zabawce dziecięcej również służy; *lalka* i dla 'źrenicy', w której się człowiek-lalka źwierciedli.

lama, *lamować*, *lamówka*, z czes. *lem*, 'listwa, obrąbek, oszycie', *lemowati*, 'obrębiać', *lemec*, 'kołnierz', nie z franc. *lame*, co 'blaszkę złotą' oznacza; od naszej *lamy* rus. *lamka*, 'lina', *tjanut' lamku*; wszystko z dawnego niem. *lîm*, 'obrąbek'.

lament, *lamentować*, *lamęcić*; *lamentarz* żartobliwie zamiast *elementarz* (od plag szkolnych) już w 16. wieku (po intermedjach); *lamentliwy*; z łac. *lamentum* od pnia *la-*, o okrzykach (*la-trare*, 'szczekać').

lampa, do oświetlania; w 15. wieku i *lampasz*; *lampjon*; *lampiarz*; *lampka*, 'kieliszek'; łac. *lampa* z grec. *lampas*, 'światło', 'pochodnia' (czeskie dawne *lampasz* z tego); franc. *lamper*, 'pić'. Por. *latarnia*.

lampart, nazwa 'leoparda'; najdowolniej przeniesiona na 'urwisza, ulicznika', *lampartować się*, *lamparterja*; *lampart* z dawnego *lempart* (r. 1610), przeróbka z czes. *lewhart* zamiast *lewpart* (co tłumaczy niby złożenie łacińskie), ale *lewhart* przeszedł u nas i w nazwę herbową *Lewart* (stąd *Lewartów*). Może wpłynęło tu imię *Lampert*, znane dawniej dobrze (?). P. *leopard*.

lampas, 'galon, obszycie', z franc. *lampasse* (rodzaj materji).

lamus, dawniej *lemus*, *lamusik*, 'sklepienie, magazyn', z niem. *Lehmhaus* (dosłownie: 'dom z gliny').

landara, 'kareta', z niem. *Landauer*, od miejsca wyrobu, *Landau*; por. *kocz*.

landszaft, 'krajobraz', w 17. wieku *lanczaft* i *lanczoft*, z niem. *Landschaft*.

lanka, 'koszula, ubranie długie', w 15. i 16. wieku, z łac. *lancus* od *lana*, 'wełna'.

larendogra, 'wódka rozmarynowa', z franc. *la reine de Hongrie* ('królowa węgierska').

larma, *larum*, *larmo*, *lermo*, 'bicie na trwogę, sygnał obozowy, pobudka', z włos. *allarme* (p. *alarm*).

larwa, 'maska, maszkara', 'mara', z łac. *larva*.

las, *lasowy* i *leśny*; *leśnik*, *leśniczy*, *leśniczówka*; *lasowiacy*; *lasek*; *Polesie*, o 'niewysokopiennym lesie' właściwie; akty urzędowe 16. wieku mylnie tłumaczą *Podlasie* przez *Subsilvanus* (p. *Lach*); *Poleszuk*; *podlaszczek*, 'primula veris'; *lesisty*, *zalesić* itd. Pierwotna nazwa 'lasu' była: *drzewa*, *las* zaś znaczył 'drzewo-budulec', jak do dziś na Rusi *lesa* 'rusztowanie', *les* 'drzewo-materjał' (podobnie u innych Słowian), ale już w cerk. ma *lěs* znaczenie naszego 'lasu', i tak u wszystkich Słowian. Pień ten sam co w *lasa*, *laska* i *leszczyna*. Imię własne *Silvester* tłumaczono stale *Lasotą*, wyjątkowo i *Leśnikiem*.

lasa, 'krata', 'ruszt', 'sito', 'gęste drabiny dla przegródki', *lesica* (to samo), p. *las*; *lasowy*, 'kraciasty'; *lesica*, wkładana na ręce, służyła i karze.

laska, *laskowy* (»w. *laskach*«),

laseczka i *laszczka*, zgrubiałe *laga*; nowe *lasecznik*, dla 'bakcylów'; u nas tylko przyjęło znaczenie 'kija, tyczki'; właściwe znaczenie *laski* było tylko: 'leszczyna, orzech laskowy', »rózga *laskowa*«; *Leszno*, t.j. *Leszczno* (stąd *Leszczyński*). Wszystkie trzy nazwy: *las. lasa (lesica)* i *leszczyna (laskowiec)*, z jednego pnia wyszły, co oznaczał 'drzewo' ogólnie, a 'leszczynę' w szczególności; powtarza się to w litewszczyźnie, gdzie z odmienną spółgłoską *łazda* i 'laskę' i 'leszczynę' oznacza, prus. *lagzde* (*kellagzde*, 'kij włóczni'), łotew. *legzda* (dźwięczne *zg* zamiast *sk*).

latać, *latacz* i *lataczyk* (o 'ptaku drapieżnym' u Reja); *latawiec*, *latalec* (por. *Latalski*) i *latawica*, 'duchy złe, nocne, zmory, czarty', 'ognie błędne', 'demoniczne postaci'; *latawiec* znosi pieniądze, zboże, małoruski *litun*, znany i u nas w 16. i 17. wieku; 'pędziwiatr' (i o dziewczynie), 'orzeł dziecinny'. Częstotliwe do *lecieć*; *latywać* (pomijamy złożenia).

latarnia, dawniej *laternia*, *latarnik*, od 15. wieku, z niem. *Laterne*, a to z łac. *laterna*, zam. *lanterna* (franc. *lanterne*), z grec. *lamptēr* 'pochodnia', od *lampō*, 'świecę'.

lato, *latko*; *latny* i *letni* (*długoletni*, »*letnia* woda«, *zletnić*), *leciwy*; złożone: *latopis* (pomijamy odmiany i urobienia), *wieloletni*, dawne *latorośl* (*latorość*, *latoróżga*, *latorośtka* i *latorostka*); *latoś* (w przeciwieństwie do *łoni*), t. j. *latosie* ('lato to'), a z tego nowy przymiotnik, *latosi* (»*latosie* cielę«); do *letni*: *letnik* 'suknia lekka, letnia, latowa' (szczególniej damska); *latować się*, o krowie (czy nie od *latania*?). Już co najmniej od 10. w. łączy *lato* oba znaczenia: 'roku', i 'pory rocznej ciepłej'; szczególniej w liczbie mnogiej używają »*lat*« i ci, co dla liczby pojedynczej osobne mają rzeczowniki (*rok* czy *god*). *La-to* (por. *ja-ta*) od tegoż pnia co i *lać*, 'pora dżdżysta', w przeciwstawieniu do śnieżystej, co wobec surowości dawnego klimatu nie dziwi, chociaż przyznamy, że nigdzie indziej podobnie 'lata' nie nazwano; inne próby, z praniem. **lēth-* 'wiosna', celt. *laithe*, 'dzień', nie lepsze; wyraz całkiem słowiański, więc nowszy.

laur, *laurowy*, forma łacińska (*laurus*) wobec zesłowiańszczonej *wawru*, p. *wawrzyn*; toż i w imieniu *Laurenty* (niem. *Lorenz*) wobec *Wawrzyńca*.

lawenda, *lawendowy*, *lewanda*, roślina pachnąca, z włos. *lavanda*; w 16. wieku jest u nas i cała łacińska forma: *lavandula*.

laweta, 'łoże działowe', z niem. *Lafette* z franc. *l'affût* (od *fût*, łac. *fustis*, 'łoże, oparcie').

lazaret, 'szpital wojskowy', *lazaretowy*; europejska nazwa (franc., włos.), od ewangelicznego *Łazarza*, co miał z siostrami opuścić Palestynę i do Francji zawitać.

lazur, od 15. wieku nazwa kamienia (i barwnika) modrego; europejskie; z arab. *lazwerd* z pers.; formy bez *l*, *azur*, odrzuciły je niby jako rodzajnik, ale np. *ażio* przybrało *l* rodzajnikowe: *laża*.

lazy, 'żarty, miny', w 17. i 18. wieku, dziś zapomniane zupełnie; włos. *lazzo*, 'grymas, minka', od przymiotnika *lazzo* (łac. *acidus*), 'kwaśny'.

ląbrać, 'łuskać (orzechy)', *ląbrak*, 'orzech wyląbrany', niem. *Lombosnuss* (?).

ląd, *lądowy, lądować, lądowiec,* niemieckie, co już Klonowic w Flisie zaznaczył: »ziemia *ląd* z dawna, stara to niemczyzna, którą i nasza przyjęła ojczyzna«; »brzeg główny w swojej mowie flis *lądem* zowie« (tenże). Słowo to zachodnio-europejskie, niem. i celt. (stąd franc. *lande*, 'step'); u nas w złożeniach z niem.: *lancman, landwera, landszaft, lancknecht.* Co innego nazwa miejscowa *Ląd* (p. *lęda* pod *Lach*).

le, spójka, 'tylko', dziś jedynie w złożeniach: *lecz, ale*, w 15. wieku jeszcze samoistna, np. w Kazaniu W. Świętych; por. *li.*

lebioda, *lebiotka, lebietka*, i *łoboda* (u Stanka 1472 r.), nazwa kilku roślin, 'atriplex' i 'origanum', od 'białości', jak i nazwa *łabędzia* (p.); przestawka z *olb-, elb-*, łac. *albus*, 'biały'.

lec, *lęgę* i *legnę*; *nocleg, legowisko*; z samogłoską wzdłużoną w częstotliwem *legać* (p.) i złożeniach: *nalegać, przylegać, dolegać* (o bolu, *dolegliwy*), *zalegać*; *rozlegać się*, i o głosie, *rozległy*; *wylegać* i *wylegiwać się*; *polec, poległy*; *oblec, oblężenie* (!), *oblężeńcy*; *odległy* i *przyległy*; *zaległości*; *zlec* (*zległa*), o 'rodach'. Wedle *lęgę* tworzy się nowe *legnę* i nowy bezokolicznik *łąc, łągnąć*, o 'kurze wysiadującej jaja'; sama jej nazwa ocalała w *Leżajsku* z dawnego *Lężajska* (cerk. *ležaja*, 'nasiadka'); *wyłąc się, wylęgać się*; *zalążki*; *dziwoląg* (ale *makolągwa* tu nie należy). P. *legart* (pod *legać*), *leżeć, łoże.* Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *leszti, lęgą*, rus. *lecz, łagu*, itd.; brak w lit.; grec. *lekto*, 'położył się', *lechos*, łac. *lectus*, 'łoże', niem. *liegen* i *legen*, 'położyć'.

lecha, 'zagon, grzęda'; przestarzałe; u Budnego (1570 r.) nawet: »siedli tłuszcze *lechami*« ('rzędami'); *leszka* jeszcze u Potockiego. Lit. *lysē*, prus. *liso*, 'grządka'; łac. *lira*, 'bróżda' (stąd *de-liriuṁ*, o 'obłędzie'); niem. *Ge-leise*, dawniej *leis(e)*, 'ślad, kolej', goc. *laists*; niem. *leisten* i goc. *lais*, 'wiem', *laisjan*, niem. *lērran, lehren* i *lernen.* Por. *leść.* U wszystkich Słowian to samo i tak samo, cerk. *lěcha*, itd.

-lecić, tylko w złożeniach: *polecić* coś lub kogoś (komu), *polecać, zlecić* coś; *zalecić, zalecać się, zalecanki*, do tego *zaleta* i *zaloty* (*zalotny* i *zalotnik*), w obu z samogłoską dowolną (raczej *zalata* i *zalaty* !). Był przymiotnik *letni*, 'wolny', od niego poszło średniowieczne *lecieństwo*, 'wolność', po 15. w. już nieznane. Ten przymiotnik poszedł od rzeczownika *leć*, cerk. *lěť jest, lětją jest*, 'wolno, dozwolono'; w czes. *letný* i *letenstwo* lub *letenstwie*, nietylko wyraz prawny, jak u nas, ale używa się o 'przyjaźni, poufałości', 'okazałości' nawet. Pień *lē(i)*; lit. z innym przyrostkiem: *łai-ma*, 'szczęście', z tym samym: *lieta*, 'rzecz', *lietas wyrs*, 'dzielny', łotew. *liets*, 'zdolny, zdatny', grec. *a-lēios*, 'u-bogi', goc. *unlēds*, 'ubogi', niem. *ledig*, 'wolny'.

lecieć, *lecę*, częstotliwe *latać* (p.); *naleciały, naleciałość*; *lot*, »*zlot* Sokołów«, *odlot, wylot* (ale *zaloty* do *zalecać się*!); *lotka*, 'pióro u ptaka', *lotny, lotność, ulotnić się, lotnik.* Powstało *let-* z **lekt-*; Litwa ma *lek-ti, lekiu*, 'lecę', *łakstyti*, 'latać, skakać', gdy w innych językach aryjskich (grec. *laks*, niem. *löcken*) używa się o 'wierzganiu' i 'stąpaniu', nie o 'locie'.

lecz, z dawnego *le* (p.), jeszcze w 15. wieku częstego (znaczy

'tylko'), i przyrostka *-cz*, skróconego z *czy*; *lecz-lecz* używają w 15. w. jak *czy-czy*. P. *ale*.

ledwie, *zaledwie*, *ledwo* (w 15. i 16. wieku liczne inne formy: *ledwa*, *ledwe*, *ledwy*), *ledwość*; są i złożenia: *ledwomowny*. Pierwotna forma tego przysłówka nie miała *l*- nagłosowego, cerk. *jedwa*, bałkańskie *jedwaj*, czes. *jedwa* i *jedwy*, rus. *jedwa*, *odwa*, staropol. *jedwa*, *jedwo*; formy z *l*- są u nas, na Rusi i na całym Zachodzie, bo pień *jed*-, 'jeden', łatwo to *l*- przybiera (por. *len*, *lem*, z *jen(o)*, na całem Podgórzu); wpłynęło na to i *leda* (p. *lada*). Pierwsza więc część ze wszelką pewnością poszła od dawnego *jede* (p. *jeden*); w drugiej odnachodzą lit. *wos*, 'ledwie', co wątpliwe; może to przyrostek bez znaczenia osobliwszego, jak w *ponieważ*, ind. *wā*, łac. *ve*, 'albo'.

leg- w mnóstwie słów łacińskich: *legat* i *legenda* (*legendowy*; różnowiercy wedle niej i *bajędę* urobili, drwiąco), *legalny*, o których i niżej, pod *legać*; *legitymować się*; *legjon* i *legja* (*legjonista*); osobno *leguminę* zapisać wypada, bo to dziś 'potrawa słodka, mączna', dawniej liczba mn.: *leguminy*, 'jarzyny', z łac. *legumen*, w l. mn. *legumina*. Pomijamy *lektora* i *lekturę*.

legać, p. *lec*; *legawy*, *legawiec*, o 'wyżle'; *legiwać*; *legart*, o 'próżniaku wylegającym się', pomieszany umyślnie (np. w fraszce J. Kochanowskiego) z *legatem*, 'posłem papieskim' (łac. *legatus*; por. *delegat*, *delegacja*; *legować*, *legat*, 'zapis', *legalny*, z łac. *legare*, *legalis*), podobnie jak wedle łac. *legenda*, dosłownie: 'co ma być czytanem' (w klasztorze), t.j. 'żywoty świętych', utworzona żartobliwie *legenda* o 'leżeniu, t.j. przegraniu' (»będzie *legięda*«, przy kartach). Tak powstał ten *legat* (»*legat leży*, jego dola bieży«). Ale *legart* (jest i czasownik *legartować*, 'próżnować') zawdzięcza *-art* słowom niemieckim, jak *bękart*. Inne żartobliwe: *legiejda* (por. *gamajda*), *leguś*.

legar, 'podkład', 'kętnar', z niem. *Leger*, por. *lagier*. Dawniej i *legier*, *legieru*, 'obóz', z niem. *Lager*.

leglarz albo 'bednarz', wiek 16., z niem. *Lägler* z łac. *lagenula*, 'faska'.

lejc, częściej liczba mnoga: *lejce* (wymawiane i *lice*), *lejcowy* (o 'koniu w uprzęgu'), *lejczyk*, 'wodze, uzda', z niem. *Leitseil* dziwnie skrócone.

lejtuch i *lajtuch*, 'całun', z niem. *Leichentuch* (*Leiche* 'zwłoki', i *Tuch*; p. *rańtuch*, *łoktusza*).

lek, *leki*, *leczyć*, *leczebny*, *lekarz*, *lekarski*, *lekarstwo*, *leczniczy*; *leczywrzód*; przestarzałe zupełnie *lekować* (*lekownikami* zwano w 15. i 16. wieku 'znachorów, leczących zabobonnemi środkami'). Prasłowiańska pożyczka z goc. *lēkeis*, 'lekarz', *lēkinōn* 'leczyć', a to znowu zapożyczone z celtyckiego (iryjskie *liaig*, 2. przypadek *lēga*, 'lekarz').

lekki z *legki*, *lżejszy*; *lekkość*, *lekciejszy*; *u-lga*, *u-lżyć*, *lgota* (tyle co »wola« lub »swoboda«, nazwa wsi zakładanych na »nowym korzeniu« i wolnych na lat kilkanaście od wszelkich czynszów); przysłówek *lekce* obok *lekko*, *lekceważyć*; w wymowie potocznej i rozpodobnione *letki*; po narzeczach *lgi*: »dziś *lgo*«, o 'łagodnem powietrzu', »zima *lga*«; dawny rzeczownik *ldza*, z czego *lza lża*, 'lekkość', 'możliwość', *nielża* jeszcze u Kochanowskiego i i., 'niemożna', częste bardzo u Reja

»*nielza* jedno«, 'niemożna inaczej jak tylko'. Pień występuje w dwojakiem brzmieniu: bez nosówki, jak u nas, łac. *levis* z **legvis*, 'lekki', grec. *elachys*, 'drobny', ind. *laghu-* (znaczy i 'prędki'); albo z nosówką, jak lit. *lengwas*, goc. *leihts*, niem. *leicht*, *gelingen*, *Lunge*, 'płuca' (bo płuca są leksze od innych wnętrzności; i u nas, jak na Rusi, *lekkie*: 'płuca'). Pierwotne *g* w dawnem, np. Rejowem, *leguchny* i *leguczki*. *Lekki* (por. *lekceważyć*) używało się o rzeczach 'lekkich, t. j. błahych, lichych'; stąd »*lekkość* komu wyrządzić«, tyle co 'despekt, hańbę' (por. *ubliżyć* komu), a stąd u nas (nie w innych językach słowiańskich) i *lżyć* kogo, *obelga*, *obelżywy*. Do *letki* urobiono i zdrobniałe *leciuchno*, *leciutki*, nieistniejące w dawnym języku (on ma tylko *leguchny*), niestojące zatem w żadnym związku z *lot*, *lecieć*; *lekdziuchny* z *leciuchny* dalszem nieporozumieniem urosło. Pomijamy złożenia: *lekkomyślny*, *lekkoduch* itd.

lelum polelum. Urojonej braci bohaterskiej Wenedów narzucił Słowacki tę dwójkę, za przykładem mitołgów, co od Długosza i Miechowczyka z okrzyku czy odśpiewu *leli poleli* zmyślili *Lela* i *Polela*, niby Kastora i Polluksa polskich. Okrzyku używano dla tych, co na nogach jeszcze (jak niemowlęta), albo już (jak opilcy) stać nie mogli, chwiali się i kołysali, bo *lelejać* znaczy 'chwiać', *lelejanie* tłumaczy jeszcze w psałterzach łac. 'fluctus' ('wały morskie'), a *leli-poleli*, *lele*, używa się w 16. i 17. wieku o 'ludziach chwiejnych', 'próżniakach, słabeuszach'. Od tego *leli* pochodzą po językach słowiańskich i nazwy motyli, ważek, nietoperzy; u nas *lelek* (albo i *lelak*) nazwa ptaka 'caprimulgus' (ogólniesłowiańska zresztą), już w psałterzu ('nyktikoraks'). Słowa podobne należą do dziecięco-pieszczotliwych, do szczebiotu, i kształty ich łatwo się odmieniają; więc tu należy nasze *luli*, dzieciom do snu przyśpiewywane (*lulać*, niem. *einlullen*; por. podobne *nynać* o tem samem: »mały synu, *nynaj nynaj nynu*«, we śpiewniku z r. 1551, u Lubomirskiego i i.), por. ruską nazwę 'kołyski': *lulka*; i nazwę łac. *lolium* (p. *lulek*) tu odnoszą, jako że sprawia 'odurzenie', *lulanie*. Osobno należy wymienić dawne *wlulić* i *wlulać się*, 'wnikać' (szczególniej do serca): »jeśli się gach żenie do serca *wluli*«, »co się raz do serca *wluliło*«; wyjątkowo o Tatarach (r. 1670): »*wlulali się* w te kraje«. Lit. *leliuoti*, 'kołysać', *lēlys*, *lēlē*, 'lelek'; podobnie u innych Słowian: rus. *lelejat'*, 'pieścić', czes. *leleti*, 'kołysać się'.

leman, *lemański*, *lemaństwo*, 'lennik', z niem. *Lehnmann*, p. *lenno*; o chłopach pruskich najdłużej dotrwało.

lemiesz u pługa, o 'nożu, odcinającym ziemię'; od *lem-*, pień z *o* w *łom* (p.); pisane i przez *-ż* (wedle *kradzież* i t. p.), a wymawiane mylnie i z nosówką: *lemięż*. Tu należy i nazwa *lemieszki*, znanej (jak i *prażucha*) tylko na wschodniej połaci, więc z Rusi przybyłej, dla 'potrawy (i kłusek) z mąki i wody'. Jest nakoniec *lemiąż* (u innych Słowian nie *-ż*, lecz *-z*: czes. *lemicz*, 'belka', łuż. *lemjaz*, u drabiny), 'drążki na dachu', może zupełnie innego początku. Zgrubiałe, *lemięga*, służy i dla przezwisk. Pień pierwotny z *e*, *i* zachowała Litwa, prus. *limtwei*, lit. *limti*, 'łamać'; nord. *lemia*,

'bić', niem. *lähmen* od *lahm*, 'chromy', anglosas. *lemian*, 'uśmierzać'.

len, *lnu, lniany*, lit. *linai* (liczba mnoga), grec. *linon*, łac. *līnum* (samogłoska odmienna), niem. *Lein* (i w *Leinwand*, 'płótno'), przyczem niepewne, czy to nazwy pokrewne, czy zapożyczone. Uprawa lnu, z którego cienkie białe *płaty* (p.) niby monetą wymienną u nas się stały, sięga czasów najdawniejszych, chociaż wzmogła się dopiero później. Od *lniany*: *lnianka*, zapisana w r. 1472 i jako *ilnianka*, t. j. z *i-* nagłosowem, jak w *izba*, *Iłża* i i.

lenić i *linić*, *lenieć* i *linieć*, 'zrzucać włosy, czy skórę' (o wężu); »*lenić* piszczałki z kory (wierzbowej)«, »*linić* ('obłupywać') skórę«; *wy-lina*, 'skóra zrzucona'; u innych Słowian przeważnie z *i*, wyjątkowo z *ě*. W tem słowie jest *-n* przyrostkiem, jak słowień. *liliti* i *lewiti se* dowodzi; więc pień *li-*, *lě-*, zestawiany z łac. *lino, levi, litum*, 'gładzę, smaruję', *po-lire* (nasze *polerować*, *politura*, *polor*), 'gładzę', ind. *lijate*, 'przylega'.

lenno, *lenny, lennik*, »*leńskie* dobra«, *leństwo, lenniczy*, 'feodum' (*feudum, feudalny*), 'dobra (kraje) oddawane za wysługi, od których należy się hołd, daniny, służba wojenna', to samo co *man, maństwo, mański*, albo *hołd, hołdownik, hołdowny*. Z czes. *léno* z niem. *Leh(e)n*; p. *łan*; 'opłata górnika', 'zarobek od miary wydobytej rudy', *lensz, lenszow*, r. 1562 *lehenshaw*, niby z niem. *Lehenschaft*, co jednak używa się tylko o 'wydzierżawionej czasowo kopalni'. Odmienne, pisane u nas tak samo, *lenung, lenungowy*, o 'żołdzie żołnierskim', niem. *Löhnung* od *Lohn*, co pozostaje w związku pniowym z *Lehn* i *leihen* ('lichwa').

leń, *leniuch, lenić się, leniwy* (»*leniwe* pierogi z serem«); *ie* z pierwotnego *ē*, więc *laność*, nie *leność* ani *loność*, co się upodobnieniem do *leń* lub pochyleniem pewnem *a* przed *n* tłumaczą. Prasłowiańskie; cerk. *lěn*, czes. dawne *lénný*, 'leniwy'; lit. łotew. *lens*, 'powolny, leniwy', jeśli to nie rusyzm; z innym przyrostkiem *lē-tas*, 'powolny, głupi'. Dalej łac. *lenis*, 'łagodny' (a jeszcze dalej *lassus*, 'mdły', niem. *lassen, lass*, 'mdły', ależ to podobieństwo raczej przypadkowe, łudzące). Jest i czasownik *lenować się* ('lenić się'), mylny jak *leność*, w 16. wieku; dalej *leniwiec* i podobne, a wkońcu i *leniuszek*, 'podkładka linjowana'. Z *leniwemi pierogami* por. ruskie *leniwyja szczi*.

leopard, z łac. *leopardus*; uważano go za 'rysia' i *ostrowidzem* zastępywano, gdyż zwierzęta obce z bylejakiemi krajowemi mieszano (p. *łoś, ząbr*). Nazwę herbową *Lewart* (*Lewartów*) z czes. *lewhart* (a to z niem. *Lebhart, Lebart*), albo raczej wprost z niem. przejęto. Obok *leopard* istnieje druga nazwa, p. *lampart*.

lep, *lepowy*; *lepianka* (pisane dawniej i *lepionka*); *przylepka* (u chleba); *nalepa* (za piecem); *lepki, lepisty, lepnąć, lepiarz, lepkość*; *lep* na ptaki (z jagód jemioły), więc »iść (albo łowić) na *lep*«. Ind. *lēpajati*, 'smaruje', *lēpa-*, 'maść', grec. *alejfō*, 'smaruję', *alojfē*, 'maść', niem. *laiba*, 'to, co pozostaje' (stąd *b-leiben*), i *leben*, 'żyć'; łotew. *pilaipe*, 'przylepka (u chleba)', litew. *łaipinti*, 'podnosić', *łaip-tas*, 'kładka'. Forma pierwotna: **łoip-*; p. *lgnąć, lepszy* (pod *lepiej*). U wszystkich Słowian tak samo: cerk *lěp, prilěpiti sę*, czes. *lepiti*, itd.

lepak, 'zaś', 'przeciwnie', i 'znowu'; w biblji częste jeszcze, w 16. wieku zamiera zupełnie; złożone z *le*,'tylko', i *pak*, 'zaś'; nasze własne złożenie, Czech ma samo *pak*.

lepiej, *najlepiej, lepszy, najlepszy* (dziś nasze stopnie wyższe do *dobrze, dobry*), *polepszyć się*; »pierwszy *lepszy*«; *lepsza*, rzeczownikowo, niby »*lepsza* rzecz« (»iść z kim o *lepszą*«, 'zawodniczyć z nim'; »co *lepsza*«); rozrodziło się bujniej u innych Słowian. Pień pierwotny **łojpo-*, ten sam co w *lep*, bo 'co przystaje (przylepia się)', jest 'stosowne', a dalej i 'dobre'; Litwa nie zna tej przenośni. *Lepszość, lepszeć*, przestarzałe.

lepietać, zamiast *lepiotać* (wedle *lepiecę*), 'paplać', a od języka kłapiącego przeniesione i na nogę plątającą się w pantoflu; u innych Słowian używane i o 'motylu', zwanym od tego i *le(p)tir* (?); stąd może i cerk. nazwa 'drogiej, cienkiej (?) materji', *leptug*; obok *lepetati* w tem samem znaczeniu i *lebetati*. Czy wszystko nie od *klepania* wyszło?

lerka, 'skowronek', z niem. *Lerche*; ale ponieważ niem. *Larche* 'modrzew' znaczy, narzeczowo i u nas 'modrzew' *lerką* zowią; lecz niem. prasłowo *Lerche* a pożyczka *Lärche* (z łac. *larix*) są sobie zupełnie obce.

lesz, 'skóra miękko wyprawiona', ogólne w 16. wieku, »*leszowy* woreczek« ('zamszowy'), *leszownik*, 'białoskórnik'; z niem. *Lösch*.

leszcz, ryba 'abramis', w 16. wieku (u Falimirza) *kleszcz*, ale i w rus. z samem *l*, *leszcz* (co z łotew. estońskiem *leste* nic nie ma spólnego); por. podobną różnicę przy nazwie *lipień*.

leszczotki (*leszczoty*), 'drewienka, deseczki', 'kleszczyki'; *k* (od *kleszczy*) odpadło, jak w słowie poprzedniem.

leszczyna, *leszczynka*, p. *laska*.

leść, *liści; lściwy, lściwość*, powszechne w 14. i 15. wieku dla 'zdrady', 'obłudy', już w 16. w. wychodzi zupełnie z użycia, nawet z języka kościelnego, gdzie się najdłużej chowało, np. *przelścić, lścią* w dekalogach rymowanych; ocalało u innych Słowian: rus. *prielstit'*, 'złudzić', *prielestnyj*, 'uroczy'; uchodzi powszechnie za pożyczkę z goc. *lists*, 'chytrość', dla znaczenia: tylko w językach niemieckich przeniesiono bowiem pień (ten sam co w *lecha*, p.) na umysłowość (*lehren*); Litwie zupełnie to obce. Ocalało w imieniu *Lstek, Lestka*, z czego *Lestek, Leszek*, u Piastów.

letarg, *letargowy* i *letargiczny*, z grec. *lēthargos*, 'śpiączka', od *lēthē*, 'zapomnienie', 'ukrycie', skąd i nazwa bogini nocnej, *Latony*.

letki, *letkiewicz, letko(ść)*, p. *lekki*.

letra, narzeczowo i *ladra* (Potocki w Wojnie Chocimskiej), 'drabina', w liczbie mnogiej szczególniej 'wóz drabiniasty'; z niem. *Leiter*, od pnia *hli-* (grec. *klinō*, łac. *cli-*, itd.), o wszelkiej 'pochyłości'; *-ter* jest przyrostek.

lew, *lwi, lwica* (*lwiczyca*), *lwięta*. Jak nazwę *wielbłąda* (p.), tak i *lwa* przejęli Słowianie od Gotów, co je od Greków mają: *leōn* (łac. *leo*); dla nazwy osobowej pozostała Ruś przy *Lwie* (*Lwów*), my łacińską mamy. Nazwa grecka sama niepewnego pochodzenia. Gocka nazwa nie dochowała się wprawdzie w naszych zabytkach gockich, zato niem. *Löwe*, co jednak swą samogłoską trudność sprawia. Ponieważ w baj-

kach ruskich 'lwa' jako *lutyj zwier* stale oznaczają, nazwał Litwin 'lwa' *lutas*, choć go jako żywo nie oglądał. *Lewek* (zam. *lwek*) znaczy i 'talar lewkowy (holenderski), ze lwem'; co innego *lewy* rumuńskie, również od *lwa* nazwane. Zdrobniałe *lewuś*.

lewa, w kartach, z franc. *levée*, jak i *sztych* w kartach z niem. *Stich* (od *stechen*), 'bitka'.

lewar, 'dźwignia' i inne przyrządy (np. do naciągania kuszy), od łac. *levarius* (od *levare*, 'podnosić'); p. *hewer*.

lewy, *lewica* (por. *prawica*), *lewie*, *lewo*; *lewak*; złożenia: *lewobrzeżny* i i.; powtarza się w tem samem znaczeniu w łaciń. *laevus* i grec. *laios*; Litwie brak; u wszystkich Słowian tak samo: cerkiewne *lěw*, i. t. d.

leźć, *lazę* (od 16. w. *lezę*, wedle *leziesz*), *leziwo* ('drabinki bartnika'); liczne złożenia, p. *łaz*, *łazić*; *znaleźć*. Prasłowiańskie; prus. *lize*, 'lezie'.

leżeć (por. *lec*, *legnę*), *należeć* i *przynależeć*, zwłaszcza w nieosobowem: *należy się* (*należny*, *należyty*); *zależeć* (»to *zależy* od...«), *(nie)zależny*; *leże* (zimowe). To samo w grec. *lechos*, 'łoże', łac. *lectus*, niem. *liegen*; brak go zupełny w litewskiem, chyba w *palegis*, 'połóg', ocalało, i w językach Wschodu; czasownik pierwotny, oprócz homerowego *lekto*, tylko u Słowian, Niemców, Celtów. *Leża(k)*, 'drzewo leżące w lesie'; *leżałka*, 'ulęgałka' (owoc); »w *leżączki*«, albo *leżmem*; *leżysko*; *leżeń* ('dozorca'). *Leżaisko* jednak poszło z dawnego *Lężajska* (p. *lec*).

lędźwie, wyjątkowo i w liczbie pojedynczej; *lędźwiowy*; *polęd(ź)wica*; brak Litwie; niem. *Lende* (stare *lentī*), łac. (z inną samogłoską) *lumbus*; tu i nazwa dla 'lathyrus', *lędźwiec* w 16. w., dawniej *lędziwiec* (ale u Stanka 1472 roku *lędziniec*; czy to nie omyłka?), od podobieństwa do 'nerki', niegdyś (a u Czechów i i. dziś jeszcze) od *lędźwi* nazwanej, czes. *ledwina*, 'nerka', słowień. *ledwije* i *ledwice*; u nas w 16. wieku po słowniczkach: »nyrka albo *lędźwica*«. Cerk. *lędwiję* (liczba mnoga), rusk. *ladwieja* i skrócone *laszka* (por. *Lach*), itd.

lęk, *lękać się*, *lękliwy*, *przelęknąć się*, i *przeląc, zląc się*, u nas tylko o 'zginaniu, kurczeniu się od strachu', ale jeszcze w cerk. *slęką*, 'skrzywię', *nalęszti*, 'napiąć łuk'; z wokalizacją *o* p. *łęk*; lit. *linkti* i *lenkti*, 'zginać'. Pień wybitnie litwosłowiański, p. *łąka*, *łuk*; cerk. *lęcati*, *lęczą*, *lęcaią*, czes. *léceti*, *léceji*, 'sidła stawiać'.

lgnąć, z *g* (wsuniętem); pierwotne *lnąć* jeszcze w psałterzach, *przylnąć* (*przylipnąć*), z *lĭpnąć* (*p* przed *n* wypadło, jak stale, p. *sen*), lit. *lipti*, ocalałego w czasowniku na *-ieć* (niegdyś nierównie obficiej zastąpionym w języku, p. *obfity*), *lpieć*, w psałterzu puławskim (dziś ludowe, na Podgórzu tylko), 'przylegać' (dziś: 'czekać, zetrwać'). P. *lipki* (*lipa*), *lep*. Cerk. *prilnąti* (czas przeszły *prilpe*), rus. *lnut'*, czes. *lne*.

li, pytajne ('czy') i uogólniające (*ktoli*), u nas już nie przeciwstawiające (jak w cerk. i rus. *ili*), chyba we złożonem *a-li-bo* (*albo*); częste przy innych spójkach: *izali*, *azali*, *czyli*; »*maszli* dać, to daj«; znaczy i 'tylko', dziś podwajają je zbędnie (*li tylko*). Pokrewne z *le* (*ale*, *lecz*, p.) i *lē* ('ledwie', *Ledarg*). Podobne spójki np. łotew. *lai*, 'niech', *-li* w lit. *nu-li*, 'teraz'.

liberja, tak samo węg. *liberia*, gdy niem. i romańskie postaci tego słowa *w* dają (*livrée*); ale pierwotne łac. *liberare* (franc. *livrer*, 'dostarczać'), z *b*, od tegoż *liber*, 'wolny', od którego i *liberalny* i *libertacja*, 'uwolnienie'. Ludowe i *luberja*, ze zwykłą wymianą *lu-* i *li-*. *Liberję* nazywano dawniej *barwą*.

lice, *lico, licem, licować, licowny* (o 'kradzieży, dowiedzionej na gorącym uczynku'), *liczko, policzek, oblicze*; p. *śliczny*; złożone (z czes. i cerk.): *licemiernik*, 'obłudnik' ('mierzący, dostrajający wedle potrzeby swe lice'), już w kazaniach gnieździeńskich mylnie (dla owego wahania się między *li-* a *lu-*) *lucemiernikiem* przezwany (tłumaczy dosłownie podobne greckie złożenie), wychodzi w ciągu 16. wieku z użycia (i tak tylko w języku biblijnym istniało). P. *rozliczny*. *Liczydło*, jak *bielidło*, o dawnej 'szmince'. Prus. *laignan*, 'lice' (jest i w celtyckiem). Tak samo u wszystkich Słowian.

lichtarz, *lichtarzyk*, z niem. *Leuchter*, 'świecznik'.

lichtować, *lichton, lichtuga, lichtunek*, o 'ujmywaniu ciężaru z okrętu-wiciny', z niem. *lichten*, 'ulżywać' (*erleichtern*).

lichwa, *lichwić, lichwarz* i *lichwiarz, lifarz, lifnik* (z *lichwnik*, w psałterzu, bo *f* = *chw*, *lifa* w biblji) i *lichwnik* (w 16. wieku); pożyczka to prasłowiańska z niem. (gockiego) *leihwan*; por. *lichy*.

lichy, *licho* (»tam do *licha*!«), *lichość, lichota, lichotarz* (»świeckie *lichotarze* Pan karze«, t. j. 'złośniki'), *lichotny*, 'nędzny'; przybrało znaczenie ujemne: *lichota*, 'złe', 'grzech'. Pierwotne znaczenie ocalało w *lich, licho, liszka*, o 'nieparzystem': »cetno czy *licho*«, »komu *lichem*, komu padnie cetnem«, ponieważ przy wróżeniu (kreślono dowolnie, np. w popiele, i liczono kreski potem) liczba nieparzysta niepomyślną była. I w cerk. *lich* 'co ponadto', 'co zbywa' (chociaż i tu już znaczenie: 'zły'). *Liszyć się* znaczy 'zbywać', *liszny* (albo *liszni*) 'zbyteczny, zbędny', dalej *liszyć się*, 'stronić': »świata się *liszyć*«, »czci kogo *liszyć*«; *przeszlisz*, 'nadto'; wszystko u nas rzadsze, najczęstsze na Rusi (małorus. *łysze*, 'tylko'). Złożenia z *licho-*: *licholecie, licholat* (o 'nieszczęściu'), *lichoradka*, 'febra', zjawiają się tylko u pisarzy »wschodnich«. Wywodzą *ch* tego słowa z *ks* (*lēk-s*), cerkiewne *otlěk*, 'pozostałość, reszta', lit. *atłaikas*, 'pozostałość', *likti*, 'pozostawiać', *atlykis*, 'przestanek', *łaikas*, 'czas'; lit. *-lika* tworzy liczebniki od 11 do 19; łac. *linquo*, grec. *leipō*, 'pozostawiam', *loipos*, 'pozostały', niem. *līhan, leihen* (komu coś). Por. *oklek*. Niemieckie (goc.) *leihwan* przejęliśmy w *lichwa* (p.). Niezawsze można oba pnie rozróżnić: *lichman, lichmanić, lichmanina*, raz 'złą, *lichą* robotę' ('marnowanie czasu') znaczy, to znowu wyraźnie 'lichwą' żydowską zatrąca.

lić i *licie*, 'ulewa', 'prąd rzeki', p. *lać*; *licina*, 'posąg', od *lity* (jak *rycina* od *ryty*).

ligać, 'wierzgać', »koń *ligawy*«; w małorus. *załyhaty, nałyhaty*, 'wiązać', 'nakładać' (?).

ligawica, 'trzęsawisko'; *Ligęza*; podobne lit. *lengē*, 'łąka', *linguoti*, 'chwiać, ruszać się', *languoti, linge*, 'drąg kołyski' (do jej zawieszania), bez nosówki dawne *laigymai*, 'tańce', *laigyti*, 'hasać' (?).

ligawka, 'długa trąbka z drzewa', wyrób pastuszków, od kształtu, długości przezwana; por. czes. *lihy*,

'kętnary' (?); czy por. dawne lit. *laigymai*, 'tańce' (?).

lik (»bez *liku*«), *liczyć, liczba, liczebny, niezliczony* (i inne złożenia z *po-, wy-, do-, na-* itd.), *liczbowy, liczbować, liczny, liczman*; złożenia: *liczykrupa* itd. U nas wyłącznie o 'rachunku', lecz czy to pierwotne?; *liczba* i *liczyć* zastąpiły od 15. i 16. wieku dawniejsze *czysło* i *czyść*; w cerk. *liciti* znaczy tylko 'objawić, ogłosić', bułg. *liczba* jest 'zawiadomienie', u Serbów 'edykt' i 'aukcja', dopiero u Czechów pojawia się nasze znaczenie. *Liczyć* znaczyłoby więc 'pokazać licem' (twarzą; u sukni *licem* przeciwstawia się *nicem*) i należałoby do *lice* (p.). *Oblik* i *dolik* znaczyły dawniej 'okaz' i 'dokaz', przypominają *lik, oblik* innych Słowian, 'forma', 'obraz'.

lilja, ludowe *lelija* i *leluja* (*lu* i *li* wymieniają się), z łac. *lilium* (przez niem. *Lilie*) z grec. *leirion*; *liljowy* (o 'kolorze fiołkowym') przypadkiem, pomyłką się tu zaplątał, bo franc. *lilas* (włos. itd. *lilac*, z tur. *leïlak*) 'bez' oznacza; niem. *Lilafarbe*, nic nie ma spólnego z *Lilie*.

limba, 'jodła karpacka', z niem. *Leimbaum* (średniowieczne *līm-b*, od *līm*, 'klej stolarski').

limonja, *limunja*, dawna nazwa 'cytryny', z włos. *limone*, z pers. itd. *lāmūn*; w innych językach *limonata* itd. (bez tego *j*, co u nas); dziś tylko w nazwie napoju *limonjada* pozostała pierwotna nazwa 'cytryny'.

lin, ryba, u innych Słowian *liń*; lit. *lynas* pożyczka; jeśli *s-* nagłosowe odpadło, w takim razie por. niem. nazwę tej samej ryby, *Schlei* (staroniem. *slīo*, od pierw. *sli-*).

lina, *linwa, linka, linewka*, z niem. *Leine* (średniow. *līne*); *linoskok*.

linja, *linjować, linijka, linjowy, linjał*, z łac. *linia, linea*, niem. *Lineal*.

lipa, *lipowy*; *lipiec* (dawniej i *lipień*), 'czas kwitnienia lip', *lipcowy*; *lipiec, lipcowy*, o 'miodzie', *lipowiec* toż; lit. *liepa*; brak dalszych odpowiedników. U nas w 17. wieku z *lipcem* zestawiano stale *lipnąć, lipki, lipkość*: »do ziemi że już *lipnie* dusza w *lipcu*«, »w *lipcu* niech k Bogu *lipnie*«, itd., chociaż to raczej przypadkowe podobieństwo brzmień; *lipnąć, lipnieć, lipki* (p. *lgnąć*), ustąpiły u nas przed *lepnąć* itd. (p. *lep*).

lipień, ryba, u innych Słowian i *lipan* lub *lipań*; u Falimirza i Siennika zachodzi forma *klepień* (por. *kleszcz* i *leszcz* ?), ale u Stanka 'thymallus' jest *lipieniem*.

Lipkowie, w 17. wieku Tatarzy litewscy, załogą w Kamieńcu stojący i pustoszący Polskę.

lira, *lirenka*; *lirnik* (ukraiński); 'strunowy instrument muzyczny', z łac., a to z grec. *lyra*, prasłowa; sam instrument w średniowieczu (kręcony korbą) był odmienny od starożytnego; pożyczka to europejska.

lis, *lisa*, i *liszka* (z osobliwszem *sz*, jakby od *lich*), *lisi, lisieć*, 'chytrzyć'; używa się i o 'rudych', *lisowaty*; *lisiura*, jak *wilczura*; po *i* wypadła jakaś spółgłoska, może *p*; por. łotew. *lapsa*, 'lis' (Litwin i Prus mają pierwotne *łape*, 'lis'), a to nawet z łac. *vulpes* (?) łączą. Od zwierząt przezywano stale wszelakie narzędzia czy narośli, por. *gąsior, kuna, wilki, żóraw*; od *lisa*: *lisica* dla 'prasy' (u Czechów do dziś; u nas tylko w zabytkach 15. wieku), którą od *lesicy, lasy*, odróżniać należy.

list papieru, dawniej drzewa, *listopad*; zbiorowe *liście* (jak *pierze, ciernie*), a do tego (od 16. wieku) dorobiono nowy rzeczownik, *liść*, jak *cierń* (zamiast *list, tarn*); tak rozróżniamy, co dawniej jednem było. Na Zachodzie słowiańskim, u Czechów, zastąpił *list*, jak u nas, i 'pismo, korespondencję' (*listowanie*), a w słowie *listonosz* (zamiast *listowy*) niemiecki *Briefträger* pozorów rodzimości nabrał. Na Rusi *listwa, listwiennyj*, o 'drzewach liściastych'. Litwa tym samym pniem (z innym przyrostkiem) 'list drzewa' i 'list papieru' przezywa: *łajszkas*; ale dla 'pisma' z ruskiego *gromata* prawi *Listowny, listowy, liścik*; *liściasty, liściowy*.

listwa, z niem. *Leiste* (dawniej *liste*); *-wa* zastąpiło nieraz niem. *-e*; *listewka, listwować*.

liszaj z prasłowiańsk. **lichēj* (*chē* w *sza* przechodzi, np. *słyszać* od **słychēti*), więc należy do *lichy*. Prasłowo; rus. itd. *liszaj*, czes. *liszej*, łuż. *liszawa*.

litanja, 'modlitewne wzywanie świętych', przez łac. z grec. *litáneiā*, od tegoż pnia co *liturgja*, 'obrządek'.

litera, *literka* (narzeczowo i z *lu-*), *literat* (w 16. wieku i *literak*, 'umiejący czytać'), *literatura, literacki*, z łac. *litera*, pożyczki (zniekształconej) z grec. *difthera*, 'skóra ściągnięta', 'pergamin', 'pismo'.

litkup, litek; dobiwszy uderzeniem rąk targu, zapija się go *litkupem* wobec świadków, t. j. *litkupników*, co niewzruszoność targu poręcza. Nazwy takiego zapijania targu doszły nas z Zachodu i Wschodu; pierwsza, znana ogólnie, z niem. *litkouf* (*lit*, 'napój gorący', i *kouf*, 'kupno'); dwie inne, nierównie mniej znane, raczej miejscowe i późne, przez Ruś ze Wschodu: *mohorycz* (ostatecznie z arabskiego *macharidż*, 'wydatki'), i *barysz* albo *borysz*, co i 'zysk' i 'kubana' oznacza, z tur. *barisz*, 'zgoda'.

litować się, *litość*, dawniej: »*lito* mi go«, 'żal mi go', *litościwy, litowny, zlitować się*. Wszystkie zamieniły w ciągu 16. w. dawniejsze: *lutować, lutość, luto, lutościwy*; *ju* ocalało do dziś jedynie w nazwie miesiąca, p. *luty*; *lutać*, 'biadać', jeszcze w połowie 16. w. używano: »król *lutał* na nogę«. Słowo ciekawe dla odmiany znaczenia pierwotnego ('srogi, okrutny', »*luty* mróz«) w coś wręcz przeciwnego: 'miłosierny'. Był przymiotnik *luty*, nieznanego bliżej pochodzenia, 'groźny, srogi', w wykrzykniku *lutie* (cerkiewne), 'biada!'; od tego 'biadania nad czem' urosło, ale tylko u Słowian zachodnich, od 'skargi i żalu': 'udział w żalu', 'miłosierność' (w psałterzu nad 'litowaniem' znacznie górująca), gdy na Bałkanie i Rusi pierwotne znaczenie ocalało (o wszystkiem 'groźnem, ostrem, ciężkiem, trapiącem'; stąd 'lwa' *lutym* przezywają, albo 'furje'). Jeszcze Ezop Biernata zachował r. 1578: »nie *lutują* garła swego«, *lutość*, a »(pies zbity) bieżąc *lutał*« ('skomlał'). Nasze *li-* domowe, własne, nie czeskie, jak twierdzą; por. *Zbylitowski*, ze *Zbylut*, i inne *li* z *lu*.

litr, lub *litra*, francuska nazwa miary, z grec. *litra*, co to samo co łac. *libra*, 'waga'; oba słowa obcego początku.

Litwa, *litewski, litewszczyzna, Litwin* (przeniesione i na 'kawki', znany specjał litewski: »*litwa* leci«, 'kawki'); słowiańska nazwa (w kronice Nestorowej ruskiej, u pisarzy

polsko-łacińskich w 13. wieku: *Litwa*, przemienione później na *Litua, lituanicus*), z domowej *Lietuwa* (stąd *Lietuwninkas*, 'Litwin', *lietuwiszkas*, 'litewski'), od tegoż pnia co i nasza nazwa *lata* (*lać*-, od deszczów?). Powtarza się widocznie w nazwie *Łotwy, Łotyszów*: *Latwiejis*, i *Letgoły* (*gałas*, 'koniec, kraj', jak *Zemgallen*, 'nizowie'). Utożsamiają nazwę *Litwy* z łac. *litus*, 'wybrzeże', ale Litwa właśnie nad morzem nie siedziała, stroniła od niego zawzięcie. I nazwa *Bałtyku* bynajmniej nie litewska (niby od *bałtas*, 'biały'), lecz sztuczna, przez Adama Bremeńskiego około r. 1070 wytworzona (z łac. *Baltia*, Plinjuszowego). Nazwa *Prusów* nie pierwotna, Ptolemeusz jej nie zna, chociaż szczepy pruskie (*Golędź* i *Sudowię*) wyraźnie wymienia, nadana widocznie później jedynemu szczepowi litewskiemu, co od morza nie stronił.

lity, 'ulany', »*lite* żelazo, złoto«; »pas *złotolity*«, 'przetykany nićmi złotemi'; stąd *licina*, 'bałwan ulany', 'modła'; *jednolity*, 'szczery, czysty' (jak w czeskiem). P. *lać*.

lizać, *liżę*, więc *liżyobrazek*, o 'świętoszku', *lizun* i *lizuś, wylizywać, liznąć, lizawka, lizanka* (dla zwierza). Lit. *liežiu* i *łaižyti*, 'lizać' (*liežuwis*, 'język', wedle tego odmieniono z *inzuwis*!), ind. *lihati*, 'liże', grec. *leichō*, łaciń. *lingo*, itd. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *lizati, liżą*, rus. *lizun*, itd.

loch, *loszek, lochowaty, lochować*, z niem. *Loch*, słowa jednego i tego samego z *Luke* (stąd nasza *luka*).

locha, 'świnia', *lochać się*.

lód, *lodowy, lodny, lodowaty, lodownia, lodówka, lodowacieć*; *Lednica* w nazwach miejscowych (*Lednicki*); przenosimy, jak Czesi, i na cukier (*lodowaty*, 'kandyz'). Powtarza się w litew. *ledas*. Tak samo u wszystkich Słowian, tylko Ruś wedle *lon, lna* mylnie *lod, lda* odmienia, *ldina*, 'kra'. Nazwa *leden* nieraz dla 'stycznia'.

lokaj, *lokajski*, od 16. wieku znane, węg. tak samo; z niem. *Lakai* z języków romańskich, a tu z arabs. o 'pachołku'; nasze *o* zamiast *a*, jak w *komin* itp.

lokować, *ulokować, lokacja, lokat* ('zastępca nauczyciela', 'najęty'), *kollokacja, lokal, lokalny, lokator* itd., z łac. *locus*.

lon, *lonek*, 'kołek w osi', z niem. *Lahn*. Inne *lon*, w *lonhar, lonher, lonar, lunar*, 'urzędnik miejski', z niem. *Lohnherr* od prasłowa *Lohn* (ang. *loan*), tegoż pochodzenia co i *Lehn* (*lenno*), i *leihen* (*lichwa*).

los, *losować, losownik* i *lośnik, losowy*, z niem. *Loos*, co już w 14. wieku (por. oba psałterze) zastąpiło słowiańskie *żrebij* i *wróżę* (jeszcze w psałterzu puławskim obok *losu* zachowaną); niem. prasłowo z *hlot*-, 'rzucać', od czego i włos. *lotto* (franc. *lot*, 'udział'), i *loterja* (z końca 15. w. znana w dolnych Niemczech).

lot, *lotun(e)k, lotować*, 'procent, czynsz', stałe w 15. wieku (»ponebant taxam alias *lotowali*«, »censum alias *lot*«), znane po miastach i w 16. wieku; z łac. *lotus* (franc. *lot*), z niem. *Loos* (p. *los*), skąd i nazwa *loterji, lotto*.

lotka, 'śrót', z niem. *(Ge)löthe* od *Loth*, 'ołów'; u nas i *f* wsadzano: *loftka, lofka*, co myłka; niem. *Loth*, 'ołów', z celt. (iryj. *luaithe*, itd), jak i niektóre inne niem. słowa.

loża, włos. *loggia*, franc. *loge*; romańskie słowa pochodzą z niem. *louba, Laube*, z czem u nas niejedno

mylnie łączono; z niego istotnie czes. *loubí*, 'poddasze, altana'.

lśnić się, *lsknić się, lsnąć, lsknąć*, 'błyszczeć', *lśniący, lśnienie*, z pierwotnego *lsk-*, istniejącego w *lszczeć*: »ssądy mosiężne *lszczące*«, »jeż się *lszczały* jako złoto«, »*lszczy* się jako miednica« (Polikarp około r. 1450); są i formy z przestawką: *śklnić się, ślnić, szklnąć*; pień *lĭsk-*, z miękką półgłoską, istnieje w cerk. *lĭsztati sę*, czes. *lesk, lsknouti se*, obok *lŭsk-*, z twardą, por. rus. *łosk*, 'glanc', *łoszczit'*, 'polerować', częstotliwe *łyskać się, łysnąć, łyskawica*: ta sama dwoistość i przy pełnej formie z *b-*, *błysk*, p. (inni dzielą oba pnie, łączą *lŭsk-* z *łuną*).

lubaszka, 'śliwa mięsista' (tak już w 15. i 16. w.), *lubawy*, o mięsie chudem, o słoninie przerastałej; polskie *lu-* z *li-*, cerk. i czes. *libiwý*; *libowy, libiewy*, 'wysmukły' (lit. *łaibas*), czes. *libowý*, 'mięsisty' (bez tłuszczu), lit. *liebas*, 'chudy'; urobione przez *-b* od pnia *li-*, lit. *lei-łas*, 'cienki'.

lubczyk, *lubszczek* (postać najczęstsza w dawnych zapiskach), *lubszczyk*, 'roślina miłośnicza' (»zadać *lubczyku*«); pozornie od *lubienia* nazwana, istotnie z łac. *levisticum*, z grec. *ligystikon*, przez niemieckie (również z nieporozumienia podobnego wyszłe) dawne *lübestecke, liebstuckel*, dzisiejsze *Liebstöckel*, czes. *libczek*; Ruś od nas nazwę przejęła: *lubistok*.

luby, *lubić* (dziś, jak przy *musić, myślić*, mówimy i *lubieć*; *lubiał* zamiast *lubił*); *polubić*; *ulubieniec*; *lubieżny*, zamiast *lubiezny* (czes. *líbezný*, rus. *lubieznyj*; *ż* jego wedle *drapieżny* itp., i rzeczowników na *-ież*, *kradzież*); »*lubo* mi«; *lubić, lubować się* (*sobie*) w czem; *lubo, lub*, staje się przysłówkiem, 'albo': »*lub(o)* ty, *lub* on«, i spójką, 'chociaż': »*lubo* nie przyszedł«. P. *ślub*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; brak go w lit., bo litew. *liubyti* jest pożyczką ruską, a *liaupse*, 'chwała', odbiega znaczeniem; najbardziej w niem. rozpowszechnione, bo i *lieb* (goc. *liufs*), i *(er)lauben*, i *Glauben*, i *Lob, loben* wraz z *geloben* i *Gelübde* tu należą; łac. *lubet, libet*, przysłówkowo też używane: *quilibet*, cerk. *ktolubo*, 'ktokolwiek', *libido (lubido)*, 'żądza'; ind. *lubhyati*, 'pożąda', *lobha-*, 'żądza'. Nader rozpowszechnione w całem imiennictwie: *Lubomir(ski)*, *Luboradz(ki)*, herb *Lubicz* i *Lubrza* (por. niem. nazwy miejscowe słowiańskie *Lübberitz* i *Lübars*), mnóstwo *Lubieniów, Luboniów, Lubochowych, Lubaszowych, Lubiatowych*; *Lublin* (od imienia *Lubla* = *Lubrza*); kilka *Luboszynów*, ciekawych dlatego, że kronikarz czeski, stary Koźma (r. 1120), wymyślił z *Luboszyna* czeskiego mylnie nazwę kobiecą *Luboszy, Libuszy*; i mniemaną córkę Krokową za Przemysła wydał; ależ *Lubosza* było imię męskie (jak *panosza, junosza*), żeńskie było *Lubochna*. Tu należy także *Lubcza* nad Niemnem i *Lubeka* nad Bałtykiem, a od *Lubuszów* roi się w Niemczech (*Lebus, Leubus*); mądrość średniowieczna i *Lublin* (nasz mistrz Wincenty!) i *Lubusze* od Juljusza Cezara i siostry jego Julji (!) stale wywodziła. *Lubraniec* jednak (słynny biskup poznański *Lubrański*), zwał się *Ludbrańcem* i niemieckiego (*Liotprand*) jest początku. Język dawny używał stale *luby* zamiast naszego 'miły': »nie *luba* mu fała była«, »nic w myśleniu jest *lubszego*«; dalej:

»*lubości* świeckie«; *lubiezliwy*, i i. Zdrobniałe liczne: *lubcia, lubunio*, i t. d.

lud, *ludy*; prasłowiańskie tylko *ludzie*, bez liczby pojedynczej, chyba *ljudin*, 'mąż wolny'; p. *człowiek*; *ludny, ludność* (znaczyło dawniej i 'ludzkość'), *ludzki, nieludzki, ludztwo, ludzkość*; *za-* i *wyludniać*. Jak *luby* (p.), tak i *ludzie* najbardziej w niem. rozpowszechnione, *Leute* (*liut* dawne, 'Volk'; ależ nie z niego nasze znaczenie *ludu*; *liute*, 'Menschen'); w lit. rzadkie: stare *liaudis*, 'lud', łotew. *laudis*, 'ludzie'. Praforma **leudho-*; z nią łączą grec. *e-leutheros*, 'wolny', i łac. *liber* (z *louber*), 'wolny' (stąd *liberalny, libertyn*), i *liberi*, 'dzieci', jako do czeladzi, »ludzi«, należący; **leudho-* samo nazwane od 'rodu' i 'rostu', jak *naród*, bo łączą z tem grec. *e-leusomai*, 'przyjdę'. Złożone *ludojad* itp.; *ludowiec* i i. nowe postaci.

ludwisarz, *ludwisarnia*, z *lodgisar* (Rej), a to zwykłem rozpodobnieniem z *rotgiser*, niemiec. *Rothgiesser*. Por. *konwisarz* (pod *konew*).

lufa u strzelby, z niem. *Lauf*.

luft, *luftować, lufcik*, z niem. *Luft*; dawniej i *loft*, a ze zwykłą wymianą *f* i *ch*: *locht*, »uchylając *lochtu*«, Potocki.

lukier, *lukrować*, 'polewać rozpuszczonym cukrem'; nazwa dopiero z 19. w., może żartem od *lukrum*, 'korzyść' (franc. *lucre*, włos. *lucro*)?

lukrecja, z niem. *Lakritze*, a to z łac. *liquiritia*, z grec. *glykyrrhiza*, 'korzeń słodki'; w 15. i 16. w. stale jeszcze *lakrycja*, ale już i *lukrycja* pisane; *lukrecia* to może żakowski dla *Lukrecji* wymysł. Francuzi (i Włosi) przestawiają *l* i *r*: *réglisse*.

luksus, 'zbytek, przepych', łaciński, wyjątkowo końcówkę *-us* zachował, jest jednak w 17. wieku i u Fredry (w Geldhabie) bez tego *us*, samo *luks*; od *luceo*, 'świecę'.

lulać, 'kołysać', od dziecinnego *lu-lu, li-li*; p. *lelum*.

lulek, nazwa odurzającego ziela, 'szaleju', z łac. *lolium* (włos. *loglio*), przez niem. *Lolch*, czes. *lulek* (*lilek* i *jilek*), przeniesiona na 'blekot' i 'bielon' ('hyoscyamus'); o *lolium* p. pod *lelum*.

lulka, 'fajka', z tureckiego (*lüle*), podobnie jak *cybuch, tytoń*.

lunąć, o deszczu, jeszcze w 17. wieku *linąć*, por. *li-ć* (o 'ulewie'), *lij*, z ową chwiejnością między *li-* a *lu-*, której pierwsze początki końca 15. wieku sięgają (por. *litość*), bez wpływu czy wzoru czeskiego, jaki tu zawsze, a najmylniej, przypuszczają. Powtarza się ta chwiejność i w słowach obcych (narzeczowo, *leluja*) i nazwach: *Libiąż, Libuszowa*. P. *lać*.

Lunda, Londyn, z niem.; od tego nazwa 'sukna', niem. *lündisch* (Tuch), nasze *lundysz* i »*luńskie* sukno«, a wyborowe (niem. *feinlündisch*), *falundyszem, falandyszem, falendyszem* przezywano; w 17. wieku zaczął *falendysz* ustępywać nowym suknom, *kier, karazja* i i.

lupa, 'wilk', w nazwach szlacheckich (*Lupa* Podlodowski), w języku myśliwych, np. u Bielawskiego r. 1595: »jak *lupka* młodziuchny skowyczy«; z łac. *lupus*.

lupr, *luprować, luprynk*, w sądownictwie miejskiem 15. i 16. wieku, o 'wnoszeniu skargi'; tłumaczą je przez »wysłowienie dobrowolnej żałoby« ; z niem. *laupern, lautbarn*, dziś *verlautbaren*, 'wysłowić'.

lura, 'podły napój' (np. kawa itp.),

z niem. *lūre*, *Lauer*, a to z łac. *lora*, o 'pośledniem winie' (nalanem na łupy).

lustro, *lusterko*, 'zwierciadło'; *lustr* i *lustra*, i o »pająku«, »koronie«, t. j. 'świeczniku wieloramiennym', i o 'połysku' (por. *lustryna*, 'tkanina lśniąca'), 'kulturze, ogładzie'; włos. *lustro*, *lustrina*; dawniejsze, z łac. *lustrare*, o 'okazywaniu, przeglądzie', np. »*lustracja* starostw«; por. *ilustrowany*.

luszow, 'pomywalnik', przestarzałe i narzeczowe, z niem. *Lösche*.

luszt, *lusztyk*, dawniej (16. wiek) i *lost*, z niem. *Lust* i *lustig*; »z *lostu* a z roskoszy« 1558 r., u Potockiego: »co dzień *lusztyk*«, »długo tak *lusztykują*«; dziś zapomniane; w 16. i 17. wieku i *lusthauz*, *lustauz*.

luśnia, *lusznia* u wozu, z niem. *liuhse* (*-nia* dodane, jak w *kielnia*); w niem., dziś tylko po narzeczach, *Leuchse*.

lutnia, *lutenka*; *lutniarz*; *lutnista* i *lutnik*, grający na niej; *-nia* dodane, por. *luśnia*; z niem. *Laute*, dawniej *lūte*, co przez romańskie języki z arąbskiego poszło; europejska pożyczka z arab. *ālud*.

luty, miesiąc, od mrozów przezwany (dawniej i *strępacz*, od grud, jakiemi drogi 'strzępi'); p. *litować się*.

luźny, *luzak*, *zluzować* kogo, »*luzem* chodzić« ('wolno', np. o koniu bez zaprzęgu), *luźno*; »*luz* ('rum') sobie zrobić«; *luzak*, *lozak*, nie stawał w rzędzie, sługą towarzysza bywał. Z niem. *lose*, 'wolny', ze zwykłą u słów obcych odmianą *o* (dawniej stale *o* samo pisano) w *ó* i *u*, p. *nuta*, *buty*; niem. *los* (*erlösen*, 'zbawić', *verlieren*, 'gubić') jest urobieniem na *-s* od pnia *lu-*, grec. *lyō*, łac. *luo* w *reluo* (*reluta*), *solvo* (*solucja*, *rezolutny*) itd., o 'rozwiązywaniu' itp.

lża, z *ldza*, mylnie i *lża*, niemal wyłącznie z przeczeniem: *nielza*, *nielża*, 'nie można', od *leg-* w *lekki* (p.).

lżyć, 'hańbić', *lżywy*, 'haniebny', od *lekkości*, 'obelgi'; od tegoż pnia, w znaczeniu pierwotnem, *lżyć*, *ulżyć*, 'lekkiem czynić' (p. *lekki*).

Ł

Łaba, rzeka Elbe, postać niepolska; winna brzmieć raczej *łob-*, jak dowodzi łuż. *łobjo*, załab. *lobi*; było, a w czes. i łuż. jest i do dziś, rodzaju nijakiego, czes. *Labe*, u nas żeńskie wedle niem.: *die Elbe*. Pragermańska pospolita nazwa 'rzeki' (*elf* do dziś w Skandynawji dla 'potoku'), więc Słowianie zachodni tę nazwę od Niemców przejęli, i *elf-*, *olf-* w *lob-*, *lab-* przestawili, wedle własnego języka. Całe też dorzecze Łaby-Elby wykazuje wyłącznie niemieckie imiennictwo, przynajmniej co do rzek większych; ruczaje itp. otrzymywały i słowiańskie nazwy.

łaba, *łabaj*, pogardliwe wyzwisko, i o psie; p. *łapa*, jak zresztą wyłącznie u innych Słowian.

łabędź, dawniej wyłącznie *łabęć*, od 'białego' pierza przezwany (*alba avis* w słowniczku poznańskim około r. 1500), bo przestawką z *ōlb-* 'biały', łac. *albus*, grec. *alfos*, 'wysypka biała'; i Tyber rzymski nazywał się *Albula* od »białej« wody (»ab *albo* colore«); *Alba longa* por.

Białogrody, Weissenburgi; ale *Alpy* nie od białości, lecz z celtyckiego, o 'górach wysokich', nazwane. I staroniemieckie 'łabędzia' *elbiz* nazywa. Inne języki słowiańskie mają odmienną samogłoskę, odpowiadającą owej niemieckiej: rus. *lebed'* (*Łybed'* nazywa Nestor siostrę Kija w Kijowie), czes. (przestarzałe) *lebed'* (dziś, jak u nas, *labut'*, dawniej i *labud'*), bułg. *lebed*; serb. *labud*, jak u nas. Przyrostek *-dź*, służący zbiorowości, i do nazw innych barw dodają: rus. *czernied'*, o 'czarnych kaczkach', *sinied'*. Przymiotnik: *łabędzi*, dawniej *łabęci*.

łach, *łachman, łachmana*, i w licznych przezwiskach o 'obdartusach': *łachmyta, łachmydra, łachetka*; »*łachy* pod pachy, i dalej«, żartobliwie; powtarza się tylko u Rusi, a tam pojawia się i z *o*: *łochma* i *łochmot'*, 'łachmany', *łochmatyj*, 'włochaty'. Zgrubiałe od *łata* (p. *łat-*).

łacina, *łaciński, łacinnik*, pożyczka dawna (11.—12. w.) z *latinus*, dlatego i *ł*, i *ć*; ale w młodszych pożyczkach tego się nie przestrzega, więc *latynizować* itp.

łacny, 'łatwy'; *łacno* i *łacnie*, 'łatwo'; *łacność*; dawniej częste i we złożeniach; obok tego i *łacwi, łacwie*; p. *łat-, łatwy*. Inne *łacny*, mylnie zamiast *łaczny*, p *łaknąć*.

ład, *ładny*; *łado łado* w przyśpiewie pieśni weselnych, *ładzić* z kim ('zgadzać się'); prasłowiańskie; w cerk. tylko *ładĭn*, 'równy', u Czechów i na Rusi *ład*, jak u nas, rus. *razład*, 'rozstrój'; niema odpowiednika w litew. i dalej. Służyło oznaczaniu »ładzącej z sobą pary« i przeszło wręcz na 'męża i żonę', albo 'kochanków' (tak w dawnem czeskiem i ruskiem, np. w Słowie o Igorze z r. 1186), i dlatego ten przyśpiew weselny, chociaż o żadnej bogini (niby o Wenerze słowiańskiej) niema w nim mowy.

ładować, *ładunek, ładunkowy, ładownia, ładownica*, z niem. *laden, Ladung* (p. *lada*).

łagiew, *łagwica, łagiewka*, przestarzałe, częste w biblji dla wszelakiego 'naczynia na płyny', ale już Leopolita wyjątkowo je powtarzał, zastąpił je i przez »dzban«, i przez »flaszkę«. Powszechna u wszystkich Słowian (nawet dla 'beczki' lub 'beczułki', np. serb. *lagaw*) pożyczka z niem., stare *lagela*, późniejsze *lagel, Legel* (ze zwykłą u podobnych pożyczek końcówką *-y*, t. j. *-ew* u nas); niem. z łac. *lagēna*, a to z grec. *lagynos*; por. *leglarz*.

łagoda, przestarzałe, *łagodzić* (ból, gniew), *załagodzić* i *ułagodzić, łagodny, łagodność, łagodliwy, łagodliwość*; prasłowiańskie; u innych Słowian oznacza i 'słabość, marność', i 'wygodę'; czes. *lahuodki*, 'łakoci'. Jak *swob-oda* od **swo-b*, tak *łag-oda* od **ła-g* (por. *Łagów*) od pierwiastka *ła-*, powtarzającego się w *ła-d* i *ła-ska, łasić się*, a z innym stopniem samogłoski w aryjskiem *lē-*, p. *leń*.

łajać, *wyłajać, połajanki*; *łaja* albo *złaja*, 'sfora psów'; w cerk. znaczy jeszcze 'szczekać', u innych Słowian, obok 'szczekać', już i 'besztać'. Lit. *łoju, łoti*, 'szczekać', i we wszystkich innych językach pokrewnych: grec. *lalein*, 'głosić', łac. *lā-mentum, lā-trāre*, 'szczekać', goc. *lailoun*, 'lżą'. Stąd dawne *łachać*, 'lżyć', *łachacz*, 'napastnik' (w polemice religijnej nierzadkie).

łajdak, *łajdaczyć się*; liczne urobienia; powtarza się w czes. *lajda, laidati se, lajdák*, o 'włóczeniu się'

i 'włóczęgach', więc może z *landati*, 'włóczyć się', odmienione; do nas z Czech, nie przed 18. wiekiem; samo *land-*, o 'włóczeniu się', 'żebraniu', jest u nas w 16. i 17. wieku: »żebraczyna... *łandykuje*«, r. 1599, »dajcie *łantyce*«, r. 1661; na Rusi *łandaty*, *łanduwaty* (u nas narzeczowe *landzić* i *lędzić*, 'żebrać'), u innych Słowian *landati*, *landarati*, 'wałęsać się', jawna obczyzna (niem. *landern*, *schleudern*?).

łajno, o 'kale bydlęcym' (kale używanym i dla opału, wytłaczanym; w cerk. *iłowa łajna* o 'cegłach'), więc pień *lei-*, o 'smarowaniu', łac. *lino*, 'gładzę', grec. *leios*, 'gładki', niem. *Lei-m* i *Lehm*, prus. *laidis*, 'glina'. U wszystkich Słowian tak samo; czesk. *lejno*.

łaknąć, *łakomy* z licznemi urobieniami, *łakoci*, *łakotki*, *łakotliwy*; z miękką półgłoską przed *n*: *łaczny*, 'głodny, łaknący', *łacznieć*, *łaczność*. Przestawka ogólnosłowiańska z *olk-*, lit. *ałkti*, 'łaknąć', *ałkanas*, 'głodny', prus. *alkins*, 'trzeźwy' W cerk. istnieje jeszcze postać nieprzestawiona: *ałczen*, czasownik *ałkati*, *ałczą*, obok *łakati*, *łaczą* (nie mamy już tego czasownika pierwotnego); brak dalszego pokrewieństwa.

łałok, 'podgardle wołu', cerk. *łałok* i *łałoka*, 'podniebienie', toż u innych Słowian; na Rusi mylne *łałki*, 'dziąsła', zamiast *łałoki*; czes. *lalocb*, *lalouch*, *lalok* (i u koguta, u ucha); zdwojenie do *łokać* (p.)

łamać, *łamanie* (np. w kościach), *ułamek*, *łamańce*, *łamliwy*, *łamigłówka*; częstotliwe do *łom-* (p. *łom* i *lemiesz*); tak samo u wszystkich Słowian; ale *łamię*, jak i u Czechów, zamiast *łamam*; lit. *łoma*, 'nizina, dół'.

łan, obszar pola; »w Mazowszu mierzą na *włóki*, w Małej Polszcze i Rusi na *łany*«, wedle Grzebskiego; *łanowe*, 'podatek (dwugroszowy) od łanu'; *łanowy* (żołnierz, *łanowiec*); powtarza się u Czechów; na Południu prawie nie istnieje (serb. narzeczowe *lanac*, z tego węg. *lánc*, 'morg'; łac. *laneus* powtarza tylko nasz *łan*). Pewne jest, że wymiar *łanowy* (od piętnastu do stukilkadziesiąt morgów) przybył do nas dopiero z osadnictwem niemieckiem, że rzecz, a więc i nazwa, obca, i poszła, przez Czechy, z niem. *Lehn* (p. *lenno*).

łani, *łania*, przestawka z **al-ni*, cerk. *alniji*; czes. *laní*, itd.; p. *jeleń*; prus. lit. *alne*, *elne*, celt. *elain*, 'łania'; łacina średniowieczna 'konwalję' nazywa 'auricula cervi', co w 15. i 16. w. tłumaczą: *łanie uszko*, *łanka*, *łanysz*, *łanoszka*; od nas przeszło to na Ruś, *łandysz*; u Czechów *lanýž*, nazwa grzybów ('jeleniej gębki').

łańcuch, *łańcuszek*, *łańcuchowy*, w 15. i 16. wieku przeważnie *lencuch*, *leńcuszek*, zastąpił dawny *rzeciądz* (p. *wrzeciądz*); z niem. *Lannzug*, złożonego z dawnego *Zug*, 'ciąg', i *lanne* (z czego nasze *łanwy*, 'powrósła czy pręty łączące oś z orczykiem'; czes. *lano*, 'lina, powróz'; serb. *lanac*, 'łańcuch'). Narzeczowo i *łajcuch*, *lejcuch*.

łapa, *łapka*; *łapki*, 'wyłogi'; *łapowe*, *łapówka*, *łapownik*; *łapia(s)ty*; por. *łabaj*; litew. *łopa* (psia, niedźwiedzia), łotew. *lēpa*, goc. *lōfa*, staroniem. *laffa*, 'dłoń'; por. *łopata*. U Czechów z nagłosowem *t-*, *d-*: *tlapa*, *dlaba*, u nas narzeczowe *dłapa*.

łapać, *łap! łap-cap*; *łapie*, *łopie*, 'rychło', narzeczowe; pierwotna odmiana: *łapam*, rozkaźnik *łapaj!*,

dziś *łapię, łap!*; *łapnąć*; *obłapić, obłapiać*, dawniej 'szczerze uściskać', dziś tylko w nieprzyzwoitem znaczeniu; *ułapić*; *łapacz, łapaczka* i *łapka* (na myszy); złożenia: *łapigrosz, łapikufel* (czy i *łapserdak*?); *łapczywy* z urobieniami; tak samo u wszystkich Słowian (czes. *lapka*, 'zbój'); a jest i inne *lapati, lap(o)tati*, o 'paplaniu', *lap(a)*, 'pysk'; ale rus. *łapouchij* zamiast *kłapouchy*.

łapeć, *łapcie*, 'kurpie, łyczane obuwie' (rus. *łapotniki*, 'Kurpie', w Kronice); przyrostek jak w *nogieć, łokieć*; lit. *łopas*, 'łata', *łopyti*, 'łatać', bo i u Serbów i na Rusi *łapot'* 'szmaty i łaty' oznacza; grec. *lōpē*, 'pokrycie', *lepos* i *lopos*, 'kora, łupa', *lepō*, 'obłupiam'.

łasić się, 'przymilać'; stąd nazwa zwierzęcia *łasicy, łaski*, co przed kotem dziatwę i domowych bawiła a łatwo ugłaskać się dawała; dalej nazwa *łaski* w znaczeniu 'łaskawości' i t. p., z licznemi urobieniami: *łaskawy, łaskawca, łaskliwy, łaskawić, ułaskawić, łaskanie* w psałterzach (»obiata«, r. 1532), *łaskować*; lit. *łoksznus* (niby z **lāsknus*), 'serdeczny' (?). Nazwa i *łasicy* i *łaski* (rus. *łaskowyj*, 'łaskawy') powtarza się tak samo u wszystkich Słowian. Por. *łagoda*.

łaskotać, *łaskotki, łaskotliwy, łasktać*, p. *łechtać, łesktać*.

łasy, *łasować, łasowny, łasić się* na co, 'łakomić się', zestawiają z łac. *las-civus*, 'swawolny', niem. *Lus-t*, grec. zdwojone *li-lai-omai* (z ** li-las-iomai*) 'pożądam'; słowo polskie i ruskie, ale jest w cerk. i *łaskrd* i *łaskosrd*, rus. *łaskosierdyj*, złożone, o 'łasym, pożądliwym'; *łasy* może: 'ten, co zobie', lit. *lesti*, 'zobać', *apy-lasa*, 'wybór', niem. *lesen*, ‚wybierać, czytać' (?).

łaszt, nazwa 'miary' (liczba korców, u flisu), z niem. *Last* od *laden*, dawne *hladan* (skąd i *lada*), nasze *kładę*.

łat-, 'chwytać', w najogólniejszem, najpierwotniejszem znaczeniu; pień bardzo rozrosły: *łatnica* i *łacnica*, 'sieć do łowienia ryb', średniowieczne; *łatwy* i *łacwi, łacny*, 'co się da uchwycić', z licznemi urobieniami: *łatwić, ułatwić, załatwić, łatwość*; *łacność, łacnić, łacnie, łacniuczki* i *łacniuchny* = *łatwiuchny* (u Czechów dziś *láce* 'taniość', gdy nasze *łacno* tylko 'łatwo, rychło, skoro', znaczy; serb. *laće*, 'darmo'); dalej *łata, łatać, łaciarz* (u Czechów *látka* i na 'materję', 'treść' przeszło); nakoniec *łatew*, cerk. *łatka*, 'naczynie', u nas w obu psałterzach: »*łatka* nadziei (3. przyp.) mojej«; narzeczowe *łatuszka* (gliniana, na mleko). Znaczenie pierwotne ocalało w serb. i słowień. *latiti, laćati*, 'chwytać, brać'; dalszych odpowiedników pewnych niema. P. *łotok*. Złożone: *łatwowierny* itd. Powtarza się u wszystkich Słowian, ale nie tak licznie, jak u nas.

łatr, 'sążeń' (u Paska i i.), z niem. (*Klafter*) *Lafter*. Por. *klofta*.

łaty (u dachu), *łacić*, 'pokrywać dach', »wieżę *łacić*«, 'krokwić', z niem. *Latte*; dawne pożyczki dają *ła-* z *la-*, nowe zachowały *la-*, stąd ta różnica między *lada* a *łata*; tak samo z *łaciną* (p.).

ława, *ławka* (2. przyp. liczby mn. *ławk*, 16. wiek), *ławeczka, ławica, ławnik* (wedle niem. *Schöffenstuhl*, o 'sądzie miejskim, ławniczym'). Lit. *łowa*, łotew. *lawa*, 'prycza', wydaje się pożyczką (chociaż temu przeczą); niem. (północne, duńskie itd.) *lo, loo, laave*, 'gumno'; przytaczają dalej ind. *lu-*, 'ciąć', *lū-nas*, 'od-

cięty', *lawas*, 'ucinek', *lāwas*, 'ostry'. Słowo rus., czes. i nasze, arcyrzadkie na Południu (niema go w cerk.).

łaz, przeważnie w liczbie mn.: *łazy*, 'trzebież w lesie przez wypalenie czy wykopanie'; zgodne chyba pozornie z następnem *łaz*.

łaz, *przełaz*, *łazić* i liczne złożenia; *łazęka*, rzadziej *łazęga*, 'zbieg, szpieg', w średniowieczu, np. w aktach śląskich, i 'chłop nie osiadły na stałe'; ze zwykłym przyrostkiem *-ba*: *łaźbić*, o bartniku posługującym się *łaziwem* czy *leziwem* albo *łazbieniem* do podbierania pszczół; *łaziebny* jednak i *łaziebnik* zowie się 'posługujący w łaźni', a *łaźnia* nazwana od *łażenia* w dół czy komórkę, gdzie na kamienie rozgrzane lano wodę; *łazienka*; oba te słowa znają oprócz nas tylko Ruś i Łużyczanie, tylko w zabytkach późniejszych; Nestor ich jeszcze nie ma, daje *istbę* (p. *izba*); zamiast *łaziebnika* oczekiwalibyśmy *łaziennika*. »Sprawić komu *łaźnię*«, od bicia miotełkami w łaźni, co poświadczone od 10. w. u Słowian, u nas o Chrobrym opowiadane. Czasownik pierwotny: *lazę*, *leźć* (p.); prus. *lize*, 'lezie', *zemai lizuns*, o Chrystusie: 'zstąpił do otchłani', łotew. *lēzāt*, *lēzētiēs*, 'spuszczać się z góry na saneczkach', *lēzens*, 'równy, płaski', więc może i dawne niem. *laege*, 'płaski', nordyjskie *lagr*, 'niski', grec. *lachys*, 'niski'. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *łaziti*, *łażą*, itd.; tylko *łaźbić* nasze wyłącznie.

łazanki, 'rodzaj klusek', z włos. *lasagna*.

łączyć, *łączny*, *łącznik*; pierwotnie: *łęczyć*, *łączę*; *łększa*, o 'oddzielaniu', »*łączyć* córkę z matką« jeszcze u Leopolity: 'odrywać'; podobnie: »jak się dusza *łączyła* (t. j. 'rozdzielała') z ciałem«, »patrząc na *łększę* naszę i rozdwojenie«; później przeciwnie: 'spajanie, jednoczenie'; *łącz*, 'wisz, sitowie' (od 'wiązania'); tak samo u wszystkich Słowian (Czesi urobili *luczba* dla 'chemji'); lit. *łankioti*, 'giąć', *łankyti*, 'nawiedzać'. Znaczenie pierwotne: 'zginać', p. *łęk*; *odłączyć* i *rozłączyć* nadały i niezłożonemu znaczenie 'oddzielania', gdy później *złączyć*, *połączyć*, równie na niezłożone oddziałały; w cerkiewnem *łączіti* znaczy 'dzielić'; mało- i białoruskie *łuczyty* w naszem znaczeniu jest polonizmem. Nowy (?) rzeczownik *rozłąka*, ale to już w cerk. 10. wieku, rus. *rozłuka*.

łągiew, narzeczowe *łągiew*, *łonew*, 'łuśnia', od niem. *Lünse* również wyszło?; wywodzą je z niem. *Langwage* (?).

łąka, *łączka*, *łąkowy*, *łączny*; z *u*: *Pałuki*, dawna nazwa krajowa: 'nizina nad skrętem rzecznym'; od 'skrętu', *łęku* (p.) przezwana; w cerk. przeniesione na umysłowość: *łąka* 'zdrada, fałsz' (stąd rus. *łukawyj*, o 'djable'), 'zatoka morska'. Znaczenie 'krzywizny, wygięcia' ocalało w *łąkoć* (p.).

łąkoć, *łąkotka* (i nazwa herbu »Krzywaźni«); »*łąkotką* tam i sam wężowato się wije«, »*łąkotką* nakształt łuku krzywego zgarbiony«, »bez *łąkotek* i dołów«, r. 1591, »*łąkotkę* napisawszy«, 'nagryzmoliwszy'; w herbie nazywa się i *łąkawicą*, od *łąkawy*, 'krzywy'; rus. *łukawyj*, cerk. *łąkaw*, 'złośny'. Pień *łęk-*, *łąk-*, p. *łęk*, *łuk*; tak samo w litew. *łanka*, 'łąka nadrzeczna', 'dół', *ilanka*, 'wgięcie', do czasownika *lenkti*, 'zginać'; por. rus. *łukomorje*, 'zatoka', bułg. *lŭkatuszka*, 'zakręt', czes. *sluka*, 'sidło'.

łeb, *łbisko, łbica*; *łebski* (pisane i *łepski*, a do tego *łepeta* i *łepak*, o 'zdolnym'); *łebka* i *przyłbica*, 'hełm'; oznaczało i 'czaszkę', w cerk. *łobnoje miesto*: 'Golgota'. P. *łub*, bo czaszka *obłubiona*, 'obłupiona', służyła za puhar. Prasłowo; rus. *łob*, czes. *leb*, *lebka*, *přilba*,' hełm'.

łechtać, z tego *łektać*; pierwotne *łesktać* (*ch* z *sk*, jak często), *łaskotać*, może i *łoskot*, *łoskotać*; od *łesk-*, *łosk-*, o 'szmerach' wszelkich, o 'trzaskaniu biczem', 'gadaniu'; czes *lektati* i *lechtati* (to samo), *loskot*, *loskotati*, rus. *łoskat'*, 'bić'.

łekno, tylko w imionach miejscowych, czes. *lekno*, 'grzybienie', »wodna lelija« (Stanko 1472); litew. *łukne* (jest i w nazwach miejscowych pruskich); por. *Łek*, *Łku*, we *Łku*, skąd urobiliśmy nowy, niemożliwy pierwszy przypadek: *Łtk*; *Lyck* u Niemców zachowało postać pierwotną. Obie nazwy od moczaru, 'łkającego, łykającego' (?), ale por. lit. *łaukas*, 'pole', łac. *lūcus*, 'gaj', niem. *Loh*; wadzi temu odosobnienie polsko-czeskiej nazwy (?).

łeptać; »liszka sama *łeptała*«, u Biernata, »pies wodę *łepce*«, 'chłepce'; tu należy i *łopot*, »*łopotać* skrzydłami«; u innych Słowian (Ruś, Bułgarzy) *łopać*, 'żreć', u Słowieńców *loptati* 'chłeptać', a *lopotati* 'bić'. Obok *łep-*, *łop-*, jest i *chłep-*, *chłop-*, p. *kłopot*.

łeż, *łgać*, *łgarz*; *łeż* było dawniej dwojakie: rodz. męskiego, *łżowie* u Reja, »*łżowi* nie wierzą«, u Biernata, »*łża* komu zadać«; rodz. żeńskiego: *łży*, »kogo we *łży* poznają«; *łżywy*, 'kłamliwy'; *obełgać*, *wyłgiwać się* (*wyłygać*, poprawne, zapomniano; *łga*, zmyślone słowo). Powtarza się w niem. *Lug*, *Lüge*, *lügen* i *läugnen*, jest i w celt.; niema go na Litwie. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *łgati*, *łżą*, rus. *łgu* zamiast *łżu*, *łoż*, *obłygati*, 'okłamywać', czes. *lžu* i *lhu*, itd.

łęg i *ług*, 'nizina', *łężna sowa*, 'puhacz', na Rusi *ług*, *ługowoj*, 'brzeg rzeki nizinny'; *łuża* w nazwie *Łużyc*, 'kraju nizinnego, moczarowego'; z przedrostkiem *ką-*: *kałuża*; w cerk. *łąg*, 'gaj'; *Brieselang* pod Berlinem: 'brzezi łęg'. Niby toż co *łąka*, bo mamy słowa z *g* w tem znaczeniu, co i z *k*: *łęgi*, 'gibki', *łęgowaty*, 'zgięty', *łęgować się*, 'paczyć się'; ale jest lit. *liugas* i *ługas*, 'moczar', ilirskie *helos* ('moczar') *Lugeon* u Strabona, więc słów nie łączę.

łęk u siodła i kulbaki, 'wygięcie'; *łuk*, broń narodowa (szlachta jeszcze w 17. wieku z nią się nosiła, niby Tatarzy); w dawnym języku (np. w psałterzach) *łęczyszcze*, później *łęczysko* (u Wróbla), 'łuk'; od *lęk-*, *łąk-*, 'zginać', por. lit. *łankas*, 'obręcz', *łankus*, 'gibki'; tu wtaczają i *ślęczeć* nad czem ('skulony'). Prasłowo; rus. *łuk*, itd. P. *łączyć*.

łęt, 'pręt', »jak *łęt* goły«; *łątka*, 'lalka', częste jeszcze w 16 wieku (u Reja w Józefie o Zefirze: »jak *łąteczka* miedzy niemi«); dziś dla 'lalki' zapomniane zupełnie; z *łątkami* - marjonetkami obchodzili »igrcy« Słowiańszczyznę (starorus. *łutok*, 'igrzec'), a wycinali je czy z prętów, czy z łubia, bo rus. *łut* 'lipowe łyko'; więc por. niem. nazwę 'lipy', *Linde*, *lind*, 'łyko', od 'giętkości', ang. *lithe*, 'giętki', nord. *lindi*, 'pas', niem. *ge-linde*, 'łagodny', łac. *lentus*, 'gibki', 'powolny', nawet lit. *lenta*, 'deska'. *Łęt* tylko u nas i na Rusi, jest i w nazwach (*Łętowski*), ale *lutka*, 'lalka', powszechne u Serbów (*lutkati*, 'bawić się lalkami', por. *lutati*, 'wałęsać się'), i u Cze-

chów: *loutka*, *loutko*, oboje o wszelakich 'narzędziach', a jest u nich i *loutati*, 'żreć', ale i 'dukwieć', jak serbskie; więc w każdy sposób prasłowo.

łkać, *łknąć*, częstotliwe *łykać*, »łzy a *łykanie*«, we złożeniach: *połykać* (obok *połknąć*); *łyknąć*, *łyk*, *łykacz* i i.; *łykawy*, o koniu 'krztuszącym się'; tak samo u Czechów; mało- i białoruskie mogłoby być polonizmem; rzadsze u Słowieńców. P. *łokać*.

łoboda, *lebioda*, 'atriplex' i 'chenopodium', z taką różnicą, jak między *łabędź* i *lebed'*; od 'białości' przezwana, *-da* przyrostek zbiorowy; p. *łabędź*.

łobuzie (15. wiek), 'zarośle', *łabuzie*, *łobozg*, 'zielsko, chwasty'; »w błocie, *łabuziu* i trzcinie«, »lichym *łabuziskiem*«; słowo dziś zapomniane, ocalało w nazwie *łobuza*, 'ulicznika', *łobuzować (się)*. Postać zmienna, tak co do pnia, jak i co do przyrostka, np. Marcin z Urzędowa pisze: »w *Labuziu*« (t. j. *łabuziu*), W. Potocki: »rzucane w *łobazie* dziecko«, »grzechów *łobazy*«. Słowo istnieje tylko u nas i na Rusi, tam oznacza i wszelakie 'przybory z plecionek', a wkońcu i całe 'budy, kramy', *łabaznik* 'handlarz zbożem czy mąką'. Nazwy: *Łoboz*; *Łobzów*, *Łobżenica*. *Łobuz* o 'ulicznіku' całkiem dowolne (por. *lampart*). Pień *łab-*, *łob-* (por. wyżej *łabaj*?) znamy zresztą z serb. i czes. *lábati*, 'chłeptać, łykać', słowień. *labotati*, 'paplać'; rus. *łaboz*, 'pochlebca', *łabzit'*, 'schlebiać'; cerk. *łobzati*, częstotliwe *łobyzati*, 'całować'.

łocyga, od 15. w., zamiast *łocyka*; w ciągu 16. w. obie postaci giną; wczesna to pożyczka, na Bałkanie, z łac. *lactuca*, niby 'mleczaj' (od *lac*, *lactis*, 'mleko'), u innych Słowian z *-i*: serb. *loćika*; 'sałata' (bo nazwę 'potrawy solonej' przeniesiono na samą roślinę). Słowo ciekawe dla *c* z pierwotnego *kt*, jak w *noc*: *noctis* (łac.); do nas przyszło chyba przez Czechy; u nas w 16. wieku brzmiało także wedle łaciny: *laktuka*; od nas na Rusi, *łatuk*, i na Litwie, *ła(k)tukai*; u Niemców *Lattich*; czes. *locika*, słowień. *loczika* (wszędzie *ć*, *c*, *cz*, prawidłowa wymiana pierwotnego tak *kt*, jak i *tj*).

łodyga, 'pień, badyl', polska nazwa 'kotu'; ocalała jako taka w rus. *łodyga*, 'kostka' i 'gra w kostki', *łodyżnik*, 'kostera'; *-yga* przyrostek, jak w cerk. *krkyga*, *kniga* itp.; czy od *łodzi*?

łódź, dawniej *łodzia* (rzeczowniki na *-ia* przechodzą stale w rzeczowniki o miękkiej spółgłosce: *pieczenia*, *pogonia*, *pościela*, *tonia*, w *pieczeń*, *pogoń*, *pościel*, *toń*); tak samo i nazwa miasta: *Łódź*, gdy w nazwie herbowej starsza postać ocalała; *łódka*. Południowosłowiańskie *ładija* dowodzi, że to przestawka z pierwotnego **ol-dija* (w cerkiewnem, z jego stałem wzdłużaniem *o* w *a*, istnieje też *ałdii* i *ałdija*). Tak samo lit.: *aldija* i *eldija*. Jak *Łodzia*, tak i *Korab* w nazwy herbowe przeszły: czy od przodków Nordmanów? Można myśleć i o pożyczce z niemieckiego, por. anglosas. *aldot*, o 'korytkach', duńskie *olde*, 'wielkie wydrążone z drzewa koryto', norw. *olle*.

łogawy, o wadzie końskiej, p. *łożyć*.

łogosz, 'koń przyprzęgany'; 'tył wozu, sani, dla hajduka'; w 17. wieku nader częste, później zapomniane; z węg. *logos*, 'koń', od *logo*, 'drąg przyboczny do zaprzęgu'; więc u Po-

tockiego: »przyjąłem za hajduka na *łogosz* Węgrzyna«, »niedźwiedzie u ludzi na *łogoszach* stawać będą«, »hajduk skacze na *łogosz* z *łogosza*«, »stoją na *łogoszu* hajducy«, »*łogoszowy* pachołek«.

łój, *łoisty, łojowy, łojówka*; »*wyłoić* skórę« (o 'cięgach'); *łojek*, 'bielidło, maść'; od *li-*, p. *lać*; por. lit. *ilajai*, 'glina', *at-łajis*, 'odpływ'. P. *słój*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, począwszy od cerk. *łoj*; *łoj* znaczy u nich nieraz i 'miejsca zatopione, zalane'.

łokać, *łoczę*, 'łeptać, chlać, żłopać'; »grzechy jako wodę *łoczesz*«, jeszcze u Wujka, potem zapomniane; od tego *połok*, 'obżerca'; protestanci szydzili z katolików, że w zapusty obchodzą św. *Połoka*; dalej: *obłok, obłoczca*, a z tego: *obłojca* (jak *ojca* z *oćca*, *kojca* z *koćca*), 'obżarty' i 'opiły'; do tego: *obłojstwo*, 'obżarstwo', *obłojnie*, 'chciwie'; *ułokany*, 'opiły'. Lit. *łak-ti*, o '(ch)łeptaniu (psa i kota)'. Z tem stoi we związku aryjska nazwa 'kałuży, błota', 'jeziora': cerk. *łoky*, serb bułg. *lokwa*, łaciń. *lacus*, 'jezioro', celt. *loch* (to samo), grec. *lakkos*, 'cysterna', niem *Lache* (stąd wzięta nasza pożyczka: *łacha*, 'odnoga rzeki'; »rzeka w *łachy* się rozchodzi«); por. czes. *lok*, 'łyk', *lokacz*, 'opój' (nasze *łokactwo*), *lokácz*, 'kałuża', 'głębia w stawie'. Pień ten sam co we *łkać, łykać, Łek* ('moczar'), *łekno*, od wrażenia słuchowego przy *ł(y)kaniu* i przy szłapaniu po mokradli; *łekno* zwie się u Serbów *lokwań*. *Łokać* prasłowiańskie; cerk. *łokati, łoczą*, rus. *łokat'* (*łok(o)tat'*, 'paplać'), serb. *krwolok*, 'krwopijca', czes. *lokati* i *lákati*, 'łykać'. Pień więc podwójny, z *e, o*, i z *ŭ, y*, jeśli *łykać* i *łokać* jedno. P. *łałok*.

łokieć, *łokciowy*; *Łoktek, Łokietka* (odmiana pierwotna; później *Łokietek*, wedle *Łokietka*, jak we wszelkich podobnych: *piesek*, zamiast *psek*: *pieska*; *bochenek*, zamiast *bochnek*: *bochenka*); przyrostek jak w *kikieć, wiecheć*. Południowosłowiańskie, cerk. *lakŭt'*, serb. *lakat*, wobec rus. *łokot'*, czes. *loket*, dowodzi przestawki z pierwotnego **olkŭt'*, por. litew. *olektis*, 'łokieć (miara)', *alkunē*, 'łokieć ręki', prus. *alkunis* (to samo), a *woltis, woaltis*, o 'mierze' i 'ręce', z **ōlktis*. Słowo aryjskie: grec. *ōlos* i *ōlenē*, łac. *ulna*, goc. *aleina*, niem. *Elle*.

łoktusza, 'płachta, chusta', dziś zapomniane, w 16. wieku jeszcze częste (u Reja i i.), poprzez czeskie *loktusze* albo wprost z niem. *Lacktuch* (*Lacken*, 'płachta', i *Tuch*, 'płótno', chociaż teksty niemieckie tego złożenia nie zapisały). Pożyczka prastara, czego dowodzi *sz* wobec niem. *-ch*, por. *rzesza* z *Reich*; w nowszych pożyczkach (*wantuch, lajtuch*) pozostaje *Tuch* niezmienione.

łom; *łomić*, dziś wyparte przez *łamać, łamię* (zam. *łamam*); *kamieniołom*; *łomny, ułomny*; *łomikamień* (roślina, 'saxifraga'); *łomot, łomotać* i *łomotnąć*; *łominos*, 'clematis' (jej owoce łamią się łatwo), nasza nazwa (r. 1472) przeszła na Ruś, chociaż ją Rzączyński r. 1745 jako ruską oznacza; *łomikamień* tłumaczy nazwę łacińską, później *łamikamień* i *rozbikamień*; inne złożenia: *wyłom, przełom, złom*; częste w nazwach miejscowych, *Łomnica, Kostołom* itd. Prasłowo, *lem*: *lom*: *lam*; stopień jego najniższy w lit., prus. i łotew. *limti*, 'złamać się'; *lem-*, p. *lemiesz*, por. lit. *lemti*, 'wyznaczyć coś', *łoma*, 'cel', 'los';

łom, lit. *łaminti*, 'łamać (ujeżdżać) konia', *łamakas*, 'kawałek' (por. »*łomot* chleba«, *łomotać*, 'zajadać'); niem. dawne *lemian*, 'łamać konia', *lahm*, 'ułomny, kulawy', fryzyj. *lōm*, 'mdły', *lähmen*, 'porazić'. U innych Słowian wszystko tak samo, por. rus. *łomka*, *łomot'* (chleba), czes. *lomoz*, 'łomot', cerk. *łomiti sę*, 'natężać się'. Nazwy: *Łomazy*, czescy *Lemuzi* z 11. wieku (nie celtyckie!)

łoni, *łoński*, 'zeszłoroczny', w przeciwieństwie do *latoś*, *latosi*; południowosłowiańskie (cerk. i t. d.) *łani* dowodzi przestawki z **olni*, starołac. *olli* (z **olnei*), 'wtedy', od zaimka wskazującego, *ollus*, 'ów'; niema w litewskiem.

łono, *łonowy*, *łonko*; prasłowiańskie; przed *n* wypadła spółgłoska; jeśli *k*, można wtoczyć *łok-*, o 'zagłębieniu'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *łono*, itd.

łopata, *łopatka* (i u człowieka); prasłowiańskie; w lit. *łopeta*, prus. *lopto*, łotew. *lāpsta*, z tym samym przyrostkiem; od tegoż pnia, od którego i *łopuch* i *łapa*, dla oznaczania 'szerokich, płaskich' narzędzi, liści, części ciała.

łopian, *łopuch*, nazwy roślin szerokoliściastych, u Stanka, r 1472; obok *łopuch*, *łopucha* u Cygańskiego, dowód oczywisty, że to nie pożyczka z łac. *lappa*, 'arctium', jak twierdzono; nazwa łac. może pokrewna. Tak samo u wszystkich Słowian; rus. *łapuch*, zamiast *łopuch*, u Czechów i *lopun*.

łopie, p *łapać*.

łoskot, *łoskotać*, u nas tylko z tym charakterystycznym dla wszelkich »głosów« przyrostkiem *-ot*, na Rusi jeszcze i *łosk* samo, *łoskat'*, 'trzaskać', 'gryźć orzechy'; obok *łosk-*: *lesk-* (p. *łechtać*) i *klesk-* (*klaskać*).

łosoś, nasze, ruskie (Ruś ma i zgrubiałe *łoch*) i czeskie; obce, jak ryba sama, Bałkanowi; powtarza się w lit. *laszis*, *laszisza*, *laszasza*, prus. *lasasso* (pożyczka z polskiego, jak i lit.?), niem. *Lachs*; kto od kogo pożyczał, niepewne; u nazw rybich pożyczki dawne częste a niejasne (por. np. *karp*); przytaczają tocharskie (w Azji środkowej, aryjskie) *laks*, 'ryba' (?).

łoszak, *łoszę*, późna u nas pożyczka z rus. *łosza*, *łoszati*, z tur. *alasza*, 'koń' (właściwie 'drobny'; *łoszad'*, z przyrostkiem zbiorowym, jak *czernied'*, *sinied'*); *łoszak* na Rusi pierwotnie 'muł', jak *iszak*.

łoś; w psałterzach tłumaczy i 'onager' (dziki osieł), zwykłem nieporozumieniem, co obcemu zwierzu podstawiało byle nazwę krajowego; we wszystkich językach słowiańskich tak samo, ale południowe zapożyczyły z Północy nazwę nieistniejącego na Południu zwierza, bo postać pierwotna brzmiała **olsi*, jak dowodzi niem. *Elch* (z czego łac. *alces*, grec. *alkē*); słowiańskie *s* jest podniebienną gardłową: *k'*, z czego niem. *h* (pierwotne **alhi-*), anglosaskie *eolh* (z *elha*), nord. *elgr*. Pień ten sam co w nazwie *jelenia* i *łani*. Ostatniego łosia ubił r. 1677 ostatni Piastowic; o szerokiej znajomości zwierza świadczą liczne imiona osobowe i miejscowe.

łotok, 'korytko', *łotoczek*, 'ściek', od tegoż pnia *łat-* (p.), co i *łatwy*; *łotoć*, dla 'caltha palustris', 'kaczyniec', może ruskie.

łotr, *łotras*; *łoterski* i *łoterstwo* w 16. wieku, dziś *łotrowski*, *łotrowstwo*; *łotrować*; *łotrzyk*, *łotrzyca*; wyzwisko niem. od *liederlich*, 'niecny', *Lotter*, 'nicpoń', jakby nam

własnych brakło (por. *szelma*); u nas, Czechów i Serbów-Słowieńców; niema go na Rusi.

łów, *łowić, łowiec, łowiectwo, Łowicz, łowczy, łowny, niełowny; połów, załawiać, wyławiać, obława*; prasłowo, którego brak w lit. (bo jego *ławus*, 'zwinny', *ławiti*, 'przyuczyć', zakrawają na pożyczki); pień *lāu-*, grec. *leiā*, 'łup' (z *lāwiā*), *apolauō*, 'używam', łac. *lu-crum*, 'zysk', goc. *laun*, niem. *Lohn*, 'myto'.

łoza, 'gałąź' (»*łoza* winna«), 'pręt wierzbowy'; prasłowiańskie; zestawiano je stale z lit. *łazda* (narzeczowe *łaza*, prus. *lagzda*), ale te należą do naszej *laski* i *leszczyny*, chociaż ich spółgłoska właśnie *łozę* przypomina; wypada więc chyba połączyć oba pnie jako odmianki z dźwięczną i niemą syczącą.

łoże, *łożysko*; »*łoże* u strzelby« (stąd ruskie *łoża*); *podłoże*; *łożny*, »*łożna* niemoc«, 'tyfus', *łożnica* (zawsze tak w 17. w.; dziś po narzeczach); drugie tegoż znaczenie: 'sypialnia'; *nałożnica*. Dziś zdrobniałe *łóżko* zastąpiło *łoże*. P. *lec* i *łożyć*. Grec. *lechos*, 'łoże' (z inną samogłoską), łac. *lectus*, skąd też i *lektyka*: »łóżko noszące (tak wedle dawnej składni!) my zowiemy kolebka«, Mączyński, r. 1564; grec. *alochos* = cerk. *sąłog* ('żona'; *są-* znaczy 'razem, spół', por. *sąsiad*). Języki lit. nie zachowały tego pnia aryjskiego, u nas i u Niemców (*legen, liegen, Lage, Lager*, i t. d.) najliczniej się przedstawiającego; por. dalej homerowe *lekto*. 'legł', iryjskie *lige*, 'łoże'. Lit. *pa-legis*, 'połóg' (?).

łożyć na co; częstotliwe *-łagać* zastępujemy przez *-kładać*; liczne złożenia, czasownikowe i rzeczownikowe: *dołożyć* (*dokładać*, i tak stale i u innych); *rozłożyć* (w przenośnem znaczeniu 'rozważyć'); *założyć, założyciel*, i *założyć się* z kim o co, t. j. pierwotnie: 'dać coś w zakładzie'; *wyłożyć* (również przenośnie); *ułożyć*; *przełożyć*; *przyłożyć się* do czego; »*obłożyć* batami«. Rzeczowniki: *rozłóg* (por. *rozległy*; *rozłożysty*); *połóg* (*położnica*); *nałóg* (*nałożyć się* do czego); *przyłóg* i *odłóg* (»*odłogiem* leżeć«, o polu); *wyłogi* (u sukni); *załoga*, w podwójnem znaczeniu: dawniej 'pomoc' (pan *zakłada* chłopa, dając mu inwentarz), przestarzałe; dziś: 'garnizon' (i okrętowy); i tu *-kład* stale obok, a więc obok *załoga*: *zakładka*; *przełożyć*, ale *przekład*, itd.; *podłoga* jednak tu nie należy, p. *dłażyć*. Od *łog-*, *leg-*, p *lec*.

łub, 'kora (lipowa)', 'budka na wozie', *pałuba, łubie*, 'okrycie łuku' (zaś *saidak* lub *kołczan* 'okrycie strzał'); toż samo *załubce*, r. 1607; *łubiany* (maża, tarcza); *łubek*, 'krążek obszywany i wysadzany kwiatami, na czoło dla panien'. Prasłowo aryjskie; łac. *liber* z **luber*, 'łyko', 'książka'; niem. *Laube* (stare *louft*, 'kora', 'łyko', z tego *lucht*, 'strych, poddasze', a może i *Luft*, 'powietrze', ?), litew. *łuba*, 'deska', może i *łuoba(s)*, 'kora', *łuobties*, 'obłupywać się', łotew. *luobu laiks*, 'czas kiedy łyka drą' (na wiosnę).

łuczyć, *łuczać*, 'trafiać', 'rzucać do celu', »*łuczachą* kamieniami«, 'rzucali'; najczęstsze u Biernata i Reja: »bo cię tamo nikt nie *łuczy*« ('znajdzie'), »na lekarza *łuczył*« ('trafił'); w przysłowiu: »nierychły Bóg, lecz *łuczny*«; w 17. wieku ginie zupełnie. U innych Słowian bogato zastąpione, szczególnie na Rusi, gdzie i *słuczaj*, 'traf', i *po-*

łuczit', 'otrzymać', do najpospolitszych słów należą. W cerk. »*aszte mi sę łuczit umrěti s tobojǫ*«, 'jeśli mi wypadnie, itd.'; lit. *łaukti*, 'wypatrywać', prus. *laukit*, 'szukać', lit. *łūkėti*, 'wyczekiwać', łotew. *nuoluks*, 'cel, zamiar'. Nie zawadzi przypomnieć, że w nagłosie *kl-* i *l-* nieraz sobie odpowiadają, a *kliuczіti*, *prikliuczat'*, zgadza się zupełnie z *łuczіti* i *słuczaj*, tak, że pień może ten sam co i w *klucz*.

łuczywo (w słowniczku około r. 1500 stale *łyczywo*, mylnie odczytane?), 'drzazgi do świecenia' (opatrywał je u w. księcia na Litwie osobny »*żibintojis*«, 'świecący'); z ruska *łuczyna*; u nas tylko tak, ale na Rusi jeszcze samo *łucz*, 'światło, promień', cerk. *łucza* (na Rusi 'smolak'); prus. *lukis*, 'polano'. Pień aryjski: ind. *rucz-*, 'światło, jasność', niem. *Leuchte*, grec. *leukos*, 'biały', i *leussō*, 'patrzę'; dalej łac. *lux*, 'światło', *lumen* (nasz *luminarz*), *lucus*, 'gaj', lit. *łaukas*, 'pole', ind. *lōka*, 'świat', o 'wolnej, jasnej przestrzeni'. P. *łuna*. Na Południu, u Serbów, *lucz*, 'pochodnia, smolak', *lucza*, 'promień' (jest i *lucze*, 'lalka', jak *łątka*?); czes. *loucz*, 'smolak'.

łudzić kim (wedle starej składni, jak *kłamać* kim), częste we złożeniach: *złuda*, *ułuda*, *obłuda*, *obłudnik*; *obłuda* i o 'marze, straszydle'; w cerkiewnem i na Bałkanie *łud*, 'błazen', 'głupiec'; *łudarz* (ptak *łudarka*?), *łudarstwo* (w 16. w.) zbliża się poniekąd do tegoż; *łudzący*, *złudny*. Gockie *liuts* i *liuta*, 'obłudny', 'obłudnik', *liutai*, 'igrcy', *us-lutōn*, 'zwodzić'; litew. *lūdnas*, 'smutny', *lusti*, 'smutnieć', prus. *lustint*, 'upokarzać', czy tu należą?, chociaż znaczenie 'pokory' powtarza się w nordyjskiem.

ług, p. *łęg*; 'bagno, mokradl'; »siana *ługowe*«, *ługowisko*; »posiekli *ługi*«, 'gaje', w biblji; u Twardowskiego, o Kozakach, »co uciekli w *ługi*«, 'lasy, ostrowy', będzie rusyzmem.

ług, *ługować* albo *łużyć*, *łużyny*; z niemiec. *Lauge*, dawniej *louge*, o 'ciepłej kąpieli'; por. łac. *lavare*, 'myć'.

łuk, nazwa 'broni zgiętej', przeniesiona na wszelkie 'sklepienia'; jak w *ług* ('bagno'), tak i tu *u* obok nosówki (p. *łęk*); *łucznik*; *pałuki* tłumaczy w 15. wieku i 'obręcz'.

łuk, 'allium', rodzaj czosnku; nazwa zastąpiona dziś przez *pory* (z łac. *porrum*, już w 15. w. znanego, ale jeszcze od *łuku* odróżnianego: zrzynany, drobniejszy, *łuk*; większy, głowiasty, *por*; w 16. w., wobec stalej uprawianego *szczypioru*, p., o różnicy zapomniano: *por* i *łuk* były owym głowiastym; nakoniec nazwa *łuk*, *łuczek*, zaginęła). Z niem. prasłowa *Lauch*, dawne *louh*; pożyczka to prasłowiańska; u wszystkich Słowian (i Finów) tak samo.

łuna, 'blask', »*łuna* księżycowa« 1537 r., »*łuna* od pożaru«; prasłowo; przed *n* wypadło *ch* z *ks*, prus. *lauksnos*, 'gwiazdy', starobaktr. *raoksnā*, 'światło', łac. *lūna* (w narzeczach *losna*), 'księżyc', grec., z inną samogłoską, *lychnos*, 'światło'. Od 14. do 16. wieku, od psałterza flor. do Paprockiego, znachodzimy *łunę*, *lunę* łacińską, 'księżyc' (jest i w cerk. i na Rusi), ale to pożyczka półuczona, nie ludowe, chociaż i na Bałkanie do dziś się szerzy. Pokrewne więc z *łuczywem*, łac. *lūx*, *luceo*, 'świecę', *lucerna*, itd.

łup, *łupać*, z nosówką: »*łępai* wałacha, Parulu« (u Rysińskiego, mylnie jako przysłowie podane; wyśmiewano tem gwarę mazowiecką: 'łup wałacha'; *Parul*, częsta tamże nazwa); *łupić*; *łupież*, *łupieżca*; jak *korzyść* od *kory* (zdzierania jej), tak *łupy* od 'zdzierania kory i skóry' przeniesiono na 'zdobycz, łupy wojenne'; ale jeszcze w 16. i 17. wieku *łupież* 'skóra' (lwi, zajęczy, bydlęcy *łupież*); *łupieżnik*; pisownia *łupierz* mylna; *łupień*, »dać *łupnia*«; *łupek*, 'szyfer', *łupkowy*; *łupa*, 'szczepa', 'kromka'; ale *łupa*, *łupka*, *łupina*, 'skórka (owocowa)', p. *łuska*. Prasłowiańskie; u wszystkich Słowian tak samo; lit. *łupti*, 'obłupiać', *łupsnis*,' kora', *ap-łaupyti*, 'złupić kogo doszczętnie'; *łupsnis* nasuwa mimowoli *łub* lipowy (p.); mniej pewne zestawienia z grec *lypē*, 'bieda', *lypros*, 'biedny'. *Łupanie* przeszło wszędzie i na 'bicie', por. »*wyłupić* skórę«; *łupucupu*. P. *łypać*, *łuska*

łuska, *łuskinia*, *łuszczyć*, »*wyłuskać* orzechy«, *łuszczaki* ('orzechy'); *łuszczybochenek*; *łuzgać* (orzechy); *łuspiny* (*łupiny*); *łusta* ('kromka chleba'), w porównaniu z *łupą*, *łupinami*, dowodzą, że pień właściwy jest *łu-*, o wszelakiem 'obcinaniu', 'ujmowaniu'; lit. *łuzgana*, *łusna*,'łuska', łotew. *lauska*, lit. *łukszłas*, 'łupa', *łużti* i *łaużti*, 'łamać', *łużis* i *łaużas*, 'łom'. Por. prus. *au-laut*, 'umrzeć', lit. *liautis*, 'przestać', grec. *lyō*, łac. *luo*, 'rozwiązać' (?). *Łuska*, *łuszcz*, *łuzga*, *łuspa* powtarzają się u wszystkich Słowian, u Serbów naturalnie i z ich wtórnem *j*: *ljuska*, *ljusztiti*, bułg. *luzgam*, 'trącam', rus. *łusta*, 'kroma'.

łut, z mylną pisownią *u* miasto *ó*, jak we wszystkich podobnych pożyczkach (p. *but*, *kluski*, *nuty*, *ślusarz*); z niem. *Loth*, 'waga', pierwotnie jakakolwiek, później oznaczona; niem. słowo powtarza się w celtyckiej (pożyczka) nazwie 'ołowiu'.

łyda, *łydka*, pisane i *łytka*; *łyst*, *łysta*; albo lit. *bliauzda*, 'łyda' (*b-* odpadło, jak nieraz w nagłosie słowiańskim bywa; *zd* lit. zamiast *d*, jak w *barzda*: *broda*), albo może pokrewne z *łodygą*, z powodu małorus. *sułdyha*, 'noga', którego *łd-* na *łyd-* wskazywa (?).

łyko, *łyczak*, 'wić z łyka', »powróz *łykowy*«; z włókien konopnych robiono żupany tanie, miejskie, więc *łykami* 'mieszczan' samych przezywano. Tak samo litew. wszystkich trzech narzeczy: *łunkas*. *Łyko* tyle co *łącz*, najpierwotniejsza 'wiązanka', należy więc do *łączyć*; *y* : *ą*, podobnie jak w *być*: *będę*. U wszystkich Słowian tak samo.

łypać, *łypnąć* (oczyma), por. *łupać* (?); słowo niedawne, pożyczka ruska, por. małorus. *hłypaty*, 'patrzyć' (?).

łyskać się, *łyskawica*, *łyskawiczny*, *łysnąć się*, *łyskot*, to samo co *błyskać* itd., już od 16. wieku częste; *b-* odpadło, jak w *łyda*; nie myślę więc wyprowadzać słowa tego, znanego tylko u nas i na Małej Rusi (od nas ?), od pnia *lŭsk-* (p. *lśnić się*), chociaż on może wpłynął na tę postać.

łysy, *łysek*; *Łysiec* (Kahlenberg); *łysość*, *łysina*, *wyłysieć*, *łysić*; nazwa i wszelakich 'zwierząt (wołu, krowy) z czołem białem'; to samo co lit. *łaukas*; różnią się więc oba języki tylko co do pierwotnej jakości gardłowej, u nas podniebiennej, na Litwie welarnej, — różnica nierzadka; należy więc pień *łysego* do

łuk- w *łuczywie*, od 'świecenia się, jasności'. U wszystkich Słowian *łysy*, *łysina*, *łyska* (ptak, stąd niem. *Lietze*).

łyżka, *łyżeczka*; u wszystkich innych Słowian tylko z półgłoską, cerk. *łžica*, rus. *łožka*, czes. przestawione (jak i w serb. i słowień.): *žlíce*. Łyżek nie używano niegdyś przy jedzeniu; chleb wydrążony (skórka) służył do polewki; pierwotne znaczenie *łyżki*, jak np. i w niemieckiem (*Span* jest 'Löffel' i 'Holzspan'), to 'trzaska, pręcik'. Pierwotnego rzeczownika niema; p. *łyżwá*; bułg. *liżina*, 'drzewo, belka', czes. *líha* (p. *ligawka*) bliższe, jeśli ich *i* z *y* (?).

łyżwa, *łyżwiarz*, w 17. wieku jeszcze i *łyża*, jak do dziś na Rusi; znaczyło i 'czółno płaskie' (»most na *łyżach*«); por. lit. *ługnas*, 'giętki', grec. *lygos*, 'wić', *lygidzō*, 'wiję' łac. *lucta*, 'zapasy', niem. *Locke* (nasze *loki*, *loczki*). Słowo tylko na Rusi i u nas (od Rusi przejęte?), wywód jego może nic z *łyżką* nie ma spólnego, t. j. odmienny; rus. *łyzgat'*, bułg. *lŭzgam se*, 'ślizgam się', do lit. *szliužės*, 'łyżwy', *szliaužti*, 'leźć' (?).

łza, *łezka*, *łzawy*; *s-* nagłosowe odpadło, jeszcze w 16. wieku: *słza*, drugi przyp. liczby mnogiej *słez*, *słezka*. U innych Słowian z miękką półgłoską, rus. *sleza*, drugi przyp. liczby mnogiej *sloz*. *Łża* jeszcze w 15. wieku *Isłża* (*i-* w nagłosie jak w *ilnianka* do *lnu*, *istba-izba*), przymiotnik *łżecki*. Pień pierwotny *słŭz-*, ten sam co w *śluz* (p.); grec. *lydzō*, 'łkam', *lygdēn*, 'łkając'; niem. *schluchzen* i *schlucken*; niema go w litewskiem.

M

maca, 'większa miara zbożowa' (licząca *macek* 16, a *półmacków* 32), w 17. wieku; z niem. *Metzen* od *messen*, 'mierzyć', od pnia *med-* (p. *medytować*). Ale *maca* żydowska z hebr. *mazzāh*, 'przaśny'.

macać; liczne złożenia; *macek* i *macka*, 'narząd dotykania u owadów'; *mackiem*, »po *macku*«, »po *omacku*«, 'macając w ciemności'; tylko u nas i u Czechów; *maceć* w psałt. flor. albo błąd pisarski, albo czechizm, w puławskim *macać*. Por. czes. *maczkati*, 'gnieść', nasze *maćkać*, *rozmaćkany*; pień *mak-* (*mok-*) powtarza czes. *makati*, 'dotykać'.

mach, *machać*, *machnąć*; *zamach* (do *zamachnąć się*), *odmach* (pięścią, »na *odmach*«), *zamaszysty*. Urobione przyrostkiem *-ch* (jak *jechać*) od *ma-* w czasowniku *manąć*, 'kiwnąć', istniejącego u nas w narzeczowem *zamanąwszy*, 'nagle', dalej w *majak* (p.). Pień *ma-*, słowiański i litewski, o 'ruchu ręką, okiem', 'kiwaniu', 'miganiu'; lit. *mo-ti*, *moju*, 'kiwać ręką' (cerk. *namaiati oczima*), *mostē*, 'dał znak', *mosuoti*, 'machać'; czes. *máwati* i *manouti*, 'machać', 'machnąć'. U wszystkich Słowian *machati*, *maszą* albo *machają*, w tem samem znaczeniu; nierównie bogaciej rozwinięte np. u Serbów.

macharzyna, 'pęcherz'; oba słowa działają na siebie, stąd *męcherz* itp.; u Potockiego stale *macherzyna*: »puknęła *macherzyna*, bo wiatrem nadęta«. P. *miech*, *moszna*.

machelski, o suknach, sukniach,

płaszczach; od miasta belgijskiego *Mecheln*.

machina, *machinacje, machinalny,* 'bezwiedny', zachowały kształty łacińskie, gdy *maszyna, maszynka, maszynowy, maszynista,* romańskie dają (franc. *machine*). Wszystko przez łacinę z grec. *mēchanē* (por. *mechanik, mechaniczny, mechanizm*), od *mēchos,* 'środek, sposób', niem. *machen,* 'robić' (por. *gmach*)

machlować, 'oszukiwać, szachrować'; *machlarz, machlerz* (*machlarstwo, machlerstwo*), częste szczególniej w 17. wieku, zachowały i pierwotne znaczenie 'faktora, stręczyciela' (franc. *maquereau,* 'stręczyciel', *maquerellage*), co uwijali się szczególniej w Gdańsku przy handlu zbożowym (por. Klonowica, Paska i i.). Z dolnoniem. *makeln, mäkeln,* od *machen,* 'czynić', *Makler, Mäkler* (*mecheler* w 15. wieku i w górnoniem.).

Maciek, Maciej i Mateusz, bo nie rozróżniano obu imion, i biskup krakowski (Zebrzydowski) ewangelistę *Maćkiem* nazywał; przenoszą na zwierzęta, jak inne imiona na rośliny, a więc *macuś,* 'kocur'; na 'kiszki', jedne zwąc *Dorotką,* drugie *Maćkiem,* w 16. wieku; na 'gbura, prostaka', jak i *Bartek*; *maciejówka,* rodzaj 'czapki'.

macioch, 'dziura, nora', 'komórka', częste w 17. wieku, z niem. *Mauseloch,* 'mysza dziura'.

macocha, *macoszy*; w 14. i 15. wieku *macecha*: najstarszy to przykład wtórnego *io* przed gardłowemi, zamiast *ie,* jak *wloką* zamiast *wleką*; ogólnosłowiańska nazwa, chociaż wcale nie pierwotna, skoro poszła od mianownika *maci* (*mać*), nie od pnia *macier-* (p. *matka*; podobnie urobione *macica,* albo lit. *motyna*). Pierwotne **matjecha,* od czasownika **macić* (do mian. *mać*); oczekiwalibyśmy **macima,* jak *ojczym*; ofiary macochy przezwały ją przyrostkiem dla imion żeńskich, *-cha,* z niestałą samogłoską przed *ch* (*starucha, szewczycha, mądrochna*); *-je-* zabrnęło tu, gdy przyrostki z *j-* popłacały (np. *rodzaj* z **rodjaj,* od *rodzić*).

maczuga, w 16. wieku nieraz i *macuga,* u Mączyńskiego, M. Bielskiego, ale na tej pisowni nie można polegać; 'kij', 'buława'; przenoszone w 16. i 17. wieku na 'kobietę strojnisię', »kosztownie ubrana, *macużka* wyryta«, »(miejskiego synka) *maczuga* wdzieje (drogie futro)«. Z rum. *maciuca* (franc. *massue*) od łac. *mattea,* 'pałka'.

mać, *macica, maciora, macierz,* p. *matka.*

magazyn, 'skład', 'sklep', z franc. *magasin,* co wkońcu z arab. *machzan, machazin,* 'spichrz, skład towarowy'; na Rusi przestawiają: *gamazeja.*

magiel, *maglować, magielnica, maglownica*; po narzeczach z nosówką: *mangiel* i *męgiel*; z niem. *Mange(l)* z grec. *manganon,* 'machina wojenna, wyrzucająca kamienie'.

magierka, 'czapka węgierska', *magierszczyzna,* 'strój węgierski' w 17. wieku, od *madiar, madziar* (!), od *magyar,* jak się Węgrzy sami nazywają (od drugiego ich plemienia, nazwanego *Moger,* od wodza tegoż imienia).

magja, *magiczny,* z łac. *magus, magicus,* a to z grec. *mageiā* od perskich *magów.*

maiż, czy *maisz,* nieobjaśniona nazwa 'sokoła, raroga'.

maj, *majowy*; *majówka,* także

owad i roślina; nietylko nazwa miesiąca (z łac. *majus*), ale i nazwa 'ziela' (i 'kwiecia'), »*umaić* głowę, domy« (przy pogrzebach »*maju* kupresowego« używano); szydzi też Stryjkowski z niepewnego szlachcica, co sobie w herbie *maj* (on pisze z mazurska *mej*, jak *dej* zamiast *daj*), t. j. byle jaki łopuch, wymalował. I w niemieckiem *Meie*, *Maie*, o 'zieleni' się używa. Tak samo u innych Słowian.

majak, *maiaczyć*, »*majakiem* krążąc«, znane dopiero od 17. wieku, od Tatarów i Kozaków, co po *majakach*, 'wiechach i znakach', wieści sobie podawali. Czechom to zupełnie obce, najbujniej na Rusi się rozkrzewiło; postaci z samem *-ja*, bez *-k*, i cerk. i Bałkan dobrze znają, cerk. *namajati*, 'kiwać'; tatar. *majak*, 'wiecha', z rus., co i 'latarnia morska'; pień ten sam co w *machać*; cerk. i *pomawati*, 'kiwać'.

majątek, *majątkowy*, *majętny*, *majętność*, *majętnostka*; do (*mieć*) *mający*, jak podobne: *kipiątek*, *wrzątek*; słowo nowsze, od 16. wieku.

majdan, 'plac obozowy, dla targu i dla rady, otoczony namiotami', później wszelki podobny 'rynek', szczególniej w lasach, przy trzebieży, pędzeniu smoły; przejęte w 17. wieku z tur. *mejdan*, 'plac' (z pers.).

majeran, poprawniej *majoran* (u Stanka 1472 r.), *majorana*; *maruna* nawet; z łac. *maiorana*, co pochodzi (czy nie przez Arabów?) od grec. *amarakon*.

majster, *majstrowa*, *zmajstrować*, »*majstersztuk* cechowy« ; *mistrz*, *mistr(z)yni*, *mistrzowski*, *misterny*, z urobieniami; *metr* (już u Paska pod r. 1660), *metresa* (również z 17. wieku); *magister*, *magistrowa*, *magistrat* z urobieniami, — wszystko z łac. *magister*, 'wyższy, przełożony', jak *minister* 'niższy, sługa', albo wprost, jak ostatnie, albo przez franc. (*maître*, *maîtresse*), albo przez czes. (*mistr*), albo przez niem. *Meister* (*Mester*, rus. *master*). Złożenia dawniejsze na *-mistrz*: *kuchmistrz*, *ochmistrz*, *cechmistrz*, *wachmistrz*, *burmistrz*, *zegarmistrz*, *sztukmistrz*; nowsze na *-majster*.

majtek, 'marynarz', a 'spodnie jego' *maitki*, z holand. *maat*, *maatje* (skąd i niem. *Matrose* i franc. *matelot*), o 'towarzyszu (co dzieli ze mną chleb)', od końca 17. wieku; dawniej tylko *marynarz*, z łac. *marinus*, 'okrętowy, morski'; 'spodnie' zwały się również *marynałami*; stąd i *marynować*, *marynata*.

mak, *maczek*; w rozmaitych przysłowiach: »cicho jak *makiem* posiał« (u Paska i Potockiego), »drobniej *maku*« (siekać, w liście do Hozjusza z r. 1568); *makowy*; *makolągwa* (i *makolądwa*, tak u Stanka 1472 i po imionach; obok *siemionki* i *siemionuchy*), ptaszek (niby w 'maku lęgnący', ?); *makówka* (»główka jak *makówka*, a rozumu by napiwał«); *makowica* (przejęte do rus.), 'wierzchołek kolumny lub wieży' (w 16. wieku ogólne). Grec. *mākōn* i *mēkōn*, niem. dawne *māgo*, średniowieczne *māge* i *māhen*, dziś *Mohn*; u wszystkich Słowian bez wyjątku to samo prasłowo, zato Litwa ma tylko pożyczki, prus. *mōke* z polskiego, a lit. *magona* (z odrzuceniem nagłosu: *aguona*) z niem. (?). Jak nasza nazwa wędrowała, czy prasłowo, czy pożyczka z grec. (ale takich nie bywa zresztą wcale), i od jakiego pnia wyszła, nie docieczono. Tu należy i *makutra*, co w niej *mak trą wiercimakiem* (rus. *makotra* i *makotierť*);

makuch, dla wszelakich 'wytłoczyn'. Inny *maczek*, nazwa gry hazardownej, od *makao*.

makabunda, przezwisko (lwowskie), zniekształcone z *wagabunda* (łac. *vagari*, skąd i *wagant*), o 'włóczędze, wałęsającym się'.

makaran, dawniej *makaron* i *makar*, 'ciasto krajane', włos. *maccheroni*; *makaron*, 'pół łaciny, pół polszczyzny'; żartobliwie przez Włocha Folenga wprowadzona mowa, mieszająca włoskie pnie z postaciami łacińskiemi, u nas od początku 16. wieku gorliwie uprawiana (*carmen macaronicum* J. Kochanowskiego, Rojzjusza, najsłynniejszy Orzelskiego z r. 1623; zabawka przetrwała do Załuskiego i Minasowicza); tę nazwę przeniesiono u nas już w 16. wieku na zwyczaj wplatania w polskie mowy i listy poważne (tamto wszystko żartem było) całych części zdań lub luźnych słów łacińskich, i stąd całą literaturę 17. wieku i Sasów *makaroniczną* przezwano. Już w 17. wieku gorszono się z tego »stylu szkolnego«.

makat(a), 'zasłona z drogiej materji, kapa', z tur. (arab.) *makad*, 'kobierzec'.

makuła, *makutka*, *makuleusz*, 'zmaza, plama', z łac. *macula*, co i Niemcy (*Mackel*) przejęli; używało się i dla przezwisk; stąd i (łac.) *makulatura*, o 'druku plamistym' i o 'szpargałach'.

malacja, 'cisza morska', łac. *malacia* z grec. *malakos*, 'powolny'.

malarz, *malerz* r. 1510, *malarski*, *malować*, *malowniczy*; *malunek* i *malatura*, z obcemi przyrostkami, z rodzimemi: *malowidło*, *malowanki*; od 15. wieku powszechne, z niem. *Maler*, *malen*; p. *malina*.

malik, 'gwiżdż' (Stanko r. 1472), u Bułgarów 'skrzatek', u Słowieńców toż (i 'bałwan'; *malicz* 'djabeł'); u nas od 17. wieku o koniu *malikowatym*, t. j. 'z zapadłym grzbietem'; u kogo zdechnie, trzy dziewięci, wedle Haura r. 1670, siedm koni, wedle innych, po nim wyzdycha, — a więc 'fatalny', co i na ludzi i dnie przenoszono. Istota to dawnej mitologji albo powiary; od *mały*, dla drobnego kształtu (?), jak wszelkie krasnoludki, koboldy.

malina, *malinowy*, *maliniak* (*Malinowski* o 'wymiotach', por. »na *malinach* być«, 'stracić wszystko'); tak samo u wszystkich Słowian; nazwana od koloru, od prasłowa dla oznaczania wszelkiej 'siności' (nie 'czerwieni', ale taki przechód w nazwach barw nie razi); lit. *mėlynas*, 'siny', *mėlynė*, 'siniak' i 'brusznica', *mėlys*, 'sinidło', grec. *melas*, 'czarny' (stąd *melancholja*, o »czarnej żółci«, i *melancholik*), ind. *mala-*, 'brud', 'grzech', niem. *Mal* (*blaues Mal*, 'siniak'), goc. *mēljan*, 'pisać', niem. *malen*, 'rysować, malować' (prus. *mīlina-*, 'plama').

maltych, *moltyk*, i inne postaci, 'jedzenie, obiad', z dolnoniem. *moltid*, *Mahlzeit*; to *Mahl* i *Mal*, 'raz', powtarza się we zwrocie: »na *malu*«, 'na celu'. Natomiast *malka*, o 'zmełtem zbożu', u Petrycego, z niem. *Mehl*. Ale *mal*, 'maszt', z łac. *malus*.

małcha, 'torba', w 16. i 17. wieku znane, z niem. *malhe*, 'torba skórzana (*mālha* węgierskie, czy nie bezpośrednie źródło naszego?), skąd i franc. *malle*, 'waliza'.

małdr, 'miara zbożowa kilku ćwiertni', 'miara ziarna, sep, osep', nawet i 'miara chłosty'; zdrobniałe *małdrzyk*, 'pewna liczba serków', później 'serki' same; zniekształcone w *mondrzyki* i *mądrzyki*; dolno-

niem. *Malder*, górnoniem. *Malter*, 'miara zbożowa' (pierwotnie 'to, co dla jednego młynarz od razu mełł', *mahlen*), 'miara' wogóle, »*Malder eine Zahl Käse*« ('liczba serków', może piętnaście); *małdratami* (z łac.) nazywano i 'spy dziesięcinowe'.

Małgorzata z *Margaretha*, z stałem rozpodobnieniem *r-r* w *l-r*, jak w *kamlarz*, *ludwisarz*, *molderz*, *mularz*; w 16. wieku popłacała i *Małgorzęta*, *Małgorzeta* (*-ęta* wedle nazw jak *Wierzbięta*); »hetman od *Małgorzaty*« ('bez piątej klepki', od upałów letnich, bo jej święto 15. lipca); liczne skrócenia, *Małgosia* i i.; łac. *margarita*, greckie *margaritēs*, 'perła', co samo ze Wschodu pochodzi, chociaż źródło nieznane; *margierytka* (!), 'stokroć', w Balladynie, z francuskiego.

małmazja, skrócone *mazia* (szyderstwo z chłopa: »dobra bysiu *mazia*«, co ją drogo opłacił, pijąc jak wodę), ulubione w 15 i 16. wieku 'wina greckie', z *Malwazji* (jest to peloponeska czyli morejska *Monembasia*), głównie na Lwów sprowadzane; ale wliczano tu i wina hiszpańskie (*seki*, *alikanty*, *madery*, *malagi*), i włoskie gotowane (*rywułę*); *małmazję* u nas z *małwazji* zniekształcono.

małpa, *małpi*, *małpować*, *małpeczka*, *małpiarz*, w 15. i 16. wieku (u Biernata) *małpierz* dla samca (wedle innych nazw samców na *-r*, *-rz*: *kocur* i *kocirz*, itd.); od nas na Ruś przeszło (i do Czechów, u nich mało używane); z niem. złożenia *Maul-affe*, t. j. *Affe* ('małpa') z rozwartym pyskiem (*Maul*); samo *Affe*, nieznanego pochodzenia, przejęli w średnich wiekach Czesi jako **opa* (istnieje tylko dalsze urobienie, *opica*, znane od nich u nas w 15. wieku); Ruś i Bałkan przezywają 'małpę' wyrazami tureckoperskiemi, *obiezjana* (lit. *bezdžionė*) i *majmun(a)*.

mały, *malec*, *maleńki*, *maleństwo*, *maluta* w *malutki* i *maluczki*, już w psałterzu, *maluchny*, *maluśki*, *maciutki*, *maciupki*; *mało*, *malem* (narzędnik, wedle dawnej odmiany zaimkowej, jak *ciem* od *ten*), *omal* i *niemal*, skrócone z *omale* i *niemale* (miejscowniki, jak *źle*), »bez *mała*«, *pomału* (*pomaleńku*; stąd niem. *pomadich*, o 'powolnym'); *małko*, jak u Serbów, stąd *niemałczyca* w psałterzu puławskim; *małość*. Litwinom obce. Nagłosowe *s-* odpadło, jak w grec. *mēlon*, 'owca'; zachowali je Niemcy w *schmal* (goc. *smalista*, 'najmniejszy'), *schmälern* ('umalić, umniejszyć'), *Schmaltier*. Liczne złożenia: *małomówny*, *małomiejski*, *małowiarkowie* (16. wiek), *małodobry* ('kat', 16. wiek, eufemizm), *małoufny* (16. wiek), *małoletni*. Czasownik *umalić* (dziś *umniejszyć*, bo *mniejszy* uchodzi za wyższy stopień do *mały*). Tak samo u wszystkich Słowian.

małż, 'ślimak', *małżowina*, 'skorupa'; u Stanka r. 1472 *małż* »ostryga« (ta z łac. *ostrea*); brak mu *s-* nagłosowego, ocalałego w tekście z 16. wieku: »*smałżowe* skorupy«, por. białoruskie *smouż*; u Bułgarów również już bez *s-*, *melczo(w)* i *melczew*, a stąd (nie przeciwnie!) rumuń *melc(iu)*, 'ślimak'.

małżeński, *małżeństwo*, *małżonek*, *małżonka*, *małżonkowie*; u Czechów z przestawką *manžel*, *manželský*, a od nich i u nas w 15. i 16. wieku *manżel*, *manżenka*, *mążeństwo* i *mażeństwo* (po słownikach szczególniej), z naiwnem wplataniem *męża*. Słowo złożone; pier-

wotnie brzmiało *małżona*, t. j. *żona* pojęta uroczyście »na *mał*«, czyli 'umowę'; *māl* w Niemczech górnych 'wiece sądowe' oznacza (*Mahlstatt*), gdzie umowę ślubną (*Mahlschatz* 'posag', *Mahlring* 'pierścień ślubny') ogłaszano (stąd *Gemahl* i *vermählen*); u innych Niemców *māl* 'mowa', w Skandynawji 'umowa, proceder prawny'. Wedle Nestora Olgę wydawali Drzewianie r. 947 za swego księcia »za *mał*« (nie zrozumiał Nestor tego i samego księcia *Małym* nazwał!; *małożena* z podobnem nieporozumieniem plącze się i po narzeczach: ależ ani *mały* ani *mąż* tu nigdy nie należały). Z *małżony* poszła liczba podwójna na oznaczenie obojga, a potem dopiero dorobiono nową liczbę pojedynczą: *małżonek* itd. Słowo rozeszło się po Słowiańszczyźnie (nie znają go na Bałkanie, ale i na Rusi się nie utrwaliło), lecz nie należy bynajmniej do pierwotnych pożyczek niemieckich, jest młodsze, z 9. i 10. wieku dopiero (?), w najdawniejszych zabytkach cerkiewnych (południowych) niema go jeszcze.

mama, *mamin, mamka*, p. *matka*.

mamałyga z mąki kukurudzianej, przez małorus. z słowa bałkańskiego nieznanego początku; serb. *mamaljuga*.

mamić, *mamidło, przymamić* itd, oprócz nas i na Bałkanie i u Czechów znane; od **mam*, co przyrostkiem *-m* urobione od pnia *ma-*, por. *manowiec* (p. *manić*); pień ten co i w *mach, majak*, itd., szczególniej u Serbów rozgałęziony obficie.

mamon, *mamona, mamuna*, od ewangelicznego, greckiego, *mammōna*, 'bogactwo' (z chaldej. *māmōn*, hebraj. *matmōn*, 'skarb'), przenie-sione dowolnie na 'boginki, feje' (nazywane miejscami i Sybillami, *sywilija* !), przyczem domowe *mamić* pośredniczyło; podobnie u Słowaków; u nas te *mamuny* niezbyt dawne.

mamrać, *mamrotać, mamlać*, o 'mowie niewyraźnej, mrukliwej', *rozmamrany* i *rozmamlany* o 'niedbale ubranym, rozpasanym'; dźwiękonaśladowcze, więc w przeróżnych krążące postaciach, i *mamruczeć* i *mimrać*, por. czes. *mimra* i *nimra*, o 'powolnym', *mamlas* (serb. *mamlaz*), o 'mazgaju'.

mamut, 'zwierz (człowiek) kopalny', z rosyj. *mamont*, a to sybirskie (od 'ziemi').

mamzer, 'bękart', 'wychrzta' (*mamcar* u Falibogowskiego r. 1626, przez nieporozumienie, niby od *mamki* ?), z hebraj. *mamzer*.

man, 'lennik', *maństwo, mański, manowstwo*; *podmanić*, 'zhołdować'; *leman, lemaństwo*; z niem. *Mann, Lehnmann*; niem. *Mann* (p. *mąż*) u nas nierzadkie, we wszelakich złożeniach, np. *oberman*, 'jednacz' (częste w 16. wieku; Zygmunt Stary uchodził za *obermana* monarchów europejskich), *hetman, guzman*.

manatki, 'graty, chudoba', z włos. *manata*, 'snop, garść', od łac. *manus*, 'ręka', co w mnóstwie pożyczek się zjawia: *mandat* i smutnej pamięci *mandatarjusz, manifest(acja), maniera* (i *manier*, z włos. *maniera*, 'sposób'; *zmanierowany*), *manufaktura, manipulować* (włos. *manipolare*), *manualista* (w 17. wieku, niby 'sekretarz'), *manuał, mankiet* (z włos. *manichetto*), itd.

manela, 'bransoletka', w 16. i 17. wieku ogólne, z romańskiego, włos. *maniglia* (*e* razi; może pod wpływem takiej włoszczyzny jak *ma-*

nella, 'snop', *manette*, 'manele żelazne, łańcuchy', zniekształcone).

manić, 'zwodzić', u nas rzadkie (na Rusi częste, szczególnie w złożeniu *obman*, 'oszustwo', *primanka*, 'przyłuda'), ocalało głównie w słowie *manowiec* (*manowie*, *manowisko*), o 'bezdrożu'; od tegoż pnia co i *mamić* (p.), z przyrostkiem *-n* (zestawiają i niem. *mein*, o 'fałszu', np. *Meineid*, 'krzywoprzysięstwo'). Litwie brak wszelkich tych słów; niema mowy o bezpośrednim związku z grec. *maniā* (skąd *manja* i *manjak*); całe dalsze pokrewieństwo pnia *ma-* z słowami dla 'omamienia' (ind. *māyā-*, 'iluzja, złuda', grec. *mimos*, 'guślarz', 'aktor, naśladowca', itd.) pozostaje wątpliwem.

manierka, 'blaszanka', jak i w rus.; po której stronie pożyczka?

mantyla, *tancmantliki* (wiek 15.), *manty* i *mantolety*, *mętliki*; *mantel*, *mantelzak*; *mantyka* ('torba dziadowska', z łac. *mantica*, częste w 16. i 17. wieku, o 'żebrakach' głównie); wszystko wkońcu z celt. *mantum* w łacinie, zdrobniałe *mantellum*, z czego niemieckie *Mantel*, 'płaszcz'; *mantyla* hiszpańskie.

mańka, *mańkut*, *mańczasty*, 'leworęki'; »zażyć kogo z *mańki*«, 'podejść'; z włos. *manca*, 'lewa ręka', przymiotnik *manco*, 'lewy, wadliwy', *mancare*, 'brakować', *mancamento*, 'brak, błąd' (i u nas się przyjął: »z *mankamentem*«); »ofiara *mańka*«, 'kusa'; *mankat*, 'karśniawy, leworęki', r. 1535.

mapa, przeszła do geografji od łac. *mappa*, 'serweta' (dla szerokości); pierwotnie tylko *mappa mundi*, 'światowa'.

mara, *marzyć*, *rozmarzony*, *marzyciel*; *marno*, *marnować*, *marnotrawić*, *zmarnieć* (już w cerk. *zamaren*, 'marny'); przyrostkiem *-ra* od tegoż pnia co i *mamić* i *manowiec*; u nas najobficiej rozgałęzione, mniej u Czechów, *marný*, na Rusi dziś tylko o 'wizji', *marjewo*; na Południu wcale nie istnieje.

marcha, 'szkapa'; dawniej i 'padlina, ścierw'; jest i *mercha*, 'babsko', *myrcha*; mniemana pożyczka z niem. *marha*, 'klacz', dziś *Mähre* (żeńsk. do *marh*, 'koń'); *marszyna* 'padlina', Potocki. P. *mer-*

marchew, *marchewka*, *marchwisko*; *marchwica* u Stanka (1472 r.) dla 'marchwi polnej, czy polskiej, t. j. dzikiej'; ogólnie słowiańska pożyczka z niem dawnego *morha*, dziś *Möhre*; *marchwiany*, i o pieniądzach, gdy w widowisku ludowem, np. w Częstochowie, krążano marchew na talarki (r. 1573).

marchja, *margrabia*, a obok tego *marka*, *markować*, *markowy*, *markier*, *markiz*; wszystko w różnych dobach i znaczeniach z obu pni niem. w jednem: *marca*, *Mark(e)*, 'znak', i *Mark*, 'granica', *Markgraf*; franc. *marquis* z włos *marchese* z łac. *marcensis*, w rodz. żeńsk. *marquise* (stąd *markiza*, i o 'zasłonie nad namiotem albo balkonem'; franc. *marche* (polskie *marsz*) również od tego pnia, jak i *marque* (stąd *remarki*).

Marchołt i *Marchułt*, przejęte obok *Sowizdrzała* z ludowej literatury niemieckiej, gdy Jan z Koszyczek r. 1521 przedrukował »Rozmowy *Marchołta* z Salomonem« i typ ludowej książki polskiej stworzył; »drzewo *marchołtowe*« i podobne grube żarty popłacały w 16. i 17. wieku; o 'szybale-chłopie'; z niem. *Markolf* od *marka* (p. *marchja*).

Marcin; imię przydzielano gdzie

indziej wszelakim zwierzom, ptakom, jaszczurkom; i w Polsce *marciszkami* zwano wszelakie 'dziwy', jak świadczy polemika wyznaniowa (por. Marcina Czechowica i Powodowskiego pisma z r. 1580—1590); stąd poszła ruska nazwa 'małpy', *martyszka*, zachodnia, obok wschodniej (perskiej) *obiezjana*.

marcypan, z włos. *marzapane*, jak i inne przysmaki, w 16. i 17. wieku przejęte.

margać, *mardać* ogonem, o psie, w 15. i 16. wieku; czes. *mrdati*, *mrdol* i *mrdas*, 'ogon'; por. dalej rus. *morgat'* (p. *mrugać*), czes. *mrholiti* o 'prószącym deszczu'; od *mardnąć* poszło może i narzeczowe *majdnąć*, *majdać*, *majtnąć*, 'merdnąć', bo i *majdacz* 'ogon bydlęcy'.

margiel, z niem. *Mergel*, a to przez łacinę z celt. *marga*.

marhać, 'trwonić', *rozmarhać*, czes. *mrhati*, u nas poza 16. wiek nie wystąpiło; dla samego *h* nie musi być jednak pożyczką; od *marcha*, 'ścierw' (?).

Marja, u ludu do 16. wieku *Marza*, co kościół łaciną wytępił, tak, że tylko w kilku nazwach miejscowych (*Świętomarza*) i roślinnych (*marzymięta*) ocalała. Zdrobniałe *Masia* (u Reja nieraz, »gonna *Masia*«, co na posługach-gonach biega), coby i od *Magdy* (Magdaleny) pochodzić mogła. Od *Marji* i *Marjany* nie odróżnimy. *Marzana*, *Marzaneczka*, w pieśni obrzędowej na Zachodzie, przy topieniu *Marzany* w niedzielę środopostną (albo inną bliską), tę samą nazwę otrzymała; odmiana u Czechów w *Morzenę* nie dowodzi niczego; cały obrządek przeniesiono do Czech i do nas w 14 wieku dopiero z pobliskich Niemiec. Nierównie trudniej rozstrzygnąć rzecz o nazwach roślinnych: *marzana*, później i *marzanna* (z podwójnem *n*, jak *dziewanna*), czes. *marzena* i *morzena*; obie nazwy, nasza i czeska, oznaczają dwie wcale odmienne rośliny: jedną farbierską ('rubia tinctorum', zwana też dlatego *czerwone ziele*, a tak nazywają i inne »czerwone« rośliny, np. 'geranium sanguineum'); drugą lekarską, 'chrysanthemum parthenium', *marzana*, *ziele maciczne*, częściej *maruną* (Stanko 1472 r.), *marunką*, *maroną* przezywaną; u innych Słowian niema nazw podobnych, bo rus. *mariena*, 'rubia', z polskiej. Zestawiają ze pniem *mor-*, o *moręgich* ('sinych'), *morusach* ('plamach', ?). Szwedzkie i norweskie *mora*, *maure*, dla 'galium verum', farbierskie, chyba z przypadku podobne (?).

markotać, 'szemrać', »*markotno* mi«, *markotliwy*; dźwiękonaśladowcze, por. *mru-mru* od *mruczeć*, co z *marczeć* jedno słowo, tak jak *burczeć* z *barczeć*, *mrugać* z *margać*. U innych Słowian, na Południu, o 'beku owiec, kóz', serb. *mrk*, *mrkati se* i *mrczati*, o 'parzeniu się owiec i kóz'.

marmur, łac. *marmor* z grec. ogólnej nazwy 'kamienia'; należy wymienić dla »lisów - *marmurków*«, z których Linde niesłychane nigdy *Marmorfüchse* urobił (p. *jamułka*).

marsk, *zmarsk*, dziś tylko: *zmarszczki*, *marszczyć* (czoło, brwi), *marszczka*; prasłowiańskie, o 'smaganiu', 'smudze, prędze'; cerk. *mrsk*, 'bicz', czes. *mrsk*, 'pręga, smuga', *mrskacz*, 'biczownik', *mrskati*, 'rzucać', rus. *morszczit'*, w obu znaczeniach ('marszczyć czoło' i 'smagać').

marski, 'hoży': »tak mężny, tak *marski*«, »mskłą, *marską*, modną

damę«, Potocki; *merski* i *myrski*, to samo; *merskać*, 'smagać', u Górnickiego, czes. *mrskati*; tegoż pnia co i *marsk*, *zmarski*, *zmarszczki*; serb. *mrska*, *mrskati se*, 'marszczyć się'.

marsz, *maszerować* (zam. poprawnego *marszować*; *-er-* zbędne, niemieckie, jak w *komenderować*, *farszerować*), z niem. *Marsch* z franc. *marcher*, co samo z niem. *mark*.

marszałek, *marszałkować*, z łac. *mariscalcus* z niem. *marah-skalk*, 'koniuch' (od *marha*, p. *marcha*, i *skalk*, 'sługa').

martauz, »ludokrajce w Węgrzech *martahuzami* zową«, u Klonowica, Potockiego i innych w 17. wieku, z węg. *martalóz*, 'zbój, handlarz niewolnikami', z tur. *martolos* (z grec. *hamartōlos*, 'grzesznik', albo *harmatōlos*, 'wojennik', ?).

martwy, p. *mrzeć*.

maruder, z franc. *maraudeur* (z *maraud*, 'łotr', z hiszp., a to z łac. *male ruptus*), o 'ostających w tyle, plądrujących żołnierzach'; od tego *maruda*, niem. *marode*, *marudzić*, o 'guzdraniu i nudzeniu'; *marudny*.

mary, 'nosze umarłego', z niem. *Bahre*, do nas przez Czechów w 15. wieku; pod wpływem nagłosu *m-* wedle *mór*, odmieniono *b-* w *m-*; niem. *Bahre* od pnia *bher-*, 'nieść' (p. *brać*).

marynały, 'spodnie żeglarzy' (por. *majtki*); *marynować*; od łac. *marinus*, 'morski', od *mare*, 'morze'.

marzec, miesiąc, *marcowy*; »piwo *marzec* albo dwuraźne« ('dubeltowe'), w 16. i 17. wieku słynne krakowskie *Märzenbier*, jak inne nazwy piw niemieckie: *szwarce*, *szepce*, *mumy*, *marce*; przez dawne czeskie *marec* z niem. *März*, a to z łac. *Martius*, 'miesiąc Marsa'; od *Marsa* i nasz *marsowy*, *marsowaty*, o 'bojowym, wojowniczym', jak i *marcjalny*, *marcjalista*.

marznąć, p. *mróz*.

masa, *masowy*, *masywny*, *masować*, z języków romańskich, od łac. *massa*, z grec. *mādza*, o czemś 'ugniecionem'; *masować* mówimy o 'masażu' (jak Francuzi, *masser*). Ale *masarz*, o 'wędliniarzu', świeży czechizm; *masakrować* z franc. *massacre*, a to z niem. *Metzger*, 'rzeźnik'.

maska, *maskować*, z łac. włos. *masca*, a może raczej wprost z franc. *masque*; *maszkara*, *maszkarny*, *maszkarnik*, 'komedjant', z włos. *maschera*, *mascara*, wskazują swojem *-szka-* na pośrednictwo węgierskie; *maska* powtarza się w *maskaradzie*, włos. *mascherata*; włoskie wkońcu z arabskiego.

masło, *maślić*, *maślany*; *maślanka* (dawniej nieraz *maślonka*, *a* i *o* przed *n* zmienne); *maślnica*; *maślniczka* (mylnie *masełko*, *mas(i)elniczka*); *masłek*, 'syn rzemieślniczy' ('pieszczony', wobec innych, obcych czeladników); w cerk. *masło* 'olej', a *maslina* 'drzewo oliwne', jak do dziś w ruskiem; p. *maź*; przyrostek *-sło* lub *-tło* (*-dło*); pomijamy nazwy grzybów (*maślak*, *maślerz*) itp.

masłok, *masłoczny*, *masłocznik*, 'odurzający napój', niby 'opium'; od arabskiej nazwy 'szaleju' przez tur. *maslak*.

maszt(a), *masztowy*, z niem. *Mast* od *messen*, pokrewne z łac. *malus*, 'maszt'.

masztalerz, pierwotne *masztelnia*, *masztalnia*, *masztarnia*, dziś zupełnie przestarzałe; z czes. *masztal* i *marsztal*, 'stajnia', z niem. *Marstall*, t. j. 'stajnia koni' (por. wyżej *marcha*); p. *marszałek*.

maść, *maścić*; »ostatnie *namaszczenie*«; *omasta* (od *omaścić*); *mas(t)ny* i *mastki*, 'tłusty'; p. *maź*, *mazać*; przyrostek *-ć*; jest to zarazem jedyna nazwa słowiańska, t. j. pierwotna, dla 'koloru', dziś tylko o koniach i kartach, dawniej ogólnie, bo kolory *mazaniem* nadawano; odesłaliśmy *maść* do apteki, ależ nie tam jej początek.

maślacz, 'słodkie wino węgierskie', z węg. *maslas*.

mat, mylnie *met*, od gry szachowej, gdzie »*szach mat*« znaczyło (po persku): »król zabity«, przeniesione wedle niem. (ale i w romańskich językach to samo) *matt*, 'ubity', 'mdły', na kolory itp.: »szkło szlifowane na *mat*«, *matowy*, 'bez połysku' (o barwach i głosie). Natomiast *mata*, 'plecionka', z włos. i łac. *matta*, obcego pochodzenia.

matać, *matacz*, *matactwo*, *matać*, *matać*, *mataczyna* (w 17. wieku i u Malczewskiego), zwykłej *matanina*; *matlać* i *matwać*, *gmatwać*, 'wikłać', *matlarz* i *metlarz*, 'faktor'; ale *mietelnik* (u Górnickiego), 'kuglarz' (na Rusi urzędnik jakiś), p. *mieść*; *matnia*, 'worek w sieci rybnej': »nagnać na *matnię*«, »wpaść w *matnię*«; *matołka* (*matołek*) i *matoga*, niegdyś 'duch domowy', 'złe, straszydło, widmo' (tak jeszcze w 17. wieku, a po dziś dzień u Słowaków szczególnie, skąd węg. *matoha*, 'straszydło'); dziś *matołek* o 'kretynie' i 'półgłówku'; *matonóg* (mniej poprawnie i *matonak*), 'chwast, kąkol odurzający' (*nogami mata*), częste u Potockiego: »szalonego masłoku abo *matonogu* obżarszy się«, »*matonog* zawróci głowę«, »wino *matonogiem*« P. *mot*, *motać* Tak samo czes. *matonoh*, *matlati*, *matlanina*, *matlacz*, 'bazgracz', *matný*, 'wątpliwy', *mátoha*, *matožiti*. 'straszyć', *matati*, 'matać, kręcić'.

materac, z włos. *materasso* i *materazzo*, 'poduszka', co poszło z arab. *matrah*, 'poduszka (do siedzenia)'; Niemcy włoskie *e* później odrzucili, a za nimi i na Rusi i u nas bywa *matrac*.

matjasno, 'markotno, przykro', w 17. wieku ogólnie na Rusi i Podgórzu znane, dziś tylko po narzeczach: »*matyjaśnie* mi«, 'brak mi czegoś'; od węgiersko-słowackich *Matyjasów*, co ich głód na służbę do Polski pędził; od nich mamy i *bizuny* i *harumpalcat* (p.).

matka, zdrobniałe, zastąpiło już od 14. wieku pierwotne *mać*, skrócone z *maci*, w dalszych przypadkach *macierze*, do czego urobiono nowe mianowniki: *macierz* i *maciora*: »wy miłe *maciory*«, w pieśni z drugiej połowy 15. w; *matka* już w pierwszej wrotce Bogurodzicy, ale jeszcze w psałterzach i biblji przeważa *mać*, *macierze*, nad *matką*; przymiotnik dzierżawczy nigdy *matczyn*, wyłącznie *macierzyn*: »jedziny syn oćców a *macierzyn*«, biblja; *macierzyński*. *macierzyństwo* *macierznik*, 'łożysko', w biblji, ale *macica* (w ciele; w rzece; u roślin); *matecznik* (o 'legowisku zwierząt w lesie'). Od *matki* uwłaczano stale czci obcej, w rocie z r. 1392: »łajał mu ot *matki*«; wyraźniej w innych rotach: »zadawał k.... *macierze syny*«, r. 1398, »(taki i taki) *synu*«, w 17. wieku; *sukin syn* na Rusi. We wszystkich językach aryjskich: ind. pień *mātar-*, grec. *mētēr*, łac. *mater*, niem *Mutter*; na Litwie *mōte* (drugi przypadek *mōters*) 'żona', a *mōtina* 'matka'. Znaczenia osobliwszego nie ma; jak w *pater* ('ojciec'), tak i tu do dziecię-

cego *ma, pa* (*mama, papa*), dodano przyrostek *-ter*, służący nazwom pokrewieństwa (por. łac. *frāter*, 'brat', grec. *thygatēr*, 'córka', *ejnatēr*, 'jątrewka'); nazwy te wyprzedzają powstanie wszelkiego rodzaju gramatycznego. Od *ma*, zdwojonego, poszła *mama*, w licznych spieszczeniach *matkę* zastępując, a dalej i *mamka, mamczyć*; por. *niańka*. Od łacińskiej *matri-* poszły nazwy dla 'spisów osób połączonych' (zrzeszeń i t. p.): *matrykuła*, skrócone w *metryka*, zam. niemieckiej i czeskiej *matryki* (wedle *metropoli*?), i na 'świadectwa chrztu itd.' przeniesione; księża te spisy (chrzczonych itd.) prowadzili. Od *mater-* poszły dalej nazwy *materji*, z licznemi urobieniami, co pomijamy (np. *materjały*); Ruś słowo to, jako kacerskie, niezbożne, łacinnikom w 12. wieku wypominała (że ziemię *materją* nazywają). Ze zdrobnień: *matka, mateczka*, i i., wyróżnia się wiekiem *matuchna* (por. rus. *matuszka*). *Mamka* już w 16. wieku tylko 'piastunkę' oznacza, ale jeszcze w biblji i 'ciotką' bywa, por. niem. *Muhme* (to samo słowo w tem samem znaczeniu) i *Mōne* (narzeczowe); ind. *māma-* 'wuj'. — Co do nazw: *macierzanka*, dawniej tylko *macierza duszka*, jak i u Czechów (rus. *materinka* może pożyczka z polskiego), albo *macicza duszka*, t. j. 'ziele, którego napar wonny (*duch*) *macicy* służy'; *maciorka* (r. 1500) i *maciora* (w 17. wieku, u Potockiego i i.), to 'królowa pszczół'. Pierwotne *mać* ocalało u nas w sprosnych połajankach (*psia mać*, itd.), wielce znamiennych dla wszystkich Słowian, co na poczciwość rodu największą kładli wagę. *Materklasy*, 'rupiecie', u Knapiusza i i. (dziś w narzeczach, i małoruskich), to chyba zniekształcone *materjały*.

matwać, p. *matać, gmatwać*.

mazgaj, *mazgaić się*, zamiast *mazaj*, bo *zg* nieraz z *z* się wymienia, od *mazania się*, 'marudzenia, rozlazłości'; *mazepa*, o 'brudasie'.

Mazowsze, nieraz (w wieku 16. i 17.) *Mazosze*; *Mazowszanie*; skrócone pogardliwie *Mazur* (jak *kocur*), z czego *mazurek*, nazwa pieczywa i tańca; przymiotnik zawsze *mazowieski* (15. wiek), od 16. wieku mylnie *mazowiecki*; »kury *mazowieckie*«, 'gawrony' (specjał litewski zarówno). Łacina i niemczyzna średniowieczna odrzucały drugą część złożenia: *Masovia, die Masau*. Nazwa uszczypliwa, od sąsiadów mało- i wielkopolskich narzucona, prastara jednak. Zamiast **Mazowie* (jak *Kociewie*), mamy dziwaczne złożenie ze *wsze-*, bo nie przed, lecz po *mazo-* wstawione, ale są podobne i inne, np. *Kotowsze* Obok *Mazura* i *Mazoch* (nazwisko znanego pisarza *Sacher-Masoch*).

mąż, *mazać*; *mazanie* i *mazanek, mazanina*; *maźnica*; *maziarz, maziдło*; *kołomaź*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; grec. *mādza*, 'ciasto', *mageus* i *mageiros*, 'piekarz', *massō* (z **magjō*), 'gniotę, ścieram'; niem. *machen* (od 'lepienia gliną', 'budowania, tworzenia'); brak go na Litwie. P. *mazgaj, Mazowsze, masło, maść*.

mądry, *mądrzejszy*, później *mędrszy, mędrzec*; *zmądrzeć*; *mądrość* i *mądrostka*; *mędrochna*, dla 'gorzałki', w 17. w nazwa ogólna: »nasza *mędrochna* siła mężnych czyni«, r. 1625, »napijałam się *mędroszki* z kmoszkami«; ale u Potockiego: »*mądry* djabeł, bo stary, śmierć tylko *mędrochna*«; *mędrela*, »*mę-*

drelkowie nowi dzisiejszy«; z ruska: *mudrahel*. Rozdział między *ą* i *ę* ten sam co w czes. *moudrý* i *mudrzec*, bo czes. długiemu *ū* (*ou*) odpowiada nasze *ą*, krótkiemu *u* nasze *ę*; akcent nie rozstrzyga rzeczy w niczem. Przyrostek ulubiony u przymiotników słowiańskich: *-r*; pień oboczny z *ą*, obok *u* w *mudzić* i *myśl* (p.); *mądry* jest więc 'rozważny', co nie dopiero »po szkodzie *mądr*«. Inni wtaczają niem. *munter*, lit., nieco podejrzane co do rodzimości, *mandrus* (*mundrus* żywcem z niemiec *munter*, więc i tamto niecałkiem pewne); dalej grec. *manthanō*, 'uczę się', i inne, i rozkładają pień na *men-* (p. *mnieć*) i *dhē-* ('kłaść', t. j. 'ducha łożyć na coś'); ten zupełnie mylny pomysł przytoczyłem wyjątkowo. U wszystkich Słowian tak samo: rus. *mudriec*, itd.

mąka, *mączarz*, *mączny*, *mączysty*, *mączasty*; *mączka* (i 'krochmal', stąd »*mączkować* szaty«, u Mączyńskiego 1564 r.), *mączyca*, 'bielidło, pudr', w 15. wieku; nierzadkie śród nazw roślinnych. Czes. *mouka* (podczas gdy to samo z krótką samogłoską: *muka*, nasze *męka*), i t. d. Od pnia *menk-*, oznaczającego 'ugniatanie' (czegoś namoczonego), z wokalizacją *o*; *mąka* pierwotna, to 'ciasto', a nie: 'zmełte na proch'.

mąż, *męski*, *męstwo*; *mężyca*, niby 'Amazonka', ale i 'kobieta' (w 15. i 16. wieku, np. w pieśni kościelnej); *mężczyzna*, zbiorowe do *męski* (wedle *żeńszczyzna*): »*mężczyzna* poszli«, itp, od 17 wieku i na osobnika przechodzi; *mężny*, *zmężnieć*; *mężatka*, *zamężna*, *zamęście* Urobione przyrostkiem *-ż* (z *gj*, por lit. *žmo-gus*, 'mąż', właściwie 'ziemiec') od pnia *man*, niem. *Mann*, ind. *manu-*, 'człowiek, mąż', od pnia *men*, 'myśleć' (?). Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo. Zdrobniałe *mężyk*, u nas imię własne, na Rusi *mużik*, 'chłop', z czego nasze zgrubiałe *mudju*.

mdły, »*medł* był«, *mdlić*, *omdleć*; w 15. i 16. wieku przeważają postaci z *g*: *omglał*; *mdło mi*, *mdłość*; od tegoż pnia co *mudzić* (p.), z półgłoską twardą.

mebel, *meblować*, z franc. *meuble* od łac. *mobilis*, 'ruchomy', od czego i *mobilizacja* i *automobil*.

mecenas, okaz naszej tytułomanji, co 'patrona', 'adwokata', obdarzyła głośną nazwą *Maecenasa* rzymskiego, protektora sztuki i nauki; podobnie *konsyljarz* dla lekarza.

mech, *mszyć*, *omszały*; *Mszana*, *Mszaniec*; *meszek* (!), 'puszek'; lit z długiem i krótkiem *u*, *musas* i *musai* (liczba mn), 'pleśń'; inne języki zachowały nasze pierwotne znaczenie: łac *muscus*, niem. *Moos*. Tak samo u wszystkich Słowian: rus. *moch*, serb. *mach*, itd.

meczet, i *meczyt*, dawniej (u Skargi np) *meskit*, *mesgaja*, *moszea*, 'świątynia turecka'; wszelkie nazwy wyszły wkońcu z arab *mesdżid*, 'miejsce nabożeństwa' (włos. *meschita*, franc *mosquée*, z czego niem *Moschee*).

medal, *medalik*, *medaljon*, z języków romańskich, włos *medaglia*, *medaglione*, z łaciń. *metalleus* od *metallum*, 'kruszec, *metal*', a to z grec. *metallon*, niepewnego (wschodniego?) początku (*metallurgos*, 'przerabiacz metalu')

medelański, o psach wielkich, od *Medjolanu* przezwanych; od nas na Ruś i Litwę już w 16. w.; niegdyś »galskie psy« były najsławniejsze, potem różne inne; p *brytan*

medytować, zniekształcane u ludu; z tej samej łaciny, *meditari*, od której i *medyk* i *medycyna*; pień *med-*, *mod-*, co i w *modus*, 'miara', *modius*, 'korzec', *modestus*, 'mierny', niem *messen*, *Mass*, grec. *mēdomai*, 'uważam'.

meldować, *zameldować*, *meldunek*, z niem. prasłowa *melden* (znaczyło: 'zdradzać').

melodja, *melodram*, *meloman*, z grec *melos*, 'pieśń', *melōidiā*, itd.

melon, dawniej *malon*, *malun* (obie nazwy u Stanka 1472 r. obok *dyni*), 'dynia', 'harbuz' pierwotnie, gdy dzisiejszy nasz *melon* zwał się dawniej »indyjskim«, z łac. *melo* (*indicus*), a to z grec.; *melonik*, pewien rodzaj 'kapelusza', to nowa francuszczyzna.

mendel, *męd*l, 'sztuk piętnaście', z niem *Mandel*, o tem samem znaczeniu, nieznanego początku; z stałą przemianą obcego *an*, *ą*, w *ę*.

menica, dawniej *myńca*, *mynica*; i 'pieniądz' (»złą *menicę* bić«), i 'zakład menniczny'; *mincarz* i *mennicznik*, »*mennicza* stopa«; z niem. *Münze*, co z łac. *monēta* Czesi zostali przy *mincy*, myśmy ją *monetą* (*monetarny*, por. *portmonetka*, franc *porte-monnaie*) zastąpili; podwójne *n* w *mennica* mylne. Nazwa łac *monēta* od świątyni *Juno Monēta*, gdzie była menica rzymska.

mer-, pień, a raczej kilka pni, jeden o 'śmierci', *mrzeć*, *mór* (p.), drugi o 'blasku', *mara*, trzeci o 'udziale', i i. Otóż wspominamy o pierwszym: *mer-*, *mor-*, raz dlatego, aby sarmackiego okrzyku wojennego, z 4. wieku, *marha!*, nie tłumaczyć z naszego *morz go!*, jak to czyniono i czynią; powtóre, aby wywieść, iż obok postaci z miękką półgłoską, *mĭr-* (w *śmierć* i t. d.), była i z twardą, i właśnie od niej pochodzą nazwy słowiańskie dla 'ścierwa, padliny', nasze *marcha*, *marszyna* (a obok: *mércha*, jak np. *stérczeć* obok *stark*, *wérczeć* obok *wark*, i podobne), co z nazwą *marchy*, 'szkapy', z niem. *Mähre*, nic nie ma wspólnego; z tegoż u innych Słowian *mrsza* (bułg serb. słowień.), o 'wynędznieniu, chudości'; dalej serb. słowień. *mrcina*, *mrcetina*, 'padlina' (z *mrk-*); wreszcie nasza *mierzwa*, serb. *mrwa*, 'okruszyna', *mrwiti*, 'kruszyć', czes. *mrwa*, 'skałka', 'gnój'; por. nasze *myrchać* (p. wyżej *marcha*) obok *mierzwić*.

meszty, 'pantofle', od 17. wieku znane, z tur (a to z pers ?) *mest*, 'lekkie obuwie bez obcasów'; nazwa rozszerzona po całym Bałkanie

mezelan, najrozmaiciej poprzekręcane, szczególniej po narzeczach (*medzelan*, *mędzelan*, *mazalonka*), nazwa 'lekkiej materji' (i 'sukni, spodnicy'), z czes. *mezelan* (to samo), z włos. *mezzolana* (dosłownie: 'pół wełny').

męchyrz, w psałterzu, w 16. wieku *męcherz*, *męcherzyca* 1549 r., *męcherzyna* (por. *macharzyna*), dziś tylko *pęcherz*; p. *miech*; urobienie na *-r* u wszystkich Słowian: serb. słowień. bułg. *miechur*, czes. *miechýrz*, itd.

męka, *męczyć*, *męczennik* (z podwójnem *n*, zamiast poprawnego *męczenik*); *męczennica*, 'katownia', r. 1553; *męczyciel*, *męczarnia*, *zmęczyć się*, *męczeński*, *męczeństwo*; p. *mąka*; od pnia *menk-*, 'gnieść', z wokalizacją *o*: *monk-*, i krótką nosówką (czes. *muka*). Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *mąka*, *mącziti*, itd.

męt, *zamęt*, *odmęt*; *męcić* i *mą-*

cić; *mętny*; *smętny, smętek*; *bałamąt*; *kałamęcić*; *mątew, mątewka, Mątwy*; oboczna postać z *u*: *smucić, smutny, smutek*; *bałamut*. Prasłowo; pień *ment-*, z wokalizacją *o*: *mąt-* (albo, w krótkiej zgłosce, *męt-*); tylko ten u nas bogato zastąpiony, gdy pień *mięt-* u innych Słowian również obfity: por. rus. *miatioż*, 'bunt', *mjatiel*, 'zawierucha śnieżna', *w smjatku*, o 'jajecznicy', czes. *mietież* i *matenice*, 'wikłanina', *maten*, 'zawikłany'. Litew *menturis*, 'mątewka', *mente*, 'kopystka' i 'łopatka (w krzyżach)', *mentałas*, 'mieszanina', *męsti* (*męcziu*), 'mieszać'; ind. *manthati*, 'miesza', *manthā-*, 'mątewka', niem. *Mandel* i *Mandelholz*, o 'walcu drewnianym'. W językach słowiańskich przeniesiono *mącenie* od płynów (»w *odmęcie* ryby łowią«, przysłowie stałe) na umysłowość: »*zamącenie* pogody umysłu«, *smętek* i *smutek* (przeniesione po narzeczach nawet na 'siłę nieczystą'); ale *smutek, smutny*, prapolskie, nie ruskie ani czeskie, obok *smętny*. Tak samo wszędzie: cerk. *mąt, mątĭn, mątiti*; rus. *smuta* (*smutnoje wriemja* około r. 1610); serb. *mutnja* (jak nasza *bałamutnia*).

mgła, *mglisty, mgławy*; *mgławica*; narzeczowe *gma*, ze *mga*; prasłowo; litew. *migła*, 'mgła', grec. *o-michlē*, ind. *mih-*, o 'deszczu' i 'mgle' (por. nasze *mżyć*, o deszczu), z inną wokalizacją *megha-*, 'chmura'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mĭgła*, serb. *magla*, czes. *mhla* i *mlha*.

mgnąć, *mgnienie*, »w *okamgnieniu*« (w 15. i 16. wieku stale »w *ocemgnieniu*«, przez t. zw. atrakcję rzeczownika ku przyimkowi; dalej, z niezrozumienia: »w *ocymnieniu*« i t. p. po narzeczach); częstotliwe *migać* (oczyma); od 'przym rużania' przechód ku 'śnieniu' (p. *mżyć*); na Litwie tylko w tem znaczeniu, pochodnem: *migti*, 'usnąć', prus. *en-miguns*, 'zasnął', a w wokalizacji z *oi* prus. *maigun*, lit. *miegas*, 'sen', *miegmi*, 'śpię'; w innych językach z *k* miasto *g*: łac *micare*, 'migać się' (o świetle itp.). Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *pomidzati oczima*, rus. *mig*, u Łużyczan *k*: *mikać, mik, mikot*. *Mika* z łaciny.

miał, *miałki* ('płytki' i 'drobny'); *miałcza, miel, mielizna, miałkość* (i o dowcipie); nie rozróżniam *miału*, 'prochu', od *mieli*, 'płytkości', i dlatego nie łączę *miału* z *mełciem*. Lit. *mailius*, 'ryba drobna' (rus *mieluzga* to samo, bo »w *miałkiej* rzece ryba drobna«), łotew. *mailite*, 'kiełb'. Cerk. *mĕl*, 'wapno', i *mĕlŭk*, 'mały', 'płytki'; rus. *miel*, 'kreda', *mielkij*, 'drobny'.

miana, *od-, za-, wymiana*; *mienić, mieniać*; *mieniący się* i *mieniony* (o maści); *przemiany*, 'metamorfozy'; *zmiennik, zmienniczy*, o 'zdradzie'. Lit. *mainas, atmaina*, 'odmiana', *mainyti*, 'mieniać', łac. *com-munis* (goc. *ga-mains*, niem. *gemein*, p. *gmin*) i *mūnus*, 'dar' (stale na »wymianie« polegający). Od pnia *mei-*, p. *minąć*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *mĕna*, i t d.

miano, 'imię', *mianować* (por. niem. *ernennen* w obu znaczeniach) i *zamianować, mianowicie* (wyliczając), *mianownik* (*mianowacz* u Kłosa roku 1537, przy liczeniu i przypadkowaniu); *wzmianka*, w 16. wieku *wzminka*; *mienić, nadmienić, wymienić*, itd. Prasłowo, brak go w lit.; powtarza się w niem. *meinen, Meinung*; zupełnie odrębne

od poprzedniego (p. *miana*), nie ma nic spólnego ani z *mionem-imieniem* (napewne), ani z *mnieniem*, *upominkiem* (co mniej pewne; znaczenie niem. *meinen* wcale rozległe: 'myślić', 'znaczyć', 'twierdzić'). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mĕnją*, bułg. *pomien*, 'msza zaduszna', czes. *miniti*, *pominka*, 'upomnienie', itd.

miara, *miarowy*, *mierzyć*; *miarka*; *mierny*, *mierność*; *miernik*, *mierniczy*; *wymiar*, *zamiar*, *zamierzać*, *pomiary*, *nadmiar*, *co niemiara*; *rozmiary*, *bezmiar*; *niezmierny*, itd. Wyłącznie słowiańskie (w lit. brak zupełnie) przez swój przyrostek *-r*; sam pień *mē-*, o 'mierzeniu' (ind. *māti*, 'mierzy', *mā-tram*, 'miara'), z innemi przyrostkami, np. *-t* (łac. *mētior*, 'mierzę') i *-d* (niem. *messen*, *Mass*), ogólny. W 16. wieku jest i *miarny* obok *mierny*, ale wyłącznie u Oczki, więc to niezupełnie pewne. U wszystkich Słowian tak samo; cerk. *měra*, *měriti*.

miarkować, *umiarkowany*; pod wpływem słowa poprzedniego (*miara*) odmieniło i postać i znaczenie, bo to słowo obce, w 16. wieku przejęte z niem. prasłowa *merken*, 'uważać', od *Marke*, 'znak'.

miasto, *mieścić*; zdrobniałe *miastko* i *miestce* (z czego *miejsce*); *małomiastkowy* i *miejscowy*, *miejscowość*; znaczyło (i u wielu Słowian do dziś znaczy) tylko 'miejsce', 'locus' (stąd *umieścić*, 'ulokować'), i ocalało w tem znaczeniu jako przyimek i przysłówek: *na tem mieście* (15. wiek), zastąpione już w 16. wieku zupełnie przez *natychmiast*, wedle *od sich miast* (jak jeszcze na początku 15. wieku mawiano; później tylko *odtychmiast*); *natemieście* i *natymieście* piszą z jednem *m*: »*miasto* czego«, »*zamiasto* (i *namiasto*) czego«, skrócone w *zamiast*, *namiast*, a nawet i *miast*, od 17. w.; inna nieprawidłowość: *po ty miasty* (15. w.), zamiast *po ty* ('ta') *miasta* (zwykłą atrakcją postaciową). Już w 14. wieku występuje, później wyłącznie panuje w tem znaczeniu ('locus') zdrobniałe *miejsce*, »na *miejsce* czegoś« (postaci jak *namiestnik*, obok dawniejszego *namiastek*, ułatwiały to chyba), a samo *miasto*, jak w czeskiem, ale może zupełnie bez wpływu czeskiego, zastąpiło dawną nazwę 'grodu', wedle niem. *Ort*, co i 'locus', i 'civitas' oznacza. Więc już w 14. wieku od *miasto*, 'civitas', urabiano *mieścić*, 'civis', a później, wedle nazw topograficznych, *mieszczanin*, *mieszczaństwo*, *mieszczański* (*mieszczuch*), co od nas na Ruś przeszło; od *miasta*: *miejski* (z *mieścki*), *wielkomiejski*, i *przedmieście*, *przedmiejski*, *zamiejski*. Wywód dalszy wątpliwy; zestawiam je z *mituś* (p.), a więc przyrostek *-to* ze pniem *moit-*; inni z lit. *maistas*, 'pokarm' (tak wyłącznie tu i w pruskiem), z powodu łotew. *mitu*, *mist*, 'mieszkać', ależ to znaczenie wtórne: 'żywić się' — 'żyć'; inni z lit. *mietas*, 'kół, drąg', łac. *meta* (z *mei-ta*), ind. *mēthī-* 'drąg, słup' (od pnia *mei-*, p. *minąć*). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *město*, 'miejsce', *w město*, 'zamiast', *vměstiti sę*, 'zmieścić się', czes. *zamiestnati*, 'zatrudniać', itd.

miauczeć, *miauknąć*, dźwiękonaśladowcze, powszechne, nietylko u Słowian (niem. *miauen*, itd.); u Czechów *mnioukati* i *mniouczeti*.

miazdra, 'błona', »*miezdrzyć* skórę z mięsa (surowego)«, u nas stale z *-ia* (chociaż w biblji raz i *mięz-*

dra zachodzi), ale u innych Słowian *mędzra* (czes. *mázdra*, 'skórka', serb. bułg. *mezdra*, 'smalec'), chociaż i u nich ślady *mędzry* (małorus. *nizdra* obok *miazdra*, 'skóra' i 'kora'). Wywodzą nazwę stale od *mięsa*, ależ to niemożliwe (powoływają wprawdzie *nozdrza*, p.); uważam ją za poboczną do *miazga* (p.); wymiana między *ě* a *ę* nie jest niczem nadzwyczajnem; co do *zd* = *zg*, p. *mizgać się*.

miazga, o 'rozgniecionem' (*miazga* buraczana) i o 'soku drzewnym', albo o 'bieli drzewnej'; »zbić na *miazgę*«, *zmiażdżyć*; wyraz prasłowiański, pokrewny z *omiegiem* (p.; *zg* zamiast *g*, jak nieraz), a oboczny z *miazdrą* (p.), co jeszcze przyrostek *-ra* przybrała (por. serb. *mezgra*, *mezgrati*, obok *mezga*, *mezgati*, o 'soku drzewnym wiosennym'). Słowo więc pokrewne dalej z *miegocią* (p.); *mieżdżyć się*, 'ślinić się', u Żebrowskiego 1637 r.

miąć, *wy-*, *po-*, *zmiąć* (suknię, trawę); *mnę*, *mnie*, *mnij'*, *zmięty*; pień *mĭn-*, lit. *minti*, 'deptać, międlić, »miąć« skórę' (o garbarzu), prus. *miniks*, 'garbarz'. P. *międlić*. I *miętosić*, albo *miętusić* (od *mięty*) tu należy. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *mĭną* (częstotliwe *minati*), *męti*, rus. *mnu*, *mjat'*, czes. *mnu*, *mnouti*, itd.

miąż, pisane najrozmaiciej, szczególniej w przymiotniku *miąższy*, 'gruby', w stopniu wyższym *mięższy*; dziś zupełnie przez *gruby* wyparte; od *miąźki*: *mięźczejszy*. Małorus. *mjaznuty*, 'grubieć', z *męznąti*, nawodzi na to *męz-*, o którem p. wyżej pod *miazga*. Por. *miazdra*.

Michał, imię hebrajskie; w 17. w. ogólne *michałek* w znaczeniu 'łyk': »kiedy jej (gorzałki) zażył dwa spore *michałki*«, »mizernym połknąłem *michałkiem*«, »wszystkie przez krtań możesz policzyć *michałki*«, »małe *michałki* czynić«, u Knapiusza.

miech, 'wór'; 'torba' (»*mieszek* na pieniądze«); 'dudy'; »*miech* kowalski«; wedle *pęcherz* (p.) urobiono i *miechyrz*, ze wszelkiemi odmianami: *mięcherz*, *macherzyna* (czes. *miechýrz*, serb. *miechor*, bułg. *miechur*). Lit. *maiszas*, 'wór', prus. *moasis*, 'miech kowalski'. Ponieważ na pierwsze wory służyła skóra (kozy np.), więc łączą z tem ind. *mēsza-*, 'baran', *mēszi-*, 'owca' i 'skóra z owcy'. Nazwy dla 'physalis' (niby od pęcherza, co jej jagody okrywa): *miechow(n)ice*, *macherzynki*, *miechonki*, *michunki* (jak i *moszonki*, p. *moszna*). Nazwy cechowe: *miechowski*, *miechownicy*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *měch*, itd., rus. *miech* (liczba mn. *miecha*, 'futro').

miechrać, p. *miesić*.

miechtać, w słowniczku 1500 r. *mechtać*, *mechce się*, 'kiwa', częściej *miektać*, 'migotać się'; p. *mig*.

miecz, *mieczewy*, później *mieczowy*; *mieckow(i)sko*, *miekut*; *mieczny*, *miecznik*; prasłowiańska pożyczka z goc *meki* (jak i fińskie *miekka*), wraz z innemi nazwami zbroi; słowo niemieckie samo nieodgadnione; broń to była obosieczna, długa, przeciw rodzimemu nożowi o wiele doskonalsza; *mieczyk*, *mieczykowie*, u roślin, tłumaczy łaciń. nazwę *gliadolus* (niem. *Schwertlein*), od *gladius*, 'miecz' (skąd i *gladjator*, 'zapaśnik').

mieć, *miał*, *mam*, *niema*, *mając*, wedle tego *majątek*, *mienie*, wszystko postaci nowsze (od 15. w.) wobec dawniejszych z *i-*: *imieć*,

imam, *imienie*, jakie na całym Bałkanie i na Wielkiej Rusi (*imieju*) dotrwały (czeskie, jak i nasze, *mám*, *míti*, małorus. *maju*, *maty*). Pień ten sam co w *jąć* (p.); por. niem. *haben* i *heben*, bo *mieć* i *jąć* ('chwycić, podnieść') nieraz się łączą. Z *niema*, *niemaż* (pisane *niemasz* !), »*niemaż* coby twierdził«, por. franc. *il y a*, *il n'y a pas*. Na odmianę złożyły się dwa pnie: *(i)ma-* i *(i)mě-*, oba Litwie obce. Częstotliwe *miewać*, a w dalszym stopniu *miewywać*.

miedza, *miedzowy* i *miedzny*, *miedznik*, 'granicznik'; pierwotny przymiotnik, spólny językom aryjskim, łac. *media* (w rodz. żeńskim, od *medius*; stąd nasza *medianna*, *mediana*, 'żyła średnia', częste w 16. i 17. w.; *mediator*, 'jednacz'), ind. *madhya-*, grec. *messos*, celt w nazwie *Medjolan*, goc. *midjis*, niem. *Mitte* i przyimek *mit*, wszystko dla oznaczenia 'średniego' i 'środka'. Na *miedzach* zostawiano drzewa albo i zarośla, więc na całej Litwie przybrało *medja-* znaczenie 'drzewa' i 'lasu': prus *median*, 'las'; lit. *medis* 'drzewo', ale *medżioti* 'polować', *medijas* 'myśliwy'. Od *miedzy* poszedł przyimek *między* (od 16. wieku, z wtórną nazalizacją, jaka przed *dz*, *c*, *s*, *sz*, nieraz zachodzi, por. *mięszkać*; dawniej wyłącznie *miedzy*), czes. *mezi*, rus. *meży*, skrócone *meż*, miejscownik liczby pojed., jak wedyjskie *madhje*, gdy w cerk. i na Bałkanie w tem samem używaniu miejscownik liczby podwójnej, *meżdu*; *międzytym*, *mezitím*, *meżdu sim*, jak niem. *inzwischen*. Częste we złożeniach, nowych, jak *międzyakt*, *międzynarodowy*, albo dawnych, w nazwach miejscowych: *Międzychód*, *Międzyrzecze* (Meseritz); zamiast dawnego *międzyziemny* mówimy *śródziemny*.

miedź, *miedziany*, *miedziowy*, *miedny* (w *miednica*), *miedziak* ('grosz'), *miedzianka* (nazwa węża); *miedzioryt*. Od kruszcu nazwany i kolor, bo *s-* odpadło (p. *śniady*), a nazwę jego łączą z niem. *Schmied*, 'kowal', *Ge-schmeide*, 'kosztowności kruszcowe'. U wszystkich Słowian tak samo.

miegoć, w 16. wieku, w 17. *migoć*, 'wilgotność', »*miegotne* miejsca«, 'mokre'; »na *migoć* zażywszy (wódki)«, »zawsze u niego *migoć*, dzień ponury«; p. *mgła* i por. małorus. *myhyczka*, 'niepogoda', słowień. *miżav*, 'posępny (o pogodzie)', ale tu i *mig* (p.) w grę wchodzi.

miekać, *miekotać*, o głosie zwierząt, szczególniej owcy (w 15. wieku ogólnie), ale i niedźwiedzia (on *mieka*, w słowniczku z r. 1500, a słoń *miekoce*, 'burczy', tamże). Powszechne u Słowian właśnie dla owiec (*mekot* i *meket* dla ich 'beku') i u wszystkich Arjów; lit. *mekenti*, *meknoti*, *mekczioti* (i o 'jąkaniu' używane), grec. *mēkasthai*, niem. *meckern* (grec. *mēkas*, niem. *Mecke*, 'cap'); dźwiękonaśladowcze.

mielcuch, *mielcerza* albo *malcerza*, 'słodownia, browar', od r. 1500 często zapisywane, *mielcarz*, 'słodownik', z niem. *Malzhaus* i *Mälzer* od *Malz*, 'słód' (od 'zmełte').

mielnik, p. *mleć*.

mientus, r. 1472 *mentusz*, r. 1500 *myenthusz*, nazwa ryby, urobiona od ogólnosłowiańskiej, i u nas po narzeczach znanej nazwy: *mień*, *mieniek*, czes. *meň* i *mieň*, *mník*, 'lota vulgaris', łuż. *mjenk*, słowień. *menek*, serb. *manić*, itd.; *miętus* dzisiejszej pisowni niepierwotne; przyrostek

-tus, por. *świn-tuch* itp.; pień, p. *mniej(szy)*; *mientus* niby 'drobnice', nazwa rybia, ale łączą ją ze wszelaką greką, *mainē*, i niemczyzną(?), co wobec braku spólnych nazw dla ryb arcywątpliwe; w takim razie mój wykład odpada.

-mier(z) w nazwach osobowych znaczy to samo co *-sław*, więc *Włodzi-mier* tyleż co *Włodzi-sław*; obok każdej nazwy na *-mierz* stoi równoznaczna na *-sław*, aż je obie łączono: *Sławomir* i *Mierosław*. To *-mier* winno u nas brzmieć *-miar*, i istotnie tak piszą książąt pomorskich Niemcy, np. *Kazimar*; u nas jednak, jak i u innych Słowian, pomieszano to niezrozumiałe *-miar* z *-mir*, 'pokój', i od najdawniejszych czasów mamy już tylko: *Kazimir*, niby 'ten, co *mir*, pokój, *kazi*, niszczy'; *Łękomir*, od *łąki*, 'zdrady i podstępu'; *Lubomir*, 'co *mir lubi*', *Dobromir* (*Dobrosław*), *Sędomir* (*Sędzisław*); *-miar* nie istnieje. Na dobitkę i *Kazimir* ustąpił już w 15. w. *Kazimirzowi*, a od 16. w. *Kazimierzowi* (podobnie *Włodzimierz* i t. d.). Litwini tego *-mier* nie używają, tem więcej Niemcy, których *Woldemar* = *Włodzimier*; ich *māri* znaczy 'wielki', 'sławny', goc. *waila-mērei*, 'dobra sława', grec. *enchesi-mōros*, 'Mieczysław' ('wielki w rzucaniu oszczepem'), celt. *-māros* w imionnictwie jak niem. *mār* (*Volkmar*). Niema mowy o pożyczce; spólne to nam i Niemcom. Skąd u nas *-mierz* zamiast *-mier* (jedynie znanego innym Słowianom, rus. *Wołodimir*, czes. *Vladimir*, i t. d.)? Uprawnione ono w nazwach miejscowych dzierżawczych, miasto *Kaźmierz*, *Włodzimierz* na Wołyniu, i stąd do nazw osobowych dotarło? Raczej wedle mnóstwa rzeczowników męskich na *-rz*, *-erz*, *-arz*.

mierzch, *zmierzch*, *mierzchnie* i *mierzchało (się)*, *mierzchomie*, 'o zmierzchu'; wyłącznie polska postać słowiańskiego, u nas arcyrzadkiego, *mierzk*, *mierzkać się*, powtarzającego się natomiast w innej wokalizacji i u nas w *mrok* (p.), *zmrok* (*mĭrk-* i *mork-*, t. j. polskie *mierzk* z *mirzk*, i *mrok*); a więc cerk. *mrknąti*, *pomrcze*, 'zmierzchło', czes. serb. *mrknuti*, rus. *mierknut'*, staroczes. *mrkati*, wszystko o 'zmierzchaniu', słowac. *mrk*, 'chmura'. Ten sam pień łączy jednak i znaczenie 'mrużenia oczu', czes. *mrkati* znaczy i 'drzemać', i 'zmierzchać się', *mrknouti (oczima)* i *mrkne*, 'zmierzcha się', *mrk*, 'mrugnięcie', *mrkacz*, *mrkoň*, *mrkta*, 'co mruży oczami'. Tak samo w lit. *mirk-snis*, 'mrugnięcie', *akymirka*, 'okamgnienie', *merkti*, 'przymrużać (oczy)', *man akys apmarko*, 'ściemniało mi przed oczyma' (wokalizacja *or*); przypomina to podobny stosunek między *miganiem* a *mgłą*, *miegocią*.

Mierzeja, niem. *Nehrung*, przesmyk dzielący zatokę Kurońską od Bałtyku, u Klonowica (1600 r.) i i., z **nierzei*, *Nehring*, a to z prus. jej nazwy *Nerge*, r. 1251 *Neria*, 1258 *Nergia*, litewska rzeka *Neris*, prus. *Narge* i *Narus*; p. *nor*.

mierzić, *mierznąć*, »*mierział* cię dwór«, 'brzydziłeś się dworem'; *obmierzły*; do *mierziący*: *mierzączka* (jak *gorączka*), 'gniew, wstręt'; *mierziony* i *mierzieniec*, 'obrzydły', *mierzieńszy*, 'nienawistniejszy', *mierziono*, 'obrzydle'; pień *mĭrz-*, ten sam co w *marznąć* (z *miarznąć*; *ia* lub *a* przed twardem *r*; *i*, później *ie*, przed miękkiem *rz*), a z wokalizacją *o* w **morz*, *mróz*, lecz

przeniesiony na umysł, od przykrego wrażenia mrozu, tak samo jak *wstyd* od *stud-*, 'zimno', przezwano; słowień. *mrzeti*, 'marznąć'; zresztą wszędzie o 'brzydliwości': cerk. *mrzit*, rus. *mierzit'*, *mierzkij*, 'obrzydły', *mierzawiec*, 'łotr', czes. *mrzutost'*, 'brzydota' i 'przykrość', *mrzek jest wszem*, 'obrzydł wszystkim', *mrzák*, 'kaleka'. Litwie całej brak tego pnia w obu znaczeniach. Złożenia: *wymierzięczyć* (np. sąsiada ze wsi), 'wygryźć'. Por. *mróz*.

mierzwa, dawniej *mirzwa*, o 'starej słomie' i 'nawozie', »*mierzwić* pole«, *mierzwia(s)ty*; prasłowiańskie; czes. *mrwa*, itd.; od pnia *mer-*, (p., i *mrzeć*), jak i nazwa 'ścierwu' (p. *marcha*), od tegoż pnia.

mierzyn(ek), 'koń roboczy', z rus. *mierin*; »konie Moskali niewielkie *mierzyńcy*, wałachy«, Paszkowski r. 1617; z mongol. *morin, mörin*, 'wałach'.

miesiąc, *miesięczny*, *miesiączki*; *miesięcznik*, dawniej tylko 'lunatyk' (*miesięcznica*); w nazwach roślinnych tłumaczy i łac. 'lunaria'. Prasłowo w obu znaczeniach: 'księżyca' i 'miesiąca'; niem. *Mond* i *Monat*, lit. *menuo* i *menesis*; ind. *mās*, grec. *mēn* (w 2. przyp. było **mēnsos*), łac. *mensis*. Postać słowiańska najdalej odbiegła, tak samo jak w nazwie *słońca* (obie nazwy urobiono od wtórnych pni, tu *slno-*, tam *mēsen-*, przyrostkiem *-kj*) Nazwę aryjską wywodzą od *mē-*, 'mierzyć' (por. *miara*), bo wedle księżyca czas mierzyły ludy. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *měsęc*, czes. *miesic*, itd.

Miesiąc, nazwy miesięczne. Nie znali Słowianie-Polanie podziału roku na miesiące, i po przyjęciu chrześcijaństwa narzucił im kościół kalendarz z owym podziałem i z nazwami, łacińskiemi i greckiemi, które tu i owdzie, u Czechów, u nas, zastępywano na chybił-trafił jakiemiś rodzimemi; na Rusi, na naszej Litwie, używano wyłącznie kościelnych. Nasze, czeskie, bałkańskie i małoruskie nazwy nie były »miesięcznemi«, lecz gospodarze oznaczali niemi czas zajęć własnych, stanu przyrody, nawet dni około świąt kościelnych (np. *gromnicznik* dla 'lutego'), coby mniej więcej podziałowi kalendarzowemu (kościelnemu) odpowiadał. Stąd wynika ich chwiejność; nietylko np. Czesi mają inne nazwy niż Polacy, ależ i w samej Polsce chwiejne one bardzo, jeszcze w 16. w.; Niemcy krakowscy śmiało tłumaczyli nazwy niemieckie na polskie, drukowali po słownikach *winnik*, t j. 'Weinmonat', *jesiennik*, 'Herbstmonat', i t. d. Przytaczam wszystkie dawne nazwy, od *stycznia* począwszy, bo ocalało w nich niejedno prasłowo; spólne im urobienie na *-ień*: *brzezień*, *lipień*, *wrzesień* (kiedy zieleniejąą brzozy, kwitną lipy czy wrzosy). — *Styczeń*, *tyczeń*, bo 'tyki' wtedy gospodarz sporządza; *ledzien*. *Luty* od mrozów; także *sieczeń*, *strąpacz*, bo drogi 'strzępi' ('grudzi'). *Marzec*, łaciński. *Kwiecień*, słuszniej *łżykwiatem* zwany, bo wyłudza z ziemi przedwcześnie kwiaty; w biblji (całkiem z czeska) *brzezeń* dla 'marca', a *dębień* dla 'kwietnia'. *Maj*, łaciński. *Czyrzwiec*, od 'czerwu' pszczelego, inaczej *czyrwień*, *ugornik* albo *zok*; w cerk. *izok* ('czerwiec' i 'konik polny, szarańcza' dla 'wystających oczu'), u nas *i-* przedimka *iz-* zawsze odpada, w staroczes. psałterzu Klementyńskim *zok* (wydawca mylnie *sok* czyta) o 'jeżu'(!). *Lipiec*,

lipień. Sirzpień (albo *czyrwień*!), w kilku tekstach 15. wieku *stojączka*, bo przyroda, dosiągłszy pełni, na chwilę niby się unieruchomia, przystaje (»księżyca *stojączki*«, 'Augusti'. w odpisie z r. 1544) *Wrzesień*, mylnie *stojączeń*, już lepiej *pajęcznik*, od »babiego lata« *Październik*, *październierzeń Listopad* (nazwy tych trzech miesięcy mieszano dosyć dowolnie). *Grudzień*, *prosień*, w biblji z czeska *prosiniec*: »miesiąca *prosińca*« (»księżyca *listopada*«, Leopolita!); wywód niepewny; powtarza się w cerk. *prosinĭc* dla 'stycznia' (twierdzono, że wtedy słońce znowu przebłyskiwa, do *sijati*, 'świecić'; serb *prosinac*, 'grudzień', słowień *prosimec* i *prozimec* o obu miesiącach), raczej od *prosa* czy *prosięcia*, dla uczt około przesilenia słonecznego (?)

miesić, »*zamiesić* ciasto«, częstotliwe *mieszać*; *mieszka*, *zamieszka*; *mieszaniec*, *mieszanina*, *mieszanka*; *pomieszany* i *zamieszany*; *zmieszał się*; tu należy i *miechrać* (np. włosy), *pomiechrać*, 'powikłać' (czes. *michati*, rus. *miechat'*); po narzeczach do dziś, a w 15. i 16 wieku ogólniej, i *mięszać* (*mięsić*), z wtórną nosówką: *śmieś* (»kielich pełen *smiesi*«, w psałterzu); *przymieszka* albo *domieszka*. Prasłowo; u Słowian tylko z wokalizacją *oi* (*ě*), na Litwie w obu stopniach (a raczej w trzech): *su-miszti*, 'zamieszać się', *miesziu*, 'mieszam', *maisztas*, 'zamieszka', prus. *maisotan*, 'pstry'; łac. *misceo* (por. nasze *miskulancja* z włos *mescolanza*, *mikstura* wprost z łac.), grec. *misgō* (!), niem. *mischen*, *Mischmasch*, ind. *mekszajati*, 'miesza', *misra* = lit. *miszra*, 'pomieszany' (nasze *pomiechrany*; *sr* w *chr*, jak *czesać* do *czechrać* itp.).

mieszkać, zachowało pierwotne znaczenie tylko w *nieomieszkać*, 'nie zaniedbać'; dziś: 'przebywać' (obojętne), 'żyć'; *mieszkanie*, *mieszkanko*, *mieszkaniec*, *niezamieszkały*, *mieszkalny*. Pierwotne znaczenie: 'bawić się, guzdrać, zwlekać, ociągać': »wstań a nie *mieszkaj*, biegaj nocą«, »głodnemu najbardziej się *mieszka*« ('dłuży'). Pochodzi od rzeczownika **mieszka*, skróconego z *miedźwiedź* (p. *niedźwiedź*): *mieszkać*, 'przewalać się jak niedźwiedź', o 'ociężałym i niezgrabnym ruchu'; *Mieszka*, 'niedźwiedź', pierwszy Piast, nie *Mieszko*, jak go nasi historycy ochrzcili; najdawniejsze źródła nazywają go *Miseca*, nie *Miseco*, i jeszcze później o tem u nas wiedziano, imię jego z *mieszki*, 'zamieszki', wywodzono; nazwy osobowe od 'niedźwiedzia' na Północy najczęstsze: *Biörny*, *Biörnsony*. Na Litwie pożyczka, *meszka*, 'niedźwiedź', dziś jeszcze *meszkiuoti*, 'po niedźwiedziemu łazić'. Na Bałkanie i w cerk. nie *mieszka*, lecz *meczka* (od *mek*); na Rusi i *miszką*, niby *Michusiem*, go zowią. P. *niedźwiedź*.

mieść, dziś raczej we złożeniach: *za-*, *wy-*, *podmieść*; o dwojakiem znaczeniu: 'rzucania' ('miotania') i 'zamiatania' (*miatać*, częstotliwe, z różnemi przyimkami) Czas teraźniejszy: *miecę*, *miece*, dziś zastępywany przez *miotam*; pierwotnego *miotę*, *miecie* (cerk. *metą*), już nie znamy; na Litwie *metu*, *mesti*, 'rzucać', *mētyti*, 'tam i sam rzucać', *metas*, 'rzut' ('miot'); z wokalizacją *o* p. pod *most* i *mot*; brak pokrewnych w innych aryjskich językach. Liczne urobienia: *podmiot* (w cerk. 'kraj sukni') tłumaczy łac 'subiectum', jak *przedmiot* (co od nas na Ruś przeszedł)

'obiectum' (dalej *podmiotowy*, *przedmiotowy*), a *przymiotnik* 'adiectivum'; *przymiot*, dziś o 'jakości', w 16. wieku o 'chorobie przyrzutnej, wenerycznej'; *wymiot*, 'mały dar wyrzucony na zwabienie większego oddarowania': »*wymiotem* zowiemy dziś dary, gdzie za żelazo złota oczekują«, »bez *wymiotu* złotego na wędę (nasza) ryba się nie bierze«, stale w 17. wieku; *wymioty*, 'womity' (także *Ryga*). W 16. wieku nieraz *mietać* zamiast *miotać*, od tego i *mietelnik*, 'kuglarz' (»on się na wszystkie strony *mietelnikiem* rzuca«, u Potockiego, »coś na *mietelnika* poszło«, u Górnickiego). P. *miotła*, *most*; *motyl*, i inne od *mot-*; *śmietana*. Tak samo u wszystkich Słowian: rus. *mieczu*, *mietat'*, czes. *metám*, *metati*, 'rzucać', ale *metu*, *mesti*, 'zamiatać', jak rus. *mietu*, *miesti*, serb. *metem*, *mesti* obok *mećem*, *metati*, itd.

międlić, *międlica* dla lnu lub konopi, przyrostkiem *-dło* od *miąć* (p.). Prasłowo; rus. *mjało*, z **mędło*, czes. *miedlice*, *miedliti*, 'miąć' i 'międlić'.

między, p. *miedza*.

miękki (*miętki*), *miękkość*, *miękнąć*, *miękczyć*, *miękina* ('plewa, z prosa otłukanego'), »*miękisz* chleba«, »na *miękko*«, *mięczak*, *miękczejszy* (dziś *miększy*), *miękuchny*, *miękczeć*. Przymiotnik urobiony ulubionym, właściwie pomniejszającym przyrostkiem *-k-* od *mięk-*, lit. *mink-sztas*, 'miękki', *minkyti*, 'gnieść (ciasto)'; z wokalizacją *o* p. *mąka* i *męka*; lit. *mankyti*, 'gnieść, męczyć', *manksztinti*, 'miękczyć'. To *mink-* może pochodzić od *mĭn-* (p. *miąć*). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mękŭk*, rus. *miagkij* (pisane wedle *logkij*, 'lekki'), serb. bułg. *mek*, czes. *miekký*, *miekcziti*, i t. d.

mięso, *mięsny*, *mięsisty*, *mięsień*, *mięsiwo* (zbiorowe), *miąsko* (por. 2. przyp. liczby mn. *miąs*); *mięsopust*, przeniesione z 'postu' ('carnisprivium', gdy *mięsa pusto*, t. j. nie wolno używać) na 'ostatki' przed nim (por. 'carnevale', *karnawał*, gdy się z mięsem żegnamy). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; ind. *māmsa-*, gock. *mimz* (rodz. nijaki); brak w litew., bo prus. *mensa* pożyczka z polskiego, a lit. *mēsa* z białoruskiego; *mięzdra*, *miąż* (?), nic nie mają spólnego.

mięta, *miętka*, *miętowy*, *miętówka* (jest dawniej i *miętkiew*, nie u Stanka); roślina hodowana, u wszystkich Słowian nazwana tak z łac. *mentha*, a to wraz z grec. *mintha* z jakiegoś obcego prasłowa na Południu; może przez niem. *minte* (anglosas.), stare *minza*, 'Pfefferminze'.

miętuz, p. *mientus*.

mig, *migać*, *migawka*, *mignąć*, *migotać*, *migotliwy*; »na *migi*«; p. *miechtać*, *miegoć*, *mgnąć*, *mżyć*; prasłowiańskie; rus. *mig*, itd.

migdał, z łac. *amygdalum* z grec.; już w 16. i 17 wieku przenoszą nazwę dowolnie na ludzi: »prosty *migdał*« u Reja, o 'chłopie', w istocie o 'wykrętnym'; »*migdał* niełupiony«, o 'błaźnie', u Kochowskiego.

Mikołaj z grec. *Nikolaos*; *Nikora* w 12. wieku, *Mikora* (ta sama osoba) w 13. wieku; *Niklot*, ostatni (pogański) książę Luciców; *mikołajki*, nazwa roślinna z 15. w.; *mikuś*, nazwa tańca: »dosyć krótko tańcował *mikusia*«, »podpiwszy, jeśli grają, *mikusia* wywija«, co raz u Potockiego; jeszcze u Załuskiego 1753: »szalonos podrigare *mikusios*«; ludowe do dziś, »*mikusia* skakać«; na Litwie nazwa dawnego tańca;

może i we związku z *niedźwiedziem*, obzywanym *miszką* na Rusi (?). Nazwa sama przybiera różne postaci: *Mikuła* (por. *Mikulicz*), *Michnik*; rus. *Mikita*, i u nas znane: »lis-*mykita*«, *przemykicić*, 'oszukać'; sam święty zażywał na Rusi (»buty *Mykuli* bohom«, jeśli Bóg umrze, u Potockiego) nierównie większego miru niż u nas i u Greków.

miksztat, 'miejsce gdzie tragarze stoją', *mikstatnik*, 'tragarz', częste w 16. i 17. wieku; z niem. *Miethstatt*, 'miejsce najmu'.

miła, *miłowy*, z niem. dawnego *mīla*, dziś *Meile*, z łac. *mīlia*, dosłownie 'tysiąc' (t. j. kroków), od tegoż *mille*, od którego *milennium*, *miljon* (włos. *milione*, t. j. 'wielki tysiąc'). Natomiast *milicja*, *militarny*, od łac. *miles*, 'żołnierz'.

milczeć, *umilknąć*, *milczek*, *milczkiem*, *milczana* (*milczenie*); prasłowiańskie (obce Litwie); może pień podobny co w *miałki*, bo i w innych językach 'milczenie' i 'drobność' ('miałkość') jednako nazywają (?); więc do *mel-*, dawne *mĕlk-*? Cerk. *umlknąti*, *mlczati*, *mlkom*; rus. *mołczat'*, czes. *mlčeti*, serb *muk*, *muczke*, 'milczkiem', *mukao*, 'głuchy', *mucati*, 'jąkać się'.

miły, *miłować*; *miłość*, *miłośny*, *miłośnik*, *miłośniczy*; *miłościwy*, *niemiłościwość*; *miłostka*; zdrobniałe *miluchny*, *milutki*, *milusiński*; złożone: *miłosierdzie*, *miłosierny*; *umilić*, *przymilać się*. Już w 15. wieku nawykło się do *Miłości* (niem. *Liebden*, *Wasza Miłość* = *Euer Liebden*) w mowie i piśmie, jako do urzędowego, obowiązującego tytułowania, i rozpychając nią zdania, skrócono ją już w 16. w. do *Mość* (litewskie *Tamsta* = 'Twojamość', do dziś jedyna ich tytulatura), co od nas na Ruś przeszło, a w postaciach *Jegomość*, *Jejmość* (*Imość*), lecz nierównie bardziej w *Waszmość* (*Waszeć*, *Waść*, *Aść*, *Asindziej* z *Waszmość Dobrodziej*, *Asindźka*, przymiotnik *Waści syn*), najdziwaczniejszym ulegało skrótom i zniekształcaniom, na *Waspan*, *Aspan*, *Acan*, *Mospan*, *Mosterdzieju*. Jak z tego rzeczownika, a jeszcze bardziej z *miłosierdzia* wynika, znaczenie właściwe odnosi się nie do 'kochania', lecz do 'łaski, zmiłowania się'. Powtarza się w litewskiem *miełas* i *mīlas*, 'miły', *meile*, 'miłość', *mylēti*, 'miłować', prus. *mīls*; w innych językach z innemi przyrostkami od pnia *mēi-*, np. łac. *mī-tis* (nasze *umitygować*), 'łaskawy', ind. *maia-*, 'radość'. Por. niżej *mir*. U wszystkich Słowian tak samo.

mimo, 'obok', przysłówek (»*mimo* idąc«) i przyimek (»*mimo* to«), nierzadki we złożeniach: *mimojazdą*, *mimochodem*, *mimowolnie*, *mimowiednie*; następstwo dwu *m* raziło, więc w 16. i 17. wieku rozpodobniano je w *imo* (*imojazdą*, *imoń*, 'mimo niego'), nierównie rzadziej w *nimo*. P. *minąć*. Prasłowiańskie; wszędzie tak samo.

mina, dwa odrębne słowa: franc. *mine* (niem. *Miene*), o 'układzie twarzy' (zdrobniałe *minka*), z łac. *minare*, 'grozić'; i franc. *mine*, niem. *Mine*, o 'kopalni', z łac. *minium*, 'spiż' (z celt.?), z czego i *minera*, *minerał*, *podminować*.

minąć, częstotliwe *mijać*, *wymijać*; *pominąwszy*; *minęły*, 'miniony'; od pnia *mei-*, łac. *meo* (z **mejo*), 'idę, mijam'; włączają tu pień służący wyrażaniu 'mieniania', ind. *mināti*, 'wymienia', 'uchybia, umyka'; brak w lit., prócz łotew. *mīt*, 'mieniać'. U wszystkich Słowian tak

samo: cerk. *minąti*, *mijati*, i t. d. Z przyrostkiem *-no* p. *mimo*.

minóg, w 15. i 16 wieku wszelakie inne postaci: *ninog*, *nemnog*, *najnog*; wszystkie z niem. *Neunauge* (por. łacińską tej ryby nazwę: *oculata*, 'oczna').

minucje, 'kalendarz', *minucjarz*, 'pisarz kalendarza', z łac. *minutiae*, 'maleństwo, drobiazg', od owego *minutus*, 'malutki' (od *minuo*, 'umniejszam', od *minor*, *minus*, p. *mniej*), od którego i *minuta*.

miód, *miodek*, *miedźwiedź* (p. *niedźwiedź*), *miodownik*, *miodunka*, *miodowy*, w licznych nazwach roślinnych; *omiedzić*, 'osłodzić', *miedźwno*, 'słodko' (około r. 1400); przysłowiowe: »jak na *miód*«. Prasłowo; lit. (wszystkich narzeczy) *medus*, 'miód', w obu znaczeniach: 'plastr pszczeli', niem. 'Honig', i 'napój', także *midus*, niem. *Meth*, i tak samo pień na *-u* (por. *miedźwny*, *miedźwiedź*, gdzie *w* z pniowego *u*); ind. *madhu-* (tak samo i to samo); grec. *methy*, 'napój odurzający, wino', i niemieckie *Meth*, tylko dla 'napoju'. U wszystkich Słowian tak samo. Powtarza się u Finów i w Chinach (tu pożyczka).

miot, 'rzut', *miotać*, p. *mieść*.

miotła, narzeczowe *mietła*, od *miecienia* (przyrostek *-ŭła*, jak w *siod-ło*), *zamiatania* (p. *mieść*); *mietlica* (u Stanka 1472 r. mylnie *miętlica*), 'agrostis', por. *mottoch*; *miotło* (*miotłować*), nierównie częściej *pomiotło*, »w *pomietlech*«, 'we wzgardzie', urobione od tegoż *met-* przez samo *-ło*, jak serb. i rus. *omelo*, *pomieło* dowodzą; *miotełka* z »twardem« *-ŭła*, na Rusi jednak *mietiołka*, z »miękkiem« *-ĭła*. Prasłowo, chociaż go w cerk. niema; bułg. serb. słowień. czes. *metla*.

mir (w 15. wieku wyłącznie; od 16. w. i *mier*), 'pokój', 'glejt', 'prawo obywatelstwa', 'powaga' (»nie ma *miru* u ludzi«); *mirny*, 'zgodny'; *przymirze*, *przymierze*. Prasłowo, od tegoż pnia co i *mi-ły*, z przyrostkiem *-r* (por. co do znaczenia niem *Friede*, 'mir', od *fri-* 'kochać', ind. *prijā-*, nasze *przyjaciel*). U nas ogólne w 15. wieku (ciągle się powtarza w ortylach, nawet złożone: *mirułomca* i *mirołomca*), później wobec *pokoju* zupełnie ustąpiło Już w cerk. ma i (obce nam) znaczenie 'świata' (Ruś dzieli na piśmie zupełnie dowolnie dwoma różnemi znakami: *mir*, 'pokój', *mir*, 'świat', 'gmina wiejska'), bo »świat« i »gmina« obejmywały tylko tych, co pod *mirem*, t. j. 'pokojem', żyli; więc chrześcijaństwo nie oddziałało tu wcale; to jeszcze pogańska przenośnia.

mirzyk, najpospolitsza w 15. i 16. wieku nazwa dla *opichu* ('seler'); obie z niem. *Merk* i *Apich* (to z łac. *apium*).

misa, *miska*, *miseczka*, *półmisek*; prasłowiańska pożyczka z narzeczowego (ludowego) łac. *mēsa*, t. j. *mensa* (nazwy 'stołu' i 'misy' wymieniają się, por. *bludo*, *deska*); u wszystkich Słowian tak samo.

misić, 'wałaszyć', *misiarz*, u Czechów *miszkati*, *miszka* (o świni), od *mnich* (p.).

misiurka, 'hełm lub czapka żelazna ze spadającą na plecy siatką żelazną'; wschodnie, od arab. nazwy Egiptu: *Misur*.

mistrz, p. *majster*.

mitenki, z franc. *mitaine*, 'rękawiczka damska bez palców', z łac. *mitāna*.

mitręga, o 'pracy lichej', 'partaninie', i o człowieku 'próżniaku,

hultaju'; *mitrężyć*, *mitrężny*; przyrostkiem *-ęga* (jak *niedołęga*, *ostręga*) od *mitr-*, p. *mituś*.

mituś, *mitus*, 'na krzyż', 'przeciwnie' (np. o snopach, leżących tak obok siebie), *mitwać* 'plątać się'; w cerk *mitě*, 'na przejmy', *mituś* i *mitus*, rus. *mitusit' sia*, 'mozolić się', serb. *su-mitice*, 'gdy leżą jeden nogami przy głowie drugiego'. Prasłowo; łotew. *mituot*, 'odmieniać', *pa-miszu*, 'naprzemiany', ind. *mithusz*, 'odwrotnie', awest. *mithwana*, 'do pary', łac. *mūto*, 'odmieniam' (por. nasze *mutacja*, *mutować*), *mutuus*, 'wzajemny' (*mutualizm*), niem. goc *missō*, 'wzajemnie', *Missetat* ('złoczyn', i inne złożenia z *miss*: *misslingen* itd.). Obok rzeczownika *mit-* (jego miejscownik w cerk. *mitě*) był *mitr-* (więc nie bezpośrednio ind. *mi-tra-* 'przyjaźń, układ'), od pnia *mei-*, p. *minąć*, *miasto*.

mizdrzyć się, p. *migać*.

mizerja, *mizerny*, *mizerować*, *zmizerniał*, zniekształcone w *midera*, *miderak* (już w 17. wieku), z łac. *miser*, 'biedny' (*miserere* psalmu 50.); *mizerja* o 'sałacie ogórkowej' należy do »dowcipów szkolnych«, jak *gramatka* itp.

mizgać, *umizgi*, dawniej *umiezgi*, to samo co *mizdrzyć* (*zg* i *zd* wymieniają się), od *migania*, jak i *miegoć*; p. *mgnąć*, *mig*.

mizinny palec, 'mały', narzeczowe z małoruskiego; mówi się o 'najmniejszym' (t.j najmłodszym) synku, jajku; jedyny ślad lit. *mažas*, 'mały' (cerk. *mězinec*, 'najmłodszy syn', tak samo na całym Bałkanie), chociaż w słow. samogłoska innego stopnia.

mknąć, *umknął*, częstotliwe *umykać* (*mykać*, por. *mégaj*, zamiast *mykaj*, 'uchodź', w gwarze ulicznej), a wedle tego i obok pierwotnego *zemknąć*: *zmyknąć*; *zamknąć*, stąd *zamek* (p.); przymiotnik *mkły*, 'zwinny'; w 17. w. wsunęło się, jak nieraz, *s*: *mskły*, »*mskłymi* sudny« (łodziami), »*mskłą*, marską, modną damę«, »rzecz *mskłą* żywej dusze« (o rybach), »wąż *msknie się* śliskim ogonem«, Potocki; u innych: *mkły*, »*mkłe* fale«, »*mkłe* do bicia (ręce)«, *mkły* ('wysmukły') o wzroście. Prasłowo; lit. *mukti*, 'umykać', *maukti*, 'spuszczać oczka przy robieniu pończoch', 'zsuwać' (np. wąż skórę), ind. *mu(n)czati*, 'wybawia', *mukti-*, 'oswobodzenie', awest. *framuksti*, 'zzuwanie'. U wszystkich Słowian tak samo: rus. *mknut'* i *mczat'*, 'umykać, pędzić', *umczat'*, 'porwać', czes. *mknouti*, itd.

mlask, *mlasnąć*, *mlaskot*, »*mlaskotać* gębą«, u Reja; serb. *mljeskati*, to samo; czes. *mlaskati*. Prasłowo; u nas pień ograniczony do tego *mlē-*, co może powtarza się w nazwie 'drobnic', rybek: *mlanka*; u innych Słowian obfity bardzo, por. *mlawa* (*mljawa*), dla 'bicza' (serb., słowieńskie), *mlak*, *mlachaw* (i *mljochaw*), 'letni, mdły'; toż samo z samogłoską *ě*, serb *mledan*, *mlidan*, 'słaby' 'nudny', *mlitaw*, toż samo, *mlitati*, 'leniwieć'; wszystko na Bałkanie wyłącznie; najszerzej rozszedł się *mlin*, ruski *blin*, o wszelakich 'plackach, smażonych na maśle' (z *bliniec*, zamiast i obok *mlinc*, niem. narzeczowe *Plinzen*, 'naleśniki'). Więc *mla-sk* byłoby nie dźwiękonaśladowcze, lecz rozszerzenie przez *-sk* takiego *mla-*, *mlě-*, *mli-* (?); por. *mleć*.

mleć, *mielę*, *mełł*, *mełty* (wedle *mielę*, *miele*, urabiają *mielony*, *zmlej* obok *zmiel*, a dalej i *zmielił*, *zmielić*); liczne urobienia: *mielnik*, *mie-*

larnia, *mielak* lub *mielacz* (u żarn itd.) Dawne częstotliwe: *zmiełać*. P. *mlon*, *mlewo*, *młot*, *młóto*. Prasłowo; lit. (z odmienną samogłoską) *malti*, 'mleć', łac. *molo*, niem. *mahlen* i *Mehl*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *melją*, *mlěti*, rusk. *mołot'*, itd.

mleko, *mleczny*, *mlecz* (u roślin), *mleczak* (u ryb); przestawione z **melko*, co bynajmniej nie pożyczka z niem. *Milch* (goc. *miluks*), lecz poszło od prasłowiańskiej nazwy dla wszelakiej 'cieczy'; powtarza się z samogłoską *o* w *młoka* (*młaka*), 'moczar, bagno' (*młokita*, *młokicina*, 1472 r *mlekita*, 'wierzba rosnąca nad młokami'); *pamłoka*, 'mgła', 'chmura deszczowa'; litew. *małkas*, 'łyk, haust'; nazwy 'płynu, cieczy, wilgoci', przenosi się i w innych razach na to, 'co tłuste, pożywne', np. rus *wołoga*, od 'wilgoci' (lit. *wałgas*, 'potrawa'). Pomimo spólnej hodowli bydła i nazwy dlań (p. *gawiedź*), nie mają języki aryjskie spólnej nazwy dla 'mleka', każdy idzie swoim torem: litew. *pienas* ('piana'), prus. *dadan*, grec. *gala*, itd. Nowe urobienia: zbiorowe, *mleczywo*; *mleczarz*; *mleczarnia*, itd. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mlěko*, rus. *mołoko*, itd.

mlewo, *mliwo*, *mieliwo* (obie postaci późniejsze); *mlewo* z pierwotnego **mel-wo*, niem. *Mehl* z pierwotnego **mel-wa*; p. *mleć*; »mąka starego (albo nowego) *mlewa*«; jest i *mlewne* (opłata). Prasłowo; serb. *mliewo*, itd.

mlon, 'drążek u żarn', z pierwotnego **mel-n*, p. *mleć*, *mlewo*; w rus. *mielen*, ale serb. *mlan* z **moł-n*; lit. *milinys*, to samo; *małnos*, nazwa 'prosa', zgadza się z łac. *milium*, grec. *melinē*; czy od tegoż pnia?

młody, *za młodu*, *młódź*, *młodzież*; *młodzić* (*odmłodzić*), *młodnieć*; *młodzian*, »dzień *młodzianków*«, *młodzieniec*, *młodzieniaszek*; *młodożenie* (»panna *młoda*«, »pan *młody*«); *młodzik*; *młodość*; *młodziuchny*; *młodziwy*; *młodlucha* (*młojcy*, już u Klonowica, ruskie); przestawione z **mołdy* (rus. *mołodoj*, z pełnogłosem); niema go w lit., bogato zastąpione w pruskiem: *maldai*, 'młodzież', *maldenikis*, 'dziecko' (równe co do joty naszemu *młodzieniec*), *maldian* 'źrebię'. Poszło od pnia oznaczającego 'miękkość, kruchość, rozpływanie się', ind. *mardati*, 'rozciera', *mrdusz*, 'miękki', grec. *meldomai*, 'mięknę, topnieję', łac. *mollis* z **moldwis*, niem. *schmelzen*, *Schmalz*; pień ten uważają za urobiony dalej od pierw. *mel-* (p. *mleć*), a ma się powtarzać w *modła*, *modlić* (p.). Cerk. *mlad*, itd.

młodziwo, 'siara' (po ocieleniu); jest i *mleziwo*, ale *mło-* tak uprawnione jak i w *młost*, co i 'mleczywo' i 'skopce, garnki' znaczyło (»*młostu* się obżarł«, »pełne *młosty* mleka«), a te poszły od nieużywanego u nas pnia *melz-*, cerk. *mlzą*, 'doję', *mlěsti*, *mlez-iwo* (tak samo u Czechów), serb. **mlaz* (z **molz*, 'ciecz przy dojeniu'); lit. *milžti*, *melžu*, *malžyti*, 'doić', grec. *amelgō*, 'doję', *bumolgos*, 'dojący krowę', łac. *mulgeo*, niem. *melken*, *Milch*, *Molken*. Nasze jednak *młodzie*, 'drożdże', *młodzić się*, 'fermentować', 'chmurzyć się', należą nie do *młodziwa*, lecz do *młodzika*, 'księżyca', jak i rus. *mołod'*, *mołodizna*, 'piana na piwie'. W *młodziwie dz* zamiast *z*, co u nas nierzadkie, por. *dzwon* itp.

młokos, *młokosek*, od 16. wieku znane, dla 'młodzika'; od *młoki*, 'wilgoci' (p. *mleko*), t. j. 'ten, któremu

jeszcze pod nosem mokro'; o ptaku młodym również mówiono: »piór nie zasuszył«; urobione jak słowieńska nazwa ptaka wodnego: *mlakosz*, z rzadkim przyrostkiem *-s* (jeżeli to nie »mazowieckie«, zamiast *-sz*); bliskość *młodka, młodzika*, ułatwiała przejście znaczeniowe; przyrostek *-s* jak w *białasy, chłoptas* itp.

młot, *młotek*; *młócić, młocek, młocba, młocarnia*; od pnia *mel-* (p. *mleć*) z przyrostkiem *-t*, przed którym wokalizacja *o* niemal prawidłowa; częstotliwe *młacać*; *młot* więc od pnia *mel-*, nie ograniczonego jeszcze do 'mielenia' (w żarnach), lecz w pierwotnem znaczeniu: 'rozbijania, kruszenia'; stąd i dawna nazwa 'piorunu', *mołnia*, u Kaszubów jak i na Rusi zachowana, *miölnir* nazywa się 'młot Thora-Pioruna'; potem ograniczone do 'kruszenia, bicia kłosów'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mlat, mlatiti*, rus. *mołot*, itd.

młóto, o 'słodzie', urobione, tak samo jak poprzednie *młot*, od *mleć*; niem. *Malz*; powszechne słowiańskie, nie pożyczka z niem. (pierwotnego *malta-*), dosłownie: 'roztarte, rozkruszone'; ale p. *Piwo*.

młyn, *młynek, młynkować, młynarz, młyński, młyniec, młynówka*; zakrawa pozornie (jak i lit. *malunas*, prus. *malunis*, 'młyn') na rodzime urobienie od *mel-*, 'mleć'; ależ Litwa i Słowianie młynów, ani wodnych ani wietrznych, nie znali, tylko żarna. Jest to więc pożyczka z łac. *mulinum* (włos. *mulino*, franc. *moulin*), wcale stara, już w cerk. istnieje; niem. *Mühle, Müller*, również z tego poszło; lit. *małunas* upodobniło się czasownikowi *malti*, 'mleć'.

mnich, *mniszek* (ród *Mniszków* zmienił dowolnie *-k* na *-ch* w 18. wieku: *Mniszech*); *mniszy*; *mniszka*, 'zakonnica'; w 8. wieku pożyczone nad Dunajem z niem. *munich* (dziś *Mönch*), poprzez łac. *monicus* z grec. *monachos*, 'samotnik' (od *monos*, 'sam'); schyzma zastąpiła dawnego łac. *mnicha* greckim *monachem* (por. Krasickiego *Monachomachja*, 'wojna mnichów'), albo *czernorizcem, czernicem*, na Bałkanie i *kaludjerem*, z grec. *kalogeros*, 'szczęsnostary'. Tu należą i słowa *misić*, 'wałaszyć', *misiarz*, »świnia *mniska*« (czes. *nunwice*, od niem. *Nonne*, 'zakonnica'). Między *m - n* półgłoska zgłuchła: słow. postać pierwotna w cerk. *mŭnich*. *Mnichem* nazywano w 17. wieku i 'rurę do spuszczania wody w stawie'; tak samo niem. *Mönch*, a *mönchen* o 'wałaszeniu'.

mnie (bez nacisku *mi, mię*), *mną*, przypadki do *ja*, odmiana pierwotna; utraciliśmy z niej oddawna drugi przyp.: *mienie* (por. rus. *mienja*, małorus. *mene*); tak samo w lit., prus. *menei*, 'mnie', *mien*, . 'mię', i w innych aryjskich językach: awest. *mana, mē, nām*, ind. *mama, me, mām*, grec. *moi*, itd

mnieć, rzadkie (»drudzy *mnieli*«, 'mniemali', w biblji nieraz jeszcze, »proroctwo swe *mnisz* prawe«, 'uważasz za prawe'), ocalało w *sumienie* (p.), w *pomnieć*, w tegoż złożeniach z *na-, przy-, za-, wz-* (*wspomnieć*), i w częstotliwych: *napominać* itd. Prasłowo; pień *men-* (*min-, mon-*) we wszystkich językach aryjskich »mnieniu«, 'mniemaniu' służy: lit. *minti, menu*, i *manyti, iszmona*, 'rozum', 'mniemanie', ind. *manajati*, 'wspomina'; łac. *memini* (zdwojone, jak i grec. *memona*), *re - miniscor* (stąd u nas *reminiscencja*), *moneo*

(*admonicja*); niem. *mahnen*, goc. *man*, 'mniemam'. P. *pamięć*, *namiętny*, *sumienie*. Cerkiewne *mĭnją*, *mĭněti*, ruskie *pomnju*, *pomnit'*, itd.

mniej, *mniejszy*, *mniejszość*; dawniej *mnie*, drugi stopień do *mało* (*-j* dodano w 15 wieku wedle innych przysłówków na *-j* i wprowadzono do przymiotnika, zamiast *mieńszy*, rus. *mienszoj*); prasłowo; w lit zaginęło, łac. *minor*, 'mniejszy', *minus*, 'mniej', *minuo*, jak grec. *minythō* i jak ind. *minoti*, 'zmniejsza'; goc. *mins*, 'mniej'; łączą ze pniem *mei-*, 'minąć' (p.)

mniemać, *mniemanie*, *domniemany*, dawniej *mniemieć*, a w 15. w. *mnimać*. Nie znają języki słowiańskie takiego czasownika, co u nas przez nieporozumienie w 14. wieku powstał. Było *wnimać* (jeszcze w obu psałterzach), od *jąć-imać* (por. *pojąć*), z *wn-* jako przyimkiem (jak we *wnidę*), rus. *wnimat'*, 'uważać', *wnjatnyj*, 'zrozumiały'; już biblja go nie zna; *wn-* zastąpiono przez *mn-* od *mnieć*, *mnisz*, *mniemy* (rus. *mnimyj*, 'mniemany', imiesłów bierny), i takie nowe *mnimać* pojawia się już w psałterzu obok starszego, jedynie poprawnego, *wnimać*; *mnimać* pod dalszym wpływem od *mnieć* przeszło w *mniemać* i *mniemieć*.

mnogi, *mnożyć*, *mnożny*, *mnóstwo*, *mnogość*, ż ogłuchłą (jak w *mnich*) półgłoską (cerk. *mŭnog*); powtarża się wyłącznie w niem. *mancher* (goc. *managS*, 'liczny') i w celtyckiem. U wszystkich Słowian tak samo.

mo- Ze mnóstwa słów pożyczonych na *mo-*, wystarcza, obok poniżej podanego *moda* (*modła*), przypomnieć słowa: *moment*; *monizm* i wszelkie złożenia z *mono-* (grec. *monos*, 'jedyny'), jak *monotonny*, *monolog*, *monarchja*, *monaster*, ruska nazwa 'klasztoru', i *manaster*, jak w greckiem (*Manasterzyska*), *monady*, *monopol*, o 'wyłącznym handlu'; *monitor* (od łac. *moneo*, 'upominam'). Dalej: *mores* ('obyczaje', łac. l. mnoga) i *morały*; *motyw*; *mozaika* (z włos., a to z łac. *musivum*, z grec. *museion*); *mops*. Osobno przytaczamy *moderować*, *moderunek*, co w 17. wieku (u Paska i i.) znaczy to samo co w 18. w. *munderować*, *munderunek*, *mundur*, gdzie skrzyżowały się dwa obce słowa: łac. *moderare*, 'miarkować' (por. *moderat*), 'stosować', i niem. (z franc.) *Montur*; »*wymoderowawszy* się«, u Paska, o 'mobilizacji' a raczej o 'uzbrojeniu'. Z dalszych pożyczek wymieniamy tylko co stare.

móc, *mogę*; *niemóc*, *zaniemóc*, *pomóc*, *wymóc*; częstotliwe: *pomagać*, *wymagać*, *domagać się* czego, *namagać się*; *może*, *można*, *możebny*, *możliwy*; *wielmoża*, *wielmożny* (u ludu jeszcze dawne *wielemożny*); *zamożny*; rzeczownik *moc* (z **mog-t'*, jak bezokolicznik *móc* z **mog-ti*; *gt'*, *kt'*, dają zawsze *c*, p. *łocyga* albo *noc*); *niemoc*; *mocować*, *mocny*, *mocarz*, *mocarstwo*; *pomoc*, *pomocny*, *pomocnik*. Litwa nie zna tego słowa, ogólnego w niem: *mag*, *mögen*, rzeczownik *Macht* (litera w literę = *moc*). Tu należy dalej *mechanika*, *mechaniczny*, z grec. *mēchanē*, 'narzędzie', a to od *mēchos*, 'sposób, fortel, pomoc'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *mogą*, *mosztі*, itd.

moda, *modny*, w 17. wieku z włoskiem *a la*: *alamoda*, *alamodzki*, 'modny'; *modła*; *model*. Dostały się do nas różnemi czasami i drogami: *moda* z włoskiego (i francuskiego),

od łac. *modus*; dawniejsza *modła* z czes, a to z niem. *Model* z łac. *modulus*; *model* z franc.; znaczenia tych słów pierwotne: 'miara', 'sposób, tryb'.

modła, dziś 'modlitwa', dawniej 'ofiara' 'i świątynia bałwochwalcza', nawet 'bałwan' (w psałterzach i biblji); *modlić się*, *madlać*, *modlitwa*, *modlitewnik*; liczne złożenia czasownikowe z *po-* i t. d.; narzeczowe *namulny*, z dawniejszego *namódlny* (*namódlność*, o 'uprzykrzonem modleniu, proszeniu', już w 15 wieku). Zamiast *modlić* w 16. w. (szczególniej w pierwszej jego połowie) częste *moglić*, *moglitwa*; *gl* z *dl*, por. *mdły*. Ogólnie słowiańskie (Ruś i Południe, Serbowie i t. d., wyrzucają *d*: *molit'*, *molitwa*); powstało przestawką z pierwotnego **molda*, istniejącego do dziś u Litwy: *małda*, 'prośba', *małdyti*, 'prosić' (z innemi samogłoskami: *meldżu*, *melsti*, 'prosić'; *miłdus*, 'nabożny'). Niepewny dalszy wywód; ind. *mardati*, 'kruszy, trze', o »sercu skruszonem«, z pogańskiemi wyobrażeniami się nie łączy, raczej gdyby o ofiarowaniu, t. j. o zabijaniu ofiarnego zwierzęcia wolno było myśleć

modry, 'siny'; *modrak*, 'chabr', od koloru, jak i *bławat*; może i zachodniosłowiańska (czeska) nazwa *modrzewia*, do którego u Czechów i u nas po narzeczach są i postaci z innym przyrostkiem, *modrzeń* itp.; z *modrego drzewa* urobił lud i *mądre drzewo*. Dalsze wywody nader niepewne. Słowo prasłowiańskie; wszędzie tak samo; są podobne pnie o 'wilgoci' w grec. i łac. *madeo* (?)

mogiła, 'większy nasyp nad grobem, kopiec', od rzeczownika **mogy*, a ten od pnia *mog-*, 'silny' (p. *móc*); częste w nazwach miejscowych: *Mogiła*, *Mogilno*, itd.; *mogiłki*; obca tegoż nazwa *kurhan*, przez Ukrainę z tureckiego *kurgan*, 'twierdza', tj. 'warownia ziemna'. To samo słowo tkwi w rumuńskiej nazwie gór i pagórków, *Magura*, co z »wołoskimi« pasterzami do Karpat i na Spisz dotarła. Z pogańskiego kultu zmarłych; tak samo u wszystkich Słowian; serb. przestawione w *gomila*.

mój, urobione jak *twój* i *swój*; Litwin ich nie zna, ale w staropruskiem *mais*, *twajs*; podobnie łac. *meus* (z * *mejos*) i (z innym przyrostkiem) niem. *mein*, wszystko od pnia powtarzającego się w *mi*; *mojski*, jak *swojski* (p. *swój*); *mojaśty* mówi się do żony już w 17. wieku; ludowe *moiściewy*.

moknąć; *mocz*, *moczyć*, *wymoczki*, 'infusoriae'; *moczywąs*: częstotliwe: *za-* lub *przemakać* do *moknąć*, a *maczać* do *moczyć*: *moczar* (przyrostek jak w *wiszar*, *pieczara*); *moczydło*, 'gdzie len moczą'; *mokwa*, 'pluta'; *mokry*, z częstym u przymiotników przyrostkiem *-r*. Litew. *mik-łus*, 'wilgotny', z inną samogłoską, jak i łotew. *makuonis*, 'chmura', *maknynē* i *makonē*, 'błoto, moczar', *maknoti*, 'brodzić w błocie, błocić'. Dalej *mokrzyć*, *pomokrzyć*, 'pomoczyć'; »jaja w *rozmaczki*« ('na miękko') Od tego może poszło *maćkać*, zamiast *maczkać*, 'rozgniatać'(?), *maczkati* u innych Słowian. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *mokr*, i t d.

mól, *mólisty*, 'toczący rzeczy', od *mel-*, p *mleć*; goc *malō*; niema w lit.; niem. *Milbe*, 'robak', również od pnia *mel-*.

momot, *momotliwy*, *momotać*, 'zająkać się', dźwiękonaśladowcze, jak *mamrzeć*, *mamrotać*, czes *mumlati*,

'mruczeć' (u innych Słowian i u nas po narzeczach *mumlać* o 'żuciu powolnem'); *monati* jest już w cerk. Toż i w innych językach: niem. *mummeln*, *Mummelgreis*, lit. *maumti*, o 'ryku'; rus *mjamlit'* i *mumlit'*, o 'żuciu' i o głosie, serb. *mumlati*, 'mruczeć', czes. *mimrati*, 'marudzić'.

mór, *morzyć*, *umarzać* (np długi); »*morzy* na żołądku«, *morzenie*, *morzysko*; »sen go *zmorzył*«. Od pnia *mier-* (p. *mrzeć*, *mer-*), z głoską *o*; *morowy*; *morówki*, 'wrzody'; we złożeniach, o roślinach: *morzybaba* albo *babimór*. Ale w Warszawie urósł inny *morowy*, 'kapitalny, znakomity', czy od *mory* (materji), franc. *moire* (?), p. *muchajer*.

mora, p. *zmora*.

mord, *mordować*, *mordarz*, *morderz*, *morderca*, *morderczy*, i z zwykłem rozpodobnieniem: *molderz* i *moldarz* (już w 15. w.); *mordownia*: *zmordować się*, *mordęga*; z niem. *Mord*, od *mer-* (p. *mer-*, *mrzeć*).

morda, 'pysk', z ruskiego.

morela, 'aprykoza' (u Reja i i.), z średniow. łaciń. *amarellum*, *merula*, *merillus*, niem. *Marillen* (od gorzkawego smaku, łac. *amarus*, 'gorzki'); zowią ją i *marunką*, *merunką*. Od łac *amaricare* może i dawne *moryczyć*, 'uprzykrzać', dosyć rzadkie.

moręgi, *morągi*, *moręgowaty*, o kolorze, 'w pasy, w pręgi'; *morus*, 'brudas', *morusać*, 'walać', *zamorusany*, *zamursany*; *morąg* od *mor-* (jak *pstrąg*, *ostręga*, od *pstry*, *ostry*); to *mor-* w rus. *marat'*, 'walać', *maruszka*, 'plama', łuż. *mora*, o 'krowie pstrej'. Zestawiają z lit *morai*, 'pleśń', grec. *morysso*, 'walam', a nawet z nazwą rośliny farbierskiej, *marzany* (p. *Marja*).

morwa, *morwowy*, już u Stanka (1472 r.), gdy psałterzowe *mora* (przymiotnik *morowy* jeszcze w 16. w.) wprost z łac. *mōrum* z grec. *moron*; owoc zowią obok *morw* i *morawinami* albo *morowinami*; u Serbów *murwa*, u Czechów *morusze*; niem. *mūr-* i *morberi*

morze, *morski* («kotek *morski*«); prasłowo; łac *mare*, niem. *Meer* i *Moor*, w lit. *mares*, dziś nazwa »hafu«, dawniej 'morza', *pamarys*, 'Pomorze'; *zamorski*; *morka*, *pomorszczyzna*, 'wiatr od morza, słota'. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *morje*, itd.

mos, *mus* i *mas*, w 16. wieku, 'miara' (sucha i na płyny: »*musy* oleju«); z niem. *Maas*

mosiądz, *mosiężny*, *mosiądzowy*, prasłowiańska pożyczka z niem. *Messing* wtedy jeszcze, gdy brzmiało *Massing* (co już w niem. nie istnieje), od łac. *massa* (kruszcu, metalu); wywód z pers. mylny.

Moskwa, *moskiewski*, *zmoskwicić*, *Moskal*; *Moch* (jak *Lach*, *brach* itp); *moskal*, 'placek owsiany' (ale i z »lipowej mąki«, w czasie głodowym); od miejscowości fińskiej, wymienionej po raz pierwszy w r 1147; *mosk-* i *mozg-* pojawia się jednak w rodzimej topografji: *Moskorzew*, *Mozgawa*; w 16. i 17. wieku: »odpowiedź *moskiewska*«, 'frantowska' albo 'głupio chytra'.

most, *mostowy*, *mostowniczy* (urząd litewski), *mościć*, *Mościska*, *mostek* (o 'kości, i mięsie na niej'); *pomost*, *Zamoście* (dziś *Zamość*), *zamojski*; *most* prasłowiańskie; dosłownie 'kładka', 'co *przemieciono*, przerzucono' (wokalizacja *o* stała przy przyrostku *-t*); na Litwie *mastas*, 'miara'. Tak samo u wszystkich Słowian; rus. *mostowaia*, 'bruk'.

moszcz, 'sok owocowy świeżo

wyciśnięty', z niem. *Most*, z łaciń. *mustum*, co u innych Słowian z półgłoską (w cerk., na Bałkanie, ale i u Czechów, *mest*, *mstu*, obok ich *most*); nasze, łuż., słowień *moszcz* odmieniło niemieckie *-st* (jak w *proboszcz*, p.).

moszna, *moszenka*, 'torba' (i u strojów, jądr); prasłowo, urobione przyrostkiem *-ĭna* (jak *grzywna*) od jakiegoś *moch*; litew. *makis*, 'torba' (prus. *dantimaks*, 'dziąsła'), *makszna* i *makształis*, 'pochwa'; niem. narzeczowe *mosche*, 'kosz zawieszany'(?). Obok *moszna* u niektórych Słowian *moszna*; por. rus *mochor*, *mochry* u Reja, dla 'frędzlów'.

mot, *motek*, *motać*, 'nawijać', *motowidło* (nici); ale i »*motać*, *matać* rzeczą«, stąd *matucz*, *matactwo*; p. *mieść* i *matać*.

motłoch, to samo co *mietlica*, od tegoż pnia; 'zielsko' (co się we zboże *miece*, co niem *mota*, wikła), jeszcze w 16. wieku, ale już wtedy (u Bielskiego, Wujka i i.) na 'podły gmin, hałastrę' przeniesione. Tylko polskie (w ruskiem pożyczki); ale podobne, chociaż z *r*, czes. *motrcha*, 'gmatwanina', *modrchati* i *motrchati*, 'gmatwać'.

motowąz, *motowiąz*, *motouz*, *motuz*, *motuzek*, złożone z *mot* (*motek*, p. wyżej) i *wiąz* albo *wąz*, dla 'powrozu, sznuru'; rus *motowjaz*, czes. *motouz*, serb. *matuzica* (!) u cepów, słowień. *mot(w)oz*.

motyka, urobione do *mot-*, jak *włodyka* do *włod-*; prasłowo; to samo znaczy odosobnione zupełnie ang. *mattoc*, ale to podobieństwo przypadkowe: nie wynieśli go Anglosasi w 4. wieku z sąsiedztwa słowiańskiego do Anglji, ani tem mniej Słowianie go od nich przejęli. U wszystkich Słowian tak samo.

motyl, pierwotnie, jak *motylica*, choroba owiec (czes. *motolice* i *motylice*) dowodzi, 'robak wywołujący tę chorobę' (na całym Bałkanie *metil* 'robak'; u nas, Czechów, Rusi: 'motyl'). Najpiękniejszy owad nosi przeważnie najbrzydsze nazwy: od *miotu* - 'kału', z którego się niby lęgnie (cerk. *motyła*, 'łajno'); od 'wiedźm' (bo one w motyle się odmieniają, por. rus. *baboczka*, 'motyl', w Panu Tadeuszu *babka*; por. u Greków *psychē*, 'dusza' i 'motyl'), kradnących w postaci motylej nabiał (niem. *Schmetterling*, 'motyl', od kradzieży *śmietany*, p., przezwany; ang. *butterfly*, niem *Buttervogel*), i t. d. U Słowian nazwy *wieszczycy*, *wiedźmy*, nawet *wilkołaka* (!) dla 'motyla' lub 'ćmy' między ludem ogólne; inne złożone z *pir*, 'ptak' (p. *nietoperz*). Dawne i ludowe z twardem *e*, *ę*: *metelica* u W. Potockiego, *mętel*, *mętelek*, *mętyl*, *mytel*; *mętelica*, po całej Polsce, nieporozumieniem urosło.

mowa, *mówić*, *mówca*, *mowny*, *mownica*; *przemawiać*; · *odmowa*, *przymówka*, *zamówiony*; p. *niemowlę*. Prasłowiańskie, ale tylko u nas i u Czechów powszednie dla 'mowy'. W 14. a i w 15. wieku *mołwa*, *mołwić* (po psałterzach); cerk. *mlъva*, o 'burzliwym gwarze'; u nas z **mŭlwa*, **melwa*, powstało; u Czechów, z ich przestawką: *mluwiti*; na Rusi ocalało *mołt* z *mołwit* w przytaczaniu cudzych słów. Brak go w litewszczyźnie. I inne słowa przechodzą od 'gwaru, wrzasku', do spokojnego 'mówienia'; por. *goworit'*.

mózg, *mózgowy*, *mózgowiec*, *mózgownica*, *móżdżek* (np. cielęcy); prasłowo; prus. *muzgeno* (lit. *smagenes* ma być przestawką z *mazg-*),

awest. *mazga-*, 'szpik' i 'mózg', niem. *Mark*, 'szpik'. U wszystkich Słowian tak samo: serb. *mozak*, czes. *mozek*, itd.

mozoł, *mozoła, mozolić się, mozolisty*; prasłowo; u innych Słowian oznacza jeszcze to 'nagnioty' (i na ręce), to 'blizny' i 'wrzody', to (w cerk.) i 'witkę'; to znaczenie łączy je z lit. *mazgas*, 'supeł', 'pączek na drzewie', z wokalizacją *e*: *mezgiu, megzti*, 'wiązać supełki, robić pończochy'; niem. stare *masca*, dziś *Masche*. Słowo przybiera wszelakie postaci: rus (narzeczowe) *mozgol*, u nas *modzel*, o 'nagniotach na ręce', *modzelowaty*; *z* i *zg, zd, dz*, mieniają się nieraz.

moździerz, z niem. *Mörser* z łac. *mortarium*; w 16. wieku były i postaci nieco odmienne, *możdżerz* itp., nawet *mozgierz*, r. 1500.

możdżeń, 'kołek'; 'tybel'; do *mozoł*; jest i u innych Słowian.

mrok, *mroczyć, zamroczyć. mroczny, mrokomie*, 'o zmierzchu', »*mrokowa* ćma« w biblji; z **mork-*; rus. *ob-morok*, 'omdlenie', cerk. *mrak*, 'ćma', czes. *mrak* i *mráka*, 'ciemna chmura', znane i u nas; p. *mierzch* (*ch* zamiast *k* i w moskiewskiem narzeczowem, zdwojonem, *maramorochi*, »*pod maramorochom zimy*«, A. Biełyj, Pierwoje Swidanje 1921, str. 32); wokalizacja *o*, jak w lit. *man akys apmarko*, 'ściemniało mi przed oczyma'; wokalizacja *e* w rus. *miereszczit sia*, 'zjawia się, migoce'.

mrowie, *mrowisko*, zresztą tylko zdrobniałe *mrówka* (*mrówczy, mrówczany*) i *mrówca* (Kmita 1587 r.; narzeczowe *mrocki* z **mrówczki*); na Rusi do prawidłowego *murawiej*, z **morowjej* (cerk. *mrawij*), dorobiono *muraszka*, co i do nas przyszło. Prasłowo (na Litwie zaginęło); awest. *maoiri-* (z *marvi*), iryj. *moirb*, niem. *Miere*, w innych językach z przestawką, łac. *formica*, ind *wamrī-*. Serb. bułg. słowień. *mrav(a)*, czes. *mravenec* (z końcówką jak rus. *ptieniec*, 'ptak').

mróz, *mrozić, przymrozki, mroźny, odmrozić*; *mrozowaty* (o maści końskiej); prasłowiańskie (rus. *moroz*, cerk. *mraz*; na Bałkanie przeniesione i na stan umysłu: *omraza*, 'obrzydłość, nienawiść', u nas tylko z półgłoską w *obmierzły*, *mierziączka*), z wokalizacją *o*, obok półgłoskowej w *m(i)arznąć* (i *mierzić*, p.) z *mĭrz*.

mrugać, *mrugnąć*, powstało przestawką z *mŭrg-*, rus. *morgat'* i *murgat'*; lit. *mirgėti*, 'błyszczeć, migać przed oczami', z wokalizacją *a* (*o*): *margas*, 'pstry', z półgłoskową: *murgai*, 'widma'; nord. *myrkr*, 'ciemny', *miorkue*, 'ciemność', od wokalizacji *e*. Z tym pniem można łączyć wszelakie słowa czeskie, słowieńskie, ruskie o 'drobnym deszczu, śniegu', o 'gęstem' (czes. *mrholiti* = słowień. *mrgolėti*, 'roić, mrowić się'), przyczem i *ch* zamiast *g* (por. u nas *ch* zamiast *k* w *mierzch*), rus *moroch*, o 'deszczu', słowień. *mrszeti*, o 'śniegu'. U nas narzeczowo i *mrygać*; *mrużek*, nazwa zabawy.

mruk, *mruczeć, mrukliwy, pomruk, mruknąć*, to samo co *markotny, merkot*, bo pierwotne *mŭrk-* daje i *mark-* i *murk-*, z przestawką *mruk-* (por. *bruczeć* i *burczeć* obok *barkotać*); tak samo rus. *murczat'*, cerk. *mrkati*, o 'beku kóz, owiec', czes. *mrkotati*, o 'niewyraźnej mowie'.

mrzeć, *umrzeć*. przestawione z **mier-ć*, w dalszej odmianie z półgłoską: *mrę, zemrę, marł, zmarł*; *martwy*; *martwić*, jeszcze w 15 w. 'uśmiercać, zabijać', ale od 16. wieku

przejęło znaczenie 'kłopotu, zgryzoty': *martwić* kogo lub siebie, *zmartwienie*; *martwota*. Częstotliwe *umierać*, z dawnego *umirać*; *powymierać*. P. *mór*; *śmierć*. Prasłowo; indyj. *mar*, 'umierać', *amrta-* 'nieśmiertelny', grec *ambrōtos* (stąd *ambrozja*, 'pokarm nieśmiertelnych'), łac. *morior*, *mortuus* (*martwy*; czy *w* nie weszło od *żywy*?), niem. *Mor-d*, lit. *mirti* (z półgłoską w bezokoliczniku, nie z pełnem *e*, jak u nas). Znaczenie pierwotne: 'ginąć, niszczeć', por. łac. *mor-bus*, 'choroba', grec. *marasmos*, 'więdnienie, usychanie'. Dwojakie znaczenie słowa *martwić* dowodzi, że i *mordować* w takiem samem nie pod wpływem *morzenia* powstało Złożone: *mrzygłód*, 'sknera', itd. Cerk. *mŭrą*, *mrěti*, rus *umiret'*, itd. u wszystkich Słowian.

mrzewka, *mrzana*, *brzana*, nazwa ryby, z łac. *murena*; i u Czechów *mrzena*, *mrzínek*, serb *mren*, ale to różne ryby i nie umiem nazw ich pogodzić

mrzeża, *mrzeżna*, 'sieć na ryby', ruskie *miereża*, cerk. *mrěža*, czes. *mrzíže*, już nie o 'sieci', ale o 'siatkowaniu', 'kratach' (w rus. o 'haftach ludowych'; jest i rus. *mierioga* w tem znaczeniu); łotew *merga* o 'poręczy', a *marga* o 'pasmie'.

mrzost, *mroszczyć się*, o 'tarciu się ryb'; *m* z *n*: rus. *noros(t)*, z wokalizacją *o*; lit. *nersz(ė)ti*, *narszas* i *narsztas* (to samo); p. *narościć*.

msza, *mszyć*, *mszarze*, *meszne* (opłata), z czeskiego, co zatrzymało wyraz pierwotny słowieński, przyjęty w 7. i 8. wieku od Niemców z łac. *missa*, którego na Zachodzie słowiańskim ani »liturgja« grecka ani »służba« słowiańska nie zastąpiły. Złożenie *żałomsza* pozornie z *żalem* się łączy, w istocie jest to niemiecka *Seel(en)messe*; inne złożenie p. w *kiermasz*. Termin łaciński po św. Ambrożym ogólny od 4. wieku.

mścić, od *msta*, por. *zemsta*, *pomsta*; *mściwy*, *mściciel*; szczególnie częste w imionach, *Mścisław* (na Pomorzu najliczniejsze, *Mszczuje*, *Mestwiny*, *Mścigniewy*, *Mścisze*); prasłowiańskie; cerk. *mĭst'*, rus. *mest'*; przyrostek *-t'*; pień *mĭt-* zestawiono z owem *mit-*, o którem p. pod *mituś*; *msta* byłaby dosłownie 'odwetem'.

mucha, *muszka*; złożenia: *muchomor*, *muchołówka*, *muchotrzew* (*muszetrzew* i *muszczec* u Stanka), dla 'stellaria', którą wedle łaciny i *gwiazdnicą* tłumaczą; z półgłoską: *mszyca* (por. rus. *moszka*), o owadach; *muszki* na twarzy nalepiały damy w 17. i 18. wieku wedle mody francuskiej (*mouche*); »*muchy* się roją w głowie« (o 'szalonym lub złym', już u Reja), jak franc. »*la mouche monte à la tête*«. Prasłowo; lit. *muse*, łac. *musca* (= *moszka*), grec. *myiā*, i t. d.; nasze *u* z dyftongu; tak samo u wszystkich Słowian; w biblji raz zamiast »łona« męskiego.

muchajer, *muchair*, *mochajer*, 'materja turecka', franc. *mohair*, *moire*.

muchry, u Reja, 'strzępki', z rus. *muchor*, *mochor* (to samo), p. *moszna*. Nie stoi we związku z *machramą*, *bachromą*, 'obwódką', 'frędzlą'; to jest tureckie.

mudzić, 'zwlekać, przykrzyć', *zmudzić*, *zmuda*, *zmudny*; w języku pisemnym mylnie, niby odmazurzone: *żmuda*, *żmudny*; złożone z *ko-*: *komudzić*, *komudny* ('brudny, przykry', o grzechu, pogodzie, w 15. w.); u Łużyczan to samo, *komuda*, *skomuda*, 'zwłoka'; dublet z *ą* w cerk.; z półgłoską twardą powtarza się

w *medl* (p. *mdły*; cerk. *iznŭděti*, 'omdleć'); z przedłużonem *ū* p. *myśl.* Prasłowo; lit. *mausti*, 'tęsknić', *apmaudas*, 'przykrość', goc. *(ga)maudjan*, 'przypomnieć' (o myśli). Cerk. *muditi* i *mąditi*, 'zwlekać', słowień. *mudi se mi*, *muchlati*, 'zwlekać', łużyc. *skomda*, *skomuda*, załab. *mudi sę*. P. *mądry*.

Multany, Wołoszczyzna (*Muntean*, 'kraj górski', od gór siedmiogrodzkich); od ich pasterzy, co całe Pogórze zalali, *multanki*, *mutyjanki*, 'piszczałki', od 16. w. ogólne. Wołoszyn najmywał się na kata, więc *multan* w 16. i 17. w. i 'miecz katowski'.

muł, *namuł*, *zamulony*, *mulisty*; *mulać*, 'walać', 'ocierać' (serb. *muljati*, słowień. *omuliti*, o 'ocieraniu', 'stępianiu ostrza', 'gnieceniu', chyba nie odrębne słowo?); prasłowiańskie; lit. (z odmienną samogłoską) *mulwas*, 'błoto, namuł', od koloru (*mulwas*, 'rudy', łac. *mulleus*, toż); zestawiają z tem *mal-*, cośmy wyżej pod *malina* poznali, litew. *molis*, 'glina', *melys*, 'sinidło'.

muł, *mulica*, *mulę*, z łac. *mulus* (niem *Maulesel*).

mumrać, *memrać*, *mamrzeć*, *mamrotać*, 'mruczeć', *mumlać*, 'żuć', *memlać*; dźwiękonaśladowcze, u wszystkich Słowian (cerk. *mrmrati*, serb czes. *mrmlati*) i w pokrewnych językach: lit. *murme(n)ti*, *murmuloti*, 'mruczeć', *marmĕti*, ind. *marmara-*, 'szumiący', grec. *mormyrō*, łac. *murmurare*, niem. *murmeln*.

mumszańc, w 16. wieku, 'maszkary mięsopustne', z niem. *Mummenschanz*.

munia, *nunia*, *niunia*, *muńka*, 'bałwan', pogardliwie o człowieku, od *munia*, 'podgardle wołowe' (tak po narzeczach naszych i czeskich).

munsztuk, 'żelaza do pysku końskiego'; przenoszone i na 'hamowanie, chełznanie ludzi'; przez *munsztuk* sam trąbiono bez hałasu, np. dla nocnej wycieczki, by wroga nie budzić; z niem. *Mundstück*, dosłownie: »sztuka do ust«.

munsztułuk, powszechne w 17. w., 'oduzdne', 'napiwek' (za dobrą wiadomość), właściwie *musztułuk*, z tur. *musztułuk*.

mur, *murować*, *murarz* (zwykłym trybem rozpodobniony w *mularz*, *mularski*), *murny* i *murowy*; ogólna (ale stosunkowo późna) pożyczka słowiańska z niem. *mur*, *Mauer*, a to z łac. *murus*; złożone *murłat*, niem. *Mauerlatte*, o 'podbiciu, podkładce'. Ale *murgrabia* p. *burgrabia* (pod *burmistrz*).

murawa, 'gazon', od zieleni, ogólnie słowiańskie (o 'trawie', 'łęgach' itp.), cerk. o 'darni'; litew. *maurai*, 'żabi skrzek na wodzie', łot. *maurs*, 'trawa, gazon'; *murya*, od 'bydlęcia o czarniawej głowie' przeniesione na ludzi, 'gamoń'; *murzać*, *zamurzany*, *murdzuty* i *murz(i)a(stu)*, o 'brudasie'; lit. *mauras*, 'błoto, muł', *muras*, 'błoto', łot. *murît* = 'murzać'; jest u Słowian i *murgaw*, 'czarniawy' (bułg.), rus. *murhyj* i *murugij*, por. nasze *moręgi* ('o maści ciemnej').

murzyn, *murzyński*; *murzyć*, 'czernić' (czy nie od poprzedniego?), nieraz u Miaskowskiego; dorobiona już w cerk. na zwykłe *-in* (por. *Rusin* itd.) liczba pojed do niem. *Mohr* z łac. *maurus*, 'czarny', co i Grecy przejęli, np. *Maurowlachia*, 'Morlacy', dosłownie: 'ciemni, czarni Włoszy'.

mus; *musić*, dziś *musieć*, ale *przylub wymusić*; już w 14. wieku ogólna pożyczka, bo anarchiczni Słowianie nie mają własnego słowa dla 'musu', pożyczają je (np. staroczes. *dyrbjeti*

z niem. *dürfen*), albo omawiają 'niewolą' itp.; niem. *Muss, müssen*, pokrewne z *messen*, 'co domierzone' (?).

musat, *musatek* (*musadkiem*, u Reja), w 16. i 17. wieku, 'stal do ostrzenia szabel', z tureck. *masad* (serb. *masad*).

muskać, *musnąć* z *musknąć*, *muszczeć*, 'gładzić'; wyłącznie polskie; czy od *mu-*, litew. *mauti*, 'wciągać' (np. pierścień na palec), łotew *maut*, 'gładzić', łac. *movere*, 'ruszać', niem. *Muff* (cośmy znowu później pożyczyli, *mufek*) ?; lit. *maukti*, 'ucierać'

mustasia, częściej w liczbie mn., w 17. wieku, 'grzywka u czoła pań': »*mustasię* kozim włosem nosi nadstawioną«, »mało damom fontazie, *musztasie* i czuby«; z franc. *moustache* (z włos. *mustacci*), o »koziej bródce« mężczyzn.

mus(z)ter, *musztrować*, *mustra*, nieraz dawniej z *n*, boć i niem. *Muster* z włos. *mostra*, a to z łac *monstrare*, 'okazywać' (skąd nasze *monstrancja*, *demonstracja*).

musułbas, u Potockiego i i, *muzułbas*, 'płótno liche tureckie', dosłownie: 'płótno (*besz*) z *Mosułu* (nad Tygrysem)', skąd i nazwa *muślinu* (franc *mousselin*). Ale *muzułman* tylko przypadkiem owe *muzul-* przypomina; arabska to nazwa 'Bogu oddanych', 'wiernych', u Słowian już od 15. wieku zniekształcana, bo z *musulmanin* robią *musromanin*, a dwa *m* rozpodobniają w *b-m*: *busurman*, *basroman*, *bosurman*, z czego u nas wkońcu *bisurman* (w polskim Janczarze około 1520 r. są już te postaci); podobnie rus. *bachrama*, 'frędzle', z tur. *machrama* (nasze *machram*, 'chustka').

muteta, *moteta*, 'śpiew' (sam, bez muzyki), więc i 'głos' (»w poważnej *mutecie*«); z włos. *motetto*.

Muzyka. Chociaż Słowianie naród wcale muzykalny (Czesi, wedle świadectw obcych, już z 18. wieku, najmuzykalniejszy z narodów), to w ich instrumentach muzycznych przeważają olbrzymio nazwy obce, u wschodnich greckie i orjentalne (*litawry*, *nakry*, *nabat*, *surny*), u zachodnich włoskie. Na orkiestrę czy kapelę prasłowiańską składały się jednak: z bitych pałkami, *bębny*; z szczypanych palcami, *gęśli* (niby liry czy lutnie o trzech strunach?; z takiemi wystąpili około r. 590 przed cesarzem greckim Maurycjuszem owi trzej Słowianie z nad Bałtyku, przeprawiający się do chana awarskiego); z dętych, *rogi*. Źródła arabskie z 9. i 10. wieku wspominają u Słowian o lirze o ośmiu strunach, ze spodem płaskim, i o piszczałkach na dwa łokcie długich. Obok rogów, we które dął, »piskał« Słowianin na piszczałkach, krótszych i dłuższych, luźnych lub spojonych po dwie razem; nazywał je rozmaicie, *dudą* (*dudką*), albo rzeczownikami urobionemi od czasowników dla 'piskania': *swiřěl* (może prasłowiańskie, powtarza się w cerk., *swirjati*, *swiřic*, 'piszczek', nawet *swiristel*, 'chróściel'; na całym Bałkanie i na Rusi, *swirjel*) i *sopl* lub *sopěl* (cerk., *sopati*, 'grać na flecie', *sopic*, 'piszczek', rus *sopiel*); od *piskati* cerk. *pisztal'*, słowień. *piszcza*, czes. *pisztial(a)*, nasze *piszczek* i *piszczałka*, — podczas gdy świst, zwizd i chwist bez instrumentu się obywają. Najoryginalniejsze były jednak *dudy*, t. j. piszczałki połączone z miechem, zwane i *kozą* (bo miech z jej skóry), a mylnie i *kobzą*; *dudziarze*, czy *dudarze*, przechodzili cały kraj, *piszczele* w miech składając po grze; że literatura

cerkiewna o *dudce*, *dudach*, nie wspomina, nie dowodzi niczego: oba słowa powtarzają się u wszystkich Słowian bez wyjątku (a przejęli wraz z instrumentem i Niemcy od Słowian). Wszystko inne, począwszy od *trąby* (chociaż to słowo prastare, całkiem jakby prasłowiańskie, w rus., czes. itd. *truba*) i *skrzypki* wraz z *smykiem* (*smyczkiem*, cerk., późne zresztą, *smyczĭk*, 'skrzypek'), jako wynalazek dopiero średniowieczny (Ruś go od nas przejęła) w prarodzinę nie wchodzą. *Muzyka* z łaciń. *musica* od *muz* greckich, o imieniu niejasnem (może to ogólna nazwa byle 'nimf, wił górskich'). *Muzyka* znaczyło i 'muzykanta', z łac *musicus*, jak *klerzyka* z łac *clericus*; w tem znaczeniu dziś jeszcze ludowe. Jedyny nasz prawyraz, to *gędziec* (»albo lutnik«, r. 1500); dawną *gędźbę* już Leopolita stale *instrumentami* zastąpił (biblja: »w rozliczne *gędźby*«; »na *instrumenciech* rozmaitych«, u Leopolity)

my, zaimek, prasłowo; lit prus. *mes*. Składnia słowiańska: *my z ojcem*, 'ja i ojciec', rus. *my s Wami*, 'ja i Pan'; tak samo z *wy* i i. Dalsze przypadki p. *na-*.

myć, »*zmyć* kogo bez ługu«, 'okpić'; *pomyje*; *mytka*; *myjać się*, obok *(u)mywać*; *pomywaczka*; *mycie* (do umywania); *Mycielski*; *mydło*, *mydliny*, *namydlić*, *mydlarz*; *mydłek*, 'głuptas'; *mydlnik*, 'saponaria', u Stanka nazwana *mydło* i *psie mydło* albo *piennik*. Prasłowo; prus. *au-mū-snan*, 'u-my-cie', lit. *mau-d-yti*, 'kąpać kogo', ind. *mūtra-*, 'uryna'. Tak samo u wszystkich Słowian: rus. *myt'*, *moju*, cerk. *myją*, *mydło*, *pomyję*, rus. *pomoi*, czes. *mýdlo*, itd.

mylić, *mylka*, *mylny*, *mylkować*, *omyłka*: zachodniosłowiańskie; od nas i na Ruś przeszło; czes. *mýliti*, itd ; może por *omełsniony* u S. Twardowskiego, 'omylony'(?).

mysz, *myszka*, *myszkować* (np. o lisie); *myszy* (»*mysza* wieża«), dziś mylnie *mysi* (*mysi królik*); *myszołów* i inne złożenia Prasłowo; brak go w lit ; ind. *musz-*, grec. *mys*, łac. *mus*, niem. *Maus*; *myszka*, nazwa pewnego 'mięśnia' (dla podobieństwa), jak łac. *musculus* (tak samo grec. i niem.), co przejęliśmy też jako *muszkuł*. niem. *Muskel*: ale i *muszla*, z niem. *Muschel*, również od tego *musculus*. U wszystkich Słowian tak samo; serb. *miszomor*, ruskie *myszjak*, 'arszenik'.

myśl; *myślić*, dziś *myśleć*. ale *zmyślić*, *wymyślić* (por. *musieć* i *zmusić*); *myśliciel*; *myśliwy*, *myśliwiec*, *myślistwo*; *pomyślny*, *pomysłowy*, *umysł*, *znuysł*, *zmysłowość*. Prasłowiańskie; przyrostkiem *-sl* lub *-tl* od *myd-*, obocznego do *mud-* (p. *mudzić*) i *mąd-* (jak *łyko*: *tączyć*, *być*: *będę*, i inne), por. goc. *maudjan*, 'przypominać'; *myśl* nazwana więc od *mudzenia*, 'zwlekania', aby nie być po szkodzie dopiero mądrym. Częste w dawnych imionach: *Przemysł* (*Przemyśl*), *Siemomysł*, *Wszemysł*, *Niezamysł* i t. d., *Myślenice* z dawnego *Myślimice*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *domysł*, *promysł*, *razmysł*, *myśl*, itd.

Myślistwo. Sama nazwa dowodzi późnego i osobliwszego nabytku, nieznanego czasom pierwotnym, co tylko »łowiły«; my z Czechami mamy spólnie to słowo, nieznane innym Słowianom (rus. *ochota*, 'polowanie', itd.) »Polowania« naszego, sportu, nie znali Słowianie wcale; oni łowili zwierza i wytężali myśl na wsze-

lakie sieci i zasadzki, łapki i paści. Dla zapalonego myśliwego, jak Cygański r. 1584, ruśnica nie istnieje jeszcze, zato niewyczerpany on w opisywaniu wszelakich sposobów na ptactwo, nie gardząc najniepozorniejszem, wróblami itd.; technikę sidł i sieci doprowadził do doskonałości. Jedynie wyższe warstwy z sokołami - rarogami i chartami-wyżłami hołdowały »polowaniu« w naszem znaczeniu słowa, i wcale nie gardziły zajęczemi łowy, jakby to z słów Wojskiego w Panu Tadeuszu wypływało. Sokolnictwo jednak nie doszło u nas nigdy do tego znaczenia, jakie miało np. w Moskwie, szczególniej za cara Aleksieja, gdzie pozostawiło nawet pomniki pisemne, po których u nas niema śladu Mimo to bogate słownictwo rodzime dla psów i ptaków łowczych (najmylniej nieraz z Niemiec i Wschodu wywodzonych, p. *chart*, *krogulec*), pominąwszy wszelkie sieci, o wydoskonalonej technice wyraźnie świadczy.

myto, 'cło' i 'płaca', *mytnik*, 'celnik' i 'najemnik' (tak u Leopolity, zamiast *mytnika* biblji); *mycić*, 'cło płacić', *przemycić*, 'obejść cło', *przemytnik*. Prasłowiańska pożyczka z niem. *mūta*, *Mauth*, 'cło'; u innych Słowian *myto* 'kuban', rus. *nieunmytnyj*, 'ten, co się nie da przekupić'.

mzda, 'nagroda, zapłata'; częste w biblji, jak u Czechów do dziś, u nas z 15. w. zaginęło Prasłowo; brak go w litew.; ind. *mīdha-*, 'czacz', awest. *mizda*, 'zapłata, zysk', grec. *misthos*, goc. *mizdō*, 'zapłata', niem. *Miethe*; cerk. *mĭzda*, 'zapłata', łuż. *zda*, itd.

mżyć, *mżeć*, o 'deszczu drobnym'; o 'przywieraniu powiek' (»jeden *mżał*, drugi palce wystawiał i pytał, ile?«); o 'miganiu i mrużeniu'; o 'półśnie', stąd *mżonki* (mylnie pisane *mrzonki*), 'co się komu przywidzi, przymży'; *mżurek*, *mżurki*, 'zabawa z zasłanianiem oczu' ('ciuciubabka'), przestawione rychło w *żmurki* (już w 16. wieku). Ta sama przestawka u wszystkich Słowian: serb. *žmura*, 'ciuciubabka', *žmuriti* i *žmiriti*, czes. *žmuřiti*, słowień. *žmati* ze *mžati*, *žmieriti* (cerk. *mĭžariti*, o 'miganiu, mrużeniu oczami'), słowac. *hmúrať oczima*, rus. *zažmurit'*, *žmurki*, itd. Pień *mig-* łączy więc dwa znaczenia: 'migoci' ('wilgoci', por. *mgła* i *miegać*) i 'migotania' (p. *mig*).

N

na, przyimek; z przyrostkiem *-d*: *nad* (jak *po*: *pod*; *za*: *zad*; *prze*: *przed*); przy stopniowaniu przymiotnika *na*, *nad*, *nai*: *nawięcszy*. dziś *największy* (od 16. wieku); jeszcze u Reja, nietylko w 15. wieku, *nanadwysze* i *nadna(j)wysze*; tak samo u wszystkich Słowian, *na*, *naj*. *nar* (z *na-że*). Częste w złożeniach z *na-* i *nad-*. W litewskiem *nuo* ma znaczenie odmienne: 'z', nie 'na', prus. *no*, 'na'; w lit. jako doczepek, *rankos-na*, 'do rąk' (*nad* tam niema); awest. grec. goc. *ana*, niem. *an*.

na!, wykrzyknik; *namasz*, *naści*, *nacie*, *na wam*; tak samo u innych Słowian i w litewskiem, ale były (i są po narzeczach do dziś) postaci oboczne: *nę*, *nu*: »*nęźci* jaje«, '*na* jaje', Potocki, a od nich ura-

biano stałym trybem (por. *tykać* od *ty*) czasowniki *nękać* i *nukać*, 'nakłaniać', 'napędzać'; *przynukać*, 'przyniewalać', na Ruś (słynie ona z tego) zakrawa, np. u Potockiego: »było szto jesty, pity, *prynuki* ne było«; stąd rzeczownik: »zbytnia *przynuka*«; *nękać* zatarło ślady pochodzenia od wykrzyknika, niby nowe jakieś słowo; w biblji: »*nękali* lud (żydowski) Egiptscy, aby precz wyszli« (tu jeszcze pochodzenie wyraźne), ale dalej: »los mnie *nęka*«; *znękany*. To *nę, nękać*, wyłącznie polskie; u wszystkich innych Słowian tylko *nu*, nawet w cerk. tylko *nukati* i *njukati*, bo drugi ogólnie używany wykrzyknik był: *nu* (p.), *nuże, nuż*. rus. *nutka*, serb. *nu, nudi(r)*, od *na* co do znaczenia (i pochodzenia?) odmienny, służący wyłącznie budzeniu woli.

na-, pozorny pień dla liczby mnogiej zaimka pierwszej osoby: *nas, nam, nami* (liczba podwójna: *naju, nama*); *a* z *ō*: łac. *nōs, nōbis*, grec. *nō*, prus. *nuson, numa(n)s*; pierwszy przypadek z odmiennym pniem, p. *my*; Litwin wyrównał tę pierwotną różnicę, mówi: *musu, mums*, wedle *mes*. Od tego *nōs-* zaimek dzierżawczy: *nasz*; *naski*, »po *nasku*«, 'po naszemu', w 16. i 17. wieku, wedle *swojski*; w *nasz, wasz*, przyrostek *-j*; prus. bez niego: *nusa*, 'nasza'.

Naczynia. Nazwy pierwotne, bardzo liczne (chociaż wkońcu późniejsze pożyczki niemal przeważyły), ogarniają naczynia wszelkiego kształtu i materjału: dla picia, noszenia, chowania. Naśladują garść, czaszkę, tykwę (po jej wydrążeniu i wysuszeniu; nazwa rośliny, a raczej jej owocu, przechodzi już w prawieku na naczynie: »tykwa wody«), wyrabiane z kory, skóry (miechy, wory), drzewa (metale, szkło, późne, jak i kamień). Pierwotnie, oprócz skór, głównie plecionki z łyka i korzeni; plecionki zamazywano ziemią, gliną, aby nie przeciekały; gdy plecionkę spalono, okazał się wkońcu cały gliniany garnek, i odtąd glina najwalniejszym dla naczyń kuchennych i i. materjałem. Słowianie, a raczej tylko baby lepiły garnki w ręce; koło garncarskie, to późny nabytek. Najpierwotniejsze naczynie (jeżeli pominiemy rogi, służące wyłącznie do picia miodu itp.) misa, płaska, szeroka, zczasem coraz wyższa i zwężająca się ku górze albo dołu, bez ucha pierwotnie, raczej z dziurkami dla przeciągania sznura ku noszeniu, przechodząca we dzbany (a najpóźniej we flaszki); gliniane naśladowano w drzewie; skóry zszywano na miechy i wory. Słownictwo prasłowiańskie posiadało jako nazwy pierwotne: *dzban* i *dzber* (*cebr*, lit. *kibiras*), od 'zawieszania' nazwane; *garn(ek), garniec*, od 'wypalania', bo te same słowa w łac. i ind. znaczą 'piec' i 'żar', od 'gorzenia'; *ssąd* ('naczynie', 'dzban' itp.) i *łatka* (toż samo) były może z drzewa, tamte gliniane, a z nich *trzopy* i *szkudły*; *czasza* a *czaszka* jedno słowo, bo z czaszek wrogów zabitych pito, aby ich siła w pijącego przechodziła; *krynica* wreszcie, najdawniejsza dla 'misy' nazwa, bo *misa* sama jak i *bludo* pożyczki. Z *kory* wyszedł *korzec*. Plecionkami pozostały *kosz, łukno* (od *łyka*) i *kozub*. *Dzieża* służyła do zarabiania ciasta; *wiadro* do noszenia wody; okute zwało się *okowem* (nazwa prasłowiańska, ale chyba najpóźniejsza). Obok *miechów* i *worów*

bywały małe *moszny*, 'pęcherze', dla przechowywania drobiazgu, monet rzymskich, paciorków. To wszystko pranazwy. Ale jeszcze przy końcu doby prasłowiańskiej wnikają obce, z przedmiotami samemi, a więc *misa, bludo, kocieł, kadź, beczka, konew, węb or(ek), bednia, niecki* (?), *kbeł, kub(ek), łagiew, korczag* (wszystkie u wszystkich Słowian jeszcze); nie wspominamy co później sami, albo z Czechami razem, zewsząd przejmywaliśmy. Przedsłowiańskich nazw tu bardzo niewiele: litewskie *kibiras* (*cebr*) wymieniliśmy; dalej *maiszas*, 'wór' (*miech*), a może i *makas*, 'woreczek', *makszna*, 'pochwa' (*moszna* ?); *jaszcze*, u nas drewniane, może z greckiem *askos*, 'miech', pokrewne, ale bliższe jest niem. *asch, ask*, również drewniane.

nać, 'liście', 'łodygi', »*nać* ziemniaczana«; ogólnie słowiańskie; łączą z nią prus. *notis*, lit. *not(e)re*, 'pokrzywa'.

nader, pełniejsze *nadert* wyjątkowo w 16. wieku (r. 1564); dziś przysłówek, jak *nawet*, i również dwa słowa; czeskie *drt*, 'trociny, opiłki', *drtki*, 'okruchy', *drtiti*, 'kruszyć'; *na dert* (może to i pożyczka?) znaczy więc 'do cna', potem 'nadto'. Ale w tytule *naderspan* jest pomylone węgier. *nádor*.

nadragi, 'spodnie', w 16. i 17. wieku, z węg. *nadrág*, a to z bałkańskiego *nadragy* (cerk. i i.), od *dziergać*, z wokalizacją *o*, więc *dorg-* (p. *droga*).

nadwerężyć i *nadwyrężyć*, postaci późniejsze, gdzie wszystko tumani: i *y*, i *ę*, i *ż*; poprawnie brzmi ta późna ruska pożyczka (17. wiek) *nadwęredzić*, rus. *powicredit'*, od *wiered*, 'wrzód', niby 'okaleczyć'; postaci poprawne sięgają w wiek 18.: »choć ich muszki trochę *nadweredziły*«, »z *nadweredzeniem* zdrowia«, jeszcze r. 1716: »ogniem kościoł *nadweredzony*«; ale już Okolski 1639 r.: »prochów *nadwerędza*«; »jeśliś *nadwerędział* zębów«; wtórna nosówka właśnie przed *dz, sz*, najrychlej się zjawia, por. *między, mięszać, mięszkać*.

nadziak, 'czekan', *nadżak* bałkański, z tur. *nadżak*.

nadzieja, *beznadziejny*, przestarzałe *nadziewać się*, 'spodziewać się'; było i *nadzież* (jak *kradzież*), »*nadzieżny* koń« u Kochanowskiego, 'pewny', »czas *nienadzieżnej* ('nienadzianej, niespodziewanej') potrzeby« u Reja, co rusyzmów nie zna wcale; p. *dziać*.

nagi, *nagość, nagota, nagus, obnażyć*; prasłowo; lit *nuogas* (jeśli to nie pożyczka), *nuogata*. 'nagota', ind. *nagna-*, łac. *nūdus* (z **nogedhos*), goc. *nagaths*, niem. *nackt*.

nagły, *znagla, naglić, przynaglać*, prasłowiańskie; na Rusi o 'zuchwałym'; przyrostek *-l*; od *nagi*?

nagroda, mylnie *nadgroda* (por. *pochlebiać* i *podchlebiać*), *nagrodzić, wynagrodzenie*; tylko u nas nabrało znaczenia 'daru - zapłaty' (rus. *nagrada*, małorus. *nahoroda*, są polonizmy). Jak w »bez *ogródek*« (t. zn. 'wprost', 'bez obsłonek') oddaliło się znaczenie od *grodzenia, grodzy*, podobnie i tu: *nagrodzić* znaczyło 'nawalić grodzy', 'obaloną grodzę nastawić', a więc 'odszkodować, powetować, zadosyć uczynić' (i na tym stopniu pozostało czeskie *náhrada*, głównie dla 'zastępstwa', niem. 'Ersatz'); stąd u nas w 16. wieku i 'dar - zapłata' (por. podobny rozwój znaczeniowy słowa *zapłata*).

nahaj, *nahajka*, 'kańczuk tatar-

ski', od hordy *nagajskiej* (po wodzu *Nagaju, Nogaju*); przyszło w 17. wieku przez Ukrainę, jak *h* dowodzi. Por. *boćki* itp.

nakładać, 'łożyć koszt', już w 14. wieku; »co Pakosz *nakładał*«, itd.

Nakło, u nas tylko nazwa miejscowa, u Czechów *nákli* (*na* i *kieł*), 'drzewina, pręcie (co woda zostawia, nanosi)'.

nalaz, w psałterzu, dziś tylko we złożeniu dalszem: *wynalazek, wynalazca*, i poprawne *wynaleźca*, jeszcze w 17. w. samo *naleźca*, obok *nalezienia* w psałterzu; od czasownika *nalazać* (jedyny przykład w kazaniach świętokrzyskich, *nalazamy*, pomyłką *nalaziny* napisane), *nalazować* w biblji, gdy np. Czesi do dziś *nalezati* zatrzymali; ocalało w czasie przeszłym, *nalazł*, dziś *znalazł*; zastąpione zresztą przez *najdę, znajdę, nachodzę, znachodzę* (p *chód*; nawet *najda, najduch, znajdek*); do zbyt wytartych złożeń *nalazł, najdę*, dodajemy jeszcze jeden przyimek, *z*: *znalazł, znajdę* (tak samo *zobaczyć* i i.).

Nalewajko, nazwa watażki kozackiego, w Warszawie straconego (r. 1597), upornie się trzymała; 'szyzmatyków' tak przezywano; »baranie flaki albo *nalewajki*«; używało się jednak i dosłownie: 'tén, co *nalewa*, ugaszcza' (szlachtę).

nałęcz, 'obwiązka', zmyślone nietrafnie, bo biała obwiązka na czerwonem polu była tylko herbem *Nałęczów*, nazwanych od jeziora *Nałęcz* (jak *Przełęcz*), ale »zawołanie« (p.) nic nie ma spólnego z obrazkiem herbowym (p. *Godzięba* pod *godzić*).

nałóg, 'do czego się kto nałoży', »*nałog* albo wnor« w 15. wieku; od *leg-*; p. *łożyć*; por. *odłóg, połóg, wyłogi, załoga* albo *zakładka*, itp.

namiot, już co najmniej od r. 1500 znane; tak i 'kotary nad łóżkiem' nazywano: *namiocik*; pozornie niby 'narzutka', jak nią jest istotnie (ruska) *namiotka, namitka*, 'chusta na głowę mężatki'; ależ w naszem znaczeniu pojawia się tylko na Rusi i u nas (słowiańska nazwa 'namiotu' była *wieża, jata*, albo *stan*) i ze Wschodu przybyła, ostjackie *nāmat*, 'pilśń na kibitce', afgańskie *namd*.

namolny, *namólny*, 'natrętny', skrócone z *namodlny* (*namodlność*) od *modlić* (p. *modła*), już w 15. wieku; dziś narzeczowe (*namulny* !).

nan, *nan(k)o, nen, nana, nen(k)a*, narzeczowa nazwa 'rodziców', już w 16. wieku zapisana; wyraz dziecięcy, powszechny nietylko u nas; por. węg *nene*, 'starsza siostra'; toż rozumieć należy i o słowach: *niania, niańka, niańczenie*; por. *mamka*.

naoścież, mylnie *naroścież* (przez zwykłe narzeczowe pomieszanie *roz-* i *oz-*); *naścież, naścieżaj* (i *naściężaj*); o 'otwieraniu drzwi', od rzeczownika *ścież* (staroczes.: 'belka'), *ścieżaj* (i *ściężaj*, z ową częstą a mylną nosówką przed *ż*), 'zawias', od *stęg-, stog-* (p. *stóg*); z przyrostkiem *-er* prasłowiańskie *steżer* i *stożer*, 'zawias', lit. *stagaras* i *stegeras*, 'łodyga', łot. *stēgs*, 'drąg, kół', niem. *Stock, Stecken*; *ścieżaj* z **steg-ēj* lub **steg-jaj*, jak *lężaia* albo *rodzaj*.

naparstek, 'co się na *parst* (t. j. palec) wkłada' (por. *napierśnik, nakolanki* itp.); *parst* ocalało u nas tylko w *pierścień* (p.) i w nazwach roślin, np. *pięćparcica* (!); *parst* prasłowo: czes. *prst*, rus. *piorst*, cerk. *prst*; lit. *pirsztas*, prus. *nagepirstis*, 'palec u nogi'.

napawać, w psałterzu, w biblji, p. *poić.*

napużyć, ‘nastraszyć’, w 17. wieku. z rus. *napužat’* od *napugat’* (od *pęga*, ‘bicz’); ale małorus. *napužaty* od *pud-*, ‘pędzić’.

naremny, ‘gwałtowny’, ‘ulewny’ (o deszczu, wodzie), ‘namiętny’ (o człowieku), wyłącznie narzeczowe, podhalskie (u Orkana częste), z *e* zamiast *a* po *r* (co się u nas od najdawniejszych czasów powtarza, por. *Redlica* w 14. w.); czes. *náramný*, ‘olbrzymi’. Prasłowo; cerk. *raměn*, ‘nadzwyczajny’, ‘silny, wielki’, starorus. *ramiano* (*ja* zamiast *ě*, jak w *prjamyj*, p. *uprzejmy*), słowień. *ramęno*, ‘bardzo’ Przypuszczam, że *ram-* przestawione z *arm-*, i łączę je z staroniem. *irmin*, ‘olbrzymi’, w *irminsul*, *irminthiod* (‘słup’, ‘lud olbrzymi’). Przymiotnik *raměn* taki sam jak w *słověn*. Por. imię *Naram*, *Naramowice*

Narew, rzeka, por. pruską rzekę *Narus*, *Narz*, *Neria*, ‘mierzeja’, lit. rzekę *Neris*; p *nor.*

narężyć, ‘naruszyć’, słowo zapomniane, wielkopolskie, u Miaskowskiego i S. Twardowskiego nierzadkie: »gdyż byś tym *narężył* królewskiej swej ozdoby«. We związku z *urągać*; por. rus. *narużnik*, ‘naśmiesznik’, małoruskie *naruha* i *poruha*, ‘obrażanie’, z *orężem*, do czegoby rus. *narużnyj*, ‘zewnętrzny’, *ruż*, ‘twarz, fizjognomja’, naprowadzało

narok, p. *rzec*; tyle co *urok*, i jak ten łączy najrozmaitsze znaczenia; najdawniej, w 13. wieku, niby jakieś ‘opole, okręg’, gdzie *narocznicy* płacili czy dostarczali dani; w 16. wieku *narokiem* ‘umyślnie’ (»na zmowie«, więc i ‘napozór’), np. u Glicnera 1558 r., »*narokiem* a umyślnie« (por. rus. *naroczno*); dalej, w 17. wieku, *naroki* ‘wnętrzności’: »psom z uszczwanego zwierzęcia zajuszone *naroki*«, »wypatroszywszy *naroki*«; podobnie w czeskiem W 15. wieku *naroczy(s)ty*, ‘uroczysty’; w kronice Nestorowej *naroczitaja czad’*, ‘honoracjory’, słowac. *naroczitie*, ‘uroczyście’. U wszystkich Słowian powtarza się *narok* (u Serbów i ‘szczęście’; u innych i tyle co *porok*, ‘oszczerstwo’), ale tylko u Czechów (u nich *nárok* i wyraz prawny: ‘pretensja’) i u nas przeniesiono na części ciała, ‘wnętrzności’ (u Czechów nieco inne). Mylne wywody co do *naroczników* i *naroku* (o jakichś konfiskatach itp.) usuwam. W 14. wieku *narzec* ‘przestrzec’. *Narzekać*, *narzekalnice*, rozwinęło się w zupełnie innem znaczeniu; termin to pogański: ‘żałoba po umarłych’, ‘lamentatio’, ‘officium mortuorum’, *karl’* po staroruska, przez płaczki (zawsze kobiety!); dziś zesłabło na byle ‘biadanie’.

narościć, o kurach: »*naroszczone* bez kura *kokoszy* (Potocki), »kura się *narościła*«; od pnia *ners-*, *nors-*, lit. *nersz(ej)ti*, *narszas*, pierwotnie tylko o ‘ikrzeniu ryb’; z **norst* poszłoby polskie **nrost*, ale zbitka *nr* niewygodna, więc w środku słowa wstawią *d* (p. *pandrowie*), w nagłosie albo odmienią *nr* w *mr* (p. *mrzost*; tak samo u innych Słowian, serb. *mrijest*, ‘ikra’, słowień. *mrest*; por. serb. *pamraw* = *pandrow*), albo wstawią *a*; *narost* więc z **nrost*, jak *narów* z **nrow.*

narów, *znarowić*, *narowity*, roku 1607: »wesoły i *niegnarowity* (!) koń«: u Błażewskiego (w tłumaczeniu Kromera z r. 1611) *norowy*, »*roznorowiona* swawola«, całkiem z ruska (jak nieraz u niego); z **nrow*,

a to z **norw* (rus. *norow*, czes. *mraw*), ze wstawką *a* między *n-r*. Prasłowo; *ner-*, *nor-* (u Słowian z przyrostkiem *-w*) oznacza 'silną wolę': lit. *norėti*, 'chcieć', prus. *ner-tis*, 'złość', lit. *narsas*; ind. *nar-*, grec. *anēr*, umbryjskie *nerus*, 'mąż'. Słowo w ruskiem bardzo częste: *nrawit sia*, 'podoba się', *norowit'*, 'ugadzać'. Nasze *niemrawy*, 'niedołężny, mazgaj', z czeskiego.

narty, 'łyżwy', właściwie 'ski', u nas o Rusi używane, więc niby obce, ale *nárt* w czeskiem (i u nas) znaczy 'część stopy', 'przyszwę' (por. *napiętek*), a to jest złożone z *na-* i *ret*, *rta*, 'szpica' (cerk. *rŭt*, 'szpica, dziób'; przeniesione na 'usta' u Czechów i na Rusi, nam obce, *ret*, *rtu*, rus. *rot*; na Bałkanie 'pagórek'). Nie podano też dotąd słowa fińskiego czy innego, od którego dałoby się wywieść *narty*. W 16. wieku w Wielkopolsce częste *narty*, 'lasy'.

nary, 'łoże, wyrko', już w r. 1570 zapisane, więc nie ruska pożyczka, chociaż dziś na Rusi lepiej znane.

narzaz(ek), 'nacięcie, karb', p. *raz*; *narzaz* i nazwa 'daniny od bydła, wedle karbów obliczanej'.

narząd, przestarzałe; *narzędzie*, zbiorowe, dziś to znaczenie straciło; por. rus. *narjad*, 'nabój'; »tym *narzędem*«, 'sposobem', r. 1584; *narzędzić*, 'urządzić'.

Narzecze (wyraz nowy, książkowy), albo *gwara* (chłopska, już od 16. wieku używane w tem znaczeniu). Narzecza różnią się najbardziej co do słów samych; słownik nadmorski a zakopiański np. silnie się rozbiegają, czego nie uwzględniam, tylko wyjątkowo jakieś słowo narzeczowe wypisywając. Obok słownika, nieraz odmieniającego się i wedle sąsiedztwa (czeskiego, ruskiego, niemieckiego), zaznaczają się różnice gwarowe głównie w głosowni. Wedle nich prawi się o gwarach, których granice spadają się i dziś jeszcze z dawnym podziałem na ziemice; rozróżniamy więc gwary: Wielkiej Polski z Kujawami; małopolskie; mazowieckie; śląskie; pruskie; kaszubska przechodzi w język dawnych Pomorzan, co się aż poza Łabę rozciągał. Z tych różnic najdawniejsza i najwalniejsza, to t. zw. »mazurzenie« (albo syczenie), t. j. wymawianie *c*, *s*, *z*, zamiast dawnego *cz*, *sz*, *ż* (wyjątkowo i *z* zamiast *rz*): *jesce*, *zaba* itd.; nie mazurzy tylko Wielkopolska (z Kaszubami) i Śląsk południowy; język książkowy, acz w Małopolsce (Krakowie) powstał, również nie mazurzy; tylko w kilkunastu słowach (np. *cacko*, *cyranka*, *dzban*, *cebr*, *całun*, *cet*, *cetno*, *przykucnąć*, *przycupnąć*, *sędziwy* i i.) przedostało się mazurzenie do języka pisemnego. Proces to nie wyłącznie polski: zajął całe Pomorze aż poza Łabę (i tam go już około r. 1000 spotykamy), tak samo stare Prusy (w 13. w.) i Łotwę, i sięga do Nowogrodu Wielkiego. Druga cecha, »wałczenie«, wymawianie wargowe płynnej *ł*, jeszcze bardziej rozpowszechniona, młodsza, w 16. wieku stale u chłopów przedrzeźniana, w języku pisemnym się nie objawia (chyba u Mazura Rywockiego w r. 1584, piszącego *omglau*, *posłau*, *kardynau* itp). »Szadzenie«, wymawianie np. *bzida* zamiast *bida* (*bieda*), *psies* zamiast *pies*, zapisało się w pisemnictwie tylko w *fsiu*, *bziu*, zamiast *fiu*, *biu*. Przedsuwka *w-* przed *o* (*wowca* itp.), jak i inne przydechy (*h-* przed *a*, itp), tylko wyjątkowo w dawnym języku się

odnajdą; dzisiejsze pisemnictwo ich nie zna, chyba w słowach niemieckiego pochodzenia, np. *herb*, *herszt* i inne. Jeszcze mniej znaczą różnice co do samogłosek, np. wymowa *ę* jako *ą* (zatrzymały ją *Sandomierz*, *Kanty* i i.), ścieśnionego *a* jako *o*, ścieśnionych *e*, *ie*, jako *y*, *i*; tego wszystkiego wcale nie uwzględniałem; nadmienię tylko o prastarem *re-* zamiast *ra-*, w 10.—14. wieku u nas nierównie częstszem, niż dziś (*Redgoszcz* i inne).

nasięźrza, r. 1472 *nasięźrze*, później *nasięźrzał* (por. *Sowi-zdrzał*), 'ophioglossum', roślina »miłośnicza«, sprawiająca, że *na się źrzeć* będą; nazwę narzecza wszelako zniekształcają

naskrętny, *naskrzętny*, 'nagły, prędki', przestarzałe; por. *skrzątwa* i *skrzętny*. P. *krzątać się*.

naskrzeć, *naskrę*, częstotliwe *naskwierać*, 'nacierać': »kiedy go *naskrą*«, »*naskrę* ('nagnam') strachów«, »drugich w Wartę *naskwarszy* potopił«; por. *doskwierać*, *przyskwierać*; *naskrzeć* zamiast **naskwrzeć* (czes. *skvrnu*), jak *naskwarszy* dowodzi. P. *skwar*. Postać pierwotna **na-skwer-ti*, czes. *skvrziti*.

nastać, 'prześladować', jak łac. *instare*; »*nastoją* na mię«, »*nastojcie* nań«. »gdy *nastał* przeciwo mnie«, psałterz; p. *niestety*.

natręt, *natrętny*, por. *wstręt*, *wstrętny*; p. *trącić*.

nawias, por. *za-wias*, p. *wiesić*; »*nawiasem* ('bokiem') Tatarzy z łuków szyją«; 'naoślep': »wszyscy ślepo *nawiasem* bieżą do upadu«, »*nawiasem* żyją wszyscy«, »miece kwiecie *nawiasem*«; 'ubocznie', 'mimochodem'; specjalnie polskie; por. rus. *zanawies*.

nazierkiem i *nadzierkiem*, *nazierając* i *nadzierając* ('z podełba'), p. *zerknąć* (oboczność miękkiej i twardej półgłoski nic nadzwyczajnego; *zierk-* dziś już nie używamy); »już tu legat (papieski) nie *nadzierkiem* przyjeżdża za potrzebą jakąś, ale obecnie ('ogólnie') rezyduje«, r. 1607 (Rozmowa o rokoszu; wydawca myślał o »na dzierskiem koniu«); »Tatarzy prowadzą nas do granic *nazierkiem*«, Potocki.

Nazwy miejscowe. Są dwojakie: od *osób*; te przeważają, zabierając niemal dwie trzecie wszystkich nazw; od miejscowości samej, od jej położenia, flory i fauny, i t. d., topograficzne. Nazwy osobowe są różnej postaci. Albo dzierżawcze, z przyrostkami dzierżawczemi *-ów*, *-in*, *-j*: *Kraków*, t. j. 'gród (rzeczownik zawsze się opuszcza) Kraka'; *Kijew*, 'bród Kija'; *Sławęcin*, 'osada Sławęty'; *Poznań*, 'gród Poznana'. Albo rodowe, na *-ice*, częste w Mało- i Wielkopolsce, nieistniejące na Mazowszu: *Działoszyce*, 'osada Działocha (i rodu jego)'; nazwy na *-ów* i *-ice* nieraz się wymieniają, bo znaczenie ich równe, tylko postać odmienna. Albo liczba mnoga (bez *-ice*): *Wilki*, 'osada Wilka i rodu jego'; szczególniej częste na Mazowszu; inne od osiedlenia, np. jeńców, *Pomorzany*, lub czeladzi książęcej, *Piekary*, *Zduny* itd. — Nazwy topograficzne tworzą się najrozmaiciej, spólne im bywa odrzucanie rzeczowników (wieś, gród, siodło itd.), przymiotniki zabierają ich znaczenie i miejsce (jak powyżej dzierżawcze), a więc przymiotniki na *-sk*: *Gdańsk* od jakiejś *Gdani* ('błota' czy 'lasu'), *Busk* od *Bugu*, *Płock* od *Płoty*; nazwy na *-no* lub *-na*: *Dębno*, *Jeziorna*, *Jabłonna*; nieraz nie da się rozróżnić »rzeczowych«

od »osobowych«: *Wilkowo* od *wilka* albo od *Wilka* (?). Tylko te nazwy rzeczowe są ciekawsze, bo łączą się z jakąś cechą, gdy u osobowych przypadek jedyny rozstrzyga, nazwa nie zawiera żadnej cechy własnej. W rzeczowych ocalał niejeden pień zapomniany w mowie potocznej, np. *Chełm*, 'pagórek. Rodzaj nijaki nazw miejscowych ustępuje od 16. w. męskiemu: *Gdańsk* z *Gdańsko*, nawet *Śląsk* ze *Śląsko* (pole). Z nazw topograficznych nazwy rzek, jako należące do najstarszych, najtrudniej objaśnić; poszły nieraz z jakiegoś obcego języka, z języka pierwszych tubylców; u niektórych widoczne to na pierwszy rzut oka: *Dniestru* np. i *Dniepru* nikt z słowiańszczyzny tłumaczyć nie będzie, ale inne, np. *Wisła*? Rzeki małe, przezwane najpóźniej, nie przedstawiają trudności, jako przezywane od barwy wody, biegu itp.; częsty u nich przyrostek *-awa* (nie obcy i miejscowościom, *Kłodawa* i t. p.), albo *-ica* (np. *Bystrzyca*). Zmiany brzmienia wobec względnej nieruchomości językowej bywają minimalne, ale nieraz przestawka lub skrót wpływają znaczniej na postać; że *Iłża* i *łza* jedno, nie zaraz się domyślić. Od nazw urabiają się przymiotniki, nieraz osobliwiej, — a więc opuszcza się *-sk* (*gdański*, *śląski*); *iłżecki* (!); *kielecki* zamiast dawnego *klecki*; *polski* jest przymiotnikiem zarówno do *Polski* (ziemi) jak do *Polan* ('Polaków'), urobionym wprost od *pól*, pierwotnej nazwy ziemi. Nazwy gór nie odgrywają w płaszczyźnie polskiej (i słowiańskiej) znaczniejszej roli; w *Tatrach* przeważają obce, np. niemiecki *Giewont* (z 17. wieku) i i. I nazwy rzek bywają niecieka-we: najczęściej znaczą 'strumień', 'rzeka', 'woda', 'wielki', dlatego powtarzają się te same pnie, różne rzeki tę samą nazwę noszą: Węgier przezwał np. *Don* tak samo *Itil*, tj. 'wielki', jak i *Wołga* się nazywała; *Strymon* tracki, *Strug*, *Rumo*, dawna nazwa Tybru, jedno i to samo; *Wis-* z *Wisły* powtarza się w nazwie *Wesery*, *Visurgis*, itd. I nazwy ludów zawodzą nieraz ciekawość, pochodząc od ziemi albo siedzib nad rzeką: *Polanie*, *Pomorzanie*, *Wiślanie*, i t. d.; inne są kpinami: *Niemcy*, *Słowienie*, *Dulęby*; inne są zbiorowe, szczególniej obce: *Ruś*, *Saś*, *Czudź* (jednostki na *-in*: *Rusin*, *Sasin*, *Czudzin*); wiele obcych: *Bułgarzy*, *Ruś*, *Kunowie* (*Kumani*, węgierskie, stąd nasze *Kunowy* i *Kunowscy*), *Ormianie* itd.; inne nie podlegają ścisłemu rozbiorowi, np. *Czecha* można w najrozmaitszy sposób wykładać, itd.

nerka, z *nyrka*, z niem. prasłowa *Niere* (grec. *nefros*); rodzima jej nazwa: *pokrętki* (Stanko 1472).

nęcić, *przynęta*, *nęcisko*; *ponętny*; *wnęcić się*; postać oboczna z *u*: *nucić*, *ponuta*, nadzwyczaj. rzadka; czes. *nutiti* (może z niego Wujkowe *nuci*, 'przymusza'?) wyłącznie o 'przymusie'; dla 'przynęty' u innych Słowian *nada* (*wnada*, *prinada*; serb. *ponuda*). Por. *nędza*.

nędza, *nędzić*, *nędzny*, *nędzarz*, *nędznik*, *nędznica*, *nędzować*; liczne złożenia: *wynędzniały* itd.; postać oboczna z *u*: *nuda*, *nudzić*, *nudny*, *nudziarz*, *nudności*; pytanie, czy powyższe *nęta-* (p. *nęcić*) nie jest odmianką od tej *nędy - nudy*, bo i w lit. jest *pa-nudau*, 'stęskniłem', obok prus. *nautis*, 'bieda', goc. *nauths*, niem. *Not*, gockie *nauditharfts*, niem. *Notdurft*, 'potrzeba'. Postać z *u*

pierwotna, jak prus. i niem. dowodzą *Nuda* itd. prapolskie, ale *nuża*, 'bieda', *nużny*, dla *ż* miasto *dz* z ruskiej *nuży*, dziś tylko w *nużyć, znużony*, pojawiają się też dopiero w 17. wieku, i u pisarzy z połaci wschodniej. Już w cerk. jest *nąditi* i *nuditi* obok siebie, jak w polskiem; serb. *nuditi* nie znaczy 'przyniewalać', lecz 'oddawać, zlecać'; *nuja* 'nędza', a *nujan* 'smutny'.

ni, *ani, ni-ni*, spójka przeczenia, silniejsza niż *nie*; prasłowo; lit. *nei*, ind. *net*, łaciń. *nī* z *nei*, goc. *nei*; *niby, nito, niż(e)*, przy porównaniach, które Słowianin stale w przeczenie ubiera: »większy *niż* ty« znaczy: 'większy (t.j. wcale wielki), nie tak ty'.

nic, skrócone z *nico, niczso* (w 14. i 15. wieku *niczse*), bo złożone z *ni* i *co* (p); por. rus. *niczewo*; *nicość, nicestwo*; *nicpoń*; w 15. wieku jeszcze i *niczsej*, z doczepkiem *-j*, zwykłym u przysłówków; *acz nic*, 'przynajmniej' (co wydawcy nieraz mylnie *acz nie* piszą); daje się i odmieniać, jak *ktoś*, np: »skoro mu *nicem* kość padła«, »coś mniejszego od *nica*«, w 17. wieku. Z prawidłowej odmiany urósł przymiotnik *niczemny*, a od *nikczemu* (»*ni ku czemu* godny«) *nikczemny, nikczemność*. Czes *nic, na nic, niczeho* itd.

nice, 'lewa strona tkaniny' (przeciwna: *lice*), używa się niemal tylko we zwrocie »na *nice*«, wyjątkowo: »*nicem* obrócić«; brak u innych Słowian, oprócz Słowieńców (*nic, w nic*). P. *niknąć*.

nić, *nitka, niciany*; prasłowo; lit. *nytis* (u tkacza), łotew. *nitit*, 'zakładać przędziwo' (chyba nie pożyczki!), niem. bez przyrostka *-t* i z inną samogłoską: *naian*, dziś *nähen*, 'szyć', goc. *nē-thla*, 'Nadel'; czes. *nit'*, itd.

nie, spójka przeczenia u wszystkich Arjów; lit. *ne*, ind. *na*, łac. *nescio*, 'niewiem', *nequam*, 'niecny', niem. *ne*; niezliczone złożenia pomijam niemal wszystkie.

nie, ściągnięte z *nie je* ('nie jest'), tyle co 'niema': »*nie* go doma«, 'niema go w domu', »przeciw prawdzie rozumu *nie*«, »tu go *nie*«; z *tu*: *nietu* (por. rus), skrócone w *niet*, w 15. i 16. wieku częste, dziś zapomniane, ale jeszcze Lubelczyk w Psałterzu 1558 r. często go używa. W rotach 14. wieku zawsze: »trzy lat *nie*«, albo młodsze: »trzech lat *nie*«, »jeszcze roku *nie*«.

niebo, rzadko z czeska *niebie* (w 15. wieku); temat na *-ies* (*niebo* z **niebos*, grec. *nefos*), więc w liczbie mnogiej jeszcze *niebiosa* (grec. *nefe(s)a*), i w urobieniach: *niebieski*, co nam dziś 'siną barwę' oznacza, ale w 15 i 16. w. jeszcze znaczył 'niebiański': »radości *niebieskie*«. Słowo odmieniło u Słowian znaczenie, przeszło na 'niebo' (jasne, pogodne, stąd *niebieski*), gdy pierwotnie tylko 'chmury' i 'mgły' oznaczało, ind. *nabhas*, grec. *nefos*, łac *nubes* i *nebula*, niem. *Nebel*, lit. *debesis* (z odmiennym nagłosem!), 'chmura, obłok'. Ten związek utraciło słowiańskie *niebo* zupełnie, i używa się go nawet o 'sklepieniu' wszelakiem, a więc »*niebo* w ustach«, *podniebienie* ('palatum'), *podniebienny*. To samo u wszystkich Słowian.

niebogi, *nieborak, nieboszczyk*, p. *bóg*.

niechać, dziś tylko *poniechać, zaniechać*; w 16. wieku różne postaci od samego *niechać*: *niechawszy*, »kto go *niecha*«, «czemuś mię nie *niechał* w pokoju«, »*niechajcie* go«. Rozkaźnik *niechaj*, skracany w *nie-*

cha(ż), niech; czasownik sam złożony z *nie* i *chać, chajać*, co u nas nieznane, ale na Bałkanie *chajati* 'dbać', 'troszczyć się', chociaż i tam już złożenie z *nie-* stanowczo górę wzięło; obok *chajati, ochajati*, jest w cerk. i *oszajati*, 'oddalić'; pień *skă-*, nieznanego bliżej pochodzenia. W 15. wieku grano u nas »*niechajnego*«, przyczem i za włosy rwano.

niecki, po narzeczach i *miecki*, jak i u innych Słowian, *niecuszki* i *niecułki* (a mylnie *nieczułki*); prasłowiańska nazwa dla 'płytkiego korytka'; u innych Słowian (np. na Rusi) z twardą półgłoską: *noczwy*; zdrobniałe z pierwotnego (*niecy*) *niecwa* = *nŭsztwy* cerkiewne; *c* z *tj* lub z *kt*; dalszy wywód nieznany.

niedołęga, *niedołężny*; dziś, i już oddawna, tylko to przeczenie; *dołęga* chyba w imionach (*Dołęga*); postać *dołęka* w 16. i 17. wieku (o 'dostatku', 'możności, sile') dowodzi, że *niedołęga* wedle słów jak *ciemięga* itp. z *niedołęka* poszedł; brak go u innych Słowian (małorus. *nedołuha* i morawskie są polonizmy); *dołężny*, u pisarzy 18. w., tylko ich wymysł; słowo należy do *łączyć, łuczyć* (*niedołęka*, 'co nie *dołęcza - dołucza*, nie dotrafia').

niedziela, *niedzielny*, nieraz i w znaczeniu 'tygodnia' (tak stale w rus.); zdrobniałe, po narzeczach, *niedziołka*, z niemożliwem *io* zamiast *ia*, por. *poniedziałek* i *sześciniedziałka* (o 'położnicy'). Nazwa pochodzi z 8. w.; od zakazu pracy ręcznej, *ne-dělja* (jak *drěwo - dělja* i t. p.).

niedźwiedź, *niedźwiadek, niedźwiedzi*, jeszcze u Reja pierwotne *miedźwiedź*, t. j. 'miód (pień *miedw-*) jedzący'. Jak Litwin, co 'niedźwiedzia' »kudłatym« nazywa (*kłokis, łokys*, nasze *-dłak*, p. *wilkołak*), tak i Słowianin pierwotną aryjską nazwę 'niedźwiedzia', grec. *arktos*, zastąpił obojętnem omówieniem, ogródką, aby nie »wywoływać wilka z lasu«. Zdrobniałe, pierwotne, p. *mieszka* (pod *mieszkać*); osobowe *Miś, Miszka*, bo imiona ludzkie przenosi się stale na zwierzęta (p. *kaczka*), albo na rośliny (*mikołajki* itp.).

niektóry, 'niejaki'; w dawnym języku, i w 16. wieku jeszcze, *niekto*, 'ktoś', *niekogo*, 'kogoś', *niekomu*; *nie-* tu nie jest zwykłą spójką przeczenia *nie*, cerk. *ne*, ale cerk. *ně-*, i rozmaicie je tłumaczą, nawet ściągnięciem z *niewie* (!) Przyimki rozrywały ten związek stale: »*nie* na *których* miejscach«, 'na niektórych miejscach', jeszcze w 16. wieku.

Niemiec, *niemiecki, Niemka* (*Niemkini*), *zniemczały*; tem uszczypliwem przezwiskiem o 'niezrozumiałym', a więc niby *niemym* człowieku uraczył Słowianin pierwszych Niemców, których napotkał, Bastarnów przed Chr., albo Gotów po Chr., i nazwę tę rozszerzył na wszystkich bliskich im mową czy zbrojną; nazwa więc taka sama, jak *Słowianie* (p.). Już w 15. i 16. wieku, narzeczowo, przez upodobnienie, *Miemiec*, czego przy samem *niemy* nie bywa.

niemowlę, *niemowlęcy*, obok niego i *niemowię* (*niemownię*, zniekształcenie); a więc miękkie *w* i u nas nieraz w *wl* się odmieniło, jak to zawsze na Rusi i Bałkanie bywa (*prawię* = *prawlu*, i t. p.).

niemy, *niemieć, oniemiał*, w 16 w. często w *omieniał* przestawiane; *niemo, niemota*; prasłowiańskie, nieznanego początku; u wszystkich Słowian tak samo.

nienawidzieć, *nienawiść*, *nienawistny*, dziś tylko w przeczeniu znane; w 15., a nawet 16. wieku istnieje i samo *nawidzieć* (**nawiści* nie było), w znaczeniu 'chętnie widzieć', 'kochać', w przeciwieństwie do *zawidzieć*, *zawiść*; od 'patrzenia w oczy': *na-* (por. *nienajrzeć* kogo, to samo co *nienawidzieć*), i 'patrzenia zboku': *za-* (por. *zajrzeć* komu); *nienawidzić* mylne. U wszystkich Słowian tak samo: czes. *nenáwidieti* i *náwidieti*, serb. *nawidjeti se*, 'być we zgodzie', ale *nawidost'*, 'zazdrość'; Ruś ma *nienawist'*, ale i *nie mogu jego nawidiet'*, 'znosić, cierpieć'.

niepeć, 'nie żart', 'bieda', w 17. w. ogólne u autorów, a dziś po wszystkich narzeczach; jeśli *peć* zamieniło pierwotne *pec*, można je łączyć z cerk. *ne-pŭsztewati* 'sądzić' (od *ne-pŭszta*; *c*, *szt*, z *tj* lub *kt*).

niepili, 'obcy', w 15. wieku w zabytkach prawnych; dziś tylko po narzeczach, *niepilak*, o 'przybyszu'; p. *pilny*.

nieplaga, 'niechlujna', »zła, głupia i *nieplaga*«, Potocki i i.; *la* niepierwotne, por. czes. *neplecha*, w tem samem znaczeniu.

niesplik, i w najrozmaitszych odmianach: *nieszpuła*, *myszpuła*, *nieszpułka*, od 15. wieku, z niem. *Mispel*, z to z łac. nazwy tej rośliny: *mespilum*, z grec. *mespilon* (nieznanego początku).

niestety, wykrzyknik grozy, 'biada!', *niestytać*, 'biadać'; dawniej *niestoty*, *niestocie*, *niestojcie* w 15. w.; był to okrzyk za zbrodniarzem na gorącym uczynku (niem. *Zeter*), aby go gonić i ująć, więc poszło z *nastojcie!*, 'gońcie!', od *nastać*, 'prześladować' (p.); przez nieporozumienie przeczenie *nie* zajęło miejsce przyimka *na*; i Czesi mówią *nestojte* obok *nastojte*.

nieszpór, *nieszporny*, 'nabożeństwo wieczorne', z łac. *vesper*, 'wieczór', niem. *Vesper*, poprzez czes. *neszpor*; dopiero usta słowiańskie odmieniły *w* w *n* (jak *m* w *n* w *niesplik*, p.), jakby pod mimowolnym wpływem rodzimego *nie-*.

nieść, *niosę*; z *o*: *nosić*; częstotliwe *naszać*; *nieśny* (o kurach); *nośny* (o pocisku); *nosze*, *nosidło*; złożenia: *donośny* (głos); *donos*, 'denuncjacja'; *przynos*, *przynośny*; *wyniosły*; *wzniosły*; *wniosek*, *wnioskować* itd. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; lit. *neszti*, 'nieść', *nēszczia*, 'ciężarna', *naszta*, 'ciężar'; ind. *naśati*, 'osiąga', grec. *e-nenkein*, 'nieść', łac. *nanciscor*, 'osiągam (odnoszę)', goc. *ga-nah*, 'es genügt', 'starczy'. Dalsze złożenia: *wodonos*, zamiast *wodnik*, *listonosz* (!), zamiast *listowy*, śmieszne *Góronos*; *krzywonos*, o ptaku; *zakononośca*, psałterz. W 16. i 17. wieku *noszenie* wręcz 'klejnoty, drogie kamienie'.

nietoperz, mylnie *niedoperz*, r. 1472 *nietopyrz*. Niema u Słowian drugiej nazwy złożonej, coby na tyle zniekształceń się naraziła, jak ta; w pierwszą część wstawiają i *lato-* (od *latania*) i *męto-* i *szeto-* itd.; drugiej nie tykają; są i inne nazwy dla zwierzątka: u Stanka 1472 r. np. *kożekrzit* (t. j. 'z skrzydłami skórzanemi', p. *koża*), z czeskiego. Postać pierwotna, u nas ta sama co w cerk., znaczy: 'to nie ptak' (więc »niby ptak«); por. *nietota*; *pyrz* (albo *ptyrz*) nazwa ogólna dla 'ptactwa'; serb. *pirac* i *pirczac*, 'nietoperz'.

nietota, 'lycopodium', u Stanka 1472 r. i *wrońcem* przezwane (wedle łaciny); Syreński prawi: »ziele

Rusnacy i koziarze *nietotą* zowią, dla czego, wiedzieć nie możemy«. *Nietota* znaczy 'nie to ta' (u Słowaków i *nie ta ta*), bo roślin czarowniczych nie nazywa się po imieniu, omawia się je przez »to jest« lub »to nie jest«; *tojest*, albo *tojeść*, nazywają się różne podobne rośliny, co zniekształcano (w druku czy piśmie) nawet na *kojeść*; por. u Stanka 1472 r. *matki bożej to je* i *to jeść*, dla 'lysimachia'; *toje*, *tojeść* Stanko i i., *to jest*, *biała tojeść*, *kojeść*, *biała kojeść*, 'vincetoxicum' (Stanko je po niemiecku *Das ist* przezwał); a *to je*, Stanko, *modra tojeść*, Stanko, *kojeść* u innych, 'aquilegia'. Por. *nietoperz*.

niewczym, *niewczymci*, wedle pierwotnej składni, zamiast późniejszego *w nieczym* (od *niecoś*), 'w czemśkolwiek', 'cośkolwiek', 'niepróżno', 'niedarmo'; mylnie piszą je *niwczym*, coby wręcz przeciwnie 'nic', 'bez wagi', 'darmo', znaczyło; u samego Potockiego kilkadziesiąt razy, np.: »*niewczymci* w Polszcze tak wiele jest księży«, »*niewczym* Tymoteusza Paweł upomina«, 'niedarmo', »*niewczymeście* drwalem«.

niewiasta, *niewiastka*, jeszcze w 15. i 16. wieku 'synowa', zastąpiła zarazem od 14. w. *żonę* (p.), a sama od 18. wieku ustępuje znowu *kobiecie* (p.); w wieku 14. (r 1391) i 15. pisane nieraz *niewiesta* (jak *powiedać*, *wierę* itp); »*niewieście* pogłowie«, 'płeć żeńska', w 15. wieku. Znaczenie 'nierządnicy', w biblji, jest czeskie, nie polskie; cerkiewne, staroruskie, czeskie, dowodzą, że pierwotnie 'oblubienicę' tak nazywano, że *niewiasta*, t. j 'panna młoda', i *żenich* ('oblubieniec, pan młody') parę tworzyli; *niewieść*, staroruskie, jest 'nieznanie', więc *niewiasta* 'nieznana, obca' (przy nowem ognisku), i los jej bywał bardzo ciężki (prześladowano ją w zawody), póki porodzeniem syna (nie córki!) nie dowiodła, że wstąpił*y* w nią, poznały i uznały ją duchy przodków (nowego ogniska); wtedy z nieznanej, obcej, wzgardzonej (pieśń ludowa ruska niedwuznaczna pod tym względem) została *suechą* (p.), członkiem uznanym nowej rodziny. Wedle niektórych pieśni bułgarskich i serbskich, winna nowożenia ścisłe zachowywać milczenie (przy nowem ognisku), a może i nie wymieniano jej imienia, by nie urazić duchów przodków i ogniska: była więc przez pewien czas milczkiem i »anonimem«, tem bardziej mówiono o niej jako o »nieznanej«, *niewiastej* ('niewiadomej'). Jest i u Nestora zdanie, świadczące o powściągliwości mowy wobec »*niewiast*«, lecz mnich pieczarski nie rozumiał już pierwotnego zwyczaju, nakazującego *niewiastom*, nie mężom, milczenie. Inne narody aryjskie nie znają zakazu podobnego. *Niewiasta* tyle więc co 'obca'; dziś jeszcze Węgrzy zowią 'zięcia' (co się do domu teściowego wżenia) *igen*, 'obcy'.

niewód, ogólnosłowiańska nazwa 'wielkiej sieci (na ryby i ptaki)'; część druga niby 'co się *wiedzie* (po jeziorze czy polu)', ale przeczenie? U Łużyczan brzmi to: *nawod*, co wobec zgody wszystkich innych Słowian próżna poprawka. Samo **wód* przypomina niem. *Wate*, o 'wielkiej sieci rybackiej', z czego łotew. *wads* pożyczono; *ne* dodano?

niezbędny, a do tego urobione *zbędny*; słowa niemożliwe, powstały przez nieporozumienie Jest czeskie *nezbedný*, najpowszechniejsze (*ne-*

zbeda, 'nicpoń'), o 'zuchwałym, bezczelnym' (*zbedný*, o człowieku 'karnym i kornym', arcyrzadkie), od pnia *bŭd-*, 'czuwać', i ten przymiotnik popłacał u nas od 15. do 17. wieku; szczególniej śmierć tak obzywano, ale i chorobę, głód, wszystko co 'obrzydłe, nienawistne'. To *niezbedny* dotrwało do 18. w., ale drukarze, zapomniawszy o niem, poprawiali je niby na *niezbędny*, i śmierć stawała się teraz *niezbędną*, pozostając zawsze jeszcze 'obrzydłą' (tak jeszcze w Marji Malczewskiego!) Wkońcu mylna pisownia całkiem znaczenie zniekształciła, *niezbędny* nabrało znaczenia 'tego, czego się pozbyć nie można', co u nas zawsze było: *niezbyty* (»*niezbyta* śmierć«), a wkońcu dorobiono i *zbędny*, zamiast jedynie poprawnego *zbytny*, *zbytni*. Tak jak od *jadę* ani od *idę* nie mamy przymiotników na *-ny*, tak samo nie powstał żaden od *będę*; drukując dawnych autorów, należy prowadzić walkę z zecerami, co *niezbedny* zawsze na *niezbędny* »poprawiają«; nasze przedruki (z 19. wieku) stale też tego potwora wsadzają; dziś on istotnie »niezbędny«.

nieżyt, w biblji 'pryszcz', 'wrzód', jak w czeskiem, zresztą 'słabość, co *nie żywi* człowieka', szczególniej 'katary' i 'reuma'; »krosty białe przodkowie *nieszłowicami* zwali«, prawi Syreński, ale to żywcem czeskie *neszłowice* (z *nežitowice*)

nigdy, *nigdzie*; *niegdy(ś)*, *niegdzieś*; złożone z *ni-k-*, *nie-k-*, od pnia pytajnika *k-to*, i z dwiema doczepkami: *-gy* i *-da*, cerk. *nikŭgŭda* i *nĕkŭgŭda*; pierwotne *nigda* zastąpiliśmy rychło nowem, na *-y*; pomijam *niekiedyś* i inne; dalej *nijaki*, *niejaki*, a obok nich dawne *nikaki*, *niekaki*; najdłużej utrzymało się *nikakie(j)*, w znaczeniu 'nijak', 'w żaden sposób', aż do 17. wieku; *nikam* ('nikędy', 'nigdzie') jeszcze u Kochanowskiego.

nijeden, 'żaden', w 15 wieku ogólne, np. w rotach: »nie uczynił *nijedny* (!) szkody«, albo »*nijedne* krzywdy«, »*nijenego* rękojemstwa«; przyimek rozrywał stale to złożenie: »*ni* pod *jednę* szkodę« ('pod żadną szkodę'), jak i podobne psałterzowe »w pyszności i *niewrządności*« znaczy: 'w pyszności i w nierządności'. Zamiast *nijeden* piszą czasem mylnie *niejeden*. W biblji przeważa już *niżadny*, z tą samą przestawką: »nie wchodzi *niwżadną* zmowę« ('nie wchodź w żadną zmowę'), aż wkońcu samo *żaden* (wedle *jeden*) miejsce obu zajęło; *niżadny* i w rotach. Nic dziwnego, że owego rozrywania niezawsze przestrzegają, np. w psałterzu: »w niewinowactwie« ('w niewinności'), itp; do dziś ono w *niskąd* (i z podwojonym przyimkiem *zniskąd*) obok nowszego *znikąd*.

niknąć, łączy pozornie dwa przeciwne znaczenia: *zniknąć*, *ponik(wa)*, o 'rzece, co w ziemi ginie, by dalej znowu wytrysnąć', *nikły*, *znikomy*; i przeciwne, 'wydobywania się na wierzch', *wzniknąć*, *przeniknąć*, *przenikliwy*, *wynik*; różnica zawisła głównie od przyimków. Cerk. *nic*, tak samo rus., 'twarzą do ziemi pochylony', *niczati*, 'pochylać się twarzą do ziemi' (p. wyżej *nice*), ale *samoniczen*, 'to, co samo rośnie', *wŭzniknąti*, 'przyjść do siebie'. Lit. tylko w tem drugiem znaczeniu: *inikti*, *apnikti*, 'rzucać się' (na kogo, do roboty, itp.).

nikt, skrócone z *nikto*, co w 16. wieku, a i dziś po narzeczach, istnieje;

dawna odmiana: *ni od kogo, ni z kim*, t. j. dzisiejsze 'od nikogo', 'z nikim', bo niegdyś przeczenie stale oddzielano przyimkiem (por. *ninacz*, 'na nic'; p. *nijeden, niektóry*); w 16. wieku piszą *nigd, nicht*, wedle wymowy miejscowej; jest i *niktej* (czeskie ?).

nim, zjawia się późno, niemal dopiero w 17. wieku, zastępując dawniejsze *im*, zachowane dziś tylko obok odpowiedniego *tym*: *im - tym*.

niniejszy, do przysłówka przestarzałego *ninie*, 'teraz', z *nynie*, cerk. *nynĕ* i *nynja*. Prasłowo: lit. *nūnai*, 'teraz', ind. *nūnam*, grec. *nyn*, łac. *nunc*, niem. *nun*; obok nich i krótsze: lit. *nu*, ind. *nu, nū*, grec. *ny*, niem. *nu*; powtarza się w *nowy* (znaczenie: 'teraz, nowo').

niszczyć, *zniszczony, zniszczeć*; w psałterzu jeszcze *niszczotny*, 'ubogi', od rzeczownika *niszczota* od prasłow., cerk. *niščь*, 'ubogi', a to od *nizki*; rus. *niszczyj, niszczeta*, 'ubóstwo'.

nit, *nitować*, »*nity* puszczać«, 'rozłazić się', z niem. *Niete*, 'ćwiok metalowy', prasłowa (od pnia z *kn*-, o 'ubijaniu').

niuch, *niuchać, niuchnąć*, ogólnie słowiańskie: serb. *niušiti*, rus. *niuchat'*, u Łużyczan bez wtórnego *j*: *nuchać*; nasze *nięch* żartobliwie wedle *wąchać*, oba słowa są sobie zresztą zupełnie obce; por. niem. *schnüffeln*; pień z *sn*- ?

niunia, *niuńka*, 'niezdara', przypomina *munię*, prawdopodobniej jednak nowe, do *niu*-, o 'płaksie'.

niwa, 'pole'; prasłowo; niema go na Litwie; grec. *neios*, 'pole', *neiothi*, 'w dole'; od tego *nei*- co i w *nik*- i w *niz*-, dla 'dołu', przysłówek ind. *ni*, niem. *nie-der*; p. *niz*.

niweczyć, *zniweczyć*; we *wniwecz* przyimek powtórzony; z pierwotnego *niwecz*, t. j. 'w nic' (dawniejsze *cz*- od *cz-to*; to *cz* przy przyimkach ocalało: *zacz, nacz, wecz* itd.), wedle dawnego sposobu mówienia, co przyimkiem oddzielał przeczenie; powtórzenie przyimka jak *znizkąd*.

niz, *nizina, niż, nizki* z mnóstwem zdrobniałych: *niziutki, niziuchny*; *niżej, poniżyć* i *zniżyć, nizinny, niżny*; *niżnik*, 'walet w kartach'; *nizkość*; *nizowiec, nizoziemny*; prasłowiańskie, od przysłówka *ni* = 'na dole', 'na dół' (p. *niwa*); cerk. *niziti* i *nizĕti*, prawidłowo do *niz*, ustąpiło u nas w *niżyć, niżeć*, owemu *ż* od stopnia wyższego: *niże(j)*.

nizać, *nanizać*, 'nawlekać' (np. paciorki), częstotliwe; prasłowo; serb. *niz* albo *naniz*, 'sznur' (np. pereł), itd. My już nie mamy pierwotnego *nĭz*-, cerk. *nĭzą, nĭznąti*, 'wtykać', czes. *we-nznouti*, 'wetknąć'; do tego z wokalizacją *o*: *noziti, pro-noziti*, 'przebijać', *na-noziti*, 'nabijać (się, np. na miecz)'. Zachował się przecież, jedyny może, ślad tego czasownika, *wynoziti*, 'wyjąć': »wyjmę z *nożen* miecz mój« tłumaczą psałterze flor. i krak. 'evaginabo' ('wyjmę z pochwy'), ale psałterz puławski ma »*wynożnę* miecz mój«; otóż pisownia to niemożliwa, do *wynożnić* należy tylko *wynożnię*; może było w oryginale: *wynożę* (cerk. *iznožą*), a nierozumiejący tego pisarz, myśląc o *nożnach*, 'pochwie', takie jedyne słowo wymyślił (?). Brak odpowiedników w lit. lub gdzie indziej, ale szereg: *nĭz*-, *niz*-, *noz*- (*bĭr*-, *bir*-, *bor*-; brak *nez*- wobec *ber*-) dowodzi pierwotności. Przyrostkiem *-j* od *noz*- utworzono *nóż* (i *nożny, nożenki*), p.

niż, *niżli* i *niźli*, z *niże, niżeli*;

niżby; albo z *a*: *aniż*, *aniżby*; inne złożenia: *niżaden*, *niżadny*, w 15. w., dziś tylko *żaden* (p.).

no, spójka; prasłowiańskie; przy rozkaźniku: *dajno*, *chodźno*; samoistnie: »*no* i cóż«, »*no* tak«, »*no* chyba«; w cerk. jest *nŭ* i *nę* (nasze *nę*); na Rusi *no*. 'ale'; *-u* dodane w *ten*, *jen*, *sien*, u Słowian zachodnich; wszystko od pnia zaimkowego, prasłowa.

noc, *nocować*, *nocny*; *nocnice*, 'zmory'; *nocnik*, 'wałęsający się po nocy' (rzeczowniki na *-ik* stale osobowe: *grzesznik*, *dzwonnik*); *noclęg* i *noclęgowisko*; *północ*, *północny*; prasłowo; *c* z *kt*: lit. *naktis*, 'noc', ind. *nakti-*, grec. *nyks*, *nyktos*, łac. *nox*, *noctis*, niem. *Nacht*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *noszt'*, rus. *nocz*, czes. *noc*, *noční* (z mylnem *cz*).

nog, rzadka nazwa 'gryfa', z czes. *noh*, a to znaczy *inoha*, 'co *in* (sam jeden) żyje'; w cerk. jeszcze z *i-*: *inog*; z *-k*: *inok*, 'mnich - pustelnik'; podobna nazwa *odyniec* (p.).

noga, *nóżka*, *nożny*; *podnóże*; *podnóżek*; *nogaj* (jak *łabaj*) i *nogal*; *nogawice*, 'spodnie'; *odnoga*. Prasłowo, ale to u innych Arjów i pierwotnie znaczy 'pazur', 'paznogieć' ('noga' zwała się *pes*, itp., p. *piechota*); a więc na Litwie *nagas* 'pazur', 'paznogieć', *naga* 'podkowa' (prus. *nage*, jak nasza *noga*), ind. *nakha-*, grec. *onyks* (*onychos*), łac. *unguis*, niem. *Nagel*, wszystko o 'paznogciu'; p. *nogieć*.

nogieć, u nas tylko we złożeniu z *pas-* (*po*, p.): *paznogieć*, ale w cerk. i u innych Słowian samo *nogŭt'*, rus. *nogot'*, czes. i *nehet* obok *nohet*; u nas (i u innych Słowian) i *nokieć*, *paznokieć*, z powodu zbitki *nogcia* (t. j. *nokcia*) w dalszem przypadkowaniu. Urobione od *noga* tym przyrostkiem co i *łokieć* lub *grzbiet*; powtarza się w prus. *nagutis*, 'paznogieć'; litew. *nagutis* jest tylko zwykłe zdrobnienie od *nagas*. U nas pozostał *nogieć* jako nazwa choroby koni i bydła ('paskudnik', co solą leczono), a przeniesiono go i na 'liche bydło', wkońcu na 'nicponia, oszusta', szczególnie w pierwszej połowie 16. wieku (u Reja i i.). Nazwa rośliny 'calendula' (czes. *nehtik*), *nogietki* i *nogtek*, także i *słącza* (lub inna) *nóżka* 1472 r., dla kształtu owoców; mylnie *nagietek*; inna nazwa, *miesiączek*, tłumaczy łac. *calendula*.

nor, *norek*, ptak 'mergus'; *nora* i *nura*, *norzyć* i *nurzyć*; *wnor*, 'nałóg' (15. wiek), *wnorzyć* i *wnurzyć się*, 'wprawić się'; *narzać* i *nurzać*, *nurek*, *nurkować*; w 16. i 17. wieku zwano arjanów *nurkami*, od chrztu-zanurzania dorosłych w wodzie; *nurty* (fali); *po-nury*, *ponurość*. Prasłowo; pień *ner-* u nas nie istnieje, częsty u innych Słowian: cerkiewne *wŭnrěti*, *iznrěti*, 'wynurzyć się' (z **nerti*), małorus. *nerty*, serb. *zanere*, 'zanurzy', *iznere*, 'wynurzy'; z *o*, *nor-*, powszechne. Jak obok pnia *der-* ('drzeć'), istnieje *dur-* (*dura*, 'dziura'), tak samo obok *ner-*, *nor-*, i *nur-*, u innych Słowian i *nyr-*, rus. *nyrjat'*, *ka-nura*, 'nora'. Bogato zastąpione w lit.: *nerti*, *apnirti*, 'zanurzać', *naras*, 'nor' (kaczka), prus. w nazwie *Nierzei*, *Mierzei* u nas (niem. *Nehrung*), z średniowiecznego *Nerga*, *Narge*. Tu należą nazwy rzek, *Nur*, *Nurzec*, *Nurzyk*, co się z nazwą szczepu *Neurów* (Herodotowych, z 5. w. przed Chr.) bezpośrednio bynajmniej nie łączą. U innych Słowian przeniesiono *nyr-* na 'mruków', 'posępnych i złych',

tak, że cerk. *pronoriw* i *pronyriw* 'złego', 'djabła', oznacza, i stąd nazwa *Neurów*, 'nurów', 'złych', co się w wilkołaków odmieniali, jak Herodot opowiada, bo na cały szczep przeniesiono nazwę od kilku czarowników Pień *nyr-*, *nur-*, dowodzi, że Słowianie w szczelinach, *nurach* skalnych chętnie mieszkali (pieczary kijowskie!), i stąd cerkiewne nazwy: *nura*, 'drzwi', *nyrisżte*, 'mieszkanie', *nyr*, 'wieża' (w głębi ziemi, nie nad nią!); *nurta* (dziś tylko *nurt* rzeki) jeszcze w 17. wieku o 'lochu, wydrążeniu': »w samej *nurcie* jaskini zamkniony«, »gdzie dziura w skale wykopana, w *nurtę* go wpuścili«. Pomijam nazwy zwierząt kryjących się po norach (*norzyca*, stąd niem. *Nörz* pożyczone, prus. *narice*) i wszelakich ptaków 'nurzających się' ('colymbus'). Z innych języków aryjskich przytaczają tu tylko niem. *naro*, 'ciasny', *Narbe*, 'blizna', szwedzkie *nōr*, 'cieśnina'. P *pandrowie*. *Ponury*, 'ten, co *nurkiem* chodzi, głowy, oczu nie podnosi', wkońcu 'posępny', ale brak u nas owego odcienia złośliwości, silnego w cerk. i na Rusi, gdzie *pronyra*, *pronyriti*, i o 'oszuście', *nyrit'* 'smucić się', a *nyrjat'* 'lżyć'. *Nyr* i na Węgrzech

nos, *nosaty*, *nosal* (i *nochal*, zwykłe zgrubienie, p. *Moskwa*); *nosacizna* (choroba bydła); *nosowy*, *nosówka*; *nosoróg* i *nosorożec*. P. *nozdrza*. Prasłowo; lit (z długą samogłoską) *nosis*, ind. *nāse*, łaciń. *nārēs* i *nāsus*; z krótką, jak u nas, niem. *Nase*. U wszystkich Słowian to samo i tak samo; o długości i krótkości tego *-o-* stanowiła niegdyś odmiana.

nostrzeg, roślina 'melilotus', w postaci najrozmaitszej: *nocstrzeg* (najczęściej w dawnych tekstach), *nostrzek*, *nozdrzyk*, *nostrzyk*, nawet *narszczek*; i 'hesperis' tak nazywają, *nocstrzeg*, *nostrzeg*, niby że oba kwiaty nocą silniej pachną, *nocy strzegą* (?).

nota i (z stałym przechodem obcego *o* w *ó*) *nóta*, wkońcu *nuta*, *nucić*, »komu w *notę* trefić«, 'dogodzić' (u muzykalnego Reja); *o* pozostało w kilkozgłoskowych, albo i we dwuzgłoskowych, gdy się nie spolszczyły, np. *banknot*, *nota*, *notatka*, *notować*, *notarjusz* (w narzeczach zniekształcany coraz inaczej, *natareusz* itd.); jest nawet *notes*, wedle *Notizbuch* sfabrykowane, i *notesik* do tego; wszystko z łac. *nota*, od tego samego pnia co i *nomen*, 'imię'; znaczenie pierwotne: 'znak' (a więc i pisemny, i muzyczny; *notarius* pierwotnie 'stenograf, pisarz'; stąd i *notacja* itd.); od *nomen*: *nominalny*, *nominat*, *nominacja*, itd.

Noteć, rzeka, *Noteś* w 16. i 17. w., dalej *Notsi*, wymawiane *Noci* (niem. *Netze*); to *ć* dostało się i do mianownika: *Noteć*, co wyrugował dawniejsze: *Noci*, nad *Nocią* itd., i niemożliwe *Noteci*, *Notecią* narzucił; nazwa i wsi, z której wypływa (jak *Wisła*); pień nieznany, por. *nać* (?). W Prusiech *Nat-angia*, ziemica, i kilka innych nazw z *nat-*.

nowy; *nów*, *nowia*; *nowina*; *nowak*, *nowotny* (*nowicjusz*); *nowość*; *wznowić* i *wznawiać*; *nowowiernicy*; *nowożenia* w psałterzu itd., dziś tylko *nowożeniec*; *nowożytny*; *nowosiedliny* r. 1510. Prasłowo; lit. *naujas* (*naujokas* = *nowak*), ind. *nawa-*, łac. *novus*, jedyne grec. *neos* zachowało pierwotną samogłoskę, co u Słowian i. przed *w* w *o* się odmieniła, goc. *niujis*, niem. *neu*, celt.

novio- (w nazwach miejscowych, *Noviodunum* = *Nowogród*). U wszystkich Słowian tak samo; co do pnia, p. *niniejszy*.

nozdrza (liczba pojed. *nozdrze*), dawniej *nozdrzy*, 'chrapy'; prasłowo; cerk. *nozdri*, lit. *nasrai* (a dawniej i liczba pojed. *nasras*), 'pysk zwierzęcy', niem. *Nüster*; wywodzą od *nos*, nie umiejąc wyłożyć słowiańskiego *zdr* zamiast *str* (Słowianin i Niemiec stale wsuwają zębową między *s-r*, *z-r*); wedle lit. oczekiwalibyśmy koniecznie *nostr-*; słowo zdźwięczniało pod wpływem *r* (jak *grzbiet*, tylko nierównie rychlej); niem. **nuster* prowadzi jednak raczej do *niuch*.

nóż, *nożyk*; *nożyce*, *nożyczki*; *nożny* (z *nożen*; *nożenki*), 'pochwy'; *nożewy* i *nożewnik*, dziś *nożowy*, *nożownik*; *nożowiec*. Pierwotna broń Słowian, bo długi, obosieczny miecz od Gotów, a krzywą szablę od nomadów później nabyli; do *nizać* (p.); rzeczownik z *o*, z przyrostkiem *-j*. W 17. wieku zwano *nożykiem*, 'pióra u czapki': »co za ojców naszych piórko było, dziś *nożyk*«, r. 1650, »konie pod *nożykami*«, Satyra Opaleńskiego; »orzeł polski *nożyki* śnieci«, »(damie dla prezentu) osadzić perłami raroży *nożyk*«, »z *nożykiem* w szłyku jak szarlatan chodzi«, Potocki.

nu, *nuże*, *anuż*, p. *na!*; ale od *nę*, *na*, należy oddzielić *nu*, *no*, »*nu* dalej«, co po całym świecie napędzaniu, naleganiu służy, jak *oj*, *o*.

nudzić, p. *nędza*.

numer; *ponumerować*, *prenumerować*; u ludu zniekształcone i w *lumer*; z łaciń. *numerus*, dosłownie 'udział', od tegoż pnia *nem-*, *nom-*, co w niem. *nehmen*, 'brać', grec. *nomos*, 'udział' ('prawo'; por. *astronom* i inne złożenia; *ekonom*, »domostroj« w starorus., itd.): pień ten sam co *em-* (nasze *jąć*) i *jam-* (ind. i i., 'trzymać'); nasze *imię* ma się więc do *nomen*, *Namen*, jak *imę* do *nehmen* (por. stosunek *nocy* z **nokti-* do grec. *aktis*, 'promień', ind. *aktu-*, 'zmierzch', ?).

nurek, p. *nor*.

nygus, 'nicpoń'; końcówka łacińska, jak w *odartus*, itp.; dawna postać (16. wiek): *nega* (czy *néga*?), może obce (niem. *Neige*, 'osad', ?; czy z łac. *nego* ?); gdyby *ny-* było pierwotne, możnaby i o rodzimości myśleć (do prasłow. *ny-ti*, 'nędznieć', od czego i nazwa *nawi*, 'nieboszczyków', ?).

nynać, słowo dziecięce, o 'lulaniu', 'spaniu', »*nynaj* dziecię«, powszechne w 16. i 17. wieku.

O

o języków słowiańskich, niegdyś zawsze krótkie i jasne, zastąpiło aryjskie krótkie *a* i *o*, tak jak słowiańskie *a*, niegdyś zawsze długie, zastąpiło aryjskie długie *ā* i *ō*; podobnie w litewskiem, gdzie *a* krótkie odpowiada pierwotnemu krótkiemu *a*, *o*, — a *o* pierwotnemu długiemu *ā*, *ō*. Nie rozróżnia więc Słowianin *owca*, *oko*, Litwin *awis*, *akis*, gdy w łacinie *avis*, *oculus*; u Słowian *macierz*, *machać*, na Litwie *mōte*, *mōti*, gdy w łacinie *māter*, *mōtor*. Tak więc i w dawnych pożyczkach odpowiada nasze *o* łacińskiemu krótkiemu *o* i *a*, por. *ko-*

ściół, *opat*, *ołtarz* itd. z *castellum*, *abbas*, *altāre* itd., nawet, przeciw wszelkiej logice, *obiecado* z *abecedarium*, — zaś *a* długiemu *ā*, *ō*, por. *pacierz*, *łacina* itd. z *pāter*, *lātina* itd. Jedyna to, oprócz *u*, samogłoska, co w nagłosie, przynajmniej w języku pisemnym, żadnego nie przybiera przydechu; w narzeczach i jemu *w-* się dostaje, u nas i u innych Słowian (np. ruskie *wośm*, *wostryj*, itp.). Dawna pisownia z *h*: u *hosady*, *ho* itp., nic nie znaczy.

o, służy wskazywaniu, zwykle z *to*: *oto*, *otóż*, »*oto* tu«, »*ot* tam«; ludowe *oździe*; powszechne u Słowian; por rus. *e* w *etot*, 'ten'; *wot*, 'tam'

o!, oh!, och!, wykrzykniki; *ochać*, 'wykrzykiwać', w 15. i 16. wieku.

ob, skracane w **o** we złożeniach przed spółgłoskami (*k*, *g*, *t*, *d*, *p*, *b*, *m*, *s*, *z*); jako przyimek wyłącznie skrócone *o*, pisane nieraz razem ze słowem: *obok*, *około*, *oraz*; *owszem*, dawniej *owszeją* (z czego *owszcjki*, *owszejko*), zwykłym sposobem, t. j. rodzajem żeńskim, jak *jedną*, 'raz', cerk. *wŭiną*, 'ciągle'. Wyraża 'około', 'otoczenie', grec. *amfi*, łac. *ambire*, 'obejść', niem. *umbi*, *um*, ind. (bez *m*, jak i u nas) *abhi*, *abhi-tas*, 'około'. Należy do tego samego pnia, od którego następne słowo, *oba*, gdzie się co do tego *m* ta sama różnica postaci powtarza: słowiańskie bez *m*: *oba*, ale grec. *amfō*, łac. *ambo*; ind. *ubhau*. Lit. ma *abu* (prus. *abai*), dla rodzaju żeńskiego *abi*, jak my (Niemcy mają to samo bez *a-*: *bi*, przyimek, i goc. *bai*, dziś *bei-de*); naszemu *obój*, *oboje*, odpowiada prus. *abajen*, 'oboje', lit. *abeja*, *abeji*, ind. *ubhajam*, awest. *uwajam*, 'oboje'. Różnica co do tego *m* niewytłumaczona. Z łac. *ambire* (stąd nasza *ambicja*, *ambitny*, od »ubiegania się« o urząd), *ambages*, 'zakręty', zgadza się i celt. *ambactus*, 'sługa', ważne i dla nas, bo niem. *Amt*, 'urząd' (*amtować*, *poczt-amt* ruskiej pamięci), to pożyczka z celt. (*Amt* z *ambaht*, 'służba', szwedz. *ämbete*, a z tego ruskie *jabieda* z **jabieta*, o 'intrygach', 'oszczerstwie'; nosówkę odrzucają, jak np. w *jakor* z *Anker* lub *Igor* z *Ingwar*). Z różnicą nagłosową tego *ambh-*, *abh-*, *ubh-*, można porównać nieco podobną w słowie *ogień* (p.). Gdy więc nasze *ob* z pierwotnego **abhi*, *oba* z pierwotnego **abhō*, Litwa (mimo swego *abu*, 'oba') nie posiada przyimka **abi*, i ma zamiast niego inny: *apie*, *api*, *ap-*, jako przyimek i przedstawka (w pruskiem parokrotne *eb-*, *ab-*, poszło z *ep-*, nie jest więc pierwotne); jest to brakujące nam znowu ind. *api*, grec. *epi*, łac. *op* (*operio*; *ob* ?). Prasłowiańskie *obĭ-* pojawia się u nas jako: *o-*; *ob-* i *obe-* (*obdzierać*, *obedrzeć*); *obi-* (jeszcze w 15 i 16. w. *obichód*, 'obchód'); *obo-*, w *obowiązać*, *obowiązek*. Zachodzi stale wahanie między *o-* i *ob-*: *omawiać* i *obmawiać* (dawniej bez dzisiejszej różnicy znaczenia); pisownia podwójna *bb*: *obbiec*, *obbić*, np. Rejowa, nie ustaliła się, i słusznie. Wyjątkowo *o-* powstaje i z *ot*, *od* (p. *ostać*). Słowa z *w-* nagłosowem przy złożeniu z *ob-* traciły to *w* po *b*, bo *obw-* przechodzi w *obb-*, a to w *ob-*; prasłowiańskie są tylko postaci jak *obinąć*, nie *obwinąć*: tu *w* wstawiliśmy ponownie dopiero w 16. i 17. wieku, wedle zwykłego *zawinąć* i t. p.; w niektórych słowach dawnych zatrzymaliśmy tę pierwotną ich postać bez *w*: *obyczaj* (*wyknąć*), *obłok* i *oblec* (*włok-*,

wlec), *obalić* (*walić*), *obrót* (*wrócić*), *obora* (*wora*), p. *obierz*, *obroża* i i., obok: *obwieliczyć*, w biblji, itp.; wahano się nieraz: w biblji *obykł*, poprawne, pierwotne, i nowe *obwykł*; Biernat pisze *obwięziel* (jeżeli to nie drukarz dopiero *w* wsadził), ale słowniczek z r. 1532 ma *obiąsło*, z r. 1500 *obwiąsło*; czes. *obásło*, rus. *obiazatielnyj*, 'obowiązkowy'. *Ob-* w znaczeniu umniejszającem: *obstarz*, 'nieco stary'.

oba(j), *obu*, żeńskie *obie*; *obydwaj* (*obadwa*), żeńskie *obydwie* (*obiedwie*); przymiotnik *obój*: »*obojej* płci«, »królestwo *obojej* Sycylji«, dawniej »*obój* naród«, »*oboja* osoba«, »w *obojej* fortunie«, »przed *oboim* jedzeniem«; dziś tylko *oboje*, *obojga*; we złożeniach: *obopólny*, ale *obustronny*; *obojętny*, dziś: 'nieczuły', 'nieciekawy', dawniej: 'dwuznaczny', 'obosieczny' (o mieczu), i o człowieku, 'co obu rąk jednako używa, dwojaki', wedle pochodzenia słowa: 'co da się *jąć* z *obu* (stron)'; *obojętek*, 'człowiek dwulicowy', *obojeńca*, zamiast *obojętca*, Potocki; *oburącz*, dawny przysłówek, jak *opięć* (p. *pięta*), *osob'* (p. *osoba*), *przyczerń*, itp. Tak samo u wszystkich Słowian. P. *ob.*

obalić, *obaliny*, 'rozwaliny', p. *wał*, *walić*.

obartel, 'zasuwa', *obartlik*; *ob* z *obw-* od *ob-wiercić*; *obartuch*, w temże znaczeniu, i nazwa 'ciasta z serem' (*obwierciane*, niby *powałka*); *obertas*, z **obwertas*, 'okręcany taniec'.

obarzanek i *obar* (o 'miodzie', *obarny*, o 'drzewie smolnem'), od **ob-waru* (od *wrzenia - warzenia*); *obarzanki* r. 1472, jak i dziś, ale r. 1532: »pracle albo *obwarzanki*«, ze wstawionem *w* od *warzyć*.

obawa; *obawiać się* (dawniej *obawać się*), urobione nowo wedle *zabawa*, *zabawiać* itp.; ściągnięte z *obojawa*, jak *bać się* z *bojać się*; tak samo w czes. *obáwati se* i *obawa*; przyrostek *-wa*.

obcas, z niem. *Absatz*, 'napiętek', zniekształcone podobnie jak *obses* z łac. (p. *obces*), ale już wcześniej.

obces, *obcesem*, *obcesowy*; łacina, stosunkowo świeżo zniekształcona; do połowy 18. wieku istniało tylko *obses*, z łac. *obsessus*, 'szalony, w którym djabeł siedzi' (o djable *opsesie* Postępek prawa czartowskiego z r 1570), »rzuci się *obses* na cię«, »tam jako *obses* leci«, »skoczyłby jako *obesess*(!) piekłu oślep w garło«, Potocki, itd.

obcęgi, *hebcęgi*, z niem. *Hebzange*; niem. *an* dawało u nas zawsze *ę*; *cęgi* same rychło zapomniano; *h* pojęto jako przydech i opuszczono (por. *ochmistrz*).

obcy, u nas w znaczeniu 'cudzy' już w 15. wieku, *opcy*; Czechom i innym Słowianom zupełnie nieznane, więc wszelkie prawdopodobieństwo, że *obec*, *wobec*, *obecny*, *obcy*, są naszą własnością rodzimą, nie pożyczką; że *obec* straciło zmiękczenie, nie przeczy temu, a istnienie postaci *obiec* najsilniej za polskim początkiem przemawia. Por. *obec*.

obec, *wobec*, *obecny*, dawniej *obiec*, *obiecny*; znaczyło pierwotnie 'ogół', 'ogólny', więc akty zaczynano: »wszem *w ob(i)ec* i komu wiedzieć należy«; »o wszystkich ani z osobna ani *wobec*«; stąd znaczenie *obec*: 'gmina, pospólstwo', do dziś u Czechów stałe (*obecný*, 'pospolity', *obecnost'*, 'publiczność'); u nas jeszcze Biernat około r. 1500 prawi: »*obec* Samska«, t. j. 'pospól-

stwo Samosu', »*obec* wilcza«; »*obecne* twarzy« u Kochanowskiego są 'pospolite, obojętne, powszednie'; w 17. wieku *obecny* 'ogólny', 'powierzchowny': »niewola gdy *obecna*«, »róg *obecnie* wyrasta«, »łystami *obecnie* ścisnąwszy«. Ale już w końcu 16. wieku, u Skargi i innych, *obecny* 'przytomny': »Bóg jest wszędzie *obecny*«; wkońcu z 'przytomny' przeszło na 'teraźniejszy': »chwila *obecna*«, »prądy *obecne*«; *wobec* znaczy 'w czyjejś przytomności': »*wobec* sądu«, 'przed sądem'; *obcować* znaczyło już rychlej łączyć się z kim, bratać', 'przestawać'. Poszło *obec* z przyimka-przysłówka *obĭ* z przyrostkiem *-c* (z *tj*), nieraz tak używanym; cerk *obĭsztĭ*, 'pospólny', bułg. *obsztina*, 'sejm' (serb. *skupsztina*), rus. *obszczina*, 'gmina', *obszczinnoje władienie*, 'zbiorowe, gminne'. Por. *obcy*.

obfity, *obfitość*, *obfitować*; najdawniejsze formy, psałterzowe i biblijne: *opłwity*, *opłwitość* (już w psałterzu flor., w najmłodszej jego części z 15. wieku, *opwitość*, a w biblji nawet *obfity*); mylnie, niby z czeska, i *opylwity* pisane Znaczy '*opływający* w co' (por. łac. *abundans*, 'obfity', od *unda*, 'woda'), od czasownika *płwieć*, 'płynąć' (w kazaniach świętokrzyskich *płwiący*, 'płynący'), takiego jak *pnieć* (p. *piąć*), *lpieć* (p *lgnąć*), *tkwieć*; u Czechów podobne czasowniki najczęstsze. Z *opłwity*, urobionego (jak inne przymiotniki na *-ity*) od **opława*, 'abundantia', średnia spółgłoska wypadła, jak zawsze, z troistej zbitki, a w nowem *opfity* wyczuto przyimek *ob* (niby *oblewać* i podobne). Pisownia wahała się długo najrozmaiciej; już w biblji obok *opłwity*, *opwitość*, i *obfity*, *obfitować*; *pf*, tj *f*, zamieniało się na *chw*, jak zawsze, stąd *ochwity* (por. *zuchwały*), a zamiast tego i *okwity*; pisano nawet *oblfitujący*, obok *opfito*. Niema u innych Słowian.

obiad, *obiadować*; w 16. wieku częste *obiedwać*, obok *obiadwać*, przypomina bardzo czes *obiedwati*; *obiecnia*, 'msza ruska', w 17 wieku, od pory dnia nazwana; *poobiedni*; »stół *obiedny*« w 14. wieku, *obiadowy*; p. *jeść*. Tak samo u wszystkich Słowian.

obiata, p. *obiecać*.

obiecać, *obiecywać*, *obiecuje*, *obiecek* (Potocki), *obiecanka*, 'co ślubujemy'; od *obiaty*, słowiańskiej nazwy 'ofiary'; *obietny*, *obietnica*. Już psałterz florjański *ofiarą* narabia, puławski *obiatą*, w biblji obie się luzują, aż *obiata* albo *obieta* (bo i ta postać częsta, jak *powiedać*) znikła. Od *ob-* i **wietać*, **wiatać*, 'prawić' (p. *wiece*, *wietnica*; prus. *waitiat*, 'mówić'); *w* po *b* ginie zawsze.

obierz, dziś mylnie i przez *sz*, *ż*, pisane, 'sieć', a raczej 'sznury do sieci' (»urób sieć.. osadź ją *obierzami* wkoło«, 1584 r., »*wierzbca* tak długa jako i sieć«); złożone z *ob-* i prasłowa *wĭrw'*, 'powróz', cerk. *wrw'*, rus *wierw*, *wieriowka*, serb. *wrwca*, 'sznur', 'szpagat'; u nas tylko z *b* (a od nas *wirbe* w pruskiem), *wirzbca*, 'pas', w psałterzu (zam. *wirzwca*); słowo poszło od pnia *wer-*, 'wiązać', z przyrostkiem *-w'* (tak samo jak *bĭrw'*, 'belka', od *ber*, p. *bierwiono*); lit. *wirwė*, 'powróz'. »*Obieżne* knieje«, r. 1618, czy nie *obierzne*, 'opasane sieciami' (?).

obieś, 'wisielec', *obiesić*, dawne, jeszcze w 17. wieku stałe postaci; p. *wiesić*; *obieszon*, *obiesi*, 'powieś', w biblji.

oblec i obłok, z **obwlec* i **obwłok*, do *wlec*; *oblec* jest więc i *obwlec*, *obwlekę*, i *ob-lec*, *oblęgę*; w biblji: »gdyż *oblekę* niebiosa *obłoki*« ('obłokami'), »*obleczeni* w odzienie« (»zbrojno«, u Leopolity), *obleczcie* (»ubierzcie«, u Leopolity); ale: »ać was nie *oblęgę*«, a wedle tego ę i *oblężon*, *oblężono*, 'vallata', z mylnem ę. wobec poprawnego *oblegli*; *obleżenie* i *oblężenie* obok siebie; dziś tylko *oblężenie*, *oblężńcy*.

obli, *obły*, 'okrągły', *obłość*, dziś zapomniane (Czesi je zachowali: *oblem*, *oblo*, 'okrągło'); *oblina*, 'okręg'; »chłop *obelny*«, 'co do okręgu, opola, należy' (u nas o bartnikach mawiano); prasłowiańskie; serb. *oblina*, *oblost*, *oblast*, 'okrągłość', cerk. *obl*, z **obvl* od pnia *wel-* (p. *wał*).

oblik, pisane i *oblig* i z łaciń. *obligacją* (od *obligare*, 'zobowiązywać') mieszane, w 15.—17 wieku, 'pozór', 'warunek' (np r. 1500 *oblig* 'conditio'); od *obliczyć*, por. rus. *obliczit'*; p. *lik*.

obłapić, w biblji i aż do 18. wieku 'uściskać'; p. *łapa*; dziś ze znaczeniem »niemoralnem«.

obława, 'polowanie na zwierza z nagonką', z *obławnikami*; wywodzą z niem. *abelouf* (*Ablauf*); nie od *obłowy*, *obławiania*?

obłaz, 'stromy obchód'; »po urwiskach, *obłazach*«, »*obłazem* padnie«, 'stromo'; ale »bez *obłazu*«, albo »bez *obłazy*«, w 17. w. ogólnie: 'bez ogródki, wprost': »bez *obłazu* tam skoczył«, »pewnie bez *obłazu* chwyciłbym się do razu«, »(tnie) bez wszego *obłazu*«('wprost'); p. *leźć*.

obłąk, 'kabłąk, łuk', *obłączysty*, 'łukowaty'; ale *obłączek* 'młody szczupak', od podobieństwa?; »*obłączek* szczuką roście, wprzód bywszy narybkiem«, Potocki. Czes. *oblouk*, *oblouczek*, o 'łuku', itp.; p. *łęk*

obłoj, *obłojca*, *obłojnie*, p. *łokać*.

obochód, *obichód*, w 15. wieku (i jeszcze u Reja) obok *obchód*, *obchodzić*. Jak u nas *obi-* i *obo-*, pojawia się w cerk. *obi-*, *obistojati*, i *obu-*, *obizrěti* obok *obuzrěti*, 'obejrzeć', ale ruskie *obo-* odpowiada naszemu *obe-* w *obesłać* i t. p.; i Ruś ma *obichod*.

obód, z **obwód* (koła); por. serb. *obodje*, 'wodze'.

oboja, *obój*, instrument muzyczny dęty, z niem. *Oboie* z franc. *hautbois*.

obojczyk, 'kołnierz' i 'obroża' (oba znaczenia r. 1532), od **ob-woj-*, p. *wić*, urobione jak czes. *obojek*, 'kołnierz', serb. *obojak*, 'onuca'.

obora, z **obwora* do *wrzeć*, por. *zawora* i *przewora*; jeszcze w 15. w. obok *obora* używają »chlew«, »wołowy chlew«.

obowiązek, *obowiązkowy*, obok *obwiązka* (pierwsze »moralne«, drugie »materjalne«); jeszcze w psałterzu: »oni *obozali* są się« (t. j. *obiązali*, w psałterzu puławskim »*obwiązani* są«), ale zresztą już i tam mylne *obwiązali*, *obwiązanie*, z nowo wstawionem *w* wedle *zawiązać* itp. Por. *obochód*; p. *ob*.

obóz, *obożny*, *obozować*, z **obwóz*. Prasłowiańskie, jak i *obód*; powtarza się niemal wszędzie, ale nie w naszem znaczeniu, lecz jako 'bagaże, ciężary', 'tren', u Czechów i Rusi.

obraz, *obrazek*; *obrazowy*, *obrazkowy*, *obraźnik*; *wyobraż(n)ić*, *wyobraźnia*; oznaczał pierwotnie 'wyrzezaną w drzewie (od *rzezać*, p. *raz*) lub wyciosaną w kamieniu postać'; jeszcze żywot Błażeja lub

biblja tłumaczą 'sculptilia' ('ryte rzeczy') przez *obrazy*, *obraźnik* r. 1532 'snycerz', ale już w psałterzu znaczy *obraz* 'podobiznę', a w biblji i 'ozdobę'. W czeskiem tak samo; w ruskiem *obraz* znaczy i 'kształt', 'sposób', i 'obraz świętych' (z polskiego?), a rus. *prieobrazit'* odpowiada naszemu *przeobrazić* (ale dalej *obrazowat'*, *obrazowanije*, 'wykształcenie', *bezobraznuj*, 'niekształtny, potworny'); u Serbów *obraz* znaczy 'twarz', *obrazac* 'wzór' (jak ruskie *obrazec*), ale *obrazit* 'kształtny, piękny'. Nazwa *obrazki* dla 'arum maculatum' (od nas Ruś ją wzięła, jak zawsze) chyba nie od nakropionych biało listków.

obraza, *obrazić się*, *obraźliwy*, jak *uraza*, od tego samego pnia *rěz-*, p. *rzezać*: od 'uderzenia fizycznego' (np. »*obraził* nogę o kamień«) przeniesione na 'moralne'.

obręb, *obrębek*, w biblji *obręba* (»listwa«, Leopolita), *obrębiać*; od *rębania*; dalej *obrąb*, *obrąbek*, to samo; u wszystkich innych Słowian: serb. *obrub*, itd. P. *rąb*.

obręcz, *obrączka*, od *ręki* przeniesione na ogólniejsze znaczenie, np. »*obręcz* na beczkę« itd; prasłowiańskie, np. serb *obruczati baczvu*, 'nabijać beczkę obręczami'.

obrok, jak *narok*, *urok*, znaczył pierwotnie: 'co *obrzeczono*, t. j. ustanowiono', a więc 'dań', 'podatek', 'rozchód dzienny', 'strawę wyznaczoną na dzień', aż zszedł na 'karmię dla koni'; podobnie i u Czechów od 'dochodów (rocznych)' do 'karmi'.

obrót, *obrócić*, *obracać*, z **obwrót*, p *wrot*.

obroża, *obróż*, z *ob-* i *wroz-* (tego samego co w *powróz*), bo po *b* przyimka *w* nagłosu pniowego »ulatnia się«; poszło więc z **ob-worzja*; p. *powróz*.

obrus dostał się na stół dopiero w 14. wieku. Pierwotnie służył ucieraniu rąk, potu; cerkiewne nie zna jeszcze innego *obrusa*, *ubrusa*. Ale »ociera« się i żelazo, ostrząc je na *brusie*, więc *brus* prasłowiańska nazwa dla 'kamienia szlifierskiego', 'osły' (my ją niemal zapomnieli), czes. *brus*, 'osła'; tak samo ociera się ziarno w żarnach, i najdawniejsze zapisane zdanie polskie zachowało czasownik *pobrusić* dla 'mełcia' (z połowy 13. wieku: »daj ać ja *pobrusę*, a ty otpoczywaj«, mówi mąż do żony); co 1535 r. *szlifem* zowią, nazywa Stanko 1472 r. jeszcze *brusinami* Tu i *bruśnica*, co Niemcy pożyczyli jako *Preisel-beere*, bo jej jagody łatwo się ocierają, opadają. Pień *brŭs-*; z wydłużonem *ŭ* = *y*: *brys*; z wokalizacją *o*: *brus*, z **brous*; u nas tylko ta ostatnia postać, ale cerk. bułg. *brŭsnąti*, 'golić'. rus. *bros*, 'odpadki', *brosat'*, 'rzucać'; cerk *brysalo*, 'pędzel', serb. *obrisacz*, 'ręcznik', *obrisati*, 'obcierać'; serb. *ubrus*, 'obrus', itd.; w lit. bujnie zastąpione, ale z *-k* wobec słowiań. *-s*, co nieraz bywa: *ibrukti*, 'wepchnąć', *brūkis*, 'kresa', *brukne*, 'bruśnica', *braukti*, 'ścierać'.

obrzazać, *obrzazować*, »winnice nie będziesz *obrzazować*«, biblja; p. *rzezać*; dziś *obrzezka*, zamiast *obrzazka*.

obrzazg i *obrzask*, 'niesmak, cierpkość'; *obrzazgły*, o mleku, piwie, 'poczynającem kwaśnieć'; słowo to samo co *brzask*, *brzazg* (p.), o 'świetle' i 'mroku'.

obrzedni, 'rzadki', »witanie *obrzednie*« ('niecodzienne'), »po stole *obrzedniem*« ('gdy półmiski na nim

zrzedniały', niby 'przerzedzonym'); p. *rzadki*; *ob-* zmniejsza znaczenie.

obrzęd, *obrządek*, p. *rząd*. Jeszcze w psałterzu *obrządzać*, *obrządzenie*, znaczy 'dysponować, zarządzać', więc »*obrząd* swój«: 'to, co zadysponował, zarządził'; 'disposui testamentum' tłumaczą oba psałterze: »ułożył jeśm *obrząd*«, ale Wróbl: »zrządziłem zakon«; zczasem nabiera to znaczenia wszelkiego 'ustalonego zwyczaju, obchodu' (łac. *ritus*) i 'ceremonji' (tak w czeskiem szczególnie, por rus. *obrjad*). Pierwszy przypadek dawniej *obrząd*, nie *obrzęd*.

obuch, *obuszek*; *obuszkować*; służył dawniej jak nam laska, nie wychodziło się bez niego; bito nim także; pierwotnie: 'ucho siekiery lub topora'; wyłącznie nasze słowo i czeskie, od *ob-* i *ucho*.

obuć, *obuwie*, *zuć*. Prasłowo dla 'wdziewania i ściągania odzieży, głównie obuwia'; łacińskie *induere* i *exuere*, lit. *ap-auti*, 'obuć', *isz-auti*, 'zuć', *aulas*, 'onuca'. Piszemy dziś *obuwie*, może i z myślą o *butach* (ludowe wedle tego: *przebuć*; *zuć* urasta podobnie w osobne słowo, i mówimy powszechnie *wyzuć*, *wyzuty*, albo *zzuć*, powtarzając ten sam przyimek, bo *z-uć*, *ob-uć* nie uchodzą już za złożenia); psałterze i biblja mają wyłącznie: (ta) *obow*, »*obow* moję«, i to jest pierwotne, nie *obuw*, chociaż wszystkie języki słowiańskie, nawet cerk. i czes., tylko *obuw* znają; że nasza dawna *obow* poprawna, dowodzi lit. *awėti*, 'być obutym', i *awałas*, 'obuwie'. P. *onuca*, *u-zda*.

obyczaj, *obyczajny*, *obyczajowy*, wraz z *obyknąć*, *obykł*, prasłowiańskie złożenie z *ob-* i *wyk* (p.); por. *zwyczaj* (przyrostek *-ěj*, ten sam); powtarza się u wszystkich Słowian.

ocel, 'stal u podkowy' ('podkówka'); »konia na *ocel* ukować«, »stalne *ocele*«, »na *ocel*«, 'twardo, hartownie', częste u Reja, w 18 wieku zapomniane; Czesi zachowali *ocel* dla 'stali' w całej pełni; pożyczka to prasłowiańska z niem. dawnego *ecchil*, a to z łac. *acuale*; cerk. *oceľ*.

ocet, *octowy*; prasłowiańska pożyczka z goc. *akeit* z łac *acētum*, gdy inne niem., dawne *ezzīh*, dziś *Essig*, przestawką (niby z łac. **atecum*) powstało; cerk. *ocĭt*; nazwa łac. od *aceo*, 'kwaszę się', do *acer*, 'ostry' (o smaku).

ochabić, 'unieść, porwać' (p. *chabina*), rus. *chabit'*, 'porwać', *ochabień*, rodzaj dawnego 'kontusza', cerk. *ochaba*, 'własność, dzierżenie', *ochabiti sę*, 'wydzierżeć, wstrzymać się', tak samo w staroczeskiem; serb. słowień. *chabati se*, 'strzec się czego', *chabati*, 'pilnować, baczyć'. Por. *chopić* (?).

ochłap, 'lichy kawał mięsa' (dla psów, co go *chłapią*), *chłapać*; i *otchłań*, 'pożerająca, *chłonąca* wszystko', tu należy: *p* przed *n* wypadło, jak zawsze; *chłonąć* (całkiem co innego *ochłonąć* z *ochłodnąć*!) i *chłanąć*, *zachłanny*, wahają się nieraz; *pochłonić*, *pochłaniać*.

ochmistrz, z niem *Hofmeister*; *h* nagłosowe stałym u naszych pożyczek trybem odpada, a *ch* zamiast *f* w pożyczkach równie częste; już w 16. wieku tylko tak; *ochmistrzyni*, *ochmistrzować*; »*ochmistrzyć* bez brody nie wypada«.

ochota, *ochotny*, *ochotnik*; *podochocony*; *ochotność* w biblji, 'wesołość'; *ch* z *chv*, jak często (por. *chory*, *choja*); *ochwota* (tak w staroruskiem, stąd lit. *akwata*) jest

rzeczownikiem na *-ota* (por. *lich-ota*) od **ochwy*, 'rzeźki, wesoły'; przymiotnik ten prasłowiański zna staroczeskie (*ochwiti, razochwiti*), a szczególniej załabskie (piją tam »na *wochwotę*«, t. j. 'na zdrowie'); od *ochoty*: *ochoczy*, jak od *roboty*: *roboczy*, słowo nieznane jeszcze Knapiuszowi, z niepolskiem (ruskiem) *cz* (zamiast *c*); *roboczy* może być rusyzmem (Knapiusz ma tylko *robotny, ochotny*), a *ochoczy* na jego modłę ulane (rus. *rabocżyj* i *ochoczyj*). Prasłowo, tylkoż ze *chceniem*, jak upornie twierdzą, nic go nie łączy.

ochrostać, 'otrzaskać': »aż się stado *ochrośnie* i ubezpieczy«, »*ochrostani* przez nieszczęścia«; »aby zwierz *ochrosi* ocierania usłyszeć nie mógł«; od *chróstu* (p.).

ochwat, dziś tylko u bydła i koni; p. *chwytać*; w 15. wieku i u ludzi, o 'wymiotach', 'chorobie morskiej'; u Stanka r. 1472 jest i »miłość *uchwacona*«, o 'pomieszaniu zmysłów'.

ociętny, 'zacięty, zawzięty'; dalsze urobienia *ocętały, ocękały* (»serca zatwardziałe a *ocękałe*«, »gorączki *ocękałe*«) rażą tem »twardem« *ę*; przypominają mimowoli *ocokały*, 'zawzięty'; wszystko z 16. i 17. wieku (Mączyńskiego *ociokały, ociokać* czy *ocokać*, 'ogłaskać, obłaskawić', innego początku ?).

oclić, *oclenie*, 'ozdrowienie', p. *cło*; dzisiejsze *oclić, oclenie*, 'obłożenie cłem', od tego samego *cła* poszło, ale znaczenie inne.

oc(k)nąć się, do tego nowe częstotliwe *ocykać się*, zamiast **ocycać się*, bo w *ocknąć, ocknięty, ockniewać*, *k* dopiero w 16 wieku między *c-n* wstawiono; rus. *ocznut' sia*, czes. *octnouti se*; p. *cucić*; na Białej Rusi mówią nawet *oczinać sia*, wedle *ocznuć sia*; **ocycać* niema nigdzie u Słowian, jest tylko *ocucać*.

ocusztrzyć czy *oczustrzyć*, 'obgryźć', w 17. wieku; niby *ocudzić* (p. *cudzić*), 'oczyścić'(?).

od(e), przyimek, zastąpił w ciągu 15. wieku dawne *ot*, co się dochowało w *ot-wierać, ot-chłań*. Przyimek u Słowian; na Litwie wyłącznie przedstawka: *at-* obok *ata-* i *ati-* (por. nasze *obo-* i *obi-* pod *ob*), goc. *it-*; w innych językach przysłówek, ind. *ati*, 'nadto', grec. *eti*, 'jeszcze'; łac. *et*, 'i'. Znaczenie u Słowian i Litwy to samo; postać *ot* Ruś dochowała; obok *od* jest *ode-* przed zgłoską, we której ogłuchła półgłoska, np. *odemnie, oderwać*. Jak my, tak i inni Słowianie (bałkańscy, Czesi) *od*, nie *ot*, znają, uogólniwszy postać z *odbić, oddać*, i na *odkąsić, odpust*, a wkońcu i na *odemnie*, zamiast *otemnie*, co jest w psałterzu i biblji, chociaż *ode-* i tu już stanowczo przeważa.

odchłań, częściej jeszcze *otchłań*; i obok *odchlina, odchlisko, odchlisty*, jest *otchlina, otchlisko, otchlisty*, chociaż już Leopolita »*odchliny* niebieskie« pisze, obok *przetchliny* (obie postaci i w biblji brzeskiej r. 1564); w psałterzu *otchłań*; w widocznym związku z *chłonąć, pochłonąć* i *chłanąć, wychłonąć*, ale *odchlina, odchlisko*, na samo *chl-* wskazują; *przetchliny* z mylnem *t*.

odeszty, 'porzucony', 'od którego *odeszło*, odeszli'; »z *odesztym* worem«, »Jowisza *odesztego* w pieluchach«, Potocki; p. *szedł, szcie*.

odłużyć, 'odłuskać', »bób (lub groch) *odłużany*«, t. j. 'odłuskany', małorus. *nałuzaty*; czes. *odlusztiti*, nasze *wyłuszczyć* i u wszystkich Słowian *łuskać*, ale jest i *łuzgać*: bułg.

łuzgam, rus. *łuzga*, 'łuska', słowień. *luzgati*; rus. *łuznut'*, 'palnąć', i do niego odnoszę *od-łużać* (zamiast *od-łuzać*?)

odmach, 'machnięcie'; p. *mach*; »prostym *odmachem*«, 'poprostu', częste w 16. wieku: »bez *odmachu*«, 'wprost, nie pytając', tyle co »bez *obłazu*« w 17. wieku

odniepadnienie, r 1500, 'recydywa', »(w grzechy) *odniepadają*«, w rękopisie z drugiej połowy 15 w.; dziś w gwarze podhalskiej *odniepaść* przeciwnie 'odpaść' znaczy: »wszystkiego *odniepadł*«, a więc ze zbytecznem przeczeniem; czes. *odnepadnouti*, o 'recydywie', *odnepadlý*, 'z nawrotem'.

Odolan(ów); u nas tylko w nazwie osobowej (od 11. wieku) i miejscowej ocalała prasłowiańska nazwa rośliny czarowniczej (osoby nierzadko od roślin przezywano; nietylko kobiety), u innych Słowian (Czechów, Serbów, Rusi) nazwa kilku roślin, jak 'kozłek' ('valeriana'; czy przypadkowa zgoda znaczeń obu nazw? 'valere' niby *odoléti*?), 'grzybienie', i i. Urobione od czasownika, nam już obcego: cerk. *odoléti*, 'zwyciężyć' (albo *odeléti*, obie postaci mieszają się stale, jak to nieraz z *o* i *e* bywa, np. w psałterzu z 11. wieku), rus. serb. *odolét'* (u Czechów i u nas tylko częstotliwe: *odołać, zdołać, zdolny*, i t. d.); od *dola* (p.).

odrwić, p. *drwić* (pod *drewno*); *odrwisz* wedle *porwisz*; »na *odrwisz*«, 'na zdradę', Potocki; *odrwiświat*.

odwach, z niem. *Hauptwache*, 'główna warta'; por *szyldwach*

odziać, p. *dziać*; *odzienie* służy wyłącznie 'ubiorowi' i 'zbroi', *odzieniec* w biblji, 'giermek'; *odziew*, a może (dziś tylko *przyodziewek*), i *odziewnica*, 'gdzie odziew przechowują'; *odziedza*, 'pokrywa: »*odziedzą* ciemności oczy zaszłe«, »czarną *odziedzę*«, Potocki; *odziecka*, 'błona, łupina'; dziś niemal wyłącznie *odzież*, co jednak wcale nie pożyczka ruska, za czem przemawiałaby tylko *odzieża* Potockiego i późne zjawienie się słowa; mogło powstać rodzimie wedle *kradzież* itp.

ofiara, już w 14. wieku ruguje powoli *obiatę*, aż ją ostatecznie w 16. i 17. wieku wyparła, ale jej swoje *ia* zawdzięcza, chociaż *ofiera* stała obok *ofiary*, jeszcze w 16. wieku; z czes. *ofiera*, a to z niem. *opfar*, *Opfer*, z łac *offertorium*, *offero*, 'ofiaruję, przynoszę'.

ogar, dawniej *ogarz* (zmiana taka nierzadka, por. *car*, dawniej *carz*), 'pies gończy'; nazwa taż co w *ogar*, *ogarek*, dla 'niedopałku', od *gorzenia*, bo maść sprowadzanych niegdyś ogarów, ogarzy, była (w olbrzymiej większości) czarno »podpalana«; *ogarki* (świecy) i na Rusi i u Czechów dobrze znane; *ogar*, 'pies', ogólne u Słowian (od nich do Węgrów, *agar*); podobnie nazywają ptasznicy *ożarkami* bardziej brunatną odmianę 'zięby'.

ogień, *ogienny*; *ogniowy*, od 16. w. *ogniowy*; *ognisty*; »*ognik* błędny«; *ognisko*; *ogicnek* (zamiast *ognick*); w zapiskach z 15. w. *ogniwo*, 'krzesiwo, stalka', tłumaczy 'ignile', a dla podobieństwa nazwano tak i 'kółko łańcuchowe': »*ogniwo* do *ogniwa* wiązać, łańcuch będzie«, a wkońcu nawet i sam 'łańcuch', 'węzeł', 'związek'. Prasłowo z dziwną odmianą w nagłosie (tu łączą i czes. *wýheň*, serb. *wigań*, 'ognisko'): ind. *agnis*, łac *ignis*, lit. *ugnis*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *ogń*, serb. *ogań*, *ogńilo*, 'ogniwo', *ogńiszte*, itd.

Od 16. wieku *ogniwacz(ek)*, z czeskiego, 'feniks'.

ogłów, *ogłowi*, 'uździenica', od psałterzy ogólne; prasłowiańskie chyba; cerk. serb. słowień. *oglaw*, czes. *ohlaw*; p. *głowa*. U nas tylko rodzaju żeńskiego; przestarzałe.

ogniwo, p. *ogień*.

ogół, *ogólny*, *ogólnik(owy)*; piszemy mylnie przez *ó*, jakby do *goły* należało, co Linde i inni twierdzili. Dawny język zna tylko *u*, mianowicie we zwrocie: »na *ogułach*«, 'zdradziecko, fałszywie'; u Leopolity: »odpowiedzieli na *ogułach*« (w wydaniu drugiem: »na zdradzie«); jeszcze u Potockiego częste, np.: »kto mu szczerze, a kto na *ogułach* życzy«, »na *ogułach* zdradziecko całują się wzajem«; dziś po narzeczach: »na *ogułach* (lub na *ogułak*) mówić«, t.j. 'dwuznacznie'. Pień jest *gut* (ten sam co w *hulaniu*?), niepewne jednak, w jakiem znaczeniu, bo jest słowiańskie *gut* (rus. i i.) o 'zgiełku', 'huku', i drugie *gut*, Serbów i Słowieńców, *guliti*, 'łupić, odzierać', małorus. *hułyty*, *ohułyty*, 'okpić' Nasz dzisiejszy *ogół*, *ogółem* (już r. 1419 zapisany: *ogułem*, 'summatim'), brzmi tak samo w ruskiem: *ogut*, *ogułom*, *ogulno* (narzeczowo i bez *o*-), i w małoruskiem; oba znaczenia ('na zdradzie' i 'w całości') dałyby się wywieść z 'okrążania', gdyby *gul-* (por. rus. *gulat'*, 'spacerować') znaczyło pierwotnie 'chodzić, krążyć', o czem wątpić wolno.

ogon; *ogonica*, 'tyłek'; *ogonek*, *Ogończyk*; od *oganiania* przezwany, tylko u nas i u Czechów; u innych Słowian od innych podobnych czasowników *opasz* lub *oszib* (p. *szybki*); *oganisty* mówi się o drzewach 'szeroko rozrosłych' (Wujek, Potocki), a *oganka* na muchy służy (16. wiek).

ogórek, już od 16. wieku błędnie przez *o*, zamiast przez *u*, pisany; u Stanka r. 1472 i i. pisownia poprawna: *ogurek*; roślina i nazwa z Azji przez Grecję (*angurion*, *aukuri*, z pers. *angūr*) dostała się do Słowian (serb. *ugorak*, słowień. *ugorek*); od nich do Niemców, *Gurke*, szwedz. *gurka*; lit. *agurkas*; na Rusi *oguriec*, u Czechów *okurek* i *okurka* (co do czes. *okurek*, por. czes. *korzalka* z naszej *gorzałki*). U nas *ogórki* i 'sznur mniszy z węzłami'; *ogórecznik*; »*ogórkowy* sezon«; *ogórnik*, 'sad ogórkowy', w 16. wieku.

ograżka, 'febra', właściwie 'dreszcz, przejmujący grozą', więc częstotliwe od *ogrozić*; nam wyłącznie właściwe, częste w 16. i 17. wieku; mylnie z nosówką: *ogrążka*.

ogród, p. *gród*; *ogrodziec*, dalsze przypadki *ogrodźca* itd., z czego *ogrojca*, a do tego nowy mianownik: *ogrojec* (jak *kojec*); »nie bywał w *ogrojcu*« mawiano w 16. wieku o 'nowicjuszu'.

ogromny, u Reja i *ohromny*, niby z czeska; p. *grom*.

ohurstwo, »ociętne *ohurstwo*« r. 1629, 'upór'; rus. *ogurstwo*, *ogur*, *ogurliwyj*, 'uparty'; por. czes. *ohýrati*, 'zuchwaleć', *hýrziti*, 'grzeszyć', co nie z niem. *irren* wzięte, lecz prasłowiańskie.

ohyda, *ohydny*, *ohydzić* komu co, 'obrzydzić', prapolskie mimo *h*, bo u Czechów *ohyzda*, *ohyzdný*, *ohyzditi*; od *gid* (p.). Ogólne od 16. wieku, kiedy *h* na ziemi polskiej się szerzyło.

ojciec, dawniej *ociec* (rus. *otiec*), drugi przypadek: *ońca*, z czego *ojca*, a do tego *ojca*, *ojcu*, dorobiono od

16. wieku nowy mianownik: *ojciec*; zdrobniałe od pierwotnego **ot*, prasłowa, powtarzającego się bez zmian w ind, grec, łac, goc. *atta*; brak go tylko w litewskiem Nazwa to z ust dziecięcych, jak *papa* i t. d; **ot* istnieje w starorus. *oteń*, 'ojczysty'. Od *ojciec*: *ojczyzna*, co pierwotnie 'ojcowiznę' znaczyło, tak że Orzechowski, a za nim i inni w 16 wieku dla 'ojczyzny' łacińskiego terminu *patria* używali(!). *Ojczyc*, *ojcowic*; *ojczym*, 'ten, co się ojcem czyni', od czasownika **ojczyć* z **oćczyć*, imiesłów bierny na *-m* (por. tak samo urobione *pobratim*, *posestrima* u innych Słowian). Charakterystyczne, że tylko u Słowian ten wyraz dziecięcy wyrugował zupełnie pranazwę 'ojca': *pāter*; ale i Litwa ją zapomniała, więc może już za spólnoty litewsko-słowiańskiej wyszło *pāter* z używania Nasze dalsze zdrobnienia (z mylną nieraz spółgłoską, np. *ojczulek*, *ojczeńko*, już u Klonowica 1600 r., *ojczaszek*, *cz* zamiast *c*) pomijam; przymiotnik *ojcowski*; przysłówek *ojcowskie* (zamiast *ojcowski*), 'po ojcowsku'.

oje, 'dyszel'; prasłowo; dziś tylko w narzeczach, np. śląskich, w 15. w. powszechne jako pierwotna nazwa 'dyszla'; w słowniczku poznańskim około r. 1500 czytamy: »dyszla albo *oje* albo cięgadło«, *oje* po innych rękopisach 15 w.; ginie w 16. wieku przed niem. *dyszlą* (*dyszlem*); i Ruś je straciła, oprócz Małej; istnieje na całem Południu i u Czechów, Łużyczan (z przydechem: *wojo*); pień pierwotny *ojes-*, por. ind. *ishā-*, 'dyszel', grec. *oiēion*, 'ster', *oistos*, 'strzała', lit *iena*, 'dyszel'.

oknąć, *oklnąć*, 'ogłuchnąć'; p. *głuchy*, por. *olśnąć*.

okno, *okienko*, *okieńce* w biblji (czes. *okence*), *okiennica*; urobione od *oko* (jak *włókno*): w pierwotnym domie drewnianym okno w tramie wyciosane bardzo do oka podobne; prasłowiańskie; wszędzie tak samo; *okno* używało się zawsze i o 'źródle', 'szybie kopalni', np »*okna* solne« (stąd nazwy miejscowe), więc i psałterz tłumaczy 'cataractae': »w głosie *okien*« (»źrzódł«, psałterz puławski).

oko, pierwotna liczba podwójna: *oczy*, nowsza: *dwie oce* (r. 1535 i częściej); *oka* w sieci; *oczny*, *naoczny*; *oczko*; *przeoczyć*, *zoczyć*; *oczywisty* (w 15. i 16. wieku *oczwisty*) od **oczywiść* (por. *za-wiść*, *niena-wiść*, złożone z **wiść* od *widzieć*), por. czes. *oczihledie*; *okamgnienie*, siódmy przyp.: w *ocemgnieniu* (por. *mgnąć*); *zok*, prastara nazwa 'miesiąca czerwca', może z Czech przejęta, z *izok*, nazwy 'świerszcza' (od wystającego oka). P. *okno*, *okuń*. Prasłowo; lit. *akis*, ind. *akshī*, grec. *osse*, liczba podwójna z **okie*, *ossomai*, 'widzę', łac. *oculus*. U wszystkich Słowian tak samo; tylko Ruś *głaz* wstawiła zamiast *oko*.

okół, okolica, w psałterzach równoznaczne, z *około* (p. *koło*); *okół* później 'okręg', 'grono' (*okółki*) i 'obora', np. u Potockiego: wołu prowadzą z *okoła* do jatek, bydlęta do żłobu z *okołu*.

okowita, od 17. wieku zręcznie spolszczona w ustach ludu łacińska *aqua vitae*, 'woda życia'.

okrajki, 'brzegi', 'przybrzeżny pas lodu', 'okrawki'; ale *okraiki* i *okrajce* u koni, o zębach': »choć jeszcze *okrajca* nie zroniły«, Potocki (*okrajki* Mączyński 1564 r.)

okręt, *okrętowy*, od 16 wieku ogólne ('to, czem się *kręci*, steruje'), nasz nowotwór, nie mniej dziwny

niż np. podobna nazwa *nasad*. W rażącem przeciwieństwie do Niemców, Słowianin, lądowiec, nie miał żadnych rodzimych nazw marynarskich; nawet *łodzię* i *korab* pożyczył; u nas z łaciny *nawa* (jeszcze w 17. wieku ogólne, jak i u Węgrów), dawniej *koga*; z włoskiego *bat*, *fusta*, *galiony* itd.; z niemieckiego *szmaka*, *szkuta* i i.; rodzime jedyne *czółno* i *komiega*, 'wydrążone drzewo dla żeglugi rzecznej', w której Słowianie, wobec warunków siedzib własnych, celowali; nawet staroruskie *prja*, 'żagiel', i *łojba*, 'czółno', oba z 11. w., są pożyczki z fińskiego; morze Słowianom obcem pozostało; więc i wszystko inne: *żagiel*, *ster*, *lina* itd, z niemieckiego. Przymiotnik *okrzętny*, jak *skrzętny*, od tegoż pnia z samogłoską *e*, gdy *okręt* ma *o*; »*okrzętna* gospodyni«, częste w 17. wieku.

oksza, 'siekiera'; *Okszyc*, 'co do herbu *Oksza* (por. *Topór*) należy'; w 14. wieku przejęte, około 1500 r. jeszcze ogólne, później ginie; z niem. prasłowa *Axt*, co pokrewne z łac. *ascia*, grec. *aksine*, 'siekiera'; *-t* w *Axt* późne.

okulista, z łaciny, jak i *okulary*, łac *ocularium*, 'otwór dla oka (*oculus*) w hełmie'; są i *okulaty* w 16. wieku, z łac. *oculatus* (jest nawet, całkiem wyjątkowo, i *okulat*, dla 'ostro patrzącego'); taka sama łacina jak *femuraty*, *sulejaty* itp.; Czesi mają i *bryle*, *brejle*, z niem. *Brille*, Ruś *oczki* dla 'okularów'; u nas *oczn*ice, *naoczn*ice (!), nie przyjęły się; *szkła* (*szkiełko*), jak niem *Glas*, raczej o 'binoklach'.

okuń, ryba, prasłowiańska nazwa, od wyłupiastego oka (?); nazywają go i *ślipakiem*, a naszemu »gapić się« odpowiada czeskie »*okunie* łowić«; może w *okunić się* Polikarpowem (około r. 1450): »niewiem gdzie się *okuni*«, jeśli to nie od *o-kunić*, 'odziać się w futro kunie' (?).

olbrzym, *olbrzymi*, słowo zniekształcone, bo *l* od 16. wieku dopiero się wkradło (*obrzym* w psałterzach, biblji, itd.), a *m* zamiast *n*; pierwotne **obrzyn*, liczba pojed do liczby mnog. **obrzy* (czes *obr*); przymiotnik byłby **obrowy* (jak w czes.), ale *obrzymski* i *obrzymowy* już w biblji. Nazwy 'wielkoludów', jeśli nie mityczne, przybiera się od groźnych wrogów, por. niem. *Hüne*, 'olbrzym', od nazwy *Hunów*. *Obrzy*, to słowiańska nazwa turko-tatarskich *Awarów*, co w drugiej połowie 6. wieku Europę najechali i założyli państwo, obejmujące późniejszą monarchję austro-węgierską; Cz-si i Polacy (małopolscy), jak i Wołyń, pomijając Słowian południowych, pod ich jarzmem jęczeli, od nich nazwę *panów*, t. j. ich *żupanów* przejęli Obrów zniszczył Karol W., lecz w Polsce i Czechach od nich 'wielkoludów' i nadal przezywano. Inne nazwy p. *stwolin*; *wielotowie*, tylko w tekstach rusko-polskich 17. wieku, od *wieli*, 'wielki' Nazwy miejscowe wielkopolskie(!) z *Obrami* łączą: rzeki *Obra* i *Obrzyca*, osady *Obrowo* i *Obrzycko* (od *Obrzycy*), ależ por *Nabra*. W podaniach i przesądach słowiańskich »wielkoludy« nie zaznaczyli się głębiej; brak ich np. niemal zupełnie na Bałkanie; opowiadania o nich towar przywoźny, a nazwy późne.

olcha, *olsza*, *olszyna*; *Oleśnica*; prasłowo o wielorakiej postaci nagłosowej: w cerk. i na całem Południu *jelcha*, *jelsza* (co do *je-* i *o-* por. nasze *jesiory* i *ości*, pod *oś*); na Rusi nagłos *o-* i *je-*, *jo-*; u Sło-

waków *lejsza* z *jelsza*. Litera w literę: **elĭcha*, niem. *elira* (*r* z *s*, narzeczowe *Else*) i przestawione *erila*, *Erle*, łac. *alnus* z **alsnus*, lit. narzeczowe *alisknis*, powszechniej *alksnis* i *elksnis*. Do *olchy* należy pozornie nasza i czeska nazwa dla 'peucedanum', *olesznik*; w istocie jest to pożyczka z niem. *Ölsenich* (liczne odmiany rarzeczowe), co samo z łac. poszło; inny *olesznik*, zwany u Stanka 1472 roku *olszewnikiem* i *podolszewnikiem*, 'selinum', odnoszą do *olchy*, o czem jednak wątpić wolno; będzie to ten sam *Ölsenich*, bo nazwy roślinne łatwo się przenoszą.

olśnąć, raczej *olsnąć*, 'oślepieć', powstało w 16. wieku przestawką z *oslnąć*, prawidłowo urobionego z **oslĭpnąć*; *p*, *b*, stale wypada przed *n* (p. *ginąć, sen*), a półgłoska zamiast pełnej u czasowników na *-nąć* równie stała, por. *oschnąć* do *suchy*. *ogłchnąć* do *głuchy* (dzisiejsze *ogłuchnąć* równie niepierwotne, jak i *oślepnąć*; niewygoda tej zbitki wywołała dziwaczne. dziś i już od 17. wieku zapomniane postaci, jak: *okchnąć*, *oknąć*, *oknęły*, np. »jeśliby ławnik *olsnął, okłnął*«, »gęsi *okną*«; z przestawką *olknąć*: »tak *olknęła* i nie słyszała«, a jest nawet i *oknienie*, *otchnienie*, *odchnienie*, dla 'tępego słuchu').

ołów (*ołowia* i *ołowu*), *ołówek*, *ołowianka*, *ołowiany* i *ołowny*, u nas męskiego rodzaju, u innych Słowian nijakie, *ołowo*; na Litwie i w Prusiech pożyczka, *aĭu as* (i o'cynie'); Ruś ma jeszcze dwie inne nazwy dla 'ołowu-cyny' (bo tych czasem nie rozróżniają), *swiniec* (już cerk.) i *łudit'*, 'pokrywać cyną'; początek pierwszego równie nieznany, jak i *ołowu*, ale *łuda*, 'cyna, ołów', powtarza się na całym Zachodzie, od Celtów do Niemców (ich *Loth*, *löthen*, od czego nasze *lutować*); należy może do tych kilku słów, co Europę od Galji aż do Rusi północną drogą okrążyły (por. *Piwo*).

ołtarz, słowiańska pożyczka 8. w. z niem. *altāri* ('Altar') z łac. *altāre*; nowy »*złoty ołtarzyk*«, nazwa modlitewnika, zajęła miejsce nierozumianego *żołtarzyka* ('psałterzyka'), p. *żołtarz*; łac. *altaria* od 'całopalenia' nazwane.

oman, roślina 'inula'; przypisywano jej działanie rozweselające; nazwa ogólnosłowiańska; od *manić*, *mamić* (p.).

omieg, roślina 'aconitum', ogólnie słowiańskie; *omiąg* i *omięg* w 16. w. niepierwotne (nosówka przed *g* nierzadka); u innych Słowian nazwa kończy się na *-j*: słowień. *omej*, czes. *(w)omej*; o kozie czy owcy, co się *omiegiem* struje: *omiażdżyła się*; i 'colchicum' (*paluchy*, *ziemowit*), równie trującą roślinę, *omiegiem* nazywają.

on, *ona*, *ono*, *oni*, *one*, zastępywa pierwsze przypadki liczby pojed. i mn. trzeciej osoby; dalsze przypadki urabiają się do pierwotnego *jego* (p. *jego*); samo *on*, *onaki* (lit. *anoks*), pokrewne z ind. *ana-*, 'on', grec. *enē*, 'pojutrze', niem. *jener* (?); pierwotnie był to dalszy zaimek wskazujący: 'ów' (lit. *ans*); dziś już rzadszy w tem znaczeniu: »*onego* czasu«, »z *onych* krajów«; w przysłówkach miejscowych: *onędy*, *ondzie*, biblja; czasowych: *onegdaj*. Nie chcąc wyrazić czegoś drażliwego albo sromotnego, uchyla się je przez *ono*, a w czasowniku mówi się *onaczyć*, od *onaki*, *onako*; ogólne to w 17. wieku, np.: »poślesz świnię, przyniesieć *ono*«; »pycha, sława

świecka... *onym* istem«, »*ono* do pomarańcze«, »pływać drugi nie umie, a jego *ono* iste pływa«; »niechaj się *uonaczy* ('wypróżni'), kto płakać nie może«; w narzeczach: *przeonaczyć*, 'zepsuć', »*zonaczyli* ją«, 'skłonili'. Tak samo u innych Słowian, np. słowień. *onẹgati* i i.

onuca, *onucka* (mylnie *onuczka*; inne zniekształcenia narzeczowe pomijam), od *uć*, p. *obuć*; do złożeń czasownika *uć* z *ob-* i *z-*, przybywa w *onucy*, 'owijającej' nogi, trzecie, z pierwotną postacią przyimka *on*, występującą poza tem złożeniem jako 'w'; *on-u-ca*, cerkiew. *onuszta* i *obuszta*; lit. *autas*, 'onuca'; przyrostek *-ja*, jak w *świeca*, *obroża*, i i.

opak, »na *opak*«, »na *wspak*«, 'przeciwnie, odwrotnie, wstecz': »Pan tak, a szatan *opak*«; »obróceni bądźcie *opak*«, 'wtył', psałterz; »*opakować* (*opaczyć*) słowo Boże«, 'fałszować je, przekręcać'; »*opaczny* domysł«, 'przeciwne prawdzie tłumaczenie'. Prasłowo; zjawia się i bez nagłosowego *o-* (por. *nawspak*); *paczyną* nazywa się od 15. wieku 'wiosło', *opaczyną* wyjątkowo całkiem; stąd spójnik przeciwieństwa, *pak, pakli, pakniętiby*, 'ale jeśliby', częsty w 15 wieku; od *pak*: *paczyć się, wypaczać*, 'krzywić', »deski się *paczą*«; p. *pakość* i *rozpacz* Ale *opak*, 'wstecz', nabiera i znaczenia 'powtarzania', szczególniej w czes. *opáčiti, opakovati*, 'powtarzać'; i u nas w 16. i 17. wieku *zopakować* 'powtórzyć' (wydawca zrobił z tego *zapakować*!) Jest to ind. *apancz*, 'wstecz', 'zachodnio'. *apāka*, 'to, co na boku lub z tyłu', niem. *äbich* (stare *abuch*), 'odwrotne' 'nice'), urobienia, jak i lit *apaczia*, 'to, co na dole', od ind. przyimka *apa*, grec. *apo*, niem. *ab*.

opałka, p. *pałać* (*opałać*).

opat, *opacki, opactwo, opacicha*, z czes., a to z niem. *abbāt*, dziś *Abt*, z łac. (*abbas*) *abbatis*, z grec. późnego *abbas*, z chald. *abbā*, 'ojciec'; w cerk. greckie *awwa* pozostaje niezmienione.

opich, tak samo czeskie, z niem. *appich, Eppich*, z łac. *apium* (od nazwy 'pszczoły', *apis*), o 'pietruszce', 'selerach'; od 15. wieku ogólne; r. 1500: »pczelnik albo *opich*, pedrosky (!) albo włóczęga«; r. 1472 i *mirzyk, merch, marzyk*, z niem *merk, merrich* (to samo).

opięć, 'znowu', częste w psałterzu i biblji, wychodzi w ciągu 16. wieku z użycia (jest jeszcze u Opeca); w biblji znaczy i 'ale', »a *opięć*«, »ale *opięć*«, »i *opięć*«; czeskie *opiet*, 'znowu', *opietowati*, 'powtarzać', rus. *opiat', wozpiatit'*, 'przeszkodzić', cerk. *opęt', wŭspęt', wŭspętiti*, 'przeszkodzić', serb. *opet, opetovati*, 'powtarzać'; prasłowo; lit. *atpeni(i), apent(ais)*, 'znowu'; p. *pięta*; złożenie w rodzaju *oburącz*.

opioła, *opiołka*, nazwa i osobowa (w rodowodzie Marchołtowym roku 1521 i i.); nazwa to 'członka' czes *opelka*, 'wyskrobek' ('rogal'), od pnia *pel-*, 'pielać'.

opłatek, pierwotnie 'hostja', dziś w ogólnem znaczeniu: »proszki w *opłatku*«; tak samo czes; z niem. *oblāte* z łac. *oblāta*, 'ofiarowana'; *l* prawidłowe, *p* nie, ani rodzaj męski, ale (ten) *opłat* zjawia się już w najdawniejszej cerkiewszczyźnie, we mszale kijowskim obrządku rzymskiego z 10. wieku. R. 1500: »*opłatek* albo *plaskur*« (p. *plaskur*, *proskura*).

opoka, *Opoczno, opoczysty*, p. *piec*; prasłowo; cerk. *opoka*, 'skała', i t. d.

opona, 'zasłona, kotara'; r. 1500

tłumaczy i 'kołdrę' i 'kurtynę'; prasłowiańskie; wszędzie tak samo (od *opinania*, jak *spona* od *spinania*), cerk. *opona*; p. *piąć*; miejscami (u Serbów np.) znaczy tylko: 'błona'.

opukały, *opukałość*, 'tłusty', właściwie 'pękaty', oboczna postać do *pęk* (p.).

orać, *orka, orzba* (Potocki), *oracz*, z licznemi złożeniami: *oborać, wyorać, wzorać* (*wzór*, o 'wzoranem polu'), *przeorać*, i w częstotliwych: *wyorywać* itd; powtarza się we wszystkich europejskich językach: łac. *aro*, 'orzę', *aratrum*, 'pług', grec *aroō, arotron*; lit. *arti, arklas*, 'pług', *arklys*, 'koń', *artojis*, 'oracz', prus. *artojis*; goc. *arjan*. P. *rola, radło, rataj* (przestawione z **orlija*, **ardło*, **artaj*) U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *orati, orją*, itd.

orbora, a ze zwykłem rozpodobnieniem dwu *r*: *olbora*; z niem. *orbor, urbor*, 'czynsz' (z czego łac. *urbarium*, 'spis czynszów'), ograniczone u nas do górnictwa: »*olborę* olkuską«, 'dziesiąte niecki kruszcu', oddawano do skarbu; niem. słowo od *ber-*, 'nosić'.

orcel, *orkel*, »*orclowe* (*orklowe*) kamienie«, 'nieciosane, łamane z gór'; wywodzą z niem. *Ortziegel*; to *ort-* powtarza się istotnie w słowie *orczyk*, 'drążek dla postronków u woza', z niem *Ortscheit* (»*orczykowym* szkapą«, »w *orczyku* woźniczym«), a dalej w nazwie 'drobnej monety', *ort* (p.)

orda, z przydechem *horda, ordyniec*, 'Tatarzyn', *ordynka*, 'szabla tatarska', z tatar. *ordu*, 'wojsko', przez Ruś; przez niem. *Horde* przeszło i do całej Europy.

ordynek, dawniej *ordunk* i *ordnunk*, 'porządek, szyk', 'następstwo', rozpodobnione z niem. *Ordnung* od *ordnen*, z łac. *ordo* (skąd i *ordynować, ordynarny, ordynacja, ordynat*), co poszło od słownictwa tkackiego (o 'osnowie'); por. *ornat*.

orędzie, 'oznajmienie, wieść, poselstwo', *orędować*, 'wyprawiać orędzie', *orędownik*, 'pośrednik'; prasłowiańska pożyczka z niem., dawne *arunti, aranti*, 'poselstwo', *arant*, 'mandat', starosaskie *arundjan*, 'wyprawiać'; u innych Słowian, u Rusi, Serbów i t. d., *orudje*, 'instrument', dawniej 'rzecz, sprawa', czes. *oruđí*, 'broń', ale *orodovati*, 'wstawiać się'.

oręż, dawniej zbiorowe rodzaju nijakiego: *oręże*; tłumaczy i 'sprzęt' wszelaki; *oręża* jeszcze u Potockiego; *orężny*; prasłowiańskie; u innych Słowian i bez *o-*, rus. *ružjo*, 'gwer'; pień więc *ręg-*, dalej nieznany; czes. *oruží*, 'broń', serb. *oružje*; p *narężyć*.

organy, z łac. *organum* (z grec. *organon*, 'narzędzie', do *ergon*, 'czyn'); dziś w liczbie pojedynczej i o 'głosie' (w podwójnem znaczeniu: właściwem i przenośnem, o 'publicystyce').

orkisz, zboże, 'triticum', od r. 1472; z tur *urkusz*, 'dziki jęczmień'.

Ormianie, *ormiański*; ale kraj *Armenja*, łacińskie; więc taż różnica co między *duński* a *Danja*: jedno ludowe, drugie uczone, łacińskie. Nazwa samym Ormianom obca, od czasów Darjusza znana.

ornaf, 'rogalek', ogólne w 15. wieku (u Stanka, w słowniczku poznańskim 1500 r.), z niem. *Hornaffe* (to samo); u Stanka także *rogliczek*, czes *rohlicz*.

ornat, wyłącznie o 'ubiorze księżym', z łac. *ornatus*, 'ozdobny', *ornare*, od *ordo*, 'porządek', p. *ordynek*.

ort, *urt, orcik*, moneta, najliczniej za Zygmunta III obiegająca,

'czwarta część talara', rychło co do wartości zniżona (szczególniej nisko stały orty śląskie, spadające aż do trzech groszy); z niem. *Orten*, *Ürten*, od *Ort*, 'szpic', 'ćwiartka', bo monetę (talar) krzyżykiem na cztery części dzielono; niem. *Ort*, dziś 'miejsce', dawniej 'szpic (koniec i początek)', prasłowo. Około r. 1620 mawiano »*ortami* płacić«, zamiast 'womitować'.

ortel, *ortyl*, u nas i u Czechów dla 'wyroku sądów miejskich' w 15. i 16. wieku, z niem. *ortel*, *Urteil*, t. j 'udział' (*erteilen*, 'co sąd udziela, wydaje'); »*ortyle* majdburskie«, 'zbiór »prejudykatów«, orzeczeń sądów miejskich', bynajmniej nie z Magdeburga wyszłych, lecz z Wrocławia, Krakowa itd., około połowy 15. w. z niemieckiego wyłożone; *-tel* w *ortel* to samo niem. *Teil*, 'dział', co i w *wiertel* (*Viertel*, 'czwarta część', *Drittel*, 'trzecia').

oryl, 'flisak'; jak całe rzemiosło cudzemi słowami stoi (*tratwa*, *flis*, itd.), tak i ta nazwa będzie pożyczką; czes. *vor*, 'tratwa', *vorzina*, 'drewka u tratwy', *vornik* i *vorář*, 'flisak'; *-yl* osobliwe (por *motyl*, *badyl*), niema go u Czechów.

orz, *horz*, w 15 w. pisane *horsz*, *orzs*, *orss*, 'koń szybki w biegu', także i 'dromedar', wedle średniowiecznego zwyczaju nadawania nazw znanych zwierzętom nieznanym (por. *łoś*, *ząbrz*); cerk. (wyjątkowo rzadkie) *or'*, 'koń', *orewit*, o 'popędliwości ogiera do klaczy'; czeskie *orz*. Zatraciło się w 16. w. rychło a zupełnie, jak i *hinszt* z niem. *Hengst*, 'ogier' (czes. *hynszt* jednak właśnie 'wałacha' znaczy, por. *drygant*); r. 1500 jest u nas nawet *inszta*, 'kobyła'. Zastąpiliśmy dziś te słowa przez *ogier*, z tur. *ajger* (serb. *ajgir*); rodzima nazwa była *źrzebiec* (p.). Łac. 'gradarius' tłumaczono i przez *drabarz* (jeszcze w słowniczkach z pierwszej połowy 16. w.), z niem. *Traber*, czes. *drabář*, co i dla 'dromedara' używano; domowa nazwa była *inochodnik* (p). To *orz* jest prasłowo, ocalałe do dziś tylko w huculskiem *wir*, *wora*, 'stadnik', *woryk*, 'źrebiec'; pień był **orju-*, jak przymiotnik *orewit* dowodzi, od tegoż *or-*, co się powtarza w *orzeł*, *orzy'* (p.), por. ind. *arwan-*, 'zawodnik', awest. *aurwa-*, 'szybki', starosas. *aru*, 'odważny'. Pień nierzadki w nazwach miejscowych, rzek i gór: *Orawa* (tyle co 'Bystrzyca' ?), *Orynin* (?), *Orzew*, a z przydechem: *Worów*; *Horyń* może tu również należy, ale nazwy rzeczne bywają wątpliwego pochodzenia. Jest może i w lit., wprawdzie nie w *arklys*, 'koń' (czego od *arklas*, 'socha', nie odłączymy), ale raczej w prus. *arwaikis*, 'źrebiec' (złożone z *waikas*, 'młode', ?), i w lit. nazwach 'stadnika', *aržilas* i *eržilas* (por. przymiotniki: *aržus*, 'namiętny'; *arszus*, 'skory'; *arwas*, 'wolny').

orzech, *orzeszek*; u wszystkich Słowian z *o-*, na Litwie bez niego: prus. *reisis* (*bukareises*, 'bukiew'), lit. *rieszas* niegdyś, zwykle zdrobniałe *rieszutas*, łotew. *rieksts*, 'orzech laskowy'.

orzeł, *orli*, *orlik*, *orlica*, *orlątko*; narzeczowe *orzół*, równie mylne jak *kocioł* lub *osioł*; języki słowiańskie i litewskie (*arelis* i *erelis*, prus. *arelis*, ale jest i *eras*, *aras*, na Litwie) znają to dalsze urobienie, podobne jak w *kozieł*; niemiecki zachował pierwotne *Aar*; grec. *ornis*, 'ptak' (por. *ornitolog*); pień *or-* oznacza 'rozpęd': grec. *ornymi*, *ōrto*, 'po-

wstał', łac *orior*, 'powstaję, wynikam'. *origo*, 'powstanie, początek' (stąd *oryginalny*); p *orz*. U nas *orły* i o 'monetach', jak *dudki* lub *kruki*.

orzy orzy, nazwa herbowa, rozkaźnik (*orzy'*) czasownika **orzyć*, cerk. *oriti*, 'wywracać', częstego we złożeniach, np. *raz-oriti* (rus *razorit'*, 'zburzyć'), szczególniej *ob-oriti*, nawet *razoboriti*. Jeszcze w 16. wieku (np. u Orzechowskiego i Reja) częste *oborzyć*, 'zburzyć, zniszczyć'. Ponieważ czasownik **orzyć* zanikł, więc dzieląc mylnie słowo *ob-orzyć* na *o-borzyć*, pomieszano je z *burzyć*, i *oburzyć* ('zburzyć') zajęło miejsce dawnego *oborzyć* (por. podobne nowe słowo *bagniątko* z *ob-agnić się*, pojętego jako *o-bagnić*). Pień ten sam co w *orzeł*: *or-*, *er-*, o wszelakim 'rozpędzie'; lit. *irti*, 'próć się', *ardyti*, 'rozprować'; może tu należy i *rat*, 'wojna', *racica*, rus. *ret'*, itd. U Czechów do dziś *oborziti*, 'pustoszyć', *oborzenina*, 'rozwalina', *oborziti se*, 'zawalić się'.

osa, owad; złożone *osoryja*, w 15. i 16. wieku nazwa 'sępa' (a stąd i do herbów weszła), co gniazda ós i bąków pazurami wygrzebuje. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; z **opsa* (*p* przed *s* zawsze wypada), ale słowiańskie *osa* straciło już pierwotne nagłosowe *w*: **opsa* z **wopsa*; lit. *wapsa*, 'osa', niem. dziś przestawione *Wespe* (tak samo jak łac. *vespa*), ale dawne *wafsa*.

ososek, *ossię* r. 1500, »prosiątko które jeszcze ssie«, Mączyński 1564; p. *ssać*; jest i *osysek*; u Czechów *sele* (zamiast *ssele*), *selátko*.

osędziały, *osędzieć*, 'oszrenieć', 'osiwieć', zamiast *oszedzieć*, *oszędzieć*, mazowiecko-małopolskie ludowe; p. *szady*; tak samo *sędziwy*.

osęk(a), *osęczek*, 'bosak, hak u długiej żerdzi'; od biblji ogólne: *osękami*, 'oszczepami', 'rosochami'; p. *sęk*; to złożenie nam właściwe.

osieć, do suszenia zboża, chmielu, na Litwie (Białorusi) znana, miejscowo i *jawnią* i *hrydnią* zwana; por. cerk. *setĭn*, 'ostatni', czy *posětiti*, 'odwiedzić' (?).

osiek, nazwa miejscowa *Osiek*, znana z przysłowia, por. *pasieka*.

osieł (*osioł* mylne, gdyż półgłoskowe *ie* w *io* nie przechodzi), *oślisko*, *oślica*, *osiełek* zamiast *osłek* już r 1500, *oślątko*, *ośli*; prasłowiańska pożyczka z goc. *asilus* (niem. *Esel*), a to z łac. zdrobniałego *asellus* od *asinus*, grec. *onos*; zwierzę obce gospodarstwu pierwotnemu; nazwa jego ma być pożyczką semicką, hebr. *athon*, 'oślica'. Od Słowian przejęła Litwa *asilas*, *asilicze*, prus. *asilis*, albo raczej Litwa i wprost od Gotów je pożyczyła, jak nazwy 'kotła', »kunigasa« ('księdza') i 'szkła', bo akcent *asilas* niemiecki, nie słowiański (*osiół*). Goci »panowali« nad Słowianami i nad Litwą, więc mogły luźne słowa (najwyżej dziesięć) dostać się Litwie i wprost, nie (jak z reguły bywa) za pośrednictwem słowiańskiem; Niemców nazywają też Litwini własnemi słowami: *Wokietis* (*wokti*, 'sprawiać'); Prusowie: *Mikskai*, 'po niemiecku', ale to nie nasze słowo, może od **mike*, 'Michel'.

osierdzie, 'furor' r. 1500, 'złość', 'nienawiść' w 15. i 16. wieku; czy to nie *rozsierdzie* (narzeczowe *oz-* z *roz-*?), bo u innych Słowian raczej *rozsierdzie* i *usierdzie* znaleźć można, niż *osierdzie*, co u nich tylko 'błoną' bywa, por. czes. *osrdí* (ale *osrdný* 'sierdzisty') P. *serce*.

osika, u Stanka 1472 r. *osica* (jedynie u nazw roślinnych zatrzy-

mują Słowianie przyrostek *-ika*, poza niemi stale go w *-ica* odmieniając); *osina*; pierwotne *osa* po nazwach miejscowych, jak *Osowo* itp., i u Łużyczan; u Bułgarów i na Bałkanie *jasika* (por. *jesiory* obok *ości*, pod *oś*). Z *osą-osiką* zaszło to samo, co z *osą* (p.), t. zn. przed *s* wypadło *p*; niem. *Espe* (dawne *aspa*) przestawiło *ps* w *sp-*; lit. *apusze* i *epusze* (prus. *apse*) dzielą *p-s*, niby przyrostkiem jakimś, ale słow. i niem. postać słowa przeczy temu.

oskard, *oskarda* (Potocki), 'kilof'; prasłowiańskie, od pnia *skerd-*; z wokalizacją *o*: *skord-*, w *skródzić*, *skródlu* (p.), 'ciąć, łamać'; lit. *skerdžiu*, *skersti*, 'rzezać (świnie)', *skerdėti*, 'pękać (o skórze)', *suskirdusios*, 'popękane (ręce)', *skardyti*, 'ubijać (ziemię)'; z tą samą wokalizacją co *oskard*: *skurdus*, 'bolesny'; prus *skurdis*, 'oskard', jest pożyczką z polskiego, jak znaczenie dowodzi (*ur* pruskie w pożyczkach odpowiada stale naszemu *ar*, por. *kurwis* z *karw*) Przytaczają i niemieckie słowa, anglosas. *skort*, ang. *short*, 'krótki' Czeskie *oszkrd*, z *szk*, bo u Czechów *szk* zamiast *sk*, szczególniej w nagłosie, stale

oskoła, 'sok drzewny' (mianowicie brzozowy), Stanko 1472 r. *miazgę* i *oskołę* za jedno kładzie; pień *skel-* (rus. *szczel*, *szczełog*, 'ług', ?) i *skol-*; jeżeli jednak *oskoła* od 'nacięcia' (drzewa) przezwana, wtedy należy do innego pnia *skel-*, 'rozszczepiać', i odpowiada lit. *skała*, 'szczepa', naszemu *szczelina*, rus. *szczel*.

oskoma, *oskomina* i *oskominy* (»na zębiech«, od kwaśnych jagód, jabłek); około r. 1500: »(zęby nasze) *oskomiały* albo zmertwiały«; z *oskomieć*: *oskomleć* (*ml* z *mj*, por. *niemowlę*); to jedyne pierwotne znaczenie; dalej mówią: »mieć *oskomę* na coś«, 'połykać ślinkę', 'łaknąć czego', u wszystkich niemal Słowian tak samo; Czesi nawet *oskominy* na *laskominy* przewiedli, niby do 'łasowania'. Nierównie rzadziej bez *o*: *skoma*, *skominy* Pień *skem-*, *skom-*, o 'bólu, wywołanym przez nacisk', rus. *szczemit*, 'boli (serce, głowa)', nasze *szczmić*, 'ściskać'; p. *szczmić* i *skąpy*.

osła, *osełka*, p. *oś*.

osłodczyć; dziś tylko *osłodzić* w obiegu, ale w 14. i 15. wieku »poczty ('ofiary') *osłodczone*« (*osłodzone*, w psałterzu puławskim).

osoba, *osobowy*, *uosabiać*, *osobisty*, *osobny*, *odosabniać się*, »na *osobności*«, *osobnik*, *osobliwy*. Słowianin urobił od zwrotu *o sobie* (samym) przysłówek *osob'*, 'osobnie' (jak tyle innych podobnych, por. *opięć*, *przybiel*, itp.) podczas spólnoty, a później każdy język z *osob'* dalsze wywodził; podobnie łac. *persona* (z *per se*, t. j. 'dla siebie'). Czasownik *osobić*, 'przywłaszczyć'; *osobie*, 'osobno', biblja, może wedle czeskiego.

osoczyć, 'oskarżyć', *osoczca*, 'oskarżyciel', w biblji; »*osoczyli* mię niewinnie«; częste u Biernata: »tam *soczenie* obnażono«, t. j. 'oskarżenie objaśniono'; z jego: *sokiem*, 'oskarżycielem', drukarz w 16. wieku zrobił: *skokiem*, nie rozumiejąc już słowa; *sok* (u Czechów w 12. wieku zapisany) właściwie 'obmówca', od pnia *sek-*, *sok-*, 'mówić', lit. *sakyti*, 'mówić', *seku pasaką*, 'mówię bajkę', grec. *ennepe* (pierwszego wiersza Odyssei), 'powiedz' (z *en-seq-e*), łac. *inseque* (to samo), niem. *sagen*, *Sage* (= lit. *pasaka*, 'bajka'). Jest jednak drugie *osoczyć* (np. zwierza w lesie), *osoka*, 'obława', *osocznicy*,

'obławnicy', a do tego *osaczać* (zwierza), *osacznicy*; to wywodzi się od drugiego prasłowa *sek-*, *sok-*, lit. *sekti*, 'postępywać za kim', *sakioti*, 'śledzić', łac. *sequor*, 'następuję' (por. nasze *sekwens*, *konsekwencja*), ind. *saczate*, 'towarzyszy'. Oba pra-pnie spłynęły więc u Słowian.

ospa, dosłownie 'osypka', od *sŭp-* (p. *sypać*); por. *osep*, dawna nazwa 'dani zbożowej', nad Łabą *wosop*, *husop*, w 12. i 13. wieku; »korzec *ospisty*«, 'czubaty'; *ospy*, 'danina w ziarnie', Potocki; *ospica*, 'wysypka'.

ostać, *ostanę* i *ostoję*, p. *stać*; w 14. do 16. wieku, jak i *ostawić*, nieraz zamiast dzisiejszego *zostać*, *zostawić*: »ani *ostał* cielców«, 'nie zostawił', właściwie: 'nie odstał (od) cielców', »*ostaliście* pana«, t j. 'opuściliście', »*ostawszy* kościoła«, 'odstawszy od kościoła', »bych ciebie *ostała*«, biblja; poszło to z *od-stać*, nie z *ob-stać*; tak samo w psałterzach: »ale ja nie *ostał* jeśm kaźni twoich«, »acz *ostali* są zakona mego«, — »ale *ostaną* li«, psałterz puławski; dwa różne zupełnie złożenia, z *od-* i z *ob-*, spłynęły więc razem: *ostatek*, *ostatni*, *ostateczny*, od tego, 'co się *ostaje*, zostaje'; ale: *ostańcie*, 'zostańcie', »w bojaźni bożej *ostał*«, »*ostanie* w umowie«, t. j. *obstanie*.

ostęp, 'knieja'; jeszcze w 17. wieku piszą obok siebie pierwotne *obstęp* i nowe *ostęp*: »i tak z *obstępu* do *ostępu* w sworach jeżdżąc«, »w kniei *obstąpionej*... dla pewniejszych *ostępów*«, 1690 r.; *ostąpać*, psałterz: »od *ostąpających* mię«, t. j. 'otaczających'. W biblji mieszają się podobne formy różnych złożeń, np.: »nie *ostępowali* (t. j. 'odstępowali') ot pana«, i *ostawić*, zamiast *odstawić* (od ssania, t. j. 'ablactatio'): »w dzień jego *ostawienia*«; w cerk. więcej podobnych przykładów, np. *oszĭd*, 'odszedłszy', i inne. Por. *ostać*.

ostroczyć, p. *stroka*.

ostrów, 'wyspa', dawniej ogólne, dziś tylko w licznych nazwach miejscowych: *Ostrów*, *Ostrówek*, *Ostrowiec*; dosłownie: 'oblany', od *sreu-*, *srou-*, 'lać' (p. *struga*, *strumień*); lit. *pra-srawas*, indyj *srawa-*, 'wylew', grec. *rhoos*, 'prąd, rzeka'; nasze słowo z *ob* (p. *ob*, *o*) i **srowo-*; *t* wsunięte między *s-r*. jak zawsze.

ostrożny, p. *strzec*; od *ostroż*, *ostroża*, 'straż'.

ostry, *ostroga*, *ostrew*, p. *oś*.

ostryga, małż, w 16. wieku *ostrea* (jak w łacinie) i *ostrzega*; z włos. *ostrica* z łac. *ostrea* z grec. *ostreon* (niem. *Auster*).

ostudzić, 'ochłodzić', 'obmierzić sobie kogo' (czarami), z tą samą przenośnią co *mierzić*: *mróz*; p. *studnia*.

oszemłać, najczęściej w imiesłowie, *oszemłany*, o włosach, brodzie, opierzeniu; »starość zmarszczywszy *oszemłaną* skórę«, »chorągiew rozdarta... *oszemłane* strzępki«, 'pogniecione, podarte', »*oszemłał* żydowi brodę«; od tego *szem-*, co u nas w imionach (*Szemiot*), częste w czes.: *oszem*, *oszemet*, 'oszustwo', *oszemetný*, *szemetný*, 'oszukańczy'. Oboczne do *chom-* (p. *chomąto*); toż z *ch*: *ochemłany*, r. 1570.

oszust, *oszustać*, 'oszukać', późne w tem znaczeniu; *szustać*, 'szastać', w 17. wieku używano o 'mienianiu': »wolność na niewolą *szustać*«, »*szusta* z dziadem na płaszcz«. Pierwotne znaczenie tylko o 'szybkim ruchu', 'hałasie' (»*szust* go za drzwi«), czes. *oszustki*, 'gdzie się noga w górach pośliźnie', serb. *szuszatati*, 'szumieć'; por. *chusta*.

oś u koła, prasłowo; u wszystkich Słowian; lit. *aszis*, ind. *akṣa-*, grec *aksōn*, łac. *axis*, niem. *Achse*; postać pierwotna **ak-s-*; znaczy coś 'ostrego, spiczastego', powtarza się w całym szeregu słów, urobionych od pnia *ak-*, z *k* podniebiennem, co daje słowiańskie *s*, litewskie *sz*. Więc: *ość*, *ościsty*, o rybie i kolcach, np. róży; *ościen*, w dalszych przypadkach *osna* z *ostna*, itd; już w 16. w. odmieniają mylnie *ościenia* itd., np.: »przeciw *ościeniowi* wierzgać«, i »na *osny* wierzgać« (tak samo jak przy *kość*, *kościen*, p.); nowy mianownik *oścień*; *osła*, *osełka*, do ostrzenia, szlifowania, 'brus'; *oset*, chwast, od 'ostrych' listków (por. lit. *aszatai* i *aszacziai*, o 'ostrem włosieniu końskiem'; łac. *acu-ere*, 'ostrzyć', ten sam pień na *u-* co w *osŭ-t*); *jesiory*, 'ości': »rybne mieszaj *jesiory*«, Bielawski 1595 r., dziś po narzeczach (por. litewską nazwę ryby ościstej, 'okunia': *eszerys*, *aszerys*; nagłosowe *je-*, obok *o-*, jak nieraz); *ostry*, *ostrze* i *ostrość*, z licznemi urobieniami: *ostrzyć*, częstotliwe *obostrzać*, przenigdy *obastrzać*, na co się dziś wysadzają; *ostroga* na konia, *ostrożnik*, 'wyrabiający ostrogi'; *ostrysz*, nazwa roślin kolących (jest jednak i drugi *ostrysz*, z łac. *ostrutium*), *ostręgi* i *ostrężyny*, 'jeżyny', z tej samej przyczyny nazwane. Złożenia, jak *ostrowzrok*, *ostrowidz*, 'ryś'; *ostromędarz* (żartobliwie w 17. wieku z *astronom*); *ostropes*, roślina 'silybum' (*ostropest*, *ostropyzdro*, *kostropest*?). Lit. *asztrus*, 'ostry', *aszaka*, 'ość'. Wszystkie wymienione właśnie słowa (oprócz chyba urobień od *ostry*, co w każdym języku i niezawiśle powstawały) są prasłowiańskie, powszechnie się powtarzają; prasłowiańskie jest i *ostrew*, *ostrwi*, mylnie *ostrzew*, o 'żerdzi do włażenia na dach', 'rogatce', dla jej spiczastości, czes. *ostrew*. itd.; *ostrokół*, 'palisada z kołów zaostrzonych, częstokół', nazywa się na Rusi *ostrogiem*, *ostrożkiem*; por.: »kobyliny wozili (t. j. 'rogatki'), co obóz *ostrożyli*«; tak samo »*ostrożować* parkanami obóz«; »okopy, wały i *ostrogi*«, »wyszedł z swych *ostrogów*«, ale to będzie i nazwa staropolska, obok *ostrogi* (?); r. 1500: «*ostrozygya* albo głóg«, błąd, zamiast *ostrożyna* ('rubus').

ośm, *ósmy*, *ósemka*, *osmoróg* (herb). Słowianie zastąpili liczebnik główny (ind. *aṣṭau*, łac. grec. *okto*, niem. *acht*, por. lit. *asztuoni*) urobionym od *ósmy* (wedle *siódmy*) rzeczownikiem żeńskim. Pisownia *osiem* (por. *siedem*!) już od 15. wieku, zamiast jedynie poprawnej *ośm* (jak *siedm*). *Ósmy*, litew. *aszmas*, prus. *asmus*, z prasłowa **oktmos* (z gardłową podniebienną, co u nas *s*, na Litwie *sz* daje), ind. *aṣṭama*; litew. *asztuoni*, 'ośm', wedle liczebników dla 'siedm' i 'dziewięć' (*septyni*, *dewyni*), bo liczebniki główne wzajem na siebie silnie działają (por. *dziewięć*).

otawa, 'nowa trawa', *otawić się*, 'odżyć', więc niby do *tyć* (p); prasłowiańskie; na Litwie jednak z *l*, *atołas*, prus. *atolis*, więc nie od 'tycia' (przyjścia do siebie, po skoszeniu); wywodzą to od przyimka *ot* (p. *od*), w znaczeniu 'na nowo' (jak *odróść*), przytaczając narzeczowe lit. *atō-*, np. *atō-szolis*, 'przymrozek po odeldze', itp. (?).

otchłań, p. *odchłań*.

otręby, 'łuski ziarna' (oddzielone od mąki), prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; wywodzą

otręby od *ocierania, otarcia, o-tr-*, z nader niezwykłym przyrostkiem *-ąb*, jak w *gołąb, jastrząb*; raczej dzielimy to *ot-ręby* i porównamy z *ob-rębem* (?). Liczba pojedyncza: *otręba*, około r. 1500. Por. czes. *ot-luczki*, w tem samem znaczeniu.

otrok, 'młodzian, chłopiec', w 16. wieku, przeciwstawiany »białej płci«: »małżeństwo... *otroka* i niewiasty«, »rozum *otroczy*« (t.j. 'chłopców', przeciw dziewczęcemu); w biblji *otrok* 'najemnik', może z czes.; dosłownie znaczy 'niemowlę', *ot-i rzec* (por. *pro-rok*), bo nazwy niemowląt-dzieci i sług-niewolników, czeladzi, stale spływają; chłop, najemnik, nie miał głosu tak jak i dziecko; w innych językach tak samo; *otrok* u wszystkich Słowian ogólne dla 'dziecka' i 'sługi'.

otrzedź, 'kolej', z *oczrzedź*, rus. *očered'*; w biblji: »po *oczrzedziach*«, »podle *oczrzedzi*« (»na przemiany«, Leopolita); »ta *otrzedź*«, »*otrzedziami* swymi«; *otrzedni*, »koleją chadzali *otrzednią*«; p. *trzoda*.

otwierać, *otwarty, otwartość*; z wokalizacją *o*: *otwór, otworzyć, otworzysty*; p. *wrzeć, zawierać*; *otworznie*, 'jawnie', r. 1532; ponieważ zresztą przyimek brzmi tylko *od-* (*odewrzeć*), więc dzielimy mylnie, i mimowoli powstaje nowe niby *o-twor*, a *t* wstawiamy np. i w *roztwarty, roztwierać, roztworzyć*, zamiast *rozwarty, rozwierać, rozworzyć*, mieszając je z *roztworem* ('rozczynem'), *roz-tworzyć* itd., a podobnie i *zatwierać, zatworzyć*, zamiast *zawierać*. W biblji pisano mylnie *odtworzyć* zamiast *otworzyć*, *odtwarza* zamiast *otwarza*, a jest i *odworzyć* (tamże).

ów, *owa, owo*; urobienia dalsze: »tędy i *owędy*«, »taki i *owaki*«, *zowąd, owdzie*; dalszy zaimek wskazujący, obcy litewszczyźnie, powtarza się w irańskiem *awa, awahja radi* = *oworadi* ('dla tego'); ogólne u Słowian, np. serb. *owaj*, 'ten', *owaki*, 'taki', *owamo*, 'tu', *owdie*, 'tutaj', *owdaszni*, 'tutejszy', *owud(a)*, 'tędy', itd.

owad, u nas tylko tak, z *w*; u Czechów, na Południu i w cerk. obok tego i *obad*; u nas o znaczeniu ogólnem (można nawet, jak *gadzinę*, przenieść na wszelkie bydło domowe); na Rusi, u Czechów itd. wyłącznie 'bąk'; może z *ob-wad* od *wadzić* ('wadzi' bydłu, dokuczając mu, ?).

owca, zdrobniałe, zastąpiło pierwotne **ow*, lit. *awis*, 'owca', ind. *awi-*, grec. *ois*, łac. *ovis*, goc. *awi-str*, 'owczarnia'; *o*, nie *a*, pierwotne, od pnia *ou-*, o 'pokryciu skórą', 'odzieży'? Dalsze urobienia: *owieczka, owczy, owczarz, owczarnia*, w 16. wieku *owczarznia*. Zaginął u nas *owien*, 'baran'; tylko w psałterzu: »pagorki jako *ownowie owiec*« (w puławskim: »pagórcy jako baranowie *owiec*«, w ps. 113, 6, podobnie jak w 4. wierszu, gdzie i w florjańskim: »baranowie«); przypuszczenie, że pisarz bezmyślnie napisał *ownowie* zamiast *baranowie*, niemożliwe, bo i w staroczeskim psałterzu, klementyńskim, powtarza się ta sama odmienność w obu wierszach. Oba słowa, *owca* i *owien* (lit. *awinas*. 'baran'), prasłowiańskie; do dziś u wszystkich Słowian: serb. *owca* i *owan*, itd.

owcug, z niem *Aufzug*, 'winda'; »pójdziecie prosto do piekła jak w *obcugu*«, r. 1611, »pójdzie jak po *owcugu*«.

owies, *owsiany, owsik, owsisko*, aryjska (europejska) hodowana roślina, jeżeli łaciń. *avēna*, 'owies',

z **avesna* poszło; powtarza się na Litwie, ale z inną syczącą: *awiża*, i z odpadnięciem nagłosowego *a-*: *wizge*, jak w prus. *wize, wizge* (u Grunaua; litewskie niepewne, Leskien str. 274); *owsianki*, nazwa rybki malutkiej ('drobnice') u Stanka 1472 r., dziś *owsianka*. U wszystkich Słowian tak samo: serb. *owas*, rus. *owios*, czes. *owes*, łuż. *wows*.

owoc, *owocowy, owocować, owocny*, prasłowiańska pożyczka z niem. *Obst*, t. j. staroniem. *obaz*, anglosas. *ofet*, więc wyjątkowo *w*, nie *p*, zastąpiło niem. *f*; *c* itd. z *tj*, bo to pożyczka prastara: cerk. *owoszt'*, serb. *woće* (*o-* i w cerk. może odpadać); w niemieckiem *-t* nie pierwotne (jak i w *Axt* itp.).

oz- po narzeczach zastąpiło wielokrotnie *roz-*, i ślady tego zjawiają się już w 15. w., np. *ozłomki* zamiast *rozłomki*; r. 1500: »ogryzek (jak *ogłodek* itp.), *ozłomek*« (r. 1532 *obłomek*).

ozd, *ozdownia* albo *ożnica* (Rej), 'suszarnia słodu'; w słowniczku około r. 1500: »*ozdownia* albo słodownia albo mielcuch«; *oździć*, 'suszyć', *ożdżony*; u Słowieńców *ozditi, ozdica*; Czesi z *ozd, wozd*, nowe *hwozd, hwozdnice, hwozditi* pomieszali z »gwoździem«; od nas na Litwie *ażnycza*. Pożyczka to dawna z niem., ang. *ost*, holandzkie *oust*, grec. *adzō* (z **asdō*), 'suszę', *adzē*, 'posucha', łac. *areo*, 'schnę'.

ożóg, w 15. i 16. wieku poprawnie *ożeg*, także 'pogrzebacz', 'pociask, koczerga, kociuba, kosior'; p. *żec*.

ożuwca, 'obmówca', w 16. wieku; p. *żuć*.

ożydle, narzeczowe w najrozmaitszych postaciach; 'kołnierz', 'wyłogi, rozporek pod szyją'; właściwie *ożrzedle*, rus. *ożerelije*, 'kołnierz'; z *o(b)-* i *żrzódło* w pierwotnem jego znaczeniu: 'gardło', rus. *żereło*, cerk. *žrědło* (p. *žrzódło*); *ożydle* znaczy więc dosłownie: 'ogar(d)le'.

P

pa-, odmianka od *po-* (p.), z odcieniem umniejszenia, wzgardy: *padół, pagórek, pałąk* (p. *łęk*), *Pałuki* (p. *łąka*), *pachoł* (p. *chłop*), *parobek* (p *robić*), *paryja* (p. *ryć*), *paszczeka* (p. *szczeka*), *pawąz* (p.), *pasierb*, itd.; *pas-* w *paździerze, paznogieć* (?).

Pabian, imię 'Fabianus'; słowiańskie *p* zamiast niem. łac. *f*, jak zawsze dawniej; stąd *Pabianice* itd.

pac, *paca, pacnąć*, o 'uderzeniu', por. czes. *pácnouti*; dźwiękonaśladowcze. Inne *pac*, nazwa 'szczurów' (ród *Paców* litewskich), a dalej *paciuk*, 'wieprzek', z Litwy-Rusi późno nas doszło; jest i u Serbów, *pa(r)cow*, 'szczur'.

paca, 'masa gliny i słomy', por. czes. *páca*, o 'niepalonej cegle', z niem. *Patze, patzen*; »*pacyka* mularska«, 'narzucone wapno'.

pach, najosobliwsze słowo dla wielości znaczeń i postaci. O 'woni': *pachać, pachnąć, pachnieć, pachnidło, zapach, zapaszysty* (»*zapaszystej* woni«); o 'brojeniu': »grzechy (dziwy) *pachać*« (ogólne w czeskiem, u nas od 18. wieku zapomniane; na Rusi wyłącznie o 'orce': *ziemlu pachat'*, *pasznia*, 'rola'); nakoniec o 'wzdęciu'. We wszystkich tych znaczeniach (co można sprowadzić do 'ruchu': zapach uderza w nos, razi) pojawiają się postaci z nosówką (*ą, ę*), i oboczne z *u*: *pąch* i *pęch*, o 'cuchu psim', *spąchali się*, 'zwąchali się' (o ludziach spiskujących), »*pąchają się* szkapy«, »koń aby sobie rany nie *pąchał*«; *pęcherz, pęcherzyna* (obok *pacharzyny*; *pacherz, pacherzyna*, słowniczka z r. 1500 czytaj *pę-*, nie *pa-*); *puch*, p. (»*napuszony* jak *pęcherz*«). R. 1564: »*pachmic* zabić«, 'sztychem', por. rus. *rukopasz*, 'bój na pięści'. W cerk. *pachati* 'oganiać', stąd *opasz*, 'ogon', *chładu prěpachnąwszu*, 'gdy chłód zawiał'; tak samo w serb. i słowień, rus. *opachiwat' sia*, 'oganiać się' (od komarów), serb *pachalica*, 'wachlarz'; *puchati*, 'dąć'; czes. *pach*, 'zapach'; *páchnouti*, 'pachnąć'; *páchati*, 'broić'.

pacha, 'pazucha', »pod *pachą*«; *pachwina*, 'słabizna'; głównie u nas i na całej Rusi, Czechom prawie obce; jest to zgrubiała *pazucha* (p. *paz*).

paciep, 'ćma', *paciepić, zapaciepić, paciepny*, 'ciemny', w 17. wieku, dziś zapomniane; »w duchownej *paciepi*«, »słońce w *paciepi*«, »świat *paciepią* miasto światła«; od *tep-, top-*, p. *tonąć*; *paciep* dosłownie: 'miejsce zatopione'. Por. *ociepka*, 'wiązka, snop', w biblji, czes. *otep, otépka*, 'wiązka', 'faszyna', *otepati*, 'omłócić'.

pacierz, 'ojczenasz', 'paternoster'; w liczbie mnogiej, *pacierze,* także 'koronka, różaniec', i ich 'gałki, na których pacierze liczą'; *paciorki,* to samo, dziś 'koraliki itp., nawlekane na nitkę, do wyszywania'; *pacierz* i 'kręgosłup', »stos *pacierzowy*«, dla podobieństwa tak nazwany; wszystko z czes., od pierwszego słowa łacińskiej modlitwy Pańskiej, *Pater noster*; przejęte w 10. i 11. wieku, dlatego *t* zmiękczone, jak np. w *łacina.*

pacwa, 'dziwoląg', dziś tylko narzeczowe: 'licho', »tam do *pacwy*!«; *napacwić się* nad kim, r. 1570.

pacyna, *paczyna,* narzeczowe; od 13. wieku począwszy tylko *pecyna* (r. 1254: »czrzan cum *pecina*«, r. 1286 mylnie *petina,* o 'grudach soli', r. 1242 'duże »porcje« soli', zwane *pecyny* i korce), 'grudka zeschniętej ziemi lub gliny', 'glina odkruszona z pieca'; *pecen, pecynek,* na Śląsku 'bochenek chleba', żywcem przejęte z czes. *pecen,* 'bochen'; *peckę* podkłada cieśla pod węgły, a to zdrobniałe od *pca* (p. *pecka,* 'pestka'). Trudność sprawia twarde *e*; czeskie *pecen* odnoszą do *pieca,* nasz *pecen* byłby więc pożyczką, ale *pecyna*? Wobec świadectw z 13. wieku *a* w *pacyna* nie pierwotne, pod wpływem niem. *pacy*?; *peckać* i *packać się,* 'babrać', czes. *packati,* (a jest i u nas *paćkać,* p.), może odmienne (?); tu i *pacwa* (p.).

pacześ, *paczoski,* 'zgrzebie', 'co się z konopi wyczesza', *pacześny,* 'zgrzebny'; p. *czesać.*

paczyna, *paczyć,* p *opak*; do dziś zowią Kaszubi 'krótkie wiosło' *paczyną*; *paca,* 'ster na tratwie' (Potocki), chyba odmiana tego słowa (*c* zamiast *cz*?); czes. *paczina.* 'wiosło'; u nas od 15. wieku ogólne.

paćkać, *peckać,* 'walać, mazać', niby od *pacania* mularskiego (p. *paca*), ale raczej dźwiękonaśladowcze, t. j. bez etymologji; u Czechów *paczkati* i *packati se,* w tem samem znaczeniu.

pad, *padę* i *padnę, paść, padać*; złożenia ze wszystkiemi przyimkami; rzeczownikowe: *napaść* (*napastować*), »do *upaści*«, *przepaść, przepastny*; *upadek*; *spadek* (*spadkobierca*), *spadzisty*; *napad*; *odpadki*; *przypadek* (por. łac. *casus* od *cadere*, niem. *Fall, fallen*, i w gramatyce), *wypadek* (por. niem. *Ausfall*); *padalec* (por. *bywalec* i i.) i *padawiec*; *padło, padlina*; *opady* (»deszcz *pada*«; obce to innym Słowianom, np. Rusi, gdzie deszcz »idzie«); *paść, pastka,* 'łapka'; *paszcza,* i o 'otchłani', i o 'pysku' (jak *czeluść*); *paduch,* 'kaduk', 'padaczka', w 16. wieku ogólnie o 'łotrze, nicponiu', por. czes. *padouch* ('co z szubienicy spadł', ?); *padź,* 'rosa miodowa'; *padalica,* 'zboże samosiewne, co opadło'; *listopad* i *padolist,* nazwa miesiąca. Narzeczowe *odniepaść* (p.) Prasłowo; awest. *awa-pasti,* 'spadnienie'. Brak go na Litwie, mającej zamiast niego *pulti* = niem. *fallen*, prus. *au-palai,* 'znajdzie', t. j. 'napadnie na coś', czego znowu Słowianom brak zupełnie.

padwan, *padwanek,* taniec, włos *padoano,* od miasta *Padwy*; 'pieśń miłosna, śpiewana do tego tańca': »*padwan* o mojej dziewczynie«; zbiory »*padwanów*«, t. j. 'pieśni', od r. 1610—1685 co raz wychodziły.

paik, *pajuk,* 'laufer, pokojowiec', w 17. i 18. wieku, z turec, a to z pers. *peik,* 'posłaniec'.

pająk, *pajęczyna*; prasłowiańskie; u innych Słowian bez *j*: rus. *pauk, pautina,* czes. *pawouk.* Złożone

z *pa-* (p.) i pnia *onk-* (*ąk-*, por. lit. *anka*, 'węzeł'), *enk-* (*ęk-*, por. cerk. *jęczaję* z **enkēja*, 'więzy', rus. *jaczeja*, sowieckie *jaczejka*, 'oko w sieci', 'komórka w ulu, w ciele fizycznem i społecznem'). Tylko u nas przenośnie i o 'świeczniku', 'żyrandolu' (*żyrandol* słowo włosko-francuskie, *girandole*).

pajda, *bajda* chleba, 'kromka', od *paj*, 'porcja', tureckie i węgierskie. Po narzeczach i *pajtasz*, 'towarzysz', z węg. *paitas*.

pak, przysłówek dawny, 'znowu', 'ale', p. *opak*; w 15. wieku najczęściej we skupieniach: *pakli*, *pakliby*, *paknięli(by)*, 'jeśli(by)'.

pak, *paka*, 'skrzynia', *pakować*, *paczka*, *pakowny*, *pakunek*, *pakownia*, *pakiet*, z niem. *Pack*, *packen*, *Päkchen*, i franc. *paquet*, co przez łac. *paccus* z niemieckiego poszło.

pakłak, 'grube sukno, part', w 18. wieku częste; od *pakuł* (?).

pakość, 'złość', *Pakość*; po narzeczach: »robić *pakości*«, 'na złość, przykrości'; *pakośnik* (albo »paskudnik«), choroba bydlęca, »krowa ma *pakośnika*«; prasłowiańskie; cerk. *pakost'*, 'szkoda, przykrość', rus *pakostit'* (*pa-* uważano za przyimek i powstał nowy czasownik, ludowe *kostit'*, 'łajać, sromocić'); czes. *pakost'*, 'przykrość', *pakostnice*, 'reumatyzm', *pakosta*, 'ciura'. P. *opak*.

pakt, *paktować*, z łac. *pactum*, 'układ, umowa'; z łacińskiego niem. *Pacht*, *Pächter*, a stąd znowu u nas *pachciarz*, 'arendarz'.

pakuły, 'odpadki przy czesaniu konopi czy lnu' (na utykanie szpar); tylko u nas i na Rusi litewskiej; lit. *pakułos*, w tem samem znaczeniu. Słowo późne, najpierw u »Litwina«, t j. Białorusina, zapisane.

pal, z niem. *Pfahl*; oznacza i 'miejsce, skąd flisowie ruszają' (Pasek); zdrobniałe *palik*; »most *palowy*«; *palować*; niem. *Pfahl* z łac. *pālus*, a to od tegoż pnia co i *pakt*, 'wprawiać'.

palakieta, żartobliwie 'gorzałka', u Potockiego: »wino albo *palakieta*«; dorobione do łac. *aqua vitae* (por. *okowita*) od *palić* (*palanka*, por. *gorzałka*).

palandrana, *palendora*, *palędra*, *paletra*, w 17. w., dziś zapomniane, z włos. *palandrana*, *palandrano*, 'opończa'.

palant, 'pałka do podbijania piłki', *palantować*, 'bić', od włos. *pallare*, 'grać w *palla*, piłkę'.

palatynka, 'kołnierzyk futrzany', z franc. (i włos.) *palatine*, przezwane od szwagrowej Ludwika XIV (z *Palatynatu*).

palcat, 'laska, pręt, kij', z węg. *palca* (dalszy przypadek *palcat* do mianownika się dostał), poprzez Czechy; straszna to broń husytów 15. wieku; węg. z słowiańskiego (p. *palec*); por. *harumpalcat*.

palec, narzeczowe *palic* już w 16. wieku; *paluch* (w bajce, rus. *palczik*), *paluszek*; *paleczny*, *palczasty*, *palczysty*, *palcowy*; jak nieraz bywa, zdrobniałe *palec* zastąpiło u wszystkich Słowian (cerk. *palĭc*, itd.) pierwotne **pal* (rus. *bezpalyj*, 'bezpalcowy'); *pałka*, *palica*, 'gruby kij' (z tego węg. *palca*); *pałką* i 'łeb' przezywają: »szalona *pałka*«; *pałki* są i wszelakie rośliny »pałczyste«, np. 'typha' (*rogoża pałka* u Stanka r. 1472), i 'kiści roślin'; *pałki*, 'nierozwinięte pióra ptasze'. U wszystkich Słowian tak samo: czes. *palice* (i o 'głowie') i *palka*, rus. *pał(ocz)ka*, 'laska', serb. *palica*, 'laska', *palczić*, ptaszek ('strzyżyk'), itd. Pień *pa-*, p. *patyk*.

palesować, 'objawiać', w 17. wieku, okaz przelicznej włoszczyzny ówczesnej, włos. *palesare* od *palese,* 'jawny'.

palestra, *palestranci*, 'izba adwokacka', 'adwokaci', tylko u nas przeniesione z starożytnej *palestry*, 'szkoły szermierskiej', na 'prawników', wedle owej ulubionej maskarady starorzymskiej (*mecenas* itp.). Ale w słowie *palestra*, o 'kiju do podbijania piłki', odzywa się chyba i włoska nazwa 'piłki' i 'gry piłkowej', *palleggio, pallesco, pallerino.*

palet, 'nakaz płatniczy, kwaterowy; bilet'; *paletować*; z włos. *bolletta* i *bulleta*, od łac. *bulla,* skąd wkońcu i *biuletyn*, bezpośrednio z franc., włos. *bulletta* i *bullettino*, 'kartka', 'przepustka'.

paletot, całkiem z francuska *paltot,* 'zarzutka', z franc., a to z holandzkiego *paltrock.*

pał, *pal,* 'żar', *opał, palić, palacz* (rzadko i dawno: *palicz*), *palarz, palenisko*; we złożeniach: *palipiec(ek), palikopa* ('św. Piotr', z powodu burz piorunowych podczas żniw), *paliwoda,* 'pędziwiatr, trzpiot'; *palny*; *palić* i *palnąć,* o 'wystrzale', 'uderzeniu', 'wypiciu'; *palba*; »*pal* cię djabli« (dawniej: »*porwon* djabłu«, p. *rwać*), »*pal* cię licho«; częstotliwe *pałać* (*pałogłowiec*, 'zagorzalec'), p. *płomień.* Pomijamy złożenia: *upał, podpałka* itd. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *paliti, palež*, 'stos', serb *palisžte*, 'palisko', itd

pała, w Poznańskiem, o 'księdzu', od *pał*, t. j. 'chust ołtarzowych', zapisanych u nas w 16. wieku, z niem. *Pfell* z łac. *pelvis.*

pałac, *pałacyk, pałacowy*, z włos. *palazzo*, łac. *pālatium* (niem. *Pfalz*); już w psałterzach; wyrugowało pierwotne *trzem* (p.).

pałać, o 'płonięciu', p. *pał.*

pałać, szczególniej w złożeniu: *opałać*, 'wywiewać' ziarno, w *opałce*; prasłowiańskie; czes. *opálati*; częstotliwe do *pol-*; słowień. *poljem, plati* (*žito*, o każdym 'silnym ruchu': »*prsi sô mu plale*«, »*woda se polje*«, 'faluje', »*morje plajha*«), serb. *pala, palj, paljić*, 'szufla do wody'. To samo *pol-* w *płókać, płochy, płosa. poła*; czy połączyć je z *poł-* w *płonąć*? *Opałką* zowie się dalej 'kosz(yk)': »Szotowie z *opałkami* chodzili«, »w *opałce* obroku koniom dają«; stąd *koszałki - opałki* (albo *kipki*, z niem. *Kiepe*, 'kosz, opałka'), o 'bzdurach', od 18. w.; *opałka* sama dawne (1532).

pałamar, *ponomar*, 'zakrystjan, dzwonnik', ruskie, z cerk. *paramonar*, a to z grec. *paramonarios*, o 'służbie wytrwałej' (*paramonē*).

pałasz, *pałaszować,* europejskie, (niem. *Pallasch*, itd.), z węg. *pallos*, urobionego od tur. *pala*, 'miecz'.

pałuba, 'kadłub' ('pień'); 'przykrycie, buda na wozie', i inne 'przykrycia'; przeniesione pogardliwie na 'baby': «stara *pałuba*« (choćby i wiedźma, boginka); p. *łub*; serb. rus. *pałuba*, 'pokład'.

pamfil, nazwa karty (»damy« czyli »wyżnika« w marjaszu), przeniesiona od nazwy osoby, znanej szczególnie jako postać komedji.

pamflet, dziś tyle co włoski 'paszkwil', ale w ojczyźnie (Anglji) to 'pismo ulotne', dosłownie: 'list ręczny', *palme*, 'ręka', *feuillet*, 'list'.

pamięć, *pamiątka, pamiętać, zapamiętać*; *pamiętny*, »*pamięcien* bądź« w psałterzach; *pamiętnik*, t. j. 'człowiek pamiętający, świadek', przeniesione od 18. wieku na 'spół-

czesny opis wypadków'; *pamiętnikarz*; *pamiętne*, 'opłata składana sędziemu przez stronę wygrywającą'; *pamięciowy*; przeciwieństwo **namięci* (*namiętny*); od pnia *men-*, p. *mnieć*; dla uwydatnienia różnicy przetłumaczyć oba słowa na niem. *Nachsinn* i *Ansinn*; *pa-* (*po-*) w odcieniu czasowem: 'co się po-mni'.

pampuch, w 16. 17. wieku, dziś 'pączek'; »w maśle opływa *pampuchem*«; z niem. *Pfannkuchen*, t. j. 'smażony na panwi' (*Pfanne*).

pan, *panek*, *półpanek*; *panować* (komu, dawniej); *panać* w psałterzu florjańskim, *paniać*, mylnie, w puławskim; *państwo*; *pani*, *panic*, dziś *panicz* (z ruskiem *cz*); *pański*, *pańszczyzna*; *wspaniały* (p). *Pan* istnieje tylko u Słowian zachodnich, obcy zupełnie i Rusi (gdzie *panibrat* itp. są polonizmy), i Bałkanowi. Szczątek to panowania Awarów (p. *olbrzym*). Dopiero od 15. w. zastąpił *pan* dawniejszego *gospodzina*. Oznaczał 'urzędnika chana awarskiego, wybierającego daniny' (p. *żupan*); przeszedł na nazwę 'urzędnika grodowego, t. j. kasztelana'; »*pan* Małogoski« np., to Niemojewski, kasztelan małogoski; jeszcze do końca Rzeczypospolitej kasztelan krakowski »*panem* krakowskim« po dawnemu się nazywał. *Stara pani* albo *grzeszna pani* (16. wiek), żartobliwe na 'anus', zmusiła używać dla osób określenia: *starsza pani*, ale w akcie r. 1558 »J. Kr. M. *starej panicj*«, w Odprawie Posłów (1578 r.) *pani stara*. 'ochmistrzyni'. *Pani* jest jedynym rzeczownikiem, co do dziś zatrzymał w bierniku dawne *-ą*: *panią* (nie *panię*!). *Panna*, z przyrostkiem *-na*, jak *księżna*; *panieński*, *panieństwo*, *panienka*. *Panosza*, 'paź, giermek', 'sługa' (w biblji), ale ze szlachty, oznacza niby 'półpanka, włodykę, ścirciałkę'; por. *junosza* i inne męskie na *-osza*, *Lubosza* (*Luboszyn* stąd nazwany); Czesi znają go dziś jeszcze, my tylko w *panoszyć*, *rozpanoszyć się*. Powstał *pan* z *żupan*, przez stałe w tytułach skracanie; **żpan* Węgrzy przejęli od ujarzmionych Słowian, *i-* przedsunęli stałym swoim trybem językowym: *ispan* (niem. *Gespan*; por. *Istvan* z *Stevan*), ale jeszcze w 13. w. zapisał ich kronikarz Szymon z Keza postać pierwotną: »*spani* i. e. capitanei«. Z *żpan*, *szpan*, poszedł wkońcu *chpan*, parokrotnie u Czechów w 13. wieku zapisany, wreszcie *pan*. Z powodu tego nagłosu pierwotnego przyimek brzmiał u nich *ke panu*; brzmiałby *k panu*, gdyby samo *p-* zawsze nagłos stanowiło.

pan-, 'wszech-', we mnóstwie nazw pochodzenia greckiego, od grec. *pās*, *pantos*. 'wszystek'. Tu należy i *pantera*, 'wszech- albo wielko-zwierz'. Pomijam *panteizm* i inne złożenia, wyrażające 'powszechność, uniwersalność'.

pancerz, *pancernik*, z niem. *Panzer*; *pancerola*, 'szóstka pikowa'.

pandrowie, 'robactwo', *pandry*, 'glisty'; *d* wsunięte, **pa-nrowie* od pnia *ner-*, *nor-*, p. *nor*; dosłownie 'to, co się wnarza' (w człowieka itd.); we wszystkich językach słowiańskich najdziwaczniejsze przybiera postaci, u nas *pamrowie* itp.; stąd *pędrak*, i o 'malcu', *ę* z *an* wedle stałego trybu od 16. w.; Czesi również *pandraka* i *kondrata* (z tego) znają. U Stanka (1472 r.) zapisano i *panrow*, dla 'faski mącznej'; czy to nie myłka?

panegiryk, właściwie 'mowa na uroczystościach i zebraniach ogól-

nych' (grec. *panēgyris*, 'zbór'), więc 'mowa pochwalna', *panēgyrikos logos*; 'pochwała szumna, gratulacja', panosząca się w drukach 1600 do 1760 r.

panew, *panewka* (żartobliwie i 'zadek'); prasłowiańska pożyczka z niem. dawnego *pfanna* (dziś *Pfanne*), bo niemieckie *pf, f,* Słowianin zawsze przez *p*, a końcówkę *-a* przez *-y* oddawał: cerkiew. *pany* (i z przedstawką *o-, a-*: *opany, apony*); u nas to *-y* dawne zawsze daje *-ew,* wedle dalszych przypadków (*panwi* i t. d.; tak samo *krew* z *kry*, i i.). Niem. *pfanna* z łac. *patina,* co u nas jako *patyna* w kościele dotrwało; młodsza pożyczka zatrzymała *f, brytfanna* (p. *brytwana*); por. *pampuch.*

pantofel (»być pod *pantoflem*«), od Niemców (*Pantoffel*), obok *patynka*; *pantofla* w 16. wieku (łac. *pantophila*); *pantoflarz* i *patynkarz* spółcześni sobie.

papa, przejęliśmy, jak i Niemcy, w drugiej połowie 18. wieku z francuszczyzny (równocześnie z *mamą*; my chociaż przycisk narodowy narzuciliśmy francuzowi); wszelakie zdrobniałe; czasownik *papać,* 'wołać: papa'.

papa, 'tektura', z niem. *Pappe* (*Pappendeckel, Dachpappe*).

papać, *papkać,* 'jeść'; *pap(k)a, papin* r. 1472, 'rozgotowana mąka jęczmienna dla dzieci', przysłowiowo dla 'pokarmu': »czapką i *papką* ludzi niewolą«; *papinki,* 'łakoci', *papinkarz,* 'chowany na łakociach'; z łac. *pappa, pappare,* tego samego znaczenia; u nas przeniesiono *papę* żartobliwie i na 'gębę': »dać w *papę*«. Ale od wieków wołają i u nas dzieci *papu* (gdy chcą jeść; zapisał Mączyński 1564 r.), a to należy do (europejskich) słów dziecięcych, u Niemców np. *pampen,* itp. Tak samo u Czechów, *pápa, pap(k)ati, papiczka* i *papinka,* serb. *papica,* itd.

papier, dawniej *papir, papierek* (i o banknocie: 'reński' lub 'rubel'); *papierzany* i *papierowy, papiernia*; słowo europejskie (niem. *Papier,* itd), z łac. *papyrus,* a to z (greckiej) nazwy egipskiego drzewka, bardzo łupkiego, *papiru,* rosnącego nad Nilem, używanego do pisania, jak gdzie indziej liście palmowe; nazwa pozostała, gdy *papier* i z bawełny a wkońcu z szmat wyrabiano. Nowym nabytkiem jest *papieros,* od nas i na Rusi (*papiroska*), z końcówką *-os,* jaka u Hiszpanów dla ich nazw wszelakich gatunków cygar; podobnie u Węgrów

papież, *papieski, papieżnik*; wprowadzili na Morawach i w Alpach w 9. w. misjonarze z Regensburga i Salcburga, z niem. *pabes* (dziś *Papst,* z niepierwotnem *-t*); nazwę zatrzymali Cyryl i Metody. Obok niej używa cerkiewszczyzna (a za nią Bałkan i Ruś) słowa *papa,* z łac. *papa,* z grec. *pappas,* 'ojciec', skąd i owo niem. *pabes* poszło (starofranc. *papes,* zamiast *pape*); to samo słowo p. *pop.*

paplać, *papla, paplotać, paplarz, paplacz, paplanina*; jest i *plapla* (powtarza drugie *l*); dźwiękonaśladowcze; mają je i Czesi.

paprać, *babrać się,* pierwsze w 15. wieku zapisane; »kury się *paprzą* w *paprzysku*«; *paprzyca,* 'otwór w żarnach, gdzie wsypują ziarno', 'żelazo pod kamieniem młyńskim' (to samo serb *paprica,* używane i dla 'bąka, cygi', czes. *paprzice*); *paprzysko* i o 'łupieżach na głowie'; prasłowiańskie, lecz obok po-

staci **papr-* istnieje *prpr-*, cerk. *prprica*, 'cyga', starorus *porplica*, bułg. bez *r*: *pŭprica*, a w serb. *prpuszkati se*, o 'kurach paprzących się', *prposzka* i *prpa* (o 'perzeniu'), *prpor*, o 'tarciu ryb' (*prporiti se*), *prposza*, *prposziti se*, *prposzan*, o 'wścibskim'; więc niby *paprać* z **parprać* (por. z *babrać* serb. *brbljati*, 'paplać'). Jak u nas, tak samo u Czechów *paprati* i *babrati*; Węgrzy swoje *babral* od nich (nie od nas) wzięli. Tu i nasze *parple*.

paproć, *paprotka* (Stanko r. 1472 nazywa 'aspidium' *paproć*, 'polypodium' *paprotka*), *paprotczany* i *paprociowy*; narzeczowe *paparć* (z nieprzestawioną płynną, jak *karwa*); prasłowiańskie; pierwotne **paportĭ* (rus. *paporot'*, słowień. *paprat* i *praprot*, czes. *kaprad* obok *paprad*); lit. *papartis*. Powstało (niezupełnem) zdwojeniem pnia (*po-port*), powtarzającego się w nazwie *pióra*; bez zdwojenia niem. *Farn*, *Farnkraut*, 'paproć', ind. *parna-*, awest *parena-*, 'skrzydło' (i 'pióro').

papucie, *papucze*, 'pantofle'; europejskie, z tur. *papudż*, 'patynki', serb. czes. *papucz*, itd.; są u nas i *papcie*, upodobnione do *kapcie* (p.).

papuga, *papuży*; słowo europejskie, ze Wschodu (arab. *babbaghā*), hiszp. *papagajo* (niem. *Papagei*), włos. *papagallo*; u nas już w 15. w. zapisane; cerk. *papug*, rus. *papugaj* (nowogrec. *papagas*), czes. *papuch*, *papouszek*, serb. *papiga*.

par, *para*, *parowy*, *parowiec*, *parować*, *parny*, *parność*, *parzyć*; *oparzyć* i inne złożenia; »*parzę* dla psów się *zaparza*«; *parą* nazywa się i »dusza zwierzęcia«, *psia para* to samo co 'psia dusza' (i u innych Słowian); *opary*, 'mgły', *oparzeliska* i o 'ziemi oparzystej, t. j. nigdy nie marznącej'; prasłowiańskie; niema w lit, bo prus. *pore* pożyczka z naszej *pary*. Pień *per-*, p. *przeć*.

para, *parka*, *parzyć* i *parować*, *nieparzysty*; u Czechów i na Bałkanie rodzaju męskiego: *par*, na Rusi *para*, bo od nas ją wzięli; z niem. *Paar*, z łac. *pār*.

parać się czem, 'trudnić, bawić się'; przestarzałe, ogólne u Reja i i.; p. *pora*.

parada, *paradny*, *paradować*, nowa pożyczka z franc. *parade* od *parer*, łac. *parare*, 'przygotowywać', 'ozdabiać'.

parafja, ze zwykłą wymianą *f* z *ch* i *chw*, dawniej poprawne *parachja* (*parachwia*), 'gmina kościelna'; *parafjańszczyzna* itd ; z łac. *parochia* z grec. *paroikia*, 'obchód, obwód' (u nas *paroch* o 'greckokatolickim proboszczu'); z tego i niem. *Pfarrei*, *Pfarrer*, cośmy już w 15. w. przejęli: *fara*, *fararz* (do dziś po narzeczach, szczególniej na Śląsku; *fara* sama i dziś w użyciu powszechnem, jak na całym Zachodzie słowiańskim).

paragonować, ogólne w 17 wieku o 'ubieganiu się', 'zawodniczeniu z kim': »pójdą w *paragon* ludzie z aniołami«, »niemaż *paragonować* z ludźmi o co«; bezpośrednio z włos. *paragone*, 'porównanie, próba', *paragonare*, 'mierzyć się z kim' (z grec.).

paraliż, od 15. wieku (już u Stanka 1472 r.), poprzez łacinę z grec. *paralysis*, 'rozstrój', od tegoż pnia co i *ana-liza* itp.; w ustach ludowych postać coraz odmienna, *paralusz*, *palarusz* itd. Z licznych złożeń z grec. *para-*: *paragraf*, 'co dopisane', 'znak przed nowym ustępem', a potem sam 'ustęp, artykuł'.

parasol, *parasolka*, dawniej i *ombrela* lub *umbrela*, *umbrelka*, z włos.

parasole (dosłownie 'słońcochron', nie 'deszczochron'; to jest franc. *parapluie*) i *ombrella* lub *ombrello*, od *ombra*, łac. *umbra*, 'cień'.

parat, 'sztuka szermierska', częste u Reja i w 16 wieku (np. »szermować, *paraty* wyprawiać«, r. 1558), z włos. *parata* (franc. *parade*); »stać w *paracie*«, 'pogotowiu'; *parat*, 'parada', również z włoskiego.

parawan(ik), jeden z nielicznych galicyzmów, odmieniających nieco postać, bo z *paravent*, dosłownie: 'przeciw wiatru' (włos. *paravento*).

parch, *parszywy*, »krostawych abo *parchowatych*«, Leopolita; »*parchowata* (*parchata*) żaba«, 'ropucha'; obelżywe przezwisko 'żydów'; *parchawica*, *purchawka*; od tegoż pnia co i *pierzchnąć* (p.); u Stanka 1472 r., *parchewka* i *parchawiec*. Oboczność postaci *parch-* i *purch-* zwykła, por. *barczeć* i *burczeć*, *margać* i *mrugać*.

pardon, *pardonować*, jak *a* dodowodzi z franc. *pardon*, nie z włos. *perdono*, *perdonare* (z łacińsk. *perdonare*, 'darować'); w 17. wieku zwano to u nas z niemiecka *kwater*, »prosić *kwateru*«.

pardwa, ptak północny, rodzaj 'dropia'; ta sama nazwa w ruskiem, więc chyba stamtąd przyszła (»ptak nie wielom znajomy«, przezywa go Cygański 1584 r.).

parepa, 'szkapa', z węg. *paripa*, a to z łac. grec. *parippos*, 'koń'.

parfuma, *naparfumowany*, i *perfuma* (!), z franc *parfum*, *parfumer* z łac. *perfumare* (por. nasze *fumy*), niby 'przedymić'.

pargamin, *pargami(e)nik*, 'wyrabiający pargamin'; właściwie *pergamin*, łac. *charta pergamena*, od miasta *Pergamos* w Małej Azji; *ar* zamiast *er* (jest i *pergament*, *pergamennik*), jak w dawnem *parsona* zamiast *persona*. Pergamin u nas dawniej i *membraną* (z łac. *membrana*, 'błona') zwano.

park, prasłowiańskie **pŭrk-*, czes. *prk*, na Bałkanie i u Słowieńców *prcz*, nasze *park*, *parkot*, *parkacz*, o 'wyziewie koźlim' i 'kozłach'; p. *parsk* (oboczne)

park, 'ogród', europejskie, od łac. *parcus* (niem. *Pferch*), od 'oparkanienia' przezwany, skąd i nazwa *parkietu*, 'ogrodzenia' (z franc.).

parkan, 'płot, sztachety', tak samo u Czechów; pożyczka z węg. *párkány* z czes. *prkno*, 'tarcica' (por. podobne wędrówki słów pod *gazda*, *wajda*); *prkno* jest prasłowo, we związku z litew. *Perkunas*, nazwą litwosłowiańską najwyższego bogagromowca (od **perku-*, 'dębu', p. *piorun*); *oparkanić*; *Parkany* na Węgrzech, słynne 1683 r.

parlawita, 'gadulski', w 17. wieku, por. włos. *parlevole*, w tem samem znaczeniu, z inną końcówką (u nas łac. *-ita*); od tegoż *parlare*, od którego i *parlament* (włos. *parlamento*, nie franc. *parlement*), t j. »gadalnia«. Ale *parol*, 'słowo', z włos. *parola*, franc. *parole*, z łac. *parabola*, z grec. *parabolē*, 'porównanie' (czy tu i franc. *paroli* przy grze w faraona ?; nasze »zagiąć *parol*«, franc. *faire un paroli*, t. j. 'zagiąć róg karty na znak podwojenia stawki').

parować, *odparować*, 'odpierać', 'napędzać', »*parują* jak bydło« (stałe w 17. wieku), por. wyżej *parat*; z włos. *parare* (np. *parare una gregge*, 'prowadzić bydło na pastwisko'; ale i 'odwodzić').

parsk, *persk*, 'dół na ziemniaki', 'grób', 'nora'; »w *parsku*«, 'w smrodzie', w 16. i 17 wieku ogólnie, a więc i o 'zadusze' (choćby od gorąca):

»przed *parskiem* się kryła«; »to pobudza do *parskania* (*parskotu*)«, *parsknąć*, *parszczeć*, *parskać*, o koniach, o ludziach (»*parsknął* śmiechem«); »żelazo rozpalone *parska*, sapa«; o 'kichaniu'; o 'woni koźlej'; p. *park*, którego jest chyba postacią oboczną, już prasłowiańską; cerk. *prskanije*, 'ryk', słowień *kozoprsk*, *prskacz*, 'parkacz, kozieł'; nazwy dla kropienia: czes. bułg. serb. *prskati*, 'sikać'; czes. *prsk*, i o 'piecu, piecysku'. Por. *pierzchnąć*.

parst, 'palec', p. *naparstek* i *pierścień*; dalej nazwa rośliny, *pięćperst*, *pięćpierst*, *pięciparcica* 1472 r., 'pentaphilon'.

part, 'grube płótno zgrzebne', *parciany* (np. spodnie, *portki*, z ruską wokalizacją); *partać*, *partacz*, *partanina*, o 'lichej, tandetnej robocie', *partolić*; *opartolić się*, o 'niewygodnej żeniaczce'; ale na Rusi *portnoj* 'krawca' znaczy; prasłowiańskie; cerk. *prt*, 'płótno', słowień. *prt*, serb. *prtenina*, 'bielizna'; od pnia *per-*, 'bić'. Jest jednak u Słowian i drugie *prt*, o 'braku, szkodzie': cerk. *(is)prtiti*, 'zepsuć', rus. *portit'*, *porcza*, 'zaguba, zepsucie', u nas *zapartek*, 'jajo niezalężone', cerk. słowień. serb. czes. *zaprtek* (to samo), a więc prasłowo; dalej *parcieć*, 'psuć się, nadgniwać od wilgoci'. Pierwsze *prt* można utożsamiać z litew. *pirtis*, 'łaźnia', i w starorus. z miękką półgłoską, *pert'*, niby że się tam 'piorą' (»winnikami«); drugie może do lit. *perėti*, 'wysiadywać jaja', *perai*, 'czerw pszczeli', łotew. *perklis*, 'gniazdo', co łączą dalej z grec. *por(t)is*, 'cielę', łac. *parere*, 'rodzić', niem. *Färse*, 'jałowica', — ale to wszystko nader niepewne, bo pień *per-* (por. *przeć*) najróżnorodniej się objawia.

parteka, *partyka*, 'kawałek' (głównie o chlebie), w 16. wieku; *partes* (*partytura*), 'nuty', z łac. *partes*, co jest pierwszy przypadek liczby mn.: »śpiewa jak z *partesu*«; »z *partesów* stąpać (lub gadać)«, o 'wyniosłości'; *partja*, *bezpartyjny*; *partyzant*, 'stronnik'; *partyta*, 'sposobność' (17. wiek); *partykuła*, 'cząstka'; *partykularz*, najpierw o 'człowieku prywatnym', później o 'życiu zacisznem, na prowincji', — wszystko wkońcu z łac. *pars*, 'część, strona', poprzez pośrednictwo włoskie (*partito*, *partigiano*, *particola* itd.), albo przez francuskie (*particulier*, *partisan*); *partyka* wprost z czes. (znaczy nawet 'oszustwo'), z *partyty* odmienione zwykłem rozpodobnieniem (*t-k*, z *t-t*).

parznąć, *parznić*, 'zanieczyszczać' (np. o muchach: »aby mięsa w lecie nie *parzniały*«); prasłowiańskie; czes. *przniti*, 'plamić', *prznik*, 'gnojowiec', serb. *przniti*, o 'zakłócaniu zabawy, towarzystwa' (*przna*, *prznica*, *prznik*, 'kłótnik'), małorus. *porznyj deń*, 'dzień mięsny' (*porznyty sia*, 'jeść mięso w post, plamić się'). Do tego *parz-* (z *pierz-*) należą, z wokalizacją *o*, południowe i wschodnie nazwy 'capa', 'byka', 'kiernoza': cerkiewne i południowe *praz*, rus. *poroz*; por. *próżny* (?).

pas, *pasek*, *paseczek*, *opasać się*, *»pasować* na rycerza«; dawniej: *pasać*, *paszę*: »rycerze gdyżci je *paszą*«, w kazaniach gnieździeńskich, »płazem *paszą* rycerza«, u Reja, »*pasani* i ślachatni panowie« na Mazowszu w 15. wieku, »wirzbca ('pasek'), jąż się weżdy *pasze*«, w psałterzach; pas w szermierstwie nakładano, stąd: »za *pasy* chodzić«, wkońcu »w *zapasy* chodzić«, *zapaśnik*. Słowo, jak u Cze-

chów, ściągnięte z *pojas*, co cerkiewszczyzna, serbskie i ruskie zachowały; *pojas* zaś złożone z pniem *jas* (w rus. cerkiewszczyźnie wyjątkowo przechowanym bez *po-*!); prasłowo; lit. *juos-ti*, 'pasać', *juosta*, 'pas', grec. *dzōs-tēr* i *dzōnē* (stąd *zona*, 'strefa'), 'pas', *dzōnnymi*, 'opasywam', irań. *jās-ta-*, 'opasany'. Od *pasek* dziś: *paskować*, *paskarz*, ten 'co po pasku towary puszcza', niem. *Schieber*.

pas, z niem. i franc, 'paszport' i 'przesmyk, przejście' (niem. *Pass*, *Pässe*), z łac. *passus*, 'przechód'; tu i *pasaż* (z franc.), a z tego dalej *pasażer*; *paser*, itd.; *pas* w kartach, franc. *passe*, p. *pasz*.

pasamon, 'lamówka', *pasamonnik*, 'szmuklerz', od 16. w., z włos. *passamano* (od *passare*, 'przekłówać') o 'koronkach' (*passamanteria*, 'szmuklerstwo').

pascha, 'wielkanoc', *paska* ('co w wielkanoc święcą'); *paschał*, 'świeca wielkonocna'; z grec. i łac *pascha*, a to z hebr. *pasach*, o 'baranku wielkonocnym'.

pasieka, 'miejsce, gdzie las posieczono'; »modła *pasiekowa*«, w biblji (»bałwan leśny«, u Leopolity); prasłowo; czes. *paseka*, itd.; por. *osieka*, p. *siec*.

pasierb, *pasierbica*, o 'dzieciach z poprzedniego małżeństwa'; w 15. w. *pasirzb*; od *sarbania* (mleka matczynego) przezwany (p. *sarbać*; ta sama oboczność pni, *sĭrb-* i *sŭrb-*, jaką wyżej pod *parsk* zaznaczyliśmy); *sierb*, przez *pa-* niby poniżony, *pasierb*: 'ten, kto tego samego mleka (nie) pożywał', dlatego piersi nowej matki się dotykał: obrządek do dziś u plemion kaukaskich zachowany przy wprowadzaniu pasierba do rodziny.

pasja, 'męka Pańska', łac. *passio* (od *pati*, 'cierpieć'), *pasyjny*; wedle łaciny i włoszczyzny (*passione*; nasz *pasjonat* z włos. *passionato*, 'namiętny') *pasja* i 'namiętność', 'złość, furja'; tu i *pasjans* z franc. *patience* (łac. *patientia*), 'gra, co wymaga cierpliwości'.

paskuda, z licznemi zwykłemi urobieniami; *paskudny*; *paskudnik* (»pakośnik«, »napaśnik«), choroba bydlęca; formy oboczne z nosówką: »*poskundziła* (zamiast *ą*!) imię otca«, w biblji (»zelżyła«, u Leopolity); pień *skęd-*, *skąd-*; p. *szczędzić*.

pasmo, 'zbiór nici (20 do 30)'; pozornie przypomina *pasek*, ależ to zupełnie inne słowo; tak samo u wszystkich Słowian; poza Słowiańszczyzną niepewne jego ślady, por. jednakże pod *paz*.

pasować, odmienne od podanego pod *pas* (z *pojas*), z niem. *passen*: »to nie *pasuje*«, 'nie przystoi', (niem. *passt nicht*; niem. z franc. *passer*, włos. *passare*, z łac. *passus*, 'przejście', 'przechód'); *dopasowywać*.

pasta, *pasztet* (*pasztel* po słownikach tylko z błędu drukarskiego), *pasztecik*, z włos. *pasta*, 'ciasto', *pasticcio*, i z niem. *Pastete*.

pasternak, z łac. *pastinaca*; od nas na Ruś; u nas tylko z *r*, co się i u Czechów i u Niemców obok łacińskiej postaci zjawia.

pastwa, 'pasza', *pastwisko*; »Dawid jiż jest na *pastwach*«, w biblji, »owce *pastwy* jego«, w psałterzach; *pastwić*, 'karmić': »*pastwion* będziesz w bogactwiech«, w psałterzu, ale wcześnie (jak niem. *sich weiden an...*) *pastwić się* nad kim znaczy: 'znęcać się'; *pastewny*, o błoniach, ziołach, roślinach; stąd *pa-*

stewnik, a pod wpływem słowa *pasterz* i *pasternik* (»owieczki w tym *pasterniku*«, już u Reja), i w znaczeniu przenośnem: »z *pasternika* skakać (wyskoczyć)«, 'o przekraczających obowiązki małżeńskie'; *pasternisko* u Paska. P. *paść*. W *pastwa* przyrostek *-twa*, jak w *modlitwa*. W cerkiewnem 'trzoda', u innych Słowian jak u nas; *r* zjawia się i w załabskiem *pasterniku*, 'pasterzu', jako w urobieniu od *pasterza*.

pasz, przy kartach, dziś *pas*, z franc. *passe*; dawniejsze *sz* z niemieckiego; używało się i w znaczeniu 'niema': »postawka święta, sumnienia *pasz*«, »rozumu *pasz*«, »jeść co *pasz*«; *pasować* (we grze).

paszczeka, p. *szczeka* (*szczęka*).

paść, *pasać*, *wypasywać*; *pasterz* z *pastyrz*, *pasturz*, *pastuch*, *pastucha* w 15. i 16. wieku; w biblji obok siebie: *pastyrz*, *pastuchowie*, *pastucha* (por. *koniuch*, *piccuch*); *pasterski* i *pastuszy*; *pastuszka* (i 'pliszka', por. franc. nazwę tegoż ptaszka, *bergeronette*, i inne) i *pasterka*; *duszpasterstwo*, jak niem. *Seelsorge* (toż znaczenie); por. *pastwa*, *spas*, *zapas*. Brak tego prasłowa w litewszczyźnie; zgoda najzupełniejsza z łac. *pastor*, 'pasterz', *pascor*, 'pasę', którego postaci (*pavi*) wskazują na pień *pa-* w *pabulum*, 'pokarm', *panis*, 'chleb', greckie, z dalszem urobieniem przez *t*, *pateomai*, 'spożywam', niem. *Futter*. Zgoda tak uderzająca, że nazwę *pasterza* z łac., jako pożyczoną, wywodzono; natomiast *pastorał*, 'laska krzywa biskupia' ('kurwatura'), i *pastor* protestancki, są łacińskie. Ogólnosłowiańskie jest i *pasza* (z *pas-ja*), zarówno 'pokarm', jak 'pastwisko' (niema chyba tylko u Czechów); *paszнia* jednak, w znaczeniu 'roli' (w Statucie litewskim), ruskie (p. *pachać*). Złożone: *pasirzyt*, r. 1500, dziś *pasorzyt* (mylnie *pasożyt* pisane; p. *rzyć*).

patelnia, dawniej *patela*, 'fajerka, brytwana', z franc. *patelle*, o tem samem znaczeniu.

patrochy, 'wnętrzności', »*patroszyć* zwierzynę«, 'wybierać wnętrzności'; p. *trocha*.

patrzyć, od *patry*, 'ślepie, oczy' (Potocki), *patrzać*; oba w biblji: liczne złożenia, szczególniej z *o*. *opatrzny*, *opatrzność(iowy)*, nawet *opatrunek* (do *opatrywania*); »*patrzy* mi się« ('należy mi się'). Jest tylko u Czechów i Polaków, wyjątkowo i chorwackie *patriti*, 'należeć'.

patyk, *patyczek* (znaczy i 'siarnik') i *patyczka* ('linijka', w szkole), urobione od *pat-*, co ocalało we złożeniu *patołęcz* (Potocki, dziś po narzeczach; jest i *patoręczny*, *pataraczny*, o 'niezgrabnym'), »*patołęczą* przeparzy przez udy«, »wezne *patołęczy*, popędze cielęta«. Słowo nam osobliwe; nie *pa-tyk*, od *tyki*, lecz urobienie od tego *pa-* co w *palec* (p.).

patyna (i *patena*), z łaciń. i włos. *patina*, 'diskos' w cerkwi, co kielich okrywa, podawana do całowania (przysłowie: *kuda kuchti do patyny*); także w znaczeniu 'powłoki zielonawej bronzu i spiżu', włoskie (*patina*, 'lak', itd.). Ale *patynka*, *patynek*, 'pantofel' (już u Mączyńskiego, r. 1564), z włos. *pattino*, 'trepki', franc. *patte*, 'noga', od niem. *Pfote* czy *Patsche*, 'noga' (?).

paw, *pawia* (i *pawa*); *pawa* i *pawica*; europejska nazwa z łac. *pāvo*, niem. *Pfau*, dawne *pfā(w)o*; nasz wyłącznie jest zwrot, częsty w 16. i 17. wieku: »pognać *pawy*«, 'gonić resztkami' (życia czy mienia).

pawąz, *powęz*, 'drąg do przyciskania siana, słomy, na wozie'; *Pawęski*, *Powązki*; czes. *pawuz*; p. *pa-* i *wiązać*, *wązki*.

Paweł, imię, przeróbka Słowian, nieznoszących dwójgłosów, z łac. *Paulus*; z licznych zdrobniałych wymieniamy tylko *Pasia* i *Paska* (*Pawełka*).

pawęża, *paweza*, 'tarcza', w 16. i 17. wieku, z włoskiego *pavese* od nazwy *Pawji*, przez czeskie; nosówka nasz zwykły dodatek przed syczącą; *paiż*, w temże znaczeniu, z węg. *paizs*, a to znowu z *pavese*; *pawężnik*, r. 1500, 'giermek'.

pawlacz, 'ganek'; z czes. *pawlacz*, a to (niby *pawłók*) od tegoż pnia, od którego nasza *pawłoka* (*pawłocz(a)ny*), jedyna rodzima u nas, acz tylko średniowieczna, nazwa 'purpury, szarłatu', wyparta w 16. wieku przez *taftę* i i.; p *wlec*; *pawłoka* ogólnosłowiańskie (czes., serb., cerk itd.), ale tylko w znaczeniu 'powłoki, okrycia', nie pewnej określonej materji, jak u nas.

paz, 'żłobek' (obce nazwy: *fuga*, *gara*, *nuta*); *pazucha* (przyrostek *-ucha*), i skrócone, czyli zgrubiałe, *pacha*; prasłowo; brak go w lit; niem. *Fach* i *Fuge*, *fügen*, łaciń. *pango*, *com-pāg-es*, 'paz, fuga', *paciscor* (por. wyżej *pacht* i *pakt*), grec. *pēgnymi*, 'upewniam', *pēgma*, 'rusztowanie', *pagē*, 'sidło', ind. (z niemą, zamiast dźwięcznej, jak w *paciscor* i *Fuge*) *paś-*, 'sidło', może w *pasmo*, 'wiązka' pierwotnie. U nas *paz* (z wyjątkiem *pazuchy* i *pachy*) mało znane, u Czechów tem więcej: *paže*, 'ramię', *pažďi*, 'pacha' (nasi tłumacze Janczara w 16. wieku nie zrozumieli już czeskiego *paže*, 'ramię', 'bras', 'Arm', i przetłumaczyli: *pasy* !), *pažeň* i *pažení*, 'szalowanie', *pažba*, 'łoże (strzelby)'. Ponieważ w słowień. *pazducha zd* częstym trybem *z* zastąpiło (por. czes. *pažďi*), tę to późną *pazduchę* jako prapostać wystawiają, dzielą: *paz-ducha*, i jakieś *duch-* jako prasłowo (ind. *dosz*, 'ramię', awest. *daosz*) upatrują, odwracając właściwy stosunek i wywodząc *pazuchę* (tak we wszystkich językach słowiańskich, w cerkiewnem itd., jednozgodnie) z jedynej słowień. narzeczowej *pazduchy*, *pazdichy*, zamiast odwrotnie. Tu należy i średniowieczne *popażela*, *popażnica* (r. 1532), o 'konkubinie', wedle czes. *podpażnice*, 'przyjaciółka'. R. 1500 jeszcze *podpażek*, 'pacha', czes. *podpažek*.

pazdroczyć, 'badać', *pazdroczać*, częstsze w Sprawie Chędogiej, przepisanej r. 1544; z *pa-zrok*; *d* wsunięte stałym trybem; p. *źrzeć*.

paznogieć; zgrubiałe *pazur*, narzeczowe *pazdur* (co do *zd* zamiast *z*, p. uwagę pod *paz*); tylko u nas i u Czechów; od *nogieć* (p.) i *pas-*, osobliwszego przyimka-przedstawki (*pas* na Litwie), u nas zresztą nieznanej (oprócz słowa *paździerze*, p.), jeżeli nie zachowanej w *pożdzie* (p. *późny*); wedle brzmienia dalszych przypadków (*paznokcia*, *paznoktami*) mawiamy i w pierwszym (i piszemy) *paznokieć*, mylnie; niegdyś pisano i *paznochty*.

paź, 'pacholę', z włos. *paggio* (franc. *page*, z grec.); u nas przed 18. wiekiem nieznane.

paździerze, 'odpadki od lnu albo konopi'; miesiąc *październik*; »*pázdziorko* w oku bliźniego«, 'źdźbło'; *paździerzyć*, 'rysować'; prasłowiańskie (z chwiejną samogłoską, cerk. *pazder* i *pozder*, 'źdźbło', czes. *pazdero*); złożone z *pas-* (por. *pazno-*

gieć) i *der-* w *drzeć*, *dziorę*; litewski przyimek *pas*, 'u', 'za', łączą z łac. *pos-t*, 'po', *posteri*, 'następni'.

pąciec, 'przedział włosów na głowie', pisane i *ponciec*, *pądziec*, *pędziec* (?), przestarzałe; *ponta* i *pontka*, w tem samem znaczeniu (w pamfletach z 17. wieku: »szwedzka *ponta*«, a »polska czupryna«); czes. *pout* i *poutec* to samo znaczy; przezwany od *pąci*, 'drogi' (rodzaju męskiego !).

pąć, 'droga', pierwotnie rodzaju męskiego, »z *pąci*« jeszcze w 15. i 16. wieku; ocalało w nazwie *pątników*, 'pielgrzymów, co święte dróżki (do Częstochowy) odprawiają'; prus. *pintis*, ind. *patha-* i *pantha-*, 'droga', grec. *patos*, 'ścieżka', i *pontos*, 'morze' ('przeprawa'), łac. *pons*, *pontis*, 'most', niem. *Pfad*, 'ścieżka'. W 16. wieku i *pątować*, *pątnikować*, 'pielgrzymować. To samo z samogłoską *e* w słowie *pięta* (p.). U wszystkich Słowian tak samo.

pągwica, 'guzik', przestarzałe (narzeczowe), rus. *pugowica*; prasłowiańska pożyczka z goc. *puggs*, staroniem. *pfunc*; cerk. *pągy* i *pągwa*, *pągwica*, 'kulka'; od Słowian rozeszło się na całym Bałkanie.

pchać, *pchnąć*, *pchnięcie*; pomijam złożenia: *popchnąć* itp.; częstotliwe: niegdyś **pichać*, *napichany*, dziś (i tak już od 16. wieku) mylnie **pychać*, *zapychać*, *popychać*, *popychadło*, *wypychać* (i *wypchać*, np. ptaka, i t. p.); myłkę spowodowały postaci jak *tknąć*: *tykać*, *tkać*: *łykać*, *rwać*: *rywać*, *schnąć*: *sychać*, i t. p. U innych Słowian postaci prawidłowe, np. czes. *pcháti*, *pchawý*, 'kolący', *pichati*, *pichawý*, 'kolący', *pichlati*, 'kłóć'; cerk *pĭchati*, *pĭchają* i *pĭszą*, 'pchać (nogą)', *spiechnusza*; 'zepchnęli'. Prasłowo, jedno z arcyrzadkich spólnych wszystkim Arjom, o 'otłukiwaniu ziarna, zboża'; lit. *paisyti*, 'otłukiwać jęczmień', łac. *pinsere* (*n* tworzy pień czasu teraźniejszego, jak ind. *pinaszti*, 'roztłukiwa'), grec. *ptissō* (stąd *ptyzana*, 'otłuczony i rozgotowany jęczmień'); ind. *piszta-*, 'mąka', pers. *pišt*. P. *pszono*, *pszenica*; dalej *Piast*, *piasta*.

pchła, *(na)pchlić*, *pchełka*. Jeszcze do 17. wieku przetrwały inne postaci: zamiast drugiego przypadku liczby mn. *pcheł*, *płech*, zamiast zdrobniałego *pchełka*, *płeszka*. Pierwotne **błcha* (cerk. *blŭcha*, rus. *blocha*, serb. *bucha*, czes. niegdyś *blcha*, dziś *blecha*), drugi przyp. liczby mn. **błech* (por. nazwę *Błeszyn*), zdrobniałe **błeszka*, przeszło we *płcha* (bezdźwięczne *ch* pozbawiło i *b*-dźwięczności), a to *p-* zastąpiło *b-* i w *płech*, *płeszka*, gdzie tej zbitki *błch* (*płch*) pierwotnie wcale nie było; po narzeczach *pchła* i w *pcha* się ułacniła. Prasłowo; lit. *blusa*, t. j. litera w literę jak słowiańskie *blŭcha*, gdy w grec. *psylla*, *psyllos*, 'pchła', t. j. **psullia*, przestawka z pierwotnego **blusia*. U nas w 16. i 17. wieku żartobliwie *pchłę* od *pchania* wywodzono.

pecka, 'twarde ziarnko nasienia', dziś wyłącznie *pestka* (u Czechów tylko *pecka*), z niejasnem *st* (?); *pecka*, i l. mn. *pecki*, zdrobniałe od *pce*, 'podkładki, podstawki, kętnary', zapisane u Knapiusza; por. ruskie *poczwa*, 'fundament' (co nie z *podeszwy* skrócone), *poczka*, 'pękowie' (?), słowień. *peczek*, 'pestka winogronowa'. Wszystko z *pŭt-ja*, lit. *pautis*, 'jajo'.

pecyna, w 17. wieku i *pęcyna*, 'rum, gruz', p. *pacyna*.

pedały, 'podnóżki', z włos. *pedale*

od łac. *pedes*, 'nogi'; »uderzyć w *pedę*«, 'uciekać', u Mączyńskiego 1564; ale w Historji Trojańskiej z 1563 r. zamiast »w *pedy*« czytaj »w *pędy*«. Natomiast *pedel* z niem. *Pedell*, z łac. *bedellus*, franc. *bedeau*, niem. *Büttel*. *Pedant*, słowo europejskie, wkońcu z grec. *paideuō*, 'wychowywam', od czego i *pedagog* (dosłownie 'dzieciowódca').

peleryna, 'zarzutka (pielgrzyma)', z franc. *pèlerine* od *pèlerin*, 'pielgrzym', z łac. *peregrinus*; około r. 1500, u Biernata Lubelczyka, zdejmują z ubogiego *palerzynę*, co *a* wzięła może od włos. *pallio*, łac. *pallium*, 'płaszcz'.

pełny, *pełnić*, *pełnia*, z licznemi złożeniami (por. *zupełny*) i zdrobniałemi, jak *pełniutki* itp. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; lit. *pilnas*, 'pełny', prus. *pilnan*, 'całe', ind. *prāna-* i *purna-* (z naszą wokalizacją), 'pełny', łac. *plēnus*, niem. *Fülle*, *voll*, goc. *fulls*, od pnia znaczącego 'pełnić', t. j. 'nalewać' (nasze dawne *pełna*, t. j. 'puhar pełny', co wychylić należało); lit. *pilti*, 'nalewać', ind. *prnati*, grec. *pim-plēmi* (zdwojone; *pleios*, 'pełny', u Homera), łac. *pleo*, 'napełniam' (por nasze *komplet* i *suplent*, franc. *suppléant* z łac. *supplere*, 'dopełniać').

pełzać, *spełzły*; wyjątkowo i *pełgać*, co częściej w innem znaczeniu, o 'pełgającym, migocącym ogniu'. Prasłowo (cerk. rus. *połzat'*) o trojakiej wokalizacji: *pŭlz-*; *pełz-* (nasze *płozę*); *połz-* (nasze *płozy* i *płazy*, p.); brak go w litewskiem; zestawiają z niem. *Felge*, 'brona', itp. Dwojakość, *z* i *g*, nie razi, bywa częściej.

pendzel, pisany i *pęzel*, z niem. *pensel*, dziś *Pinsel*, z łac. *penicillus*, *pinsellus*; w słowniczku z 1500 r. *pinzel*.

pensja, *pensjonat* itd., z franc. *pension*, *pensionnat*, *pensionnaire*, z łac *pensio*; por. *piąć*.

perć, 'ścieżka stroma', podhalskie; słowo prasłowiańskie; u nas może pożyczka z słowackiego, nasze rodzime słowo p. *pierzeja*; serb. *prt*, *prtina*, bułg. *prtina*, 'wydeptana w śniegu drożyna', czes. *prt*, małorus. *pert'*, 'ścieżka'; przyrostek *-t'* do *pier-*; *pertać*, *pertnąć*, 'trącić', *kopyrtnąć*, tu może również należą (?).

perduta, »jajko na *perdutę*« (jak niem. *verlorene Eier*, t. j. 'zgubione'), z włos. *perduto*, 'zgubiony'.

perka, 'flądra', z łac. *perca*; *perkal*, franc *percale*; *perkołab*, *purkołab* itd, rumuński 'urzędnik, starosta', z niem. *Burggraf*, poprzez węg. *porkolab*.

perkaty, o 'nosie zadartym', od *pyrkania*.

perła, dawniej, jeszcze i w 16. wieku, *pierła*; *perełka*, *perłowy*, *perlić*; europejskie, z łac. *perula*, *pilula*.

pertyka, 'pręt mierniczy', włoskie *pertica*.

peruka, z niem. i franc. *perruque*, z grec.; u Czechów *paruka*, z włos. *parrucca*, *parrucchiere*, 'perukarz'.

perz, *perzyna*, 'żarzewie', *zaperzyć się*, 'zaczerwienić się, rozognić', słowień. *zapiriti se*, węg. *pernye* z *perina* (ich *pirol* itd, 'czerwony', chyba nie stąd?); prasłowiańskie, a raczej prasłowo: grec. *pyr*, 'ogień', umbryjskie *pīr*, niem. *Feuer* (dawne *fuir*), itd. Ale jest i drugie *perz*, 'chwast': »rola ostem i *perzem* zarasta« (*e* twarde z *y*, *pyrz*). Są to dwa zupełnie odmienne słowa: *perz*, 'chwast', z *pyro*, prasłowa dla 'pszenicy' (p. *Zboże*); *perzyna*, czes. *pýr(z)*, 'żar'.

pestylencja, ludowe *pasztalańca*

(17. wiek), 'zaraza', z łac. *pestilentia* od *pestis* (niem. *Pest*).

petecie, 'morówki, wysypka', nazwa choroby, co 1580 r. przyszła; z łac. *petechiae* (włos. *petecchie*, franc. *pétéchies*).

petycja, *petyta*, *petent*, z łac. i włos. *petizione*, *petito*, *petente*, itd.; por. *kompetentny*.

petyhorca, właściwie *piatihorca*, od *Piatihorsk*, 'pięć gór', t. j. od Kaukazu przezwany 'jeźdźca tatarski, ciężko uzbrojony', na Litwie, niby 'husarz, pancernik' w Koronie.

pewny; urobione przyrostkiem *-ny* od rzeczownika *pwa*, 'nadzieja', *pwać*, 'ufać', istniejącego jeszcze w psałterzach; *pewny*, bo się weń *pwa*; *pewność*, *upewniać*, *zapewnić*; p. *ufać*, *zuchwały*; w tej niezłożonej postaci rzeczownik i czasownik nam dziś obce; cerk. *pŭwati* i *upwati*, rus. *upowat'*, serb. czes. *ufati*, jak u nas.

pezem-lorem, w dawnej kolędzie (z r. 1600), raczej *pyzem*, p. *pyzać*.

pęcherz, dawniej *pęchyrz*, *pęcherzyna* i *pacherzyna* (por. *macharzyna* i *męcherzyna*), ponieważ *pach-* i *pęch-* stale się wymieniają; od *pachu*, *pęchu*, 'puchu', przezwany, bo puszy się od nadymania; czes. *puchýrz* i *pucher*, łuż. *pucher'* i *puchor'*.

pęcina, 'przegub w nodze końskiej' (gdzie się *pęta* zakładają); *pęciny* i *pęćce*, 'więzy, rzemyki'; p. *pęto* i *piąć*; pisownia *pęca*, *pęczca* dla 'pętów' mylna, zamiast *pęćca*, *pętca* (rus. *putca*). Natomiast *pęcak*, małopolskie, zamiast *pęczak*, 'jęczmień otłuczony' (ziarno całe zostaje), od *pęcznienia*.

pęd, *rozpęd*; *pędzić*; *napędzać*, *rozpędzać*, i inne złożenia; *popędliwy*, *popędliwość*; *pędziwiatr*, *pędziwicher*, 'wietrznik', 'trzpiot', itd. W dawnym języku i *pąd*, szczególniej w myślistwie z ogarami, tyle co 'trop, ślad', »ogar *pądowy*« (niegdyś *ślednik*); »*pąda!*« krzyczy łowczy (w 17. wieku). Prasłowiańskie. Oboczne *pud* (?), w częstych u Potockiego: *popuda*, 'lichota', »marna *popuda*«, »temu *popudzie*«, i *popud* (= *popęd*): »tymże wlecze się *popudem*«, jeśli to nie małoruskie raczej. I *pandury* węgierskie stąd, *pądur*, 'strażnik'.

pęga, *pąga*, w dawnym języku, 'pręga, znak od bicia', i sam 'bicz', rus. *puha*; »Rusin« Orzechowski tę postać zatrzymał: *puha*. U innych i *puwa*.

pęk i **puk,** »śmiać się do *pęku* (albo do *rozpuku*)«, *zcichapęk*; *pęknąć* i *puknąć*, *pękać* i *pukać* (rozdzielone co do znaczenia, pierwotnie jedno i to samo), *pękawka* i *pukawka*, do *pękania* (= *pukania*) służąca; *pękaty*, *pękaciuchny* i *opukały* ('odęty, opasły').

pęk, to samo co poprzednie, ale przeniesione na 'wynikające, *pękające* odrośli roślinne', szczególniej w zdrobniałem *pączek*, obok zbiorowego *pękowie* i *pąkowie* (to częstsze i prawidłowsze); więc mówiło się stale: *pączki pękają*, albo *pukają się*, i »*pąkowie* puszcza drzewo«, t. j. 'puka się'. Oddawna (15. wiek) przeniesiono to i na pewien rodzaj 'smażonego ciasta', »*pączki* w maśle« (zwane z niemieckiego *pampuchy*, p.). Obok *pączek* jest *pęczek*, szczególnie w znaczeniu 'snopa'.

pęp, dziś tylko zdrobniałe *pępek*; *pępowina*; *pęporzeza* (w 15. a nawet i 16. wieku dla 'akuszerki', zamiast **pęporzaza*; to samo złożenie i w innych językach słowiań-

skich); *pępek* w obrzędach żniwiarskich ‘ostatnia kępka zboża, uroczyście zżynana na wieniec dożynkowy’; *pępie*, ‘pękowie’; w nazwach roślinnych *pępawa* najzwyklejsza dla ‘taraxacum’ (zwanego od ‘pleszu’, p., i *pleszką*, *mniszkiem* lub *popową główką*, wedle łac. ‘platta monachi’), bo po przekwitnieniu i pępek przypomina. Nazwane od ‘nabrzmienia’ pierwotnie (lit. *pampti*, ‘pęcznieć, nabrzmiewać’); z *pękiem-pączkiem* równego pochodzenia (*-k*, *-p*, służą dalszemu urobieniu od *pen-*). Zdrobniałe *pępuszek*. *Pępownik*, *pępkowe ziele*, tłumaczy łac. ‘herba umbilicorum’ (‘pępki’), ‘bupleurum’ Obok *pępawy*, *pąpawy*, jest i *papawa* w tekstach 16 do 18. wieku, co nie myłka, bo stale niemal obok *pę-*, *pą-*, zjawia się i *pa-*: *pach* i *pąch*, *papie* obok *pąpie*; Czesi mają i *pampalik* dla ‘pępawy’. I w językach pokrewnych *pap-* obok *pamp-*, por. lit. *papas* (u piersi) obok *pampti*, to samo co łac. *papilla* i *papula*, ‘pęcherzyk’, obok *pampinus*, ‘świeży pęd u winnej latorośli’.

pętla, *pętelka*, *pętlica*, dawniej i bez nosówki: *petlica*, jak w ruskiem, urobione od *pęta*, jak np. *węzeł* od *węza*.

pętlik, *pątlik*, z czes. *pentlik* od *pentle*, z niem. *Bändel* do *Band*, *binden*, ‘wiązać’.

pęto, dziś szczególnie w liczbie mnogiej: *pęta*; *pętać*; *pętać się*, dawniej ‘bawić się czem, oddawać się czemu zbytnie’; *opętany* (niby ‘uwięziony’), *rozpętany*; *pętca*, w liczbie mnogiej, *pętce* (rzadziej) w pojedynczej, ‘rzemień (dłużec), na którym sokoła trzymano’; *pęcina* (p.); urobione przyrostkiem *-to* od *piąć* (p.); lit. *pantis*, prus. *panto*, ‘pęta, więzy’. Tak samo u wszystkich Słowian: serb. *puto*, *putati*, czes. *pouto*, *poutati*, rus. *zaputannyj*, ‘zawikłany’, itd.

pęzieć, przeważnie we złożeniach: *papęziały*, ‘nabrzmiały’, *papęziak* lub *papęźniak*, ‘dziecko z dużym brzuchem’; *napęziały*; rus. *puzo*. ‘brzuch’; p. *pyzać*; pień więc o podwójnej postaci: z nosówką, i z *y-u*.

piać, *pieję* (wedle *siać*, *sieję*); dawniej *pieć*, *poję* (cerkiewne *pě-ti*, *pojǫ*; *ě*, *ie*, z *oj*, tego samego brzmienia przed spółgłoską *-t*; różnica zewnętrzna); dziś tylko o ‘koguciem pianiu’, dawniej o ‘śpiewie’ i ‘chwale bożej, modlitwie’, więc: »*piał* nabożnie pacierz, a *spiawszy* wstał«, jeszcze r. 1514; w psałterzach: »*pojcie* gospodnu« (‘śpiewajcie panu’), ale i one mają już tylko bezokolicznik *piać* (z **piejać*, jak *siać* z **siejać*, *dziać* z *dziejać*); »gdy kury *pojǫ*« (‘koguty pieją’); w *pieniach* zachowaliśmy pierwotne znaczenie: »*pienia* psalmisty« itp., por. *kuropienie*; częstotliwe *piewać*, *opiewać* (i ‘brzmieć’), *napiewać*, *podpiewywać* sobie; *piewca*, jak *mówca*; p. *pieśń*, *spiew*. *Pietuch*, ‘kogut’, w 16. i 17. wieku nierzadki, słowo ruskie (urobione jak *pas-tuch*), u innych Słowian i *pětel*, np. serb. *pjetao*, bułg. *pětel*, słowień. *petelin*, na Rusi i *piewień*, *piewun*. Prasłowiańskie; brak narazie dalszych odpowiedników. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *pěti*, *pojǫ*, rus. *pet'*, *poju*, czes. *pieti*, ale wedle tego i *pieju*, ‘śpiewam’; cerk. *pěwati*, *pěsnopoj* i *pěsnopěwĭc*, ‘pieśniarz’, itd.

piana, *pianka*, *pienić się*, *pienisty*, *Pieniny*; prasłowiańskie; nagłosowe *s-* odpadło; cerk. *pěny*, serb. *pjena* (a narzeczowe i *spjena*), rus.

itd. *piena*; pruskie *spoaino*, 'piana', Litwin 'mleko' tak przezywa (bez *s*-, *pienas*), a tak samo i ind. *pajas*-, 'mleko', awest. *paēman*, 'mleko (kobiece)', indyj. *pajate*, 'nabrzmiewa' (o mleku), *pī-na*- i *pīwan*-, *pi-jāna*, 'pełny, tłusty', grec. *piōn*, 'tłusty, urodzajny'; nie zataję jednak, że lit. i łotew. nazwę 'mleka', *pienas*, zupełnie od tego pnia odłączają wraz z owemi ind. i innemi słowami. Do *piany- spoaino* należy pewniej łac. *spuma*, 'piana', ind. *phēna*-, staroniem. *feim*, 'piana'; dalej nazwa łac. *pūmex*.

piarg, *piarżysty*, 'żwir', podhalskie, por. (z miękką półgłoską) *pierzga*, *pierzgnąć*.

piasek, *piaskowy* (pierwotne *Pieskowa Skała*, bez przegłosu), *piaskowiec*, *piasczysty*, *piaseczny*, *piasecznica*, *piaseczniczka* (rozpodobnione w *piaselniczka*); *piaskarz*; zgrubiałe: *piach* (tak jak *Moch* do *Moskal*). Prasłowiańskie; ind. *pāmsu*-, 'piasek', *pāmsukās* (liczba mn.), 'piasek', awest. *pąsnu*-, 'proch'. Brak w lit. i u innych Arjów; u wszystkich Słowian słowo to samo: cerk. *pěsŭk*, czes. *písek*, itd.; dalszy wywód (co do pnia) niepewny; co do różnicy w nosówce, por. słow. *mądo* i grec. *mēdea*, i podobne.

Piast, imię ojca Siemowita, chłopskie, rus. *piest*, 'tłuczek'; *piasta* u koła (co oś ściska), narzeczowo *piazda*, jak i w słowieńskiem; od *pchać* (p.), przyrostek *-t*, a pień ze dwójgłoską (*oi* przechodzi w *ě*), u nas *ie* : *ia*; *s* ocalało przed spółgłoską, nie przeszło w *ch*; lit. *piesta(s)*, 'tłuczek', pożyczka z ruskiego, ale pierwotne *paisyti*, 'otłukiwać (jęczmień)'.

piast w czasownikach *piastować* (stąd *piastun*, *piastunka*, czasem z *e*, bez przegłosu: *piestunka*), *pieścić* (p.); nie od 'ściskania' czy 'trzymania', lecz od 'karmienia' przezwany; urobienie podobne jak w *Piast*, t. j. przyrostek *-t*, ale pień zupełnie inny, p. *pica*, 'pokarm'; *ie* z *oi* przed spółgłoską.

piąć, *pnę*, częstotliwe: *wspinać*, *wypinać* itd.; *zapinać*, przeciwnie: *rozpiąć*; w 15. wieku jeszcze i *pnieć*: »ciało na krzyżu *pniało*«, 'wisiało'; od pnia *pĭn*- i *pen*-, p. *pięść*; z wokalizacją *o*: *pon*-, w *o-pona*, *zapona* itd., a przed *-t*, p. *pęto*. Prasłowo; to samo u wszystkich Słowian; lit. *pinti*, 'pleść', łac. *pen-dēre*, 'wisieć' (nasze *pnieć* dawne), i *pendĕre*, 'wiesić, ważyć' (skąd *pensja*, *pendenty*, 'to, co zawieszone', itd.). Nowe słowo, źle urobione, *pnącze*, niby 'liany', zamiast *pnące*, *pnącki*.

pica, *picować*, *picny*, o 'karmi i furażu, dla bydła (pasza) i wojska' (»wozy *picowne*«, »*picowniki* polskie«); *picna* (*piczna*, mylne!) 'tłusta' (np. o przepiórce); dziś (od 18. wieku) zupełnie zapomniane; cerk. *piszta*, 'pokarm', rus. *piszcza* z cerk.; nasze *c*, cerk. *sžt*, z *t-j*; od prasłow. *pitati*, 'żywić, karmić' (**pit-ja*), z czem zestawiają lit. *pietus*, 'południe'; p. *paść*.

pić, częstotliwe *pijać*; *pijany*, *pijański*, *pijaństwo*, *pijanica*; z licznemi złożeniami; *pidło* (w grobli) 'otwór dla ściekania'; *pijak*, *pijaczy*, *pijactwo*; *pijawka*; *pijatyka* (jak *bijatyka*, wedle słów łacińskich jak *sciatica* i t. p.); *pitny* (miód); *napitek*, *wypitek*; *pitka*, 'miód wodny'; »dobry do *pitki* i do *wybitki*«. Prasłowo; grec. *pinō*, łac. zdwojone *bibo*, ind. *pī*- (czas teraźniejszy, zdwojone *pibami*), *pā-ti*, 'pije'; łac. *pō-tor*, 'pijak', *pō-culum*, 'puhar', *pōtio* ('na-

pój', franc. *poisson*, 'trucizna'), grec. *piomai* i *pōnō* (narzeczowe). Brak tego pnia w lit., ale jest w prus. *poieiti*, 'pijcie', *p(o)uton* i *poutwei*, 'pić' (łac. *pōtus*, 'napój', ind. *pātum*, 'pić'), *pout*, 'pić' (może i lit. *puota*, 'huczna biesiada'). P. *pieróg*; *piwo*; *poić*. Tak samo u wszystkich Słowian.

piec, *piekę*; *piekarz*, *piekarnia* (wedle niem. *Bäcker*, *Bäckerei*), od częstotliwego *pickać*, *wypiekać*; *przypiekać*; *spieka*; *pieczenia*, od 18. wieku *pieczeń*; *pieczeniarz*, o 'pasorzycie'; *pieczonka*, o 'wątrobie' (narzeczowe); *pieczywo*; *pieczyste*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *peką*, *peszti*, rus. *pieku*, *piecz*, itd. Litwin przestawił brzmienia: *kepu*, *kepti*, zamiast **peku*, **pekti*; ind. *pacz-*, grec. *pessō* z **pekjō*, łac. *coquo*, *coquīna* (p. *kuchnia*), z *poq-*; Grecy mają i *artokopos*, 'piekarz', niby jak lit. *kepu*, a *peptos*, 'gotowany', *pepsis*, 'trawienie' (por *dyspepsja*, o 'złem trawieniu'. P. *piec*; *piecza*; *pieczęć*; *piekło*; *opoka*.

piec, *pieca*, rodzaju męskiego, u innych Słowian żeńskiego (rus. *piecz*, czes. *pec*, serb. *peć*), i to zapewne pierwotniejsze (u nas taka odmienność nie wyjątkowa, p. *cień*, *żołądź* i inne); urobione przyrostkiem *-tĭ* od *piek-* (*-kt'* przechodzi u nas w *-c*, na Rusi w *-cz*, i t. d.; p. *noc*); dalej *piecyk*; *piecowy*; *piecuch* (jak *śmierdziuch*), i t. d. Bułgarskie *peszt*, stąd nazwa *Peszt* (niem. *Ofen*); Węgrzy przejęli ją jeszcze nad dolnym Dunajem i nad średni przenieśli. — W dziejach mieszkania piec olbrzymie posiada znaczenie; świat klasyczny i Niemcy nie znali go wcale, palili na wolnem ognisku, nie w piecu, dla przyrządzania potraw itp Kto go wynalazł? Jest cechą odwieczną Słowian, co dopiero pod wpływem obcym, na Bałkanie np., piec ogniskiem zastępywali. Doświadczenie, że kamień rozgrzany ciepło długo przechowywa, wywołało ten wynalazek: stos kamienny, coraz bardziej celowo układany, doprowadził do pieca, w klimacie surowym tak pożądanego. Wschodnia Europa, Ruś pierwotna (nie Scytowie), do pieca doszła od dziur, we których ogień rozkładano, czego dowodzi i nazwa *pieczar* (p.), przezwanych, dla podobieństwa, od *pieca*.

piechota, *piechotny*, *piechotnik*, *piechur*, *(na) piechty*; *pieszy*, *pieszek* w szachach; *pieszki*; jedyna niemal u Słowian pozostałość po prasłowie dla 'nogi': ind. *pad-*, grec. *pūs*, *podos*, łac. *pēs*, *pedis* (por. wyżej *pedały*), niem. *Fuss* (goc. *fōtus*), od czego i wszelakie nazwy dla 'podeszwy', 'ziemi' itd; na Litwie obficie zastąpione: *peda*, 'noga, ślad', *peszczias*, 'pieszy', prus. *pedej*, 'pończochy' (lit. *pedelis*). Słowiańskie *pieszy* poszło od *piech-* (niezapisanego w cerkiewnem), zgrubiałego (jak *Lęch*) do przymiotnika jak litew: *peszczias*, z *s* (*sz*) od *ped-* i przyrostka na *-t*. Stopień *o* w lit. *padas*, 'podeszwa', t. j. słowiańskie *pod* (rus. bułg., w znaczeniu 'podłogi').

piecza, 'staranie, opieka'; w dawnym języku (cerkiewnym, staroczeskim i innych) mówiono: »*piec się* o czem«, 'starać się, gryźć się', stąd *bezpieczny*, *niebezpieczeństwo*, a dawniej, jeszcze i w 16. wieku, *przezpieczny*, *przezpieczność*. Dalej *pieczliwy*, *pieczliwość*, 'troskliwy', 'troska, staranie', przestarzałe. Od *piek-*; przyrostek *-ja*, dlatego u wszystkich Słowian to samo *cz*:

słowień. *pecza*, 'troska', czes. *pécze*, rus. *piecza*.

pieczara, niby bezpośrednio od pnia *piek-* z przyrostkiem *-ĕr-*, por. *moczar*; inne słowiańskie języki uprawniają jednak postać **piecera*: cerk. *pesztera*, rus. *pieczery* (słynne lochy - podziemia kijowskie, stąd: *pieczerskij monastyr*); od *piec*, jak np. czes. *mezera* od *meze*; *pieczarka*, 'grzyb rosnący w pieczarze'. Więc może to raczej ruskie słowo, jak *sioło* i inne, w 16. wieku przejęte: »*pieczarami* z ruska zowią lochy podziemne«, mówi autor 17. wieku wyraźnie; słowa używa też S. Twardowski o »*pieczarach* złotych Meksyku«.

pieczęć, *pieczątka*, *pieczętować*, *opieczętowany*, *pieczętarz*, z mylną nosówką; pierwotne **pieczać* (jak w cerk. i rus., z czego Niemcy *Petschaft* przejęli), 'znak wypalony, wypieczony, piętno', przybrało *n* (wedle liczniejszych słów na *-ęć*, *-ędź*?), a **pieczanć* musiało przejść w *pieczęć*, bo u nas każde dawne *an*, *ą*, w *ę* się odmienia. P. *piec*.

pieczołować (się), 'starać się, troszczyć, dbać'; *pieczołowity*, 'troskliwy'; zamiast *pieczałować*, istniejącego jeszcze w biblji, od prasłowiańskiego *peczalĭ*, 'troska', z **pekělĭ*, od *pek-*, p *piec się* (pod *piecza*).

piega, 'plama (na twarzy od słońca)', *piegawy* i *piegowaty*; prasłowiańskie, cerk. *pieg*, 'pstry'; powtarza się w *poćpiega* (lub *poćbiega*), 'żona napędzona', zapomnianem od 15. wieku.

piegża, nazwa ptaszka, od r. 1472; od *pieg-*, z rzadkim przyrostkiem *-ża*; por. czes. rus. *pigalica* (nazwa ptaka).

piekło; postać słowa i rodzaj jego niepierwotne; było niegdyś rodz. męskiego: *pkieł* (przymiotnik: *pkielny*; potok *Pkielnik* r. 1254), drugi przypadek: *piekła*, co przeważyło (*piekielny* zamiast *pkielny*; potok *Piekielnik*); rodzaj nijaki dostał się mu prawdopodobnie wedle *niebo*; męskie *pkieł* było jeszcze w 15. wieku ogólne; *pkieł*, cerk *pĭkŭ́*, znaczył 'smołę', ale chrześcijanie, Grecy, Niemcy i i., 'smołę' i 'piekło' tem samem obzywają słowem; u Serbów do dziś *paklina* 'smoła', *pakliti* 'smolić'; jest i cerk. *picĭ́*, 'smoła'. Niem. *Pech* (przejęte jako *pieka* do Rusi, kaszubskie *pikarnia*, 'buda smolna') wyszło z łac. *pix*. W staroniemieckiem *pech* 'piekło' oznacza, więc używanie naszego *pkieł* w tem samem znaczeniu polega na prostem tłumaczeniu; ale sama nazwa 'smoły', z odrębnym przyrostkiem (*-ł*), czy także pożyczka?; pożyczone z niem. jest napewne lit. itd. *pikis*; grec. *pissa*, 'smoła', 'piekło', z **pikja*, łac. *pix* (pień *pi-*, przyrostek *-k*?). U Słowian zachodnich, inaczej niż u Serbów, *pkieł - piekło* już tylko nazwa 'djabelstwa', ale nasze *zapieklić*, *zapieklony*, 'zatwardziały (w grzechach)', stałe w 15. wieku, wskazywa jeszcze na znaczenie »smolne«. Pojęcie »piekła« było Słowianom zupełnie obce, więc same obce dla niego nazwiska: *hela* z niem. *Hölle*, *ad* (ruski) z grec. *hāidēs*, jak i *sotona* i *dijawoł*.

piekut, raczej *pikut* (mazowieckie *psikut*), ptak 'kszyk', nazwany od *pikania* (głosu), jak i *pika* (narzeczowe, dla 'kurki wodnej'); w słowniczku poznańskim (z r. 1500) i *piekuta*, 'nędzna chałupa'; *piektać* (por. miejscowości *Piekcin*, dziś *Piechcin*; *Piktowo*) powtarza się i w ruskiem dla głosu (*piektat'*), ale *pik-*

nąć (»ani mnie *piknij*«) i *pikać* (o głosie ptasząt) bardziej znane (rus. *pikat'*, *piknut'*, *pikulja* dla 'piszczałki'); wszystko to dźwiękonaśladowcze.

pielać, 'spieszyć', u Orzechowskiego 1564 r.; słowac. *pelať*, *pelaszit'*, 'biec'; słowień. i chorw. *peljati*, 'wodzić', 'wozić', odnoszą do włos. *pigliare*, 'zabierać'.

pielesz, 'legowisko, kryjówka'; *pieluchy* (to samo), *pieluszki*; *petechy*, z małoruska, tylko o 'kudłach, włosach'; jedyna u nas pozostałość z *pelena*, *pělena*, o 'pieluchach', powszechnego u innych Słowian (serb. rus. *pelena*, czes. *plena*, 'pieluchy'), z **pelna* albo **pelena*, co zestawiają z grec. *pella*, łaciń. *pellis*, 'skóra, powłoka' (niem. *Fell*); lit. *plėnė*, 'błonka', prus. *pleinis*, z odmiennem następstwem płynnej.

pielęgnować z *pielęgować*, a to z mylną nosówką zamiast *pielegować* z niem. *pflegen* (*pielęgnacja* z łac. przyrostkiem); inna postać: *plagować*, ściślej wzoru się trzyma.

pielgrzym, *pielgrzymka*, z niem. *Pilgrim*, a to rozpodobnione (jak i w językach romańskich: włos. *pellegrino*, franc. *pèlerin*, por. wyżej *peleryna*) z łac. *peregrinus*, 'obcy' (od *peregre*, 'zewnątrz'); Czesi je dziś zapomnieli, ale mają nazwy miejscowe od tego; *piligrim* w ruskich bylinach i stichach, dawna pożyczka z dawnego niem *piligrim*, jak *spilman* i i.

pieniać, *pieniacz*, *pieniactwo*, od nieużywanego już rzeczownika *pienia* (ruskie *pienja*, *pienjat'*) z łac. *poena*, 'kara', już w cerkiewnem i na Południu przejęte (?).

pieniądz, *pieniążek* (i nazwa *Pieniążek*), *pieniężny*, *spieniężyć*; *pieniężne*, *pienięstwo* i *pieniądztwo*; niegdyś 'drobna moneta, halerz': »dwa *pieniądza* drobne« kładzie wdowa w ewangelji; »dwa *pieniądza*, co ich ośmnaście w groszu«; przeszło na 'monetę' wogóle, a wkońcu na 'złoto, kapitał, sumy' Pożyczka prasłowiańska z niem. *Pfennig*; cerk. *pěnęg* i *pěnędz*, lit *piningas* wprost z niem, jak i prus. *peningas*; węg. *penz* z *penez*, wedle ich głosowni, nie wprost od Niemców, lecz przez Słowian przejęte; czes. *peniz*, itd. Wywód słowa niem. niepewny; wywodzono je, dla 'płaskości' niby, od nazwy 'panwi', ale to nowożytny punkt widzenia (jak np. *schilling* niby od 'brzęczenia', *schellen*, 'brzęcząca moneta'!), nie dawny; jeszcze bardziej wadzą postaci niemieckie z *-nd-*, więc łączą słowo z *Pfand*, 'zastaw'. Skąd słowiańskie *ě* zamiast *e*?

Pieniądz. Gdy pierwotny handel wymienny domagał się jakiejś stałej jednostki płatniczej, nadało się do tego u pasterskich głównie Arjów bydło przedewszystkiem, wielkie i drobne; »stoma krowami« opłacano żonę albo zabójstwo mężczyzny, »hekatomby« (to samo) ofiarowano bogom; we wszystkich językach aryjskich miano dla 'bydła' i 'pieniędzy' jedno: łac. *pecus*, 'bydło', *pecunia*, 'pieniądz'; niem. *Vieh* w obu znaczeniach; słow. *skot* 'bydło', a dawniej i 'pieniądz' (*skotnica*, 'skarb' i 'wygon'); *wardęga* 'bydło' i 'czynsz'; por. *dobytek* itp. Drobne opłaty składano w *płatach* lnianych (stąd prasłowiańskie *płacić*), w »kruszach« soli (u nas wiedziano w 13. wieku ogólnie, że nazwa kary sądowej »trzysta« właśnie od okruchów solnych poszła), w skórkach kun i białek-wiewiórek (zwyczaj na Wschodzie, na Rusi szcze-

gólniej, powszechny; twierdzą, jakoby od Finów Ruś go przejęła); wszelakie opłaty, *kunne, kunica*, od tych skórek nazwano (ale *kunka* czy *kumka*, nazwa 'dziewczyny', innego pochodzenia). W tym samym celu łamano pierścionki złote (stąd przy zaręczynach mąż kupuje żonę, więc pierścień jej wkłada) i naramienniki, *bugy*, srebrne, albo odrębywano od sztaby kawałki na miarę należną (stąd nazwa *rubli*; podobnie niem. *schilling*, choć ten od kruszcu rznięto; i skórki, mordki, łebki, odrzynano, stąd starorus. *rězań*). Zczasem wyparł kruszec (miedź, srebro, złoto) wszelką inną »monetę«, a jej kształt okrągły każdy inny. Wyższości kultury niemieckiej dowodzi, że wszelkie nazwy monet, denarów itd., Słowianie od Niemców przejęli, p. *pieniądz* (niema tego słowa u Gotów), *szeląg, cęta* (słowo wyłącznie gockie), *skot*; pomijam późniejsze liczne pożyczki; pierwotną nazwą była tylko *grzywna* (p. *grzywa*). Pieniążki służyły ozdobie, u ucha, lub nanizane około szyi; przechowywano je w kalecie przyrodzonej, w mosznie. Do bicia własnej monety srebrnej przyszli Słowianie w 10. wieku, najpierw Czesi; od nich wyszły na całą Europę *grosze*, z końcem 13. wieku. Najpospolitszą nazwę pieniężną, *moneta* (franc. *monnaie*, ang. *money*, i t. d, por. *portmonetka*), wprost z łaciny, a *mynca, menica*, z niem. *munizza, Münze*, zawdzięczamy czystemu przypadkowi (jak np. nazwę »fiakrów«): rzymska menica znachodziła się bowiem w świątyni *Juno Monēta*, przezwanej tak nie od upominania (łac. *monere*, skąd nasz *monitor, udmonicja*, 'upomnienie'), jak wywód ludowy twierdził, lecz od jakiegoś rodu etruskiego. Na Rusi są w obiegu nazwy ze Wschodu, np. *diengi, altyn* i i., ale ani *ruble* z *rupi* perskich (p. *rubl*), ani *kopiejki* od jakiegoś tureckiego słowa nie wyszły; *kopiejka* przezwana w 15. wieku od *kopji*, 'włóczni', na niej wyrażonej: »(w. ks. Iwan III) *uczini znamia na dieńgach, kniaź wielikij na konie a imieja kopje w ruce, i ottole prozwasza diengi kopiejnyje*«. Na Bałkanie panują nazwy greckie i tureckie, *aspri, pari*, i inne.

pienka, lub *pieńka*, druga nazwa 'konopi', dziś głównie ruska, ale czy to zawsze tak było?; ptaszek od konopi przezywany po łac *canapeus*, po niemiecku *Hänfling*, od *Hanf*, 'konopie', u nas *pienka* (obok *szczygła*), a jest i *pienica, pianka*, pisana i *piąka* (»*piąnka* i kulig« r. 1594), czes *pienice*, 'sylvia', i *pienkawa*, 'fringilla', niem. *Fink*. Nazwy te nie wychodzą, zdaje się, poza zachodnią Słowiańszczyznę (węg. *pinty, pintyoke*, z niem. czy z czeskiego?). Ważnem pozostaje świadectwo drugiej nazwy 'konopi', łączącej się nie z Finami, lecz z Indją-Iranem (*bang*); czy z nazwy ptaszej sądzić, że niegdyś nie ograniczała się Rusią, ale dalej na Zachód sięgała?

pień, *pniak, (wysoko)pienny* (o róży, lesie); częste w nazwach miejscowych, *Pniewo* i t. d.; zbiorowe *pniewie*; zdrobniałe *pieniek* zamiast *pniek*; prasłowiańskie; cerk. *pĭń*, serb. *pań*, czes. *peň*, itd.

pieprz, *pieprzyk, pieprzny, opieprzyć*, z dawnego (w 15. i 16. wieku) *pierz, pier(z)ny, pier(z)nik* (niem. *Pfefferkuchen*) i *piernikarz*; pierwotna postać była: **ppierz* (*pierz*), *pieprza* (cerk. *pĭpĭr'*, serb.

papar, z czego węg. *paprika*, a u nas za niem *papryka*); z niem. *Pfeffer* (narzeczowo później u nas *fafr*, »dał mu *fafru*«) z łaciń. *piper* z greckiego *piperi*, co indyjską nazwę (*pippali*) przejęło; od nas na Ruś (*prjanik*, 'piernik') zdrobniałe *pierec* z *pierzu*. Pierwotna odmiana: **ppierz*, *pieprza* (jak *pkieł*, *piekła*, *psek*, *pieska*), wedle stałego zastępstwa półgłosek.

pierca, *pierczyk*, 'adwokat', w 15. i 16. wieku; p. *przeć się*.

pierdolić, 'mówić, pleść, bajać', ludowe powszechne (już od 16. w.), od *pierdoła*, a to od *pierdzieć* (**pirzdzieć*), *piernąć* i *piardnąć* (zamiast prawidłowego, ale nieistniejącego, **pardnąć*); *pierdziel*; prasłowo; lit. *pirdis*, 'piard' ('pierdziel'), *perdžiu*, *persti*; awest. *peredaiti*, grec. *perdomai*, niem. *Furz*, *farzen* (anglosas. *feortan*); serb. *prdlati* tak samo o 'bajaniu' się używa; czes. słowień. serb. *prděti*, itd.

piernat, *pierzyna*, *pierznik*, p. *pióro*.

pieróg, z *piróg*, *pierożki* (*pieróg* i o dawnym 'kapeluszu stosowanym'); jedyna u nas pozostałość z prasłowiańsk. *pir*, 'biesiada' (od *pi-*, p. *pić*; przyrostek *-r*, jak w *dar* od *dać*); nazwa 'ciasta obrzędowego', podobnie jak *kołacz* lub *korowaj*; przyrostek *-og*, jak w *twaróg*; rus. *pirog*, 'pasztet'.

pierś, *piersiowy*, *piersi(s)ty*, *piersiczki*, *napi(e)rśnik*; prasłowo; lit. *pirszys* (jak i u wszelakich Słowian głównie o 'piersi końskiej'), ind. *parśu*, 'ziobro', awest. *pereśu*; u innych Słowian tylko w liczbie mnogiej (w cerk. *prsi*, i t. d.); serb. *naprsak*, 'stanik'.

pierścień, *pierścionek*, w najodmienniejszych postaciach ludowych (*prześcień*, *piestrzanek*, itd.); prasłowiańskie, od *pĭrst*, 'palec' (p. *parst*, *naparstek*), lit. *pirsztas* (prus. *nagepirstis*, 'palec u nogi', *prei-pirstans*, 'pierścienie', a jest i *pirsten*, jak słowiańskie); niem. *First*, 'szczyt dachowy', i i. (?). U wszystkich Słowian *prst*, 'palec', *prsten*, rus. *pierczatka*, 'rękawiczka'.

pierwszy, *pierwej*, *najpierw* (*dopiero*, p.); *pirwo*, *pirzw*, 'niż', w 14. wieku. W 14. i 15. wieku wyłącznie *pirwy*, *pirzwy*, *najpirwiej*, *napirwej* i *napirwszy*; od 16. wieku samo *ie*: *wpierw* itd.; *pierworodny* i liczne inne złożenia; *pierszeństwo* z *pierwszeństwo*; *pierwotny* od *pierwoci*; *pierwiastek* od *pierwiasty* albo *pierwiaty*; *pierwiosnek*, albo *pierwiasnek*, od tegoż samego; *pierwiasnki* albo *pirzwienięta* (w psałterzu; tamże: »z *pirwodzinym*«!, w puławskim »z *pirzwnięty*«; *pirzwiczno*, w puł. *pirzwiznę*; *pirzwieczniętą*!, w puł. *pirzwnięta*), *pirzwieniec*; *pierwospy* ('pora pierwszego snu'). Prasłowo; w lit. z tą różnicą, że przyrostek odmienny (*-m*, nie *-w*, jak w słowiańskiem), *pirmas*; ind. *pūrwa-*, awest. *paurwa-* i *paourwya-*, 'pierwszy', starosas. *formo* (goc. *fruma*), 'pierwszy'. *Pierwy* znano u nas jeszcze w 16. wieku: »*pierwa* nauka«, itp.; *pierwszy* z pierwotnego *pierwy* (cerk. *prw*, rus. *pierwyj*, czes. *prvý*, serb. słowień. *prvi*) urobiono przyrostkiem *-sz*, wedle *mniejszy*, *większy*, *dzisiejszy*.

pierzchnąć, *pierzchliwy*, *pierzchać*, *pierzchalec* (Rej), *pierszyć* ('prószyć', o deszczu), *pierść* i *pirść*, biblja (*ziemia* lub *proch*, u Leopolity); obok naszego znaczenia ('lękliwy, płochliwy'), *pirzchliwy*, *pirzchliwość*, *pirzchanie* w wieku 15., a *pierzch-* w 16.: 'popędliwość, gniew,

porywczość'; tłumaczy łac. 'furor', 'zapalczywość': »panie nie w *pierzchliwości* twojej racz mię karać«, »w gniewie a *pirzchliwości*«; »ręce *pierzchną*«, 'chropowacieją'; *popierzchnąć się*, 'zakrztusić się' (rus. *popierchnut' sia*, *pierchat'*, 'kaszlać'), dowodzi związku z *parskać*? Pień jest *pĕrs-*, *pors-* (*-rs-* odmienia się w *-rch-*; niezmienione w *pierść*, cerk. rus. *piersť*, czes. *prst'*, 'ziemia, proch'), o 'prochu', 'prószeniu' (stąd i *parch*, *purchawka* z twardą półgłoską, *pŭrch-*; rus. *porchat'*, o 'wzlataniu, ulataniu'). Brak odpowiedników lit.; czes. *prch*, 'ucieczka' i 'deszcz', *prchlec*, 'zbieg' i 'furjat', serb. *prchak*, 'kruchy', *prchut*, 'łupież', itd.

pierzeja, dawniej i *pierzaja*, 'połać, strona ulicy', od pnia *per-* (p. *perć*); *per-* znaczy 'latać': cerk. *perą*, *pĭrati*, 'latać', *par-* w *pariti* (*nieboparnyj orieł*), rus. *parju*, 'unoszę się', czes. *perzej*, 'prąd'; prasłowo; awest. *peretu-*, 'przechód, bród, most', ind. *pi-par-ti*, 'przewozi', łac. *portus* (z tego nasze *port*, *portowy*, itd.), niem. *fahren* i *führen*, *Furt*, 'bród'; p. *prom*; por. *pyr* w *nietoperz*; przyrostek *-ieja*, jak w *wierzeja*.

pierzga, 'pył i »smoła« w ulach', p. *piarg*; *pierzgnąć*, toż co *pierzchnąć* (o ustach, rękach); ruskie *pierga*, to samo w obu znaczeniach (o ulu i skórze), dowodzi łączności z *pierzch-*.

pies, *piesek* (w 15. wieku jeszcze *psek*, *pieska*; do *pieska* dorobiono w 16. wieku nowy mianownik, *piesek*), *piesaszek*, *psina*, *psi* (por. *psikus*); *psota*, *psować* (p. *psuć*); *psiogłowiec*, słowiańska nazwa 'obcych dzikusów, barbarzyńców' (od Finów - Czudzi, przebierających się w futra z głową zwierzęcą?), w Polsce już w 13. wieku zapisana (»caninum caput«, t. j. 'psiogłowiec', nazwał arcybiskup kaznodzieję Niemca). Jak Niemcy wschodni z *suli* (p. *suka*) *Zule* pożyczyli, czy nie poszła tak samo ich późna *Petze*, 'psica' (obca dalszym Niemcom zupełnie), z *pies*? Inna nazwa 'psa', *kucyk*, p. *kotiuha* (?). Częste i w nazwach wszelakich roślin, ale gdy *psi język* tłumaczy tylko 'cynoglossum' (r. 1500), powszechne od 15. wieku *psinki*, *psianki*, *psie jagody*, dla 'solanum', chyba nie tłumaczą dopiero Stankowego *uva canis*? czy stosunek nie odwrotny? *Psianka*, *psia gwiazda*, dla 'kanikuły', oczywiste tłumaczenie. — Pies to najdawniejsze zwierzę hodowane; od polowania przybrał go sobie człowiek za towarzysza (i stróża, także i bydła, i od nazwy aryjskiej 'bydła', łac. *pecus* itd., wywodzą i nazwę *psa*, strażnika bydła). Aryjską nazwę 'psa', łac. *canis* itd., Słowianin zatracił, zastąpił nową.

pieski, 'skronie', w 16. wieku, w r. 1500 i *piesiek*, liczba pojed.; niby zdrobniałe *pies* (?), por. *myszka*?

pieścić, *pieścidło*, *pieszczony*; *pieszczota*, *pieszczotliwy*; *pieszczoch*, *pieszczoszka*; rzadziej *pieśćliwy* (a mylnie: *pieśkliwy*); od *piastw* *piastować*, *piastun* (p.); por. rus. *pitomiec*, 'wychowanek', i p. *pica*. *Pieścić* i *piastować*, jak *wieścić* i *wiastować*, itp.; czes. *piestiti*, u innych Słowian *pěstovati*.

pieśń (mylnie *pieśnia*, wedle owego wahania się jak *łodzia*: *łódź*, itp.), *pieśniarz*; *pieśnioksiąg*; zdrobniałe *piosnka*, zamiast *piasnka* (*piastnkę* wypisał psałterz flor., *piesnkę* puławski, oba mylnie; prawidłowe *piasnka* znają zapiski 15 wieku); *piosenkarz*. Od *piać* (p.);

przyrostek *-śń*, odmiana samego *-ń* (por. *da-ń*); podobne *-źń* w *boja-źń*, *przyja-źń*.

piesznia, *pieśnia*, mylnie *pierzchnia*, rodzaj 'siekiery', u nas szczególnie u bartników.

pieszy, p. *piechota*.

pietruszka, r. 1472, mylnie *piotruszka*, europejskie, z łac. *petroseli(n)um* (niem. *Petersilie*); czeskie *petrużel*, *petrużlen*, bardziej do łac. zbliżone.

pięć, *piąty*, *pięcioro*; *piątek*, *piątka*, *piątak*; *pięćdziesiąt* i *pięćdziesiąt* (!); pierwotny liczebnik (ind. *pancza*, grec. *pente*, łac. *quinque* z **pinque*, lit. *penki*, i t. d.) zastąpili Słowianie, jak przy wszystkich od 5 do 10, rzeczownikiem rodzaju żeńskiego, urobionym od *piąty*, od liczby porządkowej: »ta *pięć* ludzi«, »w *pięci* lat«; później: »ku *pięci* grzywnam«, zamiast »grzywien«; *pięć* znaczyło więc pierwotnie 'piątkę', i dlatego wymaga po sobie rzeczownika w drugim przypadku (»czterej mężowie«, ale »pięć mężów«). Tak samo u wszystkich Słowian. Z *piąty* por. litew. *penktas*, prus. *penkts* (ale prus. *pentinks* pożyczka z polskiego *piątek*), ind. *pankti-*, grec. *pempłos*, łac. *quintus*, niem. dawne *fimfto*.

piędź, *piądź*, od *piąć*, *pnę* (p.), przyrostkiem *-dź* (por. *sta-do* itp.). W 15. i 16. wieku o 'karle': »na *piędzi* mąż (a na łokieć broda)«, albo *piędzimężyk*, *piędzimąż*, a całkiem z czeska *piedimużik*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *pęd'*, południowe *ped* lub *peda*, rus. *piad'*, czes. *pid'*.

piękny, *piękność*; *upiększyć* piszemy mylnie, zamiast dawnego *piękrzyć* i *piechrzyć* w 17. wieku, *piękrostka*, *piękrzydło* (od 18. w. *piększydło*); postać z *r*, niby **piękry*, jedynie u nas; z *n* jest wyłącznie zachodnio-słowiańska (łuż. i czes. *piekný*); słowo to innym Słowianom zupełnie obce; utworzone (jak *prokny*, p. *prócz*) od *piek-*, 'starać się' (p. *pieczołować*; *ę* wtórne), niby 'staranny' (?). Dawny język miał podobnych wyrazów więcej, p. *urępny*, *sudanny*, *krasny*. Trudność sprawia czeskie *ie*, nie *e*, jak w *pécze*, *peku*, coby na pierwotne *ę* wskazywało; mimo to zaleca się ów wykład.

pięść, *piąstka* (i *pięstka* dawniej?); do *piędź*, z przyrostkiem *-t'*; inni łączą ją czyto z niem. *Faust*, czy z lit. *kumstė* (prus. *kuntis* !); niem. dawne *fūst* z **funhsti-*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *pęst'*, czes. *piest'*, rus. *piast'*, itd.

pięta u nogi, nazwana od 'stąpania, kroczenia', por. grec. *pateomai*, 'kroczę', p. *pąć*; litewskie i pruskie *pentis*. Od *pięty*, od 'kroczenia wstecz', urobiono dawny, już w 16. wieku przestarzały, przysłówek *opięć*, 'znowu, ponownie', częste np. w biblji, gdzie schodzi i do znaczenia 'ale'; por. lit. *atpent*, *apent*, *aprentajs*, 'znowu' (rus. *opjat'*). Od *pięty*: *napiętek*, »dosyć szewca po *napiętki*; »dołek *piętny*«. Tak samo u wszystkich Słowian, *peta*, i t. d.

piętno, *piątno*, *piętnować*, 'znaczyć', od *pięty* (?), wypalane, jak rus. *klejmo* i słow. *pieczęć* (p.); cerk. *pętno*, 'ostroga' (?), rus. *pjatno*, 'plama'.

piętro, *piątro*, *piętrowy* i *piątrowy*, *piąterko*, *piętrzyć*; od *piąć się*, z pierwotnym, u Słowian już nader rzadkim przyrostkiem *-tro* (grec. *-tron*, łac. *-trum*; u Słowian zwykle *-dło*: *radło*, grec. *arotron*, łac. *aratrum*), służącym oznaczaniu na-

rzędzi. Druga osobliwsza tego rzeczownika właściwość: obok *piętro* pojawia się *r* i w pierwszej zgłosce (*prętro*), *przętro*; u Łużyczan podobnie *pratr* z *patr*; u załabskich Słowian powstaje z *prętro* nawet *prętpro*; męskie, *przętrz*, 'spichlerz' (u Kaszubów), w słowniczku poznańskim z r 1500: »*przętr* albo wyszka«, 'Söller'; *przętry*, 'kondygnacje' (*contignationes*, 'piętra'); w słowniczku z r. 1532 *przętr*, 'interceptale' ('przęsło'!), i *piętr*, 'spichlerz'. Jest cerk. *pętro*, 'powała', czes. *patro*, 'piętro' (i 'podniebienie'); na Bałkanie i Rusi zaginęło.

piguła, *pigułka*, *pigularz*, rozpodobnione z *piluła*, co jeszcze w 16. i 17. wieku wyłączne; z łac. *pilula* (niem. *Pille*).

pigwa, *pigwowy*, druga nazwa 'gduli' (p.), już u Stanka 1472 r.; ta sama w ruskiem i czeskiem; ze Wschodu, od Persów, przywieziona przez Ormian (?). Wprost z łac. zowią ją w 16. wieku i *kitana*, t. j. grec *mēla kydōnia*, 'jabłka z Kydonu'

pika, 'lanca', z franc. *pique* od celtyckiego *pic*; powtarza się w każdem francuskiem znaczeniu: 'maść w kartach'; »mieć *pikę* na kogo«, itd.; toż *pikiet*, *pikieta*, itd

pikać, dźwiękonaśladowcze, p. *piekut* (*pikut*); podobnie we wszystkich językach: łac. *pipire*, itp.; por *pisk*. I *piknąć*, »*pikło* (lub *piknęło*) przezemnie«, »*pikało* pod kolany«, o 'nagłem przeszyciu, przerażeniu', »coś mnie *pikło*«, 'tknęło', może również od tego *pikania*. Jest i *pikać*, 'mokrzyć', od *pi-*, pnia ogólnego w najrozmaitszych językach i odcieniach (*pipi*, *pisser*, i t d.); stąd i nazwa 'członka' w kilkunastu odmianach u wszystkich Słowian.

pikulik, *pikuliczek*, 'karzeł(ek)', o 'ludziach małego wzrostu' i o 'duchach domowych czy innych', więc nie z włos. *piccolo*, 'mały'; u nas w 16. wieku ogólne; lit. *pikulas*, 'djabeł', zdaje się dawniejszy; łączą go z *piktas*. 'zły', ale *piekło* chyba bliższe (?).

pila, »*pila* go!«, 'pal go djabli!', w 16. wieku, skrócona nazwa *Pilat*; podobnie wtedy i u Niemców; zresztą *Pilat*, bo łac. *l*, *ll*, oddawano przez *ł* (*buła* z *bulla*, *kołacja* z *collatio*); *piłat* i nazwa 'pręgierza'. Ale *piłatyk*, 'basałyk', ?

Pilawa, nazwa herbowa, od *Piły* (por. *Śrzeniawa*), *Pilicy*.

pilch, prasłowiańska nazwa zwierzątka 'glis', cerk. czes. *plch*, serb. *puch*; stąd pożyczyli Niemcy *Bilchmaus* (dawne *pilih*; oni dodają nieraz takie zbyteczne słowa, np. *Zieselmaus*, p. *suseł*, i i.); *pilch* zgrubiało z jakiegoś złożenia (?).

pilny, *pilność*; *pilnować*, obok rzadszych *pilać*, *pilić* (»kto *pili*. nie zmyli«) i *pilować*; prasłowiańskie; cerk. *piln*, 'znakomity', czes. *píle*, 'praca, staranie', rzadsze w rus. i na Bałkanie; *niepili*. 'obcy', a w narzeczach do dziś *pili*. 'krewny', tu widocznie należy (*pilny* więc niby 'bliski, przyległy'). Zupełnie odmienne *pil-*, u Słowian i Litwy, na nawoływanie drobiu, *pile* na Bałkanie o 'kurczętach', u Słowian północno-zachodnich o 'kaczętach, gąsiętach', lit. *pylė*, 'kaczka' (od *pi'*); u nas to samo *pilu'* w nawoływaniu gęsi, indyków.

pilśń, wyjątkowo *piląć*, co właśnie jedyne u innych Słowian: cerk. czes. *plst'*. rus. *połst'* (niem. *Filz*); *pilśnianki*, 'obuwie filcowe', czy 'kapelusz filcowy'; »włosy się *pilśnią*« ('zbijają', przy kołtunie) Od pnia *pel-*, *pielesz* (?).

piła, *piłować*, *pilnik*; prasłowiańska pożyczka z niem. *Feile*, dawne *fīla* (niem. *f* przed 9. wiekiem zawsze przez *p* oddawano); więc *Piła* wielkopolska po niemiecku *Schneidemühl*; lit. *peilis*, 'nóż', może tu nie należy, może samoistna pożyczka (?).

piła, np. do gry, *piłka*, *piłeczka*, pożyczka (w 15. wieku) z łac. *pila*.

pinda, 'strojnisia', »gachy, *pindy*« (rym: *dryndy*), Słonimski, Parada, str. 44; ludowe, śmieszne; *pindurynda*, przyśpiew (por. przyśpiew *tyndyryndy*), i nazwa 'dziędzierzawy'.

pinek, »mając coś na *pinku*« (z kim, 17. wiek; nie »na *pieńku*«, jak Potocki twierdził); por. *przypinek* itp.; od *pinać* do *piąć* (p.).

piołun, dawniej *piołyn* (i u Czechów *-un* obok dawniejszego *-yn*, jako przyrostek częstszy; p. *piorun*); prasłowiańska nazwa, czy od *pel-*, 'palić', dla gryzącego smaku (?); urobione od **pioły*, 'gorycz', przyrostkiem *-n* (por. *Goryń* do *gorzki*, *Białynia* do *biały*, itp.). Na Rusi *połyń*, z *o* zamiast *e*, jak nieraz, cerk. *pełyn*, itd.

pion, 'ołowianka (do wskazywania prostopadłości)', *pionowy*, 'prostopadły, wertykalny', z włos. *piombo*, łac. *plumbum*, 'ołów' (franc. *plombe*, stąd *plomba*, *plombować*). Inne *pion*, 'pieszek w szachach', z franc. *pion*, 'żołnierz' (od łac. *pedo*, 'piechur'), skąd i *pionier* itd. (franc. *pionnier*).

pióro, *piórko*; *piórkoś*, 'młokos'; *pierzasty* i *pierzony* (o ptakach, w psałterzu); *pierzyć*, »bies (djabeł) *przypierzył*« ('nadał, sprawił'); *pierze* (zbiorowe); *pierzno* i *piórno* ('w bogatym stroju'); *pierzyna*, *pierznik* i *pier(z)naty*; *piórnik* (dawniej *penał*, od łac. *penna*, 'pióro'); *nieopierzony*. Złożenia: *gryzipiórko* itd.; *pióropusz* (w 16. wieku *federpusz*!) tłumaczy pierwszą część złożenia niemieckiego (odwrotnie więc niż nasze *bawełna*, p., lub czeskie *wánoce*, z *Weihnacht*). Prasłowo; cerk. itd. *pero*, *periti*, itd.; lit. *sparnas*, 'skrzydło', dowodzi, że Słowianie odrzucili *s-* z *sp-*, co wcale częste (por. *przeć* i inne).

piorun (ludowe, śląskie, *pieron*, bez przegłosu), *piorunować*, itd.; prasłowiańska nazwa 'gromu'; pozornie od *piorę - prać*, wedle *biegun*; w istocie zniekształcony dawny **pierun* z **pierkyn*, lit. *Perkūnas*, dosłownie: »dębowiec«, od nazwy 'dębu', **perky*, łac. *quercus* (z **percus*), niem. *Föhre* (inne drzewo); był to bóg gromowy litwo-słowiański, najwyższy (stąd u Finów nazwa 'djabła', *pergene*), por. czeskie *prkno* (p. *parkan*). Postać *peryn* ocalała na Bałkanie i Rusi w nazwach miejscowych; ludowe *pierun*, *pieroński*, jest starsze niż *piorun*, t. zn. jeszcze bez przegłosu pierwotnego *ie*. Kult pierwotnego bogagromowca, *Pierkyna-Pioruna*, ustąpił przed nowszemi, wznowił się na Rusi Kijowskiej za Warjagów, czcicieli *Thora - Pioruna*. My niemal jedyni zachowaliśmy nazwę *piorun* dla 'gromu', inni Słowianie jej nie znają, mają tylko *grom*; ależ i nasza nazwa nie ma żadnego mitycznego znaczenia: ponieważ *piorun* z nieba spada, więc djabłów tropi, lecz to mit nie pogański, tylko chrześcijański; pomijamy fałszerstwa słowackie o ich bogu *paromie*; i serb. *perunika*, 'kaczopysk', niczego nie dowodzi. U nas *piorunkami* zwano 'grosze' na początku 16. wieku, z czes. *perunek*, 'półgrosz', a wypadła z niemi podobna

katastrofa, jak z *tymfami* w 150 lat później.

Piotr, imię, przed 12. wiekiem z łac *Petrus* przejęte, więc ulega przegłosowi *ie* w *io* przed twardemi (ale wołacz: *Pietrze!*): liczne zdrobniałe i zgrubiałe: *Pieś, Piech, Piechno* itd; »nagnać komu *Piotra*«, 'strachu', »każdy *Piotr* dziwaczy«, wedle ewangelji; nic nie ma spólnego ani z *pietruszką*, ani z *pitrasić* (p.).

pipa, 'beczka'; 'piszczałka'; 'dureń'; z włos. *pipa*, 'beczka' (*pippione*, 'dureń'), franc. *pipe*, 'beczka' i 'piszczałka'; natomiast *pipa*, 'fajka', z niem. *Pfeife*, dawne *pfīfa*. Dźwiękonaśladowcze *pipi*: »ani *pipi*!«.

pisać; *pisarz*; *pisownia*; *pismo, pisemny, pisemnictwo*, 'literatura'; *piśmienny*, 'co umie pisać', *niepiśmienny*, 'analfabeta'; *piśmiennictwo* (fałszywie zamiast *pisemnictwo* używane); *pisadło*; *piśmidło*; *pisanka*, od *pisany*; złożone: *pisorym* i *rymopis, wierszopis*. Prasłowo; nie oznaczało pierwotnie 'pisania', lecz 'rysowanie' (por. *pisanka*), 'rycie' i 'malowanie' (p. *pstry*). Odmieniało się: **psać*, *piszę* (jak *brać*, *biorę*; *psáti* zachowali Czesi do dziś; u nas zjawia się raz tylko w dawnych zabytkach); pierwotny rzeczownik (cerk. *pismę*) *pismię, pismienia*, jeszcze w przekładzie statutów mazowieckich z 1449 r.: »na *piśmieniu* wskazać« (stąd *piśmienny*). Słowiańskie *s* = lit. *sz*, poszło więc z gardłowej (*k* podniebienne): łac. *pictum* (*pingere*, 'malować, ryć igłą'); staropers. *nipisz-ta*, 'napisany', ind. *pimśati*, 'wykrawa, zdobi'. Litew. głównie o 'rysowaniu węglem': *pieszti, paiszyti*, 'znaczyć węglem'; *pieszos, paiszos*, 'sadza', więc *pieszimas* (= *pišĭmo*), *paiszas*, 'plama od sadzy'; grec. *poikilos*, 'pstry', goc. *filu-faihs*, 'mnogokształtny', niem. *Feh*, o 'pstrem zwierzęciu' (sarnie itp.). P. *pstry*. U wszystkich Słowian tak samo.

pisk, *piskliwy, piszczeć*; *piszczel* (u miecha, i 'goleń'), *piszczałka*; *piszczek*, 'grajek', *piszczkowy*; *pisklę* (podobnie *pipię*, »wąsy *pipią*«, 'pokazują się', serb *piple*, 'pisklę', czes. *pípati*, 'piszczeć', *pípot*, 'pisk'); *piskać, pisknąć*, a z tego *pisnąć*. Prasłowiańskie, urobione przyrostkiem *-sk* (por. *wrzask*) od dźwiękonaśladowczego *pi-* (»ani *pipi*«, *pipać*, p. *pipa*); na Litwie mało zastąpione, *pyszkėti*, o 'trzasku' (bata, lodu). Od długiej rury *piszczałek* i *piszczeli* przeniesione na 'rurę broni palnej': »na działa i *piszczele*« (16. wiek), ocalało do dziś w słowie *pistolet*, co się wkońcu wywodzi z czeskiej *písztali* z czasów wojen husyckich, gdy sztuka wojenna i na husytach się kształciła.

piskorz, nazwa rybki (»ubogiemu wszędzie *piskorz*«, 'nic, zero'), 'drobiazg' (niby *pisklę*!); stąd wzięli Niemcy swoje *Beissker*, *Peisker*.

pitrasić, *pitraszyć, pietraszyć, pitwać*, 'robić coś niezgrabnie, partać', szczególniej o gotowaniu; czes. *pitwora, pitworziti*, o 'przedrzeźnianiu, afektacji'; *pietraszyć* nagina pozornie do *Pietra, Piotra*, ależ jego imienia używa się tylko dla 'strachu' (»zadać komu *Piotra*«); r. 1532 *pitonosy*, 'o płaskim nosie'; jest bałkańskie *pita*, o 'cieście, kołaczu' (i u Węgrów, Turków, Greków; obce?), więc słowa powyższe od *Piotra* usuwamy; p. *pytać*.

piwo, od *pić* (jak *paliwo* od *palić*); *piwny, napiwne*; *piwowy, piwosz*; *piwnica*, do 'przechowywania, składu napoju', *piwniczy*; *piwiarz, piwiarnia, piwiarniany*; *piwowar*.

Piwo. Narody uprawiające zboże z niego przyrządzają i napój odurzający, *piwo*; jedyny świat klasyczny pozbył się piwa dla wina. Jakie było pierwotne piwo, poucza Laskowski r. 1568 o Żmudzi: w naczyniach z kory warzą zboże, wrzucając do wody rozpalone kamienie, dodają drożdży, i co dziś uwarzą, jutro spijają. Mowa tu chyba o piwie domowem, *ałus* (prasłowo; cerk. *ol* i *ołowina*, dziś tylko u Słowieńców znane: *(w)ol*, 'piwo', *wolar*, 'piwowar'; nie pożyczka z niem., nord. *ol*, 'piwo', 'biesiada', ang. *ale*, lecz z niem spólne, jeden z tych nielicznych wyrazów celtycko-niemiecko-słowiańskich, dowodzących wędrówki czy spólnoty nazw i rzeczy na Północy Europy, jak *jabłko*, *łuda*, t. j. 'ołów', i i.); dzisiejsza Łotwa podobnie w drewnianych naczyniach piwo swoje warzy. *Piwo* było u Słowian, jak u Niemców, napojem powszechnym, od *pi-cia* przezwanym (w Grecji wiedziano coś o podobnem znaczeniu słowa *pi-non*, nie wiemy jednak, od którego narodu), gdy niem. *Bier* zagadkowe. Postęp był dwojaki. Najpierw Celtowie przyprawiali starannie zboże (pierwotnie nalewano wprost na ziarno wodę), wyrabiając z niego młóto-słód i umożliwiając przez to o wiele skuteczniejszy wywar; od Celtów przez Niemców doszło Słowian *młóto*, ale zastąpili je własnym wyrazem: *słód*; na Celtów wskazuje też i *braha* i *brzeczka*, których z słowiańszczyzny nie wytłumaczymy: ależ nie nad dolnym Dunajem wymieniano te nazwy. Drugi postęp zawdzięcza się Słowianom: dla smaku dodawano wszelakie gorzczyzny, np. *poraj* ('bagno', 'ledum palustre'). do piwa; oni dopiero *chmiel* wprowadzili, zawdzięczając go swym wschodnim sąsiadom (p. *chmiel*). Pierwotne więc napoje były *miód* i *piwo*, słodzone najpierw miodem. Od 13 wieku wydoskonaliło się browarnictwo pod wpływem niemieckim, o czem świadczą pożyczki słowne: *browar*, *ozdownia*, *mielcuch*; słynne były piwa śląskie, szczególniej świdnickie; z niemi krakowskie (*dwuraźne*, *dubelt*) zawodniczyły, na Mazowszu wareckie słynęły. Piwo, nie wino, było napojem narodowym i świadczą o niem jeszcze w 17. w. wiersze (Potockiego i innych; por. i Jana Kochanowskiego); są też liczne nazwy dla 'złego piwska', np. *żybura*; »*ciepłe piwo*«, o 'niedołędze'. Wiechę wywieszano na piwiarni, krzyż na miodowni, wieniec na winiarni. Litwa nie ma dla piwa własnej nazwy, jeśli pominiemy jej *ałus*, rzeczony od 'gorzkości' (skąd i nazwa *ałun* pochodzi), co raczej ruski »kwas« przypomina.

piwonja, roślina, zniekształcone z łac. *paeonia*; *piwonka*; oboje u Stanka 1472 r.; por. franc. *pivoine*.

piznąć, 'rzucić', *pizgać*; *piździć*, 'marudzić', czes. *pizditi*, *pižlati*; *pizus*, 'golec'. Słowa bardzo dwuznaczne.

piżmo, 'moschus', do nas przez Czechów, z niem. *Bisam*, a to z łac. *bisamum*.

plac, 'miejsce', *placowy*, *placówka*, z niem. *Platz*, a to z franc. *place* od łac. *platea*, 'ulica'. Tak samo *placek* (biblja), *placuszek* i *placaszek* z niem. *Pletz*.

plaga, 'rana, uderzenie, kara', z łac. *plaga*, już w psałterzu. Drugie *plaga*, 'strefa, okolica', również łac. (por. franc. *plage*, 'plaża'). Wreszcie

plagjat, 'kradzież (literacka)', z łac. *plagiatus*, *plagium*.

plągować, p. *pielęgnować*.

plakat, z franc. *placard*, od *plaquer*, *plaque*, z niem. *Platte*.

plama, *plamisty*, *plamić*, wyłącznie polskie, nieznane innym Słowianom; słowo niestare; i dla 'cętek na futrze, sierści'. Dawniej, w 16. wieku, stale *plana* (u Leopolity i i.), a to jest prasłowo: rus. *pleń* od *plet'*, o 'butwieniu, gniciu', lit. *plėnys*, prus. *plejnis*, o 'żarzewiu'; por. *pleśń* (pod *plesz*). P. *płowy*.

plan, *planować*, z niem. *Plan*, a to z łac. *planus*, 'rys', franc. *plan*, 'zarys', *planer*; tu i włoskie *piano*, 'równy, cichy, wolny', z czego *piano-forte* i *forte-piano*, skąd nasz *fortepian* i nazwy: *pianino*, *pianista*.

plaski, *plaszczyzna*, *płaskonogi*, *płaskać* (»*płaskać* po gębie«, u Reja), *płasnąć*, 'pacnąć', *płaskanka* (np. sera), »*płaskaty* liść«; obok *płaski* (p.); to samo co *plusk* (p.) i *pląs* (p.). Por. *plece*.

płaskur, rus. *praskura* i *proskura*, 'opłatek', z grec. *prosfora*, 'ofiara', rozpodobnione jak zwykle; p. *proskura*. Podobnie drugie *płaskur*, p. *praszczur* (pod *pra-*).

płast(e)r, *płastrować*, z niem *Pflaster*, a to z łac. *emplastrum* (Niemcy nieraz odrzucają nagłosowe zgłoski), z grec. *em-plassō* (od *plassō* i *plastyka*); są i wszelakie inne postaci u ludu, *flaster*, *płazder*, itd.

płata; *platforma*; *platery*, 'naczynia stołowe wykładane'; z franc. i niem. *Platte*, *plätten*.

pląs, *plęsy*, *pląsać*; prasłowiańska nazwa pierwotnego tańca, od *pląsania*, t. j. 'klaskania w ręce' dziewcząt (do taktu, jak dziś jeszcze w »kole« serbskiem); Goci, co tylko taniec mieczowy, męski, znali, przejęli od Słowian swoje *plinsjan*, 'tańczyć'; Litwie nazwa (i rzecz?) obca, dawne *plęszti* jest podejrzane co do rodzimości. Pierwotne znaczenie jeszcze w biblji: »*pląsząc* rękama« (»klaskając«, Leopolita). Pień ten sam co i w *plesk-*, *plėsk-*; cerk. *pleskati* i *plesnąti*, 'klaskać', bułg. *plesnica* ('plaśnięcie w twarz'), serb. *pljeskati*, *pljesak*, 'klaśnięcie', rus. *pleskat'*, 'klaskać' (i o wodzie, ruczaju); lit. *pleszkėti*, o ogniu (i o kipieniu), *płaskoti*; p. *plaski*, *plusk*.

płątać, *płątanina*, tyleż co *platać* (*plat-* i *płąt-* jak *pach-* i *pąch-*, *stop-* i *stąp-*). P. *pleść*.

pleban (ludowe i *kleban*, litew. *klebonas*), od tego samego łac. *plebs*, 'gmin, pospólstwo', od którego i *plebej(usz)* i *plebiscyt*.

plece, *plecy*, *pleczysty*; pierwotne *plece*, nijakie liczby pojedynczej (cerk. *pleszte*, z **plet-je*); *plecy* liczba podwójna: »po swym *plecu*« mówi się tak samo jak w »w mym *ręku*«, »na swu *plecu*«, » z swoju *plecu*«, biblja; nijakie jeszcze w biblji, a liczba mnoga *pleca* i w 16. wieku. Litwa ma odpowiednik bez *l*: *petys*, 'plecy', od 'szerokości' (prus *petis*, i 'łopata', grec. *petannymi*, 'rozpościeram', łac. *patēre*, 'być otwartym', *patulus*, 'otwarty', starosaskie *fathmos*, 'otwarte ramiona', niem. *Faden*, dawne *fadam*); ma natomiast odpowiedni czasownik, *iszplėsti*, 'rozpościerać', przymiotnik (z inną wokalizacją) *płatus*, 'szeroki'; ind. *prathati*, 'rozpościera', grec. *platys*, 'szeroki' (stąd i nazwa szerokolistnego drzewa, *platan*). P. *plaski* i *płaski*.

plech, *plach*, 'blacha (u zbroi)'; »przedni *plach*... zadni kusz«, »te

dwa *plachy*«, Rej; z czes. *plech*, z niem. *Blech*; zdrobniałe *pleszki*, 'szyny na ramiona i kolana'; w 16. wieku *pleszek* i nazwa 'kaftana bez rękawów'.

pleć; dziś *plewić*, nowa postać, podobna jak *mielić*, p. *mleć*; oba czasowniki są nieco zgodnej odmiany: *pielę*, *pielesz*, *pełł*, *pełty*, chociaż *mleć* z **miel-ti*, ale *pleć* z **plew-ti* poszło; niegdyś: *plewę*, *plewiesz* i t. d, jak jest jeszcze w cerk., *plěwą*, i w rus., *połowu* (obok *polju*, wedle *połot'*). W 16. wieku *plenie*, 'plewienie'; *plewidło*, Potocki. P. *plewa*.

plemię, *plemienny*, z **pled-mię*; p. *płód*, w innej wokalizacji.

pleń, *pleni*, *plenny*, p. *plon*.

pleść, *plotę*, *plecie*; *plotki*, 'loki, włosy zaplecione', przeniesione, jak samo *pleść* (»co *pleciesz*?«), na 'gadaninę' (por. *klatki*); z samogłoską *o*: *płot*, t. j. 'plecionka'; częstotliwe *zaplatać* itd., *przeplataniec*; *pleciuga* itp. Inne urobienia: *pletliwy*, *plotkarz*, itd. Przed *t* wypadło *k*: łac. *plecto*, niem. *flechten* i *falten*, *Flachs*; pierwotne *k* w grec. *plekō*, 'plotę', *plokamos*, 'loki', łac. *plico* i *duplex* (*duplikat*), 'złożony'. Brak tego pnia w litewskiem. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *pletą*, itd.

plesz, 'tonzura księża', przezywana w 17. wieku *koroną* (cerk. *plěsz*, *plěsziw*, 'łysy'), do tego zgrubiałe, jak i w czeskiem, *plecha*, *plechowacz*, pogardliwie o 'księdzu'; *pleśń*, od koloru nazwana, w cerk. 'mól', u innych Słowian jak u nas; *pleśniwy*, o sierści, maści końskiej (wyborowej), *pleśnieć* (o rzeczach); prasłowo, przynajmniej co do pnia: *peles*, 'siwy' (brak go u nas) i *plěs-*. Tak samo w lit., *pelēsiai* i *pelējai*, 'pleśń', *pelėti*, 'pleśnieć', i *plėkti*, 'pleśnieć', stąd nazwa 'myszy', *pelė*; *pałszas* (p. *płowy*), 'siwy', prus. *poalis*, 'gołąb'. Tu łac. *pallēre*, 'blednieć', *pallidus*, 'blady'; nazwy grec. i łac. 'gołębia': *peleja(s)* i *palumbes*; ind. *palita-*, 'siwy', grec. *polios*, 'siwy'. Inni łączą nazwę *plesza*, 'łysiny' (i w lesie, nietylko na głowie), z lit. *plikas*, 'łysy', i *plynas*, 'bezdrzewny, wolny, równy', *pleinė*, 'równina'. Por. *płowy*.

plewa, w 17. wieku (a dziś u ludu) powszechnie *plowa*; »darmo *plewy* wiać«, o 'bzdurzeniu'; *plewić*, *plewidło*, *plewnia*, *plewiarka*; prasłowo, por. wyżej czasownik *pleć*; cerk. *plěwa*, *plěwel*, 'kąkol', i tak u wszystkich Słowian (postać pierwotna **pel-wa*, rus. *połowa*); litew. *pelūs*, 'plewa', *pelūdė*, 'plewnia', prus *pelwa*, ind. *palāwās*, 'plewa' (liczba mnoga), łac. *palea*.

pliszka, *pliskwa* w 16. wieku, dziś u ludu *plistwa*, nazwa ptaszka i zabawy chłopiąt (z drewienkami); u innych Słowian *pliska*, jak u nas r. 1500, u Cygańskiego r. 1584 zawsze tak, a dopiero drugie wydanie daje *pliszka*; u nas i indziej i *plizga*, w rus. *plizgawica* i *plizdawica* (*zg* i *zd* mieniają się nieraz); nazwa ptaka od 'barwy siwej'?

plon, 'łup, zdobycz, zysk', 'żniwo' (»*plon* niesiemy, *plon*«, refren pieśni dożynkowych); *plenić się* i *plonować*, o 'obradzaniu obfitem', »*plenne* zboże (lub rola)«; »niech się ród twój *pleni*«; ale i *plenić*, 'zabierać plon, łup, brać do niewoli': »odzienie, w którem *pleniona* była« (tak stale w biblji: »będę w *plon* a w łup«, nawet *plonnik*, 'łupieżca'; i w psałterzu *plony*: 'łup'). Prasłowo; w cerk. i u innych Słowian przeważnie tylko o 'łupie': *plěn*, 'niewola', *plěniti*, 'brać w niewolę',

rus. *połon*; postać pierwotna **pel-n*, litew. *pełnas*, 'zarobek'; pień *pel-*, o 'targu, zysku': ind. *pana-* z *pelna-*, 'nagroda', grec. *pōleō*, 'sprzedaję', niem. *feil*, 'kupny' (z *fāli*).

plondrować, pisane i z *un*, i z *ą*, z niem. *plündern*, w tem samem znaczeniu.

pluć, *plunąć*, *pluwać*, *spluwać*; *pluwacz*, *pl(u)waczka*, *pluwociny*, *pluwotka* (por. rus. *plowoje dieło*); z przyrostkiem *-g* (jak w *struga*): *plug-awy*, *plugawić*, *plugacz*; *pluna*, 'ślina', w 17. wieku. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *pluti*, *plują*, *pluwati*, *pluwati*, *plinąti* obok *plunąti*, rus. *naplewat'*, itd.; bez *s-* nagłosowego. Lit. *spiauti*, 'bluwać', łaciń. *spuo*, goc. *speiwan*, niem. *speien*; grec. *ptyō* (również bez *s-*) Nasze i czeskie *plj* z *pj* mogłoby rozstrzygać, czy wsuwanie *l* między *p-j* (por. rus. *ziemla*, *lublu*, *kuplu* i t. d., wobec naszego *ziemia*, *lubię*, *kupię*) było niegdyś ogólnosłowiańskie, zachowało się na Wschodzie i Południu, a zginęło na całym Zachodzie; tu jednak to *l* może dźwiękonaśladowcze raczej; por *bluwać* (pod *bluć*).

plusk, 'słota'; 'ogon ryby i bobra' (od *plaski*); *plusnąć*, *pluszczeć*, *pluskać*, *pluchota* (*ch* z *sk*) i *pluskota*, *pluta* (niby skrócone); *plucha*, o 'niechluju' i o 'plucie'; *pluskwa* (bo 'plaskata', por. *płoszczyca*, pod *płaski*); wokalizacja *u*, obok *ie*, *ia*, w *pleskać*, *plaskać*; wszystko od odgłosu; cerk *pljusk*, słowień. *pljuska*, 'policzek' (u Reja *plask* to samo znaczy), rus. *plusnut'* i *pluchnut'*; *lu* przechodzi w cerk i w *li*: *plisat'*, 'wrzawa' (jak *plinąti* z *plunąti*; por. nasze *lito* z *luto*), t. j. **pluszcz*, tyle co *bluszcz*, p. (rus. *pluszcz*).

płaca, z **płat-ja*, p. *płat*.

płachta, *płachetka*; *płachetnik*; *płachciany*, 'płócienny'; ogólnosłowiańskie (i dla 'żagla', np. w czeskiem, a dawniej i u nas); p. *płaski*, *płaszcz*, bo *ch* z *sk*.

płakać, *płacz*, *płaczliwy*; *płaksa* (tak jak *beksa*); *opłakiwać*; *płaczennica* albo *płaczka*, 'najęta dla płaczu na pogrzebie'; *płaczki*, *płacznice* (albo *krzykwy*) u dzieci; prasłowo; w cerk. jeszcze zwrotne: *płakati sę*, bo właściwe znaczenie: 'bić się' (pierwotna »płaczu po umarłym« oznaka, drapać się paznogciami, itp.), a więc lit. *płak-ti* 'bić, smagać', *płokis* 'raz, cięcie'; w innych językach z *-g*, nie z *-k*: grec. *plēgē*, 'uderzenie', *plēssō*, 'biję, rażę', łac. *plango* (stąd nasze *plankty*, 'żale', w 16. i 17. wieku) i *plaga* (p. *plaga*); anglosaskie *flōkan* ('klaskać'), niem. *fluchen*, 'kląć'.

płaski, *płaskość*, *płaszczyzna*, »leżeć na *plask*«, *płaszczyć*, *rozpłaszczyć*, itd; u nas dziś wyłącznie z *a*, ale *o* w **płoski*, skąd *płoszczyca*, 'pluskwa' (ogólne w 14 i 15. wieku, nazwa *pluskwa* dopiero w 15. wieku się zjawia); u wszystkich innych Słowian *płosk*: cerk. *płosk*, 'płaski', rus. *płoszczad'* 'plac', *płoskusza* i *płoskucha*, 'pluskwa', *pluszczit'*, 'rozpłaszczać'; *a* u nich znacznie rzadsze: cerk. *płaskolic*, czes. *splaknouti*, 'spłaszczeć'; *sk*, *k* i *ch* mieniają się stale; tu więc należy nasza *płocha*, 'bardo, grzebień tkacki', czes. *plocha*, *plochý*, 'płaski', *na plosko*, 'płasko', *plosztina*, 'płaszczyzna'; z *k*: cerk. serb. bułg. *płocza*, 'tafla', serb. *plocznik*, 'bruk'; z *ch*: cerk. *inoplosz*, 'jednym ciągiem', rus. *splosz*, *płoszmoj*, 'nieprzerwany'. Tu dalej nasz *płoskoń* (p.) i *płoszczyk*; tu *płachta* (p.), *ch* z *sk*. Czesi rozróżniają, wedle swej głosowni: *plochý*

('płaski'), i *płachý* ('lękliwy'); my nie, i dlatego zapomnieliśmy *płochy*, 'płaski', zatrzymawszy drugie, zupełnie inne *płochy* (p.), o 'wietrzniku'. Prasłowo; lit. *płokszczias*, 'płaski', łotew. *plaskains* (to samo), niem. *flach*, *Fläche*. P. *płaski*.

płast miodu, *rozpłastać* (*rozpłastajte* u Słowian załabskich, to samo); rzeczownik prasłowiański; u Serbów i Słowieńców o 'brogu siana, raczej niskim', *plastiti*, 'układać siano', słowień. *plasta*, 'warstwa', cerk. *płastogław*, 'o płaskim wierzchu'; litew. *płasztaka*, 'płaska dłoń'. P. *płaski*; *płat*; *płaszcz*.

płaszcz, urobione od *płast-* lub *płask-* przyrostkiem *-j*; *płaszczyk*, *płaszczowy*; *płaszczenica* w cerkwi z wizerunkiem ciała Chrystusowego; prasłowiańskie; cerk. *płaszt'*, i t. d.; we związku z *płat* i z *płachta*.

płat, *płatek*, *płacić*, *płatowy*, *płatować*, *opłacać*. Wiemy ze źródł arabskich, że w 9. i 10. wieku *płaty* i *płatki* cienkiej tkaniny lnianej były u Słowian monetą obiegową (za »płat« dostawało się kur i t. d.); stąd *płacić* w naszem znaczeniu; *zapłata* jest więc i 'pieniądzem', i 'łatą', (to) *płacie*, zbiorowe, znaczy wszelakie 'przyszwy': »*płacia* stąd i zowąd zszyte«; *płacież*, 'zapłata'; *płaci*, o zakładzie, 'stoi', niem 'es gilt', albo 'uchodzi, warto': »a *płaci* kryć?«, 'a godzi się kryć?'; *płaci* i 'pewnie, chyba': »*płaci* ten chłop oszalał«, »*płaci* wy figlujecie«; *płajca*, z *płaćca*. P. *płast* i *płaszcz*. Pień *płat-*, o 'szerokiem' (p. *plece*); lit. *platus*, 'szeroki', łotew. *plātīt*, 'rozszerzać', grec. *plat·s*, 'szeroki'. Gockie *plats*, 'łata', pożyczka z słowiańskiego. Tu należą dalej nasze *płatka*, 'stawka', *płatny* (*płatnik*, »od złego *płatnika* dobre i plewy«), *płatno* (»co mi *płatno*«, 'warto'), *płatnia*, 'płaca'; ale *płatnąć* pozostało przy pierwotnem znaczeniu, o 'płataniu' (na sztuki itp.). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *płatiti*, *płasztą*, 'płacę', itd.

płatnerz, 'wyrabiający pancerze', ogólne w 15. i 16. wieku, z niem. *Plattner* od łac. *plata*, 'pancerz'; stąd czes. *pláty*, nasze *płatki* w 15. i 16. wieku, o 'pancerzu' (a od nas ruskie *łaty*, 'pancerz').

pław, 'tratwa'; 'błonie do pływania u ptaka'; *pławić*, *spławny*; *upławy*; »łodzie i *pławce*«, biblja (»okręty i żeglarze«, Leopolita); p. *płynąć*.

płaz; *płazem*, 'stroną płaską' ('nie kantem'), »puścić *płazem* (lub *płazą*)«, *opłazem*, *opłaźnie*, w znaczeniu ogólnem (w 17. wieku: »lecim *opłaźnie* do dołu«, »darli się *opłaźnie* do rozmów«); *płaza*, 'płyta': »drogi burkować *płazami*«, »posyp kamień abo *płazę* mąką«. Należy do naszego wyłącznie słownictwa; poszło od wszelkich innych wyrazów dla 'płaskości'; nasze *z* mogłoby odpowiadać grec. i łac. *-g*; p. *płaski*.

płaz, *zicmiopłazy*; *płazać*: »gadzina *płaza* się po ziemi«, »na kolanach się *płazać*«; z rzadką u nas wokalizacją *ła* zamiast *ło* (por. *władać*), niby częstotliwe do *płozić*, co w biblji liczniejsze niż *płazić*: »wszystko *płożące* jeżto *płozi*«; raz: »iżto się *płodzi* (!) po ziemi« («czołga«, u Leopolity) Prasłowo; pień *pŭlz-* (p. *pełzać*), *pełz-* (cerk *plĕz-ti*), i *połz-*, nasze *płoz* (p), a tu i *płaz*, jak w czeskiem, chociaż tu pożyczki niema.

płeć, *płci*, *płciowy*; od czasownika: *opłcenie*, 'przyjęcie ciała ludzkiego przez Chrystusa', w kazaniach 13 do 15 wieku (w kazaniach świętokrzyskich mylnie *podobłcenim*);

ale już w symbolu wiary w psałterzu mylne »*opłecenie* albo ciała przyjęcie«, 'incarnatio', t. j. 'wcielenie', cerk. *wpłštenije*; chorwackie *put* (z **płť*), rus *płot'*. *płoti*; znaczenie: 'ciało, skóra na niem, płeć'; u nas wyłącznie przeniesione na 'rodzaj', 'genus' (stąd *dwupłciowy*), czego inni Słowianie nie znają Prasłowo; lit. *płuta*, 'skórka chleba, połcia'. P. *płynąć*.

płet, *płta* (rus. *płot*, *płota*, staroczeskie *płet'*), o 'tratwie i łodzi': »kłodziny w jeden *płet* spoili«, »woda on *płet* niosła«; u Mączyńskiego »*płetownik* żeglarz, który *płety* puszcza«. Prasłowo, p *płynąć*; łotew. *pluts*, 'tratwa', ind. *pluta-*, 'płynący', 'omyty', *pluti-*, 'fala', grec. *plytos*, 'omyty'. Z słowackiego *plť* podhalskie *pełć*.

płetwa, dziś częściej mylne *pletwa* (u ryb), od *plŭ-*, p. *płynąć*; przyrostek *-twa*, więc zamiast **płtwa* (?); u Czechów *ploutew* i *plýtwa*.

pło, tylko u Cygańskiego r 1584: »(na czółnie) masz stać przy jakim *ple* albo przy trzcinie«, »dostaniesz trzcionków (ptak błotny) i na *plech*«; odmieniało się niegdyś: *pło-*, **plosa* (jak *słowo-*, **słowiosa*), jeszcze dawniej **plesie* (jak **słowiesie*), i stąd *ploso* lub *pleso* zastąpiły pierwotny mianownik *pło*, który i dalej odmieniano: *pło*, *pła* (jak *słowo*, *słowa*). *Pło*, *pleso*, *ploso*, nazwa 'wolnej przestrzeni wodnej' (jeziora i t. p.), zachowały się niemal wyłącznie w odwiecznych nazwach miejscowych, więc na Rusi *Psków* z *Pskowów*, (łac. *Plescovia*, niem. *Pleskau*); na Śląsku *Pszczyna* z *Plszcza* (niem. *Pless*); u Słowieńców *Pleso* (po niem. *Teuchen*, t. j. 'Teiche', 'Stawy'); Neusiedlersee na Węgrzech za czasów rzymskich *lacus Pelsonis*. Dziś tylko na Rusi i u Czechów *pleso*, 'staw, kałuża'.

płocha, p. *płaski*.

płochy, *płochość*, *płochliwy*, *płoszyć*, *popłoch*, *rozpłaszać*, itd.; prasłowiańskie, obce Litwie; cerk. *płach*, o 'tchórzliwym, chwiejnym', czes *plachý*; ruskie ma wprawdzie *połoch*, *połoszit'* ('płoszyć'), ale obok »pełnogłosu« *-oło-* i polskie *ło*: »*płocho s nim*«, 'źle z nim', *opłoszał*, *w razpłosz* itd. wcale częste (u nas ruscy pisarze, np. Smotrycki, podobnie piszą: »*płoche* zdrowie«, »płótno *płoche*«); ciekawe jest *przepłoch*, nietylko o wszelakich 'brakach', ale wręcz o 'zielskach, chwaście': »bez *przepłochu* kłosy (nie istnieją)«, »kwaśna jagoda i *przepłochy*«; »w rozumie, cnocie *przepłochy*«, »w włosach i po gębie« (por. rus. *pierepołoch*, o 'zielsku'); u Bielawskiego r. 1595 czytaj: »z *przepłochem* dzięcioła«, zamiast *przepłotem*. Por. z *pierzchnąć*, *proch*, z odmianą płynnej: *ł* zamiast *r*.

płocica, nazwa ryby; *płota* u Stanka 1472 r., *płotka*, *płoć*, stąd niem. *Plötze*; do lit. *platus* (?), p. *płaski*.

płód, *płodny* i *płodzisty* w psałterzu, *rozpłodzić*, *płodowity*, *płodozmian*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; z wokalizacją *e*: *plemię* (p.) z ** plędmię*; w lit. z odmiennem następstwem płynnej *peldu*, 'ochraniam', prus. *peldiuns*, 'uzyskał'.

płókać, *wypłókiwać*, mylnie i przez *u* pisane, z **poł-kati*, cerk. *płakati*, 'myć' (a są i postaci z *ch*, jak i w czeskiem, *płachati*), małorus. *połokaty*, rus. *połoskat'* (jest i w cerk. *płaskati*); *sk*, *k*, *ch* wymieniają się, por. *płaski*; postać pierwotna **polk-* z **pelk-*, od 'uderzania' (?).

płomień, *płomyk*, *podpłomyk*, *płomienny*; *pło-nąć*, *pło-nić*, *zapłonić*

się; częstotliwe *pałać*; od pnia *pel-* ('palić'; p. *popiół*), *pol-*; na Litwie *pelenai*, 'popiół', *pelenė*, 'ognisko'. Prasłowa, z pierwotnego **połmy*, **połną*; cerk. *płamy*, *płanąti*, rus. *połymja*, itd.

płótno, *płócienny*, *płóciennik*, *płótnianka*, z **polt-ĭno*, cerk. *płatno*, rus. *połotno*; łacina średniowieczna te *paltena* co raz w spisie danin i od Słowian wymienia, niem. *Falte* (?). Pierwotnego **polt* u Słowian niema nigdzie; czy to, mimo odmiennego następstwa płynnej, nie *płat*?

płony, dziś *płonny*, 'jałowy, czczy', 'leśny'; *płonka*, 'drzewo leśne, dzik', przeciw »domowemu«; *płonić*: »jęczmień *płoni* ('jałowi') rolą«; *płonieć*: »bobem rola nie *płonieje*«; postać pierwotna **pol-n*, rusk. *połoniny*, *płoniny*, bałkańskie *planiny* ('lasy' i 'góry'), »las łomisty, co *płoninami* od słonecznego wypalenia zowią«; *płoniny* (albo *słoniawy*), o 'ziemi nieurodzajnej'; znaczenie pierwotne: 'pusty, goły', więc *płoń* o 'niezamarzającem miejscu', *płoń* przeciw *gęstwinie* (u Reja); pień p. *pole*.

płosa, 'dział roli', z **poł-sa*. cerk. czes. *płasa*, 'strefa, pas', rus. *połosa*.

płoskoń, 'konopie męskie', *płoskunki* r. 1472, od *płoski* (p. *płaski*), dla szeroko rozrzuconych, nie skupionych kwiatów; »koszula z *płoskonek*«, u Reja; »*płoszczyk* strzały«, 'płaskie ostrze'.

płot, p. *pleść*

płowy, o kolorze; *płowieć*: »żyto *płowieje*«, »mróz drzewa *płowi*«, »włos *płowie(je)*«; *spłowiały*; z **połwy*, cerk. *pław*, rus. *połowyj*; stąd nazwa *Połowców* (czyli Kumanów), od ich śniadości, u Niemców dlatego *die Falben* zwani (nasza własna ich nazwa średniowieczna: *Kunowie*, z węg. *Kūn*, por. nazwy miejscowe *Kunowo*); o pniu tym dla oznaczania maści i siwej i śniadej p. *pleśń* (pod. *plesz*); lit. *pałwas*, 'płowy', łac. *pallidus* z **palvodos*, 'blady', niem. *fahl* z **falwos*.

płoz, *płoza*, 'sanica', z **połz* do *pełzać* (p.); rus. *połoz*, 'sanica' i 'wąż' (podobnie w czeskiem: *sań*, 'sanki' i 'wąż, smok').

płuca, liczba mn. nijakiego rodz., od **płu-tje*, p. *płynąć* ('to, co pływa', dla lekkości, w rus. *legkoje*; i u nas narzeczowo *lekkie* o 'płucach'); dosłownie litew. *plaucziai* (liczba mn, prus. *plauti*, liczba pojed. żeńska), 'płuca'. U nas i w cerk. *płu-*, ale u innych Słowian i *plju-*, więc czes. *plíce*, starorus. *pljucza*, słowień. *pljucza* (i mylne, wtórne *pluka*, jak w rus. *podopleka* mylnie, wtórnie do *pleczi*); takie *j* wtórne czyli sporadyczne nic nie znaczy, a pojawia się często, szczególnie u Serbów.

pług; *płużyć*, np. w szczęściu, dostatkach: 'obfitować, znaczyć'; »to mi nie *płuży*«, 'nie służy'; »kiedy *płużą* ('mają powodzenie') występki, grzeszy, kto dobrze czyni«. Pożyczka prasłowiańska z niem. *Pflug* (słowiańskiem narzędziem rolnem było lekkie radło, w przeciwstawieniu do ciężkiego pługa), z pierwotnego *plōg*, co znaczyło 'kołek'; *u*, jak stale w pożyczkach, za niemieckie *ō*.

płynąć, »*płyło* na nie«, psałterz puławski (*płynęło*, florjański); *pływać*; nie mamy już pierwotnego czasownika **płuć*, **płowę*, cerk. *pluti*, *płową*, czes. *plouti*, *plovu* i *pluji*, rus. *plyt'*; *plwieć* ocalało w *obfity* (p.); *plawić*, *wpław*, *upławy*; liczne inne urobienia: *pływalnia*, *pływacz*, *pływak*; *płyn*, *płynny*; *płytki*, właściwie: 'co się da przepłynąć', od **płyty*, 'przebrniony'; *płytkość*. Pra-

słowo; lit. *płauti*, 'myć', ind. *plawate*, 'płynie', *plawajati*, 'pławi', grec. *pleō*, 'płynę okrętem', i *plynō*, 'myję', łac. *pluit*, o deszczu, anglosas. *flōwan*, 'przelewać się', niem. *Fluth*, *fliessen* (dalsze urobienia z *-d*, jak litew. *płaudżiu*, 'płókam'). P. *pław*, *płeć*, *płet*, *płuca*.

płyta; pożyczka stara, cerk. *plita* i *plinta*, z grec. *plinthos*, 'cegła'; *n* w pożyczkach wypada stale (mianowicie po *i*, *u*: por. rus. *pud* z *fund*, *Igor* z *Ingwar*, ale i po *a*: por. *jakor*, *jabieda*, z niem. *Anker*, *Amt*), lecz skąd u nas »twarde« *y* zamiast *i*?; czyżby słowo na Małą Ruś do nas przeszło? (tam *płyta*, wedle jej głosowni).

po, przyimek, i we złożeniach czasownikowych; w rzeczownikowych: *pa-* (p.). Prasłowo; lit. *pa-*, we złożeniach rzeczownikowych *po-*; w innych językach wyjątkowe: łac. *pōno*, awest. *pa-* we złożeniach tyleż co ind. awest. *apa*, grec. *apo*, niem. *ab*. Częste w nazwach okolic: *Pomorze*, *Podole*, *Polesie* itp. Służy ogarnianiu; następstwu; pomniejszaniu.

pobocz, rodzaju męskiego i żeńskiego już w 16. i 17. wieku: »na *poboczy*«, »dotrzymał *poboczu*« (Potocki), w pierwotnem znaczeniu 'wodze, cugle', a dopiero później (od *pobok*) *pobocz* i 'ubocze, ustronie'; p. *bok*.

pobór, *poborowy*, *poborca*; p. *brać*; tylko rzeczowniki tego rodzaju, jak *wybór*, *zbór*, *dobór*, *zabór*, są dawne, prasłowa, powtarzają się u wszystkich Słowian (bez odpowiednich czasowników, jakie są np. do *mór*, *wrót*: *morzyć*, *wrócić*); wyłącznie polskiemi są natomiast owe jak *ubiór*, *zbiór*, *wybiórki*, wedle *biorę* (*bierny*, *biernia*), do dawnych *ubirać*, *zbirać*, co dawały rzeczowniki jak *pabirki*, a ustąpiły od 15. wieku postaciom: *ubierać*, *zabierać* (podobnie jak *umierać* zamiast *umirać*), skoro *ir* w *ier* przechodziło; natomiast postaci **uběrati* język nie posiadał.

pochoda, 'ława', w gwarze flisowskiej 17. wieku; *pochodnia* (do świecenia), czes. *pochodnie*, p. *chód*.

pochutnywać, *pochutniwać sobą*, 'cieszyć się'; *pochutnawam sobą*, 'kryguję się', 1564 r., »ochotę zbytnią *pochutniwaniem* z sobą pokazować«, u pisarzy 16. wieku; podobne czeskie *pochutnawati si na czem*, 'rozkoszować sobie na czem'; od *pochuć*, *pochutnić się*, 'zapalić się do czego', od *chuć* (u Czechów *pochut'* 'posmak', a *pochoutka* 'łakoci'); p. *chęć*, *chuć*.

pochwa i **poszwa;** pierwotnie jedno słowo, ale już w 16. wieku rozróżniają *pochwę* (mieczową) od *poszwy*, *poszewki*; od *szwu*, *szycia*; *ch* zastąpiło *sz*; u Czechów *pochwa* i *poszwa* tylko o 'pochwie mieczowej' i o uprzęży końskiej: 'rzemień zadni, podogonowy', co i u nas.

począć, *rozpocząć* i *zacząć*, *wszcząć*; *poczną*, *rozpoczną*, *zaczną*, *naczną*; częstotliwe *(roz)poczynać*, *zaczynać*, *naczynać*, *wszczynać*; *poczęty*, »Niepokalane *poczęcie*«; *zaczątek*; *początkowy*; *wszczęcie*, *naczęcie*, itd. Prasłowo; czasownika **cząć* nie znają Słowianie, używają go wyłącznie we złożeniach z *po-*, *na-*, *za-*, *wŭz-*; cerk. *načьnǫ*, *načęti*, *začęti*, *načętŭk*, *načęło*; rus. *načat'*, *načało*, 'początek', *načalnik*, 'dowodzący'; czes. *počíti*, *počal*, *počátek*. Pień z wokalizacją *e*: *ken-* z *sken-*; z wokalizacją *o*: *kon-*, p. *koniec*, *zakon*. Słowiańskiemu *sken-* odpowiada lit. *skin-*, 'zrywać', 'napoczynać' (por. serb. *naczeti*,

o 'poczynaniu' chleba, wina), *skinti*, prus *er-kinina*, 'uwalnia, odczynia'.

począć, tylko w dalszem złożeniu: *odpocząć* i *spocząć*, przez nieporozumienie tę postać przybrało. Jak częstotliwe *odpoczy-wać* i *spoczy-wać*, jak rzeczowniki *odpoczy-nek* i *spoczy-nek* dowodzą, brzmiał czasownik aż do 16. wieku: *odpoczy-nąć* i *spoczy-nąć*; więc w psałterzu tylko: *odpoczynę, odpoczynie, odpoczynęła*, w biblji: »da tobie *otpoczynąć*«, *otpoczynienie, odpoczyniesz*. Jak *gospodzina*, lub *jedzinego*, skrócono w *gospodna, jednego*, podobnie *odpoczynąć* skrócono w *odpocznąć, odpocznienie, odpocznę*, a wedle wzoru owego *poczną, począć*, o którem p. powyżej, dorobiono do tego nowego *odpocznę* nowy bezokolicznik: *odpocząć* (*wypoczęcie*, itd.) Zmieszano więc dwa zupełnie różne czasowniki: pień *kei-*, słowiańskie *czi-* (*-czi-wati*; z wokalizacją *o*: *koi-*, p. *koić, pokój*), i pień *ken-, kon-* Niema pomieszania ani nowotworów w cerk. (ani w ruskiem); tam tylko *počьti, počьiją, počьiwati*, ruskie z cerkiewnego; powtarza się to w czeskiem, gdzie obok dawnego *odpoczinu, odpoczinouti*, jest i nowe *odpocznu, odpocznouti*, a narzeczowe *odpočíti*. My zabrnęliśmy najdalej w tych nowotworach i rozróżniamy oba zupełnie sobie obce czasowniki już tylko wedle przyimków: *za-, po-, nadpocząć; odpocząć, spocząć*. Pień *kei-* (*czi-*) powtarza się z *s-* w prus. *et-skī-t*, 'powstać'.

poczliwy, *poczliwość*, obok *poczestność, poczesność*, tłumaczą jeszcze r 1500 wyłącznie łac. 'honestus' ('szanowny'), 'honor' ('cześć'), chociaż już w ciągu 16. wieku schodzą, jako *pocliwy, ucliwy*, do humorystyki: »*pocliwem paniąteckiem*« przedrzeźniano gwarę chłopską już około r. 1570; później *honor, szanowny*, ubiły zupełnie rodzime słowa, w imię wszechwładnej już łaciny, i my dziś jedyny naród, co ma *honor* łaciński, nie własny.

poczta, *pocztowy*, zastąpiły od 18. wieku dawniejsze *poszta* (jeszcze r 1718 wydawano »*Posztę* Królewiecką«) z włos. *posta* (europejskie, z łac. *posita*); od nas ona i na Ruś przeszła, jak tyle innych wyrazów kulturalnych (*puszka, turma, bułka*, itd.), rus. *počta, počtamt, počtaljon*. Nowe słowo wyparło zupełnie inne, dawne, rodzime *poczta*, czes. *pocta*, od *cztę, czcić* (p. *cześć*), co już od 15. wieku znaczy 'pokłon, dar przynoszony panu od chłopa, skoro się przed nim z prośbą czy skargą zjawiał' (»nauczę was bez *poczty* przychodzić«, już r. 1553). U Czechów *poszta* dla 'poczty' została; czy my od nich ją mamy?

poczwara, 'potwór, pokraka', *poczwarny*; *poczwarka* owadów; od *czwarzyć*, co to samo co *czwanić* (p. *cwany*), 'rozrabiać, mieszać (napój)', od *czban* (p. *dzban*).

pod, przyimek, i we złożeniach; urobione od *po*, jak *nad, przed, zad*, od *na, prze, za*. Częste w nazwach urzędowych, odpowiada łacińskiemu *sub-*: *podstole, podkonie, podkomorze, podczasze, podstaroście, podwojewodzie*; wszystkie te nazwy były jeszcze na początku 15. wieku wyłącznie rodzaju nijakiego, niebawem, dla znaczenia, męski przybrały: *podstoli*, i t. d. Złożenia rzeczownikowe: *podpisek*. Od *pod*: *spód* (cerk. *ispodi*), a od tego *spodni, spodnica, spodnie*; ale to raczej od nieistniejącego u nas rzeczownika **pód*, 'podeszwa, ziemia', lit. *padas*, 'podeszwa', rus. *pod*, 'ziemia, podłoga',

południowe *pod*, 'podłoga', czeskie *puoda*, 'podstawa, ziemia', co nie od przyimka *po* wyszły, lecz stykają się z nazwą 'nogi', grec. *pūs*, *podos*, itd. (p *piechota*). Od tego *pod*: *podły*, u nas, Czechów i Rusi (*padlec*); *podlić*, *spadlać*, *podłość*.

podcienie, *podsień*, *podścienie*, 'ganek', od *sieni* przezwany, u Potockiego i innych.

podczaszy, w 14. i 15. wieku rodz. nijakiego: *podczasze*, jak wszelkie podobne: *podkonie*, *podkróle*, *podstole*, wszystkie jeszcze i 1500 r.; obok tego, z mylnem *e*: *podczesze*; p. *czasza*.

podczos, roku 1500, »młode *czosyki* albo łodygi« (na kapuście, i i.); r. 1564, 'jarzyna z nich, zielenina'; od *czosania*, 'zrywania', p. *czesać*.

podeszwa, prasłowo; cerk. *podŭšьva*, czes. *podeszwa*, *podszew*; *podszewka* (u Czechów i *podszywka*, 'podszywka'); p. *szew*, *szyć*.

podkasały, 'wysoki (o nogach)'; »*podkasała* szubienica«, »w *podkasałym* boru«; częste w 17. wieku (Piekarski i inni), nietylko *podkasany*.

podle, przyimek, w 14. i 15. wieku i *podla* i *pole*; używane i jako przysłówek, 'blisko'; »*po(d)le* jego«, »*podle* mnie«, w biblji, znaczy i 'według': »*pole* liczby«; »*podle* jest gospodzin tym«, psałterz florjański (»blizu«, puławski); »tuż *podle*«, *z podla*; »dzień *podle* dnia«; jak *wedle*, od rzeczownika *dle*, 'długość'; więc *podle*, *wedle*, to samo co *podług*, *według*; p. *dla*.

podłoga, już w psałterzach; »*podłożne* kamienie«, biblja; nic nie ma spólnego z *podłożem*, 'podkładem'; p. *dłażyć* (*po* i **dłoga*!); czes. *dlaha*, *dláždíti*, 'brukować'.

podobać się; *podobny*, *podobizna*; *prawdopodobny*, *nieprawdopodobieństwo*; p. *doba*; w czeskiem te same słowa i znaczenia; już w cerk. tak: *upodobiti*, jak *upodobić*, *spodobić*. Przytacza się tu osobno z powodu dzisiejszego *pono*, skróconego z *podobno* w 16. wieku; pisownia: *podno*, *ponno*, drogę rozwoju wyświadcza; podobnie skrócono w ruskiem *nado*, 'trzeba', z *nadobie*. Cerk. *podoba* znaczy 'ozdoba', ale *podobajet sę*, 'wypada'.

podołek, 'kraj szaty; bramy' (to u Leopolity, zamiast *podołków* biblji); podobnych złożeń wiele: *podstawek* (**podstawiec* nie istnieje; liczba mnoga *podstawcy* obok *podstawkowie* w biblji) używa się i o 'zastępcy'; *podsadek* (»komornik« u Leopolity, t. j. 'ten, co komorą pod kim *siedzi*'), *podsedek* u Czechów, bo ich *podsadek* jest tylko 'podstawka'.

podrugać, o głosie zwierza (np. kruka), *podruga* r. 1500 (o rysiu i »pardzie«).

podruna, w 16. i 17. wieku, 'schowek, komórka'; właściwie *podrum*, jak w serb., bułg, 'piwnica'; cerkiewne *podrum* jednak z grec. *hippodromos*, więc znaczenia się nie zgadzają, bo ten *podrom* itp., tur., rumuń, rozumie się o 'biegach końskich, wyścigach'.

podrzeźniać, *przedrzeźniać*, 'naśladowaniem naigrawać się'; r. 1500: »*podrzeźniacz* (tak i 1564) albo błazno, wiła, szpilman«; p. *drażnić*.

podsiębitka, 'sufit', rozmaicie pisane; od *podsię bić*.

podurka, u Potockiego, o szlachcicu podchmielonym, co sięga w *podurkę* (?).

podusta, ryba 'certa' ('świnka'), *podustwa* u Stanka 1472 r.; od: *usta*; por. *podustek*, 'cassica', r. 1500;

czasownik: *poduścić*, częstotliwe *poduszczać*, a wedle tego i mylne *poduszczyć*, już u Reja: »*poduszczy* to w tobie P. Bóg«, chociaż wolno o tem wątpić wobec nieustalonej jego pisowni; »*poduszczycz* albo radzić« r. 1500 pewnie *poduścić* czytać należy.

poduszka (»albo zagłówek«, roku 1500), p. *duchna* pod *duch*).

podwika, jak w czeskiem, z *podwijka*, 'zasłona, welon', ogólne od 15. wieku, i na 'kobietę' przenoszone; p. *wić*.

podwojo, 'bok drzwi', r. 1500; w biblji w liczbie podwójnej: »u *podwoju*«, »na obu *podwoju*«, ale jest i »u *podwoja*«; tak samo w czeskiem; przeniesione na same 'drzwi' (okazalsze): »na oścież *podwoje* otworzywszy«; u innych Słowian (i u Czechów): *podboj*, w tem samem znaczeniu, słowień. *pri podbojich dweri*, i *podwoj*; p. *wić*.

poganin, *poganie*; *pogański, pogaństwo*; zamiast prawidłowej postaci: *pogan, pogani, poganów*; język dał się (od 18. wieku) zwieść owemu *-an-* z nazw topograficznych jak *Rzymianie-Rzymianin*, chociaż *pogan* nic z tem nie ma spólnego; błąd to zresztą ogólny, już w cerkiewnem, i u innych Słowian się powtarza, ale Czech i Ruś do dziś *pohana, pogana*, zatrzymali. U nas w 16. i 17. wieku częsty *pohaniec*, »*pohański* synu« (na Rusi *pohanyj* i 'brzydki'; u Serbów *pogań* 'nieczystość', *poganiti* 'zanieczyszczać'). Jedna z nielicznych (p. *kolęda, rusałki, wino*) pożyczek prastarych, na Bałkanie wprost z łaciny przejętych; łac. *paganus* (franc. *paien*) oznaczało 'bałwochwalcę', kryjącego się jeszcze po wsiach i w kraju (*pagus*, 'kraj'), gdy po miastach chrześcijaństwo już zwyciężyło. Jak Niemiec 'grykę' *Heidekorn* od *Heide* ('pogan'), tak obzywa i Słowianin *poganką, tatarką, hreczką* lub *gryką* to późno ze Wschodu przywiezione zboże, od Tatarów-pogan lub »Greków«, tak samo za pogan liczonych.

pohończy, 'pospieszny': »czas *pohończy*«; »z czasem biegając w *pohończą*«, 'w zawody', Potocki; należy do polskich słów z *h*, jak *hardy* itp., nie jest czeskiem, bo *pohonczí* u Czechów termin sądowy, 'woźny'.

poić, od **pój*; *napój, opój, zapój*; do pnia *pi-* w *pić* (p.); częstotliwe: *napajać* i *napawać*, wedle oboczności: *dajać - dawać, stajać - stawać*; już w biblji: »*napawali* owce, a *napoiwszy*«, *napawani*; prasłowo; tak samo w cerk.: *poiti, napoiti, napajati, napawati*; Czesi mają tylko *napájeti*.

poić, *spoić, spaiać, spójka*; *wpoić, wpajać*; prasłowiańskie; przeważnie już tylko we złożeniach używane; cerk. *sŭpoiti*, czes. *pojiti*; do tego niema częstotliwego *-pawati*, jest wszędzie tylko *-pajati*, czes. *spajeti*, rus. *pripajiwat'* (*pripoit'*, *pripajat'*). Dalszych odpowiedników nie znam; był rzeczownik **poj*, 'spojenie'.

pojazda, 'wiosło', w 16. i 17 wieku ogólne, p *jazda*.

poklat, *pokletnica*, 'daszek', 'szranki', p. *kleć*; ale u Mączyńskiego 1564 r. i 'kolebka'; r. 1500: »*poklat* albo rydwan«. R. 1532 tłumaczą 'carpentum': »*poklad* (dwukrotnie tak), pokryty wóz«; powtarza się z mylnem *-d* i później (nawet *puklada*).

pokład, p. *kład*; 'pomost', ale i 'depozyt, skarb', *pokładnica*, 'skarbnica' (oboje w biblji; »skarbnica« u Leopolity); *pokłady*, 'po-

grzeb', r. 1500: »żałomsze albo *pokłady* albo pogrzeby«; jeszcze w 17. wieku tak o 'zwłokach', a *pokładziny* przy obrządku weselnym.

pokocina, od 14. do 16. wieku, potem zapomniane, rodzaj 'sukna, materji'; częste w rachunkach Jagiełłowych; r. 1500 tłumaczy 'coctus.'

pokój, p. *koić*

pokost, *pokostowy*, *pokościć*, 'polewą osobliwszą drzewu barwę *kości* nadawać'; czes. *pokost*, *pokostiti*, w tem samem znaczeniu; p. *kość*.

Pokrewieństwo. W życiu pierwotnem rodzina bliższa a z nią stopnie i gałęzi pokrewieństwa były największej doniosłości, więc i nazwy ich wszelakie obfite, prastare, niewzruszone. Dziś język, oprócz nazw dla najbliższych, pozapominał dalsze; powymieniał je na ogólnikowe: *bratowa*, *synowa*, *bratanek*, *siostrzeniec*, albo zastąpił je obcemi: *szwagier*, *kuzyn*, serb. *paszenog* (z turec.), itd. Wiek 16. jeszcze znał je niemal wszystkie, a nawet 17. nie zapomniał o nich. Mają zaś te nazwy i to spólne, że jako z najodleglejszej, z samej kolebki aryjskiej wyszłe, wyprzedzające nawet powstanie rodzaju gramatycznego, bywają mniej lub więcej zagadkowe. I tak zwali rodzice mężowi 'synowę' *snechą*, *sneszką* (ind. *snuszā-*, niem. *Schnur*, łac. *nurus*, grec. *nyos*, rodzaju męskiego dla kobiety!); nazwa (p. *snować*) nic nie ma spólnego z nazwą *syna*. Snecha zaś zwała 'braci mężowych' *dziewierzami* (lit. *dieweris*, ind *dewar-*, grec. *daēr*, łac. *levir*, niem. *zeihhur*), a 'siostry mężowe' *zełwami*, *zełwicami*, albo *zołwami*, *zołwicami* (obie postaci są polskie; postaci z *ż*, *żełwa*, polegają na mylnem odmazurzaniu; są i formy ze zwykłą przestawką płynnej: *złew*?, *zlew*; jest to grec. *galōs*, łac. *glōs*). Nazywała ona 'żony braci mężowych', i one same między sobą zwały się: *jątrwami*, *jątrewkami* (mianownik *jętry*, jak *świekry*; lit. *jente*, drugi przypadek *jenters*, ind. *jatar-*, grec. *ejnatēr*, łac. *janitrix*). Mąż nazywał 'siostrę żeniną' *świeścią*, *świostką* (por. litew. *swaine*, niem. *swen*, 'chłopiec'); 'brata żeninego' *szurzym* i *szurzą*, czemu brak odpowiednika pewnego poza Słowiańszczyzną; tu on ogólny. To ścisłe rozgraniczanie uległo już w 16. wieku i u ludu wszelakiemu pomieszaniu: *świeścią* nazywano i 'matkę żeniną'; *dziewierzami* i 'drużbów', czego tu nie uwzględniam. Ruś pozbyła się wprawdzie rozróżniania *stryja* i *wuja*, obu zowiąc bez różnicy *djadja*; natomiast zachowała *dziewierza*, *szurina*, *snochę* i *niewiastę* ('panna młoda'; ale *niewiestka* 'synowa', jak i u nas jeszcze w 16. wieku; tak pisze Simonides: »*zołwice* i *bratowe* u jednego stołu, i *świekry* i *niewiestki* (!) jadają pospołu«, — ale takie rozróżnianie już do wyjątków należy). Zacofane Mazowsze dłużej przy niem pozostało, i już na początku 17. wieku szydzono i dla tego z Mazurów, z ich *cęda* (p. *szczęt*) i z ich *surzego*. Zupełnie zapomnieliśmy o aryjskiej nazwie dla 'potomstwa brata lub siostry', ind. *napāt-*, łac. *nepos* (franc. *neveu*), niem. *Neffe* i *Nichte* (*ch* z *f*); w słowiańszczyźnie, jak zawsze, *p* przed *t* (łac. *nepotis* itd.) wypadło, więc cerkiewne *netij*, staropol. *nieć*, 'kuzyn', i *nieściora*, 'kuzynka' (czeskie tylko o niej: *net'* i *netera*); już 16 wiek nie zna ich wcale. Połowa nazw pokrewieństwa nic nie znaczy, jako

wyszła z bełkotu niemowlęcego: *tata* i *papa* (*pater*), *mama* (*mater*), *nana*, *baba*, *dada*, *ata*, *awa*, *ana*; i w drugiej ich połowie nie znaleźć tej poezji, sielanki, jaką niegdyś klecono. Tu odgrywa przyrostek spólny *-ter*, a dalej spólny pień zaimka zwrotnego *sw-* ważną rolę: krewni (szczególniej po stronie żeninej, ale ci dopiero w czasach późnych) są »swoimi« i w znaczeniu drugiem: właśni panowie nad sobą, niezależni, władcy; od *swój* odwodzą więc nazwy: *świekr*, *świeść*, *siostra*, *swak*. W tych nazwach różni się Słowiańszczyzna od innych języków aryjskich. Nazwy pokrewieństwa od strony mężowej (*świekr*, *świekra*; *dziewierz* i *zełwa*; *jątrewka*) są aryjskie, i dowodzą, że rodzina aryjska była patrjarchalną, a o matrjarchacie (przewadze rodu matki) nie było i mowy; gdzie go znachodzimy (np. u Celtów?), zawiniły obce wpływy, tubylców pierwotnych. Natomiast wyrobiła dopiero Słowiańszczyzna sama dla siebie i u siebie nazwy dla pokrewieństwa od rodu matki (*wuj*, — tylko dla *cioty* niema różnicy!; *teść* i *teściowa*; *szurzyn* i *świeść*), ale to matrjarchatu nie dowodzi; dowodzi tylko, że ceniono i uwzględniano, przy większej pokojowości i zażyłości bliższego sąsiedztwa, i ród matczyn i związki z nim jako z *swojakami*, *swatami*. Inna cecha, tym razem ogólna, to łatwe przejmywanie obczyzny, np. tureckie (awarsko-bułgarskie jeszcze!) *paszenog*, 'mąż siostry żeninej', już w cerk. zachodzi (dziś u Słowieńców tylko; serb. *paszanac*, *paszanok*, 'szwagra' ogólnie znaczy), niem. *szwagier* (nie słowiańskiego początku, jak bajano), *kuzyn*, itd. *Paszenog* powtarza się w nazwie dzikich *Pieczeniegów*, trapiących Ruś w 10. wieku, a zgładzonych przez Połowców; por. *Peczeniżyn*.

pokręta, w 15. wieku (w biblji, u Stanka 1472 r.), 'placek', 'pleciona strucla' (»placek«, u Leopolity); czes. *pokruta*; p. *kręcić*; *pokrętka*, w 14. i 15. wieku, częściej *pokrętki*, 'nerka'; częste w psałterzu (w puławskim raz w liczbie pojedynczej).

pokrzywa (*pokrzywnik*, p. *bękart*), dawniej *koprzywa*, por. *Koprzywnica*; już w 15. wieku z dzisiejszą przestawką; w nazwach miejscowych jest i *Kropiwnica*; przestawione z prasłow. *kopriwa* (to ogólne; postaci *kropiwa* i *pokriwa* należą do wyjątków), a z tą *kopriwą* łączy się widocznie nazwa tkaniny: *koprina*, 'jedwab' (w cerk. i bułg.; u Serbów 'cenna tkanina', — inni Słowianie słowa tego wcale nie znają; w cerk. rus. i *kropiwnyj* obok *kopriwnyj*, co niczego nie dowodzi); z pokrzyw tkano jak z konopi (p.). W jakim związku z *kopr-*, 'pokrzywa', pozostaje nazwa *kopru*?

pokuta, *pokutować*, *pokutnik*; w 15. wieku (biblja, ortyle) jeszcze 'wina', w obu znaczeniach: 'przestępstwo' ('culpa')' i 'kara' ('poena', nawet 'grzywny')', jak w czeskiem; od 16. wieku 'poenitentia', 'żal za grzechy z karą-zadośćuczynieniem', co dawniej przez *pokajanie* (jeszcze i w biblji) tłumaczono: »*pokajamy* się tego« (biblja, w psałterzu i samo *kajać*: »nie będzie się *kajać*«, 'żałować'); z czeskiego; p. *kuty*, *skutek*.

Polanie nad Wartą, z Gniezdnem; nad Dnieprem, z Kijowem; liczba pojedyncza: *Polanin*, nierzadka jako imię osobowe w dokumentach 13. wieku, zastąpiona później przez *Polak*, *Polacy*; ale jeszcze wiek 16.

dobrze pamiętał *Polan* (stąd niem. *Bolan, Polan, Polen*, franc. *Poulaine, Pologne*). Przymiotnik, jak zawsze, *polski* (*-ian-* się nie uwzględnia; wprost od nazwy ziemi, *pola*, urobiony), stąd jego dwuznaczność: 'polny' i 'polski', i dlatego zastąpiliśmy ów *polski*, 'polny', przez *polny*, ograniczając *polski* do Polan-Polaków. Przymiotnik rodz. żeńskiego: *Polska* (por. *wojska*) oznaczał sam kraj, a odmieniał się aż do 19. wieku stale: w *Polszcze*, nie jak dziś: w *Polsce* (nie ruska to forma, jak bajano!) Stąd *polskość, spolszczyć, polszczyzna*.

polano; prasłowiańskie; cerk. *poleno*; 'drzewo na opał, na *poleni* suszone' (»niemasz na *poleni* drwa«), więc może od *palenia* przezwane (urobione jak *kolano*); inni je od *poł-*, 'płatania', wywodzą; *polenia* w 15. do 17. wieku zwała się i *polednią*: r. 1500 *polednia* 'przyrząd do suszenia drew na opał', r. 1532 *polednia* 'sicanium', 'duże żerdzi w chacie nakształt półki do wieszania rzeczy'; »na *poledni* zawiesić«, 'na kołku' (i zapomnieć o tem). W *polednia -d-* niepierwotne, wedle wzoru *nakowa(d)lnia, jedlce* i podobne.

pole, *pólko*; *polski*, dziś *polny*, ale jeszcze w 15. wieku *polski* znaczy 'dziki, rosnący na polu'. Od *pole*: *polować, polowanie* itd, jak rus. *polewat'* (u nich i o 'bohaterach', *polanica*). Dalej *polana, polanka*, u wszystkich Słowian. Prasłowo; od tegoż *poł-*, co i w *płonym, płoninach* (p.); rus. *połuj*, 'otwarty', *połowodje*, 'pełnowodzie' (o 'wylewie wód'), cerk *polje*; łac *palam*, 'otwarcie' (przeciwne do *coram*, skąd nasze *koramizować*, 'wyłajać we cztery oczy'); od pnia *pelā-*, istniejącego w lit. *pło-ti*, 'płaszczyć', *płonas*, 'cienki', grec. *pelanos*, o 'cienkich i płaskich rzeczach', łac. *planus*, 'równy' (o polu), niem *Flur*. Od *pola* przezwani *Polanie* (p.), *Opole* (i nazwa 'powiatu'), *Sępolno*, i. i.

polej, rodzaj 'mięty', z niem. *Polei* z łac *pulegium*; od 15. wieku znane; od nas na Ruś przeszło; jest i u innych Słowian (Czechów, Słowieńców).

pół, *połowa, przepołowić*; *południe*; *północ*; *społu, pospołu*; *spólny*, dziś i *wspólny*, ale tylko *spólnik*; *spółka, społeczny, społem*; *pospolity, pospolitować się, pospólstwo*; *południca* i *przypołudnica*, o 'demonie południowym' (może tylko z psałterza pochodzi); *południowy* obok *południowy*; *połowica* (i o 'żonie'); *połowień* w biblji, 'obolus' (»halerz« u Leopolity), czeskie raczej, naśladuje niem. *helbelinc* (od *halb*, 'połowa'). W drukach 16. i 17. wieku, Łazarzowych i i, a również w rękopisach, *pół-* we złożeniach stale się przez *u* pisze: »w *puł-milu*«; »do *pułnocka*«; »*pułszkarłacie*«, »w *pułboru*«. W dawnych złożeniach przeważa *połu*: *połuwłoczek, połuśledzie* (na roli), *połuważek* (w biblji), *połumierze* (wszystko w 15. wieku), *połunocny*; *poł-* był pniem na *-u*. U innych Słowian tak samo. W cerk. *poł* i 'brzeg' oznacza: *ob on poł*, 'po tamtej stronie, na tamtym brzegu', i 'rodzaj' (jak i dziś w rus): *mužĭsk* i *ženĭsk poł*. P. *poła*.

poła, *polica, półka* (pisane mylnie i przez *u*); rus. *poł*, 'podłoga' (*na polu*), cerkiew. itd. *polica*, czes. *police*, 'półka'; od *pel-, pol-*, 'rozcinać, rozpłatać'; ind. *phalati*, 'pęka',

phalaka-, 'deska', nordyj. *fjöl*, 'deska'; brak w litewskiem. Por. *pót*

poła, 'podołek, bryt'; »dwoiste *poły*«, 'sieci na ptactwo'; prasłowiańskie; tak samo u innych Słowian; przezwana od *poł-*, p. *pałać*, podobnie jak *rucho* ('suknia') od *ruchać*

połać, 'rząd; strona'; złożone z *łat-*, serb. *latiti*, 'chwytać', p. *łatwy* (*łatnica*, 'sieć rybia' w 15. wieku); od 'objęcia' nazwane.

połeć, *połcia*; *rozpołtować*, 'rozciąć na dwoje'; tu może i *potetek*, dziś *poletek*, *poletko*, 'półko'. Tak samo czeskie *polt*, rodzaju męskiego, 'połeć', *raspoltiti*, 'rozrąbać'; rus. *połt'*, 'połeć', *połtina*, 'połowa'. Postać pierwotna **połŭt*, jak np. w *poledne*, *połdeń*. Ale cerk. i południowe języki mają pierwotne **połdeń* (bez półgłoski), z czego ich *pładne*, *płanoszt*, bułg. *pladnia*, i tak samo urabiają bez półgłoski rzeczownik *płat'* (z **pol-tĭ*), *raspłatiti*, 'rozrąbać'. Z *połetko* por. rumuńską pożyczkę z bułgar. *platice*, 'wązka część roli'.

pomucha, 'zaraza' (u Potockiego), p *mucha*.

pondiweni, *pondipary*, w 17. wieku, o 'stroju pań', u Potockiego i i. Łącznowolski we Zwierciedle z r. 1682 wylicza je: kawalerki, kapoty, westy, mąntolety; rejteroki, piekarnie, manty i kolety; kopertyny abo pondelaris daje krawiec przy sukni nie złocistej, pandywenis dla złocistej. W Consilium medicum z r. 1703: »niemasz teraz palatynki, ni sztynkierki, ni szmacinki; manty zwane szamerlany, kamizele, robdeszany, kawalerki i z westami, i hazuczki z korszetami, także z rogów sznurówkami, szarpy zwane sperpentalio, reyteroki z kopertynami, pandiwenis, ponderaty.. głowy fontaziami, kornetami, batalniami, kwefy i bawoletami, i ze włosów garsetami, także z koron beginami z dziwnemi angażantami...« i t. d. Przytacza się to na dowód, jak już w 17. wieku powódź słów włoskich, niemieckich, francuskich, zalała ubieralnie. Tak samo zalały je nazwy kolorów; z tego samego źródła (Consilium medicum z r. 1703): kolor *ponso* (dziś *ponsowy*, *pąsowy*, franc. *ponceau* z łac. *penicillus*, o 'maku czerwonym') i *amorant* (*amarant*, franc. nazwa, z grec.), *aurora*, *kafe*, *blamorant* (t j. franc. *bleu-mourant*, dziś po niem *blumerant*, 'modry'), *dyszer* i *gryalinowy* (włos. *gridellino*, 'liljowy jak len'; *gryglinowy* u spółczesnego Jabłonowskiego, franc. *gris-de-lin*)«; por. *seledyn*.

pop, *popek*, *popi*; oznacza dziś tylko 'księdza ruskiego', ale jeszcze w 15. i w 16. wieku 'rzymskiego', a świadczą o tem wszelakie nazwy miejscowe: *Popowo* itd., rozsiane po całej Polsce. Nazwę zatrzymali Cyryl i Metody od misjonarzy niemieckich, których *pfaffo* (dziś *Pfaffe*), Słowianie alpejscy i morawscy jako *pop* przejęli, bo Słowianin zastępywał w 7—10. wieku obce *f* przez *p* (p. *pancw*, *piła*, *post*). Niem. *pfaffo* pochodzi od tego samego grec. *papās*, co i *Papst*; różnica zasadza się na wieku: *Papst* z starofranc. *papes*, zaś *Pfaffe* o kilka wieków rychlej wprost z grec (jak np. i nazwa *Kirche*, p. *cerkiew*); *pápas*, łac. *papa* (wcześnie do »rzymskiego« ograniczony), miał też odmienny przycisk od *papás*, powszechnej nazwy dla 'kleryka mniejszych święceń'. Dziś więc możemy *pop*, cośmy zastąpili *księdzem* (p.), uważać za rusyzm, ależ nie był nim ani w psałterzu, ani w biblji (Leopolita kła-

dzie już jednak »kapłan« miasto *pop*). Już od 16. wieku wymieniana *popadja*, 'żona popa', jest pożyczką ruską, *popadja*, serb. *popadija*, już w cerkiewnem. Od nas pruskie *paps*, 'ksiądz'.

popiół, *popielaty*, *popielec* (w kościele), *popielice* (i 'futro z nich'), *popielniczka* (dla cygar), itd.; zdwojenie pnia *pel-*,'palić' (p. *płomień* i i.); u Galla (r. 1113) jeszcze *Popieł* (*Popel*, odmienione i w *Pumpil*), bez nieco późniejszego przegłosu *ie* w *io* (?). U południowych Słowian i *pepel*. Prasłowo; na Litwie bez zdwojenia, *pelenai*.

poprószki, pisane i *popruszki*, czes. *poprášek*, o 'śniegu prószącym', w 17. wieku; »za pierwszą *poroszą*« Potocki od Rusi przejął, jej *porosza* znaczy to samo; »biała *porosza*«, 'siwizna', u Potockiego.

popud, *popuda*, p. *pęd*.

por, 'allium', rodzaj czosnku, jak i *łuk* (p.), z łac. *porrum*, ogólne w 15. i 16. wieku; pierwotnie rozróżniano drobniejszy *łuk*, i głowiasty *por*, ale już w 16. wieku zatarła się różnica (jeśli była), i obie nazwy są jednoznaczne; dziś *łuk* zaginął, są tylko *pory*. *Porny*, 'o silnym zapachu', p. *poraj*. Co innego *pory*, 'otworki w skórze, sierodki', europejskie, przez łac. z grec. *poros*.

pora, »do tych *pór*«; *uporać się* z czem; *parać się* czem, 'zabawiać się'; prasłowiańskie; u nas odmieniło znaczenie: cerk. *pora*, 'siła' (właściwie 'napięcie'), przechodzi i u Bułgarów w 'porę, t. j. czas, sposobność (wykazania siły)'; więc por. *upór* i *przeć*, *pierać się*.

poraj, dziś już tylko nazwa herbu, co niby różę na tarczy nosi, ale to nie róża, lecz *porej*, w 16. wieku dla 'ledum palustre', co zresztą tylko *bagnem* nazywano (od miejsca gdzie rośnie; jak i 'eriophorum', na bagnach pospolite: *bagno*); r. 1532: »myrtus, *porej* albo bagno«. Prasłowo; w nazwach miejscowych od 10. wieku znane (*Porey* nad Łabą, *Poregi* pisane). Dla silnej, odraźliwej woni od *pory*, 'siły', nazwane? Podobną nazwę Niemcy od Słowian nadłabskich pożyczyli. Urobione *poraj* jak *mleczaj* itp. W *porej e* narzeczowe, jak w *dej*, *mej*. I *porny*, 'o silnym zapachu', możnaby stąd jako rodzime wywodzić, raczej niż od łac. *porrum*.

porcja, *proporcja* itd., jak i *pars*, *partja*, 'część', 'stronnictwo' (*bezparcjalny*), itd., wszystko łacińskie, od *pario*, 'rodzę', więc właściwie 'płód, przypłodek', por. nasz *ród* (p.); *partja*, *partyjka*, o 'grze w karty', franc. *partie*; tu i *apartamenty*, *appartament*, co wkońcu z *part*, 'dział, miejsce', wyszło.

porokować, 'ganić', w 14. i 15. wieku, w psałterzach i w biblji (Leopolita tego słowa już nigdy nie używa; w słowniczku z r. 1532 ocalało trafem: »nie *porokuj*«, 'ne irascaris', z biblji chyba; »nie gniewaj się«, u Leopolity), więc może z czes. *porokowati*, 'ganić', ale to ogólnie słowiańskie: cerk. *porok*, 'nagana', serb. *porok*, jak rus. i czes., o 'braku, winie', rus. *bezporocznyj*, 'nienaganny', więc i nasze *porokować* może rodzime; p. *rzec* (*po-* w znaczeniu ubliżającem, jak nieraz).

porwon, rzadziej *zarwon*, *arwon*, zamiast *porwan* (*a* przed *n* wymawiało się z pochyleniem); przekleństwo dawne, w 16. i 17. wieku ogólne: »*porwon* djasku«, 'niech go djabeł porwie, weź go licho'; skracają: »*porna* djabłu sałata«, »*porny* djabłu«, »*arwona* psu sława«, »*za-*

rwon bogu z Smoleńskiem«; »*porwan* Pilatowi«, pisze wokabularz 1537 r.; »*porwoniżeście* bogu, moja droga młodzi«.

posag, *posażny, wyposażyć*, jedyny (oprócz *sięganiu*) ślad prasłowa, ogólnego na Litwie, *segti, sagyti*, 'przypinać', *saga, sagtis*, 'klamra, spinka', ind. *ā - sadž - ati*, 'przypina', *sandžaiati* (to samo, z tą nosówką co i w naszem *sięgać*), staropers. *fra-handžati*, 'zawiesza', celt. *sagum*, 'ubiór wojenny' (przejęli Rzymianie, *sagum*, w przeciwieństwie do *togi*; u nas w 17. wieku nierzadko to powtarzali Potocki i i.). Gdy młoda przy obrządku weselnym »*sięgała*« (za rękę) młodego, przy tej to scenie dramatu weselnego składali jej rodzice co jej samej dawali, i stąd oznaczał *posag* jej 'wyposażenie'; widoczne to w cerk., gdzie *posag, posagati* i *sagati* stale o 'wychodzeniu zamąż' się używa: kobieta *sagajet*, nigdy mężczyzna; na Rusi, Małej i Białej, *posah* nazywa się dotąd 'miejsce, gdzie młoda siedzi podczas obrzędów ślubnych'; później i *posad* z tego mylnie zrobiono.

post, *pościć, paszczać, postny* (i *pośny*), *postnik*; *sposnikować*, 'sprzątnąć, zjeść'; ogólnie słowiańska pożyczka, w 8.—9. wieku przejęta od misjonarzy niemieckich, z niem. *Fasten* (staroniem *fasta*).

postać, dziś tylko 'postawa', jak już r. 1500, ale w 14. i 15 wieku 'rodzaj, pokolenie, naród', zawsze tak w psałterzu ('tribus', 'natio'); p. *stać*; *postaw* sukna ma łokci 32; prasłowo; u nas do sukna ograniczone, ale *postawiec* znaczy nam, jak i Czechom, 'materję'; częste w biblji: »modre *postawce*« (»jedwab modrej barwy«, u Leopolity). »z *postawca* czyrwonego«, »już w *postawcoch* chodzą« ('purpurati'; »książęta«, Leopolita) R. 1500 »jedwabny *postawiec*« za 'karmazyn'.

postrobić, 'posilić', *postrobieństwo*, 'posilenie', w psałterzu (»pozdrowieństwa«, »posileni«, w puławskim, co już słowa nie znał); prasłowo; p. *strobić*.

postronek, p. *strona*; czes. *postranek* i *prostranek*, na Rusi i *postromka* (niekoniecznie z polskiego).

pościela, już 1500 r. *pościel*, jak dzisiaj; *postłanie* w psałterzu; p *stać, ścielić*.

pośladek, 'tyłek', *pośledni*, 'ostatni', *pośledzej*, 'później'; p. *ślad*; »z przodku i na *pośladku*«; i o 'potomstwie: *pośladki*, biblja (»potomstwo«, Leopolita), *pośledni* i *pośledniejszy*, biblja (»potomkowie«, Leopolita).

pośrzatnąć, 'spotkać', w biblji: »*pośrzalt* je« (»potkał się z nimi«, Leopolita), »jegoż gdyż *possrzadł*«(!), »w *pośrzacenie*(!) nam« (»przeciwko nam«, Leopolita), »w *pośrzacaj* Panu« (»na potkanie«, Leopolita); »*pośrzatła* jesta jemu«, psałterze (»zabieżały sobie«, r. 1532); p. *śrzatnąć*; u nas zapomniane; *postrzetnouti* u Czechów.

poszurny, *posurny*, p. *szurny*.

pot, *pocić się, spocony*; prasłowiańskie, u wszystkich Słowian tak samo; wywodzą z **pok-t*, od *piec* (p.).

potukać (psom), od wołania: *tu, tu'* (w Ezopie).

poturać, 'pomiatać', p. *terać, tyrać*.

potwarz, *potwarzać, potwarca*, od 14. wieku ogólne; prasłowo; cerk. *potwor*, serb. *potwora* (to samo); p. *twór*; tu i *potwór*

powerek, r. 1532 *powyrek*, 'drąg do noszenia wiader, koromysło', czes. *powereh* i *powereň*, p. *werek*.

powiat, *powiatówka*; tylko u nas,

Czechów i na Rusi (z polskiego ?); odwodzą od *wiat-*, 'mówić', p. *wiece, wietnica.*

powidła, tylko u Czechów i u nas (od nich); do śliw ograniczone, pierwotnie o 'smażeniu' (owoców) ogólnie; od *wi-ć.*

powiedzieć, *powiadać*, ze wszelkiemi urobieniami; *powieść, przypowiastka*, itd.; prasłowa; p. *wiedzieć.*

powieka, *powieczka*; prasłowo, p. *wicko*

powietrze, p *wiatr*; *powietrzniki*, ogólne w 16. i 17 wieku, 'chorągiewki na domach'.

powiszować, 'powikłać', p. *wisz.*

powłok, 'sieć' (jak *pomek*, tylko większa); *powłokiem*, 'rozwlekle, pomału'; *powłoka* i 'jedwab' u Leopolity, co spolszczył tak *pawłokę.*

powód, prasłowo w znaczeniu 'wodze, lejce': »koń na *powodzie*«, *powodny*; w znaczeniu: 'przyczyna' słowo nasze, przeszło na Ruś jak inne abstracta (*przedmiot* itp.); natomiast *powodyr* z Rusi do nas późno przybył; p. *wieść, wiodę.*

powolić, jeszcze w biblji, obok częstszego już *pozwolić*; podobnie zamiast *przywoity* już w 16. wieku *przyzwoity* (*doskonały* obok *dokonały*); *wyzwolić* zawiera również dwa przyimki; p *wola.*

powróz, *powrożnik* r. 1500, *powrósło*, do nieistniejącego u nas, częstego u innych Słowian czasownika **wĭrzą, *werz-ti*, 'wiązać', cerk. *powrzą*, 'zawiążę', *otwrzą*, 'otworzę' (rus. *otwierstije*, 'otwór'), *zawierzi* (usta), 'zamknij'; z tą samą wokalizacją *o*, cerkiewne *powraz*, 'powróz'; w psałterzu jest i *uwroz* (w puławskim *powróz*) *Powrósło* nie zgadza się co do samogłoski z prasłowiańskiem **powerz-slo*, cerk. *powrĕsło*, serb. *powrijeslo*, czes. *powrzísło*; oczekiwalibyśmy **powrzosło*, co może za *powrozem rz* na *r* odmieniło (albo por. *środa* i t. p.). Lit. *veržiu*, 'ściskam', *viržis*, 'powróz', *varžyti*, 'sznurować'; grec. *erchatăō*, 'grodzę', *orchatos*, 'ogród', niem. dawne *wurkjan*, dziś *würgen*, 'dusić'. Tu łączą naszą *wierszę* (p.).

pozwolić, p. *powolić.*

późny, *spóźnić, spaźniać się, późniejszy*; zamiast *późdny* (por. *pośny* zamiast *postny*; *próżny*), *pozdno* i *późnie*, od przysłówka *póździe*, jeszcze w 17. wieku używanego: »*póździe* kukał«, »sam nam *póździ* ('opaźnia') wygraną«, »*pożdne* lekarstwo«; *póździe* częste w połowie 16. wieku zamiast *późno.* My już nie mamy przymiotnika *pozd*, 'późny'; jest w cerk., ruskie *pozdo*, narzeczowe *pozdoj*, 'późny'. Wywodzą od przyimka *po.* t. j. owej postaci pobocznej *pos* w *paznogieć* i *paździerze*, z przyrostkiem *-d*, jak w *przód* i t. p.; prus. *pansdau*, 'potem' (?). Jeszcze biblja daje stale *późdny*, co Leopolita przez *pośny* zastąpił; Czesi do dziś dochowali *pozdní* i *pozdie.*

pożyczyć, *pożyczać*, »*pożyczacz* albo iściec«; już w biblji, od *pożytek, pożyteczny*, ogólne już w 15. wieku, z **pożytczyć*, p. *życzyć.*

pra-. Jak obok *po-* istnieje *pa-* we złożeniach, tak i *pra-* obok (przyimka) *pro*; ten utraciliśmy, z wyjątkiem kilku złożeń (*prorok, prowadzić*), zastąpiliśmy go przez *prze-* (p.); ale *pra-* zachowaliśmy; odpowiada niemieckiemu *ur-*; używa się go głównie dla oznaczania 'wyprzedzania', więc i dla 'dawności', i dla 'nadmiaru' (*pralotr*, 'arcyłotr'). Już w cerk. tak samo: *praděd*, 'pradziad', *prawnuk, praotĭc, praroditel'*; *prasławĭn*, 'przesławny'. Z na-

szych takich samych złożeń z *pra-* (*prababka* itd.) przytaczam jedno: »jako W. Król. M. z *pradziadów*, dziadów i z *praszczął* nam panować raczysz« (na sejmie 1569 r.), ponieważ *praszczęta* wywodzą się tu od *czędo*, 'dziecko' (p. *szczątek*) i nic z potocznemi *praszczętami* (p. *prask*) spólnego nie mają; dalej, ponieważ nazwy dla 'prawnuków' i 'pradziadów' stale się, jak i w tym przykładzie, mieniają: *praszczur* jest i 'pradziad', i 'prawnuk'. Prasłowo; lit. *pra* i *pro* (i we złożeniach z przymiotnikami maści: *progeltans*, niby 'prażółty', i t. p.); ind. *pra-*, grec. *pro* i *prō* (*prōperysin*, 'przed dwoma laty', jak nasze *pra-*), łac *pro* i *prō*, itd.

praca, *pracować*, *pracownik*, *pracowity*, *wy-* lub *opracowanie*, itd.; wyjątkowo (w 15. wieku) z *o*: *proca*; w łużyckich narzeczach *proca*, czes. *práce*, *pracný*, 'ciężki', więc prapostać tego słowa była: **por-tja*, innym Słowianom obca (od nas na Rusi); *por-* można rozmaicie wywodzić; albo może **port-ja* (?, jak *świeca*), południowe *pratiti*, 'posyłać' (?).

prać, *piorę*, *pierze*, *o-* lub *wypierać*; *pracz*, 'kijanka'; *praczka*, *pralnia*, *pralnik*; *piorun* (*pierun*), p.; prasłowo, już w cerk. z znaczeniem 'mycia', jak i. w lit. *perti*, 'myć, kąpać', chociaż wyszło od 'uderzania', kijanką czy »wienikiem«, miotełką w łaźni (por. »*prać* po pysku«)

praga, 'potrawa budząca pragnienie': »kiedy przyszło *pragę* ową gasić«; »osoliłeś by *pragę*«, przysłowie; *pragnąć*, *spragniony*; *wypragły*, 'wyschły'; *prażyć*, 'smażyć, piec', »*prażonka* albo nawara«, *prażucha*; *prażmo*, 'nieźrzałe ziarna prażone'; *Praga*, czeska czy warszawska, od *prażenia* (lasu), 'wypalania', nie od *progu* (czes. *práh*), jak Koźma kronikarz bajał. We wszystkich tych znaczeniach i postaciach prasłowiańskie; prasłowo zarazem, oznaczające 'trzask'; lit. *spragėti*, 'trzeszczeć' (o płonącem drzewie), *spraginti*, 'piec', *sprogti*, 'pękać' (także o 'zakwitaniu'), *spurgas*, 'pączek (kwiatu)', ind. *sphurdżati*, 'dudni', *sphurdżajati*, 'trzeszczy', grec. *asparagos* (stąd wkońcu nasz *szparag*), 'kiełek roślin', *sfarageisthai*, 'trzeszczeć'(o ogniu). Jak w lit. tak i w słowiańskiem obok *porg-*, *prag-*, istniało oboczne *pĭrg-*, na całem Południu *prżiti*, 'piec' (np. kasztany), 'smażyć', u nas w *pierzganiu* lica, rąk.

praktyka, *praktykarz*, *praktykować*, *praktykant*, dziś u nas w znaczeniu 'wykonywania czynności', 'zaprawiania się w niej', ale w 16. wieku specjalnie o 'praktyce astronomicznej, gwiazdarskiej', więc o 'wróżbach z gwiazd' i o 'kalendarzach'; ludowe *prandykarz*, 'wieszczbiarz', *prandyczyć*, 'bajać'; u różnych Słowian *pratika* lub *protyka* do dziś 'kalendarz'.

prałat, w 16. wieku *prełat*, z łac. *praelatus*, dosłownie: 'przełożony' (do tego samego *praeferre*, od którego z franc. i *preferans* i t. d.); łacińskiemu *l* przed *a*, *o*, odpowiada stale nasze *ł* w dawnych pożyczkach (*buła*, *kołacja* itd.).

prasa, *prasować*, z niem. *Presse*, 'tłocznia w winnicy', »*prasa* abo przyłoga na tworzenie sera«; ale już od 16. wieku 'tłocznia drukarska, druk, pisma' (»*prasowe* przestępstwo«); w 16. wieku na tytułach: *prasowano* u... ('drukowano'), »*prasowałem* (z podwójnem *ss*)

książki«, mówi Ungler o sobie r 1531 i częściej, gdy dziś tylko bieliznę *prasują* żelazkiem.

prask, 'raz, uderzenie', *prasnąć, prasknąć, praskać*, »*prask* o ziemię«, »na *prask* ugodzić«, 'przychodzić na raz, niebezpieczeństwo'; *praszczęta*, 'plagi-szpicruty w wojsku', kiedy »dragona na brzozowe pręty goniono przez szeregi, co zową *praszczęty*« (Potocki); »siedzę jak na *praszczętach*«. Słowo prasłowiańskie: cerkiewne *praskawica* ('okrzyk na przestraszenie wroga'), *prask*, ogólnie o 'okrzyku', chorw. *praskawica*, 'bomba', *prasnuti*, 'trzasnąć', czes. *praskot, praskacz*, 'bicz', *prasztiti*, 'palnąć'; w litewskiem postaci z *r* niema, są podobne z *l*, por. więc nasze *plaskać, plasnąć*.

prasoł, 'przekupień soli', »jatki *prasolne*« ('budy solarzy czy solników'), *prasolstwo*; tak samo na Rusi, skąd do nas nazwa przybyła, r. 1451 po raz pierwszy wymieniona (*prasołowie*); pierwotnie nie 'przekupień', ale 'warycz, zasalacz soli', 'salinator'.

prawy; przysłówek *prawie* odmienił dziś znaczenie; znaczył aż do 18. wieku 'wcale, zupełnie': »*prawie* pełny«, 'całkiem pełny'; dziś przeciwnie: 'nie całkiem, ledwie'; *prawość, prawota, prawić*, z mnóstwem złożeń (*wyprawić*, od tego *wyprawa*, itd), z których najobfitsze *sprawić, sprawa, sprawny, sprawozdanie, sprawozdawca, sprawunek* (z niem. końcówką); por. jeszcze *naprawić, przyprawić* (*przyprawy*), *poprawić* (*poprawka*), *oprawa* (książek, i 'wiano'), *zaprawa* ('sos'), itd. Jeszcze w cerk. *prawić* znaczy 'sądzić', od *prawo*, 'sąd', ale w wielu językach (słowień., czes., u nas) przechodzi w 'mówić' (*rozprawiać*), i używało się trzeciej osoby: *prawi* (jak u nas *dzie*, albo jak w ruskiem *moł* z *mołwił*) dla przytaczania słów cudzych, tak stale, że to *prawi* ściągnięto w *pry* (u nas i Czechów, por. słowień. *pre*); u Reja, Kochanowskiego to *pry* jeszcze częste, w 18. wieku zniknęło (u Skargi np.: »pogaństwo mówiło do chrześcian o ciała... będą je, *pry*, za bogi chwalić«; »daj, *pry*, najmilszy ojcze«; »szukać inszego państwa rozkazował, bo to, *pry*, małe, które mam«, itd.); *pry* więc tyle co 'powiada'. Słowo to prasłowiańskie i wyłącznie słowiańskie, obce zupełnie litewszczyźnie. Już w cerk. *prawy* oznacza nietylko 'prawdziwego, szczerego', ale i 'prawego' w przeciwieństwie do 'lewego' (zamiast pierwotnego *desĩn*, litew. *deszinas*, ind. *dakszina-*, grec. *deksios* i *deksiteros*, łac. *dexter*, goc. *taihswa*, wszystko o 'prawej ręce', rus. *diesnicy*); »na *prawo*!«, »*prawica* (już w psałterzu tylko tak). *Prawy*, 'czysty', »*prawy* młodzieniec«, *prawica, prawiczka*, o 'dziewicy'; we złożeniach, *prawowierny*, później (w 14. wieku) zastąpiony dla nieuctwa tłumaczy przez *prawosławny*, bo grec. *orthodoksos*, 'prawowierny', wedle *doksa*, 'sława', zamiast 'wiara', pojęli. *Prawo*, 'to, co słuszne, prawdziwe', 'zakonem' się staje: »*prawo* rzymskie«, *prawodawca, prawnie, prawnik, prawność, prawnopaństwowy*; o *prawo*, 'słuszność', spierają się, więc *prawować się*; *prawota*, 'sprawiedliwość'; *prawizna*, 'zdanie liczby', *uprawizna*. Stąd *prawidło* 'norma, reguła' (cerk. *prawiło*), u rękodzielników 'forma, modła': *prawidło* szewskie, ciesielskie; *prawidłowy* (rus. *prawilnyj*). Od *prawy*, obok *prawoty*: *prawda, prawdziwy, spraw-*

dzać, *prawdopodobny*, itd., a dalej *sprawiedlny* i *sprawiedliwy* ze swojemi urobieniami. *Prawdą* nazywał się w 16. i 17. wieku 'przybór stołowy', niem. *Schüsselring*, 'koło (żelazne lub inne), na które misy gorące stawiano', np : »obrus pościele, *prawdę* w środku położy«, i na tej dwuznaczności »*prawdy*« jeszcze Potocki liczne stroił dowcipy (np.: »*prawdę* lubiąc .. stawiać potraw na stole starożytność broni... tę na obrusie, onę kładziono na stole«), których wydawcy nie rozumieli; w wokabularzu krakowskim r. 1537: »postaw *prawdę*«, 'stell den Schüsselring'.

prażnik, słowo ruskie, *prażnik*, »kierchmasz albo *prażnik*« u »Rusina« Orzechowskiego; z 'kiermaszu, odpustu cerkiewnego' przeniesione na 'bal, ucztę': »teraz mają księża tak wiele *prażniku*«, Górnicki, w znaczeniu uszczypliwem; dosłownie: 'dzień *próżny*, t j. nieroboczy, niedziela'.

prąd, znaczy wraz z *prądowiną* i 'drzewo do rzeki obalone', nad którego prądem »szkuta« się rozbija; »wrzodów *prędanie*«, 'nabieranie, żar'; *prądać się*, 'rwać się'; *prędki*, *na prędce*; *prędko*; w stopniu wyższym obok *prędzej* i *pręcej*, jak we zdrobniałych *pręciuchny*, obok i zamiast *prędziuchny*, wedle wymowy i pisowni: *prętki*; *prąd*, *prędki*, to stopień *o* (*prond-*) wobec nieistniejącego u nas *prend-*; por. rus. *prjanut'*, *prjadat'*, 'skakać', cerk. *wŭsprenąti*, 'ocknąć się', *naprędati*, 'naskakiwać', serb. *predati*, 'drżeć', *prenuti*, 'ocknąć się' U nas istnieje tylko jeszcze bardziej skrócone *soprznąć*, 'zskoczyć' (t. j. *soprĭnąti*?). Prasłowo, utraciło nagłosowe *s-*; w litewskiem go brak; jest niem. średniowieczne *sprinzen*, 'skakać' (stąd nasze *sprężle*, 'skoki'), *sprenzen*, 'sikać', *spranz*, 'skok', ale dzisiejsze *springen*, *Sprung* (nasze *morspręgi*, z *Mordsprung*), *sprengen*, p. *pręga*. Por. *prząść*, *przęsło*.

precel, *pracel*, *praclik*, od 15. wieku, 'obarzanek', z niem. *Bretzel*.

precz, p. *prócz*.

pręga, *prążka*, 'smuga, pas', *pręgaty* w biblji, *popręgi*, od *prężenia*, więc *prężyć*, *sprężyna*, *sprężysty* (rus. *prużina*, 'sprężyna', dawniej i u nas *prężyna*, *prężynka*); *na-*, *wyprężony*, itd. To z wokalizacją *o*: *prong-*, por. cerk. *prąg*, o 'skoczkach, konikach polnych', niem. *sprinke*, 'konik', *Sprenkel*, czasownik *sprengen* i *springen*; z *e*: *preng-*, nasze *prząc*, tylko we złożeniach: *zaprząc*, *zaprzęgać*, *wyprzęgnąć*, *przyprząż*, *sprzężaj*, *sprzążka*, *przążka*, rus. *prjažka*. Prasłowo; obok owych niemieckich lit. *springti*, *sprengēti* i *sprangus*, o 'duszeniu, dławieniu'. Temat oboczny z *u*, *y*: rus. *prygat'*, *prygnut'*, 'skakać', *pryżok*, 'skoczek', *pryguntrawa* albo *skakuntrawa* lub *rozrywtrawa* bajeczna (otwiera zamki).

pręga, dawna pożyczka (14. wiek), obok nowszej, *pręgierz*, z niem. *Pranger*, pierwotnie 'widowisko', później 'rusztowanie katowskie'; por. niem *prangen*, 'okazywać się'.

pręt, *pręcik*, zbiorowe *prącie* (z *prącia* plotą kosze); prasłowiańskie, z wokalizacją *o*; z wokalizacją *e*: *przęt*, *sprzęt*, *sprzątać*, *uprzątnąć*; w cerk. przeważnie o ubiorze, »(płaszczem) *opręta ji*«, rus. *prjatat'*, 'chować'. Oboczna postać z *u*, *y*: *pruciać* i *pryciać*, 'biegać, wścibiać się', rus. *prytkij*, 'prędki', od *pryt'*, 'galop'. Inna oboczność co

do zębowej: obok *t* jest i *d* w *prędki*; p. *prąd*.

pro-; mnóstwo złożeń łacińskich i greckich z *pro-* pomijam, wszelaki *proceder, procent, problemat, proces, procesja* itd., co wszystko do słownika słów obcych należy.

próba, *próbka, próbować, probierz, probierczy, próbny* (*probacja, probant* i *probantka* w klasztorze; *aprobacja*), z niem. *Probe* (ze zwykłem pochyleniem *o* w pożyczkach), a to z łac. *probare*.

proboszcz, z niem. *Propst* z łac *praepositus*, t j. 'przełożony', z niezwykłem *-szcz* zamiast *-st* (por. *moszcz*).

proca, *procarz*; dawniej i *prok* (Długosz, biblja), o 'machinie oblężniczej, wielkiej', gdy *proca* mniejsza (do ciskania kamieni); przysłowie: »jak z *procy*«, 'nagle'; rus. *porok*, 'taran' (*poroky stawili i bisza na grad*), cerk. *praszcza*, 'proca'; prapostać **por-k* i **por-tja* (por. wyżej *praca*), od *per-, por-*.

proch, *prószyć, proszek*; *próchno* (a więc nie *pruchno*!), *próchnieć, spróchniały*; postać pierwotna **porch* i **pirch* (*parch* i *pierzchać*, wedle półgłoski twardej lub miękkiej; tu i *purchawka*, i *pierść*, 'ziemia'). *Rozprószyć, rozpraszać*, obok *rozpłoszyć, rozpłaszać*, dwa zupełnie odmienne słowa, co się chyba tylko u warszawskich filologów ni stąd ni zowąd pomieszały, chociaż wkońcu *proch* i *płochy* może pierwotnie to samo. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *prach, prachněti, raspraszíti*, itd.

prócz, *oprócz, procza* w 15. wieku; dziś przyimek, 'krom, okrom', w 17. wieku i przysłówek, 'tylko': »fanty *prócz* domowe uniosszy«, »*prócz* się z nim przechodząc«; u nas tylko w tej postaci, u innych Słowian w nierównie liczniejszych: cerk. *prok*, 'reszta' (czes. *prokní*, 'każdy', u nas *prokny*, ale tylko w psałterzach; rus. *prok*, 'korzyść', *proczit'*, 'chować na zapas'), *procz* i *proczij*, 'następny' (rus. *i proczeje*, 'i tam dalej'), *procze* i *procz*, jak u nas, ale jako przysłówek; z ruskiego wzięliśmy i *opryszek*, bo tam obok postaci z *o* były i postaci z *i*: *opriczniki* Iwana Groźnego, 'oddzieleni, osobni od państwa', *oprisz, oprisz*; taka sama odmienność w czes. *przicz, precz, prycz*, u nas i u Łużyczan *precz*, co od nas na Ruś przeszło. Odmienność dziwna, przyczyna niejasna; *precz* wskazuje na twardą półgłoskę, jak w *wen*; w biblji nieraz *przecz* obok *precz*. Urobione od przyimka *pro* z *k*, jak *przeko* (p.).

próć, *porzę, porze*; dziś *ó* z *u* pomieszano, i odmieniamy *pruję* (*próję* niemożliwa pisownia, chociaż jedynie »historyczna«, skoroż żadnego *u* tu nigdy nie było!), *rozpruwać, wypruwać* (zamiast jedynie poprawnego *rozparać*); *pór* w *rozpór, rozporek, przepór*; *wyprotek* (od *wypróty*) i *wyporek* (od *wyporu*), o 'dziecku wydobytem, wyciętem'; *wypruwacz*, itd. Pień *per-, -por-*. Tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *porją, prati*, rus. *porot'*, słowień. *rasporck*.

profos, dziś zapomniana szarża wojskowa, z niem. *Profos*, a to z łac. *praepositus* (p. *proboszcz*). Na Rusi, z powodu mieszania *f* i *ch*, *chw*: *prachwost*.

próg (ale *porogi* lub *porohy* Dnieprowe, a stąd *Zaporożec*, z rus. *porog, porih*); w narzeczach jeszcze i z pierwotnem następstwem płynnej: *parg*; wszystko z *por-g* od pnia *per-*; prasłowo; tak samo

u wszystkich Słowian: cerk. *prag*, czes. *práh*, itd.

prom dla przeprawy, dla czeskiego *prám* i t. d. z pierwotnego **por-m*, od pnia *per-*; niem. *Prahm* jest pożyczką z czeskiego, ale staroniem. *farm*, 'prom', pierwotnie z niem pokrewne.

promień, *promyk*, *promienisty*, pierwotnie i 'włókno, kosmyk' (włosów, nici, jak w cerkiewnem, słowień.; czes. *pramen*, 'źródło'); z pierwotnego **por-mień* od pnia *per-*, od którego i *proca* i *prom*, niem. *fahren* i *führen*, *Furt*, ind. *pārajati*, 'prowadzi', łac. *portus*, 'przystań'.

proporzec, *proporczyk*, 'chorągiewka', z **porpor*, zdwojonego pnia *por-*, *per-*, o 'locie' (por *pióro*). Pnie *per-* i *sper-* (*pióro*) były widocznie już w prajęzyku oboczne; rozgałęzienie ich olbrzymie; do *per-*, od którego *prom* i *promień* i t. d., należy i niem. *Er-fahrung* i mnóstwo słów greckich, *peirā*, 'Erfahrung', 'doświadczenie', i *poros*, 'przechód', i *porthmos*, 'przeprawa'; łac *experior*, stąd nasze *ekspert(yza)*, i *peritus*, i *porta*, 'fórtka', i *periculum*, 'niebezpieczeństwo', i grec. *peras*, 'koniec', i nazwa *Pireus*, itd. To **porpor* prasłowiańskie; u nas z podobnych złożeń mało co ocalało; nierównie ich więcej u Czechów i Rusi, np. *kotokot*, 'dzwon' (z *kot-kot*), czes. *plápolati* (z *pol-pol*) do *płomąć*, rus *chorochorit' sia*, u nas *krokorzyć*; nazwa *przepiórki* (p.) tu również należy. Słowianie walczyli pod *proporcami*, wiemy to dokładnie choćby od nadodrzańskich, co z namiotu boskiego, »stanu«, wynosili na wojnę »stanicę«, na której widniał może znak jaki (np. dzik w Radgoszczu?) Temu nie wadzi, że przejmywali dla proporców (nieznanych światu klasycznemu) i nazwy wschodnie, prasłowiańskie już *chorągy* (p.). Wywód przeczący rodzimości *proporca*, wywodzący nazwę od grec. *purpury*, rozbija się już o trudności głosowni, nietylko rzeczowe.

prorok, *proroczy*, *prorokować*, »księgi *prorockie*«, *prorokini*, jeden z nielicznych przykładów pierwotnego *pro-*, u nas *prze-* (p.), i pnia *rek-* (p *rzec*), *rok-*; złożenie prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian.

prosić, *u-*, *za-*, *wypraszać*, *przeprosiny*; *prośba* (nie *prożba*!, por. *kośba*). *prosiciel*; *proszakiem* nazywa się Jan Zamoyski w liście; *proszalny*; na Rusi *wopros*, *sprosit'*, o 'zapytaniu', *poproszajka*, o 'proszaku, żebraku' Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; lit. *praszyti*, 'prosić' i 'żądać', ind. *praśna-*, 'pytanie', łac *precor*, 'proszę', *procus*, 'dziewosłąb' (podobnie serb. *prositi*), niem. *Frage*, *fragen*; na Litwie jest pień ten i w innej postaci, *perszu*, 'dziewosłębię', ind. *prcchati*, 'pyta', łac. *posco* (*r* wypadło), 'żądam', niem. dawne *forska*, dziś *forschen* Narzeczowe *pracharz*, o 'żebraku', z niem. *Pracher*, a to z słowiańskiego zgrubiałego *prochar* (por. małorus. *prochaty*, 'prosić, żebrać').

prosię, *prosięciniec*, 'chlew'; przestawione z **porsę*; cerk. i czes. *prase*, rus. *porosia*; *s* z gardłowej, więc lit *parszas*, ale łac. *porcus*, niem *Ferch*; nieznane (jak cała hodowla świń) Arjom azjackim, tylko europejskim.

proskura, w najrozmaitszych postaciach, rozpodobnione *plaskur(a)*, p.; 'chleb pszenny na hostję do cerkwi'; *proskurnica*, 'baba wypiekająca proskury'; z grec. *prosfora*,

'ofiara'; cerkiewne, u pisarzy unickich i dyzunickich 17. wieku częste; *praskura* i *proskura* u Stanka r. 1472, o 'pieczywie pszennem'.

proso; tak samo w całej Słowiańszczyźnie; najcelniejsze w uprawie rolnej zajmywało miejsce, o czem źródła arabskie 9. i 10. wieku wyraźnie świadczą; trojaka nazwa: *ber*, *pszono*, *proso*, również tego dowodzi; *proso* wyłącznie słowiańskie. Litwa ma inną nazwę, *małnos* lub *soros*; pierwsza indoeuropejska, grec. *melinē*, łac. *milium*; druga przypomina przypadkiem hebrajskie *śôrā*, 'proso' (jak hebr. *bar*, 'zboże', nasze *ber*), i nic z tego dla dziejów pierwotnego handlu nie wypływa.

prosty, *prostować* i *prościć*, *upraszczać*; *prostak*, *prościnka*, *prostactwo*; *prostucha*, 'licha wódka'; *prostota* i *prostość*; złożenia: *prostokątny*, *prostopadły*, dawne *prostowłosa* (i przez nieporozumienie: *przestowłosa* i *beztowłosa*!), z 'rozpuszczonemi włosami'. W biblji *prościć* znaczy 'wyswobadzać': »*prościł* jest Lota«, »*wyprości* mię« (»wyswobodź«, Leopolita) »*sprościłeś* je« (»wybawiłeś«, Leopolita), por. rus *prostit'* i *proszczat'*, 'przebaczać', *proszcza*, 'absolucja grzechów' (częste w polemice z prawosławiem w 17. wieku), *proszczaite* mówią przy rozstawaniu się. Tu i nasze *sprośny* (jak *zdrożny*, *zbrodnia*), 'ten, co z *prostego* (z *drogi*, z *brodu*) zbacza' Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *prost* i o 'niewinnym'. Pierwotne złożenie z *pro-* (p. *pra-*) i pnia *sta-* ('stać') w najkrótszej postaci; por. lit. *at-stus*, *at-stoti*, 'stać w oddali', *ap-stas*, 'dostatek', *ap-stus*, 'obfity', ind. *rathe-sztha*, 'na wozie (*rathas*) stojący', *go-sztha*, 'obora' ('gdzie *go-*, bydło, stoi'), niem. *ew-ist*, 'owczarnia'.

prowadzić, *oprowadzać*, *przeprowadzka*, itd., urobienia od *prowad*, dziś nieużywanego, częstego w 17. wieku (»nie tych *prowadów* stroić«); *prowad*, od *wodzić*, *wadzać* (p. *wieść*), znaczyło: 'obchód końcowy', 'pogrzeb', 'niedziela pierwsza po Wielkiejnocy' (dziś *przewodnia*, w 15. wieku *prowady*); zresztą stale *przewód*, *przewodnia* (o 'spółce, szajce ze zbójami, koniokradami'). U nas wyjątkowe, bo zresztą zawsze *prze-* mówimy (u nas *przechadzka*, u Czechów *procházka*, itd.); p. *prze-*.

proza, dziś nazwa 'mowy niewiązanej', *prozaik*, *prozaiczny*, z łac. *prosa* (takie *s* w późniejszych pożyczkach daje *z*, w dawniejszych *ż*, p. *róża*), nazwa 'pieśni kościelnej' (»sekwencje, *prozy*, hymny«)

prozapas, u pisarzy 17. wieku: »nie trzyma nic od *prozapasu*«, »sporym *prozapasem* opatrzywszy szkatuły«; nasz *zapas* (p. *paść*, *pasę*) z ruskiem *pro-*.

próżny z *próżny* (por. *różny*), a to z **prozdny* (r. 1389: »a tym miał być *prozdzien*«); *wy-* i *opróżnić*; *próżność*; przenośnie: *próżnować*, *próżniak*, *próżniaczy*, itd.; w 14. i 15. wieku *prózny* o 'uwolnionym od winy' itp.: »uczynił ji *prózna*«, »nie puścił Pawła tej rzeczy *prózno*«; *po próżnicy*, 'daremnie', od psałterza. Prasłowo; cerk. *prazdĭn* (stąd *praźnik*, p.), czes. *práz(d)ný*, rus. *porożnij* (z *ż*, jak u nas), od pierwotnego **por(z)d-*.

Prusy, *Prusak*, nazwa litewsko-pruska, kpiąca, od *prausti*, 'myć', *prusna*, 'ryło, pysk'; znana od 8. wieku jako ogólna, obejmująca wszystkie szczepy pokrewne.

Prut, rzeka, scytyjski *Porata* (od

irańskiej nazwy 'brodu' ?), grec. *Pyretos*; *Brutos* u cesarza Porfirogenity około r. 950 dowodzi, że słowiańska nazwa nie z rumuńskiego poszła, bo w r. 950 żadnych Rumunów tam jeszcze nie było. Mapy średniowieczne zowią go *Alanus fluvius*, 'rzeką alańską', od *Alanów*, przodków dzisiejszych Osetów kaukaskich. Ci zwali się w średniowieczu, u Arabów, Greków, Rusi, *Asami* (*aśu*, 'szybki'), *Jasami*; od nich nazwa miasta mołdawskiego *Jassy* (starorus *jasskyj torg*, t. j. 'targ alański'). *Alanją* nazywało się wybrzeże czarnomorskie od Teodozji do Ałuszty; nazwa *Alanów* powtarza się może w nazwie *Roksolanów* (irań. *raochszna*, 'jasny, błyszczący'), szczepu sarmackiego (wszyscy, wraz z Scytami, irańskiego początku), niegdyś między Dnieprem a Donem osiadłego; nazwę przenieśli humaniści dowolnie na 'Ruś', i stąd u Zimorowiców *Roksolanki*: 'ruskie panny'.

prychna, 'mędrochna' (o 'doświadczonej'); pieśń erotyczna o *Prychnie* i *Bieniu*, dosadna; »na *pryszkę*«, 'na jarmark sędomirski na św Pryscyllę'.

prymiera, w 17 wieku, nazwa gry w karty: »jako w pasza albo *prymierę*«, »drudzy krępą trapili *prymierę*«; obce, jak wszelkie inne nazwy karciane: *rumel, rusz, simodynajciet* itd; por *prymus, prym* (stąd i ludowe *prymny*), *prymas, pryncypał*, od łac. *primus*, 'pierwszy', *princeps*, itd.

prysa, 'laska, drąg', u flisów, z niem. *Spriess* (w tem samem znaczeniu), bez nagłosowego *s-*.

prysk, 'żar'; 'pysk koński'; *pryskać*, 'parskać', »*pryskować* żelazem rozpalonem«; *prysnąć*; *pryszcz(yk)*; *pryszczel*; *pryskirnik* (roślina); to samo co *bryzg, bryzgać*; prasłowo; cerk. *prysnąti*, serb. *prskati*, czes. *prýskati, pryskýrz*, 'pryszcz'.

przaśny, o 'chlebie niekwaszonym. macy', o 'wodzie słodkiej', o 'potrawie bez smaku'; *przaśnik* (chleb), *prześnica* (»święto *prześnic*«, biblja); por. *Przasnysz*; prasłowo; cerk. *opŕěsnok*, 'chleb niekwaszony'; lit *prieskas* (więc słowiańskie z **prèskny*; przyrostek samo *-n*, jak w *ciasny, prokny, żelazny*); znaczenie: 'świeży', niem *frisch* (z *frisk*)? W biblji parokrotnie z *r*: »*praśny* chleb«, *praśnice*.

przączek, r. 1472 i 1532 o owadzie zbożowym; czy **prążek*, od cerk. *prąg*, 'konik'(?)

prząść, *przędę, przęślica, przędza, przędziwo, przędziono, przędzalnia*, itd; *przęsło*, i 'warstwa'; prasłowa, brak nagłosowego *s-*; lit. *sprindis*, 'piędź', *sprendžiu*, 'mierzę piędzią', niem. (anglosaskie) *sprindil*, 'przęśliczka' Tak samo u wszystkich Słowian: cerk *prędą, pręsti, prężda*, 'przędza', *pręslica*, rus *prjaża, prjadu*; łotew *spredule*. 'przęślica'. Pokrewne i z *pręg-*, 'prężyć', jak niem. *spinnen*, 'prząść', z *spannen*, 'prężyć' Tu należy i dawny zwrot: »po *przęckę*«, t. j. 'do miary', od *przęcha* (z *przędz-ka*), niby 'przęsło', 'klamra' u pasa, szlei. R. 1500: »motowidło albo *przęśleń*«; i to słowo prasłowiańskie: czes. *przeslen*, łuż. *priasłen*, serb. *prszljen* (!), słowień. *preslen*.

prze; zeszły się w niem dwa pierwotnie zupełnie rozdzielne przyimki-przystawki: *pro* (p. wyżej *pra-*) i prasłowiańskie **per*, lit. *per* i *par*, ind. *pari*, grec. *peri*, łac. *per*, goc. *fair-*, niem. *ver-*. Wedle głosowni słowiańskiej takie złożone jak np.

**per-dati* (lit. *parduoti*) przestawiamy w *pre-*, *prze-*, Czesi i Słowianie południowi w *prě-*, Ruś w *piere-*, i ta postać wyparła każdą inną; np. **per-iti* (lit. *pareiti*) nie istnieje (z wyjątkiem załabskiego, *pereit*, ale tam i *perdal*, 'przedał', nowe wyrównanie w innym kierunku, przeciwnym powszechnemu); zamiast niego jest, wedle *przedać*, i *przeić* (*przejść*). Nasze *prze-* wyparło tak dalece wszelkie *pro-*, że powstały nawet bezmyślności: zamiast *prostowłosa* (to znaczy 'z rozpuszczonemi włosami', albo 'niezaczesana') mówią w 16. wieku *przestowłosa* (Bielski, Petrycy i i.); więc i *przeciw*, *przeciwko*, *naprzeciwko*, *przeciwnik*, *sprzeciwiać się*, urobione od nieistniejącego u nas *proti*, czes. słowień. *proti*, małorus. *proty*, białorus. *preci*, łotew. *pretī*, ind. *prati*, grec. *proti* (*pros*), łac. *pretium*, 'cena (zamiany)'. Dziś *prze* ustąpiło przed *przez*; zachowało się w *przeto* (Czech mówi: *proto*), *przebóg* (Czech: *pro buoh*), *przecz* ›, *przeco* › (Czech: *procz*; Słowak, jak my: *preczo*); ale przez wieki, aż do 17. wieku włącznie, używało się *prze* ciągle w znaczeniu 'dla': »*prze* marne pieniądze«, »*prze* tę przyczynę«, »*prze* imię twoje«, »*prze* zbawienie ludzkie«; nawet i w znaczeniu 'na' (»piję *prze* zdrowie«) i 'przed' (»*prze* cię kładę«); dalej *przeń*, *przeć* (z *prze cię*). We złożeniach *prze-* (cerk. *prě-*, czes. *prze-*) stopniuje: *przemoc*, *przeczacny*, *przenajświętszy*. Inne znaczenia (*przeliczyć*, *przebić*, *przejść*) pomijam.

przebyć, *przebywać* (*przebywawać* w biblji), *przebywacze*, 'mieszkańce' (tamże), wymieniam dla słowa *przebytek*, 'mieszkanie', co już w 16. wieku ustąpiło mylnemu *przybytek*, znaczącemu przecież nie 'gdzie się przebywa', ale 'to, co przybywa' (»od *przybytku* głowa nie boli«, »z *przybytkiem* dnia większego«; por. *przybysz*, t. j. 'przychodzień', »rok *przybyszowy*«, 'przestępny, gdzie jednego dnia przybywa'); ten błąd raz już w biblji zachodzi; u Czechów *przebyt* ustąpił również przed *przibytek*, 'mieszkanie'; podobnie zamiast *przetbica* ('przed łbem') od 16. wieku *przyłbica*.

przechyra, *przechera*, 'frant, oszust', powszechne w 16. i 17. wieku; *przecherny*, 'szalbierski, zwodniczy'; por. cerk. *prochyrěl*, 'podły', do rzeczownika *chyra*, 'słabość', rus. *chyryj*, 'słaby'; p. *chory*.

przeciw; niegdyś przymiotnik od *proti* (p. *prze*) brzmiał: *protiw* (jak *praw* od *pro*); sam przymiotnik w rodzaju męskim zaginął u wszystkich Słowian, ocalał w rodzaju żeńskim, cerk. *protiwą*, albo w nijakim, *protiwo*, skróconem w *protiw* (kaszubskie *procim*, już w 16. wieku), z czego u nas *przeciw*; p. *prze*.

przeć, *prę*, *przesz*, *prą*, szczególniej we złożeniach: *podeprzeć* (zamiast poprawnego *podprzeć*), *podparł*, *podparty* (*wsparcie*), *podpierać*, *podpora*, *podpórka*; *uprzeć*, *uparł się*, *uparty*, *upierać się*, *upór*, *uporczywy*; *zapora*, *opora* (*oparcie się*), *napór*. Prasłowo; brak nagłosowego *s-*: lit. *spirti*, 'wierzgać', *atspara(s)*, 'podpora', *spartus*, 'zwinny', prus. *spartis*, 'siła'; ind. *sphurati*, 'rusza się', grec. *(a)spairō*, 'opieram się', łac. *spernere* (*sprētum*), 'odrzucać', niem. *spornen*, 'wierzgać', i *Sporen*, 'ostrogi' Tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *prěti*, *pĭrą*, *podpirati*, *podpora*.

przeć, *przę*, *przysz*, *przy*, to samo co poprzednie; przeniesione ze

'wstrętu fizycznego' na 'moralny', zatraca nawet właściwą odmianę i całkiem jak pierwsze się odmienia: dawniej tylko *przał* i *zaprzał się*, dziś *zaparł*, *wyparł się*, *zapierać*, *wypierać się*, ale do dziś *zaprzaniec*; *spierać się*, *spór*, *sporny*. Używało się szczególniej w rozprawie sądowej: *prza*, 'proces', *pierca*, *pierczyk*, 'adwokat', *sąpierz*, *sąprza*, albo *sąpierza*, *sąprzewy* i *sąpierzewy*, 'strona przeciwna w sądzie'; i w tem znaczeniu jest już prasłowiańskie: cerk. *prja*, *rasprja*, 'spór, proces', *sąpĭr'*, 'przeciwnik', czes. *rozeprze*, rus. *prienija*, 'debaty' (por. nasze *odparł*); *odpór*, *spór*, należą do jednego lub drugiego *per-*; tu również więc brak nagłosowego *s-*; cerk. *pĭrěti*, *pĭrją*, *pĭriszi*.

przeć, z pierwotnego *per-* (t. zn. nie *sper-*, jak poprzednie), o 'przeniu, rozparzaniu się': »zboża w sąsiekach *przały* i butwiały«, »miejsca *przejące*« (pod pachą); trzecia osoba: *pre* (jak *gore i vre*): »gdy słońce *pre*«, »jako gdy *pre* pod obłokiem palącym«; *przelina*, 'ziemia z pod topniejącego śniegu, miejsce przetarte'. Tu należą i »gruszki *przałki*« (już u Zimorowica, 'wcześnie dojrzałe'). Brak w lit.; wtaczają grec. *prēthō*, 'gorę', *pim-prē-mi* (zdwojone), 'gorę', *prēdon*, i o 'wrzodzie'. Od tego *per-*, *por-* (por. *pora*) odróżniamy więc oba poprzednie *per-*, *por-* (ze *sper-*, *spor-*), ale dalszych różnic nie uznajemy, więc uważamy za jedno: cerk *perą*, *pĭrati* (jak *berą*, *bĭrati*), rus. »*porat' nogami*«; cerk. *zapĭrą*, *zapręti*, rus. *zapierieť* (*na zapierti*, *zapor*), *podpierieť*, czes. *podeprziti*, *podlepru*, rus. *pru*, *pierieť*, 'cisnąć' (*napor*, 'nacisk'), serb *doprieti*, *dopirati*, 'dosięgać'. Jeżeli włączymy *per-*, *por-* o 'lataniu' (z *sper-*), 'przebijaniu - przekraczaniu' (*prom*, *pierzeja* itd.), to żaden inny pień nie wyrówna temu *per-* co do ilości znaczeń, ale i początków.

przed, przyimek, i *przód*, rzeczownik, bo prawidłowy przegłos *ie* w *io* nie rozwijał się w zawsze jednozgłoskowym przyimku, lecz tylko we dwuzgłoskowych postaciach rzeczownikowych; więc *przodu* z **przedu*, a ich *o* i na mianownik przeniesiono: *przód*; *przodek*; *przedni*; *wprzód*, *wprzódy* albo *przódy*, u ludu i drugi stopień: *przódziej*, *przódzi*; *przodownik*, *przodkować*. Urobione *przed* przyrostkiem *-d* od *per*, jak *nad*, *zad*, od *na*, *za*; rus. *picred*, *wpierod* (nasze *naprzód*, co dziś i odmieniamy, np.: »numer *Naprzodu*«); czes. *przed*, cerk *prěd*, drugi stopień cerk. *prěžde*, z tego rus. *prież*, *prieżdewremienno*; u nas jeszcze w 16. wieku: *przedzej* z *przedze*. W imionach: *Przedpełk*, *Przedwoj*, i i. Dziś mówimy: »na *przodzie*«, zamiast poprawnego dawnego »na *przedzie*« (por. *poprzednik*).

przedać, *przedawać*, *przedaj*, *przedajny*, *przedawnictwo*; p. *dać*. Zwykłym trybem, nie zadowalamy się złożeniem utartem i składamy je ponownie, mówimy nie *należć*, lecz *znaleźć*, nie *ostać*, lecz *zostać*, tak samo nie *przedać*, lecz *sprzedać* (*sprzedawać*, *sprzedaj*), gdy inni Słowianie, np. Ruś, Czechy, przy *prodati* zostają. Od 18. wieku *przedaj* zastąpiliśmy *przedażą* i mimowoli przypuszczamy, jak przy *odzieży*, pożyczkę ruską (*prodaża*, *odieża*); nie należy jednak pomijać prapolskich rzeczowników na *ż*, jak *łupież*, *kradzież*, i t. d. Złożenie to, w znaczeniu 'pierwotnego handlu wymiennego', jest prasłowiańskie;

lit *parduoti*, 'przedać', może tylko nas naśladuje. Różnicę pierwotną między *przedać* (czes. *przedati*, 'zdradzić, przeliczyć się w dawaniu') a *prodać* (czes. *prodati*, 'przedać') utraciliśmy (tem łatwiej zjawiło się złożenie z *s*-); wszyscy inni Słowianie ją zachowali: rus. *peredat'* i *prodat'*. Por. *prze*.

przeko, *poprzek*, *naprzek*, *naprzeki*, *wprzek(i)*, *poprzeczny*. *przecznica*, *przeczyć* komu, *przeczka*, *sprzeczka*, *sprzeczać się*; »*sprzeczne* koło«, o 'upartym'; we złożeniach: *przekobiały*, 'z białym pasem, smugą', w 16. wieku nieraz. Prasłowiańskie; cerk. *prěkostowiti*, o »przeciwomółwiących« naszych dawnych tekstów; serb. *prek(o)*, czes. *přiczka*, rus. *popierek*, *pereczit'*; z **perko*; urobione od *per-* (p *prze*) przyrostkiem *-k* (por. *prok* od *pro-*, p. *prócz*).

przekomarzać się z kim, od *komar* (p), por słowień. *komarati*, 'biedzić się', od tegoż słowa; późne, nam właściwe.

przelisz, w biblji i *przezlisz*, u innych (np. u Leopolity) tylko to; 'nadto': »*prze(z)lisz* wielki«, jak w czes. *přelisz*; złożone z *lich* (p. *lichy*)

przepaść, *przepastny*; prasłowo; p. *paść* (*padać*).

przepiórka, *przepierzyca*; »*przepiórcze* pole«, o 'niestałem szczęściu'; *przepiór*, 'wabik-piszczałka'; *przepierować*, 'przyśpiewywać'; zachowaliśmy oba *r*, inni Słowianie je odmieniają: słowień. *prepelica* i *plepelica*, podobnie u Serbów; u Czechów *přepel* i *křepel* (rozpodobnienie i dwu *p*), na Rusi *pierepiel* i *pierepier* Prasłowiańskie; zdwojone *per-*, tak samo jak w *proporzec* (p.); ptak przezwany od 'podlatywania'. Pruskie i litewskie jego nazwy zbyt odbiegły; prus *penpalo* i lit. *putpela*, *piepała*, łotew. *paipala*, może zniekształcone słowiańskie, ale są i nazwy pruskie dla 'ptaków' wogóle: *pepelis* i (czwarty przyp. liczby mn.) *pipalins*; porównywają łac. *papilio*, niem. *fifaltra* (dawne, dziś *Falter*), 'motyl'; i u Słowian (bułg.) *preperuga* i *peperuga*, 'motyl'.

przepłoch, o 'chwaście': »kłosy bez *przepłochu*«, »kwaśna jagoda i *przepłochy*«; 'luka, brak': »wielkie w regestrach *przepłochy*«, »czynią *przepłochy* w cnotach«, Potocki; później i 'popłoch', u Czechów tylko w tem znaczeniu; rus. *pierepołoch* P. *płochy*.

przepołudni, »od diabła *przepołudniego*«, psałterz (*południego*, puławski), »ode diabelstwa *przepołudniego*«, r 1532; dziś *przypołudnica*, o 'zmorze', znane i u innych Słowian, np. u Łużyczan.

przesiek (nie *przesieka*), 'siekiera'; nazwy narzędzi: *przesiek*, *nasiek*; nazwy poręby: *pasieka* (p.), *przesieka* w 13. wieku; p. *siec*.

przespieć, częste w psałterzu, 'powodzić się': »wszystko *przespieje*«; *prześpiewanie*, 'powodzenie'; *przespiech*: »uczynisz *przespiech* prawemu«; *przyśpieć*, 'pospieszyć': »niżadny nie *przyśpiał*«, 'nie przybył', biblja; p. *spiech*.

przestrzeń, *przestronny*, p. *strzec* i *strona*; ale do tego należy i cerk. *prostor*, 'obszar', prasłowiańskie (bułg. rus. czes. *prostor*), u nas *przestwór*, zamiast **przestor*: *prze-* zastąpiło, jak zawsze, *pro-*, a *w* wstawione

przesukowany, biblja (»kręcony«, Leopolita), »ze lnu białego *przesukowanego*«; od *sukać*, p. *sukno*.

przewał, czes *přiwal*, 'ulewa'

(o deszczu i o wałach wodnych), w psałterzach, biblji (»deszcz«, u Leopolity).

przewernąć, 'przewrócić', małoruskie, u Potockiego, jak *powernąć* u S. Twardowskiego; małorus. *perewernuty, powernuty.*

przez, urobione (jak *przek*, p. *przeko*) od *per-* (p. *prze*), tym samym przyrostkiem *-z*, co i w innych przyimkach; por. *bez.* Właśnie u nas przyimki *przez* i *bez* wymieniły się; mówimy żartobliwie: »pobiegł *przez* czapki *bez* las«, dawniej: »*przez* czapki *przez* las«, bo w ciągu 14. do 17. wieku *bez* przed *przez* zupełnie ustąpiło; są liczne pomniki, szczególnie 15. wieku, gdzie nigdy *bez*, zawsze *przez* się używa, i przed imionami, i z niemi, np. zawsze: *przezpieczny*, nigdy *bezpieczny* (w obu psałterzach: w florjańskim tylko kilka przykładów dla *bez*: *bez mała, bezwinny, bezednowie, pobezczynić,* zresztą zawsze *przez, przes*); *bez* ocalało nieraz tylko w imionnictwie: *Bezdziad* (obok *Przezdziad,* stąd *Przezdziecki*), *Bezdrew* i *Przezdrew, Bezkorzystew* i *Przezkorzystew* I u załabskich Słowian *przez* miejsce *bez* zajęło. Inni oba ściśle odróżniają, Czesi *przes* (oni *przez* nie mają, ale to to samo) i *bez*; cerk. *prěz* (bułg. *prezmorczin*, 'przezmorski', t j. 'zamorski'), rus. *pierez*, ale obok niego posiadają południowe i wschodnie języki i *czrěz* lub *czrěs*, rus. *czerez*, co w zachodnich ocalało jedynie w nazwie szczepowej *Czrezpienian*, t. j. 'przez Pianę (za Pianą) mieszkających' (w Meklemburgu, 10—12. wiek). U Słowieńców *bez* w *brez* się odmieniło, pod wpływem tego *prez, czrez.*

przezroczysty, p. *zerk.*

przmiel, *przmielina, przmielowy,* w 15. i 16. wieku, zamiast dzisiejszego *trzmiel,* nazwa krzewu leśnego. Ale *przmil, szczmielka,* 'asplenium', *szczmiel(iną),* 'melampyrum' (*noc i dzień,* wedle łac. *vesparia* tak ochrzczona), *przmiel* r. 1472, *pczmiel, szczmiel,* r. 1500: »trąd albo *pszczmyel*«, to zniekształcenia prasłowa *cz̆ĭmel,* 'bąk', rus. *czmiel* i *szmiel, szczemiel,* słowień. *czmelj, szmelj,* czes *czmel, szczmel* (stare), załab. *stmel* (serb. *strmelj,* słowień. *czrmelj* i *czmrlj,* dalsze zniekształcenie); *cz̆ĭm-el* do pnia *kĭm-* do *skem-* (*skom-*), por. *komar,* lit *kaminė,* 'bąk'; p. *czmiel.*

przłyk, *przłyknąć,* dźwiękonaśladowcze, *przłykać* i o 'fukaniu', i o 'spaleniu (na panewce)'; por. *bzd-yk*

przy, przyimek, i we złożeniach jak *przybysz.* Prasłowo, lit. *prie* (prus. *prei*), 'przy', w dalszem urobieniu *priesz,* 'przeciw'; łac. *pri, prae,* 'przed', niem. *für, vor.* Ogólnie *przy* we złożeniach z przymiotnikiem służyło umniejszaniu; od *biały*: *przybiel* (nieodmienne! jak *oburącz* itp.), 'nieco biały, białawy', np. »miał włosy *przybiel*«; *przyczyrzń, przyliś* ('lisowaty'), *przyżółć, przyzieleń*; ale to *przy*, jako i z siódmym przypadkiem łączone, wywołało, szczególniej w 16. wieku, postaci: *przybielszym, przyczerwieńszym,* których język 15. wieku jeszcze nie zna; Rej np. ma już wyłącznie *przytrudniejszym* (»to nań *przytrudniejszym*«), *przyłakomszym* ('nieco łakomiej'), u Mączyńskiego jest obu postaci kilkadziesiąt przykładów; są jeszcze u Petrycego 1609: *przysroższym*; w 17. wieku giną zupełnie. My dziś *przy* wprost z przymiotnikiem łączymy: *przyciemny, przyciasny, przyostry*; daw-

nemu językowi to obce, miał *przyciem, przyostrz*; u innych Słowian to rzadsze. Mylne *przy*, zamiast *prze*, w *przybytek* (p. *przebyć*), *przyłbica*.

przyjaciel, *nieprzyjaciel*; *przyjaźń, nieprzyjaźń*; oboje od czasownika *przyjać* (*sprzyjać*), co wyjątkowo jeszcze w 16. wieku nieściągniętą postać zachował, ale tylko w *przyjaje* (»kotka nie *przyjaje* psu«), do czego dorobiono mylne: *przyjajać* (»jemu nie *przyjajali*«, biblja, »tej jął *przyjajać* na umor«). Pierwotnej odmiany (cerk. *přěją, prijati*, czeskie dawne *przeju*) nie mamy; zastąpiliśmy **przeję* nowem *przyjam* (z *przyjaję*); dziś tylko złożone *sprzyjam*. Prasłowo; brak go w lit. (przytaczają tylko łotew. *prieks*, 'radość'); ind. *prija-*, 'miły' (czasownik *prijajate*), goc. *frijōn*, 'kochać' (stąd *Freund* i *Friede*); z *prijatel'* zgadza się zupełnie saskie (stare) *friuthil*, 'kochanek', ind. *pretar-*. *Przyjaźń* jak *bojaźń*, obok takich jak *pieśń, waśń*; przyrostek jest więc *-zni̯* albo *-sni̯*, obok *-ni̯* (jak w *dań*).

przyjemny, *nieprzyjemność*, do *przyjąć* (p. *jąć*; przez *przyjma*, por. *ujma*, lub *przyjem*, por. *najem, zajem*, rus. *prijom*); tak samo w czeskiem, gdy na Rusi *prijatnyj, neprijatnost'* (od *przyjęty*); por. niem. *angenehm* i *annehmen*.

przysięga, *przysiąc* itd., *przysiężnik* ('ławnik'), *sprzysiężenie* ('spisek'), *krzywoprzysięzca*; prasłowo; p. *sięgać*.

przytcza, 'przypadek', 'sprawa, rzecz', w 15. wieku ogólne, ginie już w 16. wieku (jest np. w Ezopie Biernatowym: »gdy się *przytcza* przyda, ród cię wyda«); od *przytknąć, przy-tkać*; w cerk. *pritcza* dosłownie greckie *parabolē* tłumaczy i na 'bajkę, powieść', przechodzi. U nas, szczególniej w 16. wieku, i mylna pisownia: *przydcza*.

przyzba, p. *izba*.

przyzwoity, *nieprzyzwoitość*; już od 16. wieku stale tak, ale jeszcze i wtedy istniała (np. u Kromera i i.) dawniejsza postać bez *z*: *przywoity*; złożone z *przy-* i *woj-* od *wić*, p.; znaczy 'to, co się *przywija*, przynależy'; dlatego mówią: »*przywoita* (t. j. rzecz), aby...«, »jako to głupim *przyzwoita*«. Wyłącznie polskie.

psota, od *psi* (p. *pies*), zwykłym przyrostkiem (*-ota*); *psocić, psotliwy, psotliwość, psotnik*; nietylko dla 'figlów, psich kusów', ale w dawnym języku głównie i dla 'nierządu' wszelakiego: »będą się *psocić* córki wasze«, Leopolita, »w domu nierządnicy *psotę* płodzili«; w biblji *psotny* tłumaczy 'najgorszy'.

pstry, narzeczowo od 16. wieku *pestry* i *bestry*; *pstrzyć, upstrzyć*; *pstrocha* i *pstrucha*, o 'krowie pstrej'; *pstrocina* i *pstrocizna*; »*pstro* w głowie« i *pstrogłowiec*; ale *pstrokaty* urobiono wedle *srokaty*; *pstrąg* (takiż przyrostek jak w *ostręgi*). Prasłowiańskie, od *pisania* (przyrostek *-r*, między *s - r* wsunięte *t* trybem stałym słowiańskim); grec. *poikilos*, 'pstry', z inną samogłoską od tegoż pnia; p. *pisać*; nazwę ryby 'pstrąga' ogólnie stąd odwodzą Słowianie (serb. *pastrva*, itd.). Por. *pstrosz* (o koniu); narzeczowe *piestrzyć, piestrzanka*, z pierwotną miękkością półgłoski.

psuć, *psuję*, zamiast odmiany pierwotnej: *psować, psuję, zepsować*, jeszcze w 16. i 17. wieku ogólnej; *zepsuty, zepsucie, popsuć* (*popsujmajster*); od *pies* (p.); por. niem. *verhunzen* w tem samem znaczeniu,

od *Hund*: 'na psa sprowadzać, na psotę'.

psyk, *psykać, psyknąć*, dźwiękonaśladowcze, o ptactwie, o trzeszczącem świetle, itd., urobione jak *ksyk* (*kszyk*), *prztyk, pstryk, bzdyk*.

pszczoła, dopiero od 16. wieku, zamiast dawniejszego *pczoła* (*sz* wsunięto), a to z **bczoła*, przez upodobnienie *b* do bezdźwięcznego *cz*; pień *bŭk-*, od 'bęczenia'; *bąk* i *bczoła* (przyrostek *-el-* przy nazwach podobnych nierzadki, por. *dzięcioł, kwiczoł*) poszły więc z tego samego pnia, od odmiennej wokalizacji. U Czechów *wczela* (z *bczela*), a stąd nazwa herbowa *Wczele*. Urobienia: *pszczeli, pszczelarz, pszczelnik, pszczelnictwo*; nazwy roślinne wszelakie; zdrobniałe *pszczółka*. Stanko (r. 1472) *pczelnikiem* nazywał 'pierzgę, wosk czarny'. Nazwa ogólnosłowiańska, obca Litwie (lit. *bi-tis* od tegoż pnia co i niem. *Bie-ne*). Inni Słowianie odrzucają i nagłosowe *b*: *cola*. Cerk. *bŭczeła* (i *bĭczeła*), rus. *pczeła*, serb. *pczela* i *czela*, *(p)czelac*, 'ul', słowień. *czbela*.

pszono, nazwa 'prosą otłuczonego'; od *pchać* (p.); *pszonak, pszonka*, roślina 'erysimum'; *pszenica*, dawniej i ludowe *pszeńca*, ze skrótem (jak *szubieńca, szkleńca*); *pszenny*, nie *pszeniczny*. Ta prasłowiańska nazwa wyparła pierwotną, *pyro*, co przeszła na inne zboża lub na *perz*, jak (nietylko) u nas. I *pszeno* i *pszenica* prasłowiańskie, powtarzają się wszędzie tak samo; już w cerk. oboje, narzeczowe (bułg.) *czenica*; prus. *som-pisinis* (dosłownie 'z pszenną', t. j. mąką), 'chleb gruby'. »Porwano diabłu młóto, *pszonnak* i pokrzywy«, »pokrzywy, osty i *pszennaki*«, w 17. wieku, odnoszą się do *wróblego pszonaku*, chwastu (?).

ptak, dawniej *ptach*, więc zdrobniałe: *ptaszek*; *ptaszysko* (mylnie *ptasisko*, dla uwydatnienia owego *-i-*), *ptaszę, ptaszy* (mylnie *ptasi*, jak *mysi*, dla tej samej niemądrej przyczyny); *ptactwo* obok *ptastwo* (biblja); *ptaszyna, ptaszynka*, i rodzaj 'strzelby'; *ptaszyniec*; w cerk. pierwotne *pta*, rus. *potka* i *ptica, ptieniec*, 'gniezdnik'; od 'latania': ind. *pat*, 'lecieć', *pat-atra-*, 'ptak', grec. *petomai*, 'latam', *eptēn*, 'leciałem', *pteron*, 'skrzydło', łac. *peto*, 'dążę' (stąd *impet, impetyczny*), *penna*, 'pióro', z **pesna*, **petna* (stąd *penał, penalik*), niem. *Feder* i *Fittig*; w ind. i grec. *pat* (*pet*) znaczy i 'padać' (*piptō*), niem. *finden* 'napaść na co, znaleźć'. Inni odwodzą albo od nazw dla 'jaja' (litew. *pautas*), podobnie jak grec. *ōïos*, łac. *avis*, 'ptak', z nazwy 'jaja', *ōon, ovum*, albo zestawiają wraz z łotew. *putns*, 'ptak', jako »młode« z ind. *pota-*, 'młode', *putra-*, 'syn', grec. *pōlos*, 'żrebię', łac. *pullus*, 'młode', i *puer*, 'chłopiec, dziecko', niem. *Fohlen* i *Füllen*, 'łoszak'. Wybór trudny; *ptak, ptach*, od *pta-* z przyrostkiem *-k* (jak *znak*).

pu- zamiast *pó-*, ogólne w dawnej pisowni, szczególniej w 16. wieku, nawet w *puttora, pułnoc*; *puthak* (czes. *polouhák*, z niem. *Halbhaken*), rodzaj 'strzelby'; *pułapka*, 'samołówka', zamiast *połapka*, od *łapać*, czes. *polapka*; *puław*, 'powała stropu, sufitu', z niem. *Laube*, i w dzisiejszej pisowni zachowane; inne zaginęły, np. *pukład(ka)* albo i *pukłat* (na wozie).

publika, *publikować, publiczny, publiczność*; przeciwstawienie do *prywata*; dalej: 'festyn', 'zjazd, zgromadzenie'; *publikacja*; z łac. *publicus* z dawnego **poplicos*, od *populus*, 'lud'. Tu i łac. *res publica*,

rzeczpospolita dosłownie tłumaczone za naszych pseudo-rzymskich czasów; z tego *republika* (przeciw *monarchii*).

puc, *pucek, pucka,* 'ostatnia część warg', 'kończyny palców'; 'całus'; 'wydęcie warg'; 'chłopeczek'; stąd *pucołowaty* i *pucaty*; wszystko oboczne do *pęc-* (*napęczniały*), p. *pęc(z)* pod *pęk*.

puch, 'to, co się unosi', 'piórka miękkie, meszek, włosie'; obok tego i *pęch*, 'zapach' i 'zaducha'; *puchowy, puchówka; puszyć się*, 'nadymać się', *napuszony, napuszysty; puchnąć, puchły, puchli(z)na*, złożenia z *na-, o-, z-, za-*; p. *pulchny*. P. *pycha*; por. *pach*.

pucować, 'czyścić', z niem. *Putz, putzen*, szczególnie w gwarze wojskowej, »*pucować* buty«; *pucówka* (jak *frycówka*); a był i *pucer*.

pud, *pudowy*, ruska nazwa wagi (40 funtów), z niem. *Pfund* (*n* w dawnych pożyczkach wypada), a to z łac. *pondus*, 'waga', do *pendere*, 'wisieć' (stąd dawne *ponderować*, 'ważyć').

pudło, *pudełko, pudełeczko*, od 16. wieku (1532 r.), z niem. *Paudel* (»*paudeln und lischken mit Fischen*« w Prusiech w połowie 16. wieku); *pudło*, 'o chybionym strzale', *pudłować*, od nazwy psa: *pudel*, również z niemieckiego, znacznie młodsze jednak.

puery, 'żacy przystrojeni do komedji' (w 16. i 17. wieku), z łac. *puer*, 'chłopiec'.

puf, we wszystkich znaczeniach: *puf* na głowie, *puf* do siadania, itd., z franc. *pouf*; tylko nazwa gry z niem. *Puffspiel*.

pugilares, skrócone *pulares*, przejęte żywcem, nawet z obcą końcówką (zamiast *pugilar*), z łac. *pugillares* od *pugillus*, 'tabliczka'.

puginał, z włoskiego (*pugnale*), jak *sztylet* (*stiletto*) i *daga* (p.), gdy *deka*, 'sztylet', z czeskiego.

puha, ruskie, w 16. wieku, zamiast 'bicza', p. *pęga*; pisano mylnie i *puwa* (Zimorowic).

puhacz, *puchacz*, od 15. wieku z *ch*, do czego i *puszczyk*, 'odmiana mniejsza sów'; rus. *pugacz*, niby od straszenia (*pugać*'); przezwany »od *puhania* strasznego w nocy«.

puhar, 'czara, czasza', z niem. *Becher*, u Węgrów *pohár*, serb. słowień. *pechar*, cerk. *pechar* i *pachar* w nazwie 'czasznika': *pacharnik*, łuż. *bjechar*, staroniem. *behhar* i *pehhari*, łac. średniowiecz. *bicarium*.

puk, *puki, pukać, puknąć, pukawka, pukanie, pukanina; wypuczyć* (np. oczy); p. *pęk, pękać, pęknąć, pęcznieć*, bo to oboczne *u* obok nosówki; »śmiać się do *rozpuku*«, t. j. »do *rozpęku*«.

pukiel, *pukla*, wszelka 'okrągłość, wypukłość', u włosów, ozdób nabijanych na tarczy, uprzęży), z czes. *pukle* z niem. *Buckel; puklasty, wypukły, wypukłość; puklerz*, 'tarcza' (por. franc. *bouclier*, z niem.).

pula, 'stawka', 'partja', wyraz 19. wieku, więc z franc. *poule* (od łac. *pullus*, 'nasiadka'), nie z włos. *puglia*, 'stawka'.

pulchny, od połowy 18. wieku, przestawione z dawnego *puchlny* od *puchnąć* (p. *puch*).

pulpet (do rosołu), z włos. *polpetta*, 'kluseczki, gałki mięsne', 'figatele' (z włos. *ficattola*), od *polpa*, 'mięso'.

pulpit, 'stolik czy podkład do pisania, czytania', z łac. *pulpitum*.

puls, *pulsowy, pulsować*, z łac. *pulsus* od *pellere*, 'bić'.

pult, *pultynek*, 'szkatułka', z niem. *Pult* z łac. *pulpitum*.

pułk, z dawnego *pełk*, ocalałego w nazwach osobowych, złożonych z *-pełk* (*Świętopełk, Jaropełk, Przedpełk*), lub zeń urobionych (*Pełka*; *Pełczyn*); prasłowiańska nazwa 'oddziału wojska i ludu'; od tegoż pnia co i grec. *polis*, łac. *populus*, niem *Volk*; p. *pełny*; *pułkowy, pułkownik, pułkownikować*; *pułkownik* od nas i na Ruś przeszedł, wraz z innem słownictwem wojskowem (*chorunżij, puszka*); już w połowie 17 wieku sarkano, że niem. *oberszter* zabiera miejsce *pułkownikowi*.

punkt, *punkcik, punktualny*, z łac. *punctum* od *pungere*, 'kłóć'; tu i *puntały*, w 16. i 17. wieku, 'trzpienie w klamrach, zankle', z włos. *puntale*, pisane niemal stale przez *o*: *pontały* (i 'ozdoby na czole').

pupki, 'pępki', o futrach sobolich i i. najprzedniejszych (około pępka); ruskie, w 16. i 17. wieku nierzadkie.

purchawka, *purchatka*, rodzaj 'grzyba', zwanego i *prochówką* (od tego samego pnia!) albo *kurzawką*, u Stanka (r. 1472) *parchawiec* i *parchewka*; »za poruszeniem unoszą się tumany zarodników«, więc od *pierzchania* (p. *pierzchnąć*); *a* i *u* mieniają się nieraz obok płynnej między spółgłoskami, por. *barczeć* i *burczeć*, *marczeć* i *mruk* (z *murk*), *margać* i *mrugać*. Por. *parch*.

purpura, 'szkarłat', *purpurowy*, dawniej *purpurzany*, z łac. *purpura*, nazwy 'ślimaków służących do barwienia na ów kolor', z grec. *porfyrā*.

purty, *japurty, deporty*, nazwy 'jabłek', sprowadzonych w 13. wieku z cystersami z klasztoru *Pforte* (w Turyngji).

puska, 'całowanie', Mączyński 1564, por. niem. *Buss, Busserl* (to samo); u Słowieńców w 16. wieku *puszowati*. 'całować'.

puskać, urobione do *puścić*, jak *brukać* do *brudzić*, ale to nalecialość ruska (*puskat', otpusk*, 'urlop').

pusty, *pustować*; *pustak*; *pustynia* (o podwójnym przyrostku: *-y-ni*); *pustelny* r. 1595 ('leśny'), *pustelnik, pustelnica, pustelniczy*; *pustota, pustość, pustosz, pustoszyć, spustoszyć*; *pustać*; *pustki, pustkowie*; »*pustopas* (albo samopas) chodzić«, 'paść się zdala od stada'; »*puste* wieczory (lub nocy)«, 'czuwanie przy umarłym'; *puścić, puszczać*, i liczne złożenia; *puszczadło* (do puszczania krwi); *puszcza, puszczaki*; *mięsopust*; *odpust*; *rozpusta, rozpustnik*; *zapusty*; *wypustki*; *podpuszczka*; p. *puskać*; *puści(z)na*, 'co zmarły zostawia, opuszcza, spadek'; *puścieć, opuściały*; *puściut(eń)ki*. Prasłowiańskie we wszystkich ważniejszych postaciach; szczególniej u Serbów i na Rusi w licznych złożeniach z *pusto-*; brak w litew ; jest w prus. *pausto-* dla wszelakiej 'dziczyzny' (kota, konia) i dla 'puszczy'; z jego *paustre*, 'pustynia', por. rus. *pustyr'*, 'pustynia'; dalsze odpowiedniki p. *pycha*. W biblji *spustki* (»drzewca«, Leopolita), wedle czes.

pusz, 'czub', *federpusz* w 16. wieku (przetłumaczono dosłownie na *pióropusz*), z niem *Busch* (*p* zamiast *b*, por. *pukiel* i i).

puszczyk, 'sówka', od przebywania w *puszczy* (lecz por *puhacz*); nazwa zgodna poniekąd z nazwą: *pustołka* (mały ptak drapieżny), *pustułka* (uchodzi i za sowę leśną), co powtarza się u innych Słowian, ale z inną samogłoską: czes. *poštolka*, słowień *postolka*, i w licznych odmianach, tylko na Rusi jak u nas: *pustielga*; por »*pustelni* kurowie« u Bielawskiego r 1595 i i.

puszka, 'skrzynka', w 15.—17.

wieku nazwa i 'strzelby', a szczególniej 'działa', co Moskwa od nas przejęła i zatrzymała; my to *działem* (p. *dzieło*) zastąpili; więc *puszkarz* dawniej znaczył i 'ludwisarz (lejący działa)' i 'kanonjer'; *puszkarstwo*, »proch *puszeczny*« (do strzelania); wszystko tak samo w czeskiem, zapożyczone z niem. *buhsa* (dziś *Büchse*) z łac. *buxea* z grec. *pyksis*, z przestawką (*szk* z *ks*, por *oksza*) Tak samo u innych Słowian: serb. *puszka*, *puszkar*, *puszkariti*, itd ; są u nich i postaci z *puksza* i *buszka*.

puślisko, 'rzemień u siodła', od 16. wieku znane, *puszlisko*; czy nie obce ? (tur. *pusat*, o 'zbroi końskiej', ?).

putać, *przeputać*, 'przetrwonić', słowo nowe; rus *putat'*, *pereputat'*, znaczy jednak tylko 'wikłać, plątać'.

putnia, 'wiadro', z dawnego niem *putina*, dziś *Bütte*; i u innych Słowian obiega, np. czes. *put(i)na*.

puzan, *puzon*, *bażan* w r 1544, instrument muzyczny dęty, z niem. *Posaune* (dawniej *bosūne*), czes. *pozoun*.

puzdro, wszelkie 'naczynie pękate' (skrzynia, futerał); *d* wsunięte; urobione przyrostkiem *-ro* od *puzo*, 'brzuch', małorus *żowtopuz*, 'żółtobrzuch', o wężu (por *pęzieć*); czes. *pouzdro*, serb. *puzdra*, 'moszna', rus *puzyr'*, 'pęcherz, bąbel'.

pwa, 'ufność', raz w psałterzu: »imają *pwę*« (»w niem *pwają*«, puławski); *pwać*: »w cię *pwam*«, »*pwaj* weń«, psałterz (pisane nieraz *pfać*); cerk. *pŭwati*, *upŭwati*, rus. *upowat'*; p *ufać* i *pewny*.

pycha, rzadko *pych* (psałterze), *pyszny*, *pyszność*, *pysznić się*, *pyszałek*, *pyszałkowaty*; urobione od pnia *pu-* przez *s*, słowiańskie *ch*; powtarza się z samogłoską *u* w *puch*, z długą w *pych*, z nosówką w *pąch* (p. *pach*); znaczy 'dmuchanie, nadymanie, wzbieranie'; równoległy pień z *b*, por. *buchać*. Prasłowo; tak samo u innych Słowian; czes, rus. itd. *pycha*, *pyszny*; lit. *pu-sti* (z *pu-ti*), 'dąć', *puta*, 'piana', *puslė*, 'pęcherz', *pa-pautas*, 'mozoł (na ręce)'; w grec i i., jak u nas, pień z *-s*: *fysa*, 'dęcie' (nasze »*pychać* ogniem«, rus. *pychat'* i *pyszat'*, 'silnie oddychać, pałać'), *fysaō*, 'dmę', łac *pustula*, 'pęcherzyk'. Do tegoż pnia należy i *pył* i *pusty*, a nawet i *pwa*, 'ufanie' (?), jak i *pykać* (ale to raczej dźwiękonaśladowcze).

pykać fajkę, *pyknąć*, dźwiękonaśladowcze.

pył, *pyłek*, 'proch', 'kurzawa', *zapylony*; por *pycha*; na Rusi *pył* i o 'ogniu', od tegoż pnia (por *pychat'*) Jest inny pień *pū-*, o 'gniciu', lit. *pū-ti*, 'gnić', liczne urobienia z *d*, *l*, niem. *faul*; nasze *pyje*, z 16. i 17. wieku (?).

pypeć, 'choroba języczka u drobiu'; używane i przysłowiowo (»zdarto mu *pypeć*«); pożyczka z niem *Pips* (dawne *pfifiz*), a to z romańskiego (włos. *pipita*, wkońcu do łac. *pituita*, 'smark'). U nas wyjątkowo nazwę dla chowu drobiu pożyczono; jeżeli pominiemy *kapłona*, *pawa*, *indyka*, wszystkie inne są rodzime, gdy Niemcy niejedną z łac. przejęli. Od nas *pypeć* na Ruś; jest i bułg. *pipka*; Czesi mają rozpodobnione *tipec* obok *pipec*, jak Niemcy *Zips* obok *Pips*.

pysk, *pyskowy*, *pyskować*; *pyskacz*, *pyskaty*; zdrobniałe *pyszczek* i pieszczotliwe *pysio*; *pyskać*, 'pyskiem robić jak świnia, ryć się w czem, gmerać': »*pyszcze* świnia w ziemi«, »chłop w roli«; *spyskać*, 'pożreć': »djabeł ich *spyszcze*«, w 16.

wieku i przez *i* pisane; *pyskłać się* czem, 'wikłać, trudnić, mazać', powszechne w 16. wieku: »ja się tobą *pyskłać* nie chcę« Od *pych-*, *puch-*, o 'nadęciu'. Samo *pysk* jest słowo wyłącznie zachodniosłowiańskie (czeskie itd.). Por. ruskie *pyszczit sia*, 'nadymać się' (narzeczowe *pyszczij*, 'próżny, pusty'), cerk. *napysztiti sę*

pytać, od *pyta*, *pytka*, 'męczarnia', »wziąć na *pytki*«, 'na tortury'; znaczenie pierwotne: 'krajać' (łac. *am-putare*; czes. *pytwa*, 'anatomja'); u nas pisano i przez *i*: »*pitwać* ryby« (niby 'patroszyć', *wypitwać* czy *wypytwać* w słownikach około r 1500 i w późniejszych; por. narzeczowe *pitraszyć*, *pitolić*, 'niezgrabnie co robić', *pitwak* i *pitrok*, o 'nożu tępym'); *zapytać*, z dawnego *opytać*, *zopytać*, gdy pojedyncze złożenie zbyt się utarło (*za-* mylne zamiast *zo-*). Przejście znaczenia od 'krajać, ciąć', podobne jak w *budać* (p.).

pytel, 'wór', w psałterzu: »obwlekli się w *pytel*« ('wór'), »ich odzienie *pytlem*«; 'worek na pieniądze': »kiedy w *pytlu* hrosza neni«; dziś tylko o 'worku młyńskim', przez który się mąkę przesiewa; dalej: »słowa jak z *pytla*«; *pytlować* (o mące i o języku); z niemieckiego: dziś *Beutel*, dawne *putil*, może przez Czechy (*pytel*). Od nas na Ruś, gdzie i o *pyklewaniu* mówią: *kl* z *tl*; i na Litwie tak.

pyzać, toż co *pyskać* (p.), 'ryć w ziemi', 'przebierać w jedzeniu', przestarzałe (»żeby w chlebie *pyzał*«, Potocki) i narzeczowe, już w glosach 15. wieku zapisane ('odrzucać'); tegoż pnia co i *py-skać*; por. *puzdro*, *puzo*, *pęzieć*; *pyzaty* (o twarzy); na Rusi *pyż* o 'orzechu pustym', a *pyżit'* o 'wzdymaniu': tu widoczny przechód do *pusty*.

Q

quamquam, *quanquam*, w 16. i 17. wieku 'przemowa ceremonjalna', ponieważ łacinnik zaczynał ją często od *quamquam*, 'chociaż'; »p. starosta witał go od panów z długiem *quanquam*«, r. 1580; »*quanquam* bych też potrafił«; »Do monarchów chrześciańskich sąsiedzkie *quamquam*«, brzmi napis jednego liryku W. Kochowskiego Francuskie *quanquam* toż samo. Lubieniecki w Dyarjuszu sejmowym z r 1638 pisze: »zszedszy się panowie posłowie uczynił do nich *quanquam* p marszałek« Zwracam uwagę na ów zwrot u Lubienieckiego, jako na pospolity w 17. wieku, dziś niemożliwy zwrot imiesłowowy, niby francuski, częsty u Paska, Potockiego i i., dziś chyba wyśmiewany jako litewszczyzna i przedrzeźniany; od 18. wieku (oprócz jedynego St. Leszczyńskiego) pozbył się język tego nader wygodnego zwrotu, chociaż imiesłowy są od tego, aby ich używano, co u nas dziś coraz rzadziej bywa.

R

rab, cerkiewne, 'sługa', u naszych modernistów, zamiast polskiego *rob*; p. *robić*.

rabarbar, z niem. *Rhabarber*, p. *rebarbara*.

rabat, 'kołnierz, wyłogi', z franc.

rabat; przeniesione u nas i na 'wąskie grządki w ogrodzie', *rabaty*; franc. *rabat*, niby 'odbity, odrzucony', od *rabattre*, z łac. *batuere*, 'bić', z celtyckiego. To łac. *batuere* powtarza się w mnóstwie słów, por. *batalja*, *bataljon* (*baon*); *baterja*; *batuta*, 'pałeczka kapelmistrza'; *debata*, 'rozprawa', z franc. *débat*, *débater*, itd ; tylkoż nasz *bat* tu nie należy

rabat, 'zniżka ceny', z włoskiego *rabatto*, od *battere* z łacińskiego *batuere* (por. poprzednie). Z włoskiego poszły wszelakie nazwy »kupieckie«, jak *ażio*, *bankrut*, *konto* ('rachunek'), *lombard*, itd.

rabin, z hebrajskiego *rabbi*, 'nauczyciel'.

rabować, *rabuś* (jak *labuś* do *labować*); *rabunek*; *rabacja*, o 'rzezi w 1846 roku', utworzone jak *rumacja* do *rumować* i inne rzeczowniki na *-acja* (niby łac. *-atio*) od czasowników na *-ować* (*agitacja* itd.); *rabież* i *rabarstwo*, w 17. wieku (Potocki, Krasiński Taniec 1670 r., i i.): pierwsze wedle innych na *-ież* (*grabież*, *kradzież*, *łupież*), drugie od **rabarz* (wedle *piekarz* itp.); *rabownik*, *rabowniczy*. Z niem. *rauben*, *Räuber*, *Räubung* (*a* zamiast *au*, bo nie znosimy dwugłosów); tak samo w czeskiem *rabowati*, a z Polski na Rusi całej. Narzeczowe *rabszyc*, 'kłusownik', z niem. *Raubschütze*.

raby, 'pstry', u Cygańskiego r. 1584 obok *jarzębaty* (p. *jarząbek*), z rus. *rjaboj*, 'pstry' (z białoruska *ra-* zamiast *rja-*); Cygański zresztą żadnych rusyzmów nie wtacza; por »*rabinowa* noc«, z białoruskiego podania, co nie od *rabina* nazwana, lecz od tegoż *raby*, 'jarzębi' (o błyskawicach tej nocy).

raca, 'rakieta', z włos. *razzo*.

rachować, ze złożeniami, *wyrachowany* itd.; *rachmistrz*; *rachunek*, *rachunkowy*, *rachunkowość*; *rachuba* (przyrostek polski, jak *liczba*); zastąpiło polskie *liczyć* (także: na kogo!) i dawniejsze *czyść*; z niem. *rechnen*, gdyż po *r* u nas bywa *a* (por. *ratować*), skrócone przytem; późne, obce jeszcze 16. i 17. wiekowi. Z Polski przeszło na całą Ruś, nawet do Moskwy.

Racibórz i podobne złożenia: *Raćmierz*, *Ratno*, od *rać*, 'wojna, bój'; obie części złożenia *Racibórz* oznaczają to samo: 'bój'; takie zdwojenie w imionach osobowych nie rzadkie u nas i Niemców, np. *Wojborz*, i i.; *rać*, 'wojna', prasłowo, cerk. *rat'*; szczególniej (albo dziś raczej jedynie) u Serbów używane. Stąd **raciędz*, 'wojownik' (jak od *wić* **wiciędz*, p. *zwyciężyć*), a od tego trzy nasze *Raciąże* nazwane.

racja, *racjonalny* itd.; z łac. *ratio*, od *reor*, *ratus*, 'mniemam' (stąd i *rata*, p.), od pnia *rē-*, 'dbać, obliczać'.

Racowie, 'Serbowie', częste w 16. wieku (w Janczarze, u Bielskiego i i.); z węg. *rac* (niem. *Raizen*), 'Serb', a to od rzeki (i »żupy«) *Rasa*, *rasski* ('Nowipazar'), gdzie pierwociny Serbów lądowych (nie nadmorskich).

raczyć, 'chcieć', czasownik »grzeczności«: »*racz* Pan usiąść«; szczególniej w 16. wieku rozwielmożony, np. »*raczy* chorować«, »*raczył* umrzeć«, zamiast: 'choruje', 'umarł', co wyśmiał Ł. Górnicki w pisemku *Raczył*; 'cenić, poważać'; *raczyć się*, 'nawzajem sobie oddawać przy poczęstunku'; *raczej*, 'bardziej'. Prasłowiańskie; pierwotne *k* ocalało w cerk. *raknąti*, 'zachcieć', *raczij*,

'milszy'. Brak w lit.; niem. *ruohhan, ruhen, geruhen* ('raczyć'), *Ruhe* (?). W 16. wieku, np. u Reja, zamiast *raczej* często *radszej*, np.: »*radszej* wierz patronowi memu«, »każdy niż w złocie, *radszej* w sławie«, »chcieli go *radszej* królem mieć, niż..«; jest nawet i *radszy*: »niczymbych nie *radszy* był jako Diogenesem«; to pomieszano z *radziej, radszy* od *rad* (p.); *raczej* jedynie poprawne, *radszej* mylne; podobnie u Biernata *radniej*, 'raczej': »z niecnoty się *radniej* chełpi«, »*radniej* zginę«.

rać (14. wiek), *racica*, 'kopyto rozdwojone u bydła'; niemal tylko nam znane; u innych Słowian 'oszczep, spisa', *ratiszcze*, 'rękojeść raci', łużyc. *racić*, 'założyć drogę'.

rad, *nierad* komu; *radość*, używane pierwotnie w liczbie mnogiej (jak w łac., małorus. i i.): *radości*; *radośny, radować się*; *rado*, 'chętnie'; *radziej* i *radniej*, 'raczej'; częsty składnik w imionach: *Radgost* (stąd *Radogoszcz*), *Radymno*, napoły ruskie, *Radzim*, 'Gaudencjusz', *Radom, Radonia, Radoszkowice, Radzyń*, i inne. Przestawione z **ard-*: *Ardogastes* (= *Radogost*), jeszcze w 7. wieku wymieniony Słowianin (por. *ramię* i t. p.); ind. *ardh-*, 'darzyć się, zadowalać', grec. *allhomai*, 'zdrowieję', *allhainō*, 'uzdrawiam'. Brak odpowiednika w litewskiem. Z dawnych postaci wymieniam pierwotne *radostny* w psałterzu i biblji; *radek* (jak *sobek* itp.), 'co się raduje, cieszy'. Imię *Radgost* powtarza się w słynnej *Radgoszczy* w Meklenburg-Strelitzu, Feldbergu nad jeziorem *Lucin* (*Łęczno*?; por jezioro *Nałęcz*), świątyni Swarożyca-ognia, od której przejął nazwisko i cały szczep *Redarów* (mniemana *Rethra*, jako nazwa miejscowości samej, do bajek należy), bo i u nas od najdawniejszych czasów narzeczowo *a* po *r* w *e* przechodzi (przykłady już w 1136 r.). *Radwan*, nazwa (zawołanie) herbu, na pierwszy rzut oka imię słowiańskie, jak np. serb. *Radowan*, ale to złudne; może to czes. *radwanec*, 'taczka', od **radwan*, niem. *Radwagen*.

rada, w 16. wieku 'senator', jak w czes. *pán rada*; *radzić, radny, radca*, dawniej i *rajca* z *radźca*, a stąd i *rajcować, rajczyni*, i *raić, naraić*; *radziecki*; liczne złożenia: *porada, poradzić, narada, dorada, zaradzić* czemu, *obrady* (np. sejmowe) itd, najciekawsze: *zdrada* (p.); zachodniosłowiańska pożyczka z niem. *Rath*; z Polski przeszła na Ruś, Małą i Białą, nie do Wielkiej; niem. *ralhen* (starosas. *rādan*), 'radzić', ind. *rādh-noti*, 'zyskiwa', awest. *rāda-*, 'starający się'.

radło, *radlica, radlić*; dziś do przeorywania roli zoranej pługiem, niegdyś do samej orki, i od niej przezwane, bo *radło* (lit. *arklas*, 'socha') powstało przestawką z **ārdło*, grec. *arotron*, łac. *arātrum*, itd. Tak samo u wszystkich Słowian: na Południu i Wschodzie *(o)rało*, na Zachodzie *radło*; narzeczowo z *e*: *redlica, redlić* (*re-* zamiast *ra-* w narzeczach bardzo dawne).

rafa, *rafina*, jest i *rapa*, 'kamień podwodny', z niem. *Riff* z nord. *rifa*, 'łupię'.

raj, 'paradyz' (więc i 'najwyższe piętro w teatrze'); w nazwach miejscowych: *Rajgród* itd.; pierwotnie: 'błogi kraj bez zimy', więc do *raju, wyraiu*, ptactwo na zimę spieszy; *rajski*. Natomiast *paradyz, paradyż*, kościelne, z łaciny - greki, a to wkońcu z perskiej nazwy 'parku

rajfur, 'stręczyciel', *rajfurka*, przezwani od *rajenia*, *naraiania*, p. *rada*; »*rozporaić* czeladkę«, Twardowski 1637 r.

rajtar, z niem. *Reiter*, 'dragon', ale i 'opryszek'; *raitarka* (16. wiek), 'kurtka' (por. *katanka*), ale i 'rozwolnienie', albo 'zimnica, febra'; *rajtarski* (koń). Natomiast późne pożyczki: *raitszula*, 'szkoła jazdy' i *rajtuzy* (niem. *Reithosen*, 'spodnie do konnej jazdy').

rak, prasłowiańskie (od nas przejęli i Prusowie, *rakis*), *raczki* (»*raczki* upiec«, 'rumienić się'); *raczkować*, »*raczkiem* (na *raczku*) łazić«, 'pełzać na czworakach', ale »*rakiem* (lub na *raku*) się wlec«, o 'powolnym, żółwim kroku'; od żarłoczności: »*racy* by się tego nie jęli« (t. j. 'ani rak by tego nie ruszył'); żartobliwie: *białe raczki*, 'jajka', z »mazowiecką« odmianą *a* w *e*: *białe recki*; *rakowy* (np. zupa); *rakówki*, »oczy *rakowe*«, 'kamyczki wapniste w żołądku raka'. Jest przestawka, por. litew. *erkė*, 'kleszcz'.

rakarz, 'oprawca, hycel', *rakarski*, z niem. *Racker* (tegoż znaczenia).

Rakusy, 'Austrja', *rakuski*, *Rakuszanie*, od 14. wieku, szczególniej w 16 w. używane, z czeskiego *Rakousy*, a to od nazwy zamku dolno-austrjackiego *Rakous* (Rötz).

rama, **ramka**, *ramiarz* i *ramkarz*, *obramować*, z niem. *ram*, *Rahmen*; por. *rzemiosło*.

ramię, w 16. wieku *ramiono*, *ramiączko*, *ramienny*, *naramiennik*, *ramieniowy*; prasłowo; tak samo u innych Słowian; przestawione z *ārm-*: indyj. *īrma-*, 'ramię', łac *armus*, niem. *Arm*, prus. *irmo*; w cerk. jest jeszcze pierwotne *ramo*; *ramię*, ze pniem *-en*, to, zdaje się, nowszy, słowiański nabytek, obcy innym językom.

ramota, z *hramota*, *h* w nagłosie odpadło już w 16. wieku (por. *ruby* zamiast *hruby*, *rumak* zamiast *hromak*); mało- i białoruskie *hramota* (rus. *gramota*), z grec. *grammata*, 'pismo'; oznacza bądź 'dokument, akt' (»Złota *hramota*« na Ukrainie 1863 r.), bądź 'pisaninę' wogóle, i w tem lekceważącem znaczeniu używa się nie dopiero od *Ramot* Wilkońskiego 1845 r.: już Potocki »chaldejską *ramotą*« wyśmiewa astrologów; ruskie *ramoty* i *ryże* (zamiast *ryzy*!) u Lwowianina Zimorowica.

rana, *ranić*, *ranny*, prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian; znaczy jednak (szczególniej w cerk. i czes.) i 'udar', 'plaga'; wobec braku słowa w litewszczyźnie dla domysłów pole najszersze; por. *ronić* (?); ind. *wrana-*, 'rana' (?).

rankor, 'gniew', z łac. *rancor* (*rancidus*, o 'smaku jełkim'; pochodzenie nieznane); przytacza się dla mnóstwa narzeczowych odmianek: *lamkor*, *jankor* lub *jankur*, *(h)ankur*, *inkurka*; może i *andryczyć* tu należy; samo *rankor* (por. franc. *rancune*) jest u Zimorowica i i.

rano, *ranny*, ale w biblji i u Leopolity *rany*: »*ranego* czasu«, »*rane* owce« (»*rana* zorza«, u Potockiego); *zaranie*, *pozaranek*; prasłowiańskie; w 15. wieku częste postaci z *e*: »ot *zarenku*« nawet w biblji, nie mówiąc o mazowieckich tekstach; jest i *zarań* i *wzarań*, w biblji i indziej (jak *nazajutrz* lub *odwieczerz*), a od tego wyszło mylne: *do rania*, *z rania*, zamiast »do *rana*«, »z *rana*«; zestawiają z lit. *ri-tas*, 'ra-no'; pień *rai-*, *ra-*, i *ri-*.

rańtuch (*ramtuch*), 'chusta' (na głowę, ale także i długa do ziemi), z niem. *Randtuch*. Por. *wańtuch*; *łoktusza*.

rapa, nazwa ryby rzecznej, z niem. *Rapfen*.

rapcie, 'paski do szabli'.

rapt, *raptem*, 'nagle', *raptownie*; *raptury* i *raptularz* ('notatnik, do spisywania odręcznie'), *raptus* (cześnik *Raptusiewicz* Fredry) o 'człowieku niepohamowanym, prędkim, porywczym'; wszystko z łac *raptus, raptim, raptularius*, od *rapio*, 'chwytam'; por. lit. *replės*, 'obcęgi'.

raróg, rodzaj 'sokoła'; prasłowo, ogólnie słowiańskie; utworzone przyrostkiem *-og* (jak *inog, nog*, 'gryf') od *rar*, 'wrzask, szum' (od warczących w locie skrzydeł rarogowych), a to od *ra-*, o 'szumieniu, warczeniu', z przyrostkiem *-r*, jak *dar, pir*; ind. *rā-jati*, 'szczeka' (rus. *rajat'*, o 'odgłosie'), łac. *ravus*, 'ochrypły', lit. *rieti*, łotew. *rāt*, 'łajać'.

rasa, *rasowy*, z franc. *race*, włos. *razza*, z arab. *rās*, 'ród'.

rasa, *rasza*, franc. *ras, rase*, rodzaj 'tkaniny', z łac. *rasum*, niem. *Rasch*, węg *rasa*; w 17. wieku u pisarzy unickich *rasa*, z ruskiego *rjasa*, o 'suknię księżej' (właściwa postać bez *j*: *rasa*, jak w cerk.), bezpośrednio z grec. *rhason*.

raszpla, *raszplować*, 'trzeć', z niemieckiego *Raspel*.

rasztabigi, w 16. i 17. wieku, nazwa potrawy (obok *flaków* i *gzelców*); w związku z *roszt* (*ruszt*)?

rata, częściej w liczbie mnogiej: *raty*, okrzyk o pomoc; *ratować, ratunek*, dawniej *ratunk, ratowny, ratownik*; dawniej, i po narzeczach, z pierwotnem *e*; niem. *rette!* (rozkaźnik), *retten, Rettung*; u Czechów jest również, ale tylko z *e*; z Polski na Ruś powędrowało. Natomiast *rata*, 'spłata', z łac. *rata*, t. j. *rata pars*, 'część umówiona' (p. *racja*). Trzecie *rata*, 'rada', z niem. *Rath*, ale to dawne (17. wiek) i rzadkie.

rataj, pierwotnie 'oracz, rolnik', 'chłop'; później (od 14. i 15 w.) 'włodarz, ekonom'; przestawione (jak *radło, ramię*, i t. d.) z **ār-taj* od *or-ać*; lit. *artojis*, grec *arotēs*, 'rolnik'. Przyrostek *-taj* (w lit. *-tojis*, do dziś ogólny, wyłączny) znaczył niegdyś to samo co przyrostek *-ciel*: wykonawcę czynności (*uczy-ciel*, lit. *moki-tojis*); u nas prócz słowa *rataj* nieznany, w cerk jeszcze w kilku okazach: *soględataj*, 'szpieg', itd., rus *chodataj* (niby *chodziciel*).

ratusz, od 15. wieku powszechne, z niem. *Rathaus*, zastąpił dawną *wietnicę*; *ratuszowy* i *ratuszny*; niem. *Rathaus* od *rathen*, 'radzić'; p. *rada*.

Rawa (mazowiecka i ruska), *Rawicz* (herb i miejscowość), od *rzec* (jak *bawa* od *być*, *sława* od *słyć*); *Rawicz* od **rawik*.

raz, 'cios'; *razić, porazić*; *porażka*, od częstotliwego *porażać*; *obraz*; *obraza* jak *uraza*, *obrazić* i *urazić*, *obraźliwy* i *urażliwy*; *odraza*; *narazić* i *narażać się* na coś; *przerazić*; *zaraza, zarazić, zaraźliwy*; *zrazy*, itd. Dalej: *razem, wraz, naraz*; jak *kroć* (p.) używa się *raz* (por. niem. *Mal*) dla chwili lub powtórki, więc: *teraz* z dawnego *tenraz* (co jeszcze u Orzechowskiego), *drugiraz, nieraz, coraz, raz po razu, raz wraz, odrazu, zaraz, dorazu* (stąd »sąd *doraźny*«), *zrazu*; *raz* ('jeden raz', lub 'pierwszy raz'). Od liczebników o postaci *jedną* (lub *jednąc*) i t. p. poszło od 16. wieku i *razą*: »jedną *razą*«, zamiast »jed-

nym *razem*«, do dziś ogólne, nawet »tą *razą*«, zamiast »tym *razem*«. Od *teraz*: *teraźniejszy*; ale w *teraz*, *zaraz*, może *z* i odpaść: *tera* (ludowe), *zara*. Pierwotnie *raz* tylko 'cięcie', od *rzezać* (p.). Czasownik *razować* znaczy '*raz* obrabiać (bronować) pole', '*raz* (grubo) mleć mąkę żytnią'; *razowy*, a dalej i *razowiec* (jak *gotowiec*), o 'mące grubej i chlebie razowym z niej wypieczonym'. Jak od *rzezać*: *rzeźki* i *rzeźwy*, tak od *raz*: *raźny*, 'rączy', *raźność*, *raźnie*. Dalej *rażenie* i *porażenie*; *wyrażenie*; *narażenie*; *zarażenie*, itp. od czasowników; *razić* znaczy pierwotnie tylko 'porazić, uderzyć' (jeszcze w psałterzu tak: »nie *zarazi się*«), ale już w biblji: »*zaraził* Pan rzeki«, t. j. 'zatruł'. Prasłowo Lit. *ruožas*, 'raz (na ciele, płótnie)', grec *rhōks*, 'szczelina'. Tak samo u wszystkich Słowian

rąb, *ręby* (»na *ręby*«, 'na nice'); *rąbek* i *rąbeczek*, 'chusta, zasłona', pierwotnie 'kraj, brzeg płótna'; *obrębiać*; *obroba*, dwukrotnie w biblji mylnie zamiast *obręba* (»listwa«, Leopolita); *obrębianie* znaczy właściwie 'ucinanie', a to pierwotne znaczenie *rębu* zachowały nasze *rąbać*, *rąbnąć*, *rąbanina* *rębacz*, *rąbacz*, i tak u innych Słowian, chociaż u niektórych *rąb* w znaczeniu 'sukno' przeważa; w dawnej Rusi grody drewniane zawsze *zarębywano* (*wrąb* w lesie), a granicę stanowiła 'przesieka', t. j. *rubież* (u nas w 16. wieku tylko o ruskiej *rubieży*, t. j. 'granicy', mowa; w 17. wieku *rubież* ogólnie o 'rąbaninie', 'mordzie': »straszną *rubieżą* byki.. rzeżą«); ale i Ruś ma *rubachę*, *rubaszkę*, 'koszulę' (p *rubaszny*). Nazwy 'sukni', 'sukna', 'płótna', stale się plątają z nazwami dla 'darcia, cięcia, rąbania', ale i 'łupu, korzyści'; przecież taka franc. *robe* ('suknia', por. niżej *robron*), poszła z niem. *Raub*, 'łup, korzyść' (tak samo włos. *roba*, 'towar' i 'suknia'). Cerk. *rąb* (por. rus. *rubiszcze*, 'łachman'), tylko o 'łacie', 'suknie', słowień. *na rôbe* (= *na ręby*), czes. *rubáš*, 'koszula kobieca'. Nasze *przerębla* i *wyrębla* mają przyrostek *-la* (por. *Iwla* od *iwy*. *Dęblin* od **dębla*). Brak pnia w litewszczyźnie, bo co przytaczają, to pożyczki, nie wolne od podejrzenia.

rączka miodu, obejmywała 'piętnaście i ćwierć garnca', była czwartą częścią t. zw. w średniowieczu 'urna mellis', »*pokowu miodu*«; była to należność od bartników, składana księciu czy właścicielowi boru. Nazwa od *ręka* tłumaczy się tem, że wyraz *łokieć* (na »łokcie« mierzono i daninę rybną: nie ryby »łokciowe«, lecz na pręt długości łokciowej nasadzano ryby) wywołał inne podobne miary od ramienia i ręki, u miodu *kiść* a wkońcu i *rączkę*.

rączy, *rączo*, w biblji stale *rącze* (»*rącze* bieżeli«, 'natychmiast'), *rączszy* lub *rątszy* (!); oboczne z *u*, p. *ruczaj*.

***rągać**, p. *urągać*, ale w biblji: »*zrzągał się* jest z mężem« (»wadził się«, Leopolita)

rdest, z licznemi odmianami (*rdes*, *drdest*. *grdest*), roślina 'poligonum', o smaku ostrym, ale i ogólnie na 'zielsko, chwast' przenoszone; niegdyś i *polskim pieprzem* zwane; Mazurowie arcyksięcia Ernesta r 1572 *Rdestem* przezywali. Stąd pożyczka lit *radastas*, z którą dziwy wyprawiali lingwiści. Od *rdza* (?); nazwa prasłowiańska; czes. *rdest* i *rdesen*, słowień. w licznych odmianach

rdesen, dresen, u Łużyczan *drdres, drost* i *drest*; nazwa ruska nasza, małorus. *drjasen*. Przyrostek *-es*, jak w *Noteś*.

rdza, *rdzawy, rdzawki, zardzały* (u Malczewskiego); *rdzawieć* (jeszcze u Mickiewicza), mylne *rdzewieć, zardzewiały*, od 16. wieku; »*rdza* we zbożu, albo *ruda*«; »*rdza* miodowa« (w plastrach); od barwy, p. *rudy*; z *zardzały* por. serb. *rdjati*; rus. *rdiet'*, czes. *rdieti*, cerk. *rděti sę*, 'czerwienieć', poszło nie od *rdzy*, lecz od pierwotnego *rŭd-*, 'czerwony'; sama *rdza* z **rŭd-ja*, rus. *rża*, serb. *rđja*, czes. *rza*

rdzeń, 'jądro, twardy środek (czop, korzeń) wrzodu', przenośnie: 'istota i grunt treści', 'pień (słów)'; *rdzenny*, 'właściwy, istotny, pierwotny' (»ludność *rdzenna*«, 'tubylcza', przeciw 'napływowej, obcej'); w anatomji: 'mlecz, szpik (pacierzowy, grzbietowy)'; 'miękisz w środku pnia, około którego narastają słoje drzewa'. Powtarza się w najrozmaitszych postaciach. Pierwotną zachowały inne języki słowiańskie: *strżen*, 'mlecz, szpik' (cerk. *strŭžeń*, rus. z przestawką: *stierżeń*, czes., serb. *stržen*; bywa i krótsze: *strž* lub *strža*). To samo pruskie *strigenos*, 'szpik, mózg'. Pierwotne **strżeń* zdźwięczniało u nas we *zdrżeń* (jak *skrżyt* w *zgrzyt, śćbło* w *źdźbło*), a z opuszczeniem nagłosu: *dr-żeń*, małopolskie *dr-zeń*, przestawione we *rdzeń* (jak *środa* w *rsioda, do(j)drzeć* w *dordzeć*). Wszystko odnachodzimy w dawnej mowie i po narzeczach; jeszcze u Malczewskiego *zdrzeń* obok *rdzeń*; to *rz* w *drzeń* do dziś po narzeczach jako *r-z* wymawiają, dzieląc je wyraźnie. Od *rdzeń*: *rdzenisty*. Postać z nosówką mamy w czasowniku *za-strząc* (p.). Są w rus. i postaci z pierwotnem następstwem płynnej: *strężeń* i *strež(a)*, dla 'nurtu rzecznego'; przyrostek *-en* prastary, powtarza się w pruskolit. nazwie 'mózgu': *muzgeno, smagenes*. R. 1500 'centrum': »*drzeń* albo pośrzodek«, r. 1532: »jądro, *drzeń*«, r. 1570 (Fortunat): »lud prawie *drżeń*« (t. j. 'sam wybór').

re- z *red-*: liczne złożenia łacińskie, jak *reakcja, recenzja, recydywa, redakcja* itd., oznaczające nawrót, powtórzenie, pomijam, owe *rebelja* (*rebelizant*), *redukcja* itd.; również pochodne od *rēs*, 'rzecz', jak *realny* itd. (p. *rebus*); *relacja* i *referat*, co jedno i to samo; *religja, religijny*, co nie od 'wiązania' (łac. *ligare*) nazwana, lecz 'baczność, poszanowanie' znaczy (łac. *re-lego*, grec. *alegō*, 'dbam'; *Uk-alegon*, 'niedbały', w Odprawie Posłów Kochanowskiego z r. 1578; przeciwnie: *neg-lego*, 'niedbam'); *rebekować*, 'rzygać', z włos. *riboccare* (od *bocca*, 'usta'); *remiza*, w obu znaczeniach ('wozownia' i 'przegrana' przy grze w karty) z franc. *remise*.

rebarbara, *rabarbara, rumbarbarum*, nazwa rośliny leczniczej, z łac. *rhabarbarum* albo *rhumbarbarum* t. j. 'rha barbarzyńskie' (albo i 'pontyjskie': *rha ponticum*, niem. *Rapunzel*; z niem. *Rhabarber* nasze *rabarbar*), od dawnej nazwy rzeki Wołgi: *Rha*, którą przeniesiono i na korzeń tej rośliny, od Wołgi dowożony; pozornie spolszczony *rzewień*, z rus. *rewień* z grec. *rheion*, od tej samej nazwy. Ta odwieczna nazwa Wołgi (inna, *Itil*, zwykła turskotatarska nazwa 'rzeki'), powtarza się dziś jedynie u fińskiej Mordwy, jako *Rhau*; wywodzą ją jednak z języków irańskich, albo z **srawa*, 'rzeka', albo z mitycznej *Ranha*. Dzisiejsza

nazwa *Wołga* może tylko pozornie słowiańska; przed r. 1000 nigdzie się nie zjawia, najpierw w Kronice ruskiej.

rebus, nazwa łamigłówki; po łacinie dosłownie: 'przez rzeczy', szósty przyp. liczby mnogiej od łac. *rēs*, 'rzecz'; *rēs* prasłowo od pnia *rē-*, ind. *rā-*, 'własność', awest. *rātō-*, 'oddane', itd. (Podobnie *omnibus*: 'dla wszystkich', trzeci przyp. liczby mn. od łac. *omnis*, 'wszystek'; paryski to wynalazek z r. 1823, co się natychmiast po świecie rozszedł). *Rebus* ('wyrażenie »rzeczami«, obrazkami, nie słowami') i *szarada* są co do nazwy pochodzenia francuskiego; rzecz sama istniała dawniej jako »*hieroglifik*«, i podobne hieroglifiki z końca 16. wieku (na cześć Zygmunta III z r. 1593 przez »studenta« Krasickiego, i i.), polskie i łacińskie, przytoczył Z. Gloger w Encyklopedji staropolskiej IV, str. 145—150.

regiment, 'rząd' i 'pułk'; *regimentarz* (konfederacji, lub związku wojskowego); *regimentem* nazywano i 'laskę-buławę regimentarza', którą po rozwiązaniu związku palono: »palić (łamać) *regimenty*«; dalej zwano tak wogóle 'laskę z gałką', np. lekarską; w gałce były parfumy, które lekarz dla chronienia się od zarazy wąchał; stąd »wąchał *regimenciku*« mówiono szyderczo o 'uchylającym się od niebezpieczeństwa'. Z łac. *regimentum* (skąd i niem. *Regiment*), od *regere*, 'kierować', od czego i *rex*, 'król'. Stąd poszły i *rejent*, z polskiem *j* miasto *g*, *regens*, *regencja*; dalej *reguła*, *regularny* (narzeczowe *legurarny*), *rektor* itd. Ale *regestr*, u nas i *rejestr*, 'spis', poszedł, jak i niem *Register*, z łac. *regestum* od *re-gerere*, 'wpisywać'; »*rejestr* wojsk kozackich«, stąd »kozak *rejestrowy*«, małorus. *łejstrowyj*, z rozpodobnieniem dwu *r* (por. *łycar'* i *rycerz*, *Luryk* i *Ruryk*).

rej, 'taniec'; *Rej*, jak *Firlej*, nazwa niemiecka; o 'ludziach przewodnikach': *wodzirej*; z niem. *Reige(n)*, 'taniec, chór'; stąd i *rejwach*, 'hałas, rwetes'; niem. *rei(gen)* nieznanego początku.

reja, 'żerdź przy maszcie dla żaglu', z niem. *Raa*, *Ree*, *Rahe*.

rekrut, z odmianami po narzeczach, *nekrut* (!) na Rusi i Litwie, z niem. *Rekruten* z franc. *recrues* ('to, co się odradza', od *recroître*).

remiz, nazwa ptaszyny z rodzaju sikor, czes *remiz*, *remisz*; od nas na Ruś. Uchodzi za pożyczkę z niem. *Riethmeise*, 'sikora zarośli', za czem przemawiałoby zachowane *rem-* zamiast *rzem-*; ależ nazw ptasząt Słowianie od Niemców nie przejmywali, tylko ci od nich, np. nazwy *czyża*, *szczygła* i i.; późne i odosobnione *larka*, *lerka* (niem. *Lerche*), niczego nie dowodzi. Więc raczej to nazwa rodzima, i nadaje się dla niej czy słowac. *remzati*, 'szczebiotać', czy nawet dla sztucznej budowy gniazda (niedarmoż i *rzemieśniczkiem* tego ptaszka przezywają) ten sam pień co w *rzemiosło* (p.); *re-* sprawia jednak znaczną trudność; oczekiwalibyśmy *rze-*, tak u nas, jak u Czechów.

Ren, rzeka, nazwa celtycka, od tegoż pnia co i *rzeka* (p.); *reński* (*ryński*), 'złoty, moneta bita nad *Renem*'; w 16. wieku stale: *Ryn*, *Rynianin*, »*ryńskie* wino«, wedle niem. dawnego *Rhīn*.

renglota, 'śliwka francuska', *reine-claude*, od *regina Claudia*. Ale *reneta*, *ryneta*, nazwa jabłek, z franc. *reinette* od *raine*, 'żaba', dla wyglądu.

reptać, obok *rzeptać* w biblji (»szemrać«, Leopolita), rus. *ropot, roptat'*, cerk. *rŭpŭt* i *ťŭpŭt*, o 'hałasie', czes. *u-rp-utný*, 'krnąbrny'; nazwy osobowe: *Rpień, Rpisz*; są jednak postaci i z miękką półgłoską, lub z *e, o*: *reptanije* w psałterzu synajskim (por. *łopotiw*, tamże), łuż. *ropotać*; natomiast od *ru-* ('ryć') pochodzi pień *rup-, rupa*, 'jama, dziura, loch', w serb. i słowień. (por. *rypać*).

reszt, »gonić *resztem*«, 'ostatkiem'; dziś przeważnie rodzaju żeńskiego: *reszta, resztka, zresztą*; *wreszcie* i *nareszcie* mogą i do *resztu* należeć; z niem. *Rest*, a to z łaciny (*restare*, 'zostawać').

rewerenda, co najmniej od 16. wieku ogólne dla 'sukni księżej i bakałarskiej'; tak samo u Węgrów; z łac. *reverendus*, włos. *reverendo*, 'czcigodny' (łac. *revereri*, 'czcić').

reż, 'żyto', »mąka *rżana*«, 'żytnia', *rżysko*, 'żytnisko'. Prasłowiańska nazwa pośledniejszego (wobec pszenicy) zboża, u nas od 15. wieku niemal zapomniana, ocalała w owych kilku urobieniach; u innych Słowian do dziś żywotna: rus. *roż* (narzeczowe *iržа, oržanoj*), serb. *raž*, czes. *reż* (drugi przypadek: *rži*); lit *rugys*, 'ziarno rży', *rugiai* (liczba mnoga), 'żyto'; niem. *Roggen* (nord. *rugr*). Niemcy od Słowian przejęli nazwę, tkwiącą może w nazwie wyspy *Rügen* (gdzie się to najpierw dostała od uprawy rży?). Łączą tę nazwę nawet z trackiem *uridzu* (?). U Słowian ocalało może pierwotne *g* w nazwie bożka kijowskiego *Rĭgł*, coby się w naszem prastarem (z 12. wieku) *Rgielsku* powtarzała (są i inne urobienia, *Rgilew* i t. d.) i na kult bóstwa żytniego, zbożowego, wskazywała, ale to domysł bardzo kruchy, wobec braku bliższych wiadomości o tym *Rgle*.

rębać, *rębacz, Rębajło*, p. *rąb*.

rędzina, *rędzinny*, w 16. i 17. wieku ogólne, o 'glebie urodzajnej'; serb. *rudina*, 'niwa', przymiotnik *rud*, o włosach: *ruda kosa*, 'kędziory', *ruditi kosu*, 'kędzierzawić', *ruda, rudica*, 'zbita wełna'; por. *rdest* (?).

ręka, *rączka*; *ręczyć, wyręczyć*; *poręka, zaręczyć, zaręczyny*; *ręczny, ręcznik*; *podręcznik*; *zręczny, niezręczny, zręczność*; »*rączka* od pióra«; *rękaw*; *rękawka*, 'ręką usypana mogiła' (jeszcze w 17. wieku ogólne); *rękawica* i *rękawiczka, rękawicznik*; *zarękawek*; *(po)rękawiczne*, 'opłata'. Liczne złożenia: *oburącz*, zwykła pierwotna postać przysłówkowa; *rękopis*; *rękodzieło, rękodzielny, rękodzielnik*; prastare *rękojmia* znaczy 'poręka' i 'poręczyciel'; *rękojemstwo, rękojemczy*; *rękodany*, później *rękodajny*, 'dworzanin (lub żołnierz-towarzysz), co za daniem ręki wstąpił w nowy obowiązek' (nie od tegoż nazwany, jakoby usłużnie podawał rękę wsiadającemu państwu!). Dalej *rękojeść* z **rękojęć*, rus *rukojat'*; Czesi, Serbowie i i. mają obok prawidłowego *rukojet'* i nieprawidłowe *rukowiet'* ('rączka' i 'podręcznik'), a to się i u nas w 17. wieku pojawia: *rękowieść*. W 17. wieku »uchodzić w *rękojeści*«, mówiono o 'wykraczaniu z obowiązku, przyrzeczenia': »ale nam tu Sajdaczny uszedł w *rękojeści*« 'zawiódł, zdradził'; »(śmierć) nie ujdzie w *rękowieści*«, 'jest pewna'; »dziś, coś wczora prawił, uszło w *rękojeści*« (o kłamcy): przenośnie łatwo zrozumiałe. Ze złożeń

z przyimkami: *obręcz* (p.) i *obrączka*, co w znaczeniu pierwotny związek z samą ręką wierniej zachowała; *naręcze* (np. drew, 'ile unieść można'); *poręcz*, szczególniej w liczbie mn. Niektóre przestarzałe, np. *ręcznica* i *naręcznica*, 'lutnia', w biblji; *rękowiny* i *zrękowiny*, zamiast 'zaręczyn'. U Mazurów *ręcznik* przezwiskiem dla 'kija'. Lit. *ranka*, 'ręka', *rankike*, 'rączka', *rankinis*, 'ręczny'. Litwin zachował należący tu czasownik *rinkti*, *renkiu*, 'zbieram, zgartywam' (więc *ręka* = 'garść'). Dziwne, że niema dla 'ręki' nazwy pierwotnej, spólnej wszystkim Arjom, każdy szczep inaczej ją zowie: grec. *cheir* (stąd *cyrograf*), łac. *manus*, niem. *Hand*, itd.

robak, *robaczywy* i *robaczliwy*, *robactwo*, *robaczny*, *robaczek*; z *chrobak*, nagłosowe *ch-* odpadło; już w biblji obok *chrobak*, *chrobactwo*, jest i *robak*, *robactwo*, ale *chr-* obok *r-* dochowało się do 17. wieku; od *chreb-*, *chrob-* (por. *chrobot*), a to jest to samo co *skreb-*. *skrob-* (i *skrab-*, albo *szkrab-*); zwykły przyrostek *-ak*; i tu nie wprost od pnia; por. *pszonak* itp.

robić; *robota*, *robotować*; *robotny*, później z ruskiego (?) *roboczy* (por. *ochoczy*); *robotnik*, *robotnica*, *parobek*, *parobczak*; *robieniec* i *robionek*, 'czeladnik', dawniej (w biblji) 'dziecię' (nazwy dzieci, czeladzi, niewolników, spływały stale w jedno, por *otrok* dla 'niemowlęcia' i 'niewolnika'); *robieniec* nie od *robiony*, lecz zdrobniałe *rob*: *robię*, *robięta*, jak *cielęta* (rus *rebjata*). Częstotliwe *rabiać*, samo rzadkie; liczne złożenia: *zarobić* (*zarobek*, *zarobkowy*) i *zarabiać*; *narabiać* i *nadrabiać* (np. miną); *porabiać*; *wyrabiać*; *przerobić* (*przeróbka*) i *przerabiać*; *obrabiać*; *dorobić się* (*dorobek*); *podrabiać*, 'fałszować'; *robocizna*; cerkiewna (i ruska) postać *rab*: »*rab* boży« ('niewolnik, sługa'). Cerk. *rab* obok *rob* dowodzi, że to przestawka z pierwotnego *orb*: grec. *orfanos*, 'sierota', łac. *orbus*, 'sierota', niem. *Arbeit* (= *robota*), grec. *alfanō*, 'zarabiam', niem. *Erbe* (z **arbja*); razi brak tego pnia w litewszczyźnie; indyjskie *arbha-*, 'mały, słaby' (por. rus. *robkij*, 'bojaźliwy'), dowodzi pierwotnego znaczenia (od 'dziecka' do 'sługi, niewolnika'). Od *robota*: *robociądz*, przyrostek *-iędz*. Z biblji przytaczamy: *robieńcy* (»dziatki małe«, Leopolita), »nad *robionkiem*« i *robionkowie*; ale *robota* przepisane z czes. *robata*, 'dziatki'.

robron, *robronty*, *robran*, przy końcu 17. wieku, o 'długiej sukni', z franc. *robe ronde*; spółczesne *robdeszan*, *robdyszan*, z franc. *robe de chambre* (niby 'szlafroczek').

rochmanny, 'łaskawy, swojski' (o zwierzu, w przeciwieństwie do 'dziki'); *rochmanić*, u Górnickiego i Potockiego i z *n* podwójnem, *rochmannić* i *rochmannieć*: »bystrych źrebców *rochmanniąc* narowy«; do nas ze Wschodu przez Ruś, *rachman*, 'łagodny', z hebr. *rachmani*, 'miłosierny', czy z turec. *rahman* (z arab.); *rachmańskij wełykdeń* na Rusi (bajeczny) od świętobliwych brahmanów (gymnosofistów), o których z Aleksandrji (romansu) wiedziano.

ród, *rodzić*; *rodzic*, 'krewny', *rodziczka*, 'krewna' (*rodziców* biblji zastępuje Leopolita »krewnymi«, »przyjaciółką«); *turodzic*, 'indigena', tak jeszcze w 17. wieku: »tako z przychodniów, jako *turodziców*« (*rodaków*, Leopolita; »obywatelów«,

Wujek), *turodzicowi* (»tutecznemu«, Leopolita); *rodzice*, dziś tylko w liczbie mnogiej, znaczą nam to, co innym Słowianom *rodziciele* (języki pierwotne nie mają wcale osobnego słowa dla 'rodziców'); *rodzicowie*, 'plemiennicy', 'agnati', w połowie 15. wieku; i *rodzaj* znaczy pierwotnie 'ród, pokolenie, potomstwo'; *rodowy*, *rodowity*, *rodowitość*; *rodzony*, *rodzeństwo*; *rodzaj* (z **rodjaj*), *rodzajny*, *urodzaj*, *urodzajny*; częstotliwe *radzać*; liczne złożenia: *urodzić* (*uroda*, *urodny*); »*Narodzenie* Pańskie«; *poroda*; *wyrodzić się*; *zrodzić*; *doroda*, *dorodny*; *przyroda*, *przyrodny*, *przyrodnik*; *przyrodni* (o pokrewieństwie); *odroda*; *przerodzić się*; *rodowód*, 'genealogja'; *naród*, *narodowy*, *narodowość*; *rodzina*, *rodzinny*; *rodziny*, *rodzimość*; *rodziciel*, *rodzicielka*, *rodzicielstwo*; *rodzica* w *Bogurodzica* (cerk. *bogorodica*); *rodziczka*. Z słowem *róść* w żadnym nie stoi związku, bo w *rod-* pierwotne następstwo brzmień, *róść* zaś przestawione z *ord-*. Prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian (*rodzaju* Czesi nie mają, jest rus. *urożaj*). *Ród*, *poród*, *rodzić*, o nic fizjologicznego nie natrącają, Słowianie nie posiadają bowiem dla tego osobnego słowa, jak jest np. lit. *gimti*, łac. *nasci*, itp; *ród* znaczył pierwotnie tylko: 'traf szczęśliwy, powodzenie, przyrost' (stąd u nas »*rodzą*« i drzewa i zboża), i był nazwą 'bożka szczęścia, losu'; jeszcze w 12. i 13. wieku modliła się Ruś czy wzywała *Roda* (i orszak jego, *rodzanice*, 'feje') *Ród*, jak *bóg*, znaczył i 'powodzenie, szczęście', i 'tego, co szczęście nadaje'; *bóg* znaczył 'bogactwo' i 'tego, co je zsyła'. Zczasem dopiero odniesiono *ród*, *rodzenie*, do 'przypłodu w rodzinie'. Naszemu *rodak* odpowiada cerk. *rożdak*, serb. (bardzo rozgałęzione) *rodjak*, 'kuzyn', *rodiaci*, 'krewni' (zupełnie co innego *rodacki*, p.). Nasz język zatracił inne słowa, stojące we związku z *rodem-* 'szczęściem'; język cerkiewny (i staroczeski) ma *neroditi* i *neraditi*, 'niedbać, nieraczyć'; rus. *radiet'*, 'dbać'; łuż. *wo to nierozim*, 'niedbam', *rodźić*, 'chcieć'; dalej przyimek *radi*, 'dla', *togo radi*, 'dla tego'; serb. *rad*, 'trud, praca', *raditi*, 'pracować' (bardzo rozgałęzione). Wszystko prasłowa: staropers. *awahja rādij* w napisach klinowych Darjusza, 'dla tego' (*owogo radi*, cerk); ind. *rādhnoti* i *rādhyati*, 'zyskiwa, wydoływa'; awest. *rādaiti*, 'przysposabia'; niem. *rathen* (starosas. *rādan*), 'radzić', i *reden*, 'mówić' (goc. *urrēdan*, 'stanowić', *garēdan*, 'dbać', *rōdjan*, 'mówić'); lit. *rodyti*, 'pokazywać'.

rodacki, w 18. wieku, »*rodacka* mowa«, 'żargon złodziejski, cygański'.

rodał, 'Pięcioksiąg (Pentateuch) hebrajski', na który Żyd przysięgał.

rodela, 'puklerz, tarcza', w 16. i 17 wieku, z niem., a to z franc. *rondelle* (od 'okrągłości', *rond*, przezwane).

rodgisar, w 16. wieku (u Reja i i.), p. *ludwisarz*.

rodus, 'zabawa wiejska wielkonocna' (bałwana wypchanego na wole obwodzą); spadł na wieś od zabawy pańskiej średniowiecznej, z rycerzami z wyspy *Rodos*, naśladując walki rycerzy rodoskich.

róg, *rożek*; *rogal*, *rogalek* i *roglik* (jak w czes), nazwa 'ciasta'; ale *rogal* i o tym, komu żona »*rogi* przypina«; *rogacz*; *rogowy*; *rogaty*, *rogatka*; *rogacina*, albo (z ruska)

rohatyna, już od r. 1500 stałe, ‘włócznia’; *rogowaty*; *narożny*, *narożnica*, od *narogi*. Prasłowo; prus. *ragis*, lit. *ragas* (*rags* i *ragutis*, o ‘styczniu’ i ‘lutym’, wedle niem. *horn* i *hornung*, co i połabscy Słowianie naśladują), *raguotas*, ‘rogaty’. Nasze dawne *rożki* (‘bańki cyrulika’) powędrowały na całą Ruś i Litwę. U wszystkich Słowian tak samo.

rogozie, *rogozina*; *rogoza* 1500 r. i *rogoża*, *rogóżka* (mylnie *robóżka*!), ‘mata, deka pleciona z słomy, osoki, sitowia’; dla kanciastości od *rogu* przezwane; prasłowiańskie, już w cerk. (i bułg.) używane dla wyrobów z rogozia (‘powrozów’ i ‘mat’); por. imię *Rahoza* (metropolita kijowski 1590 r.); przyrostek *-oz*, jak w *łobuzie*, rus. *łomoz*.

rój (pszczeli); pierwotnie wszystko ‘co wytryska’, a więc *zdrój* i *wzdrój* (ze wsuniętem *d*), o ‘źródlisku’; *roić się*; *rojny*; *rojowisko*; *rojownik* albo *pszczelnik*, ‘melissa’; *roić sobie*; *uroić*, *urojenie*, o ‘fantazji’; pień *ri-* powtarza się w *rzeka* (p.); ind. *ri-*, ‘dać płynąć’, *rī-* ‘płynąć’, *rīti-*, ‘rzeka’, *retas-* i *raja-*, ‘pław’; łac. *ri-* w *rivus*. Nie posiadamy czasowników pierwotnych, co są w cerk., rus. i i., *rějat'*, ‘bieżeć’ (o rzece, locie ptaszym), *ri-nut'*, czes. *rzinouti se*, nasze *wyrnąć* (ostatni ślad tego *ri-*); *rějati* z *ot-* znaczy ‘odpychać’: *otrinut'*.

rok, ‘czas *orzeczony*, nazwany’, z wokalizacją *o* do *rzec* (p.); »*roki* sądowe« do dziś znane, gdy zresztą znaczenie uogólniło się na ‘czas roczny’, rugując *lato* i *god* innych Słowian (w biblji: »dwieście *lat*« i »dwa *roki*«). Najliczniejsze znaczenia we złożeniach: *narok* (p.), *narocznik*, to samo i *urok* (p.), ‘trybut, danina’ (jeszcze w biblji); *obrok* (p.), niby ‘deputat, przynależność wymierzona, płaca’, w cerkiewszczyźnie (i na Rusi), co potem nietylko u nas w stajni uwięzło; dalej *prorok* (p.), *otrok* (p.); *urok*, do *urzec*, ‘oczarować słowem czy okiem’, dziś w języku piśmiennym złagodniało: o ‘wdzięku postaci’.

rokieta z ubioru księżego, rodzaj ‘komży’, od 16. wieku znane (np. u Reja), z łac. i włos. *rocchetto*.

rokita, *rokicina*, rodzaj ‘wierzby’, *rokitowy* (i o djable *Rokicie*, co w starych wierzbach wysiaduje); częste w nazwach miejscowych: *Rokitno* itd.; oboczne *rakita* u innych Słowian (na Południu) dowodzi, że to postać przestawiona z **ork-yta* (przyrostek jak w *kopyto*, *koryto*; rodzaj żeński wedle *wierzba*?); czy przyrównać serb *raklje*, *rakljast*, o ‘widłach’, dla rozgałęzienia? Inni zestawiają z nazwą ‘jałowca’, grec. *orkeuthos*, łotew. *ērcis*, *ērcetis*; znaczenie nazw drzewnych waha się nadzwyczaj.

rokosz, *rokoszanie*; jeszcze na sejmie elekcyjnym w r. 1587 prawi się: »iż WM. do czegoś niezwyczajnego mieć się chcecie, do jakiegoś *rokoszu*, które słowo językowi polskiemu nie jest znajome«; poszło z węg. *rakosz*, nazwy (od *raków*) pola pod Budzinem, gdzie sejmujące stany występywały z opozycją (stąd słowac. *rakosz*, ‘wrzawa, burzliwe zgromadzenie’); ale w r. 1587 i rzecz i słowo były już znane, bo już Leopolita w biblji pisze: »król miał *rokosz* z onymi« (t. j. ‘rokował’), u M. Bielskiego »(szlachta) w radę wstępowali, co zowiemy *rokosze*«, a u Stryjkowskiego: »uczynił sejm albo *rokosz*«; węg. *rakász*, ‘tłum, zbiegowisko’, od owegoż pola, po niemiecku *Kressenbrunn* (?).

rola, *rolny, rolnik, rolnictwo, rolniczy*; jak cerk. (i południowe) *ralija* dowodzi, przestawka z pierwotnego **or-lja*, przezwanego od *orania* (p. *orać*).

Rola. Uprawa roli pierwotna, acz rzecz bab i smerdów (chłopów, jeńców), którą pasterz-łowiec gardził i tylko z musu do niej się opuszczał, sięga czasów aryjskich, chociaż najważniejsze jej słownictwo tylko Arjom europejskim spólne. Była całkiem ekstensywna i stałości osiedlenia nie wymagała; *rolnik-rataj* obsiewał wiosną rolę, a po żniwie dał jej leżeć odłogiem, ugorem, aby na innem miejscu znowu *jar* odprawiać; po latach wracał do ugoru; ziemia nie była też własnością indywidualną, tą była tylko praca w nią włożona. *Orać, rataj* (*rola*), to najpierwotniejsze, wszystkim Arjom europejskim w tem samem znaczeniu spólne wyrazy (łac. *arare, arator*, lit. *arti, artojis*), jak i narzędzie, *radło* (łac. *aratrum*, litew. *arklas*); *pług* natomiast późniejsza pożyczka, a ulepszone radło, t. j. *socha*, z Rusi do Polski się dostało i jej granic wiele nie przekroczyło. Słowiańskie *radło* posiadało już dla każdej z swych części osobną, prasłowiańską nazwę: *lemiesz, grądziel, pazy, wierciel*, do których zczasem przybywały dalsze, *pyzak* i i. Postęp sochy zależał głównie na tem, że zamiast jednego lemiesza, prójącego tylko ziemię, miała dwa *narogi*, odkładające skiby. Do radła wprzągano dwu wołów lub jednego konia. Las trzebiono ogniem, stąd nazwy: *żdżary, żegań, praga, trzebinia*; grunt przysposobiony do orki i siewu zwano *łazem* lub *lędą*.

rola, z niemieckiego (*Rolle*) i franc. (*rôle*), czy na teatrze, czy, rzadziej, o 'zwiniętym papierze' i 'spisie, regestrze'; z łac. *rotulus* (por. *rotuł, rotuła*); *rolka*, 'kółeczko u nóg fotelowych'.

romans, *romansowy, romansować, romansista, romantyczny, romantyczność, romański* (np. język), *romanista* (i o prawoznawcy); pominąwszy 'prawoznawstwo rzymskie', (co od *Roma*), wszystkie te słowa i inne podobne pochodzą z łac. *romanus*, czyli »ludowy«, w przeciwstawieniu do *latinus*, czyli »książkowy«, oznaczały więc pieśni i opowiadania w języku *romańskim*, tj. ludowym; *romanse* nazywał jeszcze Lubomirski r. 1686 *romanjami*. Ale *romanja* znaczyła też i 'małmazję', t. j wino słodkie, korzenne, sprowadzane z Napoli di *Romania* (t. j. *Moreja*, co Turcy z *Romeja* przestawili).

rondel, *rądl*, naczynie kuchenne (p. *rynka*), *rondela*, 'baszta', nie mają odpowiedników włoskich czy francuskich: niem. *Rundling* od *rund*, franc. *rond*, z łac *rotundus* (?); natomiast *rondo* (kapelusza; muzyczne) żywcem z franc. *rondeau*.

ronić, np. łzy; o 'rodach'; *poronienie, porończę*, 'płód poroniony', Potocki; o 'porzucaniu pierza, rogów, zębów itd.'; o 'łuskaniu ziarna', itd.; w słowień. 'urwisko', rus. *uron*, 'uszczerbek, strata'; prasłow. (por. *rana*?) Brak w litewszczyźnie; zestawiają z niem. *rennen*, 'gonić', *rinnen*, 'ciec' (goc. *urrannjan*, 'wywodzić', *rinnan*, 'biec'); ale przed *n* wypadła jakaś spółgłoska, może *p*, por. czes. *ropieti*, 'ciec'; możnaby więc *ronić* odnieść do *ropy* (?).

ropa, 'materja wrzodowa', *ropić się, ropawy*; także 'petroleum, nafta', już u Stanka 1472 r.; pień *rep-*, *rop-*, por. lit. *rap-styti*, 'pomazać',

łotewskie *rep-t*, 'zabliźniać się'; p. *rzep*

ropucha, żaba od 'chropowatości' nazwana, więc zamiast **chropucha* (por *robak* z *chrobak*); zgoda z lit. *rupiže* ('ropucha') byłaby przypadkowa.

roraty, 'pierwsza msza ranna w adwencie', od słów psalmowych *rorate coeli* w jej introicie; *roratka*, 'świeca stawiana na ołtarzu w czasie roratów'; tak samo u Czechów.

rosa, *rosić*, *rosiczka*, *rosisty*; prasłowo; lit. *rasa*, 'rosa', *rasōtas*, 'rosaty', ind. *rasa-*, 'wilgoć,' łac. *rōs* U wszystkich Słowian tak samo.

Rosja, *rosyjski*, *Rosjanie*, lub z podwójnem *s*: *Rossja* itd.; sztuczna nazwa, dopiero od 16. wieku wprowadzona na podstawie grec. formy *Rhōs* dla 'Rusi' (p. *Ruś*), nadająca się do wszelakich igraszek słownych, np. *Roksolanów*, niby *Rossalanów* (»*Roksolanki* t. j. panny ruskie« u Zimorowica); albo do wywodu: *Rossicja*, niby *Rozsianie* (po ziemi, daleko); to już u Stryjkowskiego

rosocha, p. *socha*.

rosół, *rosołek*. 'woda osolona, »lak«, zupa'; przenoszone dawniej na 'frasunek, kłopot'; p. *sól*

rosomak, rodzaj 'kuny', bardzo żarłoczny; niby z łac. *rosomacus*, ależ ta łacina jest tylko słowem polskiem; skąd ono? Powtarza się w ruś. *rossomacha*; zwierz sam, wyłącznie polarny, nas tylko jako futro dochodził, więc nazwa może wcale nie słowiańska, fińska? Ciekawe, że nazwę przeniesiono na Rusi i na jakiegoś 'demona' (w konopnisku harcującego?), a stąd poszło prusko-litewskie *den rasumuk jagen*, co odnoszono do nazwy feldmarszałka Razumowskiego, brojącego w Prusiech za siedmioletniej wojny (!). Zwierzęcia samego i Litwa wcale nie zna.

rostruchan, pisane przez *z*, jakby z *roz-* złożone, ależ i oba *r* mylne; ruskie to, od dworu Jagiełłowego; tu wymieniane w rachunkach, obok kubka: *dostuchany*, to samo słowo, od którego i rus *stakan*, 'szklanka', z *stokan*, u nas *roztuchan* i *hostruchan*; z tursko-tatar *tostakan*, 'misa', kirgiz *tustahan*, 'szklanka'.

rostrucharz, tak już r. 1500, z mylnie wstawionem *r* i zastępstwem niemieckiego *sch* przez oboczne *ch*; dawniej *rostuszar*, *rostucharz* jeszcze r. 1532, z niem. *Rosstauscher*, 'handlarz (dosłownie »wymieniacz«) koni': *Ross* i *tauschen*; u nas przeniesione i na 'handlarza niewolnikami, ludźmi', i na 'faktora'.

róść; dziś czas teraźniejszy wyłącznie od *rosnąć*: *rosnę* itd., dawniej: *rosię*, *rościesz*, *rostą*, *rósł*; *rost*, stąd *rościć* (pretensje); *wzrost*, *narost*, *porost*, *zarost*; do *rosły*: *zarośli* i *roślina*; złożenia z *po-*, *za-*, *przy-* (*przyrost*), *do-* (*dorosły*); *wyrostek*, *podrostek* (dziś *wyrostek*, *podrostek*, nie poprawne); *narośl*, itd. Oboczność *róść* i *rasti* (cerk. i południowe; serb. *rasti*, *rast*, 'rost') dowodzi przestawki pierwotnej z **orstą* (bezokolicznik **orsti*, z **orst-ti*), urobionego od **ord-t-* (w litewszczyźnie nie zastąpionego).

rota, 'przysięga przed sądem'; woźny przedpowiadał, strona powtarzała bez myłki (myłka pociągała przegraną); wpisywana więc w polskiem brzmieniu w akty sądowe łacińskie od końca 14. wieku, źródło t. zw. staropolszczyzny; *rotnik*, 'składający wraz przysięgę'; *rotne*, 'opłata sądowa od przysięgi'. Por. *rŭt*, 'usta', rus. *rot* (ale *rŭt* znaczy

i ‘pagórek, wzniesienie’, serb. *rt*, ‘wierzchołek’), czes. *ret*, ‘warga’. *Rota*, ‘przysięga’, *rotiti sę*, ‘przysięgać’, u wszystkich Słowian bez wyjątku. Wobec braku pewnego odpowiednika litewskiego pierwotną postać trudno ustalić; przypuszczenia, że *w-* odpadło, wtaczania ind. *vrata-*, ‘prawo, zakon’, grec *rhētos*, ‘umówiony’, *rhētra*, ‘umowa’ (stąd *retor, retoryka* itd.), *ereō*, ‘powiem’, prus. *wertemai*, ‘przysięgamy’, nie cenię.

rota, o ‘instrumencie muzycznym’, w biblji: »na *rotach*« (»na lutniach« albo »na arfiech«, Leopolita), z czeskiego; tu należy i *rotuła*, ‘pieśń’; ale *rotuła*, ‘apelacja, spis treści aktu’, z łac *rotula* i *rotulus*

rota, ‘oddział wojska’, z niem. *Rotte*; *rotmistrz* (odpowiada później i niemieckiemu *Rittmeister*); *rotman* u flisów, częściej *retman*; *rotowy* (ogień); *rotnik* Niem *Rotte* z starofranc. *rote, rutta*, z łac *rupta*.

rów, *rowek, rowkowy*, p. *ryć* (‘co wyryte’): w biblji *rowy* ‘mogiły’ (»groby«, Leopolita); nazwy miejscowe *Rów*, jak *Rąwa* (p.). Prasłowo; lit. *rawas*, prus. *rawis*, ‘rów’; rus. *row, rwa* (mylne, zamiast *rowa*).

równy, *równać* z licznemi złożeniami (*do-, po-, przy-, wy-, z-równać*), *porównawczy*; *równość, równina*; *równień* (»nie mieć *równia*«, ‘równego’); *równia*; *równianka*, ‘bukiet, wiązka kwiatów czy ziela’; *również*; *równik* (‘ekwator’); *równiutki* i inne zdrobnienia; *równieśnik, równieśnica*, od pierwotnego pnia **rowies-*. Oboczność zachodniego i wschodniego *rowno* obok południowego (i cerkiewnego) *rawno* dowodzi pierwotnej przestawki z **orvĭno*, por. prus. *arwis*, ‘prawy, prawdziwy’. Prasłowo; awest. *rawah-*, ‘przestwór’, łac. *rūs, ruris*, ‘wieś’, z **rewos* (od tego *rūs* nasze *rustykalny* itp., ale i *rurant* albo *rulant*, o ‘chłopie’, w 16. wieku); niem. *Rau-m*, z *rū-m*.

roz- tylko we złożeniach; co do znaczenia równe łac. *dis-*, niem. *zer-*, (*rozerwać*: łac. *discerpere*; *rozbić*: niem. *zerschlagen*); narzeczowo *oz-* (p.) zamiast *roz-*: *ozłomki* zamiast *rozłomki* już w połowie 15 wieku, *osierdzie* zamiast *rozsierdzie* (?). Przed *s* ginie *z*, więc *rosół* z **rozsół*, *rosada* z **rozsada* (np. kapusty), *rosocha* z **rozsocha*, *rospa* (*rospisty*) z **rozspa*, *rostryha* z **roz-strzyga* (‘wywłoka’, w literaturze polemicznej 17. wieku); w dawnym języku stale: *rosądzać, rosiec, rosierdzie, rosuć, rosypać, roszyrzyć, rożec* (*rożżec*) Oboczność zachodniego i wschodniego *roz-* wobec południowego i cerkiewnego *raz-* dowodzi przestawki z pierwotnego **orz-*. Złożenia: *rozłóg*, ‘przestrzeń’; *rozoki* (Rej i i.), obok *rozooki* (również dawne), *rozokość, rozokowatość*. Por. *rózga* i *rożen*. Tylko w słowień. *raz* i przyimkiem bywa: »*raz konja* (‘z konia’) *stopiti*«. Tu należy i rus. *raskoł, raskolnik*, o ‘szyzmie, rozkłóciu cerkiewnem’. Przytaczam tu kilka dawnych złożeń: *rozgorzyć* i *rozgarzać*, częste w psałterzu, ‘rozgniewać’ (p. *gorzej*); *rozkwrzeć* i *rozkwirać* (p. *skwar*), ‘rozpływać’: »jako wosk *rozkwiraiący się*«, »*rozkwarła się* ziemia«; *rozkosz* (p. *kochać*), liczba mnoga *rozkoszy*; »*roszurzali*«, t. j. ‘rozgniewali’ (p. *żurzyć*); *rozlity* obok *rozlany*; *rozliczyty, rozliczytość*, zamiast *rozliczny, rozliczność*; *rozprostrzał, rozpostrzeli, rozprostrzeli*, zamiast *rozpostarł, rozpostarli*, na czechizm zakrawa; *rozumieć* (p. *um*), z trzecim przypad-

kiem: »*rozumiej* modlitwie (głosowi, mnie)«, »nie *rozumieli* dziwom Twoim; prastary zwrot: »wągle *rożgło się* jest, t. j. *roz-żg-ło*, 'rozpaliło', »gdy *rożgą* gniew jego«, 'rozpalą' — wszystko z psałterzów (»gdy *rożże się*«, puławski) W biblji: »ścienne *rosiedliny*« (»*rozpadliny* w ścianach«, Leopolita); *rozniewać*, częste od 14. do 16. wieku (ale w psałterzu stale: *rozgniewać*); *rozdrazić się*, ze wstawionem *d*; *rozbitować*, 'rozdzielić' (p. *bitunk*). R 1500: *rostań* (obok *rostanie* w 15. wieku), 'droga rozstajna'; »w *rozmaczki* jajca« ('na miękko'); *rozgorzlić się*, 'rozgniewać', Ezop; *rostyrkność*, 'ekstaza', w 16 wieku; *roziewić*, w 16. wieku, dziś *rozdziawić* (p. *ziew*). Mylne zdają się *rozbrok* i *rozkrok*, dla 'hałasu', z czes. *rozbroj*.

rozekier, w 16. wieku; »seki, witpachery. *rozekery*, rywuły«, rodzaje 'wina gotowanego'.

rózga, *różdżka* (przeciw »etymologji«: *rószczka*, wedle wymowy), najmylniej *rózeczka* (*zg* nierozerwalne; również niemożliwy drugi przypadek liczby mn.: *rózeg*, zamiast jedynie poprawnego *rózg*); *rózgowy*, w biblji *rózgowaty* i *różdżany* (o drzewie 'gałęzistem'); zbiorowe *różdże*, jak *snopie*, *pierze*. Oboczne (acz raczej wyjątkowe) cerk. *ražđije* (ale serb. *rozga*, *rozgwa*) dowodziłoby przestawki z pierwotnego **orzga*, gdzie *zg* zastąpiło pierwotne *z* (z *orz-*, *roz-*); porównano niem *Zweig*, 'gałąź', od *zwei*, 'dwa'.

rozgard, 'łąka', w Prusiech dawnych, z niem. *Rossgarten*, 'łąka dla koni, pastwisko spólne'.

rozgardjas stroić, 'biesiadować', Mączyński 1564 r.; od 18. wieku *rozgardjasz*, o 'rejwachu, niełądzie'.

rozgrzeszyć, z dawnego *rozd-rzeszyć*, 'absolvere', 'rozwiązać'; dla absolucji spowiednej połączono to z *grzechem*, i przemieniono *rozdrzeszyć* w *rozgrzeszyć*, gdy o *rzeszeniu*, 'wiązaniu', zapomniano; »lud wierny *grzechom rozdrzeszony*«, w psałterzu puławskim. Pierwotne *rzeszyć*, 'wiązać' i 'rozwiązywać', ocalało u innych Słowian: cerk. *rěsziti* i *razdrěsziti* (*d* wstawia się stale między *z-r*), rus *rjeszit' sia*, 'odważyć się na co, postanowić', *porjeszit'*, 'zakończyć'; w dawnej polszczyźnie tak samo: w psałterzu »*rozdrzesz* języki ich« (»zagładź« w puławskim, »zrzuć« u Wróbla, 'praecipita'); *rzeszeć*, 'parcieć', np. o rzepie, ale i ogólnie: »starość *rzeszeje*« (Potocki). Prasłowo; lit. *raiszyti*, od rzeczownika *raiszas*, 'wiązło', do czasownika *riszti*, 'wiązać', *ryszys*, 'wstęga', *raisztis*, 'wstęga na głowie', prus. *sen-rists*, 'związany', *per-reist*, 'połączyć'; lit. *sz* z podniebiennego *k*, nasze *sz* z *ch*, a to z *sk* (?) Dalszych odpowiedników tego prasłowa nie znamy.

rozmaity, *rozmaitość*, *urozmaicić*, u ludu i *ozmajty* i *roztomaity* (jak czes. *roztomilý*); od rzeczownika **rozmaj*, por. *majak*, *.majaczyć* (p.), od pnia *ma-*, p. *machać*, *mamić*.

rozmamany, 'rozkudłany', 'porozpinany'; dorobione do *mamka*.

rozmaryn, u ludu we wszelakich postaciach, nawet i *rozmajeron* (niby z *majeranem* mieszany) i *łozmaryjan* i *rozma(j)*; z łac. *ros marinus*, 'rosa morska' (por. *rosolis* z łac. *ros solis*).

rozpacz, *rozpaczać*, p. *opak*.

rozynki, *rozenki*, a ze zwykłem *dz* zamiast *z*: *rodzynki* (tak już w 16. wieku), 'winogrona ususzone'; jak i czes., z niem. *Rosine*, a to

z franc. *raisin* z łac. *racemus*, 'grono'. Ruś swoje *izjum* ze Wschodu przyjęła.

róża, z łac *rosa*, wymawianego przez *z*, co Słowianie zachodni niegdyś przez *ż* oddawali; z czeskiego *ruoże*; roślina i nazwa obca, gdy domowa (»psia róża« lub »polna«) *szypszyną* się zwała (p. *szyp*). Przymiotnik: *różany*; »*różany wianek*« (niem. *Rosenkranz*), albo *różaniec*, 'psałterz N. P. Marji, z 150 »Zdrowaś Marjo«, przeplatanych Pacierzem'; dalej i 'paciorki (tejże liczby, odmiennie nieco układane), z kości lub drzewa, nanizane na nitkę, dla liczenia modlitw'; *różańcowy*: »bractwo *różańcowe*«, »niedziela *różańcowa*« (pierwsza w październiku). Dalej: *różyca*, *różyczka*, *różowy*, *różowaty*, *różowieć*, itd. Łac. *rosa* jest pożyczką z grec. *rodon* (wedle wymowy narzeczowej), a to wyszło ze Wschodu irańskiego, pers. *ward*, 'róża'.

rożen, *rożenki*, *rożnowaty*, bynajmniej nie od *rogu* urobione (jak np. *ościen* lub *kościen* od *ości* lub *kości*); oboczność *rożen* i *rażen* (cerkiewne *ražĭn*, 'oścień', serb. *ražań*) dowodzi przestawki z pierwotnego **org-*, czy **orz-*, bo *g* i *z* mieniają się; to *org-* (*orz-*) powtarza się w *różny* (p.).

różny, *różnić*, *poróżnić się*, *różnica*, *różniczkowy*, *różność*; złożenia: *różnowierca*, *różnorodny*, *różnogłośny*, itd., *rozróżniać*; imiona: *Rożniatowski*, *Rożnięcin*, itd. Postać podległa niby wpływom od *próżny*, *próżdny*, i *późdny*; brzmiała pierwotnie: *rózno*, *rózny*, a ze wsuniętem mylnie *d*: *rózdno*, *rózdnie*; w biblji: »stójcie *narózdno*«, 'separatim' (»osobno«, Leopolita), »*rózdnie* na polu stali«, obok *rózno*. Czes. *ruozný*, ale cerk. *razĭn*, serb. *razno*, dowodzi przestawki z **orz-ĭn*; por, »przyimek« *roz-* z **orz-*; p. *rożen*.

rtęć, 'żywe srebro', powtarza się w ruskiem i czeskiem *rtut'*; ma pochodzić z tur. arabs. *utarid*, lecz skądżeż w takim razie nosówka polska?

ru!, wykrzyknik, por. *rum!*; *rubakier* i *sztymbor*, hasła flisowe, z niemieckiego.

rubacha, *rubaszny*, *rubaszeństwo*, *rubaszyć się*, z rus. *rubacha*, 'koszula' (p. *rąb*), którą »dobrzy towarzysze«, kozacy np., wymieniali; stąd dla wszelkiej 'zbytniej poufałości', ogólne w 17. wieku: »niech się czem innem *rubaszą*«, »hajducy z panem tak się *rubaszą*«, »z nim na broni *rubaszyłem*«, »aż do koszuli pan chmiel *się rubaszy*«; już wtedy i w naszem znaczeniu: »Starzeński *porubaczył* (!) *się* był z Narkowskim«, »brat *rubaszny* najstarszego djabła», »dla tak miłego *rubasznika*«.

ruban, 'wstęga', z franc. *ruban* od łac *rubeus*, 'czerwony'.

rubin, nazwa drogiego kamienia, *rubinowy*; niem. *Rubin*, franc. *rubis*, z łac. *ruber*, 'czerwony', *rubinus* w średniowieczu (o kamieniu).

rubl, *rubel*, z ruskiego; już w biblji, tłumaczy '*odrąbane* srebro', obok *zaważa*, p., 'sykle' oryginału; pierwotnie ważone, później jako moneta.

rubryka, ludowe *lubryka*, 'glinka, kreda czerwona', 'napis czerwony'; 'szpalta'; z łac. *rubrica*, od *ruber*, 'czerwony'.

ruch, *rozruch*; *ruszyć*, *wzruszyć*, *naruszyć* itd.; *ruchomy* (obok dawnego *ruszysty*, *nieruszysty*), *nieruchomizna*; *ruchać* (nawet: »imienie

ruchające«, dziś *ruchomości*), *ruchadło*, *ruchawy*, *ruchawka*; *ruchliwy*; *ruszenie*, *ruszyć*, o 'odwoływaniu się do wyższego sądu, do sejmu'; »pospolite *ruszenie*«, o 'obronie krajowej'. Dalej: *rucho*, co znaczy i 'ruch', ale częściej, wraz z urobionem *ruchno*, 'odzież, szatę, zasłonę'; *ruszyca* ('zasłona'), nazwa i dla 'główszczyzny (kary pieniężnej) opłacanej królowej za zabicie niewiasty'. *Rucho* powszechne w 15. wieku, nietylko w biblji, gdzieby o czeskim wpływie można myśleć, ale i w rotach, np. r. 1389: »dać *rucha* za 10 grzywien«, r. 1400: »pierł, *rucha*«; znaczyło nietylko 'szaty niewieście', ale wogóle 'szaty': »rozdarłasta *rucho* swe« ('vestimentum, habitus'); już w początku 16. wieku ginie zupełnie, możemy przytoczyć tylko: *ruszka*, 'zasłona (podwika)'. O przenośni od 'ruchu' na 'odzież', p. *rąb*. P. *runąć*, *rychły*. U wszystkich Słowian tak samo. Od *ru-*, p. *rwać*, z elementem *-s*; lit. *rausti*, 'ryć', *kurmrausis*, 'kretowisko', *rūsys*, 'jama' (i *rausis*), *pelenrusis*, 'ryjący się w popiele'; z inną sycącą, *sz*: *ruszėti*, 'zwijać się', *ruoszus*, 'sprawny'; niem. *Rausch* z dawnego *rūsch*, 'napad', stare *rosk*, 'rychły'.

ruczaj, przezwany od toku *rączego*, z ogólnie słowiańskiem *u* (czes. i rus. *ruczej*), od czasownika o 'szumie wodnym': bułg *woda ruczi*, serb. i słowień. *ruknuti* (to samo); urobione przyrostkiem *-k* od *ru-*, 'ryczeć'; *ruczaj* z pierwotnego **ruk-ēj*, z przyrostkiem częstym w podobnych tworach (por. *obyczaj*, *lężaia*, *wierzeja*). Por. *rączy*.

rudel, 'ster', 'wiosło', od 16. wieku ogólne, rozpodobnione z niem. *Ruder*; zresztą i w niemieckiem w 16. wieku *Rudel*.

rudera, dziś liczba pojedyncza rodzaju żeńskiego: »stara *rudera*«, 'ruina', ale to jest (jak *legumina*) łacińska liczba mnoga rodz. nijakiego: *rudera*, od *rūdus*, toż co niem. *Gries* (o 'żwirze, szutrze') i *Grütze*, a nasza *gruda* (p.).

rudy, *rudawy*; *rudzieć*; *rudobrody* i podobne złożenia; *ruda* (albo *rdza*) we zbożu i drzewach; 'torf, bagnisko, łąka mokra'; *rudawi(z)na* i *rudowi(z)na*, 'bagno z rudą żelazną łąkową'; *ruda*, 'limonit', dla barwy rudawej tak nazwany; potem 'każdy minerał, z którego się wytapia kruszec', a więc »*rudy* srebrne« i i.; *ruda* i 'hamer, gdzie rudę topią', stąd setki wsi tak nazwanych; *rudnia*, *rudnik*, 'kopalnia albo topielnia rudy'; *rudnik*, 'górnik'. Ten sam pień z odmienną samogłoską, we *rdza* (p.) z twardą półgłoską zaniemiałą; z głoską długą: *rydzy*; z pierwotną dwugłoską (*eu*, *ou*): *rudy* i *rusy*. Oznacza 'czerwień' nietylko u Słowian, ale i we wszystkich językach aryjskich, z taką samą odmianą samogłosek: lit. *rūdas* i *rūswas*, 'rudy', *rūdėti*, 'rdzawieć', *rūduo*, 'jesień'; *rūdina*, 'bagno z wodą żelazistą', *rūdis*, 'rdza'; *raudas*, *raudonas* i *rauswas*, 'czerwony'; łac. *ruber* (*rubrum*, *rubryka*) i *rūfus*, 'czerwony', *robigo*, 'rdza'; goc. *rauds*, 'czerwony', niem. *roth* i *Rost*, 'rdza'; grec. *erythros* (*e-* przedsuwka), 'czerwony', ind. *rudhira-* i *rōhita-*, 'czerwony'; cerk. *rūdzŭ*, u nas nieistniejące. »Morze *rudne*«, zamiast »czerwone«, w biblji, będzie czeskiem.

rufa, 'tylna część okrętu, gdzie ster', w przeciwieństwie do *sztaby*; z holandzkiego *roef*; z 17. wieku.

rufjan, 'stręczyciel', *rufjanka*,

rufjański, rufjaństwo; z włos. *ruffiano*, od *ruffa*, 'gmatwanina'.

rug, *rugować*; 'badanie sądowe, o zachowaniu obyczajów; sejmowe, o prawomocności wyborów', 'wydalanie albo karanie winnych': »*rugować* z urzędu (z ziemi)«; z prawa miejskiego niemieckiego wzięte: niem. *Rüge, rügen.*

ruga, 'zmarszczek' (Potocki), z łac. i włos. *ruga.*

ruja, 'czas i miejsce »ryku« jeleniego'; łotew. *raunas laikas*, 'czas rui u kotów'; od drugiego pnia *ru-*, p. *rzwieć*; *rukać*, o podobnym 'kwiku świń', czes. *ruchati*, ale czy to nie »*kruka*« słowniczka z r. 1500, rus *chrjukat'*?; *ch-* czy *k-* odpadłoby jak w *robak* (p.).

rukiew, roślina 'nasturtium', niem. *Rauke*, włos. *ruca.*

rukować, *narukować*, 'wchodzić, wmaszerować', z niem. *ein-rücken.*

rum (już w biblji), 'ziemia; gruz, szczątki murów' (»wywozić *rum*«), *rumowisko*; *rumek* (»gościniec nasypany *rumkiem*«); węg *rom*, 'ruina'

ruml, wykrzyknik, jak *rym!*, »*rym* do wody« ('hrymnąć'); *rumot, rumotać*, o wszelkim 'hałasie' (»usłyszy *rum* niebywały«), obok *romot, romotać*; od pnia *ru-*, o 'ryku': ind. *ruwati* i *rawati*, 'ryczy', *rawa-*, 'ryk', grec *ō-ryomai*, 'ryczę', łac. *rūmor*, 'hałas'. Od 16. i 17. wieku przejęto wprost z łaciny *rumor*, 'szmer, wrzask, hałas'; u Leopolity »wielki *rumrycht* a szemranie«, z czes. *rumrejch.*

rum, 'miejsce', z niem. *Raum* (co pokrewne z łac. *rūs*, 'wolny przestwór'); »*rum* komu czynić«, 'przejście', *rumować*, 'torować', 'wyprzątać', *rumować się*, 'wynosić się'; *rumacja* (z końcówką łacińską), 'przeprowadzenie prawne, przymusowe'; *rumunek*, 'pustkowie'.

rum, 'arak'; europejskie, z języków malajskich.

rumak, w tej postaci już od końca 16. wieku, z dawnego *hromak, ohromak*, 'koń dzielny'; jak wszelkie podobne nazwy, z tatarsko-turskiego: *argamak* (i inne postaci podobne, *uruhmak*); *h-* odpadło, jak w *ramota, ruby.*

rumel, gra w karty, 'pikieta', z niem. *Rummel*; pospolite w przysłowiu: »trafić w *rumel*« (w 'sedno'), »*rumel* w *rumel*« ('kubek w kubek').

rumianek, roślina, pozornie od *rumiany*, ale istotnie ani z tem, ani z *romanus*, 'rzymski', nic nie ma spólnego; dawniej *rumen* lub *rumien, rumnek*, albo i z *o*: *romien*; r. 1500: »*rumion* albo *rumionek*«, r. 1532: *rumien(ek).* Z czes. *rmen*, obok *herzman* z niem. *hermandel, hermelchen*, z łac. *camomella* (skąd i niem. *Kamille*), z grec. *chamaimēlon.* Podobnie u Serbów: *hrmen, hrman* i *rman*, słowień. *rman* obok *roman*, i inne. Jak tyle innych nazw botanicznych, i tę przejęła od nas Ruś moskiewska: *romien.*

rumiany, *rumienić* ze złożeniami; *rumienidło*, 'ruż, barwiczka', w 15. wieku: od *rud-*; był rzeczownik **ru(d)-men-* (por. litew. *raumuo, raumenio*, o 'mięsie'), jak *ka-mień*; jak do *kamień*: *kamiany*, tak do **ru(d)men*: *rumiany.* Słowo u wszystkich Słowian to samo: cerk. *rumĕn*, itd.

runa, głównie w liczbie mnogiej: *runy*; *runiczny*; 'pierwotne pismo niemieckie, drewniane', najdłużej w Skandynawji popłacające; z niem.

runąć, 'upaść z hukiem, hrymnąć'; przed *n* wypadło *ch*, co Ruś zatrzymała: *ruchnut' sia*, 'runąć'; p. *ruch.*

runo, 'skóra z wełną' (»złote

runo«, »pod złotem *runem* wilcza sierć«); stąd *ruń*, 'porost zboża (na wiosnę)', *runić się* i *runieć*, 'runią ziemię okrywać'; od pnia *ru-* (p. *rwać*). Prasłowiańskie; wszędzie tak samo; szczególniej u Serbów obficie zastąpione.

rup, rupie, 'glisty, robaki'; u Stanka *rupie* 'gąsienice gzów'; »każdy ma swe *rupie*«, przysłowie w Ezopie; *rupi mię*, 'gryzie, frasuje'; *rupieci*, 'stare graty, sprzęty'; *rupliwy*, 'troskliwy'. Prasłowo, ale istnieje tylko u nas i u Czechów: *roup*; lit. *raupas*, *raupłē*, *raupsai*, 'trąd, wysypka', *rupus*, 'szorstki', *raupeżē* i *rupeżē*, 'ropucha', *rūpēti*, 'rupi mię', *rupestis*, 'troska', *rūpus*, 'troskliwy'.

rura; ludowe rozpodobnienie *ruła*; *rurka*, *rurny*, *rurnik*, *rurkować*; *rurmistrz*; z niem. *Rohr*, *Röhre*, z stałem *u* zamiast niem. *o*; dziś już zapomniany *rurmus*, 'wodociąg': »z *rurmusa* woda w skrzynię *rurmusową* ciecze«. *Rura*, *rynna* i *rynsztok* już w 15. wieku ogólne. Ale *rurał*, dla 'gbura, nieokrzesanego', i *rurant*, wymysły szkolne 16. wieku z łac. *rūs*, 'wieś', *ruralis*, 'wieśny'; *rurant* z końcówką od innych na *-ant* (jak *wagant*), jeśli nie wprost z czes. *rurant*, 'dureń'.

rusałki, 'boginki, duchy leśne i wodne, panny piękne, wabiące do tanów i łaskocące na śmierć'; obce ludowi polskiemu pod tą nazwą literacką, z Rusi, gdzie na dawne istoty mityczne, »brzeginie-wiły«, przeniesiono, jak nieraz bywa, nazwę obchodu wiosennego, potępianego przez cerkiew, z pląsami i śpiewami na łonie wiosennej przyrody; obchód ten, na cześć duchów przodków, zwał się na Bałkanie łacińskim *rosalia*, 'święto róż'; tę nazwę łacińską przejęli i Słowianie bałkańscy, a za nimi Grecy; czas ich schodził się poniekąd z 'Zielonemi Świątkami', zwanemi już w 10. wieku *rusaljami*. Przymiotnik: *rusalny*, »*rusalna* noc«. Nazwa obca, rzecz rodzima; u nas obie wyłącznie literackie.

rusy, 'rumiano-czarny, rudawy', p. *rudy*; z **rud-s-*; prasłowo; lit. *rauswas*, 'czerwonawy', *ruswas*, 'gniady', łotew. *rusa*, 'rdza', łac. *russus*, 'czerwony' (niegdyś i nazwę *Rusi* stąd wywodzono: *rhusioi*, 'blondyni'). U wszystkich Słowian tak samo.

Ruś, zbiorowe, jak *Saś*, *Czudź*; dla jednostki z niej: *Rusin*; *ruski* (»*rusiński*« jest barbarzyństwem); *zruszczony*; *rusyzm* albo *rusycyzm*. Nazwa Słowian wschodnich, pierwotnie wyłącznie księstwa kijowskiego, od jego założycieli, Rusi normańskiej, t. j. Szwedów, bo Finowie Szwedów do dziś *Ruotsi* zową, co różni różnie tłumaczą; może od krainy nadbrzeżnej szwedzkiej, *Roslagen*: jej mieszkańce, dziś *rospiggar* z dawnego **rōthsbyggiar*, t. j. mieszkańce na **rōther*, island. *ródr*, 'wybrzeże' (*rorsfolk*, *rorsmaen*, zowią się w Norwegji 'rybacy' i 'brzeżanie'); *roslag* zwało się dawniej każde 'wybrzeże', nietylko w Uppland, jak dziś. *Rusnak* i *Ruśniak* (na Węgrzech), *Rusek* i *Rusiec*; »*ruski* miesiąc« (dłuższy niż nasz). Po grec. *Rhōs*, p. *Rosja*.

rusz, dawna gra w karty, z niem. *Rausch*; odmiany jej: »czerwony *rusz*«, »ciemny«, i i.; mylnie *rus* (mazowieckie niby).

rusznica, mylnie *ruśnica*, z *rucznica*, czeskiej nazwy '*ręcznej* broni palnej'; *ruszniczny* (proch, strzelba), *rusznicarz* i *rusznikarz*; od 15. wieku ogólne.

ruszt, r 1500: »*roszt* albo siatka« (z stałą wymianą *o* na *ó*, *u*, w pożyczkach, głównie niemieckich); 'kraty', 'stos', 'powała'; *rosztek, roszcik*; *rusztowcy*; *rusztować*; *rusztowanie*, 'wiązanie ciesielskie', 'szafot', ale i 'przepalanie rudy z drzewem'; »pieczenia z *rosztu*«, »na *roście*« (nieraz tak); por. *rosztabiga*.

ruta, *rutka, ruciany*, ziele ogrodowe, niezbędne dla wianka weselnego; »*rutkę* sieją« stare panny; z łac. *ruta* (niem. *Raute*), a to z grec. *rhytē*.

ruż, 'barwiczka', *rużować*; z franc. *rouge*, 'czerwony', z łac. *rubeus* (to samo); p. *rudy*.

rwać, częstotliwe *-rywać*; liczne złożenia: *narwać, wyrwać* (imię *Wyrwa, wyrwaniec*, taniec), *przerwać* (*przerwa*, 'pauza'), *urwać* (*urwa, urwisko*), *zarwać* (*Zarwanica* we Lwowie, dawna dzielnica), *porwać, oberwać* (*oberwaniec*), *oderwać, naderwać, poderwać*; do częstotliwych: *poryw*, *nadryw* i *naryw, wyrywki* (*wyrwancja* dawniej, w 17. wieku, w postaci napoły łacińskiej), *podrywki, urywki* ('fragmenty'), *przerywka*. Tak samo u wszystkich Słowian. Pień *ru-*, p. *rów, runo*. Litewskie *rauti, rawēti*, głównie o 'wyrywaniu zielska, pieleniu', *rawałas*, 'plewidło'; ind. *rawati*, 'rozbija', łac. *e-ruere*, 'wyrywać'; dalsze urobienia z *-s* (*-ch*) p. *ruch*. *Rwetes* i *rwantes*, 'zgiełk, hałas' (przy stole i w komorze), 'kradzież', z postacią napoły łacińską (por. *kretes*); *porwon* lub *zarwon* (katu albo djabłu), p. *porwon*.

ryba, *rybi, rybny, rybak, rybacki, rybitw* ('rybak' i ptak 'sterna'), *rybnik* ('sadz na ryby'); *rybołów, rybołostwo*; *rybarz, rybarka* po dawnych słownikach. Prasłowiańskie, obce litewszczyźnie; dowolnie łączą z niem. *Raupe*. U wszystkich Słowian tak samo.

Ryby. W przeciwieństwie do czworonożnych i ptactwa, nie odegrały ryby ani w pożywieniu ani w wyobraźni Arjów jakiejkolwiek roli: niema dla nich ani jednej spólnej nazwy, chociaż bardzo podobne albo widocznie te same powtarzają się, szczególnie w niemieckiem, słowiańskiem i litewskiem. Tłumaczono to i tak, że Arjowie zczasem przywykli do ryb we spólnocie z podbitymi tubylcami i od nich nazwy ryb poprzejmywali. Znaczy to jedną niewiadomą przez drugą zastępywać, co do celu nie prowadzi, szczególniej wobec faktu, że właśnie nazwy ryb najwidoczniej od ludu do ludu, np. od Niemców do Słowian, w czasach historycznych wędrują. Zgody w nazwach *karasia, karpia, łososia, wyza* i i. nie myślimy więc składać na karb jakichś tubylców przedaryjskich. — Słowianie mają z Litwą spólne nazwy *jażdża* i *jesiotra*; inne, to pożyczki. Sami Słowianie oddawali się już w prarodzinie rybołostwu i mają liczne nazwy spólne: *czeczuga, leszcz, lin, pstrąg, sum, szczupak* i i.; mają nazwy dla 'sieci rybiej', *wierszy*; stawiają już *jazy* po rzekach; hodują ryby w *sadzach* (?), łowią je *węd(k)ą*, mają nazwy dla 'rybaka': *rybitw*. Później przejęliśmy od Niemców wiele nazw nowych, p *dubiel, flądra, rapa, śledź, ukleja*, a czasem wahamy się co do źródła, np. dla nazw *piskorza*; *płocicy*. Wielorakość nazw staropolskich dla 'sieci' dowodzi najlepiej rozrostu tego gospodarstwa.

rycerz, *rycerka, rycerski, rycerstwo, rycerzować*, z niem. *Ritter*,

czes *rytíř*, z nieprawidłową wymianą *c* zamiast *ć* (jak w *Walcerz* z *Walter*); niem. *Ritter* właściwie 'jeździec', od *reiten*, 'jeździć', z flandr. *ridder*.

rychły, *urychlony*; przysłówek: *rychło*, dawniej *rychle*; *rychlik*, o 'wcześnie dojrzewających' owsach lub ziemniakach. Słowo zachodniosłowiańskie; rus. *rychłyj*, o śniegu 'sypkim'. Z długiem *ū* do *ruch* (p.); porównaj szwedz. *rūsa*, 'wypadać (do szturmu)', czes. *ryszíti*, 'napędzać'; na Litwie brak tej odmiany Ale *rychle*, *rykle*, *rytle*, 'krosty, wysypki', to pożyczka niemiecka, *Rötheln*, *Rütteln* ('Masern', po polsku *ospa*, *ospice*).

ryczałt; dziś tylko *ryczałtem*, 'hurtem, masowo', dawniej o 'pożyczce, sumie podwajanej w razie niewypłacenia na czas oznaczony'; »ze sporym *ryczałtem*«, 'sowicie'; w formie pierwotnej *ryczart*: »pod zakładem (t. j. 'warunkiem') *ryczartu*«, u Bielskiego; z niem. *Rutscher(zins)*. Słowo *ryczałt* dla 'ryku' nie istnieje w mowie, błąd to słownikarski

ryć, 'kopać, grzebać'; *ryj*, *ryjek* (np świński; albo i 'dzióbek', 'nos'); *ryja* w nazwach miejscowych: *Czartoryja* (*Czartory(j)ski*), u nas *Czantoryja* przez rozpodobnienie dwu następujących po sobie *r*; *Bogoryja*; p. *osoryja* (pod *osa*); *ryty*, a stąd i *rytownik* ('sztycharz'), i *rycina*, dziś 'ilustracja', w 14. i 15. wieku 'modła pogańska' ('sculptile': »służyli *rytym* bałwanom«, »modlą się *ryciu*«, w psałterzu); *ryl*, u nas zdrobniałe *rylec* (do rycia, i przenośnie, o »stylu«, do pisania); *ryło* (o 'pysku świńskim, ryjącym') uchodzi za pożyczkę ruską, 'morda'; od częstotliwego *rywać* niegdyś *rywadlnik*, 'rylec, dłóto'; p. *rydel*. Tu należą i *rytwina*, *rytowina*, *Rytwiany*, t. j. 'darń': »darn albo *rytwin*« w słowniczku poznańskim, *rzytwiny* (mylnie zamiast *rytwiny* napisane) z połowy 15. wieku. P. *rwać*. Lit. *rūtis*, 'piwnica (wyryta)', łotew. *rauklis*, 'plewidło', łac. *rutrum*, 'rydel'.

ryć, o 'wrzasku, beku, płaczu gwałtownym'; słowo nasze ogólnosłowiańskie; z stałym dla wyrazów dźwiękowych przyrostkiem *-k*: *ryk* (p.); z inną wokalizacją: *ruja* (p.), *ruczaj* (p.), *rączy* (p.); por. *rzwieć*; ind. *ruwati*, 'ryczy', grec. *ō-ryomai*, 'ryczę', łac. *rūmor*.

rydel, jeszcze w 16. wieku *rydl*; cerkiewne *ryl*, *ryło* (niby **rydło*), Czesi mają i *rýcz* (jak *bicz*); niezwykłe wcale z powodu swego rodzaju męskiego, gdyż przyrostek *-dl-* tylko nijakie nazwy dla narzędzi urabia; chyba więc wedle *rycza* i *ryla* (?); zdrobniałe *rydlik* i *rydelek*; p. *ryć*.

rydwan, dziś 'wóz tryumfalny', dawniej 'prosty wóz kryty, towarowy', z niem. *Reitwagen* (*-wan* z *Wagen*, jak w *karawan*). Nazwa rodzima była *pokład*.

rydzy, 'rudy, czerwono-żółty' (więc *rydze* złoto, koń), »śniady albo *rydzy*«; od *rŭd-* z *ū*; tej samej barwy jest grzyb *rydz*, *rydzyk*; *rydzawy*; ale *ryży* w temże znaczeniu: *ryżobrody*, *ryżowłosy*, z rus. *ryżyj*, cerk. *ryžd'*, czes. *ryzí*; litew. *rūdis*, 'rdza', *rūdija* albo *rūdynas*, o moczarze »rudawym«.

ryfa, z niem. *Reifen*, u Potockiego i innych.

rygiel, dawniej *regiel* (*Regle*, *Regliska*, na Podhalu do dziś; por. *tegiel*, nie *tygiel*), *zaryglować* i *odryglować*; z niem. *Riegel* z łac. *rē-*

gula (skąd i *reguła*), co i 'łatę, szynę' znaczyło (od *rego*, p. *regiment*). Nazwa polska była *zawora*.

rygor, 'przymus' (prawny): »pod *rygorem*«; *rygorysta*, 'skrupulat, ściśle liczący się z obowiązkiem czy służbą'; *rygoroza*, 'egzamina ścisłe'; z łac. *rigor*, 'karność', od *rigēre*, 'sztywnieć od zimna'. Z niem. *rīge* (*Reihe*) włos. *riga*, 'rząd, linja, linjał', a z tego nasze *rygi*: »pisać na *rygach*«, »*rygować* papier«, 'linjować do pisania nut'. Ale *ryga*, *reja*, 'suszarnia zboża' (na Białej Rusi), słowo zupełnie odmienne, też obce.

ryk, *ryczeć*, *ryknąć*, *rykowisko* ('czas i miejsce rui jeleniej'), o głosie jeleni, wołów, lwów; urobione stałym w podobnych nazwach przyrostkiem *-k* (por. *dźwięk* i t. p.) od pnia *ry-*, lit. *rūkti*, 'ryczeć'; prasłowiańskie *rykati* (to samo), niem. stare *ruhen*, 'ryczeć'; *ryk* u wszystkich Słowian, u Serbów jest i *ruk*, 'ryk'.

ryml, dźwiękonaśladowcze; *rymnąć*, 'uderzyć o ziemię', *hrymnąć*, dawniej nieznane. Por. *rum!*

rym, dawniej 'wiersz, poezja'; z niem. *rīm* (*Reim*); dawniej szczególniej o 'uszczypliwych wierszach'; w dzisiejszem znaczeniu od połowy 17. wieku (*kadencja* jeszcze w 18. wieku); *rymować*, *nierymowny*; złożenia: *rymopis*, *rymokleta*; *rymarz* 'poeta', w 16. wieku. Niemieckie *rīm* (z franc. *rime* z *rhytme*) znaczyło również tylko 'wiersz' i używa się w dzisiejszem znaczeniu dopiero od Opitza, t. j od 17. wieku.

ryma, 'rheuma, katar', z łac. i grec. *rheuma*; *romatyzm* w mowie pospolitej, zamiast *reumatyzm*.

rymarz, 'siodlarz', z niem. *Riemer*, od *Riemen*, 'rzemień'. Inne *rymarz* p. *rym*.

ryna, *rynna*, *rynwa*, dla 'ścieku wody', z niem. *Rinne* od *rennen*, 'biec'; stąd i *rynsztok*; od 14. wieku ogólne.

rynek, *rynkowy*, 'plac miejski, targ', w Krakowie i Lwowie szczególniej o 'środku miasta'; wedle dawnego osadnictwa niemieckiego, *Ring*: 'miejsce wolne, opasane wałami, drzewami'; tak samo u Czechów; z Polski przeszło na całą Ruś, aż do Moskwy. Niemieckie *Ring* powtarza się w słowach: *rynkmacher* ('robiący pierścienie', wyliczany śród rzemieślników mniejszych); *ryngort* lub *rynkort* (*Ringgurt*, 'pas do podpinania siodła'); *ryngraf* ('blaszka wypukła, noszona na piersiach, z Matką Boską lub Chrystusem; przy mundurze pod szyją, z orłem, liczbą pułku'; niem. *Ringkragen*). Niemieckie *Ring* poszło z dawnego *hring*, a to jest (z inną samogłoską) to samo co nasze *krąg* (p.).

rynka, *ryneczka*, 'naczynie kuchenne z rączką prostą', z niem. *Reindel* (czes. *rendlik*, *rendlice*); stąd (?) i *rądel*, *rądlik*, pisane i przez *on*: *rondel*, niby z franc. *rondelle*, z czego poszedł tylko *rondel* forteczny.

rypać, *rypnąć* (np. drzwiami), 'grzmotnąć, palnąć'; od *ryp*, urobionego przez *-p* od *ryć*; *rypać się* w czem; to *rypać* u nas tylko i u Łużyczan, mogłoby jednak należeć do rozgałęzionego pnia: lit. *raupyti* i *ruopti*, 'kopać', *rupas* i *rupus*, o wszystkiem, co 'nierówne', ind. *ropa-*, 'dziura', *ropajati*, 'odrywa', *rupjati*, 'rwie go w brzuchu', łac. *rumpere*, niem. *Raub* (z *roub*) i *raufen*.

rys i **rysa,** oboje z niem. *Riss*, nabrało osobliwszych znaczeń: *rysa*,

'szpara' (np. w murze), 'szrama' (na twarzy), *rysować się*, 'rozpadać się'; *rys*, 'znak, cecha', »*rysy* twarzy, charakteru«, *zarys* czegoś; *rysować*, 'robić rysy' (»djament *rysuje* szkło«), lub (por. niem. *Abriss*) 'kreślić piórem, malować, wyobrażać'; *rysunek*, *rysunkowy*, *rysownik*; w tem znaczeniu, Niemcom mniej znanem, przeszło od nas do Moskwy, ale tam *i* wznowiono: *risovat'*; *risovat'sia*, 'puszyć się'. Tu należy i *rajsbret* i *rajscajg*, niem. *Reissbrett*, *Reisszeug*, z *reissen*, 'rysować'.

ryś, 'lynx', r. 1500 *rysiec*; tak tłumaczą od 14. do 17. wieku i 'leoparda, panterę', zwierzę obce, nieznane, wedle byle krajowego, tym razem mniej nietrafnie niż zazwyczaj. Prasłowiańskie z *r-*, gdy lit pierwotne *l-* zachowało: *luszis* (prus. *lujsis*), grec. *lynks* (stąd łac.), niem. *Luchs*.

ryść, wyjątkowo i *rychć* (por. *sierśl* i *sierzchl*), stale w szóstym przypadku: *ryścią*, *rychcią*, 'wielkim kłusem'; z niepierwotnem *ry-* zamiast *rzi-* (odwrotnie jak w *rzygać*; tak samo *tryzna* i i.); cerk. *ristati* i *riskati*, 'cwałować', rus. *ristat'* i *ryskat'*; ale *rysak* pożyczka z rus. *rysak*, 'kłusak'. Pień *rit-*; lit. *ritu*, *risti*, *riteti*, 'toczyć wkoło, katulać', *raitas*, 'jeździec' (nie z niem. *reiten*, *Reiter*, pożyczone, bo *rojtininkas*, 'obowiązany do służby konnej', zachodzi w aktach białoruskich już z początku 16. wieku, *raitiniczia*, 'bogini jazdy', u Łasickiego), *raiczioti*, 'katulać'; ale *riszczia*, o 'cwałowaniu', pożyczka, *ristas*, 'szybki'. Pień *rit-* urobiony od *ri-*, p. *rój* Czy nie stąd lit. *rytas*, 'poranek'?; ind. *rīti-* o 'ruchu, płynięciu', *retas-*, 'upław'. Inni wywodzą od *wreit-*, anglosaskie *wridhan*, 'kręcić'.

rytwina, r. 1500: »darn albo *rytwin*«, w 15. wieku *rytwiny*, p. *ryć*; por. *rywociny* w 15. i 16. wieku (w Janczarze; dziś u Orkana, o 'miejscach wyrytych', np. przez dziki).

rywuła, od 14. do 17. wieku nazwa 'wina słodkiego', z *Rivoglio* (dziś Kroaci *wodicą* je zowią), u Niemców *i reinfal*, i podobne.

ryza, *reza*, różnego pochodzenia i o kilku odmiennych znaczeniach: 'podróż wodna, flis', z niem. *Reise*, 'podróż'; 'pewna ilość papieru', z niem. *Ries*, z włos. *risma*, z arab. *rizma*, 'paka'; *ryza* u wagi, z niem. *Riss*, 'rowek, gdzie wpada sznurek', przenośnie o 'karbach, karności, klubie', więc: »trzymać w *ryzie*«, »wypaść z *ryzy*«, »wziąć (lub wstawić) w *ryzę*«. Nakoniec zupełnie odmienne, dziś nieznane *ryza*, o 'ruskim ornacie kościelnym', występuje w literaturze polemicznej o unję w 17. wieku, u Zimorowica (i mylnie, dla rymu, z *ż*: *ryże*): odzież zwana od 'rznięcia', p. *rzezać*; por. *rąb*, *ruch*.

ryż, *ryżowy*, z niem. *Reis*, włos. *riso*, z łac. *oryza*, z greckiego.

rzadki, *rzadko*, *rzadkość*; tak samo u wszystkich Słowian; *rzedzić*, *przerzedzać*, *rzedzieć* i *rzednieć*; dziś *a* od *rzadki* przeważa, mówimy *rzadziej* zamiast dawnego *rzedziej*, i t. d.; *obrzedni* (p.), 'co się rzadszym staje'; rzeczownik z *-cha* (serb. *recha*, 'wełna obrzednia'), stąd urobione *rzeszoto* (p), *urzecha*, 'gołe miejsce, luka' (przy orce) Lit. *rētas*, 'rzadki', *rētis*, 'sito'; por. łac. *rārus*, 'rzadki' (skąd *rarytas*), i *rēte*, 'sieć'; w lit obok *rētas* i *ertas*, *ertus*, 'szeroki', i, jak u nas, z *d*: *erdwas*, *ardwas*, 'szeroki' (i w nazwach osobowych, *Erdziwił*). Spólny pień

ir-, *er-*, *ar-*, o 'rozparaniu': lit. *irti*, 'rozprować, rozpadać się'; słow. *or-* w *oriti*, 'burzyć' (p. *ob-orzyć*), rus. *raz-orit'*, 'zburzyć'.

rzazać, »*rzazak* albo strug«, do strugania, rzazania; *rzazanie*, 'rzeźba', r. 1500; p. *rzezać*.

rząd, *rzędu*, 'szereg, koleja', *rządki*; *porządek*, *porządkować*; »w karczmie każdy *rzędem* płaci za wszystkich« ('po kolei'); 'umowa, najem': *rzędny*, 'najęty'; *rząd*, *rzędzik*, 'uprząż koni, strój ich', do dziś w przysłowiu: »konia z *rzędem*«, »osieł w bogatym *rzędzie*«; *rząd*, *rządu*, *rządowy*, *rządzić* (dawniej *rzędzić*), *rządca*, *rządny*, *rządność*, *rządziciel*; *rzędzicha*, *rzędziocha* (później i z *ą*: *rządzicha*, *rządziocha*), 'kobieta wyrywająca się do rządzenia'; *nierząd*, *nierządny*. Liczne złożenia: *zrzędzić* (p.); *wyrządzić* (*wyrzędzić*, 'nająć'); *zarządzić* (*zarządca*); *podrzędztwo*, *podrzędny*; *urząd*, *urzędować*, *urzędnik*; *narząd*, *narzędzie*; *porządny* jak *rządny*, *nieporządki*, itd.. Rozwój znaczeń taki sam, jak i przy *czyn*: *rząd* na koniu, jak *czyn*, 'zbroja zupełna' na człowieku; *narzędzie* = *naczynie*; *urzędnik* = *czynownik* (rus.); *wyrządzić* = *uczynić*. Prasłowiańskie to, ale tylko w znaczeniu 'szeregu, kolei', 'ordo', u nas szczególniej rozwinięte W litewszczyźnie słabo zastąpione: *rinda*, 'żłób' (w łotew. 'rząd'), *nurendēti*, o 'zachodzeniu słońca', *randa*, 'blizna'; bez nosówki i z wokalizacją *i*, *ai*: łotew. *ridu* (*rist*), 'porządkuję', *ridi*, 'narzędzie', *raids*, 'gotów'. Pierwotne *ię* ustępuje przed *ią* (pierwszego przypadku i czasu teraźniejszego). Rozróżnianie znaczeń podobne u Czechów, między *raditi*, 'porządkować', a *ráditi*, 'rządzić, grasować': *rzad* o 'rzędzie', 'ordo', a *rzád* 'ustawa, order'. P. *obrzęd*.

rząp, *rząpia*, 'guzica, kuper', serb. *rep*, 'ogon' (urobienia od niego dla 'fraka' i 'komety'!), łuż. *rjap*, 'stos pacierzowy'. Od *rząp*, 'ogon', żartobliwe *rzępoła* (por. *pierdoła*), *rzępolić*, o 'nędznej muzyczce' (w karczmie). Z tem prasłowiańskiem *rząp* pomieszano w pisowni *rząp*, *rząpia*, 'zbiornik wody' (szczególniej w cegielni); pożyczka to z niem. *Sumpf*, w 16. wieku dobrze przez *ż* (nie przez *rz*!) pisana: *żąp*, trybem polskim z *żump*, co jest u innych Słowian, Czechów i Słowaków; w aktach 15. wieku *zump*, *zumparius* oznaczał wręcz 'ceglarza'.

rzec, *rzekę* i *rzeknę*; częstotliwe *rzekać*, na Śląsku do dziś o 'pacierzu'; we złożeniach: *narzekać*, *przyrzekać*, *wyrzekać*, *zarzekać się*. Pierwotne krótkie *e* w *rzekę* przechodzi w półgłoskę, »ulatnia się«, więc: *rzkąc*, *arzkąc*, 'mówiąc', a dawniejsza forma *arzką* i *arzka*; rozkaźnik: *rcy* (*rzcy*) jeszcze dwukrotnie w psałterzu, ale puławski daje na obu miejscach: *rzecz*; *nierzkąc*, *rzkomo* lub *wrzkomo*, obok *wrzekomo*; *e* w *narzekać* itd. jest długie; *rzekący* w 15. i 16 wieku w znaczeniu, jak zawsze, biernem: 'nazywany', »ryba tak *rzekąca*«, itp. Z wokalizacją *o* p *rok*. Cerk. *reką*, *reszti*, i podobnie u wszystkich Słowian. Brak odpowiedników w językach pokrewnych, np. w litewskiem.

rzechotać, w rozmaitych postaciach: *rzechtać*, *rzektać*, *rzekotać*, *rzegotać*; o głosach sroki, wieprza, żab; u ludzi o 'śmiechu głośnym' albo o 'paplaniu'; w biblji *rzektanie* o 'rżeniu koni'; słowień. *regetati* o żabach; z wokalizacją *o* staroruskie *rokotati*, 'hałasować'.

rzecz, pierwotnie 'mowa, słowo', od *rzekę* z samogłoską wydłużoną, cerk. *rěcz*; przeszło, jak i u innych Słowian, na znaczenie 'rzeczy' (łac. *res*, niem. *Sache*) i pierwotną 'wiec' wyrugowało; *rzecz* w tem naszem znaczeniu zapisano już w 9. wieku (w żywocie Metodego). Co *k rzeczy* jest, lub *do rzeczy* (nie *od rzeczy*), nazywamy *grzecznem* lub *dorzecznem*; we złożeniu przeczącem: *niedorzeczny*; *grzeczność*, *ugrzeczniony*; przyimkowe *k* zdźwięczniało w *g*, jak we *gwoli* ze *k woli* W dawnym języku *rzecz* 'sposób', więc: »nocną (lub chąziebną, lub korzystną) *rzeczą* kraść (szkody czynić)« w rotach 15. wieku stałe; »domowa *rzecz*« tyle co 'sprzęty'; w biblji *rzecz* tylko 'mowa': »usłyszał pan głos *rzeczy* waszych«, »mówił tymi *rzeczami*«, »jednego języka a *rzeczy* jednostajnej« (»słowo«, Leopolita). Wedle *oczywisty* (p. *oko*) urobiono i *rzeczywisty*.

rzeka, *rzeczka* i inne zdrobnienia; *rzeczysko*; *rzeczny*; od pnia *ri-* (p. *rój*), z przyrostkiem *-ka*; ind. *rīti-*, łac. *rivus*, anglosas. *rith*, 'rzeka'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *rěka*, itd.

rzemień, *rzemyk* (jak *kamyk*, chociaż pierwszego przypadku **rzemy* nie było), *rzemienny*, *rzemieniowy*; »gryźć *rzemienia*« w przysłowiu (o 'nałogu'; od psów wzięte); prasłowiańska pożyczka z niem. *Riemen*, staroniem. *riumo*. U wszystkich Słowian tak samo

rzemiosło, *rzemieślnik* (z wysuwką: *rzemieśnik*, *rzemieśniczy*), w 15. i 16. wieku niemal stale *rzemięsło*, *rzemięślnik* i *rzemiesło*; *ę* niepierwotne (jak w *mięszkać*, *mięszać*), ale *rzemiesło* poprawniejsze niż *rzemiosło*, bo *ie* z półgłoski miękkiej, cerk. *remĭstwo* i *remezĭstwo*, 'sztuka'. W litewszczyźnie bardzo rozgałęzione: *remti*, 'opierać', *rimti*, 'być spokojnym', *rimtas*, 'stały, twardy', *ramas*, 'spokój', *ramtis* i *ramstis*, 'oparcie', *ramus*, 'łagodny' (zmysłowe znaczenie ocalało może w dawnem czes. *rzemdih*, 'kolba', ale czasownik *rzemditi*, 'hałasować, stukać', niebardzo za tem przemawia); dalej ind. *ramate*, 'spoczywa', *ramnati*, 'koi', *ramajati*, 'uspokaja', awest. *rāman-*, 'pokój', grec. *ērema*, 'powolnie', goc. *rimis*, 'pokój', niem. *Rahmen* (stąd *rama*, 'oparcie'). Urobienie z *-ło* tylko u Słowian zachodnich; czes. *rzemeslo*. Na Rusi nie rodzime, przeszło tam pożyczką od nas.

rzep, 'kolec', 'owoc kolczasty, czepiający się łatwo'; stąd nazwa *rzepik* (*rzepnik*) wszelakich roślin o podobnych owocach ('xanthium', 'agrimonia'); *wrzepić*, 'wsadzić, wlepić', już u Reja w tem znaczeniu, jest i u Czechów. Prasłowo; lit *ap-rēpti*, 'ogarnąć, zrozumieć', prus. *raples*, lit. *replēs*, 'obcęgi'; grec. *ereptomai*, 'obrywam', łac. *rapio*, *rapere*, 'chwytam' (p. *rapt*). Cerk. *rĕpij*, czes. *rzepik*, serb. *repinac*.

rzepa, 'brassica rapa', *rzepak*, *rzepka*, *rzepny*, *Rzepica* (żona Piasta); łac. *rāpa*, grec. *rhapys*, niem. *Rübe*; lit *rōpē*, 'rzepa', *roputē* (zdrobniałe), 'ziemniak'; samogłoska zmienna, np. w niem. *ruoba* i *rāba*, 'rzepa' U wszystkich Słowian, *rĕpa*. *Rzepior* tłumaczy niem *Rübezahl*, 'duch górny'.

rzerzucha, tak w biblji; r. 1472 i w 16. wieku stale *rzeżucha*, obok *żerucha* i *rzeżycha*; czes. *rzerzicha*; pisownia nieustalona i wywód niepewny; od *rzezania* (ostrych liści)?; od *żer*?; przeniesione na 'nastur-

tium' dla palącego smaku, ale u ludu *rzeżucha* i 'carex', dla ostrych jak brzytwa liści, *rzeżączka* r. 1564 (Mączyński).

rzesza, dawniej *rzysza*, z czes. *rzísze*, a to z niem. *Reich*, dawne *rīhhi*; pierwotnie tylko »*rzesza* niemiecka«, »*rzescy* książęta«, później (od 16. wieku) ogólniej: 'zebranie, tłum' (»*rzesza* niebieska«); wkońcu dla byle 'związku': *zrzeszyć się*, *zrzeszenie*; *sz* odmianka niem. *ch*, jak w *łoktusza* (odwrotnie w *rostuchar*, z niem. *Rosstauscher*), bo *ch* i *sz* łatwo się mieniają.

rzeszoto, 'przetak', z przyrostkiem *-eto* (jak *teneto*), od *rzech-*, co we związku z *rzadki*, p. (dla *rzadkich* otworów, w przeciwieństwie do sita); *rzeszotny*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *reszeto*, itd.

Rzeszów, polska, nie ruska nazwa, nie *Rjaszow*; od imienia własnego, do *rzeszyć* (p. i *rozgrzeszyć*)

rzeszyć, p. *rozgrzeszyć*; dawne postaci: *rozdrzesz*, w psałterzu (»zagładź«, w puławskim), tłumaczy niezręcznie łac. 'praecipita' (»zrzuci«, »zepchni«, w tłumaczeniach 16. wieku); »*przyrzeszeni* opoce« ('iuncti', »przytknieni« w puławskim); r. 1500: »*rozrzeszyć* albo rozwiązać«. Prasłowo, cechujące Słowian i Litwę; por. rus. *razrieszit'*, 'dozwolić', i inne.

rzetelny, z pierwotnego *źrzetelny*, 'przejrzysty, przezroczysty, widoczny', od *źrzeć* (p.), 'patrzyć'; czes. *zrzete(d)lný*; przeniesione na znaczenie moralne: 'szczery, prawy, uczciwy'; właśnie dla tej odmiany znaczenia wydaje się pożyczką, nie rodzimem słowem.

rzewny, *rozrzewnić*, *rzewno* i *rzewnie*, *rzewliwy* i *rzewniwy*, *rzewność*, dziś w znaczeniu łagodniejszem, o 'wzruszeniu', w 16. wieku 'gniew, gniewliwość'; cerk. *rĭwĭn*, 'zazdrośny, spółzawodnik', *rĭwenije*, 'kłótnia', rus. *rjewniwyj*, 'zazdrośny'. Jeszcze w Ezopie: »ona się hnet *rozrzewniła*« ('złość ją zjęła'), »Xant się o to nań *rozrzewnił* i za szyję go uderzył«, »lew gniewliwy *rzewno* patrzał«. Urobione to (jak *pewny* od *pwa*) od **rzwa* (*rĭwa*), 'gniew', do *rzwieć* (p.), 'ryczeć z gniewu', to samo co *ruja* (por. czes. *rzewný czas*, 'czas rui', *rzewnice*, 'rykowisko, i t. d.); **rzwa* i *ruja* mają się do siebie jak *rwa* i *ryj*. Czesi zachowali pierwotne znaczenie: *rozrzewniti*, 'rozgoryczyć', *rzewniwý*, 'zazdrośny'.

rzezać, z dawnego *rzazać*, wedle głoski *e* czasu teraźniejszego: *rzeżę*; liczne złożenia: *obrzezać* (z *obrzazać*), *obrzezka*, *obrzezaniec*; *wyrzezać* itd.; *rzeź*, *rzeźny*, *rzeźnik*, *rzeźnia*; *rzeźba* (u Paska tyle co *rzeź*!), *rzeźbić*, *rzeźbiarz*, *rzeźbiarstwo*; *rzeźki* (pisane mylnie przez *ś*, *rześki*), por. *raźny*, u innych Słowian 'ostry', ale i u Czechów, jak u nas, o 'raźnym'; *rzeźwy* znaczy pierwotnie to samo, *rzeźwić*, *orzeźwiający*. Z inną wokalizacją p *rznąć* i *raz*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo: cerk. *rězati*, *rěžą*, itd; w dawnej Rusi *rěz* i 'lichwa', *rězoimĭc*, 'lichwiarz', por. nasze *narzaz* (p.), serb. *porez(a)*, 'danina, pobór', od *rzazania*, t. j. karbowania winnej sumy na dwu prętach (dłużnika i wierzyciela). Lit. *rėžti*, *rėžyti*, 'ciąć', częstotliwe *raižyti* (a więc, jak w naszem *rznąć*, szereg *i* — *ai*), grec. *rhēgnymi*, *errhōga*, *errhagēn*, 'łamać, rwać'; wywodzą z *wrēg-*, *wrōg-*; *wrōg-* w grec. *rhōks*, 'rysa', u nas *raz*, lit. *ruožas*, 'rysa, blizna' (p. *raz*). Ten sam pień powtarza się z gardłową niemą: lit.

riekti, *raikyti*, 'krajać chleb', *riekẽ*, łotew *rīka*, 'kruma chleba', ind. *rekhā-*, 'rys', grec. *ereikō*, 'rozdzieram', niem. *Reihe* (dawne *rīga*, *rīhe*); brak odpowiednika u nas.

rzęsa, u powiek; nazwa rośliny na stojącej wodzie, 'lemna' (*wodna soczewica* tłumaczy nazwę łacińską); także *rząsa*, 'kotki (kwiatostan) leszczyny i olchy'; *rzęsisty*, 'obfity', u nowszych pisarzy i *rzęsny*. Pierwotnie oznaczała *rzęsa* wszelakie 'wiszące ozdoby, frendzle, rąbki', dalej 'ozdobę, strój' (szczególnie w serbskiem: *ures*, 'strój', *resiti* i *uresiti*, 'dekorować'); cerk *ręsa*, czes *rzása*. słowień *resa* (roślina wodna), itd.

rzężeć, *rzężał*; są i postaci odmienne, *rzęził*. U nas tylko o głosie, chrapaniu, jak w bułg. *rŭnža*, 'mruczy', serb. *režnja*, 'warczenie', *regnuti*, 'warknąć', ale cerk *ręgnąti* o 'otwarciu ust, rozdziawianiu', słowień. »*zemlja regne*«, 'pęka się', *rega* i *reža*, 'otwór' Obok *reng-* jest *rong-*, p. *urągać się*. Znaczenie pierwotne: 'otwieranie (i ust, skalenie)'; lit z odmienną gardłową: *renž-ties* i *ranžyties*, 'wyciągać się', ind. *rndzati*, grec. *oregō*, łac. *rego*, 'kieruję' (z mnóstwem urobień, od *rex*, 'król', do *rector*, itd.), niem. *recken*, *sich recken*, 'wyciągać się'.

rznąć, z pierwotnem *r-z*, imiesłów *rzli* ('rznęli'), więc do *rzezać* (p.), z półgłoską między *r-z* zaniemiałą; brak podobnej postaci u innych Słowian; do *rznąć* (*rznięcie*) z licznemi złożeniami: *dorznąć*, *zarznąć*, *poderznąć*, *wyrznąć*, i t. d., dorobiono w nowszych czasach częstotliwe *rzynać*, *zarzynać*, itd. (wedle *zaczynać*, *zacinać*, do *zacząć*, *zaciąć*), zupełnie obce dawnej polszczyźnie, zamiast jedynie poprawnego *rzazać*.

rzodkiew, drugi przypadek: *rzodekwie* (jak *cerkiew*. *cerekwie*; *korzkiew*, *korzekwie*); od 16. wieku: *rzodkwi*; *rzodkiewka*, *rzodkwiany*; prasłowiańska pożyczka z niem. *Rettich* z łac. *radix*, t. j. 'korzeń', z Syrji do Włoch za pierwszych cesarzy przeniesiony. U nas *io* z *ie*, gdy u innych Słowian miękka półgłoska na tem miejscu, wedle czego należałoby oczekiwać: **rzedkiew*; postać jednak chwiejna, ruska pisownia *riedka*, z *ě*, fałszywa; u Serbów *rodakwa* zupełnie nieprawidłowe, oprócz dziwnych innych postaci, *andrkwa*, *rdakwa*; słowień. *retkew*, czes. *rzedkew*.

rzut, *rzucić*, *rzucać*, *rzutki* i *rzutny*; *zarzut*; *zarzutka*; *wyrzut*; inne liczne złożenia; *zrzucenina*, 'ruina'; prasłowiańskie z *rj* i samem *r*, *rutiti*; postać oboczna z *ą*, *rątiti*, powtarza się u nas w 15. wieku: *rantem*; na Litwie wyłącznie z nosówką, o 'karbach' i 'balach, belkach': *rantyti*, 'karbować', *ranstas*, 'bal'. Co do oboczności głosek *u*, *iu*, *ą*, por *gnuśny*, *gnius* i *gnąs*. Czes. *rzititi* i *routiti*, *rouceti*. P. *Urzuty*.

rzwieć, dawniej *rzwać*, 'ryczeć', *rzwiąc* ('rycząc', o lwie); odmiana właściwa była: bezokolicznik *rzuć*, czas teraźniejszy **rzewę*, skrócone *rzwę* (por. *rzkąc* do *rzec*); *zarzwaw*, w biblji (»westchnął«, Leopolita); r. 1500 *rzvye* można czytać *rzwie* i *rzuje*, co Mączyński r. 1564 wyraźnie wypisał: *rzuję*, 'ryczę'. Pień *ru-*, p. *ruja* i *rzewny*; cerk. z *j*: *rjujen*, *rjuin*, 'wrzesień' (czes. *rzijen* i *zárzí*, 'październik' i 'wrzesień').

rzyć, 'tyłek'; *babia rzyć*, nazwa

dla 'korzenia mikołajków' ('eryngium'); »*rzytny* wrzód«; *rzytowie*, 'spodnia połowa snopka'; złożone *pasorzyt* (mylnie pisane *pasożyt*), i nazwy wszelakich ptaków: *białorzyt*, *białorzytka*; wychodzi u nas z używania w 18. wieku. Por. południowo-słowiańskie *ritati*, 'wierzgać', słowień. *nazrit*, 'nawspak'. Prasłowo; cerk. *rit'*, serb. słowień. *rit*, czes. *rzíť*, łuż. *riś*, itd.; lit. *rietas*, 'biodro, szynka'; należy do tegoż pnia co i lit. *rìesti*, 'kręcić, wić', *risti*, *raiczioti*, p. *ryść*.

rzygać, jak i czeskie *ržíhati*, zamiast **rygać*, cerk *rygati*, rus. *rygat'* (u nas: »jechać do *Rygi*«, 'rzygać'), ale taka wymiana nierzadka (odwrotną por. pod *ryść*). Prasłowo; grec. *creugō* (z przedsuwką *e*-), o 'wypluwaniu' i 'czkawce', *crygē*, 'wymioty', *ēryge*, 'ryczał'; łac. *ructare* i *ructus*, o 'odbijaniu się', *erugere*, 'bławać', *rūminare*, 'przeżuwać' (stąd u nas w 17. i 18. wieku *ruminować*, 'przetrawiać w głowie, rozważać, roztrząsać'). Litewskie *riaugmi* i *rūgiu*, 'odbija mi się'; pień ten przeszedł tu na oznaczanie 'kwasu': prus. *rugtan dadan*, 'kwaśne mleko', lit. *rukształas*, 'kwaśny', *rugys* i *rūksznis* albo *rūksznus*, o 'człowieku w kwaśnym humorze', *rugti*, 'kwaśnieć' i 'kisnąć', *raugas*, 'kwas', *rugsztine*, 'kwasek'. Pień urobiony od pierwotnego *ru-*, dla 'rycia, ryku'. U nas w 17. wieku *rzygulec*, o 'pasorzytach'; »kwaśne *rzyganie*«, 'odbijanie'.

Rzym, *rzymski*, *Rzymianie*; cerk. *Rim*, z *Roma* (*om*, *on*, nazw włoskich przechodziło stale w *im*, *in*: *Jakin* z *Ankona*, *Labin* z *Albona*, *Skradin* z *Skardona*); »*rzymską drogą*« nazywano w średniowieczu i 'drogę mleczną na niebie'. Nazwa wyszła od Etrusków.

rżany, »mąka *rżana*«, *rżysko*, od przestarzałego *reż*, *rży*, 'żyto'; prasłowo, u nas w 14. wieku częste po rotach, później zapomniane (p. *reż*); przeciw trackiemu *wriza* słowiańskie i litewskie nazwy dowodzą *g* pierwotnego.

rżeć, *rżać*, *rżenie*, dawniej i *rżanie*, *rżawa*, o koniach, łosiach, wielbłądach; cerk. *rzati*, *rżet'*, więc nasze *ż* nie pierwotne; prasłowo; grec. *creugō* (*e*- przedsuwka), łac. *rugire*; u Serbów *chrzati* (oni *ch* przed *r* nieraz na piśmie wstawiają, *chrż* = *reż*, i i.); rus. *rżat'*, czes. *rżáti* itd., z takiem niepierwotnem *ż*, jak u nas.

S

sa! wykrzyknik; *sa sa*, 'ksobie, na lewo'; przysłowie: »jeden wół (lub jedno) *sa sa*, drugi(e) do lasa«, w 18. wieku mylnie odnoszone do *Sasa*, jakby o Sasach (p.) była mowa.

sabelek, 'kogucik', Mączyński, 1564 r.; cerk. *sabl'*, *sablica*, 'kur', 'kura'; prasłowo, p. *szabla*.

sad, 'ogród'; *sadzić*, *sadowić*; *sadownik* ('ogrodnik sadowy'): *sadz* (*sad* 1500 r.) na ryby, dziś tylko *sadzawka*; *sadza*, 'osad od dymu'; *sadzać*; złożenia: *osadzać*, *zasadzać* (*zasadzka*), *wysadzać się* na co; *posadzać* kogo ('siąść wyżej niż on'); *sadno*, mylnie *sedno*, 'odtręt, odcisk od siodła', »trafił w *sadno*«, 'dotknął boleśnie', »w *sedno* rzeczy«, 'w jądro'; *sadnisty* (o koniu); *sa-*

dło, 'tłuszcz obrastający, nasadzający się' (przyrostek jak w *miot-ła*). Niezliczone inne urobienia, np. *zasada*, *zasadniczy* (!); *nasad*, 'okręt' (szczególniej na Bałkanie znane); *posada*; *obsada* (np. ról); *osada*, *osadnik*; *posadzka*; *dosadzać* komu; *sadyba*, zamiast *sadziba*, całkiem ruskie; *posadziciel* (przy weselu, 'drużba'); *przysadzisty*, i t. d. Wszystko do *sied-*, p. *siedzieć*. Przeważna ilość tych wyrazów już prasłowiańska, np. cerk. *sażda*, rus. *saża*, czes. *sáze*, 'sadza'; cerk. rus. itd. *sało*, czes. *sádlo*; serb. rus. czes. *sadno*; cerk. *sad*, o 'sadzeniu roślin'; cerk. rus. *dosada*, *dosaditi*, o 'dokuczaniu'; dawne *rosada* z *roz-sada*. Inne są już litewsko-słowiańskie, albo prasłowa, por. lit. *suodžiai* i *suodžios*, 'sadze', *sodinti*, 'sadzić', ind. *sādajati*, goc. *satjan*, niem. *setzen*. Jak *sadowy*, *sadownik* dowodzi, *sad* był pniem na *-u* (»w *sadu*«, zawsze w dawnej czeszczyźnie). *Posadnik* na Rusi odwieczna (już w 10. wieku) nazwa 'grododzierżcy, kasztelana', np. w Nowogrodzie, od *posada* (nasza osada'). *Sadzonka*, 'szczep', *sadznik*, dawna nazwa 'szkółki, rozsadnika'; *posadnia*, *posadzej*, 'klatki i waby na ptaki'; *sadzel*, 'wrzód, fistuła'; ich *dz* z *dj*, jak w *sadza*.

safjan, rodzaj 'skóry wyprawnej'; europejskie, od miasta marokańskiego *Safja* (to samo co franc. *maroquin* od *Maroku*); tur. *sachtian*.

saga, »na *sagę*«, 'wpoprzek, ukośnie'.

sagan, 'garnek miedziak', z tur. *sagan*, węg. *szahány*; do nas przez Węgry czy przez Ruś.

sajan, *sajanik*, 'płaszcz'; Rej wymienia między włoskiemi i hiszpańskiemi wymysłami »ony dziwne płaszcze, *sajany*, kolety, obercuchy«; dziś zapomniane; z włos. *sajone*, 'płaszcz, kabat żołnierski', *sajo*, łac. *sagum* (ubiór wojenny, jak *toga* ubiór pokojowy, u nas w 17. wieku *sag*). U nas w 17. wieku i włoska *saja*, rodzaj 'sukna': »*saje* wzorzyste«, »muchajery, *saje*«; i na Wschodzie znane (tur. *saia*); stąd i *sajeta*, materja, niby 'atłas', z włos. *saietta*.

sajdak, i *sahaidak*, 'kołczan na strzały' (polska nazwa rodzima: *tuł*, gdy *łubie* łuk pokrywa); obie postaci w 17. wieku przeszły do nas przez Ruś ukrainną z tur. *sagdak*, *sajdak*, 'tuł'.

sak, 'sieć na ryby', przestarzałe (od 18. wieku); »głupi jak *sak*; *sakwa*, 'worek' (sakwy zarzucano przez plecy), *sakiewka*, 'woreczek'. Tak samo u wszystkich Słowian. Europejskie; włos. *sacco* i *sacca* z łac. *saccus* z grec. *sakkos*, z hebr. chaldej. *sak*; u Słowian (od nich i węg. *szák*) pożyczka nie z niem. *Sack* (p. *żak*), lecz z romańskich języków.

saka w obręczy, u Potockiego; czy to nie *sakwa*?

sakał, 'brodacz', Potocki, z węg. *szakall*, 'broda'.

sala, *salka*, *salon*; *salonowiec*, itd.; włos. *sala* z niem. *Saal*, langobardz. *sala*, 'dom, budowa'; stąd do wszystkich romańskich języków

saletra (wyjątkowo *salnietra*, *salpetra* z niem. *Salpeter*), z łac. *sal nitrum*, obok samego *nitrum*; podobnie *salmiak* z *sal ammoniacum*.

salsa, 'sos' (to z franc. *sauce*), z włos. *salsa* od *sale*, 'sól', *salso*, 'słony' (łac. *sāl*, 'sól', stąd i *saliny*); *salserka*, *salserna* (Potocki), 'sosjerka', pożyczka już przed r. 1500,

włos. *salsiera*; *salceson* również z Włoch (nie dopiero z franc. *saucisson*), por. włos. *salsume, salsamento, salsiccia.*

salt, 'skok'; *saltarella*, 'taniec', »*saltarelle* i śmiechy«, u Zimorowica, *saltarela*, 'tancerka' (Potocki); z włos. *salto, salterello, salterella*, 'skoczek, konik'; *saltebrety*, 'kolety', por. włos. *saltimbarca* i *saltambarco*, 'bluza'.

salwować się, 'ratować się', wprost z łac. *salvare* (*salvator*, 'zbawiciel'); jest i *salwa*, 'ratunek', włos. *salvo* (włos. *salva* znaczy tylko 'salwę, ogień rotowy', stąd i nasza *salwa* w tem znaczeniu), od tegoż pnia, od którego i *salutować*, 'witać', łac. *salutare* od *salus*, 'zbawienie', *salvus*, 'cały'; grec. *holos*.

sałacha, pogardliwie: 'baba, czarownica'; »*sałachy* Chmielnickiego« słynęły około 1650 r.; zgrubiałe od byle nazwiska, np. od *Salomonja*

sałamacha, w 17. wieku; tak zowią Tatarzy 'jagły upieczone, zmełte i rozgotowane'; potrawa godna *tołokna*

sałata, dosłownie: 'solone', z łac. *insalatum*, włos *insalato*, z odrzuceniem nagłosu; europejskie; *t* dowodzi dawności pożyczki. Ale *salatierka, salaterka*, z franc. *salatière* (włos. *insalatiera*).

sam, *ten sam, samiustek* (w 16. wieku, i *samylki*, jak *jednylki*); *samura*, o 'świni-maciorze' (»tłuste u rosłej prosięta *samury*«, w 17. wieku nieraz); w licznych złożeniach: *samobójca, samozwaniec, samochód, samochcąc, samochwał, samolub, samostrzelnik* w biblji; z liczebnikami porządkowemi: *samotrzeć* i *samotrzeci* (t. j. 'sam i dwaj inni'), *samoszóst* (tak samo w ind., w niemieckiem: *selbdritt*, węgierskiem); *samota, samotnik*; *niesamowity*; *samiec, samcowy*, 'męski' (biblja), *samczek, samica*; *utożsamić*, i t. d. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; brak go w lit.; u innych Arjów z krótką głoską, grec. *homos*, 'równy' (stąd *homonim*, *homoseksualny*), *homoios* (w *homeopata* itd.); ind. *sama-*, 'ten sam', goc. *sama*, 'ten sam', niem. *sammt, zusammen*, 'razem'.

sam, 'tu' (dziś tylko w *tam i sam*), dawniej ogólne: »*sam, sam*, monarchowie (junacy)«, w psałterzu flor. nawet *samodźcie* (»przydźcie« w puławskim, »pójdźcie« w krakowskim); skrócone z *samo* (jak *tam* z *tamo*), od zaimka wskazującego *sien* (p.). Inni Słowianie mają obok *sam* i *siam* (rus.; czes. *sem*, cerk. *sěmo*, t. j. *sjamo*, słowień. *sẽm*), co pierwotne. U nas po narzeczach są i postaci odmienne: *saw, samój*. W biblji *sam* i 'tam'. Por.: *tak i siak*.

samar, 'juki, wory', »w ciężkich *samarach*«, 'worach', 1637 r.; na całym Bałkanie powszechne, u nas tylko w 17. wieku znane; tur. *semer*, grec. nowe *samari* z *sagmarion*, łac. *sagma*, 'juki'.

Samojedź, dziś nazwa szczepu fińskiego, najbardziej północnego; pierwotnie nazwa wszelakich 'dzikusów, psiogłowców': »jak *samojedź* krzywousta«, w Polikarpie 1450 r., »w pogańskie *samojedzi* i wnętrzne niezgody (u Tatarów)«, »w *samojedzi*« ('jedząc się nawzajem'), w 17. wieku; znaczy 'ludożerców', których z postępem wiedzy geograficznej odsuwano coraz dalej na Północ, gdy u Herodota siedzą na Południu (jego Androfagoi, to Mordwa).

samowar, z Rusi, skąd i *czaj*,

przy końcu 18. wieku; pozornie słowiańskie; twierdzą jednak, że to tatar. *sanabar*, zniekształcone; czy nie odwrotnie?

sandacz, ryba, z przejściem *an* w *ę*: *sędacz* (jak *węder*) w 16. wieku; z niem. *Zander*, w 15. w. *sandāt* w dolnych Niemczech, dziś *Sander(t)*.

sani, *sanki*, *sankować się*; *sanica*, 'droga *sanna*', *sanice*, 'płozy u sań'; prasłowiańskie; u Czechów *sań* i 'smok' (jak *płoz*); tak i cerk.: wszystkie trzy nazwy od 'pełzania'.

sapa, 'graca', *sapać*, 'okopywać gracą'; od nas na Ruś. Z romańskiego *sapa* (późne łac.; wywodzą z łac. *sarpere*), franc. *sape*, skąd nazwa *saperów*.

sapać, *sapię*, *odsapnąć*; «więcej *sapu* a kołatu« (Rej), »ogień z wodą, będzie *sap*«, 'syk', »drwa *sapiące* (w ogniu)«; przeniesione na umysł: »dąsy i *sapy*«, »*sapy* daremne«; ziemia wilgotna podobne wydaje pod nogami dźwięki, więc *sapy*, *sapowiska*, o 'mokradłach'; *sapy* (u koni), *sapka* (u człowieka), 'katar, nieżyt'; *sapliwy*. U nas tylko to częstotliwe; prasłowiańskie: *sopą*, *sopsti*, *sopěti*, 'piskać', *sopiel*, 'piszczałka', *sopiec*, 'piszczek', *sopl*, 'zdrój' (p. niżej *sopel*), *sopot* ('wodotrysk', stąd *Sopot* gdański). Powtarza się u wszystkich Słowian (czes. *sopouch*, niby 'komin', serb. *sopiti*, *soptiti*, o 'ciężkiem oddychaniu'); postaci z *a* u innych Słowian arcyrzadkie: serb. *sapa*, 'para', czes. *sápati (se) na koho*, 'wściekać się na kogo'; imię ruskie *Sapieha*, t. j. *sopiha*, przyrostek *-iga*; *sapieżyński*. Prasłowo; lit. *szapas*, 'źdźbło', niby od 'piszczałki' przeniesione (por. słow *sopl'*); wtoczono ind. *śapati*, 'przeklina', *śabda-*, 'głos, szum'.

sapient(y), 'bedel, sługa rektorski', z łac. *sapiens*, 'mądry', wedle dawnej tytułomanji (rektor: *magnificus*, dziekan: *spectabilis*, itd.); z tej łaciny i śmieszny *saperda*, 'mędrek', od 17. wieku., a może i *safanduła*, od 18 wieku, z przyrostkiem i znaczeniem jak *fafuła*.

sapory, 'smaki, sosy', w 16. i 17. wieku (bo *sapią*, twierdzi Rej żartobliwie); z łac. *sapa*, rodzaj 'moszczu', *sapor*, 'smak'; por. niem. *Saft*, 'sok'.

sarabanda, 'taniec, kurant', romańskie (u nas w 17. wieku), z hiszpańskiego, a to ze Wschodu.

Saraceni, 'mahometani', z arab. nazwy 'Wschodu'; cerk. *sracinin* i *stracinin*, *sorocinin* i *sarakinin*, wprost z grec. *sarakēnos*

sarbać, 'cedzić (przez zęby)', *sorbać*, *serbać*, kaszub. *strzebać* (ze wsuniętem *t*, jak w czes. *strzebati*); cerk. *srbati*, rus. *sierbat'*; *strzebać* polega na przestawionej postaci *sreb-* z *serb-*, z pełnem *e*; *sarbać* na półgłosce, twardej lub miękkiej, *sŭrb* lub *sĭrb*. Lit. *surbiu*, *surbti*, i (z podobną odmianą) *srebiu*, *srebti*, obok *sruobti* i *sriaubti*, o 'łykaniu i ssaniu'; grec. *rhofeō*, o 'łykaniu płynów', łac. *sorbeo*. P. *pasierb*, *Serbowie*. U nas w nazwach miejscowych: *Sarbiewo*; *Sarbja*, kraina nad Oderą pod Krosnem; osobnik nazywa się *Sarbin*, stąd *Sarbinowo* i i. Zwykłe słowo polskie: *sarkać* (p.).

sardela, *sardelka* (a nieraz i z ruska, z *e*: *serdelka*), *sardynka*, nazwa rybek, od *Sardynji*, gdzie ich połów.

sarkać, *sarknąć*; *sarkać* nosem, 'wciągać', dziś w znaczeniu przeniesionem na stan umysłu: 'narzekać, utyskiwać (na kogo)'; prasłowiańska odmiana słowa *sarbać* (jak

puskać do *puścić*, *brukać* do *brudzić*); cerk. *srkati*, czes. *srk*, *srkati* (nawet 'płakać'), serb. *srknuti*, *srkalo*, o 'wciąganiu ustami', itd.

Sarmata, *sarmacki, sarmatyzm*; z nazwy ludu przeszło na znaczenie 'głębokiej prowincji' czy 'dawnych, zaśniedziałych wieków'. Skrócone z pierwotnego *Sauromata*; był to najpierw sąsiad, później pogromca Scytów, przybyły z za Donu w 3. wieku przed Chr., lud koczowniczy irański z licznemi poddziałami (*Jazygi*, 'nieznużeni'; *Alani-Jasy*, p. *Prut*; *Roksolani*) W *Sarmatach - Roksolanach* upatrywano mylnie praojców Słowian, stąd przeniesienie nazwy. *Sauromata*, jak *Jaćwing*, nazwany od broni, 'włóczni'.

sarna, *sarenka*, *sarnina*, *sarn*, *sioren* r. 1564 i *soreń*; prasłowo; cerk. *srna*, lit. z *st-*: *stirna* (w łotew. ma być i *sirna*), 'sarna'; łączą je z prus. *sirwis*, 'jeleń', łac. *cervus* (do *cornu*, 'róg'), niby 'rogacz'; prasłowiańskiemu *sĭrna* odpowiadają nasze oboczne *sarn-* i *siarn-*, jak *darski* i *dziarski*, *zarno* i *ziarno*, *smard* i *śmiardnąć*.

Sas; *saski*; dawniejsze *Saś*, zbiorowe, o 'ziemi saskiej' (»do *Sasi*«, jeszcze w 17. wieku), zastąpiliśmy dowolnie a zbędnie łacińską postacią: *Saksonja* (*saksoński*), co sensu nie ma i dlatego się przyjęło. Naród przezwany, jak *Sarmaci*, *Jaćwingi*, *Franki*, od broni (*sahs*, 'nóż').

sasanka, roślina 'anemone pulsatilla', u Stanka 1472 r. *sesenki*, później i *sesanki* i *sasenki*, widocznie nazwa obca (?) R 1698: »farbuje *usasanczone* wargi«.

sasina, małopolskie, zamiast *szaszyna*, 'trzcina posieczona'; prasłowo; słowień. serb. małorus. *szasz* (węg. *sas*), 'sitowie', morawskie *szaszina*, czes. (zbiorowe) *szászí*, 'sitowie', *száchor*, *száchorzí*, *száchorzina*, 'sitowie' (staroniem. *sahar*, narzeczowe *sahr* z *saher*, tylko przypadkiem podobne).

satyr albo »dziki (leśny) mąż«, *satyros* z mitologji greckiej. Natomiast *satyra*, *satyryk*, *satyryczny*, z łac. *satura*, *satira*, niby franc *potpourri*, 'mieszanina' (danie z rozmaitych owoców, itp.), od *satis*, 'do sytu', co przeniesiono na 'utwór literacki uszczypliwy'.

są, trzecia osoba liczby mnogiej do *jestem* (łac. *sunt*); do niej imiesłów teraźniejszy *sąc*, zastąpiony od 15. wieku, np w psałterzu puławskim, przez *będąc*, ale w psałterzu florjańskim i w biblji zachowany; w biblji kilkadziesiąt razy się zjawia, może nie bez wpływu czeskiego, np.: »*sąc* jęci, podbici«, »nie nalazłem jej panną *sąc*«, »na drodze *sąc*«, raz nawet *sący*; rus. *suszczyj*.

są-, przyimek nieoddzielny, oboczny do *s* (p. *z*, *ze*), jak *wą* do *w*, *we* (p.). Oznacza, jak *z(e)*, spólność: *sąsiad*, *sąsiada*, *sąsiedni* i *sąsiedzki*, 'co zemną siedzi' (w 17. wieku piszą go *samsiadem*, niby że 'sam siada'); *sążyca*, *sążyca*, 'pszenica ze *rżą* (żytem)'; *sąmnienie* (p. *sumienie*); *sąsiek* (p. *siec*). Częste w nazwach miejscowych: *Sątok*, t. j. *ztok*, 'ścieczenie' (przeciwnie: *Roztok*); *Sąpolno* (o 'stykających się polach', niby *Opole*); *Sąciask* (prasłowiańskie, powtarza się na Bałkanie: *sutěska*), mylnie *Sąciażka* (!), 'cieśnina, przesmyk'; obok *są* i *sę*: *Sępolno*. Pruski przyimek *sen*, 'z(e)', lit. *san - dora*, 'z-goda', *są-szlawos*, 'ś-mieci'; ind. *sam-*, awest. *ham-*, 'razem' (we złączeniach), grec. *o-patros*, 'tego samego ojca'.

sączyć, np. łzy, *sączyć się*, o krwi, wodzie; od *sonk-*; *senk-* w słowach *siąkać (się)*, *wysiąkać*, *wsięknąć*. Prasłowo, u wszystkich Słowian; zamiast naszego *wysiąkać* mają częściej *usiąkać się*; lit *senka*, 'opada' (o wodzie), *sunkti*, 'wyciskać wodę', *sunka*, 'sok', *sunkus*, 'ciężki'. Pień *sek-* (p. *sok*) w czasie teraźniejszym przybierał nosówkę: *senk-*, u Słowian, nie w lit., gdzie jeszcze bezokolicznik *sekti*, *sektus* i *seklius* o 'mieliznach'; ind. *a-sak-ra* i *a-saścat*, 'nieosiąkający, niewysychający'.

sąd, *sędzia* (z **sędzi*, jak *pani*), *sądowy*, *sądownictwo*, *przysąd* ('opłata sędziemu'), *sądzić*, *odsądzić*, *zasądzić* i t. d.; »*sądny* dzień«; dawniej *sędzić*, *podsędek*, por. imię *Sędziwój*, *Sandomierz* (t. j. *Sędomierz* z zachowaniem dawnego *an*). Prasłowiańskie, obce Litwie; cerk. *sądiji*, 'sędzia', *sążdenicę* nazywały się »rodzanice«, feje, niby Parki, co o losach nowonarodzonego rozstrzygały, *osądzały* je na zawsze. Dosłownie *sąd* znaczy 'wyrok, orzeczenie', i należy do pnia *sen-*, 'mówić', istniejącego w cerk. *sętʼ*, 'mówi', *sęt*, 'rzekł'; powtarza się może w słowień. *pre-sen-etiti*, 'zamawiać, urzekać'. Inni zestawiają lit. *samdas*, 'najem', ind. *samdhi-*, 'złączenie', i *samdhā-*, 'przymierze, obietnica, ślub', od przyimka *sam-* i pnia *dhā-*, *dē-*, 'czynić'.

sąd, *sędu*, *sądek*, 'naczynie', jeszcze w psałterzach stale z podwójnem *ss-*: *ssąd*, *ssędy*, w biblji obie pisownie częste; rus. *sosud* (por. rus. *sosatʼ*, nasze *ssać*); w 16. wieku stale używane: »drewniane *sędy*«, »*sędy* albo faski«, »sześć *sędów*« (w cudzie w Kana), »przelać w insze *sędy*«, »zebrali ryby do *sędów*«. Por. lit *indas*, 'naczynie', od przyimka *in* ('we') i pnia *dē-*, 'wstawić, włożyć'; w lit. i słow. podobnych złożeń z takiem *d-* więcej, np. *obdo*, 'naczynie'. W cerkiewnem jest jeszcze i pierwotne *sąd*, 'narzędzie'; od niego rus. *sudno*, 'okręt', a stąd u nas *sudno*, w 16. i 17. wieku.

sąg drzewa; *posąg*, *posążek*, pierwotnie 'słup drewniany', ubóstwiany trybem słowiańskim; *posągowy*. Pień *song-* w rzeczowniku, *sięg-* w czasowniku (p. *sięgać*); *sążeń*, w dawnej odmianie drugi przyp. liczby pojed. *sążenia*, liczby mn. *sążeni*, *sążań*, *sążeń*, *sążon* (jak *jelon*, *kmiot*), *sążoń* (?) lub *sążeniów*; *sążeń* zamiast *siążeń*, jak rus. *sažeń* zamiast *sjažeń*; przymiotnik, jeszcze i w 18. wieku, *sążenisty*, dziś *sążnisty* (wedle *sążnia*).

scelować, 'złatać, uzupełnić', w 16. wieku, u Reja i Miaskowskiego: »zdarte *scelowawszy* sieci«, »rzecz starą *scelować*«, »bo ją łatwie potym *scelujesz*«, r. 1584; z czes. *scelowati* od *celý*, 'cały', więc 'całem czynić'.

scena, *sceniczny*, *scenarjusz*, z łac. *scena*, a to z grec. *skēnē*, 'namiot' (por. *sień*).

schab, częściej w liczbie mnogiej: *schaby*, 'mięso wieprzowe przy żebrach'; obce?

schnąć, *schnięcie*, *wyschły*, od pnia *sěch-*, w postaci z *au*: *suchy* (p.); prasłowiańskiemu *sŭch-* odpowiada lit. *susti*, 'parszywieć', łotew. *sust*, 'schnąć', ind. *śuszjati*, 'schnie'. Częstotliwe z wydłużeniem: *pod-*, *u-*, *wy-*, *zasychać*. Czasowniki na *-nąć* przedstawiają nieraz pień w podobnej postaci, por. *oślnąć* (*ślepy*), *ogłchnąć* (*głuchy*), *rznąć*, *ulgnąć*.

scyzoryk, z łac. *scisorium* (por. *scissura* od *scindere*, 'krajać'), franc.

cisoir; nowa pożyczka, z dodaną końcówką polską *-yk* od *noż-yk*.

se, skrócone z *sobie* (p. *siebie*); wymawiane i *sy*; w drukach z czasów saskich częstsze, przedtem i potem nieznane; ludowe, nietylko lwowskie.

sedłak, zamiast *siodłak*, 'chłop', w 16. i 17. wieku, u Reja i i., od *sedla*, 'siodła' ('sioła'), przezwany, z czes. *sedlák*; p. *sioło*.

sedno, p. *sad*.

sejm, *sejmik, sejmowy, sejmować*; od *s-jąć* się, 'zebrać się' (p. *jąć*); jeszcze w 16. wieku odmieniano: *sejm, sjemu*, itd, aż postać pierwszego i czwartego przyp. liczby pojedynczej zawładła; u innych Słowian *sniem, senmu* (Czesi pierwotną odmianę również utracili; odmieniają: *sniem, sniemu*; *sniemowati*), cerk. *sŭnĭm* (przyimek *sŭn* i *ĭm* od *jąć, imę*), rus. cerk. *sonm, sonmiszcze*. U nas *-jem* (wedle *naiem* i podobnych) niepierwotne, zamiast *-im* (*naim, naimu*; dopiero do *najmu* dorobiono nowe *naiem*). W 16. wieku czeską postać (*sniem*) wprowadzali przekornie Orzechowski i Paprocki, ale się nie utrzymała.

sek, 'wino gotowane hiszpańskie' ('malaga', 'madera'), od 17. wieku, z włos. *secco*, 'suchy'.

sekiel, o 'koniu siedmiogrodzkim': »jest na stajni *sekiel* farbowany« (w 17. wieku i w Francji farbowano koniom grzywę i ogon, np. czerwono u białosza), *sekielczyk*, 'siedmiogrodzki'; od *Sekielów*, 'Węgrów siedmiogrodzkich', których przynależność etniczna (awarska, czy węgierska ?) dotąd sporna.

sekować, *sekatura*, z włos. *seccare, seccatura*, 'nudziarstwo', od *siccare*, 'wysuszać'; *sekutny*, 'dokuczliwy, swarliwy', przeważnie o babie, *sekutnica*; stąd i czeskie *sekutný*.

sekret, 'tajemnica'; w 15. i 16. wieku i 'wychodek', *sakretem* przezywany; *sekretarz*; co w 15. wieku tłumaczą słowem *tajemnik* (jak dziś jeszcze Czesi); *sekretarz, sekretarzyk* i nazwa 'biura, biurka'. Z łac. *secretum*, 'co oddzielone' (*secernere*), *secretarius*.

seledyn, *seledynowy*, o 'kolorze zielonawym', przezwanym wedle pasterza *Céladon* z słynnej Astrei, romansu d' Urfé.

semen, 'kozak wyborowy', częste w 17. wieku: »na dragonów i *semeny*«, »dragonja i *semenowie*«, »*semenów* kajmakanem być«; z tur. *sejmen* (*kaimakam*, 'zastępca').

sempiterna, o 'tyłku', żart szkolny, przedrzeźniający zwrot psalmu 77, 72 (*posteriora* i *sempiterna*), z łac. *sempiternus*, 'co jest zawsze'; podobnie żacy »*kubitę*« ('kobietę') z łac. *cubare*, 'leżeć', wywodzili, »*dardańskiego osła*« stworzyli, itd.

sen, *senny, śnić, sennik* ('wykład snów', czes. *snárz*), od *spać* (p.); *sen* z **sĕp-n*; lit. *sapnas*, 'sen', ind. *swapna-*, łac. *somnus* z **suopnos* różnią się co do samogłoski: słowiańska twarda półgłoska (cerk. *sŭn*, rus. *son*) równa się grec. *y* z *ŭ* w *hypnos*, 'sen' (stąd *hipnotyzować* itd.).

senat, w 15. i 16. wieku znaczył i 'senatora' (jak *rada* i 'pana radnego'): »był jeden *senat* w Rzymie«; z łac. *senatus*, 'starostowie', od *senex*, 'starósta', a to od *sen-*, 'stary', lit. *sẽnas*, 'stary', ind. *sana-*, gockie *sinista*, 'najstarszy'. Słowianie utracili to prasłowo, mają za nie *wiotchy* (p. *wiotki*) i *stary* (p.). Od łac. *sen-* i *senjor, senjorat*, i romańskie

nazwy 'pana': *seigneur, signore*, itd., jak i *sire* (wkońcu o 'królu').

sens, *sentencja, sensat* ('poważny, statysta', ogólnie w 17. i 18. wieku, z włos. *sensato*), *bezsensowy, sentyment(alny), sensualizm* itd., *sensyperda,* 'gorzałka' ('zatracająca rozum, zmysły', Potocki), wszystko wkońcu z łac. *sentire,* 'czuć, mniemać'; cerk. *sęszť*, 'mądry'.

sep, *osep,* 'danina zbożowa', p. *sypać*; prasłowiańskie; *wusop* w aktach 12. i 13. wieku nad Łabą.

sepet, *sepecik,* 'skrzynka', z tur. *sepet*, a to z pers. *sapat.*

ser, z *syr*; prasłowiańskie; cerk. *syr*, czes. *sýr,* serb. *sir,* i t. d.; *serowy, sernik, sernica*; *serwatka* z **syrowatka*, *serwatczany* (u wszystkich Słowian, ale zniekształcane: *s(u)rowatka, surutka, sirotka*, rus. przestawione *syworotka*); *serzysko* (również prasłowiańskie, cerk. *syriszte,* 'podpuszczka'). Prasłowo do pnia *sur-* (p. *surowy*); lit *sūras,* 'słony', prus. i lit. *suris,* 'ser', niem. *sauer* (*sūr-ougi,* 'triefäugig'), nord. *syra,* 'serwatka'. W znaczeniu pierwotnem nie 'ser, twaróg', lecz 'napój odurzający z mleka' (niby 'kumys'), bo ind. *sūrja-* (to samo słowo) taki napój oznacza; nazwy jednego wyrobu przesuwają się łatwo na drugi.

seraf, *seraſim,* jak *cherub(im),* hebrajska nazwa 'aniołów' (*-im* końcówka liczby mnogiej).

Serb', zbiorowe; *Serbin* (osobnik); u nas *Sarbja* (kraina nad Oderą), *Sarbin* (z pierwotnego *sŭrb-*, niem. *Surben, Sorben*, łac. *Sorabi*; odmiana *sĭrb-*; p. *pasierb* z *pasirzb*) Nazwa dwu wielkich szczepów słowiańskich: jeden na Północy, między Łabą i Oderą (część jego do dziś ocalała w Łużyczanach); drugi za Dunajem, na Bałkanie. Od nich przychodzili do nas w 16. i 17. wieku gęślarze z gęślami, *Serbowie z serbami,* i przygrywali, wkońcu tylko chłopom. Nazwa powtarza się w *pasirzb*; *Serb* (niepolska postać, z cerk. *srb,* łuż. *serb*) przezwany od pokrewieństwa (mlecznego), *pasirzb* niecałkiem mu równy (?); p. *sarbać.* W 17. wieku »*serbska oracya* (albo *pieśń*)«, o 'sprosnych żartach'.

serce, stwardniało z dawniejszego *sierce* (co w 15. wieku stale), a to z **sierd-ce* (*-ce* jak w *słoń-ce, mieść-ce*, itd.); *sercowy*; natomiast pierwotne *serd-* i *sierd-* w urobieniach: zdrobniałe *serduszko, serdeczko, serdeńko*; *serdeczny* i t. d., *serdecznik,* 'sworzeń'; *sierdzić się, rozsierdzić się, sierdziście, sierdziwy,* 'gniewny', *osierdzie* ('błona sercowa'); *miłosierdzie, miłosierny*; »*serdyt*, a nie duż« ('a bez siły'), »korol ne *serdyt*«, w 16. i 17. w., pożyczki z ruskiego. Prasłowo, w tej postaci (*sŭrdĭce*) już prasłowiańskie, gdy inne języki pierwotniejszą zachowały: lit. *szirdis,* 'serce', *szirdai,* 'gniew' ('rozsierdzie'), grec. *kardia* i *kēr* z **kērd* (jak prus. *sejr, sīran*), łac. *cor, cordis* (stąd nasze *kordjaka,* 'ból sercowy', *kordjalny,* 'serdeczny'); goc. *hairtō,* niem. *Herz.* Znaczy pierwotnie 'środkowość' (p. *środa*). U wszystkich Słowian tak samo: słowień serb. czes. *srdce,* itd.

serdak, 'kaftan' (i o 'pancerzu'), od 16. wieku ogólne; łączą dowolnie z *sercem*; jest chyba ruskie.

serdeniata i *serdiuki,* 'kozacy', »*serdeniat* ostatki« r. 1673 i częściej, z tur. *serden-giechdi,* 'ochotnik wyborowy'; podobne pożyczki z tureckiego: *semeny, dejneki,* itd.

serga, 'kolczyk', w 16. wieku, z rus. *sierga,* skróconego z cerk. *usieręg,* prapożyczki z niem. *Ohrring,* t. j. z goc. tegoż postaci: **ausa-hrings* ('ucho'-'pierścień').

sergiel lub *usnacht,* 'stróż domowy', w 17. wieku, z niem. *Scherge,* od czego i *szarga(rz).* Ale *sierżant,* franc. *sergent,* z łac. *serviens,* 'służący'.

serpanka, w 16. wieku, 'letnik', o stroju kobiecym, pożyczka z ruskiego (jak *kołstka*).

serpentyna, 'kręta szabla', niem. *Scharfentin,* węg. *sarfatil.*

serwaser, z *sedwaser,* zniekształcane wszelako (*sylwaser* u Potockiego); z niem. *Scheidewasser,* 'płyn na rozpuszczanie (*scheiden*) kruszców'.

serweta, *serwis, serwantka, serwilizm, serwus* (witanie, z węgierska!), wszystko wkońcu od łac. *servire,* 'służyć', *servus,* 'sługa', właściwie 'stróż', poprzez włos. *servito* (stąd franc. *serviette*), *servigio, servente* itd.; europejskie (jak i *konserwy,* od *servare,* 'strzec').

sędła, u Cygańskiego r. 1584, 'oka w sieci'; od *sąd*?

sędziak, 'wojewoda u Turków', z *sandżak* (nasze *ę* w pożyczkach stale z *an*), pierwotnie 'proporzec', potem 'powiat pod zarządem chorążego'.

sędziwy, słowo zupełnie zniekształcone, zamiast *szedziwy* od *szady,* 'siwy' (p.); *szedziwy* przybrało (jak *między* itp) nosówkę: *szędziwy* (por. *oszędziały,* 'osiwiały'), a z tego poszło, z mazurska, *sędziwy* (mazuryzmów nie brak przecież w języku piśmiennym), co z *sędzią* zupełnie przypadkowo się zbiegło, skoroż *sędziowie* bynajmniej nie bywają *sędziwi.*

sęk, *sękaty, sękowacizna, sęczek* i *sączek, osęka;* prasłowo; ind. *śanku-,* 'kołek'; brak w lit. (*szaka,* 'gałąź',?); rus. czes. *suk.*

sęp, ptak, *sępi;* u wszystkich Słowian przeniesione na 'zachmurzenie lica' (podobnie od *sowa: osowiały*): cerk. *posąpiti lice, osąpnęti,* 'przestraszyć się', nasze *posępny, sępić,* itd. Prasłowiańskie, do *siep-,* p. *siepać* i *siąpić.*

sfora, mylnie zamiast *swora* (p.); u wyżłów tyle, co u chartów *smycz;* przeniesione na 'zgodny szereg': »w jednej *sforze* (chodzą) cnota i chwała«, »przyjaźń z szczerością w jednej *sforze*«, »wiek dzisiejszy to *rozsforował*«; *sforny,* »konie *niesforne*«; »Tatarzy *sforują* konie jak psy«; »*sforka* psów«; p. *wrzeć.* Czes. *swora,* 'zgoda', *sworný,* 'zgodny'.

sforsować i *sforcować (się),* 'mocować, silić się' (w 17. wieku częste), z włos. *sforzare, sforzo,* 'wytężenie, moc'.

***si, *sien,** 'ten'; właściwy zaimek wskazujący słowiański, u nas zastąpiony przez *ten;* ocalał w pewnych szczątkach i zwrotach: *dziś,* p. (t. j. *dzień si*); *latoś* (skrócone z *lato sie*; do tego nowy przymiotnik, np. »*latosie* cielę«); *do sich miast* znano jeszcze w 16. wieku; do dziś używamy zwrotu: »do *siego* roku« (pisane razem: *dosiego,* i do jakiejś *Dosi* odnoszone!), co skrócone z »od *siego* roku do *siego* roku«; »ni to, ni *sio*«, »ni taki, ni *siaki*«; w 14. i 15. wieku są i inne przykłady, ale jedyne cerk. zachowało pełną tego zaimka odmianę, u innych Słowian są resztki, albo przestarzałe (np. rus. *siej,* 'ten'). Prasłowo; lit. *szis,* 'ten', *sziandien* (= rus. *siewodnia*), *szimet,* 'latoś' (*metas,* 'rok'), goc. *himma daga,* 'dziś', niem *heute*

('dziś') i *heuer* ('latoś'), z *hiutagu, hiujāru*; grec. *ekeī*, 'tam', łac. *cis*, 'tu' (przeciwne *trans*).

siabr, 'uczęstnik', w 15 wieku, w przemyskim Żywocie Jezusa Chr., zresztą tylko w zabytkach »litewskich«, np. w Statucie litew.; z rus. *siabr*, z prasłowiańskiego pierwotnego **sębr*, ocalałego z nosówką jedynie w rumuń. *simbra*, z czego węg. *cimbora*, 'kamrat, towarzysz'; lit. *sebras* taka sama pożyczka jak nasze *siabr* albo estońskie *sõbber*, z ruskiego. Rumuńskie wywodzą z grec. *symbolē*, 'umowa'; w istocie to prasłowo, por. nazwę pruskiego szczepu *Sambów*, co urobiona przyrostkiem *-b* od **sem-*, 'razem' (p. *są-*) i znaczy niby niem. *Sippe*, 'ród'.

siać, skrócone z **siejać*, jak *dziać* z *dziejać*; *sieję*; *siejba*; częstotliwe *siewać* (*wysiewać*, itd.), a stąd *siew, posiew, siewba, siewca* i *siewacz*; *siewka* w 16. i 17. wieku nazwa gry w kostki, a stąd przenośnie o wszelkiej 'niestateczności': »igrane rzeczy świeckich *siewki*«, »póki świata, póty takiej z nami *siewki*«; *siewka* i nazwa ptaka, 'charadrius', lub *siejka, siejocha, siewniczka* (*siennica*), i o 'kuligu'; *hreczkosiej*. Tylko u nas **siadło* (do *siania*), *siedleczka*, 'szufla do wiania zboża': »miasto *siedleczki* albo wiejaczki plewę odwiewała«, roku 1597 (por. »*siejeczka* albo wiejeczka« r. 1500, dziś ludowe *siedlacka* i *siedlecka*), w 15. i 16. wieku i *siedlącka* (r. 1426), *sierdząckа, sierlęczka* u Leopolity (*rl* zamiast *dl* bywa nieraz). Prasłowo; cerk. *sěti, sějǫ*, i *sějati*; lit. *sėti, sėju*; łac. *sā-tum, sē-vi*, do *sero* (zdwojonego, z **siso*), goc. *saian* (*säen*). P. *siemię*; **sieć*.

siadło, *siedlisko*, p. *siedzieć*; ale *siadły*, 'krępy, twardy', piszą w 16. i 17. wieku zamiast *zsiadły* (»mleko *siadłe*« również).

siano, *sianożeć* i *sianokos, sienny, siennik* ('wór wypchany sianem', ale w 16. wieku i 'kosiarz'!); prasłowo, lit. *szienas*, 'siano'; jest narzeczowe grec. *koina*, 'siano' (?). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *sěno*, i t. d.

siara, *siarka, siarnik, siarczany, siarczysty*; oboczna postać do *szary* (p.); *siara* i 'pierwsze mleko krowy' (przed samem ocieleniem), również od koloru; »*siara* albo zsiadłe mleko«, r. 1500.

siągnąć, pień *sięg-* i *sąg-*; jest i *siąg(a)*, tyle co *sążeń*; p. *sięgać*.

siąkać, p. *sączyć* (pień *sięk-* i *sąk-*).

siąpić, o deszczu, 'mżyć'; pień *sięp-* i *sąp-* w *sęp*, od pochmurności, posępności pogody (?); p *siepać*.

siąść, *sięd̨zenie*, p. *siedzieć*.

sidło, *sidełko* (zamiast *sidłko*), *usidlić*, od pnia *si-*, 'wiązać'; prasłowo; lit. *sieju, sieti*, 'wiązać'; ind. *sjati* i *si-nāti*, 'wiąże', *setu-*, 'więzy'; grec. *himas*, 'rzemień', łac. *sae-ta*, 'szczeć', starosas. *sī-mo*, 'więzy', niem *Sei-l*, 'powróz'. Mnóstwo urobień w litewskiem: *sietas* i *saitas*, 'powróz', *saitai*, 'więzienie'; prus. *larga - saitan*, 'puśliska', lit. *sija, at-saile* i *atseilis*, o wszelakich 'wiązadłach', łotew. *saiklis*, 'powrósło'. Równie liczne są urobienia słowiańskie dla nazw 'wiązania': *sitowie*, zbiorowe (od *sit, sicie*), nazwane, tak jak i *łącze*, od 'wiązania' (czemu obok *łyka* służyło); *sieć, siatka* (lit. *saitas*, to samo co *sidło*); dalej *siła* (niem. *Seil*; *siła* od 'wiązania', jak *duży, dęgi*, od 'łączenia'). *Sit(owie), sieć, siła,*

wszystko prasłowiańskie, jak *sidło*; cerk. *sět'*, *siło* albo *osiło*, 'stryczek', rus. *siłok* (stąd nasze *siłki*), *siła*, *silĭn*, 'silny', itd. P. **sieć*.

siebie, *sobie*, *się*, *sobą*; *si* (skrócone, w mazowieckiem *sipęknę*; *sibretkowie*, zamiast *bratkowie*; stale na końcu wszelakich złożeń: *coś* z *cosi*, *ktoś* z *ktosi*); ściągnięte: *se*, *sy* (p.); odmiana to zaimka zwrotnego, cerk. *sebe*, *sebě*, *sę*, *sobojǫ*, *si* (*w swojasi*, 'do domu', ocalało do dziś w ruskiem, co zresztą *mi*, *ti*, *si* nie zna); prus. *sebei*, *sien*, *si*; ind. *sē*, grec. *hoi*, łac. *sibi*, niem. *si-ch*.

siec, *siekę*; *sieki*, 'walki'; *siecz* lub *sieczа*; *odsiecz*; *nasiek* i *nasiekaniec*; *sieczka*, *sieczkarnia*; *sieczny* (*obosieczny*), *sieczysty*; *siekać*, *siekacz*, *siekanina* i *siekanka*; *siekiera* z *siekira* (cerk. *sekyra*, w najdawniejszych zabytkach, w innych *sěkyra* wedle czasownika *sěką*, *sěszti*; u nas różnica niewidoczna, bo *siek-* z *sek-*, jak i z *sěk-*), a *siekira* od rzeczownika **seky* (jak *kopyto*, *koryto*, *włokita* od **kopy*, **kory*, **włoky*); *sąsiek* w stodole; *zasiek*, 'zapole'; *osiek* dla owiec, *pasieka*, 'wyrąb w lesie dla pszczół' (*pasiecznik*); *przesieka* dla obrony kraju ('las zawalony wyrębami'), itd. W 15. i 16. wieku siano tylko *sieczono*, nie »koszono«. Pień *sek-*, *sok-* w *osoka* (o 'ostrych liściach'). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *sěką*, *sěszti*, *sąsěk*, itd.; łac *secare*, 'ciąć', *secūris*, 'siekiera', *secivum*, 'odcinek' (cerk. *sěcziwo*, 'siekiera'); w lit. z odmienną samogłoską: *sykis*, 'cięcie, raz' (przytaczają dawniejsze *isekti* i *isz-sekti*, o 'wycinaniu, wyrzynaniu', ?). W słowie *Sicz* (»*Sicz* zaporoska«), dosłownie 'zasieki, zasieczy', małoruskie *i* z *ě*.

sieć, *siatka*, *siateczka*, nazwana od 'wiązania', p. *si-dło*; prasłowiańskie; por. niżej **sieć*.

***sieć**, słowiańskie, czworakie: Jedno o 'wiązaniu', p. *si-dło*, *sieć*, *siła*. Drugie o 'sianiu', p. *siać*. Trzecie o 'przesiewaniu'; od niego *si-to*, *sitko*, prasłowo, lit. *sietas*, 'sito', dalej w czasownikach jak: *przesiać*, *przesiewać*, *siejaczka*, których nie oddzielaliśmy od *siać*, *siew*, cerk. *sěť*, *sějať*, *prosějati*, 'przesiewać', lit. *sijoti*, grec. *ēthō* (z **sēdhō*), 'przesiewam', *ēthmos*, 'sito'; różnicę obu pni, co u nas zupełnie spłynęły, zachowała litewszczyzna: *sėti*, *sėju* ('sieję zboże', *sėja*, 'czas siewu', *sėtas*, 'siany'), ale *sijoti*, 'przesiewać', *sietas*, 'sito'. Czwarte *sie-*, *si-*, zupełnie odbiega: jego *s-* nie pierwotna sycząca (lit. łac. *s*), lecz gardłowa podniebienna (lit. *sz*, łac. grec. *k*), por. *siwy*, *siny*, cerk. *sijati*, *sinąti*, 'błyszczeć'.

siedm; narzeczowo i w dawnych tekstach *sietm*, co nic osobliwszego, wedle *ośm* chyba zbezdźwięczniało; jak liczby główne *pięć* do *dziesięć*, jest to rzeczownik rodzaju żeńskiego (»ta *siedm* krów«, cerk. »*sedm' tą chlěb*«; »*siedmią* dróg pobieżysz«), urobiony od pierwotnego liczebnika (por. grec. *hepta*, łac. *septem*, niem. *sieben*) porządkowego, grec. *hebdomos*, łac. *septimus*, z czego u Słowian cerk. *sedm*, nasze *siódmy*; *siedm siedmi* (= 49); »był w *siedmi dziesiąt* leciech«? *siedmnaćcie*; *siedmioro*; prus. *septmas*, lit. dawne *sekmas* z tego, dziś *septyni*, *septyntas*; ind. *sapta-*, niem. *siebente*.

siedzieć, *siedzę*; *sieść*, dziś *siąść*, *siędę*; częstotliwe *siadać*, por. *nasiadka*, o 'kwoce', *sąsiad*; liczne złożenia: *wysiąść*; *odsiedzieć*; »*prze-*

siadło mu« ('uprzykrzyło mu się'); *rozsieść* (*rozsiedlina*); *posiąść* (*posiadać, posiadacz, posiadłość*); *osiąść* (*osiadać, osiadły*); *dosiąść* (*dosiadać, dosiadywać*, a tak i inne, *przesiadywać* itd.); *usiadka* na polowaniu; *siedziba*; *siadło*. Prasłowo; w innych językach aryjskich przeważnie z krótkiem *e*, u nas i u Litwy wyłącznie niemal z długiem; lit. *sẽsti, sẽdmi*, 'sieść', i *sẽdẽti*, 'siedzieć', prus. *sīdons*, ind. *sad-*, grec. *hedzomai, hedos*, łac. *sẽdco, sẽdes*, goc. *sita*, niem. *Sitz*. Z samogłoską *a* (*sadza* i t. d.) p. *sad*. P *siodło* i *sioło*; *sąsiad* (pod *są-*). Krótkie *e* w staroczes. *sezi, sedẽti*. Nasze (i prasłowiańskie) *siądę*, jak *będę, lęgę*, z nosówką we pniu.

sielawa, *sielawki*, nazwa rybek, w 15. wieku już zapisana; inna nazwa *sułwica* (?), jeszcze inna: *siekluki* (?); u nas w nazwach rzek (*Sielawa*) i miejscowości (*Siekluki*, stąd *Seklucjan*); nazwa *sielawa* powtarza się w ruskiem.

***siemia,** 'rodzina'; prasłowo; u nas tylko w nazwach, *Siemirad (Siemiradzki), Siemowit, Siemomysł* (mylnie odnoszone do *ziemi*: *Ziemowit*). Panuje na Rusi, *siemja, siemianin*, obejmując, jak *czeladź*, i 'sługi': *siemin*, 'sługa', szczególniej w języku cerkiewnym; u innych Słowian równie zapomniane, jak u nas. Lit. *szeima* i *szeimyna*, prus. *seimins*, 'czeladź', łotew. *saime*, 'familja' (wraz z czeladzią), *saimenieks*, 'gospodarz'; ind. *śi-wa-* i *śe-wa-*, 'miły', łac. *ci-vis* (stąd nasze *cywilny, cywilizacja*), goc. *heiwa* (łotew. *siewa*), 'żona'; niem. stare *hīwo* i *hīwa*, o 'małżonkach'.

siemię, *siemionko*; *siemionka* (i *siemioncha*?, druga nazwa 'makolągwy', r. 1472); prasłowo; lit. *sẽmens*, 'siemię', *semena* (ptaszek), prus. *semen, semeno* (ptaszek), łac. *sēmen*, niem. *Samen*; od *siać* (p.). U wszystkich Słowian tak samo.

sień, *sionka, przysionek* (z mylnem *io*, zamiast *ia*; cerk. *sěń*, chorw. *sinj*), tłumaczy w biblji i 'dwór', 'pałac', 'przebytek' (Leopolita zastąpił je temi słowami); zdrobniałe *sieńca* (w biblji; prasłowiańskie); słowo to samo co *cień* (p.) i *ściana* (p.); grec. *skēnē*, 'namiot', *skia*, 'cień'; lit. *siena*, 'ściana'; z pierwotnego **skeina, *skoina*; z greckiego *skēnē* łac. *scena* (stąd nasze *scena, sceniczny*, itd.).

siepać, 'targać, rwać', »*siepaiąc* się o chorągiew«, w Janczarze; *siepak* i *siepacz*, 'oprawca, kat', *kamień siepiący*, o 'rzeżawce', 'calculus', w 16. wieku; »*rozsiepane* osiadłości« u Reja. Prasłowiańskie; łuż. *sepaś*, o 'biciu serca i pulsu'; małorus. *śipaty*, 'rwać'; z nosówką p. *siąpić*, *sęp* (por. *stąp-*: *step-* i inne).

sierak, *siermięga*, 'sukmana', od koloru, p. *siara* (*szary*); oba słowa późne; na Rusi powszechne, *siermiaga*, białorus. *siermiaha*; *siermięga* niby od **sierm*, 'szary', lit. *szirmas*, 'siwy' (?).

sierota, z dawnego *sirota*, a to od zapomnianego u nas przymiotnika, cerk. *sir* (w czeskiem do dziś o 'osierociałym'); prasłowo, lit. *szeirys*, 'wdowiec', *szeirẽ*, 'wdowa'; urobione przyrostkiem *-r*, por. awest. *sae-*, 'sierocy'. Jak pierwotne *sir*, tak zapomnieliśmy i urobienie jego: *siromach*, u Reja i i., z ruskiego nowo przejęte, o 'biedaku, nędzarzu'. Pomijamy *sierocy, osierocić*, itd.

sierp, z dawnego *sirzp, sirp*; od niego nazwa miesiąca *sierpień* (i u innych Słowian, np. u Słowieńców: *mali* i *weliki srpan*,

o 'lipcu' i 'sierpniu'; chorw. *srpań*); *sierpik*. Prasłowo; brak go w lit. (jest tylko łotew. *sirps* i *sirpe*), greckie *harpē*, 'sierp', łac. *sarpio* i *sarpo*, 'obrzynam'. Oboczna postać *skerp* (*kerp*). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. itd. *srp*, rus. *sierp*, itd.

sierść, od 15. do 17. wieku często bez *ś*: *sierć*; *sierzchl*, *sierśl*, o 'wełnie-sierści', »*sirszl* kozia« w biblji; *nasierszały*, 'najeżony'; lit. *szerszas*, 'mrowie', czes. *srchký*, cerk. *srchek*, o 'szorstkim' (*sz-* nagłosowe pojawia się tu często, rus. *szerst'*, ale cerk. *srst'*); staroniem. *hursti*, o 'czubie'.

sierszeń, dawniej *sirszeń*; prasłowo; cerk. *srszeń* i *srszel*, *srsza* (i ze wsuniętem *t*: *strszel*), rus. *szerszeń* (tak i u innych Słowian; u Czechów, jak u nas, *srszeń*; mają oni jednak i *srszeti*, 'szaleć' i 'brzęczeć': »*hniew srszi*«, »*jiskry srszi*«, 'sypią się') Lit. *szirszuo* i z licznemi odmianami *szirszinas*, *szirszlys*, prus. *sirsilis*; niem. *Hornіss*, łac. *crabro*, bo nasze *s* z *k* podniebiennego (por. *sierść*).

sietny, 'nędzny', tylko na Podhalu i u Tetmajera. Prasłowiańskie; cerk. *sěta*, 'smutek', *sětowati*, rus. *sietovat'*, 'smucić się', serb. *sjetan*, *sjetno*, 'smętno'.

siewierz, u nas już tylko w nazwach miejscowych, u Czechów jeszcze o 'śnieżycy', rus i cerk. *siewier*, 'północ' (ale nazwa *Sybir* tu nie należy), *siewiernyj*, 'północny'; *Siewierzanie*, *Sewrjuki*, szczep wschodniosłowiański nad Desną (*Nowogród siewierski*), a *Siewierz* za Dunajem Prasłowo; lit. *sziaurys*, 'wiatr północny', *sziaurė*, 'północ', *sziaurys*, 'wściekły (o wichrze)'; goc. *skūra windis*, 'burza', niem. *Schauer*; łac. *caurus* (bez nagłosowego *s-*), 'wiatr północno-zachodni' Nasze *s* z *sk*. Znaczenie pierwotne nie od położenia, lecz wyłącznie od 'wiatru, burzy'.

sięgać, *sięgnąć*; w licznych złożeniach jeszcze i pierwotne *siąc*: *dosiąc*, *przysiąc*, *osiąc*; *dosięgać*, *przysięgać*, *przysięga*, *przysiężny*, *krzywoprzysiężnik* (Słowianin *przysięgając* dotykał ręką ziemi, *sięgał* do niej); *siąg*, *siążeń*, dziś *sąg*, *sążeń* (p.); bez nosówki *sag* w *posag* (p.). Prasłowo; lit. *segti*, *sagyti*, 'przypinać', *sagas*, *saga*, *sagtis*, 'klamra', ind. *ā-sadżati*, 'przypina', *sakta-*, 'przypięty', *sakti-*, 'zawieszenie', awest. *fra-handżati*, 'przywiesza' (z nosówką, jak u Słowian). Cerk. *prisęga*, *sęgnąti*, *sęžiń*, 'sążeń', czes. *sáh*, *přísaha*, rus. *prisiaga*.

sigać, 'rzucać', narzeczowe (w 16. wieku zapisane jako mazowieckie: »kamyckami *sigali*«). Prasłowiańskie; rus. *signut'*, 'skoczyć', cerk. *sig*, 'kostka' (w losowaniu), serb. *siga*, o 'zędrze'.

sik, *sikać*, *siknąć*, *sikawka*, odmiana od *sykać*, p. *syk*; por. rus. *sikava*, 'plotka'; dalej *siklawa*, 'wodospad', na Podhalu, z węg. (por. czes. *seklawý*, 'trzęsący', ?); cerk. *sikawica*, 'trąba wodna'. Dalej *sikora*, *sikorka*, zachodniosłowiańska nazwa ptaszka, 'parus', od *syku*, 'pisku', czes. *síkora* i *sýkora* (p. *syk*); nasza pisownia 15. wieku nie stanowi o właściwem brzmieniu, jej *szykora* można tak i owak czytać, ale w 16. wieku stanowczo *sikora*; przyrostek jak w *piskorz*, *komor*.

siła, *silić się*, *silny*; *usile*, albo: 'praca, trud', częste w psałterzu i biblji, stąd *usilny* i *usiłować (się)*; albo: 'gwałt, krzywda', *nasile*; *po-*

silić, *posiłek*, *posiłkowy* (np. huf); *wy-* i *przesilić*, *przesilenie*, i t. d. Jak *moc* lub *duży* (p.), *siła* znaczy i 'wiele': »*siła* złego dwu na jednego«, szczególniej w dawnym języku, u Reja i innych (dziś jeszcze Rusin, kupując, pyta: *syła*?, 'wiele?'). W psałterzach i i. *silno*, 'bardzo'; *silny*, 'gwałtowny, wielki', np. o deszczu. Przezwana *siła* od 'wiązania, ściągania' (p. *sidło*, **sieć*); por. lit. *at-sajta*, 'postronek', *at-sajninkas*, 'przyprzążka', *saitai*, 'więzy'; ind. *si-*, 'wiązać', niem. *Seil*; lit. *syla*, *syliti* są pożyczki od nas, ale prus. *seilin*, 'pilność', *seiliska*, 'nabożeństwo', *no-seilis*, 'duch', są rodzime.

siny, *sinić* i *sinieć*, *siniak* i *siniec*, *zsiniały*; *siność*, o 'modrym kolorze', *sinidło*; *sinogardlica* i *sinogarlica*, *sinogarliczka*, mylnie i *synogarlicą* pisana; dawniej *sini*, cerk. *siń*, rus. *sinij*; ta nazwa koloru, zarówno jak *si-wy*, *sia-ry* (*szary*) *szady* (*sē-d*), od pnia *si-* (p. **sieć*), obficie u innych Słowian zastąpionego, u nas wygasłego (por. kaszubskie *sejac*, o 'ogniu'), cerk. *sinąti* i *si-jati*, 'błyszczeć', z wokalizacją *o*: *pri-soje*, 'miejsce słoneczne', i *o-soje* (*ot-soje*), 'cieniste (precz od blasku słońca)', rus. *sijatielstwo*, 'ekscelencja', *sijajuszczyj*, 'błyszczący'. Tu odnoszą nazwę 'stycznia' czy 'grudnia', *prosiniec* (u nas w biblji, z czeskiego), kiedy słońce znowu błyśnie (?), ale tłumaczą to i całkiem odmiennie (por. *Miesiące*). Prus. *sineco*, dla 'sikory', zachowało może polską, dziś nieznaną nazwę ptaszka: *sinica* u innych Słowian dla niegoż powszechne. Z takiemi samemi przyrostkami: goc. *skei-nan*, niem. *scheinen*, *Schein*; goc. *skei-rs*, niem. *schier*, 'czysty, błyszczący', starosas. *skīmo*, 'blask'; ind. *czchājā-*, 'blask' (te same słowa znaczą i 'cień', p. *cień* i *ściana*); brak odpowiedników w lit., oprócz nazwy 'ściany' (p. *ściana*) i 'maści'. Pień pierwotny: *skāi-*, *ski-*, z podniebienną gardłową.

sio!, okrzyk na ptaki; »i *sio* rzecze sroce«, u Potockiego, jak dziś u ludu.

siodło, *siodłać*, *siodełko*; *siodłaty* (o gęsi, »na białem denku czarny lub płat płowy«, Potocki); *siodlarz* (około r. 1500); *siodłowy*; od *sed-*, p. *siedzieć*; postać pierwotna **sed-ŭło*, dlatego rus. *siedłó*; słowo nietylko prasłowiańskie, ale może jeszcze dawniejsze (brak go w litewskiem; łotew. *segli* pożyczka z ruskiego, *gl* z *dl* w narzeczu pskowskiem); inaczej urobione niem. *Sattel*, co nie pożyczka, i goc. *sitls*, greckie *hellā*, łac. *sella* (z **sedla*); wszystkie znaczą 'krzesło, siadło'. Zupełnie odmienne nasze dawne *siodło*, 'wieś', p. *sioło*, z **sed-lo* (bez półgłoski, dlatego wypada *d* na Bałkanie i Rusi, jak zawsze); łac. *solum*, 'ziemia', co do naszego *sioła* zawsze przyplatają, jest mu zupełnie obce (lit. narzeczowe *sala*, 'wieś', pożyczka z ruskiego; cerk. *seło*, 'pole', niczego nie dowodzi); z *solum* łączą langobardzkie *sala* (p. *sala*).

sioło, 'wieś', *sielski*, *sielanie*, *sielanka* ('włościanka'; Szymonowic r. 1612 'poemat *sielski*, idylę', pierwszy *sielanką* przezwał), *sieluszka*, wszystko od 16. wieku z ruskiego przejęte (małoruskie *seło*), zamiast polskiego *siodło*, co ocalało do dziś w nazwach miejscowych: *Długosiodło*, zdrobniałe *Siedlce*; czes. *sedlo*, *sedlák*, 'chłop', nasze *siodłak*, *siodłaczek*, *siodłaczka*, jeszcze w 17. wieku o 'chłopach' używane (u Reja z czeska *sedłak*); *przysiodłki*, je-

szcze w 15. wieku (dziś *przysiółki*, a do tego nowe *przysiółek*). P. *siedzieć*, por. *siodło*. W ruskiem *seło* 'wieś' (z **sedło*) i *sedło* (końskie) wyraźnie różnią się brzmieniem: w *seło* z *dł* wypadło *d* (jak w *myło*, 'mydło', *pał*, 'padł', i t. d.), w *sedło* między *d-ł* oniemiała półgłoska. Natomiast w czeskiem i polskiem oba te słowa, i na 'wieś', i na 'siodło końskie', mają to samo brzmienie: u Czechów *sedlo*, a u nas *siodło*; różnice dalszych postaci dla obu znaczeń były zbyt drobne (drugi przypadek liczby mn.: *siódł* i *siodeł*; zdrobniałe: *siodełko* i *siodełko*), nie dziw więc, że *sedło-siodło* w znaczeniu 'wieś', niegdyś ogólne w całej zachodniej Słowiańszczyźnie, wyszło z używania. Ale dla tego pierwotnego *siodło* = 'wieś' były nazwy miejscowe rodzaju nijakiego, i dopiero od 16. wieku poprzechodziły na męskie, np *Rypin*, od 16. wieku, zamiast dawniejszego *Rypino* (domyślne: *siodło*), i tak w setkach nazw. Znaczyło *siodło* 'siedzibę, domostwo', stąd *siedlić* 'mieszkać' (por. *bydlić* od *bydło*), *osiedlić się*, *usiedlić*, 'zbudować' (w 14. wieku); *siedlisko*, 'miejsce po domostwie', dawniej *siedliszcze* (niem. *Zedlitz*); w biblji dosyć dowolnie: »na *siedlisko*« (»plac«, Leopolita), »po *siedliskach*« (»po polach«, Leopolita). *Przysiodłki*, ułatwione w wymowie na *przysiółki*, przyczyniły się także do przyswojenia i zupełnego spolszczenia ruskiego *seła* (białoruskie *sieło*).

siostra, ze wsuniętem *t*, jak w niem. *Schwester*, lit. bez niego: *sesuo*, drugi przypadek *sesers* (i my niegdyś tak odmieniali, jak *mać*, *macierze*), ind. *svasar-*, łac. *soror* z **svesor*, i t. d. Odnoszą nazwę do zaimka *swój*, niby złożenie z jakiemś prastarem *sar*, 'żona' (?). Urobienia dalsze: *siostrzeniec*, dawniej *siestrzeniec*, *siestrzenica*, *siestrzanka*, wszystko od *siestrzan* (= lit. *seserēnas*); prus. *swestro*, dla 'siostry', na pożyczkę niemiecką zupełnie zakrawa. U wszystkich Słowian tak samo, *sestra*.

siposz, 'piszczek', od węg. *sipos*, o tem samem znaczeniu, z zachowaną końcówką węgierską *-osz*; przejęte, jak i *dobosz*, od węgierskiej Batorego piechoty. Obce zupełnie naszemu rzadkiemu *sip-*, o 'chrypce': *sipieć*, *sipkość*, *siplawy*, co u innych Słowian częste: cerk. *osi(p)nąti*, 'ochrypieć', *sipota*, 'chrypka', serb. *sipati* i *sipnja*, o 'astmie' (u nich *sipiti* i o 'mżeniu, siąpieniu'); ale czes. *sipieti*, to rus. *szipiet'*, 'syczeć'.

sito do przesiewania, *sitko*; prasłowo; lit. *sietas*, 'sito', prus. *siduko* (czy nie z naszego *sitka* ?); pień *si-*, p. *siać* i **sieć*; *sitarz*, »wąs *sitarski*«, 'zawiesisty', w 16. wieku; *sitko* w 17. wieku i nazwa gry (»zamieniają miejsca, grając *sitko*«), szczególnie dziecięcej, przenośnie tylko o dorosłych.

sitowie, zbiorowe do dawnego *sit*, *sicie*, roślina 'iuncus'; nazwane od 'wiązania', bo *sitem* i *łączem* najpierw wiązano (por. łac. *iuncus* od *iungere*, 'łączyć'); p. *sidło* i **sieć*. Częste w nazwach miejscowych, jak *Sitno* (niem. *Ziethen*).

siwy, *siwieć*, *osiwiał*; *siwiec* i *siwosz*, *siwizna*, *siwawy*; *siwarnik*, nazwa ptaszka na Podhalu; prasłowiańskie, od pnia *si-*, p. *siny*; lit. *szywas* (o koniu, zającu), prus. *siwas*; tak samo u wszystkich Słowian. Por. **sieć*.

skała, *skałka, skalny*, w obu znaczeniach, 'kamienia' i 'szczeli, rozpadliny' (to dziś nieużywane, w 16. wieku dobrze znane); *skalisty*; zbiorowe: *skale*; *skałuba* i *skadłuba*, 'szczelina' (łuż *szkałba* ze *skałuby*), *d* wsunięte, jak nieraz. P. *szczel*. U Słowian tylko te rzeczowniki, *skała* i *szczel*; w cerk. i na Rusi jeszcze i *skolka*, 'muszla', obok *skałki*, a dalej i *skalić*, 'wyszczerzać zęby', *zuboskał*, 'ten, co się przedrzeźnia'; u nas *skolić* (o psach), ale i *skulić*, może od *skuły*, 'pyska'. Pień *skel-* (z wokalizacją *a*: *skal-*), o 'szczepaniu'; na Litwie jest jeszcze czasownik *skelti, skaldyti, skilti*, 'szczepać', *skała*, 'łuczywo', *skylē*, 'szczel, dziura, otwór'; grec. *skallō*, 'grzebię'; goc. *skilja*, 'rzeźnik', anglosas. *scelian*, 'dzielić', niem. *Schale* (anglosas. *scalu*, nord. *skel*, o 'muszli'). Na Białorusi nawet »*szkelić zuby*«, *szkeli*, 'żarty', jakby od niezmiękczonego *skel-*. Oboczna postać z *r*, p. *szczerzyć*.

skarb, *skarbowy, skarbić*; *podskarbie* (później *podskarbi*), *skarbnic(zk)a* (ale *skarbona* pomieszała *skarb* z *karboną* biblijną); przezwane od 'pieczałowitości, starania'; słowo samo przeszło od nas na Ruś: *skarb*, o 'inwentarzu domowym'. Prasłowiańskie; cerk. *skrb*, 'żal, zgryzota', rus. *skorbiet'*, 'troszczyć się, smucić', *oskorbit'*, 'urazić'; serb. *skrb*, 'troska', *skrbiti*, 'troszczyć się, opiekować'. Czesi posiadają ten pień w postaci dwojakiej: *skrb(l)iti*, 'skąpić', *skrboń, skrbęc*, 'sknera', — a więc 'skarbić sobie'; bez *s-* w ich osobliwem: *krb*, 'ognisko', *krbec* u kosiarzy, *krboniti*, 'chorować' ('u *krbu* się wylegiwać'), *krbanie*, 'dzban' (od przechowywania; *-an* zwykły przyrostek dla nazw naczyń itp.), por. serb. *krbonj, krbula*, 'kozub', co z nazwą 'kosza' łacińską, *corbis*, i niemiecką, *Korb*, łączą jak najmylniej, niby pożyczkę.

skarga, *skarżyć*, powtarza się w łuż. *skoržić* (*skoržba*) i *skarżyś*; liczne złożenia; pień *skŭrg-* (oboczny do *skrĭg-* w *skrežet*, p. *zgrzyt*), przeniesiony ze znaczenia zmysłowego na duchowe

skarpa, to samo co *charpa, charpęcie*, o 'urwisku, lochu, dole', w 17. wieku, dziś nieznane; p. *charpy*. Drugie *skarpa*, albo *szkarpa*, z włos. *scarpa*, 'ściana nasypu'.

skartabel, średniowieczne *ścirciał(k)a*, o 'szlachcicu nieosiadłym', z łac. włos. *scartabello*, 'piśmidło'.

skarzyk, 'pierzga, pierwsze wiązanie pszczelne w ulu'; prasłowo; lit. *korys*, to samo, bez *s-*.

skąd, p. *kędy*.

skąpy, *skąpić, skępca, skąpiec, skąpstwo*; prasłowiańskie, od pnia *skom-* (p. *szczmić*), z przyrostkiem *-p*; por. *oskoma*; bez *s-* por. *czępieć* (od *skemp-*). Tak samo u wszystkich Słowian: czes. rus. serb. *skup, skupost, skupiti*.

skiba, *skibka, skibić się* (o roli, Potocki), z niem. *scība*, cośmy w nowszej postaci przejęli jako *szyba* z *Scheibe*; Czesi mają *skywa*; od nas na całą Ruś, w obu postaciach, *skiba* i *szyba*.

sklep, *za-* lub *osklepić, sklepowy, sklepik, sklepikarz*, p. *klepać*. Jak niem. *Gewölbe* znaczy 'sklepienie, komorę, piwnicę', a przenośnie 'kram, handel', za tym przykładem nabrał i nasz *sklep* ('sklepienie') od końca 17. wieku podobnego znaczenia, 'kramu', obcego innym Słowianom (czes. *sklep*, 'piwnica', rus. *sklop* przy piecu, itd.).

sklęczyć, 'skrzywić', *sklęczony*, w 14. do 16. wieku, p. *kluka* pod *klucz*

sklut, 'topór', tak samo w lit. *sklutas*.

skłobiony, w 16. wieku, o ptaku, 'co się odął', *sklabiony* u Reja; cerk. *sklabiti sę*, 'rozziewać usta', czes. *szklebiti zuby*, 'szczerzyć', *szklebiti se na koho*, 'urągać mu'.

sknera, *skner*, 'skąpiec', *sknerstwo*; *e* z *y*; pień także i *kn-*, *knysać* i *knesać*, 'rozrzucać', *knerać*, 'słabować' (por. *knysz*); wyłącznie nasze.

skobel, 'haczyk'; *skoblica* służy do *skoblenia*, 'wystrugiwania, dłubania'. Prasłowo; łączy u nas dwa znaczenia: jedno 'heblowania' (*skoblić*, np. korę z drzewa, 'zrzynać'), drugie 'zahaczania, zakrzywiania'; cerk. *skobl'* jest 'hebl', a *skoba* 'klamra'; tak samo w ruskiem; czes. *skoba* i *skobla*. Lit. *skobti*, *skabyti* (a jest i z *p*: *skapoti*), 'strugać', łac. *scabo*, 'strugam', *scobina*, 'piła'; goc. *skaban* (dziś *schaben*), 'strugać, drapać', nordyj. *skafa*, 'drapaczka.

skofja, *szkofja*, z włos. *scuffia*, 'czepiec'; przeważnie o 'szpicy hełmu lub chorągwi', w 16. i 17. w.: »*skofijka* dla prezenty na wierzchu u drąga«, »mam ja do niej (kity) *skofią*«, »na hełmie dwoista *szkofija*«, »pierze i *szkofiją* od wierzchu«.

skojec, z *skociec*, *skoćca* (por. *kojec* z *kociec*), a to od *scotus* (lit. *skatikas*), co oznacza i 'pieniądz' (dwa grosze), i 'wagę' (trzy *skojce* w uncji, półtora w łócie); z łac. *scotus*, niem. *skott* wedle pruskiej stopy menniczej. P. *skot*.

skok, *skoczyć*, *skoczek*, o ludziach (w 16. wieku jest i *skokan!*) i o 'koniku polnym', *skoczka*, *skokny*, *skokotliwy* (w 16. i 17. wieku) obok *skokliwy*; *skakać*, *podskakiwać*, *podskok*, *wyskok*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; lit. *szokti*, 'skakać'.

skolić, p. *skała*.

skomleć, *skamlać*, o 'psim skowycie'; prasłowiańskie; cerk. *skomati* i *skomljati*, o 'chrząkaniu świń'; czes. *skomliti* (i *skoliti*), o psie; rus. *skomlit'*, 'skolić' (ale i o 'płaczu'), cerk. *skomleť*, o 'skardze, wyrzucie' (podobnie w łuż.); należy do *skom-*, p. *szczmić*.

skomoroch, »po *skomorosku*«; w tej postaci, w 16. i 17. wieku, pożyczka z ruskiego, o 'niedźwiednikach', 'dudarzach', i 'chodzących z lalkami, t. j. marjonetkami'; ale w 15. wieku jest przymiotnik *skomrośny* albo *skomroszny*, o 'bezwstydnym, nieskromnym' (do dziś po narzeczach, zniekształcone: *szkowrośny*, *skowryśny* itp., o 'wesołym, zwinnym'), i ten dowodzi, że to słowo prasłowiańskie, nie z grec. zmyślonego ni z innego obcego słowa czy imienia; wywód jednak niepewny; może przedrostek *sko-* i **morch* od *moroczenia*, 'tumanienia' (?).

skop, *skopowy*, *skopek*, 'baran trzebiony'; *skopić*, 'trzebić'; *skopiec*, 'trzebieniec' (*skopcy* ruscy). Prasłowo (niem. *Schöps* pożyczone z niego), do *skep-* (p. *szczepać*); lit. *skopti*, 'wydrążać' (i z *b*: *skabėti*, 'obrzynać'), grec. *skaptō*, 'okopywam', łac. *capo*, 'kapłon'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *skopĭc*, 'rzezaniec', u Serbów i Czechów *szkopiti* obok *skopiti*.

skop, *skopiec*, nieraz z *szk-* (*sk-* i *szk-* wymieniają się stale u Czechów i nierzadko u nas), o 'naczyniu', np. »*skopiec* mleka«, z niem.

scaf, dziś *Schaff*, które przejęliśmy powtórnie, późno, jako *szafa* (rus. *szkaf* i *szkap*).

skopec, »w *skopec* chodzić«, w 17. wieku, o psie gończym, 'tropiącym na wspak'.

skóra, *skórka*, *skórkowy*, *skórzany*; *skórznie* i *skórnie*, *skórzenki*, 'buty, buciki'; *skórny* (*naskórny*), *skórnik*, 'garbarz'; *skorzyca*, 'cynamon' (przestarzałe, czes. *skorzice*); postać z *u* (rus. *szkura*, czeskie narzeczowe *skura*) u nas niemal wyłącznie w *skurłat*, *szkurłat*, co z *skuratu* poszło, o 'kawałku skóry'. Słowo to samo co *kora* (p.), dzisiejsze rozróżnianie obu nie pierwotne: *korę* drzewa dawni pisarze i lud (np. wielkopolski) stale *skórą* nazywają. Obie postaci, z *s-* i bez niego, nietylko prasłowiańskie (cerk. *kora* i *skora*, itd.), ale i prasłowa; tak samo w lit. *skara*, 'szmat oddarty', i *karna*, 'łyko' (czasownik *kerti*, *atkerti*, o 'odstawaniu skóry'); ind. *czarman-*, 'skóra', grec. *keirō*, 'odcinam. strzygę'; łac. *caro*, 'mięso' (stąd *karnawał*, *(in)karnacja*, *karneol*, itd.), a jest i umbryjskie *karu*, 'dział'; nord. *hörundr* i anglosas *heortha*, o 'skórze', anglosas *scearu*, 'dział'. Pierwotny czasownik w lit. *skirti*, 'dzielić', nord *skera*, 'strzyc, urzynać', *skor*, 'karb', *skurthr*, 'rznięcie', niem. *skerjan*, *scheeren*, 'strzyc'. P. *skorupa*.

skorupa, *skorupka*, *skorupina*, i skrócone *skorpa* (*skorepa*), a obok niej *szkarupa* i *s(z)karłupa*, co się u innych Słowian powtarza; cerk. *skrałupa* i *skrałuszta*, 'kora', przybiera najrozmaitsze postaci: słowień. *szkralub*, *szkrelup*, *kreluszt*, *szkrlup*, o 'śmietance', czes. *s(z)kraloup*, o 'skórze (na mleku)', o 'lodzie', tak samo z *ł* i w rus. *s(z)korłupa*, jakby *łupa* czy *łuska* wpływały. Wszystko widocznie od *skóra*, z rzadkim przyrostkiem *-up* (por. *gorjup* od *gorje-*, 'gorzki'). Obok *skor-* i *szczer-*: *szczerzupa*, *szczerzupina*. P *skóra*.

skory, *skoro*; *skorusza*, 'jarzębina'; we złożeniach: *skoropis*, *skorowidz*; *skorojrzy*, 'rychło dojrzewający', a przez stałe rozpodobnianie dwu *r*: *skołojrzy*, *skołożrzywy*, u Potockiego jedno obok drugiego: »owoce *skorozrywe*« i »nadzieją *skołozrywą* płoszy«, »frukt *skołozrywy*«. Prasłowiańskie i prasłowo zarazem; gdzie indziej z samogłoską *e*: lit. *skerys*, 'konik polny', grec. *skairō* i *skirtaō*, 'skaczę', anglosas. *scere*, 'konik polny', dawne niem *scerōn*, 'bujać'; jest i *ch-* z *sk-*, p. *chart*.

skorzec, 'szpak' (u Cygańskiego r. 1584: »szpak, co ji *skorcem* zową«), dziś jeszcze u Kaszubów *skorc*; p. *skworzec*.

skot, 'bydło'; *skotak*, *skotarz*, *skotnik*, 'pastuch'; *skotnica*, 'wygon'; w 14. i 15. wieku ogólne (po rotach, »nie pokradł *skota*«, ciągle; w psałterzu i biblji), ale już Leopolita zastąpił *skot*, *skocki*, przez »dobytek«, »bydło«, »bydlęcy«; »*skotopas* albo wołowiec«, *skotopaśca*, więc Kochanowski 'bukolika' *skotopaskami* obzywał; »od człowieka aż do *skocięcia*«, w obu psałterzach. W cerk. i starorus. *skot* nietylko 'bydło', ale i 'pieniądz'. Jest to prasłowiańska pożyczka z niem., gockie *skatts*, 'pieniążek, pieniądz', niem. *scaz*, dzisiejsze *Schatz*; tylko w narzeczu fryzyjskiem również 'bydło' znaczy, zresztą zawsze tylko 'skarb'; Słowianom niemal wyłącznie 'bydło', ale to niczego przeciw pożyczce nie sta-

nowi. Gorzej wadzi, że pochodzenie słowa niemieckiego niejasne; przypuszczają, że znaczyło 'przypłodek, czynsz', 'co odrzucone' (?). My jedyni z Słowian słowo zapomnieli, zastąpili je nowszemi (*bydło*, i t. d.).

skot, to samo słowo co poprzednie, ale zostało nazwą 'monety'; w rotach 14. i 15. wieku co raz się powtarza, z dawnym drugim przypadkiem liczby mnogiej: »ośm *skot*«, »przez sześci *skot*«; zdrobniałe *skociec*: »połczwartanaćcie *skoćca*«; p. *skojec*.

skowera, dawniej *skowyra*, 'pies', i ogólnie o 'bydle' (prus. *skewre*, 'świnia'; stąd ?); przyrostek *-yr* do *skow-*, p. *skowyt* (?).

skowronek (i odmienne postaci), dosłownie: »co za (*sko-*) wronka« (jeszcze rodzaju męskiego, *wron*); *sko-*, jak *ko-*, przedrostek dziwu, śmiechu, p. *skomoroch*. Nazwa to prasłowiańska (cerk. *skowraniec*), ulega jednak wszelakim odmianom: na Rusi *żaworonok*, na Małej *żajworonok* i *hajworonok*; najdalej odbiegł czes. *skrziwan* i *szkrziwánek*.

skowyt i *skowyk*, *skowytać*, *skowyczeć*, o 'skomleniu', »nie *skowiknie* pies«, biblja (*zaskowyczy*, Leopolita); cerk. *skyczati*, o podobnych głosach; bez *s-*, *kuwiek* (p.) i *kuwikać*, o sowie: »jako sowa *kowiekać*«, *kuwieczka*, 'piszczałka do wabu'; słowień. *skowik*, o 'krzyku sowim', u Serbów *skwiknuti*, *skwiszati*, 'skomleć'.

skrewić, p. *krewić*.

skrobać, *skrobanina*, *skrobia* ('mączka'; nazwa 'krochmalu' słowiańska), *skrobacz(ka)*. Prasłowo: *skreb-* (ogólne na Rusi, *skriesť*, *skriebu*, *skriebať*, cerk. *oskrebą*, 'oskrobię', małorus. *wyskrebky*, — u nas chyba w *skrzybać*, ale to i o 'lataniu' się używa); *skrob-*, a do tego częstotliwe *skrabać*, od czego i *szkrab*, 'smarkacz'. Do *skrob*: *skrobotać*, u Reja i i.; obok niego postać z *ch*: *chrobotać* i *chrobak* 'robak' (p.). Złożenia: *skrobipiórko*. W 15. i 16. wieku *skrob'*, 'parchy'. W 16. wieku *skrabać*, *skrabnąć*, częste np. u Reja, i o 'dotykaniu sławy', o 'uszczypku'; *skrabowaty*, i o 'chropawej korze'. Lit. *skrebėti*, o 'chrobocie', *at-skrabai*, 'odpadki od sukna', itp., anglosas. *screpan*, 'skrobać', dziś niem. *schrapen* (to samo).

skródlić, 'bronować' (»rolnik radli, *skródli*«; piszą i przez *u*, mylnie); prasłowo; rus. *skoroda*, 'brona', *skorodit'*; pień *skord-*, z półgłoską *skŭrd-*, p. *oskard*. Bogaciej zastąpione w lit.: *skerdżiu*, 'rzezam', *skerdėti*, 'pękać (o skórze)', *skardus*, 'stromy (o brzegu)', *iszskardyti*, 'ugniatać ziemię'; pomijam inne słowa, przeniesione na 'nędzę'.

skrom, 'tłuszcz'; jak cerk. *skram*, rus. *skorom* dowodzi, z pierwotnego **skorm*, to samo co *karm* (p. *karmia*); tu *s-* nagłosowe ocalało. O zającu mówiło się stale *skromny*, nie *tłusty*.

skromny, *skromliwy*, *poskromić* i *poskramiać*, może wyłącznie polskie (bo ruskie są pożyczki), zresztą tylko w łuż., więc nawet co do następstwa brzmień niema pewności; ale czes. *skromný*, jeśli rodzime, ustala to jako przynależne do *skrem-* (p. *krzemień*).

skroń (»albo pieski«), z pierwotnego **skorn-*, wedle kaszubskiego *skarnia*, cerk. *skranija*, czes. *skrán*; brak na Rusi; w greckiem *kranion*, 'czaszka', bez *s-* (?).

skróś, *nawskróś*, cerk. *krozě*, serb. *krozě* i *skrozě*, rus. *skroz* i *skreź*, małorus. *skriź* i *kriź*, czes. *skroz*

i *skrz*, należy do cerk. *czrěz* i *czrěs*, rus. *czerez*, co z **kerz-* poszło; lit. *skersas*, 'przeciwny' (o kierunku, 'boczny, przeczny'), prus. bez *s-*: *kersan* = *czerez*, 'przez'; innemi słowami: obok *skers-* jest oboczne (z wokalizacją *o*) *skros-*; grec. *en-karsios*, 'krzywy, ukośny'; *rs* nie przeszło jednak, jak zwykle (por. *groch* i i.), w *rch*.

skrowity, 'skromny', przestarzałe; *nieskrowity*, 'nadęty, wyniosły'; od *skrow*; por. czes. *skrownÿ*, 'mały, mierny, co się kryje' (w cerk. i rus. *skrow*, *skrowiszcze*, *sokrowiszcze*, 'skarb', co i Klonowic w Lublinie od Rusi przejął); p. *kryć*; *skrow*, »ani *skrowu* pobrali« ('skarbu'?, 'schowania'?), r. 1406.

skrzat, w słowniczku z r. 1500: »duchy rodowe, lary (rzymskie), *skrzatkowie*, ich zowiemy mali ludzie«, w znacznie starszym rękopisie: »mali ludzie« ('pigmeus') *krzat* (zam. *skrzat*); do dziś u ludu znany, jest i *skrzot*; powszechne u Słowian zachodnich; u Czechów *szkrátek*, *szkrzítek*, u Słowieńców *szkrat(el)*, o 'jędzy' i o 'duchu-górniku'. Prasłowiańskie *uboże* czy *dziada* (lub »*domowego*«) zastąpił więc niem. *Schratt*, 'duch leśny, dziki mąż', staroniem. *scrat(o)*.

skrzek, w podwójnem znaczeniu; raz o 'skrzeczeniu, skwierczeniu': »orłowy *skrzek*«, »żabi *skrzek*«, stąd nazwa *skrzeczek* i *krzeczek* (bez *s-*) dla 'chomika' już od 15. wieku, *skrzekliwy*, *skrzekot*; sroka i łabędź *skrzekoce*, lub *krzekta* (bez *s-*). Od 'skrzeku' żabiego i drugie znaczenie słowa, 'ikra żabia': »kędy żabi pada *skrzek*«; w obu znaczeniach niemal ogólnie słowiańskie: czes. *skrzek*, *krzekati*, *szkrzekati*, *szkrkati*, o 'skrzeczeniu', *skrzeczek*, 'chomik' (u Łużyczan *szkriekawa*, 'sojka'), i serb. słowień. *okrijek*, *krek*, czes. *okrzehek*, rus. *krjak*, dla 'żabiej ikry' i dla rośliny wodnej 'zanichellia palustris', albo 'lemna', 'wodna rząsa'. Nieco odmienna postać lit. *kurk-ti*, 'skrzeczeć' (o żabach) i *kurk(u)lys*, 'ikra żabia', ale i tu zgoda co do znaczeń.

skrzele, *oskrzele*, u ryb to samo co *skrzydła* u ptaków (p. *skrzydło*); u Serbów bez *s-*: *krele*, *krluszt* i *krcluszt*, w cerk. *czrělustnja* z odmiennem następstwem brzmień (z pierwotnego *(s)kerl-*).

skrzept, tyle co *chrzept*, p. *grzbiet*.

skrzętny, *skrzątwa*, p. *krzątać się*.

skrzydło, *skrzydłowy*, *skrzydlasty*, *skrzydełko*; od nieistniejącego już u Słowian **skrzyć*, 'latać', jak *skrzele* dla pływania (powtarza się też ten sam przyrostek *-ut*, u Serbów i Słowieńców, *kreljut*, 'skrzydło'). Zachowaliśmy *s-* nagłosowe; u innych Słowian odpadło: cerk. rus. *krilo*, czes. *křídlo*, u nas w 15. wieku stale *krzydło* obok *skrzydło* (nie z czeska, bo tak bywało u nas samych, por. *skrzynia*). Na Południu *okril*, u Czechów *křídlo* przenosi się i na człowieka, niby 'ramię, pacha', np. w legendzie o św. Katarzynie pustelnik oddaje królewnie obraz »pod *krzídlo*«, ona go zaś »*pod paźi ujemszi...*« i t. d. Pień *skri-*, o 'locie' i 'cięciu', u Słowian tylko w urobieniach, np. *skrižal* (z **skrigēl*), o 'wyciętej, wyciosanej tablicy, płycie', podhalskie *skrzyżal* (*krzyż* to samo, por. serb. *križati*, rus. *czekryżyty*, 'rozcinać'; to słowo na Zachodzie zaginęło, bo inny *krzyż*, p., je wyparł); p. *krynica*, *skrzynia*. Na Litwie żyje

i w czasowniku, *skrieti*, o 'ruchu szybkim a kolistym', z *d*: *skrindu*, *skristi*, 'latać', *apskritas*, 'okrągły', łotew. *skritulis*, 'koło'; jest w lit. i łotew. około kilkudziesięciu urobień od tych *skri-*, *skrid-*, *skrit-*, dla 'piasty', 'otoku (sita)', itd. Niem. *schreiten*.

skrzynia, *skrzynka*, w średniowieczu obok siebie *Krzynki* i *Skrzynki*, *Krzynno* i *Skrzynno*; prasłowo, bynajmniej nie pożyczka z łac. *scrīnium*, niem. *Schrein*, 'szafa'. U innych Słowian i z *sz-*: *szkrinja* (słowień.), i z *y*: rus. *skrynja* (por. nasze *krynica* z *krzynica*). Znaczenie pierwotne o 'otoku, otworze', już w cerk. przeniesione na 'schowek'; lit. *skrijos*, 'otok'. P. *skrzydło*.

skrzyp, np. drzwi; 'chwoszcz' ('equisetum'), czego do wycierania mis używano, w 15. wieku; tak samo u Czechów; *skrzypać*, *skrzypieć*; *skrzypek* i *skrzypiec*, 'grający na skrzypcach'; »na *skrzypcu*«, 'na torturze'; *skrzypka* i *skrzypica* (15. w.); *skrzypce*; *skrzypotać*. Prasłowiańskie, z znanemi różnicami: bez *s-*, *krzyp*; z *sz-*, *szkrip*; z *y*, *skryp*; dźwiękonaśladowcze, można jednak porównać łotew. *skripūt*, 'skrobać, wrzynać', lit. *skriebti*, 'rysować', grec. *skarifaomai*, 'rysuję', łac. *scrībere* (skąd wszelkie nasze: *skrybent*, *skryptura*, *skrypturalik* itd., a niem. *schreiben* i *Schrift*), co wszystko do powyższego *skrei-* należy. Obok *skrzy-* pojawia się nieraz *skry-*: *skrypiec*, o 'torturze', w 16. wieku.

skubać, *skubnąć*; dawne (16. i 17. wiek) *skuść*, *skubę*; *skubanina*; prasłowo, u wszystkich Słowian (i z *szk-*); lit. *skubti*, 'spieszyć się', *skubrus*, 'zwinny'; goc. *af-skiuban*, niem. *schieben*; urobione to od *sku-*, 'golić', łotew. *skuwu*, lit. *skutu*, 'golę', *skutos*, 'ostrzyżki', grec. *ksyō*, 'gładzę'.

skutek, *skuteczny*, *skutkować*, *skutny* (u Kochanowskiego), p. *kuty*, *kucić*, 'czynić'.

skwar(a), 'upał', *skwarno*; ale i o 'smażeniu na ogniu', *skwarzyć*, *skwarek* i *skwarczek*, 'szperka'; *skwarna*, 'spieklina w żołądku, niestrawność', i 'lek na nią', głównie u psów i ptaków (»próżno mi *skwarnę* dawasz, ja nie będę gonił«, Kochanowski); w cerk. *skwar* i *skwrna*, 'plama', rus. *skwierno*, 'brzydko'. W *skwar* i *skwarna* samogłoska bynajmniej nie jednaka: *skwar* prasłowiańskie ('upał', cerk. *skwar* i *skwara*; u Czechów i indziej nieraz z *szk-*); natomiast poszła *skwarna* z **skwĭrna*, cerk. *sk(w)rna*. Pień *skwer-* i *skwĭr-*; cerk. *raz-skwĭrą*, *raz-skwrěti* (*raskwrěti*), z **raz-skwer-ti*, u nas *roskwrzeć*, skrócone bez *w*: *doskrą*, *naskrę*, »że ich *poskrę* strachem«, Twardowski; w psałterzu: »*roskwarła się* ziemia« ('roztopiła się'), »jako wosk *roskwirający się*«; ale i przenośnie: *doskwierać* i *przyskwierać* komu, 'dokuczać'. Tenże pień i o 'głosie', *skwor-* (p. *skworzec*); p. *skwierk*. Obok *skwarków* są i *skwirczki* (por. o nich również pod *skwierk*).

skweres, 'ambaras', zepsuta łacina, z *quae res*, 'co za sprawa'; bez *s-*: *kweres*, jeszcze w 16. wieku; por. *interes*, *kretes*, *obces*, *rwetes*: wszystko popsuta łacina.

skwerewać, o broni, 'prezentować', w 17. i 18. wieku: »długi *skweruje* mu flent« ('flintę'), »szyldwach *skwerował*«; z niemieckiego.

skwierk, *skwierczeć*, *skwierkliwy*, »*skwierczki* w oczach« (*skwirczek* w psałterzu puławskim zamiast *skwarek* w flor.); *ćwierknąć*, *ćwier-*

czeć, jak u innych Słowian, zamiast *skw-*; *swirszcz*, *swierszcz(ek)*, zamiast *skw-*; są to dalsze urobienia przez *-k* od *skwier-*, *skwar-*, p. *skwar*.

skworzec, prasłowiańska nazwa 'szpaka', cerk. *skworec* (u innych Słowian *szkworec* i *skorec*), kaszub. *skorc*, załabskie tak samo; od świergotu, p. *skwar*; u nas *skorzec* r. 1584 (p).

skworzyć, o nici, 'iść w węzeł': »łyczko tak *skworzy*«, 'tak skurczy'; obok niego *skorzyć*: »wszędzie mu się *skorzy*«, 'plącze'; por. *zaskorzyć* komu (chociaż to raczej do *przyskórki*, *przykorzyzny*!).

słaby, *słabość*, *słabowity*, *słabeusz* (nasza łacina!); *zasłabnąć*; *osłabły*, *słabieć*, *słabizna* (»żebra kończą się na *słabiźnie*«); prasłowo; niem. *schlaff* i *schlafen* (nord. *slapr*, 'słaby', i goc. *slēpan*); słowa lit. łotewskie są albo pożyczone, albo podejrzane (*słobnas*, *słobti* i *słabti*, 'słabieć'). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *słab*, serb. *slabina*, 'słabizna', itd.

słać, *ślę* albo *szlę*; *po-seł*; *syłać*: *na-*, *po-*, *wysyłać* itd.; *poselny*, *poselski*, *poselstwo*; *posełkini* zamiast *poślica*. Prasłowo, acz go zupełnie brak w litewskiem; Litwin ma zamiast niego *siuncziu*, *siusti*, niem. *senden*, 'posyłać', *sind*, 'droga', *sintemal*, 'razem'; p. *suł*. Łączą z goc. *saljan*, 'ofiarować', nord. *selja*, 'oddawać'.

słać, *ścielę*, *ścielić* obok *posłać* (*posłanie*); *prześcielać* itd.; *pościel*, dawniej *pościela*, *pościołka*; cerk. *stelją*, *stĭlati*, *postelja*, *posłani* z **postłani*, *(po)-słać* więc zamiast *(po)-s(t)łać*, rus. *stlat'*, czes. *stláti*, *steli*; z wokalizacją *o-* p. *stół*; oboczne z *r*, p. *strona*, *strzeć*. Prasłowo; brak go w litewskiem, ale łac. *lātus*, **stlatus*, 'szeroki', właściwie 'pościelony', i *latus* (*a latere*), 'strona, bok'.

słapać, »*słapiąc* do strawy«, częściej z *sz-*: *szłapać*, i *człapać*, o 'chodzie powolnym', »koń *słapisty*«, *szłapak*; u Czechów tylko z *sz-*: *szlap*, 'chód, krok', *szlapieje*, 'ślad', *szlapati*; *słopień* (p.) dowodzi pierwotnego *slep-*, *słop-*, *słap-*; lecz cerk. *slĕpljati* i *słap*, o 'bałwanach morskich', należą do *sełp-*, *sołp-*, rus. *wysołopity*, 'wystawić'.

sława, *sławny*; *sławętny* w 15. wieku (biblja i i.), z tego od 16. wieku *sławetny* (zamiast *słowętny*, czes *slowutný*); *sławić*, *błogosławić* (zamiast *błogosłowić*!); *wysławiać*, *zniesławiać*, itd.; *prawosławie* i *prawosławny* zamiast *prawowierny*; (jest to nowsze ruskie błędne tłumaczenie, od 14. wieku, greckiego *orthodoksos*, bo *doksa* i 'wiarę' i 'sławę' znaczy; pierwotnie tylko *prawowierije* istniało). Prasłowo; p. *słynąć*; lit. *szłowē* i *szławinti* ('sławić'). Tak samo u wszystkich Słowian. P. *słowo*.

słęp, 'sieć na ryby', p. *słop*.

słoboda, ruska postać naszej *swobody* (czyli *lgoty* albo *woli*), o 'nowo założonej osadzie, swobodnej od podatków na lat kilkanaście'.

słód, *słodownik*; *słodownia*, 'gdzie się słód wyrabia'; *słodziny*, 'pozostałość ze słodu'; prasłowiańskie (czeskie i południowe *slad*, ruskie *sołod*); z **sołd*; niem. *salt*, dziś *Salz*. Por. *słodki*; p. *sól*.

słodki, *słodzić*, *słodszy*, *słodycz* (jak *gorycz*, *barycz*, od rzeczowników na *-y*, por. *dobry-nja*, *zły-nja*); *słodyczka*; *słodkość*, *słodkawy*; *słodnąć* i *słodnieć*; prasłowo; z **sołd-*, cerk. *sładki*, *słast'*, 'słodycz', rus. cerk. *sładkij* i rodzime *sołodkij*;

lit. *saldus*, 'słodki', bo Litwin zachował przymiotniki pierwotne, Słowianin je odmienił przez zdrobniające *-k*. Poszło od *sał-* (*sał-ti*, 'słodnieć'), a to od *sól* (p.), od smaku przezwane. Od tego samego pnia pochodzi *słód* (p.).

słój, 'warstwa, żyłka' (*słojowaty*, o 'fladrze w drzewie, kamieniu'), i *słojek* (dziś *słoik*, od *słojka*), jeszcze w 16. wieku (*słojeczek*); tak samo w czes. i rus. Prasłowo; p. *słonić*; lit. *szłajos*, 'sani', *szlites*, 'drabina', *szlitis*, 'snop', *szleiwas*, 'krzywy'.

słojerz, 'zasłona, welon', z niem. *Schleier* przez czes. *szlojírz*; w 15. wieku częste, w 16. używane niemal tylko w formie przymiotnikowej: *słojerzowaty*, t. j. 'słojowaty' (o maści końskiej, fladrze).

słoma, *słomka*, *słomiany*, *słomianka*, *słomina*; prasłowo; prus. *salme*, łotew. *salmi*, 'słoma'; grec. *kalamos* (z tego *kalmus*, o 'trzcinie'), łac. *culmus*, niem. *Halm*. Tak samo u wszystkich Słowian: *słama*, *sołoma*, itd.; z **sołma*.

słomka, ptak 'bekas'; jeszcze Cygański 1584 r. pisze *słanka* i *słęka* (*ę* odpowiada stale dawniejszemu *an*), a pokrewne języki dowodzą, że postać pierwotna **słonka* (stąd węg. *szalonka*); czes. słowień. *sluka* (a jest i *szljuka*!); lit. prus. *słanka*, łotew. *sluoka*; ptak przezwany od 'ślęczenia', 'skrzypienia', p. *ślęczeć* (nie od *słomy* niby, t. j. długiego dzióba).

słonić, *słaniać się*, oboczne do *kłonić*, *kłaniać się* (p. *kłon*); *zasłona*, *osłonić* itd. Od 'słonienia' przezwany i *słoń* (jeszcze u M. Bielskiego 1549 r. stale *wsłoń*), wedle bajki, że się nie może kłaść (bo nie powstanie), ale *słoni, wstania się* o drzewo; cerk. rus. *słon*, czes. *slon*. Należy do tegoż pnia, od którego *słój*, *słojek* (p.); grec *klitys*, 'pagórek', *klisis*, 'pochyłość' (stąd *enklityczny*, 'przysłaniający się'), łac. *clīno*, 'pochylam', *clivus*, 'pagórek'; ind. *śrita-*, lit., z inną wokalizacją, *szlubas* (*szliubas*), a łotew. *slums*, 'chromy', ind. *śrona-*, litew. *szlaitas*, 'spad góry' (niem. dawne *hlita*, dziś *Leite*, 'spad góry', i *Leiter*, 'drabina'), goc. *hlains*, 'pagórek'; dzisiejsze niem. *lehnen*, 'kłonić'; tu grec. *klinē*, 'łoże' (a stąd *klinika*), łac. *in-clinare* (stąd *inklinacja*), 'nakłaniać'.

słony, *słonina*, *Słotwina*, p. *sól*.

słońce, do 16. wieku *słuńce*, zdrobniałe od **sełno* (por. ruskie złożenia: *sołnoworot*, *sołnopad*, *sołnopiok*), obok *słonko*; zbiorowe *słonie*: »zaszło *słonie*, Polacy« (w wierszu na śmierć królewską z 17. wieku), »*słonie*... lotne pędzą konie«; może i *słoń*: »parzy się przy *słoni*«, Potocki. Urobione **sŭl-no* z *-n*, jak *mēs-en*, a wedle *miesiąc* dorobiono do **sŭl-no* i *sŭlnĭce*. Urobienie na *-no* (por. *ok-no*) zastąpiło pierwotny rzeczownik, lit. *saulė*, grec. *hēlios*, łac. *sōl*, goc. *sauil*, ind. *suwar-* (drugi przyp. *sūras*), awest. *hwar-*. Inne urobienia: *słoneczny*, w 15. wieku *słuneczny* (biblja), *słonecznik*, *słonecznica*, *słoneczko*; *słunecznik* w 15. wieku 'helianthemum'.

słop, *słopiec*, 'potrzask, łapka na ryby'; *słęp*, *słępica*, częste w 15. wieku; oboczne do *kłop-*, *klep-*, p. *kłopot*.

słopień, w 15. i w 16. wieku (w biblji, u M. Bielskiego) stale zamiast *stopień* Leopolity i innych; p. *słapać*.

słota, *słotny*, *zasłociło się*; prasłowiańskie; wszędzie tak samo.

Słowianie. Forma *Sławianie*, popłacająca od 16. do 19. wieku, mylna; cerkiewne to przejęcie z grec. i łac. *Sklavenoi, Sclavus*. Przymiotnik dawniej *słowieński* (tak stale u Kochanowskiego i i.), chociaż równie poprawna forma mianownika *Słowienie*, liczba pojed. *Słowienin*, nierównie rzadsza; *-ia-* w *Słowianie*, od drugiego przypadku liczby mnogiej: *Słowian*, zastąpiło *-ie-*. Przypomina pozornie nazwy »krajowe, topograficzne«, jak *Rzymianin, Rzymianie*, lub *Krakowianin, Krakowianie*, ależ różni się od nich zasadniczo, bo niema żadnego »*słowski*« (»*sławska* ziemia« u Brodzińskiego jest jego i Kollara wymysłem), jakby koniecznie oczekiwać należało; przymiotnik brzmi już w 9. wieku tylko *słowieńsk*. Niemaż i żadnego * *Słowa*, czy jak tam, skądby *Słowian* wywodzić można, i próżno bajano w 16. wieku o jakiemś podmoskiewskiem jeziorze *Słownie* (!). Dalej, nazwa to nie ogólna, lecz kilku szczepów, głównie pogranicznych; z niemi stykali się najpierw Grecy i Niemcy, i od nich przenieśli, uogólnili ją na wszystkich tej samej mowy, jak to stale bywa (por. franc. *Allemands* dla wszystkich Niemców). Łacinnicy i Grecy używają rychle i formy skróconej, *Sclavus*, obowiązującej powszechnie w Europie (a nawet u Arabów, *Saklab* albo *Sakaliba*), a ponieważ handel niewolnikami zasilał się głównie uprowadzaniem albo kupnem Słowian, stąd już od 10. wieku przyjęło *Sclavus* znaczenie 'niewolnika', niem. *Sklave*, franc. *esclave*, włos. *schiavo*; może właśnie od Włochów, z Wenecji, rozeszła się ta nazwa szczepowa w tem osobliwszem znaczeniu. Tak samo jak *Niemiec*, jest i *Słowian* (utworzone jak *młodzian*, albo cerk. *pĭrwĕn, ramĕn*) uszczypliwem przezwiskiem, i oznacza coś wręcz przeciwnego znaczeniu »słowa«: 'mruka' (goc. *slavan*, 'milczeć') albo 'powolnego', jeżeli wolno włączyć tu polską nazwę 'lnu powoli dojrzewającego': *słowień, słownia* (w przeciwieństwie do *rychlaka, skakuna*). Pień *sleu-* (por. *sługa*) i *slei-*, zastąpione obficie w niem., ang. *slow*, 'powolny'; por. nasze *śluz* i *ślaz* od tychże pni, a może i *słota* tu należy. Skrócone, czeskie, *Słowak, Słowaczka*, itd., niedawne.

słowik, nazwa ptaka; jak cerk. *sławij*, rus. *sołowiej* dowodzą, z pierwotnego **sołw*, oznaczającego 'kolor żółtawo-szary' (niemieckie *sal*, 'brudno-szary'); prus.. *salowis* pożyczka.

słowo, od tegoż pnia, co *słynąć* i *sława*; pierwotne **slewo*, jak grec. *kle(w)os*; gdy po innych językach tylko 'sławę' znaczy, u Słowian (jak i w Eranie, awest. *śravah-*) 'mowa, słowo' (ind. *śrawas-*, łac. *cluor*, itd., o 'sławie'). Z pierwotnego pnia na *-s*, jak grec. *kleos*, por. rus. *słowiesa, słowiesnyj*, niema u nas już śladu. Urobienia: *słowny; słowarz, słownik; słówko*. Od *słowa* (zrozumiałego, w przeciwstawieniu do »niemych«, bo niezrozumiałych sąsiadów, głównie Niemców) miała wyjść i nazwa *Słowian* (p.), ależ to niemożliwe (ze względów tak rzeczowych, jak językowych).

słuch, *słuchać, słuchacz, posłuszny; słuchowy; słuchalnica*, 'konfesjonał'; *słuszny* (i w znaczeniu 'dorosły', właściwie tylko 'godny'), od *słusz(a)*, czasownika *słuszać*: »co *słuszało*«, 'co się godziło, należało', w biblji: »coż k rządu

słusza«, »zboże, jeż *słuszało* wodzom«, »i coż *słusze* k służbie«, »na pana *słusze*«, »nam nie *słusze*« (»nam się nie godzi«, u Leopolity), »tobie nie *przysłusza*« i »k służbie *przysłusze*«, obok: »tobie *przysłucha*«; w psałterzu: »prawym *słusza* pochwała«, ale *słuszaj*, 'słuchaj', »uszy *słuszające*«; mylnie upatrują jakiś germanizm (*gehören*!) w tem używaniu naszego *słusza*, *słuszno* itd. Cerk. jest *slyszati*, *slyszą*, *slyszisi*, i *sluszati*, *sluszają*; tak samo w ruskiem. Urobione od pnia *słu-* przyrostkiem *-s*: *słuch-* z *słus-*; litew. *klaus-yti*, 'słyszeć' (Litwin ma inną gardłową, bo taka różnica nierzadka), awest. *sraosza-*, 'słuch', ind. *śroszati*, 'słyszy', niem. dawne *hlosēn*, 'słuchać', dziś *lauschen*.

sługa, *służyć*, *służący*, *wysługiwać*, *usłużny*; *służały* (jak *jeżdżały*, *bywały*), *służalec*, *służalczy*; *służba*, *służebny*, *służebniczka*, *służbisty*; *sługus* (nasza domowa łacina). Prasłowiańskie; nie od *słuchania* nazwany (o to nikt wtedy, t. j. w prawieku, nie pytał), ale od 'trudu' (ciężkiego), litew. *slaugyti*, 'pomagać', *pasłauginti*, 'zastępywać w robocie', *slauga*, 'służba', *pasłauga*, 'pomoc'; urobienie od pnia *sleu-* (p. *Słowianie*), nie od *słu-* w *słuch*.

słup, *słupek*, *słupiec*; *słupowy*; *osłupieć*, i t. d.; częste w nazwach miejscowych, *Słupia*, itd.; z **stłup*, a to przestawione z **stułp* (takie same przestawki w *długi*, *tłusty*, itd.), cerk. *stŭlp*, rus. *stołp*; czes., jak u nas, *sloup*; pierwotne brzmienie zachowały nazwy niemieckie na Pomorzu: *Stolpe*. Obok ruskiego *stołp* jest i *stołb*, *stołbowaja doroga*, gdy cerk. *stlba* (tak i na całym Bałkanie) znaczy 'stopień' (serb. *stuba*, 'drabina'; *stubal*, 'kłoda'); nord. *stolpi*, 'słup' (pożyczka ?), lit. *stulpa(s)*, 'słup, bałwan', a jest i *stulbas*, 'słup' (pożyczka ?). Przed grodami słowiańskiemi stawały nieraz *słupy* - wieże.

słych, »ni *słychu*, ni widu«, *słychać* i *słyszeć*, p. *słuch* i *słynąć*.

słynąć, dziś tylko w tej postaci używane (u Rusi *słyť*, *sływu*, 'słynę'), do czego *sława* (p.) należy; w dawnym języku było i pierwotne: *słuć*, *słowę*, *słowie* ('nazywać się', 'słynąć'); »jeż *słowie*«, 'co się nazywa', aż do 16. wieku częste, w biblji co raz się powtarza: »w to święto, jeż *słowie* prześnice«, »las, jeżto *słowie* Rama«, »jen *słowie*«, 'który się nazywa'. Jak i *sława* i *słowo*, tak i *słynąć* należy do pierwiastka *słu-*, p. *słuch* i *słych*; por. greckie *kly-thi*, 'słuchaj', łac. *cluere*, *inclitus*, 'słynny'; ind. *śrudhi*, 'słuchaj', *śrnoti*, 'słyszy', awest. *sraotā*, 'słuchajcie'. Wokalizacja słowiańska *słuti*, *słyti*, może niezupełnie pierwotna; por. i łotew. *slūwēt*, 'słynąć'.

słyszeć, p. *słuch* i *słynąć*.

smaga, 'pragnienie', *smażyć* (por. *praga*, *prażyć*), »*smażone* i pieczyste«; *smagły* i *smagławy* o 'cerze śniadej'; *smagły* i *smugły* o wzroście, już r. 1500; *smagnąć*, 'uderzyć', *smagać* (por. *smalnąć* - *smalić*!), *smaganiec*, ale i z *i*: *śmig-*, *śmignąć* (p); *smog-* w łużyck. *smohor*, 'torf', u nas tylko po nazwach, *Smogor* r. 1136; *Smogorzewo*, kilka wsi. Prasłowo; litew. *smogis*, 'raz', *smagiu*, 'smagam'. Ani to dźwiękonaśladowcze, ani znaczeń rozdzielać nie należy; przy *prażyć* i *smalić* powtarza się takie samo przejście znaczeń. Cerk. *smagł*, 'śniady', na Rusi wstawiają i *j*, *pieresmja-*

głyj, czes. *smażiti*, *smah*, ‘znak wypalony’, *smahlý*, ‘wyschły’.

smak, *smakować*, *smaczny*, *nie smaczny*, itd., wielkopolskie *smaka* (tak już w 1500 r.); *smakosz*; *smakowity* i *smakowniczek*, w 17. wieku; nowe: *smakołyk*; u Czechów *szmak* (u Słowieńców *żmah*); z niem. *schmecken*, *(Ge)schmack*.

smalić, *smalnąć*, »duby *smalone*« (na Rusi *jełowyje*!), »*smalić* cholewki« (‘zalecać się’, od 18. w.); z wokalizacją *o*: *smoła*, *smolny*, *smolisty*, *smoluch*, *smołka*, i o ‘djabełku’, *smołowy*, *Smoleńsk*; z *ch*: *ochmalić*, ‘uderzyć’ (już w 16. wieku); wokalizacji *e* niema, jak i przy *smag-*, *smog-*, co od tego samego pnia; na Litwie z *w*, nie z *m*, *swetu*, *swilti*, ‘smalić’, łotew. *swals* i *swala*, ‘para’, niem. *schwelen* (o powolnym, smolnym ogniu), *swalm*, ‘para’, nord. *svöla*, ‘wędzić’. Słowo zachodniosłowiańskie (brak go w czes.); na Małej i Białej Rusi z polskiego.

smar, *smarować*, *smarowidło*, z niem. *Schmeer*, *schmieren*.

smard, *smerda*, p. *śmierdzieć*.

smark, *smarkać*, *smarkacz*, *smarkle*, *smarkaty*, *zasmarkany*; prasłowo; cerk. *smrkati*, o ‘wciąganiu, wsiąkaniu’ (rus. *smorcz*, o ‘deszczuwichurze’), u innych Słowian i ze zwykłą wymianą *sz-* i *c-*: serbskie *szmrkati*, *szmrk* (‘niuch tabaki’; ‘sikawka’), słowień. *cmrkati*, ‘cmorkać’; lit. z *g*: *smurglis*, ‘smarkle’, *smurgas*, łotew. *smurga*, ‘brud’; *g* i u Słowian po narzeczach, rus. *smorgat’*.

smar-z, *smardz*, prasłowiańska nazwa ‘grzyba’, odmienna po narzeczach co do spółgłoski; czeskie *smrczek* (serb. *smrczak*) i *smrh*, *smrž*, łuż. *smorża*, rus. *smorczok*. Pozornie łączy się (szczególniej w czeskiem) z *smargnąć*, *smyrgnąć*, *szmergać* i *szmyrnąć*, o ‘rzucie, ruchu’.

smatruz, ‘stragan, kram’, *smatrużnica*, ‘straganiarka’, z niem. *Schmetterhaus*, dosłownie: ‘paplanina’.

smętny, *smętek*, *zasmęcić* (mylne *smętarz*, p. *cmentarz*); oboczne do *smutny*, *smutek*, *zasmucić*; p. *męt*; *smętek* i nazwa ‘złego, trapiducha’; *smęcien* (jak *winien*).

smilstwo, w 15. i 16. wieku, z czeskiego, o ‘nierządzie’; prasłowiańskie; cerk. *smilnoje*, ‘cudzołostwo’, czes. *smilný*, ‘wszeteczny’; na Litwie *smil-* tylko o ‘smaku’, *smailus*, *smilius*, *smilinti*, o ‘wybrednym w jedzeniu, co lubi łasować’, *smilis* i nazwa ‘palca’; na pień z *e* wskazuje *smałstumynai*, ‘łakoci’. Tu należą wszelakie nazwy roślinne, prasłowiańskie *smil* (dziś na Bałkanie głównie) i *smełd-*, *smołd-*, u nas *smłód*, co bynajmniej nie czeskie (u Czechów przecież *smldí*; to jedyne przejął od nich Stanko 1472 r., *smłdnik*), nazwy dla ‘peucedanum’, ‘laserpitium’ i innych baldaszkowych; są podobne w niemieckiem, *Schmiele* (prus. dzisiejsze *Samlotten* pożyczka z naszego *smłód*), są i litewskie (pominąwszy *smiltis*, ‘piasek’, od suchości nazwany?), które zapisywam, nie objaśniam.

smok, *smoczy*; czasownik: *smoktać*, *smochtać*, *smoknąć*, i *cmokać*, *cmoknąć*; używa się i o ‘ssaniu’ (*smok*, ‘wąż u pompy, syfonu’); ‘wąż’ bajeczny, przezwany od połykania, i może od tego pnia, od którego (nam zresztą obce) prasłowo: lit. *smak-ra(s)*, ‘podbródek’, ind. *śmaśru-* (to samo). Brak postaci *smek-*. Cerk. *smok*, ‘wąż’; zresztą głównie na Za-

chodzie, gdy na Południu *smok* o 'przyprawie potraw'.

smoła, *smolak*, p. *smalić*.

smrek, p. *świerk*.

smród, p. *śmierdzieć*.

smuch, *smuszek*, *smusz*, 'skórka jagnięcia (i inne), wyprawiona lub nie', z niem. *Schmasche*.

smucić, *smutek*, p *męt*.

smuga, *smug*; *smuk*, *smukły*, *smuknąć*; oba są jedno, p. *smyk*; jest i ***muszysty** (w przeciwstawieniu do *górzysty*), r. 1607, 'gładki'; *smuga* powtarza się na całym Zachodzie i u Słowieńców.

smyk, *smyczek* (skrzypce; sani), i 'rzemień': »psy na *smyku*«, »*smycz* psów« (t. j. chartów, gdy o ogarach: *sfora*); 'młokos'; *smykać*, biblja ('przesuwać'), *wysmyknąć się*; *przesmyk* (por. rus. *pieresmykat' sia*, 'łazić'); wokalizacji z półgłoską już nie mamy (jest we *mknąć*, p., co to samo bez nagłosowego *s*-), por. słowień. *presmeknoti*, czes. *přesmeknouti*; wokalizacja z *u*: *smukły*, *wysmukły*, *smukawica*, o 'sukni damskiej' w 17. wieku, *smukowny*, 'gładki'; *smug(a)*, 'strefa'. Prasłowo; lit. *smukti*, *smaukyti*, o 'wkręceniu się', lub o 'zwinięciu' (skóry itd.); anglosas. *smugan*, 'pełzać', nord. *smjuga*, 'wcisnąć się', duńs. *smoge*, 'ściągać (suknię)'. Cerk. *smykati sę*, 'łazić', *smyczek*, 'grający na skrzypcach', czes. *smyk*, 'pociągnięcie', itd.

snadź, skrócone we *sna*, w 16. i 17. wieku; *snadny*, 'dogodny', *snadno*, 'łatwo'; w biblji jest i *snad*, 'może' (czeskie ?); *snaść*, 'zbiór narzędzi': »po *snaści* rzemieślnika poznać«. Prasłowiańskie; czes. *snaze*, 'łatwość', cerk. *snaď*, 'na powierzchni (gładko)'; rus. *snast'*, 'narzędzie'; słowac. *nesnaditi*, 'niełądzić, kłócić się' Por. *snaga*.

***snaga,** w *snażyć się*, 'starać się' (w psałterzach częste), *snażny* w biblji, 'gorliwy'; gęste na Bałkanie, *snaga*, o. 'sile' i 'ozdobie', o 'krzepkim' i 'pięknym', *nesnaga*, 'nieczystość'; czes. *snaha*, w tem samem znaczeniu. Pień tenże co w *snadź* (p.), różne przyrostki (*-d* i *-g*).

snębić, 'wydawać za mąż: »ani jich dziewek *snębić* za nasze syny«, biblja (»żebychmy córek ich nie brali synom«, Leopolita); dziś zapomniane, ocalało we złożeniu *dziewosłęby*; u Czechów pospolite, *snoubili se*, 'zaręczyć się', cerk. słowień. *snubiti* (z *u*, nie z *ą*, *o*), 'kochać, starać się o dziewczynę', u Pomaków bułgarskich *dĕwisnopowe*, 'dziewosłęby', pomylone. Prasłowo aryjskie; grec. *nymphē*, 'panna, nimfa' (trackie *nysa*), łac. *nubere*, 'wychodzić zamąż'; pień, urobienie od *snu-* (p. niżej *snuć*), we znaczeniu 'wiązania', ten sam, co w dawnej nazwie 'synowej': *snecha* (niby »przywiązanej«), łac. *nurus*, niem. *Schnur* (co od tegoż pnia, z innym przyrostkiem, jak i drugie niem. *Schnur*, nasz *sznur*). Od 'wiązania' pochodzą nieraz wyrazy pokrewieństwa przez małżeństwo, np. grec. *pentheros*, 'swak', do pnia *bandh-*, 'wiązać' (niem. *binden*).

snieść, 'zjeść', *sniedz*, 'zjedz', *sniadł*, 'zjadł', *sniecie*, *sniedzą*, *sniedzony* (por. *śniadać*, *śniadanie*), ogólne od 14. do 16. wieku, pierwotne złożenie z *jeść* i przedimka *sŭn*, zastąpionego u nas przez samo *z* (z *s*).

snop, *snopek*; zbiorowe *snopie*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; dosłownie: 'związek', wkońcu od tegoż pnia, od którego i *snuć* i *nić*; powtarza się z tem *p* w łac.

napurae, 'powrósła'; staroniem. *snuaba*, 'wstęga'.

snoza, 'klamra drewniana', od tegoż pnia co i *nóż* i *nizać* (p.); por. *zanoza*; powtarza się na Rusi: *snoza*, 'szczebelki w ulu i w klatce'; *zanoza*, 'skałka' i 'ból'; *pronoza*, 'ten, co węszy, szpieguje'.

snuć, *osnowa*, cerk. *snuti*, *snują* i *snową*, tak samo u wszystkich Słowian (*snową* z **snewą*); pień *sneu-* i *snei-* zastąpiony u wszystkich Arjów, z *s-* i bez niego (p. *nić* i *śnica*); łac. grec. *neō*, 'przędę'; niem. *nähen*, *Naht*, 'szyć', 'szew', nord. *snua*, 'wić', *snu-thr*, 'węzeł', goc. *sniwan*, 'spieszyć się'; tu należą *snop*, *snębić* (p.); rus. *snycz*, 'rygiel', anglosas. *snôd*, 'opięcie (głowy)', i nord. *snôt*, 'kobieta', por. *snębić*. Na Litwie ubogo zastąpione, łotew. *snaujis*, 'węzeł', *snauja*, 'motowąz'.

snycerz, w 16. wieku *snicarz* (czytaj *snycarz*?), 'rzeźbiarz' i 'tokarz', z niem. *Schnitzer* od *schnitzen*, 'krajać', do *schneiden*, *Schnitt* (por. u nas *butersznit*), niemieckiego prasłowa; do niego i narzeczowe *sznajsa*, 'linja wycięta w lesie', niem. *Schneise*.

sobaka, *sobaczka*, 'pies', ogólne w 17. wieku, z ruskiego (przysłowie J. Chodkiewicza: »sierdzita *sobaka* wołkom strawa«); obce innym Słowianom, znane tylko na Rusi; przytaczają jako źródło pożyczki medyjskie *spaka*, pers. *sabah* (p. *suka*), ależ to wcale nieprawdopodobne.

sobek; *sobić*, *osobić*, 'przywłaszczać', biblja; p. *siebie*.

sobół, zwierzę, *sobolowy*; europejskie, od Słowian, a ci je od Węgrów (z ich prarodziny fińskiej) przejęli: węg. *szoboli*, *czoboly*; średniowieczne łac. *sabellum*, *sabellinus*, włos. *zibellino*.

sobór, *soborowy* lub *soborny*, *soborować*, zamiast *zbór* ('katedra' u Rusi i 'koncyljum'); ta ruska postać słowa przyjęła się wśród zawziętej polemiki prawosławnej co do koncyljów ekumenicznych, t.j *soborów*, w 17. wieku; dawniej i *sobornie*, 'ogólnie'.

sobota, *sobotni*; *sobótka*, pierwotnie 'dzień poprzedzający święto', jak sobota niedzielę, szczególnie Wielkanoc i Zielone Święta; potem osobliwie 'wieczór-noc przed św. Janem', a więc 23 czerwca, w przesilenie słoneczne, obchodzone przez całą noc śpiewami, tańcami, paleniem ogni: »na dzień świętego Jana zawżdy *sobótka* palana«; od 'targu sobotniego' przenoszono *sobotę* i na miejscowości (stąd nazwa słynnej góry śląskiej, *Zobten*); *sobotować*, 'odpoczywać'. Postać u zachodnich Słowian (nawet alpejskich, t. j. Słowieńców) jedyna, wprost z łac. liczby mn. *sabbata*, a to wkońcu przez hebrajskie z asyryjskiego. Słowianie południowi i wschodni mają *sąbotę* (cerk., rus., serb. *subota*, bułg. *sŭbota*), por. niem. *Sambaztag* (dziś *Samstag*), którego *m* i na Bałkanie się zjawia.

socha, 'słup' (u Czechów o 'posągach pogańskich'; częste w biblji; Leopolita stale to przez »bałwan« lub »słup« oddaje); 'radło ulepszone', co Niemcy w Prusiech książęcych pożyczyli: *Zoche*, *Zech*; *rosocha* (z *rozsocha*), 'gałąź sękata'; »drzewo *rosochate*«; *sochacz* i *socharz*, 'co mięso roznosił na kiju' (*kijak*); *soszka*. Tu i *sosiki*, 'wypustki', od 16 wieku, zamiast *soszyki* (?). Prasłowo; lit. *szaka*, 'gałąź', *szaknis*, 'korzeń'; ind. *śākha-*, 'gałąź', goc. *hōha*, 'pług';

cerk. *posoch*, 'kij'. Słowiańskie *ch* nie pierwotne, **soka* ustąpiła miejsca zgrubiałemu *socha* (jak *brach* od *brat* i t. p.). — Gospodarstwo polskie *sochy* nie znało; znakomite to narzędzie (szczególniej na ziemi kamienistej i leśnej) Ruś wymyśliła; z Rusi na Mazowsze przeszło (ale tylko na prawą stronę Wisły, nie na lewą), a z Rusi i Mazowsza na Litwę. Narzędzie wcale skomplikowane, łatwo się psujące i łatwo naprawiane, obchodzi się prawie bez żelaza, i do dziś go używają, gdy pierwotne radło już się do orki nikomu nie godzi. Słownictwo sochy (jak i radła) prasłowiańskie, obchodzi się bez obczyzny niemal zupełnie; szczegółów nie podajemy (co jest np. *órż* lub *hórż*, co Słownik Warszawski do *orczyku* odnosi?).

soczewica, *soczowica*; *soczewka*; w narzeczach łuż. *sok*, w cerk. *socziwo*; od *sok* (p.); czy we związku z nieistniejącą już u nas nazwą 'kuchni' i 'kucharza', cerk. *sokacz* i *sokal* (por. nazwę miejscową *Sokal*).

soja, *sojka*, nazwa ptaka, od jasnego upierzenia; prasłowiańskie, do pnia *si-*, 'jasny', p. *siwy* (por. **sieć*); u wszystkich Słowian tak samo.

sojusz, *sojusznik*; słowo ruskie; cerk. *sojuz* byłoby po polsku: *związ* (przyimek *so-* i *juzy*, 'więzy'); od 18. wieku; *sz* nieporozumieniem weszło. Ruskie *so-* powtarza się i w innych złożeniach, np.: *sosrąb* (z *sorub*); *soprzenąć*, 'ustąpić', jeden z licznych rusyzmów Błażewskiego 1611 r. (*soprjanuť*); *sobór*.

sok, *soczyć się*, *soczysty*; *posoka*, *osoka*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; lit. *sakai*, prus. *sakis*, 'żywica', u Łotwy *sweki* i *swakas* (liczba mnoga), postać pierwotna; por. łac. *sucus*.

sok, 'oskarżyciel'; *soczyć*, »żydzi *soczyli* na Jezusa«; *soki* Biernata już w 16. wieku drukarz w *skoki* »poprawił«; »tąm *soczenie* ('skargę-potwarz') obnażono«, w Ezopie; *osoczyć* (p.), 'oskarżyć'; wyszło zupełnie z użycia; utrzymało się dłużej na Wschodzie, jest w Statucie litewskim. Prasłowo; lit. *seku* i *sakyti*, 'mówić', *sekmė* i *pasaka*, 'bajka'; niem. *sagen*; grec. *ennepe* (w pierwszym wierszu Odyssei), łac. *inseque*, 'zapowiedz'. Ale jest i drugie *osoczyć*, *osaczać* (np. zwierza), p. *osoczyć*. Tak samo u wszystkich Słowian: czes. *sok*, 'oskarżyciel', w 12. wieku; cerk. *sok*, *socziti*; serb. *socziti*, 'odnaleźć'. U Słowian więc trojakie *sok*; na Litwie i w Rzymie podwójne: *seku*, 'mówię' i 'śledzę'; łac. *sequor* (por. *sekwens*, *konsekwencja*), 'następuję', i **sequo*, mówię'; niem. *sehen*, 'śledzić oczyma, patrzyć'.

sokół, *sokoli*, *sokolnik* (liczne miejscowości *Sokolniki*, od ludzi książęcych, pilnujących sokołów); prasłowiańskie; przyrostek *-oł*, *-eł*, częsty w nazwach ptaszych (*kwiczoł*; por. *pszczoła*); pień *sok-*, o 'dźwięku' (por. *raróg*), *sokotać* 'gdakać' (o kurze). U wszystkich Słowian tak samo.

sokora, *osokora*, 'topola czarna', z ruskiego.

sól, *solić*; *solanka*, *solniczka*, *solówka* ('beczka na sól'); *prasoł* ('handlujący solą'); *rosół* (zamiast *roz-sół*, właściwie 'rozsolona woda'); z **sol-ny* przestawką: *słony*, *słonina*, *słoniawa* (częste w nazwach miejscowych, *Słońsk* itp.; bywały tam warzelnie soli); tak samo z **sol-ta*: *słota*, w nazwach miejscowych *Słotwina* i *Słoćwina*. Z prarodziny europejskiej: grec. *hals*, łac. *sāl*, niem.

Salz (*Sülze*, stąd nasze *zulce*); Litwa jedyna zastąpiła nazwę *soli* przez *druska* (właściwie 'okruch'), stąd nazwa *Druskieniki* ('solanki'). Od *soli* nazwany i *słód*, i *słodki* (p.). *Słotwina* dziś u nas tylko w nazwach miejscowych, ale jest jeszcze u Potockiego w znaczeniu pierwotnem 'mokradli, moczaru': »wyszedszy strumykiem z swej *słotwiny* chudym«. Dalej: *solarz*, *solennik*; *solnicy* w 13. wieku. — Soli kamiennej Słowianie-Polanie nie znali; pierwsze wzmianki o Wieliczce, Bochni, i ich kopalniach pochodzą dopiero z końca 13. wieku. Używali przedtem soli z *solanek*, 'źródł słonych'; z solanek wywarzali też sól na wywóz, ale tem trudniła się głównie Ruś Czerwona, dobywająca surowicy z »okien« solnych u Sambora, Drohobycza i i., tworząc jedną z pierwszych gałęzi handlu. Szła sól i od Czarnego Morza. U nas okruchy solne służyły niegdyś i za monetę, kary sądowe pieniężne niemi płacono, jak księga elbląska z końca 13. wieku poucza: 'kawałek soli' zwał się wedle niej *kruszem* (»*kruszacy* nabijają beczki soli«, mawiano u ludu), a »*kara trzechset*« odnosiła się właśnie do 'trzystu kruszów soli', i ta nazwa pozostała. (I w Serbji średniowiecznej sól w »kruszach« obliczano.) Słownictwo solne polskie obfituje oddawna w wyrazy ruskie; nie przypadkowo też *prasołowie* (po raz pierwszy r. 1451 wymienieni), i *topki* soli (r. 1464), i *warycze* w 16. wieku (niegdyś *zasalacze*) ruskie noszą nazwy.

sół, *sołek*, 'komora, spiżarnia', częste w 15. i 16. wieku; w rotach: »nie uczynił w *sole* szkody«, r. 1401, »do *sołu* dziurą trafiła«, w Ezopie; lit. *sołas*, *suołas*, 'ława'; praniem. *sala*, *Saal* (stąd romańskie i europejskie *sala*, *salon*, rus. *zał*, itd.) znaczy 'domostwo, dworzec o jednej izbie'; goc. *salithvos*, 'gospoda'; łac. *solum*, 'grunt'. Brak odpowiedników słowiańskich poza polszczyzną, więc jest możliwość pożyczki, mimo odmiennego znaczenia.

sołtys (węg. *szöltes*), z niem. *Schultheiss* (dziś w *Schulz(e)* skrócone), niegdyś 'urzędnik ławniczy' (*Schuld-heissen*, 'winę skazywać, nakładać'); *sołtestwo*, *sołectwo*, dawniej *sołestwo*, w 14. i 15. wieku.

sopel, u dachu, lodowy, u nosa, do *sep-*, p. *siepać*; słowo prasłowiańskie, po innych narzeczach o 'soplach nosowych głównie, albo wyłącznie; cerk. *sopoł*, serb. *sopol*; tu i *sopuch*, jak w czeskiem, o 'czeluści kominowej', co we związku z *sapać* (p.).

sorok, słowo ruskie (= 'czterdzieści', z grec. *sarakonta*, *sarakosti*, 'post czterdziestodniowy', co skrócone z *tessarakonta*, *tessarakostē*); używane u nas szczególniej w 16. i 17. wieku, o 'wiązce (czterdziestu) skórek sobolich czy kunich' (jakiemi car obdarzał posłów).

sorom, ruskie, zamiast *srom*, w 16. i 17. wieku nierzadkie, np. u Potockiego: »nie ujdzie *soromu*«; Petrycy r. 1609 utworzył nawet *soromiot*, zamiast *sorom-miot*, 'rzucający wstyd'.

sosna, *sośnia*; drugi przypadek liczby mnog. *sosien*, rzadziej *sosen*; *sosnowy*; *sosenka*; *sośnina*, *sośniak*; prasłowiańskie; u wszystkich Słowian tak samo; por. lit. *szaszas*, o 'wysypce', i pruską nazwę 'zajęcy', *sasins* (nazwa to i szczepu, u nas w r. 1113 z *Sasami* pomieszanego, i miejscowości: *Sasinpile*, 'gród Sa-

sinów'); ind. *śaśa-*, 'zając', od maści 'szarej', łac. *canus* i *cascus*, 'siwy', niem. *Hase*, 'zając', dawne *hasan*, 'siwy'.

sotnia, *sotnik*, ruskie, zamiast *setnia*; p. *sto*.

sowa, *sowi*, *sowieć*, *osowiały* (por. *zasępiony*, od *sępa*), »zadąć *sówkę*«, 'osowieć'; *sowię*; prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; w lit. i dalszych brak pewnych odpowiedników.

sowity, 'podwójny' (poseł, poczet), »*sowity* płaszcz« w psałterzu, łac. 'diplois' ('złożony we dwoje'), »*sowisty* płaszcz«, r. 1500; 'obfity'; *sowicie*, 'suto'; urobione od *sować*, p. *sunąć*

Sowizdrzał, i bez wsuniętego *d*: *Sowiźrzał*, urobione wedle dawnego *nasięzdrzał* do niem. *Eulenspiegel*, którego szelmowskie »historje«, wydane r. 1515, przełożono z niemieckiego około r. 1535. Tłumacz pierwotny *Sownociardłkiem* go przezwał, ale już w następnem wydaniu, przed r. 1547, to przydługie imię lepiej *Sowizdrzał* zastąpił, gdy Czesi tylko *Enszpigla* znają (franc. *espiègle* z *Eulenspiegla* na 'łotra' przeszedł, niby jak u nas; Francuzi jeszcze przed nami przetłumaczyli sobie zbiorek niemiecki). Gbur dolnoniemiecki (postać historyczna z 14. wieku ?) przyjął się u nas znakomicie; na tym pniu wybujała w 17. wieku osobna odrośl literacka, *sowizdrzalska*.

spacer, *spacerować*, zamiast *spacjer* (jak *oficer* zamiast *oficjer*); jest i *spacyr*; u Reja jeszcze całkiem z łacińska: »*spaciatum* chodzić«, 'na spacer', *spacjować*; my to zastąpili słowem niemieckiem (*spazieren*). Od łac. *spatium*, 'wolny przestwór' (stąd i *spacjować*, 'rozstawiać czcionki w druku'), od tegoż pnia co i nasze *spiech* (p.).

spać, *spię*, *spisz*, i *śpię*, *śpisz*; *spiący*, *spiączka* (z mylnem *cz* zamiast *c*, jak w *gorączka* itp.); *niewyspany*; *sypiać*, *przesypiać się*; *przespanka*; *sypialnia* i *spalnia*; *spioch* i *spiuch*; *usnąć* i *sen* (p. *sen*). Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; w lit. tylko owo urobienie na *-n*, *sapnas*, 'sen'; ind. *swapati* i *supjate*, 'spi', *swāpajati*, 'usypia (kogo)', łac. *sopire* (to samo), anglosas. *swefan* i nord. *sofa*, 'spać', anglosas. *swebban* i nord. *söfa*, 'uśpić', 'zabić'. W 16. i 17. wieku *spik* tłumaczy 'chorobliwą śpiączkę'.

spazm(y), z łac. *spasmus*, z grec. *spasmos* od *spaò*, 'ciągnę, rwę'.

spąd, 'korzec'; w wieku 16. częste, później zapomniane; prasłowiańskie (por. miejscowość *Spandau* pod Berlinem); z odmienną wokalizacją (*on* i *ou*), lit. *spauda*, 'prasa', *spáusti* (imię *Spausta*), 'uciskać', *spūdas*, 'ciężar', *spūdēti*, 'silić się', *spudinti*, 'zemknąć'; grec. *speudō*, 'spieszę', *spudē*, 'gorliwość' (stąd lwowscy ruscy *spudei*, 'studenci', w 16. wieku). Cerk. *spąd*, serb. *spud*, czes. *spoud*, 'korzec'.

specjał, od 17. wieku; Knapjusz to przez *osóbki* (*osobnie*) oddaje; z łac *specialis*, 'osobliwszy', od *species*, 'gatunek' (właściwie 'okaz'). Tu i *spekuły* (łac. *speculum*, niem. *Spiegel* stąd), i *spekulacja*, *spekulant*; łac. o 'patrzeniu' (*inspicere*; *inspektor* itd.), 'badaniu' (*introspekcja* itd.).

spencer, *spencerek*, 'bluza', od nazwy lorda *Spęncera*; podobnie *hawelok* od nazwy jenerała angielskiego.

speza, 'wydatek', przestarzałe; z włos. *spesa* z łacińskiego *expensa*,

ex-pendere, od którego u nas i *ekspensy*, *ekspensować*, i *spendować*, *zaszpendować*(!), i *dyspens(a)*, ‘zwolnienie od ślubów’; niem. *Spende* z łac. *expendere*, a *Speise* (dziś ‘potrawa’, właściwie ‘prowiant’; p. *spiża*) z łac. *spēsa* (od *spendere*).

spidwas(ek), w 16. wieku, dla ‘szafki, skrzynki’, z niemieckiego; część druga: *Fass*, ‘beczka’; ale pierwsza?

spiech, »kupia, *ein geschäft*«, r. 1500; *pospiech*; *spieszyć się*, *spieszno* mi (co innego: *spieszyć* kogo, ‘z konnego *pieszym* uczynić’!); urobione przyrostkiem *-ch* (jak *śmiech* do *śmiać*) do *spieć*, *spiać*; *przyspieć*, *przyspiewać*, *dośpieć*, dziś już zapomniane czasowniki o ‘osiąganiu czegoś’, ‘dojrzewaniu’, ‘powodzeniu’, częste w 14. i 15. wieku: »*dospiewaiąc* łuk«, w psałterzu, ‘naciągając’; *przespieje* i *przyspieje* tłumaczy tam łac. *prosperować*; »nie *przyśpiał*«, ‘nie przybył’, w biblji, *dośpiełe*, tamże (»sposobne ku połykaniu«, Leopolita), »mnogie rzeczy *prześpiał*«, ‘dokonał’, »i gdy k jednej górze *przyśpiał*«, ‘doszedł’, w Ezopie (tamże: »teraz pan *niedospieszen*, ‘nieswobodny’); »*pośpiej* na pomoc«; *niedospiałek*. Prasłowo; cerk. *spě(ja)ti*, *do-* i *pri-spěti*, ‘przybyć’; serb. *dospjeti*, ‘dojrzeć’, *dospjetak*, ‘termin’; czes. *spieti*, ‘spieszyć’; rus. *spjełyj*, ‘dojrzały’. Lit. *spėti*, *spėju*, ‘mieć czas, móc’, *spėtas*, ‘czas wolny’, *spėrus*, ‘prędki’, *spėmė*, ‘pospiech’; ind. *sphā-ti-* i *sphī-ti-*, ‘dobrobyt’; niem. dawne *spuot*, ‘powodzenie’, dziś *sich sputen*, ‘spieszyć się’, anglosas. *spowan*, ‘powodzić się’, niem. dawne *spuon*; łac. *spatium*, ‘przestwór’. P. *spory*.

spień, *spionek*, ‘iglica’; »gębusię zasznurować *spieniem*«, około r. 1570; może z *trzpień* (p.); ale *spinka* od *spinania*, p. *piąć*.

spiew, *spiewać*, *spiewak*, *spiewaczka*; *spiewny*, *spiewnik*, *spiewność*; złożone, p. *piać*; w dalszych złożeniach: *przyspiew*, *odspiew*.

spikanard, już w 15. wieku, o ‘pachnącem zielu (lawendzie)’, z łac. *spica* (‘źdźbło’) *nardi* (grec. *nardos*, nazwa rośliny z gatunku valeriana).

spiknąć się, *spiknienie* przeciw komu, ‘zmowa, sprzysiężenie’, p. *piknąć*; tak samo w czeskiem; tamże i bez *s-*: *pikle*, ‘kabały’, *piklenik*, ‘spiskowiec’.

spina, słowo łacińskie: »grzbietowa *spina*«, ‘plecy’, u nas w 16. wieku używane; od nas przeszło na Ruś, gdzie do dziś ogólnie istnieje, gdy my o niem całkiem zapomnieli.

spirytus, zatrzymał wyjątkowo łacińską końcówkę, którą stale odrzucamy; por. rus. *spirt*; i Niemcy ją zachowali. Od łac. *spirare*, ‘oddychać’; stąd i nazwa Ducha św., i *spirytyzm*.

spis; *spisek*, nietylko ‘regestr’, ale i ‘zmowa, sprzysiężenie’, *spiskować*, *spiskowiec* (jak *szeregowiec*, *Niżowiec*); p. *pisać*.

spis, *spisa*, ‘dzida’, *spisnik*, z niem. *Spiess*; *spisglas*, już u Stanka 1472 r., ‘antymon’, z niem. *Spiessglas*; od pnia *spi-*, tego samego co i w niem. *Spitze*, p. *szpic*.

spiż(a), ‘bronz’, *spiżowy*; z niem. *Spcise*, ‘pokarm’ (dawniej *spise*), *Glockenspeise*; dziś u nas ograniczone do ‘kruszcu’ (z miedzi i cyny), z czego dzwony leją, ale do 18. wieku znaczyła *spiża* ‘to, co w spiżarni naspiżowano’; »*spiżować* wóz«, ‘nabierać żywności’; ocalało do dziś w słowach *spiżarnia*, *spiżarka*. Już r. 1500: »*spiża*, cuprum, metallum«. Niemieckie *Speise* z łaciny, p. *speza*.

spłacheć, rodzaju męskiego, dawniej i żeńskiego; nieraz i przez *sz* piszą; *spłachetek*; p. *płachta*; znaczenie przeniesione, jak »*szmat* kraju (czy pola)«.

spód, *spodek*; *spodni, spodnie*; *odespodź*, dawny przysłówek; p. *pod*.

spodziać, *spodziewać się, niespodzianka, nadspodziewanie*, p. *dziać*.

spojrzeć, p. *źrzeć*.

spółka, p. *pół*.

sponki, 'manele, obrączki', w biblji, p. *piąć*; czes. *sponka*, 'spinka'.

spór, p. *przeć*.

spory, *sporo, sporzyć się, przysparzać*; *sporysz*, nazwa wielu roślin, 'polygonum' i i., *sporo* ('rychło') rosnących; *sporzyść, sporzyzna*, 'korzyść'. Prasłowo; u wszystkich Słowian, o 'wydatnym' (*sporyni*, 'urodzaj', cerk. i rus.), albo i o 'oszczędnym'; urobione przyrostkiem *-r* od tego *spo-*, co i w *spiech* (p.), *dospiały*; ind. *sphira-*, 'obfity', niem. *sparen, sparsam*.

sposób, *sposobny, przysposobić*, od *posobić*, a to do *sobić*, p. *siebie*.

spowiedź, *spowiadać (się), spowiednik, spowiedniczy*, cerk. rus. *ispowied'*; od *powiedzieć*, p. *wiedzieć*.

sprawa, p. *prawy*; *sprawiedliwy* i *sprawiedlny* (*sprawiedlność* w psałterzu, obok *sprawiedność*), od 14. wieku znane (w biblji itd.); polskie postaci były krótsze: *sprawny*, 'sprawiedliwy', w psałterzu; *sprawny, sprawnie*, jeszcze w 16. wieku tyle co 'sprawiedliwie, szczerze, istotnie'; postaci z *-dl-* chyba czeskie; od nas zaś *sprawiedliwo(ść)* i na Ruś przeszło.

sprośny, *sprośność*; dawniej i z *-s-*: *sprosny, sprosność*; od *prosty* (p.); czeskie ma *spr-*, gdzie my się bez *s-* obchodzimy: *sprosták* i *sprostják*, 'prostak'; czes. *sprostný* znaczy tylko 'prosty, szczery', nasze znaczenie 'nierządu, nieczystości, plugawstwa' (już w biblji) jest mu zupełnie obce; »*sprostny* albo wzgardzony«, r. 1500.

sprychny, 'zwinny, prędki', *sprych*, 'skok', w 17. wieku; z niemieckiego.

sprys, sprych(a), 'drąg'; w kołach 'promień'; niem. *Spriess*, 'drąg', np. flisaka, i *Speiche* w kole; »kość *sprychowa*« u łokcia; *sprys*, jako 'drąg', r. 1500; czes. *szprysl* z niem. *Spriessel*; u nas i z *szp-*: *szprycha*.

spryt, *sprytny, spryciarz*; nowa pożyczka, z franc. *esprit*, co z łac. *spiritus* (por. *spirytus*).

sprzać, *sprzam*; w 16. wieku, zamiast *sprzyjam*; *sprzać* 'winszować', u Mączyńskiego (1564 r.) i i.; p. *przyjaciel*.

sprzączka, *sprzążka*, dawniej *przęcka*, p. *prząg* (pod *pręga*) i por. *prząść*; *sprzężaj* (p. tamże), urobione (jak *ścieżaj*) przyrostkiem *-ěj*.

sprzęt, p. *prządać* (pod *pręt*); w tem znaczeniu używa Koszucki (1557 r.) i *sprzętr*.

***spyci,** 'darmo', u nas tylko w imionach: *Spytek*, skrócone z *Spycigniew, Spycimir* (*Spoitimar* w 9. wieku na Południu); cerk. *spyti ispyti, spytny*, 'daremny'. Por. *putać* (?), rus. *pyszczij*, 'próżny'.

srać; odmiana dawna, jak u Czechów i Rusi dziś jeszcze: *sioręsierzesz, sierze*, w Ezopie (jak *brać, biorę*); *sierząc* (jak *bierząc*); *sracz*, 'wychodek', w 15. i 16. wieku; *sraczka*; *sraka*; *sralki*, nazwa śliwek; *Srala*, 'djabełek w wichrze'; *zasraniec*, itd. Prasłowo (na Rusi z wokalizacją *o*: *sor*, 'śmieci'); brak go w litewskiem, łotew. *sarni*, 'brud'; awest. *sairja-*, pers. *sargin*, 'gnój';

grec. *skōr*, 'łajno', *skoriā*, 'żużel', nord. *skarn*, 'gnój'.

srebro, *srebrny, srebrnik, posrebrzany*, itd.; zamiast *śrzebro, śrzebrzny* (bo *śrz-* stale od 16. wieku w *śr-* przechodzi, *średni* itd.); u ludu *śrybło, srebło*, ze zwykłem rozpodobnieniem, chociaż należałoby raczej oczekiwać: **ślebro*, bo prawidłowo pierwsze z dwu *r* ulega odmianie. U Kaszubów *strzybro* i *strzybło*. Prasłowo; cerk. *sĭrebro*, rus. *sierebro*, małorus. *sribło*, łuż. *slebro*; lit. rozpodobnione *sidabras* (łotew. *sidrabs*), prus. *sirablis* (z polskiego?); goc. *silubr*, niem. *Silber*. Nazwa spólna tym trzem językom, obca zupełnie wszystkim innym Arjom, — nie jedyna zresztą tego rodzaju (por. *tysiąc* i i.) Już biblja waha się między *srzebro* a *srebro*, *srzebrny* a *srebrny*, *rz* jednak przeważa.

srena, r. 1500, 'skrzynia', z niem. *Schrein*.

srogi, *srogo*, dawniej *srodze*; *srożyć się* i *srożeć*; *srogość*; *nasrożyć*; cerk. *srag* wskazywałoby pierwotne **sorg-*, lecz na Rusi niema **sorog*, jest tylko *strogij*, ze wsuniętem *t*; u Czechów brak słowa. Jeżeli, wedle cerk. *srag*, pierwotne było **sorg-*, toć to lit. *sergu*, 'choruję', *sarginti*, 'rozchorować (kogo)', łotew. *serga*, 'choroba' (z wokalizacją *e—o*), iryj. *serg*, 'choroba', *sergaim*, 'usycham'.

sroka, *seroka* już w 16. wieku, *serokos* u Cygańskiego 1584 r., t. j. *srokosz* (u nas i u innych Słowian, np. Łużyczan); *sroczka*; *srokaty* (pod wpływem słowa *pstry* i *pstrokaty*); z nazwą *serokopytnik* por. rus. *sorokoput* o tym samym drapieżnym ptaszku ('dzierzbie'). *Sroka* z **sworka*; cerk. *swraka* (na Południu i *sraka, straka, szwraka*), załabskie *sworka*, ale na Rusi *soroka*, nie **sworoka*. Bez *w* i na całej Litwie: lit. *szarka*, 'sroka', prus. *sarke*; porównano i albańskie *sore*, 'wrona', i grec. *koraks*, 'kruk', — oboje nadto wątpliwe. Pień *swer-*, ten sam co i w *świerszcz* i w *ćwierkać*. Różnica co do *sw-* i *s-* powtarza się i w zupełnie innem słowie, lit. *szarkas* i *szwarkas*, 'płaszcz', cerk. *sraka* (z **sorka*, rus. *soroczka*), 'koszula'; u nas to nieznane, tylko na Południu i u Rusi; cerk. i *sraky* (stąd ma być pożyczone nord. *serkr*, 'koszula', anglosas. *serce*, 'pancerz', fińskie *särk*, 'koszula'; czy nie odwrotnie?).

srom, *sromny, sromać się, sromota, sromotny, sromocić*; (*sromież*), *sromieżliwy*, w biblji *sromieżliwość*, 'wstyd', ale *sromiężliwy, sromiężliwy* częstsze w 15. i 16. wieku; cerk. *sramężiw* i *sramężliw*, urobione od **sramęga-sromięga*, którego dawne teksty już nie znają; **sramoga* toż, słowień. *sramožliw*; cerk. *sram*, u innych Słowian i *stram*, ze wsuniętem *t* (nawet w rus. *stram* i *sramnyj* obok rodzimego *sorom*); Czesi słowa tego wcale nie znają, byłoby **sram*. Prasłowo; brak go zupełnie w lit.; pers. *szarm*, 'wstyd', niem. *Harm*, 'zgryzota'.

ssać, częstotliwe *sysać, wysysać*; *ssak*; *ssawka*; *osesek* albo *ossię* (t. j. 'prosiątko, które jeszcze ssie', r. 1500 i 1564; por. czes. *ssele*, o tem samem znaczeniu); cerk. *sŭsati*, rus. *sosat'*; od tego samego *sŭ-* pochodzą wkońcu i lit. *sukti*, i łac. *sugere*, i niem. *saugen* i *saufen*. Obok postaci z *s-* są i postaci z *c-*, już całkiem dziękonaśladowcze: *cyce, cycki*, czes. *cec(l)ati, cicati*, niem. *Zitze*. Słowiańskie *sŭsati* wywodzą

z **sŭp-sati* (niem. *saufen*), o czem wątpić wolno.

staciwa, 'warsztat tkacki'; prasłowiańskie; słowień. *statwa,* serb. *statiwa,* 'rama'; p. *statek.*

stacja, 'kwatera', »*stacja* kolejowa« i i.; w 16. i 17. wieku zastąpiła dawny *stan,* 'obowiązek bezpłatnego podejmywania księcia i jego dworu, później wojska', co w pieniężną daninę (sześć złotych z łanu) odmieniano; literatura 17. wieku pełna utyskiwań na niesprawiedliwe wyciąganie takich poborów, na *stacje.* Łac. *statio*; p. *stać.*

stać, *stanę* (do tego nowy bezokolicznik: *stanąć*); złożenia: *dostać, dostanę, nie przystanę* na co, *zastanę,* itd.; drugie *stać* ściągnięte z **stojać* (*stojaki,* 'figle', w 16. wieku), z czego *stojeć,* do dziś po narzeczach; *stoję, stoisz; stojączki* (dawna nazwa 'sierpnia', gdy przyroda »stoi«, spoczywa). Częstotliwe: *stajać* i *stawać*; dziś: *stawać, staję; wystawywać* i inne złożenia: *dostawać, nastawać, zastawać*; tak samo u wszystkich Słowian. P. *stadło, stado, staja, stan, stary, statek, staw.* Prasłowo; lit. *stoti, stoju,* i *stowēti,* 'stać' i 'stawać', prus. *postanimai,* 'postaniemy', *stanintei,* 'stanąć'; łac. *stō* (z **stājō*), niem. *stān,* dziś *stehen*; ind. *asthat,* grec. *estē,* t. j. cerk. *sta,* 'stanął' (wszystko tak zwane »aorysty«, pierwotne, niezłożone czasy przeszłe); w czasie teraźniejszym ze zdwojeniem: ind. *tiszthati,* awest. *hisztaiti,* 'stoi', grec. *histēmi,* łac. *sisto* (stąd u nas *kon-systorz,* pierwotnie 'poczekalnia'). Mnóstwo urobień, od *stacji* i *stancji* aż do *systemu* (z grec., dosłownie: 'zestawienie'), cośmy poprzejmywali; niektóre podajemy niżej. W 15. i 16. wieku *stać* 'kosztować', ogólne: »zacz *stoi*«, 'co kosztuje', »*stoi* za 400 zaważy«, »za toć by *stało*«, 'kosztowałoby tyle'; w tem znaczeniu u nas już nieużywane; do dziś u Rusi.

stadło, 'stan'; ograniczone już w 16. wieku do 'stanu małżeńskiego'; prasłowiańskie, p. *stać*; lit. *stakles,* o »stanie« tkackim, prus. *stakle,* 'podpora', ind. *sthā-tra-,* 'stanowisko', łac. *stabulum,* 'stajnia'; niem. *stadal,* z czego pożyczką *stodoła*; nord. *stallr,* 'stajnia', niem. *Stall.*

stado, *stadny, stadnina*; *stadnik,* 'ogier, samiec'; *stadowy*; »dwie małe *stadzie*«, biblja. Prasłowo, p. *stać* (przyrostki *z-d* tworzą nazwy zbiorowe); Długosz zowie *stadem* 'obchody pogańskie uroczyste', ale to jego własny wymysł; anglosas. *stod,* niem. dawne *stuot,* 'stado koni' (dziś *Gestüte,* stadnina, *Stute,* 'kobyła'); lit. *stodas,* o 'sadzonkach', łotew. *stadît,* 'sadzić'.

stafier, 'lokaj'; pożyczka w 16. wieku z włos. *staffiere,* o tem samem znaczeniu; do dziś ocalało w *sztafirować, wysztafirować się,* 'wystroić' (ludowe); *sztafirkować się,* u Potockiego.

staja i *staiadła, stajanie* i (to) *staie,* 'stadium', o mierze długości, *staisko*; u innych Słowian i 'chata' i 'stajnia'; prasłowiańskie; od *stać* (p.).

stajnia, dawniej *stanie* (to samo), p. *stan.*

stal, *stalowy, stalówka, stalka*; *stalić,* 'hartować'; z niem. *Stahl*; zastąpiło od 15. wieku dawne *ocel* (p.); *ocel* z łac. *áciale, Stahl* od *sta-* (?).

stalmach i *stelmach,* albo *sztalmach,* niem. *Stellmacher*; tak samo niem. *stellen, bestellen, Bestellung* u nas dawniej *stalować, stalunek,*

dziś: *obstalować*, *obstalunek* (bo niem. *be-* wymieniano na *ob-*; por. *obsadzić*, niem. *besetzen*); *staluga*, *sztaluga* (z przyrostkiem jak w *żegluga* i i.), od niem. *Stell*, *Stellage* (przyrostek francuski, por. *étalage*). P. *stać*.

stały, *stale*, *stałość*, jak *bywały*, *zuchwały*, *jeżdżały*, *ospały* (*ospalec*); *ustalić*; od *stać*; por. lit. *pastołai*, 'rusztowanie', prus. *stalit*, 'stać'; prasłowiańskie; serb. *stalnost*, 'stałość', czes. *stále*, 'zawsze'.

stan, prasłowiańska nazwa 'namiotu'; *stanica*, 'chorągiew, z »stanu« bożego wynoszona na wojnę'; *stanowy*, *stanowić* (z licznemi złożeniami); *stanowczy* (jak *porywczy*); *zastanowić się*; *stanowisko*; *stanowniczy*, 'co obóz rozmierza', później zwany »kwatermistrzem«; *stan*, 'pobór', p. *stacja*; *stan* w znaczeniu 'rząd' (»rada *stanu*«) późne; *stan*, 'zawód, klasa', 'okoliczności, sytuacja', 'żywot': »mierny *stanik*« i *staniczek* co raz u Reja; *stan*, 'pas' (»do *stanu*«), *stanik*, 'gorset'. P. *stać* W biblji *stan*, *stanowie*, *stanek*, *stankowy*, jeszcze wyłącznie o 'namiocie' prawią; *stanowić*, 'rozbijać namioty'. W 16. wieku *stania* i *stajnia* obok siebie (*stajnia* od *staja*); *stajenny*, *stajennik*. Ind. *sthā-na-*, niemal tak wieloznaczne jak nasz *stan* (czy był to temat na *-u*?, por.: »do *stanu*« i *stanowić*), perskie dawne *stāna*, 'miejsce', niem. *stān*, *stēn*.

stancja, dawne (w 17 wieku) *stańca*; z włos. *stanza* i *stanzia*, 'pokój, izba'. P. *stać*.

stangret, 'woźnica', z niem. *Stangenreiter*, dosłownie: 'ten, co na drągu jeździ'.

Stańczyk, imię, skrócone z *Stanisław*; *Stano*, *Stanko*, i *Stenzel* u Niemców krakowskich; *Staniątki* (od *Stanięta*; przyrostkiem *-ięta* urabiano w średniowieczu nazwy odojcowskie, jak *Pietrowięta* itp.).

starać się, *staranie*, *staranny*; *starunek*; *starowny* (*starować się* jest w lit. *storawotis*); złożenia: *po-* i *wystarać się*; znaczy właściwie '*starzeć* od trosk, zgryzot'; w bułg. podobne przejście znaczenia. P. *stary*.

starbać, *starbotać się*, 'chwiać się (na nogach)', *postarbnąć się*; przestarzałe; pień *stĭrb-*, *storb-*, p. *strobić*, chociaż znaczenia odmienne, przeciwne; cerk. *strbl*, 'silny', *ustrbnąti*, 'dojrzewać'.

starczyć, p. *statek*.

stark, 'to, co sterczy': »trafiwszy na *starki*«; 'bodziec, ościen': »wierzgać przeciw *starkowi*«, w 16. wieku; *starczek*, 'pniaczek': »uwiąż pod onym *starczkiem*«, r. 1544; *starczek* i *starczec*, roślina 'agrimonia' (nie od »starego« wyglądu); *starczeć*, dziś: *sterczeć*; *usterk* (nie *ustark*), *usterknąć*; *rozterk* z **rozstyrk*, dawniej *rostyrki*; *storczyk*, roślina 'orchis', od mniemanej właściwości. Prasłowiańskie; są postaci z *st-*, *szt-* i *t-*; słowień. *strczati*, 'sterczeć'; bułg. *strcziopaszka*, 'pliszka' ('sterczyogonek'); serb. *strcziti*, 'sterczeć', *strczak*, 'korzonek' (bo owoc na nim sterczy), *strka*, 'zbiegowisko'; czesk. *strcziti*, 'trącać', *strk*, 'spór', *ustrk*, 'uraza', *rozstrk*, 'rozterk'; łuż. *nastork*, 'uraza', dolnołuż. *starkaś*. Tu należy i *sztorc*, *sztorcem*, zamiast *storcem* (rus. *torczmia*, *torczkom*, *storcz*), a raczej *storczem*; dalej i *szturkać* (*szturchać*, nawet *sztursać*), *szturkaniec*; *sterkliwość*. Pstrocizna wokalizacji przy *r* nie razi; por. *barczeć*, *burczeć*; *parch*, *purchawka*, *pierzchać*; *tarmosić*, *termosić*. Por. *stroka*.

starnąć, *starnieć*, 'z-cierpnąć'; p. *tarnąć*; »szyja *starniała*«, 'sztywna'.

stary, *starszy*, dawniej *starzejszy*, *starość*; *starosta*, przeniesione z 'starości' na ludzi starych, przodków', tak jeszcze w biblji: »w grobie mych *starost*« (»przodków«, Leopolita, 'seniores'), dalej 'dostojników', 'seigneurs', w biblji: »*starostam* królowym«, »*starosta* domu«, o 'przełożonym'; *starościc*, *starościński*; *starostwo*; *starek* i *starka*, o 'dziadku' i 'babce' (»*starka* Pana Jezusowa«, 'św. Anna', w 16. w. częste); »*starka* i młódka« w kartach; *starzec*; *starzyzna* i *starszyzna* (odmienne znaczenia); *starzyna* i *starzyzna* w 16. w. o 'odłogach', 'puszczach': »na bagniska i *starzyny* nieprzeszłe«; *starynny* i *starenny*, *stareńki*; od *starszy*: *starszeństwo*; *staruch*, *starucha*, *staruszek*, *staruszka*, mnóstwo zdrobniałych; złożenia: *starożytny* itd. Czasowniki: *starać* i *starzeć się*, w psałterzu: »*starają się* wszyscy« (*stareją* w puławskim), zresztą zawsze *starzeć się*: »*sstarzał* jeśm się« (to jest: *z-starzał*; my dziś mówimy i piszemy *zestarzał*, z mylnem *ze-*), »*przestarzeli* są się«, *postarzenie*, 'starość', »jeśm się *starzała*«, w biblji. W biblji: »być *wstarz*«, t. j. 'mieć lata'; *obstarz*, 'nieco stary', zwykły tryb złożeń przysłówkowych, jak *opięć* itp. Od pnia *sta-* (p. *stać*); przyrostek *-r* (jak w *dar*); niby »stały«. Tak samo u wszystkich Słowian. Lit. *storas*, 'gruby, ciężki'; nord. *storr*, 'wielki'.

statek, dziś 'okręt' (już u Klonowica r. 1600), dawniej, a po części i dziś, 'stan, dobytek, własność' (»otbiegł *statka*«, w rocie z 1396 r.), »*statek* byków«, w biblji (»stado« w innej, późniejszej); 'stałość', stąd *stateczny*, *stateczność* (już w biblji: »mężowie *stateczni*«, 'strenui', 'dzielni'); 'naczynie': «*statek* bednarski«, »*statek* albo cajg do rzemiosła należący«. Czasowniki: *statkować* (np. o szczęściu), *statczyć*, dziś rozpodobnione w *starczyć* (co już od 16. wieku); w biblji i psałterzu: »*niestatczyło* jemu«, »*niestaczczone* oczy« ('deficientes', 'słabnące'), »coby jima mogło *statczyć*« ('quae sufficerent', 'coby starczyło'), »bo nie *statczył* święty« ('defecit', 'upadł'); *dostatek*, *niedostatek*, *dostateczny*; dziś *dostarczać* itd. Dalej: *ostatek*, *ostateczny*. W 15. wieku *podstać*, 'substantia', z czeskiego. W rotach i psałterzu *postać* 'ród': »jest z tej *postaci*«, r. 1394. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *ostatŭk*, rus. *stat'*, itd.; łotew *stâtis*, 'zwrot (słońca)', grec. *stasis*, 'stanowisko', łac. *statim*, 'natychmiast' (*statua*, *statut*; *statysta*, włos. *statista*, niegdyś 'mąż stanu, dyplomata').

staw, *stawek*, *staw(i)arka*, *stawidło*, od 14. wieku o wodzie, 'sadzawce' (»*stawy* albo jeziora«, psałterz), ale to niemal wyłącznie u nas (por. niem. *stauen*, 'tamować'); *staw* znaczył pierwotnie tyle co 'zastawienie, tama', i 'stan'; *postawa*; *stawy* (o kościach); »*postaw* sukna«, *postawiec*, nazwa pewnej 'miary'; *przystaw*, 'urzędnik dodany posłom do boku' (*pristaldus*, z węgierskiego, w Kronice Galla z 1113 r., szwedz. *prestaf*, niem. *Pristabel*, 'starszy w Marchji nad rybakami'); *stawadło*, 'przystań'; *stawka* (w kartach); *stawić* i *stawiać*, z mnóstwem złożeń: *zastaw*, *podstawa*, *wystawa* i *wystawca*, *dostawca*; *stawiączką* albo *stawkiem* ('stojąco'); *nadstawa* przy miodzie ('opłata'); *ustawa*, *ustawny* i *ustawiczny* (w biblji:

»*ustawiczny* czas«, t. j. 'ustanowiony', ale *ustawnie* i *ustawicznie* 'ciągle', *ustawiczen* 'stateczny', *ustawictwo*, i w psałterzu, 'stateczność'); *ustawić* i *ustawować*, 'constituere', 'stanowić'; *ustawienie*, 'testament'; *po(d)stawa*, 'istność' ('substantia'). W biblji i w 16. wieku, całkiem z czeska, *stawy* zamiast *stany*, »*staw* małżeński«. Prasłowo, p. *stać*; łotew. *stāws*, 'stromy', *staws*, 'stan, postać'; anglosas. *stov*, 'miejsce'; lit. *stowēti*, 'stać', od pnia *steu-* Jak *stan* niegdyś do 'namiotu', *sadz* do ryb, tak ograniczono u nas *staw* do 'sztucznego zbioru, zastawienia wody'.

stąd, p. *tędy*.

stągiew, *stągwia*, 'naczynie', od 15. wieku; *g* z *d*: czes. *stoudew*, *stoudwa*, niem. *Stande*, dawne *standa*; bardzo dawna pożyczka wprost z niemieckiego.

stąpić, *stąpać*, z licznemi złożeniami: *ustęp*, *występek*, *zastęp*, *następny*, *następstwo*, *ostęp* (leśny), *podstęp*, *podstępny*, *wystąpienie*, *zastąpienie*, *przestępstwo* itd.; *wstępień*, 'ten, co się w dom wżeni'; to samo co *stopa* (p.), z nosówką (jak *tępić* do *tep-*, *top-*); *stępią*, 'powolnym krokiem końskim' (*stęp* i *stępa*). Por. niem. *stampfen* obok *Stapfe*, z nosówką i bez niej.

stebnować, *stebnówka*, jest i *stepnować*, *stepować*; z niem. *steppen* (czes. tylko *stepowati*), o pewnym 'ściegu'; por. niem. *stippen*, o 'wtykaniu'.

stecka, p. *ścieżka*.

stegno, 'wygon, ścieżka', p *ścieżka*; jest to nierzadka wymiana twardej półgłoski i miękkiej; cerk. rus. z taką samą odmiennością: *stogna*, 'ulica', obok *stiezja*, 'droga', t. j. twarda i miękka półgłoska (*o* i *ie*).

stek, *stekowisko*, zamiast *ściek* i *stok*; wyłącznie polskie; nowotwór od 16. wieku, niby od *zetknąć (się)*, *stykać*.

step, europejskie, z rus. *stiep*, rodz. żeńskiego; u nas rodzaj męski; *stepowy*, *stepowiec*.

ster, r. 1500 *styr*; *sterować*, *sternik*, *sterownictwo*; z niem. *Steuer* (dawne *stiur*), od pnia *steu-* dla 'stania, stałości'

sterczeć, *styrczeć*, *storczeć*, p. *stark*.

sterta, *styrta* (np. siana); rus. *skirda*, małorus. *styrta* i *skyrta*; słowo u nas późne.

stęk, *stękać*, *postękiwać*, *stęknąć*; »mazowieckie«, urobione przyrostkiem *-k* (jak *jęk*, *dźwięk*) od prasłowa *sten-*, *ston-*, o 'jęku'; cerk. *stenati*, *stenią*, czes. i *stonati*, rus. *ston*, *stienat'* i *stonat'*, małorus. i *stohnaty*; lit. *stenēti*, 'stękać' (prus. *stinons*, 'męczony', *stinsenien*, 'mękę'); ind. *stanati*, 'grzmi, ryczy', *stanita-*, 'grzmot', grec. *stenō* i *stejnō*, 'stękam', łac. *tonare* i *tonitus*, 'grzmot' (i w innych językach bez *s-*), niem. *stöhnen*, nord. *stynja*, 'stękać'. Oboczne: *stuk* (p.).

stępa, 'przyrząd do tłuczenia'; prasłowiańska pożyczka z niemieckiego *Stampfe*, o 'moździerzu' i podobnych; *stępica*, u nas 'samołówka', »*stępice* albo słopce«, w 16. wieku częste; dalej i *stępor*, 'tłuk', i *stępka*, 'moździerz'; *stępkarz*, r. 1564, 'co w stępkach (jagły) otłuka'.

stępel, *stęplowy*, *stęplować*, pisane i przez *em*, a wymawiane i z *szt-*; z niem. *Stempel*, a to z włos. *stampiglia* (u nas *stampilja*) od *stampa* (franc. *estampe*), co pożyczka z niem. *stampfen*, 'ugniatać'.

stiuk, 'mieszanina wapna i gipsu';

jak *-iu-* dowodzi, z francuskiego, a to z włos. *stucco*, 'gips'.

sto, *dwie ście*, *setny*; *setka*, a wedle tego *secina*, zamiast **ścina*; *sotnia* (rus.); we złożeniach *stu-* i *sto-*: *stokrocić*, i t. d., *stonog(a)* r. 1500. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; lit. *szimtas* (lit. *sz-*, nasze *s-*, z gardłowej podniebiennej; samogłoska nieco odmienna); ind. *śatam*, greckie *hekaton*, łac. *centum* (stąd nasze przeróżne *cetnary*, *centymetry*); niem. *Hundert* (goc. *hund*)

stochmal, 'proch mączny': »na *stochmal* do młynów«; z niemieckiego *Staubmehl*.

stodoła, czesko-polska pożyczka z staroniem. *stadal* (dziś po narzeczach *Stad(e)l*), od pnia *sta-*, por. łac. *stabulum* (p. *stado*). Jest i w cerk. *stodolja*.

stóg, *stożek*, *stożkowy*, *stożyć* (siano); *stożyna*, o 'stertach'; prasłowo; oznacza właściwie 'kół, ostrokół, około którego stoży się siano'; tak samo u wszystkich Słowian. Pień *stog-*; *steg-* u nas w *ścieg* (p.), *ścieżaj*, 'zawiasa', 'cardo', *na oścież* (drzwi otworzyć); u innych Słowian i z przyrostkiem *-er*: cerk. *steżer* i *stożar*, 'kół, zawiasa'; lit. *stagaras* i *stęgerys*, 'badyl długi, suchy', łotew. *stēgs*, 'kij długi', niem. *stecken* (bardzo rozpowszechnione; pień *steg-*, o 'sterczeniu'); staroczes. *stież*, 'balka', cerk. *stěg*, 'chorągiew', rus. *stjah* (*ja* z *ě*, jak nieraz, nie z *ę*). Podobne słowo, bo z tym samym przyrostkiem urobione, ale od pnia ind. *stabh-*, jest ogólnie słowiańskie *steber* i *stobor*, 'słup', u nas *steber* r. 1555 (Nauki dla Odrowążówny), z półgłoską twardą, serb. *stabar*, słowień. *steber*, lit. *stuburas*, 'słup, filar'; serb. *stoborje*, 'płot słupowy', *stobor*, 'podwórze'; litew. *stabaras*, 'sucha gałęź', łotew. *stebere*, 'rząp (ogona)'; duńskie *staver*, 'kół', do *stabh-*; lit. *stabas*, 'słup' (i 'bałwan', i 'zapora', bo *stabyti* i *stabdyti* znaczy 'powstrzymywać, tamować'), *stebētis*, 'dziwić się' ('stać słupem'); niem. *Stab*, i w *Buchstabe*, nord. *stafr*. Z nosówką: lit. *stembrys*, *stambras*, 'badyl'.

***stój-**, w dawnem *stojny*, *stojność*, 'pewność', dziś tylko we złożeniach: *dostojny*, *dostojeństwo*, *przystojny*, nazwa herbowa *Ostoja*; *stójka*, 'warta', *stójkowy*; *stojak*, 'figiel' (w 16. wieku, np. przy »ciągnieniu kota«), 'figlarz, darmojad', np.: »tego *stojaka*, co nic nie robi«, i o 'posągach (świętych)': »*stojakom* i obrazom niemym«; p. *stać*; *stój* obok *staj(a)*; *stójło*; *stojączki*, 'sierpień' (p. *Miesiące*), ale przysłowie: »własny nieboszczyk Dąbek, co w *stojączki* zdechł«, z 17. wieku, chyba nie o 'sierpniu' prawi.

stok (do *ciec*, p.), dwojakie: jedno cerk. *sŭtok*, 'ściek' (*Sątok*), 'co razem ścieka, spływa' (»*stoczki* piwa«, 'resztki'), i o 'pochyłościach': »*stoki* górskie«, skąd *stoczyć* i *staczać się*; *stok*, 'zbiór'. Drugie jest cerk. *iztok*, 'wyciek, źródło': »napić się wody ze *stoku*«, »woda *stokowa*« ('źródlana'), »do *stoczka* po wodę«. O »*stoczku* woskowym« możnaby jednak pomyślić, że to niem. *Wachsstock* raczej, wraz z *stoczkarzem*. R. 1564 *stokiem*, 'duchem, prędko', czy nie raczej *skokiem*? U Bułgarów *stoka* 'towar', u Serbów 'trzoda bydła'.

stokłosa, roślina 'bromus', i o wszelakim 'chwaście we zbożu', tłumaczy dosłownie już w 15. wieku łac. *centum spica* (*sto* i *kłos*); por. *stonoga* itp.

stokroć, *stokrótka*, roślina 'bellis

perennis', tłumaczy niby niem. *Tauscndschön*; u Czechów stosowniej *stokrasa*. Nazwa nieznana dawniej; u Stanka 1472 r. *magduszki*, od *Magdy*, bo imiona nieraz przenoszą na rośliny, np. *mikołajki*, *katarzynki*, *wasilki*, 'bławat', ruskie (u nas w 15. wieku), *Iwan da Marja*; podobnie i na ptaki, *irzyk*, *boguwola*; por. franc. *marguerite* i i. Ruś, jak zawsze, powtarza nasze nazwy roślinne dosłownie: *stokratki*, 'bellis'; *stokrat*, 'chrysanthemum'. U Potockiego *stokrocić*, 'oddawać stokrotnie'.

stola, *sztoła*, *s(z)tolnia*, 'rów, podkop', z niem. *Stollen*.

stolim, *stoliman*, *stwolin*, *stolem*, 'olbrzym', do dziś u Kaszubów; w słowniku Mączyńskiego, Wielkopolanina, z r. 1564 wiele przykładów; jest to cerk. *spolin* i *ispolin*, 'olbrzym', od nazwy ludu *Spolów* (*Spoli*), Słowian pobitych przez Gotów w 2. wieku po Chr., *Spaloi* u Jordanesa, *Sporoi* u Prokopjusza; przyrostek *-in* w *-im* odmieniono, jak w *olbrzym*; *ispolin* tylko u Rusi książkowej ocalał. Nazwa to obcego pochodzenia, odmieniona u nas wedle dawnego *stwoł*, 'pień' (rus. *stwoł*, cerk *stwolije*, 'badyle').

stół, *stołek*, *stolec*, *stolcować*; *stołeczny*; *stolica*; *stolarz*, *stolarski* (dosłowne tłumaczenie niem. *Tischler*, od *Tisch*, 'stół'), *stolarka*; *stolik*; *stołowy*; *stolnik*, *podstoli*; *zastole*; *stolnica*; do *stołować się*: *stołownik*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; znaczenie pierwotne: 'stolica', 'tron'; gockie *stōls*, niem. *Stuhl* (lit. *stałas*, prus. *stalis*, 'stół', pożyczki od nas), co wkońcu wywodzą od *sta-*, p. *stać*. Inni wywodzili *stół*, *Stuhl*, od *ścielenia*, bo pierwotny *stół*, to deszczka na ziemi *pościelona*, a więc od pnia *stel-*.

stopa, *stopień* (dawniej i *stopień*, p.), *stopniowy*, *stopniować*; prasłowiańskie, ale w cerk., rus., *stepeń*, z *e*, nie *o*; *ie* pierwotne, więc drugi przypadek był *stopienia*, nie *stopnia* (jak *korzenia*). *Stopa* i o 'miarze', stąd *stopniki*, 'ryby stopowe'. P. *stąpić*, bo *step-*, *stop-* to samo, bez nosówki. Oboczne bez *s-*, p. *tep-*, *top-*, *tąp-*, pod *topić*, *tępy*.

stoparczeć i *stoperczeć*, 'sterczeć', w 17. wieku: »dziś tak się *stoparczy*«, 'rozpiera', »drąg im nad głową *stoperczy*«; niby rozszerzone *sterczeć*(?).

storc, *sztorc*, *sztorcz*, *sztorcem*, *nastorczyć*; p. *stark*.

storzyć, 'wynosić się, chełpić': »jakoż przeciwko Bogu człek się będzie *storzył*«, Potocki, »będzie z djabłem *storzył*«, »*nastorzywszy* jeżyny«, »darmo się w herby *storzą*«; w 16. wieku *storzypiętką* nazywano 'chełpliwego'; są i *storzywąsy*; roślina *storzycewa*, *storzyse*, *storzyk*, *storzanki* (także *stojak*, i *wstawacz* albo *wzwód*, 'orchis'), od skutku mniemanego. Od pnia *ster-*, p. *strona*; por. słowień. *nastoren*, 'uparty', *neustoren*, 'niedbały'.

stos, *sztos*, 'uderzenie'; 'kupa (drew)', r 1500; *stosować*, 'uderzać, przykładać, dobierać'; *stosowny*, *stosowność*; *przystosowywać*; z niem. *Stoss*, *stossen*; u nas bardzo rozszerzono znaczenie: *stosunek*, *stosunkowy*, czego w czes. *sztos* ani śladu.

strach, *straszyć*, *straszydło*; *straszny*; *nieustraszony*; *strachaiło*; *strachować* (15. wiek), *strachowisko*, *strachowity*, *strachliwy*, *straszywy* (biblja); *postrach*, *przestrach*; prasłowiańskie (u Łużyczan bez *s-*:

trach); cerk. *strach*, itd.: zgrubiałe do *strad-*, p. *stradać*.

stradać, *postradać*, 'stracić'; dawne *stradza*, 'szkoda, strata', *stradny*, 'nędzny', »*stradniku* nędzny«, w legendzie Błażejowej około r. 1400, »*stradna* jesień« (dalsze urobienie w rus. *strast'*, 'męka', np. Pańska); prasłowiańskie; por. *strach*, p. *trata* (?); cerk. *stradati*, *strażdą*, *strast'*, rus *strada*, 'praca we żniwa', czes. *postrádati*, łuż. bez *s-*: *tradać*.

stradjota, *stradejeta*, 'jezdecka szata krótka', w 16. wieku (1552 i częściej); jak *karwatka*, *brandenburka*, *rajtarka*, *katanka*, przezwana od żołnierza co ją nosił, włos. *stradiotto* (z grec. *stratiōtēs*): 'żołnierz na żołdzie weneckim' (z Epiru czy Albanji).

stragarz, 'belka', z niem. *Träger*, z dodanem *s-*, jak w *strukczaszy*. Natomiast *stragan*, *straganiarka*, z niem. *Schragen*, 'buda, jatka'; w 15. wieku (u Stanka) *straja*, 'mary'; *sragi* i *stragi* u rzeźników.

strata, p. *trata*.

strawa, *strawny*, *niestrawność*; pierwotnie 'stypa': »*strawę*« wyprawiają r 454 nad grobem Atyli; u nas jeszcze w 15. wieku 'stypę' tak nazywano; p. *truć*; w przekleństwach (*psia strawo* itd.) i później to znaczenie przebija; wkońcu: 'pokarm'; *strawica* (u Reja i i.), *strawne*, 'wikt', *strawować*, 'utrzymywać, chować'; *strawca*, 'marnotrawca'; czes. rus. *strawa*, 'potrawa'. Por. *trawa*.

straż, dawniej *straża*, jeszcze dawniej (w 10. do 13. wieku) *stróża* ('obowiązek czuwania i ruszania na pomoc') i *starża* (z pierwotnem następstwem brzmień); *strażnik*, *strażnica*; nowe: *strażak*, *strażacki*, wedle innych na *-ak* (jak *rybak*); p. *stróż*. Uchodzi z powodu niepolskiego *ra* za pożyczkę z czes. *stráž*, *stráže*, ale to nie rozstrzyga, skoroż takie *ra*, *ła*, zamiast *ro*, *ło*, i w innych słowach zachodzi (por. *władać*).

stręga, 'owczarnia', od 15. wieku na Podgórzu od pasterzy wołoskich, jak i na całych Karpatach (słowac. rus. *strunga*); z rumuń. *strungă*, co wywodzą z albań. *sztrunge*, ale i to słowiańskie (?, serb. *struga*); p. *strząc* i por. *strąk*.

strąk, *strączki* (»groch w *strączkach*«), *strączysty*; u innych Słowian nie 'łupiny', lecz 'kiści', 'korzonki'; u Serbów *struka*, 'rodzaj', *dwostruk*, 'podwójny' (jak *dwogub*); u nas: *stręczyć*, *stręczyciel*, *nastręczać*, »co *stręczniejsze* zamki«, Leopolita (u innych: »sposobne«). Pień *strek-*, *strok-*, z nosówką; p. *strzykać*, *stroka*; czes. *struk*, *strucný*, 'krótki (ściśniony)'.

stredź, 'miód', w biblji i psałterzu: »słodsze nad *stredź*« (w puławskim mylne *strzedź*), »z opoki *strdzi* nasycił je» (»z opok miodu«, puławski), »słodczejsza nad miód i nad *stredź*« (»nad *strzedź* i płast«, puławski), »ziemię płynącą mlekiem i *strdzią*«, biblja, »żemła ze *drdzią* (»z miodem«, u Leopolity; w »ze *drdzią*« *s-* odpadło, jak w *rdzeń*, p.); *stredź* u Stanka 1472 r. ('patoka'?) Prasłowo; cerk. *strŭd* (rodzaju męskiego), słowień *strd*, czes *stred*, *strdí*; p. *struga*.

strefa, 'pas, smuga, warstwa', *strefowy*, *strefować* i *strefić*, *strefisty*; z niemiec. *Streifen*, skąd i nowe *sztryple*.

stręczyć, p. *strąk*.

***strobić,** tylko we złożeniach: *postrobić*, 'posilić'; w psałterzu: »nie *postrobion* bądź człowiek« (»po-

silon«, puławski), »*postrobi się* sierce« (»poćwirdzono będzie«, puław.); narzeczowe *ostróbka* i *ostrubka*, o 'zimnicy, febrze'; czes. *ostrabiti se*, 'przyjść do sił'; to i cerk. *ustrabiti*, o tem samem znaczeniu, dowodzą pierwotnego **storb-*, z półgłoską cerk. *ustrbnąti*, 'skrzepnąć' (p *starbać*), rus. *stierbnut'*, 'czerstwieć, usychać'. Prasłowo; greckie *sterfos*, 'twarda skóra', niem. *sterben*, 'umierać', nord. *starf*, 'praca'; brak w litewskiem.

strofować, *strof*, *sztrof*, z niem. *Strafe*, *strafen*, 'karać' (nieznanego początku); już w psałterzu *strofowanie* (ale »nagabanie« w puławskim).

strój, *stroić*, *strojny*; *nastrój*, *nastrajać*; *strojniś* (w 17. wieku i *strojnat*); *stroisz*, 'dzierżak'; *strój* dziś o 'ubiorze', pierwotnie tylko o 'przyborach' wszelakich: »wszelkiego *stroja* spiewającego«, biblja (»wszelkiej muzyki«, Leopolita), *stroić* w psałterzu i i. zawsze tylko 'czynić, działać' (np. złość itp), ale i: »palce *stroili* są żałtarz«; w biblji »*stroić* gody«, 'urządzać', »*strojący* synów«, 'przełożeni ich'; »*stroje* bobrowe« (por. wyraz: *potrzeby*), »*stroje* męskie«; *strój*, 'sposób'; w cerk. *stroj* 'rząd', *stroiti* 'sposobić', u Słowieńców i Serbów *stroiti* 'garbować skórę', rus. *stroj* 'rząd, szereg'; od pnia *strei-*. U Czechów *stroj* 'maszyna, mechanizm'.

stroka, mylnie *strzoka*, 'pas, strefa', 'obrót', 'punkt' (por. rus. *stroczka*. 'linja'); przestarzałe, jak i czasownik *stroczyć*, *ostroczyć* (od gusł, ohydzających ludzi, np. małżonków przeciw sobie): »choć się dziś tak jedno drugim *stroczy*« ('hydzi'); »zaraz się *ostroczy*« ('wściecze'); »samo im niebo czart *ostroczy*«; »pannę umiem *ostroczyć*«; »każdy się nią *ostroczy*« ('brzydzi'). Pień *strek-*, *strok-*; cerkiewne *strknąti*, 'kłóć', *strk* i *strěk*, o 'ślepiu', *strěkati*, 'kłóć' (o owadach), rus. *striek*, *striekat'*, czes. *sztrzeczek*, 'ślep', *sztrzikati*; nasze *strzykać*, *strzekać*, o 'bólu kłójącym', »bydlę pstre i *strokate*« (później *pstrokate*), »konie *strokate*«. Tu i rus. *striekat'*, 'parzyć' (o pokrzywie), czes. *strkati*, 'trącać', serb *strcati*, 'sikać'. Prasłowo; brak w lit.; przytaczają anglosaskie *stregdan*, 'sypać'. Por. *stark*, *sterczeć*, z odmiennem następstwem płynnej.

stromy, 'spadzisty', od pnia *strem-*, *strom-*, p. *strzmić*; u innych Słowian z półgłoską miękką: rus. *striemgław*, 'głową naprzód'. *striemit'*, 'pędzić'; cerk. *strm(en)*, 'spadzisty', *ustrmnąti*, 'rzucić się (z góry)', serb. (liczne) *strm(en)*, *strmina*, 'spad', *strmoglawice*; p. *strzemię* U Czechów *strom*, 'drzewo', zbiorowe *stromowí*; *strmý*, 'stromy', *strzemhlaw*, 'głową naprzód' (skoczyć).

strona, *stronić*, *strouny*, *stronnik*, *stronniczy*; *stronica* (nie *stronnica*!); w biblji *stroń*, 'obok', »*stroń* włości« (»naprzeciwko«, Leopolita), »*stroń* drogi« (»za drogą«, Leopolita), »*stroń* miasta ku zapadu słuńca« (»na zachód od miasta«, Leopolita), jak w cerk. *strań*, *strań sebe*, 'koło siebie'; »z obu *stronu*« (*obustronny*). Prasłowo; od pnia *ster-*, *stor-*, p. *strzeć* (*strona* to samo co *przestrzeń*; inna wokalizacja, *stern-*: *storn-*; por. *przestronny*), *storzyć*; *strona* z pierwotnego **storna* (por. grec. *sternon*, 'pierś', ind. *stṛna-*, 'rozpostarty'), a to ocalało w kaszub. nazwie dla 'flądry': *starniew* i *starnia*, dla jej szerokości. Złożenia: *postronny*, *postronek* ('co po stronie'), o 'powrozie', czes. *postraniek*

i *prostraniek*, ruskie *postromka*. R. 1500: »*strona* mięsa albo połeć« tłumaczy niem. *Speckseite*.

strop, 'powała', *stropowy*, 'od sufitu'; prasłowo; cerk. *strop*, 'dach', u innych Słowian i 'strych', 'podłoga', 'piętro', nawet 'filar'; łączą z anglosas. *hrof*, 'dach', iryjskiem *cro*, 'obora'; z **krapo-*, gardłowa podniebienna (?).

stropcić, u Potockiego, o 'piecu dymnym, kopcącym'; jest cerk. *strŭpŭt*, 'srogość', rus. *stroptiwyj*, 'przeciwny, uporny' (por. *strepet*, nazwa 'pardwy stepowej', ?).

strosak, od 15. wieku, z niem. *Strohsack*, 'siennik', z syczącą wszelaką: *strozak*, *strożak*, w 16. wieku i *strusak*.

stróż, *stróżka*, *stróżować*; *stróża*, 'straż': »z jego *stróże* uciekł«, rota 1395 r.; »Bóg lud odjął djablej *stróżej*«, t. j. 'lud nie winien dalej djabłu *stróży*, daniny i obowiązku stróżowania' (termin urzędowy średniowieczny); częste w biblji, i dla 'zasadzki': »będą mieć *stróżą*« i »połóż *stróżą*« (»straż« u Leopolity), »założył *stróżą*«, 'zasadzkę', *stróżny* (od *stróż*, ale i »mieśce *stróżne*«, 'zasadzki'); w psałterzu »od *strzodze*«, mylnie, zamiast *stroże*. Od pnia *sterg-*, *storg-* (staropolskie *starża*, zawołanie u Toporów, a i po wsiach 'alarm'); p. *strzec*, por. *straż*.

strucel, 'kołacz', *strucla* r. 1472, z niem. *Stritzel*, *Strutzel*. Tak samo mniej znany *strudel*, *sztrudel*, czes. *sztrudel* i *sztrudle*, z niem. *Strudel*.

strug »albo rzazak«, r. 1500, *strużek*, *strugać*, *strugadło*, »*struga(d)lny* nóż«, *strugatki* ('bałwany, bożkowie'), *struganina*, *strużyny* r. 1500; złożenia z *wy-* itd.; zamiast pierwotnej odmiany: *strgać*, *strużę* (jaka w cerk., w staroczes. *sestrhal koru*, w słowień. i chorw. *strgati*, 'strugać') przeprowadziliśmy wszędzie *u*. Prasłowo; brak w lit.; grec. *streugomai*, 'ginę, cierpię'; nord. *striuka*, 'gładzić', fryz. *strôk*, 'strefa'. *Strugać* i *strzyc* to samo; pień z *ei* lub *eu*; taka oboczność nie wyjątkowa.

struga, 'kałuża; rynsztok'; *struga* i *strug*, 'galar' (na Dźwinie); w obu znaczeniach prasłowo, od pnia *stru-*, 'płynąć', t. j. ze wsuniętem u Słowian *t*, od *sru-*, grec. *rhoos* z **srowos*, 'strumień', i *rheō* z **srewō*, 'płynę'; ind. *srawati*, 'płynie', *srāwajati*, 'pławi'; litew. *srawēti*, *pasriūti*, 'opłynąć', łotew. (z *t* wsuniętem, jak u Słowian) *strawa*, 'strumień', i *strukla*, 'struga', łotew. *struga*, 'moczar'; u innych Słowian (cerk., serb., rus.) *struja*, 'rzeka, prąd'; lit. *srauja*, 'rzeka', łotew. *srauja*, 'prąd'; p. *strumień*; *o-strow* (p.), 'wyspa', dosłownie: 'oblany', **ob-strow* (grec. *rhoos*), por. lit. *srawa*, 'ciek', *prasrawa*, 'struga'. Słowianin, inaczej niż Litwin, utracił czasownik, posiada tylko rzeczowniki z jednostajną wokalizacją (*u*, *ow*), ale ślady innej ocalałyby w *stredź* (p.), jeśli to 'patoka' (*strŭ-d*, 'co spływa'), a dalej w nazwach rzek, np. *Stryja* i *Strwiąża*; z pierwszą por. litew. *straujas* (inna samogłoska) i łotew. *straujsz*, 'rwący, bystry'; druga urobiona przyrostkiem *-ęg* od *strŭw-* (por. lit. *pasriuwau*, 'opłynąłem'), jak np. *Libiąż* od *lubić*; nazwy *Stryja* a *stryja* (p.) nie przypadkowo takie same, dałyby się i znaczeniowo połączyć. Pień ten służył odwiecznie nazwom wszelakich rzek; tu może należy dawna nazwa Wołgi: *Rha* (p. *rebarbara*); jeszcze częściej w urobieniu z *-men*, *s(t)rumen*: Ty-

ber zwał się niegdyś *Rumon*, t.j. *strumień*, jak *Strymon* w Tracji. Równomiernemu ściekowi wody odpowiadało równomierne uderzanie w najdawniejsze instrumenty, bębny, więc i grecka nazwa *rytmu* i nasze *struny* od tego (płynącego) taktu nazwane; o greckiem słowie to pewne, o naszem możliwe; z greckiego *rytmu* zaś pochodzi nietylko *rytm*, ale i *rym*, co dawniej 'wiersz', nie 'rym', oznaczał (p. *rym*).

strukać, o 'głosie żórawia', p. *strzykać*.

strukczaszy, *trukczaszy*, 'krajczy', od 15. wieku, z niem. *Truchsess*; *s-* przydano, jak nieraz; niem. znaczy dosłownie: 'ten, co drużynie (*trucht*) miejsce (przy stole) znaczy'.

strumień, *strumyk* (do pierwotnego pierwszego przyp.: **strumy*); prasłowo, od wymienionego pod *struga* pnia *s(t)ru-*, 'płynąć'; lit *straumuo* i *sriaumẽ*, 'rzeka', łotew. *straume*, 'prąd'; niem. *Strom* (nord. *straumr*), grec. *rheuma* (stąd *rema*, *ryma*, 'katar, sapka', i *reumatyzm*, *rematyzm*, *rumatyzm*, 'gościec'); trac. *Strȳmōn*, 'rzeka' (bułg. *Strumica*). U wszystkich Słowian tak samo.

struna, mylnie i przez *ó* pisana (niby od *strony*, wedle niem. *Saite*, 'struna', i *Seite*, 'stronica'); prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; pień *stru-* (por. *strei-* w *stroić*; *eu* i *ei* mieniają się czasem obocznie), 'płynąć', jak grec. *rhytmos*, 'takt', od *rhy-*, 'płynąć' (niekoniecznie od morza!).

strup, *strupiasty* i *strupliwy*, »rany *strupiałe*«, 'pokryte skorupą'; prasłowo, chociaż znaczenie u różnych Słowian nieco się waha ('rana', 'siniec' u Serbów; znaczy nawet i 'jad'); u Czechów toż co u nas; oboczne do postaci z nosówką: *strzęp* (p.).

strupieszały, p. *trup*.

struś, *strusi*, z niem. *Strauss*, dawne *strus*, z łac. *struthio*, z grec. *struthiōn*.

strych, z niem. *Strich*, przy mierzeniu: »*pod strychem*« ('bez wierzchu'; »*nad strych*«, 'nadto'); niem. dziś *streichen*, więc *Streichholz*, r. 1500: *strycholc* (później *strychulec*, ze zwykłą odmianą; por. *budulec*). Jak *stos*, tak i *strych* przybrało wszelakie znaczenie: 'mody, kształtu', np. »starym *strychem*« (i każdym innym, np. »kozackim«, 'po kozacku'); *strycharz*, 'ceglarz' (z niem. *Streicher*); *strychować* (z niem. *streichen*) mówi się i o działach, o oku (»okiem ziemię *strychuje*«), o psie (»*strychuje* pole«). Z tym *strychem*, 'obyczajem', pomieszano już w 16. wieku niem. *Estrich* (z łac. *astricum*), o 'pomoście, piętrze, poddaszu' (»bielizna na *strychu*«), ale je i w całości jako *jastrych* przejęto.

strych, zgrubiałe *stryj* (p.); 'żebraka' tak przezywają, jak 'babę' *ciotą*; *stryszek*, dziś ludowe jeszcze; i 'dziadek od orzechów'.

stryj, *stryjcio*, *stryjaszek*; *stryjec*, *stryjeczny*; *stryjenka*; *stryjowy*; zgrubiałe *strych* (p.), *stryk*, 'żebrak, włóczęga' (eufemistycznie, t. j. nie chcąc ich urazić), już w 16. wieku; *stryjec* (herbowny) nabrał nadzwyczajnego u nas znaczenia (jak nigdzie indziej); solidarność rodowa wyrażała się w nazwie »braci-szlachty« ogółem, a w *stryjcu* (po ojcu, nie po wuju, po matce!) szczególnie: od »*stryjców*« każdy szlachcic wyglądał wsparcia na pewne. Stąd pamiętano i ceniono wywody koligacji i genealogiczne, nie dla próż-

ności tylko! Nazwa prasłowiańska, obca innym językom (iryjs. *sruith*, 'stary',?), nawet litewskim (*strūjus*, 'starzec', pożyczka ?), należy do tych osobliwszych, jakiemi Słowianie nazwy pokrewieństwa (i bydła) zagęścili. W biblijnych *stryc*, *stryny*, *stryczny*, *y* czeskie, zamiast *-yj-*, nie polskie (może *j* opuszczono ?). Zwano *stryjem* i 'wiatr pomyślny', i 'las', schronisko w ostatniej potrzebie. P. *struga*

stryk, od 15. wieku, 'powróz', dziś tylko zdrobniałe *stryczek*; z niem. *Strick*, co we związku z *Strang*, 'powróz', i *strenge*, 'surowy'.

strzała; *strzelić* i liczne złożenia; *strzał*, *wystrzał*, *postrzał*; *strzelec*, *strzelecki*, *strzelczy*; *strzelanina*; *strzelba*, pierwotnie tylko 'palba', dopiero od 18. wieku i 'broń' sama; *strzelnica*; *samostrzał*, od 14. wieku. Prasłowo; niema go w litew.; jest w niem. *strāla*, dziś *Strahl* (*Blitzstrahl*; zresztą o 'promieniu'). Ze zmianą broni znaczenie się odmieniło zupełnie. Przymiotnik *strzelisty*, o »afektach«; ale *strzeslista wzdręka*, o rybce, r 1595 ?; może od *skrzeli* ? U wszystkich Słowian tak samo.

***strząc,** tylko we złożeniach: *ustrzągł*, *zastrząc* gdzieś; z wokalizacją *o* p. *strąga*. Prasłowo; rus. *zastrjat'* i *zastrjet'*, odmienione wedle *zastrja(g)nut'*, znaczy to samo; białorus *zastrjać*, 'zatrzymać się', *zastrjeć*, 'dopędzić'. Litew. *stringu*, *strigti*, 'zastrząc', łotew. *straignis*, 'moczar', łac. *stringere*, 'zaciskać' (*stricte*; stąd i *dystrykt*) Pokrewne z *strzyc* (p.) i *strugać*; por. *rdzeń*.

strzec, *strzegę*; z pierwotnego *sterg-*, *storg-*, u nas *strzeg-* i *strog-*; to w *przestroga*, *ostrożny*, *stróż(a)*; tamto tylko w *strzegę*; u innych Słowian są ślady i trzeciej wokalizacji, z półgłoską: cerk. *strgą* Prasłowo; grec. *stergō*, 'kocham': na Litwie *s-* zamiast *st-* (porównaj odwrotny stosunek: *sarna* a litew. *stirna*): *sergmi*, 'strzegę', *sergēti*, 'strzec', *sargas*, 'stróż', *sarga*, 'stróża', *pasirgējimas* (słow. półgłoska), 'pilność', prus. *but-sargas* ('stróż domu'), 'gospodarz'. Z *strog-* łączymy i *nastroga*, 'przynęta', *nastrożyć*, częste w 16. wieku i w *nastrnożyć* zniekształcane, czes. *nástraha*, 'przynęta', »*nastrażiti uszi*,« 'nastrożyć uszy' (»uszu nie *strożą*«, w 17. w.).

strzecha, 'dach', *podstrzesze*; prasłowo; wywodzą od tego *strei-*, co w *strój* (p.), z przyrostkiem *-ch* (jak w *śmiech*); znaczy i samą 'budę' (r. 1500), podobnie dziś u Kaszubów (*stresza*); u wszystkich Słowian bez wyjątku, 'dach'.

***strzeć,** w językach słowiańskich niemal tylko we złożeniu z *pro-*; u nas *rozpostrzeć* i *przestrzeń*, *strona* (p.), *prześcieradło*; prasłowo; dublet z *l*, *stel-* (*słać*, p.); brak obu w litewskiem; łac. *sterno*, 'ścielę', grec. *stornymi*, itd.

strzemię, *strzemienny*, u innych Słowian z półgłoską: *strmeń* (i rodzaju męsk.), czes *strzmen* i *trzmen*; od tegoż pnia co i *stromy* (p.); z półgłoską i u nas w *strzmić*, *nastrzmić*, *ustrzmić*, 'nasadzić': »niechaj po głowie *strzmi* bryże«, Potocki

strzęp, *strzępki*; zbiorowe *strzępie*; *strzępić* ze złożeniami; o 'frędzlach, łachach'; »strach serce w strefy *strzępa*«, 'rozdziera', u Potockiego; z wokalizacją *o*: *strąp-*, w dawnej nazwie 'lutego', co drogi *strępa*: *strępacz*. Prasłowo; rus. *strjapat'*, 'mozolić się, starać, zabiegać', *strjapczij*, niegdyś 'adwokat', *strjapnja*, 'gotowanie, kuchnia', czes. dawne

strzepieti, 'troszczyć się', *strzep*, 'strzęp, kutas', jak u nas. Oboczne z *u*, p *strup*, 'to, co pokrywa, zasłania'

strzmić, p. *strzemię*.

strzyc, *strzygę*; »*ostrzyżki* sukna«; *postrzygacz*, *postrzygalnia*; prasłowo; w cerk. i z wokalizacją *oi* = *ě*: *strěg* i *postrěszti*, 'postrzyc'; brak w lit., chyba prus. *strigli*, 'bodiaki'(?); niem *streichen* (anglosas. *strican*), *Streich*, *Strich* (p. *strych*), łacińskie *stringere*. W *strzyc*, *strząc* i *strugać* trojaka oboczność jednego pnia (nord *striuka*, od pnia z *eu*, znaczy *streichen*, co od pnia z *ei*); por. cośmy zaznaczyli pod *stru-na*; nietrafnie rozróżniają jakieś dwojakie łac. *stringo*: 'ściskam', i 'dobywam'.

strzyga, *strzyg* i *strzygoń*, 'wampir', tylko u zachodnich Słowian (u nas, Słowaków i Słowieńców), z łac *striga*, a to z grec. *stri(n)ks*, 'sowa', bo w postaci sowiej czarownica się ukazywała przy »działaniu«. Pożyczka ze wczesnego średniowiecza jeszcze. Postaci w rodzaju męskim są naszym nabytkiem.

strzykać, dawniej i *strzekać*, *strzykawka*; i z samem *r*: *strykać*, *strukać*, a bez *s*-: *trukać* (u Morsztyna r 1620 »chrościele *strzykały*«, a »żóraw *strukał*«); *stri-* i *stru-* mieniają się więc; por. *strzyc*.

strzyż, *strzyżyk*, nazwa ptaszka, w 15 i 16. wieku stale *strzeż* i *strzeżyk*: ta sama różnica u innych Słowian: cerk., serb., rus. *striż*, łuż. *sćeż*, słowień. *strezicz* i *strżek*, czes. *strzizlik* i *strziżek*; urobione przyrostkiem *-ż* od pnia *strei-*, *stroi-*, o głosie lub ruchu.

***stud**, 'zimno'; *studzić*, z wielu złożeniami; *studnia* (i u innych narodów od 'zimnej wody' przezywana, np. lit. *szaltinis*, 'studnia', od *szaltas*, 'zimny'), drugi przyp liczby mn. *studzien* (w biblji *studnia* 'źródło' i 'studnia', 'fons' i 'cisterna'), *studzienka* od niej, ale do *studzien(iec)*: *studzionka*, r. 1500, *studzieniec*, 'galareta'. Ze złożeń wyróżnia się *ostudzić*, t. j. 'gusłami miłość odwrócić', to samo co *ostroczyć* (p. *stroka*). Z wokalizacją *y* (t.j. *ū*): czasownik *stynąć* (*d* przed *n* »wypada«), a z wprowadzonem na nowo *d*: *stydnąć* (ogólne jeszcze w 16. w.), co odmieniliśmy w *stygnąć* od 18. wieku, i to przeprowadziliśmy: *ostygły*, *zastygł*, zamiast dawnego *ostydły*; na Rusi do *zastynut'* dorobiono nowe *zastyt'* i *zastywat'*, tak jak *zastrjat'* do *zastrjanut'* (p. *strząc*). Słowo prasłowiańskie, bez dalszych odpowiedników, przeniesiono, już w prasłowiańskiem, na uczucia moralne (tak jak *marznąć*, *mróz*, na *mierzić*), u nas tylko z *y*, *wstyd* (p.), u innych Słowian i z *u*: cerk. czesk. *stud* i 'srom'. Od *stud-*, nazwy zimowych miesięcy u innych Słowian, np. serb. *studeni*, 'listopad'.

student, ludowe i *skubent*; *studować*, tak zawsze w 16. wieku, dziś *studjować* (u ludu i *sztudirować*, z niem.); *studjum*; z łac. *studere*; grec. *spudaios*, to samo co *student*, mieliśmy wyżej pod *spąd*. Pomijamy urobienia: *studenterja*, *studentka*, itd., jako nowe nabytki.

stuk, *stukać*, *stuknąć*, *stukot*; prasłowiańskie, cerk. i rusk.; oznaczało pierwotnie wszelaki 'głos' (jako oboczne do *stęk*, p.); ograniczone u nas i na Rusi do 'głośnego uderzania, pukania'.

stuła, 'przepaska księża'; ze zwykłem u wyrazów obcych przejściem *o* w *ó*, *u*, z łac. *stola*, od średniowiecza (dlatego *t*); »obleczon *stołą* lnianą«, biblja, *stoła* r. 1510.

sturarz, ze zwykłem rozpodobnieniem i *stularz*, 'partacz, rzemieślnik niecechowy', *sturarstwo*, z niem. *Störer*.

stwolin, p. *stolim*.

stygar, *sztygar*, w górnictwie, z niem. *Steiger*.

styl, z łac., a to z grec. *stylos*, pierwotnie o »żelaznym grabsztychlu« do pisania, później o »modeluszu« ('wzorze, formie') nietylko »pisania«, lecz i budowy, a nawet kalendarza (»starego i nowego *stylu*«); stąd *stylowy*, *stylistyka*, *stylizacja*, *wystylizować*. Drugie *styl*, *stylisko*, 'trzonek pendzla', z niem. *Stiel*.

styma, 'szacunek', z włos. *stima*, ale *estymować* z franc. *estimer*, nie z łac. *aestimare* (?).

stynka, nazwa rybki, rozpodobnione z niem. *Stint*.

stypa, 'uczta pogrzebowa', zajęła od 16. wieku miejsce dawnej *strawy* (p.); słowo wyłącznie polskie, jakby z łac. i włos. *stipa*, o 'orszaku, tłumie', tak jak np. *stywa*, 'kozica u pługa, styk', z łac. *stiva*.

subet, 'spik, śpiączka', z tureckiego (arab.) *subāt*.

subtelny, 'drobny', w 16. wieku *subtylny*; *subtelność*; z łac. *subtilis*, niby 'niedotkany', od *tela*, 'tkanina'; inna łacina z *sub-*, 'pod-', obcą pozostała (*subhasta*, *sublimat*, itp.), więc dalsze złożenia *sub-* pomijam.

suchy, *suszyć*; liczne złożenia; *susz*, o 'owocach', 'lesie' i 'pasiece'; *suszarnia*; *suchar*, *osuch* ('placek', od r. 1472, i 'gałąź sucha'), *sucharek*; *suszki*, i o 'pachnidłach'; *suszyć*, *suchoty* o 'poście', t. j. 'wstrzymywaniu się od napojów': »*suchot*, odpustów, drożek, dość na polityka«, »świadczą jej *suchoty* ustawiczne, jej posty, jej modły«; od 18. wieku począwszy nazwa 'choroby' (por. niem. *Auszehrung*, 'gruźlica'), *suchotnik*, *suchotniczy*; *sucho*, rzeczownik: »nie przeszkodzą mu *sucha*..., mrozy«; *suchość*; *suchorlawy* (*sucherlawy*, jak *chuderlawy*; por. cerk. *suchonjaw*, serb. *sucholiw*); *suchedni*, »kwartał«, tak nazwane od postu przy owych »quatuor tempora«, już r. 1558: »godzien dobrych *suchedni*«, t. j. 'płacy kwartalnej'. Prasłowo, z trojaką wokalizacją: *schnąć*, *suchy*, *usychać*. Lit. *sausas*, 'suchy', *susti*, o 'parchach', łotew. *sust*, 'schnąć'; ind. *śoṣa-*, 'schnięcie', *śuszjati*, 'usycha'; grec. *auos*, 'suchy'; niem. dawne *sōrēn*, 'usychać'. Niemiecka nazwa kraiku *Zauche*, z słow. *Sucho* lub *Sucha*. U wszystkich Słowian tak samo: rus. *sochnut'*, 'schnąć', itd.

suć, odmiana pierwotna: *spę*, *spie*, ponieważ *suć* z **sup-ć* poszło; później, już od 15. wieku, uchodzi *suć* za pień na *u-*, a więc trzecia osoba: *suje*, imiesłów: *sut*; z trojaką wokalizacją: *sep*, *osep*, *ospa*, *wysep* (p.); *sypać* z licznemi złożeniami (tu i cerk. *syn* i *sun*, 'nasyp, wieża'); *su-ty* (z **supty*), 'nasypany, pełny' (por. *lity*), *suto*, »ty kopce są *suty* podług prawa«, »*nasuwszy* popiołu na głowę« (biblja), *posucim* ('posypaniem', tamże), »granice sobie *sut* gdzie chciał«, w 16. i 17. wieku jeszcze stałe. Prasłowo; lit. *supti*, 'kołysać' (prus. *supis*, 'nasyp', jeśli to nie pożyczka z polskiego *sep* raczej), *ap-siaupti*, 'okryć, oblęgać', *suopuoti*, 'kołysać', *suopis*, rodzaj 'sępa', łac. *supare*, 'rzucać', *dissipare*, 'rozrzucać'; rus. *sopka* (niby *sepka*, 'nasyp'), i u naszych pisarzy.

sudamny, *sudanny*, w 16. i 17. wieku częste, o 'zgrabnym, eleganc-

kim, strojnym': »Rusin *sudanno* ukłoniwszy, rzecze«, »*sudamnością* białej płci«, »wieśniacy (greccy) są tak *sudamni*«, »nogi *sudannej*«. Pożyczka z ruskiego? (czes. *sud*, 'parzysty', ?; ruskie *ssudit'*, 'pożyczać',?). Napewno pożyczki z rus. są *sudny*, 'statki, okręty' (częste w 16. i 17. wieku: »topi *sudny*«), i *sudzina*, 'naczynie' (u Stryjkowskiego), z rus. *sudno* i *(so)sud* (p. *sąd*).

sufit, późna pożyczka z włos. *soffitto*, *soffitta*, 'strych, strop, pułap'.

sufleta, w 16. i 17. wieku, 'sługa szkolny, kalefaktor', może z łac. *suppeta*, w tem samem znaczeniu. Co innego *sufler* (w teatrze), z franc. *souffleur* (niby 'poddymacz'), i *suflet*, franc. *soufflé*, 'omlet'.

suhak, *sumak*, 'antylopa ukraińska', zniekształcone z tatarskiego *sajgak*, *saiga*.

suka, *suczy* (*sukin syn* od Rusi), *suczka*; z innym przyrostkiem *su-la* (to samo znaczy), częste w 17. wieku, w Księdze Chamów: »*sule* wieszają«; stąd pożyczyli Niemcy narzeczowe *Zule*; lit. *szuo* (drugi przyp. *szunes*), pers. *spa-ka* (z **sva-ka*), bo tak wedle Herodota »Medowie psa zowią« (a więc z tem samem *-ka*), ind. *swan-* (*sun-*), grec. *kyōn* (drugi przyp. *kynos*), łac. *canis* (z**cvanis*), niem. *Hun-d*; nazwę samca zastąpili Słowianie *psem*. U Łotwy jest i z odmienną gardłową: *kunia*, 'suka'. Lidyjski *Kandaules*: »psa dusi«. Lit. *sz-*, słow. *s-*, zamiast gardłowej podniebiennej. Austrjackie *Zauk*, pożyczka z *suka*.

sukman(a), 'siermięga', z tureckiego.

sukno, *suknia*, *sukienka*; *sukiennice* ('gdzie sukna sprzedają', niem. *Tuchlauben*); od *sukania*, 'nawijania nici' (znanego u nas w 15. wieku: »Marja *sukała* jedwabiem«, Rozmyślanie); »*sukać* albo obracać«, r. 1500, *sukadło*, 'wijadło', r. 1500; jedynie na Rusi ocalało pierwotne *skat'*, *sku*, *skań*, 'tkanina', a jest i częstotliwe *sykat'*. Prasłowo; lit. *sukti*, 'kręcić, nawijać'. Nazwę *sukni* przejęli w średniowieczu Romani, a od nich Niemcy, *suckeny* (i buty nosili *à la Poulaïne*, 'po polsku'). U wszystkich Słowian tak samo.

sukrwica, 'ropa *ze krwią*', w 16. i 17. wieku; *su-* = *są-*, 'ze' (p.), por. *sumienie*.

sulica, 'spisa', p. *sunąć*, *suwać*; oczekiwalibyśmy: *sudlica*; może to więc pożyczka z ruskiego, jak *rohatyna*; u Czechów *sudlice*.

sulnica, »albo flasza, łagwica«, r. 1530, *sulak*, 'garnek', narzeczowe; słowień. *sul'*, 'garnek'.

***sułt**, w nazwach: *Sulisław*, *Sulmierzyce*, herb *Sulima*; cerk. *sulij*, 'lepszy' (drugi stopień do »dobry«, jak *łuczij* lub *unij*); inne a raczej to samo *sułt-* w *posułt*, 'kuban', od **sulić*, 'obiecywać', co w ruskiem ogólne, niby od 'słania', 'obsyłania' (p. *słać*, *poseł*) nazwane; *sulij* łączą z goc. *sēls*, 'dobry'.

sułtan, tytuł; dopiero od 16. wieku przywłaszczył go »carz« turecki po egipsko-arabskim *sołdanie*, 'panie, zwycięzcy'; jeszcze »Janczar« polski zna tylko *sołdana* - kalifa w Kairze panującego.

sum, nazwa ryby, dawniej i *som*; Stanko tę rybę i *wielżą*, z niem. *Wels*, nazywa; *sumiasty* (wąs); prasłowo; cerk. *som* (tak samo na całym Bałkanie i u Rusi), lit. *szamas*; brak dalszych odpowiedników, jak u nazw rybich.

suma, *sumować, zsumować, sumka, sumarjusz*; z łac. *summa*, 'najwyższa (najniższa) liczba', *summare*.

suma, *suna, sunka* (*sunduk*, całkiem ruskie, u Szymona Budnego), 'worek, flasza (skórzane)', z niem. *Saum*; stąd i czes. *soumar*, 'furman', u nas w Janczarze; ale u tegoż Janczara »*sumarów* abo koni«; na innem miejscu są »osły«: węgier. *szamár*, włos. *somaro*, grec *samari*, albań. *samar*, 'osieł', wszystko od łac. *sauma* (z grec. *sagma*), 'ciężar, pakunek', *saumarius*, 'zwierzę ciężarowe'.

sumienie, dawniej (jeszcze i w 19. wieku) *sumnienie* (np. zawsze tak u Słowackiego), obok *sąmnienie, sampnienie* w 15. wieku; *sumienny*, itd.; znaczy właściwie 'wątpienie' (cerk. *sąmĭnĕti sę*, 'wątpić, obawiać się'; słowień. *sumniti se*, 'podejrzywać', *sumnenje, sumnia, sumlja, sum*, 'podejrzenie'; serb. *sumn'a*, 'wątpliwość'); od *są-* i *mnieć*: 'mniemać tak i siak'; *su-* polskie oboczne do *są-*, jak w *sukrwica* i i. Ale *sumny*, 'smutny', *sumować*, 'smucić się', późne (u Jeża i i.), z rus. *sumnyj, sumowaty*; por. słowień. *sum, sumiti*.

sumnice, *sumniczki*, 'poziomki', w 15. wieku (Stanko 1472 i i.); prasłowiańskie; serb. *sunica*, rus. *sunika*, i u nas *sunica, sonica*. Czy nie **są-nika*, od *niknąć* (ku ziemi)?; por. ogólną nazwę *poziemek*.

sunąć i liczne złożenia, częstotliwe *suwać* (»*nasuwa* mi się myśl«); prasłowo; obok *sunąć* i *suwać* cerk. ma jeszcze i *sowati*, rus. *sowat' sia, zasowka*, więc nasze *zasuwka* raczej *zasówka*; lit. *szauti*, 'strzelać' i 'suwać' (chleb do pieca), *szuwis*, 'strzał' (i przy tkaniu, 'rzut'). Dalsze odpowiedniki wątpliwe. Stąd prasłowiańska nazwa 'włóczni, spisy', cerk. i na Bałkanie *sulica*, ale czes. *su-dlice*, więc nasza *sulica* (p.) może z Rusi; zna ją tylko 16. wiek.

supeł, *supełek*, 'węzeł', »mazowiecka« postać słowa, p. *szypłać* (*szyp*)

surdut, z franc. *surtout*, późna pożyczka, z końcowem (naszem) *-t*, jak w *filut, kajet*.

surma, *surmka, surmacz*, z tur. *surna*, rodzaj 'puzanu' (u innych Słowian *surna* i *surla*, 'piszczałka'); od nas do Czechów, z *m*.

surnat, 'szminka', w 17. wieku, z rus. serb. *surma*, 'antymon', *surik* (toż), ze Wschodu.

surowy, *surowość, surowizna, surowiec*, wyjątkowo *serowy* z *syrowy*; obie postaci prasłowiańskie: cerk. *syr*, 'mokry', rus. *syraja ziemla, syriet'*, 'wilgotnieć', czes. *syrý*; cerk. *surow* (o człowieku, rus. *surowyj*, z przestawką *Suworow*); por. nazwę *seru* (p.). Na Litwie tylko o 'słonem' i o 'serze', *suras, suris*; w niem. i o 'surowem drzewie', szwedz. *sur ved*, 'drzewo surowe'; staroniem. *surougi*, o 'ciekących oczach', zresztą *sauer*, 'kwaśny'.

sus, p. *szus*.

suseł, 'krzeczek'; prasłowiańskie; u Czechów *sysel* (stąd niem. *Zeisel-maus* pożyczone); nazwa kilku drobnych szczepów słowiańskich nad Łabą i nad Drawą; u nas, jak i *krzeczek*, na 'pijaków' przenoszone: »pije jak *suseł*«, prawdopodobnie od *wysysania* (rus. *suslit'*, 'pić', *susło*, 'braha'), chociaż w istocie zwierzątko, jak i *krzeczek* (*skrzeczek*), od pisku przezwane: cerk. *sysati*, 'syczeć', u nas *sys*, nazwa 'orła' (u Cygańskiego 1584 r.), jak *krzeczot* lub *rarog* od dźwięku; por. niem. *sausen*, dawne *sūsōn*, 'huczeć'.

sutana księża, *sutanna*; z włos.

sotanna, 'płaszcz' (właściwie 'spodnica').

sutek, *sutki*, 'piersi', w Ezopie i i.; »*sutków* nie ssiesz«; por. bułg. *sucza*, łotew. *sukt*, 'ssać'; pień *su-*, indyj. *sunoti*, 'wyciska', grec. *hyei*, 'deszcz pada', niem. *sou*, 'sok'. Ruskie *sútki* i *sutki* wcale odmienne, od *tknąć*.

sutułowaty, 'krępy, przysadzisty', ruskie, od *sutuł*, p. *tuł*.

suwałka, w 16. wieku, o 'koszu i najeździe tatarskim'; od *suwania*?

swak, obok *swojak* (to 'ziomek'; tamto 'szwagier', w 16. i 17. wieku, ale i 'rywal', Ezop, r. 1500); *swaczyna* i *swacina*, 'uczta wstępna w przyjmowaniu do cechu', czes. *swaczina*, o 'podwieczorku' wogóle; p. *swój*, por. łac. *suus*.

swar, *swarzyć się*, *swarka*, *swarnia*, *swarliwy*; prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian (oprócz Serbów); stąd nazwa głównego bożka, *Swarożyca*; zdrobniałe to z *Swaróg*, co urobione przyrostkiem *-og* (jak *pirog*, *twarog*, *rarog*), nazwa 'ognia-kłótnika' w kulcie, bo Ruś jeszcze w 12.—14. wieku wzywając ogień, *Swarożyczem* go zwała; u nas tylko w nazwach miejscowych: *Swarożyno*, *Swaryszew*, *Swarzędz*. Prasłowo; zestawiają z nazwą dla 'ciężaru, trudu': niem. *schwer* (dawne *swāri*, 'przykry'), goc. *swērs*, 'szanowny', łac. *sērius*, 'poważny' (u nas: *na serjo*, 'poważnie'); lit. *swerti*, 'ważyć', *swarus*, 'ciężki', *swirti* 'przeważać', *swirtis*, 'wahadło u pompy'. Inni łączą *swar* z goc. *swaran*, niem. *schwören*, 'przysięgać', nord. *and-svar*, 'odpowiedź', łac. *sermo*, 'mowa'; to trafniejsze.

swat, z *swojat*, p. *swój*; *swacia*, zbiorowe; *swatać*; zgrubiałe *swach*, *swacha*; *swaszka*; od czasownika: *swaćba*, 'wesele', pisane mylnie *swadźba* (jak *prośba*), a stąd *swadźbić*, 'spółkować' (16. wiek), *swadziebny* obok *swadebny*, 'weselny' (o pieśniach i t. d.). Małżeństwo łączyło, *swoiło* rody.

swawola (dwa słowa), a do niej stałem prawidłem nowy przymiotnik *swowolny* obok *swawolny*, *swawolić*, i *swywolny*, *swywolić* (od: *swéj woli*); *swawolnik*, *swowoleństwo*; czes. *swéwole*, *swéwolný*, to samo.

swąd, *swędzić* i *swędzieć*, nietylko o 'dymie, smrodzie' (»*psim swędem*«, 'byle jak, marnie'), ale i o 'świerzbie' (»ręka mnie *swędzi*«), i o 'plamie od ognia, rdzy', *swędra*: »w *swędrach*« (»w sprosnościach«, w drugiem wydaniu Leopolity), »nie miał *swędry* albo zmarski«, »złość i brzydka *swędra*«; wkońcu przeniesione i na 'sknery, żmigrosze'. To postać pierwotna, por. bez *s-*: *więdnąć*. Ale, jak częściej bywa, mieniają się nagłosowe *sw-* i *sm-*; więc już w cerk. tylko z *m*: *prismęnąti* (trzecia osoba »aorystu« *prismęde*), obok *priswęnąti*, *osmąditi* ('wypalić piętno'), *prismąditi*, 'wysuszyć (wywędzić)'; słowień. *smōd*, *smōditi*; serb. *swud*, *smud*, *smuditi*, 'opalać'; czes. *smoud* i *cmud*, a nawet *czmud*, 'swąd' (por. nasze *czmucić*, o fajce, zamiast *czmudzić*), dalej *czmucha*, 'swędra', *czmuch*, 'smród'. Por. niem. dawne *swēdan*, *swethan*, 'palić', *Schwende*, 'żdżar, wypalony las' U innych Arjów nazwa 'potu': łotew. *swīdēt*, 'pocić', *swiedri*, 'pot', ind. *swedate*, *sweda-*, 'pot', grec. *hidrōs*, *idiō*, 'pocę się', łac. *sudare*, *sūdor*, 'pot', niem. *swizzen* (*schwitzen*).

swoboda, narzeczowe (ruskie) *słoboda*, 'lgota, wola'; *swobodny*; *oswobodzić*; w 15. wieku *świeboda*, 'obfitość, hojność', *świebodny* (postać z *ie* tylko u nas, jak i znaczenie 'hojności'); prasłowiańska nazwa 'wolnego' (*swobod' mąż* nazywa Metody r. 885 następcę swego, Gorazda); odmiany znaczeń bywają i indziej, np. słowień. *slobost*, 'ufność', *slobnost*, 'dostatek'. Urobione zbiorowym przyrostkiem *-da* (jak *łagoda*) od pnia *swobo-*, a ten przyrostkiem *-b* (*-bh*) od pnia *swo-*, p. *swój*; por. prus. *subs*, 'sam, swój', i nazwę niem. *Schwabe* (stare *swābā*, t. j. 'wolni, swobodni'), u nas *Szwab*, *oszwabić*, 'ocyganić', w 16. wieku (r. 1544); *szwaby* przeniesiono miejscowo na owady: 'tarakany, prusaki'.

swój, zaimek zwrotny dzierżawczy, jak *mój*, *twój*; prus. *swajs*; w licznych urobieniach, szczególniej dla nazw pokrewieństwa: staroniem. *swein*, 'sługa', nord. *sveinn*, 'chłopiec' (także nazwa osobowa), staroniem. *ge-swīo*, 'mąż siostry', dziś *Geschwister*; lit. *swainē*, 'siostra żony' lub 'żona brata', *swainis*, 'mąż siostry' lub 'brat żony'. P. *swak*, *swat*, *świekier*, *świeść*, *swoboda*. Od *swój*: *swojski*, jak *mojski*, *twojski*; *swoisty*; *oswoić*, *uswoić*, *przyswoić*, itd.

swora, *sworzeń*, *sworny*, *sworność*, p. *sfora*, *niesforny* (Potocki *sforzeń* nigdy przez *sw-* nie pisze: »łamie się *sforzeń* i rozwora«, »*sforniowym* świdrem wierci«); również »*sfora* psów«, ale o 'przyjaźni', 'małżeństwie': *swora*, *sworny*, już częstsze; p. *wrzeć*; *swora* przeciw *rozworze*. Czeskie *swor* i *swora* tylko o 'narzędziach', ale *sworný*: 'zgodny'.

Sybili; nazwa (od *Sybilli*) przeszła z ambony do ludu; tak (i *siwilją*) nazywają i 'mamuny' (również z ambony znane), i 'dziwożony'.

Sybir, *Syberja*, *syberjak*, *sybirski*, *syberyiski*, z rus. *Sybir* (rodz. żeńsk.); przezwane nie od *siewierzy*, 'północy', lecz od *Sewerów*, *Sabirów*, ludu na Wschodzie, za Donem, w 5. do 7. wieku nieraz wymienianego.

sycera, w 16. wieku, z biblji, o 'napoju odurzającym', z łac. grec. *sikera*, z hebr. *szekar*.

sygnet, 'pierścionek - pieczątka' (z herbem, na palcu; u Reja), por. włos. *signatorio anello*, franc. *signet*, z łac. *signetum* od *signum*, 'znak', od czego i *sygnał* i *sygnatura*, *sygnarek*, 'dzwonek', i *sygnować*, *asygnacja*, ale i *żegnać* (p.).

syk, *syknąć*, *syczeć*, *sykać*; prasłowiańskie; dźwiękonaśladowcze (dla takich słów *-k* prawidłowy przyrostek), por. wyżej *sys* pod *suseł*; oboczne *sik* (p.), *sikora*; czes. *sykati*, *syczeti*, 'sykać' i 'sikać', słowień. *sikati*, rus. *sykat'*, 'syczeć'.

sylaba, *sylabizować* już r. 1558 (zamiast **sylabować*, »składać litery«), dziś ludowe *ślabizować* i *ślebizować*; łac. *syllaba*, z grec. *syllabē*, dosłownie: 'składanka', z tymże przyimkiem *sym-* (*sy-*) co i w *symbol*, *symfonia*, *symetrja*, *sympatja*, itd.

syn, *synowa*, *usynowić*, *synowski*, *synowiec*; liczne zdrobnienia, *synalek*, i t d. Tak samo wszędzie, prasłowo; pień na *-u*, jak wszelkie urobienia (z *-ow-*) dowodzą; lit. *sūnus*, ind. *sūnu-*, grec. *hyios*, od pnia *sū-*, 'rodzić' (ind: *sūti-*, 'urodzenie', *sū-tu-*, 'ciąża').

sypać, *sypnąć*, *sypki*, *wysypka* itd., p. *suć*.

sysać, p. *ssać*.

syty, *sycić*, *nienasycony*, *sytny*; *dosyć* z *dosyci*, skrócone dalej

w *dość*; *przesyt*; tak samo u wszystkich Słowian. Prasłowo, różniące się jednak samogłoską *y* (= *ū*) od wszelkich odpowiedników: lit. *sotus*, 'syty', prus. *sātuinei*, 'sycisz'; grec. *a-atos*, 'nienasycony', łac. *satis* (nasze *satysfakcja*) i *satur*, 'syty' (stąd *satyra* itd.), goc. *saths*, 'syty' (niem. *satt*), i *ga-sōthian*, 'sycić'. Mamy oprócz tego rzeczownik *syta*, 'woda miodowa' i 'wywar miodowy', co powtarza się na całej Rusi (dalej nieznane) o tem samem: *sýtit'*, 'sycić', ale *sytít'*, 'słodzić'; może to i u nas ruskie? Naszą *satyrę* (z łac.) odwodzą rozmaicie, i od grec. *satyros* (»dziki mąż«, u Kochanowskiego), i od *lanx satura*, niby 'quodlibet', 'mieszanina wszelaka'.

ściana, *ścianka*, *ścienny*; *zaścianek*; *pościenie*; prasłowo; lit. *siena*, 'ściana', grec. *skēnē*, 'namiot'; nagłos pierwotny: *sk-* (gardłowa podniebienna). Zawsze łączą *ścianę* z niem. *Stein*, ależ słowiańska ściana nigdy z kamieni nie bywała, lecz z drzewa i gliny. U wszystkich Słowian bez wyjątku *stěna*, 'ściana', a *stěnica* 'pluskwa'.

ścieg, przy szyciu, *ściegać*; Ruś nawet knutem *ściega*; pień *steg-*, *stog-* (p. *stóg*). Od *ścieg* i *ścieżeja*, 'oś ziemi, biegun', w psałterzu, i o 'drzwiach': *oścież*, *rozcieża*; dalej: *ścięgno*, 'droga'; z niepierwotną nosówką *ścięgno*, 'sucha żyła'; *ie* albo z *e* (serb. *stegno*, 'udo'), albo z półgłoski, cerk. *stĭgno*, *nastegny*, 'karwasz'; czes. *stehno*, rus. *stiegno*, niem. *Schinken* (?).

ściernie, *ścierń*, *ściernisko*, 'co po zżęciu zostaje', dawne *ścirnie*; prasłowiańskie, może we związku ze *ścierw* (p.).

ścierw, w 15. wieku jeszcze *ścirzw* (biblja) i *ścirzwo* (kaszub. *scirz*); prasłowiańskie; i w cerk. są oba rodzaje, na Rusi jeszcze i trzeci: *stierwa*; *ostierwienit'sia*, 'wściec się'; taka sama wielość rodzajów w słowach *bałóg*, *błazn*, *brzuch* i i.

ścieżeje, 'zawiasy', p. *stóg* i *ścieg*; *ścieżejny*, 'główny', wedle łac. 'cardinalis', w 16. wieku; serb. z *o*: *stožaj*, i *stožer*, *stožernik*, 'kardynał'.

ścieżka, zdrobniałe (dziś bez tego znaczenia, więc nowe dalsze zdrobnienia: *ścieżynka*, *ścieżeczka*), od *śćdza* w psałterzu florjańskim (w puławskim zamiast tego już *ścieżka*); *śćdza*, drugi przyp. liczby mn. **ściedz*, zdrobniałe *ścieżka* (jak *słza*, *słez*, *stezka*); postać pierwotna: *stĭg-ja* (jak *ldza* z **lĭg-ja*), do tegoż pnia co i *ścigać* (p.). Obok pnia z miękką półgłoską był i pień z twardą, t. j. obok *ściegna*, 'droga', i *stegna*; *stecka*, *steszka* r. 1500 (jak w cerk. *stogna*), szczególnie w wielkopolskich zabytkach (por. różnicę między *słza* a ruskiem *ślozą*, i i.). Już w 15. wieku *śćdza* (pisana rozmaicie, *stdza* itd.) wyszła zupełnie z obiegu; »pospólnych *ściegien*«, r. 1408. Ruskie *stiezia*, cerk. *stĭ-(d)za*, serb. *staza*, czes. *steze*, słowień *steza*, itd.

ścigać, *ścignąć*, *niedościgły*, *pościg*, i t. d.; *dościgać*, *(do)ścigły* (i o owocach: 'dojrzały'). Prasłowo; pień *stĭg-* (p. *ścieżka*, *śćdza*) i *stīg-*; lit. *steigtis*, 'natężać się', *staigus*, 'porywczy', *staiga*, 'nagle'; niem. *steigen*, grec. *steichō*, 'kroczę', *stoichos*, 'rząd', a stąd rus. cerk. *stich*, 'wiersz'. W serbskiem jest jeszcze bezokolicznik *stići* (jak nasze *strząc*, *strzec*). Wokalizacji *śćdza*, *stĭdza*, odpowiada łotew. *stiga*, jeśli to nie pożyczka z niem. *Stiege* (niem. *Steg*, goc. *staiga*, 'droga'). *Stignąti*: 'dosiąc celu, przybyć', 'dosiąc kogo'.

ścircialka, kpiąca nazwa 'włodyki' ('szlachetki-nieposesjonata'); od *ścierać* (?); jest i *(ś)wircialka.*

ścisły, *ścisłość*, dawniej i *ściśliwy*, i z *k*: *ściskły*, *ściskliwy*, 'szczelny, dokładny, skąpy', od *ściskać*, p. *ciskać* (jak *zwięzły*, *zmarły*, *przyszły* itp.)

ślad, *śledzić*, *śledztwo*, *ślednik* ('pies', co już w 13. wieku do Prus przeszło), *śladować*, 'tropić', dziś tylko *naśladować*, *prześladować* itd.; *poślad*, *pośladek*, *pośledni* (por. cerk. *poslěd'*, 'potem'; por. *opięć*), *pośledź*, *napośledź*, 'nakoniec'; *oślada*, 'ślad'. Prasłowo; lit. *slįdau*, *slysti*, 'ślizgać się', *slidus*, 'gładki', niem. anglosas. *slidan*, 'ślizgać się' ('gleiten'), dowodzą, że pień miał znaczenie 'kiełzania, ślizgania, toczenia po gładziźnie'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *sněd*, *poslěžde*, 'później', *poslědŭk*, 'koniec', czes. *sladník* (pies), *posléz*, 'później', rus. *slědujuszczij*, 'następny'.

ślamazarny, o 'ociężałym, powolnym,' słowo nowe, od *ślam*, 'muł', z niem. *Schlamm*, zwykle *szlam*, »*szlamować* staw«; *ślamowaty*, 'ślizgi', już od 17. wieku. Jest też i *szlamazarny* (z *sz-*, jakby to właściwiej pisać należało), z niezwykłym przyrostkiem (por. *dziwarny*), ale **szlamazy* nie znam.

ślaz, mylnie *szlaz*, roślina ('malwa') i 'żołądek (»czwarty«) bydła'; *ślazowy*; prasłowiańskie; cerk *slěz* i *sljuz*, więc nazwa »od *śluzu* z rozgotowanych korzeni tego rodzaju«, p. *śluz* (*ślizki*); tak samo u innych Słowian: słowień. *s(k)lěz*, czes. *slez*; u niektórych z *szl-*.

Śląsk, dawniej *Śląsko* (domyślne: *pole*); nietylkoż nazwy miejscowe mieniały stale w ciągu 16. i 17. wieku rodzaj nijaki na męski. Nazwa od rzeczki i góry *Ślężej* (dziś rzeczka zwana *Lohe*, a góra *Sobotą*, niem. *Zobten*), ta zaś nazwa od szczepu niemieckiego *Silingów*, co stąd na początku 5. wieku wyruszył za Wandalami na Południe. Góra *Ślęża*, z równiny się wznosząca, znakomitem była uroczyskiem.

śledź, *ślodek* (u Reja i i.), rus. *sield*, *sielodka* (rodzaju żeńsk.), wraz z nazwami lit. (*silke*, prus. *sileke*) pożyczka z nord. *sild* (dzisiejsze szwedz. *sill*), jak i u wszystkich Finów; nazwy litewskie poszły z estońskiego *silk*. Inna nazwa niem. *Hering* (u nas narzeczowe *jarzęg*, jeśli to nie zmyślone); w 16 wieku u nas *bydlinek* z niem. *Bückling*, dla rybki »wędzonej«, gdy *sild* od »soli«, a *hering* od »laki«, łac. *halec*, nazwany Od trzeciej nazwy 'śledzia' poszła nazwa *Ska(n)dynawji*, 'ziemi śledziowej' (a może i *sinus Codanus*, co mylnie z *Gdańskiem* łączono: 'morze śledziowe'?). Handel śledziami do najdawniejszych należy.

śledziona; *śledziennik*, o 'hipochondryku' (albo *chandrze*, jak Ruś skraca to greckie słowo). Postaci najodmienniejsze; nawet w jednym druku (np. u Falimirza 1534 r.) można ich cztery naliczyć: jest i *słodzona* i *śleziona* i *słozona*; *d* przed *z*, jak zwykle, »dodane«, więc mylne; cerk. *slězena*, rus. *selezena* (dziś *selezionka*), czes. *slezina* z *slezena*; wstawiają i *k*; dają i *szl-*. Prasłowo; postać pierwotna **selzena*, *s-* zamiast *sp-*; brak w lit.; iryjs. *selg* (z **sphelghā*); grec. *splēn* (stąd *spleen* angielski) z **splench-*; awest. *sperezan-* (z **sphelghen*, gardłowa podniebienna, dlatego słowiańskie *z*); ind *plihan-*; łac. *lien*. Jedna z licznych nazw ciała spólnych Arjom; mimo to w każdym niemal języku

nieco albo i znaczniej odmienna (por. *język*).

ślemię, 'belka poprzeczna'; »*ślemię* z trzech drewien«, 'szubienica'. Prasłowo, u nas mylnie i z *szl-*; cerk. *slěmę*, z **selmen-*; litew. *szelmuo*, 'szczyt dachu; belka'; *sz-*, *s-*, z gardłowej podniebiennej.

ślepy, *ślepota*, *ślepieć*, *ślepić*, *ślepiec*, *ślepie* (*ślipy*, *ślipaki*), *ślepnąć*; prasłowiańskie; *podślepowaty*; *oślepnąć*, nowe, zamiast dawnego *oślnąć* (por *uschnąć* co do wokalizacji pniowej), przestawionego w *olśnąć* (p.). Nazwy dla roślin 'primula', 'anagallis', jak *kuroślep* (*kura-*, *kurze-*, *kurzoślep*, przeniesione od nas i na Ruś), bo roślina ostrzyła wzrok przeciw »*kurzej ślepocie*«. W 17. wieku *ślepucha* i o 'gorzałce'.

ślęczeć, *ślęczyć*, *wyślęczyć*, 'dukwieć'; pień *slenk-*, *słonk-* w *słąka*, *słomka*. o 'skrzywieniu'. Prasłowo; lit *slenka*, *slinkti*, 'pełzać', *słanka*, o 'leniu' (*slinka*, *slunkius*, 'powolny, gnuśny'), niem *schlingen*, 'łykać', *Schlange*, 'wąż' (dawne *slingen* znaczy również 'pełzać'). Tu i *prześlągły* (u Reja), o szkapie 'z zapadłym grzbietem'.

śliczny, *śliczność*, p. *lice*; tak samo czes. *sličný*; u Bułgarów i Słowieńców i samo *liczny*, 'piękny', por. *liczyć* u nich, o 'piększeniu', i nasze *liczydło*, 'szminka'. Właściwe znaczenie: 'stosowny', 'podobny'.

ślimak, *ślimaczy*, *ślimaczyć*, zachodnio- i wschodniosłowiańskie, od tegoż pnia co i *slina* i *śluz*; powtarza się, jako prasłowo, w grec. *lemaks*. 'ślimak', i w niem. (*slim*) *Schleim*, 'ślina'

ślina, *ślinić*; *ślinogorz* ('angina'); »połykać *ślinki*«, przysłowiowo. Prasłowo; u innych Słowian i *sljuna*, *sljunjawyj*, por. *śluz*; por lit. *sliekas*, 'dżdżownica', łotew. *sliekas* i *slienas*, 'ślina'.

śliwa, *śliwka*, *śliwkowy*; *śliwić*; *śliwowica*, *śliwianka* lub *śliwczanka*; prasłowo (u innych Słowian postaci i z *slju-* i *szli-*); brak w lit. (oprócz pożyczek); nazwa czy od gładkości (do *sli-ny* itd.), czy od barwy, łac. *lividus*, 'siny' (?); łączą z niem. *Schlehe*, *Schledorn*, 'tarnki' (z **slaihō*) Czasownik *śliwić* o wszystkiem 'śliniącem': »wrzody, krosty *śliwiące*«. Odmiany śliwek: *węgierki*; *lubaszki*; *szwestki* w 16. wieku, z czes. *švestka*, a to z niem. *Zwetsche*, co znowu z łac. *sebastica*.

ślizki, *ślizgi*, *ślizgać*, *ślizać się*; *slizawka* i *slizawica* obok postaci z *zg*: *ślizgawka*; *śliz* i *śliżyk*, nazwa rybki; *pośliznąć się*; w czeskiem i z inną wokalizacją, *slzký*, cerk. *slĭzŭk*, słowień. *skliznoti*, *sklizek*, serb. *sklizak*, rus. *skliznut'*. Pierwotne: *skliz-* i *skŭlz-*, którego *s-* odpada, więc *kiełzać*, *kiełznąć*, to samo co *s(k)lizać*; rus. *kołzat'*, i z *ch* = *sk*: *chołzko*, 'ślizko'; odmian tych postaci mnóstwo; brak odpowiednika litewskiego; grec. *ligden*, 'po powierzchni', niem. *schleichen*, 'pełzać', dawne *sleicha*, 'sanki', anglosas. *slic*, 'brus'.

ślostram, *szlostram*, 'balka': »ani *ślostromu*, ani widzieć tarcice«, Potocki; z niem. *Schlussrahmen*; *t* u nas wsunięto

ślub, *ślubować*, *ślubny* (w wymowie i *szl-* zamiast *śl-*); *poślubić*, *zaślubienica*, *ślub(owiny*; od nas Prusowie przyjęli, *salubs*, dobrze oddając *s-* przyimkowe swojem własnem *są*, t. j 'z(e)'; p. *luby*; por. niem. *geloben*, *Gelübde*; czes. *slib*, *slibiti*, mniej używane niż nasze; znamienne dla zachodniej Słowiań-

szczyzny, a szczególniej dla nas; na Litwie *sąluba* i *szlubas*, od nas.

ślusarz, z niem. *Schlosser* od *Schloss*, 'zamek' (od *schliessen*, 'zamykać'), z stałem przejściem *o* w *ó*, *u*, u słów obcych; dawniej i *ślosarz*, *ślosarstwo*.

śluz, *śliz*; *śluzem*, pisane i *ślozem*, 'płasko'; »*śloz* flegmisty«, »*ślozy* lipkie« w 16. i 17. wieku (niby pierwotne **slez*); cerk. *sluz*, 'ślina', rus. *sliź*, bułg. *sljuz*, czes. *sliz*; od tegoż pnia co i *ślina* (*sli-* i *slu-* mieniają się tu stale); w słowień. jest i *slu-ga*, 'ślimak'; p. *łza*.

śmiać się, *śmiali się* (*śmieli* mylne); *na-*, *wyśmiewać* (niema częstotliwego z *j*), *naśmiewca* itd.; prasłowo; cerk. *smijati*, *směją sę*, czes. *smáti se* (u nas *-ija-*, jak zawsze, ściągnięte); łotew. *smīēt*, *smeju*, *smaida*, 'uśmiech'; indyj. *smajate*, 'uśmiecha się'; grec. *meidaō*, łac. *mīrus* ('śmieszny, dziwny, cudowny', franc. *miracle*). Urobienie: *śmiech* (p.).

śmiara, 'pokora', stałe w psałterzu; *śmierny*, 'pokorny', tamże; *śmierzyć*, dziś *uśmierzyć*, 'upokorzyć', od *śmiary*; ale jest i *uśmi(e)rzyć* od *mir*, 'pokój' (u nas obu postaci nie rozróżnisz); cerk. *směriti*, 'upokorzyć', serb. *smjera*, 'pokora', *smjeran*, 'pokorny'; p. *miara*.

śmiech, urobione od *śmiać*, jak *spiech* od *spieć*; *śmieszyć*, *ośmieszać*, *śmiechowisko*, *naśmieszник*, *śmieszny*, *śmieszek*; prasłowiańskie; p *śmiać się*.

śmieci, *śmiecie*, zbiorowe, *śmietnik*, *śmiecisko*, *śmiecić*, *śmieciarz*, *śmieciuch* (i nazwa 'dzierlatki'); złożone z *s-* (*z*) i *mieść* (p.).

śmieć, *śmiem* zamiast dawnego *śmieję*, *śmiały* (jak *bywały*), *śmiałek*, *ośmielić*. Prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian: rus. *śmieju*, *śmielczak*, czes. *smielý*, serb. *smieti*; uważają to za złożone z *sŭ-* i **mě-ti*, i łączą *mě-* z niem. *Mut*, dawne *mōt* (?).

śmierć, p. *mrzeć*; pierwotne *smirzć* nie istnieje, jest *śmierzć* (do dziś na Podgórzu) i *śmirć* (nader rzadkie już w 15. wieku; psałterze i biblja nie znają innej formy prócz dzisiejszej); lit. *smertis*, pożyczka. Przymiotnik *śmiertny*, już w 15. wieku zastępywany przez jedynie dziś używane (czeskie ?) *śmiertelny*; *śmiertelnik* (por greckie *brotos*, to samo), *nieśmiertelność*; *śmiertność* tłumaczy w psałterzu i 'ścierw'; u Potockiego żartobliwie *śmiertuszka*. Zastępują *śmierć* licznemi wyrazami, jak *goła* i i. Czasownik: *uśmiercić*. Pomijam złożenia, *śmiercionośny* itp. U wszystkich Słowian tak samo: czes. serb. *smrt*, *smrtan*, 'śmiertelny', itd.

śmierdzieć, *prześmiardl*; *smard*, 'plebeius', to jest *śmierdziuch*, pogardliwa nazwa 'oracza, chłopa', w ustach pasterza, woja i pana; *smard* i *śmiardł* taka sama prapolska różna postać jak *zarno* i *ziarno*, *darski* i *dziarski*, i bynajmniej nie odmieniona wedle *śmierdzieć*. Są tylko dwie postaci: *smĭrd-* i *smord-* (p. *smród*); i na Litwie tak samo, tylko tam *smird-* i *smard-*: *smirdžiu*, *smirdėti*, 'śmierdzieć', *smirsti*, 'zaśmierdzieć się', *smirdas*, 'śmierdziuch' (łotew. *smirds*, pożyczka co do znaczenia z rus. *smierd*, 'chłop'); i *smardas*, 'smród'; *e* jest może w łac. *merda*, 'łajno'; inni łączą tu niem. *Schmerz*, 'ból', i *Schmeer*, 'tłuszcz'. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *smrděti*, *smrždą*, itd.; w aktach 12. i 13. wieku *zmurdones*, 'chłopi'.

śmietana, *śmietanka, śmietanczarka,* w 15. wieku *śmiotana, śmiotanka* (Rej); od nas Niemcy pożyczyli, *Schmetten,* a w innej postaci *Schmant*; prasłowiańskie; słowień. *smetena* i *smetana,* czes. *smetana,* u Załabian *smatona* (pomylone chyba, co u nich nie dziw). P. *mieść,* niby »zebrana«; por. *maślanka*; *ie* bez przegłosu, podobnie jak *umietać, umietacz,* w 16. wieku ogólne.

śmiga, *śmigawka* (do rzucania kamyków), *śmigiel* (i nazwa miejscowa), *śmignąć,* 'rzucić', i *śmigać*; *śmigownica,* nazwa 'działa' w 16. i 17. wieku; *śmigły,* t. j. 'smagły'; oboczne do *smagać* (p. *smaga*).

śmigus, pozornie do *śmigać,* chociaż z niem w najmniejszym nie pozostaje związku, bo skrócone z *śmigurst* (co jeszcze w 17. wieku, r. 1655 i częściej), *śmigust,* a to jest niem. *Schmeckostern* (Czesi z tego *szmerkous* zrobili), nazwa 'poniedziałku wielkonocnego', kiedy bito się prętami i wodą zlewano; to samo co *dyngus,* co również od Niemców przyszedł; zwyczaj i nazwa Słowianom obca; przechodzi na znaczenie 'daru, jakim się w Wielkanoc obsyłano'; tak jeszcze w 17. wieku stale: »wtenczas, kiedy *smigursty* różni przyjaciele wzajem sobie oddają«, »... za *smigurst* oddana«.

śniadać, *śniadanie, śniadanko,* pierwotna postać złożenia przyimka *sŭn* (= 'ze') i pnia *jad(ać)*; tak samo przez cały 15. wiek mówiono *śniedz,* 'zjedz', p. *snieść*; *sniadny,* 'jadalny', »*śniadki* ciał«, 'zjadki'. Por. *śniedny.* Prapolskie.

śniady, *śniedź, Śniadecki, zaśniedziały,* nastały dopiero od 17. wieku, zamiast dawniejszych poprawnych *śmiady, śmiedź, Śmiadecki* (Krakowianin, autor broszury z r. 1610); por. *miedź*; *śmiady* itd. zachowały *s-* nagłosowe, jakie *miedź* postradała (niem. *Schmied*). Obok *śmiady* był i *śmlady,* bo i u nas wstawiano *l* między *m-j* (por. *niemowlę* i i.), *pośmledzieje,* u Reja. I Czesi odmieniają *sm-* w *sn-*; cerk. *směd,* 'śniady', serb. *smedjka,* 'brunetka'; brak słowa na Rusi.

śniat, 'pień drzewa', ogólne w 17. wieku, »*śniatem* padł« ('jak długi'); tylko nasze i czes. *sniet, snietew,* o tem samem znaczeniu; p. *śnieć* (?); *sniecić,* 'ronić (pióra)'.

śnica, *sznica,* 'osada dyszlowa'; przestarzałe; u nas, Czechów i Rusi; por. rus. *snycz,* 'zasuwa', p. *snuć.*

śnić, p. *sen.*

śnieć we zbożu, 'rdza zbożowa'; jedna z nazw dla 'geranium', r. 1557; prasłowiańskie; czes. *sniet'*, słowień. *smetlaj,* o tem samem znaczeniu. Por. *knieć, kniat*; dla koloru (?).

śniedny, 'jadalny', p. *śniadać* i *snieść*; »*śniedne* i pite rzeczy«, »do strawnych albo *śniednych* rzeczy domowych«; *śniatek,* zamiast *śniadek,* 'potrawa', czes. *sniedek.*

śnieg, *śnieżny, śnieżyca, śnieżysty*; *śnieguła,* nazwa ptaszka; prasłowo; prus. *snaigis,* lit. *sniegas, snaigała,* 'śnieżynka'; grec. *nifa,* łac. *nix, nivis,* goc. *snaiws,* niem. *Schnee.* U Słowian tylko z wokalizacją *oi*; na Litwie i obie inne: *sniyti* i *sneigeti.* U wszystkich Słowian tak samo.

śpichlerz, dawniej *spichrz,* a są i postaci z *szp-*; z niem. *Speicher*; *l* wstawiliśmy później (jak w *szmuklerz*); niem. *Speicher* z łac. *spīcārium,* od *spīca,* 'kłos', co Niemcy sami we wczesnem średniowieczu urobili; romańskie języki tego nie znają.

śpień, 'spięcie, sponki', do zapinania, r. 1500, p. *piąć.*

śpiew, *śpiewać, śpiewak, śpiewaczka, śpiewny, śpiewka*; zamiast *spiew*; p. *piać.*

śratać, *pośratać*, dziś tylko ludowe, 'witać', w 15. wieku ogólne, z właściwem *rz*; w biblji: »*śrzatła* ji« (u Leopolity: »wybiegła przeciw jemu«), »*pośrzatł* je« (»potkał się z nimi«, Leopolita), »jegoż *pośrzatł*« (»któremu zaszedł«, Leopolita); w psałterzu: »*pośrzatła* jesta« (*pośrzatłasta*, puławski; »zabieżały sobie«, psałterz z r. 1532). Resztki prasłowiańskiego czasownika *rěsti*, co już nigdzie sam nie występuje, tylko w złożeniu z przyimkami: *obrěsti* i *sŭrěsti, obrětati*, 'znachodzić'; na Rusi walnie zastąpione: *obriesť, priobriesti*, itd.; stąd nazwa 'spotkania - szczęścia' na Bałkanie: serb. *sreća* (*nesreća*, 'nieszczęście'), stare bułg. *sręszta* (stąd węg *szerencse*); u Czechów *na wstrzic*, 'naprzeciw', *strzetnouti*, i *strzetati*, 'spotykać'. Prasłowo; lit. *rasti, randu*, 'znachodzę' (u Słowian czas teraźniejszy również z nosówką cerk. *obręszta*); dalsze odpowiedniki wątpliwe. U nas i *pośrzacaj*, 'powitanie', z przyrostkiem *-jaj* (jak *rodzaj*).

śreż, *śrzeżoga, stryż, stryżoga, śrzeżoga*, 'pierwszy lód na wodzie'; 'szron'; »przez *śrzeżogi* i śniegi«, »na wietrzne *śrzeżogi*«; 'mgła' nawet; *śrzeżoga* i 'usychanie kwiecia od mrozu'; »śnieg bieli ziemię i rzeki się *szryszą*«, »(flis) w pół Wisły śnieżnym zatrzymany *szreszem*«, Potocki. Pierwotne *serg-*; p. *szron.* Słowieńskie *srěž*, 'szron' i 'lód'; u innych Słowian wstawiają *k, t*: bułg. *skreż*, 'szron', czes. *strziž*, 'pierwszy lód', łuż. *strież*, 'kra lodowa', słowackie *streż*, 'kra lodowa'. Przyrostek *-g*, jak w *trwoga, księgi* itp.

środa, *środek, środowisko*; *pośród* i *śród, wśród*; *średni, średniówka, średnica*; *pośrednik, pośredniczyć*; *środowy*; *śródziemny, śródmieście, śródwieczerz*; liczne odmiany postaci, nawet *rsioda* i *rsiodek* w 16 wieku, np. w Jaczarze; dawniej zawsze z *rz*: *śrzoda, śrzedni, śrzodek*; z *t* wstawionem: *strzoda, postrzodek.* Pień ten sam co w *sierce*, p *serce* (tam *sĭrd-*, tu *serd-*; ruski pełnogłos, *sereda*, cerk. *sěda*). Wedle niem. *Mittwoch* nazwał Słowianin dzień tygodnia *środą*, t. j. 'środkiem', już w 8. wieku (p. o nazwach pod *Tydzień*), licząc dnie od niedzieli Typu *serd-* Litwa nie ma, jest on wyłącznie słowiański. Odmiana *śrz-, żrz-*, w *sr-, żr-*, u nas stała (p. *srebro, źródło*); proste to ułatwienie wymowy. Pierwotne znaczenie części ciała (por. *serce*) przeniesione u Słowian wyłącznie (Litwin już tego nie zna) na określenie miejsca. U wszystkich Słowian tak samo: czes. *strzeda*, 'środa', *strzed*, 'środek', i *strzida*, 'klasa, ulica', *strzidati*, 'odmieniać', *strzidmý*, 'mierny'.

śrót, do naboju, i o 'grubo zmełtej mące' (»mąka *śrótowa*, lub *śrótowana*«); dawne *szrotować*, częste w 16. wieku, 'wyciągać (np. beczki z piwnicy), dźwigać ciężar': »mniszy chłopa wzgórę na krzyż *wszrotowali*«, facecja Rejowa, »chłopa w skrzyni w kościoł *wszrotowali*«, tamże; w obu znaczeniach z niem *Schrot* (*Mehl schroten*), od czego nazwisko *Schröder, Schröter*, 'tragarz'; pisownia z *u* nie ustaliła się u nas, przeciw wszelkim innym podobnym (p. *kluski, ślusarz*). U Potockiego: »*szrot* słoniny«, »mięsa

dwa *szroty*«. Ale »*szrotyrz* albo bednarczyk«, r. 1538, mylne tłumaczenie łac. *cietor*.

śruba, *wyśrubować*, itd., z niem. *Schraube*; *śrubsztak* z *Schraubstock*; *Schraube*, dawne *schrūbe* (franc. *écrou*), słowo praniemieckie, island. *skrufa* z pierwotnego **skrofa*.

świadek, *świadczyć* (ludowe *świarczyć*, jak *starczyć* z *statczyć*); *świadectwo* (postaci *świadzectwo* i *świadectwo*, w 15. wieku, mylne), dawniej *świadeczny* (list lub pismo); *świadomy*; *świadomie*, 'sumienie' w biblji, jest jednak czeskie, w innych zabytkach tyle co 'świadectwo'; *nieświadomy*, »po *świadomiu*«; od *wiedzieć*, *wiadomy* (p.); oba pnie już prasłowiańskie, w tem samem znaczeniu; czes. *swiedek* i *swiedom*, itd.

świat, pierwotnie znaczył tylko 'światło', więc *świecić* z licznemi złożeniami, częstotliwe *przyświecać* i t. d.; *oświecony*; *poświata*, ogólne w 17. wieku, o 'świetle (księżyca)'; *oświata*; *świetny*; *świecidełka*; *świat-ło*, *oświetlić*, *światełko*, *świetlany*; tak samo u innych Słowian; u nas, jak i u Czechów, znaczy *świat* (już od Bogurodzicy) tylko 'universum', 'świat ziemski' wobec 'nieba' i »tamtego świata«: *światowy*, *świecki*, »aż do skonania *świeckiego*«, w Ezopie, t.j. 'do końca świata'; *odświecczyć*. Złożenia: *światoburczy* i t. d. Ruskie *swiet* łączy oba znaczenia, a podobnie już w cerkiewnem, serbskiem (prus. *swetas* pożyczka z polskiego); i u Węgrów pod wpływem słowiańskim *vilag* i 'światło', i 'świat'. Inne urobienia: *świetlica*, o 'izbie »jasnej« (nie kurnej)', *świetlny*, *świetnie* ('znakomicie'), *świetnieć*, itd. W biblji *swiecidlnik* i *swietedlnica* (»kagańce«, »lichtarze«, u Leopolity) poszły z czeskiego. R. 1500: »*świecidło* albo knot«, »*świeciedlica* albo laterna«. Prasłowo; ind. *śweta-*, 'jasny, biały'; awest. *spaēta-*, 'biały'; niem. *weiss* (goc. *hveits*). P. *świeca*, *świt*, *kwiat*.

świder, r. 1500, *świderek*, *świdrzyć* i *świdrować*, *świdrzysty*; prasłowiańskie, ale nasza i czeska postać zupełnie się od pierwotnej odchyliły: cerk. *swrdl*, rus. *swierdiel*, *swierło* (świerdło), *swierlit'* ('świdrować'), bułg. *svrědel* i *svrdel*, serb. *svrdlo* i *svrdao* Pień ten sam co w *świerzb* (p); pierwotne więc *svĭrd-* z przyrostkiem *-ŭl*, *svĭrdŭl-*, odmienionym wedle pniowego *r* w *-ŭr*: *svĭrd-ŭr-*, poczem i pień sam odmianom ulegał. U nas i u Czechów: »*świdrem* patrzyć«, »oczy *świdrowate*«, o 'zezowaniu', czes. *szwidrati*.

świdrygał, 'figlarz, trzpiot', ludowe, z nazwy księcia *Swidrygaiła*, brata Jagiełłowego, o którym dziwy opowiadano (o żarłoctwie, o śmierci, w broszurach z 17. wieku, wedle kronik).

świdwa, *świdba*, 'dereń', dla jaskrawo czerwonej kory; prasłowiańskie (u innych Słowian *swiba* i *siba*, już w cerk. *swibĭn*, serb *swibań*, nazwy 'czerwca' lub 'maja'; albo: *swida*, *swid*); pień *swid-*, o 'świetle, jasności', litew. *swidus*, 'jasny', *swideti*, 'świecić się', łacińskie *sīdus*, 'gwiazda', anglosas. *svitol*, 'jasny'. Narzeczowo i u nas *siba*, *sibina*.

świeca, z pierwotnego **swĕt-ja*, p. *świat*; *świeczka* zamiast *świecka*, z mylnem *cz*; *świecki*, w 15. wieku, 'Epiphania, Trzech Króli'; »*świeczkowy* taniec«; *świecznik*, 'lichtarz'.

świecić, p. *świat*.

świegot, *świegotać*, *świegotliwy*, *świegotarz*, *świegotka*; z *k*: *świekot*, *świekotliwy*; z *ch*: *świechtać*;

o 'szczebiocie ptaszym', o 'paplaniu ludzkiem'; czes. *swiechtati*, 'paplać', i nieskończona litanja podobnych słów z *sz-*: *szwiesztati*, *szwachtati*, *szweh(l)ati*, *szwcholiti*, i z *i*: *szwihliti*, gdy samo *szwih*, *szwihati*, używa się tylko o 'świśnięciu rózgą', 'biciu, ćwiczeniu batem'. Por. *szwargotać*.

świekier (*świokier*), *świekry* (*świekrew* w biblji, *świekra*, *świokra*); tak żona nazywa 'rodziców mężowych'; już w 16. wieku mieszają nieraz z *teściem* i *teścią*, jak łac. *socer* 'rodziców mężowych' żonie, a 'żeninych' mężowi oznacza. Gdy *teść* u nas w całej sile pozostał, *świekier* już myszką trąci, chociaż on właśnie nierównie pierwotniejszy: skoro rodzina aryjska na patrjarchacie oparta, śladów matrjarchatu nie zna, więc snecha (synowa), wchodząc do obcej rodziny, *świekra* i *świekrę* stale nazywać musiała; wszystkie też języki aryjskie powtarzają tę nazwę, nawet i co do znaczenia: ind. *śaśura-*, lit. *szeszuras*, łac. *socer* i *socrus*, grec. *hekyros* i *hekyra*, goc. *swehra* i *swehrō*, niem. *Schwieger* (*-vater*, *-mutter*) i *Schwager* (co u nas *szwagra* i *szwagrowę* wydał; najmylniej niem. *Schwager* od Słowian, z *swaka*, wywodzono). Słowo złożone z zaimka zwrotnego *swój* (p.); drugą część zestawiano z grec. *kyrios*, 'pan, władca' (niby oznaka czołobitności snechy-synowej ?). Postać pierwotna dla Słowian: *swekŭr-* i *swekrū-*, dla Litwy: *sweszur-* (żeńskiej niema), a więc z odmienną gardłową (u nas welarna, podniebienna u Litwy, Indów, w Eranie), co nierzadkie U wszystkich Słowian tak samo.

świepiot, *świepiet*, 'barć pszczół leśnych'; prasłowiańskie, u nas jednakże raczej ruskie (*swiepiet*), od pnia *swep-*, cerk. *swepiti sę*, 'poruszać się' (od wiatru, o liściach), słowień. *swepati*, 'chwiać się'; *-iet* zwykły przyrostek, por. *rzeszoto*, *teneto* itp.; pień powtarza się w lit. *supoti* i *siubuoti*, 'kołysać'.

świercz, r. 1500, *świerszcz*, *świerkotać* (świerszcz *świergoce*, *świerkoce*, *ćwierka*); *świerczny koniczek* (polny); *świerczek* (»*świerczki* w oczach«, raczej błędne, zamiast *świeczki*, od *świecy*); dawniej *swircz*, *swirczek*, i t. d Prasłowiańskie; cerk. *swrczati* i *swrkati*, *swrszt'*, 'świerszcz', rus *swierczok*, czeskie *swrczek* (to samo); pień *swĭrk-*, tenże co i w nazwie *sroka* (p.); *swĭrk-* jest dalszem urobieniem od *swĭr-*, 'brzmieć', co jako częstotliwe w cerk. *swirati*, 'piskać', *swirél*, 'piszczałka', rus. *swirjel*, bułg. *swirnja*, 'arja'; u nas por. dalsze urobienie z *-g*: *świergot(ać)* i t d.

świerzb, dawniej *świrzb*, *świerzbieć*, *świrzbieć*; *świrb*, *świrbieć* w 16 wieku; *świerzbiączka*; *świerzbień* w 16. wieku, »średni palec albo drapirzyt«. Prasłowiańskie, od pnia *swĭrb-*; cerk. *swrb*, *swrběti*, u niektórych Słowian i bez *w*: *srb*, *srběti*; z wokalizacją *o*: cerk. *swrab* (z **sworb*), serb. *swrab*, *swrabati*, czes. *swrab*, rus. *sworob* (u nas narzeczowe *swarb*); łotew. *swarpsts*, 'świder', nord. *swarf*, 'odpiłki', niem. dawne *swerban* (dziś *Wirbel*), o 'szybkim ruchu'. Por. *świder*.

świerzepa, 'klacz'; z mylnem *o*: *świerzopa* i *świerzopka*; przestarzałe (w 15. wieku ogólne; później bardziej na wschodniej połaci używane, częste np. w Statucie litewskim); od nas w 12. i 13. wieku do Prus, *sweriapis*, 'ogier'; pisownia *świerzobka* (Mączyński 1564 r.) mylna; jest i nazwą roślinną (»bur-

sztynowy *świerzop*« w Panu Tadeuszu; piszą także: *swiżup*); rośliny »dzikie« (polne) jeszcze w 16. wieku *świerzepiemi* przezywają. Brak pierwotnego przymiotnika, ocalałego u innych Słowian, mianowicie i na Rusi, cerk. *sverěp* i *svrp*, 'dziki', *sverěpěti sę*, 'srożeć', słowień. *srěp*, 'srogi', *srp*; rus. *svirjepyj*, 'groźny', dawne *swerp*, o koniu. Pień *swer-*, por. *swar* (niem. *swar*, 'ciężki, bolesny'); przyrostek *-ep* (jak np w *gorjup*, 'gorzki').

świeść, prasłowiańskie; tak nazywa mąż 'siostrę żeniną'; cerk. *svьst'*, serb. *swast*, itd., od *swój*, p. (wedle *teść*?); *swiost*, rodzaj 'kuliga' u Cygańskiego 1584 r., czy tu należy?; boć nie do *świstania*.

świeży, *odświeżać, wyświeżony, świeżość*; prasłowo (na Rusi i o 'surowiźnie', o 'rzezi'); czes. *swieží*, itd.; por. łotew. *swaigs*, 'świeży'.

święty, *święto, świętość*; *świętostny* w biblji; »do *świąt*«, *świątki* (*zielone*), *świąteczny, świątkować*; *święcica, święcić, wyświęcać* (i w kartach); *świątobliwy* (por. *frasobliwy*); *świać, świątynia* (dziś nieraz ę miasto dawnego *ą*); *świętoszek* (prasłowiańskie, rus. *svjatosza* w 12. wieku); liczne złożenia: *świętokrzyski, świętojański, świętokupca* (o 'symonji'), *świętokradztwo, świętopietrze*. Znaczenie kościelne, 'sanctus', otrzymało chyba przez chrześcijaństwo dopiero; w imionach pogańskich: *Świętopełk, Świętosław, Świętowit*, najwyższy bożek w Arkonie na Rugji w 12. wieku (te imiona najpospolitsze), znaczy to samo co *jary*, 'silny' (= *Jaropełk, Jarosław, Jarowit*, bożek najwyższy w Hawelbergu 1125 r.). Lit. *szwentas* nie wolne od wpływu słowiańskiego (napewne co do znaczenia kościelnego; prus. *swints*, łotew. *swets*, tamto z polskiego, to z ruskiego), ale to nie pożyczka, pierwotne, jak dowodzi awest. *spenta-*, 'święty' (w awest. *sp-* z *sw-*), *spanah-* 'świętość', *spanjah-*, 'święty'. U naszych ruskich pisarzy, np. u Zimorowica, *świaszczenik*, 'ksiądz', z ruska. Zbiorowe *święcia* ('święci') od 14. wieku, dziś ludowe. W biblji i *święcidlnia*, 'sacrificium', 'ofiara'. W 16. wieku *świętwieczór*, 'Feierabend', u rzemieślników.

świnia, *świni, świnina, świński, świństwo, świniopas, świniarz*, ale i *świnarz* (jak *psarz, konarz*; stąd nazwy *Świnary* i *Świnarski*); *świniec*, dawniej 'chlew'; *świntuch*, z nowym przyrostkiem. Prasłowo, urobione od przymiotnika *swin* (»*stado swinoje*« w cerk.), a ten od rzeczownika **swa*, por. łac. *sūs*, niem. *sū* (dziś *Sau*), awest. *hū-*, grec. *hys*, 'świnia'; podobne przymiotniki i urobienia powtarza grec. *hyinos*, łac. *suinus*, 'świni', niem. *Schwein*, dawne niem. *swīnīn*, 'świni'. Litwa nie zna tego pnia zupełnie, ale jest prus. *sweinis*, 'chlew', i łotew. *suwens* albo *siwens*, 'prosię'. Częste w nazwach miejscowych (rzecznych, jak i *Wieprz*). Tak samo u wszystkich Słowian; *swinar* i na Rusi. Słowianie hodowali świnie, jak inne ludy owce, prawi Arab w 9. wieku. Nazwa od dźwiękonaśladowczego *su* (stąd drugie greckie: *sys*).

świren, *świron, świrnia*, 'lamus, kleć', tylko na wschodniej połaci (w Statucie litewskim); lit. *swirna*.

świrk, 1500 r., *świerk. świerczyna*; obok *św-*, i *sm-*: *smereka, smerk*; *smrek* i *smrk* (zupełnie czeskie) już u Stanka 1472 r.; r. 1500 »*swierczyna* albo jedlina«. U innych Słowian tylko *sm-*: cerk. *smrěcz smrcz*. 'jałowiec', *smrěcza*, 'cedr',

bułg. *smircza*, słowień. *smrěka*, serb. *smrcz* i *smreka*, 'jałowiec', rus. *smerek* i *smerczije*, czes. *smrk* (ale narzeczowo i z *sw-*; i w słowac. *surczina*), łuż. *szmriok*.

świst, *świstać*, *świsnąć* (*świstnąć*), *świszczeć*; *świszczałka* i *świstawka*, *świstek*; *świszcz* (o 'pustym orzechu', ale i o 'wichrze, burzy'), *świstak*, *świstun*; *świszczypała*; to samo z *chw-* (*chwistek* = *świstek*, *chwist* i *chwiszcz*, o 'orzechu pustym', ale i o 'komedjancie'), i udźwięcznione: *gwizd* (= *chwist*, w każdem znaczeniu), *gwizdać*, *gwiznąć*; *Poświst* i *Pochwiściel*, nazwa mniemanych bożków (zamiast wichrów); pnie z *chw-* i u Czechów i na Rusi, wedle znanej zasady (p. *gwiazda* i i.), gdy na Południu wyłącznie *sw-*, cerk. i t. d. *swistati*. Prastare, dźwiękonaśladowcze poczęści; por. *swirati* (to samo), *świerszcz*, i t. d.

świt, *przedświt*; *świtać*, częstotliwe od *svĭt-*, cerk *svĭtěti sę*, staroczes. *stwieti se* i *stkwieti*, *stkwuci*, 'świecący', serb. *swanuti* (z **svĭtnąti*), 'oświtnąć'; od tegoż pnia co i *świat* (p.); lit. *szwito*, 'oświtł' (dzień), *szwitėti*, *szwitruoti*, 'błyszczeć'; ind. *świtana-* i *świt-* 'jasny' (o słońcu), *świtra-*, 'biały'; awest. *spiti-* (toż).

świta, 'sukmana', cerkiewne, na całem Południu (oprócz Bułgarów), na Rusi; brak na Zachodzie; do nas z Rusi.

szabas; *szabaśnik* ('świecznik' i 'piecyk'), *szabasowy*; żydowskie *szabes* z hebr. *ṣabbâth*, p. *sobota*.

szabla, *szabelka*, *szabelno*, itd.; *szabeltas*, z niem. *Säbeltasche*; z *sz-*, wobec powszechnego *s-*: rus. *sabla*, węg. *száblya* (wymawia się *s-*), niem. *Sabel*, franc. *sabre* (z *r*!); od nas przejęła Litwa i Słowacy *sz-*, czes. *szawle* przyszło widocznie również przez Polskę. Nasza *szabla*. to mylne odmazurzenie, zamiast *sabla*, a dowodzi tego *sabelek* Mączyńskiego 1564 r., cerk. *sabl*, 'kogut', *sablica*, 'kura'; krzywą szablę przezwał Słowianin, gdy ją u koczowników wschodnich po raz pierwszy zobaczył (sam znał tylko prosty miecz i nóż), *sablją*, od ogona koguciego (czy nie odwrotnie ?). W 16. wieku *szablat*, 'schowek': »(mieć) w *szablacie* krzesiwo« (?).

szach, *szachownica*, *zaszachować*; od perskiej nazwy króla (*szacha*), przeniesionej na 'grę o króla'; do nas z niem ; u innych kończy się na *-k*, franc. *échec*, itd.

szachraj, *szachrować*; *szachermacher*, wyraz »bliźniaczy«, t. j. powtarza się to samo słowo w nieco odmiennej postaci (por. *terefere*, *larifari* i t. d.), chociaż tu i niem. *machen* wpłynęło; z niem. nowego słowa *Schacher*, *schachern*, z hebraj. *sachar*, 'przemysł', *sāchar*, o 'domokrążeniu'; żydowskie.

szacht(a), 'szyb, studnia', r. 1500 »*szachta* wapienna« i »cloaca, priveta«; z niem *Schacht* (od czego i *szachulec*, 'budowanie w słupy', z *Schachtholz*); zamiast *szachty* psałterza florjańskiego ma puławski: »jama«, a krakowski: »dół«; w akcie z r. 1278 *ssachta*, więc dawniej zawsze rodzaju żeńskiego, jak niem.; por. niem. *Schicht*, 'warstwa'.

szacować, *szacunek*, *szacowny*; *szacownik*, 'poborca, cenzor', w 16 i w 17. wieku, *szacunkarz*, 'krytyk'; r. 1500: »*szacować* albo cenić«; z niem. *schätzen*, *Schätzung*, od *Schatz*, 'skarb' (p. *skot*).

szady, 'siwy', *szadawy*, 'popielaty', »przeciwko *szadym* głowam

powstań«, biblja; »był *szot*« (t. j. *szád*), w Rozmyślaniu, o 'cerze śniadej'; *szadź*, 'szron', *szedzieć* zamiast *szadzieć*, *szadzielina*, 'szron'; *szadziwy* przeszło przez *szedziwy* i *szędziwy* w (mazurskie) *sędziwy* (p.). Prasłowo; cerk. *sěd*, rus. *siedoj*, serb. *sijed*, czes. *szedý*, 'siwy'. Postaci z mylną nosówką po narzeczach nierzadkie: *sędzioły*, *szędzieć* (por. *między*). Pień ten sam co w *siwy* i *szary*; *sz-* takież jak w *szary* obok *siara*, ale **siadego* nie mamy (nazwa 'grzybu', *siedź* ?).

szadzić, *szadzenie*: wymawiać *sz*, *ż*, *cz* książkowe, zamiast »mazurskiego« *s*, *z*, *c*; por. *wałczyć*. P. *Narzecze*.

szafa, *szafka*, *szafeczka*, od 16. wieku zastąpiła dawną *almarję*, 'skrzynię', i wzniosła się od ziemi; z niem. *Schaff*; *szaflik*, z niem. *Schafel*, również od 16. wieku, zastąpił *cebratkę*, *faskę*; »wziął *szaflik*«, w Ezopie.

szafir, *szafirowy*, *szafirek*, europejska nazwa drogiego kamienia. Ale *szafirkować*, 'nadskakiwać', raczej odmiana *sztafirkowania*, p. *stafier*.

szafot, z niem. *Schaffot* (w 17. wieku) z franc. *échafaud* z włos. *catafalco* (stąd nasz *katafalk*), 'rusztowanie'.

szafować, *szafunek*, *szafarz* i *szafarowanie* (w 16. wieku, 'sprawowanie urzędu'); *szafarczyk*; *szafarnia*, 'spiżarnia'; ogólne od 15. wieku, z niem. *schaffen*, *Schaffer*, od pnia *skap-*.

szafran, wyjątkowo *szefran*, a 1500 r. odosobnione zupełnie *szafer* (?); europejska nazwa z arab. *az za ferān*. Szafran, przywożony do nas z Węgier, odgrywał niegdyś rolę o wiele znaczniejszą od dzisiejszej, między »korzeniami«, jak i między kolorami: *szafrany*, 'buty dla szlachty'; »na głowie *szafran*«, o 'rudym', a stąd nazwa *Szafraniec* w 15. wieku; »*szafranno* i pieprzno jadać«, »*szafranowy* ulepek (lub plastr)«, »baba *szafranowa*«, dziś już rzadka; *e* musiało być niegdyś częstsze, por. lit. *szepronas* i łuż. *żefran*.

szagryn, rodzaj 'skóry', z franc *chagrin* z włos. *zigrino*.

szajka, 'kupa', słowo nowe, to samo co *czajka*, 'statek kozacki', którego *cz-* mylne, bo to węg. *sajka*, tur. *szajka* (tak, z *sz-* wyłącznie, na Południu całem i Wielkiej Rusi; na Małej Rusi *cz-*).

szakłak, roślina 'rhamnus', u Stanka 1472 r. zwany i *rzeszeciną*, bo z niego *rzeszota* robiono (*trzęsiecina* i *rzeszenica* mylne chyba odmianki), por. czes. *rzeszetlák*, 'rhamnus'. U Korczyńskiego r. 1698: »pigwy i *sakłaki*«, ale Potocki ma *szakłak*; postać jak *wid-łak*, *bodłak*; od *szak-* (?) Narzeczowo jest i *sakwas*.

szal, *szalik*, z franc. *châle*, a to wkońcu z perskiego.

szala, *szalki*, od 15. wieku, z niem. *Schale* z łac. *scala*, od pnia *skel-*, 'łupać'; *szalować*, »*oszalować* ściany«, z niem *verschalen*.

szalota, 'czosnek', przez niem. *Chalotte* z franc. *échalote* z łac. *ascalonium*, od *Askalonji* w Syrji.

szalupa, z franc. albo niem. *Schaluppe*, a to z ang. *sloop*.

szał, *szaleć*, *szalić*; *szalać* w Ezopie; *szalony*, *szaloność* 1500 r., *szaleństwo*; *szalej* (rośliny bielon i i., wywołujące szał); we złożeniach *szaławiła* (słowo »bliźniacze« niemal) i *szałaput* (to młodsze nieco; przypomina małorus. złożenia z *-pud*: *strachopud* itp.). Od *szalić*, 'oszu-

kiwać', *szalba*, a stąd, z niemieckim przyrostkiem: *szalbierz*,'oszust', *szalbierski*, *szalbierstwo* Obok postaci z *a* są i postaci z *e*, *szeleć* i *szelej* r. 1500, *oszelały*; *szaleność* w psałterzu (»złość«, w puławskim) obok *szaleństwo* i *szalony* ('głupi'). Prasłowiańskie; cerk. *szaljen*, 'szalony'; u innych Słowian o 'żartach' (tak i w ruskiem), ale i o 'wściekliźnie'; oboczne jest *chal-* w rus. *chałuj*, 'bałwan', *nachał*, 'prostak', serb. *chała*, 'brud'.

szałamaja, *szałamajka*, z niem. *Schalmei*, a to z franc. *chalumeau* (z łac. *calamus*).

szałas, dawniej i *szałasz*, 'namiot, szopa', z węg. *szállás* (wymawiaj *salasz*), tur. *salasz*.

szałwia, nazwa rośliny; europejskie; niem. *Salbei*, z łac. *salvia*; obok szałwi ogrodowej jest i »polska« ('polna') albo *świerzepia* ('dzika'); łac. *salvia* od *salcus*, 'zdrowy, cały', *salus*, 'zbawienię' (nasze *salwować się*, np. ucieczką, *salutować*); ind. *sarva-*, 'cały', grec. *holos*, 'cały'.

szambelan, z francuskiego, wkońcu od *chambre*, z łac. *camera*, 'komora'. Ale *szamerlany*, *szamerluki*, jak i *szamerowanie* i *szamerunek*, od franc. *chamarrer* z hiszpańskiego.

szamotać się, 'trzepotać' (por. imię *Szemiot*); czes. *(o)szemetný*, 'oszukańczy', rus. *szemietun*, 'zwijający się', *szemiech*, 'co się wałęsa', serb. *szemet*, 'hak do wleczenia sieci', *szemetati*, 'wlec'. Por. *oszemiać*.

szanować, w 14. wieku pierwotne *szonować*; *szanowny*, *szanoba*, *szanobliwy*; od nas na całą Ruś i Litwę; z niem *schonen*, t. j. 'obchodzić się z kimś pięknie', *schön* (od *schauen*, właściwie: 'okazale'; por. *czuć*, *cudny*).

szanta, roślina 'marrubium'; nazwa czeska, z 15. wieku; od nas na Ruś; por. czeskie *szanta*, 'oszust', 'figlarz', 'kulawy'; czes. *szaidati*, 'chromać', powtarza się w nazwie *Szainochy*, właściwie *szajdnohy*.

szańce, *szaniec*, *szańcowy*, *szańcować*; *szańcownik* albo *szancknecht*; łączy dwa zupełnie odmienne znaczenia; jedno z niem. *Schanze*, 'wał', nieznanego początku ('kosz' ?); drugie, również z niemieckiego, ale to jest franc. *chance*, 'los', od gry w karty, z łac. *cadentia* (o 'rzucie kostkami'): »sadzić na *szańc*«, 'ryzykować', »nie na jeden fortuny *szańc* wszystkie siły stawić«; częste szczególniej u Reja: »na *szańc* szczęścia wysadzi«; »zdrowie na *szańc* kładli«; por. *szansa* z franc. *chance*.

szar, 'rząd, szereg'; prasłowiańskie, u nas rzadkie i w 16. wieku, a później zupełnie zapomniane; oznacza w cerk. 'farbę', w bułg. 'pstrociznę' jak i w serb. (*szarka*, 'ospa'; *szarac*, słynny koń królewica Marka w pieśniach junackich); u Czechów toż co u nas.

szaraban, rodzaj 'wozu', z franc. *char-à-banc*.

szaragi, *szragi* u Reja i i., z niem. *Schragen*, skąd i *stragan*, czeskie *szrák*; w *szaragi* wsunięte *a*, jak to Węgrzy robią.

szarańcza, rus. *sarancza*.

szarawary, 'spodnie'; r. 1564 *szalawary*, pierwotne; z węg. *salavári*, tur. *szalwar*, grec. *saravara*, *saravalla*, z perskiego.

szarfa, 'pas'; w 17. wieku *szarpa*; z niem. *Schärpe* (łacińskie *scarpus*) z franc. *écharpe* z niem. *scharpe*, 'kieszeń'; *f* jest w ang. *scarf* i w wyjątkowem niem. *Scherfe*.

szarga, 'burza, zawierucha, pluta',

zaszargany (o ubiorze), *szarganiec*, 'oberwaniec', wszystko dopiero od 17. wieku; por. *szarpać*; rus. *szurga*, 'zamieć', nasze *szurgot*: wymiana samogłosek jak w *turkot* i *tarkot*, *burczeć* i *barczeć*, *purchawka* i *parchawka*, itd.

szargarz, *szargant*, *szargart*, 'oprawca, kat'; z niem. *Scherge*, czes. *szerha*, 'siepacz', właściwie 'dowódca *Schar*, t. j. szeregu, hufu'. Por. *sergiel*.

szarlatan, postać słowa francuska, *charlatan*, zamiast dawnej *ciarlatan*, 'kuglarz', włos. *ciarlatano*, od *ciarlare*, *ciarla*, 'paplanie'.

szarłat, *szkarłat*, *szkarłatny* (postać z *k* młodsza), z łac. *scarlatum*, niem. *Scharlach* z *Scharlat*; ma być wschodniego pochodzenia.

szarłooki, 'zezowaty', przestarzałe; p. *szar* (?).

szarpać, *szarpnąć*, *szarpanina*; *szarpak*, 'nóż', *szarpacz*, 'siepacz'; *szarpko*; por. rus. *szarkat'*, *szarknut'*, 'machnąć, szarpnąć nogami'; u Słowaków tak samo; *szargnąć*, *szargać*, *szarpać*, to samo, jak i *szurgać* (nogami): pień o zmiennym wyglądzie, co przy podobnych słowach nierzadkie. Por. *szurpaty*.

szarstuch, w 15. i 16. wieku, 'płachta, chusta lniana'; gubi się już w drugiej połowie 16. wieku; z niem. *Schurztuch*, 'płachta'. Por. *szorc*.

szarszun, 'miecz', w 16. wieku ogólne (Rej i i.), rychło zapomniane; czes. *szarszoun* od *szarszowati*, 'palić z działa', bo *szarszoun* i nazwa 'działa, bomby' (?).

szart, w 15. wieku, 'grosz', z czes. *szart* z niem. *Scherf*, co najrozmaiciej wykładają (z łac. i i.).

szarwark, 'pańszczyzna'; ludowe rozpodobnione: *salwark*; z niem. *Scharwerk*, 'robota pańszczyźniana' (*Schar*, 'tłum', i 'praca niewolnicza').

szary, *szarawy*, *szarzeć*; *szaruga* (to samo co *szarga*, p.); *szarza* ('barwa szara'); *szarak* i *szaras* (tak odziany musi ustąpić »pozłocistemu«, u Reja) albo *szaraczek* (»szlachta *szaraczkowa*«); *szarapatka* (znaczy to samo; dziś u Hucułów tyle co 'surdutowiec'), odmieniane w 18 wieku w *szerepetka*, *szeromyżnik* (ruskie, nic nie ma spólnego z »szaremi myszami«!); *szarzyzna*, *wyszarzany*, »*szarzać* ubranie«; to samo co *siary* w *siarka*, *szarak* = *sierak*; tylko u Słowian zachodnich (czes. dawne *szieryj*), gdy na Południu i Wschodzie wyłącznie *siery* panuje: cerk. *sěr*, rus. *sieryj*, słowień. *ser*, 'blondyn', serb. *sierak*, 'zmierzch'. Pień ten sam co w *siara*, *siwy*, *szady*. W słowniczku 1500 r. trzykrotnie *szara*; zamiast zwykłej *siary* ('zsiadłe mleko', albo i 'kapalica')?

szarża, od drugiej połowy 17. wieku, 'ranga wojskowa', z franc. *charge*; później i w znaczeniu 'ataku', *szarżować*; franc. z włoskiego *carica*, 'ciężar', łac. *carrus*. Ale *szarsza*, 'tkanina', z franc. *serge*, niem. *Sarsche*, z łac. *sericus*.

szast, *szastać się*, *szasnąć*, od 16. wieku, obok *szustać* (nogami, batem); »*szastka*, w którą masz *szastać* abo krzykać jak chróściel«, r. 1584; por. rus. *szustryj*, 'zwinny'.

szaszek, *szaszkować*, 'błaznować', czes. *szaszek*, *szaszkowati*; u nas przeważnie o psach: »nie podejmuj się, *szaszku*, pola legawego«; zdrobniałe to od *szachów* może, bo błazen nosił się w szatach różnej barwy, szachownicy, ale są i inne czeskie *szachy* ('sitowie'; 'szyszka').

szaszor, *saszor*, 'orzeł dziecinny,

latawiec'; nazwa herbowa (orzeł bezgłowy); »hurmą, nagle, jak z procy, leciał na dół *szaszorem*«, »gromadą i *szaszorem* się wali«, »porwawszy się *szaszorem*«, »panickim obwiał ich *szaszorem*«, »haniebnym *szaszorem* uciekali«; z węg. *sas* (wymawiane *szasz*), 'orzeł'. R. 1607: »*szaszor*, cymbulec, bełt, kijec«, o 'maczudze do rzucania'.

szata, *szacić, szatka; szatny, szatnik, szatniczy; szatownia; szatno*; od nas na całą Ruś; u nas całą 'suknię' znaczy, u Słowieńców i Czechów i 'chustkę' (*szátek* na głowę, lub do nosa); jest i u Łużyczan; dalej nieznane.

szater, *szatr, szatro, szaterek*, 'namiot': »owczarze pod *szatrami* siedzą«; w myślistwie ptaszem *szaterek* 'budka przenośna'; ogólnie słowiańska pożyczka ze Wschodu, z *sz-* i *cz-*: *czader, czator*, u Bułgarów i Serbów, *czadra* i na Rusi, zresztą *sz-* (u Czechów, u nas, ale i na całem Południu); z tur. *czader*, u nas z węg. *sátor*, 'namiot'.

szatrzyć się, 'uważać', u Klonowica, por czes. *szetrziti*, 'baczyć' (u Słowieńców *szatrija*, 'czary', *oszatrati*, 'oczarować'; na Litwie sławna czarami góra *Szatrija*).

szatyn, *szatynka*, 'ciemno-blond', z franc. *châtain* od *châtaigne*, 'kasztan', łac. *castanea*.

szawiać, w 16. wieku, 'ruszać, pomykać'; por. *chwiać*.

szawina, rodzaj 'jałowca' (zowią go i *ch(w)ojka*), z łac. *sabina*. od 15. wieku (1472 r.); pisownia z *s-*, nie *sz-*, *sawina*, wyjątkowa.

szawłok, 'naczynie skórzane', w 16. i 17 wieku.

szczałbatka, 'czaszka', p. *szczel*.

szczapa, p. *szczep*.

szczaw, roślina 'rumex', *szczawik zajęczy*; *szczawa*, 'woda kwaskowata', *Szczawnica*, 'źródło szczawy'; prasłowiańskie; cerk. *sztaw*, 'rumex', u innych Słowian i z przyrostkiem *-l*: rus. *szczawiel* (i *szczawiej*), serb. *sztavel*, czes. *sztjawel*, łuż *szichel* Pisownia *szczawiu* w 16. wieku oznacza miękkość *w'*.

szczątek, »do *szczętu*«, *doszczętny*, »ze *szczętem*«, *szczątkowy*; dziś już tylko to w obiegu, o 'ostatku', jedyne co u nas ocalało z prasłowa *czędo*, 'dziecko', zapisanego jeszcze r. 1596 w »mazurskiej« postaci: *cędo*. Cerk. *izczędije*, nasze **szczędzie*, 'potomstwo'. Jeszcze w 15. wieku modlą się w kościele za króla Kazimira i za *szcządek* jego ('potomstwo'); »wyniszczyć coś do *szczędu* (lub ze *szczędem*)« znaczyło 'do ostatka, zupełnie', i przez cały 16 wiek, i później nawet, liczne tegoż przykłady: »zastępy do *szczędu* małego wybite«, »niech nam ukażą jaki *szczęd* albo znak narodu Dawidowego«, »bez potomków i *szczątków*«; przed *k* utrwaliło się *t* i przeniosło do *szczętu*, zamiast *szczędu* (por.: »od żalu snu nie miał ni *szcządku*«). Prasłowiańskie *czędo*, rus. *czado*, południowe *czedo* (u Czechów, jak u nas tylko *szczedi*), pozornie przypomina niem. *Kind*, ale nic z niem nie ma spólnego, jest zbiorowe (jak *sta-do*) do *czę-*, p. *-cząć, począć*.

szczebel, *szczeblik* w drabinie, *szczeblować*, por. rus. *szczebło*, 'trzaska'.

szczebiot, *szczebiotać*, trzecia osoba: *szczebiece*; *szczebietliwy* i *szczebiotliwy*, *szczebietny* i *szczebiotny*; pień *szczeb-* z półgłoską miękką: *szczĭb-*; przyrostek zwykły wszelkich »dźwięków«: *-et* lub *-ĭt*; pra-

słowiańskie; cerk. *sztĭbĭtati*, słowień. *szczebetati*, rus. *szczebietat'*.

szczebrzuch, 'graty, rupieci': »*szczebrzuch* domowy« ('sprzęty', nawet 'kosztowności') i »ogrodny« ('jarzyna'); ogólne w 15. i 16. wieku, w słownictwie miejskiem miesza się z *gieradą* (p. *graty*); urobione od *szczebrów*, por. ruskie *szczebień*, 'rum' (?).

szczeć, *szczecina*, *szczeciniasty*; *szczotka*, *szczotkować*, *szczoteczka*; prasłowiańskie, o odmiennej nieraz postaci, gdyż *sz-* może odpadać, jak przy każdem *sk-* samo *k-* bywa; słowień. *szczet* i *szetice*, bułg. *czetka*, 'szczotka', i *czetina*, 'szczecina', serb. *czetina*, 'igliwie' (nasze *cetyna*, *czacina*, to samo), rus. *szczet'*, 'szczotka'.

szczegół, *szczególny*, 'osobliwszy'; w psałterzu jeszcze *szczegielny* ('solitarius'), ale *-ólny* już od 16. wieku stałe. Prasłowiańskie; cerk. *scĕgl'*, *scĕglo* (polskie *szcz-* przeciw cerk. *sc-*), 'jedyny', serb. bez *s-*: *cigli*, 'jedyny; tylko'; rus. *szczegol'*, 'elegant'. Piszą u nas i przez *u*, ale przyrostek, obok *-ĭl*, był *-ol*.

szczeka, dziś *szczęka*; w *paszczeka* (dawniej i *paszczęka*) pierwotna nienosowa postać ocalała; w drukach 16. i 17. wieku obie postaci obok siebie. Ale *szczekać* a *szczękać* (p. *szczęk*) różnią się znaczeniowo i do dwu różnych pni należą; *szczekać*, *szczekacz*, *szczeczek*, *szczekliwy*; *szczekot*, *szczekotać* (o 'szczekaniu' orła), obok tego *szczegotać*. W obu znaczeniach ogranicza się do Zachodu i Rusi, nie istnieje na Południu ani w cerk., chyba serb. *sztekotiti*, 'szczekać'.

szczel, *szczelina*, *szczelny*, *szczelnie*, to samo co *skała*, *skałuba*, *szczałuba* i *szczałba*, *szczałbatka*; *szczel* z **skel-*, co w *skała* z wokalizacją *a*; zaś *szczałba* od jakiegoś *skĕl-*; p. *skała*; prasłowiańskie to: słowień. *szczalja*, 'skałka', rus. *szczel*, i »niezmiękczone« małorus. *skela*, 'skała', białorus. »*szkielić zuby*«, *szkieli*, 'żarty', rus. *szczelit'* i *szkielit'* (por. *zuboskał*, o 'szyderczym').

szczenię, *oszczenić się*, *szczenny*, *szczeniak* i *szczeniuk*; od pnia *sken-*; prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *sztenę*, itd. Pień *sken-* o 'skomleniu', p. *szczęk* i por. (bez *s-*) *kania*.

szczep, *szczepić*, *szczepać*, *szczepa*, *szczepka*, *szczapa* (por. wyżej *szczałba* obok *szczela*); *szczepniarz*, *szczepnik* i *szczepnica*, o 'szczepieniu drzew'; ale *szczep* i o 'ludzie', *szczepowy* 'plemienny' (znaczenie nowe wyszło ze zwrotów jak: »Czechowie i Polacy z jednego *szczepu* wyniknęli«); *oszczep*; z niezmiękczoną gardłową *rozskiep*, *roskiep*, p. *kiep* i por. starorus. *oskep*, 'oszczep' (stąd łotew. *szkeps*, to samo, pożyczone). Pomijam złożenia, *odszczepieniec*, *przyszczepka*, i t. d. Pień (*skep-*) *szczep-* i *skop-*, oboczne *cĕp-* bez *s-*, i *scĕp-* z *s-*: cerk. *cĕpiti* i *scĕpiti*, 'szczepać' (por. *cep*), tak samo w bułg. i serb., *cĕpja* i *scĕpja*, itd. (p. *cep*, *czepić*). *Szczep*, *szczap*, prasłowiańskie: słowień. *szczep(a)*, *szczepka*, czes. *sztiep* i *osztiep*, łuż. *szczepiś*, *szczepa*, załab. *szczepa*; rus. *szczepit'*, obok licznych postaci z ocalałem *sk-*: *razskiepina*, *skiepina*, 'szczelina', *skiepat'*, 'szczepać', małorus. *wyskepaty*, *skipa*, 'skałka', *skipyty*, 'szczepić'. W lit. brak pnia albo słabe ślady: *skepsne*, 'kawałek sukna'; grec. *skeparnos*, 'siekiera'.

szczerba, *szczerbiec*, *uszczerbek*, *szczerbina*, *szczerbaty*, *szczerbić*; z dawnego *szczyrba*, *szczyrbiec*

i *szczyrzbiec*, z *skĭrb-*; z twardą półgłoską: *skŭrb-*, p. *skarb* Prasłowo; łotew. *szkirba* i *skarba*, 'szczelina, skałka', *skārbs*, 'ostry', *szkerbs*, 'cierpki', lit. *skirbti*, 'kwaśnieć', *skurbti*, 'biedować'; niem. *Scherbe* (dawne *scirbi*), 'skorupa', dawne *scarbôn*, 'rozcinać', *Schorf*, 'strup', anglosas *sceorfan*, 'gryźć'. U wszystkich Słowian; słowień. *szczrba* i *szkrba*, bułg. *sztrb*, czes. *sztierb*, *sztierbina*, rus. *uszczerb* (i o 'księżycu na nowiu'), łużyc. *szkarba* i *szcierby*, *szczerbaty*. Oboczne postaci z *ch-*: bułg. *chrbel*, serb. *rbina* z *chrbina*; u Rumunów obie postaci w pożyczkach *sztirb* i *hirb*.

szczerk, 'żwir', *szczerkać* i *szczerknąć*, 'padać' (o kroplach; »głowy krwią *szczerkające*«); czes. *sztierk*, 'żwir', *sztierk(ot)ati*, 'tarkotać', *sztierkawka*, 'tarkotka', słowień. *sztrkati*, 'kapać', *sztrkocz*, 'deszcz'. Nasz *szczerk* z *szczyrk*, od *szczĭr-*; bez *s-*, *tarkotać*?

szczery, *szczerny*, *szczerość*, *szczerota*, z dawnego *szczyry* itd., to samo co *szeroki* (p.): »*szczera* woda«, jak niem. *lauter Wasser*, »*szczere* pole« (stąd nazwa miejscowa *Szczerzec*, dawniej *Szczyrzec*) = czes. *cziré pole*; rus. *szczyryj* (jeśli nie pożyczka od nas); przymiotnik ten nie pojawia się poza zachodnią Słowiańszczyzną i Rusią.

szczerzyć, *wyszczerzać* (zęby); *oszczerca* z *oszczyrca*, pierwotnie 'naśmiewca' (jeszcze w 16. i 17. wieku), później 'obmówca' (stąd *oszczerzać* kogo), uchodziło za mazowieckie słowo (»*oszczyrkowie* mili«). Prasłowiańskie: czes. *szkierziti* i *sztierziti* (zęby), obok postaci bez *s-*: *cerziti*, słowień. *cĕriti* (i *szkara*, 'szczelina'), serb. *ceriti*; łuż. *szcieriś*, małorus. *szkyrytyj*, rus. *szczerit' sia*, a *oszczer(j)a* to samo co mazowieckie *oszczyrca*, 'naśmiewca'.

szczeżuła, *szczeżuja* i *szczeszuja*, *szeszelinki*, *czasołki*, *czasula*, o 'łuscе rybiej', 'czaszce orzecha czy żołędzi', p. *czeżuja*.

szczędzić, dziś głównie w złożeniu z *o-*: *oszczędzać*, *oszczędny*, *oszczędność*; prasłowiańskie; cerk. *sztędĕti*, serbskie *sztediti*, *sztedan*, 'oszczędny', *sztedionica*, 'kasa oszczędności', rus. *szczadit' kogo*, 'oszczędzać'; obok tego *skęd-* jest i *skąd-*, z wokalizacją *o*: cerk. *skąd*, 'ubogi', *skądĕti*, 'być ubogim'; p. *chudy*.

szczęk, np. zbroi, jak *jęk*, *pęk*, *bęk*; »*szczękać* zębami« (i o garnku lub dzwonie); słowo »mazowieckie«, przed 17. wiekiem nieznane (por. *stęk* i *stuk*); od pnia *sken-*, o dźwiękach, lit. *skan-*. Por. *szczenię* i p. *kania*.

szczęka, p. *szczeka*.

szczęście, *szczęsny* (i imię *Szczęsny*, 'Feliks'), *szczęstnie* w psałterzu, *nieszczęście*; *szczęśliwy*, *uszczęśliwić*; w 15. i 16. wieku nieraz stale bez nosówki: *szczeście*; właściwie *s-część* (mieć 'udział', rus. *uczastije*); u innych Słowian 'szczęście' nazwane od 'spotkania', *sreća* (p *śratać*), albo jak u nas: rus. *szczastije*, *szczastliwyj*, czes. *sztiesti*, *sztiastný*; w bułg. i serb. *czest* jest 'częścią' i 'szczęściem', *czestitati*, 'gratulować'. Jeszcze w psałterzach tłumaczy *szczęście* 'sortes', 'losy', florjański daje *część*, puławski *szczęście*. P. *częsty*.

szczęt, p *szczątek*.

szczmić, 'ściskać, zbierać': »ból *szczmiący*«, »co *szczmisz* dla dzieci«, od *skĭm-* do *skem-*, *skom-*. P. *czmiel*, *chomąto*, *oskoma*, *skąpy*.

szczoch (u Potockiego); »*szczyna* albo mokrz«, r. 1500; *szczak*, 'nocnik'; *szczać*, 'mokrzyć, pikać', r. 1500; prasłowo; cerk. *sičati*, *sičzą* (u nas zrównano: *szczać* wedle *szczę*, na Rusi odwrotnie: *scu* wedle *scať*; czes. *scáti*, *sztiju* lub *sztím*); częstotliwe *sikać*, *usikać się*, p. *sik*, co się z *sykiem* plącze; niem. dziś *seichen*, w temże znaczeniu, obok *seihen*, dawne *sīgan*, 'kapać'; brak w lit ; ind. *sinczati*, awest. *hinczaiti*, 'wylewa', grec. *ikmas*, 'wilgoć', łac. *siat*, 'moczy'.

szczodry; *szczodry wieczór* (przed Nowym Rokiem lub Trzema Królami), dla darów, jakiemi *szczodraków* ('kolędników') z ich kolędami (małorus. *szczedriwkami*) raczono; średniowieczne *Largum Sero* (traktat Czecha Holeszowskiego o tem z 1400 r.); *szczodroba* (16. wiek), *szczodrobliwy*. Prasłowiańskie; cerk. *sztedr*, *sztedriti*, czes. *sztiedrý*, 'miłosierny', rus. *szczedryj*; przyrostek *-r* do *sked-*, *skod-*.

szczoka, w 17. wieku, ruskie, zamiast *szczeka*: »z oślej *szczoki*«, »mając *szczokę* rzadką« ('bezzębą').

szczotka (i nazwa rośliny: *koląca szczotka*, 'łopuch'), p. *szczeć*.

szczubiel, *szczuka*, *szczupak*, nazwa jednej ryby, ale *szczubiel*, *szczublęta*, tylko o młodych się używa; prasłowiańskie jest tylko *szczuka*: na Bałkanie, Rusi, nawet załab. *szczuka*, łuż. *szciuka*, czes. *sztika*; tylko w dolno-łużyckiem *szcipel*, jak u nas *szczup(i)el*; u Stanka, w słowniczku z r. 1500, tylko *szczuka*; *szczupak* zjawia się w 18. wieku; *szczuka* z **szczup-ka*, p. *szczupły* (?).

szczuć, *szczwać*, *szczwacz*, *szczwany*; prasłowiańskie; słowień. *szczuti*, czes. *sztváti*, *sztvu*, 'szczuję', łuż. *szczuwaś*.

szczudło, 'podpora, kula'; później *szczudła*, do chodzenia na nich, czes. *sztidla* i *sztihla*; przyrostek *-dło* do *szczu-*; stąd i *szczudłek*, niby 'kijek', drugi przyp. *szczudłka*, z czego *szczutka*, a do tego dorobiliśmy w 18. wieku nowe: *szczutek*.

szczupak, p. *szczubiel*.

szczupły, *szczupleć*, *szczuplić*, *szczupłość*, *szczuplutki*; czes. *sztiplý* i *cziplý*; od *szczu-* (p. *szczury*) z przyrostkiem *-p*: *szczup-* (o 'cienkim, wydłużonym pysku'), a do tego *-ł*.

szczury, 'szczupły', *szczurość*, 'chudość'; *praszczur*, o 'prawnuku' (i 'pradziadzie', na to zawsze jeden wyraz, p. *pra-*), *praszczurzęta* i *plaszczurzęta*; cerk. *prasztur* i *praszturę*, 'prawnuk', rus. *praszczur*, 'prapradziad'. Stąd dalej nazwa zwierzątek, u nas *szczur*, *szczurek*, »myszy, *szczurków* pełno«; »*szczurzyć* oczy (uszy)«; u innych Słowian nazwa to 'świerszczów', 'skorpjonów': cerk. *sztur*, 'świerszcz', *sztir*, 'skorpjon', słowień. *szczurek*, *szurek*, *czirica*, *szcziriczek*, *sztir*, czes. *sztír*, 'niedźwiadek' i 'skorpjon'. Pień ten sam co w *sku-bać* (p.), lit. *skutu*, 'golę', *skutos*, 'opiłki', łotew. *sku-t*, *skuwu*, 'golić'.

szczygieł, nazwa ptaszka; pożyczyli ją od nas śląscy Niemcy w 15. i 16. wieku, *Stieglitz*, por. nazwę miejscową *Steglitz* pod Berlinem; nazwa ptaszka od pnia *skig-*, od tego samego co i w nazwie *czyż*, *czyżyk* (z *kig-*), co Niemcy również od nas przejęli, *Zeisig*; *(s)kig-* od głosu (*szczegot* itp.).

szczykać, p. *szczypać*.

szczypać, częstotliwe od pnia *szczĭp-* w czasowniku *szcznąć* (z **szczpnąć*); w *szcznąć* wstawiono *k*: *szczknąć*, *uszczknąć*; do *szczypać*: *szczypta* i *szczypka*, *szczypawka*,

szczypawość, o 'smaku szczypiącym'; *szczypiór*, *szczypiorek* ('czosnek') podobnego pochodzenia; *szczypce* i *szczypczyki*. Prasłowiańskie; cerk. *sztĭnąti sę*, 'pomniejszyć się', *sztĭp.* 'nów księżyca', *sztipati*, 'szczypać', *sztipĭc*, 'szczypce'; słowień. *szczip* i *szczepec*, 'szczypta tabăki'; serb. »*kad se mjesec uszne*«, *sztipnuti*, *sztipati*, *sztipawica* (ale *usztap* znaczy 'pełnia'); czes. *sztipec*, 'szczypta'; rus. *szczepot'*, 'szczypta'. Obok *szczypać* istnieje jednak i *szczykać*, którego nie można objaśniać jako dorobionego mylnie do *uszczknąć*, boć jest pierwotne, w biblji: »*naszczykasz* kłosów«, »prosa *wyszczykane*«, »*szczykać* kłos rzadki«, u Potockiego (mylnie twierdził Budny: »rwać kłosie, ruskie *szczykać*«, bo to prapolskie); czes. *sztikati* obok *sztipati*, rus *szczikat'* (świecę), *proczknut' sia* (o pączku kwiatowym); czes. *usz(t)knouti* i *usztnouti*. Co do *-k-*, p. *brukać* (pod *brud*).

szczyr, *szczyrzyca*, później i *szczerzyca*, nazwa roślin 'amaranthus' i 'mercurialis'; powtarza się u wszystkich Słowian tak samo; z staroniem. *stiuro*, o tem samem znaczeniu.

szczyt, 'tarcza'; od spiczastości przeniesiono na byle 'wierzch': *szczyt* domu, dachu; od obrony: »to jest nasz *szczyt* ostateczny«, 'obrona'; *szczycić* znaczy dawniej wyłącznie 'bronić': »*szczycić* i bronić«, »racz nas *szczycić* od śmierci (od czarta)«, »powściągać a *szczycić* umysł«, »Pan ci jest tarcz nasza, którą się *szczycimy*«; *szczycić się* (od 'bronić się', do 'chlubić się czem') już w 16. wieku ogólne; por. *szczytny*, *zaszczyt*, *zaszczycać*; *szczytowy*, o ścianie. Prasłowo; cerk. *sztit*, *zasztisztati*, 'bronić', słowień. obok *szczit* i *szkit*, jak w łuż., czes. *sztít*, rus. *szczit*. Łączą z tem stale łac. *scutum*, 'tarcza', iryj. *sciath*; prus. *staitan* pożyczka z polskiego; lit. *skietas* (u tkacza i brony), łotew. *szkiets*, 'belka' (?). Postać pierwotna *skeit-* lub *skīt-*, od pnia *skei-*, 'dzielić, odcinać'; p. *cedzić* i *czysty*.

szedł, szła, *szedszy*, do *iść* (p.); dawniej i imiesłów bierny, *szsto* (*szło*): *doszto go* ('doszli go'), *przyszto* ('przyszli'), »*doszty* Rjazań po błotach« ('doszli do Rjazania'), »jako nie *szto*« ('nie szli'); od *szsto* rzeczownik *szcie* ('chód'; w szachach: 'pociągnięcie'), u Kochanowskiego i i.; dziś tylko we złożeniach: *pójście*, *przyjście*, zamiast: *poszcie*, *przyszcie* (w biblji pisane zawsze: *prziscye*, *przyszczye*), *wyjście*, *zajście*, wedle bezokoliczników *pójść*, *przyjść*, itd. Ta postać pnia ograniczona do imiesłowów (u nas jest i *paszoł*, z ruskiego); oboczne *chod-* (bo *ch-* i *sz-* stale się mieniają) p *chód*. Złożenia z *z-*, *wz-*, przybierają u nas postać *szcz-* (*t* wsunięto), a więc w psałterzu: »*wzeszło* jest słuńce«, ale »*wszczedł* jest dym« (»wstąpił«, w puławskim), »*weszczdła* jest« (*weszdła*, puławski), »gdyż słuńce *weszczdło*«, biblja, »z góry *szczedł*«, *szczedwszy* i *szczedszy się*, biblja i inne zabytki 15. i 16. wieku. Prasłowiańskie; u wszystkich Słowian tak samo: cerk. *szĭd*, *szĭt*, *szĭst*, *priszĭstwije*, 'przyjście'; *uszid*, 'zbieg' (z *i*!); serb. *iszao* ('szedł'; i inni Słowianie dodają *i-* od *idę*: małorus. *iszou*, *iszła*); czes *szel*, *iszel*, *szla*, *prziszti*, 'przyjście'; *prziszti*, 'przyszły'.

szedziwy, *szedź*, p. *szady*.

szefelin, 'rohatyna, spisa', w 16. wieku częste, prz«z czes. *szefelin* z niem. *Schäfelein*.

szejdować, 'oddzielać srebro

i złoto', *szejdownik*, *szejdarz*, z niem. *scheiden*, *Scheider*; p. *serwaser*.

szeląg, *szelążek*, *szelężny*; *szelężnik*, nazwa rośliny; prasłowiańska pożyczka z goc. *scillings*, niem *Schilling*. Postaci słowa najrozmaitsze: cerk. *skŭlędź*, *sklędź*, *klędź*, i *sztĭlęg*, rus. dawne *stelag* i *szllag*; nasze *szeląg* powędrowało na Ruś i do Litwy. Niemieckie słowo wywodzą najróżniej, od *Schild*, niby 'mała tarcza', t. j. 'blaszka noszona jako ozdoba', od pnia *skel-*, 'łupać', i t. d.

szelest, *szeleścić*, *szelesnąć*, i t. d., o 'szmerze (liści)'; tak samo w rus, gdzie są postaci i z *r*, *szoroch*, i *szołoch*, o takimże 'szmerze'.

szelina, 'krzaki, gąszcz', ogólne w 16. i 17. wieku, oboczne do *chał-*, p. *chałupa*.

szelka, p. *szla*.

szelma, *szelmować*, *szelmo(wj)stwo*, z niem. *Schelm* (jest nawet *szelmsztuk*, u Klonowica, z *Schelmstück*); bardzo u Słowian powszechne wyzwisko, *szelem* u Słowieńców; zresztą w czes. i u nas *szelma*, a od nas na całą Ruś. Niemieckie *Schelm* z dawnej nazwy 'zarazy', *scelmo*, *scalmo*.

szemrać, p. *szmer*.

szepc, nazwa 'piwa wrocławskiego', w 16. i 17. wieku, z niem *Schöps*

szeplenić, *szeplunić*; *szepleć* i *szeplenie* w 16. wieku, *szepielak*, *szepietać*, *szepietliwy* (mówiący *s* zamiast *sz*), *szepiotka*, »*szapieli* bóg« Żebrowskiego; *szeptać*, *szepnąć*, *szept*, *szeptacz*, *podszeptywać*, i t d.; *szeptać* i t. d. prasłowiańskie: cerk. *szĭpŭt*, *szĭpŭtati*, 'szeptać', serb. *szapat*, *szaptati*, rus. *szopot*, *szeptat'*, czes. *szept*, *szeptati* i *szeplati*; właściwa odmiana u nas byłaby: **szpet*, *szeptu* (por. *szmer*). W *szeplenić* do *szepl-* przyrostek *-en*, *-un*, por. *blazgonić* (p. *bluzgać*). Z *sz̆ip-* por. starorus. *chupsti sę*, 'chełpić się', od *chup-*, 'wołać'.

szepszelink, *szepszeląg*, *szepszczelnik* r. 1598, z niem. *Schöppenschilling*, 'pamiętne dla przysiężników' w sądzie ławniczym miejskim.

szereg, *szeregowy*, *szeregowiec*; w 17. wieku (zwłaszcza na Litwie) z mylnem *ę*, stąd rus. *szerenga*; od węgierskiej Batorego piechoty, z węg *sereg* (*s* wymawia się jak *sz*).

szerm, *szermować*, *szermierz*, *szermierski*, i t. d., dawniej *szyrm* (»prostym *szyrmem*«, 'prostą sztuką'), z niem. *schirmen*, »wyprawiać paraty« (w fechtowaniu); *szermierz* ('fechtmistrz') dziś tylko 'bojownik', a *szerm*, 'sposób', 'raz, cięcie', zupełnie zaginęło.

szeroki, *szerszy*, *szerzyć* i *rozszerzyć*; dawniej *szyroki*, *szyrszy*; *szerz*, *szerza*, *szerzyzna*; *szerzynka*, 'chustka', dziś już zapomniane; *obszerny* itd.; tu nie należy *obszar*, p. Dodatek. Prasłowiańskie; cerk. *sziriti*, *szirok*, i tak u wszystkich Słowian. *Szyroki* (por. *wysoki*) od *sziru*, a to z *szczyrym*, *szczerym*, to samo (to z *skir-*, a tamto z obocznego *chir-*); co Czech »*szczyrem* (lub *czyrem*) polem« zowie, Ruś zowie *czystem*; goc. *skeirs*, niem. *schier*, 'czysty, jasny'; *Skiri* i *Hiri*, nazwa szczepu w 1. wieku po Chr., jedno słowo! Pień *skei-*; p. *cedzić*, *czysty*, *szczyt*.

szerszeń, dawniej *szyrszeń*, ale i *sirszeń* (np. u Falimirza 1534 r.; i u innych Słowian *s-*, nie *sz-*), a są i odmienne postaci: *sierszon*, *sierszula*; cerk *srszeń*, *srsza*, *strszeń*, *strszeł*, serb. *s(t)rszlen*; prasłowo;

lit. *szirszuo*, *szirszuonas*, *szirszlys*, *szirszalas*, *szirsa(s)*, prus. *sirsilis* (lit. *sz* = nasze *s*); łac. *crabro*, 'sierszeń'; niem. *Hornisse* (dawne *hornaz*). P. i *sierszeń*.

sześć; w 15. wieku, w rotach, w biblji, mianowicie w: *szeć set*, bez *ś*, co nie omyłka pisarska, lecz dorobione do pierwotnych dalszych przypadków: *szci* itd., jak w staroruś. *szti*; rzeczownik liczbowy rodzaju żeńskiego (»*sześć* niedziel wyszła«, »przed *sześcią* niedziel«), urobiony przyrostkiem *-ć* od niezachowanego **sześ* = lit. *szeszi*, grec. *hcks*, łac *sex*, niem. *sechs*; do tego liczebnik porządkowy: *szósty*; zwykłe złożenia i urobienia: *sześcioro*, »nie dodał *sześcioranaści* świni«, »ot *sześcinaćcie* lat«, *sześćset*; z *szósty* por. lit. *szesztas*, ind. *śaśtha-* (ind. *śaśti-* = *sześć*), grec *hektos*, łac. *sextus* (stąd *sekstern*, o 'złożonych w »sześć« arkuszach', *sekstant*), goc. *saihsta* (niem. *sechster*; *szóstak* przetłumaczony z niem. *Sechser*). Co do półgłoski w *szĭst-*, por. awest. *chszwasz-* i *chszvaszti-* (?) i prus. *uszts* (?), lit. *uszes*, o 'sześcioniedziałce' (nagłosowa odpada czasem w litewskiem: lit. *agunė* z łotew. *maguone*, 'mak', *ilgas*, ale *długa*).

szew, *szwu* (»nie po *szwu* mu się porze«); *szewc*, *szewca* (z pierwotnego: *szwiec*, *szewca*; por. *szmer* i i.) = litew. *siuwikis*, *szewczyk*; *szewski* (zamiast *szwiecki*); *szewczycha* (Ruś przeciwnie wedle *szwiec* dalsze przypadki tworzy: *szwieca*, itd.). Prasłowo; od *szyć*; lit. *siuwu*, *siūti*, 'szyć', *ap -siuw -as*, 'obszew', prus. *schuwikis*, z *sju-*; rus. *szwiecja*, 'szwaczka' = litew. *siuwėjas*; ind. *siwjati*, 'szyje', łac. *suo*, 'szyję', goc. *siujan*. P. *szyć*, *szydło*, *szwaczka*. Pomijamy złożenia, *obszewki*, *przyszwy*, itd.

szewluha, jedno z niezliczonych przezwisk dla 'szkapy', wzięte z Rusi, w 17. wieku ogólne: »leda *szewluha*, byle w bogatym czapragu«, »wyprzężone z bron *szewluhy*«, »na chudej *szewludze*«; »nie lada *szelucha* obierają«, u Okolskiego, nietrafnie zapisane; na Białorusi jeszcze dziś *szejluha* i *szawluha*, zresztą zapomniane. Zwykły przyrostek *-uha* (nasze *-ęga*), lub nawet *-luha*; *szew-* wszelakie: *szawiać*, 'chwiać', lub coś podobnego (?).

szędzioły, 'gonty', narzeczowe, od 15. wieku; p. *szkudła*. Nie z niem *Schindel* (dawne *scindala* z łac. *scandula*, *scindula*), skąd czes. *szindle*, nasze narzeczowe *szyndle*.

szętolić się, 'szastać się', *szętopierz*, 'nietoperz', *szętoporka*, 'śpiewka wesoła', narzeczowe, wszystko od prasłowiańskiego *szętati sę*, 'wałęsać się, chwiać się', serb. *szetati*, 'spacerować', *szetalka*, 'wahadło', rus. *szatat' sia* (z innemi przyrostkami *szęga*, 'żart', i *szęgaw*, 'żartobliwy', *szęchaw*, 'chwiejny', słowień. i serb. *szepati*, 'kuleć'). U nas pień zupełnie zanikł.

szkalować, *szkalić*, 'obmawiać, lżyć', *szkalownik*, ludowe *szkalirować*, czes. *szkádliti*, 'droczyć (słowami)'.

szkapa, w całym 16. i 17. wieku rodzaju męskiego: ten *szkapa*, dziś wedle końcówki: ta *szkapa*; *szkapi*, »*szkapie* mleko«, *szkapina* (mięso); zapisane najpierw w połowie 15. wieku; jeden z licznych wyrazów pogardliwych na 'konisko'; czes. *szkapa*, tylko rodzaju żeńskiego.

szkaplerz, *skaplerz*, a nawet *kaplerz* wedle wymiany *sk-* i *k-*; *szkaplerzyk*, *szkaplerzowy*; z łac. *sca-*

pularium, 'to, co zawieszone na *scapulae*, na łopatki'; franc. *scapulaire*.

szkaradny, *oszkaradzić*, *szkaradzieństwo*; w 15. i 16. wieku zawsze tylko *skarady* (wydawcy mylnie piszą *szkarady*, w rękopisach i drukach zawsze *ska-*, nigdy *schka-* czy *szka-*); ale obok *skarady* było i *szarzedny*, i te oba słowa zlały się w jedno; w biblji np. *skarada* i *skaradość* obok *szaradność* (»plugastwo« u Leopolity), *przeszarzedny*, i t. d.; cerk. *skarędъ*, 'brudny', rus. *skariedъ*, czes. *szkareda*, 'brzydal', i *szerad*, *szered*, dawniej *szerzed*, 'brud, gnój', *szerzedný*, 'obrzydliwy'; zbiorowe na *-d* (ze wszelakiemi samogłoskami, *ę*, *a*, *ė*, przed *d*); por. grec. *skōr*, 'łajno'; od *skar-*; oboczna postać *cher-* lub *chēr-*, a z niej *szer-*, *szar-*.

szkarłat, *szkarłatny*, *szkarlatyna*, z łac. *scarlatum*; europejskie; u nas dawniej i bez *k*: *szarłat* (p.); dawniej i nazwa tkaniny, nietylko koloru, jak *moderz* itp.

szkarpetka, z włos. *scarpa*, 'trzewik', *scarpettiere*, 'szewc', *scarpettaccia*, 'chodak'.

szkatuła, *szkatułka*, z łac. *scatula*, włos. *scatola*; u wszystkich Słowian, *szkatula* (słowień. *szkatla*), ale na Ruś od nas; niem. *Schachtel*.

szkic, *szkicowo*, z włos. *schizzo*, 'zarys'; po raz pierwszy u Łukasza Opaleńskiego 1650 r.

szkielet, w 17. wieku i *szkieleton*, »wiszą *szkieletanem* gnaty«, Potocki; z romańskich języków (franc. *squelette*), gdzie przez łacinę z greckiego *skeleton*.

szkieta, 'szkapa', »chude dwie *szkiecie* w kolasce«, »chude nader *szkiety*« (narzeczowe *szkita*, 'stępor, noga niezgrabna'); czes. *sketa*, o 'tchórzu'.

szkło, *szklany*, *szklanka*, *szklić się*, *szklisty*; *szkiełko*; *szklarz*; *szklenica* i *szkleńca* (w 16. i 17. wieku), dziś *szklanica*; *szklnić się*, zamiast *szklić* (pod wpływem *lśnić*), *szkliwo*; dawniej *śćkło*, *śćklarz* (1510 r.); drugi przyp. l. mn. *śćkieł*, zamiast **ściekł*. Prasłowiańskie; cerk. dawne *stĭklěnica*, i *stĭklĭnica*, 'szklanka', rus. *stiekło*; na Południu i *cklo*, z *stkło*; czes. *sklo* ze *stklo*. Lit. *stiklas*, 'szkło' i 'szklanka', prus. *stiklo*, 'szklanka'. Spólna pożyczka z niem.: goc. *stikls*, 'kielich, puhar' ('spiczasty', od *stechen*, 'kłóć'), a nazwa wyrobu przeszła na samą materję.

szkoda, *szkódka*, *szkodzić*, *szkodować*; *przeszkoda*, *przeszkadzać*; *szkodliwy*; *szkodnik*; *szkodny* (*szkodzien*); *szkodźca* (*szkojca*); inne złożenia (*odszkodować* itd.) pomijam; ogólne u Słowian, ale na Ruś ta pożyczka przez Polskę się dostała; u nas już w psałterzach, gdzie tłumaczy i 'niebezpieczeństwo' i »pogorszenie«, 'scandalum'; z niem. *Schaden* (dawne *scado*), prasłowa, por. grec. *a-skēthes*, 'nieuszkodzony'.

szkoła, *szkolny*, *szkolnik*; *szkolić*, *wyszkolony*; *szkółka*; *szkolarz*, *szkolarski*; *szkolować*. Ogólna u Słowian pożyczka; obok *szkoła* są postaci *skula* i *szola* lub *szula*. Z niem. *Schule*, dawne *scuola*, z łac. *schola*, a to z grec. *scholē*, 'wolny czas', 'zajęcie, szkoła', od tegoż pnia, od którego i *schemat*, *szematyzm* (od *echō*, *eschon*, 'trzymam').

szkort, 'nierządnica', z łac. *scortum* (od *skóry* przezwana).

szkot, nazwa 'tkaniny', wożonej przez *Szkotów*: »na starość *szkotu* za sobolą jupę«, »(frochtarz) woził wstążki, *szkot*, włóczki«, Potocki. *Szkotów* samych nazywano i *Szotami*: »do sukiennic *Szoci*«,

»*Szoci* się z towarem rozjadą«, Potocki; od *Scotus* (z czem nazwa *skot*, 'skojec', nic nie ma spólnego, chociaż go czasem i *szkotem* piszą). Szkoci wędrowni byli szczególniej w 17 wieku u nas liczni; jeden z nich, Loechius, i w literaturze się zapisał.

szkudła, *skudła*, 'gont', »*szkudła* albo dranica«, r. 1500; *szkudlarz*, *szkudłak*; postać oboczna do *szędzioły* (por. *skarady* i *szarzedny*); prasłowiańskie; cerk. *skądĕl*, 'skorupa (gliniana)', *skądĕlnik*, 'gliniarz', i *skądolnik*; słowień. *szkandela*, *skodela*, *skedèla*, *skléda*, *zdéla*, 'miska', serb. *zdjela*, łuż. *szkla*; od znaczenia 'skorupy' wszelkie inne.

szkuta, *szkut*, 'statek', *szkutnik*, od 15. wieku, z niem. *Schute*.

szla, *śla*, *szleja*, *szelka*, 'postronek, pasek', głównie o 'uprzęży końskiej', z niem. *Siele* (dawne *silo*, 'rzemień'), czes. *szle*; od nas na całą Ruś. Co do półgłoski, por. podobne pożyczki, jak *msza*. R 1609: »*ślany* postronek«.

szłaban, pożyczka ze dwu słów niemieckich, bo i z *Schlafbank*, 'skrzynia do spania' (po zdjęciu wieka), i z *Schlagbaum*, 'rogatka'; w słowach *szłafmyca* i *szłafrok* zachowano *f* z niem. *Schlaf*.

szlachta, w pismach i drukach od 15. do 17. wieku i *ślachta*; *szlachcic*, *szlachcianka*, *szlachecki*; *szlachetny*, w 15. wieku nieraz stale *szlachatny*; *szlachetność*; zgrubiałe: *szlaga*, *szlagon*, *szlagonerja*; czes. *szlechta*; od nas na całą Ruś i Litwę; słowień. *žlacht*, 'szlachecki', *žlachta*, 'krewni'; z niem. *slahta* (dziś *Geschlecht*), 'ród', p *szlak*. Nie od niem. *schlachten*, jak u nas w 17. wieku powszechnie wywodzono, od czego tylko *szlachtuz(a)*, 'rzeźnia', z niem. *Schlachthaus* (nasze *-uz* z dawnego *hūs*, *Haus*).

szlaga, 'kafar', taran', z niem. *Schlage*, od tego samego *slahan*, dziś *schlagen*, od którego i *szlachta* i *szlak*.

szlak, *szlach*, *szlakować*; różne znaczenia i wywody: *szlak*, 'paraliż', z niem. *Schlag*; 'klatka' (częste u Leopolity: »*szlak* pełen ptaków«), z niem. *(Vogel)schlag*; *szlak*, 'żużel', z niem. *Schlacke*; 'koleja', »*szlak* (i *szlach*) tatarski«, *szlaczek*, 'taśma', w obu znaczeniach i w czeskiem (i u nas »brano taśmę« po Tatarach), z niem. *Schlag*, 'uderzenie' (*schlachten*!) i 'sposób' (*aus der Art schlagen*, *slahta*, *Geschlecht*, 'rodzaj, ród').

szlam, *szlamować*; z niemieckiego *Schlamm* (por. *ślam*); »*szlamy* lisie«, *ślama*, o 'futrze', »futra rysie *szlamowe*«.

schlichta, 'klej tkacki', *szlichtować*, *szlichcić*, w 17. wieku (np. u Trepki 1630 r.) umyślnie o 'niepewnej szlachcie', o 'łykach'; z niem. *Schlicht*.

szlifa, 'sanki' (r. 1564); *szlifować*, *szlifierz* (a ze zwykłą odmianą *li* w *lu*: *szlufować*, *szlufierz*); wkońcu i »*szlify* oficerskie«; z niem *Schleife*, *schleifen*, *Schleifer*, o tych samych znaczeniach.

szloch, *szlochać*, niem. *schluchzen*, słowo niedawne.

szłap, *szłapią*, 'wolnym biegiem', *szłapać* (*szłapię*; mówią i *człapać*), *szłapak*, czes. *szlap*, 'chód', *szłapieje*, 'ślady'; zdaje się z *słap* (*niesłapany*, 'niedeptany', 1637 r.), bo por. *słopień*, o 'stopniu'.

szłyk, 'kołpak' (pod nim *jarmułka*, 'czapeczka'); nazwa i strój moskiewski, u nas (na Wschodzie) dobrze znane w 16. i 17. wieku.

szmalc, *szmalec*, »topione sadło albo *szmalc*« r. 1500 (można i *smczytać*, jak istotnie wymawiają i dziś); od tego samego niem. *Schmalz*, *schmelzen*, 'topić' (sadło, kruszce), pochodzi i *szmalc* lub *szmelc*, 'emalja': »zbroja *szmelcowana*«, »twarzy farbiczkami *szmelcowali*«, »zapona drogim *szmalcem* sadzona«; *szmelcarz*, *szmelcuga*, o 'paleniu smoły'; *szmelcują* piwo ('warzą'), powidła ('smażą'); por. czes. *szmelc*.

szmarag, *szmaragd*, europejskie.

szmat, *szmata*, *szmatka*, *szmaciarz*, *szmaciany*; *szmatławy*, *szmatławstwo*; od nas na Ruś przeszło; czes. *szmatati*, *chmatati*, 'dotykać', a *szmat'ha* i *szmat'la* o 'krzywym chodzie', o 'wykrzywionych obcasach', ale *chmat*, *chmátnouti*, 'zarwać', nadaje się dobrze do *szmat* naszych, bo od 'darcia' stale przezywamy 'szaty' (por. nasze *rąb*; bułg. serb. *drecha*, 'suknia', załab. *drasta*, od *darcia*; franc. *drap*, franc. *robe* od niem. *Raub*).

szmer, *szmeru*, zamiast **szemru* wedle *szemrać*, chociaż częściej postaci dalszych przypadków postać pierwszego zmieniają, wedle *szewca*: *szewc*, wedle *sejmu*: *sejm*. Nietylko o głosie, ale i nazwa rośliny (*szmer*), po której szmer w głowie (zowią ją i *szemrzyk*), np: »daleko *szmer* z lichym mijaj opichem«, Potocki; pień ten sam co w *komar* (p.), ale tu półgłoski (pierwotne *sk-* daje bądź *k-*, bądź *ch-*, *sz-*); roślina nazwana więc od skutku.

szmermel, o 'ogniu sztucznym', z niem. *Schwärmer*: rozpodobnienie i upodobnienie w jednem słowie; niem *Schwärmer* od *Schwarm*, 'rój', a to do *schwirren*, 'roić się'.

szminka, z niem. *Schminke* od czasownika o 'nacieraniu, nakładaniu' (tu i niem. *schmeicheln*, 'głaskać, schlebiać').

szmuklerz, 'wyrabiający frędzle, itp.', *szmuklerski*; dawna pożyczka, od późnego niem. *Schmuck*; z *szmukierz*; *l* wstawione jak w *śpichlerz*, *spieglerz*; czes. *szmukyrz*.

szneka, 'łódź większa' (u Paska i i.), z niem. *Schnake*.

sznupka, *sznypka*, 'szczutek': »dał dwie *sznupce* światu temu« (częste u Reja, Górnickiego), »*sznypkę* w nos«, r. 1558; wyszło w ciągu 17. wieku z obiegu; z niem. *ein Schnippchen schlagen* (i Niemcy mają postaci z *u* obok *i*); *schnippen* znaczy 'uderzyć, świsnąć'.

sznur, *sznurek*, *sznory* u Potockiego; *sznur(k)ować* (piszą i *sznórować*); *sznurówka*; z niem. *Schnur*, *Schnürleib*; przyrostek *-r* do *snu-* (p. *snuć*).

szołdra, 'szynka': »miasto *szołder* wędnych« (t. j. 'wędzonych'); od 14. wieku; przezwisko 'Niemców', od 17 wieku; z niem. *Schulter*, co Węgrzy tak samo (tylko w znaczeniu 'szynki') przejęli; niem *Schulter* zestawiają z *członem*.

szołomić, *oszołomiony*, ruskie słowo; *szołom* dawna ruska 'hełmu' nazwa; u nas w 17. wieku tak samo o 'opiłych' mawiano: *podhełmiwszy sobie*, »rozmowy *podhełmowe* (*pod hełmem*)«, 'opiłe, nierzeźwe'.

szopa, *szopka* (od 'jasełek z Bożem Narodzeniem', *betlejki*, przeniesione i na 'farsę, hecę'), pożyczka z 15. wieku; od nas na Ruś; z niem., dziś *Schuppen*, dawne *schopf*, *schof*, skąd i franc. *échoppe*.

szopik, 'pochodnia', w 15. wieku, z niem. *Schaup*, *Schäupel*, 'wiązka słomy na pochodnię'.

szopy, »futro *szopowe*« (rus. *jenoty*, »*jenotowaja szuba*«), z skór

północno-amerykańskiego *procyon lotor* i *viverra genetta* (franc. *genette*, wkońcu z arab.; stąd ruskie *jenoty*), nazywającego się po niem. *Schupp*; z *Schuppenfelle* nasze *szopy*; nazwa niem. od właściwości tego zwierzęcia (*schuppen*).

szor, *szory*, o 'uprzęży': »układać konia do *szoru*«, »świetny *szur*«, Potocki; od nas na Ruś; z niem. *schirren*, *anschirren*, *Geschirr*, dawne *giscirri*, nieznanego początku.

szorc, 'fartuch, famuraly', w 16. wieku; z niem. *Schurz*, *Schirze*; z *Schurzfell* poszedł *szurcfał*, *szorsfał*; co do *szorctuch*, p. *szarstuch*. Słowa niemieckie, jak i *kurz*, 'krótki', wszystkie z łac. *curtus*, 'krótki', albo *excurtare*, 'skracać'.

szorować, *szurować*, jak w czes., dziś o 'myciu' (naczyń, podłogi), dawniej o 'czyszczeniu zbroi': »pancerze *szorują*«; »wiatry *szorujcie* liściem«, »gałąź szyję *szoruje*«; *szor*, 'nawała'; z niem. *scheuern* z franc. *écurer* z łac. *excurare*, niby 'zamiatać'. Inne jest *szorulec* z *Schürholz*, r. 1526 *szerolc*, i *szorsztyn*, z *Schornstein*, 'komin', oba z niem. *schürn*, 'niecić ogień'.

szorstki, od *sierść* (p.), por. *nasierszały*, 'najeżony'; i na Rusi właśnie *sz-* częste, wobec cerkiew *srchŭk*, 'szorstki', serb. *nakostrijesziti*, 'nasierszeć' (z przedrostkiem *ko-*); małorus. *szerechatyj*, rus. *szerszawyj*, *szerochowatyj*, 'szorstki', *szorosz*, 'szorstkość'; *sz-* zamiast *s-* mamy i w *szerszeń*, co od tegoż nazwany. Prasłowo; lit. *sziurkszlus* (i *sziurgždus*), 'szorstki', *szerszas*, 'mrowie', dawne niem. *hursti*, o 'czubie'; więc nasze *szorstki* z **si(e)rstki*.

szos, z niem. *Schoss* w tegoż różnych znaczeniach; w 14. do 16. wieku o 'podatku': »kto nieprawie *szosuje*«, 'nierzetelnie podatki płaci'; *szosik*, w 16. wieku, 'pęd, gałązka'; dziś *szosy*, 'poły u fraka', niem. *Schösse*; *szos*, 'podatek' (franc. *écot*) i 'pęd', od niem. *schiessen* ('strzelać do góry', *beischiessen*, 'dokładać'). Inne *szosa* (lub *szos*) o 'drodze', z franc. *chaussée* z łac. *calceata*, niby 'wapnem nałożona'.

szpada, *szpaga* w 16. wieku (od nas rus. *szpaga*), z włos. *spada*, grec. *spatha* (cerk. *spata*) w nazwach wysokich urzędników: *protospatharios*.

szpadel, *szpatel* r. 1564, *szpadla*, *szpachla*, 'łopata', ale i o 'instrumencie balwierskim': »w ranie *szpadlem* gmerać«; z niem. *Spatel* i *Spachtel*.

szpagat, z włos. *spago*, 'sznurek'.

szpak, *szpaczek*, *szpaczy*; *szpaczkować*, *szpaczkarz*, 'figlarz', »*szpakami* karmiony«, o 'francie'; nazwa prastara, r. 965 po raz pierwszy przez Araba u Słowian (zachodnich) wymieniona, istotnie tylko u nas i u Czechów znana; od nas na Ruś przeszła (ogólniejsza tego ptaka nazwa, p. *skorzec*, u nas rzadka: niema jej u Stanka; »*szpak*, co ji *skorcem* zowią«, r. 1584); stąd wzięte niem. *Spatz* (jak nazwy *czyża*, *szczygła*), ależ 'wróbla' oznacza. Stąd nazwa włosów 'siwawych': *szpakowaty*, »siwe konie *szpakowate*«, a potem i o ludziach: »*szpakowata* broda«.

szpaler, *szpalera*, dawniej 'opona'; dziś o *szpalerach* ogrodowych, *szpalerach* publiczności; ale języki romańskie (włos. *spalliere*, franc. *espalier*, z łac. *spatula*, o 'plecach') nie znają znaczenia 'opon', tylko 'oparcia', 'ściany tylnej'.

szpar, *szpara*, 'szczelina': »przez *szpary* patrzyć«; *szparka*; czes. *spára*; u nas i u Czechów *szp-* i *sp-*;

w 16. wieku zawsze *spar*, *szpar* już w 17. w.; cerk. *cĭparog*, 'pazur', *cĭpag*, 'pektoralik'. Znaczenie 'szczeliny' nie pierwotne: *spar*, *wspar*, był 'wabem na ptactwo', drążkiem »z rososzkami«, na którym przywiązywano ptaka (gołębia), aby wabił inne, stąd: »na *sparze* siedzieć«, t. j. 'na widoku', częste szczególniej u Reja; od owego 'rozszczepienia' przeniesiono to na 'szczelinę'. Pień ten sam co w słowiańskich nazwach jak serb. *czapak*, *czaporak*, 'pazur', *czapur*, 'kij', *czepur*, 'kaczan', *czepurati*, 'skubać'.

szparag, *szparagowy*; rus. *sparża*; z łac. *asparagus* (niem. *Spargel*; czes. *szparga*, jak w węg., i *szpargel*), z grec. *asparagos*, o 'latorośli, pędzie' (do pnia *sperg-*, łac. *spargo*, p. *praga*).

szpargał, od 17. wieku, dla 'ramoty, bredni pisanych i drukowanych'.

szparki, *szparko*, p. *szpar*; słowo nie tak dawne, jest u Paprockiego; lecz może *szp-* zwykłym trybem zamiast *sp-*, więc do *spory*?; nord. *sparkr*, 'raźny', przypadkowo podobne.

szpąga, pisane i *szponga*, z niem. prasłowa *Spange*, 'listwa, bunt'.

szper, *szperować*, 'szacować majętność na sprzedaż (za długi i t. p.)'; *szperunk*; *szperownik*, 'szacownik', 'auctionarius', w 15. i 16. wieku, od urzędów miejskich; niem. *sperren*, *Sperrung*, do *Sparren*, 'belka'; por.: »o dług gdy kto *szperuje* na cudze imienie, tedy pierwszy *szperunk* idzie naprzód«; potem przeniesiono to na 'badanie': »przez *szperunki* pojedynkowe odkrywamy prawdy powszechniejsze«, »Pan *szperuje* przepaść«, u Leopolity (»przegląda przepaści«, w późniejszych bibljach), a stąd nasze *szperać*, *szperacz*, niby 'przeszukiwacz, przeglądacz', już od 17. wieku; nawet *szperlać*. Odmienne jest *szparować*, *uszparować*, 'oszczędzać', *szparkasa*, od niem. *sparen* (skąd i franc. *épargner*, to samo), pokrewnego z naszem *spieć* (p. *spiech*): p. *spory*.

szperka, dawniej *szpyrka*, 'słonina', z niem. *Spiere*.

szpetny, *oszpecić*, dawniej *szpatny*, *oszpacić*; *szpetota*, *szpeciąg*, *szpetulka*, *szpetulicha*, czes. *szpata*, 'brzydota', *szpatiti*; ale jest i *szpat*, *szpata*, o 'wadzie końskiej (wygięciu nogi)', *szpatawy*, z niem. *Spath*, w 16 i 17. wieku stale *szpot*, *szpotawy*: »koń, który ma *szpot* u wszystkich nóg«; to samo co *szpetny*: »*szpocić* prawo«, »to go nie *szpoci*« ('kala'), »krzywo i *szpotawo*«; *szpotlawy*, 'niezgrabny'.

szpic, 'szczyt', dawniej wyłącznie *szpica*, *śpica*; »zrządzili *spicę*«, w biblji, tłumaczy dosłownie łac. 'acies' (»zszykowali wojsko«, Leopolita), »stali na *spicy*«, »przed *szpicą* wojski«; *szpiczasty* i *szpicasty*, *śpiczasty*; z niem. *Spitze*; czes. *szpic* (i o 'szprychach kołowych', jak u nas »koło *szpiczaste*«); *szpic*, gatunek 'psa', nowa pożyczka.

szpieg, *szpiegować*, dawniej *spiegować*, *spiegierz* i *spieglerz* w biblji; czes. *szpeh*, *szpehovati*, słowień. *spegati* i *szpegati*, *spegavec*; z niem *spähen*, *Späher*, od czego i włoskie *spione*, co się po całej Europie rozeszło.

szpik, *naszpikować*, *śpik*; *szpikulec*; u Czechów *szpek* i *szpik*; z niem *Speck*; słowo praniemieckie bez dalszego wywodu, jeśli nie od *spē-*, p. *spiech*.

szpila, z niem. *Spiel*; w staroczeskiem i w psałterzu florjańskim

szpila (»podrzeźnienie« w puławskim), stąd nazwa *szpilmanów*, 'igrców', dobrze znana w średniowieczu, r. 1500, i wśród wszystkich Słowian; u Potockiego: »jakiej pełna twoja łbica *szpili*«; tu i *szpilować*, z niem. *spielen*: »szkło *szpiluje*«, 'mieni się'. Zupełnie odmienne *szpila*, *szpil*. *szpilka*, *przyszpilić*, z niem. *Spille*; dziś tylko o 'igłach z główką', dawniej o 'spisach, dzidach', któremi wroga *szpilano*, *szpil(k)owano* (od nas na Ruś przeszło, nawet: »*z łukow szpyljaty*«). więc: »Pelida *szpilował* lud trojański«, 'przeszywał i pokładał'. Niemieckie *Spille* z *spinle*, dawnego *spinnala*, *spinula*, a to z łac. *spinula* (franc. *épingle*), włos. *spillo*; od nas na całą Ruś, mimo jej *szpilu*; czes. *szpile*.

szpinak, łac. *spinaceus*, niem *Spinat*; u innych Słowian *spanak*, wedle grec. *spanaki*, u Czechów *szpinák* i *szpinát*.

szpinka, zamiast *spinka*, od *spinania*, p. *piąć*.

szpital, niem. *Spittel*, z łac. *hospitale* (włos. *ospitale*); *szpitalny*, 'felczer', r. 1558.

szpon, *szpona*, 'pazur', zamiast *spona*, jak w 16. wieku (Rej i i.) wyłącznie pisano; »nogi suchej a *sponistej*« (o rarogu, r. 1690); por. wyżej *szpinku*; oboje od *spinania*, p. *piąć*

szponder, *szponderek*, nazwa pewnej części mięsa wołowego. »żebra *szpądrowe*« (bo i tak pisywano); obce.

szportać, *zaszportać się*, 'potknąć się, zahaczyć nogą', *poszportnąć się*; czy nie wsunięto *r* do *szpocić*, o 'wadzie nogi', p. *szpetny* (?); jest i *szportać się*, 'gmerać, szperać'.

szpruch, w 16. wieku ogólne, o 'gwarze', jak i o 'dowcipach, gadkach'; Korczewski r. 1553 i Klonowic znają *sprachać* i *szprachać*, 'mówić', »po francusku *szpracha*«, Potocki, »z strachu ledwie mógł co *sprachać*« (o Niemcu, w intermedjum szkolnem 17. wieku); z niem. *Spruch*, *sprechen*, od pnia *sperg-*, p. *praga*.

szprycha u koła, z niem. *Speiche* (por. czes. *szprejl* z niem. *Speil*); p. *sprys*.

szprync, *szpryngiel*, 'skok', dawna pożyczka z niem. *Sprünge*, w 17 wieku: »jakie w tańcu korbety, jakie *sprynce* robi«; »wytchnie kozom *sprynców*«; »serce *sprincuie*«; »sadzi się na *szprince*«; »konik *sprynciuje*«; »harcują, *sprynciują* Niemcy«; a obok tego i »nie nadają się ludziom te *sprynzle*«, a z tego *spręśnik*, dziś po narzeczach; w facecjach Żery (18. wiek) nazywa się dzieciak nie *spręśnik*, ale *figlarz*.

szpula, *szpulka*, z niem. *Spule*.

szpunt, *szpuntować*, *zaszpuntować*, w 16. wieku, o 'szczepieniu'; jak i czes. *szpunt*, *szpuntovati*. z niem. *Spund*, a to z języków romańskich (por. włos. *spuntare*) od łac *puncta*, 'czop'.

szpurać, *szpurnąć*, i *szpernąć*, rzucić'.

szram, *szrama*, *szramowaty*, 'blizna', z niem. *Schramme*; czes. *szrám*.

szranki, 'ogrodzenie', »w *szranki* wyzwać« ('na rękę'), od turniejów; »w *szranki* wchodzić«, 'pasować się z kim'; toż u Czechów, *szraň(e)k*; z niem. *Schranke*.

szrendować, także i *szrędować* (szkło), 'wymieszać', z niem. *schrinden*.

szron, *szreń*, właściwie *śrzon*, *śron* (por. *Śrzeniawa*, nazwa rzeczki

i herbu); z pierwotnego **siern*, cerk. *srěn*, 'biały', rus. *seren*, czes. *s(t)rzin*, 'okiść', słowień. *srẽn*, 'szron'. Prasłowo; lit. *szerksznas*, 'siwy', *szerksznas* i *szirksznas*, 'szron', łotew. *sèrns* i *sêrsna*, 'szron'; z innemi przyrostkami lit. *szarma*, 'szron', *szirmas* i *szirwas*, 'siwy'; nord. *hjarn*, 'skorupa śniegowa'. Nazwany więc *szron* od barwy, nie od mrozu. Inna zato nazwa 'szronu', nam już obca, cerk. *slana* (tak samo na Bałkanie; brak jej Rusi i całemu Zachodowi), z **solna*, lit. *szalna*, 'szron', poszła od 'mrozu'; por. lit. *szal-ti*, 'marznąć', *szal-tas*, 'zimny', *szaltinis*, 'źródło', prus. *pa-salis*, 'mróz'; awest. *sarta-*, 'zimny'; ind. (zdwojone) *śiśira-*, 'zimny'; niem. (nord.) *hal*, 'ziemia zmarzła'; z tem nasza *słota* (p.) w żadnym nie pozostaje związku. Por. *śreż*.

szropa »albo grzebło«, r. 1500, *szropować* (tamże), z niem. *Schrape*, *schrapen*.

szrot, p. *śrót*.

sztaba, 'szyna', 'przodek statku', »żelazo *sztabowe*«, 'w sztabach' (»złoto surowe czyli w *sztabach*«; *sztabki*); z niem. *Stab*, *Steven*; *sztab*, o 'korpusie oficerskim', *sztabowiec*, również z niem. *Stab*. Ale *sztabować*, 'posypywać mąką' (w piekarni), z niem. *stäuben*.

sztachety, *sztakiety*, 'kraty', z niem. i holand. *Staketen* z włos. *stacco*, a to z niem. *stecken*, prasłowa, powtarzającego się i w *stechen*, 'kłóć', i *Stich* (p. *sztych*).

sztak, *sztach*. 'lina okrętowa', z niem.

sztambuch, już w 17. wieku, u Potockiego, z niemieckiego.

sztamet, także *stament*, rodzaj 'przędzy': »włóczki, *stamenty*«; z włos. *stame*, *stamento*, franc. *estamet*.

sztandar; jedno z włos. *stendardo*, niem. *Standarte*, 'chorągiew' (z łac. *ex-tendere*, 'rozwijać'), franc. *étendard*; drugie, dawniejsze, Rejowe, *standur* (w rusztowaniu), z niem. *Ständer* (od *Stand*); jest i *sztender*.

sztof, 'kwaterka (wódki)'; r. 1532: »konwica, *stoff*«. (miara na wino); z niem. *Stof*. Od nas na Ruś; u nas zapomniane, żywotne na Rusi do dziś.

sztokada, 'szpada (długa)', u nas tylko w 17. wieku w obiegu: »piki i *sztokady*«; włos. *stocco*, 'szpada', *stoccata*, 'pchnięcie szpadą'.

sztorc, »na *sztorc*«, *sztorcem* (stawiać, 'prostopadle'); *sztorcować*, 'ogładzać pień'; p. *stark*.

sztort, w 17. wieku, 'puzan, regał', »nie kpij trębacz z *sztorcisty*«; z włos. *storta*.

sztory u okien, także *story*, nowa pożyczka z franc. *store* (z łac. *storea*).

sztrucla (*strucla*) i *sztrudel* (*strudel*), pożyczki niemieckie (p. *strucel*); pierwsza dawniejsza, druga miejscowa.

sztuba, *sztubak*, *sztubacki*. od »izby szkolnej«, z niem. *Stube*, p *izba*; oba słowa przeszły z nazwy pierwotnej 'łaźni' (z franc. *étuve*, włos. *stufa*) na nazwę 'izby'; przechód taki nierzadki.

sztuciec, 'strzelba'; 'przybory, puzderko (lekarskie, stołowe)'; z niemieckiego *Stutzen*.

sztuka, *sztukować*; *sztukmistrz*; *sztuczny*, *sztuczność*; *sztuk* ('kawał'); z niem. *Stück*, 'pniak' (jak *Stock*, 'co odcięto'); od nas na całą Ruś. U nas najobszerniej słowo się rozrosło: *sztuka* = 'dramat' jest i u Niemców, ale *sztuka* = niem.

Kunst, sztuki piękne = *die schönen Künste*, tylko u nas, a drogę wskazał *majstersztuk* (z niem. *Meisterstück*), co *kunsztu* w cechu dowodził i później za kunszt sam stawał; tak samo w węg. *mesterremek* (= niem. *Meisterstück*): samo *remek*, dosłownie 'kawałek', dziś znaczy 'przepiękny, pyszny', pozbywszy się *mesztra*, jak *sztuka* nasza *majstra*. Tu i *sztukwark* (niem. *Stückwerk*), o 'inkrustacji, mozaice': »drzwi *sztukwarkiem* nakrapiane«, »marmurem albo *sztukwarkiem* mury osadzone«, u Reja i innych.

szturkać, *szturknąć, szturchnąć; sztursnąć*, itp., 'trącać', *szturkotać*; p. *stark*.

szturm, *szturmować*, z niemiec. *Sturm, stürmen* (o 'burzy' i 'ataku wojska'); *szturmhab*, rodzaj 'hełmu', w 16. wieku, z *Sturmhaube*; *szturmak* (to samo), urobienie swojskie.

sztyble, *sztyblety*, z niem. *Stiefel, Stiefletten*, z włos. *estivale*, 'obuwie letnie' (łac. *aestivalis*, 'letni').

sztych; »wydać na *sztych*«, 'wystawić na niebezpieczeństwo (i odstąpić)'; »na *sztych* kłaść«, 'równoważyć'; »*sztychować* towary«, 'wymieniać', ogólne w 16. i 17. wieku: »jako swe kupiec towary *sztychuje* i odmienia«, »*sztychowanie* towarów za towar«; więc i »budynki ziemiańskie już *sztychują* pałace«, »cnoty z cnotami *sztychować*« (przestarzałe); *sztychnąć*, 'kolnąć': »raz cięty i *sztychowy*«; *sztych*, 'rycina', *sztycharz*, 'rytownik'; w kartach *sztych*: 'lewa'. We wszystkich znaczeniach z niem. *Stich, stechen*, prasłowa od pnia *sti-*.

sztyft, 'ćwieczek', z niem. *Stift* (p. *sztywny*); *sztyfcik*, i o 'chłopcu, żaku' (por. *fornal*); ale *sztyftować* 'fundować', 'wystawiać' (np. pułk swoim kosztem), należy do jakiegoś odmiennego niem. *Stift, stiften* (*Stiftung*, 'fundusz').

sztygar, w górnictwie, z niem. *Steiger*, od *steigen*, 'wznosić się'; p. *ścieżka*.

sztykut, *sztykutać, sztylhutać, sztykulać, sztylać*, 'chromać': »sama chromo *stylasz*«, w Ezopie.

sztylet, *sztylecik*, z włos. *stiletto* (zdrobniałe od *stilo*, 'sztylet'); przez łac. z greckiego; p. *styl*.

sztymbor, *sztymbork, sztymbort*, 'prawa burta statku', z niemieckiego *Stevenbord*.

sztynwaga, z *sztelwaga*, 'przodek u wozu, do którego orczyki przyczepiają': »będzieli u *sztynwagi* jeden wisiał orczyk«, Potocki; niemieckiego.

sztywny, *zesztywnieć, sztywność*, z niem. *steif*, od pnia oznaczającego 'twardość'; łac. *stipes*, 'kół'; tu należy i niem. *Stift*, nasz *sztyft* (p.).

szuba; stąd pożyczone niemieckie *Schaube*, nie odwrotnie; *szubeczka, szubić* (por. *jupić*); zawsze o 'kożuchu, kożuszku suknem obszytym'; u wszystkich Słowian bez wyjątku (u Serbów i *szubara*, 'czapka futrzana').

szubienica (albo *trzy drewna, drajhulc*, w 16. i 17. wieku nieraz), *szubienicznik*; *szubieńca* (jak *pszeńca, szkleńca, kamieńca*, obok *pszenica* itd.), do dziś po narzeczach, w 16. i 17. wieku nawet w prozie, więc nietylko dla miary wierszowej; w 15. wieku (biblja i i.) i do połowy 16. w. *szybienica*; od *szybać* (p. *szybki*).

szubrawiec, *szubrawstwo*, od 16. wieku, 'hultajstwo'; jest i *szudrawiec*; *Szudrowius*, znany polemista z 16. wieku (niby z katów lwowskich pochodzący), *Sudrovius*.

szufel, *szufla*, *szuflować* (zboże); z niem. *Schaufel*, *schaufeln*, od 16. wieku (i o 'jeleniach-rogaczach', niem. *Schaufelhirsch*); niem. *schūfel* we związku z *schieben*, p. *szuflada*.

szuflada, *szufladka*, od 16. wieku ogólne, z niem. *Schublade* (dosłownie: 'lada do wysuwania', od *schieben*).

szuja, 'motłoch' i 'łotr'; jest i po nazwach miejscowych, stąd słynni *Szujscy* moskiewscy, nasz *Szujski*; »zgraja *szujowata*«, w 17 wieku; »daj dekret nie za tym *szujem*«, »niejeden się dziś czyniąc orłem *szuja*«, Potocki. Uważają to za ostatni u nas ślad cerk. *szuj*, 'lewy', *szuica*, 'lewica' (słowień., małorus. do dziś); serb. *szuwaka*, rus. *szulga* (imię *Szulgin*), o 'mańkucie'. Prasłowo; ind. *savja-*, awest. *haoja-*, 'lewy'; brak w lit. Jest jednak i drugie *szuja*, co do naszej *szui* lepiej może przystaje; 1566 r. pisze Działyński: »kup targańcu ('powrozów do zatykania dziur') i *szuje*, bobych rad szkutę i lichtan zbudował«, a *szujak* i *szujka* są do dziś nazwy 'klepek' i 'kloców'; to wszystko z *szujem*, 'lewym', nie ma nic spólnego.

szukać; *szukacz*, *szukajło*, 'złodziej'; *oszukać*; *poszukiwać*, *wyszukany* itd.; zastąpiło u nas od 15. wieku prasłowiańskie *iskati*; od nas na całą Ruś przeszło; w zachodniej Słowiańszczyźnie przejęte z niem. *suchen* (narzeczowe *sōken*), co łączą z grec. *hēgeomai*, 'mniemam' (tu i grec. *hēgemōn*, 'przywódca'), łac. *sāgax*, 'ostromysł'.

szulbryf, ogólne w 16. wieku, u Leopolity i i.; tłumaczą przez »spisek«, »zapis(ek)«, »bo co zowią handszryft, *szuldbryf*, są niemieckie słowa«, Mączyński 1564 r.; *szulbrycht* (»cyrograf«, w obu wydaniach Leopolity); z niem. *Schuldbrief*, 'list zobowiązania', t. j. właściwie *breve* (bo z niego niem. *Brief* poszło), i od *Schuld*, co we związku z *sollen*, 'być winnym' (lit. *skoła*, 'wina').

szuler, *szulernia*, *szulerski*, *szulerstwo*, o 'graczach', od 18. wieku; czes. *szulíř*, od *szuliti*, 'oszukiwać', *szulík*, 'błazen'; u nas narzeczowe *szulać*, 'wkładać', »*szulnąć* palcem w oko«, »*szulać się* po świecie«, rus. *szljat' sia* (to samo); *szujak*, 'jastrząb', pożyczka z rus. *szulak*, *szulik*, *szulatnik*, 'falco milvus'.

szulerz, narzeczowe *sulerz*, rozpodobnione z niem. *Schürer*, 'palacz', od *schüren*.

szuło, 'słup drewniany' w naszem budownictwie drewnianem, z niem. *Säule*, *sūl*, 'słup' (*sūl* łączą z *schwellen*, 'wzbierać'); ależ jest i serb. *szulj*, *szuljak*, o 'klocu'; Litwa swoje *szułas* od nas pożyczyła, nie odwrotnie.

szum, *szumieć*, »*szumieć* we łbie« (stąd *szumiłeb*, o 'wartogłowie'), *szumny* (mina, tytuły; ale pierwotnie 'wzruszony': »woda *szumna* wałami«); prasłowiańskie (nazwy dla lasów: czeska *Szumawa*, serb. *Szumadija*); cerk *szum*, 'hałas', »*szumīn ot wina*«, *szuma*, 'las'; bułg. *szumka*, 'chróst'; słowień. *oszumlan*, o 'nietrzeźwym'; przyrostek *-m* do *szu-*, por. *szawiać*.

szum, *szumowiny* (np. na rosole, 'co wrząca woda wyrzuca'), *szumować*, *szuminy*; dawniej *szymowiny*, *szymować*; z niem. *Schaum*, *schäumen*, dawniejsze *schūm*, *scūm*; czes. *szum*, *szumina*, *szumovati*.

szupas, ludowe *ciupas* z *siupas* (*sz-* i *ś-* stale się mieniają), z niem. *Schubpass*, od *schieben*, 'suwać'.

szupina, *szupinka*, 'łupa, plewa, strączek', u Czechów *szupka, szlupka, szupina*; z niem. *Schuppe*.

szur, *szor, szar*; *szurem*; *szurny*, 'krzywy, spadzisty'; »do groblej *posurno*«, r. 1573; »że niejednaki wiersz i nie *poszurny*« ('gładki'). Potocki: p. *szar*.

szurny, p. *szur*.

szurpaty, 'nastrzępiony' (o kurze, gęsi; o korze), por. *szarpać*; czes. *szerpiový*, 'szorstki, chropawy'; słowo pokrewne z *chropawy* (p.).

szurzy, *szurzego*, 'szwagier'; po 16. wieku u nas zapomniane, gdy *szurin* do dziś na Rusi w obiegu ogólnym; prasłowo; cerk *szur', szura, szurin* (zawsze tylko o 'bracie żeninym', nie o byle 'szwagrze'); wywód nieznany (kpina ?).

szus, *szusowaty*, z niem. *Schuss* od *schiessen*; jest i *sus*, np. o 'skokach końskich'; *sz-* i *s-* mieniają się.

szust, *szustać, szusnąć, szuścieć, szustać się*, tyle co *szastać*, o 'hałasie, szumie' (»*szustem* szmer igrał«, Potocki); w 17. wieku *szustać* 'odmieniać': »wolność na niewolą *szustać*«, »*szusta* z nim na płaszcz«, »panny jako konie *szustać*«, Potocki, »śmierć z żywotem *szusta*«, 1650 r., i na tem polęga nasze dzisiejsze *oszust* (p); por. słowień. *szuszlati*, czes. *szustieti*, 'szumieć', *szust*, 'szmer', *szusta*, 'błazen' i 'wahający się', *szustot*, 'szmer, hałas', »*nieco se szustlo*«, 'coś się zdarzyło'; serb. *szuszlati, szusznuti, szuszkati*, 'szumieć', *szuszn'ak, szuszn jar, szuszkor*, o 'krzewinie'.

szust, *szustman, szustokor*, dawne stroje damskie, w 17. i 18. wieku; z franc. *justement, justaucorps*, o »kształtach«, t. j. 'stanikach'.

szuszki, zamiast *suszki*: »niech balsamem zaprawuje *szuszki*«, Potocki. P. *suchy*.

szuszwał, 'strzępy, sople', czes *chuchval* (*ch* i *sz* wymienne), »(dla nosa) są *szustwałem* łapki«, Potocki; prasłowiańskie. Ale *szusfal, szurcfal*, słowo niemieckie, z *Schurzfell*, 'fartuch skórzany' (p. *szorc*). Oba słowa, narzeczowo i *susfał*, niby jedno, choć całkiem sobie obce.

szut, 'błazen'; dziś tylko na Rusi, *szut, szutit'*. 'żartować', słowień. *szutec*, 'błazen'. U nas w 17. wieku ogólne: »niech z błazna będę *szutem*«, »nie *szuć* kmotrze«, 'nie żartuj', Kiermasz (około r. 1610); *szutnia*, 'fraszka': »temu *szutnią* korony«, Potocki; p. *szust, szustać* (?); ale może należy i do *szuta* (p.).

szuta, o 'owcy', *szuty*, 'gomoły, bezrogi', narzeczowo *siuta*, 'owca': »by *siuty* schowała« (radzi dziecko matce, której wilk owce pokąsał), u Reja w Zwierzyńcu; *siuchna, siusia, siusiecka*, 'owca' (ludowe); z przedrostkiem *ko-*: *koszut*, 'cap' (słowackie, nazwisko L. *Koszuta*, słynnego Węgra); ogólnie słowiańskie: słowień. *sztula* z *szutula*, 'bezroga krowa', bułg. »*szuta koza*«, 'bezroga' (*szuto*, 'małowato', *szutal'*, 'nóż z krótkim trzonkiem').

szuter, *szutr, szutrowy, szutrować*, o 'żwirze', z niem. *Schotter, schottern*.

szuwar, 'sitowie', serb. *szewar*, rus. *szuwar*; u nas w 17. wieku z Rusi, węg. *sivar*; *siwarnik*, nazwa ptaszka, niby »trzcianka«.

szwab, p. *swoboda*; nazwa konia (jak *fryz*); nazwa owadu 'blatta', jak u Serbów albo u Czechów, co tem łatwiej, że owad ten i po niemiecku *Schabe* się zowie; *szwabach*,

o druku »gockim« (zwanym dawniej »mniszym«, »aptekarskim«).

szwaczka, *szwalnia*, p. *szew.*

szwagier, *szwagierek, szwagrowa*; ogólnie słowiańska pożyczka z niem. *Schwager*, od 16. w. począwszy (węg. *sogor*); r. 1526 *swoger*, z niem. *Schwoger.*

szwajca, *szwejca*, z mylnem *sz-*, *swaja, swajka, swajca* (do dziś na Rusi ogólne), 'szydło'; »*złota szwajca*«, o 'przekupstwie', ogólne w 16. i 17. wieku (»*złota szwajca* mury przebije«, przysłowiowo); *szwajka* i małoruskie, z mylnem *sz-*; czy od pnia *sowa-ti*, lit. *szuvis*, 'rzut', ?

szwajcar, 'portjer'; w 16. wieku *szwańcarski* (o mieczu); z niem. *Schweizer.*

szwank, na zdrowiu lub mieszku, »uchodząc *szwanku*«; *szwankować*, 'błądzić'; z niem. *Schwank, schwenken.*

szwarc, *szwarcować*, 'czernić buty', 'przemycać towary', jak niem. *schwärzen*; *szwarc*, albo *szwarcbir*, nazwa piwa; *szwarc* w uprzęży: »koń *szwarclowy*«, 'chodzący na *szwarclu, szwarcu*', w 16. i 17. wieku, od Reja ogólne: »wyrzuć *szwarclowego*, kup inszego«; »koń w *szwaszlu* (!)«, *szwarszlowy*, i »na *asfalcie*«(!); od *szwarcu*, co zamiast siodła nakładano na konia po prawej stronie lejcowego (Niemcom to nieznane); z niem. *schwarz*, 'czarny', prasłowa, co zestawiają z łac. *sordēs*, 'brud'.

szwargotać (*chargotać*), z mnóstwem odmian: *szwalrać* (»po francusku *szwatrzy*«, »woła, krzyczy, *szwatrze*«, Potocki), *szwandrować, szwargolić, szwajdrać, szwyngrzyć*, itd, 'paplać', jak czes. *szwastati, szwachlati, szwandrati*; por. *ściergotać.* U Korczewskiego 1553 r.: »co ty tam *watrzesz*«, błąd druku, zamiast *szwatrzesz.*

szwarny, 'ładny, hoży'; pożyczką czeską trąci; czes. *neszwára*, 'brud', *szwár*, 'czystość', *szwárný*; por. imię *Swarna* w 13. wieku (?, ale to litewskie, gdzie i *szurnus*, 'hoży').

szwendać się, *szwędrać się*, 'wałęsać się'; do *swędra* (p. *swąd*)?

szwiec, *szwiecki*, dziś *szewc, szewski*, p. *szew.*

szyb, 'szacht' w kopalni, po polsku: *okno*; *szyba* szklana; *szybik* i *szybka*; *szybi(a)sty*; od 15. wieku ogólne, z niem. *Scheibe*; to samo słowo co *skiba* (p.), np. chleba (niem. *Brotscheibe*), tylko *szyba* nowa pożyczka wobec dawniejszej znacznie *skiby.*

szybki, *szybkość*; *szybać się*, 'tłuc się, uwijać'; *szybała*, 'szalbierz, (z ulubionym u nas przyrostkiem, jak *grzymała, derdała*): »kto *szybałem* i łgarzem«, »oszukanie albo *szybalstwo*«, r. 1610; *szybienica* (p. *szubienica*), *szynąć* (p.). Prasłowo; cerk. *oziti, oszibati sę*, 'unikać' (niby *odszybnąć się*); rus. *szibat', szibit', szinut'*, 'rzucać'; cerk. *oszib'*, 'ogon', *szibati*, 'siec (rózgami)', *szibało*, 'kij'; słowień. *sziba*, 'rózga'; czes *szibati*, 'biczować', *szibati se*, 'kołysać się' (stąd *szybienica*; rus. *szibienica*, 'gdzie biją, przed wisielicą, t. j. szubienicą właściwą'); mnóstwo słów serbskich tych samych, od *szib*, 'krzew', *sziba*, 'rózga', począwszy, np. *szibka, szibika* i *szibica. Szybki* to samo co *chybki*; *szynąć* to samo co *chynąć*; nasza *chyba* ('brak, myłka', węg. *hiba*) to samo co rus. *oszibka, chybić* to samo co rus. *oszibit' sia.* Znaczenie pierwotne: 'chwiać'. lit. *suboti*, 'kołysać', ale jest i lit. *supoti*, z *p*,

jak u nas *szyp*. Nasze *szybować*, 'latać', p. *chyba*.

szybrynki, *szebrynki*, w 16. wieku, 'kpiny'; z czes. *szibrzinek* z niem. *Schabernack*.

szyc, o psie: »miał psa *szyca*«, »*szyc* znosi z wody«, Potocki; fraszka o *szycu*, wyźle, z r. 1586; »łby jako u *szyców* kołtunowate«; z niemieckiego.

szych, 'złoto fałszywe'; »*szychowy* galon«; węg. *sik*, czes. serb. *szik*.

szychtować, 'gładzić'; »ciału czart *szychtuje* pióra«, »oczy *szychtuje* w pawi ogon«, »sidła *szychtując*«, »rozum *szychtują*«, »w *szychtowanych* szaciech« ('fałdowanych'); częste w 16. i 17. wieku, *naszychtować*; *szychta*, 'stos, warstwa', 'czas pracy' (»*szychta* ranna, nocna«); *szychterz*, dawniej i 'ślusarz' (»cech *szychterski*«); z niem. *Schicht*, *schichten*, *Tag-* i *Nachtschicht*.

szyć, *szydło*, *szydełko*, *szydełkowy*, p. *szew*; *szyty* = lit *siūtas*, ind. *sjūta-*; *szydło* = łac. *sūbula* z **sūdhlā* (z tegoż niem. dawne *siula*).

szyd, *szydzić*; *szyderca*, *szyderz*, *szyderstwo*; *szyderczy* i *szydny*; są i postaci z *u*; tak samo czes. *sziditi*; od nas na Ruś; por. *chudy* (*ch-* i *sz-* wymienne); pień *skūd-*, por. *paskuda*.

szyderz, 'sukno pospolite', w 16. i 17. wieku; por. czes. *szidu*, 'siwula', o krowie (?).

szyfunt, nazwa pewnej 'wagi', z niem. *Schiffunt*; por. ludowe *szyf*, *szyfkarta*, i dawniejsze *szyper*, z niem. *Schiff*, *Schiffer*. Tu i *szychtuch*, wymieniany między suknami pospolitemi w 17. wieku, »purpura przy *szyptuchu*«, »stanie czarnym purpura *szyptuchem*«, »płatek *szyptuchowy*«, Potocki; z niem. *Schiffstuch*.

szyja, *szyjka*, *szyjny*; *naszyjnik*; prasłowiańskie; nazwana od 'chwiania', por. litew. *skuja*, o 'szyszce'; u wszystkich Słowian tak samo: rus. *szeja*, zresztą *szija*. Por. *szysz*.

szyk, *szykować*, *szykowny*; *przyszykować* (w Warszawie; we Lwowie *przyrychtować*); »*szyk* wojskowy« (już w biblji »*szykować* wojskę«); »zmylić *szyki*«; z niem. *Schick*, *Geschick*, słowa późnego, o 'porządku'; dzisiejsze *szyk*, *szykowny*, o 'smaku w ubraniu', z franc. *chic*, tegoż pochodzenia.

szykana, *szykanować*, z franc. *chicane*, co przez *chiche* poszło z łac. *ciccus*, 'skąpy'.

szyl, r. 1500: »blaskooki albo blaskaty, *szyl*«; później i *szylawy*, 'zezowaty', »patrzący świdrem« (albo »szydłem«); pozornie z niem. *schiel*, co to samo znaczy; ale powtarza się we wszystkich językach słowiańskich, w postaciach, co myśl o pożyczce wyłączają: słowień. *szkilec*, *sziljast*, »*na chile gledati*«, o 'zezie'; serb. *szkiljiti* i *schiljavo*; czes. *szilhati* i łuż *szelchać*, obok *szylawy*, 'krzywy'; a więc ze zwykłą wymianą *sz-*, *ch-*, *sk-* (niem. dawne *scelah*, dzisiejsze *scheel*, *schielen*).

szyld, *szyldzik*; *szyldwach*, *szylwach* (17. wiek); *szyldkret*, *szylkret*; z niem. *Schild*, *Schildwache*, *Schildkröte*; od tego *Schild*, 'tarcza', co od 'odłupania' (deski) przezwane.

szymborza i *samborza*, 'wieżyczka nad bramą', »*turriculam* ('wieżyczkę') *samborzam*«, r. 1388, »*in szamboria*« (grodu poznańskiego), co raz w aktach sądowych z końca 14. i początku 15. wieku; *zamborza* w połowie 15. wieku; r. 1500: »*szym-*

borza, turris lignea« ('wieża drewniana'); w inwentarzach dóbr szlacheckich 16. i 17. wieku zachodzą również obie postaci: »komor dwie pod tą *szymborzą*«, r. 1659. Wyraz niewytłumaczony; porównywałem go z *ciborium*, 'wystawką na ołtarzu', także *cimborium*; inni z niem. *Zimmer*, 'izba' (z dawnego *zimbar*), co mamy w słowie *fraucymer*.

szymel, 'koń biały' (w dawnej Austrji i 'wzór, szablon'), z niem. *Schimmel*, właściwie 'pleśń', od pnia oznaczającego 'blask' (*Schimmer* i t. p.).

szyna, niem. *Schiene* (co i w *Schienbein*, *Schinken*, *Schenkel*, chociaż 'cienką łatę' znaczy); *szynal*, z *Schiennagel* (*-nal* zawsze z *-nagel*, por. *bretnal*, *ufnal*).

szynąć, to samo co *chynąć*, »kark *szyniony*« ('rażony'); szczególniej częste u Twardowskiego: »gałąź *szynąwszy się* z boku«, *przeszynieni*, itd.; p. *chynąć*, por. *szybki*.

szyndle, jedyna niem. pożyczka dla 'gontów', w 16. wieku; nie są nią ani *szędziołу* (p.), ani *szkudła* (p.); niem. *Schindel* z łac. *scindula* (obok *scandula*), o tem samem znaczeniu.

szyndować, w 14. i 15. wieku ogólne, 'rozbijać', z niem. *schinden* (*Schande*, *schänden*); w rotach: »nie *szyndował* na dobrowolnej drodze«, itp.; później tylko 'odzierać zwierzynę ze skóry', 'łupić trupy'; »*rozszyndują* ryby tułów jego«, S. Twardowski 1637 r. Niem. *schinden*, jak i *Schinnen*, 'łupież na głowie', do ang. *skin*, 'skóra'.

szynk, *szynkować*; *szynkarz*, *szynkarka*; *szynk* niegdyś 'podczaszy' (jeszcze i w 16. wieku); z niem. *Schenk* (*ein-schenken*; *Ge-schenk*, por. u nas w 17. wieku: »bisurmanom wydając królewica *szynkiem*«, »gdy co gładszego będziesz miał na *szynku*«), później 'szynkarz' (»pyta *szynka*«); wkońcu i 'handel' (»*szynkiem* małwazji się bawił«), i 'sklep'; *szynkwas*, tak w 17. wieku stale pisany, dziś i *szynkfas*, 'lada w szynku'; r. 1500 *szynk* i 'szynkarz', *szynk* i 'szynkownica', *szynk* 'podczaszy'.

szynka, u innych Słowian powszechnie *szunka*, z niem. *Schinken* (i narzeczowego *Schunken*), od tegoż pnia co i *Schenkel* i *Schienbein* (p. *szynkle*).

szynkle, 'końce osi': »orząc błoto *szynklami*«, »wóz po *szynkle*«, Potocki; »*szynkiel* (woza) zawadził w brzeg przykopy«, r. 1630; tak tłumaczą w 17. wieku ị 'poli', 'biegуny, końce osi niebieskiej'; z niem. *Schenkel*.

szyntrot, w przyborach wojskowych wymieniane; z niem. *Zündruthe*.

szynwaga, 'śródwaga', z niem. *Schiebwage* (?).

szyp, 'strzała': »uderz *szypem*«, w biblji (»strzałą«, Leopolita), »ranili ji *szypy*« ('strzałami'), jeszcze w 16. i 17. wieku ogólne; »prosto jak strzała albo jak *szyb*«(!); *szypiki*, 'strzały', u Reja. Dalej: 'kolce', stąd słowiańska nazwa 'róży polnej': *szipka*, *szipek*, u nas tylko w dalszem urobieniu: *szypszyna*, z **szypczyna*; u Stanka 1472 r. *szypkowa jałeczka* (o 'galasówkach'); jedyna to nazwa pierwotna, nim ją późna łacińsko-niemiecka *róża* (p.) wyparła. Tu należą i nazwy *szypułka*, *szypuła*, dawniej i *szypki*, 'korzonki' (por. serb. *szipiliti*, 'nitować', *szipur*, 'korzonek'); dalej *szypa*, *szypaki*, 'pałki piór'; *szypłać*, *szypeł*

(dziś, np. u Żeromskiego, z mazowieckiem *s*: *supeł*, *supełek*), o 'guzach w nici' (por. czes. *sziporziti*, 'rozguzowywać') *szypłać*, *szyplę*, 'dłubać' (»*wyszypłać* mieszek«, 'oskubać'), *szypłanina*, 'dłubanina', częste u Reja; *szypoleć*, 'zrywać, skubać' (r. 1620). To samo co *szczypać* (p.): *skip-*, *chip-* (słowień. *chip*, co nie z niem. *Hieb*, jak bają) i *szip-* mieniają się stale; u nas nawet *szczypułkę*, zamiast *szypułki*, przytaczają.

szyp, o 'głosie syczącym, świszczącym'; rus. *szip*, *szipieť*, o 'syku gęsi', słowień. *szip*, 'piszczałka', stąd węg. *sipos* (t. j. *sziposz*), co do nas z piechotą węgierską Batorego przyszło; częste w 17. wieku: »nie możesz *szyposzem*, bądź dudą«, »niedźwiedzie tańcować będą po *szyposzach*«.

szysz, czy *szysza*, zresztą stale (u wszystkich Słowian bez wyjątku) *szyszka*: »borowe zbierając *szysze*«, Potocki; »za borową *szyszkę*«, 'za nic'; u Czechów i *szách*, 'szyszka', *száchor*, o 'ostrej trawie', u Serbów i Słowieńców *sziszkati*, o 'strzyżeniu'; wszystko od **szich*, por. *szyja*.

szysz, z ruskiego, o 'czatownikach, rabusiach', w latach 1600 do 1640: »pachołkowie naszy giną od *szyszów*«; toż co poprzednie.

szyszak, 'hełm', od 16. wieku ogólne, *szyszakowy*; z węg. *sisak*, 'hełm'; pożyczka u wszystkich Słowian ogólna (jeśli nie odwrotnie: węgierskie od nas?).

szyzma, *szyzmatyk*; z łac. grec. *schisma*, 'odszczepienie', od grec. *schidzō*, 'rozszczepiam' (por. rus. *raskoł*, *raskolnik*, 'odszczepieniec').

T

ta, spójka (od zaimka wskazującego, jak niemal wszystkie spójki); wyłączona z języka pisemnego, góruje w potocznym, zupełnie płynna, t. j. nieskostniała co do znaczenia, bo giest mówiącego ją objaśnia; niegdyś wszelkie spójki: *a*, *i*, *bo* itd., były takie same, t. j. bez określonego znaczenia, znaczyły tylko: 'tak' (niemieckie *so*). Chociaż prasłowo (jest w cerk. i u wszystkich Słowian), *ta* pozostało u nas w tej nieokreśloności; znaczy więc: albo 'i' (»on *ta* ja pójdziemy«); albo 'a' (przeciwstawienie: »ty *ta* on, co za różnica?«); albo 'no' (wezwanie: »*ta* pobiegnij za nim«); albo 'przecież' (»*ta* go niema w domu«); albo ograniczenie (»*ta* ja tam niewiem«); czasem zupełnie *tam* zastępuje (»djabła *tam*«, a lud mówi: *bogaćta*, *biedaćta*); potwierdza: »*ta* ja przyjdę« ('pewnie przyjdę'). Chętnie przybiera *-ż* (»*taż* to to samo«), rzadziej *-ć* (*tać*). U nas *ta* zastąpiło poniekąd *da* innych Słowian; są to te same przypadki pni zaimkowych *t-* i *d-*. Litewskie *tuo*, homerowe *tō*.

tabaka, *tabaczka*, *tabaczny*, *tabakierka*; *tabagja* (z niem. *Tabagie*, franc. *tabagie*, 'pokój do palenia', później 'restauracja'); od *Tabago*, prowincji w Jukatanie czy na Antylach, skąd tabaka do Europy się dostała. U nas w 17. wieku dobrze znana, głównie Kozakom, co »piją *tabakę*« i nosem, t. j. zażywają ją z fajki (*lulki*), lub jako proszek (*niuch*, *szmupka*).

tabela, *tablica*, *tabliczka*; *tabula*,

tabulatura (i *tablatura*, o 'piśmie muzycznem'; »*z tablatury*«, albo »*z partesu*«, 'przesadnie': »*z tablatury* stąpa, czyni«); nowe: *tabletka* (franc. *tablette*), *taburet* (z franc. *tabouret*, a to z *tabula*); wszystko z łac. *tabula*, *tabulatura*; *tafla*, *tafelka*, *taflowy*, *taflować*, wprost z niem. pożyczki *Tafel*, a »*tabula franka*« (u bogatych panów), Potocki, napoły z włoskiego (*franco*). Łac. słowo ma być pokrewne z niem. *Diele*, litew. *tiles*, p. nasze *tło*, bo oznaczało 'płaską rzecz', i powtarzać się w łac. *tellus*, 'ziemia' (stąd *teluryczny*), t. j. 'płaszczyzna'; uległo niby silnemu rozpodobnieniu.

tabin, niem. *Tabin*, włos. franc. *tabi(s)*, 'materja jedwabna' (»moirée«), w 17. wieku: »aksamitów, złotogłowów, *tabinów* pełno«; z turec. *tabin*.

tabor, 'obóz', węg. *tábor* (tak samo tureckie, na całym Bałkanie i Rusi); przejęli to, jak *palcat*, od Węgrów czescy husyci w 15. wieku, *taboryci*, *taborzanie*, i ich obóz-środowisko; dalej znaczy i 'namiot', i 'park' (»*tabor* kolejowy«), a wreszcie 'bataljon turecki' (por. węg. *tabornak*, *tabornagy*, 'jenerał').

tabun, 'stado koni', *tabuńczyk*, z tur. *tabun*, przez Ruś ukrainną.

taca, *tacka*, od 16. wieku; 'blat', dawniej 'filiżanka'; Niemiec, od którego to wzięte, rozróżnia *Tasse*, 'filiżanka', i *Untertasse*, 'podstawka'; niemieckie z arab. *thāça* (i franc. *tasse* z tegoż); już u Potockiego w naszem znaczeniu. Inne *taca*, *tacma*, 'dziesięcina', czes. *tác*, mało w obiegu i dziś zupełnie zapomniane, z niem. *tatzem* (łac. *decem*).

tacher, 'tuzin', w 16. i 17. wieku: »od *tachru* noży«; z niem. *Tacher*.

tachlować, 'szachrować'; od *tacher* (?).

tachnąć, 'ciągnąć', »*tachnijmy* na gęś« u Orzechowskiego, w Sądzie Parysa 1544 r., u Twardowskiego; *przytachnąć*, 'przybyć'; prasłowo; por. imię *Taszycki*. P. *taskać*.

tafta, 'jedwab', zastąpiło od 16. wieku dawną *pawłokę*; *tafciany* (piszą też często *tawta*, *tawciany*); niem. franc. *taffetas*, z perskiego.

taftuj (w 17. wieku piszą niemal stale *tawtuj*), 'przykrycie': »*tawtuj* leży na kołczanie«, »strzałki *tawtujem* przykryte«, »kołczan i *tawtuj*«, »pod *tawtujem* czarnym kołczan«; z tatar. *tachtuj*, 'przykrycie, dera'.

tajć, *tajny*, imiesłów **tajemy*, stąd *tajemny*, *tajemnik*, 'sekretarz' w 15. wieku (do dziś Czesi to zachowali), *tajemnica*, *tajemniczy*; *tajny*, *tajnica* w psałterzu, *tajnik*; *zatajać*. U nas tylko to; w cerk. jeszcze i *ta-t'*, 'złodziej', *tat'ba*, 'kradzież'. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; awest. *taja-*, 'tajnie' i 'złodziej', ind. *tāju-*, 'złodziej', iryj. *taid*, 'złodziej' (z **tāti*), grec. *tētaō* (doryc. *tatoomai*), 'odzieram'. Brak w litewskiem.

tajać, »na dworze *taje*«; prasłowo; brak w lit.; grec. *tēkō* (doryc. *tākō*), 'topię'; łac. *tā-beo* 'topnieję, ginę' (stąd *tabes*, o 'uwiądzie', *tabetyk*); niem. nazwy 'rosy', *Thau*, *thauen*, i *verdauen*, 'trawić'. U wszystkich Słowian tak samo; jest i przymiotnik *tał*, 'płynny'.

tajdynki, *tadynki*, i w najrozmaitszych odmianach, nawet *trarunki*, 'kłótnie'; *wytatynkować*, 'wykłócić'; z niem. *Thaiding*, o 'rozprawach sądowych'; znane od 16 wieku (może i przez czes. *tádynk*, 'gadanina'), dziś tylko po narzeczach

tajstra, *tajsterka*, 'torba', w 16. i 17. wieku (czy nie czes. *tanistra*, 'tornister', ?); dziś *tanistra*, ludowe; z łac. *canistrum* (jest i *kaistra* po narzeczach); *taistki* u Mączyńskiego 1564 r. (?).

tak, skrócone z *tako*; *takoż* i *takież*, dziś *także* zamiast *takież*; *po-* i *przytakiwać*; *taki* albo *takowy* r. 1500; *tam*, skrócone z *tamo* (*tamodźcie*, 'tami dźcie'), *tamten*, *tamtejszy*, *tameczny*, *tamok*; p. *ten*. Tak samo u wszystkich Słowian.

taki, już od r. 1500 niemal tylko zdrobniałe: *taczki*; czes., serb. itd. *taczka*; *taczać*, *przetak*; p. *tok*, *taczać*.

taksa, 'szacunek', *taksować*, 'szacować', z łac. *taxa*, *taxare* (wyszło z kościoła, od *taksy* papieskiej), a to z grec. *tassō*, jak i *taktyka*.

takt, *taktowy*, *nietaktowny*, z łac. *tactus*, 'dotknienie', od *tango*; z muzyki wyszło. Ale *taktyka* wkońcu z grec. *taksis*, o 'szyku wojskowym', od *tassō*, 'szykuję'.

tala, *talka*, 'motek nici'; czy nie z Rusi, gdzie jest i 'miara zbożowa' *talin* (pszenicy)?; u innych Słowian wszelakie *tal*, jest i cerk. prasłowo *tal*, 'zakładnik'; *tal-* nazwy dla roślin: cerk. *talije*, 'gałęzie'. Rus. *tal* (z tur.), 'rodzaj wierzby'; serb. i słowień. *tal*, 'część', z niem. *Theil*, tu nie należy.

talar, dawniej *taler*; »krajać na *talarki*«, 'krążyć' (np. marchew). Nazwy monet pochodzą bądź od figur, np. orłów (które kpiąco *krukami* i *dudkami* zwano), krzyżów (np. *krajcar*), koron, itd.; bądź od miejscowości, gdzie je najpierw bito (*halerz* od *Schwäbisch Hall*; *floren* od *Florencji*; *reński* od *Renu*). Kaspar Schlick zaczął bić r. 1518 w *Joachimstal* monetę zwaną *Joachimstaler* (domyślne *Münze*, *Geld*); rozeszła się ona i jej nazwa, skrócona w *Taler*, po całym świecie, aż do *dolarów* amerykańskich (Ruś odrzuciła *-taler* i miała w 16. i 17. wieku *jefimki* = 'joachimki').

talent, *utalentowany*, *talencik*; europejska przenośnia z łac. *talentum*, od grec. *talanton*, nazwy 'wagi' i 'srebrnej monety', od pnia oznaczającego 'ciężar, noszę', łac. *tollo*, *tolero*, 'znoszę', niem. *dulden*.

talerz, *talerzyk*; *talerzyki* (to samo co i *talarki*); ogólna pożyczka u Słowian z niem. *Teller*; od nas na Ruś, co *talerkę* w *tarielkę* odmieniła (tak samo na Białej Rusi, a stąd i lit. *torelius*); inni Słowianie, jak i Węgrzy, mają *tanier*. Niemieckie *Teller* z włos. *tagliere*, *tagliero*, od *taglio*, *tagliare*, 'ciąć, rznąć'. Z włoskiego: *talja*, o 'figurze', i »*talja* kart«. Wszystko wkońcu z łac. *talea*, gdy *talon*, *taljon*, z franc. *talon* z łac. *talus*, 'pięta', 'odcięcie'.

tałałajstwo, i inne postaci: *tałatajstwo*, *taładajstwo*, od 18. wieku, we związku z ludowem *tałędać*, *tałyndać się*, 'włóczyć się', w najrozmaitszych postaciach.

tałowity, *tełowity* i *tyłowity*, *tałwisty*, w 16. i 17. wieku w obiegu, potem zupełnie zapomniane, o 'grubych, otyłych'; od słowiańskiego *tałog*, 'osad' (u Czechów *talow*, 'ropa rany'; węg. *talyog*, 'wrzód'); bułg. *utałożwam se*, 'uspokajam się'.

tama, *tamka*, *zatamować*, z niem. *Damm*, *dämmen*; *t* zamiast *d* i w łuż. pożyczce *tamać*, niem. *ver-dammen*; taka zamiana nierzadka.

tandeta, *tandetny*, *tandeciarz*; zajęła dziś miejsce dawnej *wendety* (p.); niem. *Tandelmarkt*, *Tändler*, czes. *tandlmark*, *tandlerz*, w tem

samem znaczeniu; przybrało *-eta* od *wendeta*.

tani, *tanio, taniość, tanieć, potanieć*, wyłącznie polskie.

taniec (zamiast *tańc*, już r. 1500), *tańcować* (dziś *tańczyć*); *tan, tanek* (zmyślone w 16. wieku, już u Reja, tak jakby *-iec* w *taniec* było naszą końcówką); *tancerz, tancerka*; »w *tancszulu* bawiąc«, Potocki; *tancmistrz*; *tanecznik, tanecznica* (ale w 15. wieku *tanieczn*ica o 'sali do tańczenia'); z niem. *Tanz*, co i do Romanów przeszło (franc. *danse*, i t. d.).

tantonić się, o ogniu, 'pałać'; ale *tantny*, 'co tyle może, zdoła', z łac. *tantus*, 'tak wielki'.

tapczan, 'ława, prycza', od 16. wieku; jest i *tarczan*.

tapeta, *tapetowy, tapeciarz, tapicer*, nowe pożyczki z niem. *Tapete*, franc. *tapissier*, z łac. *tapes*, włos. *tap(p)eto*.

taplać, *taplać się*, 'chlapać', p. *topić* (*tonąć*).

taraban, 'wielki bęben', *wytarabanić się*; z rus. *baraban*, ze Wschodu; por. czes. *taraba*, o 'niezgrabnym'.

tarachnąć, 'hrymnąć, palnąć'; *tarach*, 'wykrot'; por. rus. *torochnut'* (*trachnut'*), 'palnąć', »*wytaraszczit' głaza*« ('wytrzeszczyć oczy'), małorus. *potorochtity*, 'dudnić'.

tarać, *tarzać się, tarlać się*, do *tor-* od *trzeć* (p.).

taradajka, w przeróżnych postaciach: *taradejka, taratatka*; 'wóz, bryczka'; 'kapota'; 'grzechotka'.

tarakan, 'karaczan', 'karaluch', 'szwab' (owad); z ruskiego. Por. *karaczan*.

taran, 'przyrząd do tłuczenia murów'; jest również na całej Rusi (czy od nas?); pierwotnie znaczy uderzenie': »baran lwu dawał *tarany*«, w Ezopie«; od *tarać*, p. (jak *skokany* do *skok*).

tarant, *tarantowaty*, u nas o maści koni i psów, u Czechów o 'mieniącem się winie', z niem. *Tharant*; *tarand* prastara nazwa 'renifera' (?).

tarapata, 'hałas, frasunek, kłopot'; »to mu najbardziej serce *tarapaci*«, 'gryzie' (Potocki), chyba to samo co *trapić, trapecować*, niem. *Strapaze, strapazieren* (?); ale r. 1552 *utarapali*: 'obili'.

taras, w najrozmaitszych znaczeniach: 'więzienie' (»lepiej z lasu, niż z *tarasu*«); 'blanki wału, wieży, dachu', stąd *tarasek*, 'daszek, zasłona'; 'nasyp ziemny, wał'; *zatarasować* (drzwi); *taraśnica*, 'działo tarasowe'; z łac. *terracea*, franc. *terrasse*, szczególniej o 'nasypach ziemnych'; tu należy i *teren* (łac. *terrēnum*). Wszystko od łac. *terra*, 'ziemia'.

tarchać, 'gadać, przebąkiwać', »*tarchnęły* wieści« ('gruchnęły'), »*tarchają* o tem«, obok: *tarkać, tarknąć, tarkot, tarkotać, terkotać* (*tyrkotać*), o tem samem znaczeniu; z odmienną wokalizacją: *turkot, turkotać, turkawka* (i przestawione *trukawka, krukawka*, to samo co *synogarlica*, której nazwę przenieśliśmy na odmienny, obcy gatunek 'gołębia'); u innych Słowian *trk* tylko o 'biegu' albo 'trącaniu': cerk. serb. *trk*, 'bieg', *trcati*, 'biec', nasze *utarczka*; czes. *trk*, rus. *torknut'*, 'trącić, ruszyć', serb. *trkaljati*, 'toczyć'

tarcza, *tarcz, tarczowaty, tarczowy*; węg. *taresa*, czes. *terč(e)*; wyraz europejski; franc. *targe*, włos. *targa*, niem. *Tartsche*, przez języki romańskie z dawnego niem. *zarge*, anglosas. *targe*.

targ, *targować, targowisko, tar-*

gowy; dawne *tarżyć*, jeszcze i w 17. wieku w obiegu, później ginie; *targowica*, *targownik*; u nas tylko o 'handlu', ale w cerk. (a stąd i w rus.) wedle grec. *paneyyris* (skąd *panegiryk*) i 'obchód uroczysty, tryumf': *torżestwo*, *torżestwiennyj*. Prasłowiańskie, doszło i na Północ; nord. *torg* (z ruskiego); *Triest* z *Tergeste*, to samo.

targać, *targnąć*; *targaniec*, 'pakuły' r. 1566, 'bijatyka'; *targanina*, *wytargnąć* itd.; prasłowiańskie; cerk. *trgnąti* i *trzati*, rus. *torgnut'* i *tierzat'* ('dręczyć'), *wostorg*, 'zachwycenie', czes. *trh*, 'rys', *trhati*.

tarkot, *tarkotać*, p. *tarchać*.

tarlatan, *tarletan*, rodzaj 'muślinu', z franc. *tarlatan*, a to z indyjskiego.

tarłka (*tarka*), ogólne w 15. wieku, w biblji (»moździerzyki«, Leopolita), r. 1500: »*tarłka*, donica albo stępka«, »*tarłka* pierzna« ('na pieprz'); por. *tarlica* i *cierlica*, od **tarły* czy ** ciarły* (formy oboczne, jak *darski* i *dziarski*, i i.); dziś nierównie częstsze nijakie *tarło*. z *tarłko* (od *tarło*, co i 'tarcie ryb' oznacza), a to z **tardłko* (oboczne: *ciardłko*, p. *Sowizdrzał*); od *tarty*: *tarcica* i *tartak*; wszystko od *ter-*, p. *trzeć*.

tarmosić, *termosić*, 'trząść', czes. *trmáceti*, *trmati*, *trmacz*, o 'dręczeniu' i o 'włóczędze'.

tarń, dziś w nazwach miejscowych: *Tarnów*, *Tarnopol*; prapolska postać, obok *cirzń*, *cirń*, 'cierń', we zbiorowem *cirznie*, 'ciernie', z czego tę nową postać *cierń* urobiono (jak *liść* od zbiorowego *liście*); psałterz florjański zachował jeszcze dawną różnicę: *tarn*, *tarnowie* (niema w puławskim), ale *cirznie* (to i w puławskim); już w biblji jednak mylne: *tarnie* (*ciernie*, Leopolita); »*tarnek* się ostrzy z młodu«; *tarnki* skracają w *tarki* i odmieniają: z *tarek*, itd. zamiast: z *tarnek*; *tarnie*, *tarnina*. Prasłowo; pomijam słowiańskie, takie same (cerk., czes. *trn*, ruskie *tiorn*); brak w litew.; jest w niem. *Dorn*, goc. *thaurnus*, 'cierń'; ind. *trna-*, o 'ziołach' i 'trawie' wogóle.

tarnąć, 'cierpnąć', »*tarnę* wszystek« ('przechodzi mnie mrowie'), w 16. wieku ogólne; z pierwotnego **tarpnę* (p. *cierpieć*); oboczna postać w *ciarki* (p.).

tartas, 'hałas'; »(jak przyjadę) będzie około drugiego *tartas*«, grozi Działyński r. 1569; tak samo w czeskiem; jest i *tertes*; por. *wartas*; cerk. *trtrati* i *trtoriti*, 'hałasować', słowień. *trtranje*, 'hałas'.

tas, »mazowiecka« postać słowa *tasz*, *tasze*, 'budy', dziś jeszcze w *roztasować się*; »obchodzę wiechy, *tasze*«, Potocki, »na festy kramy stawiają, i ten też swoje rozłożył *tasze* wstąg, koronków«, »kościoły obiegać i *tasze*«, »*taszując* kolasy«; ale już Klonowic wolał dziełko swoje obrócić do prasy niźli »do *tasu* na trąbki«, a *tasiki* i *tasować*, zamiast *taszować*, już od 16. wieku się zjawiają; *taszka*, 'sakiewka'. Z niemieckiego *Tasche*. Inne, nowe *tas*, »*tasować* karty«, 'mieszać', z franc. *tasser*.

tasak, *tesak*, 'krótki miecz', 'szeroki nóż', 'puginał'; z czes. *tesák* od *tesati*, p. *cieśla*.

taskać, *taszczyć*, 'ciągnąć ciężar', por. czes. *tasiti*, *roztasati*, 'wyciągnąć' (nóż, miecz), rus. tak samo: *taskat'*, *taszczit'*; por. *tachnąć*.

taśbir, *tężbier*, *tyżbier*, w 16. i 17. wieku, o piwie: »kowent«, t. j. 'cienkusz', 'stoczki'; z niem. *Tischbier*, 'piwo stołowe'.

taśma, *tasiemka*, 'pas, galon, ob-

szywka', używa się w 18. wieku (jak *szlak*) i o 'śladzie drogi': »*taśmę* wziąwszy po nich«; *tasiemiec*; pożyczka polsko-ruska z tur. *tasma*.

tata, od 15. wieku wypisywane: *tato!*, z wielu zdrobniałemi, które tu pomijam; *podtatusiały*; »czekaj *tatka* latka«; słowo dziecięce, ogólno słowiańskie, nieraz w nieco odmiennej postaci (rus. i *tjatja*, serb. bułg. *tajko* i *tejko*, a inną odmianę, ogólną, p. *ciotka*). Prasłowo; ind. *tata-* i *tāta-*, grec. *tata* i *tetta*, łac. *tata*, celt. *tat*, lit. *tētis*, *titis*, *tėvas*, 'ojciec', prus. *tetis*, 'dziadek'. U nas i *tatek*. Nie słowo to, lecz ogólnoludzki wykrzyknik, jak *papa* itp.

Tatarzy, »od *Tatar*«; liczba poj. *Tatarzyn* i *Tatar*; od tej nazwy koczowników przezwano ziela i rośliny: *tatarak*, 'acorus', *tatarskie ziele* r. 1472 i 1500; *tatarka*, 'polygonum', r. 1472, »*tatarka* albo *poganka*« r. 1500 (i w łac. *pagana*, *paganica*, tak samo niem. *Heidekorn*), i u Węgrów *tatárka*; w 15. wieku (z czes. *tatrman*, 'lalka' i 'szpilman, kuglarz pokazujący lalki') *tetrimani*, 'słudzy piekielni', z niem. *Taterman*, od nazwy *Tatarów*. Inne urobienia, jak *tatarczuch*, 'chleb z tatarki', pomijam.

Tatry; *tatrzański*, *taternik*; węgierska postać nazwy 'gór' (*tatra*), zwanych u Słowian *tertrami* (*montes Tritri* u Kośmy praskiego około r. 1120), a na Rusi *toltrami*.

tawuła, *tawołha* r. 1698, roślina 'spiraea'; »*tawułą* i dereniem«, r. 1630; czes *tavola*, rus. *tavołga*.

tążyć, 'dążyć, tęsknić', w 16 i 17. wieku, częste u Potockiego: »duchem *tąży* w niebo«, »*tąży* do ziemie«, »*tąży* z pola do chlewa świnia«; oboczne *tużyć*, *tużebnik* (nazwa ziela, Stanko 1472 r.); od *tęga*, *tuga* (p. *tęga*).

tchnąć, *tchnienie*, *tchnący*, *tchawica*, p. *dech*.

tchórz, jest i *tórz* z *tfórz*, 1650 r., zwierzę 'putorius foetidus'; rus. *chor'* z *tchor'*; nazwa ogólnie słowiańska, przeniesiona i na człowieka: *tchórzyć*, *tchórzliwy*; p. *dech*; przyrostek *-or*, jak w *komor*, *sikora* itp.

tebinki, *tybinki*, *tabinki*, *tebienki*, od uprzęży wierzchowcowej, niby 'troki'; tak samo rus. *tiebienki*; dziś we zwrocie: »dostaniesz po *tebinkach*«; z tur. *tébéngü*.

technik, *technika*, wkońcu od grec. *technē*, 'sztuka'.

tecz, 'punkt', p *tknąć*; rus. *tocz w tocz*, *toczka*; w 16. wieku, u Górnickiego i i. Por. *wstecz*.

tedy, z dawnego *tegdy* i *tegda* (jak *kiedy* z *kiegdy*); cerk. *tŭgŭda*, t.j. *tŭ* z dwoma przyrostkami: *-g(y)* i *-d(a)*, bo w przysłówkach narastanie przyrostków zwykłe; por. cerk. *togy*, bułg. *toga(wa)*, *togaz(i)*, cerk. *tŭda*, serb. *tada(j)*, słowień. *tedaj*; te oba razem dały właśnie *tŭgŭda*, nasze *tegda*. Nasze *tedy* z *tegdy* już w psałterzu; *tegdy* utrzymało się jednak do 16. wieku, poczem ginie, chyba w *tegdajszy* ocalało; w biblji *teda*.

tegiel, w 16. wieku, zwykle *tygiel*, *tyglik*, z niem. *Tiegel*, 'słoik'.

teka, *teczka*, termin szkolny, z łac. *theca* z grec. *thēkē* ('skrytka', por. *apoteka*, *apteka*); *tektura* z łac. *tectura* od *tegere*, *tectum*, 'pokrywać'. Ale *architekt* znowu z grec. *architektōn*, co pochodzi od *tektōn*, 'cieśla'.

telbuch, 'brzuch', *terbuch*, *trybuch*; *trybuszyć*, 'paproszyć'; prasłowo; cerk. *trbucha*, 'wnętrzności', i *tribuch*, 'żołądek', rus. *trebuch*

słowac. *terbuch*, serb. *trbuch*. Por. *torba*.

telega, *teleżka*, *talaga*; z ruskiego: »*teleg*, to jest ruskich kolas«, r. 1608; u innych Słowian i w innych postaciach, *tolige*; serb. czes. *taliga* pożyczka z węg. *talyiga*, tur. *talika*.

telej, 'lekkie odzienie zwierzchnie': »*telej* biały«; *telet*, 'droga materja', od złotogłowu o połowę tańsza: »z białej *telety*«, »w *teletowej* szubce«; oba słowa po 17. wieku wychodzą zupełnie z obiegu.

telepać się, 'trząść się, dyndać', ruskie.

temblak, »na konopnym zawiesić *tymblaku*«, Potocki; 'rzemienie, na których szabla wisi (u ręki)'; dziś rękę na *temblaku* noszą; na Rusi bez *b*: *tiemlak*; słowo wschodnie, jakieś tatar. *temlik*. Bywa i u nas w 17. wieku *temlak*, bez owego wsuniętego *b*.

temperować, »*zatemperować* ołówek«; dawniej *temperalik*, 'scyzoryk'; od łac. *temperare* (skąd i *temperatura* i *temperament*; włos. *temperare*, o piórach, *temperatojo* i *temperino*, 'scyzoryk'), 'uskramiać, mieszać'; od łac. *tempus*, włos. *tempo*, 'czas', 'miara, takt' (w muzyce); por. *temporyzować*, 'odkładać do czasu'; wszystko od oznaczenia 'ograniczenia w miejscu (*templum*) i czasie'.

ten, ta, to; pierwotnego *t* (por. czes. *wetczas*, 'w ten czas') już nie mamy; również utraciliśmy zdwojone *tet*, rus. *tot*, czes. *tet*, częste w Kazaniach świętokrzyskich (13. wiek); *ten* u nas, u Czechów i Łużyczan, wedle *on*, nieznany innym Słowianom. Zaimek to wskazujący, niegdyś dalszy: 'tamten'; prasłowo; lit. *tas*, *ta*, prus. *tans* (niby jak nasze *ten*); ind. awest. *tat*, grec. *to*, goc. *thata* (niem. *das*). Mnóstwo urobień: p. *ta*, *tak*, *taki* (lit. *tõks*, 'taki', łac. *tā-lis*), *także*, *tam*, *tedy*, *tędy*, *tu*, *tylko*; *póty*, *potomki*, *tydzień*, *ciozka*, *dopiero*. Zaimek *ten* wyparł u nas, jak i u innych Słowian, właściwy wskazujący zaimek *sь* (p. **sí*), ale na Rusi *s tawo bieriega* znaczy 'z tamtego brzegu' (nie 'z tego'!). U nas *temu*, 'dlatego' (r. 1595), zapomnieliśmy, gdy *czemu*, 'dlaczego', ocalało.

tenary, 'loch, jaskinia', od (łac.) grec. *Tainaron*, nazwy przylądku lakońskiego (dziś Matapan), gdzie było i wejście do Podziemi; słowo sztuczne, szkolarskie, z 18. wieku.

tenuta, 'dzierżawa', łac. i włos *tenuta*, 'posiadanie'; *tenutarz*, *tenutarjusz*; od tegoż łac. *tenere*, 'dzierżyć, trzymać', od którego i *tenor* ('tekst pisma'; 'melodja', *tenorowy*, *tenorzysta*), a dalej i *tendere* (skąd *tendencja*, *tendencyjny*; włos. *tendenza*, ogólnie europejskie).

teorban, rodzaj 'lutni', w 17. wieku (na Ukrainie do 19. wieku się zachował), z włos. *tiorba*, 'wielka lutnia'.

tepać, 'bić', w 16. wieku, np. u Leopolity, z czes. *tepati*; por. *top-*, *potop* (p. *tonąć*).

teperele, Rejowe, i *terepele*, 'ozdóbki stroju', w 16. wieku również *trepele*, *treperele*, z włos. *trapelo*, 'sznur'.

terać, *tyrać*, np. zdrowie, *poterać*, *potyrać*, i t. d., z pierwotnego *tyrati*, p. *tyrać*; por. małorus. *potercza*, 'płód poroniony'.

teraz, ściągnięte ze dwu słów: *ten raz*, na początku 16. wieku (w Sądzie Parysa 1544 r. *ten raz* i *teraz* obok siebie; *tenraz* jeszcze i u Orzechowskiego); stąd *teraźni*

i *teraźny* (16. i 17. wiek), *teraźniejszy*; wyłącznie u nas. P. *raz*.

tercjarz, *tercjarka*, 'należący do »trzeciego zakonu« św. Franciszka'; *tercjan*; *tercja*, 'godzina kanoniczna'; *tercyna*, 'wrotka trzywierszowa'; *tercerol*, 'pistolecik' (włos. *terzeruolo*); *tercynela* i *tercjanela*, nazwa 'materji' (włos *terzanella*, 'lichy jedwab'); wszystko od łac. *tertius*, 'trzeci' (włos. *terzo*).

terefere i podobne, w 16. i 17. wieku *tere bzdere* (w Sejmie Piekielnym, u Potockiego, Lubomirskiego), gdy coś zbywamy jako niemądre (»właśnie *tere bzdere*«, t. j. 'nonsens'); słowo »bliźniacze« (dla rymu utworzone, powtórzone z odmianą), węg. *tere fere* (niem. *Larifari*).

terlikać, *tyrlikać*, »*tyryle* wywodzić«, o 'śpiewie ptasząt, pasterzy'; *trlicze* r. 1500; dźwiękonaśladowcze.

termedje, 'komedje, zachody', z *intermedjum*, 'wesoła gra międzyaktowa w tragedji dramatu szkolnego jezuickiego'; łac. *intermedium* od *medium*, 'środek' (skąd *medjator*, 'rozjemca', *medjum* spirytystów).

termin, *terminować*, *terminator*, *terminowy*; u K. Opaleńskiego *terminować*: 'kończyć się'; z łac. *terminus*, co właściwie 'znak graniczny', grec. *terma*, 'cel', od pnia *ter-*, 'docierać'.

tesarz, 'cieśla', jak *tesak* (p. *tasak*), z czes. *tesarz*, od *tesati* (p. *cieśla*), nieraz w 16. wieku, i o 'stolarzu'; jest i *teszarz* (pisownia myli); nierzadkie w biblji (Leopolita »cieślą« to zastąpił); *tasarz* r. 1584.

testować, *testament*, *testamentowy*; od łac. *testis*, 'świadek', co oznacza właściwie trzecią osobę, godzącą i świadczącą (por. rus. *trietiejskij sud*, 'sąd polubowny').

teść, *teścia*; *teściowa*; w dawnym języku i narzeczowo i *cieść*, *ćcia*, w biblji: »ku *ćciu*« (u Leopolity: »do *świekra*«), »ze *ćcią*« (u Leopolity: »z *świekrą*«). Sam *teść* od *cieść*, z drugiego i dalszych przypadków, gdzie *ćcia* w wymowie przechodziło w *tścia*, do czego dorobiono *teść*, zamiast *cieść*; *e* było ruchome, ale nowszy język je wedle mianownika zatrzymał (*teścia*); 'teściowa' zwała się *ćcia* (jak *gościa* do *gość*); u innych Słowian *teszcza*. Gdy *świekier*, *świekra*, są aryjskie nazwy 'rodziców mężowych' (dla synowej), nie mogą się 'rodzice żenini', *teściowie*, równie dawną nazwą szczycić; ich nazwa też nie powtarza się nigdzie; prus. *tisties* pożyczka z polskiego. *Teść*, *cieść* i *świeść* ('siostra żony'), nie przypadkowo równie utworzone nazwy; *teść*, *cieść*, to pieszczotliwe, niby 'ojczulek', do lit. i prus. *tetis* a naszego *teta* (*ciota*) i *tata*; *świeść* (p.) poszła za *teściem*.

tetrasdr, złożenie z grec. *tetra-*, 'czworo'; zupełnie odmienne jest *tetryk*, *tetryczny*, *tetryczyć*, *tetrykowaty*, *stetryczały*, z włos. *tetra* i *tetrico*, 'ponury, posępny'.

Teutoni, *teutoński*; nazwa Niemców ogółem, jak *Germani*; przeniesiona, jak zawsze bywa, od jednego szczepu na wszystkie pokrewne; wymieniona już w 4. wieku przed Chr., zasłynęła w 1. wieku przy napadzie Cymbrów i Teutonów na Włochy; lud (nazwa znaczy to samo, 'ziomek' niby) wyszedł pierwotnie z Jutlandji.

też, skrócone z *teże* (14. i 15. wiek), a to zamiast *toże* (rus. *toże*, słowień. *tore*), wedle wszelkich innych uro-

bień od pnia *to-*, jak *tedy, tele*, nawet *potemny* zamiast *potomny*. P. *ten*.

tęchnąć, *stęchnąć, stęchły*, itd., 'kleśnąć (opadać)' i 'psuć się od zaduchu' (np. o mące); w obu znaczeniach prasłowiańskie: cerk. *utąchnąchą pienija*, 'śpiewy ustały', *ąglije, swěsztę potąchnąt*, 'gaszą się', *tąsziti*, 'gasić', rus. *tuxnut'*, 'gasić'; słowień. *zatõchel*, 'stęchły', *otõchlica*, 'parno'; czes. *tuchnouti, tuchlina*, 'stęchlizna'; serb. *tuch, tuchlina* (to samo), *tusziti*, 'dynstować pieczeń'. Obok tego *tąch-*, jak zawsze, oboczne z *u*: *tuch-*, p. *tusza*.

tęcza, *tęczowy, tęczówka*, i t. d.; *tęcza* prasłowiańskie, ale u innych Słowian znaczy 'ciężką chmurę, deszcz nawalny': rus. *tucza*, 'chmura', serb. słowień. *tucza*, 'grad', cerk. *tącza*, 'deszcz', czes. *tucze*, 'chmura gradowa'; por. lit. *tankus*, 'gęsty', *tankumynas*, 'zarośl'; niby od 'zbitej masy', a więc i do *tuk*, p.(?).

tędy, prasłowo, jak *kędy, inędy*; od pnia *to-*; cerk. *tądě, tądu, tąda*, rus. *tuda, tudy*; skrócone w *dotąd, odtąd, stąd* (jak *dokąd*); czes. *tudy, tady, dotud, dotad*; prus. *stwendau*, 'stąd', *iskwendau*, 'skąd'; na Litwie samej brak odpowiednika. P. *ten*.

tęga, p. *tążyć*: »wielmi mi *tęga* po tobie«, Mączyński 1564 r., »bardzo *tążę* za tobą«, 'tęsknię'; »*tęga*, żądanie«; *tuha* (z czeska) w Ezopie: »*tuhy* zapomnieli«; *tęgi*, 'silny', *tęgo, tęgość, natężać się, wytężać, tężyzna; tężec*, 'spazm', *tężeć*; od tegoż pnia co i *cięgi, ciężki*, p. (*teng-* : *tong-*). We złożeniach (nazwach): *Tęgobor, Tęgomir* w Brandenburgu 929 r.; *Tugomirići*, chorwacki ród prastary, 1102 r., *Tuga* w podaniu o wędrówce chorwackiej w 10. wieku.

tępać, 'tupać'; *tępot*, 'tupot', *tępnąć*, 'tupać' (o 'biciu pulsu', »żyła *tępa*«; o nogach); *tępać* i *tupać* jedno i to samo słowo, z *ą* (*ę*) i z *u*; postać z *ę* zaginęła oddawna, ale u Malczewskiego, (za nim?) u Syrokomli i i. *tępot* (»w przerwanem *tępotaniu*«; »nasz kulig *tępoce*«); *tępać* oboczne do *stąpać*; p. *tupać*, por. *tępić* i *topić*.

tępić, *potępiać, potępieniec, wytępiać*; *tępy, tępieć, tępota, tępawy, tępość*; jeden pień we dwu napozór odmiennych znaczeniach (por. niem. *stumpf*, 'tępy', i *stampfen*, 'tupać'); prasłowiańskie; cerk. *tąp*, 'tępy', i tak u wszystkich Słowian, rus. *tupoj*; *potępić* natomiast tylko u nas i Czechów: czes. *potupa*, 'wzgarda', *potupný*, 'haniebny' i 'pogardliwy', *potupiti*, w dawnym języku 'potępić', dziś 'wzgardzić'. W biblji »*tępić* mnie« (»uwłaczać«, Leopolita). Pień ten sam co w *tep-*, *top-* (p *tonąć*) i w *stąpać, stopa, stiepień*; i poprzednie *tępać* tu również należy; lit. *tempiu*, 'naciągam, napinam', *itampas*, 'napięcie', *itumpas*, 'odskok'; od innego pnia łac. *tempus*, 'czas (przeciąg czasu)'.

tęskny, *tęsknota, tęsknić, tęskliwy, tęsknica, stęskniło mi się*, przybrały dopiero od 17. wieku *ę*, przedtym: *teskny* i *teszny, tesznota, teszność* (*-szn-* z *-skn-*); cerk. *tŭska*, rus. *toska*, 'tęsknota', i *tosznit mienia*, 'teszno mi, nudno', 'zbiera mię na wymioty'. To samo słowo co *ckliwy* (p.), *ckni* mi się, gdzie pniowe *ts* przeszło w *c*, a więc różnie oddano tę samą półgłoskę (jak w *cny* i *czesny*): bądź zagłuchła, bądź zastąpiono ją przez pełną głoskę. Częstotliwe *utyskiwać* zachowało do dziś pierwotną postać pnia, *y* z wydłużonego *ŭ*. Por. *czczy* (?); p. niżej *tszczyca*.

tętent; *tętnić*, *tętno*, dowodzą, że końcowe *-t* w *tętent* późny przybłęda, i istotnie do 18. wieku istnieje tylko *tęten*, utworzony całkiem tak jak *bęben*; prasłowiańskie; cerk. *tątĭn*, serb. *tutanj*; obok *tęten*, *tętnić*, mamy i *dudnić* (p.), z *u* obok *ę*, jak zawsze, i z dźwięcznemi spółgłoskami, co nieraz bywa.

tkać, tknąć, tczeć: jeden pień (brak w litew.; grec. *tykos*, 'dłóto', 'młot', *tykidzō*, 'ciosam'), co się trojako rozgałęził:

1) *tkać*, *tkę*, *tczesz* (płótno, sukno); *tkacz*, *tkaczy*, *tkaczów*, *tkacki*; *tkanina*, *tkanka* (na głowę, r. 1500); w psałterzu: »gdym jeszcze *tczon*« (*tkan* w puławskim); *tkalnia* (u innych Słowian *tkadlec*, *tkalac*); częstotliwe *przetykać* (płótno i t. d.); złożone: *wątek*; prus. *tukoris*, 'tkacz', dowodzi naszego **tkarz*.

2) *tkać*, *tknąć*, *tykać*; *przy-*, *wytykać*; *tkliwy* i *dotkliwy*; *przytyk*; do *potkać*: *potyczka*, *spotkanie*; *dotykać*, *dotycze*, *dotyczy*; *potknąć się*, *tyczyć się*; *tecz* (p.) i *wstecz* (p.); *styk*, *istyk*; por. *tukać*.

3) *tczeć*, 'tkwić', od poprzedniego nie zawsze się da odłączyć, np. *tyka*, *potycz*, *tykło* (rodzaj 'sieci, pułapki') mogą tu i tam należeć; w biblji: »kopje *tcząc* w ziemi« (»szefelin *wetkniony* w ziemię«, Leopolita); *styczeń* od *tyka*; *tkwieć*: »*tkwiał* nóż w drzewie«. Wszystko tak samo u wszystkich Słowian.

tlić, *tleć*, p. *tło*.

tłamsać, *tłamsić*, 'dusić', słowo nowe; podobne u Czechów, ale w innem znaczeniu: *tlama*, 'pysk', *tlamkati*, 'paplać' (*tlamkati*, *tlachati*, serb. *tlapati*).

tło, 'podłoga, posadzka'; »astrych, dno, niektórzy *tło* zowią«, Mączyński 1564 r.; »*tło* albo podniebie«, r. 1500 (»*esztrich*, pavimentum«). Prasłowo; cerk. *tło*, 'posadzka', i tak u wszystkich Słowian; serb. *tlo*, *tle*, 'posadzka', 'ziemia', czes *tlo*, 'strop'. Ale *tleć*, *tlić*, o 'ogniu nie wznoszącym się, ostającym przy tle': »ogień *zetlał*«, odnoszą do innego pnia (*tleć*, trzecia osoba liczby pojedynczej i *tle*, przenoszono dalej i na 'palenie' wogóle; Działyński r. 1569 pisze: »smołę niechajby pilnie *tlili*«). Z *tło*, 'podłoga', łączą litew. *tilės*, 'podłoga (czółna)', prus. *talus*, 'podłoga', lit. *patalas*, 'łóżko', *tiltas*, 'most', ind *tala-*, 'płaszczyzna (u ręki i nogi)', łac. *tellus*, 'ziemia', niem. *Diele* ('posadzka', 'izba'); zaś *tleć*, o 'zamierającym ogniu', z lit. *tyliu*, *tylėti*, 'milczeć', *tilti*, 'umilknąć'. O smole ogólnie prawiono, że się ją *tli*. Por. nowe *tlen*, 'kwasoród', *tlenek*, sztuczne urobienie, nietrafne. Z tem wtórem *tlić* łączą prasłowiańskie *toliti*, p. *tulić*.

tłok; *tłuc*; *tłuc* z pierwotnego *telk-* (*tłuc* przestawione z *teł-c*, jak *długi*, *słup*, *tłusty*, z **dełgi*, **stełp*, **tełsty*); *tłok* z **tołk-*; *tłoka*, rus. *tołoka*; cerk. *tlěszti* (tego nie mamy), *tlŭką* ('tłukę'), rus. *tołocz* (z *tlěszti*, jak *mołoko* z **melko*, 'mleko'; bynajmniej nie nasze *tłok*!); lit. *aptilk-ti*, 'ułaskawić się' ('otłuc się'), *aptilkes žmogus*, 'człowiek otrzaskany, przebiegły'. Dalej: *tłoczyć*, o 'druku', *tłocznia*; *tłoczyć się*, *stłoczony*, *natłok*, częstotliwe *przytłaczać* (do ziemi, rus. *potołok*, 'posadzka', z mylną odmianą: *potołka* zamiast *potoloka*). Z licznych urobień najważniejsze dwa: Jedno, *tłoka*, prasłowiański obyczaj dobrowolnej (zczasem i w obowiązkową odmienianej) pomocy sąsiedzkiej na łące i polu, odpłacanej ugoszczeniem (lit. *talka*, prus. *talokininkas*.

zdaje się pożyczki od Rusi i od nas, chociaż Litwa ma nawet czasownik *telkti, susi-telkti*, 'spraszać i zbierać się na tłokę'); *tłoka* tłumaczy w 15. w. łac. 'palilia', 'zabawy, biesiady pasterskie', a w r. 1500: »*tłoka*, merenda, Vesperbrod«, t. j. 'podwieczorek'. Drugie: *tłokno*, rus. *tołokno*, południowe *tłakno* (stąd niem. *Talken*, a z tego znowu nasze *aołki*!), o 'rozgotowanej niby owsiance' (u nas »postnej«, gdzie indziej zaprawianej mlekiem); w 17. wieku *tołokno*, o »tatarskiej kuchni«, obok *sałamachy* i *sołoduchy*.

tłopić, *tłopaczyć się*, może zamiast *tłupić* (por. *słońce* z *słuńce*), jeżeli nie z pierwotnego **tołpa*; inni Słowianie znają tylko pierwotne **tŭlpa*, por. cerk. *tłpa*, 'ścisk, natłok', rus. *tołpa*, małorus. *wtołpytyś*, 'wcisnąć się', czes. *tlupa*. Prasłowo; lit. *telpu, tilpti*, 'mieścić się', *tulpinti*, 'robić miejsce', *talpa*, 'gdzie się zmieszczą, miejsce'; ind. *talpa-*, 'łoże', iryj. *tallaim*, 'zmieszczam się'. Od tegoż pnia nasz *tłum*. Z Rusi przyszła »sól *tołpia(s)ta*«, t. j. w *tołpach* formowana; nasza *topka* soli z *tołpki* przez nieporozumienie urosła. Cerkiewne *tłapiti*, serb. *tlapiti*, 'paplać', istotnie z *tołp-* wyszły, *wztłapiti*, 'powściągnąć'.

tłuc, *tłuk, tłuczek*; *tłucz* i *tłucza* z mąki owsianej (dla psów i źrebców) lub z innej, 'polenta'; *tłuczeniec*, 'rodzaj piernika'; *tłukacz* (stąd lit. *tulkoczius*, 'tłuczek'); częstotliwe: *otłukiwać*; p. *tłok*; natomiast *tłuka* mylnie zamiast *tłoka*.

tłum, *tłumok, tłumić, tłumny, tłumik*, złożenia: *po-, przy-, zatłumić*; najmylniej przez *ó* pisane, chociaż jego *u* »pierwotne«, jak w *długi, słup*; z pierwotnego **tŭlp-m*, u nas wyłącznie (czes. *tlumok* pożyczka od nas?). P. *tłopić*.

tłumacz, *tłumaczyć*, ze złożeniami: *wy-, przetłumaczyć*; ogólnie słowiańska pożyczka wschodnia: kumańskie (połowieckie) *tolmacz* i *telmacz*, tur. (północne, nie osmańskie) *tilmacz*; węg. *tolmács*. Razi jednak, że wszyscy Słowianie (przynajmniej południowi) mają *tŭlk-* w tem samem znaczeniu: cerk. *tłk*, 'tłumacz', rus. *tołk, tołkowat'*, 'objaśniać', *biez tołku*, 'niemądry' (lit. *tulkas*), z tego niem. (w 15. i 16. wieku) *Tolk*, nord *tulkr*, szwedz. *tolk*. Z *tłumacz* niem. *Dolmetsch*.

tłusty, *tłustość, tłuszcz, tłuścić, tłuścieć*; *zatłuszczony*; *tłuścioch*; *tłuszcza* (ludzi); *tłuszczowy, tłuściutki*; prasłowiańskie: cerk. *tłst*, rus. *tołstoj, tołstyj*, czes. *tlusty*; *tłszcza* innych Słowian znaczy tylko 'tłuszcz', nie 'tłuszczę', więc nie we związku pniowym z *tłum* i *tłpa* (*tłopić*)? Narzeczowe rozpodobnienie *ktusty* (por. *kwardy*). Zestawiają z lit. *tulżti* i *tilżti*, 'pęcznieć, nabrzmiewać', *tulżis*, 'żółć', *patulżes*, 'pełny', *ilelżti*, 'nalewać'.

toaleta, *tualeta*, z francuskiego, od *toile* (łac. *tela*), 'płótno, ubiór'; niby 'ubieralnia'.

toast, niedawna pożyczka, poprzez Niemców i Francuzów, z angielskiego, gdzie *toast* i 'grzankę' znaczy.

toboła, 'torba'; prasłowiańskie; tak samo u innych Słowian; *tobołka*, biblja (»torba«, Leopolita); i w nazwie roślin, jak 'capsella' lub 'bursa pastoris', zwana: *tobołki, kaletki, taszki* (*taszczyca, tesznik*), *mieszki, igielnik(i)*, co wszystko to samo.

tocuż, 'to jest', p. *czuż*.

tojad, roślina 'aconitum', chyba nowo (mylnie) urobione do *tojeść*,

tojest, to je, nazw tej i innych roślin trujących (i odtrutek), co od *jest*, a nie od *jadu* czy *jedzenia* nazwane; por. *nietota*.

tok, *toczyć, taczać, zataczać się* itd.; *taki, taczki* (p.); *tok* u rzędu końskiego, gdzie wstawia się kopję; *tok* w gumnie; w lesie, 'gdzie *tokują* cietrzewie', *tokowisko*; dalej: *tokarz, tokarski, tokarnia*. Złożenia z *przy-* (*przytoczyć*), *na-, wy-, z-* (*stoczyć*) pomijam. Rzeczowniki: *potok, patoka* (o 'miodzie' i 'piwie'), *zatoka, Sątok* (t. j. 'stok', p. *są-*) i *Rostok* (*roztok*, niem. *Rostock* w Meklemburgji); *stoki* górskie; *toczek, stoczek* (p. *stok*); *potoczny*. Prasłowo, p. *ciec*; lit. *takas*, 'ścieżka', awest. *taka-*, 'bieg'. W 16. wieku *toczenica*, 'tkanka na głowę, czepiec', ale dzisiejszy *tok, toczek*, 'kapelusz damski', z franc. *toque*, 'biret' (pochodzenia celtyckiego).

tołumbas, *tułumbas*, w 17. wieku, 'bęben turecki z dzwonkami'.

Tom- w nazwach osobowych (i miejscowych): *Tomicki, Tomisław*; nietylko od ewangelicznego *Tomasza* (żarty: »*Tomasz* lepszy niż *Jadam*«), ale i od prasłowiańskiego *tomiti*, cerk. *tomiti*, 'uskramiać', rus. *istoma*, 'znużenie', *utomit' sia*. Od *Tomasz*: *Tomek* (nieraz w przysłowiach). *Tomkowicz*.

ton, *tonacja, tonika, toniczny, zaintonować*, z łac. *tonus, tonatio, intonare*, z grec. *tonos* (*monotonny*, 'jednostajny')

tonąć, z licznemi złożeniami: *po-, u-, zatonąć*; *toń*, nowe słowo, dawniej tylko *tonia* z **top-nia*, jak *tonąć* z **top-nąć*; *topić, topnieć* (o śniegu); *topień*, 'rozbitek', *topiel, topiclisko, topielec*; *topny* i *topliwy*; *potop, przedpotopowy*. Prasłowiańskie; cerk *tonąti, topiti, utapati*. Z żywiołem samym, z wodą, *top-* żadnego nie ma związku; znaczy 'uderzać, gwałtem cisnąć', 'dusić' (pod powierzchnią wody); tak samo i w innych językach; por. zwroty: »owi pług w ziemi *topią*«, r. 1595, »*utopił* nóż w piersi«. Pień *tep-*, 'bić' (p *tepać*, por. *ciupać*), *top-*; *top-* zachowaliśmy w całości, o *tep-* zapomnieli; odmianka z *s-*, p *stopa, stąpić*. Prasłowo; cerk. *tepą, teti* z **tep-ti*, u innych Słowian nowe *tepsti* albo *testi*, 'bić'; czes. *tep*, 'bicie' (np. pulsu), *tepna*, 'tętno'; *tepati*, 'bić', *otep* i *otiep* (nasze *ociepka*), 'wiązka słomy'. Tu należy dalej: *tonia*, 'niewód na ryby'; o »*zgonnej toni*«, jako o 'ostatecznem niebezpieczeństwie', w 16. i 17. wieku nieraz mówią, albo o »*złej toni*«: »gdy już nam przyjdzie na *zgonnej toni*, tedy do Boga«, Rej Z dawnych postaci należy wymienić *topać* (cerk. *tapati*), *topa*, o 'rozbitku morskim' (*topający*, 'topielec') i o 'niebezpieczeństwie' (*topali*, 'byli w niebezpieczeństwie'); już r. 1500: »*topione* sadło, smalc«; *taplać* lub *toplać się*. Lit. *tepu*, 'mażę', *tapnoti*, 'plaskać'. P. też *tępy, tępić*, z nosówką, i pnie z *st-* w *stąpić, stopa*, itd.

topić, p. *tonąć*.

topola, słowiańska pożyczka, rozpodobniona, z łac. *populus*; nie jedyna podobna nazwa łac. u Słowian: por. słowiańską nazwę 'dębu', *cer*, nieznaną tylko nam i Rusi, z łac. *cerrus*. Łacińskie *populus* słowo zdwojone; dalszy wywód niepewny.

topór, *toporzysko, toporek* (i nazwa ryby); prasłowiańska pożyczka ze Wschodu, z pers *tabar* przez tur.; od Słowian przeszła do Finów i Skandynawji, *tapar*; na Rusi »siekierę zowią Moskale *topor*«; u nas i nazwa herbowa (jak i *Oksza*).

tor, *torować* (drogę), *torowy, torowny*, od *ter-*, p. *trzeć*.

torba, *torebka*, u wszystkich Słowian bez wyjątku; por. *terbuch*, 'brzuch' (p. *telbuch*)?

torhak, *torak*, 'szlak', tatarskie, w 17. wieku: »jakie *torhaki* czynią ordy tatarskie, po naszemu szlaki«, Potocki; »ku Leżajsku swój *torhak* powiedli«, r. 1649; częste u pamiętnikarzy ówczesnych.

tork, niepolskie, w 16. i 17. wieku: »drogie uzdy, *torki*«, u M. Bielskiego, »wodza i *tork*«, »*tork* na siedle z ołowiu«, r. 1649; por. *troki* (?).

torkmysz, 'rzemień', w 16. wieku (Rej i i.), tureckie, jak inne dziś zupełnie zapomniane, np. *temruki* (*tymruki*), o 'więzach, powrozach'.

torłop, 'futro', w 15. wieku z Rusi pożyczone, więc w czerwonoruskim przekładzie Wiślicji, ale i w Polikarpie mazowieckim (»*torłop* kuni«) i w słowniczku z r. 1500: »kuna u *torłopa*«; dalej w Statucie litewskim; r. 1532 *torłop* 'antependium u ołtarza'; zczasem zeszło to w *tułup* (z *turłup*): »w długim po kostki *tułubie*« (Fredro), *tułubek*; u Malczewskiego mylnie »z *tułupa*« (rym: »chlupa«), zamiast *tułowia*. Na Rusi *tułup* ogólne.

tort, *torcik, tortowy, tortarz*, od 16. wieku ogólne, *tortele*; z włos. (i łac.) *torta, tortello*.

towalja, 'ręcznik szeroki', »włoskie słowo, już u nas za polskie ujdzie«, Górnicki r. 1566; *tuwalja*; z włos. *tovaglia* (franc. *touaille*), z niem. dawnego *dwahila*, od *dwahan*, 'prać'.

towar, *towarowy*; u innych Słowian i *towor*; o 'ciężarze, jukach', i o 'zwierzęciu jucznem' (np. ośle); na Rusi i o 'stadzie (bydła)'; prasłowiańskie, ze Wschodu. We związku z tem i *towarzysz, towarzyszka, towarzyszyć, towarzyski, towarzystwo*, również wszystkim Słowianom spólne; czy z **towarzyszcz*?; przynajmniej z cerk. *towariszt'* możnaby to wnioskować; przyrostek wyjątkowy, bo to nie zwykłe cerk.-*izst'*, nasze -*ic*.

tracz (jak *siekacz* itp.), od *trzeć, trę* (p.).

traf, *trafić, trafny, potrafić*; *trafunek, trafunkowy*; w 16. wieku *tref, trefić, trefunk*; i dziś jeszcze *trefić*, ale tylko o włosach, co właśnie w 16. i 17. wieku i przez *trafić* oddają: »włosy sobie *trafili* a czesali«, M. Bielski, »kobiety włosy *trafią*«, Karnkowski; dawniej *trefny, trefność* (stąd dziś jeszcze *trefniś*, 'błazen') o 'dowcipie' stale używano, por. węg. *trefa*, 'dowcip, żart'. Z niemieckiego *treffen*; por. *trafar* (*Treffer*); co do *a* zamiast *e*, por. *prasa, tratować* itp. Od nas na Ruś, gdzie *f* i przez *p* zastąpiono: *potrapljaty*. U Czechów dotąd tylko z pierwotnem *e*: *trefiti*.

tragi, 'nosze', *tragarz*, od 15. wieku, *tragar*, 'legar, podkład'; z niem. *Träger, tragen*; nowa pożyczka: *tregier*. Niemieckie *tragen* łączą z łac. *traho*, 'ciągnę', ind. (z inną gardłową) *dhradžati*, 'ciągnie'.

trajkot, *trejkotać*, jedna z odmian do *tarkot, tarkotać* (p.).

trakt, *traktować, traktament, traktjernia, traktat, traktatowy*; wszystko z łacińskiego (włos.) *tractus, tractare*, od *trahere, tractum*, 'ciągnąć' (*trakt* tyle co *szlak*, 'droga'); włos. *tratto, trattamento, trattoria*. Ludowe: *tracht*.

tram, 'belka', »na *tram* pisać«, o 'długu w karczmie', już za Reja; »*tramu* w oku twojem nie oba-

czasz«, r. 1551; ogólna na Zachodzie słowiańskim pożyczka z niem. *Tramm*, czes. *trám* (por. ang. *tramway*, 'kolej na szynach').

translaps, wyraz prawny o »przepadłym roku« ('terminie'), w 17. wieku i poza sądem ogólne, np.: »mógłbym te bajki puścić w *translaps*«, r. 1611, »w *translaps* ojczyznę puściwszy«, r. 1654; z łac. *translapsus*, 'przepełzły' (rok).

trapacować, *trapecować*, 'trapić', w 17. wieku: »żona *trapecuje* Joba«; z włos. *strapazzo*, *strapazzare* (niemiec. *Strapaze*, *strapazieren*), o 'męce'; u nas po narzeczach urosły z tego *tarapaty* (p.)?

trapić, *strapienie*, *utrapienie*, *utrapiony*; czes. *trápiti*, tak samo u Słowieńców i Serbów; od *trap-* (por. rus. *torop*, *toropit'*, 'nukać kogo, aby spieszył'), z *torp-* (w polskiem *-ra-* zamiast *-ro-*, jak nieraz; por. *władać*, a p. *utropiony*), do *terp-*, *-rp-*, w *cierpieć* (p.).

trata, *tracić*, *utratny*; *strata*, *stracić*, *straceniec* (»huf *straceńczy*«, z niemiec. *verlorener Hauf*); *zatracony*; *utracjusz* (niby z łacińska). Prasłowiańskie; cerk. *tratiti*; dorobione do *trawić* (p.), jak *stata* (*staciwa*) do *stawić*; inni łączą to, jako prasłowo, z lit. *truotas*, 'osła', *trotinti*, 'droczyć', goc. *thrōthian*, 'ćwiczyć', grec. *atartātai*, 'szkodzi'.

tratować, p. *tret*.

tratwa, późne, dawniej tylko *trafta*, pisane i *trawta* (por. *tafta* i *tawta*), 'flis', z niem. *Trift* od *treiben*; a jest i niem. *traft*, ale to chyba z polskiego, bo używają go w Prusiech (?).

trawa; *trawić*, *potrawa*; *trawny* r. 1500, dziś *wytrawny*; *niestrawny*; *trawnik*, *trawiasty*; znaczenie 'trawy', acz już prasłowiańskie (cerk. *trjava* itd.), niepierwotne: pokarm to dla bydła, gdy *strawa* ludzka; więc *trawa* od *truć* (p.), jak *sława* od *słuć*. Czasownik *trawić* znaczy i 'wydawać': *trawili się*, 'mieli wydatki'; wkońcu i 'szczuć': »niedźwiedzia psy (t. j. psami) *trawiono*«, stąd owo *trawny* r. 1500 o 'podstępnym kłótniku'; rus. *travit'*.

trąba, *trąbka*; *trąbny*, biblja; *trąbić* (*trąbić* mówią i o 'wychylaniu kieliszków'); *trębacz*, *trębacki*; prasłowiańska pożyczka z niem. dawnego *trumba*, stąd i włos. *tromba*, *trombone*, *trombetta*, a z tego znowu niem. *Trompete* (u różnych Słowian *trumpeta*). Pierwotne znaczenie w niem.: 'bęben', nie 'trąba'.

trącić, *trącać*; *natręt*, *natrętny*; *wstręt*, *wstrętny*, itd.; *trącić* i o 'zapachu', a *przetrącić* o 'wypiciu i jedzeniu'; czes. *troutiti*, cerk. *trąt*, 'ciżba, tłum, warta'. Na Litwie nie *trent-*, *trant-*, lecz *trenkiu*, 'trącam', *tranksmas*, 'ścisk', *trinkėti*, 'dudnić'; niem. *dringen* i *drängen*, 'naciskać'.

trąd, *trędowaty*; *trędowina*, 'czerwoność twarzy'; dziś 'lepra', u innych Słowian o byle 'chorobie', np. o 'puchlinie wodnej' (cerk.), o 'kolce', a w pożyczkach węg. *torongy*, 'wrzód', rumuń. *trînd*, 'mozoł', *trinżi*, 'hemoroidy'. Jest to postać oboczna do *trud* (p.).

trele i *tryle*, *trelować*, »plęsy i *trele*«, »skrzypce gędzą (!) *trele*«, »codzienne *trele*«; i przenośnie: »po długich *trelach*« ('ceremonjach'); taka sama włoszczyzna jak *wycwerki* i *gorgi*: *trillo*, *trillare*, jak *ricercare* i *gorgia*, o 'ruladach'; niem. *Triller*. Zupełnie co innego *trel*, *trelować*, 'ciągnąć (holować) statek po *trelu*, t. j. ścieżce, i *trelą*, t. j. liną', z niemieckiego. Ale *trlikać*, o 'śpiewie ptasząt', r. 1500, czes. *trlikati*,

dźwiękonaśladowcze, rodzime (p. *terlikać*).

tren, *trenodja*, o 'żalach nadgrobnych', od Kochanowskiego w polszczyźnie obiega; z łac., a to od grec. *thrēnos*. Zupełnie co innego, *tren* (»szlepa«), *trenować*, *trening*, od franc. *train*, *traîne*, 'pociąg', z łac. *trahimen* do *trahere*, 'ciągnąć'.

trepy, 'schody' r. 1510, i 'chodaki', w 16. i 17. wieku niemal wyłącznie *trepki*, 'sandały mnisze'; jest i w nazwach, *Trepka*, ród znany w 16. i 17. wieku; z niem. *Treppe*, 'schody', *Trippe*, 'sandał', *trampeln* (z nosówką), 'tupać'.

trestkać, *trestać*, *tresktać*, *trestktać*, postaci co raz odmienne; w psałterzu: *potrzeskczess* (inne psałterze: »umorzysz«, »skarzesz«), »nie w swej zapalczywości *treskcy* mnie«, biblja (»karz«, u Leopolity); tak samo w czeskiem: *treskt*, *trest*, 'kara', *tresktati* z *trzesklati*, może 'wzbierać treścią, trzciną' (?), p. *treść*.

treść, *treściwy*, *streścić*; *streszczać*; *trzcina* z **trścina*, *trzcinka*; *trzcie* z **trście* ('sitowie'); *potrest*, nazwa ptaszka; cerk. *trŭst'*, i *trest'*, rus. *trost'*, *trostinka*, 'laseczka', czes. *trest'*, *trsti* (do *treść* były więc pierwotnie dalsze przypadki: **trści* itd., por. *trście*, i *trzcina*; *e* niewłaściwe, jak w *kret*, *kreta*). Znaczy 'sitowie'; w biblji: *treść* (*trzcina*, Leopolita), »w lasce *trcianej*« (»w kiju *trzcinnym*«, u Leopolity); w psałterzu: »zwierz *trzciany*« ('trzcinny'); przenośnie 'rurka, cewka': »*treska* (zamiast *trestka*!) abo *rurka*«, w 16. wieku, później 'trzon' i 'drzeń': »rdzeń drzewa drudzy *trześcią* (!) nazywają«, r. 1610; stąd 'esencja, wyskok, istota'. Prasłowo; lit. *truszis*, *truszіai*, *strustis*, 'trzcina'. Półgłoski się mieniają: *treść* i *trześć*, twarda i miękka, jak nieraz.

tret, 'chód', 'stopień', *tretować* i *tratować*, z niem. *Tritt*, *treten*; najczęściej w 16. i 17. wieku o *trecie* miejskim, na rynku, tandecie: »baba na *trecie*«, *tretowa*.

trębulka, p. *trzebuła*.

trętwieć, *strętwiał*, obok *drętwieć*, *drętwa*, od *trącić* (jak *krzykwa* od *krzyczeć*).

tręzla i *trendzla*, 'uzda', z niem. *Trense*, a to nowa pożyczka z holandzkiego.

trocha, *troszka*; *potrosze*, *potrochu*, i *trochę*, *troszkę*; *patrochy*, 'wnętrzności' (por. *po-dróbce*), *wypatroszyć*; u wszystkich Słowian: *trocha*, 'odrobina; skałka; skazka'; u Serbów o 'wydatkach (drobnych)', *trositi*, 'wydawać', *troszak*, 'koszty', *raztroszan*, 'marnotrawny' i 'zwietszały'; u Czechów jest i *troch*, zresztą tak jak u nas. Mimowoli nasuwa się pytanie, czy to nie to samo co *troska* (p.).

trociny, 'opiłki', p. *trzeć*; jak cerk. *tricę*, 'otręby', od **tĭra*, tak *trociny* od **tĭroty*, od tej samej **tĭra*

trociszka, *trociczka*, 'stożek do kadzenia', czes. *trociszek* i *trotiszek*; ogólne w 16. i 17. wieku; »na *trociczkę* dmuchać«; r. 1582 *trocisko*, roślina 'thymiama'.

troki, 'rzemienie (u siodła)', *troczyć*; złożenia: *na-*, *przytroczyć*; z *tork-*; cerk., słowień. i serb. *trak*, 'więzy, pas'; czes. *trak*, *traczec*, 'przepaska'; brak w lit., bo jedyne prus. *tarkne*, o 'trokach', pożyczka z polskiego; przytaczają łac. *torques*, 'naszyjnik' (= czes. *traczek*), *torqueo*, 'kręcę, dręczę' (stąd *tortura*, *tortor*, 'kat'), ind. *tarku-*, grec. *atraktos*, 'wrzeciono'.

trop, *tropić, wytropić; roztropny; trop* o 'śladzie (szczególnie zwierza)': »zając z *trop* (drugi przyp. liczby mn.) mu się wywinie«; rus. »*tropa Trojanja*« w Słowie Igorowem, 'ścieżka'; prasłowo, p. *trzepać*. Inne jednak *tropić*, 'trapić': »*tropił* duch Boży zły Saula«, w biblji, narzeczowo i dziś, p. *trapić* (por. *utropiony*).

trosarz, 'wyrabiający trepki', w 16. wieku, z niem. *Trosser*; p. *dreznar*.

troska, dziś tylko o 'frasunku', *troskać, zatroskać się, troszczyć się, troskliwy*, ale jeszcze 15. wiek (nawet słowniczek z r. 1500) zna *troski*, 'opiłki', u Czechów *troski* 'ruiny'; myśmy więc przenieśli nazwę 'trocin' na 'zgryzoty'. Podana wyżej *trocha* może być zgrubiałe *troska*, bo że *trosk* lub *troska* było prasłowiańskie, tego dowodzi prasłowiańskie *troskot*, nazwa wszelakich roślin łatwo »trzeszczących«, łamiących się, cerk. *troskotati*, rus. *troskotat'*, 'trzeszczeć'. P. *trzask*. Jak obok *tętnić* mamy *dudnić*, tak wobec *troski* są *drożdże*, a wobec *trzaski*: *drzazga* (p.); oboczności to »dźwięcznych« obok »niemych«.

truchły, *truchlen; truchło, truchłość*, 'smutek' w biblji; *truchleć, struchleć, struchlały*; na całym Zachodzie ogólne (czes. *truchlý*, 'smutny'); na Rusi i u Słowieńców o 'plewie', o 'zbutwiałem sianie', małorus. *potruch*, 'zbutwiałość'. P. *dręchnąć* (to samo słowo z obocznem *ę* i *d*).

trucht, *truchtem, truchcikiem*, od 18. wieku, dawnej literaturze o koniach obce; z niem. *Trott, trotten*, o tem samem znaczeniu.

truć, *otruty, truci(z)na, truciciel*, itd.; prasłowo; w cerk. *truti, trovą* obok *trują, otrow*, 'trucizna', *otrawa, trawiti*, 'wydawać (łożyć koszty)'; *trutka, trujka*, znaczyła pierwotnie tylko 'to, co zażywają w daniu - potrawie', jak franc. *poison* ('trucizna') tylko łac. *potio*, 'napój', jak niem. *Gift* 'danie', jak nasz *jad* od *jeść*. Tu więc należy *potrawa, strawa* ('stypa'), *trawić* (p. *trawa*). U nas tylko *truć* i *trawa*, ale tu należy i cerk. *tryti, tryją*, 'trzeć', *raztrwa*, 'zguba' (nasze *trwonić*, p.); grec. *tryō*, 'trawię, niszczę', *trychō*, 'ścieram', *trōō*, 'ranię', *trauma*, 'rana'; wkońcu wszystko od *ter-*, p. *trzeć*. Na Litwie brak tego pnia. Por. *tryznić*.

trud, *trudny, trudzić, utrudzać; trudza* w Ezopie; *utrudniać, zatrudnienie*, i t. d; prasłowiańskie; cerk. *trud, truditi*, w tem samem znaczeniu; *trużenik* w sielankach Zimorowicowych z ruskiego, o 'pątnikach', »grzeszne ciało *trużyć*«. Z ruskiego poszło w 17. wieku i *trużelnik*, 'szalony', *trudzielnik* u Potockiego. Oboczne *trąd* (p.). Z pniem o wokalizacji *u* łączą łac. *trūdo*, 'trącam', goc. *us-thriutan*, 'trudzić', niem. *Ver-druss, verdriessen* (dawne *drōz*, 'trud').

trufla, z niem. *Trüffel* z włos. *tartufo, tartufolo*, którą nazwę, z rozpodobnieniem w *Kartoffel*, przenieśli Niemcy, a za nimi my w 18. wieku, na 'ziemniaki', sprowadzone w 17. wieku z Ameryki do Włoch i Hiszpanji.

truhła, *trugła, truna, trunna, trumna*, pierwotnie 'skrzynka'; dziś tylko zmarłemu służy; w 16. wieku i *trona*, albo *truna, trunka*, 'skrzynia'; z niem *Truhe*.

trukać, *trukawka*, dziś *turkawka*, p. *turkotać, turkot*, i por. *strukać*; taka przestawka płynnej nierzadka, por. *mruczeć* i *markotny*, itp.

trukczaszy, z niem. *Truchsess*, p. *strukczaszy*.

trumna, p. *truhła*.

trunąć, 'pisnąć, bąknąć', dziś zapomniane, częste w 16. i 17. wieku: »żaden ani *trunie*«; przed *n* wypadła jakaś głoska; por. *trusia*.

trunek, dawniej i *trunk*, *trańk*, i we złożeniach, p. *kielsztrank*; *trunkowy*; z niem. prasłowa *Trunk* i *Trank* od *trinken*, 'pić', z czego franc. *trinquer*.

trup, *trupi*; *strupieć*, *strupieszały*; *trupiarnia*, *trupiasty*; *trupać*, 'trudzić': »nie *trupaj* mistrza«, Seklucjan 1554 r.; prasłowo; w cerk. o 'członkach' i 'tułowiu', serb. *trup*, 'tułów' i 'kłoda, pień', *potrupljen* i *rastrupati*, o 'zdruzgotaniu'; czes. *trup*, tułów' i 'pień'. U Litwy tylko dla 'kawałków': *trupėti*, 'kruszyć' (por. *strupieszały*), *truputis* i *trupinis*, 'okruch', prus. *trupis*, 'kloc', lit. *traupus*, 'kruchy'; grec. *trypaō*, 'wiercę', *trypē*, 'dziura'.

trusia, 'królik'; o człowieku: 'cichy, baranek, tchórz'; por. *trąs* w *trząść* (p.).

truskawka, r. 1472, 'poziomka', i inne rośliny, nazwane od *trusku*, 'szelestu', bo łomliwe; »za lekkim *truskiem* liścia«; niby do *trąs*, co się z *troską*, p., łączy (jak *stąpać* i *stopa*).

truteń, *trutnia*; od pszczół i o człowieku; dawniej i *trąd*; prasłowo; cerk. *trąt*, 'bąk', serb. *trut*, czes. *troud*, *trout* i *troup*, 'truteń' (ale jest i *troud*, 'hubka', cerk. *trąd*; słowo waha się co do *t* i *d*: *trąt* i *trąd*, jak i przy nazwie 'trutnia'). *Truteń* nie jest pożyczką z rus., lecz prapolskie; oboczność *ą* i *u* stała. Na Litwie jest i *tranas*, 'truteń', i *trandis*, o 'prochu po molu', *trendėti*, o 'trawieniu przez mole', *trandėti*, o 'spróchniałości'. Wszystko wkońcu od pnia *ter-*, p. *trzeć*. Podobne słowo i w grec. *thrōnē*, 'truteń', niem. *Drohne*.

trwać, *trwały*, *wytrwały*; czes. *trwati* (małorus. *trywaty* pożyczka od nas?); na Południu *tra-*, cerk. *trajati*, *trają*, 'trwać', bułg., serb., i na Zachodzie, staroczes. *tráti*, łuż. *trać*, *traś*. Prasłowo; ind. *trājate*, 'chroni', awest. *thrāti-*, 'obrona', iryjs. *trath*, 'czas'.

trwoga, *trwożyć*, *trwożny*, *trwożliwy*; *strwagać*, *zatrważający*; rus. *trewoga* (to samo); przyrostek *-oga* do *trwać*, chociaż znaczenie odmienne.

trwonić; złożenia: *prze-*, *roz-*, i *strwonić*; są i odmienne postaci: *tranowić* (widocznie z *trwonić*); do *truć* (p.).

tryb, »tym *trybem*«, 'tym sposobem'; *trybować* (o najrozmaitszych znaczeniach: 'lutrować, oczyszczać', 'trzeć', 'pędzić'; o czeladzi: 'uczyć'; 'kupczyć', w 16. wieku); *trybowy*; z niem. *Trieb*, *treiben*.

trybus, *tryfus*, 'szaflik o trzech nogach', w 16. wieku częste; z niem. *Dreifuss*.

trygubica, *drygubica*, *drgubica*, 'sieć potrójna na ryby i ptaki'; czy istotnie od *trzy* i *guby*, 'fałdy', ? Postaci najodmienniejsze: *drugubica* (p.), jest i przestawione *grdubica*; niby od *dr(y)gać*; »sieci *podrgubne*«.

tryk, *trykać* i *tryksać*, *tryks*, *tryk(s)nąć*, o 'bodzieniu się baranów, tłuczeniu rogami', od Mączyńskiego (1564 r.) ogólne; por. czes. *trkati*, o tem samem znaczeniu.

tryngielt, w najrozmaitszej postaci, nawet *trynkał* i *trunkał*, 'napiwek', z niem. *Tringgeld*.

trynka w kartach, 'trójka'; inne złożenia z *try-*, 'trzy', pomijam.

trynóg, lub *trnóg*, 'pęta na nogi konia', *trynożyć*, *trnożyć*, 'pętać': »nikomu nie kładą *trynogu*«, Potocki. Jest jednak w 15. wieku *roztrnożyć*, o 'trwonieniu', *roztrnażać*, 'annihilare substantiam', *roztrnożca*, 'marnotrawca', *roztrnożonoby*; *roztrwożyć* r. 1532 zamiast *roztrnożyć*, niby 'rozpętać'.

tryny, 'opiłki', od *trzeć* (p.); *trynić się*, nowe *tryndać się*, 'włóczyć się', *tryndalski*.

trypa, gatunek 'aksamitu'; niem. *Tripp(sammt)*, franc. *tripe*.

trypla, do czyszczenia rzeczy metalowych, np. guzików, z niem. *Trippel*, włos. *tripolo*.

trysk, *wodotrysk*, *tryskać*, *trysnąć*, *wytrysnąć*, p. *trzask*; *tryszcz* w słowniczku r. 1500 błędnie, zamiast *pryszcz* (?).

tryznić, prasłowo, od *try-* (*trawić*, p. *truć*) z przyrostkiem *-zn*; »biała płeć wiek swój ledajako *tryźni*«; dziś podhalskie *tryznić*, 'mitrężyć, marnować (czas)'; *tryzna*, cerk. *trizna*, o 'igrzyskach przy pogrzebach', z pogańskich jeszcze czasów; *trizniti*, 'walczyć'; rus. *triznit'*, 'majaczyć'; czes. *trýzeň*, 'udręka'; samogłoska wymienna, *y* i *i*?

trzask, *trzaskać*, *trzasnąć*; *trzaskawica*, 'burza z gromami', psałterz; *gromotrzask* i *nietrzas(e)k*, nazwy roślin, chroniących dom od gromu ('sempervivum', 'sedum'); *trzeszczeć*, *wytrzeszczyć* (oczy); *trzaska*. Prasłowo; cerk. *trěsk*, 'trzask', *trěsnąti*, *trěsztiti*, 'trzasnąć', *trěska*, 'trzaska', *trěsna*, 'ozdoby wiszące'; tak samo czes., rus.; lit. *treszkėti* i *traszkėti*, 'trzeszczeć', *trėkszti*, 'wyciskać'. Tu należy *troska* (p.), w cerk. tyle co *trzaskawica*, 'grom'; *troskot* (p. *troska*); oboczne pnie są z wokalizacją *u*: *truskawka* (p.), *trysk* (p.), *trysnąć*, a obok »niemych« są »dźwięczne« w obu postaciach: *drzazga*, *druzgać*, *zdruzgotać*; tak samo u innych Słowian; czes. *drzizha* obok *trziska*.

trząść, *trząsnąć*, *trzęchnąć*, *wytrzęsać*, *roztrząsać*, *natrząsać się* itd.; *trząskiem*, 'truchtem', *wtrząski*; *trząśćca*, 'febra'; *trzęsigłów*; *trzęsawisko*, *trzęsawica*. Prasłowo; cerk. *tręsti*, *tręsą*, z wokalizacją *o*: *trąs*, 'trzęsienie ziemi', *trąsiti*, 'trząść'; tak samo rus. *trjasti* i *trus*, 'tchórz', *trusit'*, 'tchórzyć'. Urobione *trę-* przyrostkiem *-s* od *trem-*, 'trząść', litew. *trimti*, 'trząść się od zimna', *tremti*, 'odstraszać, odganiać', *sutraminti*, 'dotknąć się'; grec. *tremō*, 'drżę', łac. *tremo* (stąd u nas *trema*, 'obawa'); ind. wyłącznie z *s*, *trasati*, 'boi się', awest. *tarszta-*, 'bojaźliwy'.

trzcina, p. *treść*.

trzeba, *potrzeba*, *potrzebny*, *potrzebować*; obok *trzeba* od 18. wieku skrócone *trza*; prasłowo; cerk. *trěba*, *trěbě jest*, 'potrzebny', rus. *trjebovat'*, 'wymagać', *upotrjebit'*, 'użyć'. Pruskie (z niemą): *enterpo*, 'pomaga', *enterpen*, 'pożyteczny', lit. *tarpa*, 'powodzenie', *tarpti*, 'wieść się dobrze'; ind. *tarpati*, 'nasyca się', *tarpajati*, 'nasyca', awest. *thrafdha-*, 'nasycony, zadowolony'; grec. *terpō*, 'raduję', *terpomai*, 'raduję się'.

trzebić, 'czyścić', 'wycinać las, karczować', *wytrzebić*; *trzebież*, 'karczunek' (stąd niezliczone po całej Słowiańszczyźnie nazwy miejscowe: *Trzebinia*; *Trębowla*, zamiast *Trebowla*, z małorus. *Terebowla*; *Treptow*); *trzebieniec*, o człowieku, 'rzezaniec'. Prasłowiańskie; cerk. *trěbiti*, 'czyścić', rus. *terebit'* (bydło), a z cerkiewna *istrjebit'*, 'wytrzebić, wyniszczyć'. Obok tych dwu *trzeb-* (*trzeba* i *trzebić*) jest je-

szcze i trzecie *trzeba*, 'ofiara pogańska', w kapitularzu paderbornskim z r. 785: »idolothita ('ofiary bałwochwalcze') quod *trebo* dicitur«, cerk. starorus. *trěba*, *trěbiszte*, 'ołtarz', *triebnik*, 'księga rytuałowa', załab. *trebe*, 'Boże Narodzenie'; prawdopodobnie do *trzeba*.

trzebuła, *trzebula*, *trzebulka*, *trybulka*, i z mylną nosówką (por. *Trębowola* z *Trebowla*): *trębulka*; czes. *trzebule*, serb. *trbulja*; u nas (Stanko 1472 r.) i *trzebnik*, a w 16. wieku i *kierbnik* (z niem. *Kerbel*, *Kirbel*; rus. *kierwiel*, słowień. *krebulec*, *krefulica*). Roślina hodowana; wszelkie jej nazwy przekręcone z łac. *cerefolium* z grec. *chairefyllon*.

trzeć, *trę*, *tarł*; *tarłko*, *tarłka* (p.), i bez *ł*: *tarko*, *tarka*, a oboczne *ciardłko* w 16. wieku; *tarty*; *tartak*; *tartas*; częstotliwe *nacierać*, *obcierać*, *wycierać*, i t. d.; *ścierka*, w 15. wieku *ścirzka*; *tarło*, o rybach; *trzeć* z **ter-ti*; do tego *ter-*, z *o*: *tor* (p.). Dalej: *tryny* i *trzyny* (p.), *makutra* (p. *mak*), *cierlica* (p.), *trociny* (p.). Prasłowo; litew. *tirti*, 'badać', *trinti*, 'trzeć', prus. *triuie*, 'grozi', lit. *trenėti*, 'butwieć'; grec. *teirō*, *teretron*, 'świder', *tornos*, 'dłóto', *trētos*, 'przebity', łac. *tero*, 'trę', itd. Tak samo u wszystkich Słowian: rus. *tieret'*, *.tru*, *zatirat'*, itd.

trzej (z *trze*), *trzy*; drugi przypadek dawniej *trzy*, od 15. wieku *trzech*; *trzeci*; *trój* (*potrójny*, *trojaki*), *trójca*; *troić*; *trojniak*, *trzeciak*; *trzecina* i *trzecizna*, obie w biblji, tamże *trzecie*, 'po raz trzeci'; *samotrzeć*. We złożeniach *trzech-* obok *trzy-*: *trzechlecie* i *trzylecie*; *trzydniowy*, *trzydniówka*. Prasłowo; lit. *trys*, *treczias*; grec. *trejs*, *tritos*; łac. *tres*, *tertius* (prus. *tirtjas*); niem. *drei*, *dritter*; indyj. *trī* i *trajas*, *traja-*, 'potrójny, trój' (litew. *treji*, z *e*, nie *o*, jak u Słowian), we złożeniach *tri-*, *tripad-*, grec. *tripus*, łac. *tripes*, cerk. *trnog* (p. *trynóg*), z tego rus. *trenog*. Przysłowiowe: »pleść *trzy po trzy*«, »w głowie pustki, w języku łaciny przez *trzecie*« ('coś niecoś'), Potocki.

trzem, 'sala', 'sień'; prasłowo, od 16. wieku zupełnie zapomniane; w psałterzach najobfitsze (w biblji go niema): »w *trzemiech*« (raz »w *stremech*«, mylką kopisty, »w *trzemyech*« w puławskim; *s-* byłoby słuszne, gdyby *czrze-* było pierwotne, jak np. w *strzewik* obok *trzewik*, z *czrze-*, ale *trzem* poszedł z **term-*); cerk. *trěm*, 'wieża', rus. *tierem*, serb. *trijem*, 'hala'; niema u Słowian zachodnich, prócz u nas; moderniści wprowadzili ruską postać słowa: *terem*, miasto prapolskiej, *trzem* (podobne ich żarty z *witezami* i *gontynami*!). Nie pożyczka to z grec. *teremnon*, 'gmach', lecz prasłowiańskie. W słownikach pod *terem* wypisują niesłychane znaczenia (»bezdroże, kąty, zarośla«, zamiast: 'dom, dwór'). Ale *terempela*, 'dziewczyna roztrzepana', to odmianka do *terepele* (p.), *trepele*. A *teremtetować* zwykłe węg. zaklęcie od *teremtette*, 'stworzenie', u nas i *bassama teremtete*, dla większego szyku!

trzemcha, dziś już tylko w nazwach miejscowych: *Trzemeszno* (*Trzemeski*); *trze-* z *czrze-*, jak we wszystkich podobnych słowach od połowy 15. wieku; dziś zamiast postaci polskiej używamy ruskiej: *czeremcha* (por. *czereda*, *czerep*, *czereśnia*); słowień. *czremcha* (ale serb. *sremsza*, *s* z podniebiennego *k*); lit. *szermukszlė* i *szermukszně*, łotew. *sermauksi* i *cermauksis*

(z taką samą wymianą gardłowej jak u Słowian: z *k*, *c*, i *sz*, *s*).

trzemucha, roślina 'allium ursinum'; o *trze-* p. pod *trzemcha* (*trzemcha* i *trzemucha* dla ostrego zapachu przezwane?); rus. *czeremsza*, słowień. *czrcmosz*, serb. z odmianą gardłowej (por. *trzemcha*): *srijemusz(a)*, *srijemuż(a)*; litew. *kermuszē*, grec. *kremyon* i *kromyon*, odmiany 'czosnku' i 'cebuli'; niem. *rams*, z dawnego *hramsan* (anglosas.), 'czosnek'.

trzepać, *trzepnąć*, *trzepaczka*, *roztrzepany*; *trzepot*, *trzepotać* i *trzepiotać*; *trzpiot* (p.), *trzpiotać*; *trzpiatnąć*, 'uderzyć', w Ezopie; prasłowo; cerk. *trepati*, *trepet*, *trepetati*, 'trząść się'; serb. i słowień. *trenuti* z**trepnuti*; nazwy dla 'osiny': *trepetljika*; czes. *trzepati*, *trzepetati*; rus. *otriepje*, 'kłaki' (stąd *Otrepjew*, samozwaniec), *triepat'*, *triepietat'*. Pień *trep-*, z wokalizacją *o* p. *trop*. Lit. *trepsčti*, *trypti*, *trapinēti*, 'tupać nogami' (to samo *tropat'*, rus. i bułg.), 'kopać'; prus. *er-trepa*, 'przekracza', *trapt*, 'deptać'; grec. *trapeō*, 'depcę' (i przy winnych gronach); łac. *trepidus*, 'drżący'; goc. *thrabōn*, niem. *traben* (skąd nasze *trab*)

trześnia, *trześniowy*; dziś zamiast tego, szczególniej na Wschodzie, ruskie *czereśnia*, zgrubiałe *czerechy* (*trz-* z *czrz-*, *-ere-* ruskie; p. *trzemcha*); tak samo u wszystkich Słowian, u Czechów wedle ich zwyczaju i ze zbędnem *s-*: *strzesznie*. Pożyczka z łac., jak i niem. *Kirsche* (u nas **kersznia*), grec. *kerasos* (drzewo) i *kerasion* (jagody); łac. obok *cerasus* i *cerasum*: *ceresea*, *ceresium* (franc. *cerise*), skąd dawne niem. *kirsa*. Nazwa więc *trześni* z Zachodu, ale *wisznia* (p.) ze Wschodu przybyła.

trzeszczeć, p. *trzask*; *trzeszcze*, 'oczy zająca'; *wytrzeszczyć*.

trzewik, *trzewiczek*; *trzewice* w biblji, 'sandały'; prasłowiańskie; wymienia je już cesarz Konstantyn 950 r., wykładając imię Serbów z *cervula*, 'trzewik'; *cr-* zamiast *czr-*, jak na Bałkanie zawsze (?); cerk. *czrěvij*, 'sandał', małorus. *czerewyk*, czes. *strzewic* (znowu z *s-* zbędnem, p. *trześnia*), załab. *crewe*. U nas w 17. wieku: »zastępywać za *trzewik*«, tyle co »kury palić« (o konkurach).

trzewo, *trzewowy* i *trzewny*, *trzewa*, 'wnętrzności', »*trzewna* boleść« w biblji; *trz-* zamiast *czrz-*; w psałterzach jeszcze pierwotne: »we *czrzewiech* mych«, 'we wnętrznościach moich'. Prasłowo; cerk. *czrěwo*, małorus. *czerewo*, czes. *strzewo* (i u nas *s-* istnieje po narzeczach), załab. *crcwo*. Pierwotne **skerwo*, lit. *skilwis*, 'żołądek'; prus. *kermens*, z *r* i bez *s-*, jak u Słowian.

trzeźwy, w 16. i 17. w. *trzeźwi*, *trzeźwość*, dawniej i *trzeźwiość*, *wytrzeźwieć*, i t. d., narzeczowo z *k-*, *okrzeźwieć* (jak *kwardy*). Prasłowo; cerk. *trězv*; w słowień. bywa i z *s-*: *strězen* i *strěziw*, obok *trěziw*; czes. *strzizwý*; na Rusi i i. przestawiają brzmienia: małorus. *twerezyj*, rus narzeczowe *twieriozyj* obok *t(e)rezwyj*.

trzmiel, *trzmielina*, w 16 wieku i później, *przmiel*, *czmiel*, *ćmiel*, *śćmiel*, nazwy 'bąka' i roślin ('evonymus' i i.); prasłowiańskie; czes. *czmel* (i inaczej), rus. *szmiel*, słowień. *czmel*; postać pierwotna **skĭmel'*; na Litwie bez *s-*: prus. *kamus*, lit. *kaminē* i *kamanē*, 'dzika pszczoła'; p. *komar*; od brzęczenia wszystko przezwane; przeniesione u nas (dla dwubarwności ?) na rośliny i krzewy. P. *czmiel* i *przmiel*

trznadel, nazwa ptaszka, o co raz mieniącej się postaci słowa, widocznie prastarego; czes. *strnad*; u nas *sternal, trzynadl, styrnadl, strdnal* r. 1472, *trznadl* w 16. i 17. wieku; podobnie u Łużyczan; dalej jednak nieznane.

trznąć, *trznąwszy, trztać, trztaczka*, z pierwotnego **tr̆ĭstnąć*, **tr̆ĭstać*, p. *dryzdać, drzystać*; prasłowo; lit. *trida* i *trieda, trysti* i *triesti*, o 'rozwolnieniu', dowodzi pierwotności naszego *t-*, gdy u innych Słowian *dr-* przeważa (*drista*, itd.).

trzoda, do połowy 15. wieku jeszcze *czrzoda*; dziś obok niej, i w odmiennem znaczeniu, ruskie *czereda*; z pierwotnego **skerda*, por. *oczrzedź*, pisane później *otrzedź*, p. (*otrzedzią*, 'kolejno'). Prasłowo; cerk. *czrěda*, 'trzoda', 'kolej', *czrěditi*, 'częstować (kolejno)', rus. *očered'*, 'kolej' (*učreždienije*, 'zakład', cerkiewne); czes. *strzída* i *trzída*, 'wydział, klasa', 'ulica' (z dawnego *czrzieda*). Prus. *kerda-*, 'czas', lit. *kerdžius* i *skerdžius*, 'pastuch', więc oba te znaczenia, co i u Słowian ('kolej, następstwo, czas'; 'trzoda'). U Słowian istnieje i postać oboczna z *k-*: *krdel*, 'trzoda', u Słowaków, a od nich *kierdel* na Podhalu. W ind. *śardha-*, 'trzoda', awest. *śarda-*, 'rodzaj', odmienna gardłowa (podniebienna, u nas i u Litwy welarna; taka niezgodność nic rzadkiego i nie uprawnia żadnych rojeń o jakichś pożyczkach czy wpływach ościennych); niem. *Herde*, goc. *hairdeis*, 'trzoda', staroniem. *herta*, 'kolej', więc znowu oba znaczenia (jak u nas i Litwy). Biblja używa jeszcze obu pisowni: »ta *otrzedź* synów« (»przemiany«, Leopolita), »*otrzedziami* (!) swymi« (»porządki swoimi«, Leopolita), ale i »po *oczrzedziach*«, »podle *oczrzedzi*« (»według porządku«, Leopolita); w psałterzach *czrzoda*.

trzon, »ząb *trzonowy*«; *trzonek*, 'rączka'; *trzon, trzan*, z ruska *czeren, czeryn*, 'ognisko'. Prasłowo; co do pierwszego, por. cerk. *zǫb čerěnowien, čerěnowitiec*, czes. *trzenowec*, łuż. *czronowc*, słowac. *czren*, 'szczęka', małorus. *čerennyj zub*; brak odpowiednika w lit., ale przytaczają celt. słowa tegoż brzmienia i znaczenia (*cern*, 'szczęka', *kern*, 'kąt'). Z *trzonek* por. cerk. *čerěn*, 'rączka', rus. *čeren*, 'rękojeść', tożsamo w bułg., serb.; czes. *strzen, strzenka*; dalszych (pewnych) odpowiedników, w lit. itd., niema. Trzecie *trzon* piszą i *trzan*, właśnie w 14. do 16. wieku w warzelniach solnych, rus. *čeren*, 'panew do wywaru', a coś podobnego nazywają u Serbów niegdyś *čerěń*, dziś *čerjen*, z czem łączą niem. *Herd* (?).

trzop, z *czrzop*, a to z *czrzep*, z mylnym przegłosem *ie* w *io* (jak w *macocha, ożog, świerzopka* — wszystko już w 15. wieku, zamiast *macecha, ożeg, swierzepka*); 'skorupa garnka' i 'garnek'; dziś zastąpione przez ruskie *czerep*, p. (jak *czereśnia, czeremcha*), ale *trzop* jeszcze w 17. wieku ogólnie używane: »*trzopy* z gliny garncarz skruszył«, »napalił kilka *trzopów*«, Potocki. Prasłowo; pień *skerp-*, u wszystkich Słowian dla 'czerepów' (i 'czaszki'): cerk. *čerěp*, rus. *čerep, čerepacha*, 'żółw'; czes. *trzep* i *strzep*; prus. *kerpetis*, 'czaszka'; niem. *Scherbe* z dawnego *scirbi*; lit. *kerpu*, 'tnę', łotew. *szkerpis*, 'trzosło', *szkerpele*, 'trzaska'. Nazwę *czerepów*, 'garnków', przenoszą stale na 'czaszki', 'głowy', np. franc. *tête*, 'głowa', z łac. *testa*, 'czerep'; por. *czasza* i *czaszka*.

trzos, 'skórzany pas podróżny' (dla miedzi): »opasany sporym *trzosem*«; powtarza się w tem samem znaczeniu tylko na Rusi: *czerez* i *czeres*. Z tym *trzosem* pozostaje we związku *trzosło*, 'krój pługowy': »oracz gada o pługu z *trzosłem*, o lemieszu«, Rej; wyraz to prasłowiański: rus. *czeresło*, 'lemiesz'; u Serbów i i. oznacza *czrěslo* 'odciętą korę' (serb. *czrijeslo*, 'kora do »dębienia« skóry', czes. *trzísla* u garbarza, słowień. *czrẽslati*, 'łupić drzewo', nasze dawne *czyrzchlić*) i należy do pnia *skert-*, p. *kroć*. Dalej *trzosła*, 'lędźwie', dziś zapomniane, w 15. i 16. wieku ogólne: »w *strzosłach*« (15. wiek), »z *trzośł*«, »przez ich *trzosła*«, biblja; cerk. *czrěsła*, 'lędźwie'; rus. *cz(e)resła*, ale *czeresiel* 'trzos'; czes. *(s)trzísla*. Pień **skers-*, od którego i przyimek *czrěs* lub *czrěz* (p. *skrós*) pochodzi; *czrěs* jest to, 'co *skrós* opinam' ('pas'), lub 'co przechodzi *skrós* ciała' (słowień. *czresło* znaczy 'opony w orzechu włoskim'), lub 'co kraje' ('lemiesz'), i należy wkońcu do *skert-*, 'krajać', p. *kroć*. Tu zaliczę i *trzustkę* naszych anatomów, z *trzośłka*.

trzpień, *trzpionek*, 'kolec w sprzączce', por. *trzpiot*.

trzpiot, *trzpiotać*, *trzpiatać*, na 'lekkoducha gadatliwego' przeniesione od *trzepania* (por. *trzepigroch*, Potocki), szczególniej od *trzepotu* ptaszego; p. *trzepać*; »ptak *trzpiotnął*«, »ptaszę sobie po drzewach *trzpiata*«, Rej; »rękawy około niego *trzpiatają*«, Rej; »*trzpiotając* skrzydełkami«, »przestań się *trzpiotać* między dziewczętami« (o babie). U innych Słowian zawsze tylko *trepet-*, nie *tr'pet-* jak u nas.

trzy, p. *trzej*.

trzymać, słowo nasze wyłącznie, co na Ruś przeszło, nam dawne *dzierżeć* niemal zupełnie zastąpiło; *utrzymywać*, *utrzymanka*; inne złożenia: *o-*, *po-*, *wy-*, *zatrzymać* itd. Jest już w psałterzu.

trzyny, 'odpadki' (słomy, ziarna), p. *trzeć*.

tszczyca, mylnie i *czczyca* pisane, p. *tęskny*; po 15. wieku ginie zupełnie (jest w psałterzu). Por. *czczy*.

tu, po narzeczach z dodatkami: *tutok*, *tukaj*, i t. d.; z tych jedyne *tutaj* z *tuta* w pisemny język zabrnęło, a stąd: *tutejszy*; dawniej i *tuteczny*; dalej *tubylec*; prasłowiańskie; cerk. *tu*; postaci jak *tukaj*, *tuka(na)*, *tute*, małorus. *tutka*, powtarzają się również; brak odpowiedników gdzie indziej (na Litwie np.). Jak u Czechów, tak i u nas: *tudzież*; znaczyło dawniej 'zaraz', o czasie, albo 'blisko', o miejscu; dziś *tuż* miejsce jego zajęło; w biblji *tudzież* 'tu', 'tam' i 'zaraz', *tuto* 'tutaj'; *tuj*, *tuj*, 'omal' (w dawnej komendzie wojskowej innego pochodzenia); *tukać*, *tuknąć*, 'wołać: tu!', »łowcy za wilkiem psom *potukają*«, w Ezopie. P. *ten*.

tuk, *tuczny*, *tuczyć*; *tuczen mużyk*, nazwa rośliny u Stanka 1472 r., czechizm. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian, dla 'tłuszczu, smalcu'; litew. *taukaī*, 'tuk', *taukinas*, 'zatłuszczony', *tunku*, *tukti*, 'tłuścieć', prus. *taukis*, 'smalc'; zestawiają z anglosas. *theoh*, z czego (z innych narzeczy) i nasze *dych*, *dycha* (p.). Urobione przyrostkiem *-k* (por. *znak*) do *ty-ć*. R. 1607: »*tuczec* albo łopatka« (u psów i koni).

tulich, 'sztylet', w 16. i 17. wieku; tak samo w czeskiem; z niem. *Dolch* i *Tolch*, co przez holandz.

dol, 'szpada', z łac. *dolo*, z grec. *dolōn*, 'sztylet'.

tulić, p. *tuł*.

tulipan, dawniej i *tulipant*, nazwa rośliny i 'turbanu', z tur. *tülbend*, *dülbend* (w obu znaczeniach), bułg. *tulben*.

tuł, 'sajdak', w psałterzach i biblji, ale już Leopolita zastąpił go *sajdakiem*. Prasłowiańskie; znaczyło 'pokrycie', niby 'schowek', i stąd prasłow. czasownik *tuliti*, 'chować', cerk. *zatuliti*, 'schować', *prituliti*, 'przysposobić', bułg. *zatulka*, 'zatyczka', serb. *tuljac*, 'puszka', czes. *stouliti*, nasze *tulić*, *stulić* (»*stul* pysk«, 'zamknij usta'), *potulny* i *utulny* (por. słowień. *prituliti se*, 'przytulić się, uniżyć'), rus. *tułka*, 'zatyczka', *wtulit'*, 'wstawić', *zatulit'*, 'schować'; u Żebrowskiego 1637 r.: »ściskała i *tulczyła* skarby«; »pies ogon pod się *tuli*«, częste u Reja, »kurczęta *tulą się* pod kwoką«; »*przytulić* do łona«, *przytułek*, *przytulisko*, *otulać*, *zatulać*, *stulić*. Stąd czeskie i nasze *tuleja*, *tulejka*, do nasadzania grotu na drzewce (mieszają nawet z *tułem*: »wyjmie strzałę z *tuleje*«!), utworzone przyrostkiem *-ieja* (jak *wierzeja*, *koleja*). Z tem *tuł-*, *tulić*, pomieszaliśmy od 16. wieku całkiem odmienne *tolić*, 'uciszać' (np. dziecię płaczące); pieśni 15. i 16. wieku wahają się między *toleniem* a *tuleniem* dzieciątka Jezusowego; *tulić* (żal, płacz). To drugie *tol-* (*tul-*) jest również prasłowiańskie; cerk. *utoliti*, *utaljati*, słowień. i serb. *toliti dête* (lub *muku*, 'mękę'), *utoliti*, 'uciszyć się', także na Rusi; *tel-* niema, chyba por. lit. *tyleti*, *aptilti*, 'zamilczeć', *tylus*, 'milczący'. Nakoniec *tulać*, 'kulać' (np. piłkę), *tulać się*, 'tarzać się'. Ale *tułać się*, *tułak*, *tułacz*, *tułka*, *tuławy*, *tułaczka*, o 'wałęsających się' i »biegunach«, tak samo czes. *tulák*, *tulaczka*, *tulaceti se*, wprost od dawnego *tuł-*, niby 'wścibiać się'; *tułacze*, 'moneta podła'.

tułów, *tułowia*; rus. *tułowiszcze*, 'kadłub', serb. *tulina*.

tum, 'katedra', z niem. dawnego *tuom* (dziś *Dom*), przez romańskie języki z łac *domus*, bo oznaczało 'dom kościelny' (kolegjatę czy kościół konwentowy).

tumak, 'kuna', a raczej tylko 'futro kunie', nazwa nowa, z 19. wieku, przywędrowała wraz z towarem z Moskwy (*tumák*).

tuman, *tumanić*, od 'obłoku' przeniesione i na 'głupich ludzi', powtarza się na całej Rusi, skąd do nas przyszło, i u Bułgarów; z turec. *tuman*.

tuna, *tunka*, *tunna*, 'beczka', przestarzałe, z niem. *Tonne*, łac. *tunna*.

tuńczyk, nazwa ryby, z Bałkanu i z tur. *tun* ?; czy nie raczej z łac. *thynnus*, niem. *Thunfisch?* (Niemcy dodają takie zbyteczne słowa: *-thier*, *-maus*, itp.).

tupać, jeszcze w 16. wieku: »*tępali* nogami«, *tupnąć*, *tupot*, *tupotać*, p. *tonąć*. Por. *tępać*.

tur, do 17. wieku w Polsce istniejący 'bos primigenius'; *turzy*, *turza trawa*, 'carex' (Stanko ją *zębrzem* nazywa, p. *żubr*); *sierść zającą* zwano *turzycą*, a tak zowią się inne rośliny, i u innych Słowian, np. serb. *turowac*; *turoń*, 'kolędnik', od przebierania się za kozę itp; *turice* u Słowaków 'Zielone Świątki'. Prasłowo; znaczenie waha się między 'turem' a 'żubrem', prus. *tauris*, 'żubr', lit. *tauras*, 'tur' (z rogów turzych pito, więc lit. *taurė* 'puhar, kielich'); grec. *tauros*, łac. *taurus*, 'byk'.

turać, *poturać*, p. *terać*, *tyrać*.

turbować się, 'frasować się', *turbacja*, z łac. *turbare*, o 'ścisku'.

Turcja, *Turek*, *Turcy* (»do *Turek*«), *Turczyn*, dawny przymiotnik *turski*, od 16. wieku i *turecki*; *turecczyzna*; *sturczyć*; *poturczeniec*. Nazwa ogólna szczepów tursko-tatarskich, *Torki* u ruskiego Nestora; później na Osmanów przeniesiona; od imienia wodza, znaczącego: 'dzielny'.

turkot, 'hałas', *turkotać*, *turknąć*; *turkawka* i *turkać*, p. *trukawka*, *trukać*; *turkacz* i *turkuć*, 'niedźwiadek'; oboczne do *tark-*, *tarkot*, jąk *mruczeć* do *markotny*, itp.

turma, 'więzienie', z niem. *Thurm*, a to z czwartego przypadku łac. *turrem*, od *turris*, 'wieża', etruskiego (?) pochodzenia; u nas w 16. i 17. wieku ogólne, wyszło z obiegu; powróciło przelotnie za rządów ruskich; od nas przejęła je Ruś ze wtórnem *j*: *tiurma*, *tiuremnyj*. Tę samą *turmę* przejęli Węgrzy od Niemców jako *tōronya*, a stąd nasze podhalskie *turnia*, *turnica*, o 'lochach i skałach'. Inne *turma* z łac. *turma*, 'hufiec', dziś nieznane, acz z niego poszły i *turby*, 'hufy' (włos. *turba*).

turniej, *turnie*, *turnieje*, 'igrzyska' (zakazywane przez kościół), z niem. *Tournier* z łac. *torneamentum*; przenoszone na 'utarczki, kłopoty, burdy', a w 16. wieku i w *turlej* odmieniane: »*turleje* a hałasy wielkie«; *turniejować*. Z tem samem słowem pozostaje we związku *tur* (*tura*), *turnus*, *turniura*, franc. *tour*, 'obrót', *tournure*, z łac. *tornare* od *tornus*, 'rylec', 'świder', przeniesione na 'ruch kołowy'; *turysta*, o 'podróżniku', z ang.; wszystko wkońcu od *ter-*, p. *trzeć*.

tusz (chiński), *zatuszować*, »powlec *tuszem*«, 'zataić'; od franc. *toucher*, 'nakładać farbę' (np. czarną); »*tusz* orkiestrowy« również od tego *toucher*, co od *toc*, *toquer*, 'uderzać'. Natomiast »*tusz* kąpielowy«, *natuszować się*, od franc. *douche* z łac. *ductus*, 'ciąg (wody)'.

tusza, o 'otyłości', »człowiek dobrej *tuszy*«; przeniesione na znaczenie moralne: *tucha*, *tuszyć*, 'wróżyć (dobrze)', »po djable mi *tusey*« ('źle'), Rej; *otucha* i *potucha*; u Czechów tylko w moralnem znaczeniu: *tusiti*, *tuszení*, 'przeczucie'; bułg. *raztusza*, 'pocieszać'. P. *tyć*.

tutka, 'trąbka z papieru', niem. *Dütte*.

tuz, w grze w kostki, 'dwójka', z niem. *Daus*, *dūs* (z łac.), jak wszystkie nazwy rzutów kostkowych, *dryja*, *kwater*, *cynk*, *zyz*; w kartach niemieckich *duz* to samo co *as*, bo i dwójka i jedynka nic nie znaczyły, i stąd nazwa *tuz* przeszła zczasem na *asa* w kartach (nie w kostkach); »głupi każe bezpiecznie, jako na trzy *tuzy*, na szczęście«; »*tuzem* jeździł lub parą koników«, »*tuzem* jeździć i kwatrem i dryją«; »*tuzem* biją karty, ale i ludzi«; »narażać się na *tuzy*«, »poszedł z nim w *tuzy*« ('za łby'); stąd *tuzać*, *wytuzać*, 'wytrzepać'; *tuzować*, 'gromić'.

tuzin, *tuzinek*, *nietuzinkowy*; 'dwanaście sztuk'; dawniej i *tucet*, oba z czes. *tucen*, *tucet*, z niem. *Dutzend*, a to z franc. *douzaine* (*d* dodano na końcu), z *douze*, 'dwanaście' (łac. *duodecim*); *tuzinek* jest i nazwą 'lichego sukna' w 16. i 17. wieku: »od postawu *tuzinków*«, »w aksamicie..., w *tuzinku*«, »nie modny za lamą *tuzinek*«; na Rusi jeszcze w 18. wieku: »*nabraty tuzynku*« (przeciw zimnu).

tuzłuk, rodzaj 'kontusza', tatarskie, przez Ruś w 17 wieku przybyło: »wasze *tuzłuki*, kontusze, czuhaje, krymki, ordynki«, r. 1654; »*tuzłuk*, burka albo z Krymu«; »w *tuzłuku* jasnozłocistym«; rus. *tuzłuk* znaczy 'pas'.

tużurek, modna »francuszczyzna« (*tout jour*, 'na codzień'), którąśmy sami urobili, nie zadowalając się, jak w innych razach, gotową, jak np. *tupet*, »mieć *tupet*« ('czelność'), franc. »*avoir le toupet*«, od *toupet*, 'czub' (od *toupe*), dziś coraz częstsze, i inne.

twardy, *ćwiardy* (dziś tylko narzeczowe; jak *zarno* i *ziarno*, *darski* i *dziarski*), narzeczowo przez rozpodobnienie i *kwardy* (stąd urósł niem. *Quarz*, niby *kwardziec*, od gór śląskich, a wrócił do nas jako *kwarc*); tak przed »twardą« głoską, ale przed »miękką«: *ćwirzdzić*, *ćwirdzić*, *ćwirdza*, 'forteca'; dziś i już od 16. wieku pod wpływem twardego z *t*: *twierdzić*, *twierdzenie*, *twierdza*, *potwierdzić* i inne złożenia. Od *twardy* liczne urobienia: *twardość* (stąd *twardościeć*, o koniu, w 16. i 17. wieku; Dorohostajski pisze jednak: *twardouścieje*, od *twardousty*, por. »na tę *twardustą* szkapę«, u Reja), *twardziel*, *twardzi(z)na*, *twardawy*, *zatwardzenie*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *tvrd*, rus. *twiordyj*, *twierdit'*; zajęło miejsce **twrtego*, lit. *twirtas*, 'twardy, silny', imiesłów bierny do *twerti*, 'robić' (p. *twór*). Biblja i psałterz wahają się co do postaci: w biblji *ćwirdza* częściej niż *twirdza*, w psałterzu *stwirdzić* (a jest już i *stwierdzić*) obok *ścwirdzić*, *poćwirdzić* (i *poćwierdzić*) częstsze niż *potwirdzić*; w biblji wyłącznie znowu: *poćwirdzić*, *poćwirdzać*.

twaróg, nazwa prasłowiańska dla 'utworzonego w tworzydle sera' (p. *twarz*), tak samo jak franc. *fromage*, 'ser', z łac. *formaticum* od *forma*; Niemcy pożyczyli to od nas: *Quark* (por. *Quarz* z *twardy*), narzeczowe pruskie *Dwarg*. Przyrostek *-og*, jak w *pierog*. Jak *tw-* dowodzi (takie same u wszystkich Słowian bez wyjątku), nie pożyczka to z tur. *torak*, 'ser', ani z dżagatajskiego *turak* (węg. *turo* obok *turoh*, *tarhó*). R. 1500: »*twarożny* kołacz«; *twarożnik* u Stanka (1472 r.), który łac. 'farmadium' słusznie *twarogiem* tłumaczy.

twarz, p. *twór*; znaczenie pierwotne: 'stworzenie', w biblji, »nade wszą *twarzą* na ziemi«, »ot płazącej *twarzy*« (»od robactwa czołgającego się«, Leopolita); dalej: 'rodzaj, płeć', »żeńska *twarz* (niewieścia, cudna)«; ale już w biblji i 'oblicze, twarz', w dzisiejszem znaczeniu: »nadobnej *twarzy*« (chociaż czasem *twarz* 'forma', niekoniecznie 'facies', 'oblicze'). Prasłowo, ale tylko na Zachodzie i o 'obliczu', gdy na Bałkanie i Rusi pozostaje w znaczeniu 'stworzenia, utworu, dzieła, materji'; na Rusi nabiera *twar'* znaczenia wręcz pogardliwego. Cerkiewne *tvar'*, 'dzieło', *utvar'*, 'ozdoba'; serb. słowień. *stvar*, 'rzecz', *stvarni*, 'rzeczowy'. Złożenie z *po-* nabiera znaczenia złego (por. *potwór*), i *potwarz*, *potwarzać*, *potwarca* znaczy nietylko u nas 'oszczerstwo' i 'oszczercę': por. staroczes. *potvor*, 'oszczerstwo', serb. *potvarati*, 'potwarzać' (pomijam małorus., zgodne z naszemi, *tvar'*, itd., jako pożyczki). Na Litwie ten sam rzeczownik zachował całkiem materjalne znacze-

nie: *twora*, 'płot'. Od *twar*': *twaróg* (p.), ponieważ przy serze wyłącznie o *tworzeniu, twarzaniu*, mówią, jeszcze w 17. wieku.

twój, p. *ty*.

twór, *tworzyć*, i liczne złożenia: *wytwór, przetwór*; ale *potwór, potworny* z owem znaczeniem, jakie przy *pa-*, p. (w dawnej Rusi 'szkodzić'); *tworzywo* nowe, zato dawne »*tworzydło* na syry« i »maślna pokrywka albo *tworzydło*«, r. 1500; *twórzec, twórca*, dziś *stwórca*; *tworzyciel*, dziś *stworzyciel*; *stwarzać, wytwarzać*; *potwarzać*, p. *twarz*; *twórczy*; *tworzytko* z *tworzydłko*, a *tworzydło* »forma drewniana do *tworzenia* serów okrągłych, sery *tworzone* (obok workowych do wyciskania)«; »sery *tworzyła*«, w 15. wieku; *utwór*; *zatwór*, 'zamknięcie'; *przytwór*, 'dobudowa'. Prasłowo; cerk. *tvor*, 'stworzenie', *tvoriti, tvorič*, 'stwórca', *potvor*, 'oszczerstwo', *rastvoriti*, 'roztworzyć', *stvor*, 'czyn', *zatvor*, 'zamknięcie', i tak samo u wszystkich Słowian. Jak to bywa (por. *ręka* i i.), zachowali Słowianie tylko rzeczownik z *o*, ale Litwa posiada i pierwotny czasownik z *e*: *tvērti*, 'chwytać', 'grodzić płotem', 'tworzyć'(np. ser), 'wytrzymać'; *turti*, 'mieć', właściwie 'dzierżeć'; *už-tvaras*, 'zatwór, zawora'; *prietvaras*, 'zatwardzenie'. P. *twardy*.

Tworzyjan, *tworzyjański*, odpowiada łac. *Florjanowi* (brama *florjańska* w Krakowie dawniej *tworzyjańska*); nie jest to tłumaczenie jakie, czy słoworód ludowy, tylko podprowadzano mechanicznie *Florjana* pod słowiańskiego *Tworzymira, Tworka* (*Florek* = *Turek*), przez całe średniowiecze.

ty, zaimek drugiej osoby, tylko w przypadku pierwszym liczby pojedynczej; ta sama postać we wszystkich językach aryjskich: lit. *tu* (krótkie), łac. *tū* (długie, jak u Słowian), niem. *du*, grec. *sy* (z *ty*, co jest po narzeczach), ind., urobione dalej, *twam*. Dalsze przypadki od pnia innego (jak i w osobie pierwszej): *ciebie* (z nierzadką wymianą *ie—o*), *tobie, tobą*; wreszcie bezprzyciskowe *ci* (jak *mi*) i *cię* (jak *mię*); tak samo, z nieznacznemi odmianami (trzeci i siódmy przypadek *tebie*, nie *tobie*), w innych językach słowiańskich i w litewskich; szczególniej dokładnie odpowiada pruskie: *tebe, tebei, tien*; w lit. *tawes*; por. łac. *tibi, te*, a podobnie i w dalszych aryjskich językach, ind. *tubhjam*. Pnia *tew-* Słowianie nie posiadają; jest on w lit. *taweș, taw(i), tewe* (Słowianie przeprowadzili widocznie swoje *b* przez więcej przypadków) i w dzierżawczem *tawas*, 'twój' (grec. *teos*, łac. *tuus* z **teuos*); natomiast zachowali Słowianie pień *two-* w dzierżawczem *twój* (por. ind. *twa-*, grec. *sos* z **twos*), jak i w prus. *twajs*, co chyba nie pożyczka. Od *twój*: *twojski* (»po *twojsku*«), jak *swojski, mojski, naski, waski*. Od *ty*: *tykać*, 'mówić komu: ty' (jak *tukać*, 'wołać: tu!', lub *nukać*).

tybel, *tyblik, tebel* (u Reja), 'kołek, klin', z niem. *Döbel*.

tyć, *utyć, roztyć się, otyły*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; z dalszą wokalizacją *tow-* i *taw-*, serb. *towa*, 'tuk', *towan*, 'tuczny', *towiti*, 'tuczyć', słowień. czes. *otawitise*, 'przyjść do sił', nasza *otawa* (tak samo czes. itd.), prasłowiańskie, 'trawa co po pierwszem zsieczeniu *otawiła się*, podrosła', czemu inni jednak przeczą (p. *otawa*). Od *tyć*: *tuk* (p.), *tucha, tusza* (p.),

tył (p.). Ind. *tū-ja-*, 'silny, prędki', *tavas-*, 'silny', *ud-tavīti*, 'utwierdza', awest. *tavaiti*, 'wydoła', grec. narzeczowe *tays*, 'wielki'; brak w litewskiem.

tydzień, t. j. *ten* (sam) *dzień*, powtarzający się po 'przeciągu siedmiodniowym', u innych Słowian zwanym *sedmicą* lub *niedzielą*, co i u nas bywa (»*niedzielę* miasto *tygodnia* mianujemy, gdy mówim: dwie niedzieli, trzy niedziele«, Seklucjan 1550 r.). Jest tylko u nas, Słowieńców, *t(j)eden*, Czechów, Łużyczan; pierwotnie odmieniały się oba słowa: *temu dniu*, w *tem dniu*, *tych dni* itd., jak u Czechów do dziś, ale wcześnie zrosły się u nas oba w jedno; już w biblji: *tydniówe*, »gody (lub święta) *tydniowe*«; w 16. wieku stale: *tegodnia*, »do *tegodnia*«, »w *tegodniu*«, gdy później *ty-* przeprowadzono: *tygodnia*, *tygodnie*; jeszcze w 17. wieku *tydnie*, *tydnia*, nierzadkie; *tydzienny* w 16. wieku, zresztą *tydniowy*, *tygodniowy*; *tygodnik*. Co do nazw dni tygodniowych, p. niżej *Tydzień*.

Tydzień. Misjonarze niemieccy zapoznali z nim Słowian alpejskich i morawskich w 8. wieku, a bracia soluńscy do nich się zastosowali. Misjonarze nie poszli za przykładem romańskim i niemieckim, nie nazwali więc dni tygodniowych wedle planet-bóstw, co im jawnem pogaństwem trąciło (niemieckie nazwy tygodniowe są najkrótszem i najważniejszem świadectwem mitologicznem); zatrzymali z niemieckiego tylko nazwę *Mittwoch* i *Samstag*, a zresztą policzbowali dnie, jak kościół swoje »*feriae*«, jednak z umyślnem odstępstwem. Kościół zaczynał liczenie od soboty, więc jego *feria sexta* była naszym *piątkiem*; oni zaś postawili na czoło tygodnia nie sobotę, lecz niedzielę, aby tem silniej wyrazić jej znaczenie, niezrozumiałe dla poganów, i dlatego też wybrali, równie umyślnie, taką jej nazwę, zupełnie obcą kościołowi, co 'niedzielę' »dniem pańskim« nazywa. Nazwali więc następny dzień poniedzielnym, a dalsze liczyli wedle tego porządku, i *środa* przypadła więc słusznie na trzeci poniedzielny dzień. Węgrzy przejęli od Słowian (albo przetłumaczyli) te nazwy, ale 'niedzielę' nazwali »dniem targowym«, a 'poniedziałek' »głową tygodnia«, więc u nich *szerda* powinnaby być 'czwartkiem', ależ o poprawność nazwy nie dbali; błąd tylko po ich stronie, nie po naszej

tyftyk, 'dera na konie', z tur. *tiftik*, *teftik*.

tyfus zwał się w 16. i 17. wieku tylko *łożnicą* (p. *łoże*).

tygiel, *tyglik*, *tyglowy*, *tygielek*, p. *tegiel*.

tygrys, w 16. wieku *tygr* i *tygier*; *tygra* (dziś tylko *tygrysica*); *tygrysi*; ze zbędną zupełnie końcówką łacińską, jak w *pulares*, *krzyzys*, *flores*; *tygr* byłoby trafniejsze, jest w czeskiem, a u nas jeszcze u Potockiego.

tyka, *tyczka*, *tycz*; *potycz* i *tykło*, nazwy 'sieci ptaszych'; *tyczyć*, 'osadzać tyczkami'; *tykać*, *dotykać się*; *tyk*, *przytyk*; *styk*; p. *tknąć*. Inne *tyk*, dźwiękonaśladowcze, o zegarze: *tykać*, *tykot*, *tykotać*; jeszcze inne *tykać*, 'mówić: ty', p. *ty*.

tykwa, prasłowiańska nazwa 'dyni' (i »*tykwa* wody«, bo wyschnięte dynie, po wydłubaniu, zastępywały flasze); cerk. *tyky*, czes. *tykew*; z *tyką* (p *tyka*) zbliżenie przypadkowe raczej, bo nie na tykach je hodo-

wano (?). Są *tykwy* i od *tykania*, 'bójki': »nuż w *tykwy*« (t. j. 'za łeb'), u Potockiego, żartobliwie.

tyle, *tyleż*, *tylko*; *tyli* i *tyci* z mnóstwem odmian; *tyloletni*; zastąpiło (wedle *ile*, *ilko*) dawne *tol'*, *toliko*, u wszystkich innych Słowian ogólne; jest i *tele*, *telko*, *teli* (wedle *jele*, *jelko*), brak *tolko* (jak i *togo* nie mamy już od 14. wieku: *tego* wedle *jego*). Już w biblji obok zwykłego *telko* a rzadkiego *teleż*: *tylko*, *tylkiej* i *tylkież* (*tyleż*), 'tylekroć'; *tyle* na początku 15. wieku w rotach. Inni Słowianie zachowali *tolko*, *tol'*, do dziś, cerk. *tolik* ('tyli, tak wielki'), *toliko*, 'tylko', *toliżde*, 'tylekroć'; czes. *toliko*, 'tyle'. Urobione od zaimka wskazującego (p. *ten*); tak samo lit. *tōlei*, 'dotąd, tak długo', łac. *talis*, 'taki'.

tył, *tyłek*, *tylec* (noża, i 'puginał'), *tylny*; *potylica*; *zatyłek*; *tylczak*, 'nosacizna u koni'; *tylczyk* w 16. wieku, 'nóż', jak czes. *tylec*. Od *tyć* (p.), o 'grubości'; *tył* znaczy pierwotnie 'kark', cerk. *tył*, tak samo u innych Słowian; znaczenie 'zad', 'zadni', dla nas charakterystyczne, obce np. Czechom, zapowiada się już w psałterzu i biblji: »*tył* podali«, »z *tyłu*«. Urobione od *tyć* przyrostkiem *-ł*, grec. *tylos* i *tyle*, o wszelkiej 'narośli', 'nabrzmieniu', nawet o 'poduszce'; lit. *tūlas*, 'niejeden', prus. *tūlan*, 'wiele', odbiega nieco znaczeniem.

tymf, *tynf*, dawna 'półzłotówka', przezwana od mincarza *Tümpe* za Jana Kazimierza; *tychwy*, 'grosze', Potocki chyba dla rymu do »lichwy« urobił.

tymian, *tymianek*, 'macierzanka', z niem. *Thymian*, z grec. łac *thymiama*; inni Słowianie wprost to z grec. przejęli.

tyn, 'płot, mur', nazwa miejscowa *Tyniec*; prasłowiańska pożyczka z niemieckiego: górnoniem. *Zaun* z *zūn*, dolnoniem. i nord. *tūn*, ang. *town*, 'miasto' (*tine*, 'tynić, grodzić płotem'), z celt. *-dūnum*, 'gród', we złożeniach: *Lug-dunum* (Lyon), *Augustodunum* (Autun), *Carrodunum* (t. zn. Kamieniec). Serb. *tin*, *tinjiti*, czes. *týniti*, *týnka*, o 'płocie, grodzeniu', do dziś, jak i rus. *tynit'*. U nas zapomniane zupełnie, prócz narzeczowego *tynianka*, 'deseczka płotu'.

tynk, *tynkować*, 'wyprawiać ścianę', ale już w 16. wieku i o twarzy: »*tynkują* ('pokoszczą') twarze, bielą lice«; z niem. *Tünche*, *tünchen*, u murarzy, a to z łac. *tunica*, 'suknia, t j. powłoka'; łac. *tunica* (i grec. *chitōn*) wyszły z semickich języków (*kithuna* itp.).

typ, *typowy*, *typiczny*, z łac. *typus*, z grec. *typos*, właściwie 'uderzenie, wycisk, kształt'.

tyr, 'przytyk'; z włos. *tiro*, 'rzut, strzał, pociągnięcie'. Por. nasze *tyrbuszon* z włos. *tirabussone*, »korkociąg«, albo raczej z franc. *tirebouchon*; dalej *tyrada*, franc *tirade*, właściwie 'ciąg, ustęp, frazesy'; *tyraljer*, franc. *tirailleur*; wszystkie te słowa romańskie (*tirer*, 'strzelać') poszły z niem., ang. *tear*, niem. *zerren*, 'ciągnąć'. Dziś *tyr* nieużywane niemal, w 17. wieku ogólne, o 'przytykach': »mierżą cię satyry... iże w nich są *tyry*«, »grubych mi nadał *tyrów*«, 'sromoceń'; Piekarski pisze z włoska: »*tyr* nazywa się i ubiciem w cel z rusznice«, »na ten *tyr* wyrychtowawszy armatę«.

tyrać, *terać*, 'gubić, niszczyć, marnować' (czas, lata, itd.), we związku z *turać*, *poturać*; serb. *turati*, 'pchać' rus. *turit'*.

tyran, europejskie, z grec. *tyrannos*, nieznanego pochodzenia.

tyrlicz, *tyrłycz*, nazwa rośliny ('euphorbia', 'cataputia') u Stanka i w 16. wieku, ale i *trłycz, trłyczowy*; u Stanka 1472 r. *tyrstek, trstel*, dla zioła o silnie przeczyszczających własnościach (raz i *crczyel* zapisane, niby *trciel*?), ale trudno pogodzić te postaci z *trzeć*, p. *trznąć, trztaczka*; czy nie od *tyrać*?

tysiąc, *tysiączka, tysięczny, tysięcznik*; prasłowo; cerk. *tysęszta* (rodzaj żeński!), czes. *tisíc*, rus. *tysiacza* (ale jest i cerk. *tysąszta*, serb. *tisuća*); z tą samą różnicą (*ę*—*ą*) w przyrostku i w lit. *tūkstantis* a prus. *tusimtons*, goc. *thūsundi*, niem. *Tausend*. Drugi przypadek liczby mn.: *tysiącew, tysiąc, tysięcy*, już w 14. i 15. wieku; tak samo i dziś, tylko pierwszego już nie używamy. P. w Dodatku *Liczebniki*.

tytoń, *tytuń*; *tiutuń, tutuń* w 17. wieku; niemal u wszystkich Słowian (serb. *tutun*, itd.), z tur. *tütün*.

tytrać, *tytłać*, 'brudzić', narzeczowe.

tytuł, *tytułować*, z łac. *titulus*; cerk. *tytła*, o 'znaku skrócenia nad linją'; Czesi piszą *titul, titulovati, titla*; wyraz łaciński nieznanego (etruskiego?) pochodzenia.

U

u, przyimek, znaczył 'od': »*u* Boga prosić«, tyle co 'od Boga prosić'; później 'przy': »*u* ojca«; przedrostek *u-* znaczył również 'od-': *ubiec, ujść, ująć, ubywać, umyć, umrzeć, upaść* (ale *ubogi* p. Dodatek, pod *a*); później to co przyimek: »*ująć* za rękę«, albo samo dokończenie czynności, jak niem. *ein-*: *ustanowić, ubezpieczyć*. Prasłowo; na Litwie wyłącznie przedrostek, prus. *aumūsna*, 'umycie', łotew. *aumanis*, 'bez rozsądku (szalony)', por. *ubogi* (?), łac. *au-fero*, 'unoszę', rus. *ubirai sia*, 'wynoś się'; ind. *ava*, przyimek i przedrostek, 'od', 'z'. U wszystkich Słowian.

ubać, *ubawać się*, w biblji, w Ezopie, 'obawiać się', dziś nieużywane; czeskie (ruskie) *ubáti se*. W biblji niejedno złożenie z *u-* całkiem czeskie, *udzielać* (zamiast *udziałać*) i i., por. *ustać*; w innych razach *u-* i *o-* się zgadzają: *ubaczyć*, psałterz, r. 1500; *ubić*, dawniej i *obić*, *ukazać* i *okazać*, *ukąsać* i *okąsać*, *umylić* i *omylić*; w Ezopie: »osłowie drogi *umylili*«, *upuścił* i *opuścił*, *uzielenić*.

ubiedrza, *ubiodrki*, 'zbocza strome, pochyłości', od *biodra* (p.); nieraz od części ciała przezywano i miejscowości wedle jakiegoś podobieństwa, por. *grzbiet*, p *grzęl* i i.

Ubiór pierwotny był nader skromny: po zawieszeniu skór zwierzęcych, *kożuchów, kożek* (od *kozy* przezwanych), przyszły wyroby z wełny i ze lnu-konopi. Pierwszym i jedynym ubiorem był płaszcz na nagiem ciele, *płachta*, spinana u góry, przepasywana w biodrach; to starczyło przez wieki; ubioru do stanu, rękawów, koszul czy spodni nie znano; szczególniej późny nabytek, to właśnie koszula, gdy spodnie wcześniej przybyły, może od Scytów, dla których to najbardziej charakterystyczny ubiór, różniący ich od Greków-Rzymian: szersze u wierzchu,

fałdziste nawet, obcisłe u dołu. Ubiór niewieści był taki sam. Na głowie nie noszono niczego; nazwa »psiogłowców« przypomina czasy, kiedy ją strojono w pysk zwierzęcy (grecka nazwa i 'hełmu' i wszelakiego 'pokrycia głowy', *kyneē*, od 'psa'). Dopiero późno przybywały do płaszcza nowe wymysły i zaczął się powoli ubiór kobiecy różnić od męskiego. Nie dziw więc, że słownictwo pierwotne, zbyt ogólnikowe, o kroju właściwym szat nie pouczа. Nazwy *rębów*, *rucha* (*rąbek*, *ruszyca* dochowały się do 15. i 16. wieku dla stroju kobiecego) łączą się z obrębianiem jak i z dzierganiem (od którego cerk. *nadragi*, 'spodnie', cośmy znowu od Węgrów w 16. wieku przyjęli), albo z powiewem (ruchem), albo z oddzieraniem (wszelkie nazwy jak *drachy*, *drasty*, a właściwie i *ręby*), albo z łupem, korzyścią. Cechą wybitną stroju słowiańskiego, w przeciwieństwie do niemieckiego, co spodni nie znał, były właśnie spodnie-*gacie*, od *gacenia* ciała przezwane, gdy *nogawice* chyba tylko (jak kamasze niemieckie) do kolan sięgały i właściwie *cholewami* się zwały (później to »nogawice« buta). Płaszcz i gacie to ubiór męski; *obuw* bywała rozmaita: *skórnia* z skóry; *onuca*, co owijała stopę; plecionki z łyka nosiły wszelakie imiona; głowę niewiast pokrywała *czapa-czepiec*. Nazwy jak *part*, *suknia*, dotyczą tylko materji, o kroju nie stanowią. Wąs zawiesisty, wygolona broda, włos długi, niewolnikom zabroniony, odznaczały Słowianina, co głowy nie golił (jak Tatar to czynił), ani włosów nie splatał w *kosy* - *oselcdce*, jak Niemiec. Ozdobie służyły na palcach *pierścienie*; na ramionach *bugi*; *grzywny* na szyi. O broni p. *Zbroja*. Kobieta zamężna nosiła głowę zawsze *zawitą*, co różnie zwano i kształtowano; dziewczyna była zawsze *prostowłosa* (o 'rozpuszczonych włosach'; na głowie wianek latem); do ozdób męskich przybywały u niej *monista* z dętek lub nanizanych monet. Urozmaicała ten strój od najdawniejszych czasów wszelaka obczyzna; wysoki *kłobuk*, kapelusz, już Prasłowianie od Turkotatarów przejęli, z nazwą; podobnie szły, szczególniej z Zachodu, wszelkie *koszule*, *soroczki*, *żupany*, *żupice*; zupełnie ogólnikowe, acz prastare, są nazwy *odzież*, *odziew*. Za materjał służyło płótno ze lnu lub konopi, sukno z wełny, zbijanej już, jak i sierść, w pilśń. Droższe materje znano tylko zagraniczne: *jedwab*, o późnej, niemieckiej nazwie; dawniejsza, u nas nieistniejąca, rus *szołk* (z czego lit. *szilkai*), z ang. *silk* (jeśli nie odwrotnie?), i rus. *szida*, z niem. *Seide*; *swila* na Bałkanie, cerkiewne, czy rodzime, jak *bagr* dla 'purpury'?; jest wreszcie i cerk. *braczina* dla 'jedwabiu'; obok niego: *bisiory*, *purpury*, *szarłaty*, *aksamity*. Obczyzna przeważa olbrzymio, mianowicie w nazwach materji, dawnych (*golc*, *pokocin*, wszystko wedle miejsca wyrobu, *harasy*, *rasza*, i t. d.) i nowych; ale i w nazwach sukni nie lepiej; dawne poutracaliśmy, nawet takie powszechne (np. u Czechów) jak *rucho* i *ręby*.

ubogi, *zubożyć*, *ubóstwo* (ale *ubóstwiać* zupełnie co innego!), tyle co *niebogi*, t. j. 'bez boga, bogactwa'; p. *bóg* i Dodatek pod *a*.

ubrać, *ubiór*, *ubraniec* w biblji ('giermek, zbrojny'); znaczyło pierwotnie 'zebrać, sprzątnąć (z stołu)',

'oporządzić', wkońcu 'ustroić', i pierwotne znaczenie zapomniano. Do *ubiorę* nowy rzeczownik: *ubiór*, por. *obiór* (p. *pobór*). Por.: »upiękrać albo *przybrać*«, r. 1500. P. *brać*.

ubrdać *sobie* coś, 'uroić', tak stale w 17. wieku; są jednak i postaci odmienne; p. *bredzić* (pod *brechać*).

ucho, *uszko*; dawna liczba podwójna *uszy* (jak *oczy*); *uchaty* (o dzbanie), *uszysty*; *zauszny*, *zausznik* (ale nie *poduszka*, p. *duchna* pod *duch*). Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian (odmiana: *ucho*, *uszese*, zamiast *ucha*, niepierwotna); pień *aus-*; lit. *ausis*, łac. *aus-cultare*, 'wysłuchiwać' (stąd nasz *askultant*!), *auris*, 'ucho', niem. *Ohr* (goc. *ausō*), grec. *ōata* (*uata*), awest. *ushi-* (z odmienną wokalizacją: *ŭ*, nie *au*).

uczciwy, narzeczowe (od 15 w.) *uczliwy*; *uczcić*, *uczciwość*; p. *cześć*.

uczestnik, od 16. wieku, zamiast *uczęstnik* (jak *szczeście* zamiast *szczęście*); w psałterzu i i. *uczęstwo* (*uczęstek* w puławskim); p. *część*. Odwrotnie *częstować* zamiast *czestować* (*uczta*), p. *cześć*.

uczkur, *oczkur*, 'pasek, tasiemka', przestarzałe, z tur. *uczkur* (przez Ukrainę).

uczta, *uczłować*, p. *cześć*.

uczyć, p. **uk*.

***uć,** we złożeniach: *z-uć*, *ob-uć*, *wyzuty*; *zuć* składamy ponownie: *zzuć*, *zzuty*; wedle *obuć* mówią i *przebuć*, *przebuwać*; *obuwać*, *obuwo* i *obów* (p. *obuć*). To **uć*, **uję*, jest na Litwie (nie u Słowian): *auti* (*aunu*, *awiau*), *awēti*, *iszauti*, 'zuć', *apauti*, 'obuć', *apautas*, 'obuty', *autas*, 'onuca', *auklē*, 'onuca', prus. *auklo*, 'uzda'; łac. *ex-uere*, 'zzuć', i *ind-uere*, 'obuć', *exutus*, 'zzuty', *subucula* i *inducula* (litew. *auklē*), 'suknia (dolna)'; awest. *aothra-*, 'trzewik'. P. *onuca*, *ul*, *uzda*.

udały, 'dzielny', jak w ruskiem *udałoj*; p. *dać*; *Walcerz Udały*, t. j. *Waltharius manu fortis* niemieckiej epopei średniowiecznej, przeniesiony do nas przéz igrców-szpilmanów w 13. wieku i najdowolniej do Tyńca (był z Akwitanji) przyczepiony; zamiast *udały* czytają u nas to imię: *wdały*. Por. *udatny*, 'silny', w biblji: »w ręce twej *udatnej*«, »*udatna* ji uczynił«, 'posilił go', *udatność*, 'siła'; tak samo czes. *udatný*; od 16. wieku jednak nabywa *udatny* znaczenia 'układny, zręczny': »strój *udatny*«, »*udatna* noga« ('piękna'), »wąsem czarnym *udatny*«: samo *udawać*, *udać*, nabiera znaczenia 'wydawania', 'przybierania pozoru, naśladowania'; *udawacz*.

udawić, 'udławić', dziś nieużywane, p. *dławić*.

uderzyć, od *udar*, p. *drzeć*, skąd i *udrzeć*, i »*na udry*«, już od 16. wieku: »iść (chodzić) *na udry* z kim«, 'zadzierać z nim, wojować'.

udo, niegdyś męskiego rodzaju, dlatego zdrobniałe *udziec*, 'biodro'; prasłowiańskie; cerk. *ud*, 'członek', czes. *úd*, 'członek', *úditi*, 'członkować, dzielić', tak samo serb. *uditi*, więc u nas tylko do 'biodra' odniesione; w 15. wieku: »*udy*, coxe«, r. 1500: »*ud*, coxa«; co do odmiany rodzaju, por. *biodro*, *brzuch*, *głozno*. Jeszcze u Potockiego: »skoro wyściele *udy*«, 'wypasie się'.

ufać, *ufny*, *ufność*; *zaufać*, *zaufany*; *poufały*, *poufałość*, *poufny*; p. *pwa*, *pewny* (*ufać*. z *upwać*, rus. *upowať*) i *zuchwały* (pod *zuch*).

ufnal, 'gwóźdź u podkowy', z niem. *Hufnagel* (*-nal* zawsze z *-nagel*, a *uf* z *huf*, stałym trybem).

ugór, *ugorować*, *ugorowy* i *ugorny*, o 'polu leżącem odłogiem', od *gorzeć*, *gore* (p.). Ale *ugorzyć* komu, 'ubliżyć, dokuczyć', od *gorze*, 'bieda' (p.).

ujazd, 'objazd sądowy dla ustalenia granic', od 14. wieku; »*ujazd* czynić albo graniczyć«, r. 1500; bywa, jak *Opole*, i nazwą miejscową, stąd *Ujejski* (z **Ujeździski*); por. *Ujazdów*.

***uk,** tylko we złożeniu: *nieuk*, *niedouk*; *uczyć*, *uczony*; *uczenik* (niegdyś 'uczony'), *uczeń*; *uczyciel* w biblji i w 16. wieku, dziś tylko *nauczyciel*, *nauczycielka*; *nauka*, *naukowy*; *przyuczać*, *wyuczać*, *pouczający*; *uczennica*, z mylnem *nn*, zamiast *uczenica* (do *uczenik*); *uczniowski*; *spółuczeń*. Jest *nauka* tylko 'nawykiem', p. *wyk*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; prus. *jaukint*, 'ćwiczyć', lit. *jaukinti*, 'zwyczaić', *junkti*, 'przyzwyczajać się' (ale *ūkis*, 'gospodarstwo', *ukininkas*, 'gospodarz', czy nie od niem. *Hufe*, 'łan'; *k* zamiast *ch* z *f*?); ind. *uczjati*, 'ma nawyk', *niucziati*, 'podoba sobie', *ucziła-*, 'zwykły', *okas-*, 'mieszkanie' (niby lit. *ūkis*!), goc. *biūhts*, 'przywykły'. P. *wyk*, *zwyczaj*.

ukleja, *uklejka*, nazwa ryby, u nas od 14. wieku ogólna, powtarza się niemal u wszystkich Słowian (i na Litwie, *aukszlė*?); niem. *Uckelei*.

ukrutny, częste w biblji (jak w czeskiem), p. *kruty*; *ukrutność* i *ukrucieństwo*.

ukusić, *ukuszać*, 'kosztować', częste w 14. i 15. wieku (psałterz, biblja); p. *kusić* i *kąsać*.

ul, pierwotnie tylko 'dziura, wydrążenie', stąd jeszcze w 16. wieku i nazwa 'fistuły, wrzodu': »noga *ulów* pełna« (piszą i z *h*-: *hułów*), zczasem na 'pszczeli ul' ('kłodę z otworem') ograniczone; ale *ulica*, t. j. zdrobniałe od *ul*, zachowała znaczenie 'otworu, przejścia, wąwozu, drogi'. Prasłowo; cerk. *ulij*, rus. *ulej*, 'ul', bułg. 'kłoda', i t. d.; lit. *aulys* i *awilys*, 'ul' (ale i *aułas*, 'cholewa', prus. *aulinis*, 'cholewa', *aulis*, 'goleń'); grec. *aulos*, 'flet, rura' (stąd *aula*!), *aulōn*, 'wąwóz, dolina', łac. *alvus*, 'sklepienie, brzuch', *alveus*, 'łożysko, ul'. Por. **uć*.

ulegować, 'łagodzić, zjednywać', niby 'czynić *uległym*, podległym', do *ulec*; przestarzałe; *uległość*, *ulegliwość* P. *lec*, *legać*.

ulepek, *ulep*, *julepek*, jest i *ulop*, *ilop*, 'lek gęsty słodkawy', łac. *julapium*, włos. *giulebbio*, franc *julep*, z arabskiego.

ulga, p. *lekki*.

ulgnąć, p. *lgnąć*.

ulica, p. *ul*; pierwotne znaczenie 'wchodu, wąwozu', jeszcze r. 1500: »*uliczka*, fórta«, i »*uliczki*, drzwi, *ulicznik*, odźwierny«. Dalej: *uliczny*, *ulicznica*. U Węgrów *utcza*, 'ulica', z mylnem *t* na piśmie, wymawia się *uca*, z *ulca*, z stałem ich skróceniem.

ułafa, 'żołd', *ułafnik*, 'pobierający żołd', od 16. wieku ogólne, z tur. *ulufe*; u Reja np.: »na *ułafy* pogańskie« (w druku *ułapy*!), *ułafka*, »*ułafę* zatrzymaną znając«, »co sami *ułafę* biorą«, »*ułafnikiem* był cesarskim«. Znane tylko na Rusi i u nas, a wcześnie skrócone (tu i tam) na *tafa* i *lafa*, 'dochód, zysk'.

ułan, europejskie (*ułanka*), od nazwy »szlachty« tatarskiej: »Tatarowie celniejszy zacnego rodu, kniaziowie, murzowie, *ułanowie* i wszyscy co na ziemskich dobrach mieszkają« (są to tak zwane *ułusy*, 'udziały'); wymienia ich już Mie-

chowita 1517 r. Wywodzą dowolnie z tur. tatar. *oglu*, 'syn', niby 'pacholę' (*oglu* i w nazwie *Atyli*, *Awitochol*, t. j. 'syn Awita' ?).

ułoga, 'chromota', od *lec* (p.); por. »*nalegać* na nogę«, *łogawy*.

um, raz w biblji: »na swem *umie*«; *umieć*, *umiem*, *umiesz*, *umią*, zamiast: *umieję*, *umiejesz*, *umieją*, por. *umiętność* zamiast *umiejętność* w dawnym języku; *umiały* i *umiejący* (»k boju«) w biblji, o 'wyćwiczonych': »*umieli* z szczytem a z kopim«, i t. d.; szczególniej we złożeniu z *roz-*: *rozum*, *rozumny*, *rozumieć*, *niezrozumiały*; *umny*, *umnictwo*, słowa nowej kuźni. Zamiast *zumieć się*, od 16. wieku *zdumieć się*, p. *duma*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; w *u-* upatrują tenże pień, co i w *jaw*, p. (litew. *owyje*, 'na jawi', *owytis*, 'zjawić się', są pożyczki słowiańskie).

umiezgać się, tak stale w 17. wieku, dziś *umizgać się*, *umizgi*; p. *mizgać*.

Unisław, imię, i nazwy miejscowe od niego, polega na prasłowiańskim pniu, cerk. *unij*, *uněj*, 'lepszy', *uniti*, 'chcieć'; *Unisław* tyle co *Bolesław*; dawniej *Uniesław*, *Uniemierz*.

uparać, p. *próć*; »jakby mnie *uparał* po żyle«.

upaść, 'upadek', w psałterzach, »śmieje się do *upaści*« ('do zdechu'), »mścimy się do *upaści*«; por. *napaść*, *przepaść*; p. *pad*.

upiękrać, 'ozdabiać', ogólne w 15. wieku; *przypiękrzyć*; p. *piękny*.

upiór, *upiorzyca*, *upiorny*, pozornie spolszczone, zamiast *upir*, *upirzyca*; *upierzyca*, czyli 'strzyga', jeszcze w 18. wieku; z małorus. *upyr* (*Upyr* przepisał r. 1047 księgi prorockie), a to = *wampir* (bułgarskie, z nosówką; z Bałkanu rozeszła się ta nazwa w ciągu 17. wieku po całej Europie, *wampiryzm*). Pisarze nasi dawni trafnie *upiera*, *upierzycę*, od *pierza* wywodzili, chociaż mylnie to wykładali; w *upyr'* bowiem, albo w *(w)ąpyr* (bułgarskiem), *pyr* to samo co i w *nieto-pyrz* (p. *nietoperz*): od pnia *per-*, 'latać'; pierwotny *wampir* miał postać ptaka nocnego, o długim, ostrym dziobie, którym krew ofiary wysysał (»czerwony jak *upiór*«); **ąpir* jest złożeniem przeczącem, jak *ąrod* (rus. *jurodiwyj*), 'niemądry', albo pomniejszającem, jak *ącermiń*, 'czerwonawy'; por. Dodatek pod *a*.

upłoch, 'kuropłoch, latawiec': »od stołu jako *upłoch* wionie«; p. *płochy*.

uprzejmy, odmieniło zupełnie znaczenie; nam zdaje się znaczyć: 'przyjemny, miły', w istocie: 'szczery, otwarty', od nieużywanego u nas cerk. *prěm*, 'prosty', *prěmo*, 'prosto naprzeciw'; w serb. szczególniej we złożeniu: *sprem*, *sprema*, 'spiżarnia', *spremati* i *spremiti*, '(s)przątać'; rus. *uprjamyj*, 'uparty' (i czes. *uprzímiti se nacz*, 'upierać się przy czem'), czes. *uprzímný* i *uprzímný*, 'otwarty, szczery'; u nas w nazwach osobowych, *Przemko*. Jeszcze w ogłoszeniach Stanisława Aug: »*uprzejmie* nam miłym«; u Potockiego: »i łzy wchodzą do modlitw, bo *uprzejmość* ('szczerość') znaczą«; w 16. i 17. wieku zawsze tak: »będzieli oko twoje *uprzejme*«, Leopolita (u innych: »szczere«), »jako człowieka *uprzejmego*, który mu prawdę mówił«, »*uprzejmie* się gniewał (na łakomych)«; tytuł: »Wasza *Uprzejmość*«.

uraz, p. *raz*; znaczy i 'mężobójstwo' (biblja); *urażon*, 'ubity'.

urągać się, *urągacz, urągowisko, urągliwy*: *rąg-, rong-, reng-* (*rzężeć*, p.); nie używamy samego **rągać*, najczęstszego u Serbów, Rusi (*rugat' sia*), Czechów.

urępny, 'piękny', tylko w 14. i 15. wieku, *urępność*, 'piękność', w obu psałterzach jednako, ale czes. *urupný* (*urputný* ?) znaczy: 'stromy, uporny, przykry'; por. łacińskie *rumpere*, 'łamać' (?).

urjański, o gruszce, u Potockiego, *uriantówka* (to samo) u Reja; zresztą zawsze o perłach, z Indyj Wschodnich, *orjentalnych* (?).

uroda, *urodny, urodzaj, urodzajny*; biblja: »chleby pirwej *urody*«, »do ziemie *urodnej* wina«. P. *ród*.

urok, 'czynsz roczny', por. *narok, ob-rok*, od *rzec* (p. *rzec* i *rok*); tak jeszcze w biblji wyłącznie; 'umówiona, *urzeczona* płaca' przechodzi na 'naznaczenie', 'los, fatum', więc: »nieszczęsnym *urokiem*«, 'złym losem, wróżbą'; *nieuroku*, 'nieprzymawiając'; dalej: »rzucają *uroki*« ('wróżby'), a są i »oczy *uroczne*«: »dla *uroku* złym oczom«, »*urokom* zazdrościwego oka«; »zdejmowały baby *uroki* dzieciom«, »o *urokach* i zażegnywaniu«, »na psa *urok*«. »Pieniądze *uroczyste*« są 'umówione', ale *uroczysty* nabiera u nas tego znaczenia co *naroczytyj* na Rusi, t. j. 'znamienity', a stąd »dnie *uroczyste*« i *uroczystości*, 'fety'. Wreszcie *uroczysko* (albo z ruska *uroczyszcze*) zowie się każde 'miejsce w lesie czy polu, mające swoją osobliwszą nazwę', i akty, np. wielkopolskie z 16. i 17. wieku, przy określaniu granic są pełne *uroczysk* i ich nazw.

urt, *ort*, z niem. *Örten, Ürten*, waga i (głównie) moneta: 'czwarta część talara'; 'ćwierć czerwonego złotego'; ginie w 17. wieku; »*urtami rzucać*«, 'rzygać'. P. *ort*.

urwa, p *rwać*; *urwisko*; *urwaniec, urwański* (sposób, »*na urywczą*«, 'na wyrywki', 'wyrwancja'; »*urwańska* ulica«, 'gdzie zdzierają', por. lwowską *Zarwanicę*); *urwisz* (por. *na odrwisz*); *urwipołeć*. Ale *urowieś*, 'marnotrawca, co wszystko przehulał', może od pp. *Urowieckich* się wylągł: »jeśli nie chcesz mieć z syna *urowiesia*«, 'utracjusza', Opaleński w satyrze na młodzież utratną, »więc bądźcie *Urowieckim* wszystkim swym przykładem«, »do herbownego *urowieskiego*« (o 'żebrzącym szlachcicu'), Potocki.

uryna, *urynał* już w r. 1500, z łac. *urinale* (dawniej *szczak*); Potocki pomieszał umyślnie słowo z *diurnałem*.

urzasnąć się, najdawniejszy przykład mylnej pisowni *rz* zamiast *ż*, bo *użas*, 'przestrach' (p. *żasnąć się*), *użasnąć się*, są prasłowiańskie; już w biblji stale *urzasł się* (»uląkł się«, Leopolita), *urzaswszy się, zrzaszy się, srzosną się*, »sierca nasza *zrzesyli*« ('przelękli'). U innych Słowian *użas(t')*, 'strach', *žasiti*, 'straszyć', *użasati se*.

urzet, uchodzi za nazwę rośliny 'isatis tinctoria' i z naszych zielników przeszedł do ruskich; wedle Rostafińskiego słowo to zmyślone; był u nas *wet, wajt*, z niem. nazwy tego »ziela farbirzów«, *Wet, Waid*, i to *uuet* ktoś mylnie odczytał i zapisał *uret*, a potem i *urzet*. Przecież i inna nazwa tej samej rośliny (hodowanej, nie domowej), *gaisdo*, z łaciny do polszczyzny zabrnęła!

urzut, 'złom, obwał, spad', »*urzut* wapienny« r. 1470, *Urzuty* 1136 r. (pisane *urutí*), wszelakie inne *Urzuty* i *Urzutki*, wyjątkowo w liczbie pojed.: *Urzut*. Czesi mają i przymiotnik *urzutný*, dziś *úrzitný*, 'ogromny' (małorus. *uretny*?); w aktach węgierskich zachodzi i nazwa *urutna*, dla 'terra inculta'.

usile, 'praca', częste w psałterzu i biblji: »pożegna wszytko *usile*«; tak samo: *usiłowanie*, *usiłować*, 'pracować'; ale jest w psałterzu i *usile* = *nasile*, 'gwałt': »*usile* cirpię«. P. *siła*.

uskrzynąć, 'uszkodzić', p. *skrzyp*; przed *n* wypadło *p*.

usta, *usteczka*, *ustny*, *ustnie*; *poduścić*, *poduszczać* kogo, 'nabechtać' (inni Słowianie używają podobnie *wnuszyć*, od *ucha*); *uście* (rzeki), z czego u nas *ujście* zrobiono, niby od *ujść* (już w 10. wieku zapisał Thietmar *Uście Ury*, jako słowiańską nazwę niem. *Wolmirstedtu*, ale *Wisłoujście* jest niepolskie tłumaczenie *Weichselmünde*). Prasłowo; cerk. *usta*, *ustije*, 'ujście', *ustiti*, 'podżegać', i tak samo u wszystkich Słowian W lit. brak poniekąd (prus. *austo*, *austin*, obce Litwie i Łotwie, może polskie?), ale jest *uosta*, 'ujście'; ind *osztha-*, 'warga', awest. *aoszta*, 'obie wargi', łac. *ōstium*, *austium*, 'ujście', urobione od ind. *ās-*, 'usta', *āsija-* 'paszcza', 'otwór (rany)', awest. *anhō*, 'ust' (drugi przyp.), łac. *ōs*, *ōris*, 'usta'.

ustać, *ustanie*, w biblji o 'zmęczeniu': »nogi jich nie *ustały*«, »prze *ustanie*«, 'dla znużenia'; ale *ustawa* nic innego niż 'postanowienie', *ustawić*, *ustawny*, 'ciągły, uporny'; *ustawiczstwo*, z czeska, *ustawiczny*, 'trwały'; *ustanowić*, 'utwierdzić', »*ustanowi się* korab«, biblja (*stanął*, Leopolita). Tak samo czes. *ustalý*, 'znużony', *ustawičstwí*, 'stałość'. P. *stać*; por. *staw* i *stan*.

ustark, *usterknąć*, p. *stark*.

uświt, *uświtnąć*, w biblji; ale i *oświt*: »wstał na *oświcie*«; p. *świt*.

uszmarać, 'powalać', »*uszmara* (*się*) w kominie«; tak samo w czes., *szmárati*, ale tam są obok i postaci z *cz*: *czmárati*, *czmarykati*, o 'bazgraniu'; czy mimo to nie należy do *smar*, *smarować*, p. (?).

utarczka, 'walka'; obce Czechom, jest u Serbów: *utrka*, 'gonitwa', *utrkiwati se*, 'biec w zawody'; cerk. *trk*, 'bieg', słowień. bułg. *trčati*, 'biec'; u Rusi *tork-*, 'tykać', *prytorknuty sia*, 'dotknąć się'; czes. *trkati*, 'bóść rogami', nasze *tryksać się*, z odmiennem następstwem płynnej. Tu należy i *natarczywy*.

utok(a), 'schronisko, gdzie się *ucieka*'; tak samo w czeskiem, ale tam *útok* znaczy i 'napad, szturm'; por. *tok*, *zatoka*; p. *ciec*.

utropiony, w psałterzach: »*utropiony* winem« (»od wina«, w florjańskim; »upojony od wina«, w krakowskim), 'utrapiony'; p. *trapić*; tu ocalało polskie *-ro-*.

utyskiwać, p. *tęskny*.

uwadzić się, 'umotać się': »owa się w sidłech *uwadził*«, w Ezopie, »ten się w plotkach nie *uwadzi*«; od *wadzić*, odmiennego od dzisiejszego *wadzić*, co od *wada* (p.); por. serb. *waditi*, 'wyciągać' (czes. *wadka*, o 'niewodzie', z niem. *Wathe*), cerk. *izwaditi*, 'wyjmywać', *swaditi*, 'łączyć', bułg. *wadja*, 'wyjmywać'; por. litew. *waduoti*, 'wykupywać', niem. *Wette*, z pierwotnego **wadjō*, 'zastaw', z czego łac. *vadium*, franc. *gage* (skąd u nas *gaża*, *angażować*); od *Wette* u nas: *wet* (p.).

uwaga, *uważać*, *uważny*, p. *waga*.

uwiać, 'uciec, umknąć', w Ezopie i i., p. *wiać*.

uwłóczyć, w psałterzu, dziś tylko częstotliwe *uwłaczać* komu, 'szkalować kogo'; w tem przeniesionem znaczeniu nam właściwe; u Czechów, Serbów, tylko 'nawlekać' i podobne; *uwłóczca*, 'obmawiacz' (r. 1500), *uwłóczstwo*, ogólne w 15. wieku.

uwróz, w psałterzu (*powróz* w puławskim), p. *powróz*.

uzda, *uździenica, oduz(d)ne*, 'napiwek (od uzdy, temu, co konia wiódł)', *uzdać, roz-* i *wyuzdany* (na Rusi i *nuzdat'*, od złożenia z przyimkiem *wn-*; por. *wnuszíti*, od *ucho*); prasłowiańskie; wszędzie tak samo i w temże znaczeniu. Urobione od *u-*, **uć* (p.), przyrostkiem *-zda* (jak *ja-zda* od *jać* i i.); tak samo prus. *au-klē*, 'uzda', bo pierwotnie wystarczał byle jaki powróz do zadzierzgnięcia.

użytek, p. *życzyć*.

W

w, w wygłosie i w środku zawsze pierwotne; nagłosowe jest: bądź pierwotne (już od czasów aryjskich); bądź przedsuwką prasłowiańską, jak przed *y*: *wydra, wyk* (z **ydra, *yk*), lub przed twardą półgłoską (p. *wesz, wez-*); bądź przedsuwką polską, mianowicie przed *ą, ę*, co się w naszym nagłosie nie pojawiają, chociaż w cerk. nagłosowe *ą-* stale zachowano. Przysuwka tego *w-* u nas późna, w całej Słowiańszczyźnie jeszcze w 11. wieku jej nie było, czego dowodzą inne języki, ruski, czeski, serbski, gdzie *ą-* nagłosowe (a więc nie *wą-*) w *u-* przeszło; stąd pochodzi ta znaczna różnica między naszemi słowami na *wą-, wę-*, a ruskiemi i i. na samo *u-*: *wąsy, wązki, wędka*, ruskie i i. *usy, uzkij, ud(ocz)ka*. Czy w kilku słowach nie *g-* w podobnym nagłosie się zjawia, pozostaje wątpliwem, bo *gąsienica, gążew* (p.) niekoniecznie tak (t. j. od przysuwki gardłowej) tłumaczymy. U Słowieńców i Bułgarów ten sam przydech co u nas, bo oni *ą-* w *u-* nie odmieniali, zostali dłużej przy *ą-*, więc przydech i u nich się zjawił: słowień. *wos*, bułg. *wŭs*, 'wąs' (ale i czes. *wous, fous*).

w, we, we złożeniach rzeczownikowych **wą-**; *w* przydech; przyimek brzmiał **ŭn*, z czego *(w)ŭ*, ruskie *wo*; *n* końcowe ocalało przed *i-ć, wnić* (*wnidź*, dziś *wnijdź*), we: *w nim, weń*, t. j. *wen* i *j-* zaimka; jest to grec. *en*, lit. *i(n)*, prus. *en*, łac. i niem. *in*; znaczy: dokąd i gdzie (w przestrzeni i czasie). Złożenia z *wą-* liczne: *wądół, wągroda* (czyli 'nawsie, miejsce między grodami, t. j. ogrodzeniami, spólne pastwisko'), *wątek, wątor, wąwóz*; w nazwach miejscowych: *Wąbrzeźno*; *Wąwelnica* (częste), od *wąwał, wawel* (to samo co *wąwóz*; pisownię *Wawel*, zamiast *Wanwel*, narzuciły nam kroniki); *Wąsosze, Wąkole, Wąchabno* (rus. *uchab*, o 'nierównej drodze, wertepach'); *Wąpierz* (*wąpiory*, p., 'poszewka, gdzie pióra wtykają'), *Wąpiersk*. Pierwotne **en* ocalało tylko po rzeczownikach, *jętra* (z tego w dawnym języku *jątrznica*, 'kiełbasa') = grec. *entera*, 'wnętrzności'; zamiast tego »jasnego« brzmienia, spólnego wszystkim innym językom aryjskim, u nas »ciemne«

on, w rzeczowniku *on-uca*, 'co się wzuwa', por. lit. *in-au-ti*, 'wzuwać'; tu *on-* przed samogłoską ocalało, przed spółgłoskami przeszło w *ą-*, u nas w *wą-*. Wspomnienia godne i to, że od 16. wieku przyimek *w* zastępujemy innym: *do*: w 'biblji »*w* miasto«, gdy my dziś (i Czesi) »chodzimy *do* miasta«; ale Ruś dawny zwrot zatrzymała: »*idu w gorod*«.

wa, 'my obaj', ludowe; pień ten sam co w lit. *wedu*, 'my obaj', goc. *wit* ('my obaj'; por. goc. *weis*, niem. *wir*, ind. *wajam*, 'my'); *naju*, *nama*, są dalsze przypadki liczby podwójnej, częste w biblji: »od *naju*«, »miedzy *nama*«, »smiłuj się nad *nama*«. W cerk. pierwszy przypadek pierwszej osoby liczby podw. *vě*, por. lit., goc.; my *a* wstawili, jako zwykłą liczby podwójnej cechę; w cerk. *wa* jest pierwszy przyp. drugiej osoby, do której dalsze przypadki: *waju* i *wama*, częste w biblji: »nad *wama*«, »s *wama*«. W innych aryjskich językach występuje ten pień tylko w liczbie mnogiej (p. *wy*); natomiast znają i one *nō-* pierwszej osoby liczby podwójnej, grec. *nō*, ind. *nau*, 'my oba', *nas*, enklityczne.

wab, *wabia*; *wabić*, *wabik*; *powab*, *powabny*; *przywabić*; prasłowiańskie; u wszystkich Słowian taż postać i znaczenie; ponieważ używa się głównie o wabieniu ptactwa głosem, łączą je z goc. *wōpjan*, 'wołać', anglosas. *wōpian*, 'biadać'.

wacek, 'torebka, mieszek', w 16. i 17. wieku, później ginie; *waceń* r. 1472, przenośnie, zgrubiałe, niby *kieszeń* itp.; czes. *wak* i *wáček*, *waczkárz*, 'kaletnik'; z niem. dawnego *watsak*.

wacha, częściej *wachta*, *wachtować* (oba te słowa już w 16. wieku ogólne), *wachmistrz*; z niem. *Wache*, *Wacht*, *wachen*, co we związku z *wecken*, 'budzić', i *wacker*, 'dzielny'. W 17. wieku *furwachty*, 'pikiety'.

wachla, *wachel*; dawniej 'wachlarz', niem. *Fächer*, 'oganka', i 'pochodnia', niem. *Fackel*, z *w* zamiast *f*; dziś tylko *wachlarz* (co do *l*, por. *śpichlerz* i i.); już od 16. wieku; r. 1532 *fachlarz*.

Wacław, imię, niepolskie; czes. *Václav*; ale w 10. wieku jeszcze łac. *Venceslaus*, polskie *Więcław* z **Więce-sław*, to samo więc co *Bolesław* lub *Uniesław*. Czesi mają i *Wacemír*. P. *większy*.

wada, 'błąd', *wadliwy*; *zawada*, *zawadzać*; *Zawadzki*; *wadzi mi*, 'przeszkadza'; *wadzić się*, 'kłócić się', od 14. wieku, *zwada*, *zwadzać*, *powadzić*, o 'kłótni'; *nawadzać*, 'oskarżać' (w 15. wieku); *waśń*, 'kłótnia', *zwaśnieni*. Prasłowo; cerk. *waditi*, 'oskarżać', *wada*, 'oszczerstwo', *swadnik*, 'oszczerca', *swada*, 'zwada', *swaditi*, 'zwadzić'; tak samo u wszystkich innych Słowian, ale *wada* o 'błędzie' tylko na Zachodzie mówią: Czesi, my (od nas Ruś), Łużyczanie; Czesi rozróżniają *wada*, 'brak', i *váda*, 'spór'. Brak w litew.; ind. *wadati*, 'mówi, mieni, zdradza', *apa-wada-* 'ganić', *vāda-*, 'spór'; grec. *audē*, 'głos', *audaō*, 'mówię, wołam'. Czy nie spłynęły tu dwa pnie odrębne? P. *uwadzić*.

waga; od nas na całą Ruś przeszło; z niem. *Wage*, *wägen*, i *wiegen*, rozrosło się u nas wprost nieprawdopodobnie. Pierwotne znaczenie 'wagi'; *ważyć*, *zważony*, *niedoważa*, *wagomiar*, *ważnik* (w żupach), *odważać* (np. pieprz); dalej: *ważyć* na co. We złożeniach: *odwaga*, *odważyć się*, *odważny*, niem.

wagen; ale inne złożenia nasze zupełnie samoistne: *uwaga, uważać, uważny* (por. niem. *erwägen*); *powaga, poważać, poważny*; *zniewaga, znieważyć*; *przewaga, przeważny*, wraca do pierwotnego znaczenia, jak *podważyć, wyważyć* (np. drzwi), *nawažyć* na coś; *rozwaga, rozważać*, znowu niem. *erwägen* przypomina. Dalej: *ważki*, a wedle łac.: *ważka*, 'libellula', o owadzie ('pannie'). Nakoniec złożenia, np. *równowaga* (= niem. *Gleichgewicht*), *niezrównoważony*, gdzie *waga* zupełnie niem. *Gewicht* odpowiada, jak *ważki* niem. *gewichtig*. Już w psałterzu: »w *wagach*« (puław. mylnie: »w *wargach*«). Wprost z czeskiego: *wahać się, wahadło, wahotliwy* ('odmienny', w 17. wieku), obok którego u ludu i *wagować się*, 'wahać'. Od tego *wagować* zupełnie odmienne *wagować* z łac. *vagari*, 'włóczyć się', skąd *wagus* i *wagar*, 'włóczęga', dalej *wagabunda* (łac. *vagabundus*, 'włóczący się, powsinoga'), a z tego lwowskie *makabunda*.

wahać się, p. *waga*.

wajda, 'comes provincialis', 'Landgraf', w 16. wieku (w Krakowie); dziś u ludu 'naczelnik cyganów'; z węg. *wajda*, a to z *wojewoda* (Węgrzy stale skracają tak nasze słowa: *gazda* z *gospoda*, *tarz* z *towarisz*, *uca* z *ulica*).

wajdelota, zmyślone słowo, Litwie zupełnie obce; z niem. *waideln, Waidler*, o 'guślarzach-wróżbitach pruskich' w 16. i 17. wieku, a to z prus. *waidlemai*, 'wróżymy, guślimy', od tegoż pnia *waid-* = *wid-*, od którego serb. *widati*, 'leczyć', *widar*, 'chirurg'. Nie byłoż nigdy żadnych »litewskich bardów, *wajdelotów*«: tak i *krywe-krywejto* i *znicz* zmyślone zupełnie a mylnie, Litwie całkiem obce

wajnsztan, *wajsztan*, w 16. wieku, 'kamień winny', z niem. *Weinstein*, 'cremor tartari' ('fex vini'); jest i *wajnsztyn, wajstyn*.

wakować, o urzędzie 'niezajętym', *wakans, wakancja, wakacje*, 'ferje', *wakacyjny*, już od 16. wieku ogólne; z łac. *vacari*, 'być próżnym', *vacans, vacatio*, co pokrewne z *va-nus*, 'próżny' ('nadęty'); ang. *want*, 'brak'.

walet w kartach, z franc. nazwy 'chłopca', *valet* (od *vaslet*, łac. *vasallus*). Podobnie z francuskiego i *waliza*.

waleta, 'rozłąka, pożegnanie'; *walor*, 'znaczenie', *waluta*; *inwalida*; wszystko z łac. *vale, valor, validus* (*invalidus*), od *valēre*, 'mieć siłę, znaczyć'; *vale*, 'bądź zdrów', mawiano przy rozłączaniu się, stąd *waleta* 'pożegnanie'.

wał morski, 'fala'; *walić*; *rozwalić, rozwaliny*; *powalić, wywalić, zawalić*; *walnąć*; *Waligóra*; *nawała*; *przewał* (w psałterzu: »wełny albo *przewały*«, 'deszcze nawalne, nawalnica'; w biblji *przewał*, »deszcz« u Leopolity); *walka, walczyć, waleczny, waleczność* (tak samo czeskie); *wałek, wałkować*; *wałkoń*, 'powsinoga', *wałkonić się*, 'wałęsać się': »malusienieczki ptaszek leda gdzie *wałkunia się*«, r 1584; *wałowity*, 'ciężki'; obok *wałęsać się* są i odmianki: *wałęgać się*; *wałkowaty*; *walatka* i *walka* od *walania* ('kulania, taczania') jaj wielkonocnych: »*walne* jaje«; *walać się, powalany* i *zawalany*; *walny*, pierwotnie znaczy tyle co 'silny': »*walny* deszcz«; »*walny* sejm«; *powała*, 'pułap'; *powałka*, 'bułka', częste w 16. wieku; *wały*, 'baty' (chyba do *wa-*

lić); *walcać się*, u Orzechowskiego, 'poniewierać się', tu również należy (to nie niemieckie *wälzen*). Prasłowo; cerk. *wał*, 'fala', *waliti* i *waljati*, 'toczyć', i tak samo u innych Słowian. Lit. *wélti*, 'folować (sukno)', *welėti*, 'prać', *volė*, 'kijanka', *volioti*, 'toczyć'; ind *walati*, 'toczy się, obraca'; grec. *elyō*, 'krzywię'; łac. *volvo*, 'obracam'; niem. *wühlen*, 'szperać', dawne *wellan*, 'toczyć', nord. *valr*, 'okrągły'. P. *wełna*, 'fala', *obli* Tu należy i wymieniony powyżej (pod *w, we*) *Wawel*, zamiast *Wąwel*, 'wąwóz' albo 'wądół', *Wąwelnica*, czes. *úval*, 'dolina', serb. *uvala*. 'dolina'.

wał, 'okop, szaniec', z niem. *Wall* i *Welle*, *walec* i *wałek*; niezawsze od poprzedniego da się odłączyć, np. u tkacza, przy studni i we młynie; »*wałem* ugniatają drogę«; *walec, walcować*, 'prasować, gładzić', *walcowy, walcowaty*. Chociaż mówimy »*walić* sukno« (szczególniej na Rusi), mimo to słowa *wałkarz* i *wałkarczyk* odniesiemy do niem. *walken*, *Walkmühle* (p *folusz*); *walc, walec*, taniec, *walcować*, z niem. *Wälzer*.

wałach, *wałaszyć*, 'trzebić'; od pastuchów »*wałaskich*«, t. j. *wołoskich*, co konie i bydło trzebili; co do pochodzenia nazwy *Wołoch*, p. *Włoch*; *a* w *wałach, wałaszyć*, dowodzi, że przejęliśmy słowo, jak tyle innych średniowiecznych nazw koni (*hynszt* i i.), z niem. *Wallach*, a to chyba wprost z ruskiej »pełnogłośnej« postaci *Wołoch*, nie z południowosłow. cerk *włach* (serb. *własze*; ale serb. *właszići*, »baby«, 'plejady na niebie', nic z tem nie mają spólnego, należą do *włosów*). Tak samo u Czechów, *walach*, nawet *wałaszka*, 'siekiera'; i na Małej Rusi *wałach*.

wałczyć, wymawiać *w* zamiast *ł* (*guowa* zamiast *głowa*); w całej Polsce ludowej zjawisko od 15. wieku ogólne, cecha gwary »chłopskiej«.

wanatki, pewien rodzaj 'jabłek', por. miejscowość *Wanaty* i *Wenaty*; ludowa to postać nazwy *Wenecja*, u nas od 13. wieku nierzadkiej; *Wenecję* (co do pochodzenia p. *większy*) zowią Czesi *Benátky*, Słowieńcy *Benetki*, Serbowie *Mletci*, dawniej *Mneci* z **Bnetci*; wszędzie liczba mnoga wedle łac. *Venetiae*, oprócz nas, ale u nas zresztą łacińska panuje postać (por. przedmieście poznańskie *Wenetowo*).

wanczos, *wańczos*, 'drzewo obrobione, klepki', od 16. wieku ogólne; z niem. *Wagenschoss*. Por. *wantuch*.

Wanda, imię zmyślone przez mistrza Wincentego około r. 1200 z łac. mniemanej nazwy rzeki, *Vandalus*, którą Wincenty dowolnie na Wisłę przełożył; takim sposobem (t. j. nieporozumieniem) z nazwy szczepu niemieckiego *Wandalów* (od *wandeln*, 'krążyć', ?), urosła mniemana nazwa bohaterki podaniowej, którą nadomiar późniejsi w Wiśle utopili. Nigdy się żadna Polka-Słowianka podobnie nie nazywała (*wędą, wędką* piękności, późniejsi to tłumaczyli), i dopiero od 18. wieku, po romansie niemieckim o *Wandzie*, zjawia się to imię u nas, a kalendarz emigracyjny (po 1831 r.) nawet dzień jej naznaczył (24 czerwca) i nową dowolnością pole nowym bajdom (o *Wandzie*-Meluzynie, lit. *wanduo*, 'woda') otworzył.

wankować, 'wałęsać się'; czy z czes. *wenkowati*, 'bawić na wsi', od *wenkow*, 'wieś', od *wen*, 'precz', ?

wanna, *wanienka* (wedle wzoru: *panna, panienka*), od 15. wieku

(r. 1500: »czber albo *wanna*«); z niem. *Wanne*, pierwotnie 'opałka', później wszelkie 'naczynie'.

wantuch, *wańtuch*, 'grube płótno', z niem. *Wagentuch* (*wan-* z *Wagen*, por. *wanczos*, jak *-nal* z *Nagel*); *wantuchem* obzywają i 'brzuch', i 'obżartego', *wantra* (toż) pomieszane z *watra*, p. (?).

wapanrok, w 15. i 16. wieku, z niem. *Waffenrock*, 'suknia do zbroi'.

wapno, *wapienny*, *wapnisty*; prasłowiańskie, od *wap*, 'farba'; cerk. *powapiti*, 'obielić'; prus. *woapis*, 'farba', łotew. *wapēt*, 'nakładać farbę' (ale cerk. *wapsati*, 'rużować', z grec. *baptō*, *ebapsa*, 'nakładam farbę'). Jak *bagno* (p.) od koloru nazwane, podobnie i od *wapu*, koloru, nazwa 'łachy, moczaru', cerk. *wapa*, słowień. *wapa*, 'błoto'; zresztą po nazwach miejscowych, por. *Waplewo*. Ind. *wāpī-*, 'staw', przypadkowo tylko podobne.

war, *warzyć*, *warzywo*, *nawara*, p. *wrzeć*.

wara!, 'baczność!', już w 16. wieku ogólne, *warować*, *warować się*, 'strzec się', *obwarowywać*, 'pilnować', itd.; »pies *waruje*«; *warowny* (*warownia*); *warowity*; *warunek* ('ubezpieczenie'), *warunkowy*, *zawarować* i *zawarunkować*; *warta*, *wartować*, *warterz*. Obok *warować* istnieje w 15. i 16. wieku *wiarować*; podobnie jak *markować*, z niem. *merken*, wedle *miarki* polskiej w *miarkować* przeszło, otrzymało i niem. *warować* wedle polskiej *wiary* swoje *i*, którego inni Słowianie nie znają. Słowo przejęli od Niemców wszyscy Słowianie i Romani (*gwardja* i *garda*, *gwarancja*, franc. *gare*, *garer* i *garder*, 'chować', nasza *garderoba*, i mnóstwo innych słów po całej Europie); goc. *wars*, 'ostrożny', niem. *wahrnehmen* (dawne *wara neman*), *bewahren*, *Wahrung*, *warten*, *Wärter*. Ludowe *warować*, 'trwać': »nie długo *warowało*«, z niem. *währen*, 'trwać'. Cerk. *warowati (sę)*, 'strzec', *obarowati*, 'ochronić', i tak na całym Bałkanie (u Słowieńców również obfite); na całym Zachodzie; tylko na Rusi właściwej brak go (małorus. od nas pożyczone); na Południu *warati* i o 'oszustwie' (od złożeń jak *prěwariti*, *prěwara*). W biblji obok siebie *warować* i *wiarować*: »grzecha się *wiarować*«, *wiaruj się*, i *waruj się* (czes. *wari*, *warite*); w psałterzu niema tego słowa. Por. dalej *warunkowy*, *warowny*, 'rzetelny'; *niewarunkowy*, *niewarowny* (towar, moneta), 'niepewny'. Do *warta*: *wartownik* itd. Od *warować*, 'pilnować': *waruga* (por. *żegluga*), termin flisowski (jak *garuga* i i.).

warcaby, *warcabnica*; z czes. *wrhcáb*, a to z niem *wurfzabel*; *zabel*, dawne *zabal*, 'deska do gry', z łac. *tabula*, 'deska'.

warch, 'gniew': »rurałowi już było *warch* na chłopięta«, t. j. 'chłop gniewał się'; *warchoł*, 'kłótnia, swar', i 'kłótnik' (przyrostek jak w *mozoł*), *warcholny*, 'niesforny' (o bydle); *warchotny* i *warchotliwy*, 'niespokojny'; *warcholić się*, 'kłócić', również wyłącznie polskie; pień *wűrch-*, *worch-*, por. *zawroch* w 16. wieku, 'rozruch': »dla jakich *zawruchów* w sąsiedztwie«, Sejm r. 1563 (str. 338), nieraz u Bazylika 1570 r.; rus. *zaworocha*, *zawarosznja*, 'niepokój', białorus. *poworochać*, 'rozruszać', *woroch*, 'trzask'; słowień. *wrszeti*, 'huczeć, szumieć'. U innych Słowian pień *werch-*, *worch-*, używa

się o 'młóceniu': cerk. *wrchą*, 'młócę', *wrach*, 'młocka'; rus. *woroch*, 'kupa'; serb. *wrsziti żito*, *wrszljati*, 'deptać'.

warchlę, warchlak, 'młody dzik'; prasłowo (nie pożyczka z niem. dawnego *warch*, 'młoda świnia, barch'); lit. *werszis*, 'cielę', 'wół', prus. *werstian*, 'cielę', łac. *verres*, 'wieprz'; indyj. *wrszan-*, 'stadnik', *wrszni-*, 'męski', awest. *warszni-*, 'baran', *warszna-*, 'męski'; wywodzone od 'płodności'.

warda, *wardawy*, 'mańkut, co lewej ręki używa'.

wardęga, w psałterzach tłumaczy 'bydlę': »*wardęgi* nie umniejszył«, zamiast »skotu«; ale *wardęga* znaczyło 'dobytek' wogóle, *wardężeń* 'chłop-czynszownik'; w 16. wieku spadło to słowo do gwarowych, z Mazurów się niem natrząsano. Z niem. *Wertung*, 'dobytek'.

Waręzyn, od **waręga*, grec. *warangos*, z nord. *warang*, gdy rus. *warjag* od nord. *waring*; założyciele to szwedzcy państwa kijowskiego; od *wāra*, 'wierność', jaką sobie ślubowali, więc 'sojusznicy'; inni zwali się *Kołbjagami*, od 'pałki', i również, jak lancknechci późniejsi, Rusi i Grekom służyli

warga, *wargowy*, *warg(ow)aty*, *wargula*, *wargacz*; wyłącznie polskie, dawne; prus. *warzus*, 'wargi', pogodzić z tem nie zdołam, chyba z odmianą gardłowej (?).

wargield, 'grzywna za zabicie', od 14. do 17. wieku, z prawa niemieckiego, *Wehrgeld*, t. j. 'opłata za męża', przezwana »zagłówną zapłatą«; niem. *wehr* to samo słowo co lit. *wyras*, łac. *vir*, 'mąż'.

warjować, *zwarjować*, *warjat*, »dom *warjatów*«, *warjacja* i *warjactwo*; wyłącznie polska odmiana łac *variare*, 'odmieniać', *variatio*, 'odmianka', od *varius*, 'rozmaity' (stąd i *warjant* w muzyce), niepewnego pochodzenia.

wark, *warczeć* (obok *wyrczeć*, o psie; odmiana *ar* i *yr*, *ér*, przed *k*, *g*, *t*, niemal stała), *warkać*, *warknąć*, *warkotać* przeciw komu, *odwarkać*, 'szemrać'; czasem mieszają *wark* i *warch* (p.): »mieć *wark* (lub *warch*) na kogo«, chociaż to dwa różne słowa. Prasłowo; cerk. *wrczati*, *wrkati*, *wrkotati*, serb. *wrka* (o psie); czes. *wrčeti*, *wrkati*; rus. *workun*, *workotat'*, szczególniej o 'gruchaniu' i o 'szemraniu'; lit. *urkia*, 'warczy' (o psie), *werkti*, 'płakać' (*Werki* biskupie pod Wilnem). Oboczne *swerk-*, p. *świercz*.

warkocz, 'loki, kosa'; tak samo i to samo u innych Słowian; Serbom *wrkocz* 'sztucera, strojnisia' oznacza, Czesi i 'wiązkę cebuli' zowią *wrkocz*. W cerk. rękopisie z 11. wieku czytamy *brczĭch* (*Bereniki*), 'warkocz' (o gwiazdozbiorze); czy to pomylone zamiast *vrczĭch* ?; ależ *barch* i *warch* mieniają się również, więc i *brczĭch* może obstać, może i ze względu na *brk*, nazwę słowiańską (?) dla 'wąsów' (serb. *brk*; ale u innych Słowian nazwa to 'ostrych piór'). Wspólne tych pni znaczenie: 'wikłać, motać' (serb. *brkati*, *brknuti*, 'szmernąć'). W *warkocz* przyrostek *-ocz*, por. rus. *swietocz*, 'światło'.

warp(a), 'samodział', *warpowy*; *warpać*, 'łatać'; prasłowo; lit. *werpti*, 'prząść', *warpstē*, 'walec, wrzeciono' (prus. *arwarps*, 'pawęza', ?); niem. *werfen*, *Wurf*, dziś 'rzucać', 'rzut', pierwotnie od przędzenia, nord. *warp*, 'wątek'. Inni Słowianie posiadają zamiast naszego *wŭrp-* niemal tylko rzeczownik **worp-*, o 'plonie, zdobyczy' (starorus. *werpu*, 'zbieram',

słowień. *zorpati*, 'porwać'), staroruś. *worop*, »*pustiti na worop*«, 'grabić', *naworopił*, 'napaść', *naworop* i *nawrap*, 'grabież'; albo też, jak u Czechów i Słowieńców, o 'zmarszczkach', *wrapa* (łuż. *ropa*, z **wropa*), *wrapati*, 'marszczyć'. Nazwy 'łupu' i 'sukna' (franc. *robe*, z niem. *Raub*, itd.) zbiegają się stale.

warstwa, zamiast i obok *warsta* (jak w czeskiem); czasem z mylnem *sz*, *warsztwa* i *warszta*, *warztwa*; rus. *wiersta*, niby 'kilometr' (*wiorsta*); u nas tylko o 'pokładach' (papieru, cegieł, wapna); od *wiercieć* (p.). Prasłowo; cerk. *wrsta*, 'rząd(ek)', 'wiek' (rus. *swierstnik*, 'spółcześnik'); lit. *wirstas*, 'zwrócony'; łac. *versus* od *vertere*, 'zwracać', jako rzeczownik: 'rządek' (stąd nasz *wiersz*); ind. *wrtta-* i *wrtti-*, 'sposób życia'.

Warszawa, z dawniejszego *Warszewa* (15. i 16. wiek), ludowe *Warsięga*; przezwana od *Warsza*, czes. *Wrsz* (*Wrszowce*).

warsztat, od 15. wieku, pisane w 16. wieku i *warstat*; *warsztacik*; z niem. *Werkstatt*, 'pracownia'. *Werk*, 'praca' (nasze *werk* u zegara), *wirken*, 'działać' (grec. *ergon*, 'dzieło'); *-sztat*, *-stat*, od niem. *Stätte*, 'miejsce' (por. *mikstat*, *celstat*).

wart, 'prąd', rzeka *Warta* (*Vurta* w 10. wieku); *wartki*, *wartkość*; *wartać* i *wartować*, 'przerzucać', »*wartać* wrzecionem«; »mało się *warta*«, 'obraca się, znajduje': »ledwie ta trocha miedzi się już *warta*«, 'krąży'; *wartałka*, 'bąk, cyga' (zabawka dzieci), i *wartaczka* (na wrzecionie, aby lepiej *wartało*); *wartny*, 'wykrętny'; *wartalec*, *wartogłów*, *wartogłowiec*, *wartołeb* (ale »*wartoman*« nie istnieje; imię to osobowe podróżnika hiszpańskiego z 16. wieku); jest i *wartas*. P. *wiercieć*. Por. *wertować*.

wart, *warty*, *wartość* i *wartościowy*, ludowe *wartować* (»to nie *wartuje*«, albo »nie *warta*«, zamiast »nie *warto*«); z niem. *wert*; pożyczka to wyłącznie polska (od nas na Ruś przeszła), nawet Czesi jej nie znają. Niemieckie *Wert* toż co *Würde*, 'godność'.

warzocha, z *warzecha* (jak *macocha* z *macecha*); już w 15. wieku przybiera nosówkę: »mięsna *warząchew*«, r. 1500; czeskie *warzecha*; p. *wrzeć*.

wasąg, »*wasężny* wóz«, od 16. wieku ogólne; z niem. *Fassung*, por. czes. *fasuniek* (to samo); w 17. i 18. wieku *wasęgować się*, 'frasować się'; r. 1661: »tożeś *rozwasęgowany*« ('wyszedł z »*fassungu*«'), *waseguje się*, r. 1698.

wasiłki, 'wanczos, klepki', w Statucie litewskim; ale *wasilki* u Klonowica: 'bławatki', ruska ich nazwa (bo Klonowic rusyzmów chętnie używał) *wasilok*, od *Wasila*, t. j. 'Bazyla'.

waśń, *zwaśnić*, *waśniwy*, »*waśniwa* szkapa«; prasłowiańskie; od *wadzić*, p. *wada* (przyrostek *-śń*); cerk. *wasń*, 'zwada'; u Czechów z *sz*: *wászeń*, 'pasja'.

wasz, od *wy* (p.), jak *nasz* od *ny*; prasłowiańskie; u wszystkich Słowian. Wedle *naski*: *waski*, »po *waszemu*«, w 16. wieku. We złożeniu, a raczej ściągnieniu, skróceniu tytułu *Wasza Miłość* (niem. *Euer Liebden*, podobnie hiszp.): *Waszmość*, *Waszeć* (»z *waszecia*«), *Waść*, *Aść*, *Aśćka*; z dodanem *pan*: *Waspan*, *Wacan*, *Acan*; z dodanem *dobrodziej*: *Wasindziej*, *Wasińcka*, *Asindzka*; w 17. wieku *Waśni(e)ć*: »pospołu z *wasniecią*«;

»nie pójdę za *waszmc*, bo *waszmc* nie masz nic«; czasownik *waśniciać*; *waszmościać* nabiera i innych znaczeń: »mnie on o to nie *waszmościa*« ('nie kłania się, nie prosi'); »co mi żonę *waszmościa*«, Potocki; »kiedy się *waszmościają* pachołek z woźnicą«. Tak samo czes. *waszmost'* z *wasze milost'*; *waszinec* (jak *naszyniec*).

wata, *watować*, *watówka*, z niem. *Watte*; słowo europejskie; franc. *ouate*, ang. *wad*, z holandz. nazwy 'przędzy cieniutkiej'.

wataha, *watażka*, w 17. wieku, hufiec' i 'wódz hufca'; z rus. *wataha*, tegoż znaczenia, z tatar. *wataha*, 'kupa ludzi; spółka rybacka'. Z podobnego tatarskiego słowa i *wataman*, *ataman*, p. (u Kozaków wyłącznie), co z *hetmanem* nic nie ma spólnego; »wójtowie, *watamani* albo tywonowie ('ciwuni')«; na Rusi od 12. wieku o 'przełożonym nad rybakami, chłopstwem, załogą'; znaczy wręcz i 'sternika'.

watra, 'ogień', *watrzysko*, 'ognisko'; na Podhalu, od pastuchów wołoskich; od nich (?) jest i u Serbów i Czechów, szczególniej u Słowaków i Rusi karpackiej; rumuńskie to, albańskie, cygańskie; wywodzą je od awest. *ātar-*, 'ogień', ind. *atharī-*; razi stałe *w-*.

watrać, u Korczewskiego 1553 r., błąd druku, zamiast *szwatrać*; p. *szwargotać*.

wawrzyn, 'laur', więc i *Wawrzeniec* = *Laurentius* (później *Wawrzyniec*), skrócone *Wawra*; powstało z łac. *laurus*, u Czechów (*lawr*, *lawrzin*), przez upodobnienie *l* do następnego *w*: *wawrzin*; od nich do nas.

waza, *wazka*; *wazon*, *wazonik*; z niem. *Vase* (z języków romańskich: łac. *vas*, *vasum*, włos. *vasina*, *vaso da fiori*; nasz *wazon* nam właściwe urobienie, nowe); Czechom zupełnie obce.

wą-; złożenia z *wą-* p. *w*, *we*.

wąchać, *wąchawy*; *węch*, *węszyć*; istnieje tylko, poza polskiem i załabskiem *wąchat'*, w cerk. *ąchati* (stąd rus. *błagouchanije*, o 'dobrej woni') i słowień. *wōch*, *wōchati*, *wōchlja*; nie ma nic spólnego z słowem *woń* (bo w *woń*, p., *w* jest pniowe, a w *wąchać* przydechowe), ani z *niuch*. Prasłowo; znaczy właściwie 'dychać', i wywodzi się od pnia *an-*, o 'dychaniu': ind. *aniti*, 'dycha', grec. *anemos*, 'wiatr', łac. *anima*, 'dusza' (t. j. 'dech')), *an-helo*, 'ciężko oddycham', *animus*, 'duch' (stąd nasz *animusz*, z końcówką zachowaną), goc. *us-anan*, 'wytchnąć'.

wąkliса, zamiast *wątlica*, p. *wątły*.

wąkronić, *przywąkronić się*, 'przybłąkać się'; p. *Wiar*.

wąp, *wąpie*, 'żołądek': »zwija mi się na *wąpiu*«, o 'gryzieniu żołądkowem'; z niem. *Wamme*, *Wampen*; r 1500 *wątpie* (*t* wsunięte).

wąpiory, 'piernaty': »z *wąpiorów* brudnych łeb podniesie«, »pod *wąpiory* się zagrzebie«, r 1610; imię *Wąpierski*; właściwie 'poszewki z pierzem' (*wą-* i *pióro*).

wąs, *wąsaty*, *wąsisty*; *wąsal*, *wąsacz*; prasłowiańskie; cerk. *ąs*, rus. *us*, słowień. *wōs*, czes. *wous* i *fous*. Brak odpowiedników (prus *wanso* pożyczka od nas); przytaczają słowa celtyckie (iryjs. *fes*, 'wąs', i *find*, 'włos'), i grec. *ionthos*, 'puch na twarzy'. Od *wąsa* nazwana i *wąsionka*, *wąsienica*, zastępywana i *gąsienicą* (p.), słowień. *wōsenca* i *gōsenca*, bułg. *wŭsénica* i *gŭsénica*, załab. *wąsenica*, u Czechów i Łu-

życzan wyłącznie z *h, g*: *housienice, housenka, gusenca*; rus. *gusienica*; *wąsienica* (i *wąsionka*), r. 1500, w 16. wieku jedyne; *wąsionka* zamiast *wąsianka*, jak nieraz mieszają się *o* i *a* przed *n, m*; pień *ąsěn-* znaczył: 'wąsaty'.

wąsad; pomylone: *wąsacz*; 'scyatyka, ból w krzyżach', r. 1472; w Postępku czartowskim r. 1570: »*węsad*... czart, co ludziem dobytek morzy«; ludowe *wąsacz, wąsac*, 'choroba krów i koni'; »jakby go *wąsacz* łomał w krzyżach«, Potocki, »krzyże tylko z ukłonów w *wąsoczu*«; jak zawsze, upersonifikowano chorobę, jak *gościec, nieżyt* itp.; dosłownie znaczy: 'to, co się *wsadza*' (*wą-sad*; *sad*, p. *siedzieć*); czes. *úsad*, 'ból w krzyżach', bułg. *usadi*, 'choroba bydła'.

wątek, p. *tkać*.

wątły, r. 1500: »*wątły*, mgły«, *wątlić, wątleć, wątłość*; *wątlica*, 'stara baba'; *wąklica* (*kl* z *tl*, jak nieraz), 'stary garnek'; prasłowiańskie; cerk. *ątl*, 'dziurawy', *ątli(z)na*, czes. *útlý*, 'wątły, delikatny'; rus *utłyj*; przedrostek *wą-* (p. *w, we*) do *tleć* (p. *tło*).

wąton, 'sieć na ptaki wodne i ryby', w 16. wieku ogólne; imię osobowe u Szymonowica; z *wą-* (p. *w, we*) i *tonąć* (p.), bo co złowiono, idzie na dno, jak z opisu sądzić wolno; ale por. *więcierz*.

wątor, 'fuga'; prasłowiańskie; z *wą-* i *tor* (p. *trzeć*); dosłownie: 'to, co wtarte'; serb. *utor, utoriti*, 'fugować', czes. *útor*; u Łużyczan rodzaju żeńskiego: *wutora*. Dla rymu: »comes de *Wątory*, gdzie jeden kmieć, a trzy dwory«, od 17. wieku.

wątpić, *powątpiewać, wątpliwy*; z **wątpa*, z *wą-* i *tĭp-* do *tep-* w *zaćpić*, p. *ciupać*; małorus. *tepa* w *dotepa*, 'pojęcie', *nedotepa*, 'niedomyślny', *dotepuwaty*, 'dowcipkować', nasze *cip* w *dowcip* (p.); złożenie podobne jak *są-mnienie* (p. *sumienie*).

wątroba, *wątróbka, wątrobiany*; prasłowo; tak samo i to samo u wszystkich Słowian: cerk. *ątroba*, bułg. *utroba* (nie **wŭtroba*, jakby wypadało), czes. rus. itd. *utroba*; zwykłym przyrostkiem *-ba* od *ątr-*, 'co jest wewnątrz'; p. *wnętrze* i *jątrznica*.

wązki, *węższy, zwężyć; wąziutki*; *wąza*, 'robota pszczela'; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian (bez przydechowego *w-*): cerk. *ązŭk*, rus. *uzkij*, serb. *uzak* i *uzan*, czes. *úzký*; *ż* w *zwężyć* (czes. *súžiti*, słowień. *wōžīna*) polega na *ż* stopnia wyższego: *węż-szy*. Lit. *anksztas*, 'wązki' (*k* wsunięte trybem litewskim); ind. *ąhu-*, 'wązki', awest. *ązah-*, 'ucisk, bieda'; grec *anchō*, 'ściskam'; łac. *angustus*, 'wązki', *angor*, 'bojaźń', *angina* (o 'bolu gardła'), bo *ango* znaczy 'ściskam, duszę'; goc. *angwus*, niem. *enge*. P. *wiązać, węzeł, gążew*.

wąż, u innych Słowian bez przydechowego *w-*: cerk. *ąž*, rus. *už*; prasłowo; lit. *angis*, 'wąż', łac. *anguis*, 'wąż'; niem. (z odmienną samogłoską) *Unke*, 'gad'. U Słowian *wąż* wodny (p *węgorz*), przeciwnie *żmija* (p.) ziemna.

wczesny, p. *czas*.

wczora, *wczoraj*, p. *wieczór*.

wdowa (ludowe *gdowa*, od 16. wieku); *wdowi, owdowieć, wdowiec* (od *wdowi*, jak *niemiec* od *niemy*); prasłowo: tak samo i w tem samem znaczeniu u wszystkich Słowian; brak go w litewszczyźnie, odosobnione prus. *widewū*, 'wdowa', mogłoby być pożyczką od nas; ind.

widhawō-, łac. *vidua*, goc. *widuwō*, niem. *Witwe*; od przymiotnika ind. *widhu-*, grec. *eitheos*, 'nieżonaty', łac. *viduus*, 'osierocony, pozbawiony'. Byt pierwotny nie znał wcale wdowców; to pojęcie jest »chrześcijańskie«, późne; znał tylko wdowy i ich pożałowania godny los po utracie męża-pana, gdy je jak bydło dziedziczono czy przedawano, jeśli na stosie nie płonęły.

wecować, 'ostrzyć', z niem. *wetzen*; mieszają czasem z niem. *ätzen*, p. *hecować*.

wedle, *wedla*, ludowe *wele*, *podle*; złożone z *we* i *dle*, 'dłuża', p. *długi*; dosłownie: 'według'.

wej!, okrzyk: 'oto!'; natomiast serb. *vaj*: 'biada! och!'.

weklera, 'laga, laska'; rodzaj 'tańca'; z ruskiego w 17. wieku przejęte; rus. *weherja*, 'taniec'.

weksa, 'dręczenie', *weksować*, z łac. *vexare*, 'trapić', od *veho*, 'wiozę'.

weksel, *wekslarz*, od 15. i 16. wieku, z niem. *Wechsel*, *Wechsler*, co wraz z *Woche*, 'tydzień', pokrewne z łac. *vicem*, o 'zmianie', a dalej z łac. *vicinus*, 'pobliski' (stąd *wicynalny*).

welenc, *welens*, 'opończa' i 'sukno na opończę', od węg. nazwy Wenecji: *Velenc*.

wełna, *wełniany*, *wełnianka*, *wełnisty*; *ba-wełna* (p.); prasłowo; tak samo i to samo u wszystkich Słowian: cerk. *włna*, czes. *vlna*, rus. *wólna*; lit. *vilnos*, 'wełna', prus. *wilna*, *wilnis*, 'wełnianka'; goc. *wulla*, niem. *Wolle*; awest. *warnā-*, ind. *ūrnā-*; łac. *lāna* (z **wlānā*) i *vellus*, 'runo', od pnia *wel-*, p. *wał*.

wełna, 'fala'; dziś zapomniane, jeszcze w 16. wieku ogólne, ale rzadziej żeńskie, częściej męskie: *wełn* i *wełm*, *wełnisty*; w psałterzu: »*wełny* albo przewały«, »duch *wełn*« (i *wełnny*; *wełny* w puławskim), 'duch burz'; w biblji: »w pośrzodek *wełn*« (»wody morskimi«, Leopolita); *wełnobicie* w 15. wieku; w nazwach: *Wełna* (rzeka), *Wełm* już w 13. wieku, z *m*. Prasłowo; cerk. *włna*, rus. *wołná*, czes. *vlna*; lit. *vilna* i *vilnis*, 'fala' (nazwa rzek, *Wilja*, *Wilna*, skąd nazwa *Wilno*, lit. *Wilnius*); niem. *Welle*; ind. (z odmienną wokalizacją) *ūrmī-*, awest. *warmi-*, 'fala, bałwan morski'. Pień ten sam co w poprzedniem; *ln* przechodzi u nas nieraz w *łm*: *kołmierz*, *żołmierz*.

wen!, 'fora!, precz!', ruskie *won*; »gdy *wen* chcieli«, w Ezopie; czwarty przypadek nieużywanego rzeczownika, co oznaczał 'wolny przestwór, powietrze'; prasłowo; inni Słowianie dochowali i siódmy przypadek, miejscowy, cerk. *wŭn* i *wně*, rus. czes. *wnie*, 'zewnątrz', *wniejszi*, 'zewnętrzny'; prus. *wins*, 'powietrze', ale przysłówek *wina*, 'won'.

wendeta, *wendeciarz*, 'tandeta', 'tandeciarz', w 16. i 17. wieku; z włoskiego; później włoch (*vendita*, *venditore*, 'przekupień', bo *vendetta* 'zemstę' znaczy) ustąpił niemcowi: *wendeta* słowu *tandeta* (p.).

Wenedzi, *Wendowie*, p. *większy*.

weranda, *werenda*, przez Niemców z hiszpańskiego.

werbować, *werbunek*, 'zaciąg', *werbowniczy*, 'zaciężny', od 17. i 18. wieku, z niem. *werben*, właściwie: 'obracać' (por. *Wirbel*, 'obrót, wir').

wereszczaka, 'potrawa z słoniny', od *wrzasku* (por. *koci wrzask*, 'rzepa'); *wereszka*, 'strzała bez grotu, przyłamana'; *wereta*, 'płachta'; wszystko pożyczki z ruskiego, jak dowodzi *-ere-* zamiast polskiego *-rze-*,

-rzo-; rus. *wiereszczat'*, 'wrzeszczeć'; *wereszok*, 'trzaska'; *wereta* p. *wór*.

wertep, w 17. wieku *werteb, werteba*, 'jar, parów', »*wertebiste* lasy«, »dzikie *werteby*«, z małoruskiego. W cerk. znaczy *vrtĭp* (postaci z *b* niema) 'ogród' i 'norę', tłumaczy oboje w Ewangelji Ostromirowej 1056 r.; Zbawiciel urodził się w *wertepie*, i *wertepem* nazywają na całej Rusi 'jasełka', obnoszone i przedstawiane w Boże Narodzenie. Poszedł *wertep* od *vrtograd*, cerkiewnej nazwy 'ogrodu', prasłowiańskiej pożyczki z goc. *aurtigards*; obok *vrtograd* i samo *vrt*, skrócone (u Słowieńców i Serbów do dziś *vrt* 'ogród', *vrtar* 'ogrodnik', *vrtlariti* 'ogrodniczyć'); goc. *aurtigards* zaś jest dosłownie 'Würzgarten', od **autrs*, 'Wurzel', co pokrewne z łac. *rādix* (p. *rzodkiew*) i z grec. *ridza*; *aurtigards* istnieje do dziś w ang. *orchard*, 'sad'. Przed 17. wiekiem słowa *wertep* u nas nie znano; dziś używamy go o 'drodze wyboistej', dawniej o 'manowcach, lochach'.

wertować, 'przewracać' (karty książki, archiwa), czes. *wertovati*, z łac. *vertere*, 'obracać' (p. *wiercieć*).

wesoły; *wesołek*, 'trefniś'; *weselić (się), wesele, weselny*; stwardniałe (jak *serce* i i.) z dawnego, jeszcze w 16. wieku ogólnego *wiesioły, wiesiele* (por. *Wiesiołowski*); *wesele* albo *wiesiele* znaczyło tylko: 'wesołość, radość, pociecha'; jeszcze w biblji nic innego: »radość a *wiesiele*«, »w radości sierca swego i *wiesielu*«; w 16. wieku oznacza i 'fest, festyn', a od 18. w. i 'ślubne wesele'. Prasłowiańskie; tak samo i to samo u wszystkich Słowian: cerk. *weseť, weselje*, rus. *wiesiołyj*; Białorusin i 'tęczę' *wiesiołką* przezywa, co Litwa dosłownie przełożyła: *linksminē*, od *linksmas*, 'wesoły'. Brak dalszych odpowiedników. Por. *wiosna*.

wesz, *wszawy; wszoły*, 'wszy bydlęce'; *mędoweszka*; *w-* przydech prasłowa: cerk. *vŭšь*, rus. *wosz*; brak odpowiedników pewnych; lit. *utis*, 'wesz', możnaby połączyć wedle wzoru: *piech-* (*pieszy*) do *ped-*. W *mędoweszka* prasłowo *mądo*: cerk. *mądo*, grec. *mēdea* (to samo, u Słowian z nosówką) od pnia *med-*, p. *modry* (o 'mokrocie'); niema go na Litwie; narzeczowe *mędak*.

wet, *odwet, powetować*; *wety*; *nawet*; z sądownictwa niemieckiego miejskiego, gdzie *Wette*, 'pamiętne', pobierał sędzia przy ukończeniu procesu; *wet* było więc 'dokończeniem sprawy', i już w 16. wieku przeniesiono to i na 'ostatnie danie u stołu (cukry, owoce, sery)', więc »*na wet*«; z »*wet* za *wet*« poszło: *odwet, odwetować, niepowetowany*. Czesi mają to samo, ale w rodzaju żeńskim, ściślej niemieckiemu odpowiadającym: *na wetu*, 'nakoniec', *weta za wetu* (ale i *wet za wet*); »*je po niem weta*«, 'przepadł, koniec z nim'. Niemieckie *Wette* znaczy dopiero w późniejszem średniowieczu 'zadatek' itp.; pierwotnie: 'zastaw, fant', goc. *wadi* (z czego łac. *vadium*, 'zakład, zaręka', znane naszym prawnikom; z tego franc *gage*, 'zastaw, fant', *gages*, 'płaca', a u nas *gaża, angażować*, itd.); goc. *wadi* jest pokrewne z łac. *vas, vadis, vadimonium*, o 'poręczycielu' i 'poręce'. Por. *uwadzić*.

weto, »*liberum veto*«, *wetować*, z łac. *veto*, 'niepozwalam', co niepewnego początku. Hasło złotej wolności (obok »elekcji« króla), od 16.

wieku pospolite, ograniczone dopiero 1768 r., a zniesione zupełnie 1791 r.

wez-, wz-, przyimek w cerkiewnem i u niektórych Słowian: cerk. *wŭskąją*, 'dla czego?', bułg. *wŭz*, 'na', »*wŭz planina*«, 'na górę', serb. *uz(a)*; jak u Czechów, Rusi, tak i u nas już tylko przedrostek, i to coraz rzadszy; wielu dawnych złożeń z *wz-* już nie używamy. Znaczy 'wy-', 'z-', np. *wezbrać się*, od 14. do 17. wieku, 'wybrać się' (w drogę; w biblji, w Legendzie Aleksego), ale *wezbrać* kogo (kijem lub biczem), stałe w 16. i 17. wieku, a *wezbrać*, *wzbierać*, o wodzie, *wezbranie*, 'potop', r. 1500; por. *wezwrzeć*, 'nieco wrzeć (gotować się)', np.: »miód gdy pocznie *wzwierać*, warzyć tak długo, aż *wywre*«; *wezdrgnąć się* (dziś *wzdrygnąć się*); *wezkwiecie*, 'zakwitnie', w psałterzu; *wezwrócon*, 'wywrócon' (psałterz); *wezgłowie* (a jest i cudackie *węzgłowie*), »zagłowie« u innych Słowian (*zagłówek* r. 1500). Prasłowo; lit. *už*, *užu*, 'za' (prus. *unsei*, 'do góry', ?) Przeciw etymologji piszemy już stale *ws-*: *wschód* (*wschodni*; *wschody* i *schody* mieszają się), *wskazać* (*wskazówka*), *wskróś*, *wskoczyć*, *wskrzesić*, *wspomóc* (*wspomaga*), *wstąpić*, *wstecz*, *wstręt*, *wstać* (nie rozróżniamy *w-sta-ti* i *wŭz-stati*, rus. *wozstań*, 'wstań'). Szczególniej biblja (ale i psałterz) obfituje we złożenia z *wz-*, nawet tam, gdzie jej wzór czeski daje samo *z* (*s*), np: *wzchowaniec* (*wychowaniec* u Leopolity), czes. *zchowanec* (jest i *wzchowanec*); *wzchopić*, 'porwać'; *wzbali się*, *wzboi się* (jest i w psałterzu: »nie *wzboję się*«); *wzwiedzieć* (również), »drzewo *wzwiedzienia*« (w raju); *wzbadać się*, *wzdziałać* (»*wzdziałali* sobie twirdze«), *wzpłakać*, *wzpłodzić* (u Leopolity inne czasowniki), *wzwołać* zamiast 'wzkrzyczeć', *wzwiestować*, *wzprzeciwić się*, *wzprosić*, *wzpytać się*, *wzpychaję* (»się pysznić«, Leopolita). Złożenie *wzsz-* przechodzi w *wszcz-*, jak *zsz-* w *szcz-* (p. *szedł*): »*wszczedł* dym«, w psałterzu, *weszczdła* (*weszdła*, puławski); »słuńce *weszczdło*«, biblja, i tak jeszcze w 16. wieku, postać pierwotna, nie »*wzeszło* słuńce«, jak jest w psałterzach.

wezgłowie, p. *wez-*.

węborek, 'ceber', pisane i *wamborek* i *wamworek*; »wiadro albo *węborek*«, r. 1500; z niem. *Eimber* z łac. grec. *amfora*; i u innych Słowian niemal wyłącznie zdrobniałe na *-k*: rus. *uborok*, serb. *uborak*, załab. *wąbork*, łuż. *(s)bork*; ale prus. *wumbaris* z polskiego **węber*.

węda, *wędka*, *wędzić* ryby ('łowić', r. 1500), *wędzidło*, 'uzda', *wędzisko*, r. 1500; dziś *węd(k)a* tylko u połowu ryb, ale dawniej wszelaka 'krzywizna', w biblji: *wędy* i małe *wędzice* (u Leopolity: »widły«, »osęczki«, »haczki«). Prasłowiańskie w obu znaczeniach; nasze *w-* przydechowe; cerk. *ąda*, 'wędka', *ądica*, 'haczyk'; serb. *udica*, 'wędka' i 'haczyk'; czes. *udice*, *udidlo*, rus. *udiło*. Co innego czeskie *wnad(a)*, 'węda', od *nad-*.

wędrować, »iść na *węder*«, *wędrowny*, *wędrownik*, *wędrowiec*, *wędrówka*; z niem. *wandern*; *ę*, jak zawsze, z *an*; małorus. *wandruwaty* i *mandruwaty*; tak, i z *m-*, i na Litwie.

wędzić, *wędzony*, *wędzonka*; *wędliny*, *wędliniarz*; złożenia: *wędzigrosz*; od *węda* (p.) zupełnie różne,

polega na wokalizacji *o*: *wond-*, do pnia *wend-*, p. *więdnąć* i *swąd*; powtarza się wszędzie u Słowian: słowień. »*proso woditi*«, 'wędzić', »*meso powojeno*«, 'mięso wędzone'; czes. *uditi, uzenina*, 'wędzonka' (w czes. *w-* odpadło); w rus. brak (małorus. *wudyty, wudżenyna*, może pożyczki od nas).

węgar, 'podwój', z niem. *Anker* (?).

węgiel, *zwęglać, węglowy* i *węglany, węglarz*; w dawnym języku *wągl*, a mylnie i *wągiel*, zbiorowe *wągle*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *ągl'*, rus. *ugol'*, serb. *ugal'*, czes. *uhel*; lit. prus. *anglis*, 'węgiel', ind. *angāra-*.

węgieł, *węglowy, węgielny*; *węgielnica*, o 'miarze, wedle której węgły stawiają', i *węgielniki*, o 'kopcach narożnych' ('narożnikach'); »jedne drzewa na *węgle*, a drugie na *węgły*«. Prasłowo; wszędzie tak samo; cerk. *ągŭl* i *ągl*, rus. *ugol(ok)*, 'kąt', czes. *úhel*, serb *ugao*; łac *angulus*, 'kąt', *ungulus*, 'pierścionek'; *węgieł* ma być pożyczką z łac. (?).

węgorz; r. 1500: »ninog albo *węgorzyca*, murenula« (wszelakie ich rodzaje); prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo: serb. rus. *ugor*, czes. *úhoř*, itd; lit. i prus. *anguris, ungurys*; grec. *enchelys* (narzeczowe *imberis*), łac. *anguilla*, dalsze urobienie od *anguis*, p. *wąż*, ponieważ węgorze nie za ryby, lecz za węże powszechnie niegdyś uważano

węgry, *węgrowaty, węgrzysty*; o 'krostach na twarzy' i o 'trychinach u wieprza'; prasłowo; używane i o owadach, 'ślepniach' i i.; ruskie *ugor'*, małorus. *wuhor*, czes. *uher*, serb. *ugrk*, słowień. *(w)ǫgrc*; lit. *ankształa, inkstiras*, o 'krostach na twarzy', Szyrwid nawet 'Węgrów' *unkszterai* nazywa, boć mu się w polskiem obie nazwy (ludu i 'trądu') spadały, a tak samo w niem. *Finne* i 'lud fiński' i 'trąd twarzy' oznacza. Czy to przypadek tylko?

Węgrzy, *Węgry*; *węgierski*; liczba pojedyncza *Węgrzyn*, dziś *Węgier*; w 16. wieku nieraz z czeska *Uhry* i *Wuhry*, *uherski* (ruskie nazwy miejscowe: *Uherce, Uhrowiecki*). Tak nazywają wszyscy Słowianie, a za nimi cała Europa (niem. *Ungarn*; franc. *Hongrie*, *h-* późniejszy przydech), szczep uralski, co się klinem wbił w Słowiańszczyznę. Sami Węgrzy nigdy podobnej nazwy ani znali, ani używali (chyba w łacińskich tekstach, najpierw *Ungri*, później z niemiecka *Ungari*. a z francuska *Hungari*), zowiąc się *Magyar* (*Mogyer* w dawnym języku), z czego nasze *madjar, madjarski, magierka* ('czapka węgierska'), z odwiecznej nazwy osobowo-plemiennej. Słowianie przenieśli na Madjarów nazwę od *Onogur, Ongur* (*w-* jest naszym przydechem, cerk. *ągri*), t. j. 'dziesięć (*on*) pokoleń (strzał, *gur*)', jak zwano w 5. i 6. wieku szczepy huńskie, mieszkające nad Meotydą i od Uralu do Kaukazu, a później i Chazarów, tamże osiadłych, i Madjarów wędrujących z nad Kubanu do Panonji. U innych Słowian: rus. *Wiengierec, Wiengrija*, z polskiego; cerk. *ągrin* i *wągrin*, bułg. *ugrin* (nie **wŭgrin*, jakby wypadało), serb. *ugar, ugrin*, i t d.

węzeł, *węzełek* (zamiast *węzłek, węzełka*), *węzłowaty*; prasłowiańskie; cerk. *(w)ązl*, bułg. *wŭzel*, serb. *uzao*, czes. *uzel*, małorus. *(w)uzoł*; p. *wązki, wąza*; *węzeł*, z przyrostkiem *-ł* (jak *węgieł*), od cerk. *(w)ąz*, 'wstęga'. Tu należy i *wężysko*, 'sznur

mierniczy', »morg ma trzy *wężyska*« (por. pod *wązki*: *wężyć*; *wężyna*, czes. *úžina*), cerk. *(w)qże*, 'więzy', słowień. *(w)ǫže*, 'powróz', bułg. *wǫže*; dalej *nawęzy*, 'amulety', wyraz prasłowiański, cerk. *naąz*, rus. *nauz*, w biblji *nawąz* (kaznodzieje tępią gorliwie ale daremnie ten zabobon pogański; mówią i o *nawęzuczach* albo *nawęznikach*).

wiać (ściągnięte z **wiejać*, por. *dziać*, *siać*), *wieję*; *wionąć*, mylnie, zamiast dawnego poprawnego *wianąć* (czes. *wanouti*); częstotliwe: *wiejać* i *wiewać*, *powiewać*, i inne złożenia; *powiew*, *zawieja*; p. *wiatr*; dalej: *wiejadło*, *wicja(d)lny*; *wiejaczka* albo *wiejeczka* (1500 r.), jak *siejaczka*, *siejeczka* (p. *siać*). Prasłowo; cerk. *wějati*, *wěją*; w lit. tylko rzeczownik *vėjas*, 'wiatr'; ind. *vāti*, *vajati*, 'wieje', *vāju-*, 'wiatr'; grec. *aēsi*, 'wieje', niem. dawne *wājan*. dziś *wehen*, 'wiać'.

wiadomy, *wiadący*: imiesłowy do *wiedzieć* (p.); *wiadomość*, *świadomość*, *Niewiadomski*; *wiaduk*, *wiaduczny*; *wiaduch*, 'demon', w 16. wieku; *świadek* (p.), *świadczyć*, *świadectwo*.

wiadro, *wiaderko*, *wiadereczko* (r. 1564); prasłowiańskie; tak samo i to samo u wszystkich Słowian; cerk. *wědro*, tylko małorus. *wedro*, zamiast **widro*, niezgodne w samogłosce Od Słowian pożyczyli nazwę cały Bałkan, Turcy, itd. Przyrostek *-ro*, pień ten sam co w *woda* (p.); por. grec. *hydria*, 'wiadro', od nazwy 'wody', *hydōr*.

wianek, *wieniec*, zdrobniałe od nieocalałego nigdzie (ani w litewszczyźnie nawet) **wian*, urobionego od *wić* (p.); przysłowie: »*jakby wianki wił*«, o 'łatwości czy nawyku do czego'; *wianuszek*; *wieńczyć* (o 'ślubie' wedle obrządku greckiego, gdzie nad nowożeniami wianki trzymają, stąd lit. *wenczіawone*, 'ślub kościelny'); »puszczanie *wianków* (Wisłą)«; lit. *vainikas* (zdrobniałe, jak nasze słowa), łotew. *vainuks*. Etymologicznie *wianek* i *wiano* (p.) nie mają nic spólnego.

wiano, *wianować*, *przywianek*, *zawieniec*, »*wienny list*«, 'to, co składał w darze mąż żonie'; z prawa zwyczajowego szlacheckiego, takiego samego jak w Galji Cezarowej, wiano równało się posagowi: mąż zapisywał żonie na swoich dobrach sumę, jaką sam posagiem za nią dostawał. Ponieważ *wiano* przypominało jawnie *wianek*, pomieszano oboje, i już w średniowieczu tłumaczono *wiano* przez 'sertum', 'crinile' (»*wieniec dziewiczy*«) i pojmywano niby jako wynagrodzenie za utratę dziewictwa (niem *Morgengabe*). Ależ *wiano*, to aryjska nazwa 'kupna i sprzedaży', stąd cerk. *věniti*, 'sprzedawać', i mówi Chrystus: »(jeśli dwa ptaszki) *věnit sę penędzema dviema*«; do dziś używa tego czasownika w tem samem znaczeniu to narzecze bułgarsko-macedońskie, od którego wyszli bracia soluńscy, tłumacze owej ewangelji. Powtarza się w łac. *vēnum do*, *vendo*, 'sprzedaję', i *vēnum eo*, *vēneo*, 'sprzedaję się'; ind. *vasnas-*, 'cena'; grec. *ōnos*, 'cena', *ōneomai*, 'kupuję'. Dopiero w latach po Chr. wymienili to Słowianie na pożyczkę niemiecką: *kupić* (p.). Rychło ograniczono *wiano* do 'ceny, za którą mąż niegdyś kupował żonę u jej rodziców' (na Rusi chłop panu za żonę ją składał); nietylko własność rodziców przeszła zczasem na córkę, ale rodzice i od siebie ją wyposażali (dobytkiem, płótnem, później i pie-

niądzmi-dobrami); *wiano* było więc *kałymem* (tatarska nazwa 'ceny narzeczonej'). Przechód znaczenia, od *wienić*, 'kupować', na *wiano* niewątpliwy, ale w łacinie i grec., nie w słowiańskiem, *wesn-* w *wen-* przechodzi, więc dla *wiano*, *wienić*, należałoby wychodzić od *wē-* (zamiast czy obok *wes-* ?). Kobieta była przedmiotem najpierwotniejszego kupna.

Wiar, nazwa rzeki, skrócona z *Wjahor*, *Wjahra* (nad *Wjagrom*. latopis hipacki pod r. 1152), ruska, z **węg-r*, 'kręty', równego co do litery lit. *wingrus*, 'kręcący się', od pnia *weng-*, *wang-* (niem. *wanken*, 'chwiać się'), powtarzającego się w naszem *wąkronić*, *przywąkronić się* (w 16. wieku, 'przybłąkać się'), jeśli *g* w *k* odmieniono (?). W lit. licznie zastąpione, u Słowian słabe resztki, por. (pod *wiek*) nazwę rzeki *Wkra* = lit. *wikrus*.

wiara, *wierny*, *wierność*; *wierzyć* z licznemi złożeniami: *do-* (*niedowiarek*), *po-*, *zawierzyć*; *sprzeniewierzać się*; *wierzytelny*; *wiernik*; *wiarołomca*; *wiarogodny*; *wiarka*; *wiarus* (nowe słowo). Prasłowo; cerk. *věra*, *věrovati*, 'wierzyć', *věrĭn*; brak zupełnie w lit.; łac. *vērus*, 'prawdziwy'; niem. *wahr* (staroniem. *wāra*, 'prawda', 'łaska', por. *Warężyn*). Pierwotne znaczenie *wiary*, nie owo późniejsze ('fides'), lecz jak w niem. i łac. 'prawdziwy', ocalało i u nas w czwartym przypadku: *wierę* (»na mą *wierę*«), w ogólnem do 17. wieku potwierdzaniu prawdziwości, prawdy, co pierwotne *ie* zachowało; od tego *wierę* czasownik *wiarać*, *wiarować się*, 'zaklinać, że się mówi prawdę'.

wiardunk, w 14. wieku *wierdunk*, 'czwarta część grzywny', z niem. *Vierdung* (łac. *ferto*); »siedm *wierdunk*« (nie: *wierdunków*) r. 1405.

wiatr, *wietrzny*, *wietrznik*; *przewietrzać*; *powietrze*; »chorągiew *powietrzna*«, r. 1500, a z tego *powietrznik*, 'flaga'; *wiatrak*. Prasłowo; cerk. *vętr*, itd.; na Litwie rodzaju żeńskiego: *vētra*, 'burza'; od *we-* (p. *wiać*) przyrostkiem *-tro-*. Ale *wietrunek* i *wiatrunek*, »znaki albo *wietrunki* kruszców«, z niem. *Witterung*, przeniesione na ciało (»*wietrunek* z ciała wychodzi«), a potem i na »wiatry«, w 16. wieku.

wiąz, albo 'brzost', 'ilm' (od *wiązania*, do którego się jego łyko szczególniej nadaje); *więzy*, *więzić*, *więzień*, *więzienny*; *wiązać*, *wiązanka*, *obowiązek* (zamiast **obiązek*, por. *obochód* i *obchód*), *obwiąsło* (zamiast **obiąsło*); liczne złożenia, z *na-* (*nawiązka*, termin sądowy, o 'karze pieniężnej'), *po-*, *przy-* (*przywiązanie*), *roz-*, *z-* (*związek*, *związkowy*; *zwięźle*), *za-* (*zawięzieł* w 16. wieku, z czego pożyczone prus. *zawinzlis*, pisane *saninslis*!); *więznąć* (»*uwiązł* w błocie«) I u nas niegdyś *wiązać*, jak do dziś rus. *wjazat'*, o 'robocie na drutach, plecieniu': »Helena *wiązała* ('działa') oponę«, u Kochanowskiego; »*wiązać* książki«, 'oprawiać'; »*wiązać* pasem imiennika« (w dzień jego imienia; on winien się okupić), »sąsiedzi *wiązaniem* winszowanie zową (w dzień imienin)«, Potocki. Z nazwą drzewa *wiąz* łączą lit. nazwę 'brzostu': *winkszna* (*k* wsunięte); z *wiązaniem*, 'dzianiem', lit. nazwę 'łapci': *wyža*, *wyžti*. Tu *w-* nie przydechowe, lecz pienne, więc cerk. itd. *ąz* (p. *wązki*, *wąza*) postradało je, albo mieniano je na *g-*, p. *gążew*, por. *(w)ąs-*: *gąsienica*. Przytaczają w takim razie słusznie prus. *winzus*, 'szyja',

czes. *waz* (szyi), rus. *wjaź*, 'kark'. Inne urobienia: *wiązka*, *wiązań*, *podwiązka*, *wiązan(ek)*, 'podarek'; *więźbić*, od *więźba*, 'bawić się czem', *więźbity*; w 16. wieku »mowa *niewięzista* (albo *niewięźbita*)«, 'gdzie się jedno drugiego nie trzyma'; *zawiązek*. Ruskie *wienziel* (por. cerk. *wjaź*, o 'literach zwitych') z polskiego *węzeł*, o 'skróconym, »związanym« podpisie'. Por. *wązki*.

wiązać, p. *wiąz*.

wicher, *wichura*, *wichrowy*, *wichrzyć*, *wichrzyciel*; *wichrowaty*; od pnia *wi-*, p. *wić*; prasłowo; cerk. *wichŭr*, 'burza'; *wicher* oznacza i 'czub, garstkę' (włosów; 'lasek' u Paska, 'spłacheć'), jak u Słowieńców i na Rusi. Na Rusi jest i czasownik *wichnut'*, *wichat'*, 'ruszać', 'zawiać', słowień. *wichta*, 'burza'. U nas *wichlać* i *wichlić*, dziś *wikłać*, *zawikłanie*; *wichli się*, 'wieszaj się', wołają słudzy Witoldowi na winnego; w 16. wieku stale z *ch*, od 17. wieku z *k*; odmiana: *wichle*, *wichlą*, i *wikła*, *wikłają*. Czeskie z *k* wyłącznie.

-wicz (*-ewicz*), *-icz*, ruskie postaci przyrostka odojcowego, zamiast polskich *-owic*, *-ic*; weszły do języka w ciągu 18. i 19. wieku, np. *królewicz*, *panicz*, zamiast poprawnego polskiego: *królewic*, *panic* (jak *sędzic*, *starościc*). Gdy na Rusi dziś jeszcze stale używa się w przemowie odojcowskich postaci (Wasylu *Iwanowiczu*), wyszły one u nas z obiegu już od średniowiecza Pełno ich do połowy 13. wieku, w byle akcie będzie ich kilka lub kilkanaście (np. Polanin *Polaninowic*, t. j. 'Wielkopolak syn Wielkopolaka'). Ale już w 14. wieku zastąpiła szlachta imiona odojcowskie na *-ic*, *-owic*, przymiotnikami na *-ski* od posiadłości ziemskiej, *Wolski* itd.; od 15. wieku spada ten przyrostek wyłącznie między mieszczaństwo: syn *Klona*, *Stacha*, *Szymona*, nazywa się *Klonowic*, *Staszyc*, *Szymonowic* (u nas z uporem godnym lepszej sprawy piszą *Klonowicz*, *Szymonowicz*, *Zimorowicz*, z ruska, chociaż im samym taka ruska pisownia ani się śniła). Tak zostało *-ski* szlacheckiem, *-wic* mieszczańskiem. Nie jest to przyrostek »mówiący« (t. j. coby powstał z jakiegoś samoistnego słowa), bo Słowianie nie posiadają podobnych przyrostków-złożeń, nierzadkich u Niemców lub Romanów (np. franc *-ment* z łac. *mente*, więc *justement* z *justa mente*, itp.). Jest więc *-ic* (*-owic* urósł u pewnych pni z ich końcowego *-u*, *-ow*, np. *miodowic* od *miodowy* z przyrostkiem *-ic*) przyrostkiem zdrobnienia, pieszczotliwym niby, tak samo jak np. *-ięt*: *Piotrowięta* to samo co *Piotrowicy*, t. j. 'mali, mili Piotrowie' (do dziś u Serbów zachowane: *Djurdić* jest 'mały Jerzy', nietylko 'syn Jerzego'); te postaci na *-ięta* są dla Mazowsza średniowiecznego znamienne. Modlił się więc Słowianin do boga ognia, wzywając go: *bożycu Swarożycu* (*Swarożyc* nie był synem Swarogowym, takiego nigdy i nigdzie nie było), t. j. 'miły boże Swaroże', jak Litwin do Perkuna, Gabji i i. prawił: *dievaitis* (nie *dievas*); *księżyc* jest 'mały *ksiądz* (pan)', nie 'syn księży'. Dla tej dwuznaczności wystrzegał się kościół nazywać 'syna bożego' *bożycem*; zachodzi to wyjątkowo, np. u Serbów *božić* (o 'Bożem Narodzeniu'); u nas jest w Bogurodzicy wołacz *bożycze!* (wedle obcego zupełnie wzoru, wedle *kupcze* od *kupiec*; tak samo w 15. i 16.

wieku stale *panicze! królewicze!* — i te wołacze ułatwiły może przejęcie ruskiego *-icz*). Przyrostek *-ic*, rus. *-icz*, serb. *-ić*, cerk. *-iszt*, odpowiada lit *-ytis* (zdrobniające) i z innym stopniem samogłoski *-aitis* (odojcowskie; *-ajt*, *-ojt*, i *-at* narzeczowe, tworzą litewskie imiona odojcowskie: *Kurszat* = 'syn Kursza', jak grec *-ides*: *Atreides*, 'syn Atrea'). Znaczenie zdrobniałości jest pierwotne, uogólnia się i do przynależności, np. *mieścic* (»*miejski synek*« mawiano później), t. j. 'mieszczanin', już w 14. wieku, jak rus. *Moskwicz*, 'mieszkaniec Moskwy', lit. *Żemaitis*, 'mieszkaniec Niziny'. Przyrostków »mówiących« nam brak, bo i *-ciel* w *nauczy-ciel*, i *-ęga* w *włóczęga*, tak samo jak *-dło* w *my-dło* lub *-taj* w *ra-taj*, były przyrostkami jak *-k*, *-c* itd., to znaczy nie posiadały samoistnego bytu, jak np. niem. *-lich*, *-bar* i *-sam*, co przymiotniki tworzą (*lich* było 'ciało'; *bar* 'nosząc'; *sam* 'podobny'), albo *-schaft*, *-tum*, co rzeczowniki urabiają (*-schaft* 'sposób'; *-tum* 'stan'), w *glücklich*, *ehrbar*, *ehrsam*, *Herrschaft*, *Reichtum*. Naszemu *-ic* odpowiada co do znaczenia niem. *-ing* i *-ung*, stąd *koning* i *konung*, p. *ksiądz*. Naszemu *-ski* odpowiada węg. szlacheckie *-i*: *Esterhazi* itd.

wić, *wiję*; *wić*, *wici*, i 'zwitek sznurów', co w pospolitem ruszeniu od grodu do grodu i od dworku do dworku sobie dla gotowości wojennej oddawano, pod karą śmierci, ktoby natychmiast sąsiadowi go nie oddał; nazwę *wici* (łac. *restis*, to samo) zatrzymano, gdy sznury zastąpiła cedułka pisana czy drukowana; we zwrotach: »trzecie *wici*«, 'ostateczność', »na *wici* mi przyszło«, 'rozpaczam'. Dalej *witka*; *witwa*, rodzaj 'wierzby'; *zawijać* (np. włosy), *wywijać* (np. nogami), *powijać*, *powijaki* (»*powiła* dziecko«), *nawijać* (nici), »*wijadło* albo sukadło«, r. 1500, 'kłębek, kołowrotek'; *wikło*, *wiklina*, o 'zaroślach', z dawniejszego *witlina* (*kl* z *tl*, por. *wąklica*, p. *wątły*). Z wokalizacją *o*: *powój*, *zwój*, *obojczyk* (p.). P. *wianek*, *wicher*, *wiecha*, *widły*, *wija*. Prasłowo; cerk. *witi*, *wiią*, *powit*, itd.; lit. *wyti*, *weju* i *wiju*, 'wić', *wytas*, 'wity', *wytis*, 'wić, witka' (*żilwitis*, 'witwa'); prus. *apewitwo*, 'rokicina' (nad 'rzeką', *ape*); lit. *wytuwai*, 'zwitek przędziwa', *wytułas*, 'powiąsło'; ind. *wajati* i *wjajati*, 'wije, plecie', *wita-* 'pleciony', *waja-*, 'gałąź; grec. *itys*, 'obwód koła', nazwy dla 'wierzby': *itea* i *oisya*; łac. *viēre*, 'pleść', (stąd nazwa *Wietora*, krakowskiego drukarza), *vimen*, 'wiklina', *vītis*, 'wić (winna)', *vitus*, 'obręcz koła'; niem. *Weide*, dawne *wid*, 'powróz'. Ale *wicina*, 'statek na Niemnie', to nazwa obca, białoruska i litewska, bo »szkuty w Litwie *wicinami* zowią«, r. 1609.

widek, 'okolica, kraj, powiat', w 16. wieku w Krakowie, dziś tylko na Podhalu znane, z węg. *videk*, 'powiat'.

widły, *widełki*, *widelec* (zamiast **widlec*, *widelca*); z przyrostkiem *-dło* od *wi-ć*, p. ('do nawijania, nabijania'); prasłowiańskie; cerk. *wilicę*, serb. słowień. *wile*. rus. *wiły*, czes. *widly* i *widle*. Tu i *powidła*, r. 1500 (czeskie tak samo).

widzieć, częstotliwe *widać* (dziś tylko bezokolicznik, dawniej: *widamy*); *wid*, *widny*, *widno*; *widok*, *widoczek*; *uwidoczniać*; *widowisko*; *widziadło*, *niewidzialny*; *widmo*; *widomo*, *niewidomy*; *niedowidzać*; *widz*; *nawidzieć*, 'chętnie widzieć',

nawiść, dziś już nieużywane, tylko w przeczeniu: *nienawidzieć*, *nienawiść*, *nienawistny*; przeciwnie: *zawidzieć* ('patrzyć »z zadu«, z podełba'), *zawiść*; *oczywisty*, dawniej skrócone *oczwisty*, u innych Słowian *oczywëst* (u Czechów i Słowaków jak u nas); złożone: *widnokrąg* (nie *widokrąg*). Prasłowo; cerk. *widěti*, *wiždą*, *widiszi*, *widati*, *wid*, *nenaviděti*, *nenavist'*, *zaviděti*, *zavist'*, *zavidiw*, *zavistliw*, itd. Lit. *weizdėti*, *weižděiu*, 'widzę', *iszwysti*, 'njrzeć', *pawydėti*, 'zawidzieć' ('zazdrościć'), *weidas*, 'wid'; prus. *widai*, 'widział', *ainawidai*, 'jednego widu' ('równy'), *weidulis*, 'oko (gałka)'; ind. *vindati*, 'znachodzi'; grec. *eidon*, 'widziałem', *a-eidelos*, 'niewidzialny', *eidomai*, 'zjawiam się'; łac. *video*, *vidēre*, 'widzieć'; goc. *witan*, 'uważać', *fairweitjan*, 'baczyć'. P. *wiedzieć*.

wiece (to), od 14. do 17. wieku, w 19. wieku mylnie (ten) *wiec*; *wiecowy*, *wiecować*, 'radzić'; prasłowo; cerk. *věšzte*, rus. *wiecze*, 'rada, zgromadzenie ludowe'; od nieocalałego czasownika **wietati*, 'mówić' (etaroczes. *wiece*, i *wece*, z *ě* i z *e*, 'mówił'), prus. *waitiat*, 'mówić'. U nas słowo zamarło; jest jeszcze tylko *wietnica*, 'ratusz', od 14. do 16. wieku (*wietnicy*, 'słudzy', w 10. wieku u Słowian nadłabskich; u załabskich nazwa do 17. wieku dotrwała), i złożenie z *ob-*, po którem *w-* nagłosowe ginie: *obiecać*, *obiata*, 'ofiara' ('co się bogom »narzeka«, ślubuje'), i *obieta*, bez przegłosu (por. *powiedać*, *śmietana*, *wierę*). U innych Słowian są liczne złożenia z *wiet-*: rus. *otwiecat'*, 'odpowiadać' (*otwiet*), *zawiet*, 'testament (zapowiedź)', *sowiet*, 'rada', *witij*, 'mówca' (z małoruskiem *i* zamiast *ie*, cerk. *větij*), *nawiet*, 'oszczerstwo (narzek)'. W psałterzu *obiata* i *obieta* obok siebie, *obietnica* znaczy i 'ofiarę', i 'ślub': »aby *obiotowali obiet* (!)«, *obiecować*, 'ślubować'; w biblji *obiata*, *obiatny*, *obiatować*, równie częste jak *obieta* itd. Zupełnie utraciliśmy inne prasłowo: *wiec*, 'rzecz', czes. *wiec*, łuż. *wjec*, cerk. nie z *ě*, jak czeskie, lecz z *e*, jak na Bałkanie (i Rusi): *weszt'*, bułg. *weszt*; rus. *wieszcz*, 'rzecz', cerkiewne; goc. *waihts*, niem *wiht*, 'rzecz', dziś *Wicht* (*Bösewicht*, i o osobie), *nichts*, 'nic', z goc. *ni-waiht*. U Czechów *wie* (*vě*) i *we* nieraz się m eszają.

wiecha, *wieszny*; 'pęk słomy' (zawieszany na karczmie na piwo, gorzałkę; wieniec wisiał na wino; krzyż na miód); *wiecheć*, 'pęk słomy' (np. w butach), *wiechtek*, *wiechetek* (to samo); prasłowo; słowień. *věchet sěna*, czes. *wiecha* i *wiechet*, łuż. *wjecha*, *wjechć*, rus. *wiecha*; od pnia *wi-*, p. *wić*. Przyrostek *-cha*, jak w *strzecha*. W staroczeskiem jest i męskie *wiech*.

wieczór, *wieczorny*, *wieczerzać*, *wieczerza*, *wieczer(z)nik*, *podwieczorek*, i skrócone we *wczora(j)*, *wczorajszy*, *wczorejszy* (por. co do *e czterȳ* lub *rzekomo*); prasłowa; cerk. *weczer*, *weczerja* i *wczera* (z *vĭk-*), i tak u innych Słowian; lit. *wakaras*, 'wieczór', *wakarinis*, 'wieczorny'; słowiańskie i litewskie przypominają wyraźnie łac. *vesper*, 'wieczór (stąd nasz *nieszpór*, p.), i grec. *hesperos*, *hesperinos*, i niem. *West*, 'zachód', ale różnią się dalsze ich spółgłoski. Nasza *wieczorynka* (od »Litwy«) z ruska, zamiast *wieczorek*; *wieczernica*, 'gwiazda wieczorna'.

Wiedeń, czes. *Vídeň*, skrócone z *Vindobona* (Białogród), jak w niem. *Wieden* (nazwa części miasta i rzecz-

ki), z którego i niem. *Wien* wyszło. Inne nazwy: *Becz* (nazwa węgierska 'przygrodków'); *Dunaj*; rus. *Wiena* z franc. *Vienne*.

wiedzieć, *wiem*; *wiedza* (jak *widza*); p. *wiadomy*, *wieść*. Prasłowo; cerk. *wěděti*, *wěm'* obok *wědě*, *wěgtas* ('mądry', co »wie głos«; u nas tylko w nazwach osobowych, *Wigloz* w 13. wieku, i i). Pień ten sam co w *widzieć* (p.); z głoską *i* tylko o 'patrzeniu', z głoską *ě* (*oi*) tylko o 'wiedzy', czego inne języki nie przestrzegają. Cerkiewne *wědě*, 'wiem', grec. *oida*, 'wiem', *idmen*, 'wiemy'; goc. *wait*, *witum*; indyjskie *weda-*, *widmas-*, awest. *vaēdā-* (Słowianie nie rozróżniają już samogłoski pniowej, przeprowadzili *ě*, *oi*, i przez dalsze liczby); ind. *wista-*, 'znany'; grec. *a-istos*, 'nieznany'; niem. *ge-wiss*, *unwissend*; prus. *waisei* (cerk. *věsi*), 'wiesz', *waidimai*, 'wiemy', *waisnan*, 'wieść' (Litwie samej brak tego pnia), *waidina*, 'pokazują', *powaidint*, 'uczą' (lit. *waidintis*, 'zjawiać się', i *waidas*, 'zjawa', *waizdas*, 'widok'). Tu należy dalej nasze *wiedzać* we złożeniach z *od-* i *na-*: *odwiedzać*, *odwiedziny*, *nawiedzać* kogo, cerk. *nawěždati*: w tem jedynem *woid-*, *wěd-*, o 'widzeniu', jak w lit. *waidas*. Pierwsza osoba *wiem* służy potwierdzaniu i staje się przysłówkiem, u nas dziś tylko w *bowiem*, *albowiem*, ale w dawnym języku, do 16. wieku, np. w pierwszej części psałterza, *wiem* w znaczeniu 'bo, ale', stałe, np.: »rzekł *wiem* jest ('bo rzekł'; *wiem* zawsze po słowie), »jenże *wiem* miłuje lichotę« ('ale kto kocha złość'). Do *wiedzieć* liczne złożenia, zwłaszcza z *po-*: *powiedzieć*, *powiem* (znaczy: 'dam wiedzieć, dam znać'), częstotliwe *powiedać* i *powiadać* (obie postaci prapolskie), skrócone *pedam* i *padam* ('powiadam'); w dalszych złożeniach *opowiedzieć*, *opowiedanie* (sięga do 19 wieku) i *opowiadanie*; *odpowiedzieć*, *odpowiadać*, *odpowiedź* (w 16. wieku jeszcze 'wyzwanie na pojedynek'); *spowiedać* i *spowiadać* (*spowiedź*, *spowiednik*); *wypowiadać*; *zapowiadać* (*zapowiedzi*). Dalej *dowiedzieć się*, częstotliwe *dowiadywać się*; *wywiadywać się* (*wywiad*), *zawiadywać* (*zawiadowca*), itd.

wiedźma, *wiedma* (szczególniej w 17. wieku częste, niemal stałe), z rus. *wied'ma*; czy nie własne? (por. *bielmo* itp); czes. *wiedi*, niby 'wieszcze'.

wiek, *wieczny*, *wieczność*, *wiekui*, *wiekuisty*, *wiekować*, *wiekowy*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo, cerk. *věk*, itd., ale tu i owdzie występuje znaczenie 'siły': słowień. »*sol věk zgubi*«, »*wes věk iz njega prěszel*«, »*mocz ino věk kaj storiti*«, 'moc i siłę co zrobić', *weczan*, 'silny', rus. *uwieczit'*, *uwieczje*, 'okaleczenie', *obezwieknut'*, 'osłabieć'. Lit. *wiekas*, 'siła, życie', *weikti*, 'czynić', *weikus*, 'zwinny', *wikrus*, 'rzeźwy'; łac *vincere*, 'zwyciężać', *per-vicax*, uparty'; niem. dawne *wig*, 'walka', *weihan*, 'walczyć', dziś *weigern*. Litewskiemu *wikrus*, 'rzeźwy', odpowiada nazwa rzek słowiańskich, *Wkra*, (niem. *Ucker*, *Uckermark*, od szczepu *Wkran*, *Ucrani* w 10. i 11. wieku). Tu i *wiek* we złożeniu: *człowiek*.

wieko, *wieczko*; w biblji raz zamiast »kosz«; *powieka*, *powieczki* (niby 'pokrywka'); prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *věko*, 'powieka'; lit. z inną samogłoską, *woka(s)*, 'wieko' i 'powieka'. Od tego samego pnia *wē-* (ind. *wjā-*,

pokrywać') pochodzi druga prasłowiańska nazwa 'powieki' i 'brwi': cerk. *vě-žda*, słowień. *vějice*, 'brwi', bułg. *věžda*, 'brwi' i 'rzęsy', serb. *vjedja*, 'brwi' (ruskie *viežda*, z cerkiewnego, jak *žd* dowodzi).

wielbić, *wielbiciel, uwielbiać, wielebny*, p. *wielki* (*wiele*).

wielbłąd, z powtórzonem i w drugiej zgłosce *l* (por. podobne powtarzanie nosówki: *Inflanty* z *Iflanty*, itp.), z pierwotnego, cerk. *wielbąd*, co się do 13. wieku utrzymał; ogólnosłowiańska pożyczka z goc. *ulbandus* (niem. *olbente*), z greckiej nazwy 'słonia': *elephantos*. Podwójne *l* wadziło, więc je rozpodobniano: u nas *wielbrąd* w 16. wieku częsty, np. u Seklucjana i i. (już i przedtem *wielbrąd*, w biblji zawsze *wielbłąd*), na Rusi *wierblud*. Jedno zwierzę juczne z drugiem pomieszano, bo nazwy zwierząt obcych stale się wiklą: 'camelus' tłumaczą r.1500 »*wielbrąd* albo *horz*«, nie mając pojęcia o zwierzęciu; prus., z polskiego, *welobłundis*, 'muł'. Wcześnie i postać: *wielbląd*, z *l*, nie z *ł*; z pisowni średniowiecznej nie dojdziesz, czy *l*, czy *l*, ale biblja nigdy *ły* nie pisze, więc *wielbłądem* jej przykłady słusznie przepiszemy; u Czechów, Łużyczan, z *ł*: *welbloud*, *wjelblud*, ale na całej Rusi *wielbljud*, pod wpływem pierwszego miękkiego *l*. Przymiotniki: *wielbrądowy*, *wielbłądzi* i *wielbląd*zi.

wiele, p. *wielki*.

wielki, do 16. w. *wieliki*, ocalałe w nazwie *Wieliczka* (niem. *Grosssalze*, w przeciwieństwie do *Bochni*, niem. *Kleinsalze*); obok niego, już od 14. wieku, *wielgi*, »*Wielga* Polska«, i dziś u ludu powszechne, *wielgachny*; w psałterzu raz: »*wieligee* rzeczy«, ale w puławskim: *wielikie*; jeszcze w biblji przeważają formy z *i* (*wielikość*); *wielce*, *wielice* w psałterzu; czasownik *wieliczyć* i *wieliczać*, *wielikoczynić*, tłumaczy łacinę, *uwieliczyć*, 'wielbić'; *Wielika noc*, stąd *Wielkanoc*; w przymiotniku, jak zawsze: *'wiel(i)konocny* (dziś *wielkanocny*); co na Rusi *wielikdień*, u nas *wielkanoc*, jak u Czechów *welikonoc*. Otóż to *wielki*, *wieliki*, zwykły przymiotnik na *-k* (z niezwykłem *i* przed *k*) od *wiele*, nijakiego od *wieli*, 'wielki', co częste we złożeniach: *Wielopole*, *wielomowny*, *wielogroch*, *wieloryb* (już w biblji); *wielemożny* (ludowe dziś jeszcze), *wielmożny*, w psałterzu i biblji jest i *wielmnożstwo* i *wielmożstwo*. Do tego rzeczownik na *-ba*; **wielba*, *wielebny*, *wielbić*, *uwielbiać*. Tu i dawny przysłówek *wielmi*, 'bardzo, pospolity w 14. i 15. wieku, ginący w 16. W biblji nawet stopień najwyższy tak tłumaczą: »w *wielmi* twardem przebytce« 'w najsilniejszem mieszkaniu', »myślą *wielmi* gotową«, 'najgotowszą'; tamże: *wielim*, 'daleko', »*wielim* ('o wiele') więcej niż to«, »z *wielim* pieniędzy«. Pomijam złożenia jak *wielekroć*, *wielenaście*. Dawna odmiana brzmiała: »w *wielu* wód«, »z wód *wiela*«, »ot *wiela* narodów«. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *welij* i *welik*, *welmoża*, *welmi*, 'bardzo', *weljacza*, 'luty'. Znaczy *wiele* to samo co *moc*, *siła* (u nas, na Rusi: »*siła* za to?«, '*wiele* za to?') i pochodzi od wyrazów co 'moc, siłę', znaczą: cerk. *velěti*, 'rozkazywać, chcieć' (u nas w Dziesięciorgu z 14. wieku: »to tobie *wielę*«, t. j. 'rozkazuję'), rus. *velet'*, słowień. *velěti*, bułg. *welja*, *powelwam* (rus. *powieliwaju*), serb. *welim* i *welu*, 'mówię', czes.

weleti, 'rozkazywać'. Pień *wel-*; z wokalizacją *o* p. *wola*. Lit. *pawelti*, 'chcieć, pozwalać', *wiltis*, 'nadzieja'; łac. *volo*, *vult*, 'chcę'; niem. dawne *williu*, 'chcę', *Wille*, 'wola'; ind. *wara-*, 'życzenie, chęć', *waram*, 'raczej'. Pokrewne z niem i *wielkierz* (p.).

wielkierz, *wilkierz*, 'ustawa miejska, plebiscyt', z niem. *Willekür*: 'postanowienie z woli' (dziś *Willkür*, 'samowola'); p. *wielki*.

wielot, 'olbrzym', od Rusi, w 17. wieku u pisarzy ruskich; rus. *welet* i *wołot*, od *wieli*, 'wielki' (p.). Najstarsza to nazwa słowiańskiego szczepu, bo już w 2. wieku po Chr. zapisana (*Weltai* u Ptolemeusza); tak zwał się do 10. wieku ów wielki szczep między Odrą a Łabą, co się od 10. wieku *Lucicami* przezwał, *Weletabi* źródł karolińskich; nazwę znali i inni Słowianie, Niemcy przełożyli ją na swoje *Antes*, 'olbrzymi', a stąd nazwa *Antów* w 6. i 7. wieku.

Wieniawa, nazwa herbowa (jak *Pilawa*), od *wian*, por. *wieniki* w biblji, 'miotełki z liści' (*winniki* u Leopolity; małoruskie to, nie polskie); cerk. (i rus.) *věnik*, 'miotełka w łaźni, rózga', czes. *wienik*.

wieprz, *wieprzak*, *wieprzaszek*, *wieprzowina*; prasłowo; u wszystkich Słowian nazwa kilku rzek (i *Wipper* reńska !), jak *Świnia* lub *Bóbr*; czy jest na Litwie ?; łotew. *wepris* może pożyczka; łac. *aper* i niem. *Eber*, to samo, bez *w-*. U nas *wieprzki* i o 'agreście'.

wiercieć (*wiercić* mylne), *wywiercać*, i t. d.; *wiercioch* i *wiercimak*; *wiercipięta*; częstotliwe *wartać* (p. *wart*) i *wiertać*; *wiertak*. Prasłowo, o trojakiej wokalizacji: *wˇrt-*, nasze *wiercić* i *wartać* (p. *wart*); *wert-*, nasze *wrzeciono* (p.). *wort-*, p. *wrot*; tak samo w litewskiem: *wirsti*, 'upaść', 'odmienić się' (prus. *wirst*, 'staje się'); *wersti*, *werczіu*, 'obracam'; *wartyti*, 'obracać'. Cerk. *vrtěti sę*, *vrsztą*, rus. *wiertiet'*, *wierczu*. Ind. *vartate*, 'obraca się, jest', łac. *verto*, 'obracam' (stąd *wertować*, np. karty); niem. *werden* (goc. *wairthan*); łac. *oportet*, 'potrzeba' (stąd i *oportunizm* itd.).

wiersz, dawniej *wirsz*, *wierszować*, *wierszokleta*; od nas na Ruś, *wirszi*; do nas z łaciny: *versus*, 'rząd(ek)', od *verto* (p. *wiercieć*). W 16. i 17. wieku umyślnie mieszają *wirsz* z *wirszą*, *wierszą* (p.).

wiersza, dawniej *wirsza*, 'sieć na ryby i raki', z prącia (wierzbiny) albo z wielkiego sitowia, w kształcie lejku; prasłowiańskie; serb. słowień. czes. *wrsza*, rus. łuż. *wjersza*; od *wierzch*, bo się »*zawiersza*«; *wierszyć* (np. szopę, stertę), 'zakończyć *wierzchem* spadzistym', *zawierszyć*, 'zakończyć', w 16. i 17. wieku; p. *wierzch*, jeśli ten wywód *wierszy* nie »słoworód ludowy« raczej; p. *powróz*.

wiertel, *wirtel*, 'ćwierć', z niem. *Viertel*, od *vier*, 'cztery'.

wierutny, w 16. wieku (np. u Mączyńskiego) stale *wirudny*, 'prawdziwy, skończony' (np. łotr); jak *stawętny*, *majętny*, z *u* zamiast *ę*; niby *wierzący*, ale w pierwotnem znaczeniu, t. j. 'ten, któremu się wierzy' (por. »*wierzący list*«, zawsze tak w 15. i 16. wieku, dziś *wierzytelny*), np. w psałterzu: »świadectwa *wierząca*« tłumaczy łac. 'credibilia', 'którym się wierzy' (tak samo *giący*, 'co się da giąć', *rzekący*, 'co się zowie', itp.). P. *wiara*.

wierzba, dawniej *wirzba*; w biblji *wirzbie*, *wierzbiny* u Leopo-

lity; *wierzbowy*, »*wierzbna* niedziela« (cerk. *vrbnica*), 'palmowa niedziela'. Prasłowo; u wszystkich Słowian nazwa tego samego drzewa, cerk. *vrba*; Litwa ocaliła właściwe znaczenie: *virbas*, 'pręt', *virbalas*, 'pałeczka'; łac. *verbera*, 'rózgi, baty', *verbēna*, 'pręty i liście oliwy, wawrzynu'.

wierzch, dawniej *wirzch*, podhalskie *wirch*; pień na *u*, więc: z *wierzchu*, r. 1500; *wierzchołek*; *wierzchowina*, 'źródło'; *wierzchowaty* (o koncu z 'wierzchem'); *zwierzchny*, *zwierzchnik*; *powierzchnia*, *powierzchowny*; *zawierszyć*, 'zakończyć' (p. *wiersza*). Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *vrch*; są i postaci z *s* (*vrsu*, bułg. *vrs*); serb. czes. *vrch* (serb. *vrchnje*, 'śmietanka'), *vrchol*; rus *verch*, także 'poddasze'. Lit. *virszus*, 'wierzch'; ind. *varsh-man-*, 'wierzch', *varszijān-*, 'wyższy'; grec. *herma*, 'wierzch'; łac. *verruca* z **versuca*, niegdyś 'pagórek', 'wierzchołek', później tylko 'pryszcz'. W nazwach miejscowych złożonych *wierzch* oznacza 'początek, źródło': *Wirzchlas*, *Wirzchrzeka* (dziś *Wyrzeka*), czes. *Vrchlabí* (niby 'źródło Łaby'), w Marchji *Ferchesar* (*Wirzchjeziora*), niby: Wyżnia lasu, rzeki, jeziora. Tu i *wierzchowie* ('pręty'), *wierzchowina* ('powierzchnia'), *wierzchowisko*, ('szczyt'), *wierzchowiec*, o koniu do jazdy *wierzchem*, 'konnej' (Czesi tego nie znają; jest na Rusi, *vierchom*).

wierzeja, 'podwój', *wierzejami* w biblji (»bramami«, Leopolita), tak samo w psałterzu (łac. 'porta'); »pierzeje abo *wierzeje*«, 'skrzydła wrót'; *wierzejny*, w 16. wieku, 'cardinalis' (t. j. 'główny, podstawowy'); prasłowiańskie; przyrostek *-ĕja* (por. *kolcja* i i.) do *wier-*, p. *wrzeć*, 'zawierać'; cerk. *verĕja*, itd.

wierzgać, dawniej *wirzgać*, *wierzgnąć*, *wierzgliwy*; dziś wyłącznie o koniu, o 'rzucaniu nogami', gdy pierwotnie wszelki 'rzut' oznaczało, rus. *izvierg*, 'wyrzutek'; cerk *vrĕsĕti* (z **verg-ti*), *vrgą*; czes. *vrh*, 'rzut', *vrhati*, *vrhnouti*, 'rzucać'. P. *wróg*, *wróża*, bo do *vĭrg-*, *verg-*, jest i *vorg-*, z czego nasze *wróg*. Dalszych odpowiedników brak; lit. *varžas*, 'sieć rybna' (z czem łączą *wiersze*, p., mimo różnej spółgłoski), ma *ž*, nie *g*, i należy raczej do *wroz*, p. *powróz*.

wierzyciel, tłumaczy łac. 'creditor', bo *wierzę* = 'credo' (tak samo niem. *Gläubiger* od *Glaube*); p. *wiara*; dawniej *dłużnikiem* się nazywał, ten, »któremu *dłużno*« (Rej).

wierzyć, p. *wiara*.

wiesić, *powiesić*, itd.; *obiesić* (dziś *obwiesić*), *obieś*; *wisieć*, *obwisły*, *zwisły*; *wisieć*, t. j. *wisus* (jak *wagus*), *wisęga*; *wisiorek* (nowe słowo!); *wisać* w 16. w., *wisają*, dziś *zwisać*, *zwisają*; *wisielec* (jak *topielec*); częstotliwe *wieszać*, z licznemi złożeniami: *przy-*, *wy-*, *zawieszać*; *wieszadło*, *wieszak*. Prasłowo, jak *wisieć*; od *vias-* w *zawiasy*, *nawias* (rus. *vies*, 'waga, ciężar', *vesit'* 'ważyć'); cerk. *visĕti* i *vĕsiti*, i tak u innych Słowian; rus. *visielica*, 'szubienica'. Brak dalszych odpowiedników.

wieś, *wioska* (zamiast *wieska*, boć to *ie* nie pierwotne, lecz »ruchome«, co przegłosowi nie ulega); *wiejski* (z **wieśski*), *wieśny*, *wieśniak*, *wieśniaczka* (w 17. wieku *wiocha* i *wiochna*); w biblji *wieśnice* ('wsi'), może z czeskiego (*wesnice*). Prasłowo; cerk. *vĭś*, czes. *ves*: ginie na Bałkanie i Rusi zupełnie;

łac. *vīcus* (*vicinus*, 'sąsiad'; stąd *wicynalny*), i o 'części miasta'; goc. *weihs*, 'wieś', niem. *Weichbild*, 'miejska przestrzeń' (z niem. *Weich*, *Wick*, pożyczyli Załabianie swoje *waik*, 'miasto'); grec. *oikos*; ind. *wiś-*, 'ród, wieś, dom', *wiśpati-*, 'gospodarz'; lit. *wieszpats*, 'pan', *wieszpati*, 'pani' (prus. *waispati*), *wieszkelis*, 'gościniec', *wiesznia*, 'gościa', *wieszeti*, 'odwiedzać', *waiszinti*, 'ugaszczać'; awest. *waesa-*, 'sługa', *waesman-*, 'mieszkanie', ind. *wiśati*, 'wchodzi'.

wieść, p. *wiedzieć* (prus. *waist*, 'wiedzieć', z *oi - ē*, zamiast *i* u innych: ind. *wit-ti-*, awest. *wisti-*, 'wiedza'); *powieść*, *(przy)powiastka*; *wieścić*, *obwieścić*; *zwiastować*, *zwiastun*; *wieszczyć*, *wieszczy*, dawniej 'czarownik' (*wieszczek*, *wieszczka*, *wieszczyca*, nawet 'upiór' i 'upiorzyca'), *wieszczba*, *wieszczbiarz*; cerk. *věstь* (rus. *sowiestь*, 'sumienie'), *věsztь*, 'wieszczy', *věsztica*, 'czarownica'; rus. *wiestь*, *wiestiť*, *wieszczij*, *wieszczun*; czeskie *powiesť*, *wieszteс*, *wiesztiti*. Z *wieszczby* poszła *wieżdżba*, jak *prożba* z *prośby*; *wieżdżb* pisze biblja.

wieść, *wiodę*; w licznych złożeniach: *od-*, *z-*, *do-*, *po-*, *na-*, *roz-*, *prze-*, *wywieść*; jako częstotliwe służy *wodzić* (p.). Tylko w lit. (i w celt.) takie same znaczenie: 'prowadzić'; w innych językach służy wyłącznie »wiedzieniu, t. j. pojmywaniu, żony«, jak i w lit. *wedu*, 'żenię się'; ind. *wadhū-*, 'oblubienica', irańs. *wademno*, 'oblubieniec'; stąd grec. *hedna*, 'dary ślubne', niem. *wittum*, 'wiano' (szczególniej kościelne). Prasłowo; cerk. *westi*, *wedą*; lit. *westi*, *wedu*, iryjs. *fedim*, 'wiodę'. Złożone *wwieść* pisano niegdyś, jak każde *ww*, jednem *w*, dlatego r. 1500: *wieść*, o 'wwiedzieniu (położnicy) do kościoła', rus. *wowiedienije*.

wiewiórka, mylnie *wewiórka*, *wiewiór* w 15. wieku i w Ezopie; czes. *wewerka*, *wewer*; prasłowo; cerk. *věwerica*; różni Słowianie przekręcają to: *niewierica*, *lěwerica*, *jewerica*, *werwerica*; prus. *weware*, lit. *weweris*, *wowere*, *waiweris* (jak w cerk. *vě-*); łac. *viverra*, 'łasica'; kimryjskie (celt.) *gwywer*, 'wiewiórka'; pers. *warwarah*, 'wiewiórka'; niem. *Eichhorn* (anglosas. *acveorna*), przez słoworód ludowy odmienione znacznie? Może cała nazwa wędrowała z skórkami od Słowian; może to pożyczka od nich? W ruskiem nazwa *biełka* (nasze *biel*), od jej białego futra zimowego; nasze *popielice* nie krajowej, rudej, lecz północnej, szarej, dotyczą.

wieźć, *wiozę*; z wokalizacją *o*: *wozić* (p.): por. *wiosło*, *obóz*. Liczne złożenia. Prasłowo; cerk. *westi*, *wezą*; rus. *wiezti*, *wiezu*; lit. *wežti*, *wežu*, 'wiozę'; ind. *wahati*, 'wiezie' (i 'bierze żonę'), awest. *wazaiti*, 'ciągnie'; łac. *veho*, 'wiozę' (nasz *wehikuł*); niem. *Weg*, *be-wegen* (goc. *ga-wigan*), 'poruszać'. P. *wieża*.

wieża, *wieżyca*, *wieżyczka*; prasłowo; pierwotne *weża* (*wěża* Miklosichowe mylne) znaczyło tylko 'namiot': »*Ugri stasza weżami ... aky Połowci*«, u Nestora ('Węgrzy rozbili namioty jak Połowcy'); jeszcze w psałterzu 'atria': »*wieże* boże« (»przybytki«, puławski). Ponieważ jednak *wieża* - namiot kończy się zawsze spiczasto, przeniesiono jej nazwę na Zachodzie słowiańskim (u Czechów, Łużyczan, u nas, a od nas dopiero na Ruś) na 'wieżę', nieznaną Słowianom, gdy życie namiotowe dawno ustało. Na Bałkanie (cerk. itd.) *weża* 'przedsionka', a na-

wet 'śpiżarnia'. Namiot składano i *wieziono*, więc **wez-jq* słusznie go zwano (tak samo *jaty, jatki*, 'namioty', od *ja-*, 'wieźć').

więcierz, 'sieć na ryby i ptaki', ruskie *wjatier* i *jatier* (są i postaci z *l*, *wietyl'*, kaszub. *wiancel*); dalej się nie pojawia (prus. i lit. nazwy pożyczone z polskiego); z *o* może w *wąton* (p.).

więdnąć, *zwiędły, więdlina* (»mięsa *więdłe*«, rus. *wietczina* zamiast *wiadczina*, 'szynka'); »*uwiąd* starczy« (*wiąd*, 'tabes'); od *wend-, wond-*, p. *wędzić*; dziś tylko z nagłosem *w-*, lecz od 15. do 17. wieku także z *sw-*: *świędły* lub *więdły, świędnąć* lub *więdnąć*, i ta postać, z *sw-*, jest pierwotna; w staroczes. jest nawet *chwadnouti* z *swadnouti* (psałterz Klementyński z 14. wieku). Cerk. *uwęnąti* i *uwędati*; u Słowieńców, Serbów i Bułgarów postaci z *ch*: *wechnoti, wěchna, wechnuti*, 'więdnąć'; czes. *wiednouti* i *wadnouti*; łuż. *wjadnyć, wjasć*. P. *swąd, smąd* (już w cerk. *sm-* obok *sw-*: *prismęnąti, osmąditi*, obok *priswęnąti*), *swędra*, a bez nosówki: *swodą, woń*.

większy, od 16. wieku, zamiast dawniejszego *więczszy* i *więtszy*, do *więce* (*więcej*); *więce* skrócono we spójnik *więc*, znaczący pierwotnie tyle co 'dalej, więcej'. Prasłowiańskie to, od pnia *węt-, went-*, od *wen-*, oznaczającego wszystko co 'miłe, lube, rade'; *więce(j)* znaczyło pierwotnie: 'raczej, milej'; ten sam pień w nazwie *Wenery* (*venus, venustus*), a szczególniej rozgałęziony w germańskiem, gdyż i *Wunsch* i *Wonne* tu należą, nie mówiąc o dawnem *wini-*, 'przyjaciel'. Od tego samego pnia pochodzi i aryjska nazwa wszelkich *Wenetów* (między Celtami w Bretanji południowej, dzisiejsze *Vannes*; nad Adrjatykiem w *Wenecji*); na Bałkanie i w Małej Azji (*Henetoi* Homerowi); nazwa znaczyła: 'przyjaźni, mili' (?) Dla Słowian nazwa *Wenetów* ma osobliwsze znaczenie, gdyż Niemcy tak ich od wieków przezywali, i od Niemców przejęli Grecy i Rzymianie tę nazwę dla 'Słowian': *Venedi* u Plinjusza, *Wenedai* u Ptolemeusza, *Veneti* u Tacyta. Do dziś ta nazwa dla Słowian jest u Niemców w obiegu, mianowicie *Wenden, wendisch*, zowią Niemcy do dziś Łużyczan (a dawniej wszystkich Słowian zachodnich), a *Winden, windisch* (nazwisko *Windischgrätz*) Słowian alpejskich (w Styrji, Karyntji, Krainie); widocznie zwali się tak ci Słowianie, których Niemcy najpierw spotkali. Jedyna to nazwa szczepowa pierwotna (nazwa *Arjów* może tylko Indów i Iranu tyczy); jej powtarzanie nie dowodzi jednak żadnego ściślejszego związku między tymi *Wenietami* różnymi, powtarza się tak samo np. nazwa *Słowian, Serbów* i t. d. bez przyczyny. Jak *bolje-* tak i *więce-* mamy w imionach osobowych, *Więcław*, skrócone *Więtko*; od takiego polskiego *Więtka*, twierdzi Nestor, przezwali się wielkoruscy *Wiaticzy* nad Oką; przypuszczam, że nie cały szczep, tylko książę, wychodźca przed Piastami (?), swoje imię szczepowi ruskiemu narzucił. Czesi z *Więceslaw* urobili *Wacława*, któregośmy od nich pożyczyli, zapomniawszy o własnym *Więcławie*; z łacińskiego *Venceslaus* niemieckie *Wenzel*; u Czechów i inne złożenia, *Wacerad, Wacemil*, itd. *Więczszy* (biblja nie zna innej pisowni; *więtszy* późniejsza, *większy* ostatnia) uchodzi za stopień wyższy do *wielki*, łac.

'maior', tłumaczy w biblji i 'maior natu' ('starszy') przez: »*więcszy* rodem«. Pomijam złożenia i urobienia: *większość, powiększać* itd. Cerk. *węsztij*, 'większy'; serb *već*, 'już, ale', *veći*, 'większy'; czes. tylko *víc(e)*, 'więcej'; brak na Rusi.

więzić, *więzy, więznąć*, p. *wiąz*.

więzożołd (rus. *wjazoželd'*, pożyczka od nas), nazwa rodzaju 'dębu', w 17. wieku nierzadka (*więzożołdzie*!); pierwsza część: *wiąz*, druga p. *żołd*.

wija, 'zawierucha', częściej *wijadł* (jak *mokradł*), p. *wić*; prasłowiańskie: cerk. *wijal'*, *wijalije, wijalica*, 'burza', bułg. *vijůlica*, serb. *vijavica*; rus. *viejalica* i, z innym przyrostkiem, *vjuga*.

wikary, *wikarjusz*, dosłownie 'namiestnik, zastępujący czyjeś miejsce'; dziś o księży wyłącznie; z łac. *vicarius* od *vice-, vicem* (p. pod *wekśel*), *vicerex* itd.

wikłać, p. *wicher*.

wilga, nazwa ptaka, od *wilgi* (p.), bo na deszcz woła (niem. *Regenpfeifer*); dawne i narzeczowe formy są całkiem odmienne: *wywielga*, zamiast *wiwielga* (?), t. j. rus. *iwołha*, z przedsuwką *w-* (jak np. *wyraj* z *iraj*, 'raj', ?) przed przystawnem *i-*.

wilgi, *wilgoć* i *wilgość, wilgotny; odwilż, zwilżyć*; w cerk. i u innych Słowian tylko *wlgůk*, małorus. *wochkij*, jako przymiotnik; lit. *wilgyti*, 'zwilżać', prus. *welgen*, 'katar'; niem. *welk*, 'zwiędły', i *Wolke*, 'chmura'. Ponieważ jednak teksty 15. i 16. wieku piszą stale *wilki*, 'humidus', *wilkość*, 'humor', należy więc i dla polszczyzny przyjąć jako pierwotne: *wilgki* (por. *lekki*), zmienione w *wilgi* dopiero pod wpływem *wilgoci*, urobionego, jak i czasownik *wilżyć*, od pierwotnego pnia wedle stałych wzorów, jak *słodki: słodzić*. Do *wĭlg-* należy z wokalizacją *o: wołg-*, z czego cerk. *właga*, 'wilgoć', *nawłažiti*, 'zwilżyć', na całem Południu *właga*; czes. *vláha*, łuż. *włoha*, rus. *wołoga* i *właga*; u nas tego już niema; ruskie *wołoga*, 'przyprawa tłusta', *wołożit'*, 'gotować na maśle', na Litwie *valgau, valgyti*, 'jeść', *pavalga*, 'omasta', ciekawe o tyle, że i słowiańskie *mleko* nazwano od 'wilgoci', *mlaki*.

wilja, z *wigilja*, łac. *vigilia*, 'czuwanie' (przed świętami znaczniejszemi); dziś »*wilja* Bożego Narodzenia«; w psałterzu *wigilje* (»ku czuciu«, puławski); łac. *vigil*, 'czujny', należy do *vigēre*, 'być silnym, krzepkim' (stąd u nas *wigor*, jak *walor* od *valēre*).

wilk, *wilczyca, wilczy*; aryjska nazwa drapieżcy, lit. *wilkas*, ind. *wrkas*, erańs. *wehrkas*, niem. *Wolf* (goc. *vulfs*); grec. *lykos* i łac. *lupus* (z *p* narzeczowem zamiast *k*) w nieco odmiennej postaci. Podobieństwo z lit. *velkù* (= *velkę*) pozorne. Zwano *wilkami* i 'szkodliwe narośli na drzewie (i ciele)', co okrzesywano. Urobienie: *wilczura* (jak *lisiura*); stąd wzięli Niemcy *Wildschur* (o 'futrze') P. *wilkołak*. U wszystkich Słowian tak samo: cerk. czes. *wlk*, serb. *vuk*, rus. *wołk*, łuż. *wjelk*. Zupełnie co innego drugie *wilk*, skrócone z *wilkum, wilkom*, niem. *willkomm(en)*, 'puhar na powitanie gościa', 'puhar cechowy' (nieraz znacznych rozmiarów, bo aż i garncowy); stąd w dawnych wierszach »gościa niebywałego *wilkiem* częstują«, »*wilka* tym, co tu u mnie niebywali«, albo pełniej: »że cię *wilkom* ktoś wczora pić musił«.

wilkołak, od 15 do 18. wieku wyłącznie *wilkołek, wilkołkowie*; 'człowiek odmieniający się w wilka' (niem. *Währwolf*, dosłownie: »mężowilk«, grec. *lykanthropos*); odwieczny przesąd słowiański, zapisany już w 5. wieku przed Chr. przez Herodota o Neurach (p. *nur*). Ogólnosłowiańska forma inna: *wilkodlak*, t. j. 'mający wilczą sierść' (*dlaka*; stąd nazwa prusko-litewska 'niedźwiedzia kudłatego', *tlakis*, lit. *tokis*); nasza zdaje się zdrobniałą od **wilkoł* (urobione jak *mozoł, warchoł, wierzchoł*,?), jeżeli to nie przeróbka dowolna niezrozumiałego *wilkodłak*.

wiła, 'błazen, szalbierz'; *wiłować*, 'błaznować, szaleć'; *nawiłał*, 'oszalał'; wyraz od 17. wieku zapomniany; lit. *wilti, wiloti*, 'oszukiwać'. U Słowian zachodnich oznaczał tylko tego, 'co od rozumu odszedł'; u południowych (na Bałkanie, głównie u Serbów; powtarza się i u Słowaków) *wiłą* nazywa się ta, 'co odbiera rozum, czaruje': rusałka, duch gór i lasów, nimfa wodna i polna, wabiąca, jak rusałka, do swego »koła« (tańca), piękna, niebezpieczna, opiekująca się bohaterami, ale i mściwa. Któreż z obu znaczeń pierwotne? Za 'nimfą' przemawiają źródła cerkiewne, co od 11. wieku tylko o *wiłach* - rusałkach prawią; u zachodnich Słowian, co pierwotną wiarę pogańską rychlej i doszczętniej utracili, mogła nazwa przyróść do tego, 'którego wiły oczarowały, urzekły, co szalał od nich'. U nas dorobiony i męski *wił*, jak *strzygoń* do *strzygi*. Por. czes. *wilný*, 'lubieżny', bułg. *wilnějа*, 'szaleję', serb. *wilowniak*, 'rozpustnik'.

wina, 'kara (sądowa)', 'poena', i 'zarzut', od 14. wieku: »dawa *winę*«; *winić, obwiniony*; *prze-* i *zawinić*; *winny, niewinny*; *uniewinniać*; *winować, winowaty*; *winowaćca*, a z tego *winowajca*; znaczeniowo odbiega zupełnie *powinowaty* (niby należący do *winy*, bo za *winnego* cały ród odpowiadał i kary ponosił?). Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *wina, powinŭn* (nasze *powinien, powinność*), *winowat, winowīn* (nasze *winownik*). Prus. *etwimut*, 'usprawiedliwić', lit. *waina*, 'wada', *wainoti*, 'oskarżać'.

winda, *windować*; *winduga* i *binduga*, 'miejsce składowe'; od 16. wieku; z niem. *Winde, winden*, co we związku z *wenden*, 'obracać', *wandeln* i *wandern*, 'wędrować'.

wino, krzak, owoc i napój; *winny* ('smaku wina'); *winnica*; *winiarz*; *win(i)ówka*; *winorośl, winogrona, winogronowy, winograd* ('winnica' i 'krzew winny', z »*winohradu* grona«, Potocki). Prasłowiańska pożyczka z łac. *vīnum*, rozeszła się od Bałkanu; cerk. *wino, winograd*, 'winnica', 'łoza'; *winograd* niepolskiem *ra* zdradza czecha, *winobranie* również czeskie? Na Rusi *winó*, 'wódka', *winokur*, 'gorzelnik'. Ale jabłka *winniczki* w 16. wieku *windliczki* się zowią, więc nazwane od jakiejś miejscowości (jak *borsztówki, japurty*)?

winsz, *winszować* i *wińczować*, od 16. wieku ogólne, z niem. *wünschen, Wunsch*, poprzez czes. *winsz, winszowati*, od pnia *wen-* (p. *większy, Wenedzi*).

wint, z Rusi, *wintowy*; *wintówka*; i o grze 'wiście', i o 'strzelbie'; nazwa strzelby od *wintów*, 'śrub', z niem. *Gewinde*.

wiodro; prasłowo, dziś zapomniane, o 'jasnej pogodzie', w biblji o 'gorącu' (»upalenie«, Leopolita); cerk. *wedr*, 'jasny', serb. *wedriti se*,

'rozjaśniać się', słowień. *wedernica*, 'tęcza', czes. *wedro*, 'ciepło', łuż. *wjedro*. 'pogoda', rus *wiedro*; brak w lit; niby niem. *Wetter* i *Gewitter*, ależ to łączą z *wiatr*, łac. *ventus*, itd., od pnia *wē-*, p. *wiać*, gdy nasze słowo służy 'cichej, ciepłej pogodzie'.

wiór, *wiórnik*; *wiórzysko*, dawniej *wierzysko*; 'trzaska', 'strużyna'; u wszystkich innych Słowian z *i-*: serb. *iver*, słowień. *iwĕr*, czes. *(j)iwera*, rus. *iwierień* (bez *i-* tu i owdzie po narzeczach). Jakaż postać pierwotna? Nierzadkie są przykłady przydechowego *i-* (*irej*, *iwołga*), ależ przecie i polszczyźnie niebrak przykładów odpadania nagłosowego *i-* (*glica*, *gra*, *mieć*).

wiosło, *wiosłować*, *wioślarz* z *wieślarz*; prasłowo; cerk. *wesło*, od *wez-* (p. *wieźć*), z przyrostkiem *-tło* czy *-sło*.

wiosna, ludowe *wiesna* (bez przegłosu), *wiosenny*, *wiośniany*; prasłowo; cerk. *wesna*; lit. z innym przyrostkiem, *wasara*, 'lato', *pawasaris*, 'wiosna' (i 'styczeń' czy 'luty' tak zowią, *wasaris*); ind. *wasanta-*, 'wiosna', *wāsara-*, 'dzień'; grec. *ear* (z **wesar*), łac. *vēr*, 'wiosna'; wywodzą od *was-*, 'świecić', p. *jutro*, albo od *wes-*, p. *wesoły*.

wiotki, *wiotkość*; *wiotszeć* albo *wietszeć* (dziś pisane mylnie: *wietrzeć*, *wietrzeje*, *zwietrzało*, *wywietrzały*, jakby we związku z *wiatrem*) dowodzi, że poprawne brzmienie jest: *wiotchy*, *wiotszeć*, i tak zawsze w 15. i 16. wieku pisano; i znaczenie się odmieniło: *wiotchy* znaczył tylko 'stary', więc w biblji: *wiotche* (»stare«, Leopolita), *wiotchością* ('od starości'), »rucho jich nie *zwiotszało*« ('nie zstarzało się'), *zwiotszeje*, 'zstarzeje', w psałterzu; ale już w biblji nabiera znaczenia 'słabości': »wszytko *zwiotszałe*« ('słabe'), »*wiotche* szaty« ('lekkie'). Dalej: *wiotesz*, 'starzyzna', *wioteszka*, 'suknia nienowa, co wietszeje i starzeje'; *wiotech* i *wiotek*, o 'pierwszej i ostatniej kwadrze miesiąca': »nie zna, jako miesiąc w pełni, *wiotchu*« ('nie zna nowiu'), ludowe »na *wietku*«, 'na nowiu'. Prasłowo; cerk. *vetŭch*, 'stary', i tak u wszystkich Słowian; lit. *wetuszas*, 'stary'; ind. *watsara-*, 'rok' (w pewnym cyklu lat), grec. *etos* (z **wetos*), 'rok', łac. *vetus*, *vetustus*, 'stary'.

wir, *wirować*, *wirowy*, pisane w 16. i 17. i przez *ier*; jedno z arcyrzadkich słów, gdzie wkońcu *i* nie uległo przed *r* przegłosowi w *ie*; *wąwiry*, w 15. wieku, 'zawiły, kręty'; *wir*, 'odmęt', właściwie tylko: 'gdzie woda *wre*, kotłuje'; p. *wrzeć*; prasłowiańskie; cerk. *wir*, 'odmęt w wodzie', i tak u wszystkich Słowian; znaczy nieraz 'zdrój, źródło' (co *wywiera*).

wircauz, z niem. *Wirtshaus*: 'gospoda, karczma, gościnny dom, osterja (włoskie), karwaser (tureckie)', w słowniczku z 1607 r.; na dworze Władysława IV i Jana Kazimierza nazwa 'zabawy dworskiej' (z przebieraniem się; A. Morsztyn na te zabawy wiersze pisywał).

wirydarz, 'ogródek' (jest i *wirdarz* r. 1500), z łac. *viridarium*, 'zieleniną', w 16. i 17. wieku stałe; skrócone i odmienione w 16. wieku w *bindarz(yk)*, gdzie pierwsze *r* tym razem w *n* rozpodobnione.

wirzbca, 'pas', w obu psałterzach: »jako *wirzbca*, jąż się weżdy pasze«; zamiast **wirzwca*, od prasłowiańskiego *wĭr-wĭ*, 'powróz', co przyrostkiem *-w̆* od *wĭr-*, 'wiązać' (p. *wrzeć*), jak np. *bĭr-wĭ* od *bĭr-*, 'nieść'

(p. *bierwiono*); cerk. *wrw'*, rus. *wieriowka*, 'szpagat', serb. *wrwca*, słowień. *wrca*, czes. *wrw*, *ob(w)rw*; lit. *wirvė*, prus i łotew. (również, jak nasze, z »błędnem« *b*) *wirbe*, 'powróz'. W 16. wieku *wier(z)bca* i *wierzbeczka*, jak i *obierz*, p. (z *obwĭr-wĭ*), należy do przypraw łowczych.

wisieć, *wisioł*, 'wisielec', p *wiesić*.

wiskać, *wiszczeć*, o głosie konia: »koń *wiszczy*«, ale i o człowieku: *wiskanie*, 'płakanie'; miesza się z *wyskiem* (od *wycia*, *wyku*), tak, że dawne przezwisko szydercze 'dziewcząt', *wiskulicha*, tu i tam odnieść można, jeśli to nie *wy-skulicha*, 'co *skuły*, szczeki, wystawia'. P. *wizg*.

Wisła. Niema na Północy i Wschodzie Europy drugiej nazwy rzeki o równie niezmiennem brzmieniu; że Łacinnicy-Grecy ją i *Vistla*, *Viscla*, *Vistula* (albo nawet, wedle innych męskich nazw rzek, *Visculus*) i *Visula* pisywali, dowodzi tylko pierwotności naszego brzmienia. Przez całe dwa tysiące lat jedyny cesarz Konstanty 950 r. drugą jej nazwę przytoczył, *Dizike*, ale to tylko nieporozumienie, a jeżeli ją od 15. do 17. wieku i *Białą Wodą* opisują, nie uchronimy się podejrzenia, że działa tu świadomie nazwa niemiecka: *Weissel*, *Weichsel*, stale a mylnie od *weiss*, 'biały', odwodzona. Nazwa ta w Polsce zupełnie odosobniona, bo wszystkie *Wiślice*, *Wisłoki* (rodz. męski i żeński), *Wisłki*, a nawet narzeczowe nazywanie 'wylewów wiosennych' *wisłami*, poszły od nazwy rzeki samej, są niepierwotne, więc niczego nie dowodzą. I u innych Słowian nazwa taka niemal nie istnieje; jedynie na Polesiu powtarza się coś podobnego (jest *Wisła*, *Wiślica*, błoto *Wisło*). Możnaby wobec tego zapytać, czy to nie nazwa obca, przedsłowiańska, jakichś nam nieznanych tubylców najpierwotniejszych. Lecz samo brzmienie (por. i rodzaj żeński, ulubiony u nazw rzek słowiańskich) tak nam poufałe, że nietrudno nam uwierzyć w wywód słowiański. W takim razie wytłumaczymy ją najłatwiej jako *Swistę*, z odpadnięciem nagłosowego *s-* (por. *więdnąć*), i porównamy nazwy rzeczne z ocalałem *s-*: *Świsłocz* (dopływy Berezyny i Niemna), naszą *Świślinę* (?): te wywodzą się od pnia *sweit-*, 'jasny, biały', z przyrostkiem *-sło* lub *-tlo*. Kto zaprzeczy utożsamianiu *Wisły*, *Wisłoka*, z *Świsłoczą*, znajdzie od pnia *wis-* (*weis-*) liczne nazwy rzeczne na obszarze niemieckim (*Wesera-Visurgis* i i.) i celtyckim, a z równem prawem mógłby wychodzić i od pnia *weik-* (*wik-*), z podniebiennem *k*, co w Słowiańszczyźnie również *wis* daje; dla obu pni znaczenie najogólniejsze: 'cieczenie'. Czy (arcyrzadkie zresztą) nazwy *Isła*, *Iślanka* (obie w dorzeczu *Wisły*), *Isłocz* (albo *Wisłocz*?, dopływ Berezyny), nie powtarzają tej samej nazwy? Mistrz Wincenty *Wisłę* nazwał *Wandalem* (p. *Wanda*), ale to tylko dowolne umiejscowienie fantastycznej całkiem nazwy, i jeszcze mniej waży niż *Dizike* Porfirogenity.

wisz, 'sitowie', »chwytać się *wiszu*« (niby tonący brzytwy), »w *wisze* i rogoże«; *wiszowy*; *wiszowały*, 'gruby' (o sianie); *wiszar*, 'zarośli'; tylko u nas, od 15. wieku, i u Słowieńców: *wisz*, 'sitowie'; na Rusi narzeczowe, *wisza*; długie liście *zwisają* na dół, i mby stąd nazwa; ależ powtarza się w lit. *wikswa*, i *wikszris*, 'sitowie', *wizgu*, prus.

wizene, 'trawa', *weisigis*, 'łąka', niem. *Wiese*, 'łąka', norwes. *veisa*, 'muł', *vīse*, 'badyle', więc słoworód ów jest »ludowy«, a pień znaczył raczej 'mokre' czy 'pełne'.

wisznia, prasłowo; tak samo i to samo powszechnie, bałkańskie, ruskie itd. *wisznia*; z słowiańskiego pożyczka (ale przeczą temu) w niem. *Weichsel* (?); *wiśniowy* (kolor), *wiśniak*. Prapożyczka od Kaukazu i Grecji (*byssinē*), gdy *trześnia* (p.) z Zachodu przybyła.

witać, *powitać*, *powitalny*; nasze i czeskie znaczenie nie pierwotne; pierwotne ocalało w *zawitać*: »*zawitał* do nas«, 'przybył na pobyt, mieszkanie', bo *witati* znaczyło tylko 'mieszkać'; cerk. *witati*, *obitati*, *obitěl*, 'mieszkanie', *prěwitati*, 'przesiedlić się', tak samo w ruskiem; lit. *vieta*, 'miejsce, osiadłość'. W imionach osobowych, *Witosław*, *Witomysł*, i *Drogowit*, *Świętowit*, *Jarowit*, znaczy *wit* to samo co *byt*: *Drogowit* tyle co *Drohobycz*.

witez, p. *zwyciężyć*.

wizerunek, dawniej *wizerunk*, 'obraz, abrys'; pierwotny czasownik, *wizerować*, bardzo rzadki, z niem. *visiren*, a to z romańskich języków (franc. *viser*) od tegoż łac. *visere*, od którego *wizyta*, *wiza*, *awizować*, *wizawi* (łac. *visus*, franc. *vis-à-vis*); *rewizja*, *rewizor*, *rewidować* itd., *prowizja*, *prowizor* (w aptece), *aprowizacja*, a wreszcie i *belweder* (z włos. *belvedere*); wszystko wkońcu od łac. *videre* (nasze *widzieć*).

wizg, 'pisk', ruskie *wizg*, *wizžat'*, 'piszczeć', odmianka do *wisk*, p. *wiskać*

witka, *witwa*, p. *wić*,

wlec, *wlekę*, *wlekł*; już od końca 15. wieku pojawia się, zamiast *ie*, niepierwotne *io*: *wloką*, *wlókł*; liczne złożenia: *odwlec* (i o czasie), *nawlec* (np. igłę), *dowlec*, *przywlec*, *powlec*, *wywlec*, *zawlec*; częstotliwe: *nawlekać* itd. Przestawione z *welk-*; z samogłoską *o* p. *włok*. Prasłowo; cerk. *vlěką*, *vlěšti*; rus. *wołoku*, *wołocz*; czes. *vleku*, *vléci* z tą samą samogłoską, *el*, zamiast wymiany: *el*, *il* (por serb. *vući* z **vlkti*); lit. (z ową różnicą): *velku*, *vilkti*, 'ciągnąć'; prus. *au-wilkis*, 'nić', lit. *ap-vilkas*, 'ubiór'; awest. *fra-warczaiti*, 'zawleka', *aipiwarczaiti*, 'nawleka ubiór', grec. *aloks* (z **a-wloks*), 'brózda', niem. *walken*, 'ugniatać sukno', dawne *walgen*, 'toczyć'.

wlulić się, *wlulać się*, 'wpoić się', częste w 17. wieku: »co się raz do serca *wluliło*«; p. *lulek* i *lelum*.

władać, *władnąć*, *władza*, *władny*, *władzca* (dawniej i *włajca*, *jednowłajca*), *władztwo*; *właść*, *właściwy*, *właściwość*; *własny*, *własność*; *zwłaszcza*; *władyka* ('biskup', ruskie, cerkiewne, tłumaczy greckie *kyrios*, 'pan', tytuł biskupi); *Władysław* (tak samo obce, łacińskie i węgierskie, *Ladislaus*, *László*); pomijam złożenia: *zawładnąć* itd., *nadwładza*, albo z *włado-*, albo *właściciel*, *przywłaszczać*; *władarz*. Wszystkie te słowa okazują *-ła-* zamiast zwykłego *-ło-*, istniejącego albo w dawnym języku, szczególniej w 15. wieku, albo ocalałego do dziś, a więc: *włodać*, *włodę* (Kazania gnieździeńskie, nie: *włodzę*), *włos(t)ny*, *włodarz*, *włość* (*włościanin*, *włościański*), *Włodzisław* (stąd nazwy miejscowe *Włocławek* i *Wodzisław*), *Włodzimierz*; *włodyka*, co z 'panującego' zszedł nisko: »ubogi *włodyka*, ale nie klejnotnik«, 'szlachetka-żołnierz bez wioski', więc 'nieosiadły' (»ubogiej *włodyki* krapie«, r. 1472). W psałterzu tylko *włodać*, w biblji

obie postaci co raz się mieszają: *władać, władnąć* (sobą, niebem), albo *włodać* (niczem), *włodarz* ('satrapa', 'trybun', 'zwierzchnik, urzędnik'; od 16. wieku do wsi ograniczony), *włodnąć* (»nad chleby«, albo »chleby«, t. j. chlebami; »*włodli* dniem«), *włość* ('ziemia, państwo, ojczyzna', 'prowincja, szczep', 'dom'), *włostny*, 'prawowity' (*własny*, Leopolita), *włosny*, mniej częste (»z *włosnego* sierca«), *włosność* (»prawo«, Leopolita). Tylkoż z tego nie wynika bynajmniej, żeby postaci z *-ła-* nie były równie polskie jak postaci z *-ło-* (pominąwszy jawne pożyczki: *władyka, Władysław*, obie nie polskie). Prasłowo; cerk. *własti* (tego nie mamy), *władą* ('włodę'), *włast'* ('włość') *władyka* ('pan, włodyka'), *właszt'* ('włoszczy'), i tak samo na całem Południu i u Czechów; na Rusi *wołost', Wołodimir* (postaci cerkiewne z *-ła-*, *władiet'*, przeważają). U Łużyczan *boża łość* (z **włość*) stała się mityczną postacią. Pruskie *waldujko*, 'rycerz', pożyczka z naszego *włodyka* (urobiono to nasze słowo przyrostkiem *-ka* od rzeczownika **włody*, 'panowanie'). Pień: *weld-, wołd-*; u Słowian już tylko *wołd-*, natomiast Litwa oba pnie zachowała: *weldėti, weldu*, 'panuję', *welst*, 'panować', *weldamas*, 'poddany', prus. *weldūnai*, 'dziedzice' (a jest i postać z *īl*: *apwildo*, 'osięgnął'), *waldýti*, 'panować', *waldōnas*, prus. *waldnikas*, 'panujący'. Powtarza się w niem. *walten*, 'panować', dawne *waldan, Woldemar* = *Włodzimier*, goc. *wulthus*, 'przepych'; łac. *valēre*, 'być silnym' (stąd *validus*, 'silny', nasze *inwalida*, dosłownie: 'bezsilny'; dalej *walor, walorowy, waloryzacja*). Pomijam złożenia, *własnoręczny* itd., lub urobienia, jak *właścizna, właśniejszy*. W psałterzach *obłaszcze*, 'osobnie', zdaje się czechizmem, por. nasze *zwłaszcza*.

Włoch; liczba mnoga dziś: *Włosi*, dawniej prawidłowe: *Włoszy* (*-si*, jak w *nasi* itp., zamiast jedynie poprawnego *-szy*); *Włochy*, dawny biernik, 'Italja'; *włoski, włoszczyzna*. Przestawka z **wołch*; ruski »pełnogłos« w *Wołoch*, »*Wołoska* ziemia«, a w formie obcej, niesłowiańskiej: *wałaski* (»*wałaski* capie«, już w Ezopie Biernatowym), por. niem. *Wallachei*, 'Wołoszczyzna'; stąd *wałach*, p. (z niem. *Wallach*), i *wałaszyć*, bo pasterze »*wałascy*« konowałami bywali. Oznaczał **Wołch* Słowianom wszelakich Romanów; na nich przenieśli to nazwisko od Niemców; ci najpierw wszystkie plemiona celtyckie, a później i romańskie (co siedziby dawne celtyckie objęły, np. w Francji) zwali *Walh*, dziś w dalszem, przymiotnikowem urobieniu: *Wälsche* (= *włoski*); to *Walh* poszło z nazwy wielkiego szczepu celtyckiego, *Volcae*; z nimi Niemcy najpierw się spotkali i z siedzib ich wyrugowali. Od Słowian pożyczyli Grecy swoje *włachos*, 'pasterz'; Węgrzy rozróżniają *Oláh*, 'Wołoch', od *Olasz*, 'Włoch'; rozróżnianie równie dowolne jak nasze *Wołoszyn* i *Włoch*, co właściwie jedno i to samo.

włoć, już niemal nieznane, chyba w nazwie roślinnej *prosiana włoć*; prasłowo dla 'kłosa'; bułg. *wlatja*, serb. *wlatati*, 'kłosować', *wlatak*, 'kłosek'; słowień. *(w)lat*, czes. *lat', látka*, 'kłos (owsa)', i 'materja, treść'; rus. *wołot'*, 'kłos'; lit. *waltis*, 'kłos owsa'; prus. *wolti*, 'kłos', tylkoż nie z **walkti-* to poszło, narzeczowe *walksztis* niczego nie dowodzi. R. 1472 *prosiana włoć*, później

i *prośnowłoć* i *prosiana błoć*, dla rośliny 'senecio' (później i *świnie kadzidło*; *prosiany kwiat* już 1472 r. dla odmiany tegoż 'senecio', jakby »*prosia szczeć*«), nie od »włosów prosięcia, że owoce opatrzone puchem«. Za tem przemawiałoby jednak starorus. *wołod'*, *wład'*, 'włos', i o 'zieleni ziemnej' używane, *wołoť*, 'nić'.

włok (na ryby); *włókno*, *włókniśty*; *włóka* (pola, od *włóczenia*, 'bronowania', por. homerowe *ōlks*, 'bróżda'); *włóczyć*, *włóczęga* (przyrostek jak w *ciemięga*); *włóczebne* (rus. *wołoczebne*): chodzenie w poniedziałek wielkonocny (niby po kolędzie, a raczej dyngusie) chłopców, obdarzanych za śpiewy święconem (tylko w stronach ruskich), jeszcze w 18. wieku 'wielkonocna danina do dworu'; *włóczkowie* krakowscy, 'flisowie, co drwa po Wiśle włóczyli'; *włóczka* (od *nawlekania*); *włokita*, z ruska *wołokita*, 'mitręga, włóczenie po sądach i urzędach' (*włokita* od **włoky*, por. taki sam rzeczownik **włody* w *włodyka*, albo w *kopy-to* od *kopać*); częstotliwe *właczać*, *uwłaczać*. Cerk. *właczą*, rus. *wołoczu*, cerk. *włakno*. Z *wołk-* do *welk-*, p. *wlec*. Jest i dawny rzeczownik męski *włoka*, 'ten, co się włóczy', *wywłoka*, 'co zrzucił szaty księże'; nazwy żartobliwe: *włóczykij*. Stąd i *włóczenia*, 'kopja', »którą uwiązawszy u łęku przy koniu, włóczyli (za sobą)«. Tu należy *powłoka* (p. *oblec*, *obłok*), lit. *apvalkas* i *užvalkas* (to samo).

włos, *włosek*, *włosie* (zbiorowe); *włosisty* i *włochaty* (*ch* nieraz w podobnych »zgrubieniach«, por. *Moch* do *Moskal*); *włosień*; *włosiany*, *włosień(n)ica* (dla umartwienia ciała noszona), w biblji »gzło *włosiane*« (*włosieniec*, Leopolita). Przestawka z **wołs*; rus. pełnogłos *wołos*, cerk. czes. *wlas* Prasłowo; awest. *warsa-*, 'włos'; lit. *wałai*, 'włosy ogona końskiego'; ind., z inną samogłoską, *wāla-* (to samo); iryjs. *folt* (z przyrostkiem *-to*, por. wyżej *włoć*, starorus. *wołod'*), 'włosy, runo'. Nasze odmianki z *ch* prastare, w nazwach roślinnych: *włochynie*, a z tego: *łochynie*, *włochaciny* i *włochacinki* (16. wiek), 'żyłki', 'kosmaciny'; *włochaciny* i *włosiny*, 'agrest', r. 1472. Ten sam pień na Rusi z *r* i bez zwykłego przejścia *rs* w *rch*: *worsa*, 'włos na suknie', *worsianka*, 'szczotki'; lit. *warsa*, pożyczka z ruskiego.

wnątrz, p. *wnętrze*.

wnet, *wnetki*; w 16. wieku *hnet*, *hnetki*; *wneteczki*, 'rychło'; pożyczka z czes. *inhed*, *ihned*, *hned*, *hnet* (z mnóstwem odmian), od *in-*, z tym samym przyrostkiem co w *tegdy*, *kie(g)dy*: **inŭgdŭ*; *in-* nie jak w *inędy*, 'indziej', lecz w pierwotnem znaczeniu: 'jeden', jak w *inochod*, cerk. *vŭiną*, 'ciągle'; dosłownie więc: 'jeden raz'; por. *zaraz*.

wnętrze, *wnętrzny*; *zewnętrzny*, *wewnętrzny*, *wywnętrzać się*, *zewnątrz* i *wewnątrz*; *wnętrzności*; *wnątrz* (samo *nątrz* mylne), »*wnątrz* przebytka«, *z wnątrz* i *zewnątrz*, *w wnątrza* (biblja, psałterze); *wnęt(e)r*, *wnętrek*, o 'wałachach', 'wieprzach' (ich muda *wnętrzne*, 'wkręcone'), *wnętrz*, 'kiernoz', r 1500 *wnętrek*. Prasłowo: pierwotna postać przyimka *wn-* (jak w *wniść*) i **ątrĭ* ('wnętrze, wnętrzności'); cerk. *izątri*, 'zewnątrz' (z *ątr-*: *wątroba* i *jątrznica*, p.); grec. (z inną wokalizacją) *entera*, 'wnętrzności'; łac. *inter(n)us*, 'wewnętrzny' (z tego nasz *internat* itd.); ind. *antra-*, 'wnętrzności', *antara-* 'wewnętrzny'; brak

w lit. (*antris*, o 'niewytrzebionym'?). Więc nasze *wewnętrzny* ten sam przyimek dwukrotnie powtarza, rus. *wnutriennyj* raz go daje, tak samo czes. *wnitrzní*; w rus. i serb. powstaje mylnem dzieleniem słowa nowy rzeczownik: *nutro* ('serce'), *nutriec*, serb. *nutrak*, 'wałach'; czes. *ni-* z *niu-*, zamiast *nu-*. Pierwotne **ątr* we złożeniu z przyimkiem przybiera zwykłą postać *-ĭ* (jak *ispołń* itp.); samo ocalało w cerk. *ątrĭń*, 'wewnętrzny', *ątrĭjądě* (i różnie), 'wewnętrznie'.

wnimać, 'mniemać', ginie już w 14. wieku; psałterz puławski zastąpił już nieraz *wnimał* psałt. florjańskiego przez: *mnimał*, a kopista florjańskiego nieraz słowo mylnie wypisał; prasłowo; cerk. *wnimati*, rus. *wnimat'*, częstotliwe (*wnimają*) i inne, *wnemlją*, *wniemli*, 'słysz'; od *jąć* (p.), co pod wpływem czasownika *mnieć* (p.) odmieniło *wn-* ('w') przedimka w *mn-* (p. *mniemać*).

wnuk; *wnęk, wnęka, wnęczka, wnęczęta*, od 14. do 17. wieku, dziś podhalskie; w biblji: *wnuków* i *wnęków*; inni Słowianie postaci z nosówką nie znają, mają tylko *u*: cerk. *wŭnuk*, bułg. *unuk* i *mnuk*, serb. *unuk*; *w-* przydech, *-uk*, *-ąk*, przyrostek, z stałą wymianą samogłoskową przed *k*; pienne *ŭn-* przypomina owo *an-*, od którego pochodzą wszelakie nazwy pokrewieństwa u Arjów: niem. *Enkel*, 'wnuk', i *Ahn*, 'dziad' (bo dla 'dziadów' i 'wnuków' jedna bywa nazwa, p. *pra-*), grec. *annis*, łac. *anus*, 'babka', lit. *anyta*, 'świekra', prus. *ane*. Pień to ogólnie ludzki, węg. *anya*, 'matka', itd.

wnyk, 'pętlica-siatka', to samo co *wnik*, dawniej ogólne: 'sieci', 'dołki', 'zasadzki', co oczywiście poszło od *wnikania* (p. *niknąć*); *wnikliwy*, 'wnikający' (*wnitki* błąd druku, zamiast *wniki*). Obok zaś *wnyków* i *wników* jest i (nowe?) słowo: *wnęk* i *wnęka*, 'framuga, wklęsłość', w anatomji 'hylum', *wnękliwy*, 'wnikliwy', oboczne do *wnuk*, 'wnętrze': »we *wnuku* kłóje«, »drzewo we *wnuku* spróchniałe«, »coś mie boli *wnuku*«, »we *wnukach*«, »*z nuka*« (albo »*z wnuka*«), 'z środka'; tu *u* zamiast *ę*, boć to do *wnętrza* należy.

wochlon, w 16. i 17. wieku, z niem. *Wochenlohn*, 'zapłata tygodniowa', dalej 'zapłata' wogóle.

woda, *wodny*, *wodnik* (na niebie), *wodziarz*, *wodnisty*, *wodność*; *wodociąg*, *wodolej*, *wodotrysk*, *wodowstręt*; *rozwodniać*, *nawodnienie*; *powódź*; *wódka* tłumaczy łac. *aqua vitae* (*okowita*, 'woda życia'), od nas na Ruś powędrowała; *wódeczka*, *wódczany*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian. Lit. *wanduo* i *unduo*, drugi przypadek *wandens*, prus. *wundan* i *unds*, z pierwotnego **wōden-* i **ūden-*, 'woda'; goc. *watō*, niem. *Wasser*; ind. *udan-*, grec. *hydōr*, łac. *unda*; ind. *od-man-* 'powódź', i *unatti*, 'leje', awest. *wadi-*, 'bieg wody'. W *woda -a* może nie jest zwykłe *-a* żeńskie, lecz poszło z *-ō* i całą dalszą odmianę wywołało, co pierwotnie z litewską byłaby zgodna, niby: **wodō*, **wodan-s*, z czego prawidłowe: *woda*, *wody*; za tem dopiero inne przypadki wedle odmiany żeńskiej; przypuszczają nawet, że to nie jedyny podobny rzeczownik (?). Por. *wiadro*, *wydra*.

wodzić, częstotliwe do *wieść* (p.); *-wód* we złożeniach: *wywód*, *rozwód*, *odwód*; *zwód* (praw, 'redakcja'), i *zwodzić* kogo (z prawej drogi), 'seducere', *zwodziciel*; *dowód*, *powód* ('strona skarżąca'; 'przy-

czyna'; stąd wzięte rus. *powod*); *przewód* ('conductus', stąd »*przewodnia* niedziela«); *przewodnik*, *przewodniczyć*; *obwód* (i 'powiat', późne słowo; pierwotne *obód*, p.); *zawód* (*zawieść się* na kim; *zawód* i 'ubieganie się', *zawodnik*, *współzawodniczyć*); *zawodzić* nad kim, 'biadać'; dalej *wódz* i *wódca*, *przywódca*, *dowódca*, *wództwo*, *wodzowstwo*; *-woda* w słowie *wojewoda*, co ma być tłumaczeniem z niem. *herizogo*, ależ niem. *ziehen* nie jest 'wieść'; takie złożenie jednak bywa istotnie niecałkiem w duchu słowiańskim, coby się raczej *wojnikiem* objawiał; *woiewództwo*. Tu i *podwoda*, uciążliwy obowiązek dostarczania *podwód*, 'wozów', *podwodzenia* niemi zapasów wszelakich'; *wodze*, 'cugle', z **wodja*, rus. *wożża*. Złożenie *wodzirej*, już w 15. wieku. Por. *prowadzić*. Obce (ruskie): *prowodyr*. Prasłowo; cerk. *woditi*, *wożdą*, *wozd'*, 'wódz', *powod*, 'wodze, cugle', *prowaždati*, 'prowadzać'; lit. *wadyti* i *wadžioti*, 'wodzić' (ale *waduoti*, 'wywodzić wykupnem'), *wadas*, 'wódz' (ale i 'poręka, zastaw'), *pawadas*, 'wódz', *iwada*, 'wodociąg'.

wój, przestarzałe, 'żołnierz'; *wojak* (Piekarski 1650 r. twierdzi, że słowo z Czech przybyło), *wojaczka*, *wojacki*; przymiotnik **wojski*, nieznany w języku, ocalał we dwu rzeczownikach: *wojski* (i *podwojski*), 'tribunus', 'urzędnik ziemski, czuwający na zamku-grodzie nad spokojem ziemskim w czasie wojny'; rzeczownik żeński: *wojska* (domyślne: czeta, siła, lub coś podobnego), zbiorowe, jak np. *Polska*, wyłącznie używane w 14. i 15. wieku: »*wojskę* (w biblji *woyska*, mylnie napisane) jego wrzucił w morze«, w psałterzu, tak samo w biblji: »książęta wszej *wojski*«, »zabił *wojskę*«, »przykaże swym *wojskam*«, »*wojska* niebieska tobie się kłaniają« (zamiast »kłania«, dawnym trybem). Od 16. wieku u nas, jak u Czechów i Rusi, odmieniono rodzaj na nijaki: *wojsko*; tylko Serbowie zostali przy żeńskiej *wojsce* (albo dawniej u nas *wojszcze*, jak: *Polszcze*). Stąd *wojskowy*, *wojskowość*. Inne prastare urobienie: cerk. *woin*, stąd *wojnik* na Bałkanie od 9. wieku; stąd i *wojna*, *wojeński* (dziś tylko *wojenny*): »plon *wojeński*«, »w mocy *wojeńskiej*«, biblja; złożone: *wojewoda*, por. niem. *herizogo*, *Herzog* (ale to nie tłumaczenie z niem.; p. *wodzić*); *wojować* i złożenia (*od-*, *wy-*, *zawojować*), *wojownik*, *wojowniczy*. Prasłowo; cerk. *woj*, *woin*, 'żołnierz', *wojnik*, 'wojewoda', *wojna*, *wojevati*, *wojska*. Pień *wei-*, 'prześladować, gonić'; lit. *wyti*, *pawyti*, *wajoti*, 'doganiać', *pawijys*, 'droga, gony'; awest. *vajaiti*, 'goni', *vītar-*, 'goniciel', *vjāna-*, 'ścigany'; ind. *veti*, 'ściga'; grec. *hiemai*, 'dążę'; łac. *via*, 'gony, droga' (stąd nasz *wijatyk*, »na drogę«); niem. *Waid-mann*, 'myśliwy'. Pierwotne słowiańskie *wi-t'*, 'zdobycz' (cerk. *vŭzvit'*, 'korzyść, zysk', *izvitije*, 'owoc'), p. *zwyciężyć*; w bułg. jest i *nawija*, 'zwyciężam' (»*da nawijete diawołu*«); cerkiewne *po-wi-nąti*, *po-wi-nowati*, 'podbijać', *obinowati sę*, 'strachać się' (ale rus. »*biez obiniakow*« poszło od *owijania*).

wój, *zwój*, *oboje*, *powój*, p. *wić*.

woje, p. *oje*.

wojłok, *wojdłok* u Reja (z mylnem *d*, jak w *jedlca*, *polednia*), 'podkład pod siodło'; przez rus. *wojłok*, 'piląń', z tatar. *ojlik*, 'to, czem się nakrywa'.

wójt, *wójcik*, *wójtowa*, zbiorowe

wójcia, wójtować, z niem.; p. *wokować*.

wokować, 'wołać'; *wokalis*, 'samogłoska' (u Seklucjana 1548 r.); *wokabuła*; *wokabularz*, wychodzący od 1537 r. w Krakowie (*słowarzem* z czeska przezywany); *wokalista*, 'spiewak'; *wokanda*, 'rejestr, lista'; *rewokować*, 'odwoływać'; *inwokacja*; *prowokacja*; *adwokat*, itd.; wszystko od łac. *vox*, 'głos', *vocare, vocalis, vocabulum, advocare*. Od łac. *advocatus*, przez niem. *Vog(e)t*, pochodzi i *wójt*, co od nas na Ruś przeszedł, a z wysokiego urzędu miejskiego spadł do wsi.

wól, *wole*, 'podgardłek', na Zachodzie i Rusi polskiej; czy nie od *wół*?

wola; i w nazwach miejscowych, *Wola* (jak *Lgota, Swoboda*), 'świeżo lokowana osada z uwolnieniem od danin na lat kilkanaście'; *wolny, wolność, wolnościowy*; *powoli, powolny*; *zwolić* (i jeszcze raz złożone: *zezwolić*, już w Ezopie), znaczy i 'zgodzić się', i 'wybrać'; *pozwolić; dozwolić, wyzwolić*, ale w psałterzu jeszcze *wywolić* obok *wyzwolić*, 'liberare', *zwoleństwo* i *woleństwo*, albo »lecieństwo«, 'wolność'; *niewola, niewolnik, niewolnictwo*; *woleć*; *wolej*, 'raczej', u pisarzy białoruskich, t. j. »litewskich«, jak Chodźko, Syrokomla; *wolnica*, 'wolne targowisko'; złożenia: *dobrowolny, samowola, swawola* (p.). Do *zwolić*, 'wybrać': »matko *zwolena*« w Bogurodzicy, 'wybrana', *zwolennik*, 'apostoł', później 'partyzant'. Prasłowo; cerk. *wolja, woliti, newolja*; p. *wielki*.

wolant, o 'grze - piłce', i o 'sukni', od 18. wieku; później i o 'lekkim powoziku'; francuskie, od *voler*, 'latać'.

wół, *wołowy*; *wołek*; *wołowity*; *woli, wolik*; *wołowszczyzna*, itd.; *wolarz*, dawniej *wołowiec*; nazwa wyłącznie słowiańska, obca Litwie. *Wołyń* jednak, gród, czy ruski (od grodu całą ziemię *Wołyniem* przezwano), czy pomorski (niem. *Wollin*, niemądrym wymysłem kronikarskim i *Julinum* przezywany, niby od *Juljusza* Cezara i jego tamże przechowanej włóczni; por. *luby*) brzmi i *Welyń*, co pewnie do *wielnależy*, por. *Wieluń, Wieleń*. Dawny wywód: »*wół* zaś — przetoć *wołem* zową — stąpa *wałem*« (Potocki) równie wart jak i pożyczka z turkotatar. (wogulskie *wolow, wulu*, u Czeremisów *wolik*; czyż nie raczej oni to z Rusi wzięli?). U wszystkich Słowian tak samo: cerk. *woł, wołuj*, 'wołowy', *wołuch*, 'wołopas', itd.

wołać, *wołacz*; liczne złożenia: *od-, przy-, wy- za-, zwołać, powoływać*; słowo zachodniosłowiańskie; u Czechów i Łużyczan jak u nas. Stary okrzyknik: czes. *wele, wele* (14. wiek), cerk. *o wele*, i *wole*; może stąd *wołać*, co zawsze coś 'donośnego' oznacza.

Wołoch, *wołoski, Wołoszczyzna*, to samo słowo co *Włoch* (p.), tylko że przyszło z Rusi i z ruskim »pełnogłosem« *-oło-*, zamiast naszego *-ło-*; różnica więc podobnie dowolna, jak np. w węgierskiem między *Oláh*, 'Wołoch', a *Olasz*, 'Włoch' (od liczby mnogiej, cerk. *Wlasi*). Por. *wałach*.

womity, *womitować*, ludowe *wonity, wonitować*; z łac. *vomitus*, od *vomere* z **vemere*, prasłowa u wszystkich Arjów: lit. *vėmti, vimdyti, vemalai*; ind. *vamiti*, pers. *vamitan*, grec. *emeō* (stąd *emetyk*); Słowianie jedyni je stracili.

woń, późne, zamiast dawnego *wonia* (jak i wiele innych podobnych, por. *kiesseni, łodzia, pieczenia, po-*

ściela, pogonia, tonia); *wonny, wonność*; *wonieć*. Prasłowo; cerk. *wonja*; z *wąchać* (p.) tylko przypadkowe podobieństwo, bo *wonja* poszła z **wod-nja*; **wodę*, albo **swodę*, znaczy 'pachnę, śmierdzę' (język tych wrażeń nie rozróżnia; np. niem. *stinken* 'śmierdzieć', ale w Holandji mówią o róży: *stinkt*; i na Rusi *woniat'* znaczy 'śmierdzieć'); jedyny przykład tego prasłowa ocalał w prawidłach cerkiewnych (13. wieku, w berlińskim rękopisie): »*aszte ząb swodet*«, 'jeśli ząb cuchnie'. Poszła więc *wonja* z **swodnja* i stoi we związku bezpośrednim z *więdnąć, świędnąć* (p.), *więdły, świędły*, co również od 'cuchnienia' przezwane.

wór, *worek, woreczek, workowy, workowaty*; *worowina* i *worowatka*, 'płótno na wory' (por. *wereta*); od *wrzeć*, 'zawierać', 'zatykać'; por. rus. *wor*, 'złodziej', *prowornyj*, 'zwinny' ('wtykalski'); u Czechów jak u nas; p. *wrzeć*, por. *wronka*.

worf, w 16. wieku, 'rzut' i 'gałka', z niem. *Wurf*, od *werfen*, 'rzucać' (od tkacza wzięte, p. *warp*), nasze *wierzgać* (p.).

wosk, *woskowy, woskować, woszczyna*; *woskobojnia* i *woskownia*; prasłowo; cerk. *wosk*; lit. *waszkas*; mniemana pożyczka z niem. *Wachs*, jakby pień brzmiał pierwotnie **wokso-*, od jakiegoś *weg-*, 'tkać' (jak *Wabe* od *weben*)?

wotum, *wotować, wotant, wotywa*, z łac. *votum, votare*, od *voveo*, 'ślubuję (bogom)'; słowo aryjskie; ind. *wāghat-*, 'modlący', grec. *euchomai*.

wóz, *wózek, wozowy, wozownia*; *wozić*, z licznemi złożeniami, od nich: *wywóz, nawóz, przywóz* (*przywoźny*); *woźny*, 'sługa sądowy'; *woźnica*, w biblji obok niego częściej *wozatarz*, co i 'wóz' oznacza (u Leopolity zawsze *woźnica* albo *wóz, obóz*), np.: »wojewody nad *wozatarzmi*« (»hetmani nad *wozy*«, Leopolita), od czasownika **wozati* (jak *chodati, łogati*) i z przyrostkiem *-taj* (jak w *rataj*), odmienionym w *-tarz* wedle słów na *-arz*; p. *obóz*. Prasłowo, p. *wieźć*; cerk. *wos, wozataj* (nie *wozatar'*); czes. *wuoz, wozatai*; lit. *už-ważas*, 'dowóz', *važis*, 'sanki'; ind. *vahja-*, 'wóz'; grec. *ochos*, 'wóz', *ocheesthai*, 'jeździć wozem'; niem. *be-wegen* (goc. *wagjan*).

wozgrza, 'flegma, smarkle', *wozgrzywy, wozgrzywość*; szczególniej o koniach »nosatych«; przenośnie o 'nierządnicy'; prasłowo; cerk. *wozgrja*, rus. *wozgrja*, czes. *(w)ozher*, łuż. *wozhor*; *-rja* przyrostek; dla *woz-* (bo *g* może wsunięto) nasuwa się pień *wos-*, o 'wilgoci', łotew. *wasa*, 'wilgoć (ziemi)', 'sok (drzew)', niem. (dawne) *waso*, 'mokra ziemia' (stąd *gazon*, przez franc.), anglosas. *wós*, 'wilgoć, sok', *vase*, 'błoto'; z *wozgrja* por. np. *mezgra* (p. *miazga*); por. prus. *welgen*, 'katar', i *wilgi, wilgoć* (p.).

wrażenie, *wrażliwy*, itd., od *wrazić, wrażać się* (p. *raz*); tłumaczy od 18. wieku łac. *impressio*, franc. *impression*.

wręcz, złożone (p. *ręka*), jak *opięć* (p.) i t. p.; *wręczny* (bój); *wręczyć*, w 14. i 15. wieku 'poręczyć': »Mikołaja *wręczył* w grzywnę, a z tego nie wyprawił«, dziś 'doręczyć'.

wręgl, 'bale na dnie statków'; z niem. *Runge*; *w-* dodano.

wróbl (dziś i *wróbel*), *wróblik, wróbli*; prasłowo; cerk. *wrabij* (u nas *l* zamiast *j*, jak np. w *krogulec*, cerk. *kraguj*) i *wrabĭc*, rus. *worobiej* i *wieriebiej* (jak węg. *vereb*), czes. *wrabec*; pierwotny nagłos oca-

lał w lit *żwirblis*, 'wróbl': pień *zwirb-*, o 'świerkotaniu'.

wróg, *wrogi, wrogować*; dziś 'nieprzyjaciel', w biblji 'zabójca'; *wróżda* i *wróżba*, któremi ród zabitego dochodził na zabójcy odwetu krwawego, później kary pieniężnej, składanej z osobliwszemi ceremonjami, przypominającemi stracenie; czes. *sebewražda*, 'samobójstwo'. Prasłowo; cerk. *wrag*, 'nieprzyjaciel', *wražda*, 'nieprzyjaźń', na całem Południu *wrag* i 'djabeł' (w 9. wieku zwany z niemiecka *neprijazń*), ale i u Serbów była *wražda*, 'zabójstwo'; lit. *wargas*, 'nędza', *wergas*, 'niewolnik', prus *wargs*, 'zły', *wargë mien*, 'żal mi'. Przymiotnik *wraży* pożyczka z ruskiego; nasze własne *wrogi* dosyć niezwykłe, późne; *wrażedlnik*, w biblji, 'zabójca', z czeskiego. W biblji odmiana: *wróg, wrogu* (nie *wroga*), *wrogowie*. P. następne *wróg*.

wróg, znaczył jeszcze w 17. wieku 'los': »zły *wróg*«, 'zła dola'; »jakiś *wróg* miesza ludzkie rzeczy«, Kochanowski; *wróża*, 'los', jeszcze w psałterzu puławskim żołnierze pod krzyżem szaty Jezusowe dzielą *wróżą*, 'losem', ale i on, jak florjański, daje i: »puścili loos«; *wróża* ocalała i w cyziojanie (kalendarzu) płockim z 14. wieku Rzucanie losu, *wróży*, było najpospolitszym środkiem wieszczbienia, więc stąd: *wróżyć*, 'wieszczbić', *wywróżyć*, *wróżka*, *wróżca*, *wróżbit* (do *wróżby*). Los odgadywano miotaniem, więc nazwa jego wyszła od 'rzucania' (p. *zwierzgać*). Cerk. *wražiti*, 'wróżyć', słowień. serb. *wraž*, 'czary', czes. *wraže*, 'los', rus. *worożit'*, *woroż* W nazwach miejscowych *Róże* i *Różne* mogą odpowiadać licznym czeskim *Wraże*, miejscom gdzie *wróżono*. Jest to jedno z najciekawszych słów słowiańskich, bo narzuca się pytanie, czy *wróg*, 'nieprzyjaciel', i *wróg*, 'los', jedno, czy dwa zupełnie odmienne słowa, co się przypadkiem zbliżyły i spłynęły? Jak rus. *izwierg*, albo *izworg*, znaczy to, 'co wyrzucono', i tego, 'kogo wyrzucono' ('zbrodniarz'), podobnie i *wróg* mógłby być i 'wyrzutem' ('losem', bo *wróżyć* znaczy nie 'czarować', lecz 'wieszczyć'), i 'wyrzutkiem' ('zbrodniarzem'). Inni łączą słowa *wróg*, *wróża* ('los') z grec. *orgia*, 'ofiara, misterje', do *ergon*, 'czyn', z czem jednak ani słowiańskiego *wrgą* ('rzucam') ani *wrzą* ('wiążę') połączyć się nie da; litewszczyzna przemawia za naszym domysłem.

wrona, kaszubskie *warna*; nazwa maści: *wrony* (r. 1500) i *wroni*; rodzaju żeńskiego, u innych Słowian jest i męskie, cerk. *wran* (i o 'czarnym kolorze'), *wrana*; czes. *wran* (przestarzałe) i *wrána*, *wraný* (o koniu); rus. *woron*, *worona*, *woronoj* (o koniu); lit. *warnas*, 'kruk', *warna*, 'wrona', prus *warnis* i *warne*. Zarówno u Słowian jak na Litwie poszły stąd i nazwy innych ptaków, z pewnemi przedrostkami: p. *skowronek* i *gawron*; por. lit. *kowarnis*, 'kruk', łotew. *kuowarna*, 'kawka', jak słowień. *kowran*, małorus. *kaworon*, łuż. *karwona*. Dalszy wywód słowa nieznany.

wronka, *wrona*, u beczki, do pnia *wor-*, *wer-*, 'zamykać', p. *wrzeć*, (*zawierać*); prasłowiańskie; por. słowień. serb. *wrań*, 'szpunt', *zawraniti*, 'zaszpuntować'; bułg *wrana*, rus. *woronka*, 'lejka'.

wrot, »bez *wrotu*«; *wrócić*, *wracać*, z licznemi złożeniami, a od nich rzeczowniki: *nawrót*, *odwrót*, *odwrotnie*; *przewrót*, *przewrotny*,

wrzewrotowy; *zawrót*, »*zawracanie* głowy«; *na wywrót*; *zwrot*, *zwrotka* i *wrotka*; *wrotnica*; *wrotycz*, *przewrotnik*, roślina 'tanacetum' (bo wraca panieństwo), urobione jak *słodycz*, *gorycz*; *wrotosierć*, 'z siercią odwróconą (ku głowie)'; *zwrotnik*, *podzwrotnikowy*. Prasłowo; *wrot* z **wort*, do *wĭrt-*, p. *wiercieć*. Cerk. *vrat*, 'szyja', *vratiti*, 'wrócić'; rus. *vorot*, *vorotit'*, 'wrócić' i 'oddać'; lit. *vartyti*, 'wrócić' (nie: 'oddać'), prus. *wartina sien*, 'odwróci się'; ind. *vartajati*, 'obraca'; goc. *fra-wardjan*, 'wniwecz obrócić'.

wrota, *wrotny*, *wrotnictwo* ('urząd wrotnego'); od tegoż pnia *wer-* (p. *wrzeć*, *zawrzeć*) co i *wierzeje* (p.); prasłowo; cerk. *vrata*, rus. *vorota*, itd., z **wor-ta* (przyrostki *-t-* łączą się często ze pniem o wokalizacji *o*); litew. *vartai*, 'wrota', *wartininkas*, 'wrotny' (właściwie 'wrotnik'). Do *wrota* niema liczby pojedynczej; wedle *wrót* i *drzwi* ją u nas straciły.

wróżba, *wróżka*, *wróżyć*, p. *wróg*.

wrzask, *wrzaskliwy*, *wrzasnąć*, *wrzeszczeć* i *wrzaskać*; prasłowiańskie; cerk. *vrěštati*, serb *vrisk(a)*, *vrisztati*, *vrisnuti*, 'wrzasnąć'; czes. *vrzesk*, *vrzesztieti*; łuż. *(w)rieszczeć*, *wrieskać*; rus. *vierieszczat'* (por. wyżej *wereszczaka*), a jak obok *wisk* ma Ruś *wizg*, *wizżat'*, podobnie obok *wieriesk* jest i *wieriezg*, *wieriezżat'*. Oczekiwalibyśmy postaci **wrzosk*, więc *wrzask* od częstotliwego *wrzaskać*? Ze pniem por. *warczeć*.

wrzawa, *wrzawliwy*; tak samo czeskie; serb. bułg *vrevca*, 'zbiegowisko'; może od cerk. *vrujati*, 'mruczeć' (?).

wrzeciądz, z dodawanem od 16. wieku *w-*, dawniej (biblja) tylko *rzeciądz*, i tak u wszystkich Słowian: czes. *rzetiez*, łuż. *rieciaz* (*riesiaz*), rus. *retiaz* (małorus. *weretiaż* zmyślono wedle polskiej mylnej postaci). Prusowie pożyczyli od nas postać pierwotną, *ratinzis*, Litwa *retėžis* od Rusi. Dodano u nas *w-* niby na wzór: *wrzekomy* - *rzekomy*. Pień *ret-*, *rat-*, por. *Raciąż*, *rat'*, 'walka', p. *Racibórz*.

wrzeciono; od jego kształtu i nazwa 'padalca' i 'jaszczurki', *wrzecienica*; tak samo w czes. *vrzeteno*, *vrzitenice*, i rus. *vierietieno* i *vierietienica*; od *wĭrt-*, *wert-* (p. *wiercieć*, *wrot*); ind. *vartana-*, 'kręcenie', grec. narzeczowe *bratanon*, 'świder'.

wrzeć, *wrzał*, 'kipieć', trzecia osoba: *wre*, *wrą*; *wra*, *wrają* (por. *gore*, *gorają*; *tłe*); do *wre* dorabiamy *wrę* i *wreją*, wedle tego i imiesłów *wrł*, zamiast *wrzał*; »co w kim *wre*«, »*wre* człek od złości«; *wrzący* i *wrzątek*; od *wĭr-*; cerk. *vĭrěti*, *vĭriszi*, *vĭrět*; do tego częstotliwe *wierać*, dawniej *wirać* (*przywierać*, *przywirać*, *dowierać*), i rzeczownik *war* (*Karolowe Wary*, Karlsbad); *warzyć*, *warza*, *warzywo*; *przywara*, *nawara*; *warznik*; *warzecha* (p.), *obarzanek* (p.). Prasłowo; cerk. *vĭręszt* i *vĭrątŭk*, 'war', 'wapno'; *wariti*, *wariwo*, *powar*, 'kucharz' (jak w ruskiem), *izwor*, 'źródło', *wirati*, *wir* (p. *wir*); czes. *vrziti*, *vru*, *vrzesz*, *vrouci*, *var*, *piwowár*. Lit. *virti*, 'kipieć', *varus*, 'co się gotuje', *wyrius*, 'wir', prus. *au-werus*, 'wywar (kruszców)', lit. *wersmė*, 'źródło' (czes. *vrzidlo*), łotew. *vārs*, 'zupa', *varīt*, 'kipieć'. U nas brak postaci *wor*, 'źródło'.

wrzeć, 'zamykać' i 'otwierać', tylko we złożeniach, *zawrzeć* i *otewrzeć* (*odewrzeć*), *przywrzeć*, *zawarł* itd.; częstotliwe: *wierać* (z *wi-*

rać), *zawierać*, *otwierać*, *przywierać*, p. *wierzeje*; por. *wirzbca*. Z *o*: *ot-wór*, *otworzysty*, *otworzyć* (a wedle tego i *roztworzyć*, *roztwarty*, wedle *otwarty*, zamiast *rozworzyć*, *rozwarty*); *obora* (p.); *swora*, *sfora*, i *sworzeń* (p.); *zawora*, *dowora*, *przewora* (w stajni); p. *wór*, *wronka*, *wrota*. Prasłowo; cerk. *wrěti*, *wĭrą*, *zawirati*, *weriga*, 'łańcuch' (stąd *Weryho*, ruskie), *wora*, 'płot', *obora*, *swora*, 'sprzączka', *zawor*, 'belka', *ot-woriti*; czes. *zawru*, *oteworu*, i *zawrziti*, *otewrziti*, *werzeje* (*veřejný*, 'publiczny', niby 'otwarty'), *obora*, *otwor*, *wor* (p. *aryl*), *swor*, 'klamra', także 'zodjak', *swiradlo* (do zamykania). Lit. *werti*, 'otwierać', *užwerti*, 'zawrzeć', *priwerti*, 'przywrzeć', *iwerti*, 'nawlec (igłę)', prus. *etwereis*, 'otwórz', lit. *atwiras*, 'otwarty', *wirtinė*, 'wiązka', *wora*, 'długi rząd' (rus. *wierienica*), *waras*, 'drąg', *apiwaras*, 'obora', *apywara* i *perwara*, 'powrozy'; ind. *apa-wrnoti*, 'otwiera', *api-wrnoti*, 'zatwiera'; grec. *aeirō*, 'wiążę', *aortē*, 'wór' (stąd *aorta*); łac. *aperio*, 'otwieram' (*apertura*), i *operio*, 'zamykam' (stąd i *koperta*, z *cooperio*); goc. *warjan*, niem. *wehren*, *Wehr*, 'tama'.

wrzemię, 'czas', *wrzemienny*, 'doczesny', tylko w 13. wieku (Kazania świętokrzyskie); już kopista psałterzowy w 14. wieku nie znał prasłowa i napisał: »w *brzemię*« (puławski: »czasu«, ale na innem miejscu zamiast: »we wszelkiem czasu« psałterza florjańskiego i Modlitw Wacława napisał, z równym błędem: »we wszelikie *brzemię*«). U innych Słowian znaczy 'pogodę', por. rus. *bezwieremje*, 'niedola'. Słowo zaginęło na całym Zachodzie, dotrwało na Bałkanie i Rusi: cerk. *wrěmę*, bułg. słowień. *wrěme*, serb. *wrijeme*, rus. *wieriemja*, a z cerk. *wriemja*. Poszło może z **wert-men*, ind. *vartman-*, 'kolej'; pień p. *wiercieć*.

wrzkomo, *wrzekomo*, *rzkomo*, p. *rzec*.

wrzód, *owrzedziały*, *wrzedzisty*, *wrzedliwy*, *wrzedzić*; *wrzedzienica*, 'absces'; *śpiworzód*, 'roślina lecząca wrzód'. Prasłowo; cerk. *wrěd*, 'szkoda, rana, trąd', *wrěditi*, 'szkodzić', tak samo na całem Południu, bułg. *wrěda*, 'szkoda', serb. *wrijedjati*, 'wrzedzić (ranę)'; czes. *wrzed*, łuż. *(b)riod*, rus. *wried*, *wriedit'*, *wriednyj*, 'szkodliwy', *powriežđienyj*, 'ułomny', małorus. *weredyty*, *wereženyj*, z czego nasze *nad-wereżać*, *nadwerężyć* (p.). Brak w lit.; chyba w nazwie 'żaby', łotew. *wardē*, lit. *varglė* i *varlė* (*gl* z *dl*, jak nieraz)?

wrzos, roślina 'erica'; *wrzesień*; prasłowo; cerk. *wrěs*, serb. *wrijes*, czes. *wrzes*, łuż. *(w)rios*, rus. *wieries(k)*; łotew. *wirsaji*, 'erica', lit. *viržiai*, 'erica' (*ž* zamiast *s*, jak w nazwie *owsa*, p.?). Pień nieznany bliżej; postać pierwotna **wers*, nie **werch*, jak nieraz bywa (por. rus. *worsa*, *chors*).

wskopiec, 'pod trop', *wskopieczny*, w 17. wieku, »pies co wspak szuka zająca... nie zawżdy *wskopiec* chodzi, ale idzie czasem i dobrze«, »w którą stronę żeby *wskopiec* ani szukał ani gonił«; por. cerk. *zaskopije*, 'śledzenie'.

wskórać, w 16. i 17. wieku pisane i *wskurać*, 'zyskać, nabrać sił': »miasto (kościół) do tego czasu *wskórać* nie może«; od *kory-korzyści* (p.); nieznane innym Słowianom.

wskurstać, 'pobudzać': »byłbym milczał, gdyby mnie twoje pisanie nie *wskurstało*«; narzeczowe *kur-*

stać, 'popędzać'; jest i *wskorsać*, tegoż znaczenia; *u* nie pierwotne.

wspak, *na wspak*, 'na wywrót, na nice', 'cofając się'; *wspaczyć*, *wspaczny*, *wspaczenie*, *wspaczność*, *wspacznica*; p. *opak*, *paknięli*; złożenia z *wz-* u nas najliczniejsze, u innych Słowian (prócz Czechów) wcale ich niema, są tylko *opak*, *pak*; por. *wznak*.

wspaniały, *wspaniły*, p. *pan*.

wspar, p. *szpar*.

wspomnieć, p. *wzpomnieć*.

wstecz, *wsteczny*, *wstecznik*, to samo co »wspak«; od *tknąć* (p.); wyszło od przewodu sądowego, gdzie »*tykano*« sędziego, apelując do niego: »demonstrans *dotycząc się* super illo iudice«, »ad illum ponendo *i dotycząc się*« (tego, co dał rok, t. j. termin); r. 1393: »kiedym kazała wziąć po *westczy*«; *wztecz* odmieniało się: *weztczy* (jak *szwiec*, *szewca*; *sjem*, *sejmu*), później pierwszy przypadek uogólniono; *wsteczyć* i *wsteczyć się*, 'odwrócić': »*wsteczyło się* słońce«, Leopolita, »do swoich *wsteczył*«. Por. *tecz*.

wstęga, *wstążka*, pierwotnie 'zaponka, nitka, taśma' (*wstęgowiec*, 'tasiemiec'), później 'pas, szarfa'; od *tęg-*, p. *ciąg*; cerk. *wŭstągy*, 'rzemień' (*gławotęż*, na głowie), słowień. *stõgla*, 'rzemyk', czes. *stouha* (i u nas pojawia się *stęga*, z innym przyimkiem) i *otuh* (do ściągania, wiązania)

wstęp, »*wstępna* środa«, t. j 'popielec', »*wstępna* niedziela«, 'pierwsza w poście', *wstępień*, 'przychodzień'; p. *stąpić*.

wstręt, *wstrętny*, p. *trącić*.

wstrzemięźliwy, *niewstrzemięźliwość*; nowsze słowo, niby sklecone ze dwu różnych. Miał język od *wstrzymać*, *wstrzymywać się*: *wstrzymały*, *wstrzymywały* (jak *bywały* i t. p.), do nich rzeczowniki: *wstrzymałość*, *wstrzymywałość*; obok nich była *sromięźliwość*, od **sromięgi*, *sromięźliwy* (p. *srom*); dziś tego słowa już nie używamy, ale ono odmieniło *wstrzymywałość* we *wstrzymięźliwość*, a wreszcie we *wstrzemięźliwość*.

wstyd, *wstydny* i *wstydliwy*, *wstydzić* i *wstydać się* (pomijam złożenia z *za-*, *po-*), zastąpiły nam dawniejszy *srom* itd. Od pnia oznaczającego 'zimno', p. **stud* (*studzić*, *stydnąć*, *stygnąć*), przeniesione żywcem na umysł (por. *marznąć*: *mierzić*); prasłowiańskie to; cerk. *stydĕti sę*, *stud* (i 'srom'), bułg. *stud*, słowień. *pristuditi komu koga*, 'obmierzić komu kogoś' (u nas: *ostudzić*, to samo); czes. *stud*, 'wstyd', *ostuda*, 'bezwstydnik', *ostuditi* (nasze *ostudzić*), *ostýchati se*, 'wstydzić się'; rus. *styd*, *stydno*. Samego *styd* już nie używamy; w biblji: »*wstydałeś się* twarzy«.

wścibiać się; *wścibski*, i z częstem *iu* zamiast *i* (por. *lunąć* i i.) *wściubski*; właściwie *wścipiać się* i *wścipski*, od *cip-* (por. *dow-cip*) do **ciepać*, p. *ciupać*; znaczy więc: 'wtrącać się'.

wściec się, *wściecze się* (dziś *wścieknie*), *wściekły* (por. *biegły* itp.), już w cerk. w znaczeniu 'szalonego'; *wściekli(z)na*, *wścieklec* i *wścieklica*; *wściekliwy* itd. w 16. wieku; czes. *vztek*, *vzteklý* itd., to samo. P. *ciec*.

wszako, *wszak*, p. *wszegdy*.

wszcząć, *wszczynać*, p. *-cząć*, *począć*, *poczynać*; *wszczątek* u Reja, 'początek'; *wszczyniać*, 'wstawiać, wkładać'.

wszegdy i **wężdy,** *wżdy*, *wżda* w psałterzu, *wżdam* w 16. wieku, stoją obok siebie, jak *kiegdy* i *gdy*,

tegdy i *tedy*; *wszędzie*; *wszędybył*; *wszytek* i *wszyciek*, albo *woszystek* i *wszyściek*, z mnóstwem odmianek: *wsztornki*, *»wciornasty*, *wciorki*, *wciurnasty*, co w 16. wieku jeszcze ogólne, np. u Leopolity, ale już w 17. ginie; dziś narzeczowe: »bodaj cię *wciurnaści*!« (t. j. 'wszyscy djabli wzięli'); *wszegdyncy* w Kazaniach gnieździeńskich; *zawżdy*, 'zawsze'; *wszako*, *wszak*; *wszechen*, *powszechny*, *rozpowszechnić*; *wszeliki*, *wszelki*, *wszelkny*; złożenia ze *wszech-*, zamiast dawnego prawidłowego *wsze-*: *wszemogący*, już od 15. wieku *wszechmogący*, *wszechmoc*, *wszechwładca* (Czesi i inni Słowianie zostali przy *wsze-*). Wszystko od zaimka **wiesz*, *wsza*, *wsze*, do dziś używanego; chociaż samo **wiesz* i **wszy* liczby mnogiej dla rodzaju męskiego wcale nie istnieje, mamy jednak zato: *wszego*, *wszemu*, *wszech*, zastępywane coraz częściej przez *wszystek*, *wszytek*, t. j. urobienie od *wsze-* na *-istek* (por. *saminstek* od *sam*) albo na *-itek*, bo to to samo. Liczne z tu przytoczonych wyrazów, np. *wżdy*, 'przecież' (pierwotnie: 'zawsze', 'zawżdy'; jest w biblji w obu znaczeniach), i inne, już całkiem przestarzały; w psałterzu jest *wżdy*, 'przecież', i *wżda*, 'zawsze', ale częściej: *weżdy*, *weżgi* (*zawszgi* w Kazaniach gnieździeńskich), *weżgdy* i *weżdgi* (*weżdy* kilka razy w biblji), obok *wszegdy*. Jak u Serbów tak i u nas przestawiano *wsze-*, *wszy-*, we *szwe-*, *szwy-*, więc w psałterzu: *szwytki* (ze *wszytki*), ale tylko w ostatniej, trzeciej jego części (z początku 15. wieku, pięć razy tak w psalmie 148.), tak po licznych innych zabytkach z końca 14. wieku i przez cały 15. wiek; w 16. wieku ginie to zupełnie; ocalało w imionach i nazwach: *Sieciech*, ze *Wszeciech*, *Swieciech*; *Świrad*(!), ze *Wszerad*; *Siemir*, ze *Wszemir*. Prasłowo; cerk. *vĭś*, 'wszytek', *vĭśma*, 'bardzo' (rus. *wieśma*), *vĭśde*, *vĭsądě*, 'wszędzie', *vĭsegda*, 'zawsze', *vĭs(j)ak*, *vĭsjačĭsk*, 'wszelki', i t. d. Tak samo u innych Słowian, z tą jednak różnicą, że na całym Zachodzie *-sz-* zajęło miejsce południowego i wschodniego *-ś-* (jak i w kilku innych słowach, por. *szady*, *szary*), a więc rus. *wieś*, *wsia*, *wsio*, cerk. *vĭsemogąszt'*, ale czes., łuż. i polskie *wsza*, *wsze*, *wszemogący* (czes. *wszemohouci*). Lit. *wisas*, 'wszystek'; ind. *wiśwa-*, 'każdy', awest. *wispa-*, 'wszystek', ind. *wiśu-*, 'na wsze strony': urobienia od pnia *wi-* (przyimka niby, znaczącego tyle co *roz-*). P. *zawsze*.

wszeteczny, p. *ciec*.

wtąż, 'również, tak samo'; prastare, jak wszelkie podobne zwroty rodzaju żeńskiego, por. cerk. *vŭčiną*, 'ciągle', *jednoją*, 'raz'.

wtedy, p. *tedy*.

wten, od gry w karty, w 17. i 18. wieku: »(ja) do *wtenu* gotowa«, Potocki ('do sztychu, maści'); »pasza z nimi zagrać, siódmkę *wten*, potym tuza«, satyra z r. 1663; »gdy tak w miarę każdemu do *wtenu* dodano« (tureckim urzędnikom), »lepiej (nasza sprawiedliwość) do *wtenu* dołoży«, Gościecki 1732 r.

wterebić w niewolą, Potocki, z ruskiem *-ere-*, niby *wtrzebić*, 'wpędzić'.

wtóry; *po wtóre*, a w biblji samo *wtóre*, 'znowu'; *wtórować*; *powtórzyć*, *powtarzać*, itd.; *wtorek*; prasłowo, zastępywane u nas i indziej przez *drugi*; u wszystkich Słowian tak samo, tylko *w* wokalizuje się nieraz w *u*, serb. *utorak*, 'wtorek', albo zamiast *-tor-* będzie *-ter-*:

czes. *úterý, úterek,* 'wtorek' (u innych Słowian i *wtornik*); cerk. *vŭtoryj,* bułg. *vtori.* Lit. *ant(a)ras,* 'drugi, inny', prus. *anters*; niem. *anderer* (goc. *anthar*); ind. *antara-,* obok *ania-,* 'inny'. U Słowian niema *ą-*, jakiegoby należało oczekiwać, chyba w czes. *úterý.*

wtrynić, 'wetknąć, wrazić, wsadzić', p. *tryny* w Dodatku.

wuj, *wujek, wujeczny*; *wujcio*; *wujaszek*; *wuina, wujenka*; *wujowy, wujowstwo*; narzeczowe *uj* (*w-* tylko przydech); po narzeczach *wuj* i dla 'włóczęgi' lub 'oszusta', eufemistycznie niby (jak *strych,* p. *stryj*). Z **ouj*; prus. *awis*, lit. *awynas*, 'wuj', łac. *avus,* 'dziad', *avunculus,* 'wuj': niem. *O-heim.* Znaczenie 'brata matczynego' w językach aryjskich dosyć ogólne, chociaż słowo-pień służy także i innym stopniom pokrewieństwa (por. łac. *avus*, goc. *awo,* 'babka'); przy powadze dawnej, *wujowi* przysługującej, nie raziłby nawet wywód tego słowa od jakiegoś pnia *aw-* (por. łac. *avēre,* 'sprzyjać'), na oznaczenie 'spółczucia, miłości' (?).

wy; *wykać,* 'mówić komu: wy'; w dalszych przypadkach *was, wam*; *wasz* (p.); *waszeć* z *waszmość*, itd.; ale na pierwotną odmianę drugiej osoby liczby mnogiej składały się niegdyś dwa pnie (jak i dla osoby pierwszej, por. *my*: *nas*): prus *wans*, 'was', łac. *vōs* (ind. *was*, tylko bezprzyciskowe), i prus. lit. *jūs,* 'wy', *judu,* 'wy oba', goc. *jūs*, ang *you*; ind. *jūjam*, 'wy', *juszman,* 'was'. Słowianom ten drugi pień zupełnie obcy.

wy-, przedrostek; służy pytaniu: skąd?, *wyjść, wypędzić, wyłożyć* (*wykład*; niem. *auslegen*); wyraża dokonanie czynności: *wymalować, wyspać się* (niem. *ausschlafen*); dziś tylko na Zachodzie i Rusi; na Południu mają zamiast niego brakujące nam *iz-*: *iziti,* 'wyjść', *izložiti,* 'wyłożyć', ale u Słowieńców istnieje *wy-* narzeczowo do dziś, i w najdawniejszym ich zabytku (kazania z 11. wieku) *vignati,* 'wygnać', *vidati,* 'wydać', a tak samo w cerk. głagolickich zabytkach, np. w psałterzu z Synaju. Oboczne do *u* (p.); *w-* przydech.

wyć, *Wilkowyja, wyskać* (*wysk*), u Czechów *výsk, výskati, výskot,* o 'radosnych okrzykach'; tak samo w Ezopie Biernatowym: »nie uczyni nic swym *wyskiem*«. Prasłowo; cerk. *vyti,* i tak u wszystkich Słowian; z inną samogłoską serb. *ukati, uka,* 'krzyk'; łot *auka,* 'burza', lit. *ūkas,* 'sowa'.

wyćwierkować, nie z polskiego *ćwierkać*, lecz z włos. *ricercare,* o 'preludjach'; *rycwerki,* r. 1611; to, i *wycwerki,* u Knapiusza; »*wyczwierkuj* szczygliczku«, »słucha twe *wyczworki* dzieciątko«, St. H. Lubomirski 1682 r.; »*wyćwierem* zbytnim«, »żona *wyćwirna* i dziwna«, »*wyćwirna* w bolu choroba«, Jabłonowski 1720 i 1731 r.; por. *wykwinty*, co tak samo od muzyki i spiewu włoskiego wyszły.

wyderkaf, z niem *Wiederkauf*; jedyny w średniowieczu sposób dla pobierania zakazanych przez kościół odsetek w postaci czynszu od nieruchomości, sprzedanej pozornie z prawem odkupu. Już w 16. wieku i *wyderek* z tego zrobiono, a Opaleński 1648 r. świadomie je z *wydzierać* łączył (»*wyderek*, od *wydzierania* słusznie mianowany«)

wydra, zwierzę; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; *w-* przydech; lit. *ūdra(s),* 'wydra'; ind. *udra-*, awest *udra-*; grec. *hydra* (»*hydra*

lernejska«!); niem. *Otter* (*Fischotter*): nazwy dla 'wydry' lub zwierząt wodnych, węży, urobione od *woda* (p.) przyrostkiem *-ra*.

wydrążyć, *wydrążenie*, nieznane dawniej, bo tylko *wydrożyć* istniało: *wydrożały*, Leopolita; jeszcze J. A. Rzewuski (1730 r.) zna tylko *wydrożyć*; *wydrażam*, r. 1564; »pamiątkę ('napis') *wydróżcie* (Urszuli)«, u Kochanowskiego; *wydrużać*; p. *droga*, por. *drążyć*.

wyga, p. *wyżeł*.

wygłów, ptak 'krętogłów'; postać słowa zmienna, jest i *wigłów* (od *wicia* głową?; *wy-* przypominałoby słowiańskie *wyja*, 'szyja', ?), ale i *wągłów*, *wągłowia*, 1472 i 1584 r.; ta postać najczęstsza; *wą-* niby przedrostek, jak w *wąwiry* (p. *wir*) itp.

wygoda, częste i jako nazwa karczem, p. *godzić*.

wyk, *wyknąć*; *nawyk*, *nawyknąć*, *nawykać*; *zwyczaj* (przyrostek *-ĕj*), *wrzyzwyczajać*, *obyczaj* (z *obw-*); *zwykły*, itd. Prasłowo; cerk. *wyknąti*, *obyknąti*, *obyczai*, *neobyčĕn*, i tak u wszystkich Słowian; z wokalizacją *u*: **uk* (p.), *nieuk*, *uczyć*. Lit. z innym przydechem, *junkti*, 'nawykać', *jaukinti*, 'przyuczać', *jaukas*, 'przynęta'; prus. *jaukint*, 'ćwiczyć'; ind. *uczjati*, 'nawyka', *okas-*, 'siedziba (zwykła)'; goc. *bi-ūhts*, 'nawykły'.

wyka; pożyczka europejska, łac. *vicia*, niem. *Wicke*, rozszerzona drogą uprawy; *wyczka*; a jest i *wyka* (lub *wyczka*) *ptasza*, albo *świerzepia*, 'dzika'; »(żyto stokłosi,) groch *wyczy*«, u Potockiego; u innych Słowian *wika*; u Czechów i *wikew*, *wikwice*, ze zwykłą wymianą słowiańską: *y*, *ew*, zamiast niemieckiego *a* w dawnem *wicka*.

wykot; »na cukry, marcypany i insze *wykoty*« ('wymysły, wyderki'), Potocki; *wykot* zresztą mówi się o 'rodzeniu jagniąt': »*wykot* wiosenny«, jak czes. *wykot*; ale jest i *wykotca*, 'namawiający do wykotu, wyporania się', bo *wykocić się*: 'wybuchnąć' (Potocki). P. *kot* (*kotny*).

wykrot, 'wykręt', 'drzewo obalone', od pnia *kret-*: *krot-*, tegoż co i w *kręcić*, p. (por. *stopa*: *stąpać*).

wykusz, w 15. i 16. wieku, 'ganek, strażnica', 'przedsionek', właściwie 'strzelnica'; w biblji: »na strzesze ('dachu') wieżnej *wykusze*«; czes. *wikusz* (obok *wikýrz*), z niem. średniowiecznego *wik-hus*, 'dom walki'; u nas *wy-* mylne, jak we *zwyciężyć* (p.); Czesi odmienili słowo i wedle *alkierz*: *wikérz*.

wykwintny, pierwotnie o spiewie, jeszcze u Zimorowica: »padwany ('pieśni') *wykwintować* ładnie«; od *kwinty* muzycznej (p.); panny to słowo utworzyły i przeniosły na 'przesadę w stroju i mowie' (por. *gorgi*, *gorgolić* z takiem samem przejściem znaczenia); *wykwinty*, *wykwintność*, o 'grymasach', dziś o tem, 'co wyszukane, eleganckie, pańskie'.

wylub, 'kanianka', 'zielsko': »len *zwylubi*, groch się zwyczy«, Potocki; może raczej *wyłubić*: »lny *wyłubieją*«, Potocki, p. *łub*.

wymię, *wymiączko*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; brak w lit.; ind. *ūdhar-*, drugi przypadek *ūdhnas*, grec. *ūthar*, łac. *ūber*, niem. *Euter*; *wymię* z **wyd-men*, bo *d* przed *m* wypada (por. *dam* z **dadm*, *wiem* od *wied-*, *rumiany* od *rud-*); *w-* stała przedsuwka słowiańska, por *wydra* itd.

wynętrzyć albo »wypytwać ryby,« r. 1500, 'wyjmywać wnętrzności'; od **nętra*, p. *wnętrze*; z *nę-*

trem por. serb. rus. *nutro*, 'wnętrze', serb. *iznutra*, 'z wewnątrz'.

wypitwać ryby, 'skrobać, wywnętrzać'; tak piszą słowniczki 16. wieku, p. *pytać, pytwać*; że u Czechów czasem *pitwati* zamiast *pytwati*, mniej dziwi.

wyporek, *wyporłek, wyprołek* r. 1500 (mylnie *wyprzołek*), w 15. i 16. wieku nazwa 'dziecka *wyprótego* z łona'; ludowe *wyporek*, o 'wy'prótem jagnięciu'; p. *próć*; z *wyporłek* por. *wymełłek*, r. 1500, obok *wymełek, wymiełek, wymielek*.

wypukły, *wypukłość*; w 1500 r. »mający *puklinę*«, 'kiłę'; p. *pęk* i *puk*.

wyrozęb, *wyrozub*, rodzaj 'karpia'; od *wyriti*, serb. *wiriti*, cerk. »*uwiriti oczi swoi*«, 'wytrzeszczać'.

wyruwać, 'wyrywać'; *wyrwa, urwa*, w 16. i 17 wieku, o 'szydercy, francie': »zły *wyrwa*«, »leda *wyrwa*, bean«. P. *rwać*

wyrzynka; »strzała niechaj ma ucho spore, a *wyrzynkę* długą«, Potocki; dziś tylko *wyrzynek* (jak *wycinek*), »*wyrzynki* tartaczne«, p *rznąć*; ale *wyrzynka* należy do słów jak *powerek*, 'kij', od *wyr-*, por. *wyrozęb*.

wysoki, przymiotnik, ze zdrobniającym przyrostkiem *-ki* w pierwszym stopniu (por. *szeroki, głęboki*); nie używa się go w drugim stopniu ani w dalszych urobieniach (por. *szerszy, szerzyć*); więc pierwotne: *wysota, wysić*; stopień drugi był **wyszy*, *Wyszogród* (*Wyszehrad* praski), *wysze*; przysłówek *wysze(j)*, w 14. i 15. wieku *nadwyszej*, t. j 'więcej niż', w dalszych przypadkach: *wyszszego, wyszszemu* itd.; to *wysz-* zajęło miejsce pierwotnego *wys-*, więc: *wyszyna* (*wysza*, 'wysokość', z **wys-ja*, jak *szerza*), *wyszyć, wyszka*, 'poddasze' (r. 1500: »przętr albo *wyszka*«), a wedle *niższy* zaczęto pisać i *wyższy*, najniesłuszniej zresztą. Pisownia 14. i 15. wieku nie rozstrzyga co do brzmienia, można ją różnie uważać; w psałterzu: *wyszyć się*, »na *wyszę*« (i »na *wysoce*«), *wyszszy, naiwyszszy*; w biblji: »na *wyszszą*«, *wyszszego, wiszszy*. »poczną cię *wysycz*« (*wyszyć*?, *wysić*?). Piszemy *zwyżka*, jak *zniżka*; do tego urobiliśmy na nowo: *wyżyna*. Złożenia: *pod-, prze-, wy-* *wyższać*, itd. Prasłowo; cerk. *wysok, wysota, wysiti, wyšiń*, 'wyższy'; tak samo u innych Słowian: czes. *wýsse, wýsz*, 'wyżej', *wýsse, wýsšina*, 'wyżyna', *wýsšiti*, 'podwyższać', i t. d. Dalszy wywód mniej pewny, łączą *wys-* (przed *s* wypadła spółgłoska, bo inaczej byłoby *wych-*) z grec. *hypsi*, 'wysoko', *hypsēlos*, 'wysoki', niem. *ūf, auf*; iryjs. *uas*, 'ponad', z czego *uasal*, 'wysoki' (nasz *wasal*) Po litewsku nazywa się 'wysoki': *aukształas*, prus. *auktas* (w urobieniach: *auklime*, 'zwierzchnik'), może to samo, jeśli różnica polega tylko na gardłowej, u nich *k*, u nas *s*; ale to *auktas* wywodzą może słuszniej od pnia innego: *augti*, 'rosnąć', więc *auktas* 'rosły', łac. *auctus* (stąd *aukcja*) od *augēre*, 'róść'(?).

wyspa, *wyspiarz*; *Wyspiański*; od 17. wieku zastąpiła, jak czes. *wýspa*, dawny męski *wysep* (może wedle *insuła*, łac. *insula*, co częste w 16 i 17. wieku); nazwa nieszczególna, boć to właściwie 'nasyp, wysypka', p. *suć*; nierównie trafniejsze były dawne *ostrów* i *otok*, 'opłynięte wodą', u nas tylko w nazwach miejscowych ocalałe; *otok* przeszedł już r. 1500 na 'siność po uderzeniu', jak czes. *otok*.

wysprz, 'do góry', tylko w 14.

i 15. wieku znane: »wzniesi swoje oczy *wysprz«*, biblja; cerk. *wyspr'*, w tem samem znaczeniu; jeden z kilku śladów pierwotnego *iz-* ('z-') u nas, bo *wyspr'* jest tyle co **voŭ iz-pĭr*, gdzie **izpĭr*, 'wylot', od *per*, 'latać'; złożenie *-ŭi-* daje zawsze *y* (por. *zysk*).

wyśmienity, dziś o 'znakomitym', pierwotnie o 'wysokim', bo urobione od rzeczownika **wyśmień*, 'wysokość' (por. rus. *nizmień*, 'nizkość', do *nizki*); w 15. wieku *wyśmienity* znaczy jeszcze: 'wysoki'. P. *wysoki*.

wyszczynić, 'wystawić': »rogi przez siano się *wyszczyniły«*, w Ezopie, »język, głowę (przez dziurę) *wyszczyniać«*, »łby z wody *wyszczyniają«*, »za uszy *wyszczynionc* z onej skóry«, »*wyszcznął* głowę«; p. *czyn*.

wyszynka, 'szabla staroświecka', Potocki; czy nie *wyrzynka*? (p.).

wyza, *wyzina* r. 1500, rodzaj 'jesiotra', z niem. *Hausen*, dawne *huso*; czes. *wyz(a)*, słowień. *wiza*.

wyzuć, *wyzuty*, r. 1532 *wyzuwadlnia* i *wyzuwalnia*, zamiast *zuwadlnia*; p. *uć, zuć*; *wyzunąć*, 1595 r. (»aż się *wyzunie* z klatki«)?; »*wyzuty* ze czci i wiary«, przeniesione na znaczenie moralne; materjalnego już niemal nie używamy, mówimy raczej »*zdiąć* buty«, niż *wyzuć, zuć się*.

wyżeł, stąd i *wyga* (jak *laga* do *laski*; »poufałość« to językowa), u wszystkich Słowian tejże postaci i tegoż znaczenia (jest i pożyczka węg., *vizsla*); *wyga* o 'psie starym', już u Reja częste. *Wyżeł* pozornie od *wyg-* (jak *kozieł, orzeł*), od *wy-ć* (por. *strug* od *stru-*).

wzdręga, czasem (1594 r.) *wzdręka*, nazwa rybki; *d* wsunięte, pień *rąg-*?

wziąć, złożone z przyimka *wz-* i *jąć* (p.); dziś coraz częściej *wziąść*, jakby z przyimka należało do pnia (wedle *padnę-paść, kradnę-kraść*: *wezmę - wziąść*); *wezmę*; coraz częściej *wezmę*, zapisane już w 16. wieku, niby wedle innych czasowników na *-ąć*, jak *giąć, gnę* (*weźnie* panuje niemal ogólnie); zachowało jedyne pierwotną odmianę czasownika *jąć*, co w czasie teraźniejszym we złożeniach brzmiał *-ĭmę*: *otĭmę, woŭz-ĭmę*; między *z-m* półgłoska miękka u nas »stwardniała«, lecz Ruś ma jeszcze pierwotne *woźmu*; *wzięty* (na słowo, t. j. 'słynny'); *wzięcie* ('maniery'); *wziątek* (rus. *wziatka, wziatocznik*, 'kubaniarz'); w dalszych złożeniach: *powziąć, powzięcie*; *zawziąć się* na kogo, *zawzięty, zawziętość*. Częstotliwego **wzimać* ani **wzejmywać* niema, zastępuje je *brać*, jak i durativum (trwałe): *biorę — wezmę — zabicram*.

wznak, dziś tylko *na wznak, na znak*, »leżenie *wznaczne«* (na grzbiecie), Mączyński; »położysz je *wznak«*, psałterz florjański (*opak*, puławski); ludowe *wznacki*. Prasłowiańskie; cerk. *wŭznak*, itd.

wznieć, *zawznieć*, 'brzmieć', p. **zwnieć*.

wzór, 'okaz, typ', 'deseń'; *wzorek*; *wzorzysty*; *wzorowy, wzorować*; »*wzorki* zbierać z kogo«, już w 16. wieku, o 'ośmieszaniu lub nicowaniu osoby' (przeniesione od pań, wybierających *wzorki* u sąsiadek, aby je naśladować); znaczy: 'to, na co się *wziera*', p. *źrzeć* i **zór*; cerk. *wzor*, czes. *wzor*, 'model'. Drugie, zupełnie odmienne, dziś nieznane *wzór*, w 16. i 17. wieku, *wzoranie*, 'oranina', od *orać* (p.): »z swoich dwor-

skich *wzorów*... szlachta nie płaci poborów«, Potocki.

wzpomnieć, *wzpomniał*; dziś wyłącznie używane, zamiast dawniejszego *wzpomionąć*; *wzpomień*, częste od 14. do 17. wieku; *wzpomieniesz*; czes. *wzpomenouti*; cerk. *poměnąti* i *pomęnąti* (nie **pomenąti*, jak u nas i u Czechów), rus. *wspomianuť*; skrócone (wedle *wzpomnieć*) we *wzpomnąć*, co jedyne ocalało, a czego inni Słowianie nie znają wcale; częstotliwe *wzpominać*, *wzpominek* (**wzpominąć* nie istnieje). Przeciw etymologji piszemy dziś: *wspomnieć*.

wzraz; w 15. i 16. wieku nieraz *wzdraz*, ze wsuniętem *d*; od 17. wieku zupełnie zapomniane; znaczy 'odraz, odbicie, kształt'; szczególniej we zwrocie: *na wz(d)raz*, 'na kształt, na podobieństwo'; do czasownika *wzrazić*, 'odbić', od *raz* (p.); por. rus. *wozražať*, 'odpowiadać', i *obraz*. R. 1500 mylnie: *na zwraz*; »*wzraz* albo *wzór*« r. 1540, *na wzraz*, 'ad exemplar'.

wzrok, *wzrokowy*, *krótkowzroczny*, p. *zerknąć*.

wżdy, 'przecież', p. *wszegdy*.

Z

Gdy niema sycząca *s* (*ś*) jest brzmieniem pierwotnem o dwojakiem pochodzeniu (z aryjskiego *s*, p. *siedzieć*, *sól*, i z aryjskiego *k* podniebiennego, p. *słowo*, grec. *kleos*, *sto*, łac. *kentum*, — Litwa oba brzmienia rozróżnia: *sedmi*, 'siedzę', ale *szłowe*, 'sława', *szimtas*, 'sto'), odpowiada dźwięczne *z* (*ź*) wyłącznie aryjskiemu *g* lub *gh* podniebiennemu; na Litwie *ż* z takiego *g*, *gh*, poszło. Wyjątkowo mieszają się obie pierwotne gardłowe; u nas: *gęś*, *gwiazda*, u Litwy od podniebiennej: *żansis*, *żwaigzde* i i., niezgodność co się i przy *k* = *sz* powtarza. Wobec pierwotności *z* przedstawia się *ż* jako brzmienie pochodne, bądź z *zj* (np. *mazać*, *mażę*, z **mazję*), bądź z *g* (np. *mnogi*: *mnożyć*); w obu razach jest to zjawisko już prasłowiańskie; tak samo u wszystkich Słowian. Nam wyłącznie należy »mazurzenie« (*z* zamiast *ż*: *zona* itp.) i późne ulżenia w wymowie, np. *źródło* z *żródło*, itp.

z, ze (s); są-. Jak przyimek *w*, *we* (p.), tak i *z*, *ze*, brzmi dwojako: we złożeniach rzeczownikowych *są-* (odpowiednio do *wą-*); przed czasownikiem zaś we złożeniach, a przed imionami jako przyimek *z*; *ze* zaś, jeśli w następnej zgłosce ruchome *e* głuchnie, więc: *z dworu*, ale: *ze dna*, *ze dwu*. W *z* spłynęły (inaczej niż w *we*, zupełnie jednolitem) dwa całkiem odrębne przyimki. Dawne *iz* (lit. *isz*; łac. grec. *eks* ?) w językach zachodnich słowiańskich (czeskim, polskim, łużyckim) utraciło nagłosowe *i-* (w najdawniejszych zapiskach ocalałe w nazwach, *Izgorsk*, później *Zgórsk*); oznaczało ono kierunek skąd: »wyjść *z* domu«; temu *z* (= *iz*) nie odpowiada nigdy *są-*. Drugi przyimek, to dawne *s* (lit. *su*; ale prus. *sen*), powstałe z *sŭn-*, ocalałego we wzdłużonej formie *son* w rzeczownikowych złożeniach, np. *sąsiad* (p. *są-*) lub *Sątok* (w przeciwieństwie do *Roz-tok*), a jako *z* przed czasownikiem; jako przyimek oznacza 'spół, razem': »ja *z* nim« (albo, wedle dawnej składni:

»my *z* nim«, t. j. 'ja i on'), *zebrać* (do kupy, *zbiór*); *są-* tylko w tem znaczeniu ('spół, razem') się pojawia. Samo *z*, *ze*, ma jednak i trzecie jeszcze znaczenie, kierunku z góry: »spadł *z* dachu«. Tak więc *z* jest trojakie: *z* (*iz*), »*ze* wnętrza«; *z* (*sŭn*), »razem *z* kim«; *z* (*sŭn* ?), »*z* dachu«; pierwszego *z* jest pierwotne; *z* dwu drugich poszło z *s*, i jeszcze druki 16. wieku (a Czesi do dziś) odróżniają owo *z* od tego *s*, piszą: »*z* domu«, ale: »*s* kim«, »*s* nami«, »*s* nim«, »*se* sobą«. Pierwsze *z* zastąpiliśmy w czasownikach zazwyczaj przez *wy*: cerkiewne *izchoditi*, *izbawiti*, nasze *wychodzić*, *wybawić*; więc do rzadkości raczej należą: *zbawić*, *zdechł* (*izdochł*), *zuć* (*izuti*), *zbyć* (*izbyti*), *zżyć* (p. *żdżyć*; *ižditi*), *zwolić* (»matko *zwolena*« w Bogurodzicy; *izwoliti*, 'wybrać'). Drugie, *s*, *sŭn*, zachowało, jak *w*, *wŭn*, swoje *n* przed zaimkiem trzeciej osoby: *z nim* (zamiast *s nim*), *z nią*; przed czasownikiem: *zn-ić* (»*znijdź* duchu święty«), *śniadać* (to jest: *z-jadać*). Złożenia z *są-*: *sąsiad*, *sąsiek*, *sąpierz*, *sąmnienie* (*sumienie*); w nazwach miejscowych: *Sątok*, *Sątop*, *Sąpolno* (*Sampolno*, *Sępolno*, t. j. 'ze spólnemi polami'), *Sątrzaska*, *Sąciaski* ('cieśnina'). Zachodzą co do brzmienia trudności: drobne przy pierwszem *z* = *iz* (łac. i grec. *eks* ma inną samogłoskę ?); nierównie znaczniejsze przy drugiem *s* (co przed dźwięcznemi samo zdźwięczniało, *sbabą* = *zbabą*, i w tej formie się uogólniło: *zemną*; Czech mówi: *se mnu*, Ruś: *so mnoju*); odpowiadaż ono najdokładniej lit. *su* (*su tiemis*, 'z tymi'), a jako *są-* (we złożeniach) lit. *san-*, *są-* (*Sątok* = *santakas*); ind. *sam-*, grec. *ha-*, względnie *a-* (*a-lochos* = *sąłog*, p. *łoże*), jest to samo *są-*, tylkoż nie zna żaden inny język (prócz słowiańskich i litewskich) owego *su*, *s*, jako przyimka; nawet pruski ma tylko *sen* (*sen steimans*, 'z tymi'). Próby utożsamienia owego *su*, *s*, z grec. *ksyn*, *syn*, albo z łac *cum* (*cōn*), zawodzą. Dawny język, do 17. wieku, znał jeszcze czwarty, najosobliwszy zwrot przy owem *s*, *z*: »będzie *mnie zeń*« ('dorównam mu'), »nie było *go z to*« ('nie stać go było na to, nie był tak silny'). Złożenie *z-sz* przechodzi w *szcz*, a *z-ż* w *żdż*: *szczedł*, t. j. *zszedł*, *szczył*, t. j. *zszył*, *żdżegł*, t. j. *zżegł* (w 15. i 16. wieku).

za, przyimek i przedrostek; prasłowiańskie; znaczy 'z tyłu' (niem. *unter* i *hinter*): *zachód* (*zapad* u innych Słowian), niem. 'Untergang', *założyć*, niem. 'hinterlegen', *zawodzić*, niem. 'hintergehen'; *zawiść* i *zajrzeć* ('patrzyć z tyłu', w przeciwieństwie do *na*: *nawiść*, 'miłość'); *zapomnieć*, ale *zapamiętać* (p.); przy wymianie: 'coś *za* coś'; por. *zawsze*. P. *zad*. Poza Słowiańszczyzną, gdzie to *za* powszechne, brak odpowiedników gdziekolwiek indziej.

za, służy pytaniu, częściej *iza*, *aza*, *izali*, *azali*, 'czyż?'; mylnie: *aża*, *ażali*, czego ani dawny język, ani inni Słowianie nie znają; w psałterzu: *aiza*, *azawiem* i *azaliwiem*, 'czyż bo?'; szczególniej częste w 14. i 15. wieku; w porównaniu z biblją Leopolita rzadko już go używa; dziś je wznowiono; por. serb. *zar* (t. j. *zaż*), 'czy?', czes. dawniej *za*, *zali*, dziś z *zd*, zamiast *z* (jak to nieraz bywa): *zda*, *zdali*. Z poprzedniem *za* nie ma żadnego związku.

zabawa; *zabawić się*, 'bawić' (w znaczeniu dwojakiem, o 'przebywaniu' i o 'rozrywce'; jako 'roz-

rywka' i u innych Słowian, np. u Serbów); *zabawka, zabawny*; *zabyt*, 'tryb, sposób': »sukien starego *zabytu*«; *zabytek*, 'co z dawnego *bytu* ocalało'; *zabyć*, 'zapomnieć', dziś ruszczyzną trąci (jest u Kraszewskiego, wołyniaka; w 17. wieku wręcz ruskie »*na nezabudesz*«); w biblji *zabywać, zabyły*, o 'oszalałym' (»*zabywałeś się* na mię«); »*zabywał się* z nią« ('spółkował', w Ezopie); *zbawić, zbawiciel*; p. *być*, por. *bawić*.

zabażyć, *zabażać się*, 'zachciewać się', częste w 16. i 17. wieku; dziś tylko narzeczowe, *zabagać się* (rzadkie), częściej *zabaży się, zabażka*, 'zachcianka'; bez *za-* prawie nieznane: *bażу się*, 'chce się' (p.); u innych Słowian tylko na całej Rusi po narzeczach, szczególniej małorus. *baha, zabahy*, 'zachcianki', i u Czechów, *bažiti*, »*bažiwý po cti*«, 'chciwy na cześć', *zabahnouti, zabažiti*, 'zachcieć'. Por. *bażyć się* w Dodatku.

zabobon, *zabobonnik*; od nas na Ruś przeszło; my je tylko z *za-*mamy, Czesi jeszcze bez *za-*: *bobonki* (i mylne *pobonki*); z ich *bobonci* wywodzą (czy słusznie ?) niem. *Popanz*, 'straszydło'. Od *bobo*, 'straszydło' (p.).

zaból, 'wole' (kur, gęsi), częste u Potockiego: »(kogut) *zaból* napełnił«, »kapłon nie dołożył *zabolu*«, »w *zaból* niestrawny tka«; dziś narzeczowe; p. *zobać* (?).

zachara, *zacharja*, 'prowiant', u Potockiego wcale często: »duszami ładowną prowadzą *zacharę*«, »prowadząc z prowiantem co rok *zacharyą* (Turcy do Kamieńca)«, »odbiwszy kamieniecką *zacharę*«, »djabła, przez którego się piekłu *zacharya* wiozła«; z tur. (arab.) *zachire*, 'prowiant'; serb. *zaira* (z *zachira*), bułg. *zajre*.

zacokać się, 'zacinać się'; »szkapa w błocie się *zacoka*«; *ocokały*, 'zacięty'; małorus. *zacukały sia*, w tem samem znaczeniu (stąd wzięte ?).

zad, *z zadu, zadni, zadek* (w biblji: »za swe *zadki*«, 'za siebie', ale już r 1500: »*zadek* albo rzyć«), od przyimka *za*, p. (jak *nad* od *na*, *pod* od *po*, *przed* od *prze*); *zadziec*, 'pośladek mięsa'; *nazad*. Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; rus. *zadnica*, 'spadek'.

zaderewisty, 'zadzierżysty', z ruskiem *-ere-*, jak i *derewnia* (p.), co od 16. wieku częste, mianowicie: »wielkąście wy *derewnią*«, »w lichej *derewni*« ('wiosce'); *zaderewisty* mówią nietylko o łuku, o dębie, ale nawet: »(odpowiedzi królewskie) zdały się *zaderewiste*«; do tego i czasownik: »już go (w naturze) zwyczaj *zaderewni*«. Narzeczowo i *zadzierowisty*, niby od *zadzierania*.

zadziesiątać, 'zakazać', od *dziesięciorga* przykazań; »(ojciec córkom) *zadziesiąta* surowo«, Potocki; do dziś po narzeczach: »zapowiedziała i *zadziesiątała*«, »*zadziesiątałem* go ('zaklinałem'), żeby tego nie czynił«.

zagłoba, 'klin, przeszkoda', ale i 'żal, frasunek'; p. *głobić*; *zagłobić*, 'zaklinować', *zagłabnąć*, 'zabrać'; jest i *zagłaba* i *zagława*, 'kłopot'; może już w biblji ze *zgłobą* (p. *zły*) pomylone: »*zgłobę* synów usłyszałeśm« (?).

zając, *zajęczy*; prasłowiańskie; cerk. *zaję*, czes. *zajic*, rus. *zajac*, *zaiko* (z tego lit. *zuikis*, a łotew. *zakjis*); od *zaj-*; por. prus. *zasins*, 'zając' (z tym samym przyrostkiem *-in*, co i w słowiańskiem *zaj-ę-c* ?).

zakon, 'reguła'; o 'mnichach', wedle ich reguły (»*zakon* dominikań-

ski«); *zakonny*, 'regularis', *zakonnik, zakonniczy*; *zakon* tłumaczy i 'Testament' (*starozakonny*, o księgach i ludziach); już w prasłowiańskiem ze znaczeniem 'prawa', t. j. tego, co *za konu* (t. j. 'początku'), bywa, p. *koniec*; rozeszło się oddawna na Bałkanie i śród Litwy, a doszło nawet Chazarów i Pieczeniegów. *Zakon* i *pokon* stoją obok siebie, jak *zacząć, zaczątek*, i *począć, początek*; *pokonnik* tyle co 'naczelnik' (naczelnik) w prastarem tłumaczeniu Apostoła; wszystko od *kon*, 'początek' (i 'koniec').

zalawty, w 16. i 17. wieku, 'ściegi, jakiemi cyrulik ranę zszywa; zawłoki'.

zaloty, *zalotny, zalotnik*; *zaletny* u Potockiego; u ludu i *zalety*; *zalecanki, zalecać się*, czes. *zálety, záletník, záletnice*, 'zalotnica'; *o* mylne, raczejby **zalaty* wypadały, bo nic z *lecieniem* (*lecieć*) nie mają spólnego, natomiast z *lecieństwem*, 'wolnością', cerk. *lět' jest*, 'wolno', *lěl'ba*, 'dozwolenie', u nas w 14. i 15. wieku *lecieństwo*, 'wolność' (p. *-lecić*). Tu należą również i *zalety* w znaczeniu 'właściwości'.

załoga, lub *zakładka*; *załoga*, dziś 'garnizon' (np. okrętowy); w 16. wieku 'zapomoga', r. 1566: »*założę* go kilkądziesiąt złotych... *założę* go też« ('zapomogę'); po narzeczach: 'stawka, zakład'; r. 1500: »pod *zakładem założonym*« i *założyć się*, 'umówić'; p. *lec* i *łożyć*. W biblji *załoga* 'zasadzka', *założyć się* 'zasadzić się zdradliwie'.

zamanąwszy, ludowe *zamanuwszy*, 'bywało, ciągle, co chwila'; polega na czasowniku **zamanąć*, 'skinąć', cerk *manąti, manoweníje*, 'skinienie', czes *manouti, namanouti*, 'skinąć', *namanouti se*, 'zjawić się'; p. *majak*.

zamek, *zamkowy, zamczysty*, od *zamknąć, zamykać*; w biblji: »zawarte są brony i *zamczone*« (»zatarasowane«, Leopolita); przeciwnie: *odemknąć, odmykać*. P. *mknąć*. (Ale *zamkle, zamkliki*, »*zamklany* postronek« w Hippikach z r. 1607, o 'kluczkach', p. *zankiel*). Prasłowiańskie to: cerk. *zamka*, słowień. *zańka*, serb. *zamka* (Prusowie pożyczyli od nas *zomukis*). Ponieważ niem. *Schloss* znaczy nietylko 'zamek u drzwi', lecz i 'gród' ('Burg'), więc na całym Zachodzie słowiańskim nabrał *zamek* i tego znaczenia (zupełnie obcego Słowiańszczyźnie), a od nas powędrował w tem nowem znaczeniu i na całą Ruś (*zamok litowskij*); czes. *zámek*, łuż. *zank*; u nas od 16. wieku (biblja nie daje jeszcze tego znaczenia).

zamsz, *zamesz*, rodzaj 'skóry', z niem. *Sämisch(leder)*, pożyczka, jak *ircha, błam*; *zamsa(r)ki*, 'spodnie skórzane'; *zamsik*, w 16. i 17. wieku, przezwisko »łyków« i »świeżej szlachty«; J. Chodkiewicz pisze: »ci *zamsikowie* Szembekowie«; »to prosty Biernat abo *zamsik*«; »(będą cię zwać) *zamsickiem* plemieniem«, r. 1646; »może, widzę, szlachcicem być *zamsik* z oliwy«, »Szoci z *zamsu* kupują szlachectwo«, co raz u Potockiego. Ale *zams, zamsze*, w znaczeniu: 'soboty, ganki', albo 'okienka', z niem. *Sims*, p. *gzyms*: »pieca piekielnego *zams* zawarty«, Potocki; *kramzansy* i *kamzansy*, 'blanki, odrzwia', u Knapiusza, również tu należą.

zanadra, *zanadry, zanadrze*, 'zapazusze', od *nadro*, a to od *jadra* (cerk. *jadra*, 'łono'), z niepierwot-

nem *n-* (jak w *nątr*, p. *wnętrze*), bo *n* poszło od przyimka: *wŭnědra*; więc oczekiwalibyśmy postaci **zaniadro*, której u nas jednak niema.

zankiel, 'sprzączka', z niem. *Senckel*; *zanikiel* (!) r. 1500, *zenkiel*. Jest i drugie *zankiel*, roślina 'krostawiec' albo 'rannik' (dla gojących właściwości), nawet 'żywiec', r. 1472 *zankiel*, później i *zanikiel* i *sanikl*, ale to pożyczka łacińska: *sanicula* (od tejże właściwości nazwana, od *sanus*, 'zdrów'), także *sanaria*.

zanowiec, albo, jak u ludu, *janowiec*; odmiany tej nazwy dla roślin 'genista', 'cytisus', bywają wszelakie; u samego Stanka 1472 r.: *janobyt*, *janosiet*, *sianowieś* (?, pisane *schanovesz*), *sianożęć*, *żnisiano*, *zanowiec* (później i *zarnowiec*!); r. 1500 *zanowiec* (o innej roślinie); u innych Słowian: serb. *zanovjet*, czes. *janowec* i *janofit* (por. *janobyt*!); połączenie z nazwą św. *Jana* chyba pozorne: gdyż wtedy odkwita, a czas na siano!

zanoza, *zanoże*, *zanózka*, *snoza*, 'zatyczka w jarzmie', ludowe, przeniesione i na wszelaką 'zawadę', 'przykrość' (szczególniej w ruskiem, gdzie *zanoza* i 'trzaska, drzazga'); prasłowiańskie, p. *nóż*; brak w czeskiem.

zantuz, *zamtuz*, 'dom nierządu', od 15. wieku; z niem. *Schandhaus*; w 16. wieku *wozgra*, *popaśnica*, *zamtuzka*, o 'nierządnicy'.

zapamiętać, *zapamiętanie*, to samo co *zapomnieć*, *zapomnienie*, w biblji i r. 1500; dziś odmieniło znaczenie w przeciwne, bo *za-* ma znaczenie dwojakie: niem. 'hinter' i 'be-'; *zaminać*, raz w psałterzu, błędne, zamiast *zapominać*. P. *pamięć*.

zapartek, jest i *zapertek* i *zaparstek*, o 'jaju niezalężonem'; prasłowiańskie; u wszystkich Słowian tak samo i to samo; cerk. *zaprtŭk*, do *prtiti*, 'psować'; rus. *portit'*, *porcza*, 'zepsucie'; czes. *záprtek*, łuż. *zaportk*. P. *prt* pod *part*.

zapasy, 'walka', *zapaśnik*, 'walczący', *zapaski*, *zapasować się* ('chodzić *za pasy*'); przeciwnie *zapas(ek)*, a najczęściej *zapaska*, 'fartuszek', *zapaśnica*; p. *pas*. Trzecie *zapasy*, od *paść*, *pasę* (p.), znaczą 'prowiant'. U Czechów *zápas* tylko 'walka'.

zapona, r. 1500 *zaponica*, 'naszyjnik', jak *opona*, *popona*, do *zapiąć*, p. *piąć* (pień *pen-*: *pon-*); prasłowiańskie; cerk *opona*, 'kortyna, firanka', słowień. czes. *zápona*, 'haftka, sprzączka'; brak tego rzeczownika w litewskiem.

zaraz, skracane w *zara* (jak *tera*), p. *raz*.

zarzewie, p. *żar*.

zastrząd z, p. *strząd z*.

zatego, 'natychmiast, zaraz', w 15. i 16. wieku (niby: '*za tego* czasu'; por. *zatem*); białorus. *zatoho*, z czego lit. *zatagamis*.

zatoczka, r. 1500, tyle co 'zatyczka, zatykadłko', w ubiorze głowy damskiej; czy słuszne?

zatuka, 'potrawa z kur' (duszone mięso), r. 1527, od *tkania*; cerk. *istukan*, 'bałwan', itd.

zaułek, p. *ul*, *ulica*.

zawadjak(a), *zawadjacki*, słowo nowe (po 1750 r.), wedle imion i słów na *-iaka* (*koniaka* itp.), od *zawada* (p. *wada*); ruskie.

zaważe, 'sykl, drachma', częste w biblji, jest i w słowniczkach 16. wieku; z czes. *zaváži*, o 'pieniądzach', i 'wadze'.

zawiesa, *zawiosa*, *zawiasa*, p. *wiesić* (obie pierwsze postaci są dawne i ludowe).

zawiewka, *zawierucha, zawartka*, wszystkie trzy o 'burzy, niepogodzie'; pierwsze od *wiać*, p. (»drży, wyglądając srogiej na dom swój *zawiewki*«, »nową coraz cierpię złej fortuny *zawiewkę*«, Potocki); drugie od *wrzeć*, p.; trzecie od *wart, wartki* (*wiercieć*), p.; u Czechów tylko *závieje*, 'śnieżyca'.

zawiść, *zawistny*, p. *widzieć*.

zawód, w dawnym języku 'wyścigi', *zawodnik*, 'koń wyścigowy', »*zawód* biegać«; *zawód*, 'zachód, koszty': »tak wielkim *zawodem* się starasz o...«, »krom *zawodu*«, 'bez zachodu, zaraz'; wreszcie o 'zawiedzieniu, omyleniu': »zrobić komu *zawód*«. P. *wieść* i *wodzić*. U innych Słowian (Rusi, Serbów) *zawod* i 'instytut, fabryka' (co *zawiedziono*).

zawój, 'turban na głowie', *zawojek*; »z całym *zawojkiem* do grobu umyka«, t. j. 'z całem zawiciem, pokrowcem'; p. *wić*

zawsze, w biblji *zawżdy* i równie często (*zawżgy*) *zawżgi*; w psałterzu tylko *zawżdy, wżdy, wżda, wczdy, wczgdy* i *wżdgy* obok *wczgi* (w puławskim *wczdy*), w 15. wieku i *zawżgi*; p. *wszegdy*; narzeczowe *zawdy*, jak w czes; rus. *zawsegda, zawsegdutaj*, 'co stale zasiada (w karczmie)', małorus *zawsihda, zawżdy, zawżde*; *za-* dodane, u nas częściej niż u innych Słowian, jak w innych zwrotach czasowych: *za dnia, zaranek* (rus. *zawtrak*, 'śniadanie', z *za-jutrak*), »*zanocną* rzeczą« w rotach 14. i 15. wieku, t. j 'nocnym sposobem', »*za* (zdrowego) żywota« i t. p., w tychże rotach; *zawczasu*; ale *zawcześnie* odmieniło znaczenie: tu *za* »stopniuje« niby, jak we zwrotach: *za wiele* (*za dużo*), *zanadto*

zazdrość, *zazdrostny, zazdrosny, zazdrościć*, w psałterzach bez wstawnego *d*: »*zazrością* złą nienażrzeli są mię«; brak u innych Słowian, ale w małoruskiem jest jeszcze pierwotne *zazdra*, 'zazdrość', *zazdryj*, 'zazdrośny', co i u nas widocznie było, a od tego *zazdrość* (jak *radość* od *rad*); od *za-źrzeć*; p. *źrzeć*, i por. *zawiść*. Por. *zdra*.

zazula, w najrozmaitszych postaciach: *zezula, zieziula, zuzula*, 'kukułka' u ludu, miejscami 'biedronka'; u innych Słowian tak samo (i *zehzyća, zagzica*, i *ziegzica* rus.), albo z *ż-*: czes. *žežule, žežhule*, jak i u nas *gżegżołka, gżegułka, żegżułka*, w 16. wieku (*gż-* zamiast *ż-*), rus. *żegożka* (*zagozka*), *żegozula*, 'kukułka'. Prasłowo; *-ula, -ica*, są przyrostki; pień *geg-*, por. lit. prus. *gegužē* (i *gegē, gegulē, gegutē*), 'kukułka', łotew. *dzeguze*. Co do *geg-*, por. *gog-* w *gogót* (pod *gogodze*) i *gag-* w *gagati*, o głosach ptaszych.

ząb, *zębaty, zazębić*; *ząbek*; *ząbrze, ządrze* (!) (u koni u zębów, por. słowień. *zubrna*, 'dziąsło', rus. *zubrit'*, i o 'bębnieniu nauki', *zazubra*, 'luka w zębach'); z wokalizacją *o*; niema u nas wokalizacji *e*, jaka w cerk. *zębiti, zębą*, 'rozdzierać', rus cerk. *razjabeni*, 'rozdarci'; *prozębati* i *prozębnąti*, 'kiełkować' (to do *kieł*, jak tamto do *ząb*), rus. cerk. *zjabati*, serb. *zenuti* (z **zebnuti*); gdy to poniekąd ograniczone, rzadkie, *ząb* u wszystkich Słowian tak samo się powtarza, rus., serb., czes. *zub*. Prasłowo; lit. *žembti*, 'rozcinać', *žembėti*, 'kiełkować', *žambas*, 'kant', *žambis*, 'socha', *žambotas*, 'zębaty (kanciasty)', łotew. *zuobs*, 'ząb'; ind. *dża(m)bhate*, 'ugryza', *dżambha-*, 'ząb, paszczeka', awest. *ham-zembajati*, 'rozbija, druzgoce'; grec. *gomfos*, 'kół'; niem. *Kamm*, 'grzebień', z dawnego *kamb*.

ząbrz, p. *żubr.*

zązel, 'smycz'; »trzymając psa na *ząźelu*«; prasłowo; od 15. wieku zapisywane; cerk. *žęžĭl'*, 'obroża', serb. *žeželj*, 'tyka, do której psa wiążą', bułg. *žegŭl*, 'zatyczka u jarzma'; u nas dziś tylko narzeczowe *zązelić*, 'uprzykrzać się komu'. Nasze *zązel* jest więc »mazurskie«, zamiast **žąžel*, a to od pnia *geng-*, lit. *žengiu*, 'kroczę' (różnica co do gardłowej, tak jak w *gęś* a *żansis*, i i.), *prażanga*, 'przekroczenie'; ind. *dźānghā-*, awest. *zanga-*, 'kostka u nogi'; niem. *Gang.*

zban, p. *dzban.*

zbereźny, *zbereźnik*, *zberezuje* i *zberezje*; narzeczowe; znaczenie od 'figlarza, psotnika', do 'bezbożnika, zbrodniarza'; nie polskie, jak *-ere-* dowodzi; przyszło z *pobereża* (na Podolu), słynącego z hultajstwa i dziczy w 16. i 17. wieku, dokąd uchodził kto z prawem wojował, wszelki awanturnik; »*jak na pobereżu*«, mawiano o 'nierządzie'.

zbój, *zbójca*, *zbójczy* (a wedle tego i *zbójczyni*); *zbojować*, 'zwalczyć', Leopolita; p. *bić, bój*

zbór, 'gromada; synod (*sobór* ruski); kościół' (protestancki, bo dosłownie wytłumaczona grec. *synagōgē*, łac. *ecclesia*); *zborzyszcze* (u Skargi); *zborowy*; *Zborowski*; p. *brać*

zboże, *zbożowy*; dziś tylko o 'płodach rolnych', i w tem znaczeniu już w 16. wieku stałe, a nawet jest i w biblji, ale jeszcze częściej tam o wszelakich 'zbiorach, majątku': »z wielikim *zbożym*« (»z wielikimi ‚bogactwy«, Leopolita), »był włodarzem nad jego wszym *zbożym*«, »obciążeni cudzym *zbożym*« (»zadłużeni«, Leopolita), »będzie dziedzicem mego *zboża*« ('majątku'); p. *bóg*; *zbożny*, 'pobożny', od 14. wieku, w innem więc znaczeniu: 'wedle Boga'; czes. *zboží*, 'majątek'; małorus. *zbiże* z polskiego, bo tylko u nas przeszło *zboże* na rolę.

Zboże. Słowianie-Polanie żywili się nietylko z łowiectwa i pasterstwa, ale głównie i z uprawy zboża. Ogólną nazwą 'zboża' było *żyto*, u nas przeniesione później wyłącznie na 'reż'; obok rży, dawniejsze i ważniejsze od niej były jęczmień i proso, którego trojaka nazwa najlepiej świadczy o jego znaczeniu: obok nazwy *proso* jest *ber* (*brzyca*; serb. *brica* nie jest, jak bają, pożyczką z trac. *briza*, lecz wraz z *brzycą* prasłowiańskie), i *pszono*; Grecy i Arabowie piszą też wyraźnie o uprawie prosa jako o głównej uprawie słowiańskiej. Obok jęczmienia i prosa, reż, pszenicę i owies już w prarodzinie znano. Ze zboża wyrabiano *prużmo, jagły, kaszę*; kasza w obrzędach wszelakich (jak i ser przy weselnych) występywała wybitnie, szczególnie przy połogowych. Z jarzyn najstarszy i najważniejszy *bób*; dalej *groch* i *soczewica*; *mak*, *czosnek*, *rzepa* równie pierwotne, gdy *dynia*, *ogurek* do późnych nabytków należą. Z owoców tylko *bukiew* i *żołędź*, *orzech*, *jabłko*, *gruszka*, *tarnki*, *maliny* i *bdły-grzyby* od prawieku poszły, gdy *śliwy*, *trześnie*, *wisznie*, nie mówiąc o *brzoskwiniach*, do pożyczek, acz wczesnych, liczymy. Prasłowem jest *jagoda*, obejmująca *poziomki*, *bruśnice*, *czernice*. W tem wyliczaniu brak pierwotnej nazwy 'pszenicy', której uprawa prastara, starsza może niż rży, gdyż jej nazwa dzisiejsza widocznie późna, acz prasłowiańska, od *pszona*, niby »ziarnica«. Przyczyna tego braku jest ta,

że pierwotną nazwę przeniesiono wcześnie na chwast zbożowy, co zrozumiałe wobec powszechnego przesądu, że się zboża wyradzają (»jęczmień się często w owies, w ber odmienią prosa«, Potocki, Moralia), bo prasłowiańskie *pyro* znaczyło pierwotnie 'pszenicę', jak dowodzą lit. *pūrai*, grec. *pyros*, 'pszenica'; u nas z *pyra* nazwa *pyrz* (*perz*). Inne chwasty zbożowe: *stokłosa*; *kąkol*, *kostrzewa* (te oba prasłowiańskie). Idąc od prasłowiaństwa wstecz, spostrzegamy niejedno dziwne zjawisko: niemaż spólnej nazwy dla 'prosa' właśnie, a brak jej i dla 'jęczmienia'; Litwa dzieli z Słowiaństwem tylko nazwy 'rży' i 'owsa'; ma dla 'prosa' prastare *małnos* (łac. *milium*, grec. *melinē*), a dla 'zboża' jeszcze starsze *jawai* (ind. awest. *jawa-*, 'zboże'; grec. *dzeia*, 'orkisz'), co u Słowian przechowało się może w rus. *owinie* (*jewinie*, lit. *jauja*, 'piec, gdzie zboże suszą'); dla 'jęczmienia', 'pszenicy', są na Litwie nazwy całkiem odmienne, *miežei*, *kwieczei*, a dla 'prosa' i *soros*. Tak rozbiegły się znaczniej obie grupy językowe, słowiańska oddaliła się od pierwotnego stanu jeszcze bardziej. Osobno p. *len* i *konopie*. Ze wszystkich ogurkowatych jedyna *tykwa* (p.) może rościć prawa do prawieku.

zbrodnia, *zbrodzień*, *zbrodniarz*, *zbrodniczy*, 'co zbacza *z brodu* (p. *brnąć*), t. zn. z prawa, normy'; to samo co *zdrożny*, *zdrożność*, o 'zbaczaniu *z drogi* (prawa)'.

zbroja, *zbrojny*, *uzbrajać*; *zbrojownia*; pożyczka ruska, *zbruja*, o 'zbroi', 'uprzęży końskiej'; nie powtarza się u innych Słowian; poszło od *broj*, 'liczba', nasze *broić*, p. (por. *czyn*, 'broń', i *czynić*; *rząd* koński i *rządzić*); znaczy do dziś u ludu 'narzędzia, zaprzęgi' (*zbrój*).

Zbroja. Kamienie i gałęzie tworzyły zbroję najpierwotniejszą, ale już Arjowie ciskali i z proc kamyki, kije zaś mieli sękate i opalane, dalej siekiery i młoty; nasadzali też na kije groty kościane czy kamienne (oszczepy), lub lekkie (trzciny itp.) z grotem mniejszym z łuków wypuszczali. Używanie kruszców, głównie żelaza, wydoskonaliło zbroję, ale słowiańska jeszcze i w wiekach po Chr. bywała wcale uboga; nie znała hełmu, pancerza, miecza; konnicy nie było. Głównie walczył Słowianin strzałami, i zatrutemi; miewał w ręku dwie lub trzy *sudlice* (oszczepy) i zakrywał się *szczytem* drewnianym (krótką, okrągłą tarczą). Wypadał z lasów i chronił się do nich, więc zimą go wojowano, gdy błota zamarzły a liście opadło. Od sąsiadów przejmywał nową broń z nazwami (p. *hełm*, *miecz*, *szabla*); handel bronią kwitł bardzo, i Karol W. zakazał 805 r. wywozu zbroi i pancerzy do Słowian (niem. *brunnia*, 'pancerz'; z tego cerk. i czes. *brnie*, nam już obce). Słownik uwydatnia to ubóstwo broni; obfity on co do strzał-szypów (łuku itd.), zna kije, siekiery i młoty, noże (mieczów i Niemcy od Gallów dostali, jak i Rzymianie). Od 9. wieku, od walk zachodnich i wschodnich, wzmaga się siła bojowa, dotąd tylko liczbą groźna; nastaje ciężka konnica, z *włócznią* - kopją przydługą, w pancerzu i hełmie. Od prostych wojów wyodrębniają się wiciędze i drużyna książęca, oddana walce, uzbrojona i wyćwiczona, zaród i szlachty późniejszej; za Mieszka I i Bolesława W. odznacza się już zwycięstwami. Średniowiecznych dal-

szych dziejów wojskowości i zbroi nie dotykamy; obce słownictwo zalewa je i później, niemieckie (wprost, lub częściej za pośrednictwem czeskiem), czeskie (szczególniej w 15. wieku), węgierskie (za Batorego); Lubieniecki w Poloneutychji kreśli dosadnie dawną zaśniedziałą wojskowość przed reformą Batorową, a w fraszkach wykpiwają »okazowanie« (ruszenie pospolite), mazowieckie szczególnie, i wyprawy wszelakich Albertusów. Ponowny upadek gotowości wojennej i uzbrojenia zaciężył nad 18. wiekiem; w jej odnowieniu górowały wpływy najpierw niemieckie, szczególniej pruskie, później francuskie; słownictwo, mianowicie dzisiejsze, bywa wręcz międzynarodowe i usuwa się z pod dalszych uwag.

zbrygować się, 'pozbyć się': »chcąc się *zbrygować* takiego swatowstwa«, około r. 1630; z włos. *dis-brigare*, 'uwolnić się'.

zbuk i **zbęk**, *dzbuk*, o 'jaju niezalężonem, zapartku', ale i o wszystkiem 'zepsutem, cuchnącem'; *zbuczniec*, 'zbutwieć': »jako drzewo nie hnet *zbucznieje*«, »aby ciało w grobie nie *zbuczniało*«; *zbuczał* r. 1500, 'uwiądł'; p. *buczeć*.

zbylić, 'wspomnieć, myślić'; obok tego: *zbilić*, *wzbilić*, już od r. 1558 zapisywane; dziś tylko ludowe (jest i u Wyspiańskiego, w Weselu), »nie *zbi(e)li* mi o tem«, 'nie pamiętam', *zbielić*, 'zapomnieć'; od *byl*, *zbyl*, 'co się *zbyło*', rus. *byl*, 'zdarzenie, powieść o niem'; serb. *zbilja*, 'prawdziwość'. P. *być*.

zbyrceć, 'brzęczeć', na Podhalu, *zbyrkot*, 'brzęk', itd.; od *bark-*, *burk-*, o tem samem znaczeniu (w zapisce z początku 16. wieku czytamy o kamieniach: *barczące*, albo *burczące*), bo w podobnych słowach samogłoski niestałe (obok *terlikać* jest *turlikać* na Podhalu, i i.). Również *zbyrki*, *zberki*, *zbery*, 'miejsca nierówne, trząskie': »po takich *zbérach* jeździć niebezpiecznie«; *zbyrczeć*, *zbyrkać*: »wóz *zberka* po kamieniach«, »*zbyrkać* kajdanami (podkówkami)«.

zbyt, *nazbyt*, *zbytni*, *zbyteczny*; *zbytek*, *zbytkow(n)y*; łączy dwa przeciwne znaczenia: cerk. *izbyti*, polskie *zbyć* (p. *być*), znaczy 'pozbyć' (»żywota *zbył*«, biblja), 'wyzbyć się czego'; ale i co *zbywa*, t. j. 'pozostaje', więc w biblji *zbytki* 'resztki' (»ostatki«, Leopolita), *zbyteczny* 'pozostały'; tak do dziś u Czechów; i przeciwnie: 'co nad miarę (nad *byt*) bywa', a więc »*zbytność* luxuria« ('przepych') r. 1500; a jest i trzecie *zbyt*: »na trzy *zbyty*«, 'zawody, razy', bo jest i *zbyć* = cerk. *sŭbyti*, co się *zbyło*, 'stało'.

zdarzyć się, *zdarzenie*, *wydarzyć się*; znaczy pierwotnie 'udać się': *zdarny* tyle co 'zdatny', *niezdara*, 'do niczego', »chleb się *zdarzył*«, 'udał się'; w biblji: »azać bóg *zdarzy* od niej mnie syny«, »*zdarzy* bóg co jest niepodobno«; tak samo czes. *zdarziti*, 'udać się', *na zdar*, 'na szczęście'; p. *dar*.

zdawić, 'zdławić', *zadawić*, 'zadusić', p. *dawić* i *dławić*.

zdeb, *zdbia*; *zdebie* u Potockiego (*zdbik*; z tego, z mylnem *ż*: *żbik*); 'dziki kot'; u Stanka 1472 r. jeszcze pierwotne *step*, obok *zdeb* i *zdbik*, bo *stpia* i t. d. przeszło w *zdbia*; cerk. *stĭpl'*, 'dzik'; por. lit. *stiprus* (ta sama wokalizacja), 'silny', grec. *stibros*, łac. *stipulus*, 'mocny'; p. *ścbło* (*żdżbło*); *step* i *teść* (p.) mają twardą półgłoskę zamiast miękkiej,

**ściep, cieść*, wedle dalszej odmiany: *ścpa, ćśca*, z czego: *stpa, tścia*.

zdechnąć, p. *dech*.

zdjąć, *zdejmę, zdejmywać; zdjęcie*; nowe postaci, od 17. wieku coraz częstsze, zamiast dawnego *zjąć* (*z*, p., w obu znaczeniach, szczególniej zaś w trzeciem: 'z góry'), gdzie *d* mechanicznie wsunięto między *z-j* (już w 16. wieku), a gdy się takie *zdjąć* utrwaliło, przeniesiono jego *zd* i do *zejmę, zejmywać*; ze *zdjąć* por. rus. *sniat' szapku*, 'zdjąć czapkę', i *sonm* (nasze *scjm*).

zdoba, *zdobić, zdobny, ozdoba*, p. *doba*.

zdra; *do zdry, ze zdrą*, 'zupełnie, do krzty', od *źrzeć*, 'patrzyć' (p.).

zdrada, *zdradzić; zdradźca*, z tego *zdrajca*, ale *zdradziecki; zdradliwy*; *d* wsunięte, jak stale, między *z-r* (w 14. wieku nawet: *Izdrael, zdręki* t. j. *z ręki*); p. *rada* i por. niem. *Verrath*

zdrój, *zdrojowisko, zdrojowy*; *d* wsunięte; cerk. *izroj*, 'co się *wyroi*, wybije, wytryśnie z ziemi', *sroj*, 'ściek'; u nas i *wzdrój* (od *wez-*); p. *rój*.

zdrów, *zdrowie, pozdrowić, zdrowotny*, itd.; prasłowiańskie; cerk. *sŭdravije*, od *sŭdrav*, rus. *zdorow, pozdorovat' sia* (*zdravstvuj!* cerkiewne); czes. *zdráv, zdraví* Postać pierwotna: *dorv-*, t. j. *derv-* (p. *drzewo*) z wokalizacją *o*, a co do przechodu znaczenia od 'drzewa' na 'siłę, zdrowie', por. wyżej *zadarewisty, zadereumić*. I w innych językach od nazwy 'drzewa' pochodzą nazwy 'siły', np. ind. *dāru-*, 'drzewo', *dārunas-*, 'twardy', awest. *drvu-*, staropers. *duruwa-*, 'zdrowy, silny'; łac. *robur*, 'dąb', *robustus*, 'silny'; lit. *drūtas*, 'silny', por. z naszem *drwa* (niem. *Treue, trauen*, goc. *trausti*, 'spółka, umowa'; stąd i dzisiejszy *trust*). Jest więc *zdrowy* niby *zdrzewiały*, por. *zedrwieć*, 'zdrętwieć'. Obok *zdrów* są postaci z *st-*, rus. *storow* (Kroniki W. Nowogrodn), dolnołuż. *strowy*, nasze wyjątkowe *strowie* (w 15. wieku), *Strowski*.

zdrożny, *zdrożność*, p. *droga*; por. *zbrodnia*.

zdumieć się, *zdumiony*, zamiast: *zumieć się, zumiony*; p. *um*; w *zumieć z-* równe cerk. *iz-*, 'wy-', rus. *izumljat' sia*, niby 'wyjść z *umu*, rozumu'; częste w 15. i 16. wieku: *zumiawszy się*, 'przerażeni', *zumiety* (!), 'zdziwiony', *zumienie*, 'przerażenie'. Od 18. wieku zastąpiliśmy *zumieć* przez *zdumieć się, zdumiony*, p. *duma*. Por. *zuchwały*.

zdun, 'garncarz', jedyna pozostałość po prasłowie: cerk. *zdati, ziždą*, 'buduję, lepię', *zid*, 'glina', *zid'*, 'materjał', *zdatel*, 'twórca', *zidczij*, 'budowniczy', rus. cerk. *sozdatiel'*, 'twórca', *zdanije*, 'budynek', *zodczij* (nie **zedczij* !), 'budowniczy', czes. *zed'*, 'mur'; lit. *žiedziu*, 'buduję', *žaidas*, 'piec', *židinýs*, 'ognisko', prus. *zeidis*, 'ściana'. Wiemy więc, z czego Słowianie mury »lepili«, i że ich *ściana* z niem. *Stein* nic spólnego mieć nie może.

zdziać, 'nazwać', w 15. wieku stałe; zachodzi np. w biblji kilkadziesiąt razy: »*zdział* Adam imię swej żenie Ewa«, »jemużto Aleksy *dzieją*« ('którego zwą Aleksym'), »jemużto Laban *zdział*«; właściwie '*nadziać*, nadać imię'; p. *dziać*.

źdźbło, w 15. wieku *ścbło*, bo *ść-* udźwięczniło się przed dźwięcznemi *bl*; półgłoska zagłuchła; rus. *stiebło; ściebło* w psałt. florjańskim, *zczblo* w puławskim; w 16. wieku, u Wujka i i, narzeczowe *zdbło, zbło*,

ździebło, zdziebko. Prasłowo; cerk. *stĭblije* (zbiorowe), słowień. *steblo*, serb. *stablo*, czes. *zbło*, łuż. *splo, spjelco, stwjelco*, małorus. *stebło* (imię *Stebelski*). Lit. *stiebas*, 'słup', *stibyna*, 'goleń', prus. *stibinis*, 'płozy u sani'; tu przeważają jednak postaci na *-p*: lit. *stipinai*, 'płozy u sani', *stiprus*, 'silny', *stipti*, 'sztywnieć' (i 'martwieć'); grec. *stifros* (lit. *stiprus*), *stiptos*, 'ściśnięty'; łac. *stipula*, 'ździebło' (tu należy i *stypendium*, od *stips*, 'dar'), *stipes*, 'słup, pal', *stipare*, 'ściskać'; niem. *steif* (dawne *stīf*; *Steife* to samo co lit. *stipinis*). Jest i u nas w *stpica*, 'sprycha u koła', starorus. *stpica*, łuż. *stpica, stwica.*

zedrwieć, 'struchleć', p. *drwa*, gdzie **drwieć* opuszczono.

zegar, *zegarek, zegarmistrz*; r. 1500 *zeger*; z niem. *Seiger*, o 'klepsydrze', w której piasek czy woda miarowo opadały, ciekły (niem. *seigen*); dziś zastąpił to Niemiec wyrazem *Uhr*, z łac. *horologium* (*horarium*, co oznacza *hory*, 'godziny'), czes. *orloj*; węg. *czégér*, jak u nas *zegar*, obok *ora*. Jeszcze r. 1552 *zegar* nie »idzie«, lecz zawsze »ciecze«: »*zegarek* dociecze«, Potocki

zekier, *zekir*; »*zekier* do łuku«, »*zekiry*, dardy i inne spiże« ('zbroje'), »*zekier* czy pierścień?«, »(wezyr) swój *zekir* książęciu oddawa«; w 17. wieku częste; z tur. *zejkir, zehkir*, 'pierścień' (i u łuku); jest i u Serbów, *zecir*, 'pierścień'.

zekłtać, 'połknąć', »siemię... od nieprzyjaciół waszych *zekłtano* będzie« (»nieprzyjaciel ochłanie«, u Leopolity); *k* z *g* przed *łt*, bo poszło od **gttać, głytać* (czes. *zehltati, zehltiti*), od pnia *głŭt-* (rus. *głotka*, 'gardło'); cerk. *głŭt*, 'gardło', *głŭtati*, 'chłonąć, połykać'; serb. *gutati.*

zele, w muzyce wojskowej, z tur. *zil*, 'cymbałki'.

zelować, *podzelować*, 'dać podeszwę', z niem. *Sohle* (z łac. *solea*), *besohlen*, o tem samem znaczeniu.

zelozja, 'zazdrość', *zelant*, 'gorliwiec', dawna łacina, od *zelus, zelosus*, włos. *gelosia, zelante* (to samo).

zełwa, *zołwa*, obie postaci prapolskie, jak i *zełwica* i *zołwica*; jedyne *zołowka* ruskie; 'bratowa'; prasłowo; cerk. *zlĭva*, serb. *zaova* (z **załva*), czes. *zelwa* (znaczy i 'synowę', ale to późne); brak w lit; grec. *galoōs*, 'bratowa', łac. *glos*

zepśnić się, *upsnąć się*, Kwiatkowski 1564 r., 'ponieść szwank'; *zepśnić* i *popśnić się*, 'popsuć się', w 17. wieku, dziś ludowe, *przypsnąć*, 'przerwać'; słowień. *opesnoti*, 'umknąć'.

zerknąć, 'spojrzeć', było i *zierknąć*; *zerkać, zerk'*; *nazierkiem* (p.), nieraz w 17. wieku (»Tatarzy prowadzą nas do granic *nazierkiem*«, niby 'nadzierając'); z pierwotnego **zĭrk-* od pnia *zĭr-*, p. *źrzeć*, 'patrzyć'; w cerk. częstotliwe *zrcati, pozrcati*, 'poglądać', *zrcało*, 'zwierciadło', słowień. *zrcalo* i *zrkalo*, bułg. *zrkoli*, 'oczy', czes. *zrcadlo* i *zrkadlo*, 'zwierciadło', rus. *nazierkom*, 'nazierkiem', *soziercat'*, 'poglądać'. Z wokalizacją *o*: **zork-*, południowe i czes. *zrak*, nasze *zrok*, rus. *zorok*, a więc cerk. *zrak*, 'widok', *prizrak*, 'przywidzenie, mara', *zazrak*, 'zarzut'; serb. *zrak*, 'powietrze', *zraka*, 'promień'; czes. *zrak, przizrak*; rus. *zraczki*, 'źrenice' (cerk., zamiast *zoroczki*); *zrok* mamy w *przezrocze*, z czego, wedle *źrzeć*: *przeźrocze, przeźroczysty*, obok i zamiast *przezroczysty* (narzeczowe *przeźrótka* przypomina swojem *t* bułg. *ozrtam se*, 'obzieram się'), i we złożeniu *w-zrok.*

Zamiast *zierciadło*, lub *zierkadło*, mamy od 15. wieku tylko *zwierciadło* (p.). Przyrostek *-k* (jak w *znak*, *brak*, *dźwięk* itp.); oboczność *zerk-* (*zyrk-*) i *zierk-* również nie wyjątkowa.

zez, 'szóstka w rzutach kostkowych', od 15. wieku ogólne, później *zyz*; przeniesione na wzrok: »*zezem* patrzyć«, *zezować*, *zezowaty*, i *zyz*, *zyzowaty* (mamy na to liczne wyrażenia: *rozoki*, *brlokowaty*, »*świdrem patrzyć*«); z niem. *ses*, *die Sechs* (z łac. *sex*, 'sześć'). Przysłowie, szczególniej częste u Potockiego: »jak goły na *zyzie*« (inni mówią: »jak goły na ledzie«), o 'niepewnym bycie', np.: »codzień śmierci jak goły czekając na *zyzie*«. Jest i *zys*, nazwa rodzaju 'orłów'; Cygański w pierwszem wydaniu 1584 r.: *sys*, p. *suseł*. Pomijamy imiona *Zych*, *Zyś*, zdrobniałe do *Zygmunt*.

zędra, 'żużel; opiłki'; *zyndra*; zamiast naszego *zą-* u innych Słowian *sę-*, cerk. *sędra*, 'spiekła krew', czes. *sádra*, 'gips', serb. *sedra*.

zęza, *zyza*, 'ściek wody w statku', »plugawa *zęza*«, »smrodliwa *zyza*«, w 16. wieku.

zgaga, 'gorycz w gardle'; prasłowo; rus. słowień. *izgaga*, czes. *zháha*, *záha* (*žháha*, *žáha*, wedle *žáhati*, 'palić'; podobnie i w słowień. *žaga*); z wokalizacją *a* do pnia *geg-*, p. *żec*, jak w *zagar* (*gorzeć*), *para* (*przeć*), *war* (*wrzeć*), *skwar* (**skwrzeć*), *sad* (*siedzieć*); *geg-* z *deg-*, ocalałego w *dziegieć* (p.), jedynie powszechnego u innych Arjów: lit. *dagas*, 'upał', *daga*, 'żniwo', prus. *dagis*, 'lato' (inna samogłoska!, *o* krótkie, nie długie, jak u Słowian); ind. *dāha-*, 'upał, pożar', goc. *dags*, niem. *Tag* 'dzień' (u nas w pożyczkach, *tabork* z *Tagwerk*). U Słowian brak wokalizacji *o*, jak to nieraz bywa: niema *gog-* ani *dog-*.

zgolemo, 'wielce', p. *golemy*.

zgrzebi, dziś *zgrzebie*, *zgrzebny*, o 'prostem płótnie', p. *grzebać*.

zgrzyt, dawniej *skrżyt*; już 1500 r. tylko *zgrzyt* (*zgrzytać*, »zęby *zgrzycą*«, Potocki, *zgrzytanie*), ale w psałterzach nigdy inaczej niż *skrżytać*; w cerk. obok *skrĭžĭt*, z półgłoską, jest i *skrĭžit*, z *i*, jak u nas; rus. *skrieżetat'*, cerk. *skrgati* i *skrižiti*, 'zgrzytać'; czes. *szkrhati*, *skrzehtati*, *szkrtati*; por. *skarga* z innem następstwem płynnej.

ziać, *zieję*; *ziew*, *ziewać*; *poziewać*, *wyziewać*, *wyziewy*; jednorazowe: *zionąć* (zamiast **zinąć* innych Słowian, wedle *wiew*: *wionąć*); *wyzionąć*; *rozziewić*, *rozziawić*, *rozdziawić* (usta), *rozziew*; *ziepać* i *zipać*, 'oddychać z ciężkością'. Częste u Potockiego *zazionąć*: »*zazionie* żaba łasicę«, »wilk owcę«. Częstotliwe: *ziająć*, *zziajany*, 'zadyszany'; ludowe *zaziająć się*, *zjajany*. Prasłowo; cerk. *zijati*, *zěją* i *zijają*, *zěvnąti*; bułg. *zina* i *zěpam*; serb. *zinuti*, *zijechati* obok *zijewati*; czes. *záti*, *ziwati* i *zípati*; rus. *ziew*, 'pysk', *rotoziej*, 'gapiący się' (*rot*, 'usta'), narzeczowe *ziepat'*, 'krzyczeć'. Lit. *ap-žioti*, 'obzionąć', *žiowauti*, 'ziewać', *žiopsoti*, 'gapić się'; łac. *hio*, 'zieję', *hi-sco*, 'otwieram usta'; niem. dawne *giēn*, *gewōn*, *ginēn* i *geinōn*, dziś *gähnen*, 'ziewać'.

ziarać, *ziarają*, Kwiatkowski 1564 r. (»księgi nie mruczą, nie *ziarają*, nie są drapieżne, nie obżarliwe«); ludowe *ziarać*, *ziorać*, *zierać*, o 'zazdrosnem patrzeniu, czekaniu', ale i: »ogniem *ziarać*«, 'płonąć'; częstotliwe do *źrzeć* (p.); *zěrati* jest i u innych Słowian.

ziarno, *zarno*; obie postaci są

prapolskie (jak *dziarski* i *darski*), chociaż *zarno* ginie w 16. wieku (*zarnaty* w biblji); z pierwotnego *zĭrno*; *ziarko*, z *ziarnko*; *ziarnisty*, *ziernisty*. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. czes. *zrno*, rus. *zierno*; lit. *žirnis*, 'groch', prus. *zirne*, 'ziarno'; niem. *Korn* (goc. *kaurn*), 'ziarno', i *Kern*, 'jądro'; łac. *grānum* (z czego *gran*). P. *źrzeć*, *źrzeję*.

zielony, *zieleń*, *zielonawy*; urobienie prasłowiańskie, cerk. bułg. słowień. serb. *zelen*, od *ziele*, zbiorowego do **zieło*, *zioło* (cerk. *zelije*, serb. *zelje*; na dawnej Rusi i o 'truciźnie'); *ziółko*; *zielnik*; *zimozielon*, roślina. Prasłowo; lit. *želti*, 'zielenieć', *želmuo*, 'latorośl', zresztą z inną samogłoską: *žolē*, prus. *zalis*, 'ziele', *žalias*, 'zielony'; grec. *chloē*, 'ziele', *chlōros*, 'zielonawy'. P. *złoto*; por. *żółty*. W cerk. jest i *złak*, 'zioło', z pierwotnego **zołk*. Pierwotne *zioło* u Słowian dziś rzadkie, głównie u nas bywa, ale i tu w liczbie mnogiej raczej. Nazwana *zieleń* od *ziół*, ale *zioła* od koloru żółto-zielonego; obu barw dawniej nie rozróżniano; u Słowian niema już śladu po tej dawnej nazwie, zastąpionej przez *żółty*, ale na Litwie są jeszcze jej ślady: *žalas*, 'rudy' (nasze *zoła*, p.), *žilas*, 'siwy'. Z naszem *zielony* zestawiają bezpośrednio (co do słowotwórstwa) ind. *hiranja-*, awest. *zaranja-*, 'złoto' (ind. *hari-*, awest. *zari-*, 'żółty, złoty'); Litwa nie posiada czegoś podobnego.

ziemia, drugi przyp. liczby mn.: *ziem*; *ziemisty*; *ziemny*, *ziemniaki*; *ziemski*; *ziemianin*, 'terrigena', *ziemiański*, *ziemiaństwo*; *ziemek* (niem. 'Landsmann'), dziś *ziomek*; *poziemki*, dziś *poziomki* (mylne *io* zamiast *ie*); *przyziemisty*; *podziemie*; *oziem* (uderzyć), wedle stałego trybu, jak *osob'*, *wnątrz* itp., stąd pozorny nowy rzeczownik, np. u Czechów *zem* (u nas *ziem*, jak *łódź* zamiast *łodzia*; dawnym czasom to obce). Prasłowo; cerk. *zemlja*; lit. *žemē*, prus. (*zame*) *zeme*; lit. *žemas*, 'niski', stąd nazwa 'nizoziemia', *Žemaitē*, w przeciwieństwie do 'wyszoziemi', *Aukszt'oty* (od *aukszt'as*, 'wysoki'); z *Žemojty* nasza *Żmójdź*, *Żmujdź*, a z niej dzisiejsza *Żmudź*; *žeminis*, 'ziemny' (nazwy bóstw *Žeminē*, *Žempati*, *Žemininkas*), *žemiszkas*, 'ziemski'. Grec. *chamai*, 'na ziem'; awest. *zemi* = łac. *humi*, 'na ziemi'; łac. *humus*, 'ziemia', *humilis*, 'niski'; grec. *chthōn*. Stąd lit. nazwa 'człowieka', *žmuo*, prus. *zmoj* (dalsze urobienie prus. *zmunents*, ze zwykłym przyrostkiem, naszem *-ięt*; lit. *žmogus*), *žmona*, 'kobieta', *žmones*, 'ludzie'; łac. *homo*, *humanus* (stąd europejskie *humanista*, *humanitarny*, *humanizm*); goc. *guma*, 'mąż' (ocalałe w niem. *Bräutigam*).

ziębić, *ziąbić*, *ziąb*; *ziębnąć*; *oziębły*, *przeziębienie*; tu i nazwa ptaszka, *zięba* (tak samo łac. *frigella*, bo »*frigore cantat*«, 'śpiewa w zimie'); prasłowiańskie, bez odpowiedników dalszych; cerk. *zębą*, *zębsti*, *ozębłost'*; czes. *zábsti*; rus. *zjablik*, 'zięba'. Z wokalizacją *o*: *zonb-*, w przestawce: *znob*, *oznoba*, *znobkij*, rus. i bułg., o 'zimnie', 'febrze'.

zięć; prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *zęt'*, itd.; lit. *žentas*, łotew. z odmienną wokalizacją: *znuots*, jak ind. *džnāti-*, 'krewny'; grec. *gnōtos*, 'krewny'; ind. *džanati*, 'rodzi', *džanitar-*, 'rodzic', awest. *zāta-*, 'zrodzony' (nowopers. *zāda-*, 'syn', w nazwach, *zade*, i po naszych romansach 18. wieku);

grec. *genesis*, 'początek' (taż samogłoska co w *zięć*), *genetēr*, 'rodzic', *gignomai* (zdwojone), 'rodzę się'; łac. *gigno*, 'rodzę', *nātus* (z *gnatus*), 'rodzony', *gens*, 'szczep', *genitor*, 'rodzic'; goc. *-kunds*, 'zrodzony', niem. *Kind*, 'dziecko'. Pień zupełnie odrębny od pnia dla *znać*.

zima, *zimny*; *zimnica*, 'febra', w biblji, u innych Słowian 'lodownia, piwnica'; *ozimina* (*ozimie* lub *ozime* zboże); *pozimniało*; *przezimować*; *zimostradny* (o drzewie i i.), 'co zimę wytrzymywa'. R. 1472 *zimoziele(j)*, *zim(o)zielon*, *samozielon* (?), 'roślina nietracąca w zimie liści', r. 1500 *zimozielon*, w 15. wieku i »*zimolza* (?), albo *zimozlim*« (?), czes. *zimolez*, *zimolaz* (?); ależ *zimolza* u Stanka 1472 r. 'lonicera' (stąd rus. *zimolost'*, zepsute?), a Rostafiński twierdzi, że to właściwie *ziemolez*, »niskie, przyziemne drzewko, z czego słoworodem ludowym *zimolez*, *zimotza*«. Prasłowo; wszędzie tak samo. Lit. *žiema*, *žieminis*, 'zimny', prus. *zema*; ind. *heman*, 'zimą', *hima-*, 'zima, zimno'; awest. *zjam-*, 'zima'; grec. *cheima*, *cheimōn*, 'zima, burza', *chiōn*, 'śnieg'; łac. *hiems*, 'zima', *hibernus*, 'zimowy' (stąd nasze *hyberny*, 'leże zimowe').

ziobro, równie mylnie jak *żebro*; pierwotna postać: *rzebro*, jak u wszystkich Słowian (cerk. *rebro*, rus. *rjebro*; Czesi piszą też mylnie *żebro*, obok *rzebro*; łuż. *rjebło* i *korjebło*, dolnołuż. *riobro*, *rioblo* i *korabja*); brak w litew.; niem. *Rippe* (dawne *ribbi*). Nasze *ziobro*, *ziebro*, niby z »mazowieckiem« *z* zamiast *ż* (*rz*), albo jak *zielazo* (p.); w biblji *zebro*.

złoto, *złoty*, *złocić*, *złotnik*; *złotnica*, 'czasza (złota)', w biblji; *pozłótka*; *złotogłów*, o 'drogiej tkaninie'; *złotousty*. Prasłowo; z **zol-to*, cerk., południowe i czes. *zlato*, rus. *zołoto* (*zołotnik*, o wadze). Brak na Litwie (lit. *auksas* t. j. łac. *aurum*), tylko u Łotwy jest *zelts*, 'złoto' (a narzeczowe lit. *żeltas*, 'żółty', ?); jest zato w niem. *Gold* (goc. *gulth*), a pokrewne (od pnia *zel-*, 'żółty', p. *zielony*, — tych kolorów nie rozróżniano) w ind. *hiranja-*, awest. *zaranja-*, 'złoto', ind. *hari-*, awest. *zari-*, 'żółty', 'zielony'.

zły, *zlić się*, *złość*, *złostny* (*złostnie* w biblji; *złośćni* w psałterzu?), *złośny*, *złośnik*, *złościwy*, *złościć się*; we złożeniach: *złodziej* (p. *dziej*; znaczy już w 14. wieku nie 'złoczyńcę', lecz 'kradnącego'); *złoczyńca*; *złorzeczyć* (*złorzeczenik*, 'przeklęty', biblja). We *zły* wsunięto *g*: **zgły* (*zagły* u Załabian); od tego poszła *zgłoba*, 'złość', *zgłobiwy* i *zgłobliwy*, 'złośliwy', *zgłobić* (»na lud twój *zgłobili* radę«, w obu psałterzach; r. 1532: »myślili złą radę«, 'malignaverunt consilium'), ale to ginie już w 15. wieku zupełnie, gdy w psałterzu florjańskim (ale tylko w pierwszej części) bardzo pospolite; w biblji już go źle użyto: »*zgłobę* ('żal', 'querelas') synów izraelskich usłyszałeśm«. (Z *głobą*, p. *głobić*, nic nie ma spólnego; *zgłowa* raz błędnie w psałterzu napisane). Prasłowo; tak samo i to samo u wszystkich Słowian: cerk. *zŭl*, *złoba*, *złyni*, *złobiw*; ale *złodiej* pozostaje u nich 'złoczyńcą', albo i 'djabłem'. Znaczenie pierwotne takie samo jak w *krzywy - krzywda*: lit. *pa-žulnus*, 'krzywy, ukośny', *atžulas* i *atžulus*, 'przykry', *ižulas*, 'bezwstydny', *ižulnus*, 'ukośny', *pažwilo*, 'skłonił się', *nuo-žwelnus*, 'stromy'; łotew. *zwelt*, 'obalić', *zwelus*, 'chwiejny'; ind. *hvarate*, *hvalati*, 'uchyla się', *dŭs-hu-*

rāna-, 'bez powodzenia', awest. *zurah-*, 'krzywda', pers. *zūr*, 'fałsz, kłamstwo'.

zmora, u innych Słowian, a czasem i u nas, *mora*, o 'czarownicy', głównie o 'duszeniu, gniecieniu we śnie' (»*zmora* dusi«), niem. *Mahr*, *Nachtmahr*, franc. *cauche-mar*, rus. *kikimora*; nie ma związku z słowem *mara* ani *mór*; dalszy wywód wątpliwy.

zmurszały, od *murszeć*, 'butwieć', *mursz*, 'gnicie', z niem. *morsch*, o tem samem znaczeniu.

znać; *znaje* ('zna'), w psałterzu; *znany*; *znajomy*; *znaniec*, psałterz, 'znany'; *poznanie*; *Poznan* (*Poznań*); *znawca* (jak *dawca*), *wyznawca*, *znawczyni*; liczne złożenia: *do-*, *przy-*, *u-*, *zaznać*; p. *znak*, *znamię*. Przysłówkowe *znać* pomieszano z *snadź* (p.). Prasłowo; cerk. *znati*, *znają*, i tak u wszystkich Słowian; ind. *dźnājate*, 'uznaje'; grec. (zdwojone) *gi-gnō-skō*, 'znam', aoryst: *egnō*, 'poznał', *gnōsis*, 'wiedza'; łac. *nōsco*, 'wiem', *nōtus*, 'znany' (stąd *notoryczny*, *notyfikacja*, *notarjusz*, *notować*, *notaty*), grec. *gnōtos*; niem. dawne *irchnāan* (*erkennen*), 'poznawać'. Litwa ma to samo z inną wokalizacją, *žinoti*, 'wiedzieć', prus. *poziuimai*, 'poznajemy'; lit. *ženklas* prus. dawniejsze *zentlas*), 'znak', *pažinti*, 'poznać'; awest. *zanti-*, 'wiedza'; niem. *kann*, *Kunde*, *Kunst* (nasze *kunszt*, p.).

znak, *znaczyć*, *znaczny*, *znakować*; *odznaka*: *na-*, *o-*, *prze-*, *wyznaczyć*; *przeznaczenie*; *znakomity* (od *znakomy*, t. j. 'znaczny'); *znachor*, ruskie, 'wróżbit'; prasłowiańskie urobienie od *zna-* (p. *znać*), z przyrostkiem *-k*, jak *brak*, 'wesele', od *bra-ć* (żonę), *złak* z **zołk* do *zol-*, 'zioło'.

znamię, *znamionko*, *znamionować*; *znamienity*; prasłowiańskie urobienie od *zna-* (p. *znać*), jak *brzemię* od *ber-*, 'nieść', *płomień* od *poł-*, 'płonąć'. Ogólne od psałterzów i Kazań świętokrzyskich; od 13. do 15. wieku jest i pierwotne *znamionać* (cerk. *znamenati*), częstsze niż *znamionować*: »*znamionawszy* ji pirścieniem« ('naznaczywszy'), »imiona *znamionana*«, 'naznaczone'; w biblji jest i *znamionawa*, 'znaczy' (*znamionujesz* w psałterzu).

znienacka, por. *znieobaczka*; w 15. wieku znaczy: 'powoli, stopniowo', dziś: 'nagle, niespodziewanie'; należy do *nadziei-nadźby*, por. słowień. serb. *iz nenade* (do *nada*, 'oczekiwanie, nadzieja'); małorus. i białorus. z polskiego; serb. *iznenad*, 'traf'.

znój, »aż do *znoja* słunięcznego«, w biblji (»aż słońce zagrzeje, Leopolita); *znojny*, *znoić*, *uznojony*; prasłowiańskie; tak samo i w temże znaczeniu u wszystkich Słowian; cerk. *znoj*; od pnia *zni-*, 'żec', rus. *znijat'*, *zaznijat'*, 'spalić, zwęglić'. Tylko *znicz*, 'ogień święty', nic z tem nie ma spólnego; świeży to wymysł ze źle odczytanego i jeszcze gorzej wyłożonego *žinczius* u Długosza; *žinczius* (od *žinoti*, p. *znać*), to litewska nazwa 'znachora' (z przyrostkiem słowiańskim *-czius*), pomieszana z wiecznym ogniem Perkunowym, którego strzegli kapłani.

zobać, 'jeść', 'dziobać' (w *dziobać* *d-* przydano); »chciwie *zobali* pszenicę«, w Ezopie; w biblji: »czas, gdyż zrzałe jagody godziły się *zobać*« (»mogły być jedzione«, Leopolita), *zobi* (»jédz«, Leopolita); *wzobki*, 'powierzchownie', częste u Potockiego i w 16. wieku: »*wzobki* tu owdzie wglądając,... jak ptaki *zobią*« (Filalet, Apokrizys 1597 r.):

»wiersz *w zobki* napisany«, »co *wozobki*, co sobotnim na niedzielę sztychem«; u innych Słowian *zob* 'ziarna, owies', stąd krakowskie *zubiarki* i *zubiarze*, 'co sprzedają nasiona ogrodowe', *zubie*, 'nasiona' i 'gałązki', *zubel*, 'kąsek', »*zub* mleko!«, 'pij!'. Prasłowo; u Słowian tylko z wokalizacją *o*: cerk. *zobati*, 'jeść', bułg. *zobja*, 'karmić', *zob*, 'ziarna', serb. *zob*, 'owies', *zobiti*, 'karmić', rus. *zob*, 'wole' (p. *zaból*?); lit. z *e*: *žebti*, *žẽbiu*, *žẽbėti*, *žeblenti*, 'jeść powoli, z niechęcią'. P. *dziób*, *dzióbać*.

zoła, 'ług', *zolić* i *zołować* (bieliznę), *zolnik*, 'balja'; tak samo w ruskiem, a (stąd?) i w bułg., *zoła*, co zestawiają z *zielony* (p.), por. lit. *žilas*, 'siwy'.

zołza, *złozy*, 'choroba końska', *złozować* i *złozić*; ale *złozeń* i 'człowiek zakatarzony'; prasłowo o nadzwyczaj zmiennej postaci: cerk. *žlěza*, serb. *žlijezda*, czes. *žleza* i *žláza*, rus. *železa* (a więc wszystko z **gelza*), ale czes. *hliza* i *hláza* z **glěza*, a nasze, jak i małorus. *zołza*, z **zelza* (por. *zełwa*, *zołwa*), a więc dwoista gardłowa, co nieraz bywa. Łączą to z lit. narzeczową nazwą 'gruczołów', *geležuones*, *geležaunes*, z dwoistą gardłową.

***zór**, we złożeniach: *dozór*, *dozorca*, *nadzór*, *pozór*, *pozorny*; *wzór*, *wzorowy* (p.); *przezór*, *przezorny*; do pnia *zĭr-*, 'patrzyć', p. *źrzeć*; *zor*, prasłowo, znaczy 'widok, spojrzenie'. Wszystkie te złożenia powtarzają się u innych Słowian (rus. *pozor* znaczy i 'wstyd'; cerk. *pozor* tylko to co nasz *pozór*, *pozorataj*, 'szpieg', *prězor*, 'pycha', *zazor*, 'nagana'). Obok tego znaczy *zor-* i *zar-* osobliwie *zorzę*, *zarzę* (obie postaci obok siebie, np. u Kochanowskiego), gdy u innych Słowian obie się dzielą: cerk. *zorja* (w liczbie mnogiej *zorję*) 'zorza', *zarja* 'blask'; czes. *zorze*, 'zorze', *zářze*, 'blask'; rus. *zarja*, *zarjewo*, 'łuna'. Prasłowo; prus. *zari*, 'żar', lit. *žėrėti*, 'lśnić', *žarija*, 'zarzewie', *žara* i *pažara*, 'blask'. P. *wzrok*, *zwierciadło*.

zorza, p. **zór*.

zostać, zamiast dawniejszego *ostać*, p. Tam wspomnieliśmy o dwojakiem *ostać*: *odstać* i *obstać*; i *zostać* było również dwojakie; my dziś tylko drugie znamy: *zostać*, *pozostać*, *pozostawić*, *pozostałość*, ale od 14. do 16. wieku znano i pierwsze: »czemu jeś mię *został*« ('opuścił'), »grzeszniki *zostające* ('odstające od') zakona«, »*zostawion* jest« ('opuszczon'), psałterz, »nie chcieli tego *zostać*« ('opuścić'), biblja; jeszcze u Kochanowskiego: »przodków swych *zostać* masz sobie za lekkość«. Dziś nam już i *zostać* bywa za mało; w *pozostać* trzy przyimki skupiliśmy, na co dawniej jednego starczyło.

źrenica, słoworodem ludowym do *źreć* (p. *źrzeć*), 'patrzyć', zamiast pierwotnej *zienicy*, prasłowiańskiej; cerk. *zěnica*; rus. *zienki*, *zienok*, 'oczy' i 'źrenica', *ziechat'*, *poziejat'*, 'patrzyć'. Już w obu psałterzach ta mylna postać: »jako *źrzenice* oka«. W słowniczku 1532 r.: »*jirzenica*, pupilla«, tamże: »*jirzące* sąmnienie«, o »skrupulatnem« sumieniu.

źrzeć, *źrzę*; we złożeniach: *dojrzeć*, *pojrzeć*, *ujrzeć*, *nienajrzeć* ('nienawidzieć'), *zajrzeć* (to samo niemal), częstotliwe: *podejrzywać*; *podejrzany*; wszystko z dawnego *doźrzeć*, *poźrzeć*, *uźrzeć*, np. *poźrzycie*, 'patrzcie', *uźrzyta*, 'ujrzą' (oba), *uźrzaw* (zamiast *uźrzewc*, już od najdawniejszych czasów, wedle *uźrzał*; jest i *uźrzewszy*, z czeska?),

użrzenie; *źrzadło* w 16. wieku. Pień *zĭr-*; cerk. *zĭrją*, *zĭriszi*, *zĭrěti*, czes. *zříti*, *zrzím*, *zrzedlo*, 'zwierciadło', rus. *zrieť*, *zrju*, *zrisz*; częstotliwe *zirati*, u nas *zirać*, od 16. wieku *zierać*, we złożeniach: *pozierać*, *do-*, *za-*, *wy-*, *nad-zierać* (rus. *nadziratiel*). Z wokalizacją *o* p. **zór* (a jest i wokalizacja *zar-*, p. tamże); z przyrostkiem *-k*, *zerknąć* (p.), i *wzrok* (p. tamże). P. *Sowizdrzał*, *zwierciadło*, *zazdrość*, *rzetelny*. Lit. *žiurėti*, 'patrzyć', z odmienną nieco samogłoską (*i* wtórne, jak nieraz). To *zĭr-* odmienia się więc: *źrzę*, *źrzysz*, *pojrzę*, *pojrzysz*; inaczej następne *źrzeć* (p.).

źrzeć, *źrzeję*; częstotliwe: *dojrzewać*; *dojrzały*; z dawnego *doźrzeć*, *doźrzewać*, *doźrzały*; *źrelszy*, u Potockiego, 'dojrzalszy'; *doźrzały* przechodzi zwykłym trybem (p. *środa* z *śrzoda*) w *dozrały*, a to ulega przestawce: *dorzały* (jak *rsioda* z *środa*, p.), poczem *d* się wsuwa: *dordzały*, *niedordzały* u Kochanowskiego, *dordzewać*, 'dojrzewać'. Złożenie: *skorożrzy* i *skołożrzy* (z stałem, bezmyślnem zupełnie rozpodobnieniem dwu *r*), »*skorożrzywy* (i *skołożrzywy*) frukt«, 'rychłościgły', lub »owoce *skołozrywe*«, »nadzieją *skołozrywą* płoszy«, »ty wolisz *skołozrywą* niźli zimostradną (żonę)«, Potocki. U nas tylko to *zĭr-*; u innych Słowian jest i z wokalizacją *o*: *zor*; cerk. *zĭrěti*, *zĭrěją*, *zĭrěl*, 'źrzały', *sŭzoriti*, słowień *zoriti*, czes. *s-zorziti*, rus *zorit'*, 'dać dojrzeć'. Prasłowo; brak w lit; ind. *džarati* i *džirjati*, 'starzeje', *džarant-*, 'starzec', *džāra-*, 'starzejący się', *džirna-*, 'ułomny', awest. *zarwan-*, 'wiekowość', *zarta-*, 'zstarzały'; grec. (zdwojone) *gergerimoi*, 'padałki', *gerōn*, 'starzec', *gēras*, 'wiek' P. *ziarno*.

zrzędzić, 'gderać', *zrzędny*, *zrzęda*, *zrzędzi(o)cha*; od 17. wieku już w tem ujemnem znaczeniu 'gderania', ależ wyszło od *rządu* (p.), *zrządzania*; jeszcze w 17. wieku *zrządzić*: 'wyrządzić'.

zubr, *zubrować*, 'czyścić' (o mące), z niem. *säubern*.

zuch, *zuchowaty*; skrócone z *zuchwały*, t. j. *zufały* (*f* i *chw* stale się mieniały: *ufała* i *uchwała*, tu odwrotnie, *chw* zamiast pierwotnego *f* z *pw*), to jest *z-upwały*, 'desperat', 'co *z-upwał*, t. j. stracił *upwę*, ufanie' (p. *pwa*, *pewny*), więc przeciw *po-ufałemu*, *za-ufałemu*; tu *z-* równe cerk. *iz-*, 'wy-', podobnie jak w *zumieć się* (p. *zdumieć się*). Pierwotna postać i znaczenie jest w biblji: »aby *zufał*« ('ut desperet'; »aby nie miał więcej nadzieje«, Leopolita).

zuć, *zzuć*, *zzuwać*; *zuwadlnia*, r. 1500, 'gdzie suknie składają'; cerk. *iz-uti* (w *zzuć* zdwojony przyimek); p. **uć*, *obuć*, *wyzuć*.

zufka, *zuwka*, *żufka*, *żuwka*, 'polewka'; częste w 15. i 16. wieku, ginie w 17. wieku; z niem. *Suppe* z franc. *soupe*, a to z niem. *saufen*, 'żłopać'. Niemieckiemu *s-* odpowiada w dawnych pożyczkach *ż-* (p. *żeglarz*, *żegnać*), później i *z-*, np. *zaga* z niem. *Säge*, 'piła', a z przedsuniętem *d-* (por. *dzwon*): *dzaga*, u Bielawskiego, prusaka, 1595 r.: »obie *dzadze*«, 'obie piły'; *zegar* z *Seiger*; więc zjawia się i *zufka*, »winna *zuwka*«, po »Murmeljuszach« i »Mimerach« (słowniczkach 16. wieku); u Reja *żufeczka*, u innych i *żófeczka*. Nowa pożyczka: *zupa*.

zupełny, *zupełnie*, od 16. wieku, zamiast *upełny* (co Rej w Psałterzu stale używa; *upełnie* w biblji, *zupełnie* u Leopolity); Czesi *úplný*

zatrzymali, my mnożymy stale przedimki (por. *zostać*, *zobaczyć*, itd.); *u-* oznacza tu dokonanie, jak w *usiąść*, *ustroić* itp.

zwać; dawniej odmieniano: *zowę*, *zowiesz*, *zową*, później *zowię*, *zowiesz*, *zowią*; częstotliwe (*zywać*) w złożeniach: *od-*, *prze-*, *przy-*, *wy-*, *nazywać*; *odzew*, *odezwa*; *nazwa*, *nazwisko*, *przezwisko*; »tako *zowący*« (albo »tako *rzekący*«), 'tak zwany', wedle dawnego trybu u imiesłowu czynnego; *samozwaniec*. Prasłowo; tak samo u innych Słowian; cerk. *zvati*, *zovą*; w czeskiem jak u nas nowe: *zvu*, *zvieš*, *zvie* (*się*) itd., wedle *zwać*, chociaż *zowię* nie ustąpiło mu miejsca. Brak w lit; ind. *hvate*, 'przywoływa', *hvātar-*, 'wołacz' (cerk. *zvataj*); awest. *zbaiieiti*, 'przyzywa', *zavati*, 'przeklina', *zūta-*, 'wezwany'.

zwiastować, *zwiastun*, od **wiast*, 'znany' (p. *niewiasta*), por. *wieść*; cerk. *izvĕst* w rus. *izvĕstije*, 'wiadomość'.

zwierciadło; jest i *wierciadło* w 15. i 16. wieku, jakby od *wiercenia*, 'obracania'; ale u innych Słowian nazwane od *wzroku*, od *zierkania* (p. *zerknąć*): czes. *zrcadlo* (z tego u nas *zrciadło* r. 1527) i *zrkadlo*; rus. *ziercało* i *zierkało*; słowień. *zrcalo* i *zrkalo*; u Glabera (1535 r.) stale *źrzadło* albo *zwierciadło*: w *źrzadle* albo w *zwierciadle*.

zwierz, *zwierzę*, *zwierzęcy*, *zwierzyna*; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *zvĕr'*; lit. *žvėris*, prus. *zwirins*, 'zwierzę', lit. *žvėriena* (= *zwierzyna*); grec. *thēr* i *fēr*, 'zwierz', łac. *ferus*, 'dziki', *ferīnus*.

***zwnieć,** 'brzmieć'; już w 14. wieku przestawione we: *wznieć*, w psałterzu florjańskim poprawnie: »*wzniały* są się wody ich«, »*zawznieli* nieprzyjaciele twoi«; pisarz psałterza puławskiego nie rozumiał już tego słowa i napisał raz: *zawsmiały*, a drugi raz: »poznali«; w psałterzu z r. 1532: »brzmieli«; tak samo przestawili Czesi *wznieti* ze *zwnieti*. Prasłowo; *zwin-* (por. rus. *Zwienihorod*, u nas fałszywe *Żmigrody* ze *Zwnigrodów*; król chorwacki *Zwnimir* w 11. wieku). Z wokalizacją *o*: *zwon-*, p. *zwon*, *dzwon*; dalsze urobienie z *-k*: *źwięk*, p. *dźwięk*; cerk. i z *g*: *zwęgą*, rus. *zwjagat'*, 'dźwięczeć', bułg. i z *t*: *zwĭntja*, 'dźwięczy'. Cerk. *zvĭněti*, *zvon*, *zvoniti*; rus. *zwienieť*; z cerk. *zwęgą*, 'ogłaszam', por. lit. *žwengti*, 'rżeć', *žwangeti*, 'brzęczeć', *žwangus*, 'głośny, dźwięczny'.

zwon, *zwonnik*, *zwonarz* (1549 r.), *zwonek*, *zwonica* r. 1500; *zwonowy*; jeszcze w 16. i 17. wieku powszechne, zamiast dzisiejszego *dzwon* itd.; ptaszek *zwoniec* (*dzwoniec* już 1584 r.); częste w nazwach roślin, *zwonki*, r. 1500: »ervus, lebiodki, *zwoniec*«, »enula, *zwonki*«; 'hypericum' nazywa się w 15. i 16. wieku *zwoniec*, *zwończek*, *zwończiec*, *zwonki*, *dzwonki*, *dzwoneczki* (r. 1472 i *suchywilk*, co znane i jako przydomek osobowy); p. **zwnieć*.

zwurdzić, o mleku, 'skipieć', pożyczka rumuńska (*urde*, serb. *urda*, 'twaróg'), jak tyle innych w mleczarstwie, od pasterzy wołoskich.

zwyciężyć, *zwycięzca*; zastąpiło niezłożone *wyciężyć*, gdzie *wy-* przez nieporozumienie się dostało zamiast *wi-* od słowa *wiciądz*, *wicięd̨za*, serb. *vitez* (o *viteziach-* 'bohaterach' prawi już Skarga, a moderniści to słowo wznowili), rus. *vitjaź*, cerk. *vitędz*, 'bojownik, bohater'; oznaczało 'ludzi wolnych, szlachtę', jak pruscy *wi-*

tingowie (pożyczka z polskiego), nadłabscy *Withazen* (*Weidschassen*). Powstało przyrostkiem *-ęg* (jak *włóczęga, ciemięga*) od rzeczownika *wit'*, o 'zdobyczy', jaką się dzielili lepiej niż pospólstwo uzbrojeni i stale żołnierce oddani *wiciędzy*, niby »łupieżcy«, przynajmniej sądząc wedle cerkiewnego *wŭz-wit'*, 'zysk', *iz-witije*, 'owoc'; bułgarskie *na-wĭjam*, 'zwyciężam', przypomina lit. *wyti*, 'gonić (wroga)', *atwyti*, 'odegnać', *atwaja*, 'raz, kroć'. Termin prasłowiański wywodzono mylnie od Niemców, czy od *wikingów* normańskich, czy od jakichś *Witungów*, szczepu tej nazwy. Jeszcze w zabytkach 15. wieku *wyciężny, wycięski*, stale; możnaby to i przez *wi-* jeszcze czytać; wobec niedokładnej pisowni dawnej rzecz arcyniepewna, skoro już w biblji pojawia się *zwyciężyć, zwycięzyciel*, jak później.

zwyczaj, p. *wyk.*

Zwyczaje ludowe, obrzędy, towarzyszące chwilom »krytycznym« w życiu (narodziny; niegdyś postrzyżyny, gdy chłopiec w opiekę męską przechodził od kobiecej; wesele; śmierć) i w przyrodzie (żniwa; zjawiska atmosferyczne, itp.) zachowały niejedno prastare z czasów jeszcze pogańskich, gdyż zmiana religji najmniej na tych sprawach codziennych zaciężyła; lecz właśnie nasz lud zatracił pod wpływem kościelnym najwięcej z tych przeżytków; nierównie więcej zachował ich lud ruski, choćby w granicach dawnej Rzeczypospolitej, na Białej (litewskiej) Rusi, lub w górach, szczególniej między Rucułami. O tej różnicy między Polską a Rusią świadczą najwymowniej owe *Dziady* »litewskie«, t. j. białoruskie, z kowieńskich czasów Mickiewicza. Podania i przesądy polskie ustępują nawet czeskim, liczniejszym i starożytniejszym. Natomiast przejmuje nasz lud z nadzwyczajną łatwością wszystko obce, rzecz i nazwy: *dyngus, śmigus*, topienie (czy wynoszenie) *Marzany* na wiosnę, pieśni *kupalne, strzygi, upiory, skrzaty* wymownie o tem świadczą; *rusałki* tylko do literatury należą. Kalendarz ludowy jest wyłącznie chrześcijański, nie zachował ani jednej nazwy pierwotnej: *stado* dla 'świąt pogańskich' zmyślił Długosz; *sobótki, kolęda, wilja, świątki* (*zielone*), *gody* (jedyna nazwa pierwotna), to obcy przybysze, jak i rozróżnianie dni feralnych (np. piątku); Słowianin baczył tylko na *pełnię* i *wiotech* księżyca, a wróżył o dniu feralnym z tego, co go na drodze i i. spotykało. Zmyślone są wszelkie mniemane nazwy bóstw polskich: *jesza, ileli* (*lelum polelum*), *dzidzilela*, są wykrzykniki piosenne, jak i *nija* czy *tyja*; *łada* z pieśni weselnych poszła; *poświst, pogoda* (?), równie wiarogodne. Jedyna dawna, to kpiąca nazwa *uboże*, dla »gospodarza« (ducha domostwa), co za piecem żywiono wieczorem, szczególniej we czwartki, resztkami wieczerzy; miejsce *uboża* zajął od 16. wieku *skrzat*. We czci zmarłych ocalała prastara *strawa*, od 16. wieku przez *stypę* zastąpiona; *pusty wieczór* ('czuwanie u zwłok'); palenie *grumadek* ('stosów drzewa, słomy') dla ich ogrzania w Wielki Czwartek (w ten sam dzień cała Ruś to samo sprawiała) wspomina kaznodzieja w końcu 15. wieku. Weselne obrzędy uboższe w przeżytki, jak i żniwiarskie: pieśni (prócz odśpiewu: »plon niesiemy, plon«) wszystkie nowe; przy chrzcinach

niema już żadnej wzmianki o »*rodzie*« i »*rodzanicach*« ('łejach losu') Przesądy są ogólno-europejskie, jak i postaci »mityczne«, krążące po polach i lasach, przeważnie lub wyłącznie żeńskie: *boginki* czyli *mamuny*, *siwilija* (nazwy biblijne), *południce*; *zmora*; *latawiec* z *skrzatem* się plącze. Obszerna dziedzina czarów, z czarownicami-wiedźmami, nic oryginalnego nie zawiera, wymysły to późne i obce, głównie z 16. i 17. wieku. I w zaklęciach nic dawnego: *porwan djabłu*, *wociórnascy*, *pierony*, *walanty*, *korfanty*, itd. — wszystko nowomodne, najwyżej 16. wieku sięga. Jednem słowem, *folklore* polski w całej Słowiańszczyźnie najuboższy, nic nie zachował dawnego, pierwotnego. Bliższe szczegóły · p. pod wszelakiemi nazwami, tu przytoczonemi, *upiór* itp.

zysk, *zyskać*, *zyskowny*, *wyzysk* itd.; złożone z *z* (*sŭ*) i *iskać* (p.), por. rus. *syszczik*, 'szpicel'; *-ŭi-* daje zawsze *y*, por. *dobry* z *dobrŭ-i*, *wysprz* (p.), cerk. *wyną* (z *wŭiną*); *zysk* więc to, 'co zszukano, zgarnięto'.

Ż

Brzmienie prasłowiańskie, pochodne, od *g* przed »jasnemi« (*mogę-możesz*), albo od *zj* (*mazać-mażę*); mieszamy z *rz*, p. *mżonki*, *żąp* i i.; narzeczowo, od 10 wieku, *z* (mazurskie *zona* itp.), *ź* (*zielazo*, od 15. wieku; nowsze ogólne *źródło* zamiast *żródło* itp., *ździary* zamiast *żdżary*, p. *żar*). W dawnych pożyczkach zastąpiło dźwięczną sycząca (p. *róża*, *ałmużna*, *żagiel* itd.).

żaba, *żabka*, *żabiniec*; we złożeniach *żabokrzek*, *Żaboklicz* ('krzyk żabi'); prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *żaba*; ponieważ prus. *gabawo*, 'żaba', zupełnie odosobnione, może to i pożyczka z polskiego?; łączą niem. *Quappe*, 'głowacz' (?). Nazywają *żabą* i wszelakie 'krosty w pysku końskim', por. rus. *żaba*, 'krup'.

żachnąć się, p. *żasnąć się*.

żadać się, *żadzić się*, 'brzydzić się', częste jeszcze w 17. wieku, np. u Potockiego: »czym się ludzie *żadzą*«, »choć się tym *żadzi*«; w psałterzu: »męża zgłobliwego *żadać się* będzie gospodzin« (*żadzić się*, w puławskim), »*żadający* są się zczynili«, 'obmierzli', *żadanie*, *żadzenie*, 'obrzydzenie', *żadliwy*, *żadny*, 'brzydki', *nieżadna*, 'ładna'. Powtarza się u Łużyczan: *żadaś se*, 'brzydzić się'. Z pierwotnego *gēd-*; z wokalizacją *a*: *gad.* p. (jak *sēd-*: *sad-*). Lit. *gēda*, 'wstyd', *gėdingas*, 'wstydliwy', *gėdinti*, 'wstydzić', prus. *gīdan*, 'wstyd', *negīdings*, 'bezwstydny'; niem. *Kot*, 'gnój', z *quād*, 'zły'.

żaden, dawniej *niżaden*, *niżadny*, 'nikt'; tak samo u Czechów, *žádný*, i u Łużyczan, *žadyn*, *žeden*, *žany*; małoruskie (z polskiego?) *nyżaden*, *żodnyj*, *żoden*, *żudnyj* (rus narzeczowe *żadnyj*, 'każdy', stąd lit. *žednas*); ściągnięte z *niżejeden*, pod wpływem *każdy* (?).

żaga, *żażka*, pisane i *żarzka*, 'piła', z niem. *Säge*, dawne *saga* (słowień. *žaga*); obok *zaga*, *dzaga*, (por. *zufka*).

żagiel, *żaglować*, ale z *e* pierwotnem: *żeglować* (r. 1500), *żegluga*

(jak *winduga*), *żeglarz*; z niem. *Segel, Segler, Seglung*.

żak, 'wór rybacki, sieć', to samo co *sak* (p), tylko *żak* z niem. *Sack* (*ż-* z *s-*, jak zawsze), a *sak, sakwa, sakiew(ka)* z łac. i romań. *saccus, sacco*; więc *żak, żakować*, i o 'plądrowaniu', jak włoskie *sacco* (por *sacco di Roma* 1527 r.); z polskiego małoruskie *żak, żakuwaty*

żak, *żaczek, żakowski*, 'scholar, uczeń'; z *diakon* (bo do szkoły wstępował, kto szedł na księdza), nazwy 'najniższego święcenia': grec. *diakonos*, a skrócone *diakos*, 'sługa (kościelny)'; w obu tych postaciach cerk. i rus., u Słowieńców *dijaczki jezik*, 'łacina', *djacziti*, 'spiewać' (węg. *diak, Deak*); natomiast *żak* przeszedł do nas przez Czechy od Romanów, jak *ż* świadczy. Trzecia tegoż słowa postać czes *jahen*, z staroniem. *jagano, jachono*, o tem samem znaczeniu

żal, *żalić się; żałość, żałośny, żałować, pożałowanie; żałba*, 'skarga'; *żałoba, żałobny; obżałowany*, 'oskarżony'; dziś tylko z *ża-*, i tylko w jednem znaczeniu. W 15, a nawet i 16. wieku było jeszcze *że-*: *żela*, 'żal', *ożelać*: »wdowiec, gdy żony *ożalał*«, w Ezopie (poprawka z pierwotnego: »*ożelal*«) W biblji *żałować, żałoba*, o 'skargach, o skarżeniu przed sądem': »*żałowali* są na żydy«, »*żałując* na was«, »ać przestaną *żałob*«; *żałostny, żałościw* (i w psałterzu). Prasłowiańskie; cerk. *żelěti, żelja*, 'żal', czes. *želeti*, 'żałować'; cerkiewne *želěti*, rus. *żełat'*, 'żądać, pragnąć'; cerk. *žal, žalost', žaliti* i *žałowati*, »*sŭžali mi sę*«, 'zżaliłem się'; rus. *żałkij*, 'nędzny (żałośny)', czes. *žal* i *žel, žaloba*. Ależ to tylko jedna »strona« tego pnia. Drugą objawiają *żale* i *żalniki*, 'cmentarze' (już w cerk. *žal'*, 'grób', *žal'* jednego rękopisu oddaje drugi *grebiszłem*), por. w Ezopie: »i weszli są miedzy groby, gdzie były zmarłych *żałoby*«, 'pomniki'), a to jest prasłowiańskie, i mimowoli pytamy, czy *żal* (jak łac. *urna*) nie nazwany od 'palenia' zmarłych; *żale* byłyby więc 'palowiska', i *żal* a *żar* jedno (oboczność *l* i *r*; przecież np. u Łużyczan *żarba, żaroba*, to samo co *żalba, żałoba*). Może jednak *żelja*, 'żal', istotnie tylko od 'żalu, skargi, bolu', nazwane; por. lit. *gelti* i *gilti*, 'boleć', *Giltinė*, 'śmierć', *gela*, 'ból'; prus. *golis*, 'śmierć', *galintwei*, 'uśmiercać', *gulseniu*, 'ból'; lit. *gałas*, 'zgon', 'koniec' (ale i 'strona': *Ziemgoła, Letgoła*, w nazwach miejscowych); niem. *quälen, Qual*, 'męka', dawne *cwelan*, 'umierać', *quelan*, 'boleć'. Z *żalem* nic nie ma spólnego *żałomsza*: »obchody zaduszne albo *żałomsze*«, r. 1500, »*żałomsze* albo pokłady, albo pogrzeby« (tamże), bo to jest niem. *Seelmesse*, 'msza za dusze' (*Seele*).

żałtarz, 'psałterz'; tak zawsze w psałterzu florjańskim i biblji, ale już w psałterzu puławskim *żołtarz*, i tak stale w 16. wieku: *żołtarz Dawidów* (w małym formacie: *żołtarzyk*, a to odmieniono w 17. i 18. wieku w *ołtarzyk*, 'książeczka do nabożeństwa'); tak samo 'psalm' w psałterzu florjańskim *żałm*; jest to niem. *Salm, Salter*, t. j. *Psalm, Psalter* (łac. *psalterium*), z opuszczeniem nagłosowego *p-*; niemieckiemu *s-* w nagłosie odpowiada stale czeskie i polskie *ż*. Postać *psałterz* wprowadzono ponownie wedle łac. *psalterium*, niem. *Psalter*.

żar, *pożar; żarliwy; żarki*, a z tego *żarski* i *żarstki* ('dzielny', o koniu);

żarota, żarliwość, i 'żałość', *żarotować*, 'żałować'; *żarzyć się, rozżarzać*, »węgiel *żarny*«, 'żarzący się'; *żarzotki*, 'węgle żarzące'. To wszystko od pnia **gĕr-*. Od **gor-*: *żerzawie*; tak jeszcze w obu psałterzach dobrze napisane, przechodzi w 16. wieku w *żarzewie*, cośmy mylnie w *zarzewie* odmienili; z wokalizacją *o*: *gor-*, p. *gorzeć, gorzki, gorzej, gorze, gorliwy* (= *żarliwy*), *grzać*. Prasłowa; cerk. *pożar, žaratŭk* i *žeratŭk*, 'żar', *žeraw*, 'żarzący się', z tego *žerawije*, 'zarzewie'; tak samo u wszystkich innych Słowian: rus *žarko*, 'gorąco', *žarit'*, *žar ptica* bajeczna, niby 'feniks' (ale *žarawa* i *žerawika*, dla rośliny 'vaccinium', są nasze *żórawiny*). Litwa ma tylko słowa od *gor-* (p. *gorzeć*); ind. *haras-*, 'żar'; grec. *theros*, 'lato', *theromai*, 'gorę'. Stanko 1472 r. zapisuje dla 'wszy' i 'wszołów' jeszcze i *ropichę* (od *ropy*), i *żeradę*; u innych Słowian *žĕrada* 'żar' (bułg.), rus. *žaradok* obok *žaratok* (to samo); od 'ropienia' i *żar* niedaleki? Złożenie *z-żar* daje, wedle dawnego trybu: *żdżar*, co znaczy 'las wytrzebiony pożarem' (to samo co *Żegań, Zgorzelec, Praga*); stąd nasze liczne nazwy miejscowe, *Żdżary* i *Zdziary*.

żarna, 'młynek ręczny', *żarnowiec*, 'kamień w żarnach'; w biblji: »nie przyjmiesz miasto zakłada spodniego i zwirzchniego *żarnowa*« (»kamień z *żarn*«, Leopolita), »złomkiem *żarnowowym*«; r. 1500: »spodni *żarnów*«, »*żarnowy* kamień«. Prasłowo; cerk. *žrny* (*žrnovi*), *žrnov, žrnka* i *žrka*; słowień. *žrnili*, 'mleć na żarnach'; serb. *žrwań* (przestawka; jest i w cerk. *žrwna*), a z tego *ždrmnji*; czes. *žerna, žernov*; lit *girnos*, 'żarna', prus. *girnoiwis*; ind. *grāvan-*, 'kamień do rozbijania »somy«'; goc. *asiluqairnus*, 'młyn z osłem', niem. dawne *kuerna* i *curn*.

żart, *żartować, żartobliwy*, czes. *žert* (od nas na całą Ruś i Litwę); z niem. *Scherz* (włos. *scherzo*, w muzyce); razi nasze *-t*, bo dolna niemczyzna, coby to *t* uprawniała, nie zna tego słowa.

żasnąć się, 'ustraszyć się', dziś tylko we »zgrubiałem« *żachnąć się*; w 15. i 16. wieku stałe, ale pisane mylnie z *rz-*; w biblji: »się był *urzasł* słów« (»uląkł«, Leopolita), *urzaswszy się, zrzasszy się, srzosną się*, 'ulękną się', »są sierca nasza *erzesili*«, 'zlękli'. Prasłowo; cerk. *žasiti*, 'straszyć', i *žasnąti*, 'lękać się', rus. *użas*, 'strach', obok *żach, użachat' sia*; czes. *žásati, úžas*, *przežesiti*; lit. *gąsti*, 'straszyć', *iszgąstis*, 'strach'; goc. *usgeisnan* i *usgaisjan*, 'zlęknąć się'. P. *urzasnąć się*.

żąć, *żnę*, 'ściskać', częstotliwe *żymać, wyżymać*, 'wykręcać' (bieliznę), *zżymać*, 'ściskać' (czoło, ramiona; stąd *zżymać się*, o 'gniewliwym'); *żminda, żmikrupa*, o 'skąpym', ale i o 'gderliwym'; cerk. *žęti*, *žĭmą*; rus. *žat'* (*ruku*, 'ścisnąć rękę'), *żmu, żmienja*, 'garść', i inne liczne urobienia; u nas *z-żąć* daje: *żdżąć, żdżymać*, w 16. wieku; czes. *ž(d)mu*. Prasłowo; z wokalizacją *o* p. *gomoły, gomółka*; u Litwy tylko z *o*, ale grec. *gemo*, 'jestem pełny', *gento*, 'chwycił', *gomos*, 'ciężar'.

żąć, *żnię* i *żnę*; narzeczowo i *żnąć* (raz tak i w biblji!); częstotliwe *żynać*, por. *dożynki, obżynki*; *żeń*, w biblji (z czes.?), *żniwo, żniejа* (stąd *Żnin*, dawniej *Żniein*), *żeniec, żyńca* r. 1500, zamiast **żniec, żeńca*; *żniwiarka*; nazwa rośliny: *żnisiano*; *sianożęć*. Prasłowo; cerk. *žęti, žĭnją, žĭnjeszi, žętva* (rus *žatva*), 'żniwo', *žętel'*, 'żeniec', *žĭnĭc*; tak samo u in-

nych Słowian; czes. *žíti, žnu, žeň*, 'żniwo', *žatva*. Lit. *genėti*, 'obciosywać drzewo z gałęzi', co najbliższe temu *žęti*, łączą ze pniem *gen-, gon-* (p. *gnać*), od pnia *ghen-*, oznaczającego 'bicie, zabijanie': ind. *hanati*, awest. *awi-dżanajti*, 'ścina drzewo'. Por. *żądło*.

żądać, *żądza, żądny; pożądliwość; żądający*, w znaczeniu biernem (jak dawniej w tym imiesłowie stale): 'pożądany' (czes. *žádoucí*). Prasłowo; cerk. *žędati, žęžda* i *žędają, žęžda*; słowień. *žeja*, 'żądza'; serb. *žedja*; czes. *žádati, žádost'*, 'żądość'; rus. cerk. *žažda, žadat'*, 'żądać'. Prasłowo, z tą cechą, że *-n* ze pnia czasu teraźniejszego uogólniono (jak w *siąkać*); lit. *pasigendu*, 'pożądam', ale w bezokoliczniku bez *n* czasu teraźniejszego: *pasi-gesti, gedauti*, 'pragnąć', *gedėti*, 'tęsknić', z wokalizacją *ā*: *godas*, 'żądza', *godus*, 'chciwy', *godėtis*, 'pragnąć'; awest. *dzaidiat*, 'prosił'; grec. *thessasthai*, 'prosić', *pothos*, 'pragnienie'.

żądło, *żądlisty*; narzeczowo *żęgło*, za zwykłą odmianą *dl* w *gł* (por. *mdły*: *mgły*; *modlić*: *moglić*); *żądełko*, zamiast *żądłko*. Prasłowo; cerk. *žęło*, bułg. słowień. *želo*, rus. *žało, žalit'*, 'kłóć'; od tegoż pnia co i *żąć, żnę* (p.); *żądło*: 'broń', lit. *ginklas*, 'broń' (do kłócia).

żąp, *żąpia*, 'zbiornik wody', z niem. *Sumpf*, w 15. wieku tylko *żump, żumpiarze*, 'strycharze, co cegły robią', w *żumpiu* ('studni') wodę do tego mają. Linde wprowadził mylną pisownię z *rz-*, ależ *rząp* (p.) całkiem co innego, prasłowiańskie.

żbik, p. *zdeb*.

żdać, 'czekać'; częstotliwe: *ożydać*, 'oczekiwać'; w 14. i 15. wieku ogólne, ginie już w 16. wieku; »*żdał* drugich siedmi dniów«, biblja (»czekał«, Leopolita); »czekając *ożydałem* pana (w psałterzu florjańskim: »czakają czakał jeśm gospodna«; w puławskim: »czekając czekał«); »ani *żdał* odpowiedzienia«, Sprawa Chędoga 1544 r. Prasłowo; cerk. *ždati, židą* i *ždą*, 'czekam', rus. *ždu, dożydajuś*, czes. *ždáti, ždu*; lit. *geidžiu, geisti*, 'pragnę', *gaidas*, 'życzenie', prus. *geide*, 'czekają', *sengidaut*, 'uzyskać'; niem. *Geiz*, 'skąpstwo', dawne *gīt*.

że, *-ż*, dodaje się zaimkom: *któż, cóż, tenże*, itd.; czasownikom: *dajże* itd.; przysłówkom: *już, niż*, itd.; spójnikom: *i-że, a-że* (skracanym od 16. wieku w *iż, aż*); z *iże(by)* wyodrębnił się nowy spójnik, *że(by)*; dziś *iż* i *że* jednego znaczenia. U wszystkich Słowian podobnie; greckie *-ge* (to samo).

żebrać, *żebrak, żebranina*, na całym Zachodzie słowiańskim (słowień. czes. *žebrati*); od nas na Rusi i Litwie; pożyczka w 15. wieku z dawnego niem. *seffr*, o 'włóczęgach, żebrakach'.

żebro, p. *ziobro*.

żec, *żgę, żżec; żegać, podżegać; ożóg*, już w 15. wieku, zamiast *ożeg*; *pożoga* (ale jest jeszcze »poprawne« *pożęga* w 15. wieku), *pożożca* i *pożeżca*, 'podpalacz'; *Żegań* ('wypalony las'); *żegadło* (żegadłem piętnowano, r. 1500 i wcześniej: »piętno albo *żegadło*«); *żegleń*, 'węgiel', u Stanka 1472 r. (dziś po narzeczach 'zrzęda', 'dziecko uprzykrzone', *zeglenić*, 'zrzędzić'); w biblji: *żgą*, 'palą', *żgli*, 'palili' (stąd *żglisko, zgliszcze*), »obiaty *żżone*« i »*żgące*« (to wedle dawnej składni jedno), 'ofiary całopalne'; we złożeniu z przyimkiem *z-*: *żdżegł* (»wzniecił«, Leopolita), »*żdżegł* obiaty palone«, 'spalił',

itd. Poszło *żegę* z **gegę* (p. *z-gaga*), częstotliwe **gẽgati*, t. j. **żagać, żagiew* (w krzesiwie), czes. *žáhew*, rus. *żagra*; dalej *żagawka* i *żagawica*, 'pokrzywa' (u Stanka 1472 r. *żegawka* i *żegawica*, ale *żagawa* dla 'adiantum'); jest jednak do *žĭg-* i *žigati*, ale i samo *żgać, dżgać, żgnąć, dżgnąć*; jest i *zażognąć* (zamiast *zażegnąć*). Słowiańskie **gegę* (tak wszędzie, cerk. *żeszti, żegą, żgą*, i w innych formach z półgłoską, *żdzi, żżen*, por. ruskie *żżonka* dla 'bowli'; w biblji *ożżenie*, u Leopolity »spalenie«; czes. *žéci, žhu*, rus. *żecz, żgu, żguczij*, 'piekący') poszło z pierwotnego **degę*, 'palę', co Litwa zachowała: *degti, degu*, 'palić', *dagtis*, 'żegadło' (do wypalania dziur w drzewie, niby 'świder'), łotew. *daglis*, 'żagiew'; *degtinẽ*, 'gorzałka'; ind. *dahati*, 'pali', awest. *dazaiti*, 'gore'; grec. *tefra*, 'popiół'; łac. *favilla*, 'popiół', *febris*, 'febra'.

żegnać, *przeżegnać, pożegnanie*; taka sama pożyczka na całym Zachodzie (a od nas na Rusi i Litwie); z niem. *segnen*, a to z łac. *signare* od *signum*, 'znak' (krzyża św.).

żelazo, *żelazko, żelazny, Żeleźniak, żelazisty*; od 15. wieku narzeczowo, bardzo rozpowszechnione: *zielazo*; r. 1500 *zieleźnik*, 'garnek żelazny'. Prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *želězo*. Lit. *gel(e)žis*, prus. *gelzo*; przymiotnik *gel(e)žinis*, nasze *żelazny* (przyrostek *-n*, nie *-ĭn*). Już Stanko 1472 r. tłumaczy 'verbena' między innemi wyrazami (*chościsko* najdowolniej tu stosowane, boć tylko od mniemanej nazwy Popiela wyszło) i przez *żeleźnik*, a Marcin z Urzędowa twierdzi, że to ruska nazwa; otóż tu dowód, że te ruskie nazwy nieraz z polskich wyszły, bo *żeleźnik* polega na mylnem tłumaczeniu polskiem z niem. *īsarna* (*eisern*).

żemła, 'bułka', od 15. wieku powszechne, częste w biblji: »uprażoną w oleju *żemłę*«; z niem. *Semmel*, z łac. *simila*, a to wraz z grecką nazwą 'przedniej mąki', *semidalion*, z jakiegoś obcego języka. Po narzeczach *żemła, żemełka*, do dziś przetrwała.

żer, p. *żyr*.

żerdź, *żerdka*; *żyrdź*, biblja, *żerdź* r. 1500; prasłowo; tak samo u wszystkich Słowian; cerk. *žrd'* z *gĭrd-*, w rus. jest i pień *gerd-*, t. j. małorus. *ożered*, jeśli to nie zajęło miejsca postaci *ozered, ozierod* (u nas to pożyczka z ruskiego); lit. *ž* w *žardas*, 'drągi do noszenia', *žardis*, 'miejsce ogrodzone', odpowiada rus. *zorod*, 'stóg siana', białorus. *azarod*, 'suszarnia'. Służy *żerdź* grodzeniu, i stąd poszła również nazwa *gród* (p.), do *gord-*; słowo pojawia się więc z dwojaką gardłową: *g* i *z* (lit. *ž*); por. niem. *Gürtel*, 'pas', anglosas. *geard*, 'płot', goc. *garda*, 'stajnia', *bigairdan*, 'opasać'.

żętyca, właściwie *żyntyca* (»żybura albo *mułka*«, to z niem. *Molken*, o tem samem znaczeniu), 'serwatka z mleka owczego'; z rumuń. *žintice* (to samo), przez pastuchów wołoskich; słowo pierwotnie słowiańskie, bo znaczy: 'to, co przez *żinkę* cedzono', zaś *żinka*, czes. *žínie, žínice, žínka*, znaczy 'włosienicę' (*dzinia*, 'włosienica', w psałterzu puławskim). Potocki pisze *zentyca*.

żgać, *żgnąć*, p. *żec*.

żłób, *żłobek*; *żleby* w górach (ich 'wgłębienia'); prasłowo; czes. *žlab*, jak nasz *żłób*, z pierwotnego **żołb*, zaś czes. i nasze *żleb* z pierwotnego **żelb* (na Rusi dają obie po-

staci jedno: *żołob*): cerk. słowień. *žlěb*, u Serbów i *ždlijeb*; wszystko z **gelb-*.

żłódź, o 'zamarzającym deszczu', prasłowo; z **geld-*, co daje i **żołd-*, załab. *zlod*, 'grad', nasze *żłódź*, i **żeld-*, cerk. *žlědica*, słowień. *žlěd*, 'gołoledź', małorus. *ożeled'* (por. *żłób*); grec. *chaladza*, 'grad', nowopers. *žāla*, 'grad'.

żłukto, *żłókto*, 'naczynie do zolenia bielizny', *żłókcić* i *żłóktać*, 'moczyć chusty w ługu'; tak samo lit. *žliuktas*, co od *žlugti*, 'moczyć', wywodzą.

żmij, *żmija*, z mylnem *ż-*, zamiast *z-* innych Słowian: serb. *zmaj*, cerk. *zmij(a)*, słowień. *zmij* i *zmet*, bułg. *zmech*, czes. *zmek* (drugi przyp. *zemka*), rus. *zmiej*. Od *ziemi* (p.) przezwany, w przeciwieństwie do »węża«, wodnego; pień *zm-* obok *ziem-* i innym językom dobrze znany.

żmuda, *żmudny*, *żmudzić*, z mylnem *ż-* zamiast *z-* przyimka: *z-mudzić*, *o-mudzić* (p. *mudzić*), od tegoż pnia co i *myśl* i *mądry*, p. (por. *komudny*). Ale *żmuda*, *żmudzin*, nazwa 'koników', wyszła ze *Żmudzi* p. (*ziemia*), a po nich i 'drobne owoce' *żmudzią* nazwano.

żołądek, od *żołędzi* (p.), dla podobieństwa postaci, a wiedział o tem już Potocki: »ba i *żołądek* od niej (*żołędzi*) nazwany podobno«; tak samo u wszystkich Słowian: cerk. *żełądŭk*, rus. *żełudok* (u Słowieńców i Serbów z innym przyrostkiem, *żeludac*), czes. *żaludek*. Przymiotnik: *żołądkowy*, »wino *żołądkowe*«, 'wytrawne'; czasownik: *żołądkować się*, 'gniewać się', tłumaczy dosłownie łac. *stomachari*, 'gniewać się', od *stomachus*, 'żołądek'.

żołądź, *żołędzi*; dawniej rodzaju męskiego: »*żołądź* położyła, prosząc, by go wdzięczna była«, w Ezopie, »kto się obżarł *żołędzia*«, Potocki; *żołędny* (w kartach). Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *żełądʼ*, serb., rus. *żełudʼ*, czes. *žalud*; grec. *balanos*, łac. *glans*, *glandis*; nasze słowo jest zbiorowe, na *-d*; na Litwie ocalało pierwotne *gilė*, 'żołędź'. Od tego i *żołądek* (p.).

żołd, w *więzożołd* (p.); rus. *żołdʼ*, 'ilex aquifolium', z polskiego (?).

żołd; nowe *żołdak*; *żołdować*, 'służyć na żołd, t. j. wojskowo', 'wojować': »już przestań *żołdować*«, mówi pustelnik do »draba« w Ezopie (por. słowień. *žołdovanje*, 'wojna'); *żołdnierz*, a z tego *żołnierz* już w 1500 r.; *żołnierski*, *żołnierka*, *żołnierzować*; narzeczowe *żołmierz* (*łm* z *łn* nierzadkie). Pożyczka to od Niemców u zachodnich Słowian; od nas na Ruś i Litwę przeszła. Z niem. *Sold*, *Söldner*, z franc. nazwy monety: *solde* (z łac. *solidus*, 'szeląg'), dziś *sou*; *Söldner* urobienie niemieckie, *soldato* włoskie, a z tego niem. *Soldat*, rus. *saldat*.

żółknąć, *pożółkły*, *Żółkiew*; u nas tylko te urobienia, do pnia *żołk-*, od którego u innych Słowian i nazwa 'żółci', cerk. *žlcz*, słowień. *žolcz*, *žolchek*, 'gorzki', serb. *žucz*, *žuchak*, 'gorzki', czes. *žlucz*, rus. *żołcz*; p. *żółty*.

żołna; prasłowiańska nazwa wszelakich 'dzięciołów'; cerk. *žlna*, słowień. *žolna*, serb. *žunja*, czes. *žluna* (i *žluva*), łużyc. *żołma*. Od barwy; p. *żółty*.

żółty, *żółć*, *żółciowy*; *żółtko* (por. *białko*); *żółtaczka*; *żółtobrzuch*, pierwotnie nazwa 'węża', co mimo swej wielkości miał być »*barzo sontycyj i spyt barzo twerdo*« (wedle małorus. tekstu z 17. wieku); więc

w Polsce w 16. i 17. wieku przenoszono jego nazwę na 'ospałca': Rej stale na *żółtobrzuchów* napadał, a jeszcze Potocki pisze fraszkę »Do *żółtobrzucha* o wzdrożeniu papieru«; do dziś na całej Rusi nazwa to wszelakich 'węży', *żołtopuz*. Prasłowo; tak samo u wszystkich innych Słowian: cerk. bułg. *żlt*, słowień. *žolt*, serb. *žut*, czes. *žlutý*, *žlut'*, rus. *żołtyj*. Litewskie *geltas*, *geltonas*, *gelsvas*, 'żółty'. Oboczne z *z*, p. *złoto*. We złożeniu z *z-* przybiera *żółty*, jak wszelkie podobne, postać *żdż-*, a więc r. 1500 *żdżółkłość*, o 'mięsie wstęchłem', »*żdżółkłe* mięso«; w 15. wieku i *zżółkłość*. P. *żółknąć*, *żołna*.

żółw; *żółwi*; prasłowo; cerk. *żelw*, zamiast dawnego *żely* (grec. *chelys*, to samo słowo), słowień czes. *želva*, rus. *żołw*.

żona; *żonie*, *żonin*, dawniej: *żenie*, *żenin*, por. *żeński*, *żenić się*; *nowożenia*, *żenich*, raz *żeniuch* r. 1541; *ożenek* (nie *ożonek*), *żeniaczka*. Znaczyło pierwotnie: 'kobieta' (por. *żeński*, a z tego *żeńszczyna*, *żeńszczyzna*, dziś nieużywane, zbiorowe, ale już w 15. i 16. wieku przeszło i na osoby); wcześnie przybrało to znaczenie 'żony', w którem go dziś wyłącznie znamy (por. *mąż*); już w 14. wieku wyjątkowo tylko oznaczało 'niewiastę, kobietę' (np. »*zła żona*« tłumaczyło 'nierządnicę'). Nazwana od 'rodzenia', pień *gen-* (por. łac. *genus*, 'rodzaj', niem. *kuni*, skąd poszła nazwa 'króla', **kuning*, p. *książ*); ind. *dżanami*, 'płodzę'; grec. *gynē*, 'żona'; ang. *queen*, 'królowa'; prus. *gena*. W gospodarce językowej słowo to znaczenia nadzwyczajnego, gdyż od niego wyszło odróżnianie gramatycznego rodzaju żeńskiego, przedtem, jak w innych językach, wcale nieistniejące. Ponieważ po pruskiem *gena* niema śladu ani w lit. ani w łotew., może być pożyczką z polskiego. U innych Słowian *żena* łączy oba znaczenia, por. serb. *ženica*, *ženka*, 'samica'; Ruś odróżnia *żena*, i *żenszczina*, 'kobieta', ale »*żenskij wopros*«: 'kwestja kobieca'.

żóraw; *Żurawno*, z mylnem *u*; od *żer-*, 'krzyczeć'; prasłowo; lit. *gerwē*, grec. *geranos*, łac. *grus*, niem. *Kranich*, wszędzie ten sam ptak; niezawiśle od tego przenoszą ogólnie nazwę ptaka na wszelakie przyrządy z długim drągiem, niby szyją, np. *żóraw* u studni; tak samo nazywają Węgrzy swoje dawne, podobne studnie: *geme kut*, 'czapla studnia'; *żórawiny*, nazwa jagód leśnych, 'vaccinium'. U innych Słowian tak samo: cerk. *żeraw(l)*, u Serbów i *ždral*, *ždrao*, czes. *žeráv*, *jeřáb*, *rzerzáb* (pomieszane z *jarząbkiem*), rus. *żuraw(ie)l*, itd.

żreb (z *żrzeb*), *żrebia*, 'udział ziemi'; pierwotnie: 'los', bo o ziemię losowano; cerk. *žrěbij*, serb. *ždrijeb*, rus. *żeriebiej*, 'los'; wróżono losując tabliczkami czy pałeczkami nacinanemi, więc por. prus. *girbin*, 'liczba', niem. *kerben*, 'wcinać, karbować', grec. *grafō*, 'piszę' (stąd *grafomanja*, *telegraf*).

żrebię, mylnie *źrebię* pisane, *źrobek* (z mylnem *o* zamiast *e*), *źrebiec*; prasłowo; *żrzeb-* z **gerb-*; cerk. *žrěbę* i *žrěbīc*, serb. *ždrijebe*, czes. *žrzíbie* i *hrzíbie*, *hrzebec*, rus. *żerebja*, *żerebiec*, *żeriebionok*, 'łoszę'. Brak w litewskiem; grec. *brefos* (z **grebhos*), 'zwierzę młode', niem. *Kalb* (?).

żreć, z *żrzeć*; *pożrzeć*; *żrę*, *żrzesz*, *żrze*, dziś: *żresz*, *żre*, ze zwykłem »ulżeniem« wymowy; częstotliwe:

żyrać, dziś *żerać*, *pożerać*, *wyżerać* itd.; *żarł*, stąd *żarłok* i *żarłak*, *żarłoctwo* i *żarłactwo*, *żarłoczny* (jest i *żarłastwo* w 15. wieku); *obżerca*, *pożerca*; *zażarty*, *zażartość*; *obżarstwo*; *żrać*, *pożrala* w psałterzu florjańskim (ale *pożarła* w puławskim), »mądrość ich *pożrana*« (*pożarła* w puławskim), jak w czeskiem *sežrána* (od *žrátiˊ*); *obżartuch* (jak *odartuch*); *ludożerca*. Prasłowo; cerk. *žrěti*, *žrą*, serb. *ždrijeti* (a do tego *żderem*, jak u nas *zdejmę* do *zdjąć*); czes. dawniej *žrzieti*, *žru*, dziś *žráti*, *žeru*; rus. *žrat'*, *žru*. P. *gardło*, *źródło*, *krtań*, *ożydle*. Na Litwie tylko o 'piciu': *gerti*, 'pić', *gėris* i *gira*, 'napój', *girtas*, 'opiły' (i u nas po narzeczach *żreć*: 'pić'); ind. *girati* i *gṛnāti*, 'pożera'; grec (zdwojone) *bibrōskō*, 'żrę', *bora*, 'żarcie', łac. *vorare*, 'pożerać'.

źródło, dziś pisane *źródło* (dobrze że nie *źrudło*, tak jakby nasza pisownia była fonetyczna!), to samo słowo co *gardło* (p.), tylko z inną wokalizacją: *gardło* z **gŭrdło*, *źródło* z **ger-dło*, **żerdło*, z przestawką płynnej nasze *żrzedło*, wkońcu z przegłosem *żrzódło*, a z tego, z ułacnioną wymową, *źródło*; p. *żreć*; cerk. *ž(d)rělo*; rus *žerelo*, czes. *žrzídlo* i *hrzídlo*; p. *ożydle*.

żubr, mylnie odmazurzone z pierwotnego *zubr* i *ząbrz* (*u* i *ą* stale się mieniają); nazwy miejscowe, *Zembrowo*, *Zębrze*; zwierz ocalał dłużej w mazowieckich lasach, dziś tylko w białowieskiej puszczy, ale rozszerzenie nazw miejscowych dowodzi, że żył niegdyś w całej Polsce. Znała go dobrze i Litwa, nazywając go *stumbras* (*st-* zamiast syczącej *s-*, jak w *stirna* = *sarna*); w pruskiem *wissambers*, gdzie *wis-* niejasne. W 15. wieku obcego 'tygrysa' tłumaczono najdowolniej *ząbrzem*, nie mając o tygrysie wyobrażenia (podobnie 'osła dzikiego' *łosiem* ochrzczono, a 'wielbłąda' *orzem*); jeszcze w słowniczku około r. 1500: »tigris, *ząbrz*«, i tak przedtem zawsze; w »Murmeljuszach« *zambr* i *zubr*, 'tygrys'. Prasłowo; tak samo u innych Słowian (ale z *z-*, nie *ż-*), cerk. *ząbr*, itd.

żuć, *żuję*; *żwać*, *żwę*, *żwiesz*; od *żwać*: *żwawy*, co w 16. i 17. wieku znaczyło *ożuwcę*, t. j. 'obmówcę, oszczercę, co *ożuje* kogoś'; dopiero od 18. wieku nabrało nowego znaczenia, o 'zwinnym, rzeźkim'; *ożuwca* od *ożuwania*; *żujka*; *żuchwa*, jak *brzechwa* (do *żuchwy* należy *żuchliwy*; *żuchtać*, 'gryźć'; *żuchlec*, 'jeść wolno', *żuchel(ek)*, 'kawałek'). Bezokolicznika *żuć* nie znają inni Słowianie (cerk. *žvati*, *žują*, tak samo czes., rus., łuż.), więc może to dopiero dorobione u nas, jak i u dolnych Łużyczan (*žuś*, *žuju*). Lit. *žiaunos*, 'żuchwa' (por. bułg. *žuna*, 'warga'); niem. *kauen* (dawne *chiuwan*; *Wiederkäuer*, 'przeżuwacz').

żuk, 'chrząszcz' (i o 'wole czarnej maści'), rus. *žuk*, załab. *zeuk*, 'krówka' ('gnojek'); od rus. *žukat'*, 'brzęczeć'. Por. *żużel*.

żuł, 'namuł leśny', stąd *Żuławy*, 'niskie (nadrzeczne) urodzajne miejsca' (w Prusiech).

żupa, przestarzała nazwa 'kopalń' (soli, wielickiej i bocheńskiej, żup ruskich w Samborze, olkuskiej srebra i miedzi); *żupnik*, 'urzędnik żupy'. Pierwotnie oznaczała *żupa* wszelki 'monopol książęcy', 'opłaty, sądowe i inne' (wybierał je *żupca*, po łacinie *suparius*, jeszcze w 15. wieku na Mazowszu), a zawiadywał niemi *żupan* (w najdawniejszych cy-

tatach cerkiewnych: *żupan*, karczmarski i kupiecki). *Żupan*, nieznany na Rusi, tem bardziej znany na Zachodzie i Bałkanie, to tursko-tatarska nazwa 'urzędników chańskich' u Awarów i Bułgarów, jak wiemy z napisów na słupach grobowych starobułgarskich i na szali złotej z Nagy S. Miklos z 9. wieku, nazwa dotąd należycie ze Wschodu nie objaśniona. Nazwa 'wysokich dostojników' (»wielki *żupan*« nad innymi; z niego serbski król urósł), w Polsce i Czechach w 12. i 13. wieku, wcześnie zeszła i na 'wójtów' (»*żupan* Wysz«, już w r. 777, nad Dunajem, jest wójtem); *żupanami* zwali się u Słowian nad Salą 'kmiecie, obowiązani do służby konnej', a u Chorwatów i Serbów *żupnik* 'proboszcz'; u nich *żupa* (jak i w cerkiewnem) oznacza 'opole, okręg, ziemicę', co dowolnie przeniesiono i na Zachód, i nowsi historycy przezywali *żupami* 'powiaty' (niem. *Gau*). *Żupanowi* odpowiadała *żupani*, nazwa Polakom już nieznana, ale ocalała po nich u starych Prusów, *supani*, 'pani'. Uległ *żupan* skróceniu we *żpan*, stąd u Węgrów *spani*, 'capitanei', w 13. wieku, a z konieczną u nich przedsuwką samogłoskową: *ispan*, 'naczelnik komitatu', niem. *Gespanschaft*; nasze *pan*, *pani* (p.).

żupan, 'długa suknia męska', noszona pod kontuszem ('kapota', dziś jeszcze u ludu); opasywana pasem wełnianym; biała lniana, letnia, i szara wełniana, zimowa; karmazynowa niegdyś u szlachty. Nazwa nic nie ma spólnego z awarsko-bułgarskim *żupanem* (p. *żupa*); jest to włoskie *giubbone* (*giuppone*), nazwa 'żakietu' i 'kamizelki', od *giubba* lub *giuppa*, 'kabat, kamizelka', co przejęte również do naszego języka w formie podwójnej: *żupica* (dobrze w 16. wieku znana, u Reja i i.), i *jupa*, *jupka* (to wprost z niem. *Joppe*), narzeczowo i *żuba*. Wszystkie te nazwy (romańskie, franc. *jupon*, i niemieckie) pochodzą ostatecznie z arab. *dżubbah* (*dżobbah*), 'suknia wełniana, spodnia'.

żur, niemiecka nazwa 'kisielu'; od 15. wieku ogólne, przejęte na całym Zachodzie słowiańskim (u nas, Słowieńców, Czechów, Łużyczan), a od nas na Rusi; z niem. *sūr* (dziś *sauer*), 'kisły'.

żurzyć się, 'troskać, gniewać się': »niech się nikt nie *żurzy*«, Potocki; w psałterzu: *rozżurzali*, 'rozgoryczyli'; dziś po narzeczach i *szurzyć* (np. kaszubskie), ale pokrewne języki dowodzą pierwotnego *ż-*: rus. *žurit' sia*, 'smucić się', *žurba*; serb. *žuriti se*, 'spieszyć', *žuran*, 'prędki', *žurba*, 'ścisk'; serb. *žustar* odpowiada rus. *szustryj małyj*, 'zwinny', więc różnica i zgoda sięgają głębiej.

żużel, *żużle*, r. 1500 *żużelica*, różnie pisane, i *zużelica*, 'opiłki żelaza' (»struzki«), 'odpadki węgla'; to samo słowo znaczy u innych Słowian 'owady brzęczące', i 'szkodniki, czerwie we zbożu', i 'mole', np. cerk. *žužel*, 'chrząszcz', czes. *žoužala*, *žižela*, 'robactwo', serb. *žižak*, słowień. *žižek*, 'robactwo w ziarnie, w życie'; rus. *žužžat'*, 'brzęczeć', zachowałoby znaczenie pierwotne. Tu należy i powszechna nazwa *żuk* (p.).

żwawy, p. *żuć*.

żwir; niema drugiego słowa o równie chwiejnej postaci, bo obok *żwir*, *żwier*, jest i *żarstwa*, *żerstwa*, *dziarstwo*, *drząstwo*; serb. *zwrst*, rus. narzeczowe *gwiersta* i *żerstwa*; lit. *žwir(g)ždai*, 'żwir', *žie(g)zdros*.

żybura, 'lura', szczególniej o 'lichem piwie', częste w 16. i 17. wieku; por. serb. *džibra, džebra,* 'lura, fusy, męty' (*d-* przedsuwka, stała w słowach obcych, np. *džebrati,* 'żebrać'), bułg. *džibri,* 'osad', z tureckiego.

żyć; czas teraźniejszy odmienny: *żywę, żywiesz, żywący,* później mylne: *żywię;* dziś oba zastąpione nowem *żyję,* nieznanem dawnemu językowi; od *żyć: żyto,* 'co do życia służy', już u Prasłowian odnoszone do 'zboża' (cerk. *żita,* 'owoce', prus. *geita,* 'chleb'); *żydło,* 'co do życia służy' (por. *bydło*): »grad odjął im *żydło*«, »żeby się swym truło *żydłem*« ('pokarmem'), »w komorze ta trocha *żydła*«, »wynicowawszy modę staropolską w *żydle*« ('życiu'), Potocki; *życie;* p. *żywy; starożytny; pożytek, pożyteczny, użytek,* p. *życzyć; żyźń* i *żyzność,* 'obfitość', *żyzny* w psałterzu, znaczy i 'posilny'; z *z-żyć* poszło: *żdżyć,* 'strawić', co raz w rotach sądowych 14. i 15. w., np.: »nie *żdżył* wieprza«, »kopy groszy nie *żdżyła*«, »nie wziął konia ani *żdżył*«, »*żdżyto* pospolicie« (por. rus. z cerk. *iżdiwienje,* 'nakład, koszty'). Pomijam liczne złożenia, jak *odżyć, przeżyć, używać, użycie, użytek, wyżyć* kogo skąd, *zażyć, zażywać* (np. tabakę), i t. d. P. *żyr, nieżyt.* Prasłowo; cerk. *žiti, žiwą, žitel',* 'mieszkaniec', *žito,* 'owoc', *žitnica,* 'śpichlerz', *žizń,* 'życie'; czes. *žíti, žiwu* i *žiji, žizeň;* lit. *gyti,* 'żyć, i 'ożyć, orzeźwieć', *igyti,* 'dożyć, dobyć'; w słowie *żyć* wokalizacja *ei* (**gei-ō,* **gijō*), z wokalizacją *oi* p. *goić;* ind. *gaia-,* 'dom', *džiwati,* 'żyje', awest. *gaja-,* 'życie, wiek', *džīti-,* 'życie', grec. *beomai,* 'będę żył'.

życzyć, *życzenie; pożyczać, pożyczka,* itd.; urobienia od *żytek* (*pożytek, użytek*), więc właściwie: **żytczyć;* tak samo w czes. *puojczíti,* 'pożyczyć', łuż. *pożczić, pożycyś;* znaczy więc: 'dawać do (u)życia'. P. *żyć.*

żyd, jeszcze w 15. wieku: »do *żyd*« ('do żydów'); *żydowin* (w cerk. i *židin,* osobnik, jak zawsze na *-in,* jak *Rusin*); *żydowski; żydziuk* i *żydziak; żydowstwo; zżydowieć;* ogólnie słowiańskie, z łac. *Iudaeus* (od *Judy*) przez romańskie (weneckie ?), jak dowodzi *ż* (z *j*). Przysłowiowe: »*żyda grzebać*«, 'taić winę'.

żydki, 'gibki', w 15. wieku, o prętach, rózgach, niby 'cienki'; u innych Słowian używa się tego bądź dla 'cienkiego, rzadkiego' napoju (rus. *židkij, židost',* 'wilgoć', jak w cerk.), bądź dla 'gibkości', słowień. *žídek;* serb. *žídak* łączy oba znaczenia.

żyła, *żylasty* r. 1500, *wyżyłować;* w psałterzu raz: »wirzchy albo *żyły*« (w puławskim niema tego dodatku; w łac. 'cervices'). Prasłowo; tak samo u innych Słowian; u nas to jedyne, ale na całem Południu jest i inne pierwotne urobienie od pnia *żī-* (*gī-*): *żica,* 'nić' (żyły służyły pierwotnie jak nici) lit. *gija,* 'nić', *gi-sla,* 'żyła'; ind. *džijā-,* 'cięciwa', awest. *džjā-,* 'cięciwa, żyła'; grec. *bios,* 'łuk', łac. *filum,* 'nić' (stąd *filować, filet*).

żyr, albo *żer, żyrować* i *żerować, żerowisko; y* pierwotne; od *ży-* (w *żyć,* p.), jak *dar* od *dać, rar, pir;* nazwa 'tłuszczu'; ogólnosłowiańskie (w cerk. *žir,* 'pastwisko', u Słowieńców i Serbów 'żołędź', 'bukiew'; ruskie jak u nas).

żyrzec, albo *żerzec* (por. *żeniec* i i.), *żyrca* i *żerca,* tłumaczy w 15. wieku 'szafarza weselnego' w ewangelji o Kanie Galilejskiej i o cudzie z winem; jest to nasz jedyny niemal bałwochwalstwa szczątek, bo

žīrīc, *żrec*, to nazwa 'ofiarnika pogańskiego', od cerk. *žrěti*, *žrą*, 'ofiarować', *žrtwa* (rus. *żertwa*), 'ofiara, obiata', *žīrīc*, 'kapłan'; lit. *girti*, 'chwalić' (*geras*, 'dobry'), prus. *girimai*, 'chwalimy'; ind. *gṛṇāti*, 'wzywa', *gīr-*, 'chwałospiew', awest. *āgairjāt*, 'wychwala się'.

żyto, *żytni*, p. *żyć*.

żywy, *żywić*; *ożywiać*; *pożywny*; *żywot*, *żywociarz*; *żywica*; *żywioł* ('element', ale i 'żyjący', w 16. wieku tak tłumaczą łac. 'animal'), *żywiołny*, 'vitalis', r. 1500, *żywiołowy*. Prasłowo; tak samo u innych Słowian; cerk. *żiw*, *żiwot*; prus. *giwa*, 'żyje', lit. *gywas*, 'żywy', *giwata*, 'żywot' (i nazwa 'węża domowego', t. j. 'gospodarza', *giwoite*); grec. *bios*, 'życie'; łac. *vivus*, 'żywy' (od *vivere*; stąd *wiwaty*, *wiwisekcja*, itd.); goc. *qius* (niem. *quick*, *erquicken*, *Quecksilber* = *żywe srebro* r. 1500, obok *rtęć*).

żyzność, *żyzny*, p. *żyć*.

Aleksander Brückner

SŁOWNIK etymologiczny języka polskiego

Wiedza Powszechna
Warszawa 1985

Okładka, karta tytułowa
JÓZEF CZESŁAW BIENIEK

Przedruk z pierwszego wydania nakładem
Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków 1927

Redaktor techniczny (wyd IV)
IRENA SZWEDLER

PW „Wiedza Powszechna", Warszawa 198[illegible]r Wydanie IV Nakład 49 700 + 300 egz Objętość 70 ark wyd , 51 5 ark druk Papier bezdrzewny 66 g Diapozytywy wykonała Drukarnia im Rewolucji Październikowej w Warszawie Druk i oprawa

Jugosławija „Vesti", Litovel I /ice

Na zlecenie CHZ „Ars Polona"

ISBN 83 214 0410-3

WSTĘP DO DRUGIEGO WYDANIA

Czy wznowienie *Słownika etymologicznego* Aleksandra Brucknera w nie zmienionej postaci jego pierwszego wydania sprzed 40 lat jest słuszne i czy przyniesie pożytek? Pytanie takie zasługuje na tym wnikliwszą rozwagę, że dzieło to spotykało się nie tylko z uznaniem, ale także z naganą (por. np. recenzję E. Klicha w „Slavia Occidentalis", V, 538–64 i VIII, 493–510, uwagi krytyczne F. Sławskiego w przedmowie do 1 zeszytu *Słownika etymologicznego języka polskiego*, s. 1–2; artykuł W. Doroszewskiego *Kryteria słowotwórcze w etymologii*, „Poradnik Językowy" 1953, z. 5, s. 13–18, 1954, z. 2, s. 11–16).

Etymologia jest bardzo ważną a trudną dziedziną językoznawstwa, która zresztą dotychczas nie dopracowała się teoretycznie uzasadnionej w stopniu naukowo zadowalającym metody badań i uogólnień. Jej zadaniem jest ustalić pochodzenie, czas i sposób powstania wyrazu, podać uzasadnienie jego pierwotnej budowy głoskowej, słowotwórczej i najstarszego znaczenia oraz wskazać kolejne zmiany znaczeniowe, objaśnione różnymi czynnikami, które kształtowały historyczny byt danej społeczności językowej.

Mocną podstawę wywodu etymologicznego stanowi gramatyka porównawcza, zwłaszcza fonetyka, języków pozostających w bliższym i dalszym pokrewieństwie z tym, którego zasób słownikowy się etymologizuje. Ponadto potrzebna jest etymologowi krytyczna znajomość rzeczy wyrazami nazwanych, a więc materialnej i duchowej kultury tego narodu, którego słownictwo bada, oraz zbliżonych do niego w rozwoju historycznym zbiorowisk etnicznych. Wreszcie musi etymolog posiadać intuicję i pomysłowość, wolną od ciasnej pedanterii, ale też zachować wielką ostrożność, aby przy ustalaniu historyczno-etymologicznych powiązań i zależności utrzymać się w granicach prawdopodobieństwa, za którym przemawiają jakieś rzeczywiste objawy odpowiedniości formalnej i znaczeniowej odnośnych wyrazów należących do różnych języków pokrewnych albo do różnych okresów rozwojowych tego samego języka. Na takiej bowiem podstawie wolno mu odtwarzać pierwotny kształt i pierwotne znaczenie wyrazu oraz ich zmienne w czasie i przestrzeni koleje bez obawy zejścia na manowce ponętnych nieraz, ale fałszywych skojarzeń i fantastycznych przypuszczeń. Słownik etymologiczny ma ogarnąć cały zasób słownikowy danego języka wedle takich zasad i wymogów opracowany.

Niełatwo sprostać scharakteryzowanym powyżej zadaniom etymologa, zwłaszcza kiedy ma on po raz pierwszy opracować słownik etymologiczny pewnego języka, jak to właśnie przypadło w udziale A. Brücknerowi w odniesieniu do polszczyzny. Właściwości tego znakomitego uczonego uzdatniały go szczególnie do wykonania tej pracy, wycisnęły też na niej wyraźne piętno jego osobowości, stanowiąc o zaletach i niedostatkach dzieła.

W niezmordowanym trudzie długiego życia posiadł ten świetny filolog olbrzymią wiedzę o dziejach polskiej kultury umysłowej i materialnej, literatury i języka na szerokim tle słowiańskim i europejskim. W setkach zabytków staropolskich, które odkrywał i wydawał, pilnie szukał tego, co pozwala odtworzyć drogi historycznego rozwoju języka, piśmiennictwa, oświaty, urządzeń społecznych, życia rodzinnego, religii i kościoła, mitologii, obyczaju, obcych wpływów itd. Niepospolita erudycja i doskonała pamięć autora takich imponujących ujęć syntetycznych, jak *Dzieje języka polskiego* i *Dzieje kultury polskiej*, dostarczyły zarazem bogatej zawartości treściowej *Słownika etymologicznego*. Do badań w tej dziedzinie miał Brückner osobliwą skłonność, o czym świadczą niezliczone studia wyrazowe rozsiane w olbrzymim jego dorobku naukowym. Stąd też wypływa naczelna zaleta *Słownika etymologicznego*: jest źródłem mnóstwa samodzielnie zebranych i opracowanych wiadomości o zyciu polskim w odbiciu językowym, zgodnie z przewodnią myślą autora, ze ta książka to „rodzaj poradnika językowego; niech się nią bawi nie tylko filolog-polonista, lecz historyk i literat, i kogo język zajmuje".

Wartość etymologicznej interpretacji bywa rozmaita. Bruckner jest oryginalny, śmiały, pełen niepospolitej intuicji, nowatorski w pomysłach i daje wiele objaśnień cennych i pewnych. Ale są wśród nich i takie, które dopiero wymagają udowodnienia, które odrzucają odmienne poglądy bez uzasadnienia, które są wręcz bezpodstawne, a podane czytelnikowi w ten sposób, żeby mu się wydały jedyne i bezsporne. Niemało się do tego przyczynił zasadniczy pogląd Brucknera, ze rozwój języka jest przypadkowy i nieobliczalny, bo „język lubi odmianę, raz tak, drugi raz owak sobie poczyna" (*Zasady etymologii słowiańskiej*, „Rozpr. Wydz. Filolog. A.U." LVI, 1917, s. 31–2). Źle jest, kiedy etymolog uwikła życie języka w ciasnych, sztywnych formułkach, ale nie jest dobrze, kiedy dopuszcza w nim nieuchwytną naukowo wolną grę anarchicznie działających sił. Jest słuszne, zeby nie przeceniać wagi fonetycznych wątpliwości tam, gdzie na pochodzenie i znaczenie wyrazu wskazują niedwuznacznie udokumentowane historycznie elementy realno-znaczeniowe; ale w wielu wypadkach może się okazać niebezpiecznym twierdzenie, że nie potrzebuje „etymologia wobec wiadomego skądinąd związku liczyć się z fonetyką" (o.c., s. 122). Nie w pełni rozumiał Bruckner rozwój zywego języka mówionego, za czym poszło niedopuszczalne u nowoczesnego etymologa lekceważenie badań i wyników dialektologicznych.

W przedmowie do *Słownika etymologicznego* pisze Bruckner: „[...] nadmienię, ze skąpiłem słów, ze unikałem wszelkiej »uczoności«, tj. przyta-

czania źródeł, polemiki, że starałem się o to, aby mnie każdy czytelnik, nie tylko zawodowiec zrozumiał" (s. XI–XII). Takie stanowisko jest źródłem różnych, nieraz dokuczliwych niedostatków dzieła.

Oto skąpość słowa prowadzi wielekroć do niejasności i niezrozumiałości przedstawienia, utrudnia szybkie znalezienie poszukiwanego wyrazu. Razi to tym więcej, że nieraz Brückner grzeszy niepotrzebną hojnością wypowiedzi. Unikanie uczoności kosztem przemilczania innych opinii etymologicznych wprowadza czytelnika w błąd, a naukowcowi utrudnia wyrobienie sobie sądu o spornym zagadnieniu. Jeszcze dotkliwiej odczuwa się brak ścisłej dokumentacji, tzn. podania źródła przykładów, bez czego niejedna arcyciekawa informacja Brücknera staje się naukowo bezwartościową.

Inną przyczyną niedostatków *Słownika etymologicznego* jest swoista postawa metodyczna autora, którą znamionuje niefrasobliwa swoboda w traktowaniu materiału; brak jakiejś systematycznie i konsekwentnie stosowanej zasady konstrukcyjnej i redakcyjnej; brak przemyślenia do końca, jakby w pośpiechu, niektórych zawiłości; obciążenie podmiotowością, która wojuje nie argumentem, ale apodyktycznie i bez dowodu, za to nieraz z uporem i przekorą narzucanymi twierdzeniami. Stąd pochodzą błędy i nieścisłości rzeczowe; sprzeczne sądy o tym samym zjawisku; luki w informacjach o znaczeniu niektórych wyrazów; odsyłanie do nieobecnych w książce haseł, ilustracja przykładami obcojęzycznymi bez jednolitej zasady ich wyboru, układu i reprezentatywności; niepotrzebne dygresje o charakterze poprawnościowym; własna, potocznie nie używana, a w dodatku kapryśna terminologia gramatyczna i historyczno-językowa; nie ustalona w szczegółach transkrypcja wyrazów obcych. Dodajmy jeszcze osobliwości, a niekiedy dziwactwa języka i stylu, które często zamazują jasność, przejrzystość, ścisłość i jednoznaczność przedstawienia. I dla tych przyczyn trzeba ze *Słownika etymologicznego* A. Brücknera korzystać z należytą ostrożnością; zwłaszcza zaleca się ją czytelnikowi bez wykształcenia językoznawczego, aby nie uległ bezkrytycznie urokowi nazwiska wielkiego w nauce polskiej i sugestywnemu sposobowi podania interesujących i kształcących wiadomości.

Ale nie zamykając oczu na istotne niedostatki tego dzieła musimy stwierdzić, ze stanowi ono nie tylko jedyny na razie polski słownik etymologiczny (całość ogłaszanego zeszytami od r. 1952 takiegoż słownika w opracowaniu F. Sławskiego będzie gotowa dopiero za kilka lat), ale też najlepszy słownik etymologiczny jednego ze słowiańskich języków. Jest on niewyczerpaną kopalnią wiadomości w ogromnej przewadze trafnych. Szczególnie cenne są informacje z zakresu tak przez Brucknera nazwanej archeologii językowej, która dotyczy dziejów obyczajowości, „o ile je z samych słów wyjaśnić można", a w odniesieniu do najstarszych epok właśnie i tylko ze słów, bo innych świadectw sięgających w tak odległą przeszłość nie ma. *Słownik* udziela wielu pouczających wiadomości o archaizmach, o wyrazach nowych i zapożyczonych, pokazuje wpływ polskiego słownictwa na inne języki. Zawiera przeszło dwadzieścia artykułów, stanowiących monograficzne szkice historii

słownictwa wybranych zakresów zyciowych, jak np. bóstwa, kwiaty, myślistwo, muzyka, ubiór itp.

Totez kazdy, kogo język i dzieje kultury ojczystej ciekawią, będzie śledzić z zainteresowaniem koleje rozwojowe dwudziestu kilku tysięcy wyrazów, w których odbija się w swoisty sposób zycie narodu. A zawodowiec znajdzie w *Słowniku* wiele wartościowych stwierdzeń, spostrzeżeń i podniet, bo nawet błędne i wątpliwe pozycje pobudzą go i zachęcą do głębszych, dokładniejszych poszukiwań, do poprawniejszych i bardziej uzasadnionych sformułowań.

ZENON KLEMENSIEWICZ

Pamięci
największego slawisty

FRANCISZKA MIKLOSICHA

PRZEDMOWA

Języki europejskie, nawet albański i rumuński, posiadają słowniki etymologiczne, wyjaśniające pochodzenie i znaczenie słów, nie dla prostej ciekawości. W słownictwie wyrażają się bowiem dzieje obyczajowości narodowej, wstecz aż do czasów, do których zadne świadectwa pisemne nie docierają. Z kazdej doby rozwojowej, rodzimej czy pozostającej pod wpływem obcym, ocalały w słownictwie ślady-osady, a w nich oko wprawne wyczyta, o czem dzieje milczą; słownictwo zastępuje kroniki, a uzupełnia archeologję. Świadczy np. najwymowniej o zyciu-bycie Słowian-Polan, a opowiada o losach-wędrówkach Węgrów nierównie więcej, dokładniej, jaśniej, niz kroniki greckie, arabskie, węgierskie. Sami nie posiadaliśmy dotąd podobnego dzieła; książka niniejsza winna je zastąpić.

Rozróżniam w niej cztery doby rozwojowe, tj. warstwy-pokłady słowne. W latach 3000-2000 przed Chrystusem należeliśmy zawsze jeszcze do t. zw. spólnoty aryjskiej (indoeuropejskiej, indogermańskiej); z tej to spólnej kolebki rozeszły się wszelkie pokrewne ludy-języki: w Azji staro-indyjski i erański (język awesty); w Europie grecki, łaciński, celtycki, niemiecki, słowiański; drobniejsze pomijam. Z tej p i e r w s z e j spólnoty wyodrębniła się około r. 1500 przed Chr. d r u g a, obejmująca przodków Słowian i Litwy, zasiedlająca kraje nad średnim Dnieprem, Niemnem, Wisłą. Około r. 1000 przed Chr. zerwała się i ta łączność, wyodrębniła się Litwa od Słowian. T r z e c i a spólnota, przodkowie samychze Słowian, do 4. i 5. wieku po Chr. Przy końcu tej trzeciej doby, czerpiącej dotąd, jak i poprzednie, wyłącznie niemal z zasobów własnych, uwydatnił się po raz pierwszy silniejszy wpływ obcy, niemiecki, wobec którego każdy inny obcy tracił zupełnie na znaczeniu.

Od 4. i 5. wieku po Chr. ustaje i u Słowian bezpośrednia łączność dotychczasowa: zwierają się wszelkie plemiona, krocząc odtąd własnemi drogami i siłami. Litwa rozpadła się na Prusów, Litwę i Łotwę (Łotyszów). Z Słowian jedni, południowi, opuścili dawną rodzinę zakarpacką i przez Dunaj na Bałkan i do Alp dotarli: Bułgarzy, nazwani tak później od hordy tatarskiej, co nimi zawładła; Serbowie-Charwaci (Kroaci); Słowieńcy alpejscy. Na Wschodzie pozostali Słowianie otrzymali później równiez obcą nazwę Rusi, równiez od zdobywców, tym razem Niemców; zachodni posunęli się az do Łaby i za Góry Czeskie, przodkowie Słowian, co do dziś tylko w niepokaźnych

ostatkach na Łużycach przetrwali, i Czechów-Słowaków, gdy Polacy w pierwotnych pozostali siedzibach. Śród nich zczasem skupili się silniej Polanie, Wiślanie, Mazowszanie i i., osobno, nie zacierając jednak wybitnych cech spólnych, uważając się za jeden naród, o jednym języku i zwyczaju; ogarniała ich tez jedna nazwa, i jeden ród nimi wkońcu zawładł; ta c z w a r t a doba, polska trwa dziś juz lat półtora tysiąca.

Od r. 1000 po Chr. działały na nią nowe, silniejsze wpływy obce; najpierw, z chrześcijaństwem, czesko-łacińskie; dalej, z mieszczaństwem, niemieckie; po r. 1500 węgierskie, a nierównie silniej włoskie; po r. 1700 francuskie – o czem wszystkiem słownictwo wymownie świadczy; jedna trzecia niemal naszego potocznego języka zasila się obczyzną.

Wyróżniam więc w dziele niniejszym cztery doby: aryjską, litwo-słowiańską, słowiańską, polską, a po nich owe wpływy obce, do których i nieliczne ruskie, a najniepokaźniejsze rumuńskie i zydowskie dodać należy; litewskich niema żadnych. Dzieło nie objęło wszystkich słów: pominęło z obcych wszelkie nowe europejskie, z mody i sportu, z sztuki i polityki, z przemysłu i techniki; z własnych wszelkie zbyt szczegółowe, przyrodnicze, lekarskie, rękodzielnicze, i zbyt miejscowe, gwarowe, albo sztuczne, zakowskie przewaznie, albo nieprzyzwoite. Ogranicza się więc językiem piśmiennictwa potocznego. Słowa polskie najobficiej, ale nie wyczerpująco, skupia w gniazdach, i w nich szukać ich należy; urobione i złozone tylko wtedy osobno uwzględnia, jeśli gniazdo-przynależność nie widoczne, wymienia więc osobno np. *obfity*, *obraz*, *rozmaity*; tak wprowadza się czytelnika w samą pracownię językową. Odpowiedników obcych nie daję wiele, zaznaczam stale pierwotność, prasłowiańskość słowa, lecz wymieniam bardzo mało słów czeskich, ruskich (tj. rosyjskich), cerkiewnych (bez róznicy, tj. od wieku 9. do 15.), serbskich, łużyckich (bez rozdziału na oba narzecza), załabskich (z 17. wieku); jedno, drugie słowo wystarcza; to samo co do dalszych odpowiedników, litewskich głównie, greckich i i. Obce słowa pisane są po naszemu; zostawia się własną pisownię słowom romańskim, niemieckim, węgierskim.

Przeznaczając dzieło dla wszystkich, co językiem i kulturą (jej dziejami) zajęci, nie wyliczam źródeł, z jakich korzystałem, ani wyróżniam com z nich przepisał. Wdzięczny wszelkim poprzednikom, zaznaczę gołosłownie, ze oni mi tę pracę – nie ułatwili, lecz umożliwili, ze bez nich wcaleby jej nie było. Z tego samego względu (na czytelników niezawodowych) daję u kazdego pnia czy słowa wyjaśnienie, com uznał za trafne, prawdopodobne lub możliwe, a pomijam najgłębszem milczeniem każde inne. Jeśli przytaczam tu i owdzie dwa wywody, znak to, ze oba niewiele warte; nigdy więc ani wspominam ani zwalczam innych wywodów, chociaz je wszystkie doskonale znam; nie obarczam dzieła, przeznaczonego dla ogółu, szczegółami zbędnemi. Zakroiłem je na nieco szersze rozmiary, niz zwykłe słowniki etymologiczne, bo uwzględniam obszerniej dzieje obyczajowości, szczególnie pierwotnej, dzieje językowe, nawet co do pisowni albo składni. Włączyłem tez wazniejsze imiona osobowe (własne i obce), i nazwy ludów, miast, rzek i gór; te tylko własne: niema więc *Paryza* ani *Londynu*, ale *Rzym* i *Wiedeń*, *Pragę* i *Moskwę*, *Kijów* i

Wilno, *Dunaj* i *Dniepr*, *Ruś* i *Litwę*, nawet *Sarmatów*, uwzględniłem. Również daję często przykłady, zwroty i zdania, zaznaczając źródło jak najogólniej: biblja, to owa z r. 1456; Leopolita zawsze biblję z r. 1561 znaczy; psałterze, to florjański z lat 1380–1410, puławski z r. 1450, krakowski z r. 1480; Ezop (Biernatowy, około r. 1500), Rej, Potocki (Wacław, 1625–1696). Skróceń (poza łatwo zrozumiałemi skróceniami dla oznaczenia języków obcych) niemal nie uzywam: jedyne p. (=patrz) odsyła do innego artykułu. Porządek liter zwykły, tylko *ch* idzie po *h*, nie po *c*, bo my nie Francuzi; u nich *ch* z *c* poszło, gdy u nas *c* i *ch* nic a nic spólnego nie miały, ani mają. W nagłówkach zawsze postać dzisiejsza, nigdy dawniejsza, a więc: *ojciec*, *łza*, nie: *ociec*, *złza* czy *słza*. Gwiazdka (*) użyta czasem przed wyrazem znaczy, że go źródła nie dają, ze się go dorozumiewamy.

Z pni wyrazowych należą raczej do wyjątku takie, co żadnej nie podlegają zmianie, np. *król*, *baba*; w olbrzymiej większości ulegają pniowe samogłoski (i spółgłoski końcowe, wyjątkowo i początkowe) odmianom, a to dwojakim. Jedne są zewnętrzne, i tych nie uwzględniam, np. *niesiesz – niosę* (już pobratymczy Czech nie zna tej pstrocizmy, ma *nesu – nesesz*), *dzień – dnia*, *noga – nodze*. Wszelkie inne są »wewnętrzne«, np.: *umarł*, *umrzeć*, *umirać*, *umorzyć*, *umarzać*, albo: *wartać*, *wiercieć*, *wrzeciono*, *wrócić*, *wracać*; te zapisałem wszystkie, jak i wszelką pierwotną nieustaloność brzmień, np. oboczność *u* i *ą* (*ę*): *łuk* i *łęk*, *wnuk* i *wnęk*; albo oboczność *sk* i *k*: *skóra* i *kora*; albo oboczność niemych i dźwięcznych: *pryskać* i *bryzgać*, *paprać* i *babrać*, *pluskać* i *bluzgać*.

Ile możności, ustalałem wiek słów (pominąwszy »prasłowa«, tj prasłowiańskie), kiedy się po raz pierwszy w pisemnictwie zjawiają (szczególniej jeśli to pozyczki), ponieważ dotąd nie mamy słownika historycznego (Linde objął tylko lata 1555–1800).

Jeśli czytelnik znajdzie, że zbyt uwzględniłem słownictwo dawne, na niekorzyść nowego, działo się to umyślnie. Dwukrotnie bowiem, około r. 1500 i po r. 1763, wyzbywał się język dosyć nagle słów rodzimych, zapominał je lub zastępywał obcemi; dziś niejedno wznowiono, ale zabierano się do chwalebnego skąd inąd dzieła nieoględnie, unoszono sią fantazjami, więc nie zawadzi zaznaczyć, co niegdyś język istotnie posiadał, bez zadnych *gontyn*, *chramów*, *wteziów* i innych podobnych dziwolągów.

Książka winna mówić sama za siebie; mimo to nadmienię, ze skąpiłem słów, że unikałem wszelkiej »uczoności«, tj. przytaczania źródeł, polemiki, że starałem się o to, aby mnie każdy czytelnik, tj. nie tylko zawodowiec, zrozumiał. Kładąc osobliwszą wagę na dzieje obyczajowości, o ile je z samych słów wyjaśnić mozna, poświęciłem archeologii językowej kilkanaście rozprawek, wyróznionych wielką literą początkową (*Bóstwa*, *Bydło*, *Dom*, *Kalendarz*, *Myślistwo*, *Pokrewieństwo*, *Ubiór*, *Zboze*, *Zbroja*, itd.). Uwazam tę książkę za rodzaj poradnika językowego; niech się nią bawi nie tylko filolog-polonista, lecz historyk i literat, i kogo język zajmuje; taka była jej myśl przewodnia.

Nie wyliczałem nigdy autorów fachowców, prócz nazwiska, jakie na czele

książki wystawiłem, tego, któremu jednemu zawdzięczam więcej, niż wszystkim innym slawistom razem – Miklosicha. Za to przytoczę tu nazwisko nie-filologa, prof. Józefa Rostafińskiego; z jego pracy o dawnem słownictwie przyrodniczem (tom drugi jego *Symbola* itd.) wiele skorzystałem i nieraz jego własnemi słowami się posługiwałem, chociaz często znaczniej od niego odbiegam.

Pozostaje mi najmilszy obowiązek, podziękować Krakowskiej Spółce Wydawniczej; w szczególności p. Kazimierzowi Giebułtowskiemu, za nadzwyczajne zabiegi i trudy, jakiemi mój rękopis otoczyli. Drukarnia Anczyca wywiązała się z niezwykle mozolnej pracy tak świetnie, ze i jej winienem najzywszą wyrazić wdzięczność.

ALEKSANDER BRÜCKNER

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW I SKRÓCEŃ

Słowa polskie będące przedmiotem objaśnienia etymologicznego, słowa obce służące objaśnieniem, dalej pnie, przyrostki itp. – drukowane są *kursywą*.

Słowa ujęte w dwa przecinki u góry podają 'znaczenie wyrazu'.

Gwiazdka (*) przed wyrazem oznacza, że danej postaci źródła nie wykazują, że się jej dorozumiewamy.

SKRÓCENIA:

alb.	albański	górnołuż.	górno-łużycki
ang.	angielski	górnoniem.	górno-niemiecki
anglosas.	anglosaski	grec	grecki
arab	arabski	hebr	hebrajski
awest.	awestyjski	hiszp.	hiszpański
bawar.	bawarski	holand.	holandzki
bengal.	bengalski	irań.	irański
białorus.	białoruski	iryj.	iryjski
bułg	bułgarski	island.	islandzki
celt.	celtycki	kaszub.	kaszubski
cerk	cerkiewny	kimr	kimryjski
chiń.	chiński	kirg	kirgiski
chorw.	chorwacki	kopt.	koptyjski
czes.	czeski	lit	litewski
dolnołuż.	dolno-łużycki	łac.	łaciński
dolnoniem.	dolno-niemiecki	łot	łotewski
duń	duński	łuż	łużycki
dzagat.	dzagatajski	malaj.	malajski
erań	erański	małorus.	małoruski
fiń	fiński	meks	meksykański
franc	francuski	mong	mongolski
fryz	fryzyjski	moraw.	morawski
goc	gocki	niem	niemiecki

nord.	nordyjski	słow	słowiański
norw	norweski	słowac	słowacki
nowogrec	nowogrecki	słowień.	słowieński
nowopers.	nowoperski	staroczes.	staroczeski
orm.	ormiański	starofranc.	starofrancuski
p	patrz	starorus.	staroruski
pers.	perski	staroturs.	staroturski
pol.	polski	szwedz	szwedzki
por.	porównaj	tatar.	tatarski
prus	pruski	tur	turecki
rom.	romański	turs.	turski
rum.	rumuński	węg.	węgierski
rus.	ruski	włos.	włoski
sas.	saski	załab.	załabski
serb	serbski	żarg	żargonowy